

MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

**KÖLCSEY FERENC: NYELVTUDOMÁNYI
MUNKÁK**

KRITIKAI KIADÁS
(KÉZIRAT)

ONDER CSABA

2020

Előszó

„In medias res, édes barátom!”¹

Szabó G. Zoltán emlékének

A disszertáció a *Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkái* című kritikai kiadás kézírata: annak a sorozatnak a része, amely 1991-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetében megindult alapkutatásként Kölcsey Ferenc minden munkáinak (KFMM) kritikai kiadására vállalkozott. A kutatócsoport megszervezését, az előkészítő munkákat Dávidházi Péter végezte, majd Szabó G. Zoltán sorozatszerkesztő vezetése alatt évről-évre egyre több kötet látott napvilágot (elsőként a Szilágyi Márton által kiadott *Szépprózai művek* 1998-ban); a kutatócsoportot a kétezres évek végétől Völgyesi Orsolya irányította; jelenleg Fórizs Gergely látja el a sorozatszerkesztői teendőket.

Amikor csaknem tíz évvel ezelőtt Kölcsey Ferenc erkölcsi írásainak sajtó alá rendezése után (2008) elvállaltam a nyelvészeti munkák kiadását, elsősorban akkori kutatási területem, a magyar nyelvújítási harc jelenségeinek vizsgálata motivált. Kölcsey nyelvészeti munkáinak korpusza nem tűnt túlságosan soknak, de ezek között jelentős helyet foglalt el az engem nagyon is érdeklő *Felelet a' Mondolatra*. A szóba jöhető írások és kéziratok feltérképezése során azonban meglepett, mennyi mindent nem ismer még a Kölcsey-filológia, és sok esetben mennyire szűk horizonton volt kénytelen vizsgálgódn.

Bármennyire is meglepően hangzik, de Kölcsey nyelv tudományi, filológiai munkássága jórészt még ismeretlen előttünk. Ennek okai között bizonyosan megemlíthető a teoretikus fő mű hiánya, a filologizálás időtartamának viszonylagos rövidege, a filológiai munkák jó részének kézíratos, feltáratlan és feldolgozatlan volta, mint ahogyan egy – lényegében nem vizsgált – satirikus pamflet hatástörténetileg túlhangsúlyozott szerepe is. És bizonyosan közrejátszott ebben a recepció ama korán kialakult zárványa is, amely Kölcseynek a magyar nyelv alakításában játszott szerepét nem önmagában a nyelvre irányuló tudós filológusi tevékenységként, hanem sokkal inkább az írói- és politikusi szerepvállalás kontextusában, a kora 19. századtól kialakuló nyelvi alapú nemzeti identitás horizontján tárgyalta. Annak ellenére tehát, hogy Kölcsey életének egy szakaszában a nyelv tudományos vizsgálatát tartotta egyik legfőbb feladatának, életrajzi levelében hangsúlyosan említve philológiai disszertációját,² és már az első komoly visszatekintő írás is a

¹ Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14. Vö. *Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Levelezés I.* S. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas Kiadó, Budapest, 2005, 265.

² MM1 *Levelezés* III., 193–204.

magyar nyelv ügyében tett fellépést tekintette az írói pálya legfőbb értelmének,³ mégsem született áttekinthető munka Kölcseynek kifejezetten a magyar nyelvre vonatkozó nézeteiről és munkáiról. Ha az ismert életrajzokat olvassuk, feltűnő, hogy ennek kapcsán jobbra a nyelvújításban játszott szerepe kerül szóba 1814–1815 tájékról, többnyire a *Mondolatra* adott *Felelet*, esetleg egy német nyelvű nyelvtudományi pályamű magyar fordítása (*Jenisch pályairata*). Az ellentmondás aligha oldható fel azzal, ahogyan azt a recepció teszi, hogy a nyelv ügyének képviselőjét egyedül az írói (szépírói, kritikusai, illetve szónoki) munka függvényében értelmezi. Ha kevés számmal is, de Kölcsey nyelvtudományi dolgozatai már az első gyűjteményes kiadástól (MM1) fogva ismertek voltak, az 1842-ben megjelent IV. kötet „Nyelvtudományi dolgozatok” fejezetcím alatt három korábban csak kéziratos formában létező szöveget is közre adott. A még Kölcsey életében megjelent, a nyelvhez és a nyelvújítási harchoz köthető írások, vagyis a *Felelet a' Mondolatra* és az *Új szók* az V. kötetben, a „vegyes” dolgozatok között jelentek meg. Az ezt követő kiadások viszont semmi újat nem hoztak, a Kölcsey-filológia eme néhány szöveg körül volt kénytelen forogni. Az 1960-ban megjelent addigi legteljesebb összkiadás (KÖM2) két további kéziratos művel bővítette az addig ismert opusokat – egy diákkori jegyzettel és egy jogi szakszavakat tartalmazó listával –, az 1968-as kiadatlan írásokat tartalmazó kötet (KFKiadatl.) pedig számos diákkori kompendiumot is közreadott szintén *Szaunder József*nek köszönhetően, de ezek között kifejezetten filológiai-nyelvészeti tárgyúnak csak egy volt mondható. Nagyjából ekkor, ezen a ponton rögzült tehát Kölcsey Ferenc nyelvtudományi írásairól való tudásunk.⁴

Kölcsey ismert nyelvtudományi tárgyú szövegeinek korpusza összességében tehát valóban nem volt túlságosan soknak mondható, de ez a kevés sem kapott koncentrált figyelmet a recepcióban. A talán legismertebb (és a legkevésbé tudományos) művének, a társzerzőként írt *Felelet a' Mondolatra* címűnek is több mint száz éve jelent meg az első és eddig utolsó kritikai igényű közreadása *Bánóczy József* jóvoltából, aki a *Mondolat* mellett a *Felelet* keletkezési körülményeinek feltárásával sokat törlesztett a Kölcsey kutatás addigi adósságaiból. Kivételként említendő *Csetri Lajos*, aki nem a már ismert szövegek, hanem egy levél alapján közelítette meg Kölcsey munkásságát.⁵ Ebben az 1815 július 5-én Kazinczy Ferenchez írott levélben foglalta össze röviden Kölcsey Ferenc (előző évben készített filológiai disszertációja alapján) a magyar neológiával kapcsolatos elveit. A levelet Csetri paradigmatis, „nagy elméleti jelentőségű” szöveggé értékelte, az 1974-ben megjelent tanulmányában arra hívva fel a figyelmet, hogy a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” Kölcsey meghaladta korának magyar

³ PAP Endre 1851.

⁴ Kivételként lásd: GYAPAY 2002.

⁵ Erre a levélre elsőként a debreceni egyetem egykori professzora, *Pap Károly* hívta fel a figyelmet, kiemelve teoretikus fontosságát, elítélve Kölcseynek a magyar szintaxisra vonatkozó megállapításait, lásd: PAP 1911, 49–50.

nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvölcsélet mélyebb összefüggéseit.⁶ Kölcsey filológiai tevékenységének részletes felfedezése és értékén való kezelése azonban mégis elmaradt, az említett filológiai disszertáció kérdésével és Kölcsey neológia szemléletének egészével Csetri Lajos sem foglalkozott tovább, mi több, kritikátörténeti monográfiájában később revidálta, lényegében visszavonta idézett kijelentéseit.⁷ Az elmúlt csaknem két évszázadban kifejezetten Kölcsey nyelvészeti szerepével kiemelten a magyar nyelvtudomány sem foglalkozott. Mindezek alapján talán nem túlzó az a kijelentés, hogy Kölcsey nyelvtudományi munkáinak olvasása lényegében még nem történt meg.

A kritikai kiadás ennek megváltoztatásában szeretne közrejátszani. A mostani kiadás keletkezésük megállapított sorrendjében adja közre Kölcsey csaknem valamennyi, e tárgyban készült írását, hosszabb bevezető tanulmánnyal, a jegyzetekben tárgyi, nyelvi magyarázatokkal, a keletkezés és a megjelenés vonatkozó adataival, a függelékben pedig szinoptikus szövegekkel a *Felelet a' Mondolattól* nehezen elválasztható *Mondolat* című paszkvillust és annak Szentgyörgyi Józseftől származó forrásszövegét is megjelölve. A szövegek egy rövid, de intenzív alkotói periódusra irányítják a figyelmet, és két, 1814-ben Pécelen készült nagyobb mű köré csoportosulnak. Az egyik a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* címet viselő, Kölcsey által többször említett, elveszettnek tekinthető filológiai disszertáció. A másik pedig a *Felelet a' Mondolatra* című, Szemere Pállal közösen alkotott, Kölcsey tudtán kívül megjelent, később számára sok kellemetlenséget okozó gúnyirat. Milyen a magyar nyelv? Milyen legyen a magyar nyelv? Ezekre az ekkor igen alapvető kérdésekre kívánt Kölcsey elméletileg megalapozott, tudományos választ adni, a mesterének tekintett Kazinczy Ferenc neológiai koncepciójának és személyének védelmében – Szemere Pállal közösen – fellépni. A válaszokat tartalmazó nyelvtudományi írások együttes kiadására, így együtt olvasására és szemlélésére a mostani kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már ismert, megjelent művek mellett hiánypótló módon adva közre számos eddig nem ismert kéziratot munkát is.

---

⁶ CSETRI 2007, 1: 52 és 57.

⁷ CSETRI 1990b, 73–75.

TARTALOM

SZÖVEGEK.....	1
1809	
Jegyzések az Ortographia Ungaricáról [Debrecen, 1809. augusztus 23.]	2
A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés [Debrecen, 1809. november 22.]	6
1814	
Garvebol tett Jegyzések [Pécel, 1814. június 27.]	10
Felelet a' Mondolatra [Pécel–Lasztóc, 1814. július-október]	14
[Gyárfás a Mondolatoshoz] [Pécel–Lasztóc, 1814. július-október]	69
Jenischből való Jegyzések [Pécel, 1814. augusztus 1.].....	72
[Az idegen Phrasesekkel való élésről] [Pécel, 1814. július-szeptember].....	88
A' szókuritításról [Pécel, 1814. július-szeptember].....	96
A' szószármaztatásról [Pécel, 1814. július-szeptember].....	103
[Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából] [Széphalom, 1814. október 2.].....	113
[Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából] [Széphalom, 1814. október]....	154
[Jegyzések Kis János pályairatából] [Széphalom, 1914. október 15.].....	158
A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjéről. Kazinczynak Tübingi pályairásából [Széphalom, 1814. október 16.]	162
[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból] [Széphalom, 1814. október 17.]	168
Philológiai Töredékek [Lasztóc, 1814. október 22.].....	178
1815	
[Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz] [Cseke, 1815. október 14k.].....	183
Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak [Cseke, 1815. október 20.] ...	188
Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében [Cseke, 1815. október 21.].....	199
Előszámlálása azon Princiþiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak [Cseke, 1815. október 24. k.].....	203
1816	
[Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben] [Pest, 1816. február 12. Cseke, 1816. május 24.]	210
1823	
A' Nyelv változásairól [Cseke, 1823. február 16.]	217
Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára [Cseke, 1823. február 16. után]	221
1824	

Új szók.....	224
[A Nyelvmívelésről].....	230
1832	
Műszavak a' törvénytudományból [1832, május 14.]	233
JEGYZETEK.....	255
Bibliográfia.....	256
Bevezetés a jegyzetekhez	271
I. Kölcsey, a filológus.....	271
II. Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai	323
Függelék a jegyzetekhez	341
<i>A Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról</i> kivonata (Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez. Cseke, 1815. július 5.)	
Terminológiai szótár	346
Jegyzetek a szövegekhez	350
1. Jegyzések az Ortographia Ungaricáról	349
Kézirat	351
Megjelenés.....	351
Keletkezés	352
Szövegkritikai jegyzetek	358
Magyarázatok.....	358
2. A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés	370
Kézirat	370
Megjelenés.....	370
Keletkezés	370
Szövegkritikai jegyzetek	371
Magyarázatok.....	371
3. Garvebol tett Jegyzések.....	373
Kézirat	373
Megjelenés.....	373
Keletkezés	373
Szövegkritikai jegyzetek	376
Magyarázatok.....	377
4. Felelet a' Mondolatra	380
Kézirat	380
Megjelenés.....	380
Keletkezés	391
Fogadtatás	400
Szövegkritikai jegyzetek	412

Magyarázatok.....	413
5. [Gyárfás a Mondolatoshoz]	536
Kézirat	536
Megjelenés.....	536
Keletkezés	536
Szövegkritikai jegyzetek	540
Magyarázatok.....	541
6. Jenischből való Jegyzések.....	547
Kézirat	547
Megjelenés.....	547
Keletkezés	548
Szövegkritikai jegyzetek	597
Magyarázatok.....	597
7. [Az idegen Phrasesekkel való élésről]	606
Kézirat	606
Megjelenés.....	606
Keletkezés	607
Szövegkritikai jegyzetek	610
Magyarázatok.....	611
8. A' szókuritításról	622
Kézirat	622
Megjelenés.....	622
Keletkezés	622
Szövegkritikai jegyzetek	623
Magyarázatok.....	623
9. A' szószármaztatásról.....	629
Kézirat	629
Megjelenés.....	629
Keletkezés	629
Szövegkritikai jegyzetek	630
Magyarázatok.....	630
10. [Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából].....	635
Kézirat	635
Megjelenés.....	635
Keletkezés	635
Szövegkritikai jegyzetek	638
Magyarázatok.....	638

11. [Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából].....	642
Kézirat.....	642
Megjelenés.....	642
Keletkezés.....	642
Szövegkritikai jegyzetek.....	643
Magyarázatok.....	643
12. [Jegyzések Kis János pályairatából].....	647
Kézirat.....	647
Megjelenés.....	647
Keletkezés.....	647
Szövegkritikai jegyzetek.....	648
Magyarázatok.....	648
13. A 'Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából.....	654
Kézirat.....	654
Megjelenés.....	654
Keletkezés.....	654
Szövegkritikai jegyzetek.....	656
Magyarázatok.....	656
14. [Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból].....	661
Kézirat.....	661
Megjelenés.....	661
Keletkezés.....	661
Szövegkritikai jegyzetek.....	664
Magyarázatok.....	665
15. Philológiai Töredékek.....	675
Kézirat.....	675
Megjelenés.....	675
Keletkezés.....	675
Szövegkritikai jegyzetek.....	679
Magyarázatok.....	679
16. [Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz].....	683
Kézirat.....	683
Megjelenés.....	683
Keletkezés.....	683
Szövegkritikai jegyzetek.....	685
Magyarázatok.....	685
17. Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.....	688

Kézirat	688
Megjelenés.....	689
Keletkezés	689
Szövegkritikai jegyzetek	692
Magyarázatok.....	692
18. Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében.....	696
Kézirat	696
Megjelenés.....	696
Keletkezés	696
Szövegkritikai jegyzetek	697
Magyarázatok.....	698
19. Előszámlálása azon PrINCÍPIUMOKNAK mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak.	701
Kézirat	701
Megjelenés.....	701
Keletkezés	701
Szövegkritikai jegyzetek	705
Magyarázatok.....	705
20. [Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben]	710
Kézirat	710
Megjelenés.....	710
Keletkezés	710
Szövegkritikai jegyzetek	711
Magyarázatok.....	711
21. A' Nyelv változásairól.....	715
Kézirat	715
Megjelenés.....	716
Keletkezés	716
Szövegkritikai jegyzetek	717
Magyarázatok.....	717
22. Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára.....	719
Kézirat	719
Megjelenés.....	719
Keletkezés	719
Szövegkritikai jegyzetek	720
Magyarázatok.....	720
23. Új szók.....	721

Kézirat	721
Megjelenés.....	721
Keletkezés	721
Szövegkritikai jegyzetek	724
Magyarázatok.....	724
24. [A Nyelvmívelésről].....	731
Kézirat	731
Megjelenés.....	731
Keletkezés	731
Szövegkritikai jegyzetek	735
Magyarázatok.....	735
25. Műszavak a' törvénytudományból.....	737
Kézirat	737
Megjelenés.....	737
Szövegkritikai jegyzetek	737
Keletkezés	737
FÜGGELÉK.....	763
1. Mondolat.....	764
Kézirat.....	764
Megjelenés	766
Keletkezés.....	768
A fogadtatáshoz.....	769
Szövegkritikai jegyzetek.....	771
Magyarázatok	771
<i>Mondolat</i> 1813	795
2. [Szemere Pál jegyzetei].....	847
Jegyzetek	847
Kézirat.....	847
Keletkezés.....	848
Jegyzetek és szövegkritika	850
Kivonat: <i>Szemere Pál jegyzetei</i>	851
[Névmutató	870]

SZÖVEGEK

JEGYZÉSEK AZ ORTOGRAPHIA UNGARICÁRÓL

Jegyzések az Ortographia Ungaricáról.¹Ad 23. Aug. 1809. Debreczen.²

- 5 Pr[ofessor]. Szombati³ azt állítja, hogy a' Munkát Refomator írta, még pedig Batizi András.
 Hogy Refomator írta,⁴ bizonyítja abból, mert az egész Előljáró-Beszédjének az a'
 summája, hogy a' Sz. Irást minden [emb]ler olvassa⁵ &cet. M. Regiség. p[agina]. 172. Azonban a'
 mi illeti ezt az első⁶ az ő 3 Argumentumi közzül, az talán nem elég fontossága. Igaz ugyan az a'
 mit ő Káldiról mond, de hát ha még [ma]gában a' XVI Századb[an] voltak olyanok a'
 10 Catholicusok közül kik épen azt cselekedték a' mit az Ortographia' írója? Pechy Lukach a'
 Keresztyén Szüzek Kosz. 25 lev[él]. első lapján így írt /: 1591 /: /: Az elsoe jóságos erkoelch nem
 eg'eb⁷ az Isten igeichez, es Szolgalattyahoz való io kedünel⁸ – – – gyakorta az egyházhoz menni
 – – – – – gyakorta az oltári Szentseghez iarulni, es azzal egyessuelni, az roevide keresztyeni
 tudomant az Catechismust, magyarázattyával meg tanulni, az mellett, egynehány Psalmusokat, es
 15 az Szent⁹ Irasbul neminemue mondasokat, es sentenciakat¹⁰ meg tanulni. ismét fol. 179. els[ő]. lap.
Effele tanulo heleken penig kivantatic, hogy az tanito aszonyalatoc, az leanzokat, ha meltonac
 itelic lenni, /: De nalunc Magyaroknal nem igen disses /: olvasni tanichacás¹¹ mellett az hitnec, es
 keresztyen tudomannac fundamentomira szuentelen oktassanac, an[n]ac magyarázattyara ueket
 oktatvan. Tovabba naponkint, valami szep mondasokat az Sz: Irasbul¹², foekeppen az uj
 20 testamentumbol¹³ ki szendni és vélec meg tanultatni, – – egynehány historiakat a'¹⁴ Bibliabul

---

¹ Kállay 1839: Ungaricáról

² MM4 Levél: Tekintetes Úr! Nem régiben a' Magyar régiségeket olvasván, Pr[ofessor] Szombati Urnak igen derék levele kívánságot öntött belém annak a' mit ő állit utána járni. Ő azt mondá, hogy a' Debreczeni Bibliothecaban Batizinek általa említett könyve meg-van, de én azt ott hijába keresttem, mert ott nincs, sem pedig a' Catalogusban fel nem íratott. Bátor vagyok mégis ide írni, a' mit ezen tárgyról jegyző könyveimben találok, 's a' Tekintetes Urnál talán ez annyival inkább nem lesz kellelten, mivel már regen nem volt szerencsém a' Tekintetes Úr eránt való tiszteletemnek jeleit adni.

³ Kállay 1839: **Professor** Szombaty

⁴ MM4 Levél: ez a tagmondat elhagyva

⁵ MM4 Levél: az aláhúzott rész idézőjelben

⁶ Kállay 1839: ezen első

⁷ Kállay 1839: **égeb**

⁸ Kállay 1839: **is kedwnel**

⁹ K: **szent** [jav.]

¹⁰ Kállay 1839: mondasokat és sentenciakat [nincs külön kiemelve]

¹¹ Kállay 1839: tanichac

¹² Kállay 1839: az irasbol

¹³ Kállay 1839: **Uj**testamentumbol

¹⁴ Kállay 1839: **es**

stbb.¹⁵ Lehetne még mind innen, mind mashonnan bizonyító helyeket felhozni de ez elég. Ugy sem célunk¹⁶ Pr. Szombatinak argumentumait f[el]forgatni.

3d. argumentuma Szombatinak a' Decalogusból van véve: A' Decalogus' cikkelyeit a' Luther' követői a' Romai Catholicusokkal egyformán számlálták¹⁷. A' Zwinglianusok, v[agy] Calvinianusok, kik későbbben kezdtek Magyar¹⁸ Országba a' Lutheranusoknál bejönni, mint ezt Ember Pál ellen Klein 50¹⁹ argumentumokkal mutatta [me]g Nachrichten v. Ewang. Predig. T[omus]. I. p[agina]. 121. ss.²⁰ 's a' mint már ma közönségesen hiszik el hajlottak ezen számlálástól, 's már a' XVII században mindnyájan a' mai számlálást követték, melyet hogy a' Zsidók is tartottak bizonyítja Josephus Ant[iquitates]. Jud[icae]. Libr. III.²¹ 'S hogy már ekkor ezt a' számlálást tartották a' Calvinisták melly origenesinek is neveztetik²² [me]g tetszik Pffeifer' Dubia Vexataiban. p 235. ed. secund. Priorem divisionem /: Origenianam /: probant hodie Reformati ad unum omnes, posteriorem²³ Nostrates /: Lutherani :/. De hogy Magyar könyvre is allegáljunk Cs. Komáromi²⁴ 1666 ki adott Praedica[t]oji 301 lapján így beszélt. A' Páristák és Lutheranusok, mivel képeket csinálnak, tartanak, és amazok imádnakis, ehez képest a' 2-dik parancsolatot avagy ki-toerlik, ki-hadgyák, avagy az elsoe mellé ragasztyák, és így az elsoe táblára helyheztetnek csak hármat, tudniillik a' mint mi tartyuk, az Elsoet, harmadikat, és negyediket. A' másodikra tésznek hetet, tudniillik, a' mint mi tartyuk az hat utolsókat, csak az hogy az utolsot ketté szakasztyák stbb. Az Anglus Episcopalistak is így²⁵ hitték, mint ez a' többek közt [me]g tetszik Lightfoot' Erubhimjából cap[ut]. LXI.²⁶ a' Lonsdan²⁷ kiadása szerint p. 231. seq.²⁸

40 A' tiz parancsolattal e' szerint még is [me]g egyez a' Luthert követő Reformator. 'S ezen hitet el n[em] vetem még akkor is mikor K[azinczy]²⁹ ur' azon szavait olvasom – Batizi András 's más – – – Reformator, olly Ábécztét, mellyben a' gyermek arra taníttatik, hogy mikor reggel fel kel, es estve ágyba megyen, vessen keresztet magára;³⁰ – olly Ábécztét, mellyben a' Mi atyánk a' Mert-

¹⁵ MM4 Levél: az aláhúzással jelölt idézetek elhagyva

¹⁶ MM4 Levél: **czélom**

¹⁷ K: számlálják [jav.]

¹⁸ K: **magyar** [jav.]

¹⁹ Kállay 1839: 10

²⁰ Kállay 1839: **St. p. 111. 113**

²¹ Kállay 1839: **111,**

²² MM4 Levél: ez a tagmondat elhagyva

²³ MM4 Levél: **posteriorem /: Divisionem Decalogi** /: Nostrates

²⁴ MM4 Levél: **Comaromi Csipkés György**

²⁵ MM4 Levél: is **a' Reff[ormatusok].'** számlálása szerint hitték

²⁶ Kállay 1839: **XXI.**

²⁷ Kállay 1839: **Leusden**

²⁸ MM4 Levél: a dátum utáni hivatkozás elhagyva

²⁹ MM4 Levél: **Tekintetes Ur**

³⁰ Kállay 1839: **vessen keresztet magára** (nincs külön kiemelve)

tiéd nélkül, Az Angyali idvezlet, pedig ha bár az Asszonyunk Szűz Mária nélkül is áll, nem
 45 irhatott.³¹ Okom az mert az Ortographia Ungaricaban egygy nem Catholicum³² Dogma' van. E'
 van ugyan is az 161. lap. Hog' cz'ac³³ az Isten irgalmassagabol vag'on, uedvoesseguenc. melly
 osztán Sz: Írásbeli helyekkel van erősítve. Nyilván van az hogy a' Nyúgoti ecclesiában, melly
 eretneknek declárta valaha Pelagiust, és Cassianust³⁴, először a' tudatlanság, majd a' Jezsuiták'
 50 csalárdsága á[lt]al, a' Thomistáknak, 's Dominicanusok[na]k ellenére, a' Pélagianismus csúszott
 be, midőn az ecclesia mindég csak azt hitte, hogy ő az Augustinus' értelmet követi, és midőn a'
 XVII századdal a' Jansenius' Augustinusra [me]g jelent, ezen könyvet színt úgy kárhoztatta az
 Unigenitus [ez ugyan egyenesen a' Quesnella³⁵ új testamentumát tárgyazta, de csak ugyan a'
 Janzenismusért]³⁶ mint azelőtt saeculumokkal Pelagiust az ecclesia kárhoztatta, bár a' Belga
 Püspök Augustinus' értelmét tartotta is³⁷, ha csak ugyan azt n[em] kell mondanunk hogy ezen
 55 Pater maga sem tudta mit hiszen. Úgy is az ő gyengesége csak a' Paedobaptismus felett folytatott
 perből is elég nyilvánosságosan ki tetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. Hogyan irhatta volna már
 Catholicus a' könyvet mellyben a' Jezsuitákkal ellenkező tudomány vagyon?³⁸ Luthernek
 tudományja vólt ez, mint ezt az ő De servo arbitrio irt könyvében Erasmus ellen hathatósan
 kijelentette, melly értelmet fogadott el azután³⁹ Calvinus is.

60 De mennél inkább kezdem⁴⁰ hinni, hogy a' könyvnek auctora Neophytus vólt, annyival
 inkább⁴¹ kételkedem ha valyon ezen Auctor lehetett e a' Dévai' társa Batízi?

Már 1530 ólta kezdett a' Zwinglius' Urvacsorájáról való értelme Magyar Országra
 bejönni⁴², mint ezt Janos nevü Kis Szebeni Praedicátorról [me]g jegyzi Severinus Sculteti az a'
 Hypomnema-jában. Azok közül, kik ezen értelemben vóltak, való vólt Dévay⁴³ ki már 1543 n[em]
 65 csak cryptocalvinianus vólt,⁴⁴ hanem hirdetője a' sacramentariusok tudományjának: mint ezt

³¹ MM4 Levél: az aláhúzott rész elhagyva. Helyette: **Mert bár nem tagadhatom meg attól a' fontosságot, de van egy, a' mit annak ellenébe tehetek.**

³² MM4 Levél: nem Catholicum: aláhúzással kiemelve

³³ Kállay 1839: czaic

³⁴ MM4 Levél: ez elhagyva

³⁵ Kállay 1839: Quesnelle'

³⁶ K: a [...] zárójeles szöveg + jelölve az Unigenitus-nál, a kézirat lap jobb oldalán olvasható.

³⁷ MM4 Levél: + Vö. előző lábjegyzet. A zárójeles rész hiányzik, a Levél kéziratában ugyanakkor ott van a + jelölés.

³⁸ MM4 Levél: „ha csak ugyan azt n[em] kell mondanunk hogy ezen Pater maga sem tudta mit hiszen. Úgy is az ő gyengesége csak a' Paedobaptismus felett folytatott perből is elég nyilvánosságosan ki tetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. Hogyan irhatta volna már Catholicus a' könyvet mellyben a' Jezsuitákkal ellenkező tudomány vagyon?” – ez a szakasz elhagyva.

³⁹ Kállay 1839: elfogadott azután

⁴⁰ K: inkább <hiszen> kezdem

⁴¹ K: annyival <---> inkább

⁴² MM4 Levél: **hirdetődni**

⁴³ K: [Dévay a „való vólt” után, fölé beszúrva]

⁴⁴ MM4 Levél: n[em] csak cryptocalvinianus vólt – elhagyva

bizonyítani szoktak Luther' leveléből, [mely]et czítál Klein is 1. c.⁴⁵ Ribini pedig Memor[abilia]. T[omus]. I. p[agina]. 60 egészen le-ír. Annak ketségen kívül való[na]k kell már lenni, hogy Batízi, ki véle együtt reformált más értelemben ezen fontos articulus felett n[em] lehetett. Ezek hát már Zwingliust követték, ki mit tartott légyen a' gratia' dólzában, így adatik⁴⁶ elő Moreriban

70 T[omus]. VI. p[agina]. 1099. – Luther donnait tout à la grace pour le salut; & celui-ci⁴⁷ /:Zwingle :/ au contraire, suivant⁴⁸ des⁴⁹ Pélagiens, donnait tout au libre arbitre, agissant par les seules forces de la nature – &cet. A' másik értelemmel együtt n[em] csúszott⁵⁰ é ez is be a' Magyar Országi Reformatusok közzé? pedig az Orthographia Ungarica' írója a' másik értelem mellett van, m[ely] a' Lutheré. Hogy Devaiéknak,⁵¹ és Batiziéknak a' Zwingle értelme szerént kellett itt is hinni, onnan

75 is gyanítható, mert hitt [ma]ga Bullinger is ki a' Helvetica C[on]fessiót⁵² írta. – A' Helvetica C[on]fessió ugyan csak 1567-ben vitetett⁵³ be Magyar Országban. de⁵⁴ esmerték az Helvetiai dogmákat azért az ide való Reformatorok, mint a' Sacramentariusok' példája⁵⁵ bizonyítja, millyenek az említettekén kívül-vóltak Szegedi Kis István, Melius Péter, Stankarus Ferencz, Kalmanchehi Santa Márton stbb. lásd. Klein T[omus]. I. p[agina]. 106 seqq.⁵⁶

---

⁴⁵ Kállay 1839: I. c.

⁴⁶ K: így <...dik> adatik

⁴⁷ MM4 Levél: ez a hivatkozás kimarad

⁴⁸ MM4 Levél: suivant; Kállay 1839: suivant

⁴⁹ Kállay 1839: les

⁵⁰ K: csúßott

⁵¹ MM4 Levél: a név elhagyva

⁵² Kállay 1839: helvetiai confessiót

⁵³ K: ugyan <is> csak 1567-ben <vevődött> vitetett – MM4 Levél: vevődött-be

⁵⁴ K: Országban. <de esmértesnek kellett akkor az ide való Reformatorok előtt lenni már 1536 óta> de

⁵⁵ Kállay 1839: példánya

⁵⁶ MM4 Levél: De a' Decisio nem enyém. En olly igen vakmerő vagyok, hogy bátorkodom ide tenni két dólgot a' miben a' Magyar régiségek' olvasásakor megütököttem. Egyik az hogy a' Tekintetes Ur által meg állított Ó forma helyett az egész könyvben Oe forma van, mellyet a' Tekintetes Úr bizonyoson elébb észre vett. Másik, hogy az Orthographia Ungarica előtt való beszédben a mondatik, hogy a' Card[inalis]. Bathori András élte' 28 esztendejében hólt meg. Következő helyek azt bizonyítják, hogy 33 esztendő volt. Horányi. Mem[oria]. Hung[arorum]. T. 1. p. 131. Benkő Transsilvania]. T. II. p. 250. Zwittinger Spec[imen]. Hung[ariae]. Litt[eratae]. pag. 47. Istvánffi Libr. XXXI. pag. 454. /: nekem az 1758. kiadás van-meg :/). Én bátorkodom magamnak hízelnedni, hogy a' Tekintetes Úr nekem méltóztatik meg engedni, ha szinte importunus volnék is. Magamat kegyes gratiájába ajánlván forró tisztelettel maradok A' Tekintetes Urnak alázasat szolgája Kölcsey Ferencz.

A' MAGYAROK' ARTICULUSÁRÓL EGGY KIS JEGYZÉS

A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés

d. 22. Novembr. 1809 Debreczenb.

5 Hogy az Articulosok' sokszorozása a' nyelvben teljességgel nem szép, azt minden szebb érzésű fül hathatósan érzi, 's közelebb a' Magyaroknak szemére lobbantotta Kazinczy az Ortographia Ungarica' prefatiojában. Az articulusok nélkül mi el nem lehetünk akkor mikor valamiről meghatározva szóllunk. Nem mondhatom p. o. Király elment utazni, e' helyett: A' Király elment utazni. De mikor meg nem határozva szóllunk nem ellehet e akkor az articulust hagyni a' hangbeli

10 szépség is úgy kívánván? mint p. o. ezen sorokban:

Ha csendes esti szelleteknek

Fuvalma lengedez felém.

ismét:

Hallom nyögését lengő szeleknek.

15 ismét:

Foly csendesen miként viritó

Partok közt a' patak. stbb.

Az illy elhagyásokra mérészekké tehet bennünket a' Görögök' példája, akik hasonló esetekben az articusust el szokták hagyni. Lássunk némely példákat. Iliad. I. vs. 4 sq.

20 — — *έλωρια τευχε χυνεσσιν*
οιωνοισι τε πασι —

Miért mondanám magyarul is: predájává tette a' kutyáknak, stbb.? nem lesz e így jobb: kutyáknak vetette prédául? Hasonló mondások ezek. Iliad. VI. vs. 508.

25 *είθως λούεσθαι ενρρείος ποταμοιο*
χυδιών.

melly szépen folyó patakban szokott mosódni. Kívánhatja valaki hogy így szólljak: a' szépen folyó patakban stbb.? Illyen ez is. Iliad. VI. vs. 453.

έν κονίησι πέσοιεν ύπ' άνδάσι δυσμενέεσσιν.

Ellenséges férfiak alatt estek-el a' porban. Szükség e mondanom: az ellenséges férfiak alatt etc.?

30 Ide tartozik Pindarusnak gyönyörű helye. Olymp. VII. init.

φιάλαν ώς εί τις ά —

φνειάς άπο χειρός έλων

άμπέλου ένδον καχλάζοι —

σαν δρόσω, δωρήσεται et cet.

35 Így Ancreonnál Od. XL. vs. 10. sq.

*ὄφεις μ'έτυψε μικροσ
πτερωτοσ etc.*

Ismét Od. 4. init.

40 *ἐπί μορσίναισ τερείναισ
ἐπί λωτίναισ δε ποίαισ
στορεσασ et c.*

Ismét Od. IX. v. 21. sqq.

45 *τί γαρ με δει πέτεσθαι
ὄρη τε καί κατ' ἀγροός –
καί δενδρεσιν καθίζεω et ct.*

Kellene-e ezt fordítanom: miért kellene repkednem a' hegyeken, a' mezőkön és űlnöm a' fákon?

Nem hagyhatom-e-el az articulusokat így: miért kellene hegyeken 's mezőkön repkednem, 's fákon űlnöm? A' kik az ilyenekben gáncsokodnak nem értik mi az a' mit az ember meg nem határozva mond. A Görög még ott is el-hagyja az articulust, a' hol mi azt nem tehetnénk. Például

50 *ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντεσ ἐπευφήμησαν ἀχαιοὶ
αἰδεῖσθαι θ' ἱερῆα, καὶ ἀγλαὰ δέχθαι ἄποινα*

A' Francziákknak 's Németeknek nincs hatalmokban a' magok unalmas articulusaiktól így

55 megszabadúlni. A' Francia így ír:
D'un pauvre coeur
Soulagez le martyre,
D'un pauvre coeur
Soulagez la douleur. etc.

60 L. Moliere Pastor. Com. sc. XV. Itt két articulus van mindenik sententiában. A' német legalább ha a' possidens noment articulussal tette, az utána való possessumot nem teszi azzal. Klopstock. I. Band. p. 136. (:Leipzig bey Göschen:) így ír:

Der Liebe Schmerzen nicht der

sőt az olly elhagyásokra is lehet a' Németeknél példát találni, a' millyenekről ezen kis jegyzés szól.

65 Így Schillernél:

Ein Traum ein Traum is unser Leben
Auf Erden hier,

Wie Schatten auf den Wogen schweben,
und schwinden wir etc.*¹

---

¹ K: [* alatt Kölcsey jegyzete:] illyen Mathissonnak sora is: Still im Schosse ländlicher Natur stbb.

GARVEBOL TETT JEGYZÉSEK

Péczel. Jun' 27d. 1814.

Ch[ristian]. Garve, Einige allgemeinen Betrachtungen ueber Sprachverbesserungen.

5 In d[er]. Abh[andlungen]. II[.] Th[eil].

S[eite]. 231.

In so fern diese Verbesserung nach durchdachten Grundsätzen und vermöge richtiger¹ Einsichten in die Natur der Sprache oder der auszudrückenden Sachen geschieht, läßt sie sich
10 von den vereinigten Bemühungen vieler Gelehrten am ersten erwarten. Und in so fern dabey auch willkürliche Bestimmungen eintreten müssen, weil Vernunftgründe nicht alles in den Sprachen entscheiden, ist auch das Ansehn einer solchen Gesellschaft nützlich, um die Einstimmung der Nation zu diesen Bestimmungen zu erhalten.

15 S[eite]. 232. 233.

Ich kann mich irren, aber mich dünkt, das es nur die Nation selbst ist, die, durch die allmählichen Fortschritte in dem Umfange und der Richtigkeit ihrer Erkenntnisse, die Sprache ausbildet; daß, wenn die Bemühungen einzelner Personen dazu beytragen, dieß nur² die großen Schriftsteller seyn können, die mit ihren Ideen zugleich ihre Ausdrücke der Nation beliebt
20 machen, oder durch aufgestellte Muster einer zweckmäßig gebrauchten Sprache die Aufmerksamkeit der Nation auf die Beziehung ihrer Ideen erwecken; etc.

S[eite]. 234, 235.

Die Erfordernisse einer vollkommenen Sprache sind, so viel ich sie einsehe, folgende drey:
25 erstlich, daß sie, für alle wichtigen Begriffe, die Wörter und Ausdrücke, versehen mit allen den Schattirungen, enthalte, deren die verschiedenen Gemüthsstimmungen des Redenden, oder die verschiedenen Absichten der menschlichen Rede bedürfen können; zweytens, daß diese Wörter genau bestimmte Bedeutungen haben, oder mit Begriffen verbunden sind, die, gleichförmig und entschieden, in den Gemüthern Aller, welche die Sprache verstehn, durch sie erweckt werden;
30 drittens, daß die Sprache, zur Verbindung dieser Wörter, hinlänglich zahlreiche, dem

---

¹ Garve 1802: richtigerer

² K: dieß ~~nur~~ nur

Zusammenhänge der Ideen angemessene und dem Geschmacke gefällige Formen darbiethen. – –
 – Reichthum, Bestimmtheit und Gewandtheit³ der Sprache. –

S[eite]. 236.

35 Über keinen Gegenstand irrt sich das menschliche Urtheil mehr, wenn es das Mögliche⁴
 nach dem Vorhandenen⁵ abmißt, als über die Sprache. Schon oft hat man eine Sprache für
 unfähig zu gewissen Gattungen des poetischen oder rednerischen Styls gehalten, bis in der
 Nation, welche diese Sprache redete, der Mann erschien der das Genie jener Gattungen besaß.
 Sobald dieß geschahe, fand sich, daß die Farbe und das Eigenthümliche des Ausdrucks in kleinen
 40 Schattirungen liege, die in einzelnen Wörtern nicht bemerkbar sind, und nur durch die Auswahl
 und Zusammenstellung vieler ähnlichen einen auffallenden Eindruck machen; es fand sich, daß
 eben dasjenige Talent, welches die Ideen einer gewissen besonderen Gattung, es mögen komische
 oder erhabene seyn, hervorbringt, zugleich das Talent sey, die Wörter und Wendungen in der
 Sprache aufzufinden, welche der Natur dieser Ideen entsprechen.

45 u. s. w.

S[eite]. 239.

Nur ein einziger Umstand hat diese allgemeine Gewohnheit der Völker, Wörter von
 früher aufgeklärten Ausländern zu borgen, für uns Deutsche unbequemer gemacht, als sie für
 50 unsre südlichen und westlichen Nachbarn geworden ist.⁶ Die Sprachen dieser sind aus dem
 Lateinischen entstanden, ger[ade a]us – – In der deutschen Sprache, als einer ursprünglichen, ist
 dieß unmöglich gewesen. – etc. –

S[eite]. 241.

55 Es ist sicher, daß alle selbstdenkende Menschen oft in einen Ideengang gerathen, zu
 dessen deutlicher Darstellung ihnen Wörter mit besondern Bestimmungen nöthig wären,
 dergleichen die Sprache nicht darbiethet. Es ist sicher, daß Personen, die mit fremden Sprachen,
 oder mit besonderen Dialekten ihrer eigenen frühzeitig bekannt geworden sind, oft zu ihren
 Gedanken keinen so angemessenen Ausdruck, als in den Wörtern jener Sprachen und Dialekte
 60 finden. Der Wunsch, der daraus bey diesen Personen entsteht, daß die vaterländische
 Büchersprache alle diese mannichfaltigen Schattirungen der Begriffe, die sie in verschiedenen

³ Garve 1802: mindhárom fogalom kurzív

⁴ Garve 1802: kurzív

⁵ Garve 1802: kurzív

⁶ K: geworden <sinde> ist.

Sprachen und Dialekten zerstreut⁷ gefunden haben, vereinigt⁸ enthalten möchte, ist natürlich. Aber die Klage über Armuth der Sprache, weil ihr solche Schattirungen mangeln, ist ungerecht; und der Versuch, dieselben durch Einverleibung der fremden, der veralteten, oder der
 65 Provincialwörter zu geben, ist von zweifelhaftem Erfolge – – Die Aufnahme neuer Wörter in die gangbare Sprache geschieht, so ausdrückend sie seyn mögen, nicht durch Wörterbücher, welche solche sammeln⁹ und empfehlen, sondern durch vortreffliche Schriften, in welchen sie glücklich angebracht worden sind.¹⁰

70 S[eite]. 250. 251.

Wenn irgend ein Theil der menschlichen Angelegenheiten unter einer demokratischen Verwaltung steht, so ist es die Sprache. In andern Sachen kann sich das Volk den Aussprüchen einiger Weisen unterwerfen; über die Sprache muß es selbst gebiethen, wenn diese ihm verständlich und brauchbar seyn soll. – – –

75 Wenn demnach, durch alle die Ursachen, welche auf den Geist eines Volkes wirken, seine Meinungen und Begriffe von dem Standpuncte sich entfernen, auf welchem sie die Verfasser des Wörterbuchs fanden, so wird der sich darauf beziehende Theil desselben, mit der Sprache zugleich, deren Ausleger er ist, veralten. – – So sehr auch die Franzosen das Dictionär ihrer Akademie vom Anfange her schätzten – – ¹¹ so hat doch alles Ansehn dieses Buchs die
 80 Veränderungen der Sprache und die Neologien nicht verhüthen können, wo von seit dieser Zeit, freylich viele nur als Meteore erschienen, um zu blenden, und bald wieder vergessen zu werden, einige aber als wirkliche Bestandtheile, sich der allgemeinen Sprache einverleibt haben.

---

⁷ Garve 1802: kurzív

⁸ Garve 1802: kurzív

⁹ K: solche <---> sammeln

¹⁰ Garve 1802: ez utóbbi a szakasza 242. oldalon található

¹¹ Garve 1802: A kihagyott mondatrész: „[...] einer Academie, die ausdrücklich zu Vervollkommnung der Sprache errichtet worden war, [...]”.

[KÖLCSEY FERENC – SZEMERE PÁL]

FELELET A' MONDOLATRA

FELELET

A'

MONDOLATRA

NÉHAI

5

BOHÓGYI GEDEON ÚRNAK

„*Mondolat. Sok Bővítmenyekkel, és
egy kiegészített új Szótárral együtt.
Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.*”
című Pasquillusára.¹

10

PESTEN,

Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.

15

20

25

30

35

---

¹ FLevSzemere: Címlap: **Felelet a' Mondolatra** punctum Néhai bohógyi Gedeon Úrnak. punctum – „*Mondolat. Sok Bővítmenyekkel és egy kiegészített új Szotarral együtt, Dicshalom (az az WESZPRÉM) 1813*” című Pasquillusára A' „—” vörös bővítéssel.

MM1: **Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak.** „*Mondolat. Sok Bővítmenyekkel, és egy kiegészített új szótárral együtt. Dicshalom (azaz Veszprém) 1813.*” című pasquillusára.

* Δίκη υπερί ὕβριος ἰσχει

Εἰς μέλος ἐξελφόσε κεθῶν δε με νηπιος εἰγῶ

Hesiodus.²

5 Tandem sua Poena Nocentem

Insequitur passusque sapit tum denique stultus.³

10

15

20

25

30

---

² FLevSzemere: Motto: Δίκη υπερί νβριος ἰσχει más sor: Εἰς μέλος ἐξελφοῦσε κεθῶν δε με νηπιος εἰγῶ **Hesiodus**. MM1: az idézet hiányzik [az idézet helyesen: Δίκη δ' ὑπέρ ὕβριος ἰσχει ἐς τέλος ἐξελθοῦσα: παθὼν δέ τε νήπιος ἔγῶ]

³ FLevSzemere: Insequitur sapit tum denique stultus. MM1: **poena nocentem**

[Praefatio]

Mit kelljen ezen Levelekről tulajdonképen itélni⁴ a' Kiadó Szerényen vallja-meg, hogy ő azt nem tudja. A' Kiadó darab időtől fogva figyelmeztet⁵ a' Magyar Literatúrának előmenetelére, 's annak productumira; nem tagadja, hogy azok őtet gyakran örömmre, gyakran fájdalomra, gyakran nevetésre, gyakran bosszúságra is indították. Néhány⁶ napokkal ez előtt néhai Bohógyi Gedeonnak Könyvét is, melly ezen Levelek' címlapján megneveztetett, olvasta, 's nem szükség, nyilván⁷ elmondani, micsoda érzések között olvasta. A' Kiadó, mint Író, még sem⁸ tett a' Magyar Publicum előtt egy lépést is, 's ő a' ki már⁹ Litteratori versengéseknek, szépeknek, és rútnak nézője volt, birhatott elég hideg vérrel ezen újonnan kezdődni látszónak is végig-nézésére. Nem lehet tudni, ha a' megtámadott felek fogtak volna e az említett Könyv ellen kikelni, vagy inkább (minthogy a' Litteratori versengésekben, fájdalom többnyire személyes villongások forognak-fenn) annak Írója ellen, mivel az a' munka' megjelenése után nem sokára megholt, 's ez által minden lehető veszekedéseknek elejét vette. Némelly levelek, 's épen ezek, mellyek itt kiadatnak, 's az Íróhoz az általa kiadott munka miatt küldettek, halála után több írásai közt találtattak, 's Literatúránknak egyik pártfogója jónak látta, hogy azok kiadassanak. – „Mivel, úgymond, a' Mondolat már sokaknak kezén forog, és az is illő, hogy a' megholt Litteratorok emlékezete fenntartassék, ezen Levelek mind a' Mondolatra néműnémű Commentarius gyanánt szolgálhatnak, mind a' néhai Szerző Biographusának valamely részben segédjére lehetnek.” – 'S ezzel lett légyen elmondva minden, a' mit a' Kiadónak szükség,¹⁰ és szokásképen előre kellett bocsátania:¹¹

Íme tehát a' Levelek,¹² vegye a' Publicum,¹³ mint akarja,¹⁴ a' Kiadó az illy Collectiókat szükségeseknek hiszi. Nincsen semmi, melly vélünk¹⁵ a' már megholtat, kinek privat-életét más Kútfőkből már nem méríthetjük, jobban megismertesse¹⁶, mint azon ő maga, vagy Ismérőji által írt levelek, mellyek nem azzal a' czéllal iratván, hogy másokról is olvastassanak, a' szív rejtekébe hagynak pillantani, 's felvonják a' kárpitot, melly a házi életnek magányos scénáját mindeddig fedezte.

---

⁴ MM1: itélni,

⁵ F1815: figyelmeztet – sh. emend.

⁶ MM1: Néhány

⁷ MM1: szükség nyilván

⁸ MM1: nem

⁹ F1815: 's ő a' kí már – sh. emend.; MM1: 's ő, a' ki más

¹⁰ MM1: szükség-

¹¹ MM1: bocsátania.

¹² MM1: levelek;

¹³ MM1: publikum (nincs vessző)

¹⁴ MM1: akarja;

¹⁵ [Az ü között vesszőcske] MM1: velünk

¹⁶ MM1: megismértesse

A' Kiadó nem akarja olvasójit communis Locusok előhordásával terhelni, 's mind a' helyett, a' mit céljának szükséges voltáról, 's ezen Könyvnek ajánlására mondhatna, készül azon Írónak életéről, ha bár csonkán is, a' Publicumot tudósítani, kihez ezen Levelek irattak. A' Magyar Literaturának Historiájában még sok hézag vagyon, 's talán ezen Tudósítások is be fognak egyet
5 a' többek között tölthetni.

Bohógyi Gedeon Weszprém¹⁷ Vármegyében született, 's Atyja a' Tót-Vázsonyi, és Köves-Káli Ecclesiáknak Papja volt. Születésének idejét meghatározni nehéz, minthogy az említett Ecclesiák' matriculáját a' Kiadó nem láthatta. Azok, kik Tót-Vázsonyhoz, a' mi Gedeonunknak születése helyéhez, 's később Lakához közelebb laknak, ezen hézákot¹⁸ könnyen kipótolhatják.
10 Annyit még is lehet állítani, hogy 1782-dik év között¹⁹ lépett ezen új vendég a' világra, mellyen ő a' maga közében²⁰ egykor fénylő pályát futandó vala.

Gyermeki éveiről nem sokat mondhatunk, az sem bizonyos, életének hányadik évére esik az, hogy²¹ a' Pápai R[eformatus]. Collegiumban vitetett tanulni. Satyrára, vagy Pasquilusra (mellyekre inkább, nálunknál bölcsőbbekre hagyjuk az ítéletet) hajlandó caractere már akkor
15 kitetszett,²² azon pajkos, és csufolódó tónból, melly neki eleitől fogva tulajdona volt, 's egész külsőképen²³ látszólag ömlött-el. – „Jut e eszébe, így ír hozzá²⁴ a' Húga Záfir Czenczi, midőn egyszer Pápán meglátogattuk 's a' Halhatatlanság' Oszlopa' Írójának nyúlfarkat függesztett hosszan lenyúló Kaputrokjára az úczán. Én még arra is emlékezem: midőn a' szegény öreg Szakályinak Academiai fekete harisnyájiba²⁵ fejez papiros darabokat ragasztott, 's midőn a'
20 nehéznelvű Peleik kikaczagta. Hát a' Prédikátor G. köhentéseit, arczvonásait, nyegegéseit ki tudta úgy mímelni, 's ki²⁶ mulattatta a' Társaságokat az ilyenekkel? még akkor hallám némellyekről, hogy Bácsit²⁷ a' csufolódás' Daemona még egyszer messze fogja ragadni.” – Ezen vonásokból könnyen átláthatni, mint mehetett a' pajzán Ifjú többről többre, mint tévesztette-el inkább²⁸ inkább a' mértéket, mint ment a' gondolatból cselekedetre, pajkosságból 's csufolódásból ifjúi
25 impostúrákra, 's mint tette végre azok által Tanítójit 's az Iskolai Előljárókat ellenségeivé? 'S valóban annyira ment az ifjú, hogy az Előljárók elvégezték őtet Collegiumoktól eltiltani. Prof. L...

¹⁷ MM1: Weszprém [végig így az MM1-ben; a továbbiakban külön nem jelöljük]

¹⁸ MM1: hézákot

¹⁹ MM1: körül

²⁰ MM1: körében

²¹ F1815: esik, az, hogy – sh. emend. MM1: esik az, hogy

²² MM1: (nincs vessző)

²³ MM1: külső képén

²⁴ F1815: hozzá – sh. emend.

²⁵ MM1: Academiai harisnyájiba

²⁶ F1815: hi – sh. emend

²⁷ MM1: bácsit

²⁸ F1815: tévesztette-elinkább – sh. emend.

látta, hogy az ifjai hibák többnyire természeti elevevényből, 's abból származnak, ha azon²⁹ elevevény az iskolai regulák által határba szorítatik, 's hogy ilyen esetben a' legjobb character is kicsaphat, pártjára³⁰ kelt a' csak nem megszentenciázottnak. – „Egy túróért, úgymond, az ebet, nem ütök-agyon; hadd mennjen; még észére jöhet.” – ‘S az ifjú megszabadult, 's Pákozdiába
5 küldetett Iskola-Rectornak.

Minden tudja, hogy a' R[eformatus]. Iskolákban nálunk az ifjak Klastromi nevelést vesznek, mivel azon Iskolákat inkábbára csak papi Semináriumoknak lehet tartani, 's az ifjú társalkodásbéli culturát magának ritkán szerezhethet, a' magányban egy oldalú,³¹ magának kelletinél inkább tetsző lészen. Ha ez a' magának-tetszés, midőn az ifjú faluba, parasztozhoz megyen
10 tanítani³² sokszor dúrvasággal mutatja-ki magát, 's versengésre ad okot, nem lehet csudálni. B.³³ úgy mondják³⁴ a' faluban dúrvánkevény, és zabolátlan volt; akár mint legyen a' dolog, ő esztendő múlva ott hagyta hivatalát, 's minthogy secularis pályára szándékozott,³⁵ patvariára ment V[ice]. Ispány Kún László Úr mellé. Majd Prókátornak felesküdt, de pereket nem folytatott. Vármegyei Szolgálatra adván magát, 1811-ikben esküdt lett, 's ezen Hivatalt haláláig folytatta.

A' Magyar Olvasó Publicum mindeddig semmit sem tudott B... ról, 's úgy látszik, hogy nem is volt célja magát az Írói pályán megpróbálni. A' Magyar Litteratúra néhány évek óta³⁶ új színbe kezdett öltözni, sokan³⁷, kik a' külső Nemzetek' Litteratúrájikkal ismértkedtek³⁸, látták hogy a' Magyar Nyelv még nem elégséges minden Ideákat, minden Nuanceokból³⁹ kinyomni, 's
20 következőképen még nincsen azon állapotjában, mellyben maradnia kellene. Több és különböző fejek 's különböző⁴⁰ szerencsével nyúltak a' munkához⁴¹ 's a' Magyar Tudós Sereg az Antiquitas szeretőjében 's a' Neológban két részre oszlott-el.

Minden tudja, csak említenem kell, hogy újítás még a' pallérozottabb nyelvekben is szükséges, és tétetik is, 's maga a' Francia Academie, melly a nyelvet Despotai hatalommal őrizte, nem tehette-meg, hogy lassanként némelly új szólás' formáji ne jőnének-bé. Csak az a' kérdés, ha
25 az újítás helyes e, vagy helytelen? valóban⁴² voltak a' Magyar Neologok közt, kik látták ugyan a'

²⁹ MM1: ezen

³⁰ F1815: partjára – sh. emend.

³¹ F1815: oldalú? – sh. emend.

³² MM1: ,

³³ MM1: B,

³⁴ MM1: ,

³⁵ F1815: nincs vessző, sh. emend.; MM1: szándékozott, patvariára

³⁶ MM1: óta

³⁷ MM1. öltözni. Sokan

³⁸ MM1: megismértkedtek

³⁹ F1815: nuancetkat – sh. emend.; FLevKölcsey: „Így lett [...] a' Nuanceokból, Nuancetk stbb. [...]” MM1: a' Magyar Nyelv még nem elégséges minden nüanszokat kinyomni;

⁴⁰ MM1: különböző fejek különböző

⁴¹ MM1: ,

⁴² MM1: Valóban

szükséget, de a' dologhoz Tudomány, és Ernst (Komolyság) nélkül fogván orra⁴³ buktak, 's Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének⁴⁴ 's más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre, vagy bosszúságra indítottak. Az Antiquitas' szeretőji nem tesznek ezek 's az ezektől különböző közt semmi választást, 's közülök a' vadak úgy bánnak, mint a' tulok az új kapunál –
 5 megfélemlenek, mert a' kapu új, szarvat emelnek néki, 's olykor a' kapuban (ha az rosszúl készült) olykor (ha az Mester kezéből jött ki) magokban kárt tesznek, de mind így, mind úgy az ácsorgó csürke csoportot⁴⁵, kiknek a' kapuiban⁴⁶ sem károk,⁴⁷ sem hasznok, nagy nevetésre ragadozták.⁴⁸

Ezeknek Írója szükségesnek látta, hogy ezen jegyzés előre bocsátassék, ő⁴⁹ mint sokan azok között, kik ezeket olvassák, csak távol nézője a' Magyar Litteratúra küzdéseinek 's az
 10 illyeneknek akarta a' pontot megmutatni, mellyekből a' következőket kell szemlélni.

Még 1809. között⁵⁰ készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi D[octor]. Sz[ent]. Györgyi Jósef egy kis munkát, mellyet ő Barczafalvinak⁵¹ szavával *Mondolatnak* nevezett, 's abban Schulcz' új Németségének⁵² formájára a' rossz Neologokat elmésen⁵³ kicsufolta. Ezen *Mondolat* kézírásban sokaknál megfordult, 's elérkezett Wespzprémbe is. Az Antiquitas' ott lévő pártosi híját
 15 látták az Írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsufolva, öszve állottak, *Beytragokat* adtak, 's S[omogyi]. B[ohógyi]? G[edeon].⁵⁴ feltűzelték, hogy Talentumainak vegye hasznát, csináljon ezen Beytragokból egészet⁵⁵ 's adja-ki. A' munka elkészült, 's az Író társával együtt árkus papiroost horda széllel⁵⁶ Wespzprémbe 's pénzt gyűjtött annak kiadására, de hogy a'
 20 Publicum annál váratlanabbul legyen meglepve, nem mondá-el, mit fog kiadni. És így meg is jelent a' munka 1813. Wespzprémbe, mert a' címlapon megnevezett Dicshalom jól talált dőfés e, vagy burschi elmésség, ezeknek Írója ugyan meg nem határozhatja, de meri még is állítani, hogy a' kettőnek egyike.

⁴³ F1815: arra – sh. emend; MM1: fogván, orra

⁴⁴ F1815: Perének – sh. emend. FLevSzemere: „**Pethe** Perének van nyomtatva”; MM1: Pethének [helyesen: Pethének]

⁴⁵ MM1: csüvhecsoportot

⁴⁶ MM1: kapuban

⁴⁷ MM1: nincs vessző

⁴⁸ MM1: ragadozzák.

⁴⁹ MM1: előrebocsátassák. **Ő**

⁵⁰ MM1: körül

⁵¹ F1815: Bacczafalvinak – sh. emend. FLevSzemere: „'s Barczafalvi **Bacczafalvinak**”; MM1: **Baczafalvinak** [helyesen: Barczafalvi]

⁵² F1815: **Nemzetségének** – sh. emend.; Vö. *Jegyzések Pandekták, Az Új Szókrol: Németségének*; MM1: **németségének**.

⁵³ F1815: elméjen – sh. emend.; MM1: elmésen

⁵⁴ FLevSzemere: „A'hol az mondatik, hogy S. B? G. (mert így van)”; MM1: S. B. G-t; [az F1815 kiadója a Somogyi nevet, így az ezt jelölő monogramokat is Bohógyira változtatta. Az „S. B? G.” eme átírás nyoma, amely azonban a névcserre zavarára is utal: az S. feloldása ezért akár a [S]pectabilis, azaz tekintetes feloldással is lehetséges. Az MM1 a név visszaírásában szintén következetlen.]

⁵⁵ MM1: ,

⁵⁶ MM1: széllyel

Az Olvasó Publicum különböző érzések közt vevé a' megjelent munkát, némellyek⁵⁷ tapsoltak, és azt mondogatták, hogy az újítók derekasan le vagynak ültetve; némellyek pedig nem tapsoltak, és azt vallották⁵⁸, hogy az újítók közt választást kellett volna tenni. A' tapsolók azt állították, hogy a' munka nagyon elmés, és Satyrai lélekkel iratott; a' nem tapsolók, hogy a' munka pasquilus, személysértés, s' nem tiszta kútfőből folyt. Mellyik félnek légyen igaza, meghatározni nem könnyű: 's B[ohógyi]. már megholt,⁵⁹ 's ezeknek Írója mint a' megboldogultnak *historicus*a köteles a' maga ítéletét igazán, 's hímezés nélkül előadni.

A' Nyelvmivelés' módjával⁶⁰, a' külső Országai Litteraturákkal, a' mi nálunk gyakran megtörténik, nem volt isméretes. E' szerént ő a' Magyar Litteratúra előmentét is csak fél oldaláról szemlélhette. Az is igaz, mint felebb mondatott, hogy ezen Könyvírására⁶¹ többen adtak *Beytragokat*, 's ezeknek Írója csak azért nem nevezi meg őket, mivel bizonytalan hírekből hallotta neveiket, s *historicus*i hivatalát nem akarja megsérteni. A' munkát megelőző Réz, melly sok jó érzésűeket megbotránkoztatott, azt hagyja sejdítenünk⁶², hogy az egész munka nem annyira Litterátori célból, mint személyes bosszúállásból készült, ámbár az is lehetséges, hogy S[omogyi].⁶³ vagy akár ki más, kinek fejében ezen gondolat legelőbb megfordult, olyan elmésséget látott benne, mint a' mellyet Voltaire kivan a' *Comoedia* Írótól, *olyan elmésséget* t. i. *melly a' becsületes embert jó ízű nevetésre indítbassa*. Azonban a' csinos Francziának culturája 's a' Pápán neveltek culturája közt, ha nagy a' különbség, igazságtalanság volna meg nem ismerni, hogy ezen hiba nem annyira a' személynek, mint a' helynek, 's időnek hol, és a' mellyben a' személy élt,⁶⁴ tulajdoníthatik. 'S valóban fájdalommal kell meg-vallanunk, hogy a' Collegiumokból kikelő ifjak ritkán isméri a' szép világ tónját, 's elmésségeken kitetszik, 's igen gyakran egész életekben a burschi⁶⁵ Tónus.

Ezek szerént talán így lehetne az ellenfeleket a' *Mondolat*' megítélésében egyezésre vonni. A' Könyv, mint Litterátori munka, jó lehetett volna, ha az Író helyes pontból látta volna a' dolgokat, 's tudta volna, miben különbözik a' jó a' rossztól; minthogy pedig ezt tudni nem látszik, úgy azon szerencsétlen igyekezetek közzé számláltathatik, mellyek céljoktól önn gyengeségeik miatt elmaradtak. Mert hogy ezen különbözésnek nem tudása kész akarva esett volna, annál fogva a' Könyv személysértés, pasquilus lenne, azt ezen Biográphiának Írója örömet nem hiszi, 's mindent a' mi személyes sértegetésnek tarthatnék, inkább humanissimusi tónus és

⁵⁷ MM1: munkát. Némellyek

⁵⁸ F1815: vallottak – sh. emend.

⁵⁹ F1815: [nincs alanya a mondatnak] sh. emend. az MM1 alapján. MM1: 's **B.** már megholt;

⁶⁰ MM1: **B.** a' nyelvmivelés' módjával

⁶¹ MM1: könyvírásra

⁶² MM1: sejdítenünk

⁶³ MM1: hogy **B.**

⁶⁴ F1815: nincs vessző, sh. emend. MM1: élt,

⁶⁵ F1815: barschi – sh. emend. MM1: burschi

ingeniositásból eredt botlásoknak tart, mellyek a' culturával ugyan ellenkeznek, de azon tollerantiát mégis belőlünk ki nem vehetik, mellyel mások tapasztalatlanságból jövő gyengeségeiknek tartozunk.

A' Mondolatról elég szó vólt; szükség által-menni arra, a' mit még annak Írójáról tudhatunk. Ez,⁶⁶ sok évekről⁶⁷ fogva száraz betegségben küszködött, 's ezen nyavalya testét mind inkább-inkább gyengítette, 's végre nem sokkal azután, hogy munkáját közre adta, úgy mint 1814. évben [Evvel az első levél dátuma meg nem egyez.] April. 1-ső napján⁶⁸ reggeli 7 és 8 óra közt Tót-Vázsonyban Anyjának, 's szeretett Testvérjeinek karjai közt meghala. Másnap el is temették. Halotti Beszédet Sógora T. Fábíán József Tót-Vázsonyi Préd[ikátor]. tartott felette azon leczkéből:
10 *Gedeon! ne félj;*⁶⁹ *te nem halsz meg.* Bir[ák]. Könyv[e]⁷⁰ VI. Rész. 23. v[ers].

B... nem volt házas, 's életének 32 évében, épen akkor holt-meg, mikor a' test, és lélek' minden tehetségei legszebb erejekben szoktak megjeleni. Közép de jó termetű, szőke, 's betegeskedése miatt halvány arcú volt,⁷¹ Biographusa reméli, hogyha munkája másod⁷² ízben kinyomtatatik⁷³, képe is meg fog Vánzától rajzolva, és Prixnertől metszve jelenni.⁷⁴ Az olvasó
15 örömet nézi, ha az⁷⁵ kinek könyvét tartja, legalább képben előtte áll, 's ez által magát annak mintegy társaságába teheti:⁷⁶

'S íme mind az, a' mit⁷⁷ a' Mondolat' Kiadójának életéről mondhattunk. Ezeknek Írója berekesztésül egy kérést nyújt-bé⁷⁸ a' Boldogúlnak Rokonaihoz, és Barátjaihoz;⁷⁹ Szedjenek össze több Dátumokat, mellyek állal ezen Biographiának üreit tölteni⁸⁰ lehessen; ne mondja a' Maradék,
20 hogy szorgalmatlanok valánk Íróink emlékezeteket fenntartani; kik által tartatik fel nyelvünk, 's a' Nyelv által Nemzetünk.

KÖLCSEI⁸¹ FERENCZ.

⁶⁶ MM1: nincs vessző

⁶⁷ MM1: évektől

⁶⁸ F1815: A szögletes zárójelben lévő mondat nem a szerzőktől, hanem a kiadótól származik. Vö. FLevSzemere: „A'hol az mondatik, hogy S. B? G. (mert így van) 1814 évben megholt ezen beszúrt pont áll: Evvel az első levél dátuma meg nem egyez.” MM1: **úgy mint 1814. évben april. 1-ső napján**

⁶⁹ MM1: félj:

⁷⁰ MM1: Könyve

⁷¹ MM1: ;

⁷² F1815: májor – sh. emend. MM1: másod

⁷³ MM1: kinyomatik

⁷⁴ MM1: képe is meg fog, Vánzától rajzolva és Prixnertől metszve, jelenni

⁷⁵ MM1: ,

⁷⁶ MM1: teheti.

⁷⁷ MM1: 'S íme, mind ez az, mit

⁷⁸ F1815: nyílt-bé – sh. emend.

⁷⁹ MM1: :

⁸⁰ MM1: betölteni

⁸¹ FLevSzemere: **KÖLCSEY FERENCZ.** MM1: Kölcsey

Két Levél

*Bobógyi Gedeonhoz egy quietált**Majortól.*⁸²

5

I.

Péczel. Julius 18-án 1814.⁸³

Öcsém!

Bolond-gombát ettél e, vagy ezer sátán bújt beléd? vagy mind a' kettő meg történt rajtad? Én
 10 legalább katonai parolámra merem állítani, hogy mind a' kettő. Csudálkozol? mit? ki? nekem? így?
 – Igen is neked így, és pedig én! nem emlékezel reám? 's nem jut eszedbe, hogy a minap
 Weszprémben nálam megfordúltál, és könyvedre praenumeráltattál? nekem ugyan elevenen jút:
 mert tíz forintot adtam reá, 's tíz forint egy jó Magyar könyvért ugyan nem sok, bár olly kicsiny
 legyen, mint az a bé ce; de a' te munkád! Tüzes menykő⁸⁴ a' te munkád! micsoda munka ez? csak
 15 várom várom egész hazafiui tüzzel; eggyik hét a' másakra, eggyik holnap a' másik után, és nincsen
 semmi is. Végre megkapom, hozza az inas, kezembe adja, felnyitom, 's olvasom; 's mit olvasok?
*Mondolat! Mondolat! Lánzos lobogós*⁸⁵ bolondolat, igazi bolondolat! 's én azért pénzt? a
 Mondolatért! 's ezt én értsem? Az ör – – – engem vigyen el, ha ezt, vagy az egész könyvben csak
 egy szót is érték. 'S ha nem értem, minek nékem a' könyv? Midőn én a' Lorgnettemet⁸⁶
 20 vásároltam, száz meg száz között választottam eggyet, ollyat tudniillik, melly a' szemeimhez⁸⁷ való
 volt, 's akkor elég eszem volt, de midőn a te könyvedre praenumeráltam⁸⁸ talán beittam az
 eszemet. Eggy szót, eggy szót sem! 's én úgy járjak, mint a' ki oculárt vett, pedig olvasni soha sem
 tanult? Diantre malheur! Ha már eggyyszer bele⁸⁹ bújt az írói rossz lélek, nem tudtál okosabban
 írni? hiszen elég érthetőleg beszéltél, mikor praenumeráltattál. Vagy talán, hogy akkor szükséged
 25 volt reá, hogy megértessél, most pedig⁹⁰ midőn a' pénz már a' zsebedben,⁹¹ nem bánod, bár mi a
 menykőt tegyen az ember Írásoddal.

⁸² FLevSzemere: A' major 's datum: Péczel. Jul. 18d. 1814.⁸³ MM1: nincs dátumozás⁸⁴ MM1: ,⁸⁵ MM1: ,⁸⁶ F1815: Loegnettemet – sh. emend.; FLevKölcsey: Így lett a Lorgnetteből is Loegnette; MM1: lorgnettemet⁸⁷ MM1: melly szemeimhez⁸⁸ MM1: ,⁸⁹ MM1: beléd⁹⁰ MM1: ,⁹¹ F1815: pontos vessző – sh. emend.

Terengettét, én nem tudom, szánjalak e vagy reád bosszankodjam? mi lelt? egy Pedant, egy ostoba Pedant! úgy látom⁹² affectálad magadat megalacsonítva láttatni. Legalább a' titulus előtt álló Rézkép azt mutatja. Egy számár, és rajta egy ember! Bizonyosan tehát az Autor⁹³, bizonyosan maga. Dózsölő Silenus a' szerént! Úgy minek hát a lant? Minek a' Sonett Irók
 5 symbolja 's a' kőműveseké? hiszen te egyik sem vagy azok közül 's, hát az az ajánlás a' Húgomnak Zafir Czenczinek? ... Sappetment!⁹⁴ beléd száz ördög bújt, vagy az én eszem ment el? vagy Magyarul akarsz bennünket tanítani, minket, Magyarokat? született Magyarokat tanítani? órod tőle foghagymás. Legyen akármilyen belőlem, ha az inasom jobban nem tud Magyarul, mint száz ilyen Mázoló. – Előre⁹⁵ hátra 's mind⁹⁶ mind egyforma. Az a' Bakember ott elől, mit jelent az?
 10 ha nékem mind ezt meg nem magyarázod, javaslom, hogy többet praenumeratióval előmbe ne kerülj,⁹⁷ most pedig, ha pénzem elvetted, magyarázzad is könyvedet. Válaszod' haladék nélkül elvárom. à Dieu.

15

II.

Öcsém!⁹⁸

Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszodra, azt is szégyellem, hogy hozzád írtam, és írok. De ez egyszer meg kell mosnom fejed, vagy inkább lúgoznom, mint a'
 20 dűrvább rongyot szokás.⁹⁹

Tábla-Biró Barátom Tót-Vázsonyban megmagyarázta a' dolgot előttem. Te némely jobb Íróink ellen költél-ki. Eggyiket azok közül ültetted számárra, 's nevéből ostoba Anagrammát csináltál, a' legrosszabb Írókkal tetted egy sorba, hogy köztök a' jó nevetséges legyen, és mit nem még eggyebet?

25 Kereken, Öcsém, az nem vala becsület, gázság volt az¹⁰⁰ Öcsém! Nem vagy egygy értelemben azokkal az Írókkal? Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a' rossz útát választottad, te ellenkezés helyett pasquilizálsz, ütközet helyett titokban szúrsz – pfuj Öcsém, úgy a' Sicarius teszen! Írtál valaha más munkát is? nem? 's ezen elsőre nem tudtál eggyebet találni, hanem hogy orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne

---

⁹² MM1: ,⁹³ MM1: auctor⁹⁴ MM1: Sapperment! [helyesen: Sapperment]⁹⁵ MM1: ,⁹⁶ MM1: ,⁹⁷ MM1: :⁹⁸ FLevSzemere: „A' második levél l. 4.[oldal] datum nélkül”.⁹⁹ F1815: szokás” – sh. emend.¹⁰⁰ MM1: ,

forduljon-meg agyadban! – Lánczhortát!¹⁰¹ Ha becsületes embernek eleget lehetne tenni azzal, hogy rágalmozóját főbe vágják, kész volnék veled megvívni. Megvívni? én te veled? Katona Sicariussal? Nem Öcsém, tégedet csak korbácsolni kellene. Igen, igen, korbácsolni. Bámúlsz? nincs miért; szívem egyenes, szám is az, most és mindég, és erre számot is tarthatsz. Ajánlom magamat! –

5

Bátyád
Zafyr Gergely.

10

---

¹⁰¹ MM1: Lánczhordtát!

Zafyr Czenczi
*A' Mondolatoshoz*¹⁰²

Édes Bátyám Uram!

5 Haraggal, vagy nem haraggal, vegye a' mint tetszik, de én kimondom, hogy Bátyám még most is a' régi hamis. Az erőltetett Magyarságú Írók ellen könyvet ír, 's azt nekem ajánlja. Mi okból érdemlettem ezt? Holott én is gyomromból utálok minden újítást, bizony, bizony mondom, gyomromból utálok. Úgy nevelt engem néhai boldog emlékezetű édes Atyám Uram, mint egy igaz Magyarleányzónak,¹⁰³ a' mi felekezeteink közt neveltetni kell. Főzés, Gazdasszonykodás, 's
10 holmi jobb Poéták' olvasása, ilyenből állott nevelésem. Pártát viseltem én, és Hunczfutkát még akkor is, midőn a' többi 'Tiszteletesek' Leány-Asszonykájik,¹⁰⁴ Dupét, később Titushajat, 's viganót, 's ki tudja még mit nem szégyellettek viselni. Az Atyámat, *Édes Atyám Uramnak*, az Anyámat, *Édes Anyám Asszonyának* hívtam mindenkor, mert azt hallottam szegény idvezült édes Atyám Uramtól, áldja meg az Isten még nyugvó porát is! hogy a' Debreczeni Grammatica ezt az
15 új szólást *Uram Atyám, Asszony-Anyám* rossznak tartja, 's csak¹⁰⁵ hamar elidegenedtem az új Magyar Szólásoktól. Szegény édes Atyám Uram még az Orvosra is megharagudott, midőn tőle ezt kérdezte: *van e széke?* van e székem! felpattan édes Atyám Uram!¹⁰⁶ micsoda Magyar szólás az? mondja-ki az Úr magyarosan, mert ha új szólással él, a' hallásától még rosszabbul leszek. A' Doctor tréfából e, vagy tudatlanságból ismét így szóllott szegényhez: *Tiszteletes Úr rosszúl néz-ki*, 's
20 még is tréfálódzik! Erre az Atyám: A' manóba Doctor Úr! nem látja e, hogy falnak vagyok fordúlva, s tehát be nézek, és nem ki. Most is emlékezem, micsoda Disputiók¹⁰⁷ származtak ezen beszédből. Ezzel végezte szavait édes Atyám Uram: A' Magyarnak tulajdon Nemzeti öltözete, tánca, musikája, és nyelve van, meg kell azt hagyni, nem pedig változtatni.

25 Vallj a-meg csak, édes Bátyám Uram, ha nem ezt, és ilyeneket hallott e mindég tőlem, 's nem maga mondta e Bátyám Uram, hogy az én gustusom tökéletesen megegyez a' Bátyám Uraméval? Az öltözetben nekem nem is öltözet, ha csak tányéros ülepre nincs vágva a' Magyar nadrág, 's a' csípőt szíj nem szorítja. Azután bajusz mellé kipederve, a' nyakravaló németes, mert azt, a' mint édes Atyám Uram beszéllé, a' régi Magyarok nem viselték; az üstök, no a' perse már nem igen szokás, de legalább fésüt lehet viselni, 's az magyaros:¹⁰⁸ a' czaff, az ugy e ismét nem

¹⁰² FLevSzemere: L. 6. Zafyr Czenczi a' Mondolatoshoz datum nélkül. MM1: a' mondolatoshoz.

¹⁰³ MM1: magyar leányzónak

¹⁰⁴ MM1: nincs vessző

¹⁰⁵ MM1: csak

¹⁰⁶ MM1: ;

¹⁰⁷ MM1: disputatiók

¹⁰⁸ MM1: ;

magyaros, mert az Római viselet, mert hiszen Aeneas is viselte azt, a' mint Szalkaynak¹⁰⁹ verseiben Didó Asszony kesergi:

Isten hozzád czaffoké czaffja!

5 A' Magyar Asszonyi viselet olyan, mint az enyém volt leánykoromban; fájdalom! hogy miolta férjhez mentem, a' megboldogult férjem kedvéért egészen el kelle németesednem. Valjon nem azt akará e édes Bátyám Uram bennem kiszatirázni? Mit tehettem én arról, hogy a' férjem úgy akarta. Az Isten látja lelkemet, hogy én sokat el nem akartam fogadni a' mire férjem kényszerített. Szegény édes Atyám Uramat,¹¹⁰ édes Anyám Asszony mindég kendnek szólította, 10 így akartam én is;¹¹¹ *Legyünk per Te*¹¹² *Tu, mert bizodalmas barátság illik a' házasság párokhoz*¹¹³ monda a' Férjem, 's nekem engedelmeskedni kellett. Így történt egyebekben is, mingyárt¹¹⁴ a' mint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznai kertbe¹¹⁵, épen ott volt a' Bihary bandája, még most is jut eszembe hogy ezt húzta:

Csak olyan már a' világ

15 *Kinek szoros kinek tág,*

Lám én nékem a' világ

Sem nem szoros sem nem tág.

Eszemadta Biharija¹¹⁶, mondék, csak nem felsikoltva örömembe, be angyali módra húzza. Megérdemlené, hogy a' kezét megaranyozná. – Czinczogások! felele a' férjem, estvére más 20 musikát fogsz hallani. Elmentünk a hét Választóhoz. Musikai Academia volt. Csak képzelje édes Bátyám Uram! egynehányszor kelle ásítóznom, 's egyszer bizony csak egy hajszádba múlt, hogy el nem aludtam. „A' cigány¹¹⁷ czinczogásán gyönyörűséget leltél, 's itt szundikálsz? te¹¹⁸ néked nincs izlésed a' Szép felől” monda a' férjem. Másnap¹¹⁹ a' Theátrumba vitt el. Operát játszottak. Egy Kar éneken kezdődött a' játék. Hogy tetszik? Kérdé a' férjem, 's¹²⁰ én mondék¹²¹ valami olly 25 szépet, olly felségest vártam, mint Pápán a' Deákok' Cántusa, azonban itt csak holmi cifra,¹²²

¹⁰⁹ MM1: Szálkaynak

¹¹⁰ MM1: nincs vessző

¹¹¹ MM1: .

¹¹² MM1: ,

¹¹³ F1815: párokhoz”– sh. emend. MM1: párokhoz” [a mondat végi felső idéző jel idézetet jelöl]

¹¹⁴ MM1: ,

¹¹⁵ MM1: Beleznaykertbe

¹¹⁶ MM1: Biharija

¹¹⁷ F1815: aludtam, a cigány – sh. emend. MM1: aludtam. „A' cigány'

¹¹⁸ MM1: szundikálsz te?

¹¹⁹ F1815: a' férjem, másnap – sh. emend. MM1: a' férjem. Másnap

¹²⁰ MM1: Hogy tetszik? kérdé a' férjem. 'S

¹²¹ MM1: ,

¹²² MM1: nincs vessző

nyifra gornyikolást hallottam; még pedig musika mellett. Ez nekem ollyba tetszik, mint nálunk a' vak koldusok vásárkor¹²³ midőn a' hegedű mellett ezt éneklük:

Felemelé Kádár szeméit az égre.

5

„Istenem, hogy a' Cultúra illy gyenge lábon áll még Hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? a' cigány' hegedülésében áll a' Magyar eredeti Musika, 's a' Deákok' cantizálása,¹²⁴ a' szép eredeti Magyar éneklés¹²⁵ 's a' Mozart 's Hayden Compositiója játszva a' Mesterektől 's Mesternéktől semmi.” Így sohajtott a' férjem, 's ezzel végzé szavát: Legelőször is Németül kell tanulnod, szükséged vagy a' Cultúrára, a' szép Nemnek illő ismérni a' szépet. – Igaz¹²⁶ hogy a' szépet mindég szerettem, 's ez a' szándéka a' férjemnek tetszett; de bezzeg meg is adtam az árát. Reggel előállott a' Német Sprachmeister, 's elgyötrötte nyelvemet, 's gégémet nehéz kimondásaival. Azután jött a' Tánczmester; ez meg majd hogy minden csiklójából ki nem törte lábaimat. Melyet, lábokat kifelé, hasat befelé! Az ördög győzte volna biz azt mind megtanulni. Legalább annyira jutottam, hogy a' lépéseket megtanultam, hosszú¹²⁷ rákésülés után complimentet is tudok csapni, de tánczolni nem tanulhattam-meg, 's a' férjem sem erőltetett, mert azt mondá, hogy ollyan a' tánczom, mint a' Sphaeráké. Azután a Klavir-Mester állott elő, még most is képzelem, mint köszönt-be, Újságot beszélt. Elővette pixisét,¹²⁸ megkinált, széket tett, 's mellém ült a' Klavirhoz. Több esztendeig¹²⁹ illyen tanulásban folyt. Isten tudja, mi lett volna még belőlem, ha szegény férjem meg nem halálozott volna. Meg vallom, hogy jó ember volt, és szívesen siratom még most is halálát, ha árva Özvegy sorsom eszembe jut. De még is különös ember volt szegény, 's mindég azon igyekezett, hogy előbbeni eredeti Magyarorságból kivetkeztessen, és elnémetesítsen. A' ki a' napon jár, megtetszik a színén, én is az idő alatt egy kicsinyt elváltoztam volt. Igaz hogy¹³⁰ szinte el voltam hitetve, hogy a Czigány Musikája, és a' Verbungos Katona táncza nem valami szép, sőt nevetségre való, 's ha a' Popovics Úr idegen figurákkal kevert Magyar tánczát, a' Théátrumi Musikát, 's Lavottának Magyar táncznótáit láttam 's hallgattam, mindenképen akartam magamba verni, hogy ezek szebbek amazoknál. Így kezdettem az olvasásra nézve megromlani. Már a' hajcsombókos Poéta verseit, a' búcsuztatásokat, 's egyéb a' féléket nevetve emlegettem a' férjemnek, 's ez nagyon örült rajta, ha

¹²³ MM1: ,

¹²⁴ MM1: nincs vessző

¹²⁵ MM1: ;

¹²⁶ MM1: ,

¹²⁷ F1815: hossz^á – sh. emend. MM1: hosszú

¹²⁸ F1815: pixisét [nincs vessző] – sh. emend. MM1: beszélt; elővette pixisét,

¹²⁹ MM1: esztend^őm

¹³⁰ MM1: Igaz, hogy

az új színű és mértékes Magyar Poétákat, 's a' Németeket dicsértem: De¹³¹ mit nem teszen az ember a' házi csendességért! osztán¹³² a' világhoz is kell magunkat alkalmaztatni, hogy mások Durváknak ne mondjanak, 's nekem ez a' bajom is volt a' férjem társaságában. Igazán megvallva, szint olyan jól esik, hogy ezen genirozástól megszabadulhattam, ámbár a' férjem halála miatt

5 vigasztalhatatlan vagyok. Lássá édes Bátyám Uram, a' szegény Özvegyet az ág is huzza, 's nem hijába mondják, hogy ha a' kapufája aranyból volna is, elkopna. Nem elég, hogy ezen árvaságom már magában is terhes, édes Bátyám Uram is, kitől gyámolítást vártam volna, kikél ellenem, és a' világ nyelvére tesz, pedig jól tudja édes Bátyám Uram, hogy miolta Özvegységre jutottam, legkisebb Németességet sem lehet rajtam észre venni, és hogy én tökéletesen egy értelemben

10 vagyok Bátyám Urammal. Nem is láttam soha egy embert is, a' kivel minden gondolatom ugy megegyezett volna, és még is! – Valóban nagy fájdalom, és meg kell vallanom, hogy haragszom is édes Bátyám Uramra, mert az ilyenért ki is ne haragudna? Meg sem is békéllek mind addig, még¹³³ édes Bátyám Uram személyes látogatásával meg nem kérlek. Egyébaránt magamat atyafiságos gráciájába ajánlván; maradok

15 Édes Bátyám Uramnak

alázatos atyafi szolgálója
árva Zafyr Czenczi.

U. I. Férjem halála miatt történt gyengélkedéseimből (hála¹³⁴ Istennek, és az én még huszonhat esztendőm meg nem haladott ifjú koromnak) szerencsésen kiépültem. És mivel, mint

20 édes Bátyám Uram tudja, megboldogult Férjemnek gyermeke nem maradt, a' tőle reám jött Capitálisokból elég gazdagon élhetek; maradtak szegénynek némelly nehezen fizető adósai is, kikkel nem kevés bajom van. Istenem! csak veszedelmes egy ilyen ifjú Özvegynek állapota. Hogy el ne felejtsem, csak ugyan igaz tehát, hogy édes Bátyám Uram az N. Úr' leányával nem

25 lépett jegybe? Igazán mondta¹³⁵, a' leány nem sokat ér, és szegény. Az Isten kimutatja édes Bátyám Uramnak is.¹³⁶ Ugy e, hogy meg fog édes Bátyám Uram rövid időn látogatni? Tanácsadásra is lenne szükségem. Az Özvegyi állapot valóban terhes!

30

¹³¹ MM1: dicsértem. De

¹³² MM1: aztán

¹³³ MM1: mig

¹³⁴ F1815: hálá – sh. emend. MM1: hála

¹³⁵ MM1: mondva

¹³⁶ F1815: felső idéző jel: sh. emend.

A' BUSONGÓ ÁMOR

Eggy

*Hajnali édes Andalmány Teremtménye Bohógi Gedeonhoz.*¹³⁷

5

Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.¹³⁸

Képjáték, vagy álommúlám? a' korán egy édes hajnal polyáit¹³⁹ bontja, a' komor setét' felhőit szélytűzi¹⁴⁰, és a' bonczolt humorványok közzül fejtí-ki a' piros világosságot – Úgy van¹⁴¹ most születik a' nap a' terhes éj' pongyola méhéből – milyen fejjérség látszik az¹⁴² alá ereszkedő felhő' tsumójába hempejegni¹⁴³ Ez az örömgyerek a' Szépelődők' táborából választva – né! mint bontja-szélyt magáról tűzes fátyol leplét! bálvány teste, a' ködbe lebegő pirosság közepedte ingadoz, puha tetemei a' gyengeség miá reszketnek.

Teremthet e ehhez hasonlót a' legpompásabb képzelődés' Istene, mellyre a' Szépség' halma, szerelem' íze, és a' varázsló bájolás illy rohanva siessen?? – (*pausa*) – A' hajnal' harmati eltüntének, a' vizenyős téren nem füstölögnek, nem gőzölögnek párába olvadozva, nem haboznak duzzadó ködárban – nem; mert a' nap megszállotta a' földet, elöntötte sugárral, s' csillámokkal brillantirozik a' mező – A' Napisten, hogy örömpoharából harmaton szörtsölhessen, hogy reggelkort pillanthasson a' kedvesek lángszin selymes ablakára 's kíváncsi sugárit,¹⁴⁴ a' töröngyölt nyoszolyák puha gyürömlésére sújthassa, 's hevének aranyvesszejét a' szépek' pongyolá keblek' fedezetén hupáltathassa – felséríti a' nyugvókat.

O napisten, mennyi világokat nyitsz fel előttem, mellyeknek hólyagi még nem reszketnek egy Andriaisten alatt!

Szent Isten!!! mitsoda pompa festés!¹⁴⁵ és bámlálat! ezredek¹⁴⁶, sőt világoknak folyta volt a' trammogó¹⁴⁷ időtölte, és még a' tündér fántásia nem pazérolta így magvát a' puszta Athmosphaerán, isteni hatalmát érlelvén tévejgtében, míg lehelli az ideát.

Ez a' Helikon¹⁴⁸ a' mosolyszájú édes Bájnéknak lakhelye, hol ezen fenyők' sudarai boltot borúlnak a' sziklák felett, és görtsös gyökereiket alájok fonják. Fogadjatok-el ti felormodzott

¹³⁷ FLvSzemere: L. 16. A' Búsongó Ámor Bohógi Gedeonhoz. Péczel Aug. 25. 1814. MM1: A' Busongó Ámor. *Egy hajnali édes andalmány' teremtménye Bohógi Gedeonhoz.*

¹³⁸ MM1: nincs dátumozás

¹³⁹ MM1: pólyáit

¹⁴⁰ MM1: szélyt űzi

¹⁴¹ MM1: van,

¹⁴² MM1: látszi kaz

¹⁴³ MM1: hempelyegni

¹⁴⁴ MM1: sugárit (nincs vessző)

¹⁴⁵ MM1: nincs ! jel

¹⁴⁶ MM1: Ezredek

¹⁴⁷ MM1: czammogó

szirtok, adjatok egy barlangot szikláitok bugjos fedele alatt, én nyugotot találok ti köztetek. – Mit halgatsz érzéketlen kőüreg?! Elbámulsz e azon, hogy egy gyerek olly héroi lélekkel ordít belőled, mint egy serdült erejű óriás? tselekedeti alatt öszve fog omlani százados boltod! Ha! jól hallom mint ropog a' roppant temérdekség' sudara! Itt hol a' halálkőnek moh temette morzsái poroznak!

5 Itt fogom én a' nyilámló repedéseket énekekkel bétölteni, mellyben a' Szerelem döbbedez, és az őrző Kérubimok Ruinák alá agyoltatnak!

Mi az ott, mint egy bús lélek' képe, mellynek szárnyai a' szabad levegőt tsapkodják? O Pegazus, az üresség a' te világod, te szüntelen magadat keresed, és nem talárod az ürességben! mi omlik bugyva szikrázó körmeid alól? Hippocrene ez! Né¹⁴⁹ miként mammol tajtékot a' tsiklánd

10 lágyságot nyaló vadontz lotsmoj. – Né, millyen rontsolva és tunyán foly-el, mint¹⁵⁰ válik hináros peshedt heverővé, egy százados idő viselte humorodottá, mint az ősz Saturnus' tőpörödött gyereke¹⁵¹ elodarogyva fántasiámban a' forrás folyam' felszínén remegnek bámálméllásaim, úszom a' tó döllyedező öblét, 's egyszerre andalszót hallok a' berkekből a' lots térszínén e' buggó játék alatt, a' melly habokat tsumóba fűz, majd szélytrontsol, majd lenni, majd múlni mível.

15 Hah! mint echózza a' hangmivelők' Symfóniáját nagy enthusiásmussal a' hegy! zúg a' Szélnek zivarja az ágok' sűrű szálai között, jőnek a' Helikon' Nímlányi a' musák! az¹⁵² éjfityke, mintha a' komoj¹⁵³ fenyvesek zúzos ághegyein dideregne¹⁵⁴ ellágyúlva remegi puhító mélódiáját 's úgy várja a' berken jötteket a' jövőknek, kik a' kis lantos lágy tónusán bitzegnek. Fejeket Hetruriai viselet borítja, és azzal eggyesül az Asiái gyöngyös Turbán – setét hajfürtjeik repkednek¹⁵⁵ isteni

20 homlokaikon, és összevegürt tsumókban hevernek fejr vállaikon – mezítelen karjaik görög Státuák' miveit példázolják, távolról fejr márványt mutatnak, közlőről maga a' puhaság holt beléjek, öltözetek idyliumi pompákkal van terhelve – ezek alatt minden lépésre a' gyengeség pihentét nyögik – Úgy tüzelnek szemeik mintha a' fagyos északból égő Afrikát akarnának gyújtani – szihégő mejjek nem költsönözött éltetőt – nem lehellett Julepet – nem – hanem tsak temetett –

25 tsendességek!!!

De im ott egy nyomorúlt hasztalan bontzolja a' roppant gőzsziklák' hegyeit, most egy terhsohajtás gyöngyölődik mejjéből, nyöszörög, mintha körülé az éj' állati¹⁵⁶ a' szennydenevérek repedesnének, majd leguggol, mordon szúnyad, és tettét piheni. Két kitsin szarva¹⁵⁷

---

¹⁴⁸ MM1: Helicon,

¹⁴⁹ MM1: ,

¹⁵⁰ MM1: mind

¹⁵¹ MM1: ,

¹⁵² MM1: **Az**

¹⁵³ MM1: komoly

¹⁵⁴ MM1: ,

¹⁵⁵MM1: repkednek [A *Busongó Ámorban*, 68.: repkedtenek]

¹⁵⁶ MM1: ,

¹⁵⁷ F1815: szava – sh. emend. MM1: szarva.

tsintalankodik töpörödött homlokán, csoportosan ülnek farkán a' haszontalanság' gyerekei, kiket ő hójag golyókkal tsalogatott az eltévesztő setét ködbe,¹⁵⁸ a' kezében nyekergő Pánsipjával, ketske lábai elébe ömlenek a' szép vadászt felülmuló vadontzok. A' hahoták az ő fején ülnek az alattok dördülő mormolás felett, az égő gúnyolás lobog fején, és úgy repül sebes süvöltő szárnyain:
5 különben egy halálra szententziázott gonoszélő kísértő' képe, egy tünderezésre¹⁵⁹ átkoztatott baj-lélek, az elrontsolt tapodmány' darabja.

E' tekintetre a' szépek öszve estenek, 's én tsak egy lángszin pirosságot láttam a' zöldség' puha humorványára lapulni, és ők így egy tsumóba gyürt szivárvány formán elsemmisültek. A' természet Kauklermiveit pazérolta¹⁶⁰ a' teremtés titkaiba martzangolva, olvasott, fútt, zúgott,
10 még¹⁶¹ egy bokor zöld levelet nevelt, mellyek közzül piros gyenge borulások fejtődöztek-ki, 's őket az otsmány látást¹⁶² fekete gyászától elgázolták. Többé nem láthattam őket, mert mind a' dőlöngő höngörts hullám elgyüremlettek, 's a' semmi terhes méhéből új Scénák buggyantak-fel.

Hah! a' harangok' kolompolása! ha! a' tsengetyttük' tsengése! ha! – hogy tseng – hogy szomorog!!! – hogy dong búsan!!! ha!¹⁶³ mint dühen a' mormoló üresség gyomrában dörgő
15 hangkiáltás! ha! mint ropogtatja a' földbe meredező fagyökereket! ha! mint echóz az órákra hangzó üregekből ordító torka a' dühenésre! ha! mint omlanak-be rendüléssel a' kongó barlangok rémítő boltjai! – ha – ha – melly dörmögéssel – melly rohanással – ha! – (pausa) –

Ott, hol az Ákhácز belévenített árnyéka alatt egy híves tsergedezőt zúgat, látom a' lármafuvalókat felléptselni a' hölgyes ösvényeken Flórának palánkos völgyéből – a' számárt, és a'
20 Mondolatost! Ez a' nyughatatlanság' sohajtásával tolja a' lepegő holdat. – Annak ajaki szélyt nyillottak, és tátva hagyta a' lankadás az elszáraztott lihegő álkaptáit. Egybe ölelkezve mint két héroicus Minervák, úgy emelkednek a lugason halkkal. A' számár egy tsendes andalodásban érlelődik. A' Mondolatos tsintalan enyelgéssel ledérkedik körüle, úgy hogy az ellihellésig öszveküzdötte¹⁶⁴ magát, és lankadva hajlott a' számár' vállaira, melly utána imádkozta a'
25 szerentsét.

A' Mondolatosnak tzombjai gyúrják a' számárhátát, lantot, és kobozt ölel, 's hajait tsudáson füzi rántzos göröntsökbe egy lágyszellő fuvás zivar a' zöldellő koszorú nyugodt szine alatt, 's borzasztja azoknak ömlött területét. Lábai meztelenséggel függenek lefelé, feje felett egy
30 szúnyog gyászolja át a' híves levegőt; 's egy kürtbe szállanak a' fájdalmas sohajtásai, 's gyötrődő nyögései bajusza alól.

¹⁵⁸ MM1: nincs vessző

¹⁵⁹ MM1: tünderezésre

¹⁶⁰ MM1: ,

¹⁶¹ MM1: míg

¹⁶² MM1: látás'

¹⁶³ MM1: Ha!

¹⁶⁴ F1815: öszvekürdötte – sh. emend. MM1: öszveküzdötte

Szamár. Itt a' valóság semmi; az árnyék teremtés¹⁶⁵ – Im tágos méhében e' telhetetlen semmiségnek,¹⁶⁶ tsak az előpillantat' hajnalit tulajdonoljuk idvezletül.

5 *Mondolatos*. Pijhe szárnyakon repítél a' bőv' üregében¹⁶⁷, és örömelet özönével hijába valósítottál. Én, én egy nyughatatlan, önnön elégtelen gyerek, a' maga meg nem elégedés' gyereke, és szerelem' tiltotja vagyok, egy boldogtalan, semmit-tudó teremtő, a' ki magamon kívül élek a' pára között – ott!!!

Szamár[ár]. Gondolatba merült Tudós, miért pittyedtek-le ajakid[?]¹⁶⁸

10 *Mondolatos*. Szomorú színbe gyöngyölődve gyászolom az eltemetett tettet. – Egy szelíd szellő érkezése tsapott meg, melly nehéz ragyományba¹⁶⁹ lankasztott.

Szamár[ár]. Nem láttad e az édes Bájné músa Nimlányokat? haj!¹⁷⁰ mint üvöltözött puha testeken nyulámló Sleppjek! a' Holdlány sugárit a' sűrű erdődzet nyilámjain botsátotta rájuk.

15 *Mondolatos*. Tekintetemre a' ferdő lotsba ugrántsoltak, majd a' tüzes purpurral égő palotába szaladtak, hol minden Chinai drágaság' fénye luxussa¹⁷¹ játszott, 's ott egy édesdeden heveredett nyulámba döltenek 's Sómnusnak áldoztak.

Szamár[ár]. Az öröm buggyó tseppje el futotta mosolyszádat, és rózsalepre¹⁷² színre változott¹⁷³ 's bajuszod a' Természetnek tsalfa szint áldozott.

20 *Mondolatos*. Vallyha olyá lehettem volna ekkor általok, mint az egy nap élő féreg, mellyet az este a' folyamat partján tapostak-el. Ez egy nagy élethalál, egy mesteri édes gyilkolmány lett volna.

Szamár[ár]. Nézzd ott azt a' Ketskeembert,¹⁷⁴ a' buggyó lotsmojfolyán¹⁷⁵ pezsgése felett, hol a' száraz levelek' tsörgése zsi bong.

Szamár[ár]. Igyekszünk halkkal hölgyes ösvényeken üstökös Atyáinknak, és keressük ajakainknak illő aggtörzsökét.

25 *Mondolatos*. A' Helikon' édessége, kellemei, és az itt lakók szív izlésbéli szép érzések ösztönöztenek engemet, hogy nemes lelkeiknek magassoló barátja óhajtsak lenni.

¹⁶⁵ MM1: teremtés.

¹⁶⁶ MM1: (nincs vessző)

¹⁶⁷ MM1: üregébe

¹⁶⁸ F1815: ajakid. – sh. emend. MM1: ajakid?

¹⁶⁹ MM1: rogyományba

¹⁷⁰ MM1: **Haj!**

¹⁷¹ MM1: luxusra

¹⁷² MM1: rózsalepte

¹⁷³ MM1: ,

¹⁷⁴ MM1: (nincs vessző)

¹⁷⁵ MM1: lotsmojfolyam'

Szam[ár]. ‘S szépítő szerül illy kedves grátziák’ képezésére színek helyett szavakat zavarunk öszve.

Satyr. Én egy önnönt szülök, és emészték, én vagyok az Isten, kinek zsámolyát gyurjátok, még¹⁷⁶ felemelem humorodott lelketeket.

5 *Mond[olatos]*. O! Apollo! hol szívhatom, és érezhetem forró mejjed’ reám párló lehelljét? hol az elragadás’ nagyra pepetsélt remeke balzsamát? – hol fogják felemelni humorodott görzsedezésemből éltető rózsa mosollyaid?

Satyr. Mammogjatok e’ forrás folyam’ görtsös sziklájának Martjaihoz, ‘s hallgassátok, mint kiált az Echó! oh mint ad egy tsuda mordon szót,¹⁷⁷ a’ gyötrődőknek, a’ békételen báméskodók
10 keserveit mint nyögi, és a’ szomoróra¹⁷⁸ bús dalljait mint kettőzi! Mint trillázza a’ pásztori Sip’ nyeszergő hangját ez a’ papagáj Echó! –

Mond[olatos]. O mint gyuladok téged ölelni, és enyimelni! mond o magasságos, miként lohadjak át e lots moj pezsegő mormolásán?

Satyr. Övig süjjedezve járjatok a’ lotsmoj’ hinárja közt, az én termetem, az én deliségem
15 suvallják tenéked a’ bátorságot.

Szam[ár]. (a’ vízben) Mintha a’ bontoló lába martzangolna, úgy hempelygünk mint fennúszó darabok, ha! mint látnám a’ setét élet’ fogjait¹⁷⁹, és hallanám a’ huhogató halál szárnyas állatit, és elmerülök mint a’ párás övedzett éjleány – o jaj –

Satyr. (távolról) – ha! ha! ha!

20 *Mond[olatos]*. Ha! Te a’ titkot önn döbbedező keblek’ jáját bajzod – Ez a’ rontsolt kép a’ te veszett ötleményed’ tiporványa¹⁸⁰ a’ magába főtt méreg’ játék példája. – Én vagyok a’ vesztő tseppek elivott tikkadója, a’ gyönyörüségeit dühödő kétségbe esés’ lelke, én, én vagyok a’ te rabod, a’ titok teremtés elveszettje, az éj elragadott fattya.

Satyr. Ha! ha! ha!

25 *Szam[ár]*. Nyugéjjeimet a’ Magánosságna, öröm mosollyaimat a’ szomorúságnak, gondjaimat a’ fekete gyásznak áldoztam! – már az élőholtaknak Skeletonjai zörögnek fülemben, ‘s tsak a’ rothadás’ seppedező pezsgését hallom a’ tsendességben zszizegni. –

Mond[olatos]. Én a’ ferdőlotsban a’ széltoljásin¹⁸¹ ödöngök, ah, hol a’ sajka, mellyen borongva hágjam az ingadozó hegyeket, hol elmerít, hol elhány a’ höngörts hullám.

30 *Szam[ár]*. O jaj!

¹⁷⁶ MM1: mig

¹⁷⁷ MM1: (nincs vessző)

¹⁷⁸ MM1: szomoróza [A *Busongó Ámorban* helyesen: szomoróza]

¹⁷⁹ MM1: mintha látnám a’ setét élet’ fogait

¹⁸⁰ MM1: ,

¹⁸¹ MM1: a’ szél’ tolásin

Mond[olatos]. Édes úti társom, te¹⁸² a' ki olly édesen fülelted lotsogásomat, érzem – érzed
fajdalmomat – azok a' sohajtások, mellyeket ajakaid szülnek, nem bünösítnek kárhozóvá engemet!
– Ne tsudálja ártatlan lelked esenkedő panaszimat, sárga képtelenségemet, romlott
érzékenységemet, ellankadt tűz nélkül való pillantatomat. Én alálohadok a' lotsmoj' örvényébe.

5 Látom, hogy a' tsalóka örömező ugrál, és ugy futos e' szabad allékon, én elhalok – àdieu
kedvesem!

Satyr. Ha! ha! ha!

10 Így nyillott a' tsalóka' szája örömhahotára¹⁸³, a' Szamár! pedig társa nélkül szomorúan
egyedülve a' parttal egyg fortuna' szárnyán öszve hozódott. A' gondosné lenyomott' fővel
lassudan leppegett¹⁸⁴ megnémulva a' szálas jegenye fák' tetejére pislogott, vagy letekert vérmes
szemforgással andalgott híves árnyékok alatt, mint az Istenektől eltapodtatott briliant zsúrfok¹⁸⁵,
és így énekelt:

15 Ha! ha! mint echóz a' könnyező Sápfo' utolsó éneke! mint kettőzik a' sziklák gyötrelmes
hangjait, megnyitja száját halálára, és megindít mindent keserve, mint egy hattyu mélos, melly a
halál előtt tsak egy nappal zeng – a' természet elpuhúlva kesereg nyögtén – Né! mint bárdolja
Poliklétus Státuáját, mint darabolja szélyt róla a' szükségtelen részeket, mellyen az időt úszulni¹⁸⁶
veszni kárhoztatja! Clio egy Gedeon Nevet metsz reá, Flóra rózsákat nevel Sirhalmán. Gedeon
20 Gedeon¹⁸⁷ hol vagy te? Az Istenek társaságában – a' Szerelem Elyziumában – Szamaradnak
szívében –

Gedeon!!!

25

---

¹⁸² MM1: ,

¹⁸³ F1815: örömhahotása – sh. emend. MM1: örömhahotára

¹⁸⁴ MM1: ,

¹⁸⁵ MM1: **zsúzsok**

¹⁸⁶ MM1: **őszülni**,

¹⁸⁷ MM1: Gedeon, Gedeon,

[Debreczeni levél]¹⁸⁸*Édes Öcsém Uram!*

5 Mind¹⁸⁹ megcsalja az ember magát első tekintettel. A' midőn Öcsém Uram' előljáró levelét, (mert
 ugy e hogy az az Öcsém Uramé*)¹⁹⁰ olvasni kezdettem, ugy vélekedtem, hogy az én személyem
 vétetődött Satyra alávaló¹⁹¹ tárgyúl. Tudja Öcsém Uram, hogy én minden hivatalbéli
 foglalatosságaim mellett is sehol sem érzem édesebben a' C. C. Sallustius honestum otiumot¹⁹²,
 mint szenelőm mellett. Csak hogy én nem tépem bajuszomat, mint az Öcsém Uram' Poétája vagy
 10 Bölcese. Csak amúgy jó féle és jó apróra megvágott dohányom legyen, s eggy két jól égő pipám,
 mint p[éldnak]. o[kán]. a' Borgaiak – A' Makrákat¹⁹³ noha Debreczeniek 's én is az vagyok, 's a'
 Madárnak a' maga fészkébe sz–ni illetlen, nem dicsérem, kiizzadnak, 's az ember keze**
 elpiszkolódik tőlök – 's jól szelelő pipaszáram, akkor mindenem van. Szolgálóm megrakja
 szenelőmet, pipát töltök,¹⁹⁴ rágyújtok, és nézem a' füstöt 's lángot, 's eszembe jut forog Sz[ent].
 15 Dávid mondása*** mint a' füst, és pára; 's idóm telik, 's nem tudom mitsoda fán terem az¹⁹⁵ a' mit
 unalomnak neveznek, mert én ugyan magamban is sokad magammal vagyok. 'S hát még akkor, ha
 kedvem szottyan kedves könyvemet, *Epistolae obscurorum virorum* olvasgatni! a' munka sok¹⁹⁶
 Tudósoké**** tudja Öcsém Uram, de megis tetszik rajta, mint a' Debretzeni Gramaticánkon.
 Nekem még most is van kedvem némellykor a' Magyar Nyelvben gramatizálodni¹⁹⁷, noha már¹⁹⁸
 20 kezdek felhagyni vele. Kötelességében áll a' jó Hazafinak nyelvét pallérozni, igazgatni, jó útra
 vezérteni, mind tanáttsal, mind példával, 's méginkább az utolsóval, minthogy *Longum iter per
 praecepta*¹⁹⁹ *breve per Exempla*.

---

* *Uré'* a' Genitivusa végzet nem egyéb, mint *i Uri*, s' így: *uré*. A' mutató név más, melly eredeti képen így
 25 vagyon: *Z*, mellyből az *Izé* szó ered.²⁰⁰

** *Keze*. Ez innen van: *ő kéz*; az *ő* hátra ugrik, 's innen *kéz ő*, majd *kező*, végtére *keze*.²⁰¹

¹⁸⁸ FLevSzemere: L. 31. Édes Öcsém Uram! (czím és datum nélkül a' Debr. levél; a' vége így todatott ki: Rám
 jött a' déli álom (,) édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat **X. Y.** a' DebreczeniGrammatikának egyik Szerzője.

¹⁸⁹ MM1: Mint

¹⁹⁰ MM1: nincsnek zárójelek

¹⁹¹ MM1: alá való

¹⁹² MM1: otiumát

¹⁹³ MM1: ,

¹⁹⁴ F1815: töltök. – sh. emend.

¹⁹⁵ MM1: nem tudom, mitsoda fán terem az,

¹⁹⁶ F1815: a' munkások (egybe írva) – sh. emend. MM1: A' munka sok

¹⁹⁷ MM1: grammatikálódni FlevKölcsey: grammatizálódunk

¹⁹⁸ F1815: má – sh. emed. MM1: már

¹⁹⁹ MM1: ,

²⁰⁰ MM1: ered:

*** *Mondása*. Ez innen ered: *Z mondás, az mondás, mondás az és végre mondása*.²⁰²

**** *Tudósoké*. A' Genitivusi é végzet innen eredt: *én p[éldának]. o[kán]. Tudós é volt[,] tudosén a' minek tudós az énje: azután elvesze az n 's lett tudósé*.

5 De mit ér minden fáradság, ha csak borsót hányunk a' falra? Tudja Ötsém Uram – mert hogy is ne tudná? Hiszen olvasta Grammatikánkat, 's tudja tehát hogy mi némelly új szóknak rossz voltokat eléggé megfejtettük 's a' velek való élest megtiltottuk. Valamint a' tapasztalás tanítja azon igasságot, hogy nem az okosoké***** a' kenyér, úgy azt a' tapasztalás bizonyítja, hogy az okosoknak tanítását ritkán szokták elfogadni a' kevesebbé okosok. Így jártunk mi is e'
10 következő szavakkal *tünetény, beiktatni, előbeszéd, eszközözleni, foglalat, használni valamit, Könyvlap, nyelvmivelés, nyomtatvány, személyesen (in persona), szótár, tökéletesíteni, uradalom, utóink, ügyész*. Uram fialtsak képzelje Ötsém Uram ezen rossz szók már lábra kezdenek kapni, már a' Költők' serege, vagy Seregek, és a' Fordítók' nyája*****vagy nyájok él ezekkel.

15 — — —

***** *Okosoké* a' Genitivális terminatio innen eredett *nő* vagy *né*. Ez p[éldának]. o[kán]. *okosé* először így volt *okosnő* majd *okosné*,²⁰³ 's azt valakinek birtokába lévő asszonyt, vagy feleséget jelentő *Nő* vagy *né* *n* je elveszvéen lett *okosé*.

***** *Költők' Seregek* vagy *Serege* egygy formán helyesek, mert egygyformán erednek. Ez *Fordítók' Nyája* vagy
20 *Nyájok*, a' *Költők' Serege*, és *Seregek*-kel Genesisre nézve analogonok, és nem analogonok. Ez: a' *Költők Serege* így ered: Először ezt kell gondolnunk *Költői Sereg* 's ismét ezt *Költőén Sereg*, s ekkor ezt gondoljuk *Költőné Sereg* 's gondolkodunk, gondolkodunk, 's az *I* és az *N*-nek elvesznek 's lészen *Költőé Sereg*, gondolkodunk 's az *é* a' *Költő* mellől a' *Sereg*²⁰⁴ mellé ugrik 's lesz *Költő Seregé* gondolkodunk 's az *é* acentusát elveszvtvén megvan a' *Költő Serege*.

25 Ez: *Költők' Seregek* így ered: először ezt kell gondolnunk: *Költőki Sereg* azután *Költőkén* 's majd *Költőkné Sereg* 's az *I* 's az *N* elveszvéen *Költőké Sereg*. Gondolkodunk ismét 's az *é* és *k* a' *Költők* mellől a' *Sereg* mellé ugrik, 's lészen... Hohó! Mi azt nem engedjük: *Költőé Seregek*, hanem tovább gondolkodunk 's a' szökevény *K* mind régi mind új helyén megmarad, 's ekkor készen van a' *Költők Seregek*.

30 Ez: *Fordítók Nyájja* így ered: Először ezt kell gondolnunk *Fordítóki Nyáj* vagy ezt *Fordítókéen Nyáj* vagy ezt *Fordítókné Nyáj* 's az *I* 's *N*-nek elkallódván lészen: *Fordítóké Nyáj*; de itt addig gondolkodunk még az *é* a' *Fordítóké* végén el nem enyészik, 's lészen *Fordítók Nyáj*. Ekkor az *Z* mutató név mást vesszük-fel 's lészen *Fordítók Nyájz*, gondolkodunk 's az alatt a' *Z* mutató névmásnak *a* zsellérbetűje támad, 's lészen *Fordítók Nyájaz*, gondolkodunk 's ismét egy másik zsellér betű áll elő a' *j* 's lészen: *Fordítók Nyájjaz*.²⁰⁵ A' sok gondolkozás után a bitang zsellér az *a*, 's *j* – mint a' Magyaroknak zsellérjeik szoknák – nem szenvedik-meg az

²⁰¹ F1815: nincs kurzíválva – sh. emend. MM1: *keze*

²⁰² F1815: MM1 alapján emend. MM1: *z mondás, az mondás, mondás az és végre: mondása*.

²⁰³ MM1: *okosnő*

²⁰⁴ MM1: *sereg*

²⁰⁵ MM1: *nyájaz*

ösi birtokos z névmássat²⁰⁶ magok között 's addig kergetik, még az egészen eltün, 's ekkor osztán megvan a' Fordítók Nyájja,²⁰⁷ Tudni való tehát 's a' t.

5 Tsak hijában, nints veszedelmesebb, mint az újítás. Újítani? Ész kell ahhoz, és tudomány 's nagy olvasás²⁰⁸. Vannak a' Debretzeni Gramatikánkban újítások, 's azok ám bezzeg a' derék újítások. Illyen az hogy a' Passiva forma végzetei *ódom, ődöm, 's tatódom, tetődöm*. Illyen ez *Szeretendj*. Illyen ez: *ballandani*. Illyen ez: *bírol, tsífolol, csudálol engemet*, mellyek a' *birlak, tsufollak, tsudállak tégedet* tsonka igéknek második személyeik. *****

10 Olvassa-meg tsak Ötsém Uram a tsonka ígéről szóló sorokat 's örvendezzen a' gyönyörű Grammaticai felfedezésnek. Illyen filozofiai Distinctiók nem minden fitzkótól sülhetnek²⁰⁹. Tudnivaló hogy illyen újításokat tenni nem tsak nem tilalmas, de szükséges is.

15 Osztán²¹⁰ épen jókor jút eszembe a' mi Gramaticánkban ezen sor: *A' Magyar Nyelven a' közbeszéd különböz az írásbeli és tudósok nyelvétől*, már kitsoda bátorkodott volna így szólani? ki construált valaha így: *külömböz az írásbeli és tudósok nyelvétől*. Ezt a' szót: *beszédétől*²¹¹, lehet e azt ezen esetben mind az *írásbeli*, mind *tudósok* szókhöz kötni, ki ne ütközne-meg ezen: *külömböz az írásbeli beszédétől*²¹². Annyi bizonyos, hogy ezt a' köznép így construálta volna: *külömböz az írásbeli beszédétől, és a' tudósokétől*. A' mi Ornata Syntaxisunk rövidebben s' kerekebben és így szebben 's helyesebben ejtette-ki. Eggy felséges példát mutatok még Előjáró-beszédünkől arra mint kell könnyű magyarsággal írni? Imhol egy periodus:

20 „Azután pedig COMMA *hogy állandó lakhelyül ezt a' földet magokévé tették COMMA Keresztényekké is lettek COMMA 's más Nemzetekkel kereskedni 's társalkodni kezdetek SEMICOLON minthogy az ő Nyelveken senki nem kapott. SEMICOLON ők pedig lehetetlenek COMMA legalább igen bajosnak látták azt COMMA hogy azoknak a' Nemzeteknek Nyelvét megtanulják COMMA a' kik között ők*²¹³ COMMA *és a' kik ő közöttök forogtak SEMICOLON innen kénytelenek voltak COMMA a' Deák nyelvet felvenni SEMICOLON mivel azon COMMA majd minden Europai COMMA kivált Napnyugotti Nemzetekkel beszéltek PUNCTUM.*”²¹⁴

²⁰⁶ F1815: névmássa – sh. emend. MM1: névmássat

²⁰⁷ MM1: nyája.

²⁰⁸ F1815: olvaaás – sh. emend.

²⁰⁹ MM1: szülhetnek

²¹⁰ MM1: Aztán

²¹¹ F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *beszédétől*

²¹² F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *külömböz az írásbeli beszédétől*

²¹³ MM1: közöttök

²¹⁴ F1815: záró idézőjel hiányzik, emend.

Halljuk tsak még egyszer! *Azután pedig* Comma Comma Comma *minthogy*²¹⁵ Comma Comma Comma Colon *innen kénytelenek voltak felvenni* Semicolon *mivel* Comma Comma Punctum.

- 5 ***** A' köznépnél vagyon a' tiszta Magyarság, az olyan köznépnél, t. i. melly legkevesebb idegen Nemzetekkel volt eleitől fogva meg elegyedve.

Azután pedig... Itt mingyárt tapogatózni kezd a' lélek a' fő idea után de melly sokáig tartóztatik-fel, míg tzéljához juthat. Melly sok és melly gyönyörűen elszórt mellékideákon kell néki keresztül törnie! *Azután pedig hogy... tették... is lettek.* Itt a' lélek azt gyanítja: hogy a' fő idea ez: *Keresztényekké is lettek*, 's ezt az *is* miatt méltán is gyaníthatja. Ilyen gondolkodások között megyen mindenütt egészen az *innen* szóig, sőt túl azon²¹⁶ minekutána kinyomozhatta, hogy a' fő idea ez: *Azután pedig kénytelenek voltak a' Deák Nyelvet felvenni*²¹⁷. Akkor ismét az *innen* szón akad-fel. 'S nem érzi e Ötsém Uram, hogy az *innen* szó ezen periódusban stylusi ékesség?

15 Régolta váránk mi azt, hogy a' mi Gramaticánk ország szerte bevétetődjön az Iskolákban, 's ha azt most is nem váránk²¹⁸ úgy nem ismérnénk eléggé a' magunk betsét.***** Kétség kívül tudtával esett Ötsém Uramnak, hogy én ezen mi Gramaticánkat másodsor is kinyomtattattam a' Magyar tanuló ifjuság' számára, tudni való, hogy nem egész kiterjedéssel, de az Orthographia²¹⁹ a' Paradigmák a' mi Principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva, 's
20 remélni lehet, hogy minekutána több Tiszteletes Tudós Barátim példánkat presso pede követik²²⁰ a' mi általunk szárnyra kelt ifjak is minket és Gramatikánkat vészik fel mustrául, ha az Isten azt engedí nekik érne, hogy Juhaikat beszéddel vagy írással térengethessék. Noha a' mai ifjakról nem igen mondhatunk egyebet panasznál. Nem régiben is az történt az Examenben, hogy egy Sereg ifjak között egy sem tudta elmondani könyv nélkül a' Sz[ent]. Irás könyveinek Summáját.

25 De tsak ugy van az! az ifjuság mind tsak mást szeret***** mind tsak holmi veres compactioju Magyar Románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nekik a' Collegium Bibliothecájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy némellyek a' mai módi Magyarságra kapnának, 's megsalatkoznának az *Exemplar vitis imitabile* által.

---

²¹⁵ F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *minthogy*

²¹⁶ MM1: ,

²¹⁷ F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *Azután pedig kénytelenek voltak a' deák nyelvet felvenni*

²¹⁸ MM1: ,

²¹⁹ MM1: ,

²²⁰ MM1: ,

***** Ezek között *váránk, várók, várnánk, várók*²²¹, épen olyan a' kis különbség, mint e között *várunk* és *várjuk* 's ámbár hozzá szoktunk az effélékhez: *olvasánk a' könyvet*, de ez szint olyan hiba, mintha így szólanánk: *olvasunk a könyvet*.²²²

***** Mikor valamely tselekvő igét az egyenes forma szerént akarunk a' jelenvalóban hajtogatni, melly ez:

- 5 *szeretek szeretsz szeret*: mindenek előtt arra kell figyelmezn, hogy mitsodás magán hangzó áll utól annak gyökerében (gyökere pedig minden igének a' jelentő mód jelenvalójának harmadik személye) És 1-ső Ha *a, o, u* áll a' gyökér utolsó tagjaiban p[éldának]. o[kán]. *kap*, akkor a' gyökér a' segítő ige *vagyok* végzeteit veszi fel: mind az egyes, mind a' többes számban tehát így: *Kap vagyok, kap vagy, kap van, kap vagyunk, kap vagytok, kap vannak, vagy kap-ok, kap-gy, kap-on*, ha²²³ pedig: 2-szor *e, ö, ü* áll a' gyökérnek utolsó tagjában, az ilyen
- 10 gyökérhez a' segítő *leszek*²²⁴ végzetei járulnak. Tehát így: *szeret leszek, szeret leszesz, szeret leszen, szeret leszünk, szeret lesztek, szeret lesznek, vagy szeretek, szeretsz*. Ezekből világos lévén, hogy a' tselekvő igének gyökere az egyenes formában a' két segítő ige végzeteit veszi fel a' hajtogatásban, nevezhetjük ezt a' formát; Megtévedtem, a' *kapsz* nem ebből ered *kap-vagy*, hanem ebből *kapsz-lészesz*. Azonban a' *kapj*, és *kapandj* innen
- 15 erednek *kap-valj*, és *kap-valánd*. Ért engem Ötsém Uram? a' *vagyon*²²⁵ igének hajdan *volj* volt az Imperativusa, a' futuruma pedig *valand*. A' Nyelv históriájában semmi documentum nints: de ért engem Ötsém Uram ugy-e?

- Azonban nem félek attól mégis. Legalább azt tudom, hogy Debretzenben holmi *tseend kegy* 's más illetén szavakkal senki sem fog élni. Hogy el ne feledjem²²⁶ én az ilyen kurtított furtított szavakat mindég olyannak nézem még Csokonaiban is mint a' kurta farku paripát 's eszembe jut Horvát
- 20 Ádám' gyönyörű verse:

Lovagolni kurta-farku paripa' körme tetején

*A' kit meg nem bir a' lábá*²²⁷ *járjon a' fején.*

- Külföldi szokás ez is, nem Magyar szokás, nem jó szokás, olyan a' szó, mint a' pénz,
- 25 p[éldának]. o[kán]. a' Márjás. A' bizonyos hogy száz Márjás, ha ketté vágod mindeniket 's tsak a' felét tartod-meg, kevesebb helyet foglal, de bezzeg a' betse is kevesebb. Zsebébe dugta a' szemét, a' ki ezt által nem látja. Ez előtt kevés esztendővel egy kurtított furtított szóval tele tömött Dramát akarának eljátszani a' Debretzeni Magyar Komédiások. Ditsérem az esztét a' ki feltalálta, a' tsonka béna szókat egésszé tette, 's így *tseendesség* lett az öszvezsugorodott *tseend*, ez²²⁸ történt a'
- 30 *Keggyel* is. Ha ez Debretzenben így történt, így fog történni minden bizonnal minden más okos helyen is, annyival inkább, mivel az újítók némelly gyökereknek jelentéseit sem tudják, és nem jól

²²¹ MM1: *várnók*

²²² [Vö. [Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]: hozzá szoktunk az effélékhez; olvasánk a' könyvet sat. de e' szint' olyan hiba, mintha így szóllanánk: olvastunk a' könyvet. sa't. 'sat.

²²³ MM1: *kap-on. Ha*

²²⁴ F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *leszek*

²²⁵ F1815: nincs kurziválva – sh. emend. MM1: *vagyon*

²²⁶ MM1: ,

²²⁷ MM1: ,

²²⁸ MM1: *cseend. Ez*

élnék vele. Ő nékik ez a' szó *év* esztendő't jelent, holott ez nem teszen sem többet sem kevesebbet mint *evés*, így²²⁹ a' *harmadévi bor*, vagy *harmadévi tsikó*, melly harmadik esztendő're eszi a' füvet. Hát az a' *nő* vagy *né* szóval való élés mit akar? Ezen szóval sokféle jelentései miatt alig lehet élni. Ugyan is *né* minden a' mi *nő* (*crescit*), *né* minden a' mi NEM 's NEMZET, *né* minden a' mi NÉP, 5 *né* minden a' mi NÉV, *né* minden a' mi NÉZ, *né* minden a' mi NEHÉZ, *né* minden a' mi NEVET. Hogy megértse Ötsém Uram, azok a' szavak, mellyeket előszámláltam minden²³⁰ *né* vagy *nő* szavak, az az a' *né* vagy *nőtől* való sarjadzatok.

NŐ *crescit*, mert a' feleség által maga a' férjfi is szaporodik, és mint eggy többé lészen. NÉV *nomen* mint hogy a' férjfiuról hivattatik a' feleség, vagy Nő, erről az egyről mindenre által 10 vitték ezt a' szót *né* vagy *név*, a' mi valamiről mondatik, vagy a' minek hívják. NEVEL *educat* azt tselekszi a' mit a' *né* vagy feleség, az anya.²³¹ NÉZ *videt spectat*, a' *né* körül foglalatoskodik, mert a' ki feleséget akar venni, azt elébb megnézi. NEHÉZ mert az asszony nehézkes s' terhes szokott lenni. NEVET *ridet* azt tselekszi, a' mit a' *né*, mert az ifjú asszonyok rend szerént vígak,²³² jó kedvüek. Azt mondják hogy a' *Nevet* szó régi írásokban így occurral MEVET 's azt mondják hogy 15 ez természeti hangszó; de akár mit mondjon a' Philologia, az abstractum szavak elsőbb eredetüek mint a' természeti hangszavak. Azért származtatjuk mi illyenképen FA *fázik* HALL *hallgat*²³³ IV *íjjed íjeszt iszonyú* LE-SZ *lebell lébó lebeg lehés leveg levegtet lebeg* TE-SZ *tereb* VIV²³⁴ *vindit* És BUKIK²³⁵ *búb butsú borül bolyong búza*; ESZIK *él vivit, él acies, íz sapor év pus év annus idő esztendő, itél*.

Rám jött a' déli álom édes Ötsém Uram. Ajjánlom magamat

20

X. Y.

a' Debretzeni Gramatikának

eggyik Szerzője.²³⁶

25

²²⁹ F1815: *evés* így – sh. emend. MM1: *evés*, **igy**

²³⁰ F1815: **m**lnden – sh. emend. MM1: előszámláltam, **mind**

²³¹ F1815: feleség az anya – sh. emend. MM1: **c**selekszi, a' mit a' *né* vagy feleség, az anya

²³² F1815: vígak jó – sh. emend. MM1: vígak, jó

²³³ F1815: HAL HALGAT – sh. emend. MM1: HALL: *hallgat*

²³⁴ F1815: Viv – sh. emend. MM1: VIV:

²³⁵ F1815: Bukik – sh. emend. MM1: BUKIK:

²³⁶ FLevSzemere: L. 31. Édes Öcsém Uram! (cím és datum nélkül a' Debr. levél; a' vége így todatott ki: Rám jött a' déli álom (,) édes Öcsém Uram. Ajjánlom magamat X. Y. a' DebreczeniGrammatikának egyik Szerzője.

Högyészi Högyész Máté
BOHÓGYI GEDEONHOZ.²³⁷

- Már ma is a' mikoron Aurora piros szekerében
 5 Jött-fel az ég kapujin, hímes kertem' közepében
 Hol karikába rakott sűgár jegenyéim az éigig
 'S fellegekig felemett fővel strázsálva felettem
 Állnak – mellyeknek derekát a' gyenge borostyán
 Szép zöld karjaival sok ezerszer öelve szorítja –
 10 E' Jegenyék' közepén a' Músák' tiszteletére
 Oltár képe gyanánt szentelt lugasomnak alatta –
 Hol tsak tsendesség és ártatlan gyönyörűség²³⁸
 Múlatoz a' pompás Kastélyt 's Palotát oda hagyván –
 Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve,
 15 Olvasnám a' Homer' munkáját, mellyel örök hirt
 'S tiszteletet szerzett 's azt újra meg újra tsudálván
 Képzeletem szinte magamon túl volna ragadva:
 Hirtelen a' fejemet tekerítem jobb fele, hát ott
 Egy hó-szín bíbor patyolat köntösbe' megállott
 20 Asszonyi Szépséget látok 's el nem hülemedtem
 Mert más izben is láttam már Fáma Kis-Asszonyt
 Melly minapában az Épistolát hozta mihozzánk²³⁹
 Hozta szerentse²⁴⁰ kiálték nékie drága Kis-Asszony,
 Melly jó hírt 's új hirt hoz hozzánk drága Kis-Asszony?
 25 Mert Újság nélkül soha sem jár Fáma Kis-Asszony,²⁴¹
 E' kérdésem után vidámon elmosolyodva
 Igy felel a' szépség, és így magyarázta magát ki:
 Máté – Szalkay Máté Högyész!²⁴² drága barátom
 Hozzád volt ez az út intézve Apoll maga 's a' szép
 30 Músák küldöttek, nem hogy most Mercuriust és

²³⁷ FLevSzemere: Hogyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz. MM1: Högyészi Högyész Máté

²³⁸ MM1: ártatlanság, gyönyörűség,

²³⁹ MM1: mihozzánk.

²⁴⁰ MM1: szereucse!

²⁴¹ MM1: kisasszony.

²⁴² MM1: „Máté – Szalkay, Máté Högyész!

- Iríst hozzam elő a' fényes olympi lakóknak,
 Nem hogy Styx Flegeton Koczít²⁴³ és Lethe forogjon
 'S a' szomorú Cháron vén révész tsolnaka számban
 Orfeus és Telemak uti társaim és Követőim.
- 5 Nem, hogy Plútónak gyász Országába' mi történt
 Elmondjam 's Titzius kínját, 's Sisiphus veszedelmét
 'S a' Danaus házát hogy bünteti vétkek örökre,
 És a' rettenetes Geriont hogy 's mint zabolázzák,
 A' Styx és Phlegeton, 's a' Lethe folyó-vizek együtt
- 10 'S Tantalus a' tele-kád vízben ajakig noha fürdik,
 'S kapdos az almához melly hömpölyög és fut előle,
 Mégis az éhséggel szomjúság gyötri szünetlen –
 Mind ezeket nem jöttem hírül hozni te néked.
 Múzsák küldöttek hallyad Múzsák mit izentek
- 15 Hozzád itt e' homály sűrű köd-lepte zugolyba,
 Mert vagy lappangó Szeretőjök' s tiszta baráttyok²⁴⁴
 Általam ó Máté hozzád így szóllanak ők hát:
 Kedves²⁴⁵ Mátékám ki vagy a' Múzsák szeretője²⁴⁶
 Néked sallangós Kostök bojtos pipaszárral
- 20 Bár betsesek legyenek nem lettek még se barátid
 Szíved mélyéből a' Sarcasmusra²⁴⁷ haragszol,
 És futod a' Bóltsnek sok mindenféle Chaosszát.²⁴⁸
 S nem másként a' vad Múzsát és tsalfa Poétat.
 Néked Tántzmestert soha sem volt játszani kedved
- 25 És az így²⁴⁹ híves szép tzifra ruhába takarni²⁵⁰
 A' köszönés nálad nem mind egyforma de a' sziv
 Ész 's tudomány betsesek ha gubába jönnek elődbe is.
 Hol sok hajtogatása deréknek igen keves a' sziv.²⁵¹
 Ugy hited²⁵² és ha fejed megbillent tartod elégnek

---

²⁴³ MM1: Koczyt

²⁴⁴ MM1: barátjok.

²⁴⁵ MM1: „Kedves

²⁴⁶ MM1: szeretője.

²⁴⁷ F1815: Sarcasmusra – sh. emend. MM1: sarcasmusra

²⁴⁸ MM1: ,

²⁴⁹ MM1: **ügyet**

²⁵⁰ MM1: takarni.

²⁵¹ MM1: ,

- Tégedet a' ki szeret soha sem botozad-ki²⁵³, előlled
 Láttál a' búzás szekeren nyitogatni Homérust
 Sőt kévék tetején láttad tziterázni Apollót
 Még ez mind nem elég de te Szathmárt régi ködeből
- 5 'S a' Helicon tetején nőtt 's öszve szedett violákat
 A' mély rejteknek fenekéről öszve kerested.
 És sok költőket kiknek hever a' neve ködben
 Es²⁵⁴ munkáikat a' moly rágja 's emésztí fogával
 Vagy pedig a' rejtek fenekén pók rá vona sátort,
- 10 A' ködből mohból 's pók sátorból kiségtél.²⁵⁵
 Mellyért érdemid a' maradék énekleni fogja²⁵⁶
 'S mink Múzsák e szép koszorút mellyet maga hordott
 A' Tisza²⁵⁷ fűrtjei közt sásból 's nádból kitsínálva²⁵⁸
 Küldjük 's kívánunk maradást a pályafutásban²⁵⁹
- 15 Ezt neked a' Múzsák – már most újságaimot halld.

- Tégedet én még egy tzélből kereselek²⁶⁰ emitt fel
 (Futva pedig) hogy azon közelebb napfényre botsájtott
 Hires *Mondolatot* veled is Högyészi²⁶¹ közöljem.
- 20 Mellyet is a' tudományba merült Ditshalmi Tudákos
 A' minap elmés rajzolatokkal megremekelve
 Drága Cusinjának²⁶² szentelt vala Czenczi Zafyrnak.²⁶³

- E' szavakat hallván a' kívánság tüze lobbant
- 25 Egy jeles Irónknak nagy eszét remekébe tsudálni –
 Add ide ó kérlek noszer add ide Fáma remekjét
 A' tudomány mezején olaj-ágokat és koszorút nyert

---

²⁵² MM1: **hiszed,**

²⁵³ MM1: botozand ki

²⁵⁴ MM1: **És**

²⁵⁵ MM1: kiségtél,

²⁵⁶ MM1: .

²⁵⁷ MM1: A' Tisza,

²⁵⁸ MM1: ,

²⁵⁹ MM1: pályafutásban”

²⁶⁰ MM1: keresélek

²⁶¹ MM1: Högyészi!

²⁶² MM1: cusiue-jának

²⁶³ MM1: Zafyrnak.”

- Tudós Polgárnak – hadd fussak rajta keresztül –
 Szíves kérésem Fámánál tellyesedést nyert
 Mert a' *Mondolatot* tüstént ide nyújtani kezdé²⁶⁴
 Mellyet elő keresett hősín keze gyöngy kebeléből –
- 5 Általadá, buzgó heves indulattal öleltem
 Én is ezen módon, mellyben a' *Mondolatot* mint
 Egy különös remeket lehetett olvasni szerentsém; –
 Mind a' Hely az holt költ mind a' Tudós Kiadónak
 Nagy Neve mingyárást ígértek tsak tsupa szépet,
- 10 Azt kapván a' Homer munkáját félre letettem.
- A' mint vizsgálnám hát látom *Mondolat* a' Czím
 És²⁶⁵ *Ditshalmon* költ és hogy szóll *Czenczy Zafyrnak*
 A' ki is a' minap egy gyász Özvegységre jutott-el.
- 15 A' sorokon hogy odább meg odább ballagva haladnék
 Hát már kezdetiben egy olly tárgy ötle szemembe
 Mellybe meg ütköztem 's mingyárt is meghülemedtem:
 A' *Szenelő mellett bajuszát tépő*, vala a' tárgy
 Borzadván fejemet tsóváltam 's vert ki a' hőség
- 20 Majd de magamba jövék 's az eszemre vevém nagy örömmel,
 Hogy mit akar Ditshalmi Tudákos illy alatsony tárgy
 Felhordásával, elmét láték 's közös és nagy
 Ellenséginknek megtörtét, és az örökre
 Újítók Seregét néztem pad alá lenyomatni.
- 25
- Újra tovább menvén tsupa böltsességre találtam
 'S a' mint Sorjainak tövises mezejére kírtem
 Hát a' bokrok közt sokakat veszek észre seregben –
 Jéh mit akarnak azok, 's vallyon mi okon seregelnek?
- 30 Kik legyenek? mi bajok? Fámától²⁶⁶ végire járok.
 Melly kérésem után nekem illy választ ada Fáma.²⁶⁷

---

²⁶⁴ MM1: kezdé,

²⁶⁵ F1815: **Es** – sh. emend.; MM1: **És**

²⁶⁶ F1815: **fámától** – sh. emend.; MM1: **Fámától**

²⁶⁷ MM1: **Fáma:**

- Ott²⁶⁸ a' Böltseknek van mindenféle Chaossza
 Vagynak Múzsák is vad Múzsák tsalfa Poéták²⁶⁹
 Én tsak Böltseket és jó Múzsákat nevezek-ki²⁷⁰
- 5 Lásd ott²⁷¹ a' ki röhög, amaz ott lakadalmi Poéta
 És amaz ott mellette nevek napjára köszönget
 Most is hajbókol a' kívánság zeng ajakáról²⁷²
 Ennek utánna pedig ki miként Heraclitus ott sir
 Könnye tsorog kesereg búsúl a' kába világon
- 10 Holtakat énekel az 's bútsuztat az itt maradóktól
 Látad²⁷³ amazt melly nagy gonddal jár erre s' amarra²⁷⁴
 Annak bölts fejiben tsuda szép Chronosticon érik.
 Hát amaz, a' ki amott a' porban ír? Anagrammát
 Készit, Sokrates illy szép Böltesség' Ura nem volt
- 15 Lúgos kantától legyen ámbár homloka nedves²⁷⁵
 Egy más fészekben hangos Leoninusi versek
 És tsuda szép hímek készülnek 's mennyei lelkek
 (O tsuda)²⁷⁶ É-vel megterhelt szekerekbe lebegnek
 'S Á-val az árva hazát gyakran katzagásra fakasztják
- 20 Hogy jót gondoljon olly sok gonoszoktul oszoljon²⁷⁷
 'S mind ezek a' Nyelvet nem szokták másba keresni,
 Messze marad mindég a' vendég maszlaga tőlök
 Nem kell holmi kenöts 's nints mondásokba tekervény
 Törvényt és új szót nem készítnek 's ha ezen szók²⁷⁸
- 25 *Czím és lapp 's kellem* 's egyebek versekbe kerülnek
 Ő nékik lehet azt egyedül megtenni ha másként
 Pótlani tudhatják e' hézagot és az Horáztot

---

²⁶⁸ MM1: „Ott

²⁶⁹ MM1: .

²⁷⁰ MM1: .

²⁷¹ MM1: ott!

²⁷² MM1: .

²⁷³ MM1: Látod

²⁷⁴ MM1: amarra?

²⁷⁵ MM1: .

²⁷⁶ F1815: egybe írva – sh. emend. MM1: (O tsuda)

²⁷⁷ MM1: .

²⁷⁸ MM1: szók:

Jól értvén a' régi szokást tisztelve tekintik

'S nem tesznek versszerzőből kikeresve Poetát

Jósefből Pipset, leveleknek epistola tízmet

'S anch io Pittorét²⁷⁹ magyaros szemetekre ki hánnyák,

5 'S kedvek hogyha vagyon magyarul versekbe beszélni

Nem szórnak görögöt sem olaszt akadékul az utba.

Kedves Högyészim ki vagy a' Múzsák Szeretője

Mind igaz a' mit ezekbe mondék,²⁸⁰ légy követője,

10 Ebbe maradj ha akarsz Helicon²⁸¹ tetejére felérni –

Nem magadért írsz – hát úgy írd hogy mások is értsék –

Én ha nem értem ugyan egye-meg Szerzője gyümölsét,

És ha nem érti az eggy üdejü, mit értsen utánnad

A' fijad és unokád – 's ha érti ki tudja betsülni.²⁸²

15

Illy formán szóllott 's még többeket a' gyönyörű szép

Fáma, de nem tudtam mind azt elmémbe szorítani.

Tsillagokat 's Holdat hozza még fel 's búza szemekről

'S tokról mellyet elébb dörzsölni ki kellene, majdan

20 Érczokról az arany' s az ezüstről szólla 's faragni

Mint lehet új szókat 's állszókrul s' maskara Nyelvrül

Majd a' fűszerezett eledelt felhozta, betegség

Sáfrány, pézma, fahéj, bors, szekfü, paprika, gyömbér,

És pomarants 's tzitrom, majd érel 's a' gyomor és száj

25 Forgottak nyelvén, de ki győz meg tartani mindent?

Végre ha kérdezed azt hogy mint lett vég e dolognak

Nálam hagyta el a' szép *Mondolato*'s maga elment.

Én pedig o Túdós 's Literátor jó Filologus

30 'S nagy Héró 's minden, mi akarsz még lenni ki néked

Zengem ezen sorokat Pezagusnak fékje kezemben

²⁷⁹ F1815: 'S anch is Pittorét – sh. emend. MM1: 'S anch io Pittorét

²⁸⁰ F1815: ezekbe, mondék – sh. emend.; MM1: Mind igaz, a' mit ezekbe mondék,

²⁸¹ MM1: Helikon!

²⁸² MM1: 's ha **hogy** érti, ki tudja becsülni?"

És a' lant lévén Múzsák halmára lovaglok

Gyakran 's látogatásimban örvendez Apolló

Itt a' hol bajuszos költők és régi szakállas

Honnosi éneklők 's ztiterájok hosszú palástban

5 És saruban ülnek fogom én hirdetni neved majd

'S fog méltóképpen tudom én azt Fáma segítni²⁸³

Énekem a' maradék könyv nélkül fogja danulni²⁸⁴

'S a' te ditsó neved is *Muḡsám* által maradand-fel.

10

Epigramma a' Mondolatra.

Én a' mondatot mikor a' levegőbe repülök

A' Túdósok előtt a' tsillagos égre viszem fel.

15

Éneklette a' Nagyérdemű Szerző

Tiszteletére

Máté-Szalkay Hőgyész Máté m[anu]. p[ropria].

20

---

²⁸³ MM1: .

²⁸⁴ MM1: tanulni,

5 Túróra Szarka, túróra! van egy kevés számvetésem az Urattsal. Ide szóra nagy Tudós, most én az Uratsot lugba vetöm, és szappan nélkül mögmosom, tudja e mivel? sulyokkal ama' tót-szappannal.

Levelem eme' kezdetén el ne bámuljon az Urats, mint a' borju az új kapunál. Mög van mondva²⁸⁷ a' Szél ellen ne pösölj mert magadat vizelled-le. Addig is nyujtózz még lepled ér, 10 végtére²⁸⁸ tanulj Tinó, ökor lesz belőled. Mitsoda lókörmü, karikalábu, lótskezü, tökfejú, számarfülü,²⁸⁹ tsudateremtény, ostoba tsörebogár lehet az, a' ki mint a' vak tsak neki megy a' bötsületös embörnek, és bele ütközik? ki tötte az Uratsot bíróná a philológiában? hogy mint egy Iskola Mester rakontzátlan szájjal²⁹⁰ félre ficamlott nyelvvel ellenünk újjétók ellen a' Szür alatt pittyet hányogasson? Höss másé az udvarról! Mingyárt mög töszöm, hogy ha ki nem röpül, 15 fészkestül tyukmonyastul oda lösz, ebestül matskástul elvesz, le sem is tséplik ugy a' buzát, mint én lebugyázom; mög lösz mind sülve, mind pirétva, mög²⁹¹ is akasztom töngölét, rajta ütök, és vérét is vöszöm, 's ott hagyom a' faképnél, hiszen tudhatta az Urats, hogy számba fontba köll vönni a' gondolatokat, nem is köllene minden tálban egy kalánnal²⁹² lönni, mert mások is torkába vethetik a' szovat. De tsak bele kottyana,²⁹³ a' nyelv' dolgába a' szilva lév, mintha ötet borsolnák, 20 tele van szóval mint a' duda széllel, a' szapora Dara, 's mint az üres malom²⁹⁴ tsak oda áll a folyó derekára; pedig nem is lát tovább az orránál 's a' kákán is tsumót keres. De ki töszünk mi is magunkért, mög mutatyuk, hogy embörök vagyunk a' talpunkon, és hogy a' tsirke nem okossabb a' tyúknál. Mög is borsoljuk az öszvehabort, és föleresztött lity lotty kotyrasztásokat²⁹⁵, mög adgyuk bélését a' posztónak 's²⁹⁶ megemlögöttettyük az Urattsal a' Magyarok Istenét. Mög láttyuk 25 azt is, hogy markában szakad a' vége mézes madzagának, ha annak üdejében által vettyűk az ebek harminczadgyán. A' mi kardunkat sem füzfábul faragták.

²⁸⁵ FLevSzemere: Bohógyi Gedeonhoz. Péczel. Jul. 28. 1814. Túróra *etc. etc.* Kimaradt: hogy már egyszer adagiummal is éljek.

²⁸⁶ MM1: nincs dátumozás

²⁸⁷ MM1: ,

²⁸⁸ MM1: ,

²⁸⁹ MM1: (nincs vessző)

²⁹⁰ MM1: ,

²⁹¹ MM1: meg

²⁹² MM1: kalánnak

²⁹³ MM1: (nincs vessző)

²⁹⁴ MM1: ,

²⁹⁵ MM1: kotyrasztásokat

²⁹⁶ F1815: bélését 's a' posztónak 's – sh. emend. MM1: bélését a' posztónak, 's

Az Urats a' nyelv dolgában akart ítéletet hozni? Nem oda, másé! terömni köll ám arra az embörnek, mint a' suba gallérnak; nem pedig azután formáltatni, mint a' lapos tetünek. A' Nyelv-mivelés nem kanászsjáték, 's a' ki ahhoz fogni mer ne lögyön gatyá főnékben szüve.²⁹⁷ Nem köll ujj szó? mög lássuk, hogy mögy hát sánta Budára. Próbáljon az Urats ujj szó nélkül a' tudakosságrul irni, tudom majd búsul mint a' verömbe esött farkas, fohászkodik, mint a' kereketörött kotsis, kapkod imide amoda deák szóba, görög szóba, 's mikor lösz a' tudós munkának vége? malatz-nyíró sohanapján! Az ilyen kófitz embörök ugatnak az ujj ellen mint az eb a' garádján, 's a' régivel semmit sem kezdönek, semmit sem végöznek, szénnel írhatná az embör a' kürtökbe, mikor valamit ki tudnak böffenteni, abban is mi köszönet? fél pofánkra²⁹⁸ zápfogunkra sem ölég. Löpényt körestek, hókukóra találtak, mégis nekik áll föllyebb. Ugy rá tartják magokat, mint az olajos korsó az asztal közepén. Olly kevélyen sétálgatnak föl alá, valamint a' Kunok ebe a tsorva homokon és mintha átugratták volna a' száz tű hosszát, más érdömös emböröknek is ők akarják még pödöríteni kajla bajuszokat; ők magok hajtani a' göntzöl szekerét. Ki vagyok, én vagyok, a' Biró kotsisa nem kevélyebb nálok, a balha tsipést, a' szunyog szurást²⁹⁹ a' légy köpést alig szönvedhetik el,³⁰⁰ a' lepöndékek, pedig ha jól megfontolná a' dolgot³⁰¹ nekik is kettő az orok lyuka, mint a' szögény embör Malaccának.

Éppön az én *tsutsos szelésök*-rül irtt munkámat olvasám. Hozzák az Urats könyvét, hogy nézném mög. Letőszöm a' másikat, 's gondolám, hogy az talán valami fura kis ésszel írott könyv lönne, forгатom, hát vizre vitt, azután tsörbe hagyott a' káposztás kertbe néző tsalárd.³⁰² Lórol Szamárra szállottam, 's még akkor is mög esküttem, hogy ezt az Urats el nem viszi szárazon. Azt gondolja az Urats³⁰³ magáé mind a' diófáig, tsufollya az érdömös Irókat, azt hiszi, hogy győzött, és hoppot mond³⁰⁴ minekelőtte az árkot által ugrotta. Tsuda dolog az, hogy az irkálók mög nem alkhatnak eggy gyékényen egymással, osztán hidgye el az Urats, nem sült a' mind jól, a' mit kemönczébül kiszödnek, mikor valaki más jó hírében bitang módra gázol, maga alatt vágja a' fát. Másnak ás vermet, maga esik bele, 's az egész pörlekedésben annyit nyer, mint Bertók a' tsikban. De az Urats ezt mind mög nem gondolja, társa ellen fonákul vöszi az ümögöt 's hidegön is veri a' vasat, mint kokas a' szemetöt³⁰⁵ mind mög tarjasodik, mind mög tollasodik, kiönti ludmégét, katzag előre, iszik a' medve bőrre. De jövendölöm az Uratsnak, hogy föl van vágva a' dögrovásra

²⁹⁷ F1815: szüve, – sh. emend. MM1: szüve.

²⁹⁸ MM1: ,

²⁹⁹ MM1: ,

³⁰⁰ MM1: ,

³⁰¹ MM1: ,

³⁰² MM1: .

³⁰³ MM1: gondollya az uracs,

³⁰⁴ MM1: ,

³⁰⁵ MM1: ,

ott a' hol³⁰⁶ köll, s majd is mög itattyák vele a' tzoki poharat. Akkor tudom mögbánnya dolgát, mint a' mölly Kuvatz egyszerre kilentzet fiadzott, meg bánnya Béka a' deret; ha³⁰⁷ most az Urats mellett nevetnek, majd az Uratson fognak nevetni, még pedig annyira mint a' kurta kutya vagy a' hidegvötte legyenek ősszel. Jó szerdékre várják a' matskát, s akkor tudom el is halgat, mint a' tetű a' var alatt. Erre pedig ne mondgya az Urats: Ebugatás nem hallik mennyországba, mert nem ok nélkül mozog nyárfán a' levél, a' hol füstye van³⁰⁸ ott köll lönni a' tűznek is, nem is esik forgáts vágás nélkül. Majd körül tapodgyák az ilyen egy étszaka nevededett hitvány gombát, hogy kikopik mindenbül, mint valami a' hóbul, s' kéntelen lösz az Iróseregbül elillantani, az ilyen jegetörött vizet ivott, lapuval takaródott írósvas Leventa, hogy még a' kapufátul sem vöszön ijettében bútsút. Jó víz lösz ez majd sok tréfás verselőnek malmára, mind addig még úgy el nem nyúzzák ezt a' bakot hogy szőr sem marad rajta, akkor igazán bötelik a' közmondás;³⁰⁹ kár nyittya a' bolond szemét. Várjon tsak az Urats³¹⁰ mög lösz embörül döngönyösze, azután mögüstökölve, végezetre törökül meg is tzibálva 's térdön álva fog könyörögni, hogy kézzel is hintenek már inkább, mint zsákkal a' magot.

15 Egyébaránt jelenthetöm, hogy nintsen az Uratsnak szöröntséje az okos íráshoz, mint tzigánynak az igazmondáshoz. De nem is való disznó órára az arany peretz, sem az ilyen fityfirigy tsöllögő böllögő írótškáknak a' Szerzői név, Szamárra sem tösznek bárson nyeret, bár Tolnát Baranyát bejárta is. Én mondám. Isten lögyön az Urattsal!

20

---

³⁰⁶ MM1: dögrovástra, ott, a' hol

³⁰⁷ MM1: deret. Ha

³⁰⁸ MM1: ,

³⁰⁹ MM1: :

³¹⁰ MM1: ,

A' LEPE

a'

*Mondolatos feje felett.**Lukács Miklós Sapphoi rendé szerint.³¹¹*

5

Pétzel Jul[ius]. 22. 1814.³¹²

Én szegény Lepe még más Lepék Psyche,

És Prometheusnak szép társaságában,

10 Vagy a' Lantosnak feje felett festve

Vagynak, én itten.³¹³

Mondolatosnak rut társaságában

Elgyöngült szárnyal tartozom röpködni,³¹⁴

15 Ah Pestist lehell rám Athmosphaerája;

'S Zengésem zordon.

Én itt sem édes éneket nem hallok,

Sem mosolygásra ajkot nyitó tréfát.³¹⁵

20 Vad hahotával mind Satyr katzagnak

'S mérgek halálos.

Érzem, hogy van szebb ezen a' világon.³¹⁶

Érzem, hogy van Mester jobb mint az enyém³¹⁷

25 Hogy e' zengésnél szebben zeng Appollon

'S mi hasznom benne?

Röpülnék felebb de szárnyaim gyöngék,

Röpülnék máshoz 's vissza ránt az örvény,³¹⁸

³¹¹ FLevSzemere: Lap 66. A' Lepe a' Mondolatos feje felett. Lukács Miklós Sapphoi rende szerint. Pétzel Jul 22d. 1814.

³¹² MM1: [nincs dátumozás]

³¹³ MM1: [nincs pont]

³¹⁴ MM1: .

³¹⁵ MM1: ;

³¹⁶ MM1: ;

³¹⁷ MM1: .

Psyche homályból látom fényességed
Végy-fel magadhoz.

5

A' SATYRUS

a'

*Mondolat Irójához.*³¹⁹

Pétzel Jul[ius]. 26. 1814.³²⁰

10

Vétkeztél 's jéh vétkes fészekben eredtél
Engemet ketskembert mert megfertéztettél,
Jerkék vezérével egy helyre tétettél
Mellyel egy szemtelen tettet tselekedtél.

15

Testem nem szép fejr és ketske termetem
Réten, 's rengetegben éltemet tengetem
De kedvnek 's elmének énekét szeretem
Mért e' rest természessel egy rendbe tétetem?

20

E' Jerkevezérem régenten még éle
Egy vén ember részeg fejjel mendegéle,
'S e' rest vén részegjét nem egyszer ejté le
'S elvesztével nyeret Jerkésnél tseréle.

25

Ez rest és elmétlen, én elmés 's eleven,
Mért teszed én mellém ezen egy levelen?
Eszes szerzeményed? én lehetnék jelen,
Nem eszes? jelentse e' rest és esztelen.

30

Térj-meg 's érdem helyre tégyed személyemet
Elég szeret engem 's kedves énekemet,

---

³¹⁸ MM1: .

³¹⁹ FLvSzemere: Lap 67: A' Satyrus a' Mondolat Irójához. Pécel Jul. 26. 1814.

³²⁰ MM1: nincs dátumozás

Ketske természetért ne vess meg engemet
Ember természetében lelsz ketskét eleget.

Némellyek engemet rejtekben meglesnek

5 Véled te ezeket helyes énekesnek?

Zeng: *vétkes fészekben*, zeng *Éje Édesnek*.³²¹

Mekegnek mekegnek de engemet nyesnek.

Mekegve mekegve de el nem rekedve

10 Én énekelhetek gyepre heveredve,
Felkeresnek engem szépek heveredve,
'S fekete fejemre repkényeket szedve.

Repkénnyel fejemen, kehellyel kezemben

15 Szent ének nyelvemen szép kedv énekemben,
Be tsendes a' berek be szédelg fejemben,
Édes szendergéssel fekszem rejtekemben.

20 A' SZAMÁR

a'

Mondolat írójához,

Αὐδῆεντα τι ἔθηκε θεά λευκώλενος Ηρη.

Homerus.³²²

25

A' mese Apjának, kit egész Európa tsudának

Tart vala, kit kesereg, köz, nemes úri Sereg.

A' nagy Esopusnak szolgáltam 's bár mi okosnak

Látszani fáradozék 's tsak nevetést okozék.

30 Meghala; sok száznak szolgáltam³²³ már tsupa váznak

Tettek, 's nem nyere bért szívem ezernyi sebért.

Már Áthénának, nem elég volt Roma magának

³²¹ F1815: *Edesnek* – sh. emend.; MM1: *Édesnek*

³²² FLevSzemere: L. 69. A' számár a' Mondolat Irójához. *Αὐδῆεντα τι ἔθηκε θεά λευκώλενος Ηρη* **Homerus**. Itt van a': zengik: árva madár mellyért Vályi véghetetlenül dúl fül.

MM1: nincs dátumozás és mottó

³²³ MM1: ,

- Vitt vala, hát ezerek, kik nevetésre szerek.
 Régi nemek hulltak, 's északról újra vonultak
 Nadrágot viselő más Nemek egyszer elő.
 Árva fejem véltem, hogy már jobb századot éltem
 5 'S a' tsufság³²⁴ nyomorúlt rajtad örökre szorúlt³²⁵
 Már az Olasz népnek nyelvén kik közre kilépnek
 Régi betsületemet, tsúfra teszik Nevemet.
 Igy a' Frantzoknál, a' Németek és Spanyoloknál
 Rajtam nem könyörül Anglusi nép is örül³²⁶
 10 Hogy ha szemem nézi sok kínomat újra tetézi³²⁷
 Hogy vagytok Magyarok rám ti is illy agyarok³²⁸
 Pest! ... Szemem könnyel tele van már habzik özönnel
 Rám a' bú komorul újra meg újra borúl.
 Ámde nekem végre szép hajnal jött fel az égre
 15 Jön Cervantes elő szánakozást visel ő
 Sánchó Panzának ada, 's lábom Hispaniának
 A' Rozinante megett járt köriben eleget,³²⁹
 Lucius így jára 's Apulėjus majd azonára
 Képmet a' mikoron ők viselék magokon³³⁰
 20 Éltem szépében Baratária nagy szigetében
 Nyúgodtan telelék Herczegi kosztra lelék.
 Majd haza rándulván, atlatzba³³¹, selyembe borulván
 Sánchó pompa között rám örömet kötözött³³²
 Őt³³³ sír bézárván siratám bal sorsomat árván
 25 Hogy megszána az ég 's újra segítene még.
 'S lón kegyelemsséggel 's híres lettem nyereséggel
 Mint nem Praxiteles bár faragásra jeles.
 Nyitja hazájának a' dúrvúlt Vestphalianak

---

³²⁴ MM1: csufság!

³²⁵ MM1: szorúlt!

³²⁶ MM1: .

³²⁷ MM1: :

³²⁸ MM1: agyarok?

³²⁹ MM1: eleget.

³³⁰ MM1: magokon.

³³¹ MM1: atlatzba – sh.

³³² MM1: kötözött.

³³³ F1815: Őt – sh. emend.; MM1: Őt

- Anton Panza helyett sok Mecenási felett
Készen szolgálván 's könyvét nékem dedicálván
Porból mellybe futék, majd az egekbe juték.³³⁴
Büszkén sétáltam fejemet fel fel hajigáltam
- 5 Jó kedv életemet fény emelé nevemet.
Élvén gondoltam hirdetnek 's majd ha kiholtam
Érettem kesereg eggy nagy Irói sereg.
Tsalfa reménységek értek mi haszontalan égek
Meghal Panza, velem mint örökös kegyelem.
- 10 Ismét tsufolnak búmban, nevetésre hajolnak
O sors³³⁵ még szomorítsz bút kebelembe borítsz!³³⁶
Ám de megint végre tisztább napom a' kegyes égre
Jővén kérni hozzád, *Mondolatos* te hozzád.
Illendő ranggal tziterával 's mennyei hanggal
- 15 Rám fel ülél Helicon' lyányai karjaikon.
Ketten Tempében ketten Pindus' kebelében
Ketten énekelünk 's senki nem ér mi velünk³³⁷
A' Pegasus látja 's szárnyát a' földre botsátja
Elbúvik 's nem örül Hypocrenéje körül³³⁸
- 20 Eltün sok kényes költő a' zöld szövevényes
Ágak alá, fülelő sorsosid állnak elő.
'S zengik: *hoggy egy nagy hegy hasadott-meg*³³⁹ *melly bizonyos jegy*
*Tégedet a' nevezett kints kamarára vezet.*³⁴⁰
Zengik: *árva madár jajgass rabságra maradsz már*³⁴¹
- 25 Zengik: *mit brekekegysz ördögi módra rekegysz?*
S köztünk békesség nagy igasságos kötelesség
'S Józanságosság angyali pont fele hág³⁴²
Égi kegyelmesség törödelmesség gyönyörűség³⁴³

---

³³⁴ MM1: ,

³³⁵ MM1: sors!

³³⁶ MM1: borítsz.

³³⁷ MM1: .

³³⁸ MM1: .

³³⁹ F1815: hazadott-meg – sh. emend.; MM1: *hasadott meg*

³⁴⁰ MM1: vezet!

³⁴¹ MM1: már!

³⁴² MM1: .

³⁴³ MM1: gyönyörűség!

- Mind ezt sorba velem itt lakozásba lelem.
 Légy boldogságos jó Úr hát mint te Tudákos
 Vagy, 's Jóság szerető semmi gonoszkövető³⁴⁴
 Szép kíméléssel nevemet Píndusra vivéssel
- 5 Sorsomat erre feléd túl magamon emeléd.
 Jaj de mi testemben, melly dúzzad minden erebben?
 Melly tündéri erő 's belseimet – keverő?
 Kellemetes holló te vagy érzem Phoebus Apolló
 Zápor e vagy zivatar rám ha mi jönni akar?
- 10 Nagy dolog ez látom sirj oh Helicóni barátom
 Téged is ah az halál durva kaszája talál!
 Níntsen is o messze hogy vad karját le eressze,
 Majd ki tekint rád már, jaj neked árva számár!
 Meg van! bár nagy volt az erős Achilles is elholt³⁴⁵
- 15 Nem száz példa ez is a' haragos Lachesis
 Néma keservemben, majd egy köröm-ásta veremben
 Téged rejtlek-el én életem' árva telén.

20 A' MAGYAR PEGASUS

a'

*Mondolat Írója ellen.*³⁴⁶

- Ének alkotó test! nagy lélekkel nemzett
- 25 Múzsák kiket tisztel mindenféle Nemzet
 Kik között fényekből látszik minden képen³⁴⁷
 A' szépnek szerelme lángol minden képen³⁴⁸
 Üljetek most széket tanátskozás végett
 Pegasus' bajának hogy vessetek véget.

30

---

³⁴⁴ MM1: .

³⁴⁵ MM1: .

³⁴⁶ FLévszemere: Lap 73. A' Magyar Pegazus a' Mondolat Írója ellen. Kimaradt: Láczaik csak gágog 's rajta minden nevet, 's Vályi-Nagy Ferencz nyér poetai nevet.

³⁴⁷ MM1: mindenképen,

³⁴⁸ MM1: képeu. – sh.

* * *

Múzsák szégyent rajtam egy ember elkövet

‘S tesz lábom elébe botránkozás követ³⁴⁹

5 Ir verstelen könyvet ’s jó Pindusnak fele

‘S számáron jó ez a’ dolog fontosb fele.

Eggy Mondolatos jó ‘s számáron³⁵⁰ ‘s az égnek

Kárpitján pusztító tüzek még sem égnek³⁵¹

O szégyen³⁵² ezt méltán valjon el ki sirja?

10 Melly átok, melly gödör lesz Pegasus sirja?

Eggy számár kit eddig nyomott nyereg ‘s járom,

Fogja el helyemet bezzeg én meg-járom!

Ezután engemet ki vészen majd számba³⁵³

Ez örökös panaszt olt-be az én számba,³⁵⁴

15 Ha számár-hoztakkal a’ Pindusz lesz tele

Jó Pegasus úgy a’ te időd ki tele!

*

20 O Muzsák már az is nem rossz betsület e

Hogy a’ rímes Versnek el ment betsülete?

Még a’ Cadentiás Iróknak is nyelve

Mérték’ örvényébe vagyon már elnyelve,³⁵⁵

Ráday verselés³⁵⁶ nevet hord az ilyen

25 ‘S e’ féle kortsosság a’ mi szánkra illjen?

Sokan a’ Sonettnek nyitják fel kútfejét

‘S a’ Magyar Pegasus ne rázza meg fejét?

Sok epistolát ir ki e’ pályán kiállt

Kik ellen az igaz izlés hadat kiált

---

³⁴⁹ MM1: .

³⁵⁰ MM1: jó számáron, ’s

³⁵¹ MM1: .

³⁵² MM1: szégyen!

³⁵³ MM1: számba?

³⁵⁴ MM1: .

³⁵⁵ MM1: .

³⁵⁶ MM1: Ráday-verselés

- ‘S ez új nép Romanzot ‘s Balladékat betsül
 ‘S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb betsül³⁵⁷
 A’ rossz rímes Zriny ‘s Orczy mellett fognak
 ‘S Mátyásit ki teszik a’ martzangó fognak³⁵⁸
- 5 Pótsért szeretetet már senki nem érez
 Mondják hogy Virággal soha fel nem érez³⁵⁹
 Etédi,³⁶⁰ Pétzeli, Horvát, Vitéz ‘s Édes
 Éneke a’ Magyar fülnek már nem édes.³⁶¹
 Helyettek a’ poltzra Ányos ‘s Hymfy lépe
- 10 ‘S mindenre ragad már e’ rossz izlés lépe³⁶²
 Mustrákká Berzsenyi lettenek és Dayka
 Kiket nem is nevelt talán Magyar Dayka³⁶³
 Rény, kets, remény szókból áll nállok a’ beszéd
 Pennájok idegen szóllásokat be széd³⁶⁴
- 15 Már kegyet mondanak kegyelmesség helyett
 Semmi szép hosszú szó nem lél nállok helyet.
 Német és Frantz lettek az Izlés követi
 Sok elfajúlt Göthét ‘s Marmontelt követi.
 Példát Illyés, Káldy ‘s Bárótyból lesnek³⁶⁵
- 20 Ó ki állhat ellent ez iszonyu lesnek?

*

- ‘S o Múzsák ennyi sok gyaláztatás után
 25 Szamarat is látunk a’ Pindusnak után³⁶⁶
 És így Pindusunkra melly ez előtt fényle
 ‘S róla minden felé sugárzott a fény-le

---

³⁵⁷ MM1: .

³⁵⁸ MM1: .

³⁵⁹ MM1: ér ez

³⁶⁰ F1815: nincs vessző – sh. emend. MM1: van vessző

³⁶¹ MM1: ,

³⁶² FLevSzemere: Talán ezt követően maradt ki az eredeti kézirat két sora:

Láczai csak gágog ’s rajta minden nevet,

’s Vályi-Nagy Ferencz nyér poetai nevet.

³⁶³ MM1: dajka

³⁶⁴ MM1: beszéd.

³⁶⁵ F1815: nesnek – sh. emend.; MM1: lesnek

³⁶⁶ MM1: .

A' gyászthozó Fátum örök homályt szóra

Ah búm miatt alig találok már szóra.

Hozzátok nyögök oh Múzsák! könnyem fojta

Bár ajkamon tsak nem minden jajt elfojta³⁶⁷

5 Hasson-meg Pegasus könnye 's sohajtása

Ne légyen hijába kérte 's óhajtása.

Lám nyögök 's az igaz költöktől³⁶⁸ jött ének

Míntha zengene már halálom jöttének³⁶⁹

Azért is o Múzsák³⁷⁰ se estve se reggel

10 Ne szünjetekek érttem hartzolni sereggel³⁷¹

Kergessétekek innen a' szamarat 's értem³⁷²

Ezt tévén, megvallom, hogy örömet értem.

Ne legyen közöttünk se éjjel se nappal

'S így fényünk nem soká osztozik a' nappal,³⁷³

15 'S szent völgyeitekből harsogva ment ének

Hirdesse hogy győztünk Duna lementének.

*

20 O Muzsák ezen nagy jótételért sirom'

Partjáig hálámat tinéktek majd sirom³⁷⁴

'S meglesz, a' mit kértem a' Muzsai karok

Im segedelmemre már emelik karok'.

A' Szamár éltekek fáklyái elégnek

25 Ezen bosszúállást tarthatom elégnek³⁷⁵

Köszönöm o Múzsák³⁷⁶ háláadó szívvel

Szent szerelmetek közt fogy bennem a' szív el.

---

³⁶⁷ MM1: .

³⁶⁸ MM1: költöktől

³⁶⁹ MM1: .

³⁷⁰ MM1: Muzsák!

³⁷¹ MM1: .

³⁷² MM1: érttem

³⁷³ MM1: .

³⁷⁴ MM1: .

³⁷⁵ MM1: .

³⁷⁶ MM1: Muzsák!

A' LANT.

- Minden lantokénál rosszabb
 Állapotban sinlek én
- 5 Mivel nékem helyt egy rossz szab
 A' Múzsáknak telekén.³⁷⁷
- Hurjaimon a' legkissebb
 Nesz is elnémúla már
- 10 'S melly hang hajdan mintegy kis ebb
 Nyargalt, rest mint e' számár.
- 'S ha némellykor egy két hang a'
 Lóggó húrokra ki mász
- 15 Tsak alant guggol mint hanga
 'S gyász színü mint kulimász.
- Apollo kit az egekbe
 Ambroziás mátká tál
- 20 Mellett Grátziák visznek be
 Nézzd tsak mire juttattál.
- Ah láttál e ilyen rútat³⁷⁸
 Jövel és magad nyiss tenn
- 25 Karjaiddal nékem útat
 Szabadságra jó Isten.
- Egy bolondolva Mondoló
 Nézd mind³⁷⁹ czammog bakatsin³⁸⁰
- 30 Szürben, nem lévén sehol ló
 A' Heliconra tsatsin.

³⁷⁷ FLevSzemere: Lap 77. A' lant. Első vers: Minden lantokénál rosszabb Állapotban sinlek én (;) Mivel nékem helytt egy rossz szab. A' Múzsáknak telekén.

³⁷⁸ MM1: rútat?

³⁷⁹ MM1: mint

³⁸⁰ F1815: bukatsin – sh. emend. MM1: bakacsin

‘S engem nyakába függeszte

’S ah tsak azt bánom tsak³⁸¹ azt

Hogy Apollo nem végzesz te

5 Hogy ő nyakába akaszt.³⁸²

Ő engemet, ki számodra

Függöttem a’ rózsabolt’

Virágokból szótt szép fodra

10 Között, míg el nem rabolt.

Már Hypocrenének kristály

Forrása nékem bú-tó

Olly bús nekem ez a’ kis táj

15 Mínta itt lakna Plútó.³⁸³

Tsúfol engem a’ szarka láb

‘S ha a’ piros pipats int

Vagy a’ búza virág alább

20 Rám mind gúnyolva katsint.

Ah amott miként pirúl-el

Nézzd még most is egy sor som

Mert tudja, hogy szégyen ‘s bú lel

25 ‘S szégyelli gyászos sorsom!

---

³⁸¹ F1815: tsah – sh. emend.

³⁸² MM1: ,

³⁸³ F1815: nincs pont – sh. emend.

JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ. ³⁸⁴**Hógyész.**

- 5 *Aurora piros székerében* Aurora a' hajnal Isten Asszonya l. Pomey Panth[eum]. Myth[icum]. p. m. 107. Ezen könyv nélkül senki Poéta nem lehet.

Homerust. Ez régi híres Görög Poéta, kit én minden alkalmatossággal említeni szoktam³⁸⁵ noha soha sem olvastam. Ugyan ezt tanátslom másoknak is³⁸⁶ kik tudós Poéták akarnak lenni.

10

Fáma Kis-Asszony. Aen[eis], IV. *Fama malum quo* etc. Ez a' hirhordó Isten-Asszony, 's minthogy mi itt tsak hirtől tudunk holmit, azért szoktam a' Fáma Kis-Asszonyt minden alkalmatossággal felhozni. Ez szép Allegória.

- 15 *Apollo maga 's a' szép Múzyák.* l. Pomey eml[ített]. könyvét, valamint a' Pindusra is, és minden más Mythologiai nevekre mellyek még ezen darabomban előfordulnak.

Sok Költők Neveit. l. a' poétái episztolára irt választ, *Ad nova surgentem majoraque viribus ausum.* Sásból, nádból. Erre kell tudni a' Mythológiát.

20

Weszprémben. Kerestem az Atláson, de nem találtam,³⁸⁷ gondolom még is hogy Dunán túl vagyon. *Condit enim verum vasto Natura recessu – mortalesque hebetat visus et pectora nostra.*

Satyrázni születtek. Satyra és pasquillus nálunk mind egyy.

25

Sonettek mi legyen? vele nem szolgálhatok, gondolom mégis hogy vers, t. i. az említett választ.

Literator 's jó Philologus. Ezek ma már szokásba jött nevek. Litterator itt teszen *Betüszedőt*,³⁸⁸ 's philologus *Szó gyűjtőt.* *Verba valent usu.*

30

³⁸⁴ FLevSzemere: A' Folnesics levele kimaradt egészen.

³⁸⁵ MM1: ,

³⁸⁶ MM1: ,

³⁸⁷ MM1: :

³⁸⁸ F1815: *Betsüszedőt*, – sh. emend. MM1: *betüszedőt*

*Itt*³⁸⁹ *a' hol bajuszos*. Tudni való, itt az igazi Magyaros Helicon forog szóban. – *A quo ceu fonte peronni* etc.

A' Satyrus.

Vétkeztél jébb vétkes. Senki se mondja, hogy ezen Vers a' Varjasé, mert a' ketskemekegés sokkal
5 régibb, mint minden Vers.

Jerkék vezérével. Az az a' Szamárral, de a' *Szamár* szót nem lehet kimekegni.

Egy vén ember részeg fejjel. Boldog emlékezetű Silenus nevét így mekegtük-ki.
10

Jerkésnél. Az az³⁹⁰ Juhásznál, de így sem lehet mekegni.

Eszes Szerzeményed – nem eszes? mellyik a' kettő közzül? meghatározni nem könnyen lehet.

15 *Zeng vétkes fészekben, zeng és éje Édesnek*. Azt mondják hogy ezek mind ketten kecskévé változtanak.
– Ki mondja, hogy nem történ csuda a' mi időnkben is.

A' Szamár.

A' mese Apjának. Szamarunknak ezen versére van *Allusio*, hangos Poétánknak ezen soraiban:
20 *Nemzetek Anyjának, kit egész* etc.

A' nagy Esopus. Max[imus]. Planudes ugyan azt mondja, hogy Esopus kicsiny és törpe volt, de a'
Szamár ki nála szolgált³⁹¹ jobban tudhatja.

25 *Már Athénának*. Athéna vagyis Magyarosan *Áthénás*³⁹² régi Görög város. Róma pedig Olasz
Ország, mind ezeket az ó atlasból tudhatjuk.

Kik nevetésre Szerek. *Szer* nem teszi ezt *modus*, mint némelly újítók akarják a' köz nép ezt így
mondja: *ugyan szer a' tánczra, nevetésre* 'st[b].

30 *Régi nemek hulltak*. *Allusio* Homerusra.

---

³⁸⁹ MM1: ,

³⁹⁰ MM1: az:

³⁹¹ MM1: Szamár, ki nála szolgált,

³⁹² MM1: ,

ἑὸς ἀνζηρῶν³⁹³ γενεῆ, ἣ μὲν φρεῖ, ἣ θάωολήγει.³⁹⁴ Homerúst szűkség olvasni a' tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust és ezt: *Prima rubens unda, ranarum plaga secunda.*

Anglusi nép is örül. Ad notam: Tengeri víznek örül.

5

Pesti t. i. nem Pesti³⁹⁵ Buda mellől, hanem Pesti Gábor' kire van jusa haragudni a' jámbor számárnak.

Cervantes Spanyol Író igen szép mesés históriát irt Don Quixote Vitézről.

10

Sancho Pansa. Don Quixote Vitéznek fegyver-hordozó Inassa, mint ezt minden tudhatja.

Hispania az az Spanyol Ország.

15

Rozinante. Hires nevezetes paripája a' bölts Vitéznek.

Lucius és Apulejus. A' boldogtalan Szamár mindég örül, ha eszébe jut, hogy két nevezetes férjfiak az ő formáját vették magokra. Lásd *Lucianni Somosat opp.* ismét *Apuleius de asino aureo.* Mi szép dolog a' tudomány kivált ha Cadentiás distichonba, mint arany rámába foglaltatik.

20

Baratária nagy Szigetében. Kérdés: ki volt legnagyobb Vitéz 's a' leg igazságosabb törvényadó? felelet. Don Quitot³⁹⁶ és Sancho Pansa. – L. Herder Adrasteáját.

Kegyelemséggel. Mennél hosszabb a' szó annál szebb, ki irhatná így *kegyyel?*³⁹⁷

25

Praxiteles bár faragásra jeles. Hanem tudjátok ki volt Praxiteles, úgy sajnállak, hogy ezen mennyei szép sort nem érthetitek.

Dúrvúlt Weszfaliának. Hogy dúrvúlt lásd Tollius epist. Irines³⁹⁸. Ezek ugyan a' XVII. Századbeli

30

Tudósítások, de én újabbakat nem tudok.

³⁹³ FLevKölcsey: ἀνδρῶν helyt αἰρεῶν

³⁹⁴ MM1: [a görög idézet hiányzik]

³⁹⁵ MM1: **pesti**

³⁹⁶ MM1: Quixote [helyesen: Quixote]

³⁹⁷ MM1: kegyyel?

³⁹⁸ MM1: **Itiner** [helyesen: Itinerariae]

Anton Pántza a' boldog emlékezetü Sanchónak unokája – lásd az ő példa beszédeit. –

Mondolatos. Ad notam Scipio Africanus.

5

Helicon. Tempe Pindus. t. i. az igazi és tiszta Magyar Helicon, tempe³⁹⁹, és Pindus, itt nintsenek új Szók, és Frantzia szólások – Nostri sic rure loqvuntur.

Senki nem ér mivelünk t. i. kettőjekkel – ámbár – – *Et cantare pares, et respondere parati.*

10

A' Pegasus látja. Lássd a' Pegazus panaszát 's ez nem mese.

Sorsosid állnak elő. Így nem jó lett volna a' Metrum: *sorsosink állnak elő.*

15

'S *zengik.* Oh ki nem ragadtalik el ezen édes zengéstől *ut perii ut me-malus abstulit error.*

'S *Köztünk békeség* 's t.[b]. O miért nem érzi minden a' hosszú szólások szépségét egész erejéken⁴⁰⁰, – *Silonicapeonesvibrissasperomenti.*⁴⁰¹ Oh: hát ezen szép sorok: –

Conturbabantur Constantinepolitani – Innumerabilibus sollicitudinibus óh! –

20

Jaj de mi testemben. Poscere fata. tempus⁴⁰² erit Deus ecce Deus? Virg[ilius].

Zápor e vagy Zivatar. Külömben szegény állat csak esőt 's szelet jövendő, most érzi hogy valami nagyobb akar történni?⁴⁰³ *Tanto magis ille fatigat – os rabidum fera corda domans fingitque premando.*

25

Téged is áh az halál. Így jövendőli Achillesznek is az ő Xanthus nevű lova következő halálát

ἀλλά ζον ἐγγύθεν ὕμας⁴⁰⁴ ὀλεθριον, οὐδε θι ἡμεῖς

αιδιοι, ἀλλά θεος δε μεγας και μοιρα κραδαιη.⁴⁰⁵

³⁹⁹ MM1: Tempe

⁴⁰⁰ MM1: erejében

⁴⁰¹ MM1: *Silonicapeones vibrissas peromenti.*

⁴⁰² MM1: Tempus

⁴⁰³ MM1: történni.

⁴⁰⁴ FLvKölcsey: ημαρ helyt υμαρ

⁴⁰⁵ MM1: [hiányzik a görög idézet]

De hijába mondotta Achillesz, mint a' mi mondolatosunk is ἡ δὲ μοι θαναθον μανδένεας?⁴⁰⁶ Mert⁴⁰⁷ a' jövendölés betölt, és mind Achillesz mind a' Mondolatos megholtanak, a' mint ezt az utolsóról az ujságból is tudhatjuk. Fájdalom! Hunc tantum populo.

5 **A' Lepe.**

Lepe mások azt mondják nem Lepe, hanem lepke és pillangó, de tessék csak a' lepe' szavait olvasni, mellyek így kezdődnek: *Én Szegény LEPE*⁴⁰⁸ ő pedig legjobban tudhatja a' maga nevét.

10 *Lukács Miklós* Tisztességnek okáért van megnevezve és κατ εἰς ωχην,⁴⁰⁹ mert különben a' metruma régibb.

Kristus Urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent innepén
Melly Bethlehemnek mezejében régen

15 Zengett e' képen.

Nem de? *Vestigia Graeca ausi deserere?*

A' Magyar Pegasus.

20 *Magyar Pegasus.* Tudnivaló a' Magyar Pegasus, melly csak magyarul és Deákul tud, mért tud Deákul lásd a' Debretz[eni]. Gram[matika]. Praef[atíóját]. Quem penes arbitrium est. –

Ének alkotó test. Ad notam: törvény *alkotó test:* 's ezeken egyformán lehet dallolni, szebben ennél magyar hangon még senki sem dallolt *nagy lélekkel nemzett.* – *Mindenféle nemzet* – óh –

25

Versetlen Könyvet. Ha a' mondolatos, legalább a' Szótárt illy szép cadentziákba foglalták volna, mint a' millyenekben a' Pegasus szól, ugy talán Pegasus sem haragudott volna olly nagyon.

Egy Mondolatos jó a Szamáron. Mi? igen igen, mit tehetünk róla, hogy Mondolatos jó, és Szamáron.

30 *ait*⁴¹⁰ *fuisse mulio cellerimus, sed haec pirus fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.*⁴¹¹

⁴⁰⁶ FLevKölcsey: μαντευεαι helyt μανθενεας

MM1: hiányzik a görög idézet

⁴⁰⁷ MM1: is, mert

⁴⁰⁸ MM1: ,

⁴⁰⁹ MM1: [hiányzik a görög idézet]

Nyereg 's járom. Csak nyereg⁴¹² de a' járom szükséges a' szép rím miatt. *Necessitas, cujus cursus transversa impetum* etc.

5 *Hogy a' rimes versnek elment betsülete.* Pedig négy arany jobban tseng mint kettő, és kettő ismét jobban mint egyszem. Lásd a Rontó Pál Praefat[iójában]. a' füszerzámos étkeket is felhoznók, ha a' spatium engedné. Lásd Gyöngyösi János Versei Praefat[ióját]. (Pest. 1803)⁴¹³ *Sin autem praecepta vetant me dicere sane – non dicam sed me perdidit iste puer.*

10 *Ráday Verselés.* Xenidion Magyarcsa. Mi? az első szó Görög, a' második Magyar.

A' Sonettnek lásd a' Hőgyészi jegyzését.

Epistola. 1. ugyan ott.

15

Romanz és Ballade. Parizs pápaiban⁴¹⁴ nem találtnak. *Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*

Gyöngyösit. Fájdalom⁴¹⁵ ez és a' mi következik mind igaz! *Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingua qua adsim tibi.*

20

O Múzsák – szamarat! Már felebb is mondatott hogy szamarat. *Quod superest non est mirum.* *Lucret[ius].*

Duna le mentének Sajnáljuk hogy a' Tisza nem fért a' sorba. l. a' Haza esedezését.

25

A' Szamar élének fákjái elégnek. *Emanavit uti fumus diffusa animae vis.*⁴¹⁶

---

⁴¹⁰ MM1: *Ait*

⁴¹¹ MM1: *Ait fuisse mulio cellerimus, sed haec prius fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.*

⁴¹² MM1: ,

⁴¹³ F1815: (Pest.) 1803): sh. emend.

⁴¹⁴ MM1: Páris Pápaiban

⁴¹⁵ MM1: ,

⁴¹⁶ MM1: *-gal az alábbi megjegyzés olvasható itt, a 116. oldal, lap alján: **A' „mondolatra való felelet” csak részben Kölcsey' munkája; részét Szemere Pál írta. Egyes darabok közösen dolgoztattak ki általok. A' szerkesztők.**

[GYÁRFÁS A MONDOLATOSHOZ]

- 5 [...] tsúfolódó formákra tsütsörítő, a' nyelvet tsép módjára tsóváló, félig az orrot beszéltető, a' hallást sirva fakasztó állati hangokkal kevert nyelvekről? Előhozzam-é, hogy Nyelvünk a' Tropusokban, Symbolumokban, Aenigmákban, Chronosticonokban, Anagrammákban, Epigrammákban, Echóban, Satyrában, Lapidaris Stilusban, minden más nyelvekkel versenyt játszhatik? Hát még azt, hogy sokban az idegenek bennünket nem is követhetnek? Ki írhat ilyen
- 10 cadentziás verseket mellyek egyhangu, de más jelentésü szavakkal végződjenek

Nem régen azt hallá Sámuel, te! le! ki!

Fő Ispán nem lehet nintsenek teleki

'S Végre a' dologbol valyon mi tele ki?

Tele ki. derülvén fő Ispán Teleki?

- 15 Hát még az, hogy egyszóbol betűk és Syllabák elhagyásával mindég újabbak telnek-ki? mint

Poroszló	Tanyátok	Halátok
Oroszló	Anyátok	Alátok
rosz ló	Atok	Látok
osz lo	Tok	Atok
Ló	ok	Tok
o		ok ¹

- Hol vagy Idegen? Anglus, francz, német, olasz, Imé tudsz-é illet mutatni? És még is mertek benünket olcsárolni? O Ti idegen Momusok és Zoilusok, mit mondatok ezen versre – Carpere
- 20 vel noli nostra vel ede tua? Beszélhetnék az Úrnak minden más dolgokrol mellyekkel Nagy Asszony Anyánk A' Természet a' Magyar Nemzetet, mint kedves Beniaminját felékesítette, valamint a' Néhai Tiszteletes Túdós Varjasnak E-betűvel írt halhatatlanság koszorúját nyert énekéről, s többekről, de mind ezeket, mind egyebeket, mellyeket a' Magyar Nyelv pallérozódásáról, az Öt tudós társaságokrol, a' Könyvizsgáló társaságrol, stbb. mondtam,
- 25 megolvashatja az Úr a' Magyar Nyelvről írt vélekedésemben.

No most!

Tu qui nasute scripta destringis mea, quid ad haec? Ugyan csak felelünk Tacitusbol, ugy é? Nem olvasta-é az Úr Semminéltöbb valamimben az Ovidius Ibisét meghaladó Átkos versemet? Nem

¹ K: [Ez a példaszor más tintával, más kéz írásával – Szemere Pál?]

30 jut az Úrnak eszébe az a' másik, mellyben a' Nabugodonozor hétszer fűtött kályhájáról van a' szó?

Sunt nobis² denique vires.

35 És ha mint valamely mosesi palczával megerintjük fejünket, meglátom, hogy a' Veres tengerben leszen-é több ár víz³, vagy a' mi papirosunkon.⁴ Osztán jusson eszébe az Úrnak Judit Asszony és Holofernes, és ha az én harag koszorú kövénél kiélesített kardom az Urat megéri, akkor farsangfarki praedikátziót mondunk majd az Úr felett,

'S rudjára fogatván a' csúfolásoknak,

Megládd⁵ hogy hámjait mint vonák⁶ azoknak.

---

² K: Sunt **nobis** deique – felülről beszúrva

³ K: több **ár** víz – felülről beszúrva

⁴ K: papirosunkon <vers?>.

⁵ K: Meglátod [utólag javítva]

⁶ K: vonják [? nehezen olvasható, utólag javítva]

JENISCHBÖL VALÓ JEGYZÉSEK

Péczel. August 1. 1814.¹

Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen,
 5 Holländischen, Dänischen, Swedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. – Eine von der K. Pr. Ac. d. Wiss. gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. – *Diversi ... lingvis homines*. 8. VIII. 503.

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

10

–

A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma, akkor éri el
 czélját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő.
 Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség. – II.
 15 Erő (energia), – rövidség, melly az energiához kapcsolatik – nyilvánosság és hajlékonyság, 's ezen
 utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, – jólhangzás. 'S mind ezen tulajdonságoknak
 summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni.

20

A' mi a' nyelv' gazdagságát illeti, bőv lehet a' nyelv olyan szókban, mellyek az érzékek'
 objectumaikat jelentik: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról
 magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek
 még egy fontosb bővsége, az abstractiókban való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv*, ezt *intensiv*
 bővségnek. Egy kereskedő nép' nyelve mint a' phoeniciaiaké, gazdagabb lehetett 's volt *in extensione*
 mint a' görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt olly bőv, vagy nem volt
 bővebb amazokénál? Ez az oka hogy Bonhours az ő *Entretiens d' Ariste et d' Eugène* munkájában

25

hibázott, mivel a' francia nyelv' gazdagságát a' vadászatot, hadi dolgokat 's más egyes tárgyakat
 illető szavak' sokságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la precellence de la langue françoise*.

30

Azonban az *intensiv* bővség sem elég magában a' nyelvet meggazdagítani. A' scholastica
 philosophia skeletté csinálta a' deák nyelvet; így lett a' francia nyelv is a' poesis' felsőbb, azaz,
 energiát kívánó' nemeire alkalmatlan. A' kettőnek egyesülése teszen olyan nyelvet mint a' görög
 volt, mellyben a' szép mesterségek a' legmélyebb tudományokkal, a' philosoph a' poétával, 's a'
 poéta a' philosophal egygyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a'
 lexicalis míveltethetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlásaiban, vagy a' szók'
 öszvetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő mívelői.
 Lexicalis míveltethetését a' nyelvnek segíti a' dialektusok' sokasága, segíti az is, ha a' nyelv eleinte

---

¹ MM1: 1841 – sh. emend.

35 sok oldalról veszen az írótól mívelést, mert egy már az állapotás' bizonyos gradusát elért nyelv nem könnyen fogja a' mívelést, mint ez a' francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlen egy nagy író is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a' lexicalis míveltethetésből a' nyelv' bővségére vagy szükségére következést huzni nem lehet, magából kijön, 's Trendelnburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

40 II.) A' mi az energiát illeti. A' durva, vagyis miveletlen nyelv több energiát bír, mint a' mívelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok, és a' gyökérszavak. Az energia tehát 1) Lexicalis, ha a' szavak nem általános jelentésűek 's nem nagyon abstractok, itt legtöbbet tesznek a' poéták, az oratorok, a' moralphilosophok és végre a' speculativphilosophok. 2) Grammaticalis, ha nincsen sok articulus, conjunctio stbb. mint a' deákban, az orosz és lengyelben; – ha nincs szorosan meghatározott syntaxis, melly a' francziának baja. 3) Characteristica, a' melly a' nemzetől 's a' genie Íróktól jön.

III.) A' mi a' nyelv' világosságára és meghatározottságára tartozik: ide jőnek 1) lexicalis meghatározottság, hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2) A' nyelv' grammatikájában való tisztaság, mellyet a' miveletlen nyelvekben hiában keresünk. – Az articulus a' világosságra 50 nem multhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a' nyelvnek természetes és rendes syntaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem olly szabadok mint a' görög és római, kivéven az orosz és lengyelt, mellyekben a' szavak szabadosan szóratnak széllyel; az anglus is sokszor kitér a' rendes szórakástól.

IV.) Végre a' mi a' jólhángzást illeti, a' sok vocal lágygyá, a' sok consonant pedig 55 keménynyé teszi a' nyelvet, 's így a' consonantok és vocalok' szerencsés elegyedése teszi a' jólhángzás' elementumát. A' jólhángzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a' nyelvnek. Vad vagy szelid clima, és vad vagy szelid erkölcei valamely népnek, sokat tesznek a' nyelv' hángzására, de sokat a' csupa történet is, mint p. o. a' gyökérszavaknak alkalmatlansága a' míveltethetésre. Így a' zsidó nyelv szelid clima alatt durva lett, így a' hadakozó rómainak nyelve a' még akkor nem olly 60 szelid climájú országban lágy hángzatu. – A' hochdeutsch sokkal durvább mint a' plattdeutsch; a' köznép' restsége a' kimondásban okozza ezt, 's mivel az olasz és spanyol nyelv a' köznép által míveltettek, innen van, hogy a' lágyságban a' rómainak is felülhaladják.

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach 65 den aufgestellten Grundsätzen.

–

Az egymással rokon nyelvek mívelésökben is igen megegyeznek egymással, annál fogva a' nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasználtatni. A'deák a' göröggel – az

70 olasz a' spanyol, portugál és francziával – a' német az angol, holland, dan, és svédde – a' lengyel
a' litthvaniai és oroszszal.

Első szakasz. – A' nevezett nyelvek' bővségéről.

75

Extensív bővsége a' görök és deák nyelvnek nincsen olyan nagy mint az újabb
nyelveknek, mellyet az ismeretek, tudományok, találmányok' sokasodásának kell tulajdonítanunk.
Az újabbak közt az anglus az, melly legnagyobb extensiv bővséggel bír, utána az olasz és francia
's spanyol nyelvek jőnek. A' portugál hátrább marad ezeknél. A' német, ha most nem, legalább
80 idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a' danus követője németnek. A' litthvaniai legszegényebb,
úgy mint a' mellyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Intensiv bővségéről a' nyelveknek alább fog szó lenni, most a' lexicalis míveltetéséről.

Trendelburg, a' görög, római és német nyelvek' míveltetését megvizsgálván, ezt
mondja: „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch
85 einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der
andern die Wage hält.” Így ítélt ő a' görög, deák és német nyelvekről, 's a' deákot csak abban teszi
a' többek után, mivel a' szavak' öszvetételében nem szabad. – Egyes szó, phrasis vagy hajlásból a'
nyelvre ítéletet hozni nem lehet, a' legszegényebb nyelvben is vagynak miket a' legbővebbre sem
lehet annyi rövidséggel, erővel, 's sajátssággal általtenni. Ha azt mondjuk, hogy a' görög
90 míveltethetőbb mint a' római, ezen állítás nem a' görög végsyllabák' többségén fundálódik,
hanem azon, mivel a' görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző
szótagokat több nomen verbum és adjectivumok mellett használta. A' római fordítani sem merte
szóról szóra a' görög nagyobb míveket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem
is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt,
95 hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, 's a' beszélő
publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint
a' görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett
volna. E' szerint a' deák nem construálhatott szókat mint a' görög; 's régibb poétáiknak
igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy
100 constructióknak a' *mortifer*, *fidicen*, *agricola* 's mások mégis nyomait mutatják. A' míveltetésnek
ezen ágán kívül ide tartozik a' participiumok' sokasága is mellyel a' görög nagyon gazdag, 's a'
deáknak 's leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

105 A' deák nyelvből származottak a' míveltetésben épen olyan szegények mint anyjok
 110 vala. Melly ideákat a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok, mint új szók által
 igyekeztek azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica
 philosophiának szavait átvették, mint *passibilité, réaltité* stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és
 spanyol elől állanak, 's a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal
 teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a' francia utól állani, ha a' Ronsard,
 115 Jodelet, Theophil, 's Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették a' mit
 Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvvel kezdettenek, 's illy öszvetételeket: *sommeil
 charmesouci, vent chassenne, l'abeille suce fleur*² lehetett írásaikban találni, de sorsok a' lett a' mi a'
 rómaiaké, 's innen van hogy az újabb francia poeta Voltairenek 's d'Alembertnek nyelvén nem
 röpülhet úgy mint Ronsard és Malherbe röpültenek. Szegényítette a' francziát az is, mert a'
 120 synonymumokat mint „echars, taquin, trop-tenant, chiche, vilain, racle-denaire, avaricieux, serre –
 denier, serie – miette megkevesítette,* holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket
 hoznak a' lélek' eleibe 's festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az illyen kevesítések és
 tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a' francia nyelv, melly főképen az akademiának
 bűne volt, 's így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A' constructióra nézve mindenik leánya a'
 125 deák nyelvnek egyformán szegény, az illyen *erévecoeur, cordoglio* vagynak még is, még pedig prózában
 is. – A' portugal nyelvben ezen oldalról nincs a' több rokon nyelvek felett semmi különös. – A'
 francia írók közt a' nyelv' lexicalis míveltetésben való szegénysége, 's a' szoros syntax miatt az
 írókban, a' genie' minden különbözőése mellett is, nagy a' gondolkozás' egyformasága, 's így a'
 francziában könnyebb classicitást nyerni mint példának okáért a' németben.

125 A' germaniai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a' míveltetés' felső grádicsán
 állani, magában a' deák és germániai nyelvek' míveltetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így
 bírja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A'
 deák végzetek könnyűvé teszik neki a' tudománybeli terminológiát is, mint: physical,
 mathematical, mellyek a' többi germaniai nyelvekben idegen hangok. – Az angol továbbá
 130 nagyobb lépéseket tett a' pszichologiai vizsgálatokban mint a' német, 's nyelve ezen oldalra nézve
 is mívelhetőbb mint a' metaphysikus németé. Mind e' mellett is Klopstocknak ódáit 's Messiását,
 Lavaternek physiognomikáját, Herdernek³ 's Göthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol
 fordítani; így Kanttal is. A' német nyelv' mívelhetőségét segíti a' dialektusok' soksága. Lásd erről
 Gedickenek értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache*. – Segíti továbbá a' régibb német
 135 literatura monumentumainak studiuma. – Mind ezen segédeknél fogva a' német nyelv egy lehet a'

² MM1: *fleur*: nincs ritkítva (kurzív) szedve – sh.emend.

* Stephan ezt úgy adja elő, mint a' mellyel a' francia nyelv sokat nyert. 587.

³ MM1: Hendernek – sh. emend.

legmíveltethetőbbek közül, 's talán a' legmíveltethetőbb a' több európaiak felett, mert új szavakat 's új származásokat inkább elfogadhat mint a' francia, olasz 's inkább mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva mint azok, 's több egymással rokonabb dialektusokkal bir.

140 A' holland, dán, és svéd nyelvek hátrább állanak a' németnél, hanem az öszvetett szókban minden germaniai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségökre nézve nyertek abban is, mivel első míveltetésök papi kezekben lévén, a' görög és deák nyelvnek reájok befolyása volt. Így új szók és syllabák formáltattak 's a' nép az újnak elfogadására mindig hajlott (deákból lett: Begriff, concept; Erkenntnisz; cognitio Glaube fides; Umstand circumstantia; görögből Gottmensch Θεανθρωπος stbb.)

145 A' participiumokban a' germaniai nyelvek szegények nem lévén a' praes. és praet. participiumoknál egyebek, a' német még is legszegényebb.

150 A' mi a' szlav nyelveket nézi: a' lengyel és orosz nyelv származtatásait elő és végsyllabák által teszik (az elősyllabák nagy részint praepositíók.) A' participiumokra 's a' participial végzetekre nézve szerencsésb mint a' német, 's az orosz kivévén, mint minden újabbak; 's ezen két nyelv az új szók, 's az öszvetételek' elfogadásában is szerencsés; ennélfogva az idegeneket, kivált a' francziát nagy könnyüséggel tehetik által. – A' lithvaniai, declinatióiban 's conjugatióiban bír dualissal, egy historicum perfectummal, 's a' participiumokban is szerencsésb a' németnél. Bizonyosság erre az egész bibliának fordítása, melly először 1735. jelent meg königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjétől kísérve.

155 Következik a' nyelvek' intensiv bővségének egybehasonlítása.

160 Itt a' görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a' görögöknél támadtak csaknem minden szép mesterségek, tudományok, 's hogy ők mind a' szép, mind a' mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újaknak példával mentek elől. Az a' szép *érzékeliség*, melly a' görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a'poétát és philosophot, 's az örökre, még a' metaphysikusnak tolla alatt is viruló nyelv, alkalmas lett a' szív' legrejtettebb érzéseinek, 's a' legmagosb abstractióknak kifejezésére. Maga a' német nyelv, melly minden újak között legtöbb metaphysikai mívelést kapott, nem érheti el Platónak 's Aristotelesnek sok helyeiket, 's Kantnak minden munkáit a' legnagyobb könnyüséggel lehetne göröggre fordítani. – A' római nyelv nagyon hátramaradt a' görög megett, 's az egész római poesis és philosophia nem egyéb mint a' görögnek hímezése; mivel a' római nép' környülményi sohasem engedték meg azt, hogy a' cultura, főképen a' poesis és philosophiai cultura a' nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedül az ékesszólás 's a' história az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura. A' római sohasem emelkedett fel speculatióra, az ő poesise moral, 's philosophiája életbölcseiség. A' deák nyelv a' poesisre sem

olly alkalmas mint a' görög, 's az mutatja a' deák poetai nyelv' szűk határait, hogy még Dante,
170 Petrarcha 's Milton sem tehettek tizedét is annak a' deák nyelven, a' mit anyai nyelvöken tettek.

Azonban, bár mily nagy legyen a' különbség a' görög és deák közt, ha az újabb
nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama' kettőben bizonyos
energicus érzékiség van, mellyre nézve íróik inkább *practice* mint *theoretice*, inkább *élénk szemlélettel*
mint *philosophi határozottsággal* adják elő gondolataikat, 's mindenütt a' hol az előadás nem egészen
175 speculativ, *inkább érzékileg mint elvontan, inkább a' szerint mikép gyakorlati munka' emberei, hogy sem*
metaphysikus gondolkozók fejezik ki magokat. Az újabb nyelvek' írói pedig egészen megfordítva,
mindenütt *bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet* éreztetnek; 's ezen metaphysikai szellem
leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' szerelem'
petrarchismusa által.

180 Intensiv bővségét az újabb nyelveknek a' régiekhez hasonlítva, az originalis írók' számából
's jóságából lehet megismerni, mellyet a' litteraria história tanít.

A' mi az újabb nyelveket egymás közt illeti, a' rómaiból származtak közt a' poesis' felsőbb
nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a' francziának. Azoknak mély 's szenvedelmes
érzésök, tüzes phantasiájok 's climájok stb. nagyon segítik a' poesis' azon nemeiben,'s az olasz,
185 szabadabb lévén a' szóhelyeztetésben, ez által még inkább emelheti a' poetai dictiót mint a'
spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosán megkötve, 's nyelvének természetes folyama,
pompája 's ereje mindent kipótol. A' franczia' könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de
nem mély, 's inkább gondolkozó mint érző, valamint inkább populár mint philosoph
gondolkozó, a' felsőbb nemű poesisben, kivevén a' dramát, igen keveset producált. Nyelve
190 inkább bőv az abstract, mint az erős érzéki jelentésű szókban; ide járul az is, mert a'
szóhelyeztetésben csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A' poesis' könnyebb nemeiben
pedig (eroticum, comicum és satyricum) mind a' három nyelv excellál. Az eroticumokban ugyan
nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, 's ezt teszi a' petrarchismus, melly
a' nemzetbe 's poesisökbe bele van szöve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes 's fennrepülő
195 petrarchai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, 's a' francz, angol, és német sokszor
csufolja azt, a' mit itt az olasz és spanyol isteninek mondj, 's ebben áll ezen két nemzet' nyelvének
characteristicus része az intensiv bővségre nézve. A' mi az elmésséget illeti, 's a' játszi phantasiát,
itt a' franczia nincs felülmúlva, vagy épen előláll. Ezen *gentilezza* játsziság a' francziának
társalkodási elevenségétől,'s finomságától jön. Ő inkább eleven mint mély és abstract,'s kettős
200 értelmű szavakkal tele van nyelve. A' comikai és satyrikai nemben a' három közt nem lehet
megmondani, mellyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a' déli népeknek karaktere, 's az
éjszakiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a' délieknek könnyüségét 's

hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a' poesis' könnyű nemeiben el nem érhetik. –

205 A' mi a' prósat illeti, a' históriában 's prósai elbeszélésben elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a'germaniaiak míveltetni. Sőt literaturájok ezen uton indult el. Az elbeszélő nemből (a' felebbi okoknál fogva) első a' francia. Nyelve tele van közönséges jelentésű szókkal, lélekphysiognomiát kifejezőkkel, a' mennyire tudniillik a' vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a szavak' rende egymás után meghatározottatott. Nyelve organisatiojánál fogva inkább érthető mint
210 erővel teljes, inkább gondolat, mint érzékifejező, annál fogva ezen nemre legalkalmasb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyűséggel 's kedveltetőséggel nem bírnak. A' germaniaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A' francia, nem nyelvének hibája de nemzeti sebes genieje miatt maradt a' historiairásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság' fáradságos keresése neki nem dolga.
215 Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt classicus munkákat producál, 's az olasz csak számban előzi a' spanyolt. Azonban minthogy ezen nemből, az emberi szívet 's elmét caracteristicé jegyző szavak 's fordulások, valamint a' morál, politikai és psychologiai vizsgálódásokat jelentők' bővsége teszi a' nyelv' gazdagságát, a' francia ezen nemből minden európai nyelvek közt ragyog, 's az olasz és spanyoltól ha némellykor az energiában elhagyatik is,
220 de finomságában azokat sokszor felülmúlja. – A' társalkodási írásmódban is a' francziáké az elsőség. – A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némelly ezen nemű
225 munkáiknak úgy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poesisöknek karaktere, mint a' nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, 's itt a' mély 's komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a' délieknél.
230 A' felső nemű poesisben (mint az epos, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a' németek és angolok.

Második szakasz. – A' nevezett nyelvek' energiájáról.

235 A' görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A' görög nyelv, bár philosophi kezekbe jutott is, de a' philosophok, legalább a' literaturai virágában, szintugy keresték a' kimondásbeli szépséget 's csínt, mint a' conceptek' élességét 's meghatározottságát, 's a'

poétákat mint atyjait és mustráit a' nyelvnek becsülni meg nem szűntek. – A' római nyelv pedig, literatúrájának virágában, mély philosophi vizsgálatokra nem fordítatott, 's természeti energiájának
 240 hagyatott, mint ez a' míveleten 's nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. – Mind a' két nyelvben nagy gond volt a' lexikal-energiára, 's szoros határ húzatott a' prósai és poetai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások 's fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másiknak tulajdonai voltak, 's ez illy szoroson egy új nyelvben is nem tétetett.

A' grammatikal-energiát a' mi nézi, azt lehetne gondolni, hogy a' görög kevesebbel bír,
 245 mint a' deák, mivel articulusa, sok conjunctiói, praepositíói, és főképpen mind az, valami csak grammatikalis finomságnak mondatik, vannak, a' deákban ellenben semmi articulus 's kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az e'féle grammatikai finomságok a' világosságra sokat tesznek, a' görögben ezek által az előterjesztés több oldaluvá tétetik, 's rövidségök miatt észrevétlen folynak öszve a' beszéd' több részeivel, 's egyszersmind a' beszéd'
 250 folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomul a' lélekbe. Az is nyilván van, hogy a' heves beszédben a' görög elhagyhatja az articulust 's a' conjunctiókat, 's ez által a' deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás' terjedelme – 's sokoldalúságában nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja. Nevelik továbbá mind e' két nyelvnek energiáját a' szabad szóhelyezés, a' segítő verbumok' nem léte, a' sok participiumok, 's participiumos fordulatok.

A' mi a' nemzeti energiát illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a' míveletlenebb nemzet és nyelv a' míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő ha állítjuk, hogy a' görög írók' nemzeti energiáját nem annyira a' szemlélődés és érzemények, 's ezeknek kifejezésében legfelsőbb energia, mint inkább a' mélység és tetsző felülegettség, nehézkesség és könnyüdség, erő és szépség' bizonyos kedves elegyedéseik képezik. – Ezen karakter szerint
 260 formálták magokat a' római, úgy nevezett aranykornak írói is, 's Seneca, Plinius 's a' későbbi poéták: Juvenal, Persius, Statius,⁴ az energia' fáradságos keresésével ártottak legtöbbet a' római culturának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a' római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a' görög.

A' római nyelvből származtak a' mi nézi: a' lexikális energiában az olasz és spanyol
 265 egyiránt felülmúlják a' francziát, melly ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A franczia természetel hajlik az elmélkedés, érzemény, illedék, udvariság 's minden olly finomságok' nemeire, mellyek a' legmíveltebb társaság' karakteréhez tartoznak; 's így nagy részint az érzemény és szenvedelem' kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget és abstractiót adott, melly semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o. „ravi,
 270 charmé, plaisir, malheur, infini, extrémé, merveille, adorable” – melly jelentésű szavak más

---

⁴ MM1 Statius. – sh. emed.

nyelvben csak fontos előadásokra 's némelyek csak poetáktól használtak, a' francziától pedig csekélységek' jelentésére fordítottak; így ez a' phrasis: *je suis ravi de vous voir après un siecle d'ennuis!* Ha a' prosaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a' költőnek az érzemény 's szenvedelem' magasb gradusainak kinyomására? Innen, hogy a' francia poesisnek nyelve aluszékony és szűk, 's csaknem egyedül azon szabadság által, ha a' genitiv a' regens elibe tétetik, különbözik a' prósától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvük' energiáját. Az olasz poetai dictio' szépsége nagy részint a' szabad szóhelyeztetésen függ. A' spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája még is követhetetlen a' francziának; a' portugál szabadabb a' szóhelyeztetésben.

A' grammatikai energiát a' mi illeti, mivel ezen nyelveken sok az articulus, conjunctio stbb, magában⁵ kijő, mint legyenek a' deákhoz képest. A' nemzeti energiában hátrább van a' francz.

A' germániai nyelveket a' mi nézi: a' lexikalisban. – A' germaniai nyelvek (az angolt, mint a' melly a' római és angolsax nyelvvel elegyült, ide nem értve,) már az által bizonyos saját energiát nyernek, hogy minden abstractiók' 's szellemi fogalmak' kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európaít felülmúl az angol. Grammatikai alkotványa együgyű, csaknem semmi declinatioja, egy articulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy conjugatioja, 's ez is csak a' segédverbumokban változó, csak egy különbséget csinál a' genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a' személy és dolog közt. Articulusát gyakran elhagyhatja, hol a' német azt nem teheti, teheti ellenben a' dán és svéd. – Az energiára hasznos, ha vagy szabad a' szóhelyeztetés, vagy legalább az, az ideák' sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a' természetes szórakásban a' francziához hasonlítanak, előtte állanak a' németnek, 's a' holland, ki ehhez csatolja magát, még is némelykor természetesbben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a' németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, 's ezen pontban a' német az energiára, mások felett sokat nyer.

A' tót eredetű nyelvek' energiáját a' mi illeti, a' lexikalisról nem sok mondani való lesz; a' grammatikált a' mi nézi, a' lengyel és orosz nyelvekben a' declinatio és conjugatio megeshetik articulus és személy nélkül a' végsyllabák miatt, 's e' szerint a' deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a' participialis fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a' lengyel, csaknem olly szabadon hányhatják el mint a' deák. Ezeket mondhatni a' lithvaniairól is, noha úgy látszik, hogy ez a' szórakásban inkább megkötve van.

⁵ MM1: magában – sh. emend.

A' nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik a' lengyel és orosz inkább a' galliai, mint germaniaihoz hasonló.

305

Harmadik Szakasz – Az érthetőség.

A' görög és deák. Lexikális meghatározottságára nézve a' görög itt elől áll. A' görög metaphysikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, melly mindig valamely határozatlant hoz magával. Ellenben a' hol practica vagy popularphilosophiai a' tárgy, ott a' deák is kifejezheti gondolatait a' legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sok jelentés, vagyis széles értelmű szavaik vagynak, mellyeket az újabbak csak körülírással tehetnek ki. Így, *λογος*, *πραξις*, *ενεργεια*, *αρστη*, így – ratio, consilium, salus, virtus.

315

A' mi a' grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a' görögé. Articulusa, duálisa, aoristusa, több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a' görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszekeveri, jele hogy ezek eredetileg nem a'nyelvből, hanem a' különböző dialektusokból származnak.

320

A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok franczia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly teszen: *Empfindung*, *Meinung*, 's *Grundsatz*ot. Illyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d' Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk.

325

A' mi a'grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaiattal, mellyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Articulusok, declinatiojok, conjugatiojok⁶, segédverbumaik egyformák, 's csak abban különböznek mivel az olasz és spanyol az articulust sokszor elhagyhatja, melly szabadság a' francziában, kevés eseteket kivévén, nincsen. Így elhagyhatja a' két elsőbb az „io, egli, el” személyes pronomeneket is, mit a' franczia nem tehet. A' portugál, mint a' spanyol, 's ezen utolsó számtalanszor dativval construálja a' verbumot, hol minden más nyelvekben accusativval construáltatik.

335

⁶ MM1: conjrgatiojok – sh. emend.

A' mi a' szórakást illeti, mindezen nyelvekben a' szavak, a' beszéd' szokott folyamában, a' legtermészetesb ideák' associatiója szerint rendeltetnek. A' francia itt is szorosan meg van kötve; a' többiek, kivált az olasz szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megkötötése a' francziának az érthető előadásra⁷ nagyon használ , 's ott hol ezen pontra jön a' dolog, a' francia nyelv minden másoknak előtte áll.

A' mi illeti a' germaniai nyelveket. Ezek a' lexikalis meghatározottságra nézve már abban is nyertek a' deák eredetűek felett, mivel a' deáktól megválasztván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, 's így mint új conceptekkel, úgy új szavakkal és szóösszetételekkel gazdagodtak. Ide jön, hogy a' germaniai nemzetek inkább gondolkozók mint érezők, 's bizonyos philosophi érzékkel bírnak. Ide 'az is, mert a' szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, 's az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A' német itt talán az angol felett is több míveltethetőséggel bír, mellynél fogva az írók a' szótag' csekély hajlása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A' dan mindjárt a' német után áll, 's a' holland, míg csak popularstylban kell írni, sem az angol sem a' németnek nem enged; de hol az előterjesztés philosophiailag mély, vagy psychologilag finom határozatlannak és ingadozónak kell lennie.

A' grammatikai finomságban' az angol, grammatikai alkotványának együgyűsége mellett is, felüláll. Két indeclinabilis articulusa: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egyszersmind a' casust jelenti; 's így végsyllaba, 's sokszor articulus nélkül a' legérthetőbb jelentés jön ki.

355 *The proper study of mankind is man.*

Ebben: *man was made for' society*, az angol semmi articulust a' német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és még is az angol olly érthető és világos mint a' német. A' német csaknem minden substantivuma mellett articulussal, nemcsak lepcsessé teszi periodjait, hanem articulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a' görögben bír. – A' conjugatióban az angol a' német felett bír két futurummal. – Apré conjunctiói a' németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, mellyek homályosan bizonyos itéleteket jelentenek mint *psam, fugh*: de ezek is a' felsőbb nemű beszédben csak igen ritkán használtatnak. A' dan és svéd az articulust dolgában az angol mellett állanak, 's itt a' német mindenikőjöknel hátrább van. A' dan és svéd a' határozatlan articulust hátravethetik, mint szóvégzetet, p. o. *en konge, kongen* stbb. Egyébként az articulusra nézve a' dan és svéd, az angolt nem érik, de a' németet haladják abban, hogy az articulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlitanak, hogy a' genitivot, még adjectivval együtt is, a' regens elibe tehetik, mellyet a' német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *grave Quintilians bookot* rendre fordíthatják, 's ez által az articulust

⁷ MM1: előadásra – sh. emend.

sokszor elhagyhatják. – A' holland a' némethez közelít articulusára nézve, de még is annál
 370 többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammalikai alkotványok egyforma. – Tehetné
 a' német, hogy a' görög optativust is kövesse segédverbmainak: *können, sollen, dürfen, mögen*
 használása által, 's ezeknek behozását Jenisch a' classicus íróknak ajánlja.

A' szórakásra nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a' végsyllabáknak valamely
 nyelvben, annál szorosbban meg kell határozva lenni a' szórakásnak, 's ez történ az angollal. Mert
 375 nem lévén, úgy szólván, semmi declinatioja és conjugatioja, mint tehetné magát érthetővé, ha
 szavait nem a' legtermészetesbben rakná egymás után, 's ezen természetes szórakás által sokkal
 többet nyer a' nyelv' érthetősége, mint minden articulus által. 'S ezen pontban az angol, dán, svéd
 és holland egyformán felülmulják a' németet. A' német természetlen szórakás egyik oka azon
 zavartság és hosszaságnak, mellyel az idegenek a' német írókat vádolják, és annak, hogy a' német
 380 társalkodásban olly kevés jólbeszélők 's még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Ugy látszik, hogy
 a' német írók ezen rossz syntaxisra az által hajtottak, mivel némely declinatioikban a' casusok
 határozott végzetekkel bírnak, 's különösen, hogy az articulus *genus, casus* és *numerus* szerint
 változik. Azonban ezen különös constructio, nagy részint a' XVII. száz' pedant íróinak köszöni
 létét, kik írásaikban a' deák kötetlenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a' minnesängereknél,
 385 's a' reformatio' epochájában a' német constructio természetesb, bár a' IX – XIV. százi
 documentumokban is, különösen a' törvényes stylussal írtakban, valamint a' deákból tett
 fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak. Ennélfogva a'
 német egészen antipodja a' természetes folyamban construáló francziának. A' természetlen
 szórakás, a' szüntelen elől 's utól ragadó articulus, a' participiumnak 's participiumi fordulatoknak
 390 szűke (kivált, hogy a' substantiv után álló participium indeclinabile) a' hosszú segédzavak, 's ezen
 segédeknek a' főigétől gyakori elszakadása, nagy akadályára vagynak az érthetőségnek,
 rövidségnek, 's könnyűségnek; 's az hogy a' német a' görög és deák' kötetlenségét némellykor
 követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötvé, hasonló rossz effectumokat producál. Ide tartozik
 az is, mivel a' német foeminumoknak dativjok nincsen, melly több kétértelműséget szerez, mint
 395 francziában az accusativ' nemléte. Ide az is, a' mi már felebb is mondatott, hogy a' participium
 praesens activi nincsen olly szokásban mint a' több europai új nyelvekben. – A' nyelv nem
 kevésbbé munkál az elmére, mint az elme a' nyelvre, 's ezen zavartságából 's hosszaságából a'
 nyelvnek jön a' régibb német írók' zavartsága, hosszasága 's üressége is, 's hogy ezen hibákba a'
 német rossz írók gyakrabban 's többen esnek mint más nyelvbeli írók; 's innen jön a'
 400 „literaturbriefe” szerzőjének megjegyzése is, hogy az irkálás' dolgában a' német középszer és
 rosaság kevésbbé szenvedhető mint az angol, francz vagy olasz. 'S ez az oka annak is, hogy a'

németben nehezebb classikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy bene az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint' a' francziában legkönnyebben.

405

Negyedik szakasz. – A' jólhangzásról.

A' magán- és mássalhangzók' szerencsés vegyülése teszi a' jólhangzásnak elementumát. Nagyon sok vocal lágyacskássá, nagyon sok consonans durvává teszi a' nyelvet. Telyes hangzást
410 (Vollklang) csak szavainak soktagúsága, 's ezen szavak' minden syllabáinak érthető kimondása által nyer. A' melly nyelvben tehát a' syllabák mintegy elnyeletnek 's sok egysyllabájú szók vagynak, annak teljes hangzása nincsen. Egyes keményhangú betűk vagy syllabák nem teszik a' nyelvet durvának, mert sok ideák' kijelentésére az ilyenek is szükségesek, a' nyelvnek jólhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

415 A' görögben a' szók rendkívüli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört syllabák 's félig kimondott vocalok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol (mint Klopstock a' francziáról mondá), vagy akadoz, 's sehol sem kell a' beszéd' organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagy részint az újabb nyelveknél. – A' declinatiók és conjugatiók' végzeteikben nagy része fekszik a' görög
420 jólhangzásnak, a' declinatiói $\eta, \alpha, \omega, <0[?]>$ ⁸ $\omega, \omega, \omega, \alpha, \alpha$'s conjugatiói $\epsilon, \epsilon, \omega, \alpha, \alpha, \mu\epsilon\nu, \mu\alpha, \sigma\alpha, \tau\alpha$, végzetek mind lágyak vagy vocalban, vagy könnyű kimondásu consonansban menvén ki. – A' görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az ilyen gyökerek: $\chi\theta\omega\nu, \beta\omicron\acute{\alpha}\omega, \lambda\upsilon\gamma\zeta, \sigma\tau\omicron\alpha\gamma\zeta, \sigma\kappa\lambda\eta\rho\sigma, \sigma\kappa\lambda\eta\phi\eta\rho\sigma, \omicron\rho\theta\omicron\kappa\rho\alpha\iota\rho\alpha\omega\nu$, stbb, valamint a' gyakori ϕ, χ, ζ , kemény consonansok, de a' nyelv mesterséggel is jóhanguvá tétetett. Így p. o. a' sok consonansu syllabák' közepére vagy végére
425 vocal tétetett, a' kellemetlenül öszvetolult vocalok egybevonattak, valamint a' consonansok is ($\tau\epsilon\tau\upsilon\mu\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$), a' kettős consonansoknak csak simplexeik kettőztettek ($\mu\epsilon\kappa\rho\iota\kappa\alpha$) a' kemény $\theta\zeta^{10}$, $\tau\zeta$, $\theta\zeta$, $\zeta\zeta$, szorgalommal elkerültettek, 's a' τ és θ a' gyökér' ellenére is kihagyattak, a' liquidák az σ , az ν más consonansok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek, stbb; – 's így mind gyöngéd lett a' nyelv, mind pedig a' durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

430 A' deák nem olyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem olly durvák mint a' görögnél, e' szerint bár nem míveltetett úgy, mint az, még is lágy 's hangos; a' melly lágyság a' lágy grammatikai végzeteken is fundálódik. Cicero és Ouintilián panaszolkodtak nyelvök' nem szép hangzásáról, de az csak a' görög

⁸ MM1: [ʔ]

⁹ Jenisch 1796: $<\sigma [ʔ]>\rho\alpha\gamma\zeta$

¹⁰ Jenisch 1796: $\delta\zeta$

hangzásra nézve lehet igaz, 's ha a' deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. *qui, quae*, stbb, van
 435 a' görögben is, nevezetesen sok α de a' jól vagy rossz hangzás nem egyes szavakban 's syllabákban,
 hanem sok szavak' sorában található. A' jólhángzást a' görög és deák segíthették a' szabad
 szórákás által is. A' jólhángzásra tartozik a' positio is. A' régi nyelvek a' rím' nem ismerése miatt
 poesisökben bizonyos sajátsággal bírtak.

A' deák származásu nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hángzásuak, mint a' germaniaiak,
 440 's ezt anyjoknak köszönik, mellyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a' szó' eleje 's közepe, kivált a' deák eredetű szókban, teljes hangú, de a' sok i,
 o, u, ezen teljes hángzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A'
 spanyol leginkább közelít a' római martialis hánghoz, de lágy is lehet. A' martialis hángban a'
 portugál hasonlítja a' spanyolt, de a' sok egyre toluló vocálok (*passarao, sublimarao*) kedvetlenek.
 445 Minden deák eredetű nyelvben vannak a' deákban nem találtató consonansok: eh, ecio, – cho
 (spany: csó) stbb, mellyek barbarus eredetűek.

A' deák eredetűek közt a' spanyol legteljesebb hángzásu, 's egyszersmind legszelidebb 's
 legjobb hángú; – a' teljes hángzásban követi a' portugál, de ez az olasz szelid hángzásnál hátrább
 áll, valamint ez a' spanyolnál. – A' franczia a' sok ois, eux, aux, miatt, 's mivel syllabái sokszor
 450 mintegy el vagynak harapva, nem olly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a' többi
 testvéreknek.

A' germaniai nyelvek közt az angol rokon lévén a' francziával, attól a' syllabák' elharapását
 is megtanulta, 's a' sok monosyllabonok miatt, 's mivel nasalis pronuciatiója sincs (melly a'
 francziának még néminemü teljes hángzást ad), és sok a' durva th, wh stbb. semmi zengéssel és
 455 teljes hángzással nem bír, hanem csak néminemü lágysággal.

A' németben is sok a' gothus eredetre mutató monosyllabon, de vannak sok syllabájú
 szavai is, és a' teljes hángzásra benne semmi sem hibázik a' vocalok' és consonansok' harmoniával
 lett öszvetétén kívül, de a' melly mocsok ezen nyelvet jobbíthatatlanul durvává tevé. A'
 gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásuak, 's¹¹ a' bennök levő sok consonans nem
 460 hagyatík el a' kimondásban, mint az angol, dan, svéd, holland és még a' plattdeutsch nyelvben is
 szokásba vették, ennélfogva a' német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a' sok n, ide a'
 declinatiói és conjugatiói sok consonansos végzetek stbb, 's ezen iszonyu durvaságot az articulus
 's a'conjunctiók lágýítják valamennyire.

A' rímetlen versek segítik a' nyelv' classicitását. A' germaniai szavakban az accent mindig
 465 a' gyökérsyllabán nyugszik, mint: *Gelegenheit, Unaustilgbar* stb. 's ez így van nem csak a' dan, svéd,
 hollandusnál, hanem a' tóteredetű nyelvekben is. Ez teszi a' német prosodiának talpkövéét, hogy t.

¹¹ MM1: 's 's – sh. emend.

i. a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, 's így a' positióval nem gondolnak, melly az energiának ugyan igen, de a' poetai dictio' jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a' német nyelv nem minden görög mértékre
470 alkalmas.

A' több germaniai nyelvek a' jólhangzásra nézve így rendeltetnek: dan, svéd, angol, holland, német.

A' lengyel, orosz, és lithvaniai mindenik, de kivált az utolsó felűlmulja és igen sokban a' németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), mellyet Jenisch hinni nem akar.

475

A' nyelvnek minden tökélet épségei változók:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore.

480

A' jólhangzás minden tökéletességei közt a' nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszőve van, és még is a' görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik e ezt mások is?

A' nyelv' bővsége nevedik új conceptek, találmányok, merész geniek' írásai 's fontos politikai változások által. A' francia revolutio sok új expressiókat származtatott, de a' mellyek
485 közt még is kevés philosophi és psychologiai jelentésűek, hanem többnyire technologiaiak voltak. De ha a' nyelv a' míveltetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a' germaniai 's tót nyelvek, úgy a' bővülés véghetetlen.

A' nyelv energiáját nevelik a' nagy írók' merész constructióik, valamint a' poesis és prosa' energiával járó nemeinek mivelése.

490

A' német nyelv nem elég érthetőséggel bír: de nem tehetnek e erről a' nemzet nagy írói?

De teremthetnek e ezen nagy írók participiumokat. Regulazhatják-e az articulussal való élést? megmenthetik-e a' nyelvet terhelő segédszavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek' egyes részeinek változásokat még sem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a' nyelv classicus írók által örökre fixáltatik.*

495

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a' classica literaturának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan 's közterjedésű cultura mellett, lehet, kell, 's fog is minden mívelt nemzet még több epochákat érni literaturájában.

[AZ IDEGEN PHRASESEKKEL VALÓ ÉLÉSRŐL]

<...>¹

Mind azon Idegenségek[et] és Szokatlanságokat², mellyekkel Iróink vádoltathatnak, talán így lehetne³ öszvevonni.

- 1., Idegen Phrasesek,
- 2., Infinitívussal élés,⁴
- 3., A' Való elhagyása
- 4., A' Postpositiók közönséges értelmé[ne]k változtatása,
5. Az Inversio,⁵
- 6., A' Verbumoknak új flexiókkal, (po. Casusok' flexiójival) öszvetéte.

10

Először azt kérdem, ha ezen Artikulosok olyanok-é mellyekkel csak mostani Újítók élnek, és hogy nem lehet-é reájok példákat lelteni régibb, és sok Iróinkban⁶ is? Keressünk.

- 1., Idegen Phrasesek. Molnár Albert' Zsoltáraiban. (Debreczen 1808) Lap. 305.⁷ Adj győzedelmet vennünk – 306. Hova lőn O Halál a' fulánk, mellyet fensz már rég olta ránk – 331. Add vissza szeretnünk. – 342. Vígasságra kellemetes – stbb. – Illyés András Püspök (N[agy]Szomb[at]. 1705)⁸ A' Czímlap. Deák nyelvvel megajándékozott – 266. elsoe volt megszenteltetett a' Keresztyének között – 316. Irgalmason kemény és keményen szelíd volt – 327. Nem neheztelte volna azt neki adni⁹ – 343[.] Elszándékozá hogy vitéz ember legyen – 422. Visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a' dolgot – II Köt. Lap. 8. búval és bánattal éltek, mivel annyi ideig egymással lakván, nem lészen vala gyermekek. – L[ap]. 5. Dalmaticával élnének és Manipulussal a' balkezeken – 47. Rómában pedig úgy látszott néki, hogy sok alkalmatosságok volnának a' gyönyörúségekre, mellyek igen veszedelmesek az ifjak mint ő is

¹ K: Az első bekezdés előtt, a lap tetején öt, vastagon, olvashatatlanul áthúzott sor található, azonos tinta, Kölcseytől. A mondatvégi írásjel talán egy kérdőjel („Mondjátok <meg> <...> szabadabb szokatlan <...> szabta <...> szófor <...> kodás gondolkodjanak <...>?”), amelyet új bekezdésben követ a most közreadandó szöveg. Lásd még: KELETKEZÉS

² K: Szokatlanságok [végén, felé beszúrva]: at

³ K: így <...> lehetne

⁴K: Infinitívussal élés [vele egy sorban két *cernuzás* jegyzés a jobb oldali margón]: – 385 + és Hogy

⁵ **SZÉLJEGYZET.** K: Az Inversio [vele egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: **Nr° 4, és 5. egy sorban** [A példák felsorolásánál Kölcsey a 4. és a 6. pontot vontta össze.]

⁶ K: Iróinkban is [vele egy sorban *cernuzás* jegyzés a jobb oldali margón]: *

⁷ **SZÉLJEGYZET.** K: Lap. 305. [vele egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: **Soltár. LXIX. v. 9. Várván ha találatnék e' nagy kínban a' ki –**

⁸ K: (N[agy]Szomb[at].) [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a jobb oldali margón]: **1705. Illyés.** [kétszer aláhúzva]

⁹ **SZÉLJEGYZET.** K: neki adni [vele egy sorban *Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: **Illyés. II Köt. L. 227. Ne nehezteld Gergely, hogy néked kedveskedünk**

volt – stbb – 262. Én félek a' Kristus ne mondja nékem hogy elvettem etc. – 25 278. És meg
25 kérdé tőle ha tudná-é mellyik stbb –

Faludi Ferencz.¹⁰ Nemes Ember 1787 – 3. Fényes legyecskék: Sz[ent]. János bogarai. Az
embereket veszem csudára¹¹, nem is érem-fel eszemmel, mitől viseltessenek¹² a' setétes
koborlásra, hanem ha olly igen tartja kedvek, hogy az utszák szegeletiben ütközzenek, és haragos
ökleléssel neki menvén az oszlopoknak, próbával tudhassák kinek legyen erősebb a' feje – 5.
30 Pedig, hogy tudom, felén túl van vagyunk a veszedelemnek¹³ mikor előre megsajdítjuk. – 8. Távol
jársz a' valótól – 16. Hogy éltem nem szégyenlem, 's nincs fájdalmommal hogy meg halok –
Költeményiben¹⁴ (Revaitól. 1786)¹⁵ 31. Ne a' Kosár vigyd veled (nimm's mit dir) – 39. Mert két
lép vesszőtske közt ragadott. 44. Félnék ne tan praeceptorok meg szegdelje bőröket – 45. Azon
senki ne építsen, hogy engem lát vigadni – 48. Magos hegyek, szelíd erdők Pán Istennek Sátoral
35 Hantos halmok, híves ernyők, Diánának udvara – 49[.] A' Madarak – hím és nyőstény öszve
ülnek, Enekelik álmokat – 51. Magán rakják tánczokat – 56. Több szívekkel elkevertem, mutass
reá tiéd¹⁶ lész – stbb –

Zrini' Syrenája (Bécs 1651)¹⁷ P[ars]. I. v 19. Nem-é viperákat keblemben neveltem (nonne)? –
22. Ű nyavályajokra nem tészem szememet – 83.¹⁸ Demirhám az erős, mellynél erősb nem volt –
40 P[ars]. II. 67. Nem-é én te tueled chináltattam foeldbuel – P[ars]. III. 34. Inkább hozzá segézt
szeressen engemet – 52. Ezek mutatták magokat – 95. A' nélkül nem szuekoes tárházam – P[ars].
IV. 18. Két húszan voltanak. 27. Két hatvan – P[ars]. V. 37. Ama sűrű fenyős erdő közben akad.
P[ars]. VI. 30. Ha akarod adok neked ezer példát – 37. Itt hallgata Halúl és esék Sibolygás – 86.
De gyorsan utána fut Vid a' kegyetlen – 94 P[ars]. VII. Demirhám haraggal 's duehoesseggel
45 nagyob – 96. Benavir Serege legelsoe futamék – P[ars] VIII. 29. Ű ül vala első nagy Kajmakán
mellett stbb –¹⁹

¹⁰ K: Faludi Ferencz [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a bal oldali margón]: **1787. Faludi**

¹¹ K: vefzem csudára [*ceruzával* aláhúzva]

¹² K: mitől viseltessenek [*ceruzával* aláhúzva; a ceruzás aláhúzások mellett a bal oldali margón]: ×

¹³ K: a <f...> vefzedelemnek

¹⁴ K: <...> Költeményiben

¹⁵K: Költeményiben (Revaitól. 1786) [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a bal oldali margón]: **1786.**

Faludi

¹⁶ K: reá <e.d> tiéd

¹⁷ K: Zrini' Syrenája (Bécs 1651) [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a bal oldali margón]: **1651. Zrinyi** [kétszer aláhúzva]

¹⁸ K: – <61> 83.

¹⁹ **SZÉLJEGYZET.** K: [*Kölsey kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]:

XV. 39. Az keze fegyveres lángozó pallossal.

P[ars]. VII. 32. Ah fzerencsétlen én el nem tudtam vefzni.

P[ars]. X. 57. Eme Bandakovich kegyetlenb medvénél.

De nem csinál pompát Zrini Törökök[ne]k Utolf[ó]. P[ars]. 62.

2., Infinitivusra példák. Zrini. a' Praef[atio].²⁰

50 Ennekem is 100. esztendővel azután történt írnom Szigeti veszedelmet. – Orph[eus].'
keservében. Nem joettem chudálni 's eroedet próbálni mint az Jupiter fia – A' feszületre 11., Mi
hasznod féreggel neked toervénykoezned Hatalmot mutatnod, és ránk fegyverkezned –
Syréna. XI. 6. Most lesz már mezejek az Én Irigymnek, Engemet gyalázni most nyílik-meg
nyelvek. – X. 45. Láttad-é le-duelni régen nevelt toelgyfát, – 75. Mert nem sokat beereszteni
gondolnak – stbb.²¹

55 Illyés Püspök. I R[ész]. Lap. 19.²² Dicsekedik annyának mondani a' Szűz Mariát – 27[.] Ne félj
elvenni Máriát a' te feleségedet –²³ II[.] Rész Lap. 159. és felettebb szomjúhozza vala a'
Keresztyének vérét kiönteni – 171. Ha ártottam nem ellenzek meghalni – 224. Eljövendő leszen
ítelni eleveneket és holtakat*²⁴ – III.²⁵ Rész. 422. Mennyünk hozzá szollani – II[.] Kötet. Lap. 8.
És olly szomjúhozó az emberek vérét kiontani – 9. Időt vára bosszút állani Maximus ellen – 53.
60 Alkalmatosságot voenek ötet rágalmazni – 55. Az Isten hatalmas megadni – 56. Nagy tiszteletnek
tartván, a'Sz[ent]. Jeronymus tanítványa lenni – 68. Sok idő kívántatnék előszámlálni melly sok
e[tc]. – 83. Igen bánta Sz[ent]. Miklós, hogy kinyilatkozott a' dolog, mellyet ő titkon lenni kívánt
– 86. bízatta az ő híveit az Isten tisztességéért szenvedni – 351. Mindenkor nagy gondot viselt
távol lenni a' gonosz társaságtól – Inkább választottam elvetett lenni az Én Istenem' házában,
65 hogy sem a' bűnösök hajlékában lakni. stb. stbb. –

Faludi Ferencz.²⁶ Nemes Ember. Lap. 2. Szép dolognak tartja a' délig való heverést, és paraszt
közönséges erkölcsnek úgy élni mint a' többi – Költeményib[en]. Lap. 90. Mit késtetjük

---

P[ars]. VIII. 24. Ihon van a' jól juett billikum pohára.

X. 69. Jol tudja halálát hogy az helyben légyen.

X. 102. Jajgatással kevert jár koeztoek a' vefzél.

XI. 27. Meglátja ha tartom én uedvoességemet, stbb, etc.

²⁰ K: Praef[atio]. [utána egy nagy] Z [kétszer aláhúzva – más tintával, más kézírás jegyzése?]

²¹ SZÉLJEGYZET. K: [Kölsey kézírásával jegyzések a jobb oldali margón]: Zrini a' hogy sokszor elhagyja
Infinit[ivus] nélkül – így XI. 27. hogy szenvedjem meg fojchon engemet – IX. 82. Nem illik te hozzád sírj
mint egy idéten

²² K: [Az Illyés Püspök kezdetű sor végén egy nagy] K [kétszer aláhúzva – más tintával, más kézírás jegyzése?]

²³ SZÉLJEGYZET. K: Illyés Püspök [Kölsey kézírásával jegyzések a jobb oldali margón]: Illyés II Köt[et]. L[ap]. 106.
Parancsolá nekik, mondanák-meg. stbb.

²⁴ SZÉLJEGYZET. K: holtakat* [vele egy sorban Kölsey kézírásával jegyzés a jobb oldali margón]: *Nem így
mondják-é ezt még most az Iskolákban a' <---> Crédo' elmondásakor?

²⁵ K: – <---> III.

²⁶ SZÉLJEGYZET. K: [Kölsey kézírásával jegyzések a bal oldali margón]: Faludi. Udvari Ember (1771) Lap. 87.
Bizonyos személyekre nézve nem alku az igyenes igazságot tífztán pusztán mondani, him, szin 's több e'
féle etc.

szívemet? siessünk őtet követni – stbb. – Molnár Albert. Lap. 235. Hogy hihessük²⁷ Kristust Egy²⁸ idvességnek lenni.

70

3. Példák a' Való' Elhagyására: Molnár' Zsolt[áraiban]. Lap. 326. Nem kérünk tőled szollást sok nyelveken (sok nyelveken v[al]ó szollást) – 460. Kiben soha sincs megváltozás Vagy ígértől elhanyaglás – – A' Syrénában P[ars]. VI. 30[.] Leg inkább Magyarhoz gonosz akarattját –

75

Illyés II[.] K[ötet]. L[ap]. 258. Kinek kinek igazát megadásiban.

Faludi N[eme]s Ember. L[ap]. 2. messze bujdosásomb[an].

80

<...>²⁹ Peldák a' postpositiók' értelmeiknek elváltozásokra.³⁰ Molnár Zsolt[áraiban]. 353. Jó vagy Te minden teremtésidnek, De jó vagy Híveidnek (pro hez) – Zsolt. 126.³¹ v. 2. Mint az erős zúgó széllel Mind a' föld megszárad szélyel – Lap. 272. A' Nap és hold őt dicsérje minden csillagokkal öszve (pro együtt)+³² – Azon olálnak a' hamissak (Lap. 70. pro azután olálkodnak) – Lap. 172. Sőt nézelléd kedvedént (pro, kedved szerént) – Lap. 240. Rajtunk csúfságot űznek (pro belölünk) –

– Illyés Püspök. II Köt[et]. Lap. 93. Várákossal had hunnyam-el Szemeimet – 229.

85

Süketségre vevé mind azokat a' kéréseket (süketen) – L[ap]. 265. Szépnek lenni ne bőcsüllye (becsülni valakit valamire) – 338. Siket lévén az ő jó sűgallásinak –

Zrini. Syren[a]. P[ars]. I. 61. olvasd hangal³³ (pro hangoson) – P[ars]. II. 34. Széles mellyel Elefantot hasomlittya – P[ars]. III. 95.³⁴ Nem gyönyörködöm az te pénzédnek – P[ars]. IV. 69. Hasomlit Ördögöt feketeségével, Bialt nagyságával 's rettenetességgel – P[ars]. V. 6. Vagyon reménysége számtalan sok hadán – 24. Mi vitéz kezuenkoen van minden reménség – 63. Hívek lesznek néki 's az országnak – 76. A' Gyermekek attya szavát igen fülelé – P[ars]. X. 56. Ő szerechen toekkel-tett szégyent Nagy Pánnak, Enekével pedig szép Bibil madárnak –

90

²⁷ K: hihessük [jav.]

²⁸ K: egy [jav.]

²⁹ K: [feltehetően egy bekarikázott sorszám lett lesatírozva: a 4. és a 6. pont itt vonódik össze]

³⁰ **SZÉLJEGYZET.** K: elváltozásokra [végén korrektúrajel, *Kölcsey kézírásával* jegyzések a jobb oldali margón]: **És a' Verbumoknak új flexiókkal öfvetételére**

³¹ **SZÉLJEGYZET.** K: [*Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: **Zsoltár L. 79. Örűlnék vefztemet –**

³² K: (pro együtt)+ [vele egy sorban más tintával, *más kézírás* jegyzése a jobb oldali margón]: + **Székely István 1558ban kijött Híztóriája tele az illy élésmódokkal. Ez a' Könyv bírtokomban vagyon.** [mindez pirossal erősen bekarikázva, kétszer aláhúzza, alatta azonos tintával, más kézírás jegyzése]: **Helmeczi jegyzé saját kezével** [ez utóbbi szövegen barnás ceruzával, a pirosan karikázott részt is újarakarikázva, *más kézírás* jegyzése]: **Helmeczi**

³³ K: olvasd <hang> hangal

³⁴ **SZÉLJEGYZET.** K: P[ars]. III. 95. [*Kölcsey kézírásával* jegyzés a jobb oldali margón]: **P[ars]. IX. 1., Kis kéfzuelettel indultam tengeren túl**

Faludi. Nemes Ember. L[ap]. 41. Megudvarolni valakit – 55. Mind csak az erdőt lakni –
 Költ[em]ényei]. 41. L[ap]. Vagnak gondbann a' pókotskák, Hálójokat sétálják – 50. Itt van Húga,
 95 személyében sétálja az utakat – 53. Bécsi aczél pantlikára, szépen függ a' potrohán – 60.
Kárhozzák dítsérik, ki nagy ember lehet! – 61. Mind a' két szemén vak –

5. Peldák az Inverzióra – Molnár Zsolt[áraiban]. Lap. 312. Feltámadott mert ő igazán –
 455. Élünk a' testben többé nem mi – 461. Emeljétek-fel szíveteket, Földön kik vagytok,
 100 Emberek! – 466. Időt szolgáltatván illendőt – 109. Mordáltság minden ő beszédek – Zsolt[ár].
 102. v. 7. És a' melly, már sokat késett, Jelen vagyon az az óra –129[.] Zs[oltár]. v. 4. Mint a'
 hitván fű olyak legyenek – Zs[oltár]. 130. v. 2. Ha Uram bűnünk szerént Minket büntetnél-
 meg – Zs[oltár]. 68. IX 3. A' pártütőket rekeszti pusztá és parlag földre – stbb. stbb. –

Illyés Püspök. I[.] R[ész]. Lap. 48. Egy processio lón, nevezetesb mind azoknál mellyek
 105 voltak valaha a' világon – 54. Egy Zsidó legistentelenb és vakmerőbb a' toebbinél, a' koporsóhoz
 közelgete – II[.] R[ész]. Lap. 220. Levelet írt tellyest csudálatos boelcsességgel – II[.] Köt[et].
 371.³⁵ Miképen, O Ignati, ilyen módon mégy előttem a' Martyromságra – 376 – Egy levele
 mellyet írt a' Filippiaiakhoz, tellyest tudománnyal és mennyei bölcseességgel –
 II. K[ötet]. L[ap]. 371. Láttunk egy nevezetes Doctort e' városban, mi barátunkat, bölcset a'
 110 Deáki tudományokban, szerelmetest az oe jó erkoelchiért, értelmest, tiszteletest, és az emberek
 szemei előtt: jámbort és Istenféloet. – 247. Mivel a' papok közül, kik véle valának, sebesíte-
 egyet – Sz[ent]. Norbertus, egy jó előljárot rendelete a' Premonstrati Szerzetnek, hogy viselné
 gongyát annak oe helyette, és igazgatná azt, mellyet ő plántált vala – III[.] Köt[et]. L[ap]. 85.
 Némelly könyvecskéket szerzett, tellyeseket boelcseséggel –

115 Gróf Zrini. Syr[ena]. P[ars]. I. 71. Cumillát a' szépet Szuliman leányát – 91. Mindenütt
 villámnak csak nyilak és szablyák – P[ars]. II. 8. Igy Túri cselekszik Toeroektoel bántodott –
 P[ars]. III. 22. Mert lá hogy csak immár essoeben állanak – 31. Igy, kobza szavával, nyitá hangos
 torkát (így nyitá) –

120 56.

Ihon már vitézek (így szol Toeroekoeknek)

Kit óhajtva vártunk, ezeknek ebeknek

Vérekben meg festhettyük vitéz kezuenket,

³⁵ K: <Láttunk egy nevezetes Doctort e' város->

Ihon már az uedoe legyetek emberek

125 P[ars]. V. 37. Tamaszt zúgást nagyot, nem reked 's nem lankad – 38. Kívánja mindenik ellenség
 vérébe Hamar kezét foesthesse és az szuevébe – P[ars]. VI. 11. Híred mindenütt van, 's mint nap
 úgy tuendoeklik – 87. Kinek soha mását nem látta ég magas – P[ars]. VII. 7. Eskueszoem
 Mahometnek³⁶ kit tart ég magas – 27 – Sietnek szállásra ki ki eloszlan – 81. Nem néked, Kaur eb,
 való szép barjakta – P[ars]. XV., Nem csak kárt hoznak ránk toeroekoek Tatórok, De tűz, de vas,
 130 de minden Elementumok – stbb – Az Attilára irtt Epigramm így kezdődik: Isten haragiának én
 szelleti voltam – stbb. – Az Epilogusban – De híretem nem csak keresem pennámmal – –

Faludi Verseiben is ezer a' példa. L[ap]. 31.

Hogy híven vagy mind azt véltem – L[ap]. 30. Kivel sétaltam, a' kit imádtam, Nem földi kép –
 45. Mert örömet, a' hol nintsen, néha lehet mutatni – 48. Jön a' hajnal, alig várja, Silvanusnak
 135 völgyeit Gyenge lábbal hogy megjárja – 51. A' Kit benne fel találnak, Tenyerekkel meg szedik –
 A' Nádasdi Koporsó versében. A' mig engedte, Ki számba vette, Embernek esetét, Halálát,
 életét, a' Nagy Isten. – És sok mások mellyeket minden észre veszen ha verseit olvassa.

Mínekelőtte tovább mennénk, még Gyöngyösiből, kit olly sokan szeretnek, hozunk-fel
 holmi Szokatlanságokat – Illyenek p[éldának]. o[káért]. a' Keményben. Margit ki közöttök ifiab
 140 tartatott – A' fellobbanásra néha olly hamarja – Ő ugyan tovább is örömet így lenne, Elébbi
 szavaként férjhez nem is menne: Illy sok jó szerencsét félre de ki tenne³⁷, Hogy azokból egyet
 választván elvenne – Akartalak régen édesem inteni – (Invers[io].) – Ide tartoznak a' palinodia'
 első sorai: A' mint szőke vize lefoly a' Dunának stbb. – és sok mások.

Bátrak vagyunk állítani, hogy nálunknál nem sokan ellenkeznek inkább azzal, a' mi
 145 Praejudicium Auctoritatis névvel jegyeztetik, 's mind ezen idegenségek és szokatlanságok nem
 azért szedettek itt sorba, hogy állításainknak meghatározó okot adjanak. Azonban ki tagadhatja,
 hogy Zrini, Gyöngyösi, Illyés, Molnár és Faludi classicus íróink közé tartoznak? 's ez gyanúságot
 nyújthat a' felől, hogy talán a' Szokatlanságok újabb kedvellőji, nem kárhoztatásra, leg alább nem
 hirtelen kárhoztatásra méltók. Az pedig egyenesen³⁸ következik, hogy a' Soloecismusok 's
 150 Szokatlanságok nem újak nálunk, és hogy Iróink szinte két század előtt³⁹ érzették, a' mit⁴⁰ [az

³⁶ K: Mahometnek [ceruzával aláhúzva; a jobb margón *más kézírás*, ceruzával egy X-jel, mögötte:] **nek pro re**

³⁷ **SZÉLJEGYZET.** K: fok jó [Kölssey kézírásával jegyzés a bal oldali margón]: **Hogy a' sok' ideájával, ha a' Collectiorum fzó singularisban van is, plural tetetik öfzve regibb íróinkban ezer a' példa.** L[ásd]. Molnár, Zrinit, Illyést. –

³⁸ K: pedig <mind> egyenesen

³⁹ K: század <olta-ézz> előtt

⁴⁰ K: A szöveg itt megszakad; a kézirat bal margóján az utolsó bekezdéssel egy vonalban, más tintával, más (feltehetően Szemere Pál kézírásával, *korrektúrajellel* kapcsolódóan következik a [ ]-ben lévő rész (Vö. még: GYAPAY 2002, 432, 437.)

ujabb időkben Barcsay Bess.[enyei] Dayka 's mások újlag kezdtek érzeni. Azonb[an] feledjük ezt, 's feledjük azt is, mit e' részben [régtől tesznek]⁴¹, 's igyekezzünk részre hajlás nélkül kitapogatni, mi lehet az újítások ügyében nyelvünkre nézve helyes vagy helytelen.

Lásd jegyzeteimet (zöld kötet) Így kezdődik: Ha a' római költő így énekel etc. etc.

155 Egészen leírni usque: Jegyzetek Garve Ueber Sprachv[erbesserung]. Ne változtassd!]

---

⁴¹ K: a két szó nehezen olvasható

A' SZÓKURTIÁSRÓL

A' szókurtításról.

Szenczi Molnár, ki, minden kétségen túl, egyike literatúránk' legtiszteltebb herosainak, midőn
 zsolttárait először nyomtattatá, azoknak praefatiojokban már akkor panaszolkodott, hogy a'
 5 magyar hexapedalis szavakat, mennyi fáradságban került a' rövid francziákhoz alkalmaztatni. Olly
 nyelv, melly csupa monosyllabumokból állana mint a' chinaí, vagy legalább azokkal nagyon meg
 lenne terhelve, mint a' gotheredetűek, kétség kívül hijános, 's kivált a' jóhangzásra alkalmatlan
 fogna lenni. De, hogy a' rendkívül hosszú szavak 's a' *mind hosszú* szavak is a' nyelvet nem
 kellemetessé teszik, sőt az expressiók' rövidségét 's energiájokat akadályozzák, ki fogja¹ ezt is
 10 tagadhatni? 'S ezen pontra nézve, nem valóságos haszon-e, ha lehet a' hosszú szavakat kurtítani.
 Ezen szót *elegantia*, így mondjuk közönségesen *csinosság*, a' szó eredetére épen olyan mint ez:
igazságosság, 's mennyivel jobb volna egy rövidebb? 's ime Gyöngyösinél a' Keményben így
 olvassuk:

Nem gondol ruhája rendetlenségével,
 15 Minden kedves *csintól* elesett kedvével.

Milyen hosszú ez a' szó: *győzedelem*? 's Gyöngyösi helyette széltire ezzel él: *győzelem*. Ismét
 egy hosszú szó: *örvendezteté*, 's Zríni ezt a' Syrenában így vonja öszve: *örvendíté*, e' helyett
panaszolkodni írja *panaszkodni*. Ezen szót Stille, így mondjuk közönségesen: *csendesség*, 's Kunics a'
 20 Sedecias' írója (sőt már azelőtt Párizzpápai) így apocópálta: *csend*. Így a' hosszító compositumokból
fenyőfa, Zríni elvetette a' *fát*, írja *fenyő*; a' *könycsepp* helyett már Szikszai Fabricius Balázs írja: *könyv*, 's
 más hasonlók.

Az ilyen kurtítások, kivált a' poétának, nagyon kedvezők, 's ezt csinálták más nemzetek is.
 A' német poétánál Klopstock óta a' *Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*-ből *Blick* 's ez még
 25 Lessing' idejében nem volt közönséges szokásban. Voss az *aufgeklärter* helyett írja *geklärter* 's ha
 valaki az ő írásait olvassa,² ilyeneket nem kis számmal fog találni.

Voltak, kik a' görög nyelvnek minden szavait három betűből álló törzsökre vitték vissza, 's
 ha ez feszített okoskodás is, annyi még is igaz marad, hogy a' gyökérszavak rendszerint rövidek
 szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan végsyllabák, mellyek csalhatatlanul mutatják, hogy a' szó,
 30 mellyet berekesztenek, derivativum, 's az ilyen derivativumoknak törzsökjeik rész szerint most is
 megvagnak a' nyelvben, résszerint már elavultak. Így p. o. a' magyarban: *veszedelmesség* kétségkívül
 innen jó *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum) mert ezen
 gyökér most is meg van a' nyelvben. Így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Párizzpápai). –

¹ MM1: fogja – sh. emend.

² MM1: nincs vessző – sh. emend.

Csendesség, csendes, csend (Kunics). – *Csinosság, csinos, csín* (Gyöngyösi). – *Ábrázolás, ábrázol, ábráz*
 35 (Debrecz. Agendarius). – *Kellemetesség, kellemetes, kellemes, kellem.* – *Reménység, remény* ‘stbb.

Látnivaló, hogy nálunk egyik leggazdagabb ága a’ kurtitásnak, nem annyira kurtitás, mint a’ törzsökökre visszavitel, ‘s olyan törzsökökre, melyek még nagy részint szokásban vagynak, ‘s nagy részint csak a’ közbeszédből tűntek el, de könyveinkben fennmaradtak.

Hogy ez nyilvánabb legyen, vegyük rendbe az apokopálásokat.

40

a) *A’ substantivumokban.*

1. Lovag, ló, – fúvatag, fúvat, fúv, – és így: üreg, ür, melly régen is szokásban volt.

2. Kerék, ker, azaz, kör (periphéria) – ágyék, ágy – lágyék, lágy – és így: tájék, táj, – árnyék,
 45 árny.

3. Királyság, király, – pogányság, pogán – és így: reménység, remény, – idvesség, idves, idv
 – (Heil) –

4. Nyomás, nyom (nyomni pressen és Spur) – veszés, vesz (perit, és periculum ebben szél-
 vész) És így vágyás, vágy (nach etwas verlangen, und das Verlangen.) Lopás, lop, (Faludiban sok
 50 helyt *furtum*) lakás, lak; harapás, harap. Zrini: *lángos harap*; villanás, villám.

5. Ruházat, ruház – czifrázat, czifráz – és így: abrázat, abráz (abrázol, és facies; mint *nyom*,
lak) lásd a’ debreczeni agendariust.

6. Gondolat, gond – Így: parancsolat, parancs (Hímfiben, a’ regékben). –

7. Ülepedik, ülep, – állapotodik, állapot (állapot).

55 8. Nyomdok, nyom, – szemöldök, szemöld.

b.) *Az adjectivumokban.* –

1. Romladékony, romladék; töredékeny, töredék. – És így: nevendékeny, nevendék –
 60 érzékeny, érzék (organum) – feledékeny, feledék – és így: feledni; (lásd Párizpápat) magányos,
 magány.

2. Sáros, sár, – vizes, víz. – És így: csendes, csend – kényes, kény – kegyes, kegy – gyilkos,³
 gyilk – (Mordthat) üres, ür – piros, pir – ékes, ék (1. Gvadányi’ peleskei notáriusában is) – koros,
 kor – keserves, keserv – bájos, báj – édes, éd – nyájas, nyáj (blanditiae) – szoros, szor (obsol) –
 65 irgalmas, irgalom – híves, hív (Das Kühle) – sebes, (celer) seb – csinos, csín (Gyöngyösi) – idves,
 idv, – míves, mív (mű, minden régiekben) – tökéletes, tökélet (Vollkommenheit).

³ MM1: nincs vessző – sh. emend.

3. Utolsó, utol, – alsó, al, – felső, fel, – És így: belső, bel (Das Innere) – külső, kül (Das Aeussere)

4. Végetlen, vég – boldogtalan, boldog – És így: békétlen, békételen, béke (békesség,
70 békés, béke) – szertelen, szer (modus) – alkalmatlan, alkalom (occasio).

5⁴. Igazságos, igazság, igaz (Recht) – Így: valóságos, valóság, való (wahr) – nyilvánosság, nyilvánosság, nyilván (manifestus és nyilvános, nyilvánosan) – közönséges, közönség, közön (publicus).

6. Színű (szép színű), szín – kedvű (jó kedvű), kedv – keserű, keserv, vagy keser (ebből:
75 kesernyés) – Így: sanyarú, sanyar, – fanyarú, fanyar – gyönyörű, gyönyör, – szomorú, szomor – (a' nevekben még most is fenn van) – dicső (dicsü), dics, – szörnyű, szörny (monstrum).

7. Atyai, atya, – világi, világ; – és így: évi (harmadévi) év (annus) – havi, ha, hó, mensis. (1. Heltaí' cisióját) –

8. Szerelmetes, szerelmet, szerelem. – Így: kellemetes, kellemes, kellem. –
80

c.) A' verbumokban.

1. Csepeg, csép – lábog, láb – Így: lobog, lob, (a' lángtól).

2. Tanácskozik, tanács – törvénykezik, törvény. – Így: ellenkezik, ellen (gegen, wider, és
85 Gegentheil.)

3. Hitvankodik, hitván – gyermekeskedik, gyermekes – bátorodik, bátor – Így: orozkodik, oroz, – gyönyörködik, gyönyör.

4. Kesergetem, keserű – sanyargatom, sanyaru – szomorgatom, szomorú – És így: nyomorgatom, nyomorú (vesd össze 6 szám b alatt).

5. Esteledik, este – világosodik, világos – (hajnalodik (hajnallik), hajnal – És így: alkonyodik, alkony.
90

6. Csepegtet, csepeg, csep – lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) – perczegetet, perczeg, percz. – És így: kecsegtet, kecseg, kecs (Reiz, a' szépség' jelentésében).

7. Marakodik, mar – legénykedik, legény – szeleskedik, szeles. – És így: reménykedik,
95 remény – dicsekedik, dics.

8. Hizlalgat, hizlal – számlálgat, számlál – számolgat, számol – És így: ápolgat, ápol.

9. Fejérlük, fejér – így: villámlük, villám.

d.) Az adverbiumokban.

---

⁴ MM1: 6. – sh. emend.

100

1. Jól, jó, – és így: utol, utó (utóink, posteritas) – elől, elő (mint előbeszéd).

2. Régen, rég – után, út – épen, ép. – És így: honnan, hon (Molnár' zsoltárjaiban, és ezekben: itthon, otthon).

3. Okosan, okos, – elmésen,⁵ elmés. – És így: gyakran, gyakor (adject).

105

4. Helylyel helylyel, hely – dérrrel durrall, dér, dur – És így: sebbel, lobbal, seb (celeritas), lob (a' lángról) – reggel vagy regvel, reg – éjjel, éj.

5. Haszontalan, haszon – végtelen, vég – szünetlen, szüntelen, szünet – És így: kénytelen, kény.

6. Önnként, önn – másként, más – És így: apródonként, apródon, apród (régi szó, a' debr.

110

ms. énekekben sok helyett pro: *fegyvernek*). –

Könnyű általlátni, hogy ezen a' módon nem csak kurtulnak a' szavak, de egyszersmind bővül is a' nyelv a' régi szavak' visszahozása által. Mert e' szavakat *csend*, *kény* stbb. soha sem kell úgy nézni, mint⁶ apokopáltakat, hanem mindig mint gyökereket. Mert tudják azok, kik a' philológiának titkaiba fel vagnak avatva, hogy a' magyar nyelv inkább componált, mint derivált szavakkal bővölködik, 's ez a' tulajdonság nem kis hasznára van a' nyelvnek abban, hogy sokszor egy syllaba által a' szónak különös értelem adassék, melyet csupán flexióval elérni nem lehetne. Így: *szemők*, azaz, nagy szemü, 's több ilyenek.

115

E' szerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a' rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig, a' compositumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben: könnycsepp, könny, – fenyőfa, fenyő, szempillantás – pillantás – ámbátor, ámbár – bátor, bár. – Immár, már, – immajd, majd – tehát, hát,⁷ 's többek, melyek a' közönséges beszédben is előfordulnak. – Hasonlóul elfordulnak az adverbiumoknak ilyen kurtításaik:

120

Szintén, szintén úgy – szint, szintügy –

125

Miképen – mikép

Mikoron, akkoron, – mikor, akkor –

Továbbat, továbbá – tovább.

Sok szavainkat a' köznép is középsyllabáikban öszvevonja:

130

Apródonkint – apránkint

Elegedendő – elegendő.

⁵ MM1: nincs vessző – sh. emend.

⁶ MM1: **min**: mint – sh. emend.

⁷ MM1: hát. – sh. emend.

Mindazonáltal – mindazáltal.

Illyen kurtításokat számtalanokat találunk iróinkban.⁸

135 Igy a' *Syrenában*:

Villámnak – villámolnak

Örvendíté – örvendezteté

Futtál volna – futottál volna

Fáradhatlanul – fáradhatatlanul

140 Keserven – keservesen.

Igy a' perfectivumok' összehuzása:

Adtanak – adtak,

Tettenek – tettek,

145 Szeltenek – szeltek.

Infinitivumok' összehuzása:

Keveselleni – kevesleni.

Lángallani – lángallni.

150 Nézelleni – nézellni.

Remélieni – remélni.

Beszélieni – beszélni.

Szólaní – szólni.

155 Igy: Kételkedem, – kétlem.

Véttelen – vétlen,

Kékellő – kéklő.

Veresellő – vereslő.

Fejérellő – fejezlő.

160 Körülöttem – körültem, körüllem.

Halhatatlan – halhatlan

Hallatatlan – hallatlan

Mosólék – moslék.

Zuhog – zúg

---

⁸ MM1: iróinkban – nincs pont, sh. emend.

165   Susog – sűg.
                 Leselkedik, – leskűdik.

                 Így Gyűngyűsiben a' *gyűzelem*, melly azonban etymologice sem volna hibás. – Hat,
hatalom, – kegy, kegyelem, – enged, engedelem. Így lehet, gyűz, gyűzelem, mint a' Margit'
170   életében, *bánból*, bántalom.

                 Újabb írűink így is írűák: gyűzedel, és ezt diadalom így: diadal. Mint: él, eledel, – Vűj vagy
viv (streitet) viadali. Így *dűj*, diadal, és gyűzedel a' gyűztűl.

A' SZÓSZÁRMAZTATÁSÁRÓL

A' szószármaztatásról.

Olly kegyetlen pártosa az antiquitásnak nincsen köztünk, hogy tagadná az újszók' szükséges voltát, ha t.i. valamely ideának kitételére, szó nem találtatnék.

5 A' római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni, 's ez által lett, hogy ezen ideákat: *lebetőség*, lény (wesen), *valóság* (wirklichkeit) *következés*, mellyek a' speculativa philosophiában legmulthatatlanabbak, ki nem tudta mondani. Azon europai nyelvek, mellyek a' rómainól eredtek, az e' félék' jelentésében azért anyjoknál gazdagabbak, mivel a' scolastica philosophia' szavaiból sokakat eredetökben felvettek. Azonban, a' melly ideákra még bennök¹ szók nem találtattak, nem
10 mertek ők is azoknak kinyomására újakat csinálni, hanem a' már jelen levőknek adtak újabb jelentéseket. Így, p. o. – *sentire* deákúl annyi, mint *érezni*. A' franczia és olasz a' *grundsatz*' ideáját akarják kitenni, 's mivel a' *grundsatz* érzés 's gondolkodás után jó, tehát a' *sentiment* 's *sentimento* mellyek eddig csak érzést tettenek, tesznek érzést, gondolatot, 's *grundsatz*ot. Így esett ez több szavakban is. Kérdjük, hogy ez által sokat nyert e' a' nyelv? legalább homályt és kettős értelmet
15 bizonyosan nyert; 's ez az oka, miért a' többek közt d'Alembert panaszkodik, hogy anyai nyelvén nem irhat két sort félelem nélkül, hogy valami kettős értelműt mondott.

A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet míveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik,
20 philosophi és poetaira.

*I. Philosophi szószármaztatás.**I.² A' substantivumokban.*

- 25
1. Romol, romladék, – men, menedék...
  2. Lak, lakadalom – sok, sokadalom – fő, fejedelem – szenved, szenvedelem, – gyulad, gyuladalom. (Gyöngyösi.)
  3. Ür, üreg, – ló, lovag – fú, fuvatag – szörny, szörnyeteg.
  - 30 4. Fenyít, fenyíték – hasít, hasíték – feled, feledék, – érez, érzék.
  5. Tör, törek, – vét, vétek.
  6. Fon, fonák – tud, tudák (tudákos).
  7. Fon, fonal, – hal, halál – Így: eledel, viadal, diadal, győzedel.

¹ MM1: benök – sh. emend.

² MM1: a.) – sh. emend.

8. Toldalék, – ázalék – kötő, kötőlék. Igy: csomólék, tudálék (tudálékos).
- 35 9. Un, unalom – Igy: bizalom, győzelem (mind a' kettő Gyöngyösínél), érzelem, tartalom, bánalom, (Margit) buzgalom, kérelem, szellem, kellem.
10. Asz, aszály – oszt, osztály – fog, fogoly – Ip, ipoly.
11. Adomány, tudomány, ötlemény, költemény – Igy: érzemény, képzemény, vélemény, kéremény, remény, esemény (Gyöngy[ösi].)
- 40 12. Maga, magány (magányos) – példa, példány, – mén, lény.
13. Hagyomás, futamás, látás, látomás, vágás.
14. A' verbumok' első személyeik lehetnek substantivumok. Hiszem, jó hiszemben – huzom, egyhúzómban – járom – vártam – mentemben. – Igy a' harmadik személy – szerettében. – Ezek pedig leginkább: vágy, – harap – lak – vész – láttat – lát – nyom – vét – ábráz – csal, – les
- 45 – lop – vadász – halász – madarász – vár – köt – köp.
15. Bajnok, asztalnok, pohárnok, tanácsnok, titoknok, tábornok, kálnok 'stb.
16. Vak, vakon, vakandok – szelindek – rendek (falu)
17. Állapot.
18. Fűz, fűzér, tölcsér, kulcsár, kopár, határ.
- 50 19. Gyűlölség, királyság.
20. Mér, mérték; bir, birtok.
21. Menetel, hivatal.
22. Foglalat, bánat – Igy: éreztet, kéret, tanulat, szállat.
23. Sarkantyú, kéztyű.
- 55 24. Maradvány, szívárvány.

II.³ *Adjectivumok.*

1. Gyalog (gyal).
- 60 2. Kártékony, érzékeny, festékeny, képzékeny ([Kisfaludy] Sándor).
3. Nyalánk, félénk', élénk (Csokonai).
4. Csalárd (Szalárd, falu).
5. Sáros...
6. Utolsó, alsó – keletső (Csok[onai].)
- 65 7. Merész, gyülevész, bámész.
8. Paraszt...

³ MM1: [nincs számozás] – sh. emend.

9. Nőstény...
10. Szentelen, oktalan, járatlan.
11. Halavány, szökevény. – Ádáz:⁴ verbum és adjectivum egyszersmind (megádázta,
70 Gyöngyösi). – Fenyész (Beregszászi). –
12. Második, harmadik.
13. Fiú, fiatal.
14. Házi, vizi.

75 III. *Verbumok.*

1. Nyirbál, szürböl, kiabál, hörböl.
2. Pirosodik, nagyobbodik.
3. Tördel, vagdal.
- 80 4. Haldokol, öldököl.
6. Pökdös, szökdös.
6. Lövődöz, lövöldöz, esedez, – Igy: nyögdez, repdez, szenvedez, gerjedez, eredez.
7. Háborog, szédeleg, morog, csepeg, köhög, dörög, peng (peneg), dong, zuhog, susog.
8. Járogál, irogál.
- 85 9. Hallgat, ölelget, járogat –
10. Borong, borongat, – melenget, meleng – öblög, öblöget, öblönget, – mereng,
merenget – kereng, kerenget – dereng – eseng –
11. Büzhödik, rothad, bünhödik.
12. Láthat –
- 90 13. Ehetném, tehetném.
14. Hallatik – tetszik – esteledik – hajnallik – alkonyodik. –
15. Ismerkedik, marakodik. –
16. Adakozik, ellenkezik.
17. Vacsorál, vérül, lágyúl, lapul, művel, aszul, nevel, forral.
- 95 18. Nézell, szökdell, tekintell, nyögdel, sárgáll (lik), zöldell (ik), fejezell (ik).
19. Leselkedik, vetélkedik.
20. Hizlal, szemlél, érlel', gyomlál, hibál (Gyöngyösi pro hibázik).
21. Futam, futamodik, – folyamodik, folyam – élemedik –
22. Állapodik, ülepedik.

⁴ MM1: [nincs központosítás] – sh. emend.

- 100 23. Dicsér, csepereg. –
 24. Vadász, halász – haragszik.
 25. Illet, éltet, szépít, süt, természet.
 26. Vigasztal, engesztel, neheztel.
 27. Rágcsál, rontsol, köhécsel.
- 105 28. Főz, akadoz, bomladoz, szenvedez, repedez, röpdez, stbb.
 29. Retten.

IV. *Diminutivumok és antidiminutivumok.*

- 110 1. Kisdéd, gyöngéd, kerekded. –
 2. Fejéres, vereses, szőkés.
 3. Kisi, kicsi, vaksi, buksi, bonfordi.
 4. Játszi, kapzsi, csapzsi, lebzsi, tetszi, ugri, Pali, Peti, Erzsi, Kati.
 5. Csalóka, futóka (tolóka, szopóka), nyalka (nyulóka)
- 115 6. Kövecs, uracs (Dugonics), dugacs, lyukacs, patacs, Karacs, makacs, lepecs.
 7. Tarkó, szajkó, patkó, bunkó, furkó, – Palkó, Jankó, Ferkó, Ficzkó.
 8. Pofók, monyók, pirók, csombók, szemők, szájók, fülők (fülek), czipők, fiók. –
 9. Subancz, virgonc, kedvencz (Dugonics), ifjonz, lovancz (Dug[onics].)
 10. Szárcsa, kancza, tócsa, Borcsa, Katicza, gyerkőcze, Verőcze, Köpécze.
- 120 11. Futós, tudós, szaladós, após, anyós, hathatós, viselő.
 12. Szellő (particip).
 13. Leányzó.
 14. Asszonyosság.
 15. Mennyezet, boltozat, virágzat, magzat.
- 125 16. Gondolat, parancsolat, képzelet, torkolat, sarkalat, padlat.
 17. Makknyi, újni, lövetnyi, anyányi, nyomtányi, morzsányi.
 18. Járkál, irkál.
 19. Rágcsál, rontsol, köhécsel, nyögécsel, vágcsál, vágicsál.
 20. Bonczol, vonczol.

130

V. *Adverbiumok.*

1. Rútul, roszúl, bolondul, stbb.

2. Oldalasalag, mellesleg, előljárolag, parancsolólag.
- 135 3. Fontonként, óránként, stbb.
4. Nagyon, erősen, bőven –
5. Bizvást, mindjárt. Minden accusativus helyett, egy lépést sem, toppot sem, stbb.
6. Ötször, hatszor.
7. Másutt, amott, imitt (accusat). –
- 140 8. Soká, örökké, sietve, félve (a' participiumok) –
9. Hajnalkor, egykor, jókor.
10. Hajnalban, délben. (ablativus)
11. Végre, örökre.
12. Reggel, nappal, éjjel, sebbel, lobbal, dérel, durral, széllyel.
- 145 13. Ideig, addig stbb.
14. Tegnap, holnap.
15. Valahol, sehol.
16. Lassan, gyorsan.
17. Adjectivumokban: haszontalan, méltatlan, stbb.
- 150 Ezek szerint tehát származnak, és származtathatnak e' szavak.

I. *A' verbumokból.*

1. Activa forma.

- 155 Praes[ens]. sing[ular]. Kér, lak, romol, tör, hal, told, vesz, fűz, mulat, kop, szak.

Substantivumok:

- a. Magok a' gyökerek: lak, vágy, 's mások; lásd substant. 14 szám.
- 160 b. (dék) – Romladék, (keredék), töredék.
- c. (dalom, delem) Lakadalom, kéredelem, veszedelem, töredelem.
- d. (ék, ek, ák) Törek, (fonák).
- e (al, el, ál, él) Fonal, halál.
- f. (lék) Toldalék.
- 165 g. (alom, elem) Kérelem.
- h. (ály, ély) Veszély.
- i. (mány, mény) Találmány, szakmány.

- k. (ás, és) Kérés, lakás, romlás, törés, halás, toldás.
- l. (ér, ár) Fűzér, csiszár.
- 170 m. (ság, ség) Lakság, mulatság, nyereség.
- n. (asz, esz.) Kopasz, szakasz, tapasz, támasz.
- o. (ték, tok) Mérték, birtok, érték.
- p. (tel, tal) Hivatal, tétel.
- q. (lat, let, at, et) Tisztelet, érzet, szemlélet, látat.
- 175 r. (csó, cső) Hágcsó, lépcső.
- s. (vány, vény) Halvány, törvény, lény.
- t. (tyu) Fogantyú, sarkantyú.
- u. (omás) Látomás, áldomás.
- x. (am, em) Folyam.
- 180 y. (ász, ész) Méhész, rakász.
- z. (eny, any) Hígany, heveny.
- v. (ag, eg) Hervatag, dörgeteg.

Adjectivumok.

- 185 a. (ékony) Haji, (hajol) hajlék, hajlékony.
- b. (ánk, énk) Nyalánk, félénk.
- c. (árd) Csalárd.
- d. (ész) Merész.
- 190 e. (vány, vény) Szökevény, halavány; – lehetnek a' gyökerek egyszersmind adjectivumok, mint ad az.

Verbumok.

- 195 a. (ál, öl) Nyirbál –
- b. (el, al) Tördel, vágdal –
- c. (d-k-l) Haldokol.
- d. (d-s) Pökdös, tördös –
- 200 e. (d-z) Kérdez –
- f. (gál, gél) Kéregel, töregél, toldogál, hallogál.

- g. (gat, get) Mulatgat, kéreget, töreget.
 h. (eng, ong) Mereng (mer, haurit), ömleng, dereng.
 i. (hat, het) Kérhet, törhet, mulathat.
- 205 k. (at, et) kéret, töret, mulattat.
 1. (kedik) Kérkedik, veszekedik.
 m. (kozik) Mulatkozik, szakadozik, feledkezik,
 n. (l.) Kérlel, forral.
 o. (modik) Folyamodik, futamodik, folyam, futam (foly, fut)
- 210 p. (aszt) Választ, forraszt, mulaszt.
 q. (tsál, csol) Rontsol, rágcsál.
 r. (z) mulatoz, lakoz (ík), akadozik.
 2. Az *activ: ind. praes.* második személye vétetik némelykor substantív gyanánt, mint
 ebben: *a' félsz bántja.*
- 215 A' suffixomos első személy hasonlóul. Találomra, egy húzomban, olyan hiszemben.
 Ebből származhatnak:
 a. Adomány, tudomány.
 b. Hagyomás, áldomás, látomás.
 Adjectivumok: eszem iszom ember, gyűlölöm állat, szeretem ember; származék: húzomos,
 220 stbb.
 Az *ind. act. perf. sing.* harmadik és első személye is *adjectivum*: Szerettem gyermek,
 szerette barátja, nádlepte, stbb, 's ezt a' többi módusokon is keresztül lehetne vinni.
 A' *participiumok* lehetnek *adjectivumok* és *substantivumok*: Találó, találós, – szerető
 szeretős, – talál, stbb. Kötő, kötőlék.
- 225 A' *parancsoló verbumból*: találat, találató, találatás, találatós, találatóság.
 Az *ás* minden formák után *flectálhat*. – *Ismét*: Találhat, és találtathat, – *ás*, és *ság*
flexiókkal.

II. A' *substantivumokból*.

- 230
- Substantivumok.*
- a. (dalom, delem) Lak, lakadalom; sok, sokadalom; fő, fejedelem.
 b. (g) Üreg, lovag, szörnyeteg.
 c. (lék) Kötőlék, csomólék.
- 235 d. (oly) Ipoly.

- e. Ez egyetlen egy példa: flu, praepositíóval, *ifju*.
 f. (ány) Magány, példány, hijány, korány, nyilván, általány.
 g. (nok) Bajnok, asztalnok. stbb.
 h. (ok) Vakondok, szelindek, rendek,
 240 i. (ot, at) Állapot.
 k. (ár) Kulcsár.
 1. (ság) Királyság,
 m. (ás, és). Azon gyökerektől (ás,) mellyek verbumok.
 n. (tyu) Sarkantyu,
 245 o. (vány) Szivárvány.
 p. (ász, ész) Juhász, méhész.

Adjectivumok.

- a. (os) Sáros, vizes.
 250 b. (só) Alsó, keletső, északsó.
 c. Nőstény.
 d. Szemtelen, oktalan, járaton (járat, járás), szünetlen (szünet, szünés). – Ezeket az utolsókat lehet a' verbumokra vinni.
 e. Fiu, fiatal.
 255 f. Házi, vizi.

Verbumok.

- a. Kereng (kör)
 b. Esteledik, alkonyodik, ülepedik,
 260 o. Becsül, vénül, lágyúl.
 d. Szemléel, fülel, orrol, szagol.
 e. Hibázik, puskázik, bálványozik.
 f. Dicsér.
 g. Csepeg, csepereg (ide tartoznak a' természeti hangok).
 265 h. Vadász, halász.

Adverbiumokat – lásd felebb.

Analogia ellen formált szavak:

- Komor, komoly.
 Erény, rény.

- 270 Ifju, fiú.
Példák, mint származhatnak szavak új ideák' kitételére:
Érzeni, empfinden, fühlen.
Érzés, Empfindung.
Érzet, érzemény, Gefühl.
- 275 Érzelős, empfindelnd.
Érzelősség, Empfindeley.
Érzékeny, empfindsam.
Érzelőködni, empfindeln.
Érzelni.
- 280 Érzékenykedni.
Érzékenykedő, empfindlich.
Érzékenykedés.
Érzék, organum, 'stbb.
Veszni, szenvedni,
- 285 Veszés, szenvedés,
Veszedelem, szenvedelem.

[KIVONAT K. W. KOLBE ÜBER DEN WÖRTREICHTHUM DER DEUTSCHEN UND FRANZÖSISCHEN
SPRACHE CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL]

*

Ueber den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie; nebst andern Bemerkungen, Sprache und Litteratur betreffend. (v[on]. Karl Wilh[heim]. Kolbe)¹ Erster Band. Leipzig 1806. b[ei]. C[arl]. H[einrich]. Reclam.² 424. s[eite]. [A német és a francia nyelv szókincséről, s költészetre való alkalmasságukról, egyéb, a nyelvet és az irodalmat érintő megjegyzésekkel.]

— — —

10

S[eite]. 2. *Borelly*. Considerations sur le Dictionn. de la langue Allemande. – „Le Dictionn de l' Academie Française est encore aujourd'hui la preuve incontestable de cette pauvreté (de la langue Franc.)³ que tous les peuples de l'Europe s'accordent à lui reprocher. Tout le monde connoît la lettre fameuse, que l' illustre auteur du Télémaque écrivit sur e sujet à l' Académie française, dont il étoit membre et un des plus grands ornemens. Il exhorta fortement ses confres à donner beaucoup plus d'extension à cet ouvrage, en rendant à la langue une foule de mots, qu' *un faux* goût en avoit bannis et que néanmoins le besion réclamoit impérieusement. etc.”⁴ [Elmékedések a Német nyelv szótáráról. – „A Francia Akadémia Szótára még ma is [a francia nyelv] eme szegénység[é]nek – amit Európa népei egyhangúlag a szemére is vetnek – a vitathatatlan bizonyítéka. Mindenki ismeri azt a híres levelet, amelyet a Télémakhosz illusztris szerzője e tárgyban a Francia Akadémiának írt, amelynek tagja és egyik legnagyobb büszkesége volt. Társait erőteljesen arra buzdította, hogy sokkal nagyobb terjedelmű művet hozzanak létre, úgy, hogy visszaadnak a nyelvnek számtalan olyan szót, amit a mesterkélt modor száműzött belőle, de amit a szükség oly parancsolóan visszakövetel stb.] S[eite]. 4 és 5. *Delile*' szavai, mellyek azt mondják, hogy a' Francia nyelvet sok köz szavak[na]k elvetése, 's a' Nagyok' (az az Nagy Urak') précieux nyelvéhez való ragaszkodás tette *egyiké* szegénnyé. – s[eite]. 5. ezen szóra *bienfaisance* [jótékony hatás/jótékonyosság] e' jegyeztetik-meg: Bekantlich brauchte *Vaugelas* dieses Wort zuerst [Közismerten *Vaugelas* használta először ezt a szót] (:*Vaugelas* megholt 1650.)⁵ –

¹ Kolbe 1806: A kiadás címlapja nem tartalmazza a szerzői nevet.

² K: **XXIV**. [– más tinta, más kézírás (?) (vö. Szemere Pál jegyzetei]

³ Kolbe 1806: nem tartalmazza ezt az adatot – Kölcsey pontosító megjegyzése.

⁴ K: [Szeljegyzet:] ide tartozik a' Magyar Publicum ellenvetése a' *Mívelni* és *Gyakni* ellen. Nem mondhatjuk é el a' Mi Puristaink és AntiquISTÁink' nyelvekre [amit] a' Voltaire a' Francia Nyelvről: *C' est un[ce] gueuse fière, à laquelle il faut faire l'aumône malgré elle*. [Büszke koldus, akinek akarata ellenére kell alamizsnát adni.]

⁵ Kolbe 1806: nem tartalmazza ezt az adatot – Kölcsey megjegyzése.

S[eite]. 5. A' francia nyelv' szegénységére Delile szavaihoz még azt adja⁶ Kolbe, hogy a'
 30 Francia nyelvet, 's litteraturát XIV[.] Lajos alatt egyedül Paris határozta-meg, és hogy a'
 Provinciák[na]k semmi befolyások ott n[em] volt, mellyek[ne]k egyszerű, beható nyelvek a' parisi
 nyelv Künstlicheitáival contrastirozott.⁷

S[eite]. 3. sqq. Egy hely a' Spectateur du Nordbol – Sept. 1800. p[agina]. 361.
 Archenholz' szavai, [melyben], a francia nyelv' szegénységéről beszél, s[eite]. 7. a' két Forster-
 35 r[ő]l való beszélgetése, a' kik meg-jegyezték, hogy a' francia nyelv n' avait qu'environs 28, 000
mots, dont 1700 mots racines, et qu'au contraire la langue allemande avoit 80, 000 mots. [a
 francia nyelvnek] csak 28.000 szava volt, ebből 1700 gyökérszó, és hogy a németnek ezzel
 szemben 80.000 szava volt] – S[eite]. 8. a' C. jegyzet azt mondja, hogy a' francziában többnek kell
 40 Wolkenak számlálása szerint pedig a' Német nyelvben van 100 ezer szó is, wie man sie in⁸ einem
volständigem Wörterbuch aufführt. [miként ezek egy hiánytalan/tökéletes szótárban
 megjelennek.] l. a' d.) jegyzetet.

S[eite]. 12. A' Segédszok⁹ kimagyarázása a' Deák amatus SUM, amtus ERAM amatus
 ESSEM-től stbb. még világosabbak ezek S. 13.
 45 Habeo te amatum Tacitus. De Caesare habeo dictum. Cicero. Quod me hortaris, ut absolvam,
habeo absolutum. Cicero. Satis iam dictum habeo. Plautus. Habet coctum cibum legionis nostrae.
 Plaut[us]. Cognitum habeo insulas. Plinius. Ea res me falsum habuit. Sallust[us]. „Gedicke hat in
 einer eignen Schrift die hierher gehörigen Stellen gesammelt. Er scheint sich aus seinen
 Untersuchungen zu ergeben, das die Römer und auch die Griechen, ein soggelte form fetten, eine
 50 für das Altagsleben, mit dem Hülfzeitwort, und eine edlere für die Schriftsteller und Redner, mit
 den Endungen. –” [Gedicke egyik írásában összegyűjtötte az idevágó helyeket. Vizsgálódásai
 alapján elismerni látszik, hogy a rómaiak és a görögök is egy zsírosabb alakot kristályosítottak ki a
 mindennapi élet számára a segédigével¹⁰, és egy, a költők és szónokok számára való nemesebbet a
 végződésekkkel. –]

55 S[eite]. 19. A' Német formáról, Anzuklagende, emporzutreckende stb. deákban
amandus, legendus; magyarban: engesztelendő stbb.

⁶ K: azt <az> adja

⁷ K: [Szé]ljegyzet:] S[eite]. 6. La Harpe Couris de litteraturejéből, miért csudálta St. Evremond m[inde]n classicus
 Irók felett Petroniust? tudniillik, <mind> parce qu' il le croyoit homme de Cour. [mert udvari embernek tartotta]

⁸ K: sic <...> in

⁹ K: A' <...> Segédszok'

¹⁰ [Hülfzeitwort – Kölcseynél: *segédszó*]

S[eite]. 27. *La Harpe*' szavai a' formák' többségek eránt (n) – „Mais à quoi bon ce superflu? – Voilà, diroient les Grecs, une question de barbares. Est-ce qu'il peut y avoir trop de variété dans les sons, quand on veut flatter l'oreille? et les poëts et les Orateurs sont-ils fâchés d'avoir à choisir?” (n) [De mire jó ez a felesleg? – Íme, mondanák a görögök, egy barbár kérdés. Lehetnek-e túl változatosak a hangok, amikor a fület akarjuk cirógnani? és vajon a költők és a szónokok haragszanak-e, amiért választhatnak?]

S[eite]. 32. 33. (q, r) – Die wechselwörtliche Form der Kriechende die mir den Handelnden im Augenblick des Han[d]elns selbst, also in Bewegung, zeigt, ist anschaulicher und malerischer, als die bloße Benennung der Kriekher – der zu kriechen pflegt – oder die matte Umschreibung: der, welcher kriecht, celui qui rampe, l'homme, [q]ui rampe – wie der Franzose sagen muss. – [A kúszó [vagyis a folyamatos melléknévi igenévből képzett főnév] szóváltozat [Die wechselwörtliche Form], mely számomra a cselekvőt magának a cselekvésnek a pillanatában, tehát mozgás közben mutatja meg, szemléletesebb és festőibb, mint a pusztá megnevezés: kúszó [igéből képzett főnév] – vagy az erőtlen körülírás: az, aki kúszik, celui, qui rampe, l'homme, qui rampe – miként a franciák mondják.]

Az ilyenek, és a' der Bezauberte 'stöbbek sind eine Zierde der poetischen Sprache, und man kan sagen, daß der Mangel derselben den Franzosen ihren dichterischen Ausdruck nicht wenig lähmt. [Az ilyenek, és az elbájolt a költői nyelv ékítményei, és elmondhatjuk, hogy ezek hiánya igencsak gátolja a franciákat a költői kifejezés terén.]

S[eite]. 42. (w). Egy részét a' nyelv' bővségének teszik a' Gyökér és Származott szavak; egy részét, mert az Öszvetett szók' Mannigfaltigkeitjában [sokféleségében] is nagyon áll a' nyelv' bővség, valamint a' Fordúlatok, és Szollások (Wendungen und Redensarten) mannigfaltigkeitjában is. A' Redensártok két félek¹¹, Grammaticaiak, és Rhetoriak.

A' Grammat[icaiak]. a' nyelvalkotványában fundáltaknak, 's ezek azokat mellyeket görög névvel Idiotismusok[na]k mondunk. Az ilyeneket nem lehet idegenre fordítani, 's sokságok a' nyelv' bővségét felettébb segéli.

A' Rhetoriak röviden Phrasesek[ne]k neveztet[ne]k. (Lásd erre a' Garvébol tett Jegyzéseket, és a' Magyarnyelvről tett Criticai jegyz[éseket].) Az illy Phrasesek nincsenek a' nyelv' alkotványába szöve, hanem kívülről jönnek. Sie sind das Werk einzelner Personen, Erzeugnisse des Augenblicks, einzige, lebhaft e Einfälle, sinnvolle Verse, erhältene Bruchstücke aus der älteren Sprache – – – Am häufigsten verdanken sie ihr entstehn allgemein beliebten Schriftstellern, deren gelungen Ausdrücke von Lesern aufgefast, wiederholt und endlich in einen Bestandteil der

¹¹ K: félek – th. emend.

Sprache verwandelt werden. [Egyének művei ezek, a pillanat szüleményei, egyedi, eleven ötletek,
 90 értelmes szakaszok [versek], a régebbi nyelv megőrzött töredékei – – – Legtöbbnyire oly
 közkedvelt íróknak köszönhetik létrejöttüket, akiknek sikerült kifejezéseit az olvasók megértik,
 újra és újra használják, míg végül azok a nyelv alkotórészeivé válnak.]

[S. 45.] *Próba*, hogy a' *Phraseseket* más nyelv által lehet venni.

95 Racine Plaideurs

Ma foil! sur l'avenir bien fou, qui se fíra!
 Tel, qui rit vendredi, dimanche pleurera!
 Un juge l'an passé me prit à son service;
 Il mavoit fait venir d'Amiens, pour être suisse.
 100 Tous ces Normands voulaient se divertir de nous.
 On apprend à hurler, dit l'autre, avec les loups.
 Tout Picard, que j'étois, j'étois un bon apôtre,
 Et je faisais claquer mon fouet tout comme un autre.

etc. etc.

105 Hitemre! ugyan bolond ki a' jövendőre bízik!
 Az, ki nevet pénteken, vasárnap sírni fog!
 Egy bíró, múlt évben vett engem szolgálatjába;

---

110 Megtanulunk üvölni, úgy mondják, a' farkasokkal.
 Bár melly Piccardiai valék is, jó apostol valék,
 És patgotatám ostoromat mint minden más.¹²

A' Redensártoknak egy saját nemét teszik az úgy nevezett expressions créées
 115 [létrehozott kifejezések], a' Horaczi callida junctura által. La Harpe például hozza erre, alliance de
mots [szókapcsolások], – Et monté sur le faite, il aspire à descendere (Corn[eille].) Dans une
longue enfance ils l'auroient fait vieillir¹³ (Racin[e]. stbb. stbb.

S[eite]. 56. sz. (b.) – Az mondatik, hogy a' Franczia Irói nyelv sokkal szegényebb mint a'
 társasági nyelv 's a' Poetai, mint a' Prózai. Melly utolsó más nyelvekben egészen meg van fordítva.

¹² K: [Széljegyzet:] A' Görög szók a' Franczia nyelv[en] kétség kívül a' későbbi időkben vagynak behozva, [amely]
 abb[an] is megtetszik, mivel azok nagyobb gondossággal vagynak behozva mint a' deák szók. I. s[eite]. 53.

¹³ Kolbe 1806. I. 47.: vieillir

120 S[eite]. 66. Campe, in seiner Abhandlung über die Reinigung und Bereicherung der deutschen Sprache. [*Campe, a német nyelv megtisztításáról és gazdagításáról szóló értekezésében*]

Eins der vorzüglichsten Mittel unsere Sprache zu bereichern, ist ihre innere Fruchtbarkeit zur Hervorbringung neuer Wörter aus schon vorhandenen Alten. Diese unerschöpfliche Quelle ergießt sich in zwei gleich unermesslichen Armen, nämlich 1.) durch bloße
 125 Wortzusammensetzung, oder, wie H[er]r Fulda sie nent, Worteinung. – – – 2.) Durch Ableitung neuer Ast- und Zweigwörter etc. [A nyelvünk gazdagítását szolgáló legalkalmasabb eszközök egyike a nyelv belső termékenysége, amellyel új szavakat alkot a már meglévő régiekből. Ez a kiapadhatatlan forrás két egyaránt felbecsülhetetlen ágon tör elő: 1. pusztá szóösszetétel, vagy ahogy Fulda úr nevezi: szóegyesítés által. – – – 2. Új szóképzésekkel / szóváltozatok levezetésével
 130 Ast- und Zweigwörter stb.]

S[eite]. 67. (g) – Wir haben an unsern Mundarten, aus denen uns zu schöpfen erlaubt ist, und an der Wiedererwekkung veralteter Wörter und formen von gutem Schrot und Korn, noch zwei andre Mittel unsre Sprache zu bereichen. – So hat Schiller in seinem *Wilhelm Tell* mehre Helvetismen mit Glück gewakt: [Nyelvjárásainkkal, amelyeket használjunk csak bátran alkotásainkban, valamint ódon szavak és formák felélesztésével [és] kellő arányú elegyítésével
 135 további két eszköz áll rendelkezésünkre, hogy gazdagítsuk a nyelvet. – Ekként használt fel Schiller ügyesen több helvétizmust is *Tell* Vilmosában:]

Lug, Seppi, ob das Vieh sich nicht verlauten. –
 140 Der graue *Talvogt* komt; dumpf brült der Firn. –
 Auf deinem Herzen drückt ein stil *Gebresten*. –
 – Ja, Herr, mit Gottes Hülfe
 Getrau' ich mirs und helf' uns wol *biedannen*. –
 – So wird das Schif zerschmettert an der *Fluh*,
 145 Die sich *gähstoszig* absenkt in die Tiefe –
 – wie die würtigen
Altwordern es gehalten und getant –
 etc.¹⁴

¹⁴ K: [Széljegyzet – más tinta, más kézírás?]: Lugi Vigyázz. Talvogt: völgybíró

[Széljegyzet:] Adelung a' Provincial-szókat nem szenvedí l. a mi könyv. s[eite]. 68. a' Jegyz[etek]. vég[én].

150 S[eite]. 70. Zusammensetzungen. Wir setzen zusammen: 1.) Hauptbegriff und Hauptbegriff 2.) Hauptbegriff und Unterbegriff; 3.) Unterbegriff und Unterbegriff. [Szóösszetételek. Összeillesztünk: 1. főnevet és főnevet; 2. főnevet és igét; 3. igét és igét.]

155 És így 1.) név és név. 2.) Név és Íge. 3.) rosenrot, lendenlahm. 4.) das Händeklatschen, 5.) männermordend,¹⁵ 6.) blutbeflekt, 7.) bergab himmelan. 8.) Grauschimmel, Blödsin. 9.) grosherzig. 10.) grosgezogen. 11.) Schnelläufer, Wohllaut. 12.) schneileilend. 13.) helrot, dunkelgrau. 14.) fernher, weithin. 15.) hochverklärt. 16.) umgeben, überfliegen; 17.) das Aufsteigen. 18.) Nebenumstand. 19.) übergroß, hinterlistig. 20.) mitkämpfend. 21.) beigelegt. 22.) selbsttätig, disseitig. 23.) selbstherscher, dismal. 24.) deshalb, dieserwegen. 25.) niedertreten. 26.) das Emporblicken. 27.) losgeben. 28.) das Losgeben. 29.) Emporblik. 30.) geringroß, 160 abergläubisch. 31.) darum, herab. 32.) hinweg, hernieder. 33.) hergaffend, emporschauend. 34.) herabgestiegen.

Mehrere¹⁶ Zusammensetzungen sind elliptisch; *lendenlahm*, lahm an den Lenden etc. S[eite]. 73. [a szóösszetétele többsége kihagyásos; deréktől béna, derék tájt béna stb. S. 73.] (Anm. i. Bürger: Güldenschwert, Schwanenarm adformant *Rotbart* ohne Glück gewagt)¹⁷

165

Próba a' Magyar Compositióról¹⁸

- 170 1.) név névvel – *kézcsók*, örömfény, élésház
2.) név igével lakhely, fogház, vágytárs, láthatár¹⁹
3.) rózsaszép, hófejér, rozsapiros Baroti²⁰
4.)
5.) emberölő, falrontó
6.) vérmocsokolta, botcsinálta, korkímélte²¹
7.) hegyfel, hegyle
175 8.) Jótét

¹⁵ K: [Széjegyzet – más tinta, más kézírás: Szemere Pál:] <Hathatós> Öszvetételek
Len vagy Lan, im ság immár, mostanság, olyanság, addiglen, mindiglen

¹⁶ Kolbe 1806: Mehrere unserer

¹⁷ [Széjegyzet:] három szavak öszvetéve Goldbergwerk stbb.

Kolbe 1806. I. 73. i.: „Die Form *Rotbart* hat etwas Unedles, weil sie ein Sachwort verspricht und nicht hält. Bürger hat sie, aber ohne Glück, zu veredeln gesucht: Apollo *Güldenschwert*, auch mit einem Nennwort: Juno *Schwanenarm*.” [A rótszakáll formában van valami nemtelenség, mivel szakszónak ígérkezik mégsem az. Bürger sikertelenül próbálta nemesebbé tenni: Apolló *arany kardja*, egy főnévvel is: Juno *hófejér karja*.]

¹⁸ K: [Széjegyzet – más tinta, más kézírás: Szemere Pál?]: Haki, hamikor; halmi, tudatlan, utánnomdok;

¹⁹ K: [az aláhúzott szavak: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

²⁰ K: [az utolsó három szó: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

²¹ K: [az utolsó szó: más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)]

- 9.) nagyszívű, épfejű.
 10.) nagyranőtt.
 11.) jóltevő, fennhéjázó Ékesenszóllás²²
 12.) sebessijetve,²³
 180 13.) világoszöld, sötétkék. haragoszöld²⁴
 14.) tovamessze.
 15.) fennzengő
 16.) körülfogott.
 17.) Fellépés²⁵
 185 18.) Hozzaállítás, felhágás²⁶
 19.) (utánnyomdok)²⁷
 20.) együttküzdő
 21.) mellétett, hozaadott
 22.)
 190 23.) –
 24.)
 25.) letapadni
 26.) Felnézés

a' többi számok²⁸ particulákkal vagynak öszvetéve 's könnyen követhetők. –

195

S. 73. 87. (k) Adelungnak felel ki²⁹ (in seinem *Magazin* (zweiten Bandes 3tes Stück, S. 94.) a' Német poeták' szabadságát, az öszvetételekben 's merész szóllásokban, nem akarja szenvedni.

200 S[eite]. 81. [Seite 80.] Allerdings sind die mehrsten unsrer Zusammensetzungen, sowol der Form, als dem Gehalt nach, Sprachverkürzungen; sie halten die Milte zwischen dem einfachen Worte und der Phrase. [Mindazonáltal [szó]összetételeink többsége, mind formáját, mind tartalmát tekintve nyelvi rövidülés; középütt állnak az egyszerű szavak és a frázisok között.]

S[eite]. 83. 84. Peldák graecismusokra a' Deák poetákból.

²² K: <---> jóltevő [a 2. szó más kézírás, más tinta, a 3. később odaírva, más tinta]

²³ K: sebessijetve, <--->

²⁴ K: [a 3. szó más kézírás, más tinta, utólag odaírva]

²⁵ K: <---> Fellépés [utólag odaírva]

²⁶ K: <---> Hozzaállítás [utólag odaírva]

²⁷ K: [később, más tintával]

²⁸ K: többi <---> számok

²⁹ K: felel <---> ki

- 205 – indocilis pauperiem pati –
 Qua notam duxit, niveus videri
     Caetera fulvus.
 – Nunc viridi membra sub arbuto
 Stratus –
- 210 Nube candentes humeros amictus
     Augur Apollo.
 Et pecudum fulvis velatur corpora setis.
 – album mutor in alitem,
 Superna.
- 215 Os, humerosque Deo similis –
 Et faciem tauro propior –
 Quem virum aut heroa lyra vel acri
 Tibia sumes celebrare, Clio?
- 220 Blandum et auritas fidibus canoris
     Ducere quercus.
 Et vultus nimium lubricus aspici
 – desine mollium,
 Tandem querelarum.
- 225 Nec non et Tityon terrae omniparentis alumnum,
 Cernere eruat –
 – Hic levare funtcum
     Panerem laboribus
 Vocatus atqve non vocatus audit.
- 230 – neqve cernitur ulli –
 – qua Dannus Agrestium
 Regnavit populorum etc. etc.

S[eite]. 84. Sie (die lateinischen Schriftsteller) sind³⁰ voll von *veralteten Wörtern und Wendungen*, die sie nicht sowohl nicht vermieden, als geflissentlich gesucht zu haben scheinen. [Ők (a latin szerzők) hemzsegnék a régies szavaktól és fordulatoktól, melyeket láthatóan nemhogy nem kerültek, de egyenesen szándékosan kerestek is.]

---

³⁰ Kolbe 1806. 84. „Sie sind **endlich** voll [...]”

S[eite]. 85. Azt mondja, hogy egy eredeti nyelvet, mint p[él]da]. o[kán] a' Német, nem lehet a' nemeredeti nyelv[e]k, p[él]da]. o[kán]. a' Francziának reguláji szerént megítélni. A' n[em] 240 eredeti nyelv történetből 's regulátlanul származván egy másiktól, azon keskeny határt mely közét az *eset* szorította által nem hághatja ohne Gefahr in ein verworrendes Chaos auszuarten. Sie sind Zweige die von ihrem Mutterstamme gefallen sind; die nur durch Kunst erhalten werden, ohne ihre Lebenskraft, ohne Fähigkeit aus eigenem Vermögen fortzuwachsen, neue Blätter und neue Blütern hervorzutreiben. [annak veszélye nélkül, hogy zűrzavaros káosszá fajuljon. Oly ágak 245 ezek [a nem eredeti nyelvek], melyek lehasadtak életadó törzsükről; melyeket csupán művileg tartanak fenn, életerő nélkül, anélkül hogy képesek lennének saját maguktól terebélyesedni, új leveleket hajtani és új virágokat bontani.] Innen a' sok expressions consacrées, melyek magánosan álla[na]k a' nyelvben 's formájokra mások nem képezhetet[ek.] Innen az új szók származtatásoktól [való] iszonyodás, S<[cheu]>³¹ l. S[eite]. 86.

S[eite]. 86. 87. (a' Text.) Két oka van, miért a [Né]met nyelv a' Compositiókban 250 alkalmas. 1. me[rt] szereti az Ellipsziseket. 2. Mert bene regul[a] [sze]rént a' Grammatischbestimmte a' Bestim[menden] elébe tétetik. So bleibt die veränderliche Endsilbe dem Schlusworte, dem sie, als dem Zeichen des Hauptbegrifs, eigentlich angehört: grambetrübender³² Schlummer; sterubedekter Himmel stb. [a nyelvtan szerint meghatározott a 255 meghatározandó elébe tétetik. Ekként tétetik ki a változó végszótag az elé a végszó elé, amelyhez mint a főfogalom jeléhez eredendően hozzátartozik: haragosanfájó szendergés; csillagos [csillag fedte] ég]

S[eite]. 89. A' Francia Compositumokban a' a' Meghatá[r]zó előttte van a' határozottnak: 260 *tire- bouchon, boute-feu, couvre-chef* etc. 's ennél fogva itt a' clurielnek helye nincsen, 's az ilyenek egyéberánt sind durchaus von unedlem Ausdruck und für die Poësie gänzlich unbrauchbar. [ígencsak silány kifejezések és a költészetben teljesen hasznavehetetlenek.]

Ezen forma, mely a' Francziáknál egyetlen egy, meg van a' Németben is. Ein Haberecht, ein Wagehals, ein Taugenichts usw. [Egy önfejű, egy vakmerő, egy mihaszna stb.]

[Seite 90.] Ronsard, ki a' francia nyelvvel azt akará tenni, a' mit Ennius és Pacuvius 265 stbb.³³ a' Deákkal akartanak, 's mint Ronsard[d] ők is hasztalanul így formált compositiókat: le

³¹ Kolbe 1806. 86. „Daher ihre Scheu vor neuen Ableitungen, – weil ihre Ableitsilben zum Teil die bedeutende Kraft verloren haben! ihre Scheu vor neuen Wörtern überhaupt, – weil es ihnen an *eigenen* Stamwörtern gebricht! [...]” [Innen e nyelvek idegenkedése az új képzésektől, - mivel képzett szótagjaik részben elvesztették jelentő erejüket! innen általános idegenkedésük az új szavaktól, - mivel oly kevés saját törzsszavuk van!]

³² K: grambetüübender – th. emend.

³³ Kolbe 1806. I. 90. „Ronsard, der seine Sprache zur Grichin **umzwängen** wolte, wandte diese Form auch auf Beiwörtern an: [Ronsard, aki a saját nyelvét görögge akarta áteröltetni, melléknevekre is alkalmazta ezt a formát: *le*

sommeil charme-souci, la toux rongepoumon, le gosier mache-laurier. Castor domte-poulain, le Dieu dar[de]-tonnerre, le vent chasse-nue, l'abeille [sucè-fleur etc.]³⁴ [a gond-elbűvölő álom, a tüdő-roncsoló köhögés, a babér-rágó torok. Csikó-szelidítő Castor, mennydörgés-vető Isten, köd-elhajtó szél, virág-szívó méh stb.]

270 [Seite 102–108.]

a' Litteratorok képzik a' nyelvet 's ez kiváltképen a' Némettel így esett, mivel ott a' Nagy Urak idegen Nyelv' beszéllői lévén, a' köznép szavai pedig dúrvák, nem lehetett a' társalkodási körből jóni-ki a' Nyelv' Cultúrájának.³⁵ – De, kérdik, mi leszen a' nyelvből ha minden Író neki megyen, 's formálni akarja? Nem egy zavartt Chaósznak kell-é belőle származni? Felelet, a' Jó Író, azon Geniusban melly azt teszi, hogy ő Jó Író, bizonyos vezetőt lel, melly őt a' tévedéstől megóvja, a' Stümper' [kontár] csinálmányi pedig befolyás nélkül maradnak.³⁶ Az sem igaz, hogy ezen folyvást tartó 's előre törekedő cultúránál fogva a' mostani Írók a' későbbiek előtt érthetetlenek fognának maradni.³⁷ Mert van-é Rabner, Gellert, Haged[o]rn' Írásaikban a' mit ma is ne lehetne érteni, a' mi a' nyelvből kitűnt volna?³⁸

280 S[eite]. 117. (Text.) Endlich haben wir [die Freiheit,] die Anzahl dieser Wö[rter]³⁹ [Végre megvan a szabadságunk [rá], [hogya] e szavak számát]

[S. 118.] [„Auch neue Personen wörter,“ sagt Ramler, „lassen sich vermittelt dieser männlichen Silbe machen. – Von dem Zeitwort] Rügen nennt der Dichter Nikolai einen Pfarrer

---

sommeil charme-souci, la toux rongepoumon, le gosier mache-laurier. Castor domte-poulain, le Dieu darde-tonnerre, le vent chasse-nue, l'abeille suce-fleur etc.”

³⁴ K: [a lap kettészakadva, ez a rész nem látható, de így fejeződik be a hivatkozás, vö. Kolbe 1806. I. 90.]

³⁵ Kolbe 1806. I. 102. „Und dis geschieht denn auch wirklich, – mag auch Adelung dagegen streiten soviel er immer will Jede Sprache wird erst mit der aufkommenden Litteratur geschmeidigt.“ skk. [„És ez ténylegesen meg is történik – vitassa Adelung akármilyen hevesen is! Minden nyelvet csakis az irodalom felvirágzása tesz szépen kiművelté.”]

³⁶ Kolbe 1806. I. 107–108.: „Aber was sol aus der Sprache werden, sagt man, wenn es jedem Scribenten freisteht, daran zu modeln und zu glätten? wird sie unter den geschäftigen Händen, die angeblich an ihrer Veredlung arbeiten, nicht zu einem formlosen Chaos verwildern? Doch wol nicht! Denn der gute Schriftsteller hat an dem höheren Geiste, der ihn beseelt und ohne den er nicht ein guter Schriftsteller seyn könnte, einen sichern Führer, der ihn vor gefährlichen Abirrungen bewahrt; und was ein Stümper aufbringt, ist ohne Einfluss.“ [De hát mi leszen a nyelvből, kérdezhetnénk, ha minden költőnek szabadságában áll változtatni és egyengetni rajta? A szorgoskodó kezek folytán, melyek állítólag megnemesítésén fáradoznak, nem vadul-e formátlan káosszá a nyelv? Korántsem! Hisz' a jó költőnek biztos vezetője az a magasabb szellem /emelkedett szellemség, mely áthatja őt, s mely nélkül nem is lehetne jó költő, és amely megóvja őt veszélyes eltévelyedésektől; annak pedig, amit a kontár művel, nincs hatása.]

³⁷ Kolbe 1806. I. 108. „Wenn ihr die Gränzen eurer Sprache immer weiter hinausrückt, so wird schon das nächste Geschlecht eure Schiller, Göthe, Wielande, Klopstocke nicht mehr verstehn.“ [Ha nyelvetek határát egyre kijebb toljátok, akkor már a következő nemzedék se érti majd költőiteket, Schillert, Goethét, Wielandot, Klopstockot.]

³⁸ Kolbe 1806. I. 108. „Es sind nun schon über sechszig Jahr her, daß die Gellert, Rabner, Hagedorn usw. geschrieben haben. Und findet sich in ihren Werken auch nur Ein Wort, auch nur Eine Form, die unverständlich geworden, die in der Sprache nicht immer noch zu Hause wäre?“ [Már több mint hatvan éve is van annak, hogy Gellert, Rabner, Hagedorn stb. megírták műveiket. És található-e műveikben akár csak egyetlen szó, egyetlen forma is, amely érthetlenné vált, amely ne volna továbbra is otthon a nyelvben?]

³⁹ K: [kettészakadt lap, tovább olvashatatlan. Nagy valószínűséggel Kolbe 1806. I. 117. alapján így folytatódik: „...noch täglich zu vermehren, wenn wir sie nur **analogisch bilden** und ihnen eine glückliche Stellung zug eben wissen.“ [...még naponta gyarapítsuk, akkor, ha csupán analógiásan képezzük őket, és megfelelő helyet tudunk biztosítani számukra.] A vastaggal kiemelt rész a kéziratban kettős aláhúzást jelöl.]

einen Rüger unsrer Sünden; Wieland, von stillen den Stab des Schlafgotts den Stiller alles
 285 Kummers. Von wünschen macht er ein neues Personenwort.

– Ein Wunsch, den wir verschenken,
 Ist eine Art Woltätigkeit,
 Fals euch beliebt hinzuzudenken,
 290 Der Wünscher wäre sehr bereit,
 Wenn er der grofse Mogol wäre,
 Noch mehr zu thun. –

Von täuschen werden die Träume sehr gut Täuscher genant. Das Wort Sitzer gebraucht
 295 Hagedorn, wie Catull das Wort essor:

die Jahre, da des Gastmals Länge
 Den steifen Sitzern Lust gebahr.

Von dem Zeitwort fabeln, Märchen erzählen, machte man das Wort Fabler: der Fabler
 300 La Fontaine. Das verkleinernde Zeitwort selbsteln ist nicht im Gebrauch; aber als ob es
 vorhanden wäre macht Wieland ein Nenwort daraus: es gibt Leute, die nichts lieben können, als
 sich selbst; aber von solchen Selbstlern ist auch hier die Rede nicht. – Eben so ist das
 verkleinernde Zeitwort verseln, schlechte Verse machen, noch nicht eingeführt; (doch hat Bürger
beverseln) aber ein verkleinerndes Personenwort hat man schon daraus gemacht und einen
 305 Versschmierer einen Versler genant. –

Számatalan példákát erre láss. S. 119–123.

S. 125. (b.) Azon esetben ha a' Német a' Sachwort mellé nem lel Beiwortot Compositio
 által segít magán. Volkslehrer, Volkstimme. Ezen Beiwort Printanier nincsen, és így
Frühlingshauch, Frühlingsluft stbb. bár némelly poétak még próbálták ezen szókat: Lenzig,
 310 lenzlich. –

S. 128. az Ent-re Bürger. Ruh und Heiterkeit entneckt – Góthe, dem Schlaf entjauchzt
und der Matrose. etc.

S. 133. Klopstock a' Birnbaum, Apfelbaum stbb helyett, Birnlung, Äpfling stbb.

S. 136. Aufklärerei Voss in Lichtscheuen.

315 S. 137. Ausländerei Klopstock.

Schurkisch. Lessing

tolhäuslerisch. Wieland.

mundartisch. Klopstock.

S. 138. Richter schändete sich, sprachen es los,

320 's Ungeheuer (pro, das / Comm)

– nen leichten

Schwächlichen Schemen etc. (pro einen)

Klopst.

325 Az acc, és aile, 's ailler terminatióit a' francia nyelv[ne]k nem csak balanzirozza, hanem haladja a' német mint itt S. 135–138. (k). megmutattatik, a' francia ezen terminatiókkal sem felette sokat tud származtatni, az az, tudott, mert újakat ezen analogia szerént sem származtathat már ezen, mint Willers maga mondja (Abhandl. über deutsch. und Franz. Spr.) maultierartig és wesentlich unfruchtbar nyelv.

330 S. 150. Wenn die unveränderliche Form immer nur den Sin des Zeitworts bestimmt, wo ist dieses Zeitwort in Sätzen, wie die folgenden:

Ja, lieber Oheim, wende dein Gespräch

Auf Gegenstände diesem Ort gemäfer!

Góthe.

335

[151. s.] – – – In früheren Zeiten wurde ja diese Wortart selbst dan nicht gebogen, wan sie unmittelbar vor dem Nenwort stand: ein gut Man. Ezen forma ma is meg van a' Neutrumb[an]. mir kindlich Gemüth.

340 S. 152. Ein früheren Französische Dichter, die eine freiere Wortstellung hatten, erlaubten sich häufig die Form: il a la guerre déclarée; –

O Dieu, dont les bontés, de nos larmes touchées,

Ont aux vaines fureurs les armes arrachées.

345 wo das Wechselwort, weil es hinter sein Hauptwort rückte, die Umendung bekam. – Jetzt wird es in solchen Fällen immer nur vor die Beziehung gesetzt und bleibt daher unveränderlich: il a déclaré la guerre.⁴⁰

S[eite]. 155. nouveau-né, nouveau-sevré. [újszülött, újelválasztott [gyermek]] – La Fontaine sagt [mondja]:

350 Légère et court-vêtue elle alloit à grands pas. Völlig unser kurzgekleidet! – Wiederum hat die Französische Sprache manchmal das Nebenwort, wo in der Regel das Beiwort stehen müßte: *cela*

⁴⁰ K: itt, ezt követően lapszakadás

est bien, cela est mal, il est loin etc. [ez jó, ez rossz, ő messze van stb.] ganz nach der deutschen Form: das ist gut, schlecht, er is fern.⁴¹ [Szakasztott a mi rövidségünk! – Másrészt pedig a francia nyelv olykor határozószót használ ott, hol szabály szerint melléknevet kellene: *cela est bien, cela est mal, il est loin, il est près* stb., ugyanúgy, ahogy a német is: ez jó, az rossz, ő elment / nincs itt.]

355 [155. s.] Anmerk[ung]. (y) Überhaupt hat die Französische Sprache vielleicht mehr aus dem Deutschen sich angeeignet, als die Franzosen selbst glauben mögen, Sie hat (zum Beispiel) der Wörter sehr viel, die altdeutschen, zumahl sassischen Ursprungs sind: harnois, harnips; Galimathias von Galimat, Gebunde; bocage v[on] Boschlag, (Büschicht); potage von Potschag; etc. sieh S. 156. – [Megjegyzés: (y) Meglehet, a francia nyelv általában véve többet vett át a németből, mint azt maguk a franciák hinnék. Például jó néhány ónémet, többnyire szász eredetű szót: *harnois* - vértés; *galamathias* – hablaty, zagyva /kesze-kusza beszéd [szó szerint: szalmaköteg]; *bocage* – [csalit, liget]]

360 S. 156. (Text) Eine von vielen Formen, die die Dichter von den Griechen entlehnt haben: *rauca sonans; asper acerba tuens; perfidum ridens; horrendum stridens;*

365 – *me voluit dicere lucidum*

Fulgentes oculos.

– *liquida si quando nocte cometae*

Sanguinoi lugubre rubent.

370 S. 157. Szokatlan élesek az Adictív' Immutabilis formájával:

Nicht vorwärts konten sie und nicht zurück,
Gekeilt in drangvol fürchterliche Enge.

375 Schiller.

So haben mich die Götter ausersehn
Zum Boten einer Tat, die ich sogern
Ins klanglos dumpfe Hölenreich der Nacht

380 Verbergen möchte –

Göthe. [Goethe *Iphigenia Trauriban*]

Darniederkämpfen wird sie diesen stolzen

⁴¹ Kolbe 1806. I. 155.: er is fern, **weg**.

Burgund, den Reichsverräther, diesen Talbot,
385 Den *himmelstürmend* Hunderthändigen.
Schiller [Schiller: Az orleansi szűz]

die *fruchtlos* grünenden Wälder
die *blutlos* lechzende Kehle
390 der Meder *gebölzreich* wallendes
Fruchtland etc.
Voss [Vergilius: Georgicon II. rész, ford.: Johann Heinrich Voss]

Az ilyen forma van a' francziának is, 's bár ez a' poésist nagyon emeli, még is csak igen ritkán 's
395 csak antithesiseket kitenni élnek vele:

[Seite. 158.]

– qui –
de leurs plus chers parens *saintement* homicides
400 etc.
Racine.

– ces bâtimens, –
Dont la profusion *stérilement* féconde etc.
405 Delile.

S. 169. Ruhm und sogar Unserblichkeit
Läst sich erfechten und ersingen.
Göking. [Goethe]

410
S. 173. (d). Régi francia formák,
's ennuagent mes yeux.
Clotilde.

415 une flèche empennée.
La Fontaine.

Sonderbar und sehr bedeutend scheint es, das der spätere Gebrauch die poëtischen Formen verworfen, und nur die prosaischen behalten hat. [Különösnek és szerfölött jelentősnek tűnik föl, hogy a későbbi [nyelv]használat elvetette a költői formákat, és csupán a prózaiakat tartotta meg.]

420 S[eite]. 174. Ist er entsteint, der Senat Klopst[ock]. Voss: entblutet, entathmet etc. Schiller: die entgötterte Natur – [Kimagvazták hát a szenátust? Klopstock. Voss: kivérzik, kilélegez / kileheli a lelkét stb. Schiller: az istenektől megfosztott természet –]

und Wehr und Waffen von sich werfend, Entschaart das ganze Heer sich im Gefilde –
425 künn a mezőn összes fegyverét elhajítva lefegyverezte magát az egész sereg –]

S[eite]. 175. a' római forma: rubere, vivere, languere, pallere etc. nincs a németnél.*⁴² De a' Magyaránál igen, veresleni, zöldelleni etc.

S[eite]. 176. (f.) Az Új Német szót vervolkommen [tökéletesít], sokan analogia szerént így kívánták, vervollkommern⁴³, mint verlängern etc. [meghosszabbít stb.] de verlängen, verkürzen [meghosszabbít, megrövidít] stbb.

430 S[eite]. 179. Új szavak. (composita verba) –
Lessing: wortspielen; *Schiller*, feuerflammen; *Göthe*, seitblicken; *Baggesen*, tonwirbeln, wertfliegen;
Voss, lohnspinnen, luftwandeln, lüftfahren.

Einst da der Pabst noch in Ruh stathaltete. *Klopstock*, kopfschütteln, kunstwörteln. – die
435 Gedanken spinwebt. [Egykoron, mikor a pápa még nyugalomban kormányzott / irányította a birtokait. *Klopstock*, fejt rázza / fejt csóválja, művészi szóváltásba keveredik – gondolatokat szó.]

S[eite]. 190. und stets nach tobte des Kriegs Wut. [s aztán is folyvást tombolt a háború dühe]

Voss.

440 hasonlóúl: ein zur Liebe geweiht; auf zum Himmel geblickt u. s. w. [szerelemre szentelv, az égre vetett szemmel / tekintve stb.]

S[eite]. 195. használni valamit, stbb. ilyen formák: ein Gefilde abgrasen; ein Roß absitzen etc. [a mezőt lekaszálni; lóról leszállni]

445 Edomire crapulam
opream abutitur

Terent[ius]

Omnes illum abhorrent et asprenatur

⁴² K: [Széjegyzet a *-nál – más tinta, más kézírás (Szemere Pál?)] t. i. ott, wo nicht werden, sondern seyn gedacht wird [ahol nem létesülést / valamivé válást, hanem léte[zés]t gondolnak]

⁴³ Kolbe 1806. I. 176. (f.): vervolkommen

Ci[ero]

450

S[eite]. 198. Dich die Wiese hinzuführen. Göthe. de a közbeszédben is vagynak ilyenek:
die Straße hergeritten. Luther' példája szerént. Voss a' hinaus-sal

Jetzt ging er hinaus das ätherische Tor
 des Olympus.

455 és *Klopstock*:

Gewendet brülte das Tal hinaus
 Der siegende Waldtiran.

Így a' deákok is exire muros, egredi urbem.*⁴⁴

460

S[eite]. 208. ss. (f.) *Ennius' verse*

Transegit corpus, cere – *saxo, comminuit* – brum.

Prof. Schwab (Von den Ursachen der Allgemeinheit der französischen Sprache S. 124.)
 [A francia nyelv általánosságának/elterjedtségének okairól] azt mondja, félő nehogy a' Német
 Szabad Inversio utóljára ilyen Ennisi probára vigye az Írókat. 'S felhossa például egy új poeta'
 expressióját

465

ein zur Liebe geweith [szerelemre / szeretetre szentelt]

de az ilyenre már Gellert is adott példát:

Sol ich schon an zu lachen fangen?

470

Bestürmt von Lieb' und Zärtlichkeit,

Wolt' ich schon an zu reden fangen.

ismét Logaunál:

Eil ich wils ihm ein noch treiben, Dieses

475

Ding wil seyn gerochen. –

Lieb' und Geitz sind solche Brillen, welche

dem, der auf sie setzt –

480

S[eite]. 262. Azok közt, kik az Idegen Szavakat a Német Nyelvből kiakarták vetni Campét
 nevezi-meg (l. erről a' Pand[ektákat].)

⁴⁴ K: [Széljegyzet:] *) Hogy ez a' Német forma jó megmutatja S. 198. ss. Adelong ellen.

S[eite]. 263.

- 485 A' poesie főképpen ezek kívántatnak a' nyelvekben meglenni⁴⁵
1. Mahlerischer Ausdruck. [festői kifejezés]
  2. Wohlklang. [jóhangzás]
  3. Wortversetzung. [szórendcsere]
  4. Reichtum Grammatischen Formen. [a grammatikai formulák sokasága]

490

Festékenység

S[eite]. 263. – ad fine.

- 495 1. Durch *Wortklang*. [Szóhangzás révén] Ide tartoznak az *Onomatopoiemenonek*. Illyenek vagynak minden nyelvben, de még is a' Németben sokkal több mint a' Francziában

A' Német⁴⁶ Magyar⁴⁷

Athmen	lehelleni
ächzen	<nyög> jajgatni, jajogni
brüllen	ordítani
brausen	zugni zajgani
bellen	ugat ugatni
blaffen	kutya csihog
belfern	<nyif> böffög
barány bläcken	bég bégetni
blasen	fú fúvni, szokogni
bimmeln,	–
bummen	–
baren	–
brummen	morogni

⁴⁵ K: [Szélszójegyzet:] Daß hier nur von der höhern Poësie die Rede seyn kan, versteht sich vo selbst. S[eite]. 263 (c). [Magától értetődik, hogy itt csakis magasabb [rendű] költészetről lehet szó.]

⁴⁶ Kolbe 1806. I. 265. (c) német és francia példapárok „Um doch wenigstens Ein Beispiel zu geben, wil ich die Zeitwörter, die einen Laut ausdrücken, in bei den Sprachen nebeneinander stellen...”

⁴⁷ K: [a vastagított szavak más tinta, más kézírás, Szemere Páltól vagy Kölcsey kézírásával, más tintával]

bullern	–	
donnern		mennydörög
dröhenn	–	
dudeln		dúdol
fiden	–	
flöten		furuglyázni
flistern		susog
gipsen	–	
girren		turbékol galamb
gurren		ua.
gnassen	–	
grölen		röhög diszno
greinen,		d<..>kál zsémbel
gakkern,	–	
gellen,	–	
grunzen		zsennyeg
grinsen		mérgel
gähnen		ásít
geigen		heged[ül]
glukken		<kotkodás> kotyog a' tyúk
grummeln	–	
gaksen		tyúk kodácsol
heulen		ordít
hallen		<hang[zi]k>
husten		köh
hauchen		huhol

500

jahnen	–	lispeln,	susog
jappen	–	lauten,	hangz[ik].
johlen	–	läuten,	harang[oz]
jubeln	hejjehujja	lachen,	nevet
jauchzen	ua	lächeln,	mosoly
jaueln,	–	lullen,	bellelni, álomba

jammern, krachen, klirren, knirschen, knarren, knattern, knittern, klappen, klappern, knarzen, knistern, knastern, kreischen, keifen, klaffen, krächzen, keuchen, knallen, klingen, knakken, krähen, <i>ibog</i> kichern, <i>vibog</i> kikkern, klopfen, klimpern, klatschen, klingeln, knipsen, knirren, lärmen, lallen,	jajveszekel ropogni recseg < ny > csikorog vicsorgat csikor dörzsölődik horzsoló [dik] – – < kelepel > kelepel klappog – – – krákog – – nyöszörg sipít durr patt peng reccsen károog varju kirreg tyuk nyikog – kopogt[at] czinczeg tapsol csenget – csikor surolód [ik] lármáz gőgicsél	murmeln, murren, mummeln, [me]kkem, [m]uhen, mauen, mukken, munkeln, mantsen, mampfen, nieseln, näseln, niesen, prassen, poltern, plätschern, pfeifen, piepen, plumpen, pochen, pauken, plantschen, plappern, plaudern, puffen, paffen, patschen, plärren, piütschern, quaken, quäken, quiken, quarren,	ringatni morog ua. burkozik – – markol mocczan kacsingat – – tüszköl orrol tüsszög – zör döromból potsog fütty sipog bukkan kollan kopog dobog dobol – pepeg csacsog fecseg pufogni pafog pocsog juh makog mekeg – brekeg béka vakog ua. ua.
---	--	---	--

		rauschen, rasseln, rieseln,	zúg víz csörög csereg
--	--	-----------------------------------	-----------------------------

röcheln, raunen, räuspern, rülpsen, runpeln, rascheln, schmettern, sausen, schnauben, surren, szúnyog summen, säuseln, schwirren, schrillen, stürmen, stammeln, csengetyű schallen, ua. schellen, schnargen schräpen, schnarren, schnarchen, schnurren, schwätzen, Lud schnattern, snufzen, stöhnen schluchzen, schmatzen, singe	hörög – károq ember böfög rohan – zúz tromb. kurog [?] fül zúq szuszog – zung zsong leng süvölt – vív gagyog hangz. ua. – – – hortyog dunnyog locsog gágog sohaj nyög zok czuppant <↓>n zeng énekel	wettern, wiehern, wehen, winseln, wimmern, wispern, zwitschern, zirpen, zischen, zischeln, papeln, babbeln, papern, mammeln, gurgeln, juchen, jucheien, klokken, knuspern, knappern, schlarfen, orgeln, klippern, platschen, bumsen, balschen, leiern, trommelen, trompeten,	<...> hobortoskodik nyerít legyeg lebeg szél láng nyifog hemzsege nyüzsög sugdal madár cseveg pörrög trücsök sziszeg sziszelg pepeg < petyeg > begyeg babukol – mammog gargarizál – – a' kakas kötög nyikog ropog szürcsöl orgonáz csörget zörget csupog – – lantol dúdol dobol trombit[ál]
---	--	--	--

scharren,	kapar	duten,	–
schnalzen,	pattant	plässen	–
stottern,	dadog	wauwauen,	–
toben,	dúl	mautzen,	maccsog a' macska
tosen,	dulfúl	brunsten,	drombol ua.
trommeln,	tántor	kirren,	–
tönen,	hang[zi]k	grollen,	–
trillern,	ruglyáz	kullern,	–
trippeln,	tipeg	schnippen,	csen
trampeln,	–	schnirren,	–
		knikken,	tetút roppantani
		knippen etc.	függessze
Francia von. S[eite].			
265. [?]			

[265. s.] [2.] Durch Bewegung. [Mozgás által.] itt azon nyelvnek van elsőége [amely]nek meghatározottab Zeitmaasja [időmértéke] van és így a' Francia felett a' Németnek, és így a Német felett a' Magyarnek.

[267. s.] 3. Durch den Inhalt. [A tartalom révén.] festékeny leszen a' szó ezen tekintetben

a.) durch Anschaulichkeit, [szemléletesség révén]

b.) durch Reichtum. [gazdagság révén.]

[267. s.] Az Anschaulichkeit származik, először durch Regelmäßigkeit in der Wortbildung [a szóképzés szabályszerűsége által]. Itt az eredeti nyelv mindég nyér a' nem eredeti felett, mivel magából rendes analogia szerént fejt a' [sza]vakat, 's a' derivatívumokban mindég láthatni a törzsök értelmét. – [273. s.] másodsor: durch sinliche Merkmale, die dem Inhalt des Worts gleichsam Körper geben. [érzéki ismérvek révén, melyek úgymond testet adnak a szó tartalmának.] – [275. s.] harmadsor: durch einen vielfachen Gebrauch, der den Wörtern eine, auch unabhängig von ihren Elementen, feste bestimmte Bedeutung gibt. [a többszöri alkalmazás révén, amely a szavaknak összetevőiktől is független, szilárd, meghatározott jelentést ad.] Itt a' francia áll-elől.

S[eite]. 276–279. Negyedszer: durch Nebenbegriffe, solche vorzüglich die Bewegung ausdrücken. – Je mehr und je reiner ausgesprochene Nebenbegriffe eine Sprache ausdrücken kan, desto anschaulicher und malerischer wird diese Sprache seyn. (S[eite]. 279. ss.) [határozószavak

révén, különösen amelyek mozgást fejeznek ki. – Annál szemléletesebb és festőibbé lesz egy nyelv, minél több és minél tisztábban kiejtett határozókkal fejezi ki magát.]

Ezen Nebenbegriffek [határozók] találkoznak

- 525 a.) a' derivációknál,
b.) a' compositióknál.

A' derivációknál mint a' másikonál is kétségen túl a' Német áll-elől. A' Magyar itt a' Németnél a' compositiókban bizonyosan hátrább áll, a' derivációkban hogyan áll ellenében, próba után fogna megtetszeni.

530

S[eite]. 291. ssq. *Példák az ilyen Nebenbegriffekre.*

an – nal a' kezdést, anhebe<....>gen u. s. w. hozzá, el⁴⁸

auf – a' nyílást, fel, rá

zu – zárást, – be –

- 535 aus – a' dolog' végződését (kimentét) –

los – feloldást, el (de n[em] a' Német <...>

fort – folytatást, tovább

vol – ausfüllungot, tele (de n[em] a' Né<met>erejében)

weg wegschaffungot, – el (de n[em] a' Né<met>erejében)

- 540 auf magasságot, fel

ab hanyatlást, le

vorüber, vorbei el (de n[em] a' Németerejé<ben>)

vor vorarbeiten-t, elő, elébe, el,

nach, utána (mímelést)

- 545 vor, <...>woran elől, előre

nach, követést, utána

heim haza

her, bewegung auf den Redenden zu, mint herbringen etc. – elő (de nem a' Német erejében)

hen, Bewegung v. d. Redenden ab és dahin – oda, el, (nem a' Német erejében).

- 550 an, herbey, heran, közelítést, hozá (de nem a' Német erejével) –

zusammen, öszve, egybe

entgegen, ellenébe, ellent

zurück – vissza, hátra

um – körül

⁴⁸ K: [Széljegyzet más tinta, Kölcsey kézírása:] El: an, los, weg, vorüber, vorbei, hin

555 durch – keresztül (még most nem a' Német' erejében) – által – (ez elérhetné a' Németet.⁴⁹
über – felül (de szűk határban van a' Magyar, felülélni ez is neologismus, így mondhatnánk
felülröpülni, etc.)
fest – erősítést, meg
stbb. stbb. stbb.

560

S[eite]. 298. ablisten, ablaufen etc. el. de n[em] a' Német' erejében, einem der Rang
ablaufen [túlszárnyal valakit, felülemelkedik valakin] (valaki elől elkapni)

S[eite]. 302. ssq. ezen formát –

565 Das Ohr mir taub gezwitschert, Klopst[ock].
– blind dem Tumult zaubere dich
Homer, – – Voss

stbb. magyarul mondjuk, siketté, vakká. Itt a' Német következetlen, mivel az adiacitiv adverbialiter

570 vétetik, 's olyan mint a' los, fest stbb.

S[eite]. 309. sich todt arbeiten, magát holtra dolgozni,
sich heiser sprechen – *csak így* – a' rekedés**ig**
habe mich müde gelaufen, *fáradásig*

575 és így csak ez a' formánk van,:

Hat mich nicht zum Manne geschmiedet

Die almächtige Zeit? [Nem formált-e mannát belőlem a mindenható idő?]

hanem a' postpositiok öszveragadása a' szóval, sokat segít. –⁵⁰

580 S[eite]. 312. (x) Vous voyez [Tudja/Tudják], sagt la *Harpe* – er hatte von den zu-
sammengesetzten Zeitwörtern der Römer gesprochen [mondja le *Harpe* – ő a rómaiak összetett
igéiről beszélt] – que le Latin peint tout d'un coup à l' esprit ce que le François ne lui apprend que
successivement. C'est le contraste de la rapidité et de la lenteur; et pour peu qu'on réfléchisse sur
le caractère de l'imagination, l'on sentira, qu'on ne peut jamais lui parler trop vite, et qu'une des

⁴⁹ K: [Szé]jegyzetben:] ein be

⁵⁰ K: [Szé]jegyzet:] [S. 310-ről] Regemque dedit et [Kolbe 1806. I. 310.: **qui**] foedere certo Et premere et laxas
sciret dare jussus habenas. ismét.

– Sublimemque feres ad sidera coeli Magnanimum Aenean. ismét
At illum divisit medium fortissima Tyndaridarum.

585 grandes prérogatives d'une langue est d'attacher une image à un mot. [– hogy a latin azonnal lefesti az elmének azt, amit a francia csak fokozatosan ad a tudtára. Ez a gyorsaság és a lassúság közötti ellentét; és ha csak egy kicsit is elgondolkodunk a képzelet természetén, érezni fogjuk, hogy sohasem beszélhetünk hozzá túl gyorsan, és hogy egy nyelv egyik legnagyobb kiváltsága az, hogy képet kapcsol egy szóhoz.]

590 S[eite]. 313. ssq.
– und er wandte zurück die stralenden Augon
Seitwärts hinab auf das Land gaultummelder Thrakier
schauend,
Auch nahkämpfender Myser und treflicher Hippomolgen.

595 V[oss].–
– et tournant ses yeux du côté opposé, il les jetta sur la terre des Thraces, qui sont si bons hommes 'de cheval, des Mysiens, qui combattent de près et des vaillans Hippomolgues. –
Me Dacier.

600 Ó pedig hátra veté sűgárzó szemeit,
oldalt⁵¹ nézvén a' lóhódító Thraxok' föld-
jökre, 's a' közelűtköző Mysiusok 's derék
Hippomoligusokéra.⁵²

605 Ehrfurchtsvol vor Zevs ferntreffendem Sohn Apollon.
V[oss].–
Et respectez en moi le fils du grand Jupiter, Apollon, dout les traits sont inévitables.
Dacier
Tisztelettel tele Zeusznak messzelövő (ΕΚΘ/Εβολος) fija, Apollon erant.

610
Ares, Ares, vol Mord, Bluttriefender! Maurenzertrümreir!

Mars, homicide Mars, qui n'aimes que le sang, et qui te plais à renverser les plus fortes murailles.
615

⁵¹ K: Ó pedig <...> hátra veté sűgárzó szemeit,
<...> oldalt

⁵² K: [Széljegyzet:] Voltaire ajánlóleveléb[en] Herczegné de Mainehez, a' Görög nyelv' composita expressiójiról (S[eite]. 313.) [Kolbe 1806. 313. (y) idézi Voltaire levelét Du Maine hereghez.]

Ares, Ares, ember-ölő, vért szopó, – öszve rontó

– und es hemte die Rosse die windschneleilende Iris,

620

La Déesse, qui devance les vents les plus impétueux, détele les chevaux.

a' *szélsébes* (– sebességü, – gyorsaságú) – Íris.

– nicht ähnliches Stammes,

Sind unsterbliche Götter und erdumwandelnde

625

Menschen.

Il y a une distance infinie entre l'espèce toujours permanente des Dieux immortels, qui habitent les cieux et le néant des mortels, qui rampent sur la terre. –

630

Nem egy törzsökűek a' halhatatlan Istenek,

's a' földön bolygó halandók.

– die goldgezügelten Rosse.

Les chevaux, dont les crins mis en tresses, étoient attachés avec des anneaux d'or.

635

Aranyzablás lovak.

Ägiserschütterers (Dacier' fordításáb[an] csak le Grand Jupiter) *Paižsrázó*.

Buntgewirkt, d'un ouvrage admirablement diversifilé; *Tarkabímü, hímes, hímezett.*

Schwarzumwölchter (Dacier n[em] fordítja) – <...> barnán befellegzett –

640

Tränenbringenden source de soupirs et de larmes. könyhozó, könyárasztó.

Az illyenek schwarzumwölkten, waldbeschatteter, stürmgénähret [barnánbefellegzett, erdő árnyékával borított, viharedzette] magyarban nehezen, vagy talán **így** nem is fordíthatók.

645

S[eite]. 316. Schiller sagt sehr schön und sehr wahr: „Zerstükle den Donner in seine einfache Silben, und du wirst Kinder damit in den Schlummer singen. Schmelze sie zusammen in Einen plötzlichen Schal; und der monarchische Laut wird den ewigen Himmel bewegen” – Das erstere thut die französische, das letztere die deutsche Sprache. [Schiller írja nagyon szépen és helyesen: „Bontsd szét a mennydörgést a maga egyszerű szótagjaivá, gyermekeket tudsz majd

650 álomba ringatni velük. Olvaszd össze őket egyetlen hirtelenszerű hanggá, és a fenséges hangzat az örökkévaló eget is megmozgatja” – Az első a francia nyelvre, utóbbit a németre jellemző.]

S[eite]. 318. ss. A’ rövidség neveli a’ festékenységet.

1.) Wodan, unbeleidigt von uns – meg n[nem] sértve – so singe d[enn]och – –
655 unnachgesungen – (?) – [Aztán pedig, tőlünk nem támadva – mégis énekelj – nem dalban elbeszélve]

2.) A’ grammaticai formák sokasága

3.) Das Gephelene – Geschende – ins Bodenlose – Sein Hereinbrechen – sein Hereindehen

660 4.) Az articulások stbb. elhagyhatása. Ezt is a’ Német többszer teheti a’ francziánál.

5.) elliptische Wendungen. [kihagyásos fordulatok]

6.) Wortzusammenfügungen. [szavak összeolvasztása egy szóvá]

7.) Kühnheit im Gebrauch abkürzender Figuren. [a rövidítő formulák merész használata]

unnenbares Grausen,

665 Gleich aus wolkenbeladnem Gebirg herschäumenden

Wassern,

Überströmete, so wie er lag in dem weißen Gefilde,

Gog. –

670 – inexprimable horreur,

semblable de nuages -chargée montagne deça - écumantes eaux,

sur coula, tel que il gissoit dans là blanche campagne,

Gog. –

675 Ez francziául Unsin:

névezhetetlen borzadás

Mint a’ felhőterhelte bérzből kitajtétkzó víz,

Öntötte-el,⁵³ úgy a’ mint fekütt a’ feje mezőben,

680 Gogot – lásd több példákat

⁵³ K: bérzből <...>kitajtétkzó víz,
<Elön> Öntötte-el,

S[eite]. 331. ss. (i.) Jenisch ellen beszéll a' [n]émet Constructiórol, mellyet Jenisch unnatürlichnak [természetellenesnek] nevez, 's a' Német nyelv' rövidségéről.

685 S[eite]. 335. három okát adja, miért a' Gedehntheit [terjengősség] a' francziában kevésbé szemetűnő, mint a' Németben. – Der leichtern Klang der Wörter – Die einfache Wortstellung – Scheu vor langen Perioden – [A szavak könnyed hangzása – Az egyszerű szórend – Idegenkedés a hosszú periódusoktól]

S[eite]. 346. von den Redefiguren [beszádalakzatok], egész végig, hol a' német minden kétség nélkül elől áll, mivel a' Francia poetának a' Redefigurák felette szűken engedtetnek.

690 A' magyar poesis, valamint még a' [Fr]anczia poesis is, alkalmas az ilyenek elfo[ga]dására, példák Berzsenyinek, Daykának, [H]imfynek verseik, 's kiváló Kazinczy fordí[tás]ai németből. – Ezekrol másutt.

---

695 Ueber den Wortreichthum der Deutschen und Französischen Sprache etc. – Zweiter Band.– Leipzig. 1806. bei Reclam. S[eite]. 453. Verbesserungen und Zusätze. S[eite]. 46. Nro 8

Wohlklang [Jóhangzás]

Ezen pontra nézve micsoda relatióban van a' Német a' Francziával, minden tudja.

700 S[eite]. 3. (b). Adelung ellen ki a' rövid e-t oltalmazza.⁵⁴

S[eite]. 12. Einen Nachteil bringt diese Eigenheit (das dumme e) der französischen Sprache. Sie macht sie zur Musik ungeschickt. – Der Musiker darf, da dieses e Silbenstelle vertritt, es durchaus nicht übergehen. Er muß es als Silbe behandeln, und so sieht er sich genötigt es über die Gebühr zu heben, und was nur Pause, höchstens geistiger Nachklang seyn solte, zum Körper auszudehend⁵⁵ und ihm aushallende Stimme zu geben. [A francia nyelv e sajátossága (a balga [Kolbe 1806: der kurze / a rövid] e) egy hátránnyal jár. E nyelv nemigen alkalmas a megzenésítésre. – A zenész, mivel ez az e önálló szótagot alkot, azt egyáltalán nem hagyhatja

⁵⁴ Kolbe 1806. II. 3. (b) „Sonderbar, daß Adelung die kurze e, des doch wahrlich nicht lebenswürdig ist, mit so großem Eifer in Schutz nimt! [...] Doch scheint überhaupt in Sachen des Klangs und der Harmonie Adelungs Urteil nicht sehr zuverlässig. Töne wie *frankonon*, *in mionon oron* heißen ihm rauh und ungeschlacht! – In seinem *Magazin* Th. II. 135.” [Különös, hogy Adelung e rövid e-t, melyen igazán nincs mit szeretnünk, oly nagy buzgalommal veszi védelmébe! [...] Általában sem igen tűnik túl megbízhatónak Adelung ítélete a hangzás és a harmónia dolgában. Az oly hangokat, mint [pl.] *frankonon*, *in mionon oron* durvának és nyersnek nevezi. – *Magazin* Th. II. 135.]

⁵⁵ K: Körper <---> auszudehend

figyelmen kívül. Szótagként kell kezelnie, ezért pedig szükségét érzi, hogy mértén túl kiemelje, és annak, aminek legfeljebb szünetnek, szellemi kicsengésnek kellene lennie, testet adva kiterjessze és messzezenge hangot adjon.]

710 Auch ist es vorzüglich die stumme *g*, die die Sprache hindert, des griechisch-römischen V[ers]bau's sich zu bemächtigen. Denn wofür soll es [dem] Dichter gelten? Verschlungen könnte es ohne [beleidigenden] Misklang nicht werden; und ein[en] Takt auszufüllen hat es wiederum nicht T[on] genug. – Er müßte es denn, zu einer vo[llen] Silbe auszerren, welches unerträgliche O[hren]marter seyn würde.⁵⁶ [Főképpen megintcsak ez a néma *e* az, ami megakadályozza a nyelvet abban, hogy elsajátítsa a görög-római versmértéket. Mert minek számít az a költő szemében? El nem nyelhető anélkül, hogy visszatetsző disszonancia ne keletkezzék; ugyanakkor meg ahhoz, hogy kitöltsön egy ütemet, túl kevés a hangja. – Így legfeljebb egy teljes szótaggá kellene kinyújtatunk, ám ez elviselhetetlen kínokkal járna fülünk számára.]

720 S[eite]. 13. (f). Einige Schriftsteller, die des Rauhen in der Sprache nicht genug haben kön[nen], schneiden den fremden Wörtern in *ismus* und *asmus* das End-**us** weg: *Enthusiasm*, *Idealism* – wodurch die Schlussilbe so ungenau wird, daß die Stimme sie fast gar nicht herausbringen kan. Wie leichter in der französischen Sprache: *enthousiasme*, *idéisme*, – wo sie durch die Pause Haltung und Geschmeidigkeit gewint! [Néhány költő, kik nem tudnak betelni a nyelvbéli nyers dolgokkal, az idegen szavak *-izmus* és *-asmus* végződéséből levágnak az *-us* tagot: *Enthusiasm*, *Idealism* – miáltal a zárószótag oly esetlenné lesz, hogy beszédkor jóformán alig tudjuk kiejteni őket. Mennyivel könnyeb ez a franciában: *enthousiasme*, *idéisme* – ahol is a végszótag a szünet folytán tartást és rugalmasságot nyer!]

730 S[eite]. 15. 4.) Überstimmung des Klangs mit dem Inhalt. [A hangzás összecsengése a tartalommal] – Itt a' Német elébb áll mint a' Francia.

5.) hasonlóul haladja a' szorosbb Zeit és Tonmaas-ban. [időmérték és ütemhangsúly] Ezt megvallja Villers is (in seiner Vergl[eichung]. der d[eutschen]. und f[ranzösischen]. Spr[ache].) – Lásd⁵⁷ erről: Voss über das deutschen Zeitmass[ung]. [a német és a francia nyelv összehasonlítása [c. munkájában] – Lásd erről: Voss a német időmértékről]

735 S. 25. *Adelung* ellen harcol (az I. jegyz[etben].) ki a' Görög vers mértéket a' Németben nem akarja szenvedni, in seinem Werke über den deutschen Stil. [a német stílusról írott művében]⁵⁸ 's

⁵⁶ K: [Szélsőjegyzet:] ellenben ezen néma *g* teszi a' francia nyelvet lágy hanguvá.

⁵⁷ K: <---> – Lásd

⁵⁸ Kolbe 1806. II. 25. (I) „Adelung wil in seinem Werke über den Stil die Unzulässigkeit der metrischen Formen der Alten in der deutschen Sprache dartun und führt, um zu beweisen, daß es unseren Dichtern nicht möglich sei, die prosodischen Gesetze genau zu beobachten.” [Adelung a stílusról írott művében azt akarja kimutatni, hogy a régiek metrikus formái

hogy állítását megmutassa Klopstockbol, 's belőle is csak az elsőbb énekeiből a' Messiadnak 's annak elsőbb kiadásaiból hoz példákat –⁵⁹

740 S[eite]. 30. Virgil' életében többek közt e' van: Aenida prosa prius oratione formatam digestamque in XII libros particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. – Annyi bizonyos, hogy Racine a' maga tragoediáját hasonló methodussal készítette.⁶⁰

S[eite]. 45. (v.) Itt jut eszembe, hogy a' telyes éltében versgyaluló Ramler egy jó Hexametert a' maga nyelvén írni nem tudott, itt példával mutattatik-meg, hogy nem tudta mi legyen a' Caesura⁶¹ l. seiner Abhandl[ungen] über die Bildung der deutschen Nennwörter [a német főnevek képzéséről írott értekezésében]

S[eite]. 49.⁶²

Hora novissima, tempora pessima sunt; vigilemus!

Ecce, minaciter imminet arbiter⁶³ ille supremus!

750 Imminet, imminet⁶⁴, ut mala terminet, aequa coronet,

Recta remuneret, anxia liberet, aethera donet;

Auferat aspera duraque pondera mentis onustae;

Sobria muniat, improba puniat, untraque juste.

Ille piissimus, ille gravissimus ecce venit rex.

755 Surgat homo reus! instat homo deus, a patre iudex.

etc. etc. etc.

S[eite]. 60.⁶⁵ Kant macht irgendwo die Bemerkung: je edler und vortrefflicher im Zustand seiner Vollkommenheit ein Gegenstand sey, desto ekelhafter erscheine er in seiner Verderbniß. Diese Bemerkung bestätig sich auch hier. Ein schlechter Hexameter ist hundertmal

---

megengedhetlennék a német nyelvben, és azt bizonyítandó, hogy *költőinknek nem áll módjában a prozódiai szabályok pontos megfigyelése...*

⁵⁹ Kolbe 1806. II. 25. (l) „Beispiele hart verletzter Silbenzeit aus Klopstocks Messias an.[...] Jene Beispiele nimt er [Adelung – O. Cs.] nicht etwa aus den letzten Gesängen des Gedichts, in denen bekanntlich das Zeitmaas weit fester steht, als in den ersteren...” [...példákat hoz Klopstock Messiasából a versmérték [szótaghossz] súlyos megsértésére. [...] E példákat [Adelung – O. Cs.] nem a költemény utolsó énekeiből veszi, amelyekben az időmérték közismerten feszesebb, mint a korábbiakban...]

⁶⁰ Kolbe 1806. II. 30. (p) „Was werden die Franzosen zu diesem Urtheil sagen, sie deren grösster Dichter, Racine, gerade nach dieser Methode seine Taruerspiele verfertiger? Man sehe die seinen Werken beigefügte Lebensbeschreibung. – Sie werden es ohne Zweifel sehr schmeichelhaft finden ihn den *infimi subsellii poetastris* zugeselt zu sehn.” [Mit szólnak majd a franciák ehhez az ítélethez, kiknek legnagyobb költője, Racine épp e módszer szerint alkotta meg a maga tragédiáit [szomorújátékait]? Nézzék meg a műveihez mellékelt életrajzot. – Bizonyosan nagyon hízelgőnek találják majd, hogy Racinet az *infimi subsellii poetastris*-hoz társulva látják.]

⁶¹ Kolbe 1806. II. 45. (v) „So müchte man fast glauben, daß selbs Ramler keine feste bestimmte Begriffe von dem Abschnitt, *caesura*, gehabt.” [Így már-már azt hisszük, hogy magának Ramlernek nem voltak határozott fogalmai a *caesura* bekezdéséről.]

⁶² *De contemptu mundi 1140k. Cluny Bernard*

⁶³ K: <ar>biter [jav.]

⁶⁴ K: i<mm>inet [jav.]

⁶⁵ Kolbe 1806. II. 60. (e) lábjegyzetét jegyzeteli a Kézirat

760 wiederwärtiger, als ein schlechter gemeiner Jambus. [Kant jegyzi meg valahol: minél nemesebb és kiválóbb tökélyében valamely dolog, annál undorítóbb/utálatosabb leromlásában. Ez a megjegyzés itt is beigazolódik. Egy rossz hexameter százszorta bosszantóbb, mint egy rossz és közönséges jambus.]

Ezen kötet[ne]k csak n[em] elejétől a' 15dik laptól fogva a' 67dikig tanít a' Német Zeit und Tonmaas-rol, a 68dik laptól a' 104dikig a' Francziáról – Ezekről máskor.

S[eite]. 105. Der *Alexandrin* ist von einem Französischen Dichter *Alexandre de Paris* im XIIten Jahrhundert aufgebracht worden, der in dieser Versart ein Gedicht: *Alexandre le Grand* geschrieben haben sol. [Az alexandrinust egy francia költő, Alexander de Paris hozta divatba a XII. században, aki állítólag írt egy Alexandre le Grand című költeményt ebben a versformában.]

770 Vesd-össze erről a' Litteraria historiára tartozó jegyzeteimet, hol az Alexandinerek' eredetére [Ch. A.] Heuman[n]bol (Consp[ectus]. reip[ublicae]. Litt[erariae]:) tétetett említés.

— — —

III.⁶⁶ Wortversetzung [Szórendváltoztatás]

S[eite]. 132. s (u)

775 Stelt euch zwei sinliche Geschöpfe vor, sagt *Herder* in seinen *Fragmenten*, davon Einer spricht, der andre hört. Dem ersteren ist das Auge die Quelle seiner Begriffe: und jeden Gegenstand kan er in verschiedenen Gesichtspunkten sehn. Dem andern zeigt er diesen Gegenstand, und es kan auf eben so verschiedenen Seiten geschehn. – Nun betrachtet die Rede, als ein Zeichen dieser Gegenstände, so habt ihr den Ursprung der Inversionen. Je mehr sich also die Aufmerksamkeit,
780 die Empfindung, der Affect auf einen Augenpunkt heftet, je mehr wil er dem Andern auch eben diese Seite zeigen, am ersten zeigen, im helsten Lichte zeigen – und dis ist der Ursprung der Inversionen. Ein Beispiel: Fleuch die Schlange, ruft mir jemand zu, der mein Flieden zu seinem Haupt-Augenmerk macht, wenn ich nicht fliehen wolte. – Die Schlange fleuch! ruft ein Andrer, der nichts geschwinder wil, als mir die Schlange zeigen: Flieden werde ich von selbst, sobald ich
785 von ihr höre. etc. – [Képzeltetek el két érzékelő teremtményt, mondja Herder *Töredékeiben*, egyikük beszél, a másikuk hall. Az előbbinek a szeme a fogalmi forrása és valamennyi tárgyat szemügyre veheti különféle nézőpontokból. A másiknak ő mutatja meg e tárgya[ka]t, ami éppoly sokféleképp történhet. – Vizsgáljátok meg mármost a beszédet mint e tárgyak jelét, s akkor eljuttok az inverziók [szórendváltozatok] forrásához. A figyelem, az érzet a szenvedély tehát
790 minél inkább egy szemponthoz tapad, a beszélő minél inkább ezt az aspektust akarja megmutatni

⁶⁶ Kolbe 1806. II. 132.: IV.

a hallónak, legelőbb és a lehető legvilágosabban akarja megmutatni – nos, ez az inverziók forrása. Egy példa: Menekülj! Kígyó! – kiáltja nekem valaki, aki menekülésemet állítja figyelmé középpontjába, mivel nem akartam menekülni. – Kígyó, menekülj! – kiáltja másvalaki, aki mit sem akar mint tüstént megmutatni nekem a kígyót: magamtól is menekülésre fogom a dolgot amint hallok a kígyóról. stb. –]

795

A' német *szokott szórakás* – die fast überal⁶⁷ das Bestimmte dem Bestimmenden, die Wirkung der Ursach voransetzt [mely jószereivel mindenütt elébe helyezi a meghatározottat a meghatározandónak, az okozatot az oknak] – már magáb[an] (erre nézve is) alkalmasabb a' poésisre, mint a Francia, die fast immer das⁶⁸ regirende Wort vor das regirte bringt und durch diese leichte Stellung mehr dem ordnenden Verstande⁶⁹ fröhnt. [amely szinte mindig elébe helyezi az uralkodó szót az uraltnak és e könnyed elrendezéssel inkább a megértést szolgálja.]

800

Lásd ezen szabad szórakásról a' Németek[ne]k, 's a' Magyarart vele relatiób[an] a' Criticai Jegyzetekben a' Magyar nyelv' jobbításáról.

és a' Jenischből v[aló] Jegyz[éseket].

805

Kolbe' ezen jegyzésének végében S[eite]. 139. s. még ezek vagynak:

Je mehr eine von den neueren Sprachen, sagt⁷⁰ Herder, von Grammatikern und Philosophen gebildet worden, desto härtere Fesseln trägt sie. Je mehr sie ihrem ursprünglichen Zustande nah ist, desto freier wird sie seyn. Je mehr sie lebt, desto mehr Inversionen; je mehr sie zur todten Büchersprache zurückgesetzt ist, desto minder. Alles beweist die französische Sprache. Diderot klagt, daß ihr die Grammatiker der mitleren Zeiten, die ihre Sprachkunst gebildet, Fesseln angelegt, unter denen sie wirklich noch jetzt seufzt. Wegen dieses eintönigen Ganges mag es vielleicht seyn, daß man sie eine Sprache der Vernunft nent; das sie Seine so schöne Büchersprache zum Lesen ist. Aber für das poëtische Genie ist diese Sprache der Vernunft ein Fluch⁷¹; und diese schöne Büchersprache hat, um im Reden nicht zu schleppen, den flüchtigen und ungewissen Trit annehmen müssen, der für die hohe Deklamation diese galante Sprache nervenlos macht. Wenn es von unsern jetzigen Sprachen gilt, daß wir eine Menge besonderer Zwekke gar nicht durch die Wortfügung anzuzeigen vermögend sind, sondern sie uns müssen aus dem Zusammenhang erraten lassen; (Lit[erarische]. Briefe. Th[eil]. 17. S[eite]. 186.) so ist diese

815

⁶⁷ K: überaus [jav.]

⁶⁸ K: dar – th. emend.

⁶⁹ Kolbe 1806. II. Verstände

⁷⁰ Kolbe 1806. II. 139.: sagt **weiterhin** Herder

⁷¹ K: [Kölcsey kiemelése]

Unvollkommenheit gewis bei der französischen Sprache. [Minél inkább nyelvészek és filozófusok
 820 művelik ki az újabb nyelvek valamelyikét, folytatja Herder, annál inkább gúzsba kötik azt a
 nyelvet. Minél közelebb áll egy nyelv az eredeti állapotához, annál szabadabb. Minél inkább él egy
 nyelv, annál több [benne] az inverzió; s ez annál kevesebb, minél inkább holt könyv-nyelvvé
 fokozzák le. Bizonyítja mindezt a *francia nyelv. Diderot* amiatt panaszkodik, hogy nyelvművészetük
 kialakítása során a középkori grammatikusok úgy bilincsbe verték a francia nyelvet, hogy az még
 825 ma is ennek a terhét nyögi. Tán e miatt az egyhangúság miatt nevezhetik a franciát az értelem
 nyelvének; s ezért is lehet oly szép olvasásra való könyv-nyelv. Ám a költői lángész számára átok
 az értelemnek ez a nyelve; s e szép könyv-nyelv, hogy a beszédben ne váljék vontatottá, illékony
 és bizonytalan lépést kellett felvegyen, ami a magasztos deklamáció iránt érzéketlenné teszi ezt a
 gáláns nyelvet. Ha mai nyelveinket az a tökéletlenség jellemzi, hogy *jó néhány sajátos célt egyáltalán*
 830 *nem a szórend által vagyunk képesek jelezni, hanem a [szöveg]összefüggésből vagyunk kénytelenek kitalálni őket;*
 (Litter. Briefe. Th. 17. S[eite]. 186.) akkor a franciára minden bizonnyal.]

S[eite]. 133. ss. (Text). *A' Franczja szórakás szabadságai kevesek.*

1. A' Genitivot teheti a határozó név eleibe, mint oder ohne Beiwort. [melléknév nélkül] –
 835 J'entens, de⁷² vos douleurs la cause m'est connue. –
2. Oft trent sie beide Benennungen durch Ein oder mehre Wörter: **D'une tige coupable**
il craint un rejetton. – Ezt csak a poeták[nak] szabad. [A két (meg)nevezést gyakran egy vagy
 több szóval választja el egymástól.]
3. A' Dativot teheti a' regens verbum elébe: Helène à se parens dans Sparte derobée
 hasonlóul az ablatívot: **De leur mélange affreux les éclairs réjaillissent:** az accusatívna ezen
 840 szabadsága nincsen.
4. Die französische Sprache darf ferner mit jedem Vorwort das Bestimmte vor das
 Bestimmende setzen: **Sous un joug inconnu, que rien ne peut briser, Dieu sait l'assujettiv, sans**
la tyranniser. [A francia nyelvben megengedett, hogy minden előszóval a meghatározottat tegye a
 meghatározandó elé: **Sous un joug inconnu, que rien ne peut briser, Dieu sait l'assujettiv, sans**
 845 la tyranniser.]
5. Sie setzt einen Nebenumstand, der die Stelle des Nebenwort vertritt, vor das Zeitwort
 [A francia az ige elé helyez oly mellékkörülményt, amely a melléknév pozícióját képviseli:]: **Le**
tems d'une aile prompte et d'un vol insensible-Fuit et revient sans cesse à ce palais terrible.

⁷² K: <---> de

Így magát az Umstandwortot [határozószt] is: L'aurore cependant, au visage vermeil⁷³ –
850 Ouvroit dans l'Orient les portes de soleil.

6. Sie setzt das Zeitwort vor das Hauptwort, wenn ein Nebenwort vorangeht, – wie im Deutschen: Déjà brille en leurs mains le fatal cimenterre. Auch nach dem beziehenden Fürwort: Enflamma⁷⁴ leur devoir et non pas leur furie. [Igét tesz a főnév elé, ha elől melléknév áll, – mint a németben is:]

855 7. Sie trent das regirende Nebenwort von seiner Beziehung [Elválasztja az uralkodó melléknevet attól, amire vonatkozik]: O combien, les François vont répandre de larmes!

8. Sie trent die Wirkung von dem Zeitwort durch ein andres Zeitwort [Elválasztja a hatást az igétől egy másik ige által]: Sent couler dans son âme une joye inconnue.

860 9. Sie trent den Beisatz von seiner Benennung⁷⁵, – doch nur als Ausnahme: [Elválasztja az értelmző [jelző]t a megnevezésétől – de csak kivételesen:] D'Amboise est à ses pieds, ce ministre fidèle.

10. Sie stelt das Hülfswort être vor das Hauptwort, und läßt dan das ergänzende Wechselwort folgen [Az *être* segédigét a főnév elé illeszti, azután állítja a kiegészítő szóváltozatot]:
865 Sur qui sera d'abord sa vengeance exercée. Ez a' szabadság is mint a' Nro 2. egyedül a' poetáké. Az avoirral így élni már régen kiment a szokásból: La Parque de ses jours a la trame coupée.

11. Sie setzt die⁷⁶ entfernte Wirkung vor die nächste [A távolabbi hatást a soron következő elé illeszti]: Retranchez, o mon Dieu, des jours de ce grand Roi – Ces jours infortunés, qui l' éloignent de toit!

870 12. Sie trent durch Zwischensätze das Beiwort von seinem Nennwort [Közbeékelt mondatok révén elválasztja a melléknevet határozójától:]

Déjà couloit le sang, prémices du carnage;

Entre les deux partis Calchas s'est avancé⁷⁷

L'oeil farouche, l'air sombre et le poil hérissé,

875 Terrible et plein du Dieu, qui l'agitait sans

doute;

13. Sie setzt das Wechselwort, mit dem durch das selbe beherschten Nebensatz vor das Hauptwort [A szóváltozatot, az általa uralt mellékmondatdal együtt a főnév elé helyezi]: D'un

⁷³ K: visage <...> vermeil

⁷⁴ Kolbe 1806. II. 142.: Qu'enflamma

⁷⁵ K: seiner <...> Benennung

⁷⁶ K: setzt <...> die

⁷⁷ Kolbe 1806. II. 143.: avance

bout du monde à l'autre appellant les orages. Sa voix Commande aux vents d'assembler les nuages.

880 14. Sie trent das leidentliche Wechselwort von seinem Hülfzeitwort [Elválasztja a passzív szóváltozatot segédigéjétől]: – vous avez jusqu'ici Contre leurs coups epousantables, Resisté, sans courber le dos. – Fast wie im Deutschen: ihr habt ihren Streichen – – wider<sta>nden. [Szinte úgy, mint a németben: simogatásának – ellenállatok.]

885 15. Sie trent durch einen Zwischensatz den Wirkfal von dem Zeitwort: [Egy közbeékelt mondattal elválasztja az okozatot az igétől:] Belle Aréthuse, ainsi ton onde fortunée Roule an sein furieux d'Amphitrite étonnée Un cristal etc.

'S ezek volnának mint egy a' Franczia szórakás szabadságai, de a' mellyek többnyire köz[ös]ök a' poétával és prosaistával.

890

S[eite]. 14[5.] Noch Malherbe hat häufig Stellungen wie diese: [Malherbe-nál vannak még gyakran efféle helyek:]

Ses soupirs, ce sont vents, qui les chénes combattent,

die ausgenommen in geschlossenen Frasen, wie [amelyek, kivéve a zárt frázisokban, mint:] grand bien vous fasse; qui trop embrasse, mal étreint etc. jetzt gar nicht mehr vorkommen dürfen. [immár nem fordulhatnak elő.]

895

S[eite]. 146. A' Franczia nyelvnek még az a' Vorthelja [előnye] van, hogy az adiectívot és a' tâchiches Wechselwortot [tevéleges szóváltozatot] is (wenn es ohne Anhang ist [már ha nincs bővítőmánya]) a substantívtól elválaszthatja, 's élébe 's utána tetszése szerént teheti, mellyet a' Német poéta csak neologismussal tehet

900

[149. seite] Denn aus dem Purpurgewölk, dem schwebenden, immer

bewegten – –

Göthe.

Einige kalt nach der Regel, und einige brätelnd

905

auf Marmor

Heißem, in Silber gefastem, geründetem

Voss.

Ezen Wendungot [fordulatot] Voss leggyakrabban szokta használni. Lásd erről a' *Lessing's Laokoonját* hol a' Juno' Szekerének leírására, Homérban, teszen jegyzést.

910

Magyar példákat az illy Wendungra [fordulatra] láss kivált a' Zríniből tett jegyzések közt.

Illyenek:

Erre Bandakovics kegyetlenb medvénél –
 Cumillát a' szépet –
 – Vid a' kegyetlen –

915

Legmerészebb ez:

kit tart ég magas.

S[eite]. 168. Azon Kunstdichtereket [művészköltőket] támadja-meg, a' kik a' szabad
 920 szórákásnak ellenségei, 's azt mondja, hogy az illy ellenkezés akadályozni akarja a' Litteratura'
 menetelét. A' Jegyzésben (e) felhossa Voltaire szavait:

Notre langue un peu foible et sans inversions

Peut-elle subjuguier les autres nations?

Ugyan ott La Harpénak helye és a' Raquil Lieutaud-é kik mind ketten az Inversióból eredendő
 925 Vortheilokrol [előnyökről] beszélnek.

S[eite]. 176. A Textb[en] azon kérdést teszi-fel: ha a' Németeknél a' poësis a' prosától,
 mint minden egyébben, úgy a' szabad⁷⁸ szórákásban is megkülönböztetheti-e magát, 's (a g
 jegyz[etben]) Adelung ellen beszél, ki azt allítja: daß der poëtische Stil⁷⁹ vor dem prosaischen
 930 keine oder nur geringe Freiheiten voraus habe, [hogy a költői stílus csupán csekély szabadságot
 élvez a prózaival szemben,] 's állítását Horatznak azon soraival mutogatja:

Non quivis videt immodulata poëmata Judex,

Et data romanis venia est indigna poëtis –

Nem gondolván-meg, hogy Horatz mind ezen helyben egészen mást mond, mint a' mit vele ő
 (Adelung) akar mondatni, mint mindenütt munkájában prozában hallatlan szabad szórákással él.

935 S[eite]. 181. 182. Példák hozatnak-fel Római poetákból, mellyek azt mutatják hogy a'
 poetai szórákás sokkal szabadabb volt nálok a' Rómainál. Erre csak Virgilt és Horátzot kell
 kinyitni. – Hát a' Pindar' szórákása a' Görögben.

S[eite]. 184. 185. Der Vers, der die Silben künstlich ordnet für das Ohr, verlangt auch
eine künstliche Stellung der Begriffe für den Verstand. [A vers, mely művészi módon rendezi el a
 940 szótagokat a fül számára, megkívánja a fogalmak művészi elrendezését is az értelem számára.]

Peldák, hogy az Inversio⁸⁰ által a' mondás nemesbbé 's a' mindennapi Újjá tétetik.

⁷⁸ K: úgy a' <poë> szabad

⁷⁹ K: poëtische <...> Stil

⁸⁰ K: az <szabad> Inversio

Sin maculae incipient rutilo immiscerier igni,
 Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
 Fervere –

945

Virgil' ezen sorait Voss így fordítja:

Aber sobald ihr Flekken⁸¹ zum rötlichen Feuer
 sich mischen,

Überal dan zugleich von des Sturmes Gewalt

950

und des Regens

Strudelt es –

Erre Voss ezen jegyzetet teszi: Die Stärke des daktylischen Übergangs *fervere* zu empfinden, vergleiche man meine erste misratene Übersetzung: [Hogy érzékeljük a *frevere* daktilusi [lejtésű]

955

átmenetének erejét, hasonlítuk össze első sikertelen fordításommal:]

Dan wird alles zugleich von des Sturmes Gewalt

und des Regens

Strudeln, Ermahne mich Keiner –

960 Ismét Vossnak sora:

Wende den Blick. Dir bin ich der trauliche

Sänger von Chios –

[Vesd ide pillantásod. Számodra én a szomorú chiosi dálnok vagyok.]

melly ha közönséges szórakással így mondatnék: ich bin dir der etc. [én vagyok neked a stb.] azon

965

mindennapira fogna emlékeztetni: Du bist mir ein Rechter. [Te vagy az ügyvédem.]

S[eite]. 186. ss. Quintiliánnak szavai hozatnak-fel, mellyek a' szabad szórakás ellen szoktak citáltatni: Vitandum imprimis est ambiguitas, non haec solum quae incertum intellectum facit, ut Chremetem audivi percussisse Demeam, sed illa quoque, quae etiam si turbare sensum non potest in idem tamen verborum vitium incidit, ut si quis dicat visum a se hominem librum

970

scribentem. Nam etiam si librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceritque ambiguum quantum in ipso fuit.⁸²

⁸¹ Kolbe 1806. II. 184. (h): „...ihr (**der Sonne**) Flekken...”

⁸² [Quintilianus, Institutio Oratoria, Liber VIII/ 26. (Prohoemium)]

Hogy ezen mondásnak nincs igaza, mert az ily ambiguitásokat semmi nyelven kikerülni nem lehet a' következő lapokon példákkal is mutogattatik. Ide tartoznak *Prémomvál'* szavai is S. 187. s[eite]. a' Préservatifbol⁸³ p. 43.

975

S[eite]. 193. Az a' kérdés jön-elő:⁸⁴ Millyen messze mehet a' poëtai szabadság a' szórakásban⁸⁵, és ha lehet-e annak határt és regulákat szabni? Azt feleli, hogy ezt a' Németeknél eben so wenig, wie bey den Römern.⁸⁶ [épp oly kevésbé, mint a rómaiaknál.]

980

Ezen mondásban der Mensch lebt, [az ember él] a' poëta sem változtathat így: lebt der Mensch, [él az ember] mert ez már kérdést teszen-fel. Azonban még is vagynak Göthének ilyen sorai.

Sas ich einst auf einer Felsenspitze –

Ziehn die Segel, ziehn die hohen Wolken –

Jauchzen an dem Ufer alle Freunde –

985

stbb. A' még is jegyzésremélto, hogy ezen megfordítást Góthe csak a' felhozott mértékben engedi meg magának. Ein Beweis, welchen mächtigen Einflus der Rhythmus auf die Art der Umstellung ausübt! Im jambischen oder daktylischen Trit würde die gegenwärtige sich so gefällig nicht ausnehmen. S[eite]. 193 (p.). [Bizonyíték ez arra, mily erőteljes befolyást gyakorol a ritmus a megfordítás módjára. Jambikus vagy daktilusi lejtésben a jelenlegi [változat] nem volna oly tetszetős.]

990

Auch mit einer einfachen Wirkung: der Sohn liebt den Vater. Hier setzen zwar <...> Dichter und Prosaiker die Wirkung voran. Aber in diesem Fal muß auch selbst der erstere das Hauptwort hinter das Zeitwort stellen: Den Vater liebt der Sohn. [Szintén egyszerű hatással: *A fiú szereti az apját.* Igaz, költő és prózaíró itt előfeltételezik a hatást. Ám ebben az esetben még az előbbinek is az ige mögé kell helyeznie a főnevet: *az apját szereti a fiú.*] Azonban már ezen Régula ellen is csináltak az újabb poëták exceptiót, [Seite 194.] in Knittelversen vornehmlich, und überhaupt in solchen Gattungen, deren Inhalt einen holzschnittmäßigen Vortrag duldet oder fodert: [kiváltképpen a knittelversekben és általában az oly műfajokban, amelyek tartalma elvisel vagy épp megkívánja a nyersen erőteljes előadást:]

1000

⁸³ K: a' <...> Préservatifbol

⁸⁴ K: jön-elő,; – th. emend.

⁸⁵ [Versetzungen]

⁸⁶ Kolbe 1806. II. 193. „Man fragt, wie weit die Freiheit der Versetzungen bei dem *Dichter* gehen dürfe? und ob sich hier keine Regel festsetzen lasse? – Ich glaube nein! Eben so wenig, wie bei den Römern.” [Azt kérdik, milyen messzire mehet az áthelyezés [szórendváltoztatás] szabadsága a *költőknél?* S hogy e téren megállapítható-e valamiféle szabály? – Úgy hiszem: nem! Épp oly kevésbé, mint a rómaiaknál.]

Einen sauberen Feierwams er trägt –
Göthe .

1005 Wie er die Frühlingssonne spürt,
Die Ruh' ihm neue Arbeit gebiert.
Göthe.

1010 Doch der König greift nach dem Becher schnell;
In den Strudel ihn schleudert hinein.
Schiller.

Auf Seen und Stömen das Grundeis borst.
Bürger.

1015 Még azon Régula ellen is tesznek a' poéták [amely] szerént az adiectívnek mindég a' substantív
előtt kellene állni:

– drum mache.

Beste, so lange du kanst, glücklich durch heitern
Genus dich,
Frölichen, eingedenk des zu kurzen Lebens –⁸⁷

1020 S[eite]. 204.

Überhaupt da unsre *Grammatiker* zugeben, das Versetzungen in unsrer Poesie stat finden dürfen, so scheint es Pflicht für sie zu seyn die Fälle genau zu bestimmen, wo sie erlaubt seyn sollen oder nicht. Die Aufgabe ist schwierig, vielleicht unmöglich, auf eine befriedigende Art zu lösen.
1025 Dennoch so lange es nicht geschiehet, bleiben ihre Erinnerungen ohne⁸⁸ Kraft, weil sie nur auf Willkühr sich gründen. Der Grammatiker dessen Geschäft es ist, die Regeln der Sprache aus dem innern Wesen derselben zu entwickeln, darf sich, wo er entscheiden wil, nicht blos auf das Gefühl berufen. Dis kan nicht sicher führen, weil es bei jedem anders ist. Was dem einen leicht dünkt, das ist dem andern schon schwierig; und was Diesem hart scheint, das klingt jenem weich
1030 und lieblich. [Egyáltalán mivel nyelvészeink elismerik, hogy áthelyezések [szórendváltoztatások] költészetünkben szabadon történhetnek, ezért olybá tűnik, nyelvészeinknek kötelessége, hogy pontosan meghatározzák az eseteket, melyekben az megengedhető és azokat is, amelyekben nem.

⁸⁷ Kolbe 1806. II. 195. idézet Klopstocktól

⁸⁸ K: Erinnerungen <...> ohne

E feladat nehéz, talán nem is lehet kielégítő módon megoldani. Mégis, amíg ez meg nem történik, intéseik hatástalanok maradnak, mivel csupán önkényen nyugodnak. A nyelvész, kinek az a dolga, hogy a nyelv belső lényegéből fejtsse ki a nyelv szabályait, ott, hol eldönteni akar, nem szabad pusztán megérzéseire hagyatkoznia. A megérzés nem vezet biztos kézzel, hiszen mindenkinél más és más. Ami az egyiknek könnyűnek tűnik, az a másik számára már nehéz; és ami ennek kemény, az a másiknak *lány és bájos*.]

IV.⁸⁹

1040 Grammatische Formen [Nyelvtani formák]

—

S[eite]. 206. sq. (v). A' Francziák azzal dicseked<nek>⁹⁰ hogy az ő nyelvek tiszta, és van caractere [...] Idegen formákat nem veszen-fel mint a' m[...] olasz, angol és német nyelv. Lásd a' felhoz[ott] Ferlet és Bitaubé' szavaikat. Leibnitz u<nvor>greiflichen Gedanken etc. így beszél:

1045 Der re[chte Pro]bierstein des Überflusses oder Mangels einer [Sprache]⁹¹, findet sich beim Übersetzen guter Bücher aus an[dern] Sprachen. – Diejenige Sprache ist die reichste und beqvemste, welche am besten mit wörtlicher Übersetzung zurechte kommen kan und dem Original Fuß vor Fuß zu folgen vermag.⁹² [Arra nézve, mi fölösleges vagy hiányos valamely nyelvben, igazi próbakő az idegen nyelvű, jó könyvek fordítása. – Az a nyelv a leggazdagabb és a legkényelmesebb, amely a legjobban boldogul a szószerinti fordításokkal és az eredetit lépésről lépésre tudja követni.]

1050

S[eite]. 208. Azt állítja, hogy a' Franczia nyelv' Feinheitját [finomságát] és Zierlichkeitjét [kecsességét] ugyan a' Német még kevésbé érheti-el mint más nyelvek, minden más pontra nézve pedig, a' két nyelv' közt való nagy különbözőség egyedül a' francziarészén van, die sich nie oder nur⁹³ selten der deutschen nähern darf⁹⁴; nicht auf Seiten der deutschen, die fast überall an die französische sich auf das engste anschließen kan. [melynek soha vagy csak ritkán szabad közelítenie a némethez; nem pedig a német oldalán, amely jószerivel mindenütt a legszorosabban követheti a franciát.]

⁸⁹ Kolbe 1806. II. 205. V.

⁹⁰ K: [a lap jobb oldala sérült, szakadt, a S. 208. jegyzetig tart]

⁹¹ Kolbe 1806. II. 207. v. „Der rechte Probirstein des Überflusses oder Mangels einer Sprache, **sagt er in seinen Unvorgreiflichen Gedanken usw.** findet sich beim Übersetzen guter Bücher aus andern Sprachen.” [írja „Nem mérvadó/ Nem a dolgok elébe vágó gondolatok” című művében]

⁹² K: az eredeti lábjegyzet alapján egészítve ki a hiányzó részeket

⁹³ K: nur = Kölcsény betoldása

⁹⁴ K: nähern <---> darf

A' 213[.] laptól fogva példák annak megmutatására, hogy in der Menge immer wiederkehrender Wendungen und Eigentümlichkeiten die deutsche Sprache der Französischer⁹⁵ weit überlegen ist. ⁹⁶ [az örökösen visszatérő fordulatok és sajátosságok tömegében a német nyelv a francia előtt fölényben van]

Ezekről lásd a' Kritikai Jegyzetekben és még máskor

---

⁹⁵ K: der <Franz...> Französischer

⁹⁶ Kolbe 1806. II. 111. „Es vergleich beide Sparchen genauer mit einander und so fan der bald die Aufklärung der rätselhaften Erscheinung in der größeren Menge immer wiederkehrender Wendungen und Eigentümlichkeiten, die die deutsche Sprache vor der französischen voraus hat.” [Közelebbről is összevetette egymással a két nyelvet, s hamarosan meg is találta a rejtélyes jelenség magyarázatát azoknak az örökösen visszatérő fordulatoknak és sajátosságoknak a tömegében, amelyeket tekintve a német nyelv előnyben van a franciával szemben.]

[JEGYZÉSEK K. W. KOLBE *ÜBER WORTMENGEREI* CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL]

Octob. 1814.

Széphalom¹

<Über Wortmengerei. Anhang zu der Schrift: Ueber den Wortreichtum der deutschen und
 5 französis<chen Sprache. Von Karl Wilhelm Kolbe. – F>ungar <vice cotis, acutum Reddere quae
 ferru>m valet, exsors <ipsa secandi. Leipzig, 1809. bei> Karl H<enrich> Re<clam>.

[S. 2. lbj.] <Auch mit dem W>ort Purist verbin<den die Franzosen einen ganz ander>n
 Begriff, als die Deutschen,² <sie/wir nennen den> einen Puristen der nicht <eben mit jeder Form
 10 des Au>slands, die sich in unsrer <Sprache herumtreibt, oder> durch unnütz geschäftige Hän<de
 ihr aufgedrängt wir>d, vorlieb nehmen mag. In die<sem Sinn genommen,> würde in dem Munde
 eines <Franzosen die Schärfe> dieses Ausdrucks nicht Einzelne <treffen, sondern die> gesamte
 Nation. Ihm heißt Pu<rist, wer den her>gebrachten Grammatischen Formen zu <sklavisch
 ängs>tlich anhängt; wer am todten Buchstaben <der Gram>matik klebt, ohne ihren Geist zu
 15 fassen.

S. 97. Wenn der Unbefangne genauer nachforscht, welche fremden Formen auch in unser
 Sprache am widrigsten, empörendsten sind, so wird er immer auf solche treffen, die Allgemeines
 aussprechen. Hier nimt das unübersehliche Heer der Wörter in iren, tät, enz, ment, ion, age etc.
 20 unstreitig die erste Stelle ein. – In besonderen Begriffen ist das Unedle so gemildert, dafs sie,
 wenn anders die Beschaffenheit ihres Inhalts es zuläst, [S. 98.] selbst die höhere Poesie nicht
 verschmäht. – Ein Beweis, dafs unsre Sprache hier nicht, wie man vorgibt, eine Ausnahme
 macht, sondern sehr bestimmt unter die Regel gehört.

Gut gewählt, und sparsam und mit Feinsin eingeflochten, bringen ausländische Formen
 25 der letzten Art, eben durch ihre fremde, auffallenden Gestaltung, manchmal dieselbe Wirkung
 <hervor, die ein altertümliches Wort oder Abton in der Musik hervorbringt.

So hat Ramler oft fremde Wörter sehr glücklich gebraucht:

– die wie Kalliopens>

30 *Tu<ba* tönet. –

– gleich fertig ein welsches Lied>

¹ K: [a keltezés előtt, a címleírással egy sorban – nem eldönthető, hová tartozik:] < en II-ten>

² Kolbe 1809: als **wir**.

Zur *Te<orbe* zu singen!>

In sein<en Händen flamt der mächtige Trident.>

35 De<nn Friederich erreicht>
 Heut <seiner Jahre Mittag, den Falangen>
 Europas <nicht, und nicht der Wut>
 Der Horden <Asiens bezwinglich. ->

40 Aber höchst platt is<t sein fatal:>
 Dich, du Fat<aler, dich,>
 Auf deines unbescholt<nen Herren>
 Scheitet zu stürzen ver<damtes Holz du!>

45 Und sein Exempel:
 Klimt ihr zu der Tugend Tempel
 O so nehmet euern Lauf,
 Nach der Wanderer Exempel, etc.

50 [S. 99.] In dem letzten Beispiel gehen die Wörter *Tempel* und *Exempel* in eine Endsilbe aus. Aber wie ungleich, trotz dem gleichen Schlußfal, der Ausdruck dieser Formen <! Wi>e steif und unbeholfen die letztere gegen die erste! So halte man auch Genius und³ Luxus zusammen.⁴

S. 100. Deák Versek Görög Szókkal.

55 Nigra melichroos est; immunda et foetida άκοσμος;
 Caesia ωαλλαδιον⁵; nervosa et lignea δοριας;
 Parvola pumilio, χαριτων μια, tota merum sal;
 Magna atque immanis καταπληξις; plenaque honoris;
 60 Balba loqui non quit, τραυλιζει; muta pudens est;
 At flagrans, odiosa, loquacula Λαμπαδιον fit;
 Ισχον ενρωμενιον tum fit, cum vivere non quit

³ Kolbe 1809: **mit**

⁴ Kolbe 1809: **!**

⁵ Kolbe 1809: **παλλαδιον**

prae macie; ραδινη vero est iam mortua tussi;
At gemina et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho;
65 Simula σιληγη ac Saturast, labiosa Φιλημα.

Lucretius.

– Mundus caeli vasto constitit silentio,
Et Neptunus saevus undis asperis puasam dedit;

70

etc.

Ennius.

At tuba terribili sonitu taratantara dixit.

Ennius.

75 [S. 101.]

Haec ubi dicta dedit pausam facit ore loquendi

Lucilius.

80

[JEGYZÉSEK KIS JÁNOS PÁLYAIRATÁBÓL]

Széphalom.

Octob. 15d. 1814.

- 5 A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról, Kimíveltethetése' módjairól, Eszközeiről. –
Megjutalmaztatott Felelet – Írta Kis János. N[emes]. Dömölki Evang[elikus]. Predikátor – Pest.
Trattnernél. 1806. l. 167. 8.

–

- 10 L. 15. Senki sem magyarázhatja meg p[éldának]. o[kán]. a' szeretetnek,
gyűlölségnek, vagy akarmelly egyéb indulatnak és érzeménynek épen azt a' mértékét, mellyet
szívében érez. Ugyan azért egy nyelv sem tökéletes egészen. etc.

Kisnek ezen szavai emlékeztetnek Góthének epigrammjára.

Göthes Werke. Tübing. 1806. Th. I. S. 376.

- 15 Was mit mir¹ Schicksal gewollt? Es wäre
verwegen;
Das zu fragen; denn meist will es mit vielen
nicht viel.
Einen Dichter zu bilden, die Absicht wär ihm gelungen,
20 Hätte die Sprache sich nicht unüberwindlich gezeigt.

L. 19. Azt mondja, hogy a' Német nyelv dicsekedhetik sok öszvetett szókkal azért, hogy
sok rövid szavai vagynak, és a' mással hangzók öszvecsoportozásától, természete szerént semmi
nem irtózik.

- 25 Igaz, hogy a' Német szavak Goth eredetknél fogva nagy részént rövidek, de nem ebben
áll a' Német nyelvnek az Öszvetett szókbán irígylést érdemlő szerencséje. Vegyük ugyan is
gondolóra, melly német Zusammensetzung² az mellyet a' magyarban nem követetünk? –
FreudenMädchen Örömlány – Freudeschimmer, Örömfény.

- 30 Abendröthe estpirúlat stbb. de Waldumkränzt, Schwarzumwölkt, grünumlaubt stbb. követhetjük-
é ezeket is?³

¹ K: mit <mit> mir

² K: német <-> Zusammensetzung

³ K: [Széljegyzet:] Waldumkränzt stbb. még is az illy formát követhetjük így: erdőkoszorúza.

Nem – 's miért? Mivel ezek a' Németben ellipsissel vagynak öszvetéve. Von Wald umkränzt, von schwarzen Wolken umgeben, stbb. 'S mivel a' Magyar az Ellipsiseket⁴ nem szenvedí, azért nem
 35 mérkőzhetik itt a' Némettel, 's nem fogna mérkőzhetni, bár (ezen mostani természetí mellett) mennyi rövid szavai volnának is. – Ezen Magyar szó könnyelmű mindeddig egyetlen a' maga nemében. Mert a' viszhang, nem egyéb mint a' **h'** elísiója visszahang, vissza-ang, [amely] (beyläufig abgemerkt) a' **h** betű' gyöngé és több componántoktól különbözű kimondásáról tesz bizonyyságot.

40

L. 50. Helyesen jegyzi-meg, hogy a' Magyar öszvetett szók, nem látszanak olyan hathatósoknak lenni mint a' Német vagy Görög nyelv Compositumai, talán azért, hogy azok a' szók mellyekből öszvetétnak, csak nem semmit sem változnak.

45 L. 79. Nem is fordított egy nemzet is a' görögön kívül annyi szorgalmatosságot a' nyelv' hangjának csinosítására és finomítására, mint a' Magyar, a' mint ezt ki ki tudhatja, a' ki tudósabb Grammaticusaink' munkájit olvasta. h. Révai Elab[orator]. Gramm[atíca]. V. I. S. III. De mutationibus Litterarum ab euphonia petitis. p. 95. et ss.

50 L. 79. A' Magyar nyelv' energiájáról beszélvén, azt a' többi közt abban keresi, hogy a' Magyar nyelv participial constructióival szabadabban élhet mint a' több új Európaiak. – Ha ez így van-é?

L. 82. A' Magyar Inversiorol beszél. Példája ez: Minden Magyarinak kötelessége a' Magyar nyelvet szeretni, mellynek hat Inversióját írja-le, de ezzel még csak ezen példa nincs kimerítve. Ezen
 55 péld[at m]ég többször is lehet invertálni.

L. 95. s. Javasolja az Új szollások felvételét.

L. 105. Az elisiorol beszél, 's azt mondja, hogy az elisiot a' sok vocal a' nyelb[en] ohajthatóva⁵
 60 teszi, de az a' Nyelv' (t. i. Magy. Ny) természetével ellenkezni láttatik. – Ha mondjuk-é ezt már mai is?

⁴ K: Allipsiseket – erről javítva

⁵ K: a' nyelb[en] <...> ohajthatóva

L. 106. Mire nézve önként világos, hogy a' Magyar Íróknak kötelességek a' régi igaz magyar, de a'
közép idő hibás ízlése, vagy akarmi gondatlanság miatt elveszett rövid gyökér szókat is, a'
65 mennyire lehet és illik, felkeresni.

L. 107. Javallja a' hosszú vocalok' kevesítését (volna pro vólna) stbb.

L. 108. Javallja a' való és hogy elhagyását.

70

L. 140. Ezen lapon kezdődik a' Tudós társaságokrol való Czikkely. Ő is tudós társaságot óhajt –
Azonban úgy látszik, hogy Francia Academiát nem, csak olyanokat, mint a' Német társaságok
valának. das geht eher an! [ez inkább megjárja!]

75

A' MAGYAR NYELV' BILDSAMKEITJÁRÓL. KAZINCZYNAK TÜBINGI PÁLYAÍRÁSÁBÓL

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. K[azinczy]nak. Tübingi pályairásából.

—

10

Es ist nicht anders: Geist und Seele ist bey uns bloß Lélek. So war es aber nicht immer. Ein Schriftsteller des XV. Jahrhunderts brauchten dazu¹ das Wort Szellet, und es ist gewiß zu erwarten, das unsern² Philosophen das Wort hervorzuziehen werden, so bald es ihnen nötig seyn wird.³ Und dann wird der Chemiker den Weingeist, borszellem, und der Übersetzer das Montesquieu den Titel seines⁴ Werkes törvények' szelleme nennen können, welcher ohne diesem⁵ neugeschaffenem oder vielemehr wiederhervorgegangenem⁶ Wort unübersetzlich, wie im lateinischen, bleiben würde. – Eben so haben wir es unsern sorglosen Schriftstellern und ungelehrten Gelehrten zu verdanken, daß wie jetzt für das verum und das justum⁷ das einzigen igaz haben⁸ –.⁹ Doch¹⁰ wie viele Wörter und Ausdrücke gibt es denn in jeder älteren und neuern

15

20

Sprache nicht, deren Sinn höchst schwankend und ungewiß, und mit den strengsten¹¹ Forderungen des Metaphysikers nicht zu vereinbaren ist? Für das verum (adject.) haben wir das való fertig¹². Való szó, való beszéd ist selbst bey dem Pöbel für ein wahres Wort, wahres Gedanke¹³ – bekannt. Aber es ist zu bedauern, daß die unachtsamen Religionslehrer dieses Wort

¹ TübingaiHeinrich: **dafür**

² TübingaiHeinrich: unsere

³ TübingaiKazinczy: * alatt, lábjegyzetként: „Und zwar, damit das Wort ein selbständiges Wesen, u[nd] nicht ein produziertes darstelle, zu szellem umgestaltet, nach dem Beispiel von kellem (Anmuth), welches von kellek (ich bin lieb, ich bin anmuthig) herkommt; denn szellet ist nicht anderes als szellés (wie kötet, kötés, napkelet, napkelés). Zwar sind auch spiritus und πνεύμα von Verbis abstammende Nomina.“

TübingaiHeinrich: főszövegben, az előző mondat következő tagmondataként „...und zwar damit, (damit das Wort ein selbständiges Wesen, und nicht ein produziertes darstelle) es nach dem Beispiel von »kellem« (Anmuth), welches von »kellek« (ich bin lieb, ich bin anmuthig) herkommt, zu »szellem« umgestaltet, denn »szellet« ist nicht anderes als »szellés«; wiewohl auch die Worte Spiritus und πνεύμα von verbis abstammende Nomina sind.“

⁴ TübingaiHeinrich: seines **grossen**

⁵ TübingaiHeinrich: dieses

⁶ TübingaiHeinrich: ez a szó hiányzik

⁷ K: [**Széljegyzet:**] A' Verum es Justum a' Görög és Deákoknál is gyakran felcseréltetett. Így Horatznál: metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

⁸ TübingaiHeinrich: dass jetzt das verum und das justum igaz **heisst**.

⁹ TübingaiKazinczy: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer in den meisten fällen, wie auf seins, mit der grössten Ängstlichkeit copiert hat, bey beyden war das verum und justum oft verwechselt. *)

*So auf bey Horatz: metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est.“

TübingaiHeinrich: „(Zwar trifft der Vorwurf schon sogar die Griechen, welche der Römer manchmal so ängstlich kopierte, denn im Horaz findet man schon das eine mit dem andern verwechselt: »metiri se quemque suo modulo ac pede verum (justum) est«;“

¹⁰ TübingaiHeinrich: **aber**

¹¹ TübingaiHeinrich: **strengen**

¹² TübingaiHeinrich: **vorrätig**

¹³ TübingaiKazinczy: „...wahres Gedanke, **nem való mondás für eine unwahre Behauptung** bekannt.

mit der Termination -ság, so viel als -heit -thum zum Ausdrucke der Ens (Wesen) gebraucht
 25 haben.¹⁴ – Sinn¹⁵ ist auch bey uns schwankend. Wir nennen ihn bald¹⁶ értelem, bald érzékenység,
 wie der Grieche, der Römer, der Deutsche. Aber der Vorwurf, das wir die fünf Organe des
 Gefühls durch kein ihnen eigenes Wort bezeichnen¹⁷ wissen, ist ungerecht¹⁸; sie heißen bey uns
érzék (singul.) érzékek (plural.) – Empfindung und Gefühl ist gleichfalls, wie im Deutschen,
 schwankend, ézés und érzékenység, bey Dichtern érzemény – Empfindlichkeit ist érzékeny
 30 voltom, wörtlich: mein, dein, sein empfindlich Wesen.¹⁹ Ja uns fast nicht einmal für das
sentimental der Engländer, und das Empfindeley der Deutschen ein eigenes Wort: érzelékeny, so
 daß der Übersetzer von²⁰ Yoriks Sentimental journey das Werk érzelékeny utazás nennen kann.
 Der Übersetzer der quatre flacons hat das Wort Eifersucht und Eifersüchtig mit féltékeny und
féltékenység gegeben²¹. – –²²
 35 – –. Für die Bildung²³ das neuen Wortes sind hinlängliche beispiele da. Aus den Wörtern²⁴ hajlok,
török, fázom, alszom, érzek, und dem Substantív kár sind hajlékony, töredékeny, fázékony, etc.
kártékony –²⁵ und dieses²⁶ féltékeny ist um so mehr annehmbar, da²⁷ die Termination ékeny, wie
 das pronus der Lateiner, meisetens einen tadelswerthen Sinn voraussetzt²⁸. – So ward unser
 Lexicon sei nicht sehr vielen Jahren durch sehr viele, sehr gute und nöthige Wörter vermehrt.²⁹
 40 Ernst hatten wir nicht. Der Übersetzer des Telemak quäle sich umsonst die Ideen zu geben³⁰, und

---

TübingaiHeinrich: „»Való szó«, ein Wahres Wort, »való hír« ein wahres Gerücht, »nem való mondás«, eine unwahre Behauptung sind sogar beim Pöbel. aus dessen Munde diese Ausdrücke genommen sind, bekannt.“

¹⁴ TübingaiHeinrich: „Ausdrucke der **Notion von »ens«** (Wesen) **sich bedient haben.**“

¹⁵ TübingaiHeinrich: **Sinn, Sinne**

¹⁶ TübingaiHeinrich: ihn **das eine und das andere** bald

¹⁷ TübingaiHeinrich: Wort **zu** bezeichnen

¹⁸ K: ist <---> ungerecht – TübingaiHeinrich: **unverdient**

¹⁹ TübingaiHeinrich: „»érzékeny voltom: (**so viel als mein empfindlich Wesen**).“

²⁰ TübingaiHeinrich: „...so dass **wir** Yoriks »Sentimental journey« »érzelékeny utazás« nennen können.“

²¹ TübingaiHeinrich: **genannt**

²² TübingaiKazinczy: „Das Verbum féltetni (eifersüchtig sein) war immer das, aber es ist unzertrennlich von seinem von seinem Substantiv, deswegen wir es in vielen Fällen nicht brauchen können; denn wie war es zum Beispiel der Übersetzer von La Rochefoucauld möglich, seine 32Nr Gnome la jalousie se mourit dans les doutes so übersetzen: a' feleség-, férj-, szerető-, féltés kétségből él – gleichsam metuitio uxoris, mariti, amasii vel amasiae.“

TübingaiHeinrich: „Das Verbum »féltetni« eifersüchtig sein, War von jeher da: aber von seinem Substantiv immer unzertrennlich, deswegen es in vielen Fällen ganz unbrauchbar war; denn wie hatte zum Beispiel der Übersetzer von Rochefoucaulds Gnome die unter No. 32. steht: »la jalousie **de** mourit dans les doutes« übersetzen sollen: »a feleség-férj-, szerető-, féltés-, **kétségben él**« (**das Eifern wegen der Gattin, Gatten, Geliebten**)?“

²³ TübingaiKazinczy: a **formation** ceruzával áthúzva, felette: **Bildung** – későbbi betoldás.

TübingaiHeinrich: Für die **Formation** des neuen **Beispiele** sind **Beispiele in Menge** da.

²⁴ TübingaiHeinrich: Aus den **Worten**

²⁵ TübingaiKazinczy: „...hajlékony, **was zum Biegen** töredékeny, **zum Brechen**, fázékony, **zum frieren usw. geneigt ist**, und kártékony **was alles Augenblicks** <...> **macht.**“

TübingaiHeinrich: „...usw. geneigt ist;“

²⁶ TübingaiHeinrich: **sein**

²⁷ TübingaiHeinrich: **weil**

²⁸ TübingaiHeinrich: **bezeichnet**

²⁹ TübingaiHeinrich: „...unser Lexicon seit nicht sehr vielen Jahren durch **viele sehr gute** und nötige Wörter **bereichert.**“

³⁰ TübingaiHeinrich: **wiederzugeben**

nannte den ernsten Blick merő (starr) tekintet. Jetzt ist das komoly tekintet, komoly hang³¹ allgemeinen verstanden. Denkmal ist jetzt Emlék. Sehr glücklich!³² Vordem mußte man sagen sírkő (Grabstein), welches oft³³ ganz anders war. Reitz (charme) kecs,³⁴ ein zur dem üblichen kecsegtetni (illecebris captare) formirter substantív; in Sinne des französischen: irritation, aber
 45 inger, aus dem gleichfalls üblichen ingerleni (zum zeren reizen).³⁵ Rival übersetzen die besten Schriftsteller vetékedő társ (wörtlich: aemulans socius).³⁶ Ein späterer Dichter wagte das Wort: vágytárs (Sehngefährte)³⁷. Aber das Genius der Sprache erlaubt nicht der apocopirte Verbum mit dem Substantiv zu verschmelzen, und so ist im ungrischhen eben so ein krüppelhaftes Wort als so hier im Deutschen ist. Wir schlagen vor: bajtárs (Kampfgefährte)³⁸, weil baj wirklich einen
 50 Kampf bedeutet: bajívás war schon bey den alten³⁹ so viel als Duell, oder wenn die Composition darum nicht gefallen sollen, weil baj im täglichen Gebrauch so viel ist als jeder Ungemach, das unverschmerzliche vívó-társ (Gefährte das Ringens)⁴⁰. – Titul ward Czím (vordem titulus), und das Levél⁴¹ mit welchem man noch vor kurzem die seiten der Bücher so irrig nannte, ist jetzt Lap, und so Titelblatt sehr glücklich: Czímlap.⁴² Vor kurzem war Fabel, Erzählung und Räthsel nicht
 55 als Mese. Mese ist jetzt Fabel, Erzählung Rege, Räthsel hat noch keinen eigenen Namen, und Sage ist sehr glücklich in Monda übertragen⁴³ – Ungeheuer war Csuda.⁴⁴ Aber csuda war auf Wunder.⁴⁵ Szabó Dávid, der Dichter, machte aus dem adjectiv szörnyű (mehr als nur schrecklich) das Substantív szörnyeteg, und unsere neuen Schriftsteller, welchen⁴⁶ nicht jedes neugeschmiedete Wort ein Ungeheuer⁴⁷ ist, nahmen das sehr schöne ausdrückvolle Wort mit

³¹ TübingaiKazinczy: „...komoly hang (ernster Blick, ernster Ton)...”

³² TübingaiHeinrich: „...»merő tekintet« (starrer Blick); **dieser** ist jetzt »komoly«, **er rührt von** »komor« (mürrisch) und er fand allgemeinen Beifall, weil das r am Ende des Wortes durch das sanfte ly ebenso gemildert wird, wie die Idee von »Ernst« vom »mürrisch« abweicht. »Denkmal« (Monument) hatten wir noch nicht, denn »sorompó« ist offenbar das verdorben übernommene »Schranken«. Jetzt ist es »emlék« (so viel als das, was erlebt würde).”

³³TübingaiKazinczy: „sírkő (Grabstein)”. TübingaiHeinrich: „Vorher mußte man »sírkő« (Grabstein) sagen, welches etwas”

³⁴ TübingaiKazinczy: Reitz (charme) ist jetzt kecs,

³⁵ TübingaiHeinrich: „»Reitz« (charme) ist jetzt »kecs«, die Radix von »kecsegtetni« (anlocken) und im in Sinne des französischen; »irritation, inger« die radix von »ingerleni« anreizen.”

³⁶ TübingaiHeinrich: „»Rival« ward anfangs »vetékedőtárs« genannt, so viel als socius amulans.”

³⁷ TübingaiHeinrich: „Manche sagen jetzt »vágyótárs« (sehrender Gefährte)”

³⁸ TübingaiHeinrich: „(sehrender Gefährte), manche, weil das Adjektivum sich mit dem Substantivum nie zusammenschmelzen lässt, »bajtárs« (Kampfgefährte).”

³⁹ TübingaiKazinczy: Alten

⁴⁰ TübingaiKazinczy: „(wörtlich oppugnans socius).”

⁴¹ TübingaiKazinczy: (ein Blatt)

⁴² TübingaiHeinrich: ez a rész hiányzik. A Kampfgefährte... végű és a Vor kurzem war Fabel... kezdetű mondatok között ez áll: „Il a raison: igaza van«, dem deutschen und französischen nachgebildet.”

⁴³ TübingaiHeinrich: „...und »Rätsel« mese. Jetzt ist »mese« Fabel, Erzählung »rege; das Wort wurde hervorgezogen. Rätsel hat noch keine eigene Benennung, Sage aber ist »monda« und das sehr glücklich.”

⁴⁴ TübingaiHeinrich: **Monstre**

⁴⁵ TübingaiHeinrich: „Nun war aber csuda zugleich Wunder.”

⁴⁶ TübingaiKazinczy: denen áthúzva, felé írva: welchen; TübingaiHeinrich: **denen**

⁴⁷ TübingaiHeinrich: Wort ein »szörnyeteg« Ungeheuer

60 Beyfall an. (Szörny würde eben so gut, und wegen seiner Kürze und dem harten ny noch besser
gewesen sagen⁴⁸). –⁴⁹ Das Jahr heißt esztendő – tendő⁵⁰ ist die Termination eines Partizipii
Praefens, und esz oder eszt ist weder Verbum noch sonst etwas,⁵¹ über dem ist es schon darum
ein sehr mißliches Wort weil so sehr lang ist, denn mit seinem Suffixum ist so schon viersyllbig.⁵²
Einer unserer Dichter gab den Lexicon ein neues Wort Év, (weil évű harmad évű⁵³ etc. in der
65 Bestimmung der Jahren der Jungen Pferde üblich ist) und so bekam das Wort Jahr einen
kurzsylbigen goetischen Namen, wie Lenz und trépas bey den Deutschen und französen ist. –
Leichtsinnig findet sich bey uns nicht, wie gravis und gravitas sich bey den Deutschen in
französischen Sinne nicht findet.⁵⁴ Da wir das Wort nicht entbehren können, so könnte man die
<Ke[?]>len durch könnyelmü, könnyelműség geben (könyű leicht, Elme Sinn, Denkungsweise)
70 mit nicht mehrerem Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (conscience)
ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).⁵⁵ – Auch billig ist nicht da, so wie im
Französischen, und der Ungarn drückt das: dieses ist billig, mit az méltó, wie das franzose mit
c'est bien juste, bien digne aus. Dieß könnte méltány seyn, aus méltó (dignum).⁵⁶ Unsere
Vorfahren haben, und auch wir nach ihrem Beyspiel die equites auratos (Ritter des goldenen
75 Spores)⁵⁷ arany sarkantyús Vitéz genannt. Ritter war denn vitéz (tapfer).⁵⁸ Nun wie soll man im
Dialog das tapferer Ritter! übersetzen? etwa vitéz Vitéz? Daß hieße ja: tapferer Tapferer! Und
doch sahen wir, das die Übersetzer der heiligen Bücher der Hebräer die bekannten Worte das
trostlosen Jüngere so übersetzt haben⁵⁹: Izraelnek mind szekerei mind lovagjai! Wir nahmen also
das alternde Wort hervor, und die Ritter v[on]. St. Stephan und Therezia heißen nun nur bey

⁴⁸ TübingaiHeinrich: „...**das darin am Ende des Wortes vorkommt**, noch besser gewesen.“

⁴⁹ TübingaiHeinrich: ezt követően ezzel folytatódik: „Die Seiten der Bücher nannten die Alten »levél«. Levél ist aber ganz das deutsche Blatt und Blatt und Seite ist doch wohl von einander sehr unterschieden. Wie konnte man mit diesem Wort sagen: die Buchdrucker des XV. Jahrhunderts haben nicht die Seiten, sondern nur die Blätter ihrer Produkte bezeichnet? Die hyperorthodoxen Verfasser der Debrecziner Grammatik protestirten wider das ihnen deutsch scheinende Wort »oldal« (Seite), wir nennen die Seiten der Bücher jetzt »lap« (das Flache an einem Ding).“

⁵⁰ TübingaiKazinczy: esztendő. // – – tendő

⁵¹ K: [**Széljegyzet:**] Az **esz** szónak je[le]ntéséről lásd a' Hor[vá]lt István' jegyző köny[vé]ben ezen című [Dis]sertatiót: Az esz [sz]ónak értelméről, és [az] esztendő szónak [<...>] tájiraol. / Vezetője az **esz'** <...> értelme kitalálásában ezen szó: **eszköz** Medium aliquid efficiendi.

⁵² TübingaiKazinczy: **esztendeje (Ein Jahr) und esztendejének (ein Dativ) fünfsilbig.**

⁵³ TübingaiKazinczy: harmad évű, negyed évű)

⁵⁴ TübingaiHeinrich: **in unserem Lexikon nicht, sowie das Wort sich auch in der lateinischen Sprache nicht findet und wie das »gravis« hinwider in der deutschen.**

⁵⁵ TübingaiHeinrich: Dies könnte »könnnyelmü«, Leichtsinn »könnnyelműség« sein (von könnyü leicht, und »elme« Sinn, Denkungsweise) mit nicht mehrerem Zwang als aus lelki ösméret (geistiges Erkennen) lelkisméret (Gewissen conscience) ward, und aus tudni illik (scire licet) das tudnillik (scilicet).

⁵⁶ TübingaiHeinrich: „– auch billig ist nicht da, so wenig wie im Französischen. Dieses könnte méltány werden, aus méltó (dignus).“

⁵⁷ TübingaiHeinrich: (**Tapfere** mit goldenen Sporen)

⁵⁸ TübingaiHeinrich: ez a mondat hiányzik

⁵⁹ TübingaiHeinrich: „**Wir sahen**, dass die Übersetzer des **alten Testaments die Worte des** trostlosen Jüngers, **der seinen in den Himmel gehobenen Meister beweinte, so übersetzten:**“

- 80 denjenigen Vitéz die mit de<n> Zeitalter nicht vorschreiten wollen: Vitéz, sonst nennt man sie Lovag.⁶⁰ Prof. Dugonics fand⁶¹ daß die Paladin des Mittelalters von den Gliedern der Ritterorden zu unterschieden sind⁶², und ha[t] aus dem Lovag das fast komisch-klingende Lovancz geschaffen. Wer nun die genialische Dichtung des Cervantes ins ungrische übersetzen wird, der wird den Ritter von der traurigen Gestalt bús alaku Lovancz, und den irrenden bódorgó Lovancz
- 85 nennen können.⁶³ Ein anderer Schriftstell[er...] nannte die Lieblinge (Favoris) um der geh[e]gen⁶⁴ Sache eine schneidende⁶⁵ Benennung zu geben Kedvencz. –

---

⁶⁰ TübingaiHeinrich: „Wir nahmen also das alternde Wort hervor, und die Ritter von **Malta etc.** heissen nun »lovag«.”

⁶¹ TübingaiHeinrich: **hat gefühlt**

⁶² TübingaiKazinczy: Ritter-Orden; TübingaiHeinrich: von den Rittern der Orden unterschieden werden sollen

⁶³ TübingaiHeinrich: „...den Ritter der traurigen Gestalt »bús alakú Lovancz«, **sowie** den irrenden »bódorgó« nennen können.”

⁶⁴ TübingaiHeinrich: **verhassten**

⁶⁵ **K**: eine <...> schneidende

[JEGYZÉSEK KAZINCZY FERENC PANDEKTÁIBÓL]

[1]

Széphalom.

Octobr. 17d. 1814.

5 Beiktatni, installare
a' Pándectákból.
IV. K[ötet]. 376–378.

10 Nagy Gábor Úrnak, a' Debreczeni District. Tábla mellett első tekintetü Prókátornak
levele K[azinc]zyhoz. 1804. Mart. 2d.¹

15 Hibáznak a' Nagy Grammatika Iróji, midőn ezt mondják (Debrecz. Gramm. Bécs. 1795.
l[ap.]²): Iktatni vagy igtatni, ezt teszi: a' határon, az igon, túl vinni; mint ettől: al, altatni &. Mert az
addig igaz, hogy az ig határt, terminum ad quem jelent: de ez a' határ lehet kifelé és tőlem, befelé
és hozzám is; mert valamint mondhatom: az udvaron lévő kútig, úgy jól³ mondom ezt is: a'
házamba lévő asztalig, melly szállás amott kifelé való határt, itt pedig befelé valót jelent. Iktatni
tehát nem azt teszi: az igon túl vinni, hanem az igig vinni (vagy hozni). Hozzá tévén ezekhez e'
kérdést: Honnan tudja a' Debreczeni Grammatika, hogy az iktatni az ig szótól deriváltatik?

20 Abból is rosszul argumentálódik a' Grammatica, hogy a' beiktatni szó, valamint eliktatni
és kiiktatni, más szállás' módja szerint gyakran rossz értelemben vétetnek; mert ebből
telyességgel nem lehet azt kihozni, hogy ez a' szó titkolódó, vagy erőszakos, vagy másnak ellenére
való, váratlan, nem-rendes behelyeztetést tenne. Mert beiktatta a' lovakat, csak ezt teszi, hogy az
igig, az az, az ő feltett czéljáig elvitte; eliktatta, elvitte addig a' meddig szándéka volt; kiiktatta,
kivitte az igon (határon) kívül. Külömben is mikor e' szóval élnek, inkábbára elébe teszik, ha
25 rossz értelemben akarják a' szót vétetni: alattomban, orozva. De ha szintén nem teszik is, hány
szavunk van nekünk, mint minden nemzeteknek, melly sokféle és gyakran épen ellenkező
értelemben vétetik. Ezt magok is tudhatják a' Grammaticusok, innen tehát az e' szóval élést a'
Grammaticusok illetlennek az általok előhozott okokból nem tarthatják, kivált ha meggondolják,
30 hogy az a' szó is mellyet ennek helyébe tesznek: beállítani, beállítás, beállítatás sokszor igen rossz
és csúfos értelemben vétetik: Beállították a' Pellengérbe; a' Szégyenkőre állították.

Diplomaticum Datumok e' szónak régiségére.

¹ K: [bal oldalán a következő jegyzés, azonos kézírástól:] Ezen levélnek originalja Horvát Pistához küldetett.

² K: l[ap.] után kevés hely kihagyva a zárójel előtt, az oldalszám számára.

³ K: úgy <---> jól

a) A' T. Kazinczy Familia Archívumában egy missilis levélben de anno 1642, van e' szó épen ezen értelemben, a' mint ezt jegyzésem mutatja; de a' levelet ki nem írtam; de ha Regmeczre megyek kikeresem.

35 b) Azt itt párban ide zárt Régi levél. Igen jól jött-ki, hogy Papok írtak a' (Debr.) Grammatikában e' szó ellen; azonban itt épen papokra applicáltatik.

Erre ugyan azt felelhetnék, hogy azért hogy régi lehet rossz. De én azzal tartom, hogy a' Grammaticus nem nyelvcsináló, hanem csak a' már kész nyelvet analogiára hozza. Szégyen is volna egy Grammatikusnak nem tudni az ismeretes quae volet usus-t."

40

Ezen levele N. G. Úrnak folytattatik a' 381. lapig. a' 378 lap' végén ezen szóról kezd beszélni széképités (Restauratio), mellyen a' Debr. Gramm. ismét felakad. a' 379. lap végén így szóll a' levél:

Hogy pedig ez is régi és jó szó (Széképités), megtetszik ugyan csak a' Kazinczy Familia' Archívumában megtalálatható, s' 1704ben az Ónodi Táborból Kazinczy Andrásához, Ungvár V[árme]gyének V[ice]Ispánjához írt Bercsényi Miklós Generalisnak és Ung FőIspánjának leveléből, mellyben azt írja: hogy ő az Ónodi Táborozás miatt nem mehetvén, reá bizza hogy széket építsen, azaz restauráljon.

Copia.

50 Analect. Gabr. Nagy MStor. I. X. Nro 31.

Az Presbytereknek választásokról és Tisztekről az Néphez, és viszont a' Népről az eő Presbyterekhez.

1. Az Presbytereknek az eő választásoknak és beállításoknak módgyarúl⁴, most elsőben az gyengeséghez képpes.

Nem mehetvén most mégh az nagy gyarlóság miatt arra, hogy az Presbytereknek választások és beiktatások vagy állatások mindenekben az töb⁵ Reformata Ecclesiáknak szép rendtartások szerént léhessen, a' mi Kegyelmes Aszszonyúnk es Nagysága beczületes hű ember szológáy és Predikátori által ilyen modalitással & &.

60

—

Ezen Documentum Nagy Gábor Úr jegyzési szerént a' 17dik Száz' elején, Lorandffy Susána I Rákóczi György felesége alatt, a' fejedelem halála után, [amely] 1647. Oct. 24d. történt.

—

⁴ K: beállításoknak <modgyarúl> módgyarúl

⁵ K: az <töb> töb

65

[2]

Beiktatni, statuere,

Beiktatás Statutis.

Pandekt[ák]. IV. K[ötet]. L[ap]. 437.

70

Szendrei Gróf Török Bálintnak (ez Szendrei Kapitány és Tornai V[ice]Ispán volt) tulajdon kezével írt Manualisában ezek találhatók Kázmért, a' Familia' levelei közt.

Lap. 44. „1647. Novemb. 30d. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalan-emberünk – – 2a Xbr. iktattuk-be magunkat a' mi kegyelmes Urunk Ő Felséghe adta Donatiókkal az Alföldi Jóságunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.

75

Lap. 45. „1648. 23. Martii voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébeti Jóságnak beiktatásában.

Lap. 47. „1649. 30. Fbr. Fekete László Uram Wécsey Sándor Uram az ő Felséghe nova donatioja mellett iktatták magokat Hajnászkő várában.”

80

–

Tőle elválásán Anchises fijának.

Gyöngyösi.

Hittűl szakadásnak tellyes megorvoslása.

85 & &. magyarra fordított Laskai János. Váradon. 1644.

Itt egyik példában sincs való.

L. többet a' Critic[ai]. Jegyz[etek].b[en].

90

–

[3]

Solacismusok Német Irókból

Pandekt. IIIId. Kötet

95

l. 301–307.

–

Graecismusok Voss' Homérjában

100 Odys. IX. r[eihe]. 93., sie reichten des Lotos ihnen zu kosten σφι δόσαν λωτοῖο
πάσασθαι.

Odys. IX. r[eihe]. 200.,
Schöpft er mir jenen Wein in 12. gehenkelte Eimer
Süß und unverfälscht –
105 οἶνον ἐν ἀμφιφορεῦσι δωδέκα πᾶσιν ἀφύσσας, ἦδὺν ἀκηράσιον –

Od. XI. r[eihe]. 16.,
nimmer auf jene
Schauet Helios her mit leuchtenden Sonnenstrale.
110 (statt: nimmer schauet auf jene)

οὐδέ ποτ' αὐτοῦς
Ἥλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν –

Odys. XI. r[eihe]. 26.
115 Sondern netzliche Nacht umruht die elenden
Menschen.
ἀλλ' ἐπὶ νύξ ὅλοῃ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Od. XVI. r[eihe]. 218., scharfklauige Geyer,
120 αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες

Ilias. V. r[eihe]. 749.
Und aufkrachte vol selbst des Himmels Thor (st[att]: Und d. h. Th. krafte <.>s. auf) –
125 αὐτόμαται δὲ πύλαι μύκον οὐρανοῦ ἄς ἔχον ἾΩραι –

Ilias. XIII. r[eihe]. 706. beide von einem Joch, dem geglätteten wenig⁶ gesondert. τὸ μὲν
τε ζυγὸν οἶον εὔξοον ἀμφὶς ἐέργει

Il. XXIII. r[eihe]. 375.

Il. XXIII. r[eihe]. 505. Immer flog um den Lenker der Staub gesprengt von den
130 Hufen.
αἰεὶ δ' ἠνίοχον κονίης ραθάμιγγες ἔβαλλον.

⁶ K: geglätteten <---> wenig

–
Voss' Georgiconjában

(Ausgegeb[en] Eutin und Hamburg 1789.)

135

S. 5. r[eihe]. 12. Auch du dem die Erde das erste brausende Roß hintrömt, erschüttert vom mächtigen Dreizack.

S. 5. r[eihe]. 20. Und den entwurzelten Sproß der Cypferß' in der Hand, von Sylvanus.⁷

140

S. 9. r[eihe]. 42. Schon jetzt an Gelübd und Flehn dich gewöhnend. (st[att]: in dem du dich schon jetzt an Gelübd etc. gevöhnst) –

S. 16. Anmerk. zu R[eihe]. 104. Den Kraft in der Hand, (st[att]: mit dem Kraft in der Gand.

(Így Gessner az első Idillben: Die leichte Flöt' in ihrer Hand)

145

S. 21. r[eihe]. 147., Ceres zuerst hat die Menschen das land mit Eisen zu kehren, Angeführt – (st[att]: Ceres haz zuerst.)

S. 23. r[eihe]. 161., Ohne welche nicht fällt die Saat, noch die Ernte hervorkeimt (st[att]: ohne welche die Saat nicht etc.)

S. 33. r[eihe]. 233., Fünf sind Zonen am Himmel gestreift.

150

S. 53. r[eihe]. 363., Spielet das Wasserhuhn und die heimliche Sümpfe verlassend, Über das hohe Gewölkt sich der fliegende Reiher emporschwingt.

S. 61. r[eihe]. 438., Auch die Sonn' aufftralend, und [wieder] ins Meer sich verbergend. (die aufftralende etc. Sonne) –

S. 66. r[eihe]. (in der Anmerk[ungen]). Auch Drommeten, erzählt man, auch Rüstungen, raffelnd am Himmel.

155

S. 69. r[eihe]. 482., Auch raftete nimmer Traurigem Eingeweide (st[att] in dem trau Ein.)

S. 159. Anm[erkung] herliche Kinder gebachst du, Ihn den Herscher Apollon und Artemis, froh des Geschosses.

160

–
Graecismusok Klopstockban.

An Ebert. Könnten ihr Leiden die Menschen nicht weinen (active (st[att]. beweinen, wie κλαιω st[att]. ανακλαιω τινα.)

⁷ K: [Széljegyzet:] Sproß v. Sprößling

165 An Cidli. das webt keiner der Denker auf, Was vor Irren (τὸ πλανᾶσθαι) sie damals ging).
(Aufweben das Griechische ἀνυφαίνειν)

umathmen dich περιπνέω.

–

A' Messiadban

170

1. Ges[ang]. Schwur der Erlösung. Die Stimme angekündigt im Sturm.

Dort mit unsterblicher Schöne sie einst zu

verneuen beschloß

(st[att]. welche beschlossen hatte – Schöne τὸ καλόν).

175

Die Tage zu größern Werken erkohren.

Sonst unsterblich, nun Staub und enstellt

von der Sünde.

180

Und die Schöpfung der Menschen verneut

zum ewigen Bilde. –

Du bist ewig! kein endlicher Geist hat das

Zürnen (τὸ ὀργιζέσθαι) der Gottheit,

Eriner ja der Unendlichen tödtend mit ewigen Tode. –

185

Die neueren erhabene Empfindungen

alle –

Sterbende selbst unrengschindbar –

Spricht feuriger Eil zu Obadon.

190

–

Gallicismusok Wielandban

Oberon Str. 16. Sein Roß stets an der Hand. (st[att]. S. R. st[att]. an I. h. haltend)

195

Hüons Traum. Nichts mehr zu sehen (st[att]: Um n. ni. z. s.)

Musarion Die Nymph an Arm, nur Schleichend näher kam.

Neuer Amadis Die leichte flügel vergüldet.

–

200

Goethe.

–

Stella. V. B. S. 319. (ed. Tübing) Werden sich schon
legen die stolzen Wellen. (elles ses paeront bien, les ondes).

S. 324. Mich erstaunt ihr Muth. (ich bin erst über ihr M.)

205

S. 329. Wie lieb du mir bist (que vous m'êtes chère) –

[Goethe: Clavigo, Erster Akt:]

S. 378., wen man so ganz auch dem Sand ist (échouer sur le sable).

S. 380. wenn mir ihr Unglück nicht manchmal durch den Kopf führen

210

(gewöhnlich, d. d. R. ginge)

VIII. B. S. 223. wo sich jeder seines Wege treibt –

S. 333. ich helfer dich (st[att]. dir, aider qq.) –

215

[Goethe: Künstlers Apotheose:]

S. 341. Mir ist verwunderlich.

(ich finde daß schön, je trouve cela beau, én azt szépnek lelem)

–

220

Lessing

–

Sinn[gedichte]. - Génie – Ein Geist, den die Natur zum Muttergeist beschloß (st[att].
bestimmte).

Er geht, so kühn er geht, auch ohne Weiser sicher.

225

Esel und Nachtigallen. Es gibt der Esel (il y a des ans)

[Lieder: Die] 3. Reiche der Natur Dem ersten nicht an Güte gleich (daß dem
ersten nicht an Güte gleich ist)

–

Schiller

230

–

Was thun? Spricht Zeus? (que faire.) Ged. T. I. p. 29.

–

Wohl ist sie schön die Welt.

Göthe im Tasso –

235 Il est bien beau, Le Monde.

Die Sonne sie scheint. Bürger, Le Soleil, il rayonne. –

–

Klopstocks Geistl. Lieder.

Sinai und Golgatha.

240 Pand. IV. Köt. l. 62.

–

Werehr den Mann, der dich gezeugt,

Das Weib die dich gebahr

245 –

[4]

Az Új Szókrol.

250 Jenaische. Allgem. L. Z. 1804.

Jún Nro 144. pag. 523.

–

többek közt így szoll: hogy egy Új Német Szó, a' szokásban volt Idegen Szó helyébe
vétessék, ist noch nicht hinreichend, daß dasselbe eine treue Dollmetschung des fremden
255 Wortes, oder eine log[isc]h-richtige Bezeichnung des unterliegenden Begriffes seyn; es
muß dabey, zugleich leicht verständ[lich] bis zum Auschaulichen, nicht schwerfällig,
holpericht und ungelenkig, nicht zu lang, und schleppend, wohlklingend, mit einem
Worte, es muß eben so annehmlich für den Geschmack, als treffend für den Begriff seyn.
stbb.

260 Lásd az egész helyet kiírva

Pándek. IV. Kötet l. 187. 188.

–

Joach. Heinrich Campe Versuch einer genaueren Bestimmung und Verdeutschung der für
unsere Sprachlehre gehörigen Kunstwörter. – Braunschweig. 1804. S. 96.

265 –

Jenaisch. L. Z. 1804. Nro. 144.

Pandekt. IV. Kötet. I. 193–195.⁸

–

Campe a' fennírtt címü munkáb[an] a' Grammatikai technicus terminusokat [úgy]
270 fordította, mint:

Silbe, Urstoff[e].

Vocal, Grundlaut[e]

Conson[anten]. Bestimmungslaut[e].

Subst[antiva]. Grundwörter

275 Werba, Aussagewörter.

etc. etc. Recensentje az oda fenn említ[ett írás]ban, azt mondja, hogy az a' féle tec[hnicus] terminusokat nem szükség a' köznyelvre forgatni, mivel az egyenlékeny akar millyenek legyenek a' Hauptwortok (Mesterszók.), mert minden tudomány' mesterszavait könnyű a' tudománnyal együtt megtanúlni. stbb.

280 Ezen könyve Campénak adott al[kal]mat azon csúfolódó Írásra, mellyet ta<lán> Schulze készített (Új Németség), 's a' <...> Espritjében készült a' Mondolat is, <...> a' Dr. SzGyörgyié, noha én bizonyosan [tu]dom, hogy a' Mondolat készítésekor még a' Sch[ulze]... Új Németségét SzGy[örgyi]... nem ismerte, 's azt neki csak 1811 körül Pozsonyból Kállai Ferencz küldötte-meg. A' Mondolat pedig már legalább is 1809ben készen volt.

285 Hogy ez egy kis Datum legyen a' M. litteratura' historiáján, mellé tesszük, hogy a' SzGyörgyi Mondolatja, a' M[agyar]. Musaeumba, Pestre (nem tudom kitől) megküldetett, 's azt ott Szemere Pali már régen a' kinyomtatás előtt látta. Ezt tudom Szemerétől, a' mi Schulzot illeti, azt SzGyörgyinek Kállayhoz írt 's nálam Almosdon lévő, levelei bizonyítják.

–

290

---

⁸ K: 193–<497>195.

PHILOGIAI TÖREDÉKEK

Philologiai Töredékek.

I. Töredék.

—

A' Nyelv' eredetéről.

—

Képlaki.²

II.³ Töredék.

Orthographiai Fejtegetések.

Szemere.

III.⁴ Töredék.

A' Magyarok' Istenök.

Szemere.

IV.⁵ Töredék

A' Magam emberem

és

Kedveltem barátom

Szemere.

V.⁶ Töredék.

A' Passivál forma, 's az ik és ék

Conjugatio.

Szemere.

---

¹ K: [a lap jobb hasábjában, láthatólag utólagosan odaírva, azonos kézírás, más tinta; a cím fölött]

² K: [Az I. töredék a lap jobb hasábjában, láthatólag utólagosan odaírva, emiatt a többi pont római jelzetű sorszámozása átszámozva; a *Képlaki* más tintával, más kézírással]

³ K: **I.** [jav.]

⁴ K: **II.** [jav.]

⁵ K: **III.** [jav.]

⁶ K: **IV.** [jav.]

VI.⁷ Töredék

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról.

Képlaki.⁸

VII.⁹ Töredék.

A' Zusammensetzungokrol különösen.¹⁰

Képlaki.¹¹

VIII.¹² Töredék.

A Magyar nyelv' Capacitásáról

az Idegen formák' felvételében 's az Inverziókrol.¹³

Képlaki.¹⁴

IX.¹⁵ Töredék

Prosodiai Fejtegetések, 's a'

(Magyar)¹⁶ Rímről.

Szemere. v[agy] K.

X.¹⁷ Töredék.

A' Provincialismok' 's az elavúlt

Szók 's Szollások' használásokrol.

Sz. v[agy] K.

---

⁷ K: V. [jav.]

⁸ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás]

⁹ K: VI. [jav.]

¹⁰ K: különösen. <---> [erősen, vastagon áthúzott, így olvashatatlan mondatnyi terjedelem; a „különösen” szó után ezt követően később odaszúrt pont]

¹¹ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás]

¹² K: VII. [jav.]

¹³ K: az Idegen formák' felvételében. [azonos kézírás, azonos tinta; a kitett pont után írva] 's az Inverziókrol. [a pont nem lett törölve]

¹⁴ K: <Kölcsey> Képlaki. [a Kölcsey név erősen áthúzva, előbb ráírva a Képlaki, majd a Képlaki név a lehúzás utána írva; más tinta más kézírás]

¹⁵ K: VIII. [jav.]

¹⁶ K: [a szó körüli zárójel más tintával, utólag beszúrva]

¹⁷ K: IX. [jav.]

XI.¹⁸ Töredék.

A' Magyar Poetai Nyelv' állapotjáról
 's képezhetőségéről. A' Magyar
 Nyelv' Prozájáról, 's a' közbeszédéről.

Képlaki.¹⁹

XII.²⁰ Töredék.

A' Magyar Nyelv Bildungjának
 philologico-historicus előadása.
 Latyatuktól Sylvesterig – Sylvestertől
 a' Reformátorokon keresztül Zriniig,
 Gyöngyösiig, Illyésig stbb. – Ezekről
 Bárócziig, Bessenyei, Bárcsai, Orczyig
 – Ezekről Barótiig²¹,
 's Barczafalvi, Dugonics, Révai
 's Kazinczyig – Képlaki.²²

XIII.²³ Töredék.

A' Magyar Nyelv Idiotismusairol.
 Ha probalta-é már azokat
 valaki fejtegetni? és minő nyereséget
 ígérhet az erről való fejtegetés? Ha
 a' Nyelv Idiotismusai 's a' Nyelv[e]k kapacitása az Idegen formák felvételére
 ellenkezők-é²⁴ egymással? Kérdés, ha
 lappang-é a' nyelvben olly erő, melly
 egy Tristram Shandy, Butler, Don Quixote, stbb. írásában a' Launéval
 tellyes Génienek Önként²⁵
 adná-elő magát – Képlaki²⁶

¹⁸ K: **X.** [jav.]

¹⁹ K: <Kölcsy> Képlaki. [a Képlaki név a lesatírozott Kölcsey névre írva]

²⁰ K: **XI.** [jav.]

²¹ K: Ezekről <Szabó-Dávidig> Barótiig [az eredeti toll, tinta karikázó áthúzása]

²² K: [a Képlaki utólag odaírva, más tinta, Szemere kézírása]

²³ K: **XII.** [jav.]

²⁴ K: [új oldalon – 2. f. r. – folytatódva]

²⁵ K: Génienek <---> Önként [az eredeti toll, tinta karikázó áthúzása]

²⁶ K: [a Képlaki utólag odaírva, más tinta, Szemere kézírása]

XIV.²⁷ Töredék.

A' Philologus, és Grammatikus
hatalmáról a' Nyelvben? Micsoda
Relatióban van az Író a' Philologussal,
's a' Poëta különösen a' Nyelv'
bildungjára nézve. – Képlaki.²⁸

---

²⁷ K: **XIII.** [jav.]

²⁸ K: [a Képlaki utólag odaírva, más tinta, Szemere kézírása]

[GRAMMATIKAI SZÓJEGYZETEK AZ ÍLIAS-FORDÍTÁSHOZ]

<u>Vagnerből</u>	Revai Grammaticájából[ól]. ⁴
<p>Rom, Csornok, Csarnok, Csór, vagy Zsór (tuens) elcsünni Gyűlős nyomvaszt, finnya, gyapor, Zsinár, (levis. l. Pariznál is. élt vele Jób Laczi) Gede Szátyár (Homér) Kérdezet, Vínnye, Bérc (Homér) vérth (parizs))² Szalag.</p>	<p>L. 234. ss. félelm, hatalm, szerelm. & [238.] öbl, kebl, szobr & öbl, kebl, szobr.⁵ 244. Serge. siparium. 245. Karmantyu, pellíta manica 248. Odu, odv, daru, darv. 261. bátr, gyakr, latr, 281. elő, másod, harmad. 380. enen magam, tenen magad – minnen kéjünk, tenen kéjetek Készlelni persuadere (MSB.) 393. gyászolat (MSB.) siralma[t] teszek mint sárkányokét, és szolatot mint strutzokét. 439. Könyöklet. cubitus. 497. Atyájok (Komjátí). 625. töredetlen sziv (Pesti) kincsezni⁶ (id.) nyerni. 667. Kepék, capetias ligát. 705. Közelem, (Propinquus mens) vilagéka, világéjja, világéi [?] 798. segíjj, segits &et. léh, léhesz, lélek, spirat, –</p>
<p>Comeniusbol</p> <p>Vihar, Rivanes.³</p> <p>—</p>	

¹ [A kézirat bal hasábján]

² K: [más tintával elé írva]

³ K: Rivaner [jav.]

⁴ [A kézirat bal hasábján, az előzőektől vonallal elválasztva]

⁵ K: [A kéziratlap alján, jobb oldalon, más tinta, eltérő kézírással a két paradigma; az alsó Kölcsenyé]

⁶ K: kinczezni [jav.]

	<p>–</p> <p><Αιοσσωρ> Λαέρτηας</p> <p>Nagy Nemü Laertesnek gyermeke</p> <p>Odüsszeusz⁷</p>
--	---

<p>hozzá szoktunk az effélékhez; <u>olvasánk a' könyvet</u> sat. de e' szint' olyan hiba, mintha így szöllanánk: <u>olvastunk a' könyvet</u>. sa't. 'sat.⁸</p> <p>–</p> <p>Fél, feleim, Brüder, einer Brüder</p> <p>a' Latiatucb[an]⁹</p> <p>Egyminden, unusquisq[ue]., A' MS Bibl.</p> <p>beszéljetek igazságot <u>egyminden</u></p> <p><u>ő</u> felével</p> <p>Közel, közelem, prodimus mens. MSB.</p> <p>propinquus.</p> <p>Öröklet. hereditas: Ms.B.</p> <p>Rokon ő házához vicinum domum¹⁰</p> <p>MS Bibl</p> <p>fél, miféle, felekezet, felekezik, nem</p> <p>mi nemű, nemzet, nemz</p> <p><Nófieni, nevrem ekere [?]> Pesti</p> <p>–</p> <p>Mielkedet. oper<is> MSB.</p> <p>Tegezen, M<est[?]>er. Draskovics.</p>	<p>–</p> <p>Tetény, Teten</p> <p>apparitis. <él>egyek</p> <p>rel[ben]</p> <p>Cseke, v<ordu[?]>m, <...>tum</p> <p>–</p> <p>utolszeren, novissime MSB.</p> <p>Kiviva effregit MSB</p> <p>Nagy allatoVak, statura</p> <p>magni, MSB</p> <p>Jövetek, Sylvest. MSB.</p> <p>V frequenter <pri>matum um j.</p> <p>any<a>vá, anyája etc.</p> <p>106 ss. item anyán</p> <p>meltóú ibid.</p> <p>A <...>tét Latiatucban Intetve, intetje, <...></p> <p>törvény intetje, üldözte, <...> vtva, <...></p>
--	---

⁷ K: [más tinta, azonos kézírás] gyermeke <gondos> Odüsszeusz [ez alatt halványan] lát vala! [a lap alján, más betűtípussal] öbl lat vala

⁸ K: [más tintával – a *Felelet* „Édes Öcsém Uram” c. szövegének részlete]

⁹ K: [más tinta, *Révai: Antiquitates literaturae*-ből]

¹⁰ K: házához <... ad>domui ens

<p><u>Vicorum Nomina</u></p> <p><u>Antq. p. 84 ss.</u></p> <p>Táp. alimentum.</p> <p>Ór. excub[ito]r</p> <p>Aba desiderium.</p> <p>Adony fulcimen</p> <p>Bagota perfidia</p> <p>Bán, Bánk, Bana aedificium, structura, domus</p> <p>Báth pernoctatio</p> <p>Báta securitas</p> <p>Czaba militia</p> <p>Csaba habitaculum</p> <p>Gyarak estima[tio]</p> <p>Kal, Káló, possessio possessio propria haereditas</p> <p>Keszi, pratum ita resectum vt radices relictæ germinent</p> <p>Makó sedes certa</p> <p>Mor dos</p> <p>Náva locus benehabitandi</p> <p>Nyír rus novvm</p> <p>Rum altum</p> <p>Sütő diverticulum</p> <p>Szanad reclina[tio]</p> <p>Szokol mors perditio</p> <p>Tur explora[tio]</p>	
--	--

Rajta loet bosszút h[og]y torlanája Tinódi

3., írta, írta	írta írta
2., írt	írt
1., írtam –	írtam
3. Írtak, írtak	írtak, írtak
2., írtok,	írtok
1. írtok, írtok,	írtok, írtok

eleves

Kimenés expedítio MSB

eleve ín Latiatuc. éléve, éléje, Vívens

Partic. Imperf. item teremtéje

Pres. élő (félé: part.) vivens, qui vivit,

Imp. éléje (élé). qui vívébat

Perf. élt – qui vixit hosszú időt el<é>

Futur. Élendő, vilturus ember

ad, adott, adotta, adottál, adottam.

fut, futott, futotta – – futottam.

futtal, futtatok MSB.

vetted. MSB. (Szamosközi Dialectus)

Hiottam az aziuságot földre MSB.

Öttetek és Iottatok MSB.

Látották. Serm.¹¹ sa. de BV.

evettem, ivottam (Nográdi)

Innepéje, brattájá, pro. innepévé, brattává M[SB]

Monnál <...> tartana mend egetrelmeket M[SB]

(monnál <...>)

¹¹ K: Látották. <pre...> Serm

RÖVID LAJSTROMA A DEBRECENI GRAMMATIKA HIBÁS ÁLLÍTÁSAINAK

–
Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.

5

–
Az E[lő]Beszédben.

[A] leginkább jegyzést érdemelnek.

- 10
1. Hogy a' köznépnél van az Igaz magyarság.
  2. Hogy a' Magyar Nyelv' regulázására Tudós társaságot kellene állítani.
  3. Hogy kölcsönözni más nyelvből a' Magyaroknak nem szabad.

–
A' Grammatikában.

- 15
- L. 2., A' Magyaroknak nincsen sem több, sem kevesebb bötűjök mint a' Deákoknak, csak hang van több.

L. 5., A' gy, ty, ly, ny, ts, tz, zs, dzs, dz mindnyáján kettős hangok, de az sz nem.

L. 6., Ez a' Praeteritum nyugodtam, azt jelenti, hogy a' Nyugszik valaha így volt: nyugdzik, nyugodzik, nyúgodszik. mint nyújtódzik. Illyenek, a' visz, vidd, iszik, idd etc. Conf[eratur]. l. 122.

- 20
- §. XCIV.

L. 7., j, z, v. ezek hárman szolgabetük (litterae serviles) az ékezebb kimondásért. p. o. az árnyék pro, a árnyék.¹

L. 9., A' kettős hangok bötűkkel úgy élünk mint egyesekekkel. (vesd öszv L. 5.)

- 25
- L. 11., Így kell írni: házonn, erőbenn. különbség okáért, mert vadonn ferus, a' vadonn super fera.

Így a' t-vel is. oldaltt

L. 12. Köny, könyű. Az Egyes első ejtésiben (Singularis pers. 1.) V-vel nem kell írni, egyébkor lehet.

- 30
- L. 14. ezekből, a', ama' &cet. az Apostroph kimaradhat, mert a' nélkül is számos húzásaink vagynak. –

a buza így esik a' kimondásban abbú[za] mert z, marad-el. (vesd öszve L. 7. Álcza. árnyék, ott a' mondatik, hogy a' k ott csak euphonica littera)

L. 17., szer azt teszi rend. Egyszeres, az az, egyrendbeli, simplex.

¹ K: a árnyék. [ez alatti sor:] <...>

[Széljegyzetben:] L. 7 et 8., A' Szolga és cserebötűk közt nincs említve a' n. hát az s?

d[ett]o – mit teszen ez? inkább kell a' Szokásra figyelmeznii, mint a' Következtetésre
35 (Analogiára).

L. 19. Herczegné, és Barátné rossz, mert mint Komám Asszony, úgy Barátom Asszony.
Épen így Öcsém Asszony is hibás.

L. 20. Hat Casus.

L. 21. a' Gyermekek a' melly Péteré, vagy a' Péter' gyermeke (által szokván az e egyikből a'
40 másikba).

d[ett]o – Dativushoz (nak, nek végü ejtéshez) tartoznak a' ba, be, hoz, ra, úl, felé, mellé
etc. végezetek is.

L. 23., A' Dativusnak sokszor Genitivusi értelmet adunk p. o. embernek fija. (vesdöszv[e].
l. 21. ezen példával Péter' gyermeke).

d[ett]o – A' Nyelv mint találtatott-fel. először feltaláltattak: A' Névmássai. Azután
45 ezeknek hat Casusaik. A' Casusoknak² végzeteik a' Németeknél és Deákoknál a' Pronomenektől
vétettek. A' Magyarban azok Postpositiókkal (vagy is Elől utoljárókkal) formáltatnak, mellyek a'
külömbben Indeclinabile Nevekhez hozzájok adatnak.

L. 24., A' Genitivalis e láthatik először Postpositiónak,³ mint ebben földé lett, de ez a'
50 nehezség, hogy itt az e változik, mint esonta. A' Genitivalis e pedig változhatatlan. stbb. hihetőbb
hogy a' Genitiv. e lett az én ből. Péter-én. lehet az is, hogy lett a' nő, né-ből. kihagyatván az n.
valamint ebb[en] szemem az enyém első Syllabája kimarad. – 's ebből szeme-i. a' mi első bötüje. a'
többi Casusok' végzeti mind Postpositiók.

L. 25. a' pluralis' k végzete a' verbumokban is [me]g van, 's lehet hogy a' sok-bol vétetett,
55 mint a' ragasztékosokban az m, ebből enyim; éném.

L. 27. ezekben ló, tó a' v nem gyökér-betü mivel p. o. a' só-bol kihagyjuk, mert más só,
sója, más sava: a' hol a' v gyökérbetü, n[em] hagyatík-el, p. o. név, öv.

L. 33. Fi. adiectivum, és teszen valamihez tartozót. Hazaí, hazához tartozó. – Budai, égi,
ezek mind analogonok. Hogy a' fi adiect[ivum]. bizonyítja, mert fi, pl. fiak. fiú pl. fiúk.

d[ett]o – Palfiak, és Pálfiek ezek két különböző pluralisai⁴ ennek Pálfí.

L. 34., Magos, vagy magas (hoch) jön ettől mag (Saame) pluralis magasak, de mondják
magassak. ezt innen, mert mag, magu, magvas, magvasak, az v elhagyatík 's az s ben pótoltatík, 's
lesz quod supra.

L. 42. Comparatívust csinál, a' **bb**. Superlativusban a' leg Praepositio.

65 L. 44. bátor, bátrabb; lator, latrabb – ezek comparativusi megrövidítések, mint ez: erősb.

² K: <Ezen végén>A' Casusoknak

³ K Postpositiónak. – tollhiba, emed.

⁴ K: pluralisai^k [jav.]

L. 46. tized, heted, olyan végzetűek mint a' verbumokb[an] szaporod (ik), pirosod (ik).
Hanyadfű? az az, hanyadik fűvet érte-el? harmadéve, az az, harmadik fűvet ette.

L. 48. Én-nek genitivusa EnyÍm.

L. 48. Enyím, ex Ené, vagy Éné, Éném. Tíéd, ex Teé, vagy Teté, Teed. Övé, ex Óé, Ójé,
70 Övé. (lásd az ezen disquisitiók szerint készült hibás, de még is az Igazhoz közel járó paradigmát ezen lap[nak]. végén, 's a' 49.⁵ elején.) –⁶

L. 50., a, e, az, ez etc. kétséges, [hogy e]zekben a' zszolgabötű-é, mert [a] régiekb[en] így
van, az király, az barom, és a' Casusokb[an] az elenyésző z, dageschírazás által pótolatik-ki, mint
75 annak, ennek. Más részről pedig bizonyos, hogy a' beszédben a' Z[-]t mindannyiszor kihagyjuk,
valahányszor azt Mássalhangzón kezdődő szó követi, és rövidség[ne]k okáért kihagyhatjuk
írásainkban is. Úgy is lehet vélekedni, hogy a' Z csak a' gyökér, mint a' harmadik ejtésben az nk és
ez az oka, hogy annak eleibe hol át, hol ét teszünk, néha ít is, mint ebben izé. (vesdöszve Lap. 7.
és 14.)

L. 52., A' köznép alig tesz a' ki és melly közt különbbséget, de a' mellyen nem lehet
80 csudálkozni, mivel a' Közbeszéd más nyelveken is különböz az Irásbeli és Tudósok beszédétől.
(vesdöszve a' Praefatiót, hol a' Köznép' nyelvéről a' mondatik hogy az a' Jó Magyarság
Criteriuma, és hogy a' szerint kell írni).

d[ett]o – Ennen, tennen, önnön, ezekben az en és ön postpositió.

L. 53. a' ruhajÁ-ban, a' Suffixum A n[em] ebből van ő hanem A, illud.⁷ (Itt a' Suffixumok'
85 magyarázatokról sok jó van. 's a' Debreczeni Grammatika valóban tiszteletet érdemlene ha
megállított⁸ Principiumokon, nem pedig találgatásokon épült volna). –

L. 54. a' Plurala Í ez<ekben> házaIm⁹, házaInk. ebből van N<... két> dologra vitetik. a' K
pedig személy<eket> az az, Í jelenti a' possessumnak, <a'> K pedig a' possidens personának
90 sokságát. Ennél fogva Cs[ípkés]. Komáromi példája szerint az Í mellől kilehet hagyni a' K-t
mikor a' megelőző Possidensben már ott van az a' K. és így jól van Katonák fegyvere. és Katonák
fegyverei.] Ez pedig Katonák fegyverek homályos, mert ezt is teszi: milites sunt árma. Igaz ugyan
hogy ezen következő példákban a' K t n[em] lehet elhagyni: Minekünk embereknek kezünk de az
ilyenekkel n[em] igen élünk. etc. etc. (lásd végig a' XLVIIedik §t.)

L. 67., Esetje, ez 's az e'hez¹⁰ hasonlók szeretik az e vel a' j t mint-egy elnyeletni, 's lesz
95 eseti.

⁵ K: 's a' <...> 49.'

⁶ K: [Szeljegyzetben:] Conf[eratur]. Révai

⁷ K: [Szeljegyzetben:] Veszöszve a' XLVI. §. Révaival.

⁸ K: megállított – th. emend.

⁹ K: hazaIm – th. emend

¹⁰ K: az <ezekhez>éhes

L. 68., boldogabbik. ez az ik a' mellyik-ből van elszakasztva. (NB. Lap. 46. ezekb[en] tizedik, pirosodik, az iket azt mondja n[em] tudni honnan van?)

L. 71. sq. Angyalok, Erdélyben Angyalak. kérdi honan ez a' külömbbség. valyon n[em] egyformán volt-é valaha minden kemény vocalisu végzetek n[em] egyforma hangot vettek-é fel a' Pluralisban? Azt mondja igen, és az a' hang az ok volt. etc. (lásd a' nyomorék okoskodást egész a' 74dik Lapig.)

L. 76., Három Imperfektum, és egy Preteritum.

L. 77., Lészesz vagy leszel

d[ett]o – légy vagy legyél

105 (lásd ezen istentelen formációt ismét l. 78. megújítva)

L. 78 és 79. Lejénd

L. 79. Léve, ez Supinumnak vétetik.

d[ett]o – a' Suffixum k, sz, l honan vette magát a' Verbum Substantivumb[an] nem tudja.

L. 80., A' Rendes igék gyökere kitetszik a' többek közt a' participiumból és Imperfectumb[ól] finali terminatione resecta, olvaso, olvas-ó. szeret-e, és így val-a, val-ó dant val, lev-e, lev-ó dant lev vagy csak le. Ezeket osztán flectálja a' rendes úton.

L. 80. Vagyok, ennek nincs jövendője, mert kirekeszt minden jövendőt. (miért nem hát a' múltat is?).

L. 81. lészek presens, lészek futurum (es ist nur ein wohlgemeinter Rath.)

115 L. 83., Ehetném, ez 's az ehhez hasonlók a' Tchető verbumból származott Óhajtók. 's csak így flectaltat[na]k Indicat[ivus]. Imperf[ekt]. ehetném vala. Perf[ekt]. ehetném volt. Subiunct[ivus]. Perf[ekt]. ehetném legyen. Plusquamp[erfekt]. ehetném volna.

do – olvasgat, kéreget, és nyomtat, futtat ezek jelentő erejekre nézve¹¹ analogonok.

L. 84. 85., szeretlek, szeretel (a' híres csonka forma). Így kellene mondani: szeretel engem, de ezt a' szokás elrontotta. ebben még megvan: viszel engem, nem viszesz (?) –

L. 85., A' Transitivum Verbum flexióji holvették magokat? felelet. a' Verbum Substantivumok vagyok és leszek, flexiójikkól. a' Determinata formáb[an] pedig, a' Possessivum Nomenéből.

Hogy esik ez? ime a' paradigma

125

kapok	kapsz	kap.
vagy-ok,	leszesz	
kapunk	kaptok	kap-nak

¹¹ K: nezve – th. emend.

vagy-unk,	vagy-tok,	vagy-nak.
-----------	-----------	-----------

A' vastag vocalon végződők¹² kivén a' Sing[ularis]. Masodik pers[ona]. a' vagyokot veszik; a' vékony vocalon végződők, a leszeket.

Szeretlek, kaplak, a' vagyok és leszek végbötűjüket veszik-fel.

130 's a' szeretlek ugyan szépen jön innen lesz-EK, de a' vagy-OK bol miért kapLAK és kapLOK? ennek az oka nem tudatik.

Szeretel engem, ez a' gyönyörű forma jön ebből lesz-el. Fájjalja a' Debreczeni Gramm[atika], hogy ez a' forma csak ezen kevés¹³ verbumokb[an] van még fenn, mint olvasOL, viszEL.

135 eszel (jó, mert eszik), de a' Subjunctivban, úgy tanítja, mindenütt meg van. olvassÁL, kergeSSÉL.

L. 87. kapom, kapod, kapja, a' Possessivumok' Suffixumaikkal,
zabom, zabod, zabja.

De hát a' pluralis:

kapjuk, kapjátok, kapják.

140 Itt a' felelet. Jőnek ezek a' Singularis tertiatol. p. o. kapja. innen kapj, innen kapjunk, innen kapjuk (bravo!). hát a' második persona? épen így: kapja, kapjá, kapjátok. 's a' harmadik? kapja, kapjá, kapják. (sic!)

L. 89., a' Második személy három féle. így p. o.

olvassz,

145 olvasol, (!)

olvasod. –

L. 90., padja, nem paggya, vagy padgya. Igen jó. de miért hát a' Grammatika' eleje táján: attya, annya, báttya? (lásd. p. o. l. 9.,)

150 L. 97., Hogy az Imperativusban a' t terminatióju verbumok nem j ha[ne]m s bötút vesznek, annak a' lehet oka mert némelly Napnyúgoti Nyelvekben is a' t és s egymással felcseréltetnek Was, Das, Wasser[.] Ezekben a' Hollandusok t-ét mondanak. A' Zsidóknak pedig a' **Tau** sziszegő. Illyen sziszegő T. és D is volt régen nyelvünkben, illyenek ma is a' ts, tz, ds, dz, kellett valaha lenni dsz nek is, de helyettek már ma tiszta **T**. áll. Innen van már a' **T** mellett **S** az Imperativb[an], mint tanits, sokszor a' T elváltozván, mint szeress. &cet.

L. 98., Jere ebből Jöjj erre. Jövel, ennek Imperatívja, eljövök.

¹² K: eredetileg: végzők

¹³ K: csak <eg> ezen kevés

L. 99., hisz, nyugosz 's más ilyen regulátlan verbumokb[an] a' Subjunct[ivus]. Imperf[ekt]. lenne hiszne, nyugoszna, könnyebb kimondás miatt, hinne & cet ha így írjuk nyugodna, akkor a' gyökér nyúgod.

160 L. 100., hall-valánd, szeret-lejénd, és így hallándok, szereténdek.

d[ett]o – Az Infinitivus így származik, kap lenni, kap-ni.

L. 101., Infinitivi Imperfect.¹⁴ hogy láttam. etc. (!)

d[ett]o – hallándani. Futur[um] Infinit[ivus]

165 L. 101. 102., Az mondatik, hogy a' tanítvánn, vagy tanítva nem participium, mert ezek indeclinábilék. Származnak így.

kapó. participium.

a, e, postpositio.

és így kapó-a, kapva. mint fenyő, fenyvek. tovább kapvá, és nn postpositióval, kapvánn (ez tehát a' Gerundium, viselő) kapva, és kapvánn, ugy különböznek, mint kertbe, és kertben.

170 Ezen lapon azt is megvallja, hogy az ilyeneknek kapva, tépve participialis értelmek is van, de azért csak nem szünnék-meg Gerundiumok lenni.

L. 102. 103., legendi gratia venit, olvasás' kedvéért jött, magyarosabban: olvasni jött. (Igen jól, de miért haragszik hát B[eregszászi]. az Infinitivussal élésre?)

L. 104., menőben ez Supinum. ez is olvastomban.

175 L. 110., nem mondjuk, eszek de igen, evék, evél, eve. ez pedig edí nincs magyarul, mert ettem csak determinatum. 's ez mind azért mert az eszik és esz, iszik és isz cselekvő igék, nem közep. (Sunt transitiva, non vero intransitiva).

L. 110. kaszáll, ennek a' passivuma kaszálltat, kaszálltattatom.

180 L. 111. Megvallja ugyan, hogy az ódom, ődöm nem passivalis végezet, hanem az Intransitivumo[k] de ez bajlódom azt jelenti, hogy magunkban szenvedünk ugyan, de azt más valaki okozza. Azután a' kaszálltat etc. arra viszi a' figyelmet a' ki által a' dolog véghez megyen, nem pedig a' ki szenved –. tovább, az IK a' passivalis végezet, az ód, őd pedig mind azt veszi-fel – ódik, ődik. stbb. (lásd végig a' Szerencsétlen Új passiva forma mellett való okoskodást az egész LXXXVIIId. Czikkelyb[en] a' 113. lapig.

185 L. 115., csalódom, csalódom, csalódik

(csalom, (csalol, (csal.

az az.

A' passivalis végzetek így származnak.

1. szem[ély]. a' determinatáb[an]

¹⁴ K: <---> [felé, mögé írva:] Imperfect.

- 190 2. – a' csonkábol,
3. a' gyökér 3dik személytől.
d[ett]o – csalódj, csalódjon és csalódjék. Csonkaforma: csalódjál.
L. 116., csalódjon, ő csalódjék. 'S így ezen a' tónuson az egész paradigma. Egy valóságos Amphibion Révai és Versegi közt.
- 195 L. 118., himezhámoz, zúrzavar ezek 's az ilyenek kettős gyökerű ígék.¹⁵
L. 121., Érzik, hallik vagy az Indicativus Presens Determ. Plu[ralis]. (Többes személyében, was soll das heißen? [mit jelent ez?])
d[ett]o – Látszik, ex lát, látoz, látozik.
L. 124. Ezekben Ifjanta, haza, este, eleinte etc. az a, e Postpositio. (Közönségesen a' Post
200 és Praepositio az Euphoniai betűváltozásokkal rakatnak-fel, hoz hez, ra, re stbb.)¹⁶
L. 125. Kor postpositio, és ezt teszi in. p. o. aratáskor.
L. 126., szer, szor, ször. Ez is postpositio. (L. 17., a' szer Substantivumnak vétetik ezen értelemmel: rend.
L. 127., ban, ben, vagy helyesbben bann, benn.
- 205 d[ett]o – elé, n[em] elő ex el és é (!). elő ex el és öl, hozzá ex hoz és vá. Kívül ex ki és ül.
&cet. Ilyen gyönyörű formációkkal származtatnak a' Prae és Postpositiók egész a' 129. lapig. Különös jegyzést érdemel még, fel ex fő és ól, felé ex fel és é. stbb. Mert kigyőzne annyi bohóságot leírni? – fogva ex fogó ex a fogó fogva. (de hova tették azok az e[mbere]k az eszeket?)
- 210 L. 138., Inkább, ebből lett I<...> IK mindég megkülönböztetést jelen[t] ik ennek a' comparatívja ikkább.¹⁷
L. 141. tudniillik, vagy tudnillik (így szaporább).¹⁸
L. 142., A' Magyar legutolsó Gyökerek egy Syllabájuak. Ezekhez vettetnek Némelly Bötűk, magokb[an] semmit sem jelentők 's lesz a' gyökérből Új szó. (deriva[t]io).
- 215 L. 143. – 147. Azt állítja-meg, hogy az igaz Magyar Szavakban a' lágy vocál nem concurál kemény vocállal. 's ezen állítást a' temérdek ellenvetésektől így akarja megszabadítani.

¹⁵ K: [Széljegyzetben:] NB. csillincsapólok, szurkapiszkálok, csereberélek, n[em] elliptika compositiók-e ezek nyelvünkben? valamint a' Mérmondó is Beregszászinál.

¹⁶ K: [Széljegyzetben:] NB. az Euphoniai betűváltozások miatt van az is, hogy sok particulák csak a' Consonánsb[an] mondatnak [me]ghatározottni. Így nn pro en, tt, pro <ett> et &cet.

¹⁷ K: [Széljegyzetben:] NB. L. 139. Azt állítja, hogy a' köznép ma is mondja ikkább. azonban az ik comparatívja (ha volna) lenne ikabb, v[agy] ikobb. de ik = ille. és így az egész okoskodás, vagy inkább bohóskodás hasra esik.

¹⁸ K: [Széljegyzetben:] NB. L. 142. Négy nemeit mondja a' Szoszármatatásnak, v[agy] csinálásnak.

1. Deriva[t]io.
2. Compositio.
3. Idegen nyelvb[ől] kölcsön[zés].
4. Per Onomatopoeian.

Béka, fazék etc. ezekben a' lágyc vocal e, határos az elegyes természetű vocállal. Í. Béka, fazék. és így nincs kifogás a' régula ellen.

220 Asztalé, fáé általában a' Genitivalis é sem teszen kifogást, mert ez ismét Í. asztali, fai (a' 24d. lapon. A' Genitívot másképp magyarázza)¹⁹

[144. lap] Hallék, hallanék, Itt csak azért van e, hogy megkülönböztessék ezektől: hallák, hallanák. Hogy pedig nem mondjuk hallík, azért, hogy megkülönböztessék az épen illy bötűkből álló Substantivumoktól: fogyatéék, fogyatík.

225 [145–146. lap] Az é t. i. a' rövid e két féle. tiszta – etc. és a' [mel]y ö-vé változik. A' hosszú é is két féle. Némellyik nem változik í-vé, mint menyét etc. (miért? n[em] tudja) némellyik í vé változik, mint: békesség bíkesség.

Hogy a' hosszú é í vel cseréltetik-fel, az esik a' könnyebb kimondásért, a' homály' eltávoztatásáért, 's az ékességért. És így ez nem hiba.

230 [146–147. lap] Ezekből következteti már, hogy a' Latiatuc n[em] való magyar hagyomány. Mert ilyenek vagynak benne²⁰ zumtuchel pro zumtuchal, pukulnec pro puculnak. Ugyan ezen okból nem jól vagynak írva a' régi Documentumokb[an] némelly Magyar Nevek, mint: Zemera, Hetumoger, Verbulch, Zeguholmu, Zogeva, e' helyet Zagyva. (Ha valaki mutat bohóbb Grammatico-diplomatikust, erit mihi magnus Apollo). –

235 L. 148. s. fás ez 's a' hasonlók így származnak. fa, lesz pluralis fák, elvettetik a' k, 's tétetik s lesz fás.

Személy, az ilyenekben, csak a' Singularishoz tétetik a' terminatio.

240 L. 150., Siralom. ez 's a' hasonlók származnak így: sír, innen Imperf[ekt]. sira, innen siralom p[er] terminationem lom. Néha mindazáltal a' Jelenvalónak, és talán a' Második Aligmultnak első Személyei(k)től is, sőt az egészen múlt[beli] egyes 3dik személyétől is ([amel]y egyszer 's mind a' Részesülőnek is egészenmúltja) formalÓDnak szók hallom-ás, talám-ol, ittas, jártas. stbb. –

L. 154. s. Kerület helyes, felület nem, mert fel prae és postpositio (?).

L. 155. Ebből falat, nem jó falatozat.²¹

245 d[ett]o – Személyes azt teszi szép (?) és így személyesen ezt teszi²² szépen, nem pedig személy szerént.

L. 159. ssq. a' Magyar Formatívum Suffixumok parallelába hozat[na]k a' Görög, Deák, Német 's más nyelvek Formatívumjaikkal.

¹⁹ K: [Széjgyezetben:] NB. asztal-é, asztal-i. Illyennek mondja a' né-t is.

²⁰ K: bene – th. emend.

²¹ K: [Széjgyezetben:] NB. Micsoda módokon szabad v[agy] inkább n[em] szabad új szókat csinálni l. 154.–158. Reg. XIV–XXI.

²² K: személyesen <...> ezt teszi

L. 172., A' Formativum Suffixumok' praesendált egyformaságokból mutogatja, hogy a'
250 Nyelveknek eredetek Egy. 's ezt némely több nyelvekben feltaláltató Szókból bizonyítja.

L. 175. Nádméz ez 's az ilyenek ellyptica Compositiók, ebből nádból való méz, tyúktól
ebből tyúknak való ól.

Káka-bél kákához hasonló bél.²³

Péter-kés Péterhez való kés. 's ezen szellemb[en] egész a' 179 lapig.

255 L. 178. s. Néha külön véve a' Compositumoknak egyike sem teszen semmit, mint dérdúr,
díbdáb, tséltsap stbb.

L. 179. Arboczfá composit ex, arbor et fa. Fogoly madár ex vogel et madár. Kutyapezcér
ex kutya et pes²⁴.

260 L. 180., Nem jó Uram Atyám. és ha mondjuk is Uram Király, Uram Isten, de ezek amattól
különböző mondások.

L. 181. Ember élete, e' helyet emberé élet. Varmegye hajduja, Varmegyéé Hajdu.

L. 192. Az effélékben: az Én Jánosom, a' te Soroksárod stbb. ezek: a, az, én, a' te stbb. e
helyett állanak: enyím, tiéd, övé és nem Megkülömböztetők (Articulosok). –

L. 197., Se pénze, se posztója nincs. (pro sem) –

265 L. 198., Valamint a' Segítő, úgy minden egyébféle Íge, a' mellyel valakinek valamit
tulajdoníthatunk²⁵; a' Harmadik ejtést kívánja p. o. tartozol szolgálni a' hazának.²⁶

L. 202. A' Foglaló (Subiunctiv)²⁷ móddal többnyire akkor élnek a' Magyarok is, és úgy,
mint más Nemzetek: hanem hogy a' Jövendőjét nem hallani a' közbeszédben. (miért még is a'
Közbeszéd a' tökéletes Magyarság Criteriuma?)

270 L. 203. Csak két rendbeli Verbumokat lehet Infinitívussal egybeszerkeztetni.

1. Értelmet, akaratot stbb, 's magunkban véghezmenő cselekedetet jelentőket, de csak úgy
ha mind a' határozatlan, mind a' határozó módban álló íge, azon egy dologra vitetik. (látok írni,
tudok kapálni).

275 2. Másra ható jelentésüket, 's ezeket úgy is, ha nem mind a' két íge azon egy dologra
vitetik. p. o. küldöm Pétert szántani, hívom a' cselédeket enni.

Ezen két rubricából minden józan fej következtetheti, hogy hát a' Magyarban az
Infinitívussal élés csak nem végetlenül széles kiterjedésű.

De mit mond a' Debreczeni Grammatika?

²³ K: [Széljegyzetben:] L. 177. Vőlegény (vivőlegény)

²⁴ K: kutya et <pe---> pes

²⁵ K: tulajdonítunk [felé írva javítva]

²⁶ K: hazát [jav.]

²⁷ K: (<Subi---> Subiunctiv)

Éppen nem az! Jó ugyan ez mint felebb látánk: küldöm Pétert szántani, de már ez: látom
 280 Istókot szántani, igen rossz, mivel ezen példában, a' határozatlan módban lévő Ígék Magunkban
 véghez menő cselekedetet jelentenek; ha szinte némelyek az effélék közzül telyes cselekvők is,
 vagy magunkra hatók. [Illyenkor] hogy-gyal kell élni. Mert látom Istókot kapálni, vagy szántani,
 ezt így is lehetne érteni, látom hogy Istókot kapálja (fellebb azt mondá, hogy ez jó: küldöm Pétert
szántani. de hát ezt nem lehetne így érteni: küldöm, hogy Pétert szántsa?)

285 A' Szenvedőb[en] azonban az Infinitivus jól jön-ki. p. o. akarom a' Szőlőmet kapáltatni.

Ez sem jó győzöttnek lenni láttam, mert ez németes v[agy] deákos a' helyett láttam, hogy
győzött. Ámbár²⁸ a' 205 lap szerént az effélékre n[em] jó a' nyelvet m[eg]szorítani, mivel sokszor
 a' Deák vagy Német egybe szerkeztetést követvén rövidebben szollhatunk: legalább a' sok **hogy-**
ot inkább eltávoztathatjuk. Úgy is látjuk, hogy eleitől fogva egyik nyelv a' másiknak
 290 tulajdonságait tette magáévá, és annál fogva pallérozódott. (lásd szóról szóra p. 205)

Az Infinit[ivus]. Perfectummal való élésről láss. p. 209. is.²⁹

L. 211. Supinumokrol lévén szó, ezek hozatnak-fel mint Supinumok: menet, jövet,
 menőben, dülőfélbenn.³⁰

295

—

A' mi a' Debreczeni Grammatika' Toldalékjait illeti, különösen az Etymologizálásra nézve,
 azokbol nem lehet Hibák' laistromokat készíteni, mert csak nem minden sort le kellene írni.

300 Azoknak nevetséges voltokat nincs senki a' ki ne érezze, 's ne tudja.

²⁸ K: Ambár – th. emend.

²⁹ K: [Széljegyzetben:] NB. Hogy az Infinitivussal élés eleitől fogva sajátja volt a' Magyar Iróknak lásd Révainál
 Antiq. Litt. Hung. p. 151. s. Ha valaki nem látott egyebet a' Bécsi MS. Biblián²⁹, 's az Ilyés Püspök könyvén kívül,
 még is csak e' kettőből is e' felől bizonyos lehet. A' mi különösen az Infinit Perfectumot illeti (látom győzöttnek
lenni), hogy ez is Magyar Szollás, megtanúlhatták volna a' Debreczeni Bibliothecáb[an] lévő Régi Magyar
 Agendariusbol is, hol ilyenek vagynak: Kristust Szenvedettnek lennie etc. De így van az, mikor valaki a' Nyelv'
 históriájának minden tudománya nélkül kezd a' Grammatizáláshoz.

³⁰ K: Ezt követően két sor olvashatatlanul kihúzva.

RÖVID LAJSTROMOK ARANKA GYÖRGY GRAMMATIKAI HIBÁINAK AZ ERDÉLYI TÁRSASÁG ELSŐ
KÖTETÉBEN

Cseke. Octob[er]. 21.dik.

1815[.]

Rövid Lajstromok, a' Cons[iliarius]. Aranka György Grammat[ikai]. hibáinak, az Erdélyi
5 Társaság' Első Kötetében.

—

L. 39., Nem szeresj, szeresje, rázj rázja, *vonj vonja*, hanem szeress, rázz, *vonny*.

L. 40., A' Nemes haza *se* keresi.

L. 42., Legelső tulajdonsága a' Magyar nyelvnek az, hogy A' mint beszéll úgy ír, és a' mint
10 ír úgy beszéll.

L. 42., Elmejié, Kezié, nem Elmeéé, Kezéeé.

L. 43. Az á é, és â, ë között közép hang nincsen.

L. 44. Kaszáll, kaszálya, fon, fonnya, itt az Ypsilon **j** helyett tétetik 's ez Euphonicai
lágylása a' bötűnek.

L. 45. A' Vezető-Szócskának (Artikelnak) fő célja a' nyelvekben, nem a' Nem'
15 külömbségének kijelentése, hanem az, hogy a' Magán-értető szót a' Mássalérthetőtől – a'
Substantivumot az Adiectivumtól megkülönböztesse.

L. 48., A' Személyt és hívatalt jelentő Szóknak kétféle többes Számok vagyon. p. o. János,
Jánosok, Jánosék. Első K [b]an. másik ÉK [b]en.

(Tudhatta volna Cons[iliarius]. Úr, ha csak Pereszlyenyitől is, hogy a' Jánosék, ennek a'
20 Genitivusnak pluralja: Jánosé, és, hogy minden külömbbség nélkül, minden Genitivusokat lehet
declinálni.)

L. 52. Az én, te, ő Pronomeneket soha sem szoktuk sem a' Verbum, sem a' Substantivum
25 elejébe tenni, hanem ha a' személyek megkülönböztetése, 's a' beszéd' egybe köttetése *különösen*
kívánja. És így Én szeretem a' Virtust, és Az én Atyám németes szollások. (Conf[eratur]. l. 158:)

L. 55., Az Activum Verbumnak nincsen Szenvedő formája soha, sem az eredeti
formájában, sem a' több mindenféle származott formáiban, hanem csak akkor egyedül, mikor a'
csináltató formáb[a]n van. ad, adat, adatik

L. 56., A' Közép Ige (Intransitivum) a' maga conjugaltatásáb[a]n vagy a' Cselekvő vagy a'
30 Szenvedő formát követi vagy *mind a' kettőt*[.]

L. 58., A' határozott, vagy kötött forma (forma constructa, determinata) a' Gyökér mellé
a' birtokos Név-más Eny-im, Ti-éd, öv-é utolsó bötűt veszi-fel.

L. 59. A' Szenvedő forma egészen visszája a' végbötűkre nézve a' Cselekedő határozatlan formának. Ugyan is ebben az a' **K** melly a' cselekedőben az egyes számban az Íge végén az első
35 személyben vagyon az a' Szenvedőben a' harmadik személy' végére tétetik. (p. o. várok és váratik)

L. 60., Példa arra, hogy az Intransitivum, mind a' Cselekvő, mind a' Szenvedő formát követi.

Vágyom, vágyol, vágyik.

Vágyok, vágysz, vágy,

40 Vágylak,

Vágyom, vágyod, vágya.

(Miért nem jó hát, ha ez ugyan jó¹, a' következő lapon, a' vál és válik?)

L. 74. A' Tés forma (szeretlek, látlak) csak első személlyel bír, másodikkal épen nem, harmadikkal ezen egy szóban eszem,

45 eszem, eszel, eszik,

Eszlek – eszen.

Megeszen a' farkas. (De hátha esz, eszen, mint lesz, leszen, ?)

L. 74., A' mikor a' Jó Deák Imperfectummal él, akkor a' Magyarban is okvetetlen evvel az idővel kell élni. De ne ercsd és ne követsd a' mai Németes Deákokat, kik a' Német
50 Imperfectumot olykor is Deák imperfectummal teszik-ki mikor a' deák múlt idővel szokott élni. (Conf[eratur]. l. 109.)

L. 75. Mondá vala, hibásnak látszik, semmi megkülönböztetett értelme, vagy élése nem lévén (Conf[eratur]. l. 107.)

L. 76. Talán írok, azt teszi fogok írni és így ez bizonytalan jövőendő.

55 L. 77. három változást mond a' vastag vocalu determinata formában.

zár-ja 's a' hasonlók

vágygya 's a' hasonlók.

padollya, szánnya 's a' hasonlók.

L. 91., a' **V** bötűn végződők a' Gyökérb[en] a' lág² hangért a' kimondásban, a' **V** mellé
60 egy **U** betűt is szoktak felvenni. p. o. Hívu, rívu, szívu.

L. 108., Németes Magyarság: Holnap írandó lesznek. stbb.

–

Nem lehet, hogy az említett Cons[iliarius]. Úrnak egy istentelen periodusát az Erdélyi Tars[aság]. I. Darabja 19. lapjáról fel ne hozzúk. Íme:

¹ :K: jo – th. emnd.

² K: a' <---> lág

65 A' Cicero halhatatlan³ beszédei keresetlen, mindennapi szókkal vagynak írva, melyeken sem az óság' penésze, sem az újság' íze nem érzik, czifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a' szolgáló leány is megérthesse. stbb.

Ez a' periodus, hogy Yorick szavával éljek, akarmelly nyelvre fordítassék, nem teszen egyebet, hanem azt, a' mi a' Debreczeni Grammatikának Elől-(utól)-járó beszédjében is van, hogy
 70 t. i. az ír jól Magyarúl, a' ki úgy ír hogy a' Köznép is megértse, az az, hogy az Igazán jó Magyarság' Criteriuma a' köznép' nyelve. Meg van mutatva, hogy a' Debreczeni Grammatika ezen állításával is úgy bánt, mint más száz állításaival, az az, a' munka közben el elfeledte, 's az ellenkezőt mondogatta. lásd többek közt a' Debr. Gramm. 52. és 202. lap. Hogy Cons[jiliarius]. Úr is épen ezt míveli, bizonyítják a' következő helyek. lap 107. ezen formárol Mondá vala, így ír: a'
 75 **Közparaszt nyelvből** nem régen kezdették némellyek szerencsétlenül az **Írás és könyv-nyelvbe is bé-vinni.** Ismét l. 119. Azt mondja, hogy a' Magyar Nyelv-Mesternek tudni kell a' külömbbséget melly van a' Könyvbéli és közönséges beszéd közt.

Nem kell-é minden lépten kiáltoznunk az Idvezítőnek szavait?

Uram, bocsásd-meg nékik, mert nem tudják mit cselekesznek!

---

³ K: Cicero <...> halhatatlan

ELŐSZÁMLÁLÁSA AZON PRINCÍPIUMOKNAK MELLYEK A 'RÉVAI' GRAMMATIKÁJÁBAN
MEGÁLLÍTATNAK

Előszámlálása azon Príncipiumoknak
mellyek a' RÉVAI' Grammatikájáb[a]n
megállítatnak.¹

5

–

1. Révai, minden kétségen túl, originalis és mély belátásu Philologus volt, 's nem minden verisimilitudo nélkül lehetne azt állítani, hogy nála nélküle² a' Magyar Nyelv' Etymológiája most³ is csak ott állana, a' hol Molnár Albert' és Pereszlényi' idejekben állott, vagy talán ott sem, mert ki
10 nem tudja, hogy a' Debreczeni Grammaticusok, 's Révainak Ellenküzdője, Versegi, ezen részben szertelen nyelvrontásokat⁴ csináltak 's⁵ terjegettek?

2. Révainak fő érdeme abban áll, hogy ő a' Magyar nyelvről En gros, és en detail⁶ sokat és mélyen gondolkozott. A' különös esetekből egyetemi⁷ Príncipiumokat hozott-ki, 's ezekből a' különösöket ismét úgy tudta ki húzni,⁸ hogy magának mindég consequens igyekezett⁹ maradni¹⁰,
15 's a' látszó Anomaliákat is ugyan azon Príncipiumokra vitte-vissza. És így Révai egészen Antipodjok¹¹ a' Debreczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni, hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben ismerték, de főképen három ok jött-össze¹² benne, mellyek őket inconsequens Grammatikusoká formálták.

1. Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.

20 2. A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.

3. A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Príncipiumokat, hanem az örök tapogatódzás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végtelen inconsequentiákra kellett vetemedniük.

¹ K: [a bal felső sarokban, más tintával, azonos kézírás:] **Nro 23.**

² K: hogy nála nélküle [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

³ K: Nyelv Etymológiája **belső ismérte** most [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁴ K: **nyelvrontásokat ferdítéseket** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁵ K: **és** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁶ K: **En gros, és en detail Egészében és részenként** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁷ K: esetekből <...> egyetemi

⁸ K: **ki húzni <1...ethez tatni>** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

⁹ K: consequens <...> igyekezett

¹⁰ K: **consequens igyekezett maradni maradt** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

¹¹ K: Antipodja [jav.]

¹² K: ok <jött bennekk ösz> jött-össze

25 Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, mellynek rövid előadatása következik.¹³

A' Grammatikának közönséges törvényei ezek: Consuetudo, Analogia, Etymologia, és Euphonia[.] A' Consuetudo, nem csalhatatlan Nyelvbíró, mert Varrónak szavaként, est in motu, itaque solet fieri ex meliore deterior. A' Szokásnak azért az Etymologia és Analogia tartják a' fákját, 's ezek vezetik-vissza a' mai rossz szokást a' régi jóra, ezek térítik a' régít is ott hol az hibás. Így vissza-jön az Ik és Ém mellyeket Versegi megvetett. Így eltöröltetik a' Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végezet. Így megcorrigáltatik a' régi, és új rossz szokás: Vitézeknek Száma pro Számok. Így visszaadatik a' i böttű az illyekben imádja, kívánja, az imággya, kívánnya rossz szokás ellen,¹⁴ valamint az eredeti böttű is ezekben ravaszság, imádság, mellyeket a' rossz szokás így ejtett hajdan imátság, ravasság.

Révai tehát nem a' Szokást, hanem a' Principiumokon épült etymologia' hagyományait követi a' Grammatikában. 'S az ő Etymológiája magán a' Magyar nyelven kívül egyfelől a' Napkeleti más felől az Északi nyelvekből veszen segédet, mellyekkel a' Magyar nyelvet úgy hiszi atyafiságosnak lenni, hogy mind ez, mind az Északi és Keleti nyelvek egy már elenyészett köz törzsöknek egymástól nem felette messzére elágazott leányai, 's midőn ezt 's ennek következéseit állítgatni 's használni meg nem szűnik a' Rudbeckianus névtől nem csak nem retteg, sőt azt dicsőségnek tartja. Tam magnum tam charum mihi est hoc nomen. Ezek saját szavai Grammatikájának 52d. lapján. Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem célúnk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni.¹⁵

45 Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia, Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyúnk, mint p. o. azok, a' mik¹⁶ a'

¹³ K: És így Révai egészen Antipodjok a' Debreczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni, hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben ismerték, de főképen három ok jött-össze benne, mellyek őket inconsequens Grammatikusoká formálták.

1. Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.

2. A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.

3. A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Principiumokat, hanem az örök tapogatódzás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végetlen inconsequentákra kellett vetemedniük.

Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, mellynek rövid előadatása következik. [mindez egy vonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

¹⁴ K: ellen. valamint – th. emend.

¹⁵ K: Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem célúnk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni. [Ez a mondat három harántvonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

¹⁶ K: azok, <mellyek> a' mik

50 Diphthonguszokra, és még inkább a' **H** bötűre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a' két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal legyen szó.¹⁷

55 3.¹⁸ A' legelső 's legfontosabb felfedezés tehát¹⁹, mellyen az egész Grammatikai alkotvány épül ez: hogy a' Magyar Nyelvben nincsen Flexio, hanem csak Constructio, és-így az, úgynevezett, Affixum formatívumok nem értelem nélkül való syllabák vagy bötűk, hanem értelmes szavak, mellyek hajdan szokásban voltak, az az, velek külön is éltenek nem csak in statu affixo. Mint ez alább bővebben kitetszik.²⁰

60 4[.]²¹ Minden Gyökér (t. i. a' legelső gyökér) a' Magyar nyelvben egy vocalisu, az az, egy syllabájú. 'S az ilyen első egy syllabájú gyökerek eredetüképen mind Nevek (Nomenek). De²² későbbben vétettek Verbalis, Adverbialis, Conjunctionalis, és Interjectionalis értelmekben is. Lásd ennek bővebb deductióját Vig Lászlónál l. 252. ssq.

65 5[.] Az ilyen első gyökerek minden²³ mesterség nélkül constuáltván, lettek belőlök újabb és öszve-tett értelmű szavak, eredetüképen ismét nevek, de a' Velek éléshez képest Verbumok is és Particulák. Mint csalhatatlan példák az ilyenek: éj-fél-kor, husz-ár, stbb. De mivel a' mesterkéletlen öszvetétel miatt kellemetlen hangok estek sok helyet, az Euphonia hozzájárulván az eredeti constructióhoz, kerekébb és lágyabb hangok jöttek-ki a' durva constructiókból, következő módakon.

1., Congrua vocalium mutatione. Így p. o. kárddal²⁴ pro kard-vel, pokolnak pro pokol-nek.

70 2., Assimilatione vocalium plena, et media, mint fát pro fa-et, csodák pro csoda-ök (ex fa-at, csoda-ak). Így lett a' kerne-ik azután kerne-ek²⁵ böl a' kérnék, az assimilatiót mindég követvén az öszveforradás.²⁶

3. Elisione. Így irék ex ira-ék az **a** vocal elidáltván.

¹⁷ K: Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia, Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyunk, mint p. o. azok, a' mik a' Diphthonguszokra, és még inkább a' **H** bötűre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a' két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal legyen szó. [egy vonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

¹⁸ K: **3**. [más tintával, feltehetően utólag odaírva]

¹⁹ K: tehát [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

²⁰ K: Mint ez alább bővebben kitetszik. [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

²¹ K: **4** [más tintával, feltehetően utólag odaírva]

²² K: <de> De

²³ K: gyökerek <ö-> minden

²⁴ K: kárddal [jav.]

²⁵ K: azután <ker- > kerne-ek

²⁶ K: **NB**. <---> [a lap jobb hasábján a 2. ponttal egy magasságban Kölcseytől származó négysornyi széljegyzet, tőle áthúzva]

4., Contractione. Így kong ex kon-og, reng ex ren-eg.²⁷ Lásd ezeket Víg Lászlónál l. 239 sqq.

6. Az Euphonia tehát az oka, hogy az eredeti constructió a' maga egyűységében
75 látszatóképen nem mindég maradt meg. A' szavak resolútiójokban²⁸ tehát tudni kell a' következőket.

1., Hogy mind azon nevek, mellyek már ma csak in statu affixo vagynak-fenn, eredetek' szerént saját²⁹ 's állandó vocalissal bírtanak.

2., Hogy az Öszveforradás által eltűnt vocálok el ne tévesztessenek.

3., Hogy az Elisio és Contractio miatt vocalis nélkül maradt Affixumok Asyllabumoknak
80 ne vétessenek.

4. Hogy végre a' Magyar Szavakban a' vocal nélkül maradt Consonántok is értelemmel bíró nevek, kivévén a' Connectens Litterát (lásd. Révai Grammat. l. 192)³⁰

85

NEVEK.

A' Nevek' felxioja, a' felvett systemánál fogva nem egyéb constructionál: két gyökér tétetik öszve vagy három is, mint ebben: hal-ak-at.

Fő gyökér az úgy nevezett Singul. Nominat. E'hez affigálatnak több gyökerek 's formálatnak az úgy nevezett Casusok. Íme a' magyarázat.

a., Gyökér – Hal.

b., Plural. Affix. Ök. multus, melly Congrua mutatione lesz ek, ok, ak. és így Hal, hal-ök, hal-ak piscis multus vagy piscis multitudo. (lásd Révai Gramm. l. 197. sqq.)

c., Másik plurale Affixum, mely már ma csak in forma constructa van-fenn, ez í, vagy (ai,
95 ei) Hal-i. hal-ai. piscis multitudo. (Rév. Gramm. l. 200)

²⁷ K: ex <reng> ren-eg.

²⁸ K: szavak <resolútiójuk> resolútiójokban

²⁹ K: szerént <---> saját

³⁰ K: [a 3. főló versójának bal hasábjában Szemere Pál kézírásával – a főló bal felső sarka levágva:] – <...> empiriát <...> az exament is, <...> más Grammatiku[saink az Etymológiát, Analogiát, Euphoniát a' Szokásnak subordinálgaták, ő a' Szokásnak a' philológiai Tribunal' Üléseiben az első helyet kimutatta ugyan, de hogy az a' maga <...> Alak- hanem Együttvaló Társait Dictatori hatalommal elnémítsa, meg nem [en]gedé, sőt ezen Collegium meghatározásait csak nem minden esetben a Nyelvphilosophia iskolájában nevelt Rigorismusnak Foruma elébe appellálta; <azonban elfelejt...> kezvén <arról hogy> A' <---> nyelv Országában a' közönséges törvények mellett municipalis törvények <nek is szükség lenni, elfelejtkezvén arról> vannak 's a' regulásság a' műveknek különböző nemeiben különböző. <--- Szép> Művész leh [a jegyzet itt minden ok nélkül megszakad]

d., Affixum Genitivale e ex jé, eredetiképen e és aspirációval jő suns, sua, suum. És így Hal-é, Hal-ak-é, piscis suum, piscium suum aliquid.

e., Affix. Dativ. nek, per congruam mutationem nak. relatio, oppositum, adversum. És így
100 Hal-nak, hal-ak-nak, piscis, piscium relatione, in oppositum piscis, piscium. &.

f., Affixum Accusat. et, per congruam mutationem at, ot öt. obiectum, subiectum. Így Hal-at, hal-ak-at piscis³¹, pisces obiectum.

g., Az úgy nevezett Ablativ. Affixumok kétséget sem szenvednek, így a' Révaitól úgy nevezett Mutativus, és Substitutivus Casusok' affixumaik is, től, vé, úl, vagy a' tudva lévő
105 Euphoniai változásokkal, tól, vá, úl. (Lásd mindezeket Révai l. c. l. 207-213.)

A' Nevek' flexiójokhoz tartozik a' Comparatio is, mellynek magyarázatja ez:

1., Positivus a' gyökér, nagy

2., Comparativust csinál a' gyökérhez affigált szócska öb abundans. melly ma in statu non affixo így van fenn: bő és így nagy-öb, per congruam vocalium mutationem: nagy-ob, per
110 geminationem emphaticam: nagy-obb, magnus abundans. hajdan a' bő így mondatott bű, innen ez a' formatio Sylvesternél, nagy-ub

3., Superlativust formál a' Comparativus, 's némellykor³² csak a' positivus elébe tett leg superfluus. leg-nagy-obb, superflus magnus abundanter. Lásd. Révai l. c. l. 213-219.

115 **Névmásai.**

A' Névmásai is a' Nevek' rubrikájok alá tartoznak, 's ezek különös figyelmet érdemelnek azért, mert mind a' Nevekkel, azoknak possessív jelentésökben, mind az Ordinalis Számokkal, mind a' Verbumokkal ezek construáltatnak. Ime tehát a' Pronomenekről való tudomány.

120

Első rend.

A' Personálék.

125 Ezek vagy simplexek, vagy Compositumok. A' Simplexek ezek.

Első személy., Én Ém, Ék.

mellyek közül a' két utolsó csak in usu affixo maradt-fenn, cum mutatione vocalium congrua. Ezek így construáltatnak Numerus és Casus szerént.

³¹ K: piscim [jav.]

³² K: 's <gyakran> némellykor

Sing. Nom.	Én,	Ém,	Ék
Gen.	Eny-ém	–	–
Dat.	Nek-em	–	–
Acc	Eng-em-et	–	–
Abl.	Től-em	–	–
Plur. Nom.	Mí, mü ³³ , Mík, mük, Mínk, münk	Énk, emek,	Ük

---

³³ K: mú [jav.]

[JEGYZÉSEK SZEMERE PÁL JEGYZETEIBEN]

[Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatásokból]

5 Pest. Februar' 12d.
1816.¹

a' Jelentésből²

- 10 Minden nemzeteknek a' szövétnekei. (k).
másutt, tiszteknek előmeneteleik.
Ditsőség (cs ex s simpl) (Mul[atóságok]. b[an]. ditsőség)
Vannak (gyn)
Náluk (o)
- 15 Tökélletesedésben (l. simpl.)
Intézett törekedés (intéztetett). másutt, ragadtatott figyelme.
Országoknak sorsát (l. legfelül)
Az óta (azóta és azolta).
Reménylem (reméllem és remélem)³
- 20 Újságomnak belső **elintézését** (intéztetését)
másutt, dolog' közeltetését.
Kebelökben. (kebelekben és kebelökben, és kebelükben.)
Jelessebb (jelesebb)
Utána (utáná)
- 25 alúl (alól, mint nálók, náluk)
Ujságai sokaságaa (ujságai' sokas.)
Fellül (felül)
Hang-mesterség (musik Tonkunst.)
Kiváltképpen (kiváltképen)⁴
- 30 Geografia (geographia)
Lészen (lészen)
Pósta. –

¹ K: [a dátum alatt, ceruzával, Szvorényi József kézírásával:] (A „Nemz. ujs. és „Hasznos Mulats.)

² Kt: [a cím és a szöveg közé beszúrva, a cím fölött, Szvorényi József kézírásával:] Gramm. jegyz. Kölcsnytől

³ K: (reméllem és <reméllem>) remélem

⁴ K: ez alatt: <Geographia>

35 másutt. Decemb. 26 dikán. 1 só Januar[ban] (Januar' 1 sóje)

Tudósítások. 1., Hitöket. (allandóul mint kebelök, gyönyörködésök)

Privilegiomos (privilugirt,)

Per centum (procent.)

40 Nyugtatvány (Quittung)

Törvény-jovallás (Entwurf, Prej<ust [?]>)

másutt, törvényjovallás (ohne <Comenzions [?]>zeichen.)

Nemde

Törvényesség (legitimité új fr. szó, loyanté.)

45 Se kedve nincsen (sem)

Nüremberg (Nürnberg).

Szovai.

Mellék (mellyék).

Megint (megént)

50 Kéntelenek (kénytelen)

Wadson az Attya (Wadson der Vater W. az Atya, vagy Atyja)

Allapottja, és Attya,

Allyas (aljas).

masutt, audientia (ohne cz)

55 Audienczia.

Tisztviselői, fia (talán mint haba, magzata. Sine litera Euphonica.) Alattvalói
(durchgängig ohne i.)

Egy.

60 Igazollják, taplálljuk, lásd túl állapottja, csak Attya 's allyas

Közül

Teljes (telyes)

Veszszük (vesszük).⁵

⁵ K: [Széljegyzet:] NB. viselem – kürt, szarucsinált-kürt

65

Tudos. 2.

Pörös

Imént következnek (wie szerént) megént)

Jussaikat (jusaikat)

70

hálá (hála)

Ó Ts. magassága (s. k. Hoheit)

botsájtottak (bócsájtottak)

távul (távol, mint náluk, alúl)

Fellebb (felebb)

75

Attyát, annyát (l. felebb. igazolja Tudos. 3.

Újj (új)

Szeléd (szelid)

Várossának (városának, T. 4. mint felebb jussának) másutt (T. 5.) városá).

80

hozzájok (hozájok)

Éppen (épen, mint felebb kiváltképpen)

Czél (külömböz. cs h ts.) Herczeg, és Tzimbora. T5.

Kérelem. (—)

tájja (tája)

85

Múlats. 5.

Thymantes Cyclopsát, [melye]k úját a' Satyr méri Lessing 's több ismerők hibásnak tartják, weil der angenommene Maaß v[on]. einem Satyr unbestimmt ist. [mivel a feltételezett mértéket nem egy szatír határozta meg] Az Agamemnon' képét elburkolásnak pedig egészen más okát adja

90

arcza (tzimbora)

T. 6. Örökösseink[nek] (másutt városá)

Öszveségessen (gesen)

Nemzeti Őrség (national gard)

másutt, hagyatik.

95

Értetődik (értetik)

Ujittsa (ujítsa)

Múl. 6.

roszszat (roszat)

- 100 Tud. 7. Béke^{ss}ég (békeség ex béke, ex békés békésseg).
 T. 8. Tellyesen (telyesen) az 1[.] Tud[ó]sítás] ban volt teljes
 Egygyesült⁶ (másutt egy)
 T. 10. Jegyzék (à la érzék)
 Törvényjavall[ás]. (másutt j^ovall.)

105 T. 12.⁷

Mulats. 7.

Meg eewn. Igen is mint lőn, tőn, vőn. Mert figyelmet érdemel, hogy három féle forma van a'
 Magyar Verbumokban. 1., Thema Simplex. Sine suffixo. 2., Thema cum suffixo. **ik.** 3., Th[ema].

110 cum suffixo **en.**

Így

esz	eszik	eszen
lesz	–	leszen
tesz	–	teszen
isz	iszik	iszon
vonsz	–	vonszon

fek	fekik	feken
feküsz	feküszik	feküszön
feküd	feküdik	feküdön

115

Ez megérdemelné a' bővebb fejtegetést.⁸

enyész	enyészik	–
tetsz	tetszik	tetszen
vesz	–	veszen
–	alszik	alszon

⁶ K: <Eggye>⁷ K: <...> (<...>)⁸ K: A lap alján Szvorényi József kézírása: Kölcsey Ferencz sajátkezű jegyzetei.

[Jegyzések Taxonyi János Tüköréből]

120

Cseke. Maj?⁹ 24dikén. 1816.

–

Az Emberek Erkölseinek és az Isten Igazságának Tüköre stbb. stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tarsaságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt[attatott]. az
125 Akadémiai betűkkel. 17[59. Esztendőben.]

–

Elő-járó beszéd –¹⁰

palérozott quoniam ex folio,

közönségesen, palérozott.

130

rutság, nem ruttság.

kik a' tükörben szemlélik

és tzirkállják magokat¹¹

rútab, szeb

Ély azokkal sem ritkábban, sem röstebben.

135

lészesz

L. 5., Medgyünk, az az mit tegyünk

– esedezzék.

L. 7., Beszprim.

L. 14., Szokta vala imádkozni Solosmáját.

140

L. 18., esék, tsüggede

– Egy elsőben

L. 20., Serkegeti.

L. 30., volt egy igen gonosz, a' ki sem Istennel, sem maga üdvösségével semmit sem gondolt, férje.

145

L. 31., Míveld nekik. (pro velek, zhu ihnen, facias illis)

L. 33., levegne.

L. 37., hetedszaka.

– mintha neki adnók.

L. 40.¹²

⁹ K: javítás után: **Maj?**

¹⁰ K: [Széljegyzet:] A' könyv' orthographiája az Antijottistáké.

¹¹ K: [Széljegyzet:] Az előbeszédben. ezekben, tükörben, kiváltképen,

¹² K: <...>

- 150 L. 44., szégyenség.
L. 48., eltekellé (Innen Révainál: tekélletes)
– büntetődnek.
L. 54., keresztyén.
L. 68. virág versek (az az világi versek. Lásd a' Péczeli' gyűjteményében Prof. Szombati'
155 Értekezését ezen Perui szóról: Virág-ocha.
L. 175., Az ők leánya
L. 266. gyakdosának <bros [ʔ]> tűkkel.
L. 267., Ájtó. az az ahítat, imádság. – az ájtóknak formáját leírta.
L. 269. Gyermetske.
160 L. 270. Az ő fiának tiszteletlenségéért – (L, <...os> tiszteletlen).

Második Könyv.

- L. 11., gyomorkodva monda neki (stomachari, gyomorkodni)¹³
165

---

¹³ K: a lap alján Szvorényi József kézírása: Kölcsey Fer. jegyz.

A' NYELV VÁLTOZÁSAIROL.

A' Nyelv változásairól.

Csekén febr. 16kán. 1823.

Azt mondja Menage (Baylenél, Dict[ionnaire]. Art[icle]. Gournai), hogy Gournai Kisaszszony (ki
 5 Racannal egy korban élt), nagyon boszszankodott, midőn a' francia Academia a' nyelvből a' régi
 szavakat számkivetette. – Ezen Kisaszszonyról mondja Sorel (de la Connoissance des bons livres
 nevű munkájában). Ceux qui ne sont pas assez vieux pour avoir eu sa Conversation, doivent avoir
 recours à son livre appellé: Les Avis & les Presens de la Dem[oiselle de]. Gournay. Ils y
 10 trouveront plusieurs chapitres du Langage françois, entre autre le chapitre des Diminutifs, &
 quelques uns touchant la Poësie, ou elle veut remettre en credit les mots composez à l'imitation
 des Grecs, & faire toujours subsister sans aucune exception, le langage de Ronsard.

Menage az ő Dictionariumok képében írt Instantiájában így érdeklí Gournainak ezen
 oldalát: Először beszéll a' proscibált szavakról:

Ces nobles mots [Ezek a nemes szavak], moulé, ains, jaçoit,
 15 Ores, adonc, maint, ainsi-soit,
 A-tant, si que, piteux, icelle,
 Trop plus, trop mieux, blandice, isnelle,
 Pieça, tollir, illec, ainçois,
 Comme étant de mauvais François [melyeket rossz franciaságúnak tekintenek].
 20 Tovább így beszélletti a' Dictionariumokat:
 ...Bien que telle outrecuidance
 (Soit dit sauf vôtre reverence)
 Fist, préjudice aux Suppliants
 Vos bons & fideles Clients;
 25 Et que de Gournay la Pucelle
 Cette savante Demoiselle,
 En faveur de l' Antiquité
 Eut notre Corps sollicité
 De faire ses plaintes publiques
 30 Du decri de ces mots antiques:
 Toutefois & cet.

Azt mondja Bayle a' felh[asznált]. Art[iculus]. H jegyzetében, hogy kétség kívül sokan
 kárhoztatták Gournait, 's ötet a' vénség hibájával vádolták, Horatznak a' vénekről írt ama' versei
 szerént:

35 Vel quia nil rectum, nisi quod placuit sibi, ducunt,

Vel quia turpe putant parere minoribus, et, quae

Inberbes didicere, senes perdenda fateri.

Mais tout bien considéré, mond Bayle, cette Demoiselle n'avoit pas autant de tort que l'on s' imagine, & il seroit à souhaiter, que les Auteurs les plus illustres de ce tems-là se fussent
 40 vigourement oposez à la proscription de plusieurs mots qui n'ont rien de rude, & qui serviroient à varier l'expression, à éviter¹ les consonances, les vers, & les équivoques². La fausse délicatesse, à quoi on lacha³ trop la bride, a fort apauvri⁴ la Langue. Les meilleurs Ecrivains s'en plaignent, je dis les Auteurs, qui sont le moins incommodez de cette indigence, et qui trouvent dans le fond fertile de leur génie de quoi la réparer. Citálja La Bruyere (Charact[eres]. Chap. de
 45 quelques Usages) Nôtre⁵ Langue doit beaucoup aux Ecrivains qui disent certes en prose, et qui se Committent pour luy dans leurs Ouvrages. Áldást mond a' Meauxi és Nimesi Püspökökre, hogy régi szavakkal élnek, 's ez által a' prescripciót megakadályoztatják. Azt mondja továbbá, hogy ez a' Nyelvszűkítés nem a' halandóság sorsától ered, mellyhez képest (Horat[ius]. de Art. v. 68)

...Mortalia facta peribunt,

50 Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.

Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,

Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.

Il s'y fourre, úgymond, je ne sai quel complot, et cette machination ne vient pas tant des Lecteurs
 55 qui sont Auteurs, que de ceux qui ne le sont pas. Mert, úgymond ezek csak critizálnak, de a' Compositióval együtt járó bajokat nem érzik. Azok a' kik érzik kedvezőbbek szoktak a' Szók eránt lenni, ki vévén két nemét az Auctoroknak. T. i. 1., Az Ifjakat, kik csak a' legújabb könyveket olvasván, minden azokban nem található szókat kárhoztatnak. 2., Azokat, kik csak két három évben írnak valami kicsiny munkát, a' kik érezhetik a' régi szavak híját, mert kevés ideákkal
 60 bajlódnak.

Baylenek jegyzete helyes, de mindent özve gondolván, a' bajnak kútfeje az Academiában fekszik. Ha az Academiának finnyássága a' régi szavakat kárhozatra nem ítélte volna, úgy az Olvasó a' Marot szavaitól el nem szokott volna, 's az Írókat a' régi szavakért nem fogta volna balúl ítélgetni. – Richelieu nagy politicus volt, de kis lelkü Litterator. Ő a' nagy Irókat, mint
 65 Corneillet, irígy szemekkel nézte, 's az Academia inkább arra volt calculálva hogy a' Geniet és a' nyelvet féken tartsa, mint sem arra, hogy azokat felemelje. El vala érve a' cél! Francia Ország a'

¹ K: éviter [th. jav.]

² K: équivoques [th. jav.]

³ K: sic! [helyesen: lâcha]

⁴ K: sic! [helyesen: appauvri]

⁵ K: sic! [helyesen: Notre]

nagy Kormányzó idejétől fogva féltudósoknak hazája lőn, 's a' nyelv az Enthusiasmus magasságáról leveretett. Panaszolkodott La Bruyére, panaszolkodott Voltaire de hijában, erőlködött a' revolutio alatt nőtt generatio, de későn! A' mi meg történt, az megtörténve maradt.

70 Ezen jegyzés ajánlatik megfontolás végett azoknak, kik egykor, az olly sokaktól ohajtott, Magyar Academiát felállítani fogják. Boldog leszesz Magyar nép, ha nyelved egy illy *törvényhozó*⁶ Academia nélkül fog felvirúlni. Jusson eszetekbe, Tudósaink, hogy Ronsard és Marot belső érdemre még is többek voltak, mint a' híres Boileau, kit igen méltán nevezhetnénk poëtai skeletonnak.

75 Mivel az előbbiek a' nyelvben esett változásról szollanak, hozzájuk lehet adni a' Grammaticus Victorinusnak ezen tudósítását⁷, mellyet Bayle Art[icle]. Tecmesse, a' D. jegyzésben Martianus del Rio szavaival hoz fel, ki Syntagmat. Tragici Part. ultim. így szól: Scribit Victorinus lib 1. veteres nunquam c & m conjunxisse usque ad Julium Caesarem, qui primus Alcmaeon, Alcmena, Tecmessa, quos prius Alcumenam, Tecumessam, Alcumaeonem scribebant.

80 A' Magyar Neologok, ha nagyon szoríttatnának ezzel is csinálhatnak magoknak egy perczyi szabadabb lehellést.

Az Associatio törvényei szerént, mivel névváltoztatásról esett szó, eszembe jut Baylenek egy mondása Art[icle]. Goudimel, F jegyz[et]. végén. Je pardonnerois aux Poëtes Latins, ce qui n'est point pardonnable aux Historiens, d'avoir ôté, ou changé, ou ajouté, quelques Lettres à
85 Goudimel; car c'est un mot un peu bien rude dans la Poësie Latine. – De hát más poesisben? hasonló okok mindenütt hozhatnak elő hasonló következtetéseket. –

...hanc veniam petimusque, damusque vicissim.

---

⁶ K: nagyobb betűkkel

⁷ K: ezen <...> tudósítását

JEGYZET AZ ÚJ SZÓKROL A' MAGYAR SZÓFABRIKÁK SZÁMÁRA

Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára

5 Az Új Szók felett folyt pörekben, az Új pártosinak nem kicsiny erősegek vala az, ha olly nevezetes külföldieket hozhattak elő, kik a' magok nyelveken épen azt tették, a' mit ők a' magyaron. Íme tehát egy auctoritás, a' mit még tudtomra egy magyar Neolog sem hozott fel.

A' Fracziák híres Comicus Moliere nagy Szó faragó volt. 'S ez a' Franczia Academia vaspálczája alatt, 's a' Boileau barátságában nem kis dolog vala.¹ Bayle a' ki a' franczia nyelv ügyében Competens bíró, 's előítélet nélkül való Litterator volt, megcsipi Molieret (Artic. 10 Poquelin) ezen szabadságért, de utána teszi a' D. jegyzetben, hogy ő M[olier]ban csak a' szabadsággal visszaélést kárhoztatja, mert egyéberánt, mond, nem lehet titkolni, hogy Moliere gyakran² nagyon szerencsés szófaragó volt, és a' franczia nyelvnek nagy hasznára élt, mellyet sok kellemetes szavakkal és *phrasésekkel*³ meggazdagított. Azt mondja továbbá, hogy a' Moliéret gáncsoló Grammaticusrol azt lehetne mondani, a' mit [Aulus] Gellius mond a' Furius új szavait 15 gáncsolt Grammatikusrol. Gellius szavai ismét fáklyát adnak a' Neolog kezébe, tehát ide írom azokat.

Noct[es]. Att[icae]. [Libr.] XVIII, [Cap.] XI.

Nec hercle idem sentio cum Cesellio vindice grammatico, ut mea opinio est, haud quaquam inerudito. Verum hoc tamen petulanter, insciteque; quod *Furium veterem poetam*⁴ 20 dedecorasse linguam latinam⁵ scripsit hujuscemodi vocum *fictionibus*,⁶ que mihi quidem neque abhorrere a' *poetica facultate*⁷ visae sunt, neque dictu, profatuque taetrae aut insuares esse; sicut sunt quaedam alia ab illustribus poetis ficta dure et rancide. Quae reprehendit autem Caesellius Furiana haec sunt: quod terram in lutum versam *lutescere*⁸ dixerit, et tenebras in noctis modum factas *noctescere*,⁹ etc.

25 Azt mondja tovább B[ayle]. hogy a' Comoedia nagyon alkalmas az új szavak keletbe hozására – Ismét hogy a' Szó Csinálás szabadságát soha sem lehet a' jó íróknak megtagadni, mert különben a' nyelv szegény, meddő és lankadt leszen. – Azonban csak ugyan hiba M[olier]ban, hogy nagyon sokat újított, mert a' Szép mesterség productumiban nem lehet jó¹⁰ a' nyelv

¹ K: itt egy szó áthúzva, nem olvasható, felé írva: vala.

² K: utólag beszúrva

³ K: nagyobb betűkkel írva

⁴ K: nagyobb betűkkel írva

⁵ K: <---> egy szó áthúzva, nem olvasható

⁶ K: nagyobb betűkkel írva

⁷ K: nagyobb betűkkel írva

⁸ K: nagyobb betűkkel írva

⁹ K: nagyobb betűkkel írva

¹⁰ K: javítva, nehezen olvasható

szegénységet a' gyakor¹¹ Újítás által érezhetővé tenni. Másképen van ez a' tudományos
 30 munkákban, hol, ha a' nyelv szegény azt el nem lehet titkolni. Itt felhossa az Arnauld panaszát a'
 francia nyelvre, Lucretiusét és Senecájét a' deákra nézve. Seneca szavai Epist LVIII. figyelemre
 méltók: Quanta verborum nobis paupertas sit, nunquam magis quam hodierno die intellexi. Mille
 res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent nec haberent:
 quaedam vero cum habuissent, fastidio nostro perdidissent. *Quis autem ferat in egestate fastidium?*¹²

35 Ez a' fastidium okozza a' Magyaroknál is, hogy sok már feltalált szavak elavúltak. Valóban
 Molnár Alberték, Párizspápaiék, 's *Apáczaiék*¹³ stbb. több tekintetet érdemlenének. Egyéberánt
 nálunk is megtörténik a' mi a' Rómaiaknál, kik még ollyankor is panaszkodtak a' Nyelv Szűkéről
 mikor csak Epigrammát írtak. Plin[ius]. Jun[ior]. Ep. XVIII. Libr IV. Bayle azt jegyzi meg hogy
 minden új szó születésével egy régibb vész el, 's ezt leg inkább a' francia nyelvre nézve igazolja,
 40 's innen jövendőli, hogy az örökre szűkölködő fog maradni.

---

¹¹ K: utólag beszúrva, előtte egy szó lehúzza: <ezen>

¹² K: nagyobb betűvel írva

¹³ K: nagyobb betűvel írva

ÚJ SZÓK

Új szók¹

Emlékezetet érdemel literaturánk' történeteiben az a' két jutalomkérdés, mellyeket Puky Ferencz és Balla Antal, 1810, philologusainknak feltettek, 's mellyek itt² Kazinczy' pályáírásával együtt közöltetnek. P. a' *spiritus*³, B. az *universum*' és *universitas*' kitételére kívánt szót. Kazinczy az elsőt a'
5 régiségre utasítá; a'⁴ másodikat pedig egy félig új szóval elégitette⁵ ki. – – Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, melly bizonyos rosszul-
értett⁶ patriotizmusból⁷ igyekezett magával és a' nemzettel elhíttetni, hogy nyelvünk elég gazdag a'
leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; 's ezen elhíttetés miatt idegen marada minden újtol⁸, ne
10 hogy az új' keresése által szűkölködést áruljon el; 's készebb lőn a' szóbeli fogatkozásokat
gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből⁹ magának kincseket
meríteni. Másik az, melly a' nyelvet philologi tudatlanságból¹⁰ nagyon is szegénynek tekinté, 's
minden vásári német románkát gomba módra természetett új szavakkal fordítgatott; 's
publicumunkat¹¹ a' szükséges és helyes újaktól is¹² rettegni kényszerítette. A' harmadik rendnek
15 vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mind ketten sok tiszteletet érdemlő Révai és
Baróti Szabó voltak. Ezek a' régiség' omladécai felett emeltek fáklját: mind azért, hogy az
omladékok alatt heverő kincsek a' nemzetnek újra vissza-adassanak¹³; mind azért, hogy a' hátra
lévő szükséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék-meg¹⁴. – –
– Nincs nyelv, a' mellyben elavulások ne történének; de hogy a' tudományos kitételekre
általában szükséges szavak avuljanak el, még pedig a' nélkül¹⁵, hogy más újabbak nyomnák ki
20 helyeikből: ez csak olly nyelvben történhetik meg, mint a' mienk; mellynek míveltetése tudniüllik
több ízben vétetett elő, 's mind annyiszor mingyárt első csirájában eltapostatott. Örök hálát
érdemelnek azért azon tudósaink, kik a' múlt¹⁶ kornak homályát felvilágosítani igyekeznek, 's
grammatikánknak 's lexikonunknak hijányait a' régiségből¹⁷ pótolgatják. Valóban így,¹⁸ már eddig

---

¹ MM1: XXI.

² MM1: *) [a lábjegyzetben]: A' muzáron' új folyamánok' első füzetében. A' szerk.

³ Muz: nem kurzív – sh. emend. MM1: *spiritus*

⁴ MM1: a

⁵ MM1: elégitette

⁶ MM1: rosszulértett

⁷ MM1: patriotizmusból

⁸ MM1: újtol

⁹ MM1: kútfejeiből

¹⁰ MM1: tudatlanságból

¹¹ MM1: publikumunkat

¹² MM1: újaktól és

¹³ MM1: visszaadassanak

¹⁴ MM1: tétethessék meg

¹⁵ MM1: nélkül

¹⁶ MM1: mult

¹⁷ MM1: régiségből

¹⁸ MM1: Valóban, így

is, sok szép és szükséges szavaink fedeztettek fel. – „Speciosa vocabula rerum, quae priscis
 25 memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta vetustas.” – – –
 Rendes az, hogy embereink közül igen sokan az újtól¹⁹ való idegenséget a' régitől való
 vonakodással öszvekötik; 's ezek legtöbbször azok, kik a' Richelieu' akademiájának
 hasonlatosságát olly gyakran kívánták a' magyar nép' számára előteremteni. Czeljok kétség kívül
 az vala, hogy nyelvünköl²⁰ mind a' régi szavakat kiküszöbölván, mind az újakat még a' méhben
 30 megfojtván, nyelvünket, mint a' párisi negyvenek a' francziákét, örök szegénységre kárhoztassák.
 De meg kellett volna gondolniok, miképen mingyárt akkor, midőn a' Richelieu' teremtvényei a'
 régi szavakat számúzni kezdték, a' jó érzésű Gournai hatalmasan kikelt a' törvénytelenység ellen;
 későbbben pedig La Bruyère, Bayle, Voltaire 's több más első rendű francia literátorok hijában
 ugyan, de keservesen panaszkodtanak a' szenvedett 's kipótolhatatlan kár miatt. Bayle azt óhajtá,
 35 hogy bár az akadémia' kezdetében élt minden híres szerzők egyesítették volna magokat annak
 munkálkodása ellen, 's ne engedték volna, hogy fonák delicatesse miatt a' nyelv elszegényüljön.
 Igen jól jegyzi meg ezen nagy kritikus azt is, hogy a' régi szavak iránt való idegenség, 's ez által
 történő nyelvszükítés, bizonyos complot, bizonyos machinatio által történik, melly nem annyira
 az olly olvasóktól²¹ jön, a' kik magok is szerzők, hanem az ollyanoktól, kik nem szerzők. Mert,
 40 ugymond,²² ezek csak kritizálnak, de a' könyvszerzéssel együtt járó bajokat nem érzik. A' kik ezen
 bajokat érzik, kedvezőbbek szoktak a' szavak iránt lenni, – 's ezt tehetjük hozzá: nem csak a' régi,
 hanem az új szavak iránt is.

REC.²³ nem tudja, Kazinczynak pályáírása miképpen ítéltetett meg bírái²⁴ által; de nem
 lehet kételkednie a' felől²⁵, hogy azok hálával telyes érzésekkel fogadták azt a' felfedezést, melly
 45 szerint a' P. által keresett szó, már több évekkal a' kérdés előtt Révaitól²⁶ hosszú elfeledtetés után
 új fényre hozatott. A' ki a' szónak szükséges voltát olly elevenen érzette mint P., nem lehet, hogy
 a' megtalálta azzal a' fastidiummal vetette volna vissza, mellyet Seneca a' régi szavakban
 finnyáskodó rómaiakban olly elevenen kárhoztat. „Mille res inciderunt – ugymond – quae nomina
 desiderarent nec haberent: gaudiam vero cum habuissent fastidio²⁷ nostro perdidissent. Quis
 50 autem ferat in egestate fastidium.” Ezen római szavak nekünk annyival is inkább intésül
 szolgálhatnak²⁸, mert nálunk is nem egyszer történik meg, a' mi a' rómaiaknál: kik gyakran csak

---

¹⁹ MM1: újtol

²⁰ MM1: nyelvünköl

²¹ MM1: olvasóktól

²² Muz: ugymond; – sh. emend.; MM1: ugymond,

²³ MM1: Rec.

²⁴ MM1: bírái

²⁵ MM1: felől

²⁶ MM1: Révaitól

²⁷ MM1: habuissent, fastidio

²⁸ MM1: szolgálhatnak

egy parányi epigrammnak szerzése alatt is kénytelenek valának a' nyelv' szükéről²⁹ panaszkodni.
(Plin, 18. IV.)

55 A' szellet' gyökere, ugymond Kazinczy; szél – 's ennek talán a' szeleke (scindo); minthogy a' szél
(ventus) az orzabórt szeli.

Ezen etymologiai tudomány nélkül a' pályairás a' maga becséből³⁰ bizonyosan semmit sem fogott volna veszteni. Mert ha a' szél a' szelektől származik: ez azt fogja tenni, a' mit Herder olly hibásan állított – hogy a' nyelvben elébb találtattak fel verbumok, mint nomenek; azaz, hogy az érezni 's eszmélni kezdő emberiség elébb vette észre a' tárgy' munkálkodását, mint magát a'
60 tárgyat, 's elébb gondolt 's abstrahált neveket, mint sem a' természeti hangokat mímelni igyekezett volna. A' szelet' gyökere bizonyosan a' szél. De a' szél tagadhatatlanul természeti hangszó. Ennek gyökerét messzebb keresni nem szükség. A' szélből lesz szelelni és szelleni, melly utóbbinak participiuma a' szellő; 's mellyből valamint a' szellő, úgy³¹ a' szellés és szellet is minden krásis nélkül származhatnak. Egyébiránt, hogy a' szellet a'³² maga elrendeltetésének tökéletesen megfelel, az egy
65 tekintettel általlátható; hogy az et végzet miatt kedvetlen hangokat származtat (mint s z e l l e t e k *spiritus vester*), az is tagadhatatlan; 's örvendeni lehet, hogy a' Kazinczy által a' kellem' hasonlatosságában³³ ajánlott szellemre változtatás közönségesen elfogadtatott.

Az *universum* szó iránt tett kérdésre Kazinczyn kívül³⁴ csak egy pályavívó³⁵ jelent meg. (VIII). Ez az öszvéd és öszvedelem szavakat alkotta: mert, ugymond,³⁶ az *universum* öszvefoglálást
70 jelent. Nem példátlan ugyan, hogy nyelvünkben is, analógia ellen képzett szavak fogadtassanak el; de minthogy a' Kazinczy által ajánlott e g y e t e m, már az e g y e t e m b e n szónak alakja alatt konstruált állapotban ember' emlékezetétől³⁷ fogva készen vala: természetesebb, hogy az *egyetem* konstruálatlan állapotban is használtassék; mint sem az analógia nélkül szükölködő³⁸ öszvéd és öszvedelem elfogadtassék. 'S ez annyival inkább természetes, mivel az *universum*' kitételére a'
75 *mindennek egyetemben-létét* jelentő szó, az *öszveszedést* jelentő szónál tökéletesb. – – – REC.³⁹ nem rekesztheti be ezen cikkelyt a' nélkül, hogy az e g y e t e m szó' feltalálásának érdemét V e r s e g h y n e k ne vindicálja. A' sok szerencsétlenséget életében kiállott férfiút⁴⁰ nem illenek

²⁹ MM1: szükéröl

³⁰ MM1: becséből

³¹ MM1: ugy

³² MM1: a

³³ MM1: hasonlatosságában – sh. emend

³⁴ MM1: kívül

³⁵ MM1: pályavívó

³⁶ Muz: ugymond; – sh. emend. MM1: ugymond,

³⁷ MM1: emlékezetétől

³⁸ MM1: szükölködő

³⁹ MM1: Rec.

⁴⁰ MM1: férfiut

pályavívásának kevés borostyánaitól⁴¹ megfosztani. Egyike volt ő is azoknak, kik a' hazának javát szíveiken hordozták... Áldás az ő hamvain is!

80 Kazinczy említést teszen azon fonákság felől⁴², melly szerint⁴³ sokan érzik a' fogyatkozást nyelvünkben, 's még is attól⁴⁴, ami a' fogyatkozást kipótolhatná, idegenkednek. A' köz tapasztalás tanítja, hogy az újnak legtüzesb ellenségei közt is csak ritkán találkozik olyan, a' ki a' fogyatkozás létét 's a' pótolék' szükséges voltát vagy tagadná vagy tagadni merészlené. A' nehézség csak ez, úgy mondanak, mert az újat magányos individuumok ajánlják; a' mi pedig csak az egész
85 nemzetnek, vagy az egész nemzetet repraesentáló tudományos társaságnak jogai közé tartoznék. A' boldogtalanok! Nem gondolják⁴⁵ meg, hogy egy, több vagy kevesebb fejből⁴⁶ álló 's hatalommal felruházott társaság, csalhatatlanúl és szükséges képen⁴⁷ elviselhetetlen 's veszélythozó oligarchiává fogna változni: midőn a' magányos individuum csak úgy⁴⁸ léphet elő, mint a' demokratiának egyetlen egy⁴⁹ tagja; kinek szólani 's javasolni szabad ugyan, de a' ki
90 békével tűrni tartozik, ha szózatja 's javaslásai megvettetnek.

A' míveltségnek magosabb pontjaira hágott nyelvek közül egy sem volt, mellyben az újításoknak nagyobb akadályok vettek volna, mint a' rómaiban és francziában. Ugyan azért egy nyelvnek íróji⁵⁰ sem zúgolódtak a' nyelv' szegénysége ellen, mint azok, kik az említett két nyelven írtanak. És még is a' nagyon szoros korlátok sem állhattak ellent, hogy sokan, érezvén a'
95 kénytelenséget, újításokra ne vetemedjenek. Nem szükség a' Pacuvius' és Ronsard' koraikat 's törekedéseiket felhozni: ezek mind ketten a' literatúra' kezdetének hősei voltak. De figyelmet érdemel az, a' mit Victorinus írásban hagyott: „A⁵¹ régiek, ugymond⁵², egész Julius Caesárig, a' *c* és *m* betűket⁵³ össze nem kötötték; 's ő volt első ki Alcmaeont, Alcmenát, Tecmessát írta⁵⁴, miket régen Alcumaeonnak, Alcumenának, Tecumessának írtanak”. – Gellius csintalan és goromba
100 tettnek nevezi a' Cesellius Vindexét, miért hogy Furiust az általa faragott 's verseiben előforduló *lutescere, noctescere, virescere, purpurare, opulescere* új szavakért kárhóztatta: mivel az illyenek, úgy állítja⁵⁵

⁴¹ MM1: borostyánaitol

⁴² MM1: felől

⁴³ MM1: szerint

⁴⁴ MM1: mégis attol

⁴⁵ Muz: goudolják – sh. emend.

⁴⁶ MM1: fejből

⁴⁷ MM1: szükségesképen

⁴⁸ MM1: úgy

⁴⁹ MM1: egyetlenegy

⁵⁰ MM1: írói

⁵¹ MM1: kezdő idézőjel nélkül

⁵² MM1: úgymond

⁵³ MM1: betűket

⁵⁴ MM1: Alcmenát, Tecmessát írta

⁵⁵ MM1: állítja

ő, sem a' poetica facultastól⁵⁶ nem látszanak idegeneknek lenni, sem kimondások nem rút és kedvetlen. Bayle azt vallja, Moliereről⁵⁷ beszélvén, hogy az ennek újításait gáncsoló grammatikust is a' Gellius' szavaival kellene lezáfolni; 's noha ő maga Molieret kárhoztatni látszik is, de
 105 mingyárt nyilvánosságossá teszi, hogy kárhoztatása csak a' szabadsággal visszaélést illeti; mert egyébiránt M. igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés szovász volt, és a' franczia nyelvnek nagy hasznára élt, mellyet sok kellemetes szavakkal és szólásformákkal gazdagított meg. *A' szovászát' szabadságát, így állítja Bayle, soha sem lehet a' jó íróktól⁵⁸ megtagadni: mert különben a' nyelv szegény, meddő és lankadt lesz.* 'S nem ezen szabadság' megtagadtatása e az ok, hogy a' római írók –
 110 Lucretius, Seneca, Plinius 's mások – olly sokszor panaszkodtanak nyelvbeli szegénységök ellen, midőn a' hellén íróknál illy panaszokat nem találunk? Nem azért maradt e a' franczia nyelv is olly szegény, mint az Bayle, Arnauld 's más nagyok keservesen vallják meg: midőn a' német literátor értelmét a' legszövevényesb ideák közül is bátor szabadsággal fejleszti ki?

Nem lehet tagadni, hogy a' szócsinálás az embernek természeti joga közé tartozik, mellyet
 115 tőle tyrannismus' vétke nélkül⁵⁹ senki el nem ragadhat. Ha nem volt hiba a' nyelvalkotás' első kezdetében a' tárgyak' megnevezhetésére szavakat találgatni, bizonyosan ezen találgatás mind addig nem változhatik hibává,⁶⁰ míg valami új, még el nem nevezett tárgy vagy idea állhat elő. 'S hogy illyen tárgyak, kivált pedig illyen ideák, még most is állhatnak 's állanak elő, arról⁶¹ csak az isméret és gondolatok nélkül⁶² plántai életet élő ember kételkedhetik.

---

⁵⁶ MM1: facultastol

⁵⁷ MM1: Moliereröl

⁵⁸ MM1: íróktol

⁵⁹ MM1: nélkül

⁶⁰ Muz: hibává; – sh. emend.; MM1: hibává,

⁶¹ MM1: arrol

⁶² MM1: nélkül

[A NYELVMÍVELÉSÉRŐL]

1.¹ Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze

2. A' nyelvet n[em] egy individuum alkotja, de a' találás még is csak egyé. Az ilyen egyes találmányok² közönségesítése³ a[mely] a nyelv[ek] m[inden] korán keresztül megyen. A'
5 Közönségesítés⁴ első kora mikor főgyökerek, pronomenek, paradigmák alkottat[na]k. Ennek elmúlta után többé a' nyelv Constitutivumán változtatni n[em] lehet. Kis János. Folnesics.

3. Nyelv Írás an[ná]l míveltetik ki. Poeta, Prosaista. Azon Litteratúráb[an] van leg több mív, hol ez a' kettő öszve folyamlással van egymás eránt.

10 Választás⁵ poeta és prosa közt. Deák poetai szavak, quadrupes, sonipes, etc. A' Fraczia prozai nyelv tele lévén merész metaphorákkal a' poesisnek ártott. (Kunst werk.) Iskolaiság.

Adás és vevés a' Classisok közt, a' hol ezen adás és vevés legtovább tart az a' leggazdagabb nyelv.

1. Görög. Német. Francia szegénység.

15 A' Németek dicselkedése a' magok nyelve véghetetlen⁶ progrediálhatása eránt.

4. Tudós nem Írók. Deáktudósok – Írók. Idegen terminologia ártalma. Veszteség, hogy az idegen szavak[na]k a' poesis és prosa fenntebb nemei zárva vagynak. Hogy a' philosophia a' poesisel a' terminologia miatt n[em] atyafiaszkodhatik. Jók tehát a' honi mesterszók.

20 Jegyz[és]. Azokról kik az ismeretes Deák 's más idegen nevek helyett⁷ az Új magyart szükségtelennek állítják.

5. Öszvefolyamlás kora meddig tart n[em] tudni. Ez a' Szó csinálás kora. Új Szók n[em] a' szoros törvény hanem az ízlés és genie á[lt]al ajánltat[na]k. Fonákság az Új Szók megtámadóiban. Jus az
25 Új Szavakat csinálni.

6.⁸ Veszélyes a' még forró, tisztuló nyelvet megállapítani, [me]ghatározni. Grammaticusok.

¹ K: [a sorszám utólag, a sor felé odaírva]

² K: találmányok [th. emend]

³ K: közönségesítése [th. emend]

⁴ K: Közönségesítés [th. emend]

⁵ K: Választás [th. emend]

⁶ K: veghetetlen [th. emend]

⁷ K: helyet [th. emend]

⁸ K: A verző jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva:

Surány. 26.k Jul. 1823.

Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még csak egy pár sort sem ír Gyurid

Adelung. Francia Academia.

A' Classicitást nyert Litteraturákat kell tekintetb[e] venni. Görög. Német.

30

7.⁹ Kár az Újítókat a' n[em] Újítóktól név szerént különböztetni. Ezá[t]al a' Neolog hírtelenkedésre, az Ellenkező veszteglésre indítatik. A' bátortalan Irók előtt pedig bezáratik a' pálya.

35 A Neolog revelatoria kényszerítettetik¹⁰, 's mysticismusát elvesztvén sikerét is veszti 's tekintetét.

8.¹¹ Minden nyelvbéli formának minden nyelvművészi felekezeteken n[em] kell keresztül menni, azon igyekezni-ártalmas. Ad vesz egyik a' másiktól Charaktere vesztése n[élkü]l. A' tudomány osztályait [me]g kell egymástól különös Saját Charectereik szerént különböztetni, 's ezen
40 [me]gkülönböztetés a' nyelvmívelés tökéletességének¹² befejezése.

Lásd. Jegyzés Nro 3.

---

⁹ K: 6. [javítva:] 7.

¹⁰ K: kényszerítettetik [th. emend]

¹¹ K: 7. [javítva:] 8.

¹² K tökéletességének [th. emend]

MŰSZAVAK A TÖRVÉNYTUDOMÁNYBOL

Műszavak a' törvénytudományból.

adásvevés, emptio venditio.

adó, contributio.

adomány, donatio, királyi, regia; nádori, palatinalis.

adós, debitor.

adós, vagy kiadó trassans. Codex Merc[antilis].

adósság, debitum. nyilvános, nyilván adósság liquidum debitum.

adózó, contribuens.

aláírás, subscriptio.

aláírni, subscribere.

alap, fundamentum. kereseti alap, actionis fundamentum.¹

alappör, processus fundamentalis.

alkotvány, constitutio.

álló, fennálló törvényszék, permanens sedria.

álnok, falsarius.

álnokság, crimen falsi.

álpénzverés cusio false monetae.²

alperes, incattus.

alsó bíró, judex pedaneus.

általadni, resignare.

általadás, resignatio.

általadó, lásd hátíró, indossans Cod[ex]. Merc[antilis].

általírni, transsumere.

általírat, transsumtum.

általvevő, indossatus. Cod[ex]. Merc[antilis].

árszabás, limitatio.³

áru, merx. Cod[ex]. Merc[antilis].

árva, pupillus.

árvaesztendő, annus pupillaris.⁴

árvaörökség, successio pupillaris.

---

¹ K: piros ceruzával jelölve

² K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

³ K: piros ceruzával jelölve

⁴ K: piros ceruzával jelölve

árverés, l. többetígérés, licitatio.⁵
 atyafiak, mellék atyafiak, collaterales.
 avatkozni, ingerere.
 avatkozó, ingerens.
 avatkozás, ingessio.

—

bajvívás, l. párviadal, duellum.
 bátorságosítás, bátorságot adni.
 beállítani, statuere.
 beállítás, tanubeállítás, statutio.
 becsű, aestimatio.⁶
 becsűs, aestimator.⁷
 becsűár, aestimationale pretium.⁸
 behajtani, invagiare.
 behajtás tilalmasbol, invagiatio.
 – – – kárbol, impulsio.
 – – – kérdéses helyből, abactio.
 behívás, evocatio. l. idézés, idézet.
 behívni, evocare; idézni.
 behozatal, inductum. felperesi behozatal, actoreum.
 beiktatni, l. iktatni, statuere, instellare.
 beirni, intabulare.
 beírás, intabulatio.
 bejegyezni, improcollare.
 bejegyzés, improcollatio.⁹
 bejegyzett, improcollatus. Cod[ex]. Merc[antilis].
 bejelenteni, insinuare.
 bejelentés, insinuatio.

békítés¹⁰

belső formabeli fogatkozás, defectus solemnitatis interna.

⁵ K: árveres – th. emend. [piros ceruzával jelölve]

⁶ K: piros ceruzával jelölve

⁷ K: piros ceruzával jelölve

⁸ K: piros ceruzával jelölve

⁹ K: bejegyez<etés>és [piros ceruzával jelölve]

¹⁰ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

bemutató, praesantans. Cod[ex]. Merc[antilis].

bélyeg, nota.

bénnítás, mutilatio.

bér, l. díj, merces.

beszámítani, liquidare.¹¹

beszámítás, liquidatio.¹²

betöltés, implementum.¹³

bevallani, fateri.

bevallás, fassio.

bíró, judex. bírósan, judicialiter.

bírói, judicialis.

bírói kihallgatás, examen giudiciale.

bírói zálog, pignus giudiciale.

bírói parancsolat, mandatum giudiciale.

bíróság, első¹⁴

biróskodni,¹⁵

biróskodás.¹⁶

birtok, possessorium.

birtokos, possessionatus.

birtoktalan, impossessionatus.

birtokból, birtokon belül, ex possessorio, intra dominium.

birtokkivül, extra dominium.

birhatlanság, incapacitas possessorii.

birhatóság, capacitas possessorii.

bitang, vagus.¹⁷

bizonyság, testimonium.

bizonyítvány, literae testimoniales.

biztos, commissionatus. teljes hatalmu biztos, plenipotentarius.

---

¹¹ K: piros ceruzával jelölve

¹² K: piros ceruzával jelölve

¹³ K: [ezt követően:]

<bíró, judex.>

<bírói kihallgatás, examen giudiciale.>

<bírói zálog, pignus giudiciale.>

¹⁴ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

¹⁵ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

¹⁶ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

¹⁷ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

biztosvállás, *constitutio plenipotentia*ria.

bocsátani, ítélet alá bocsátani, lebocsátani, *submittere*.

bukás, *falliment[um]*.¹⁸

bukó, *fallimentar[ius]*.¹⁹

bűn, *crimen*.

büntárs, *complex, socius criminis*.

büntársaság.

büntető pör, *processus criminalis*.

büntető törvényszék, *sedria criminalis*.

büntetés, *poena*.

—

compassus, vár magyar nevet.

csalárdság, *fraus*.

csalás.

csecsemő kitétel, *expositio infantis*.

cseléd, *famulus*.

cselédség, *famulitium*.

csere, *cambium*.

cserelevél, *cambiales litterae*.

czéh, *contubernium*.

czim, *titulus*.

—

dézmá, l. tized. *decima*

dézmapör.

díj, *merces, praemium*.

—

egyházi, *ecclesiasticus*.

egyirány, *proport*.²⁰

egyjusu, *idem jus fovens*.

egyvédelmü, *eadem defenza utens*.

egyoldalú, *unilateralis*.

ellenállani, *opponere*.

---

¹⁸ K: bukás <csalárd> falliment. [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

¹⁹ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

²⁰ K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

ellenállás, oppositio.

ellenállási pör, processus oppositionalis.

ellenmondani, contradicere, protestari.

ellenmondás, contradictio, protestatio.

ellenmondó, contradictor.

elfogadni. elfogadó, acceptam trassatus. Cod[ex].Merc[antilis].²¹

elfogás, incaptivatio.

elhárító, depulsorius.

ellátni, revidere.

ellátás, revisio.

elmarasztani, convincere.

elmarasztás, convictio.

elmarasztott, convictus.

előlülő, praeses.

előlülés, praesidium.

előttezni, coramizare.

előttező, coramizans.

előttezés, coramisatio.

előintés, praemon.²²

előbbtétel, praeas.²³

előterjesztés, repraesentatio.

elrontani, l. megrontani, invalidare.

elrontás, l. megrontás, invalidatio.

elsőszülöttség, primogenitura.

elsőszülöttségi jus, jus primogeniturae.

elsőbbség, prioritas.

engedmény, cessio.

engedményes, cessionarius.

érdem, meritum.

érdembeli, meritorius.

érdembeereszkedés, contestatio litis.

érdemtárgy.

---

²¹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

²² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

²³ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

eredetiek' közlése, originalium communicatio.

eredetileg, in origine.

erőszak, violentia.

erőszakosan, violenter.

erőszaktétel, stuprum.

érseki székhely, sedes praedialis.

érték, valuta.

— — — megfizetett, avuta²⁴

— — — elintézett, intesa.

— — — cserélt, cambiata.

— — — portékás, in mercibus.

— — — kontós, a conto,²⁵ Cod[ex]. Merc[antilis].

—

fekvő, immobilis.

<felebbvinni>

feladás, propositio.

felebbvinni, appellare.²⁶

felebbvitel, appellata.²⁷

felebbvitelű, appellatorium.

fél pars felek, főbb felek, partes principales; járuló felek, partes accessoriae.

feleselés, allegatio.²⁸

felfedezés, revelatio.²⁹

feleségi jus.³⁰

felperes, actor.

felperesi, actoreus.³¹

felperesség, actoratus, l. perelhetőség.

félretenni, reponere.

félretétel, repositio.

fel ségsértés, crimen majestati<s>cum.

---

²⁴ K: piros ceruzával jelölve

²⁵ K: piros ceruzával jelölve

²⁶ K: piros ceruzával jelölve

²⁷ K: piros ceruzával jelölve

²⁸ K: **2.** felfedezés **1.** feleselés [a számozásnak megfelelően alakítottuk a szavak sorrendjét, a sorszámokat elhagytuk]

²⁹ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűvel]

³⁰ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűvel]

³¹ K: piros ceruzával jelölve

felsőség, suprematus.

felvenni, levare.

felvétel, levata.

felülírni, superinscribere.

felülírás, superinscriptio.

fiók, filialis.

fiscus.

fizethetőség.

fizethetlenség, insolventia.

fogadó, acceptarius, trassatus C[odex]. M[ercantilis].

foglalás, executio, l. végrehajtás.

fogság.³²

fogoly³³

főkönyv maestro Cod[ex]. Merc[antilis].³⁴

földes Úr.³⁵

fokhely, emporium.

főszavatos, superevictor.

főszavatozandó, superevincendus.

folyamodás, recursus.

folytatólag, continautorie.

fogytás, rapina, praedocinium.

—

gondviselő, curator.

gonosz, dolosus.

gonoszság, dolus.

gonosztevő, malefactor.

gonosztevők' elszabadítása.

gyám, tutor.

gyár, fabrica. C[odex]. M[ercantilis].

gyáros, fabricans. C[odex]. M[ercantilis].

gyilkosság, homicidium.

gyökér, radix.

---

³² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³³ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³⁴ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³⁵ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

gyökeres, radicalis.

gyökeresség, radicalitas.

gyujtogatás, incendiarius.

gyujtogató, incendiarius.

gyűlés, congregatio.

—

hagyomány, legatum.

hagyományos, legatarius.

hajadonjus, jus capillare.

hajótörés' próbája, proba naufragii.

haladék, respirium.

haladékos, respiriis alligatus.

halmozott, cumulatus.

hamis pénz verés, cusio monetae falsae.

hamis vád, accusatio falsa.³⁶

hárító, depulsorius, l. elhárító.

használás, usus.

haszonvétel, beneficium. közhaszonvétel, commune b. nemesi haszonvétel, curiale b.

határ, meta.

határjárás, metarum reambulatio.

határnap, terminus.³⁷

határpör, metalis processus.

határújítás vagy igazítás, rectificatio metarum.

hatáskör, sphaera activitatis.

hatóság, activitas.³⁸

hátirni, indossare. Cod[ex]. M[ercantilis].

hátírás, indossamentum. üres hátírás, in bianco. Cod[ex]. M[ercantilis].

hátíró, indossans. Cod[ex]. M[ercantilis].

hazafiusítás.

házasítás, emaritatio, l. kiházásítás.

házassági kötelezés, contractus sponsalisticus.

házbér, census domalis.

---

³⁶ K: piros ceruzával jelölve

³⁷ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

³⁸ K: piros ceruzával jelölve

házitár; haditár.
helybenhagyás, consensus. l. jóváhagyás.
helyszínén, in facie loci.
hiba, culpa.
hibás, culposus.
hit, (eskü) juramentum, fides.
hitel, creditum.
hiteles, authenticus.³⁹
hitelezés.
hitelező, creditor.
hitelni, authenticare, l. meghitelni.⁴⁰
hiteltetés, authenticatio, l. meghiteltetés.⁴¹
hitelesítés, authenticatio.
hitebér, dos.
hitletétel, depositio juramenti.
hitszegés, perjurium.
hívtelen, notorius.
hívtelenség' bélyege, nota infidelitatis.
hosszú pör, processus longae litis.
hozomány, paraphernum.
húzó, moratorius.

—

járuló, accessorius.⁴²
járulólag, accessorie.⁴³
javak; ingó, fekvő, javak, bona mobilia, immobilia.
javallat, projectum.⁴⁴
javítás, melioratio.
idézni, citare.
idézet, citatio.
idétlen szülés' eszközlése, procuratio abortus.

---

³⁹ K: piros ceruzával jelölve

⁴⁰ K: piros ceruzával jelölve

⁴¹ K: piros ceruzával jelölve

⁴² K: piros ceruzával jelölve

⁴³ K: piros ceruzával jelölve

⁴⁴ K: javallat <...> projectum

időtöltés, praescriptio. Párizp[ápai].
jegyzék, strazza. Cod[ex]. Merc[antilis].
jegyzőkönyv, protocollum.
igazság, justitia.
iktatni, statuere, instellare.
iktatás, statutio, instellatio.
illető, competens.
intés, admonitio.⁴⁵
intő, admonitorius.⁴⁶
intézet, institutum.
jobbágy, colonus.
jog, jus.
jóságbirhatlanság, incapacitas possessorii.
jóváhagyás, consensus. l. helybenhagyás.
íromány, acta.⁴⁷
irtás, exstirpatura.
ítélet, sententia.
ítéletet hozni, sententiam ferre.
ítélet újító, renovatorius.
ítélőszék, tribunal.
ítélet alá bocsátani, submittere, l. bocsátani.

—

<...>

kamat, interusurium.
kard, jus gladii.
karddal bíró, jure gladii pollens.
káptalani, homo capitularis.
kármentés, indemnatio.
kárhoztatni, condemnare.
kárpótlás, compensatio.
kebel, gremium.
kebelbeli, gremialis.

---

⁴⁵ K: piros ceruzával jelölve

⁴⁶ K: piros ceruzával jelölve

⁴⁷ K: piros ceruzával jelölve

kebelezett, ingremiatus.

kegyelmezés, aggratiatio.⁴⁸

képviselés.

kérdő pont, deutri punctum.

kereset, actio.⁴⁹

kereseti, actionalis.⁵⁰

keresetbe vett, inactionatus.

keresetlevél, libellus actionalis.

keresetírás, scriptura act. Cod[ex]. M[ercantilis].

kereskedő, mercator.

kereskedői kamat.

kereskedő szék, tribunal mercantile.

kereskedő társaság, societas.

nyilvános, manifesta.

rejtett, occulta. felsőbbek, superiores, seu in accomandita. Cod[ex]. Merc[antilis].

kereskedőkönyv, liber mercantilis. Cod[ex]. M[ercantilis].

kétoldalú, bilateralis.

két nőtartás, bigamia.

kétséges nemes, dubiae nobilitatis.

kezesség, fidejussio.

kézműv, manufactura. Cod[ex]. M[ercantilis].

kézműves, artifex.⁵¹

kiadni, expedire.

kiadás, expeditio.

kiadó, expeditor.

kiadó, trassans. Cod[ex]. Merc[antilis].

kifogás, exceptio.

kihallgatni, examinare.

kiházasítás, emaritatio. l. házasság.

kiküldeni, exmittere, deputare.

kiküldés, exmissio.

kinevezni, denominare.

---

⁴⁸ K: piros ceruzával jelölve

⁴⁹ K: piros ceruzával jelölve

⁵⁰ K: piros ceruzával jelölve

⁵¹ K: piros ceruzával jelölve

kinevezés, denominatio.

királyi, regius.

királyi ember, király' embere, homo regius.

kisgyűlés, particular[is] congreg.⁵²

kiváltani, reluere.

kiváltás, relutio.

kiváltó, reluatorius.

kiváltság, privilegium.

kivonat, extractus.

kölcsön, mutuuum.

kölcsönös, mutuus.

könyvvizsgálat, censura librorum.

kötelezés, obligatio.

kötés, vinculum.

követ, ablegatus.

követelni, prosequi.

követelés, prosecutio.

követelő, prosecutorius.

közbátorság, publica securitas.

közbenjáró kérdés, intermedia quaestio.

közbirtokos, compossessor.

közgyűlés, generalis congregatio.

közhaszonvétel, beneficium commune.

közhitelű, authenticus.⁵³

közönség, publicum.

közönséges, generalis.

közügy, causa publica.

küldött, deputatus.

küldöttség, deputatio.

különös, specialis.

különvált, separatus.

különszavazat, votum separatum.

külső formabeli fogatkozás, defectus solemnitatis externa.

---

⁵² K: [baloldalt, utólag a hasáb mellé írva]

⁵³ K: piros ceruzával jelölve

külön jusu.⁵⁴

külön védelmü.

—

lázadás, tumultus.

leányi negyed, quarta puellaris.

leszállani, condescendere.

leszállítás, condescensio.

letenni, deponere.

letétel, depositio.

levélközlés, communicatio litterarum.

levéltár, archivum.⁵⁵

levélváltás, taxa litterarum.

levélvisszakérés, repetitio litterarum.

—

magszakadás, defectus seminii.

magszakadott, deficiens.

magányos, privatus.

makacs, contumax.

makacsság, cuntumacia.

makacsságban elmarasztani, in contumacia convincere.

másolat, copia.

megavulás, antiquatio.⁵⁶

megbízás, commissio.

megbízó, committens.

megbízott, commissionatus.

meghitelesíteni, authenticare.⁵⁷

megjelenni, comparere.

megjelenő fél, pars comparens.

megjelenés, comparitio.

meghamisítás, falsificatio.

megrontani, invalidare, l. elrontani.⁵⁸

---

⁵⁴ K: jusu <...> <...>

⁵⁵ K: piros ceruzával jelölve

⁵⁶ K: piros ceruzával jelölve

⁵⁷ K: piros ceruzával jelölve

⁵⁸ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

megtartóztatás, detentio. a nála lévő árut megtartóztatni, Cod[ex]. Merc[antilis].
megye, comitatus.
megyei, comitatensis.
mellék, collateralis, mellékes.
méltatlan kereset, indebita actio.
mérlegváltság, taxa stateralis.
műhely, officina, fabrica. l. gyár.

—
nádori, palatinalis.
napibér, napdíj, diurnum.
napló, diarium.
napló, giornale. Cod[ex]. M[ercantilis].
negyed, quartalitium.
nemes, nobilis.
nemesi, nobilitaris.
nemesség, nobilitas.
nemesedő pör, legitimatorius processus.
nemesedés, legitimatio nobilitatis.
nemes ülés, sessio nobilitaris, curia.
nemtelen, ignobilis.
nőrablás, crimen raptus.
nőparázñaság, adulterium.⁵⁹

—
okadás, motivatio.
okfő, principium.
oklevél, diploma.
oknélküli felebbvitel, temere appellata.
orgazda, fautor.
orgazdaság, fautoratus.
öregségi jus, senioratus.
örökség, haereditas.
örökös, haeres, haereditarius.
öröködni, succedere.

---

⁵⁹ K: piros ceruzával jelölve

öröködés, *successio*.

örökség' erejéig, *ad vires successionis*.⁶⁰

örökvallás, *fassio perennalis*.

örökvevő, *fassionarius*.

országos, *regnicolaris*.

Országgyűlés, *Comitia*.

orvoslás, *remedium*.

osztáj, *divisio*. Új osztáj, *nova divisio*.

osztájigazítás, *rectificatio divisionis*.

osztájos, *condivisionalis*.

öszevívás, *convocatio*.

öszevívási pör, *processus concursualis*.

öszeírás, *conscriptio*.

öszevívás, *colligatum*.

özvegyi jus, *jus viduale*.

óvás, *caucio*, óvni, *cavere*.

—

papi rend, *ecclesiastici*.⁶¹

paraszt, *rusticus*.

párviadal, *duellum*. l. bajvívás.

patvar, *calumnia*.

patvaros, *calumniosus*.

patvarvítató, *calumniam allegans*.

pecsét, *sigillum*.

pénzhamisítás, *falsificatio monetae*.

pénztár, *cassa*.

polgár, *civis*.

polgári, *civicus*, *civilis*.

polgárság.

polgári alkotmány, *constitutio civilis*.

polgártárs, *concivis*.

polgári telek, *fundus civicus*.⁶²

---

⁶⁰ K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

⁶¹ K: papi rend, <...> *ecclesiastici*.

⁶² K: [baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel]

polgári törvénykönyv, *codex legum civilium*.

pör, *processus, causa, lis*.

pöralatti tárgy, *substratum litis*.

pöres fél, *pars litigans*.

pörköltés, *expensae litis*.

pörkezdes, *incaminatio processus*.

pörelhetőség, *perelhetőség, actoratus l. felperesség*.⁶³

pörfolyam, *defluxus litis*.

pörfolyamat, *terminus judiciorum*.

pörfolyási rend, *ordo processualis*.

pörfolyta alatt, *sub lite deflua*.

pöríromány, *acta processuaria*.⁶⁴

pörletétel, *depositio litis*.

pörelhagyás, *cessio litis*.

pörmásolat, *transsumtum*.⁶⁵

pörújítás, *novisatio*.

pörújító, *novisans*.

pöröltő, *litis peremptorius*.

—

rab, *captivus*.

rabbalbánás, *tractamentum captivorum*.

rablás, *rapina*.

rátudás, *imputatio*.

rendszabás, *statutum*.

rendek, *ordines*.

részes kötelezés, *partialis obbligatio*.

révvám, *naulum*.

rontás, *deterioratio*.

rovás, *dica*.

rövid pör, *processus brevis litis*.

—

---

⁶³ K: piros ceruzával jelölve

⁶⁴ K: piros ceruzával jelölve

⁶⁵ K: *transsumtum*. <...>

sajtószabadság, libertas preli.
sarkalatos, cardinalis.
sebütés, vulneratio.
sérelem, praeiudicium.
számadás, számolás.
számadó, rationans.
számadási pör.
szabadság, libertas.
szavatos, evictor. Párizsp[ápai].
szavatosság, evictio.
szavatolni, evincere.
szavatozandó, evincendus.
szavatostárs, coevictor.
szavazni, votisare.
szavazás, votisatio.
szavazat, votum.
szék, iudium, tribunál.
székhely, locus iudicii.
székújítás, restauratio, l. tisztválasztás.
székrontás, violatio sedis.
szentszék, forum ecclesiasticum.
szentségtörés, sacrilegium.
szokás, consuetudo.
szóváltó, verbalis. szóvál[tó] pör, processus verbalis.

—

tagadó hit, juramentum diffensorium.
támadás, tumultus.
tábla, tabula.
tanács, senatus.
tanácsbeli, senator.
tanú, testis.
tanuskodni, testem agere.
tanúvallás, fassio testium.
tanúvallatás, examinatio testium.

tanúlevél, documentum.

tárkönyv, cassakönyv. Cod[ex]. M[ercantilis.]

tárnokszék, sedes tavernica.

társaság, societas.

társaság' felbomlása, dissolutio societatis, Cod[ex]. M[ercantilis].

társaság' engedménye, cessio societatis. Cod[ex]. M[ercantilis].

terhét felvenni, onus assumere.

testi büntetés, poena corporalis.

tett, factum. régi, új tett. tettet tárgyzó pör.

tiltás, prohibita.⁶⁶

tiszt, officium, persona magistratualis.

tisztviselő, officialis.

tiztség, officium, magistratus.

tizstváltás, restauratio, l. székújítás.

tizti pártfogás, assistentia fiscalis.⁶⁷

tizti pör, processus magistratualis.

tized, decima, l. dézma.

többitigérés, licitatio, l. árverés.

tokma, contractus, pactum, Párizp[ápai].

tokmás, proxeneta. Cod[ex]. Merc[antilis].

tokmabér, tokmadíj, proxeneticum. Cod[ex]. M[ercantilis].

tokmabetöltés, implementum contractus.

tolvaj, fur.

tolvajság, furtum.

törvény, lex.

törvényjavallat, projectum legis.

törvénykönyv, codex legum.

törvényes, legitimus, legalis.

törvénytelen, illegalis, illegitimus.

törvénycikkely, articulus legis.⁶⁸

törvényhozó test, corpus legislativum.

törvényhatóság, jurisdictio.

---

⁶⁶ K: [baloldalt a hasáb mellé írva]

⁶⁷ K: piros ceruzával jelölve

⁶⁸ K: piros ceruzával jelölve

törvényfolyás.

törvényszék, sedes judiciaria.

törvényszékek' elrendeltetése, coordinatio fororum.

törvényszolgáltatás, administratio justitiae.⁶⁹

törvényszolga, apparitor, Cod[ex]. M[ercantilis].⁷⁰

—

ügy, causa.

ügyész, procator, advocatus

ügyes, causans.

ügyési hiba' visszahúzása, revocatio procuratoris.

újított pör, processus novi.⁷¹

újított adomány, nova donatio.

új osztály, nova divisio.⁷²

úr, dominus.

úri szék, sedes dominalis.

uradalom, dominium.

utánazás, közhitelü papirosok utánazása.

útasítás, instructio, inviatio.

útasító, inviatorius.

úti bátorság, salvus conductus.

úti levél, passualis.

uzsora, foenus.

uzsorás, foenerator.

—

választott bíró, arbiter.⁷³

választott bíróság, választottság, compromissionale iudicium.

választott közönség, electa communitas.

vallani, fateri, constituere. ügyészt vallani, procuratorem constituere.⁷⁴

valló, fatens.

---

⁶⁹ K: piros ceruzával jelölve

⁷⁰ K: piros ceruzával jelölve

⁷¹ K: processus <novitas [?]> novi

⁷² K: új <---> osztály

⁷³ K: piros ceruzával jelölve

⁷⁴ K: vállani th. emend.

váltólevél, cambiales litterae, Cod[ex]. M[ercantilis]. formás váltó levél, formalis; száraz, sicca; tulajdon, propria.

vám, telonium.

vásári bíróság, iudicium nundinale.

végahagyás, testamentum.

végintézet, ugyan az.

végrehajtani, exequi.

végrehajtás, executio.

végrehajtó hatalom, executiva potestas.

végrehajtási tárgy, objectum executionis.

végrehajtást igazító, executorio-correctorium.

végítélet, sententia finalis.

veksely, váltólevél, cambiales litterae, Parizp[ápai].⁷⁵

verés, verberatio.

vérpáznaság, incestus.

végzés, determinatio.

végzet, idem.

vétek, delictum.

vétkes, delinquens.

világos öröködés, successio plana.

visszahelyeztetés, repositio.

visszatétel, idem.

visszahelyeztető, repositorius.

visszapótlás, compensatio.

visszautasított váltó.

visszaűzés, repulsio.

visszaűzési pör, repulsionalis processus.

visszavallás, refassio.

vítatás, allegatio. 1. felelés.⁷⁶

—

Kölcsey

uzsorás

—

---

⁷⁵ K: [baloldalt a hasáb mellé írva]

⁷⁶ K: piros ceruzával jelölve

zálog, pignus.

zálogos, pignore affectus.⁷⁷

zálogosító, pignoratarius.

zálogosítás.⁷⁸

zálogbaadás, oppignoratio.

zálogfeltétel, conditio pignoris.

zálogpör, zálogos pör. processus pignoris.

zálogsumma, summa pignoratitia.

zálog' valósága, realitas pignoris.

zálog' leszállta, devolutio pignoris.

zálog' mihelyett volta, localitas pignoris.

zálogváltás, relutio pignoris.

zálogváltó pör, relutorius processus.

zár, sequestrum.

záraték, clausula.

zárrontó, praevaricator.

zászlóalja, banderium.

—

választott

---

⁷⁷ K: pignore <atorus> affectus

⁷⁸ K: zálogosítás <oppignotarie>

JEGYZETEK

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések

ág. – ágostai
d[ie] – napon
emend. – emendálva
ev. – evangélikus
et cet, etc, ct – és a többi
é. n. – év nélkül
f. – folio, fólió (ívrét, lap)
ford. – fordító, fordította
fr. – francia
gör. – görög
h. n. – hely nélkül
id. – idősb
i. e. – időszámítás előtt
i. m. – idézett munka
init – initium, kezdet
i. sz. – időszámítás szerint
jav. – javítva
k. – körül
K – kézirat
L. – lap
l. – lásd
lat. – latin
ném. – német
nro – szám alatt
p. o. – példának okáért
r. – recto, rektó
ref. – református
s. – seite
s. a. r. – sajtó alá rendezte
sh. – sajtóhiba
sq, sqq. – következő, következők

th. – tollhiba

ún. – úgynevezett

v. – verso, verző

vö. – vesd össze

vs. – versek, verssorok

<...> – kéziratban áthúzott szöveg

<...> – nem olvasható, hiányos szöveg

[...] – szerkesztői szöveg

aláhúzás = aláhúzás a szövegben

~~áthúzás~~ = olvashatóan áthúzott szó

kettős kiemelés = kettős aláhúzás

kiemelés = aláhúzva és nagyobb betűvel írva

Könyvtárak, levéltárak

OSZK Kt. – Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Budapest

MTA Kt. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Budapest

PIM Kt. – Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Budapest

RL – A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest

Lexikonok, szótárak

Budapest lexikon – *Budapest lexikon*, 2 kötet. Főszerkesztő BERZA László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

Cz–F – CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára*, 6 kötet. Pest: Athenaeum, 1862–1874.

MÉL – *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*, javított, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő KENYERES Ágnes. Budapest: Arcanum, 2001.

M. Kat. Lexikon – *Magyar Katolikus Lexikon*, 17 kötet. Főszerkesztő DIÓS István. Budapest: Szent István Társulat, 1993–2014.

MNL – *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő ORTUTAY Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

MNyÉS – *A magyar nyelv értelmező szótára*, 7 kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, BÁRCZI Géza és ORSZÁGH László vezetésével szerkesztette BALÁZS János [et al.]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962.

MSzL – *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Főszerkesztő SZÉKELY György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

MTsz – *Magyar Tájszótár*. Kiadta A' Magyar Tudós Társaság. Budán, A' M. Kir. Egyetem' Betűivel. 1838.

NyÚSz – *A magyar nyelvújítás szótára*, 2 kötet. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Írta SZILY Kálmán. Budapest: Hornyánszky Viktor kiadása, 1902, 1908.

PárizP – [Pápai Páriz Ferenc] *Dictionarium Latino-Hungaricum*, Succum & medullam purioris Latinitatis, ejúsq; genuinam in Lingvam Hungaricam converfionem, ad mentem & fenfum proprium Scriptorum Clafficorum, exhibens: Indefffo XV. Annorum labore, subcifivis ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum à *Francisco Pariz Pápai* Medicinae Doctore, Ejusdémq; Facultis, in Celeberrima Academia Basileensi, Affeffore; & in Illuftri Collegio Nagy-Enyediensi Profeffore Publico. Lőcse, 1708.

SZINNYEI – SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 14 kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1891–1914.

TESz – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 4 kötet. Szerkesztete BENKŐ Lóránd. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984.

Törvénytudományi Műszótár – *Törvénytudományi Műszótár*. Szerkesztették: PERGER János, majd SZTROKAY Antal. Előbeszéd: D. Schedel Ferencz. Pest, 1843.; *Törvénytudományi műszótár*. Közre bocsátja A' Magyar Tudós Társaság. Második, tetemesen bővített kiadás. [Előbeszéd: Schedel Ferencz]. Pesten: Eggenberger J. és fia Acad. Könyvárosoknál, 1847.

ÚMIL – *Új magyar irodalmi lexikon*, 3 kötet. Főszerkesztő PÉTER László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

Folyóiratok

HALZ – Allgemeine Literatur-Zeitung (Halle und Leipzig)

ÉLit – Élet és Literatura, 1826, 1827.

HazKülfTud – Nemzeti Újság, mellyet Hazai, 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz jóvára írtt, 's kiadott Kultsát István. 1816. Második Félesztendő Juliussal kezdve December végéig. Pesten, Nyomtatott Trattner János Tamás Betűivel.

JALZ – Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung

Kath. Szemle – Katholikus Szemle, Budapest, 1887–1934.

Multságok – Hasznos Múlttságok. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta Kultsár István. 1817. Első Félesztendő. Pesten, Trattner János Tamás betűivel.

Muz 1833 – Muzáron Új folyam. Első fűzet. 1833. Pesten, Hartleben Konrád Adolf tulajdona.

Orpheus 2001 – *Első folyóirataink: Orpheus*. S. a. r. DEBRECZENI Attila. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.

Tud. Gyűjt. – Tudományos Gyűjtemény. Pest: Trattner János Tamás, 1817–1841.

Kölcsey szövegkiadások

BALASSA 1913 – [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál]. *Felelet a Mondolatra*. Pesten 1815. Kiadta BALASSA József. Függelék: A Mondolat és a Felelet egykorú bírálatai és Somogyi Gedeon válasza a Feleletre. Régi Magyar Könyvtár 11. Szerkeszti HEINRICH Gusztáv. Budapest: Franklin-Társulat [először: 1898], 1913.

Felelet 1815 – [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál]. *Felelet a' Mondolatra néhai Bobógyi Gedeon Úrnak: „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicsbalom (azaz Weszprém) 1813.” című Pasquilusára*. Pesten: Trattner Ján. Tam. Betűivel, 1815.

GYAPAY 2002 – GYAPAY László. „Idegenségek és szokatlanságok. Kölcsey ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 106, 3–4. füzet (2002): 415–439.

KÁLLAY 1839 – *Kölcsey Ferencz' gyermek- 's ifjúkori életrajza 's néhány eredeti levele. Jegyzésekkel kiadja KÁLLAY Ferencz Academiai rendes tag*. Pesten, Trattner Károlyi' tulajdona, úri-utcza 612 sz., é. n. [1839].

KFKiadatl. – *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai. 1809–1811*. Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézirataiból. Kiadta (válogatta, bevezető és jegyzetek) SZAUDER József. S. a. r. BÁNHEGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.

KÖM1 – KÖLCSEY Ferenc. *Összes művei*, kiadta KERECSENYI Dezső. Budapest, é. n. [1943].

KÖM2 – KÖLCSEY Ferenc. *Összes Művei*, 3 kötet, kiadta SZAUDER József és SZAUDER Józsefné. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.

MM1 – KÖLCSEY Ferencz. *Minden munkái*, 6 kötet, szerkesztette B. EÖTVÖS József, SZALAY László, SZEMERE Pál. Pest: Heckenast Gusztáv, 1840–1848.

MM4 Országgyűlési – KÖLCSEY Ferenc. *Országgyűlési Napló*, kiadta VÖLGYESI Orsolya, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2000.

MM4 Versek – KÖLCSEY Ferenc. *Versek és versfordítások*, kiadta SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2001.

MM4 Országgyűlési naponkénti jegyzések – KÖLCSEY Ferenc. *Országgyűlési naponkénti jegyzések*, kiadta PAJKOSSY Gábor, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2002.

MM4 Irodalmi – KÖLCSEY Ferenc. *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I. 1808–1823*, kiadta GYAPAY László, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2003.

MM4 Levelezés I. – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés I. 1808–1818*, kiadta SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2005.

MM4 Levelezés II. – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés II. 1820–1831*, kiadta SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2007.

MM4 Erkölcsi – KÖLCSEY Ferenc. *Erkölcsi beszédek és írások*, kiadta ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Universitas Kiadó, 2008.

MM4 Levelezés III. – KÖLCSEY Ferenc. *Levelezés III. 1832–1833*, kiadta SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (kritikai kiadás) Budapest: Balassi Kiadó, 2011.

KÖLCSEY 2014 – ONDER Csaba. „Egy ismeretlen Kölcsey »paszkvillus«-ról”. In *„Szírt a habok közt”. Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerkesztette BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, 139–145. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.

KÖLCSEY 2016 – ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc: *Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak*”. *Lymbus. Magyarisztudományi forrásközlemények* [2015] (2016): 367–376.

KÖLCSEY 2018 – KÖLCSEY Ferenc. „Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak; Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében”. ONDER Csaba: „Két Kölcsey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából”. *Verso. Irodalomtörténeti folyóirat* 1, 2. szám (2018): 91–116.

KÖLCSEY 2019 – ONDER Csaba. „Kölcsey Ferenc recenzió-vázlata Szemere Pál elveszett tanulmányáról”. In *„Közöttünk a Mester”*. *Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerkesztette BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, 163–170. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.

A kritikai kiadás szövegeinek rövidítései

Critica iJegyzetek – *Critica iJegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*

Előszámlálása Révai – *Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak*

Felelet – a *Felelet a' Mondolatra* kézírata

Felelet 1815 – a *Felelet a' Mondolatra* első kiadása

GrammSzójegyzetek – [*Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításához*]

Gyárfás a Mondolatoshoz – [*Gyárfás a Mondolatoshoz*]

IdegenPhrasések – [*Az idegen Phrasésekkel való életről*]

JegyzésekGarve – *Garvebol tett Jegyzések*

JegyzésekHazKülfTud – [*Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben*] [*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatásokból*]

JegyzésekJenisch – *Jenischből való Jegyzések*

JegyzésekKis – [*Jegyzések Kis János pályairatából*]

JegyzésekKolbe – [*Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából*]

JegyzésekOrtUng – *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról*

JegyzésekPandekták – [*Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból*]

JegyzésekSzemere – *Szemere Pál jegyzetei*

JegyzésekTaxonyi – [*Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben*] [*Jegyzések Taxonyi János Tüköréből*]

JegyzésekTübingi – *A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából*

JegyzetÚjSzók – *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*

KivonatKolbe – [*Kivonat K. W. Kolbe Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache című munkájából*]

LajstromAranka – *Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében*

LajstromDebrGramm – *Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak*

MagyarokArticulusáról – *A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés*

Műszavak – *Műszavak a' törvénytudományból*

Egyéb források és szakirodalom

ADAMIK 2009 – ADAMIK Tamás. *Római irodalom: a kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2009.

AJKAY 2007 – AJKAY Alinka. „Pályairásomnak egész ideája, igen is, csak a' Nationalismus, az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek.» *Kazinczy Ferenc Tübingi pályaművéről*”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 4-5. szám (2007): 520–537.

AJKAY 2018 – AJKAY Alinka. „Inkább magyarul”. *Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2018.

BALASSA 1898 – *Mondolat*. Dicsalomb 1813. Kiadta Balassa József. Két hasonmással. Régi Magyar Könyvtár 10. Szerkeszti HEINRICH Gusztáv. Budapest: Franklin-Társulat, [1898].

BALÁZS 1987 – BALÁZS János. *Hermész nyomában. A magyar nyelv bölcsélet alapkérdései*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987.

BALLA 1817 – [BALLA Károly]. „A’ Mondolatnak, ’s rá való Feleletnek Megítéltetése”. *Tudományos Gyűjtemény* 1, 6. szám (1817): 97–107.

BARCZAFALVY 1787 – BARCZAFALVY SZABÓ Dávid. *Szűgyárt klastromi története*. Első szakasz. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabo Dávid által. Pozsony: Fűstkúti Landerer Mihály, 1787. *Szűgyárt klastromi története*. Második szakasz. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabo Dávid által. Pozsony: Fűstkúti Landerer Mihály, 1787.

BDÖM Költői – BERZSENYI Dániel. *Költői művei*. Kiadta MERÉNYI Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei I. (kritikai kiadás) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

BDÖM Prózai – BERZSENYI Dániel. *Prózai munkái*. Kiadta FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (kritikai kiadás). Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2011.

BDÖM Levelezése – BERZSENYI Dániel. *Levelezése*. Kiadta FÓRIZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái (kritikai kiadás). Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014.

BERZSENYI 1813 – BERZSENYI Dániel. *Versei*. Kiadta Helmecki Mihály. Pesten: Trattnerál, 1813.

BITNICZ 1837 – BITNICZ Lajos. *Magyar nyelvtudomány*. Első rész: A’ magyar nyelv’ természetéről. Pesten: Trattner–Károlyi nyomtatása. Uri utza 612. szám, 1837.

BAYLE – Pierre BAYLE. *Dictionnaire historique et critique, par Mr. Pierre Bayle*. Cinquieme edition. Revué, corrigée, et augmentée, avec le vie de l’auteur, par Mr. Des Maizeaux. 4 Bde. Leiden, Amsterdam, 1740. III. kötet

BÍRÓ 2010 – BÍRÓ Ferenc. *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2010.

BOZÓKY 1802 – BOZÓKY István. *A’ Hazza’ Esedezése az Ország’ Gyűlése előtt a’ Magyar Nyelv’ tökéletesítése iránt*. Pozsonyban: A’ Belnay György’ betűivel, 1802.

BURIÁN 2014 – BURIÁN László. „Szokásjog versus kodifikált jog a magyar magánjog történetében, különös tekintettel a magyar magánjog bevezetésére Észak-Erdélyben”. In *Quaerendo et Creando*: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából. Szerkesztette POGÁCSÁS Anett, 69–81. Budapest: Szent István Társulat, 2014.

CSETRI 1990 – CSETRI Lajos. „Kazinczy nyelvújítása”. In *Klasszika és romantika között*, szerkesztette KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 11–25. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

CSETRI 1990b – CSETRI Lajos. *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Irodalomtudomány és kritika. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

CSETRI 2007 – CSETRI Lajos. *Amathus*. Válogatott tanulmányok 2 kötet, összeállította SZAJBÉLY Mihály és ZENTAI Mária. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2007.

CSOKONAI 1802 – CSOKONAI Vitéz Mihály. *A' TAVASZ, írta Kleist, fordította Csokonay Vitéz Mihály. Hozzájárulnak Kleistnak némelly apróbb rarabjai.* Komáromban: Özvegy Weinmüllerné betűivel, 1802.

CSOKONAI 1803 – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Anakreoni Dalok* Cs. Vitéz M. által. Bétsben: Pichler Antal betűivel, 1803.

CSOKONAI 1804 – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Dorottya, vagyis A' Dámák' Diadalma a' Fárságon. Furtsa vitézi-verseszet IV. könyvben Cs. Vitéz Mihály által.* Nagy-Váradon, és Vátzon: Máramarosi Gottlib Antal' betűivel, 1804.

CSOKONAI 1805 – CSOKONAI Vitéz Mihály. *Lilla. Érzékeny dalok III. Könyvben.* Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Váradonn: Máramarossi Gottlieb Antal' Betűivel, 1805.

CSORBA 1991 – CSORBA Sándor. *Kölcsey Ferenc gazdasági irataiból.* A Kölcsey Társaság Füzetei 3. Fehérgyarmat, 1991.

CSÖRSZ 2011 – CSÖRSZ Rumen István. „„ki magam tsinálmánya, ki másé«. Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekek* (1813) című gyűjteményében”. In *Magyar Arión. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerkesztette CSÖRSZ Rumen István és HEGEDÜS Béla. Budapest: rec.iti, 2011.

DAYKA 1813 – DAYKA Gábor. *Újhelyi Dayka Gábor' Versei.* Öszveszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferenz. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813.

DebrÉnek 1808 – *Közönséges isteni tiszteltre rendeltetett énekes könyv, mely Sz. Dávid' Soltárainn kívül magábann foglal némely kiválogatott, és a' belvétziai vallástételt követő négy szuperintendentia által jóváhagyott énekeket, egynehány buzgó imádságokkal együtt.* Debreczenbenn: nyomtatta CSATH Gyorgy, 1808.

DebrGramm – *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság.* Bétsbenn: A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betűivel, 1795.

DEMEK 1894 – DEMEK Győző. „Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez: Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 4, 1. szám (1894): 69–85.

DUGONICS 2002 – DUGONICS András. *Etelka.* Kiadta PENKE Olga. Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 8. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

ÉDER 1988 – ÉDER Zoltán. „Verseghy Ferenc nyelvművelő kézikönyve”. In *In memoriam Verseghy Ferenc* 3. Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülészak anyagából. Szerkesztette SZURMAY Ernő. 31–47. Szolnok: Verseghy Könyvtár 1988.

FALUDI 1787 – FALUDI Ferenc. *Istenes jószágra és szerentsés boldog életre oktatott nemes ember. Irta Anglus Nyelven DORELL Josef S. J. Fordította Olaszbol FALUDI Ferentz S. J.* Pozsonyban es Kassan: Fuskuti Landerer Mihaly' költségen es betűivel, 1787.

- FALUDI–RÉVAI 1786–1787** – FALUDI Ferenc. *FALUDI Ferentz' Költményes Maradványi. Egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsította a' Magyar Költményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós. Első Kötet.* Győrött: Strajbig József betűivel, 1786.
- FALUDI Ferenc. *FALUDI Ferentz' Költményes Maradványi. Egybe szedte a' Magyar Költményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós. Második kötet.* Győrött: Strajbig József betűivel, 1787.
- FÁBIÁN 1876** – FÁBIÁN Gábor. „Adatok Somogyi Gedeon életéről”. *Figyelő*. Irodalomtörténeti közlöny. Szerkeszti Abafi Lajos. I. kötet (1876): 15–18.
- FEJÉR 1823** – [FEJÉR György]. „A Philológiára egy tekintet”. *Tudományos Gyűjtemény* 7, 1. szám (1823): 45–86.
- FÓNAGY 2012** – FÓNAGY Zoltán. „Zenei nyilvánosság és polgári viselkedéskultúra: A 19. századi hangversenyterem társadalomtörténeti látószögéből”. *Történelmi Szemle* 54, 4. szám (2012): 577–598.
- FÓRIZS 2006** – FÓRIZS Gergely. „Horváth Ádám (?) ismeretlen levele Berzsenyi Dánielhez”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 110, 5. szám (2006): 558–564.
- FÓRIZS 2009** – FÓRIZS Gergely. „Álpeseken álpesek emelkednek”: *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben.* Budapest: Universitas Kiadó, 2009.
- FRIED 1991** – FRIED István. „Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 95, 5–6. füzet (1991): 597–605.
- FRIED 1993** – FRIED István. „A Kölcsey-filológia időszerű kérdései. Kiadástörténeti adalékok”. *Irodalomtörténet* 74, 3. szám (1993): 347–376.
- FUCHS 2007** – FUCHS Anna. „Egy elfelejtett prózai kompozíció a 19. század elejéről. Wándza Mihály: *A' búsongó Ámor*”. *Irodalomtörténet* 38 (88), 1. szám (2007): 92–103.
- GARVE 1802** – Christian GARVE. „Einige allgemeinen Betrachtungen über Sprachverbesserungen”. In Christian GARVE. *Sammlung einiger Abhandlungen, Zweiter Theil*, Breslau, 1802. [229] 231–264.
- GRANASZTÓI** – *Kazinczy Ferenc Pandektái.* Szerkesztő: DEBRECZENI Attila. A kéziratokat feldolgozta GRANASZTÓI Olga. Informatikai fejlesztés NYITRAI Nóra. Debreceni Egyetemi Kiadó (DOI: 10.5484/Kazinczy_Ferenc_Pandektai).
Online: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/>
- GYAPAY 2001** – GYAPAY László. „*A' tisztább ízlésnek regulájival*”: *Kölcsey kritikus pályakezdése.* Budapest: Universitas Kiadó, 2001.
- GYÖNGYÖSI 1693** – GYÖNGYÖSI István. *Porából meg-éledett Phöenix.* Lötsén: Brewer Sámuel által, 1693.

GYÖNGYÖSI 2000 – GYÖNGYÖSI István. *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. Palinódia (Kesergő Nimfa)*. Kiadta JANKOVICS József és NYERGES Judit. Budapest: Balassi Kiadó, 2000.

GYÖNGYÖSSI 1802 – GYÖNGYÖSSI János. *Gyöngyösi Jánosnak Magyar Versei. Mellyeket külömb-külömb-féle alkalmatosságokra készített, és végre egyben-is szedett. Első Darab. Mellyben Az Első ki-adás kori Versek most meg-jobbitva újjonnan ki-adattak, és többekkel is hátul meg-bővítettetek*. Pesten: Találtatik Kilian Testvér. Könyv-Árosoknál, 1802.

HARGITTAY 1983 – HARGITTAI Emil (szerk.). *Hatvanhat csúfos gajd. XVI-XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek* (Magyar Hírmondó). Budapest: Magvető Kiadó, 1983.

HEINRICH 1916 – *Kazinczy Ferencz* Tübingai Pályaműve a magyar nyelvről (1808). Kiadta HEINRICH Gusztáv. Budapest: MTA, 1916.

HELMECZI 1816 – HELMECZI Mihály. „Értekezés az úgy nevezett Újításokról a’ Nyelvben”. In BERZSENYI Dániel. *Versei. Kiadta egy kealauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály*. Második meg-bővített kiadás, III–XLIX. oldal. Pest: Trattner János Tamás, 1816.

HERDER 1983 – Johann Gottfried HERDER. *Értekezések, levelek*, szerkesztette RATHMANN László, fordította RAJNAI László. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983.

H. KISS 1896 – H. KISS Kálmán. „A Mondolatperhez”. [Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6, 6. füzet (1896): 473—482.

HORATIUS 1961 – Quintus HORATIUS Flaccus. *Összes versei. Quinti Horati Flacci Opera Omnia*. Szerkesztette BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor. Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1961.

HUDI 2002 – HUDI József. *Fábián-émlékkönyv: Fábián József (1761–1827) református esperes pályafutása*. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 4.) Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2002.

ILLYÉS 1705–1707 – ILLYÉS András. *ILLYES Andras, Keresztyeni életnek példája avagy tuekoere, az az: a’ szenteknek elele, mellyet Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Koenyveiboel, kíváltképpen való szorgalmatossággal, Olasz nyelven roevide sommában foglalt Romában: és annakutánna Magyar nyelven megmagyarászott Magyar Országban: és rendszeren oett Részre osztott: azután pedig toebb Keresztyén Nemzeteknekis lelki vigasztalásra ’s épületére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbitással másod-szoris Magyarul kinyomtattott ILLYES Andras erdehyi pnespoek*. Elso resze. [...] [Külön címlappal I–III. resz] Nagy-Szombatban Nyomtattott, az Academiai Boetuekkel M.DCC.V. Esztendoeben. [Külön címlappal IV. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [Külön címlappal V. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben.

IMRE 1880 – IMRE Sándor. *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*. Székfoglaló. Budapest: A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1880.

JENISCH 1796 – Daniel JENISCH. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen: Eine von der Königl. Preufs. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin: Diversi lingues homines.* Berlin: bei Friedrich Maurer, 1796.

KÓKAY 1979 – *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Szerkesztette KÓKAY György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KARDOS 1931 – KARDOS Albert. „Kazinczynak rendes, másnak különös”, *Magyar Nyelvőr* 60, 7–8. szám (1931):120–121.

KAZLEV – KAZINCZY Ferenc. *Levelezése*, kiadta (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 kötet. Budapest–Debrecen, 1890–2013.

KAZINCZYTÉSV – [KAZINCZY Ferenc]. *Tövisek és Virágok.* Kevés számú Nyomtatványokban. Széphalom: 1811.

KAZINCZYVITK – KAZINCZY Ferenc. *POETAI EPISTOLA VITKOVICS MIHÁLY BARÁTOMHOZ, a' budai görög püspökség' consistor. fiscalisához; azon felekezetben első, sőt mind eddig egyetlen írónkéhez.* Széphalom: Januáriusban, 1811.

KAZINCZY 1813 – KAZINCZY Ferenc. *Poetai berke.* Pesten: Trattner Mátyásnál, 1813.

KAZINCZY 1979 – KAZINCZY Ferenc. *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* Kiadta SZAUDER Mária. Kazinczy Ferenc művei, 2 kötet, Magyar Remekírók. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

KAZINCZY 2018 – KAZINCZY Ferenc. *Költemények.* I. kötet: Szövegek. II. kötet: Jegyzetek. Kazinczy Ferenc Művei. Kiadta DEBRECZENI Attila. [Debrecen]: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

KECSKEMÉTI – KECSKEMÉTI Gábor. „A történeti kommunikációelmélet lehetőségei”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 99, 5–6. füzet (1995): 561–576

KERECSENYI 1940 – KERECSENYI Dezső. *Kölsey Ferenc.* Magyar Írók. [Budapest]: Franklin Társulat Kiadása. [1940].

KIS 1806 – KIS János. *A' Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról kimiveltetése módjairól eszközeiről. Megjuttalmaztatott felelet.* Irta Kiss [sic!] János Nemes Dömölkei Evang[elikus]. *Predikator.* Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1806.

KIS 1985 – *Berzsenyi Dániel művei – Kis János Emlékezései*, 807–1045. Kiadta OROSZ László. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

- KISFALUDY 1816–1817 – *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencznek Fő Tisztelendő Ruszek József Habóti Apát Urhoz irt Tudományos leveleik.* Online: http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_376_o In *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830.* Szerkesztette DEBRECZENI Attila. A szövegeket válogatta, az adatokat feldolgozta, a digitalizálást végezte CZIFRA Mariann. Online: <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/>
- KOLBE 1806** – Karl Wilhelm KOLBE: *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*, 2 Bände. Leipzig: Reclam, 1806–1809.
- KIS MAGYAR VERSTAN** – KECSKÉS András, SZILÁGYI Péter, SZUROMI Lajos. *Kis magyar verstan.* Budapest: Országos Pedagógiai Intézet, 1984.
- KÜLLŐS 1993** – KÜLLŐS Imola. „A cigányok ábrázolása a 17–18. századi kéziratos közköltészetben”. In *Cigány Néprajzi Tanulmányok 1.*, 132–150. Salgótarján: Mikszáth Kiadó, 1993.
- LŐKÖS 1989** – LŐKÖS István (szerk.). *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert: Pasquillusok a XVII-XVIII. századból* (Magyar Hírmondó). Budapest: Magvető Kiadó, 1989.
- MARGÓCSY 1990** – MARGÓCSY István. „A Révai–Verseghy-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai”. In *Klasszika és romantika között*, szerkesztette KULIN Ferenc és MARGÓCSY István, 26–34. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- MARÓTHY és NÁTLY 1824** – [MARÓTHY Mátyás és NÁTLY József]. *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra.* M. és N. Szeged: Nyomat[tatott]. Grün Orbán’ betűivel, 1824.
- MÁNDY 1813** – [MÁNDY Imre]: Máté-Szalkai / HÓGYÉSZ MÁTÉ /Válaszsa /a’ / Poétai episztolára. Nagyvárad, 1811, [1813].
- MÁTYÁSI 1794** – MÁTYÁSI József. *Semminél több valami. Az az elegyes tárgyú és formájú Egynehány darab versek.* Szerzette Mátyási József. Első darab. Pozsony, 1794.
- MÁTYÁSI 1798** – MÁTYÁSI József. *Mátyási József Verseinek Folytatása.* Második darab. Vátzon: Nyomtatott Maramarosi Gottlieb Antal’ betűivel, 1798.
- MÁTYÁSI 1806** – MÁTYÁSI József. *Vélekedés, melyet A’ Magyar Nyelv eránt ország eleibe tétetett Tudós Kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott Mátyási József.* Pesten: N. Kiss István Könyv Árosnál, 1806.
- MELICH 1908** – MELICH János. *Révai Miklós nyelvtudománya.* Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. Budapest: MTA, 1908.
- MÉSZÖLY 1931** – MÉSZÖLY Gedeon. „Mátyási József és »Kalászkaparékja« I, II, III.”. *Népünk és Nyelvünk.* A Szegedi Alföldkutató Bizottság támogatásával megjelenő közérdekű folyóirat. Szerkeszti BIBÓ István (1931): 81–105; 186–201; 241–249.
- Mondolat 1813** – [SOMOGYI Gedeon et al.]. *Mondolat: Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Új-Szótárral együtt: Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint.* Dicshalom [Veszprém], 1813.

MRR – KAZINCZY Ferenc. *Magyar Régiségek és Ritkaságok*. Kiadta Kazinczy Ferencz. Első kötet. I. Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája. Új-Szigeten, 1539. II. A' legelső nyomtatott Magyar Abécze. Krakkóban, 1549. III. Prof. Varjas János' E vocálisú éneke. Debreczen, 1775. Pesten, Mossóczy Instítóris Károly' számára, Trattner Mátyás műhelyében, 1808.

NAGY 2012 – NAGY Ágoston. „A 18. század második felében született pasquillus-irodalom értelmezési lehetőségeiről”. In *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, szerkesztette SZIJÁRTÓ M. István és SZŰCS Zoltán Gábor, 192–222. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012.

ONDER 2015 – ONDER Csaba. „A rudbeckianizmusról röviden: Kölcsey és a finnugorok”. In: *Létiünk hajléka: az anyanyelv*, szerkesztette NYÍRI Péter. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei 3, 101–107. Széphalom: A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2015.

ORGELDINGER 1999 – ORGELDINGER, Sibylle: *Standardisierung und Purismus bei der Joachim Heinrich Campe*. Berlin: De Gruyter, 1999.

PAP Endre 1851 – PAP Endre. „Kölcsey Ferencz”. In *Magyar szónokok és statusférjak: Politikai jellemrajzok*. Kiadja CSENGERI Antal, 284–332. Pest: HECKENAST Gusztáv, 1851.

PAP 1911 – PAP Károly. *Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben. I. Kazinczyhoz írott levelek*. Debrecen Szab[ad]. Kir[ályi]. Város Könyvnyomda Vállalata, 1911.

POMEY 1752 – François POMEY. *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia*. Frankfurt és Lipcse, 1752.

PONORI THEWREWK 1834 – PONORI THEWREWK József. *Velencei Szappanpor az Új Magyarok' számára*. Készítette Ponori Thewrewk József. Pozsony, 1834.

PÓSA 1978 – PÓSA Ágnes. „Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban”. In *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*, 501–507. Debrecen, 1978.

RÉVAI 1803 – RÉVAI Miklós. *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Vol. 1. Pest: Trattner Mátyás, 1803.

RÉVAI 1806 – RÉVAI Miklós. *Elaboratior Grammatica Hvngrica*, vol. 2. Pest: Trattner Mátyás, 1806.

RÉVAI 2014 – RÉVAI Miklós. *Magyar irodalmi régiségek. Antiquitates literaturae Hungaricae*. Fordította C. VLADÁR Zsuzsanna, szerkesztette STEMLER Ágnes. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 2014.

ROHONYI 1975 – ROHONYI Zoltán. *Kölcsey Ferenc életműve*. Kismonográfia. Kolozsvár-Napoca: Dacia Könyvkiadó, 1975.

- RUMY 1816** – [RUMY Károly György]. [A Mondolat és a Felelet a Mondolatra kritikai ismertetése] *Allgemeine Literatur-Zeitung / Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 39. nr. April (1816): 308–311.
- SOLT 1938** – SOLT Andor. „Kölcsey halála és hagyatéka”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 48, 4. füzet (1938): 375–393.
- SOMOGYI 1819** – SOMOGYI Gedeon. *Értekezés A' Magyar Verselés' módjáról, és Fordításokról. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékű, és ugyan annyi Soru Próba-Fordításával együtt.* Veszprém: özv. Számmer Mihályné betüivel, 1819.
- S. VARGA 2005** – S. VARGA Pál. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- SZABÓ G. 1999** – SZABÓ G. ZOLTÁN. *A kézírattól a kiadásig. Kölcsey Ferenc verseinek szövegahagyománya.* Budapest: Argumentum Kiadó, 1999.
- SZABÓ G. 2009** – SZABÓ G. ZOLTÁN. *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2009.
- SZABÓ G. 2011** – Szabó G. Zoltán. *Kölcsey Ferenc (1790–1838).* Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011.
- SZAUDER 1955** – SZAUDER József. *Kölcsey Ferenc.* Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955.
- SZAUDER 1963** – SZAUDER József. *Kölcsey ismeretlen kézíratai,* PIM Évkönyve, h. n. 1963.
- SZENTGYÖRGYI DEBRECZENI MONDOLAT** – [SZENTGYÖRGYI József]. *MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyazó külömbféle Segédekről.* [1804 k.] Autográf kézirat, lelőhely: OSZK Kt Quart. Hung. 18.
- SZEMERE 1890** – SZEMERE Pál. *Szemerei Szemere Pál Munkái,* 3 kötet, szerkesztette SZVORÉNYI József. Budapest: Franklin-Társulat, 1890.
- SZEMERE PÁL JEGYZETEI** – *Szemere Pál jegyzetei I–II.* füzet, kézirat, lásd még: FÜGGELÉK.
- SZILÁGYI 1998** – SZILÁGYI Márton. *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája.* Csokonai könyvtár 16. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- SZILY 1901** – SZILY Kálmán. „Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 2. füzet (1901): 182–188.
- TOLCSVAI 2004** – TOLCSVAI NAGY Gábor. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében.* Budapest: Áron Kiadó, 2004.
- TOLDY 1857** – TOLDY Ferenc. *A magyar költészet kézikönyve. A mohácsi véstől a legújabb időkig.* Kiadta Toldy Ferenc. Második kötet. Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig. Pest: Heckenast Gusztáv tulajdona, 1857.

TOLDY [1865] 1987 – TOLDY Ferenc. *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időkől a jelen korig. Rövid előadásban.* 1864–1865. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

TOLNAI 1929 – TOLNAI Vilmos. *A nyelvújítás.* Budapest: A M. T. Akadémia kiadása, 1929.

TÓTH 1812 – TÓTH Ferenc. A' Helvétziai Vallástételt követő Túl a' Tiszai Superintendenciában élt református Püspökök Élete, e' jelen való időkig lehozva. Írta és kiadta Tóth Ferentz. A' Reformátusok Pápai Collegiumában Theológiát, és azzal öszvekött Papi Tudományokat tanító Professor. Győrben: Özv. Streibig Jósefné, 1812.

TÓTH 2007 – TÓTH Kálmán. „A Kultsár–Prónay-féle pályatétel”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 1–3 füzet (2007): 147–169.

QUINTILIANUS 2009 – Marcus Fabius QUINTILIANUS. *Szónoklattan*, szerkesztette ADAMIK Tamás. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009.

VARGA 1963 – VARGA Imre. „A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67, 3. füzet (1963): 287–302.

VERGILIUS – Publius VERGILIUS Maro. *Eclogái.* Szerkesztette KOMORÓCZY Géza. Fordította LAKATOS István. Budapest: Magyar Helikon, 1963.

VÖLGYESI 2009 – VÖLGYESI Orsolya. „Egy költő a rendi országgyűlésben: Kölcsey Ferenc politikusi kapcsolatrendszerének kialakulása az 1832/36-os diétán”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 113, 4. füzet (2009): 385–394.

WÁNDZA 1806 – WÁNDZA Mihály. *A' BÚSONGÓ ÁMOR. Szabad elme-játék Szomorózása.* a' Szép Grátziákhoz Ifj. Waandza M. által. Pesten N. Kiss István Könyv-áros boltjában. [A belső címlapon:] *A' BÚSONGÓ ÁMOR. Egy hajnali édes andalmány' teremtménnye.* A' Szép-Nem' kedvéért. [A szerző rézmetszetével] Pesten: Trattner Mátyás' betűivel, 1806.

ZRÍNYI 1651 – ZRÍNYI Miklós. *Adriai tengernek Syrenaia, gröff Zrini Miklos.* Nyomtatta Bécben a' Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czáfzár ő Felfége ő Felsege Könyvnyomatója Anno M.DC.LI.

Z. SZABÓ 1980 – *Kazinczy Ferenc* tübingai pályaműve 1808. Kiadta Z. SZABÓ László. Győr, 1980.

BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ

I.

Kölcsey, a filológus

„Nekünk mindnyájunknak egyetlen egy munkánk van,
's ez a' Philologia”.¹

Bevezető

A kötet címében használt *nyelvtudomány* kifejezés a szövegek túlnyomó részének keletkezési időszakában ugyan már létező terminus technicus,² de a kortársak, így Kölcsey Ferenc szóhasználata alapján mégis a *philologia* megnevezést volna illő használnunk. Ugyan ekkor a philologia és a philologizálás a nyelvvel való tudományos foglalkozást jelenti, tehát a szó mai értelmében vett nyelvtudományt is, azonban Kölcsey szótárában a philologia egyéb jelentésű használata is észlelhető, mi több: neológiai elvei és az írói nyelvalkotás elsőbbségéről vallott nézetei kifejtése során kísérletet tett a philologia fogalmának a grammatikától való határozott elkülönbötetésére is – amint azt hamarosan bemutatjuk.

A nyelvtudomány és a philologia tehát nem egészen egymás szinonimáiként értendőek, a nyelvtudomány kifejezéssel szükségképpen élnünk kell mégis. Egyrészt azért, hogy megjelölhessük a közreadott szövegek tágabban vett jellegét és témáját, azaz a magyar nyelvvel, annak természetével, szavaival, szóképzésével, törvényszerűségeivel, szintaxisával, részben történetiségével, de leginkább a nyelvújítás, vagyis a neológia szerepével és elveivel való kapcsolatot, Kölcseynek az ezekkel való rendszerszerűen, elveken alapuló tudományos eljárásait. Másrészt pedig azért, hogy mindezt elkülönbötessük a filológia kifejezés többi, egykorú és mai jelentéseitől.³

A kötet címében a „munka” megnevezés a közreadott szövegek műfaji heterogenitását kívánja jelezni (hamarosan ezek problémáiról is részletesen szólunk): értekezés, könyvkivonat, recensio, jegyzés és szójegyzet csakúgy megtalálható köztük, mint a műfajilag nehezebben besorolható *Mondolatra* adott *Felelet*, amely ráadásul Szemere Pállal közös szerzőségben készült.

¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés* I. 431.

² Vö. pl. KazLev XI. 398: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. Pünkösdkor.

³ Vö. FEJÉR 1823; illetve: *Meatafilológia 1. Szöveg, variáns, kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel (Budapest: Ráció Kiadó, 2012); *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel, VADERNA Gábor (Budapest: Ráció Kiadó, 2014); Jerome MCGANN, *Philology in a New Key*. Critical Inquiry Vol. 39, No. 2 (Winter 2013): 327–346.

Kölcsey e tárgyban készült munkái a maguk teljességben korábban nem voltak hozzáférhetőek. Ezek együttes kiadására, így együtt olvasására és szemlélésére a mostani kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már publikáltak mellett hiánypótló módon adva közre számos kéziratot munkát is.⁴ Mindezzel új lehetőséget kínál Kölcsey nyelvtudományi munkásságának mind teljesebb történeti és kritikai áttekintésére is.

A kritikai kiadás *Bevezetés a jegyzetekhez* című fejezete két részre tagolódik: előbb az alkotói pálya philológiai vonatkozású szakaszait tekintjük át, szemléleti keretet nyújtva annak érdekében, hogy az egyes munkák alakulásuk folyamatában és Kölcsey nyelvtudományi gondolkodásának összefüggésében is megismerhetővé váljanak, tehermentesítendő az egyes szövegekhez kapcsolódó jegyzeteket, minimalizálva a redundanciákat, majd a philológiai tárgyú kéziratokat vesszük számba.

*

Mielőtt időrendben haladva bemutatnánk Kölcsey nyelvtudományi tevékenységének periódusait és az azokhoz kapcsolódó szövegeket, röviden ki kell térnünk néhány jellegzetes, egymással összefüggő, szüntelenül visszatérő problémára, amelyeket leginkább Kölcsey Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levelével exponálhatunk. Kölcsey Ferenc 1833-ban így emlékezett vissza nyelvészeti érdeklődésének időszakára:

„Említenem kell, hogy 1814 Péczelen, midőn az Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philológiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások' egy része még is kritikai vala. Például: a' különböző Költők' különböző nyelvről való értekezés stb.”⁵

A majd húsz év távlatából emlékező levél alapvető megállapításait a rendelkezésünkre álló kéziratok messzemenően alátámasztják: Kölcsey nyelvtudományi tárgyú munkáinak döntő többsége valóban 1814-ben, illetve eme időszak részeként 1815-ben és 1816-ban keletkezett. Ekkor készítette el nyelvtudományi nézeteit rendszerszerűen kifejtő, azokat elvi alapokra helyező tudományos disszertációját, a levélben említett „komoly (philologi) értekezést”, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című neológiai fő művét. Ekkor készült a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra* című írás, és 1814 őszén határozta el a szerzőpáros egy új magyar grammatika megírását is, amelynek első munkacíme *Philológiai Töredékek* volt. Ehhez a kiemelkedő időszakhoz

⁴ A korábban már megjelent művek közül *A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés* címűt is újra közreadjuk, kritikai igényű kiadását lásd: KFKiadatl. 196–197.

⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM4 *Levelezés III.*, 193–204. Hiv.: 199–200.

képest a debreceni időszak (1808–1809) jegyzetei, majd később az Élet és Literatura című folyóirat számára készített recenziók (1823–1824), illetve az akadémiai szerepvállaláshoz (1831–1837) kapcsolható műszavak gyűjteménye és filológiai bírálatok valójában csak elő- és utójátéknak tekinthetőek. Tisztázni szükséges ugyanakkor, hogy mit is érthetünk a *philológia* fogalma alatt, *műfaji* szempontból hogyan tekintünk az ekkor végzett munkákra, végül pedig – a Kölcsey által használt többes szám miatt – tisztázni szükséges a Szemere Pállal való közös *szerzőséget* és munkakapcsolatot is.

Philologia

Fejér György a Tudományos Gyűjtemény 1823. évfolyamában *A Philológiára egy tekintet* címen megjelent tanulmánya igen alaposan foglalja össze a philologia tudományának mibenlétét, történetét, eredeti és később módosult jelentéseit, illetőleg különféle ágait, azok jellemzőit és feladatait.⁶ Kölcsey egykorú philologia terminusának megértéséhez előbb ezt vesszük szemléleti alapul, a tanulmányból csak a korabeli jelentéseket rekapitulálva.

Fejér György szerint „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek’ természetének; tulajdonságának (szóval: geniusának) tudásá[t]” jelenti, tágabb értelemben azonban a nyelvvel való „helyes élésnek tanítása is” ide tartozik, röviden tehát a „Philologia olly Tudomány, melly a’ nyelvek természetét, ‘s tulajdonságait, és velek helyes élést oktattya”. Mivel azonban a nyelvek különbözőek egymástól, vagyis lehetnek élő vagy holt, napkeleti vagy napnyugati, hazai vagy idegen nyelvek, ezért az azokat vizsgáló philológiák is különbözőek. A különféle nyelveket vizsgáló philológiák mindegyikére jellemző azonban két alapvető, Fejér által vaglyagosan megkülönböztetett vizsgálati módszer: a „tisztá”, vagyis elméleti és a gyakorlati, alkalmazottnak nevezhető kutatás. Az előbbi a „nyelvek természetét, ‘s tulajdonságait fejtegeti”, az utóbbi pedig a nyelvek „saját geniussok szerént való élés[é]t terjeszti elő”. Fejér György hasonló vaglyagossággal különbözteti el egymástól az úgynevezett *al-* és *felrendű* philológiát. Alrendű philológiának a széles értelemben vett *Grammatikát* tekinti, amely a nyelvnek, nyelveknek „mintegy elő, közös esmértetését foglalja magában”. A felrendű philologia „a nyelveknek geniusát mélyebben vizsgálja, és a velek való élést tökéletesebben el határozza”, és Fejér szerint ez „mondatik tulajdonképpen *Philológiának*”. Hogy pontosan mit is takar a Grammatika és a tulajdonképpeni Philologia különbsége, az az 5. §-ból derül ki, ahol Fejér György részletezi, mi tartozik egyikhez, és mi a másikhoz. Eszerint az alrendű philologia, vagyis a Grammatika részei az: „1) Orthoepia, v.

⁶ Vö. FEJÉR 1823. Fejér György a Tudományos Gyűjtemény első szerkesztője volt (1817–1818); tanulmánya Y aláírással jelent meg. Lásd még: SZALONTAY Gabriella, *A Tudományos Gyűjtemény nyelvtudományi jelentősége*. Nyelvtudományi dolgozatok 13. (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1973)

Orthophonia. 2) Orthographia. 5) Etymologia. 4) Grammatica. 5) Syntaxis. 6) Dialectologia. 7) Prosodia. 8) Rhetorika. 9) Poësis [Poétika]”. A felrendű philologia, vagyis a Philologia szintén „több részekből alkottatik öszve, ilyenek: 1) A Philologiai Literatura. 2) A phil[ologiai]. Kritika. 3) A szoros értelemben vett Philologia”.

A felrendű philologia tárgyalása előtt Fejér György rögzíti az általa használt literatúra fogalmát, amely szerint a „Literatura a Nemzetek lelki életének foglalatja általjában” (15. §.). A *Philologiai Literatura* alapvető feladata nem más, mint a klasszikus munkák ismerete, amihez „szükség a Philologusnak tudni a Görög és Római classikus munkák Szerzőjít, időkorát, jobb és pompás kiadásait”. Ebben a definícióban joggal ismerhetünk a mai értelemben vett *klasszika filológiára*. A *Philologiai Kritika* „a régi Irományoknak szerzőjít, időkorát, ‘s igazságát veszi vizsgálóra, ‘s tulajdon érdemeiket” határozza meg (16. §.). Egyik ága a „főrendű” kritika, amely a szerzőséget, a szövegek hitelességét és textológiai állapotát, helyességét vizsgálja (lényegében a mai értelemben vett *szövegkritika* értelmében).⁷ Az „alrendű” philologiai kritika ugyanakkor „az Irónak kifejezéseit, hajlításait, egybetételeit fogja fel, vallyon a nyelv reguláival megegyeznek e’. Ha meg nem egyeznek, vallyon e’ hibának nem a hamis olvasás e’ oka? Ha több féle olvasások fordulnak elő, mellyik legyen az igazi, a helyesebb el itéli”. Ebben a meghatározásban a *szövegmagyarázat* (nyelvi, tárgyi és jelentésbeli, forráskritikai értelmezés) feladataira ismerhetünk. A felrendű philologia harmadik, utolsóként említett és talán legérdekesebb része a 17. §-ban tárgyalt „szoros értelemben vett Philologia”.⁸ Ennek elsőrendű feladata Fejér szerint az, hogy „a Classikus Iróknak nem csak szavaikat, nyelvjárásaikat fejtegeti, hanem értelmökbe is béhat”. A felrendű philologia részei közt eme utolsó a mai diszciplínák közt nem találni pontos megfelelőjét; ez a – literatúrai szemlélet közé helyezett – rész ugyanakkor grammatikai (etimológiai, szintaktikai stb.) ismereteket ír elő a szoros értelemben vett philologia számára:

„E végre a szóknak tulajdon és másutt megfogattyát, különböző jelentéseit mind magokra, mind az időkorokra nézve el határozza; a gyökér és eredeti szókat a származattaktól, és formáltattaktól, a honnyiakat az idegenektől; a helyeseket a helytelenektől; a’ jókat a hibásoktól megkülönbözteti; mellyek legyenek rokon, hasonló, egyenlő vagy ellenkező értelműek, kimutattya; mellyek legyenek hathatósabb erejű, nagyobb fontosságú, jó hangzatú mondások, megválogatja. Hogy a Szerzőnek saját

⁷ FEJÉR 1823: „szoros kérdőre veszi, vallyon azon Szerzők maradványai-e? Azon időkorból valók-e? kiknek tulajdoníttatnak. Csalatkozásból vagy szánt szándékkal nem tulajdoníttattak-e másoknak? Ezen esetben a tévelygést, és szemfényvesztést bizonyosságra hozza. Megvizsgálja azt is, ha egész voltokban, ‘s épségökben szállottak e reánk? Nincsenek e egész vagy darab részeikben megcsontkíttatva? Ha megvannak rontatva a híjánosságot helyre hozni, ‘s kípótolni igyekszik, minekelőtte az ő grammatikai és tudományi böcsöket el itélje.”

⁸ A teológia segédtudományából a teljes körű műveltség (Bildung) eszközüvé váló 'seminarium philologicum' további magyarországi vonatkozásáról a Kölcseyre is ható Szemere Pál professzora kapcsán lásd: BALOGH Piroska, *Ar scientiae. Közéletések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007).

értelmét kinyilatkoztatassa, 's egész erejében felfoghassa, szavainak igazi jelentését szemfényre veszi, alkottatásokból, formáltatásokból, öszve köttetésekből, egybe függésekből; az előljáró, következő, 's más hasonló szavak' tekintetéből, kivált feltett czéljából, választott tárgyából, körülállásiból, gondolkodása 's írása módjából, Philosophiai, és religiói, vallásából, 's más szokásaiból. Ezek nélkül Philologus tellyes értelemben senki se lehet.”

Fejér vagylagos felosztásában lényegében két szemléleti mód, a grammatika és literatúra szétválasztásának szándékát tapasztaljuk. A *Grammatika* (mint alrendű philologia) lényegében a nyelv helyes használatával, a helyes beszéddel összefüggő tudományokat egyesíti, nagyon emlékeztetve a mai értelemben vett nyelvtudomány diszciplínáira. A *Philologia* (mint felrendű philologia) pedig lényegében a későbbi irodalomtudományt és annak segédtudományait (irodalmi szövegek filológiája, textológia) sorolja. A szoros értelemben vett philologia mint a nyelv természetének és tulajdonságainak, Fejér szavával geniusának vizsgálata viszont egybekapcsolni látszik az al- és felrendű philologia két területét: eszerint pedig a klasszikus írók *értelmébe* interpretatív, hermeneutikai, kritikai módon való behatolás a philologus-literátor számára nem képzelhető el grammatikai kompetenciák megléte és azok megfelelő alkalmazása nélkül. Mint emlékszünk, a 3. §-ban Fejér ezzel kezdte definícióját: „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek' természetének; tulajdonságainak (szóval: geniusának) tudására határozott”. Fejér elképzelése szerint ezt a tudást a felrendű philologia, lényegében tehát a literatúra hatókörén belül elhelyezett „szoros értelemben vett Philologia” képes gyakorolni. Mint azt hamarosan látni fogjuk, Kölcseynek az 1810-es években a philológiáról vallott elképzelése nem állt távol ettől a felfogástól.

*

Kölcsey a philologia terminust kortársaihoz hasonlóan több értelemben használta. Mindez Bitnicz Lajosnak a jó tíz évvel Fejér tanulmánya után megjelenő *Magyar nyelvtudomány* című munkája alapján egyáltalán nem meglepő. Bitnicz könyvét választott tárgyának definíciójával kezdi:

„A nyelvtudományt philológiának is nevezik. Ezen, majd tágabb majd szűkebb értelemben vett görög szó φιλος és a' sokértelmű λόγος szóból tétetett össze, mellyek elsője *szeretést*, másika néha *észt* átaljában, néha *tudományt*, néha *nyelvet* jelent. Philologia a' régieknél eredetikép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevé (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.) Később philologusnak nevezék a' saját értelemben vett tudóst (Svetonius de illust. gramm. C. 10.), végre a' csupán nyelvtudóst is (Plutarcus de poetar. lect. 5. 11.). Értelme az újabb időben is ingatag, és majd az ember' egyetemi műveltségét, majd a' nyelv' és előadás művelését, majd a' régiség' történeti esmeretét jelenti.”⁹

⁹ Vö. BITNICZ 1837, 1.

A Bitnicz által jelzett fogalmi ingatagság tehát Kölcseynél is tapasztalható, aki először és eleinte, majd később is a *philologiai literatura* [klasszika filológia] és a *philologiai kritika* [szövegkritika és szövegmagyarázat] értelmében használta a fogalmat, amely utóbbiba tehát a magyar és idegen nyelvű, főként latin, görög, német és francia klasszikusok, tudományos források, szekunder irodalmak könyvészeti ismerete is beletartozott.¹⁰ Első philologiai tárgyú munkája valójában szövegkritikai jellegű volt, amennyiben az *Orthographia Ungarica* szerzőjének megállapítása kapcsán fűzött kritikai észrevételeket egy tudományos diskurzushoz, meggyőző bizonyosságát adva széles körű és alapos könyvészeti tájékozottságának is. Az ezzel közel egy időben keletkezett *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* című jegyzete klasszika filológiai ismereteiről adhat számot, mivel egy poétikai kérdés grammatikai problémájának megoldására számos antik görög és római klasszikus szerző példáját idézve érvel meggyőzően. Az 1810-es évek közepétől (1813) azonban a philologia terminust Kölcsey már a magyar nyelv természetével és tulajdonságaival való tudományos foglalatokodás megjelölésére is fordítja, összefüggésben a neológiai (nyelvújítási) diskurzusban időközben elfoglalt pozíciójával. Fejér György fogalmai alapján ekkor kezdett foglalkozni behatóbban az „alrendű philologia”, vagyis a Grammatika több ágával is (orthophonia, etymologia, syntaxis stb.), amelyet Szemere Pállal egymás között (néha ironikusan) „grammatizálódásnak” neveztek.¹¹ Mindezt lényegében a „felrendű philológián” belüli „szoros értelemben vett Philologia” miatt gyakorolta csak, a magyar nyelv természetét vizsgáló, azt megérteni igyekvő elméleti érdeklődésének alárendelt alkalmazott kutatásként. Kölcsey philologus alatt értette általában a tudóst,¹² és értette a nyelvtudóst is, ez utóbbit azonban megkülönböztette a grammatikustól, akit nem tartott philologusnak. Fogalomhasználatáról jellemzően az adott szövegkörnyezet ad eligazítást. Az idézett 1833-as önéletrajzi levél kitétele az 1814-es év „komoly

¹⁰ Vö. MM4 *Levelezés I.* 262. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14.: „Mit tudok én, mit tudhatok én, itt a falun? Kítől kapni könyvet? kítől egy intést, egy ujjmutatást? Debrecen is felette szegény. Mi itt csak a' XVI-dik száz philologia tudományával bírunk, 's az újabb könyveknek csak nevét halljuk.” MM4 *Levelezés I.* 313, 314. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. április 3.: „Egy poéta fő alkalmazatosbb Homéért és Pindart magyarázni, mint az a' sok száraz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy méreggel vagy nevetéssel kell olvasnunk. [...] Bár több Ifjú Íróink is tanulnának görögül. A' Deák Litteraturának, főképp a' deák poétáknak studiuma nem viszen olly jó útra mint a' görögöké. ezt sok tapasztalás tanítja.” MM1 *Levelezés III.*, 193–204. Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20.: „Akkor a filozófia történetén kívül a 16. és 17. század latin íróit, philologi [értsd: tudós] írókat és kompilátorokat forgattam, de akkor jött kezembe Bayle dictionnaire hist. et critique, mely reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok ízlés a nagy ember oldalai közé tartoznak. S bár az ő mélysége a későbbi franciák felüleges voltától nagyon különböz: mégis ez iránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben.”

¹¹ Lásd: Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2. MM4 *Levelezés I.* 344–345.

¹² A tudós fogalmát egy korai kivonatában is megtalálni. Az idézet érdekessége, hogy szóhasználata az *Előszámlálása Révai* szövegében is felbukkan, Révai Miklós tudósként való jellemzésekor. „A' mit ezen szó alatt, *Tudós*, értenek közönségesen, altalan fogva el lehet mondani, hogy ollyan egy sincs Francia Országban. Tulajdonképen való *Tudós*, az az, ki azzal a' tudománnyal mellyre magát adta fundamentumason ismértes, a'nak minden részeit en gros, és en detail studirozta, historiáját, az az származását 's előmentét tudja, 's szüntelen igekezik kitanulni, hogy micsoda állapotban van most mindenik országban, minden új találmányokban jártas, szóval a'ki Élő centruma a' maga Tudományának a'nak eredetétől fogva a' mai időkig...” (Vö. V. Jegyzőkönyv, Girtanner: *Historische Nachrichten*, Debrecen, 1810. november 13. In: KFKiadatl. 243.)

(philologi) értekezés”-ről így a nyelv természetét és tulajdonságait vizsgáló tudományra vonatkozik, és a továbbiakban philologia (vagy *filológia*) alatt mi is ezt értjük majd (egyszerűsítve: a literátorok által művelt nyelvtudományi értelmet) – ha ettől eltérünk, azt külön jelezzük.

Mi a különbség a philológus és a grammatikus között? Milyen a jó philológus? Kölcsey szótárában a philologus nem feleltethető meg a nyelvésznek. A nyelvtudós jelentésben érthető *nyelvész* szó ekkoriban még nem használatos, megalkotásra vár.¹³ A látszólag ennek megfelelőjeként érthető korabeli *grammatikus* megjelölés ugyanakkor Kölcseynél a jó értelemben vett *philologus* ellenpárjaként szerepel.¹⁴ Vagyis Kölcsey határozottan megkülönböztette egymástól a grammatikust és a philologust. (Lényegében annak megfelelően, ahogyan azt Fejér György tanulmányában látható volt.) Mindezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert bő tíz évvel később a philologia fogalma – minden korábbi ingatagságával együtt – egyre inkább a nyelvtudomány jelölőjévé válik.¹⁵ A 19. század második felének elején *A magyar nyelv szótára a nyelvészt* már mint philologust nevezi meg, olyan személyként, aki „egy vagy több nyelvvel tudományosan foglalkodik, nevezetesen ki rendszeres nyelvtani ismereteket gyűjt, ki a nyelvek eredetét, elemeit vizsgálja, azokat összehasonlítja, stb. (Philologus)”.¹⁶ A nyelvész filológusként való (zárójeles) megfeleltetése ekkor már nem fedi sem a Fejér-féle, sem a Kölcsey-féle philologusnak az 1810-es, 1820-as évek közepén még érvényben lévő és használatos fogalmát. Jóllehet Czuczor–Fogarasi definíciója alapvetően megközelíti a lényegét, miszerint a philologus (azaz a nyelvész) a nyelvvel (vagy nyelvekkel), annak eredetével, egészében és részleteiben tudományosan, azaz meghatározott elvek alapján szisztematikusan foglalkozik, már szót sem ejt azonban a literatúra nyelvtudományi szerepvállalásáról.

Kölcsey a nyelv természetével való foglalkozása során igen hamar reflektáltta tette mind az elméleti, mind az alkalmazotti módszer különbségét, különös hangsúlyt fektetve a nyelv természetének elméleti vizsgálata mellett a nyelvvel való élésnek a magyar régiségben és az idegen nyelvek gyakorlatában való szemlélésére is – elsősorban a Kazinczy-féle neológia megtámogatásához gyűjtve a példák corpusát. Mindeközben legalább ennyire fontos volt számára

¹³ Lásd pl. a *Mondolat* 1813 Szótárát: „A³ Nyelvmivelők, szorgszerények’ által, részint természetett, részint öltöztetett újj Magyar szók’ mostani helyesített Jelenteteinek értésére. [...] Nyelvemes, Nyelvívés: Grammaticus; Nyelvéség: Grammatica.”

¹⁴ Kölcsey az *Új szóké* című recenziójában (1833) a *szovász* megjelölést használja Molière-ről beszélve, aki Bayle szerint az őt gáncsoló grammatikussal szemben „igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés szovász volt”. V. ö. KÖM2, 924.

¹⁵ Vö. BITNICZ 1837, 1.

¹⁶ Vö. Cz–F, 4. kötet, 905. Lásd még uo., 905., *Nyelvészet*: „Tudomány, mely a nyelvek vizsgálatával, s alapos és rendszeres megismerésével foglalkodik. Különösen a művelt nyelvek és az ezeken megjelent eszművek taglalása, fejtegetése, ismértetése, az ide tartozó segédforrásokkal együtt. *Hellen, római nyelvészet. Ujabbkori nyelvészet.* (Philologia).”

saját nézőpontjának, beszédpozíciójának rögzítése is. A „philologia” és a „philologus” fogalmak értelmét szükségszerűen ez a szándék definiálta újra, imígyen különböztetve meg magát (illetve magukat) mint literátor philologust a „grammatika” képviselőitől s azok kizárólag a nyelv külső formájára reflektáló diskurzusától. Grammatikus (nyelvész) és Philologus (literátor, nyelvtudós-író) elkülönöztetésének kérdése Szemere és Kölcsey tervezett magyar grammatikájának (*Philológiai Töredékek*, 1814) is részét képezte volna, önálló fejezetben tárgyalva a problémát: „XIV. töredék: A’ Philologus, és Grammatikus hatalmáról a’ nyelvben? Micsoda Relatiokban van az Író a’ Philologus-sal, ’s a’ Poëta különösen a’ Nyelv’ bildungjára nézve.”¹⁷ Ebben az elkülönöztetésben a grammatikus és a grammatizálás *inkább* negatív, pejoratív, míg a philologus és a philologizálás pedig *inkább* pozitív módon jelenik meg, néha önironikus reflexió tárgyaként is, habár meg kell jegyeznünk, hogy gyakran figyelhető meg keveredés szótárában, néha egy mondaton belül is.¹⁸ De a legfontosabb különbség a nyelv képezhetőségéhez való viszonyban van, amely különbség miatt a grammatikus nem lehet azonos a philologussal, és ami miatt az író vagy a poéta tudós philologus is lehet.¹⁹

„Én Adelungot kaczagom – írta Kölcsey Döbrentei Gábornak – ’s minden érdemei mellet is nem tartom egyébnek szegény Grammatikusnál.” Kölcsey szerint ugyanis nem a grammatika vagy a szintaxis (tehát nem a grammatikus) határozza meg a nyelvet, hanem „a’ nyelv maga meghatározza magát”, a szavak és szólások megmaradásáról pedig „Valami-Más” dönt, „a’ mit nevezni nem lehet”.²⁰ Kölcsey szerint a magyar nyelv természete ugyan hajlik a xenologizmusok befogadására, amint azt a magyar régiség írói gyakorlatából származó példák is igazolják (Illyés Püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István), de semmi garancia nincs arra, még az írók számára sem, hogy különben jól megalkotott („rend szerént formált”) szavaik megmaradjanak. Kölcsey tehát úgy véli, hogy a nyelvi változásokat illetően a fejlődés öntörvényű és nehezen kiismerhető jellegű, a nyelv pedig *szelekciós* természetű. Ez utóbbi oka lényegében megmagyarázhatatlan („Mi okon? Ki tudja azt megmondani?”), logikájából, tehát abból, amit kirostál, mégis következtetni lehet a fejlődést meghatározó törvényszerűségekre. Magyarán a szelekció mutatja meg legjobban *a nyelv természetét*, ami valójában nem más, mint „a nyelv

¹⁷ Vö. *Philológiai Töredékek* (Lasztóc, 1814. október 22.)

¹⁸ Szemere kajánsággal kérdezi 1814 őszén Kölcseyt: „Nem gyógyúltál e még ki a’ grammatomániából?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1814. december 2.] Vö. MM4 *Levelezés* I. 344. Kölcsey a *Felelet* vonatkozó szöveghelyére utalva ezt írja Szemere Pálnak: „[...] fogunk felette philologizálni, vagy hogy a’ Debreczeni Grammatikussal szolljak: *grammatizálódni*.” Cseke, 1815. október 15. Vö. MM4 *Levelezés* I. 436.

¹⁹ A *philologus* vs. *grammatikus* (vagy inkonzekvens, rossz philologus) a Kazinczy által megalkotott, szintén ekkoriban megjelenő és teret nyerő *neologus* vs. *ortologus* (vagy antiquarius, palaeologusz) dichotómia párjának is tekinthető, éppen a diskurzusok harcában kényszerűen és praktikusán létrejövő, az elkülönbözést lehetővé tévő fogalompárként.

²⁰ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés* I. 372. Ez a levél az ÉLit-ban is megjelent a kettejük levelezését közreadó részben, vö. ÉLit 1827. Második kötet, Hetedik rész, III. „Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferenc leveleiből”, 87–134; 117–124.

képzékenységének (Bildsamkeit) útja”.²¹ Az út kifejezés egy elvi (filológiai) és egy történeti szempontot rejt magában, azaz a nyelv miképpen „képezthetik” egyáltalán, illetve története során („eleitől fogva”) hogyan „képeztetett”. Ebben az összefüggésben, ahogyan Gyapay László fogalmaz, a szintaxis „nem csupán a nyelv szerkezetének grammatikai módszerekkel való kifejezése, hanem – mai terminussal élve – a nyelvi kompetencia *megismerésének eszköze* is”.²² A magyar nyelv története azt mutatja, hogy „a xeno- és neologizmusokat számottevő arányban befogadta”, vagyis a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek, mivel „a magyar nyelvnek ez a szokott konstrukcióktól eltérő megoldásokat teremtő hajlama erősebb, mint az ezeket elkerülni akaró tudatos purista törekvés”.²³ Sommásan fogalmazva: a nyelv érvényesíti önnön természetét. Az író számára a nyelvművelés (és a szóalkotás) során elvárás a filológia felkészültség, azaz a nyelv *törvényeinek* és a nyelv *történetének* együttes, elválaszthatatlan ismerete.²⁴ A nyelv természetéhez való viszony alapján pedig különbség szabható a philologus és a grammatikus között.²⁵

Az igazi philologus legfőbb ismérve tehát, hogy rendelkezik princípiumokkal (irány- vagy alapelvekkel), ismeri a nyelv múltját, annak szokásait és a nyelv természetét, egészében és részleteiben képes látni mindezt, képes a kivételekből az elvek alapján általános megállapításokat tenni. Ezzel szemben a grammatikus (vagy a rossz, inkonzekvens, kéretlen philologus) nem rendelkezik kimunkált elvekkel, nem ismeri a nyelv múltját, a nyelvi jelenségek problémáira adott válaszai és megoldásai inkonzekvenssek.²⁶ Az általa felállított nyelvtani szabályok megkötik a nyelvet, a flexiós személet erősebb a nyelv természetére, annak Bildsamkeitjára figyelemmel levő szemléletnél. Ebből kifolyólag a grammatikus nem eléggé nyitott az újításra, az új szavak feltalálásából származó új ideákra, amely új ideák sokkal inkább képesek érzékeltetni a nyelv

²¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., vö. MM4 *Levelezés* I. 395. Bíró Ferenc helyesen állapítja meg, hogy erre a [Daniel Jenisch-től származó, vö. JENISCH 1796, 16.] fogalomra „Kölcsey figyel fel az 1810-es évek közepén [és azért használja, hogy] magyarázza az általa kitalált magyar megfelelőt: ’képzékenység’”, vö. BÍRÓ 2010, 398. Az egy évvel korábban, *A’ szószármaztatásról* írott munkájában a fogalom így szerepel: „a’ nyelv’ *képezhetősége* (Bildsamkeit)”. Lásd még: GYAPAY 2001, 195.

²² Vö. GYAPAY 2001, 196.

²³ Vö. GYAPAY 2001, 196.

²⁴ Vö. KAZINCZY Ferenc, „*Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*”, Tudományos Gyűjtemény, XI. köt. (1819): 25: „És mi szabad az Írónak ezen Iskola’ értelme szerint? [...] mind az, A’ MIT A’ MINDEN NYELVEK’ IDEÁLJA MEGKÍVÁN, A’ MAGYAR NYELV’ TERMÉSZETE (örök szokása ’s törvénye) VILÁGOSAN NEM TILT, A’ RÉGI ÉS ÚJABB CLASSICUSOK ÁLTAL NEVELT ÍZLÉS MÉG JAVASOL IS, ’S A’ SZÜKSÉG MÚLHATATLANUL PARANC SOL. Azon nemekben, a’ hol az Író mindenhez szól, az szabad, a’ mit minden Olvasó javallhat.”

²⁵ Lásd erről Kazinczyt: „Élő nyelvnek változni kell, a’ szerént a’ hogy ismeretei gazdagodnak, érzései nemesednek, a’ hogy a’ nyelv’ természete (melly egészen egyéb mint a’ Szokás) engedi, a’ Literaturával bíró régi és új Nemzetek’ példái intenek, a’ Szépség’ és a’ Nyelv’ ideálja kívánja, és a’ neki-lelkesedett Szép-író parancsolja; ’s mind addig kell változnia, míg az a’ Tudományoknak ’s Mesterségeknek minden nemeiben elégséges-számú nagy írók által meg nem állapítatik.” Kazinczy Ferenc Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16. Vö. KazLev XIII. 481.

²⁶ A grammatikus pejoratív fogalom, ennek leváltására szolgál Kölcsey és Szemere szótárában a philologus. A grammatikusok „lenézésének” egyik herderi forrását lásd: „a gyakori (azaz gyakorlati) megértés nem szokása a grammatikusoknak”. (Johann Gottfried HERDER, „Értekezés a nyelv eredetéről” [1772], lásd: HERDER 1983, 182.)

rejtélyes természetét, azt a valami mást, amit formálisan kifejezni, leírni, katalogizálni, szabályozni aligha lehet. A rossz filológus éppen ezért a „szegény” grammatikus, mint Adelung vagy a „romlott fejű” Versegly Ferenc és az „aphilologus” Beregszászi Pál,²⁷ a maga szimplán tudósi magatartásával, vagy a Debreceni Grammatika szerzői, a maguk kálvinista konzervativizmusával. A grammatikus soha nem értheti meg a maga lényegében a nyelvet, mivel nem annak lényegére, vagyis a nyelv természetére figyel.²⁸ (A grammatikus leminősítése Kölcsey esetében nem mentes Kazinczy hatásától, illetve Debrecenhez, a debreceniséghez, a kálvinistasághoz, összességében a Debreceni Grammatikához fűződő viszonyától.)

A *jó philologus* azonban nem a modern nyelvész szinonimája. A *szószármaztatásról* (1814) című tanulmányában Daniel Jenisch-től átvéve és K. W. Kolbe Bildsamkeit-fogalmával kiegészítve írja Kölcsey az alábbiakat: „A’ nyelv’ legfőbb érdeme a’ gazdagság, ‘s a’ gazdagságnak kútfeje a’ nyelv’ *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a’ nyelvnek, a’ philosoph, és poeta. Amaz a’ nyelvet míveli flexiók által, ‘s ez compositiókkal. És így a’ szószármaztatás a’ nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.”²⁹ A nyelv philosophus mesterét, akinek eszköze a flexio (hajlítás, ragozás), vagyis külsőleg formálja a nyelvet, kéziratok jegyzetei alapján Kölcsey *Révai Miklós*-ban látta, elsősorban annak *Grammatikája* alapján ítélve. Révait olyan komoly és felkészült tudósnek tartotta, aki a nyelvet ugyan grammatikai közelítésben, de adott elvek és történeti belátások mentén vizsgálta. Eszerint Révai tehát ismeri a nyelv múltját, annak szokásait, nem kívánja szoros korlátok közé szorítani azt, s mivel felismeri a szokás, vagyis az *usus* lényegét, egészében és részleteiben képes látni vizsgálatának tárgyát. (Kölcsey jelzi azt is, hogy a későbbiekben a költő Révait is meg kívánja vizsgálni majd.³⁰) A nyelv másik mestere a compositiókkal szabadon élő, az új szavakkal a régi ideákat megújítani s ezzel újakat létrehozni tudó poeta. A nyelv Jenischnél elkülönbötetett mesterei közül Kölcsey ez utóbbit differenciálja igazán. A nyelv ideális mestere (vagy ha úgy tetszik: a jó philologus) nem egyszerűen a poeta, hanem az a *költő*, akiben a *poétai szellem* a megfelelő *philologiai felkészültséggel* párosul. Kölcsey egyik példája Ungvárnémeti Tóth László, aki „nincsen poétai szellem nélkül”, s ahogy írja, talán éppen benne teljesedik ki „azon ohajtásom hogy a’ görög verselésről a’ görög Írók’ magyarázatára menjen-által. Egy poeta fő alkalmasbb Homért és Pindart magyarázni, mint az a’ sok száz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy méreggel vagy nevetéssel kell olvasnunk.”³¹ Ungvárnémeti tehát a szó mai értelmében

²⁷ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. MM4 *Levelezés I.*, 438.

²⁸ Vö. FEJÉR 1823.

²⁹ *A’ szószármaztatásáról* (1814).

³⁰ Lásd ezt: „Előszámlálása azon Principiumoknak melyek a’ RÉVAI Grammatikájához megállítatnak” (1815), vö. *Előszámlálása Révai*. A költő Révai vizsgálatának nincs kézirat nyoma ismereteim szerint, holott igen érdekes összehasonlítás volna, különösen az Ungvárnémetivel és Szemerével való párosításban.

³¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 313.

klasszika-filológiai szempontból is felkészült költő, aki az antik, elsősorban a görög poézis ismeretével, annak szellemének magyar versekben való alkalmazásával képes az új ideák nyelvi megjelenítésére. Kölcsey másik példája Szemere Pál, aki „egyike a’ Magyar legjobb philologuszoknak”³². *Iliász*-fordítása kapcsán írja neki Kölcsey: „Minden Íróink közül egyedül Téged óhajtalak Commentatoromnak, mert annyi poetai szellem annyi philologiai ismerettel nincsen senkiben köztünk mint benned egyesülve.”³³ A jó philologus tehát a nyelvteremtő erő (poétai szellem) képessége mellett megfelelő philologiai *kritikai* felkészültséggel, kommentátori kompetenciával is rendelkezik.

Több mint tíz év elteltével, jócskán eltávolodva a neológia konfrontatív képviselétől és Kazinczytól, *Új szóké* című 1824-ben írt recenziójában Kölcsey a nyelvtudós (ekkor már ezt a kifejezést használta) háromféle típusát különböztette meg:

„Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, melly bizonyos rosszúl-értett patriotismusból igyekezett magával és a’ nemzettel elhítenni, hogy nyelvünk elég gazdag a’ leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; ‘s ezen elhítenés miatt idegen marada minden újtot, ne hogy az új’ keresése által szűkölködést áruljon el; ‘s készebb lón a’ szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből magának kincseket meríteni. Másik az, melly a’ nyelvet philologi tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, ‘s minden vásári német románkát gomba módra természetű új szavakkal fordítgatott; ‘s publicumunkat a’ szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette. A’ harmadik rendnek vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mind ketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti Szabó voltak. Ezek a’ régiség’ omladéka felett emeltek fáklját: mind azért, hogy az omladékok alatt heverő kincsek a’ nemzetnek újra vissza-adassanak; mind azért, hogy a’ hátra lévő szükséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék-meg.”

A pseudopatrióta purizmus, a tudatlan és túlzásba vitt neologizmus mellett Kölcsey ismét nevekkkel jelöli meg a számára példaértékű tudósságot, amelynek jellemzői lényegüket tekintve nem térnek el a korábban megismertektől. Az igazi philologia művelésének két alapvető ismerve számára nem más, mint az irányelveken (principium) alapuló tudományos vizsgálat és a nyelv történetének ismerete, ahogyan azt 1816-ban Döbrentei Gábornak összefoglalta:

„Hagyjuk el a’ pórnépet; ‘s térjünk az igazi Philológiának útjára, mellyre Vizsgálat ‘s a’ Nyelvnek Történetei vezetnek: ‘s ha nem akarjuk is épen azt tenni a’ mit Voss tett, legalább keressük elő a’ Régiség’ kincseit; ‘s a’ legrégebb kéziratú Bibliában, Illyésben, Zrínyiben ‘s többekben már régen auctorizálva találjuk azt,

³² Kölcsey Ferenc Varga Tamáshoz, Cseke, 1815. október 25. Vö. MM4 *Levelezés* I. 443.

³³ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés* I. 470.

a' mit ezek a' vízzel bővülő Göttschédek Íróinknak újabb míveikben kárhoztatnak. Kicsiny azt, a' kit a' nagyobb sereg' lármája félelemre hoz: mert vagy nem bír illő bátorsággal, vagy járatlan a' maga mesterségében; 's principiumokat nem kapott.”³⁴

Kölcsey a philológiát olyan meghatározó *tudománynak* és *kompetenciának* tekintette, amely a irodalom felől lehet kihatással a nyelv egészére, elsősorban a nyelvet, nyelveket és a klasszikus irodalmat ismerő filológus tudósként is *kiváló* írókra róva meghatározó feladatot, nem a mai értelemben vett nyelvészekre. A szétválasztás minősítés is egyben, hiszen a nyelvtani ideál megteremtésének, leírásának grammatikusi törekvése azon túl, hogy figyelmen kívül hagyja a nyelv természetének különös képességeit, eliminálja a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat is. A literatúrai nyelv kivonása a grammatika hatálya alól olyan elválasztása nyelvészettől és irodalomtól, amely ez utóbbi magasabbrendűségét is jelenti az előbbivel szemben. Grammatikának és Philológiának az egymástól való éles, minősítő jellegű elkülönbötetése a irodalom önállósodási folyamatába illeszthető, Kölcsey szemlélete lényegében a Fejér György tanulmányából ismerős „szoros értelemben vett Philologia” (17. §) fogalmával rokonítható. Ugyanakkor abban, hogy az újítások, az új ideák csak a költői nyelv által vihetők át a köztudatba, sok újdonság nincsen. Kazinczy is azt képviselte, hogy a grammatikus csak őre, rabja, míg a szépíró szabad hatalmú törvényszabója a nyelvnek.³⁵ Kölcsey leginkább a megfelelő elméleti alapra helyezéssel kívánta megtámogatni az írói neológia ügyét, elsősorban a kortárs német nyelvtudomány („a' német új philologia”)³⁶ alkalmazásával, miközben az író és a grammatikus egyszerű szembeállításán is túllép a philológia és a philológus újradefiniálása során. Ennek egyik következményeként jön létre a grammatikust leváltó modern nyelvtudós konstrukciója a nyelv filozófus mestereként. A nyelv másik mesterként pedig nem egyszerűen az író áll, hanem a philológiailag képzett író, olyan entitás, amelyet egyszerre jellemez a klasszika filológiai véna és a nyelv Bildsamkeitjára érzékeny költői lelkület. A magyar nyelv történetének ismerete, az organikus nyelvészlelet és az építés (*compositio*) szükségessége egymásba kapcsolódó, egymást feltételező elvárások a nyelv filozófus mesterétől (Révai Miklós) és poétájától (Baróti Szabó Dávid).

³⁴ Lásd: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 499. (Kiemelés: O. Cs.)

³⁵ „Mi köztünk még mindég paradoxon az, hogy a' Szép-író, ha ugyan az, szabad hatalmú Ura s Törvényszabója a' Nyelvnek, mint a' Grammaticus, ha csak Grammaticus, csak őre, rabja; 's hogy az állítás nem szenved kérdést, azt az Iskolák is tanítják. Ne féljünk hogy a' Szép-író ezen hatalmával vissza-él [...]”. Kazinczy Ferenc Helmecczy Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16. Vö. KazLev XIII. 481.

³⁶ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. MM4 *Levelezés I.*, 439.

Műfajok

Az egyes munkák műfajisága kapcsán a címek és a hozzájuk kapcsolódó műfaji kódok nyújthatnak eligazítást, de ezek megállapítása sem magától értetődő minden esetben. Például néhol értelmezésre szorul a megadott műfaji kód (lajstrom), néhol műfaji keveredés lép fel (kritikai jegyzésekkel ellátott kivonat), ellentmondás mutatkozik a cím (*CritikaiJegyzetek*) és a levelezésbeli megnevezés (értekezés, dissertatio) között, vagy reflektálatlan műfaji intencionáltság válik észlelhetővé (*Felelet a' Mondolatra*: ellenpaszkvillus). Kölcsey filológiai munkáját, különösen az 1814-es évben, egyszerre jellemezte az elméleti felkészülés és tájékozódás, az anyaggyűjtés és a forráskritika, koncepcióalkotás és tanulmányírás, amely tevékenységekhez más és más munkamódszer kapcsolódott, funkcionálisan eltérő műfajú szövegeket eredményezve, amelyek többsége nem nyilvánosságnak szánt műhelymunkának volt tekinthető. Egyaránt keletkeztek így magyar és idegen nyelvű, teljes és részleges könyvkivonatok, kritikai jellegű, azaz reflexiókkal ellátott jegyzeteket, egyszerű kijegyzések, illetve értekezés is. Mivel Kölcsey ezt a munkát Szemere Pállal közösen végezte, a műfajiság megítélésakor ajánlatos figyelemmel lenni erre a kontextusra is, hiszen a kéziratok közös használata (amit például a Szemere kezétől származó javítások, áthúzások, sorszámozás is mutat) a szövegek funkciójára, s ebből következően műfaji státuszára is utal. (A közös szerzőségű munkákról a következő részben szólnunk.) Mindezért szükséges tehát a szövegek műfaji szempontú áttekintése és magyarázata.

Mielőtt röviden jellemeznénk ezeket, szólnunk kell Kölcsey munkamódszeréről és jegyzetelési, kivonatolási gyakorlatáról, mivel ez csaknem az összes említett műfajt érinti. Kölcseyt a debreceni kollégiumban elsajátított egyéni jegyzetelési technikája és a Kállay Ferencsel kialakult munkamódszere élete végéig elkísérte. (Mindez a Szemere Pállal való munkakapcsolatban is visszaköszön.) Kölcsey mindenkor alapvető fontosságúnak tartotta a megfelelő szakmunkák, szövegkiadások meglétét, ezek megszerzését. Ezek hiánya gyakran hátráltatta munkájában, különösen a csekei időszakban, amint arról többször panaszkodott. Olvasmányairól jegyzőkönyveibe rendszeresen készített feljegyzéseket, kivonatok, jegyzetelési gyakorlata és kultúrája kapcsán joggal állapítja meg Szabó G. Zoltán, hogy ezek „nem pusztán tartalmi összefoglalók, sokkal inkább a kijegyzett vagy kivonatolt szövegrészekhez egyéb olvasmányok alapján készült reflexiók gyűjteménye” voltak.³⁷ Kölcsey így ír saját gyakorlatáról: „Kluge Magnetismusát extrahálni [kivonatolni] kezdtem, de a munka hidegsége ellankasztott. Azonban az extrahálás alkalmával iminnen és amonnan sok jegyzéseket írtam öszve a' magnetismus régiségben keresett nyomairól, mellyeket, hogy munkám éppen haszon nélkül ne legyen, egy kis

---

³⁷ Lásd erről: SZABÓ G. 2011, 27–29.

polemizáló íráskává alakítottam.”³⁸ Magyarán a kivonatolás (extrahálás) rutinmunkája filológiai kutatómunkát generál, ami a kivonatból kritikai reflexiókkal (bíráló észrevételekkel) ellátott jegyzést (pl. *A’ Nyelv változásairól; JegyzetÚjSzóké*), félbe maradt tanulmányt (*ElőszámlálásaRévai*, 1815), míves magyar nyelvű fordítást (*JegyzésekJenisch*) vagy – mint az említett esetben – egy, a magnetizmusról szóló értekezést (tractatus) eredményez. Kölcsey filológiai tárgyú kéziratái közt megfigyelhető az is, hogy az extractus csupán *szerűjegyzetek* (margináliák) formájában kap kritikai reflexiót (*KivonatKolbe*), mint ahogyan az is, hogy mindezek az extractus végére kerülnek rövid összefoglalás, *konklúzió* formájában (*LaistromAranka*). E kettő kombinációja is megfigyelhető (*LaistromDebrGramm*). Fontos jellegzetessége ennek a gyakorlatnak az is, hogy Kölcsey rendszerint jegyzőkönyveiből, jegyzeteiből, azok hiányában néha emlékezetből idézve foglalja össze misszilis leveleiben az adott kérdéssel kapcsolatos meglátásait és érveit.³⁹ Kölcseynek ez a bevett szokása az elveszett kéziratok tartalmi megismerése kapcsán nyer jelentőséget (lásd például: *CritikaiJegyzetek*, 1814; [*Jegyzések Varróból*] 1815). Kölcsey filológiai tárgyú munkáit az alábbi műfajcsoportokba rendezhetjük: 1. értekezés (tractatus, dissertatio); 2. supplementum; 3. recensio (bírálat); 4. pamflet (ellenpaszkvillus, szatíra); 5. jegyzés; 6. kivonat (extractus); 7. lajstrom; 8. szójegyzék; 9. értekezés tervezet.

Értekezés. Kölcseynek egyetlen értekezéséről tudunk, amelyet leveleiben egyértelműen „dissertatio”-nak, „értekezésnek” nevez, jegyzeteiben (*KivonatKolbe*) cím szerint is megemlítve: *Critikai Jegyzetek a’ Magyar nyelv’ jobbításáról*. (Magát a 4 és ½ ív terjedelmű corpust nem ismerjük, tartalma egy Kazinczynak írt levél alapján rekapitulálható – minderről később szólunk.) A munka címében jelzett műfaji kód (kritikai jegyzetek) és az említések műfaja (tractatus) nem fedik egymást, értelmezésre szorul. Mint ahogyan az *ElőszámlálásaRévai* estében is, amely vélhetően befejezetlensége miatt átmeneti jelenségként a tanulmány és a jegyzések között áll. Levelezésében Kölcsey ezt jegyzésekként említi, a szöveg vége ugyanakkor az extrahálásra emlékeztet, de feltehetően a Kluge-kivonathoz hasonló helyzet állt itt is elő: a kivonatolás Révai Miklós grammatikai alapelveit összefoglaló, azokat kritikai megjegyzésekkel ellátó tanulmánnyá (tractatus) alakult. A *supplementum* kiegészítő, segéd tanulmányt jelent, egy nagyobb tanulmány függelékeként. Három ilyen ismerünk: [*Az idegen Phrasésekkel való élésről*], *A’ szókurtításról*, *A’ szószármaztatásról*, amelyek a *CritikaiJegyzetek*-hez kapcsolódnak. Recensio alatt értjük a kritikai (bíráló) jellegű munkákat, ilyen az *Új szóké* címen megjelent írás. A [*Nyelvmívelés*] egy végül el nem készült recensio

³⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. április 6. Vö. MM4 *Levelezés* II. 51–52.

³⁹ „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztócson; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből irom belőlök ’a következőket.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés* I. 346.)

vázlata, amelynek érdekessége, hogy bepillantást nyújt a recensio készítésének műhelyébe. A *Felelet* 1815 műfaji értelemben vett megjelölése nem problémátlan. A peritextusok műfaji kódjai (ti. felelet egy paszkvillusra) a szöveget a korban ismert paszkvillus-ellenpaszkvillus műfaji keretében értelmezteti. A Kölcsey által írt [*Praefatio*] reflektál is a személyesítő paszkvillus és az elmés satíra közötti különbségtétel nehézségére, olvasói (értelmezői) döntésként állítva be a műfaji megítélést. A magándiskurzusokban Kölcsey szinte kizárólag „Antimondolat”-ként, Szemere Pál pedig „Bohógyink”-ként említi a szöveget. Míg a *Felelet* 1815 egésze inkább *parodisztikus*, vagyis ismert szerzők műveit felhasználó és azokat gunyorosan imitáló jellegű, a népi satírával ellentétben a szellemes, emelkedett, urbanisztikus beszédmódot képviseli (ezért sem tekinthető pusztán centónak), addig a [*Praefatio*]-t a szöveg egészére kiterjedő, alakzat értelemben vett *ironia* jellemzi. A pamflet kifejezést a *Felelet* 1815 általánosabb műfaji megjelölésére használjuk.⁴⁰ *Jegyzések* alatt értjük, amikor egy adott műből csupán néhány mozzanatot, problémát (szakaszokat, mondatokat) ír ki szó szerinti idézet formájában, amelyekhez időnként (kritikai vagy egyéb) reflexiókat (megjegyzéseket) fűz kommentár gyanánt, széljegyzetben vagy a szöveg végén. (*JegyzésekOrtUng, A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés, JegyzésekGarve, JegyzésekKolbe, JegyzésekKis, JegyzésekTübingi, JegyzésekPandekták, JegyzésekHazKülfTud, JegyzésekSzemere*, és vélhetően ilyen lehetett a [*Jegyzések Varróból*] is, amely a latin neologizmusokra és idegenségekre hozott példákat.) Kivonat (extractus) alatt egy adott mű tartalmi összefoglalását értjük, amelyekhez gyakran könyvészeti vagy egyéb kritikai margináliák fűződnek kommentárként. A kivonatok, az adott munka fontosságával összefüggésben, lehetnek teljesek vagy részlegesek (csak egyes részekre, fejezetekre koncentrálóak), egész mondatok, szakaszok szó szerinti idézésével vagy tartalmi összefoglalásával. Kölcsey 1814-ben keletkezett két legfontosabb kivonata egyben két szélsőséget is mutat. Az egyik a *JegyzésekJenisch*, a másik a *KivonatKolbe*. A *Jenisch' pályairata* címen megjelent írás mai fogalmaink szerint is valójában „összefoglaló fordítás”, „kivonat”, semmint önálló tanulmány. Mint olyan csak annyiban eredeti, hogy Kölcsey szelekciós értelmezői és fordítói kompetenciáit mutatja a német terminológiát illetően. A kéziratokban ugyanakkor jegyzésekként utal rá, és nem kivonatként. Az MM1 talán ezt az érdekes státuszt jelölte meg a semleges, tárgymegjelölő címadással. A *KivonatKolbe* pedig klasszikus kivonat, számos reflexióval, amely alapján kicsit több, mint kivonat, de kevesebb, mint jegyzés. Kölcsey a könyvkivonatainak rendszerint nem adott címet, azok a kivonatolt munka pontos könyvészeti leírásával, keltezéssel és dátumozással kezdődnek (amelyek a kivonatolási munka kezdő paramétereit jelentik): ezek alapján a *KivonatKolbe* státusza egyértelmű, mint ahogyan az MM1-ben közreadott *JegyzésekJenisché* is, amely

⁴⁰ *Pamflet* (ang.-ném.): gúnyirat; gunyoros, személyeskedő politikai vitairat (BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára* [Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006]), amely szándékosan eltúlozza a szóban forgó eseményt; műfaját tekintve lehet röpirat, vitairat, vádirat, védőirat, szózat, kiáltvány.

szintén így kezdődik. A lajstrom elnevezésében a „lajstrom”, azaz a sorba vétel, a valamire fókuszáló lista a jegyzésekhez teszi hasonlónvá eme munkákat (*LajstromDebrGramm*, *LajstromAranka*), de a címben is kinyilvánítottan dominál benne a kritikai reflexió szándéka, amely így célirányos kivonatolást is jelent, tehát a „lajstrom” mégsem csupán a „jegyzések” szinonimája, hanem egy előkészületi munka jól körülhatárolható műfaja. Szójegyzet vagy szólista alatt értjük a valamely könyvből vagy könyvekből kigyűjtött szavak reflexiók nélküli listáját. Egy ilyet ismerünk (*Műszavak*), de többről is tudomásunk van ([*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*], 1814; *Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából*, 1832). Értekezés tervezetből egy áll rendelkezésre, a *Philologiai Töredékek* című, amely Szemere és Kölcsey közösen megírandó grammatikájának „tartalomjegyzéke” az egyes részek kidolgozójának megjelölésével.

Kölcsey munkáinak közreadása során is megfigyelhető az egyes szövegek műfaji státuszának alakulása. A *JegyzésekOrtUng*-ot Kállay Ferenc közölte elsőként könyvének lábjegyzetében, Kerecsényi Kölcsey-kiadása (Kállay szövegközlése alapján) ugyanezt már önálló műként szerepeltette. Nagyjából ugyanez a szöveg aztán Kölcsey levelezését kiadó kötetekben is megjelent mint levélszöveg. Mit kezdünk tehát a kiadási hagyomány értelmezői gesztusával, amely a Jenisch-kivonatot (vagy az ehhez hasonló *Engel esztétikai töredékeit*) mindennek ellenére sajátosan önálló szöveggként tartja számon és adja ki mindmáig, fenntartva a dilemmát, hogy az adott munka pusztán „előkészületnek” (jegyzetnek, háttér tanulmánynak stb.) számít-e vagy önálló szellemi teljesítménynek?

Szerzőség

Kölcsey Ferencet Szemere Pálhoz, a köztük lévő életre szóló bizalmas barátságon túl, élete végéig komoly munkakapcsolat fűzte. Szemere Pál többféle funkciót is betöltött Kölcsey életében, sokszor egyszerre és egyidőben volt kutató-, munka-, tanuló- és szerzőtársa, később szerkesztőtársa, majd Kölcsey szövegeinek kiadója, verseinek, végül írói hagyatékának szerkesztője, sajtó alá rendezője egy személyben, aki Kölcsey jegyzeteit sajátjaként használta, és gyakran szabadon bánt a Kölcsey-kéziratokkal.⁴¹ Tehát nem túlzó az 1833-as önéletrajzi levél ama kijelentése, miszerint Kölcsey nyelvtudományi értelemben vett filologizálása, a nyelvtudományban való elmélyedése Szemere Pál hatására, ösztönzésére indult, és mint 1815. július 5-i levelében Kazinczynak elismeri: neológiai szempontjai is eredetileg Szemerétől származtak („először nála talált”⁴² – erről lásd még a következő fejezetet). Mit is jelent a közös munka jelentette szerzőség? Mennyiben tekintünk önálló szellemi alkotásnak egy-egy szöveget? Ez nemcsak a deklaráltan

⁴¹ Lásd: MM4 *Erkölcsei*, 113, 122–123.

⁴² Vö. MM4 *Levelezés I.* 395.

közös szerzőségű szöveget érinti (*Felelet*), hanem a többes számban említett munkákat is (*IdegenPbrasesek*), amelyek azonban Kölcsey kézírásában maradtak ránk; vagy mint a *PhilologiaiTöredékek*, amely magán viseli Szemere javításait, és közvetetten (a levelezésből) igazolhatóan közös szellemi teljesítménynek minősül. Nem beszélve a közös alap kutatásokról, amely során jegyzeteiket megosztják egymással (lásd: [*Szemere Pál jegyzetei*]).

Szemere Pál filológiai elveinek Kölcseyre gyakorolt hatását azonban nem egyszerű felmérni, mivel pályaműve, önálló nyelvészeti, nyelvtudományi munkálkodása lényegében még feltáratlan. Ami bizonyos, hogy Szemere filológia elkötelezettsége korábbra nyúlik vissza, előbb kezd ez irányú vizsgálódásait, mint Kölcsey, illetve a későbbiekben sem hagy fel mindezzel. Ráadásul e tárgyban készült számos munkája mindmáig kiadatlan. Szvorényi József több mint száz évvel ezelőtti, mindmáig egyetlen életmű-válogatása (SzemereP 1890) eltörpülni látszik Szemere ismert, még kiadatlan kéziratok jegyzeteihez képest.⁴³ Szerzői monográfia nem készült sem Szemerét, sem szerkesztői tevékenységét (ÉLit, Muz) illetően.⁴⁴ E tekintetben a magyar irodalomtörténet-írás még komoly adóssággal küzd, nekünk pedig nem lehet feladatunk pótolni eme hiányosságokat. Ezért mindössze a Kölcseyvel való közös szerzőség és munkakapcsolat néhány jellemző vonását szeretnénk bemutatni.

Kölcsey utólagos értékelése alapján minden, ami filológia tárgyában 1814 nyarán, Pécelen készült, az *közös szellemi tulajdon*. Emellett a *Felelet* mellett minden más kapcsán is szerzőtársként tünteti fel Szemerét. Kétségtől mentesen problémát jelent a *szerzőségi* határok kijelölése (különösen a *Felelet* 1815 esetében – de erről, és ennek megoldhatóságáról majd ott szólnunk), mint ahogyan az „egymás kezére dolgozás” során a gyűjtő-fordító, tanulmányelőkészítő folyamatokban létrejövő szövegek *tulajdonosi* határai is meglehetősen ingatagok.⁴⁵ Szemere Pál kezeli, használja, kommentálja és birtokolja Kölcsey jegyzeteit, aminek nyomai fellelhetőek a kéziratokon is. Mindez persze kölcsönös volt, mi több, nem csak kettejük között „forogtak” a jegyzetek (erről lásd majd Helmeczi „prédálását”). A közös munka jelentette szerzőség kapcsán Szemere Pál szerepét kell vizsgálnunk akkor is, amikor választ keresünk ama kérdésekre, hogy miért egy német mű kivonata (*Jenisch' pályairata* címmel) s annak supplementumai (*A' szókuritításról, A' szószármaztatásról*) képezik kizárólag az első életműkiadásban Kölcsey nyelvészeti munkáinak

⁴³ Lásd pl. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R592-es jelzet alatt: *Szemere Pál fordításainak, jegyzeteinek és dolgozatainak gyűjteménye* (776 ff.).

⁴⁴ Az ÉLit-ről lásd: ZÁKÁNY TÓTH Péter, „Elkülönülő irodalmunk kezdetei. 1826 Megjelenik az *Élet és Literaturá*”, in *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 153–168 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

⁴⁵ Vö. még: KFKiadatl. 5.

reprezentatív korpuszát. Az MM1 egyik szerkesztőjeként, Kölcsey egykori munka- és szerzőtársaként Szemere miért nem adta ki az *Az Idegen Phrasésekkal való élest*, a supplementumok harmadik darabját, a *Révai Grammatikájáról* szóló, talán befejezetlen, de lényegét tekintve így is megálló kritikai összefoglalót? Hogy a könyvkivonatok közlésétől eltekintett, talán érthető, de az sokkal kevésbé, hogy miért nem adta ki a már említett *CritikaiJegyzetek*-et, amelynek (azóta egyébként elveszett vagy lappangó) kézírata ekkor még rendelkezésére állt, és amely írást Kölcsey 1833-ban külön meg is említett mint komoly philologiai értekezést a *Felelet* 1815 bohósága mellett. (Erről lásd még: *Kölcsey filológia tárgyú kézíratai*.) Nincs erre hiteles válaszuk. Ahogyan azt Szemere Pálnak a Kölcsey autográfokon látható beavatkozásai mutatják, a Kölcsey-féle szellemi hagyaték gondozójaként, kiadójaként, a filológia korpusz tekintetében pedig a társszerzői jog okán külön felhatalmazást is érezhetett arra, mit jelentet meg, és mit nem.

Ismereteink szerint együtt és külön-külön is dolgoztak ebben az időszakban, 1814-ben Pécelen és Lasztócon. Az együtt „dolgozás”, a közös munka összetett jelenségként érthető, amelybe a közös *gondolkodás*, tervezés, a közös *olvasás* és *szövegek* (jegyzetek) közös *alkotása* tartozik. Mindez alapvetően a feladatmegosztáson alapuló munkakapcsolat jellegéből fakad, amelyet leginkább Kölcseynek a debreceni kollégiumban elsajátított és alkalmazott tanuló párosi modelljéhez hasonlíthatunk. Az együtt alkotás diszkurzív nyomai fellelhetőek a levelezésben, az ott használt többes szám használatában: *olvasunk*, *írunk*. Használják, birtokolják egymás könyveit, jegyzeteit, ennek nyomai ott vannak a kézíratos jegyzetekben, fogalmazványokban az egymás jegyzeteibe való beleírásként, és utalnak rá levelezésükben.

A munkamegosztás pontos mikéntje nem ismert, de ekkori és későbbi munkakapcsolatukban vélhetően az idősebb Szemere Pál volt a domináns személyiség. Lényegében Szemere vezette a közös kutatást, ekkor és a későbbiekben is instruálta (és néha inspirálta) Kölcseyt az elolvasandó és kivonatolandó könyvek tekintetében. Tervekkel állt elő, a *Felelet* is az ő ötlete volt, és ezért vállalta is a felelősséget. Nyomatott nyilvánosságot nem kapott szerző párosi nyilatkozatukban (az ABC-elvvel ellentétben) az ő neve állt elől a *Felelet* 1815 szerzőinek felsorolásában.

A *társszerzőségben* megjelentetni kívánt *Felelet* 1815 szövegei közül néhányat hozzá tudunk rendelni valamelyikőjükhez. A közös koncepcióalkotás és morális felelősségvállalás mellett a kompilatív típusú szövegek esetében vélelmezhető ugyanakkor az együtt alkotás is (*közös szerzőség*), ami az anyaggyűjtést, szövegrészek válogatását, kiválasztását, egybeillesztését és átdolgozását feltételezi. A *Mondolattal* való időtöltés alatt ezért nemcsak a válaszsövegek megírására kell gondolnunk,

hanem a *Mondolat* olvasására, szétírására, illetve a „túlzó” neológia és az „ortológia” szövegeivel való foglalatosságra is. Magyar grammatikájuk tervéről a *Philologiai Töredékek* címet viselő kézirat tanúskodik. A „négykezes” munka, amint az a kéziratból látszik, Kölcsey tisztázataiban, Szemere módosításaival marad fent. Mindez az autorizáció kapcsán tanulságos és megoldhatatlan feladatot állít a kutatók elé, ha kizárólag egyetlen szerzőhöz kívánná rendelni a szöveget. Hasonló a helyzet az *Idegen Phrasések*-kel is: közös tanulmányként hivatkoznak rá, de Kölcsey kézírásban maradt fenn, és Szemere jegyzeteiből vannak benne átvételek. Vélhetően együtt kialakított koncepció, és az anyaggyűjtést, jegyzetelést, rendezés-szerkesztést követően egyikük, ismereteink alapján rendszerint Kölcsey (akinek kézírása, ha nem sietett, szebb volt) letisztázta azt. Ennek egyik tanulsága, hogy azon szövegek esetében, ahol felmerül a közös szerzőség, és nincs más adat, ott önmagában az autográf kézirat sem bír egyértelmű bizonyító erővel. (Ilyen a [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], amely Kölcsey kézírásában maradt fenn, de korántsem bizonyos, hogy kizárólag ő a szerzője. Ennek ellenpéldája a *Debreceni levél*: egy autográf sora ismert Kölcseytől, és leveleiben sajátjaként ismeri el.)

Az 1833-as önéletrajzi levélben említett komoly (philologi) értekezés a kéziratok tanúsága alapján nem társszerzőségű, hanem kizárólag Kölcsey Ferenc munkája volt. A visszaemlékezésben a többes szám („értekezést írtunk”) használata nem cáfolja ezt a kijelentést, mivel az értekezés inspirálója, ösztönzője, irányelveinek (principium) adója és a forrásgyűjtésben társa valóban Szemere Pál volt. Kölcsey kijelentése a közös műhelymunkára és annak közösen értett szellemi produktumaira vonatkozik. Az „előbb” időhatározó csak részben erősíthető meg: a rendelkezésre álló kéziratok inkább az egyidejűséget, párhuzamosságot támasztják alá a *Felelet* 1815 és a komoly, kritikai philologiai munkák készülése során (vö. *Az 1814-es év philologiai munkái*). Megállapítható az is, Kölcsey vonatkozásában egyértelműen, hogy az együtt dolgozás mellett ugyanakkor külön-külön is dolgoztak (jegyzeteltek, kivonatoltak, írtak) 1814 nyarán és őszén.

Kölcsey filológiai tevékenységének periódusai

1.

A péceli időszak előtt
(Debrecen, 1808–1809)

Az ifjú Kölcsey a debreceni kollégium diákjaként 1808. május 19. és 1809. december 8-a között levelezett Kazinczy Ferencel. Elsősorban költőként kívánta magára vonni a választott mester érdeklődését, de tudósként is imponálni akart. Kazinczy személye és számos ekkori tanácsa (a görög nyelv tanulásának fontosságáról, a jegyzetelésről, egy kritikai lap szükségességéről vagy éppen egy Szemere Pál nevű fiatalember barátságának előnyeiről) az elkövetkező csaknem egy évtizedben jelentős mértékben határozta meg Kölcsey tájékozódását, aki 1810-ben, tanulmányai befejeztével elhagyta Debrecent, és Pestre utazott, joggyakorlatra. A még Debrecenben keletkezett munkái a philológiai literatúra és a philológiai kritika körébe tartoznak: a *Jegyzések az Ortographia Ungaricához* és *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* csak tárgyakat tekintve tekinthetőek nyelvtudományi érdekeltségűeknek.

Kazinczy 1808 kora őszen megjelenő *Magyar régiségek és ritkaságok* (MRR) című könyve kapcsán könyvének debreceni fogadtatásáról szóló tudósításokra kérte Kölcseyt,⁴⁶ aki ennek eleget téve,⁴⁷ maga is filológiai, azaz könyvészeti, grammatikai megjegyzéseket fűzött az MRR szövegeihez, illetve egy újonnan Debrecenben megjelent grammatikához,⁴⁸ 1809. augusztus 23-án kelt levelében pedig az *Ortographia Ungarica* megoldatlan szerzősége kapcsán hozott fel érveket.⁴⁹ Kiemelendő, hogy levelének elején Kölcsey megemlíti, hogy *jegyzőkönyvéből* írja levelébe, ott foglalja össze rövidítve a tárgyra vonatkozó megjegyzéseit és meglátásait. A levél szövege (és majd ennek első közlése⁵⁰), illetve a *Jegyzések az Ortographia Ungaricához* címen ismert kézirat, eme jelzett megszorítással, megegyezik egymással.⁵¹ Mindez Kölcsey már ekkor kialakult diszkurzív gyakorlatát mutatja, amelynek során előbb jegyzőkönyveiben rögzítette olvasmányaiak tartalmát,

⁴⁶ Vö. Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, [Széphalom, 1808. augusztus 19.] és [Széphalom, 1808. szeptember 8.] Vö. MM4 *Levelezés* I. 22. és 26. Kölcsey 1808. november 12-én kelt levelében számol be legelőször a könyv debreceni fogadtatásáról. A levélből kiderül az is, hogy Kölcsey ekkor már ismerte Kazinczy kötetét, hiszen annak prefatiója kapcsán szolgál majd adalékkal Sylvester Jánosról (uo. 27–29.). Később Kazinczy megküldi Kölcseynek több kötet társaságában a *Magyar régiségek és ritkaságok* I. kötetét 1809. július 6-án (uo. 65.)

⁴⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, [Debrecen, 1808. november 12.] Vö. MM4 *Levelezés* I. 26–27.

⁴⁸ Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. november 12.; december 7., illetve 1809. március 29. Vö. MM4 *Levelezés* I. 27–28., 32–33., illetve 43–44.

⁴⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. augusztus 23. Vö. MM4 *Levelezés* I. 68–71.

⁵⁰ Vö. KÁLLAY 1939, 23–31.

⁵¹ A *Jegyzések OrtUng* keltezése, a levélhez hasonlóan, Debrecen, 1809. augusztus 23. Mindez azt feltételezi, hogy a jegyzetek valamivel korábban készültek, mint a levél, de a kéziratra csak a levél írásának napján került dátum.

reflexióit, majd ezt követően használta fel azokat, akár egy misszilis levélben foglalva össze mindezt. Ennek eredményeképpen a jegyzőkönyvek és a levélszövegek nagyfokú, csaknem szó szerinti, szövegszerű, szerkezeti és retorikai hasonlóságot mutatnak egymással, lényegüket tekintve csaknem azonosak. Ennek a későbbiekben sem változó gyakorlatnak a jelentőségét az adja számunkra, hogy lehetővé teszi elveszett kéziratok (*Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról, [Jegyzések Varróból]*) tartalmi rekonstrukcióját.

1809. december 8-án kelt levelében az articulusok (névelők) használatával kapcsolatos problémáit hozza szóba Kazinczynak: „Nekem a' minap Debreczenben azt lobbantották szememre, hogy az Articulust sokhelytt igazságtalanul hagyom-el.”⁵² A költészetét érintő kritika kapcsán Kölcsey tudós klasszika-filológusként reagál, de antik példákat soroló levelében nem említi meg, mint néhány hónappal korábban, hogy valójában most is jegyzőkönyvéből idéz. Kölcsey jegyzőkönyvében (V. jegyzőkönyv⁵³) található *A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés* címet viselő jegyzet ugyanis problémafelvetésében és argumentációs példaanyagában egyaránt az idézett levéllel mutat hasonlóságot. (Ezt a Kölcsey szöveget kiadásunk újra közre adja, szövege a KFKiadatl-ban már kritikai igénnyel megjelent.⁵⁴) Ez a jegyzése 1809. november 22-re van keltezve, tehát nem sokkal a Kazinczynak írt levél *előtt* készítette Kölcsey. (A jegyzőkönyvi jegyzet elkészítéséhez egyébként a Kazinczy által kiadott *Orthographia Ungarica* prefatiója volt a kiindulópontja.) Az articulusok kérdésére Kölcsey még többször visszatért,⁵⁵ de a szó szoros értelmében vett grammatikai tárgy önmagában nem érdekelte: az articulusok elhagyása sokkal inkább a költő problémája volt a jól hangzás (euphonia) érdekében, mint a nyelvtudósé. Mindezt alapvetően unalmas apróságoknak tekintette, némi iróniával jegyezve meg, hogy az ezekkel való törődés talán mégis megengedhető, ha már *Grammaticáról* van szó.⁵⁶

Figyelmet érdemlő ama (1808. december 7-én kelt) levele is, amely releváns filológiai megjegyzései mellett a magyar grammatikát érintő könyvészeti tájékozottságáról tanúskodik.⁵⁷ A néhány év múlva a magyar grammatikák hiányáról szóló keserű megjegyzése éppen erre a

⁵² Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés* I. 75.

⁵³ KFKiadatl, 196–197. Itt érdemes megjegyezni, hogy Szauder a KFKiadatl-ban az V. jegyzőkönyv kéziratának keletkezését 1809 és 1810 fordulójára teszi (október és április), vö. 401–402, azaz az időben korábban keletkezett *Jegyzések OrtUng* vagy éppen a *Rege*, ellentétben az *Articulusokkal*, ebben a csomóban valami miatt nem kaptak helyet. (Ellenben Kállay éppen ezt tartja majd érdemlegesnek kiemelni.)

⁵⁴ Vö. KFKiadatl, 196–197.

⁵⁵ Lásd: MM4 *Levelezés* I. 294, 328, illetve 525. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. február 18.; Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. május 28–31.; illetve Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. november 17.

⁵⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. március 29. és Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés* I. 44, 77.

⁵⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. december 7. Vö. MM4 *Levelezés* I. 32–35. Lásd még a Magyar Grammatikáról való tudósítását is Kazinczynak, 1809. március 27, uo. 43–44.

tájékozódásra alapozódóan szólhat majd hitelesen. Itt kell megemlítenünk egy Lappföldről szóló könyvkivonatot (*Jegyzések a' Lappnonokról Regnard' útazása után.* Debrecen, 1810. január 1.), amelynek érdekessége, hogy Kölcsey nem a magyar nyelv rokonságának kérdése kapcsán jegyzeteli. 1809. március 27-én kelt levelében olvasható a 'Rege' szó kapcsán,⁵⁸ hogy mindezt ezen év elején jegyezte fel jegyzőkönyvébe, s most megosztja Kazinczyval meglátásait. Jegyzőkönyvének erről a feljegyzéséről nincs tudomásunk, kézirat nem áll rendelkezésre.

Összességében a fiatal Kölcsey imponáló, igen széles és megalapozott tudományos, filológiai tájékozottságra mutató megjegyzésekkel járult hozzá Kazinczy egy munkájához (Sylvester János), amivel közvetve a Kazinczy és Szombati Pál között folyó tudományos diskurzusba is bekapcsolódott, lényegében a Philologia legrégebbi hagyományát követve.⁵⁹ Jegyzetelési gyakorlata mellett figyelemre méltó körültekintő tudósi habitusa is, amelyre a legapróbb kérdés kapcsán is a legalaposabb filológiai tájékozódás volt már ekkor is jellemző. Kazinczy nem véletlenül nevezte őt később a kiváló grammatikusnak tartott Szemere Pál mellett professzori képességű fiatalembernek: „Kölcsey ein junger Mann mit der Bildung eines Professors”.⁶⁰ Eme időszakot egy Kölcseyre oly igen jellemző önkritikus megjegyzés minősíti 1812-ből: „meg nem foghatom, hogyan következtethetém én azokból azt, a' mi most újra látott levelemben belőlök következik, 's pirúlnék, ha azon gondolat nem emelne, hogy a'kkor gyermek valék 's már két évtől fogva tudom, milly félre vezethetnek bennünket az Umbraticus [szobatudós] Doctorok, 's a' rosszúl vezérlett philomathia [tudásvágy]. *Et ideo ego adolescentulos existimo in scholis stultissimos fieri.* Mint szóll Petronius.”⁶¹

⁵⁸ Vö. MM4 *Levelezés I.* 44.

⁵⁹ „Philologia a' régieknél eredetkép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevé (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.)”, vö. BITNICZ 1837, 1.

⁶⁰ Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. március 4. Vö. KazLev X. 284.

⁶¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1812. január 14. Vö. MM4 *Levelezés I.* 136. Az idézet Horváth István Károly fordításában: „Ezért mondhatom meggyőződéssel, hogy az ifjoncok az iskolában mérhetetlenül ostobákká válnak.”, vö. uo. 719.

2.

A péceli időszak

(1814–1816)

„Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim”⁶²

A Pest közeli Pécel Szemere Pál otthona volt: Kölcsey 1814 nyarán itt foglalkozott legintenzívebben a nyelvtudományi értelemben vett filológiával, és a következő két, már Csekén eltöltött év is az itt és ekkor megkezdett munka folytatásának tekinthető. Az 1816-ig tartó alkotói periódust ezért jelöljük meg ezzel a névvel.

Előzmény (1810–1813)

Kölcsey 1810-ben Pesten⁶³ ismerkedett meg Kazinczy triászával, köztük Szemere Pállal: „Tizenhetedik évemben hívott engem Kazinczy, ki nékem rokonom, barátjának; a’ tizenkilenczet töltém, midőn először Pestre menék, ’s Horvátnak és Vitkovicsnak és a’ mi kedves Palinknak karjaikban éltem legszebb órájait az életnek.”⁶⁴ A kedves fogadtatás ellenére Kölcsey nem csatlakozott a triászhoz,⁶⁵ hanem 1810 végén váratlanul hazautazott, és az 1811–1813 közötti időszakot Sződemeteren és Debreczenben töltötte. Ezekről az éveiről kevés információval rendelkezünk,⁶⁶ egy Kazinczynak írott későbbi levele alapján azonban nagyjából fogalmat alkothatunk szellemi elszigeteltségéről és magányáról: „Miért nincsen Debreczen csak olyan is mint Pest? Vagy miért nincsen Debreczenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberalis tudósnak lakhelye? [...] Debreczenben élni, O, azt ne adja az ég!”⁶⁷ Még világosabban fogalmazott önmagáról, szellemi magányosságáról Döbrentei Gábornak ekkoriban, amikor felidézte az 1810-es évet: „De, nem előre feltett czélból vegyültem [akkor] Literatoraink közé. Szükségem volt barátira; ’s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállayt kivévén, megholtanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; ’s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. ’S íme ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem Literatorink között. ’S ez legyen Literátori pályámnak egész históriája.”⁶⁸ Bármennyire is meglepően hangzik, Kölcsey Ferenc a magány elől menekülve választotta a pesti literátorok társaságát, egyedül az ő romlatlan köreikben lelve barátokra. Szempontunkból mindez azért

⁶² Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 301.

⁶³ SZABÓ G. 2011. 33–38.

⁶⁴ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, 1813, Álmosd, szeptember 25. Vö. MM4 *Levelezés I.* 220.

⁶⁵ Vitkovics Mihály méltatlankodott is emiatt, vö. SZABÓ G. 2011, 34–35.

⁶⁶ SZABÓ G. 2011. 33–38.

⁶⁷ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 313.

⁶⁸ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1813. szeptember 25. Vö. MM4 *Levelezés I.* 221.

figyelemre méltó, mert amikor 1813-ban, csaknem három év hallgatás után, újra felvette a kapcsolatot Szemere Pállal és Döbrentei Gáborral,⁶⁹ elsősorban a szellemi közösség akarása motiválta. Legfontosabb szerepeként pedig azért jelölte meg a filológusi szerepkört, legfontosabb feladataként pedig a filológia művelését, mert barátai – és legfőképpen Szemere Pál – éppen a magyar nyelv megújításával voltak ekkor elfoglalva. „Én azok közül való vagyok – írta 1814 januárjában Döbrentei Gábornak –, kiknek reményök, nyelvünk’ virágzására nézve nem nagy [...] Literatúránk’ studiuma privat-studium marad mind végig [...] Miért áldozzuk fel időnket, életünket [...]”⁷⁰ A barátok és a szellemi társaság vágya azonban erősebb volt a magyar irodalom jövőjére és művelésére vonatkozó szkepszisénél is. Nem sokkal később már bizonyos, hogy Kölcseyt éppen emiatt kezdte foglalkoztatni a philologia és a magyar nyelv megújításának problémája:

„A’ mi új szavainkat nehezen tanulják-meg a’ mi embereink, kivált a’ Calvinisták. Én azt hiszem, meg kellene nékiek köszönni, ha valaki olly szavakkal ismerteti-meg őket, mellyekből egyszer’s mind új Ideákat is vehetnek. Micsoda szegénységben van a’ mi verselőinknek nagyobb serege. Virgilről ’s Ovidról maradt Ideák, mind azok, mellyeket mutathatnak, ’s mi kevesek azok ’s mi elnyűttek már! Én nekem csak az nem férhet fejembe, hogy az Újítások ellen, olyanok is lármáznak kik Góthét, Schillert, Vossot stbb. ismerik. Vagy makacsoknak kell lenniük, vagy azon hibában vagynak, melly alól Rabener a’ szép nemet, a’ Belesprit-eket; ’s mély Philosophusokat akarja kimenteni – hogy t. i. – nem gondolkoznak.

Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim, de még elég jókor van más arcot venni magamnak, ne hogy, mint Tüdös váljak-el tőled, ’s Te ezen levél’ olvasása után Lyányod’ karjaiba fuss pihenni.”⁷¹

Kölcsey valóban filológiai buzgóságba jött 1814-ben, aminek a végpontját a Kazinczyval való szakítás jelzi (1817, az ún. „lasztóci-levelek”, lásd még később). A korábbi inaktív, rezignált, szkeptikus állapotból néhány évre igen aktív, mi több, tőle szokatlanul harcias pozícióba lendült át: „Az érzékenység, a’ speculatio, ’s a’ történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket. Csinálni kellene, csinálni ifjú barátocskám!” – írta Szemere Györgynek.⁷² Majd Kazinczy *Nyelvrontók* című epigrammája kapcsán: „Vágnunk kell, ostromoznunk kell ’s Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magunknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha [...]”⁷³ Kölcsey a magyar nyelv kérdését olyan közügyként fogta fel, amely egyszerre tette lehetővé számára a nyelvvel szükségszerűen összefonódó irodalommal, így saját írói szerepével és poézisével való

⁶⁹ SZABÓ G. 2011, 43, 44.

⁷⁰ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. január 21. Vö. MM4 *Levelezés I.* 297–298.

⁷¹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 301.

⁷² Kölcsey Ferenc Szemere Györgyhez, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I.* 417.

⁷³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I.* 463.

elvszerű foglalatосkodást, és egy adott csoport tagjaként a neológia ügyéért folytatott értelmes cselekvés lehetőségét is. Legnagyobb ösztönzője Szemere Pál volt, akivel 1814-től szellemi közösségben és szövetségben dolgozott. A közös filológiai munkában a két költő nyelvi elégedetlensége csakúgy közrejátszott („osztán ha van ideánk légyen szavunk is”), mint rendszertelen baráti együttlétük formalizálásának vágya („mint gyúladnánk egymás tüzétől újabb tűzre...” [...]), „így elszakasztva, elválasztva mint most vagyunk sok szép óráink elvesznek tőlünk”),⁷⁴ és nem utolsó sorban közös mesterük, Kazinczy Ferenc személyének és a neológia ügyének tanítványi védelme, amely a *Mondolat* megjelenésével konkrét válaszlépéseket indukált.⁷⁵ Kölcseyt, ahogyan azt 1833-as önéletrajzi levelében megírta, valóban Szemere Pál vonta be a philologizálásba, és ő vonta be a magyar nyelv megújításáról folyó, ugyan már évtizedek óta tartó, de ekkor újra élesedő diskurzusba is. Kazinczy védelme során szerzőpárosi fellépésük egyszerre volt gyakorlatias és elméleti jellegű. Az előbbi a *Felelet a' Mondolatra* címen ismertté vált ellenpaszkvillus megalkotását jelentette, az utóbbi pedig a neológia tudományosan megalapozott történeti és elméleti vizsgálatát. Mindez tehát 1814 nyarán, Pécelen vette kezdetét, a komoly és a bohó filologizálás időszakaként.

2. 1. Az 1814-es év

Az 1814-es év filológiai tevékenysége a Kölcsey-levelezés és az ekkor keletkezett kéziratok alapján három jól elkülöníthető periódusra bontható, amelyeket a tartózkodás helyével jelölünk: 1. *Pécel* (1814. június 21–25. k. – szeptember 30. k.). 2. *Szépphalom* (október 1. k. – október 19-21. k.) 3. *Lasztóc* (október 22-től november 7-ig). (Az ekkori „komoly” és a „bohó” filologizálás eredményeképpen létrejött szövegeket a fejezet végén összesítő táblázatban is megmutatjuk, lásd: *Az 1814-es év munkái.*)

Pécel.

Kölcsey 1814. június 21. és 25. között váratlanul és határozatlan időre érkezett Pozsonyból a Szemere házaspár otthonába, Pécelre.⁷⁶ Lényegében az egész nyarat és a kora őszt itt töltötte, időnként a közelben, Káván, Bényén és Pesten időzve.⁷⁷ A Pécelen eltöltött több mint három hónap tekinthető Kölcsey legintenzívebb alkotói periódusának ebben az időintervallumban. A

⁷⁴ Idézetek: Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, Pest, 1814. február 6, 12. Vö. MM1 *Levelezés I.* 287–289.

⁷⁵ Vö. még: SZABÓ G. 2011, 51.

⁷⁶ MM4 *Levelezés I.* 335. Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Pécel, 1814. július 12.: „Nem tudom, meddig maradok még itt Péczelen [...]”

⁷⁷ Vö. MM4 *Levelezés I.* 876.

péceli, Szemerével és feleségével, Szemere Krisztinával töltött „gyönyörű, vig napok”⁷⁸ nemcsak a „komoly és vidám filológiai munkák”, de a versírás tekintetében is termékeny időszak volt Kölcsey számára.⁷⁹ Elsősorban német nyelvtudományi munkákat olvasott és kivonatolt (lásd: *Jegyzések Garve, Jegyzések Jenisch*), szövegeket írt a *Felelethez (Két Levél)*, és több olyan forrásszöveget is igyekezett beszerezni, amelyet Szemere péceli könyvei közt nem talált meg. Mindeközben szójegyzeteket készített a neo- és xenologizmusok előfordulására a magyar régiségből és az antik latinitásból, megírta a *Critikai Jegyzetek*-et, elkészítve az ide kapcsolódó, a különféle szóalkotási módokat (idegen kifejezések, a szókurtítás, a szóalkotás) tartalmazó segédtanulmányokat (supplementumokat) is. Pécelen, az egyénileg folytatott munka mellett, közösen dolgozott Szemere Pállal is, mind a *Mondolatra* adandó feleleten, mind a neológiai tanulmányokon. Helmeczi Mihályhoz írt *levelük* így fogalmaz: „Mi Jenischt és Garvét ’s mellé Edes Gergelyt ’s Vandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? A’ rend igen szép, ’s a’ nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a’ Resultatumot, és ha valami jó fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?”⁸⁰ Jellemző, hogy a közös munkáról beszámoló, az árulkodó többes számot használó levél Kölcsey kézírása: mintha életkora és szebb kézírása miatt rá hárult volna a közös szerzemények írásos rögzítése. A rendelkezésre álló Kölcsey-kéziratok arra mutatnak, hogy ugyan külön-külön és együtt is dolgoztak, de a ténylegesen együtt készített munkák szövegeit Kölcsey tisztázta le (vö. *Idegen Phrasések*). Az előbbi levélhez fűzött, Szemerétől származó megjegyzés pedig nemcsak arra utal, hogy felettébb lelkesek voltak, de arra is, hogy pesti barátaiknak is készültek munkáikból, vélhetően a *Felelet*ből részleteket bemutatni: „Készülj édes Helmeczim; ha bemegyünk gyönyörű órákat adunk Nektek. Örülni fogtok és nevetni. Ruet Ilium! [Odavész Trója!]”⁸¹ (Az ekkor, Pécelen készült *Felelet* szövegeit külön mutatjuk be, lásd: *Felelet a’ Mondolatra*, JEGYZETEK.)

Kölcsey Pécelre érkezése után (június 25. k.) azonnal munkához látott: Garve könyvének olvasása után már június 27-én rövid kivonatot készített belőle (vö. *Garvebol tett Jegyzések*). Az augusztus 1-jén kelt, előbb idézett levelük Garve mellett Daniel Jenischt is megemlítette („Jenischt és Garvét olvassuk”): a kéziratból kiadott MM1 szöveg megőrizte a kivonat megkezdésének dátumát, amely szintén augusztus 1. volt (vö. *Jegyzések Jenisch*). A többi ekkor Pécelen készült írás napra pontos keletkezését kéziratok és egyéb említések hiányában nem tudjuk megadni. Egyedül a *Felelet* 1815

⁷⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés* III., 193–204. Hiv.: 198.

⁷⁹ SZABÓ G. 2011, 51.; erről az időszakról bővebben: uo. 49–56., 59. Lásd még Vitkovics Mihály levelét Kazinczyhoz, Pest, 1814. szeptember 6.: „Költsei Június olta vélek lakik, ’s Palival annyira literatorkodik, hogy Kriska is untában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket készítették; rövid időn olvasni foghatod. Ennyit a Péczelekrül.” Vö. KazLev XII. 78.

⁸⁰ Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. MM4 *Levelezés* I. 339–340.

⁸¹ Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. MM4 *Levelezés* I. 339–340.

részét képző, Kölcseytől származó *Két Levél* dátuma ismert (július 18.), illetve ide is kapcsolódóan Kölcsey Pécelen írt egyetlen ismeretes, Helmeczi Mihályhoz szóló levele július 23-áról:

„Palim elment innen hazúl ’s magamban vagyok. Únalom és Reflexio gondolatokat hoztak fejembe, mellyek talán külömben nem fogtak volna jőni, ’s ezek miatt némelly könyvekre van szükségem, mellyek a’ Pali’ ruinává vált Bibliothecájában nem találhatók. Vitkovicsot kellett volna segédemre vonnom, de ő Pestről éppen most elméne, ’s kénytelen vagyok, bár egy részről ezen kénytelenség nekem örömet szerez, Tégedet kérni, hogy azon könyveket nekem levelem’ általadójától elküldeni méltóztassál. Ha lesznek közöttök, mellyeket Te nem bírsz, Vitkovics könyvei közül keresd-elő az ollyakat. Ímé a’ lajstrom:

Mondolat.

Perecsényinek annyi munkája a’ mennyi találatik.

Vandza.

Kovács’ példa beszédes könyve.

És, hogy a’ sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a’ Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.

Én itt, a’ Pesthez közel fekvő faluban, mély tudatlanságban ülök mind a’ Politicára, mind a’ Litteratúrára nézve. Nem tudsz-e valamit Kazinczyról? [...]⁸²

A Kölcsey által kért könyvek egy része (*Mondolat*, Perecsényi, Wandza, Kovács – illetve majd az egy héttel később, már idézett közös levelükben Szemere újabb könyvkérései: „Pethe Gazdasága” és „Debreczeni Grammatika”)⁸³ a *Felelet* további munkálataihoz kapcsolódott. Ekkor a *Két Levél* mellett három további szöveg is készen volt már a *Feletből* (vö. *Az 1814-es év munkái*). A kért olvasmányokból csak a *Mondolat* és *Wándza Busongó Amor* című munkájának felhasználása igazolható a *Debreczeni Grammatika* mellett. A „komolyabb” könyvek közül Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című munkájának („Syrena”) forrásként való felhasználása az *Idegen Phrasesek* kapcsán igazolható. A könyv kivonata ugyanis megtalálható *Szemere Pál jegyzeteiben*, az *Idegen Phrasesek* Zrínyire vonatkozó szóanyaga eme kötet jegyzeteiből származik.

A Pécelen készített két szójegyzetéről keveset tudunk. A [*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*] célja – amint arról a címe is árulkodik – példaanyag gyűjtése volt a magyar nyelvű forrásokból a neologizálásra. Mindez a szintén ekkor készült [*Az idegen Phrasesekkel való életről*] című munkájukban lett felhasználva (vö. *Idegen Phrasesek*). A [*Jegyzések Varróból*] pedig annak a forráskutatásnak volt a része, amely az ókori latin és görög klasszikusok szövegeiben keresett példákat az újításokra. Mindezek mint példák, akárcsak a könyvkivonatok (*Jegyzések Garve*;

⁸² Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23. Vö. MM4 *Levelezés* I. 337–338.

⁸³ Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4 *Levelezés* I. 340.

Jegyzések(Jenisch) mint az elméleti tájékozódást és szemléleti keretet kialakító munkák a philológiai disszertáció (*Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*) és annak supplementumai (*A' szókuritításról, A' szószármaztatásról, IdegenPhraséseke*) megírásához szolgáltak előkészületként. A két könyvkivonat arról árulkodik, hogy fontosságukat tekintve Kölcsey Garvéval szemben Jenischt részesítette előnyben.⁸⁴ Garve német nyelvű tanulmányából szó szerint kivonatolt néhány bekezdést, semmit sem fordítva le belőle, összesen két lapszéli megjegyzést fűzve csak hozzá. Érdektelenségének oka Kölcsey 1815-ös levelében világosan megfogalmazódik: Garve azért nem hasznos az írói neológia ügyének, mert populárfilozófusként elméletileg túl eklektikusnak számított (vö. *Az 1815-ös levél szövege*, Függelék).⁸⁵ (Lásd még: *Jegyzések Ch. Garve*, KELETKEZÉS.) Ezzel szemben Daniel Jenisch könyvének igen nagy figyelmet szentelt: mintegy 15 oldalas magyar nyelvű összefoglalás készített, lekövetve a mintegy 600 oldalas értekezés logikáját, struktúráját, lényegesen redukálva az eredeti könyv példaanyagát. A szövegben (talán) egyetlen kommentár található, és nincsenek saját, magyar nyelvű példák sem. Az igényesen elkészített könyvkivonat „essenciája” Jenisch könyvének, érdekessége a német philológiai terminológia magyarított használata. A nyelv természete kapcsán a nyelv képezhetőségének, vagyis Bildsamkeitjának fogalmát Kölcsey Jenisch könyve alapján használta,⁸⁶ elvi szempontjait a szóalkotás és szóképzés, illetve az idegenségek korántsem szokatlan voltát bizonyítandó alapvetően Jenisch alapján fogalmazta meg. Itt jegyezzük meg, hogy a nem sokkal később, Széphalmon kivonatolt K. W. Kolbe pedig – és az általa vizsgált Klopstock, Voss és Goethe – a Kazinczy által is képviselt írói neológia magyar megfelelőjének kidolgozásához járult hozzá. Kazinczy lényegében Jenisch nyomán szeretett volna esztétikai grammatikát alkotni, és a német írói nyelvalkotás híveként mindvégig a német írók tekintélyére hivatkozott, de többnyire csak felsorolásszerűen.⁸⁷ Kölcsey Széphalmon készült jegyzetei a német írók szolecizmusából (lásd *JegyzésekPandekták*) viszont konkrét példákat hoztak a felsoroltak mellett Wielandtól és Schillertől is, így Jenisch pályaművének részletes magyar kivonata így tulajdonképpen valamiféle hiánypótlásnak tekinthető. Tolcsvai Nagy Gábor szerint Jenisch nem volt „különösebben kiemelkedő teoretikusa a német nyelvújításnak és sztenderdizációnak, magyarországi hatása azonban lényegesnek tekinthető.”⁸⁸ Német nyelvterületen az írók mellett a kései felvilágosult populáris filozófusok, Gedike, Jenisch,

⁸⁴ Lásd még: Garve a [*Szemere Pál jegyzetei*]-ben: *Nyelvkölcsönzés*.

⁸⁵ „Garve's Abhandlungen. A' Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni, de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph és sem nem metaphisikus sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. (MM4 *Levelezés* I. 393–401.) Lásd még: FÓRIZS 2009, 55–66.

⁸⁶ JENISCH 1796, 16. Lásd még: *A' szószármaztatásról*: „a' nyelv' képezhetősége (Bildsamkeit)”. Vö. még: KAZINCZY Ferenc, *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról 's szükségéről*. Kézirat, Széphalom, 1818. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, M.Nyelvt.4r.43, 36–68 f.

⁸⁷ Vö. CSETRI 2007, 1: 131–134.

⁸⁸ TOLCSVAI 2004, 39.

Kolbe és kisebb mértékben Garve is ellenfelei voltak az intézményesített, akadémikus típusú, franciás nyelvművelésnek és a korai nyelvi standardizálásnak, ezért is juttattak döntő szerepet az irodalmi nyelvművelésben a nagy írózeniknek.⁸⁹ Ezért lehettek mérvadóak Kazinczy és – Garve kivételével – így Kölcsey számára is. Jenisch pályaműve hatását leginkább az egyetemes nyelvi eszmény megismerésében és a magyar nyelvre való alkalmazásában fejtette ki. Jenisch, aki a tökéletes nyelv ideájából kiindulva tizennégy ó- és újkori európai nyelvet hasonlított össze, úgy vélte, hogy az eszményi nyelvet a gazdagság (*Reichtum*); a hathatóság (*Nachdrücklichkeit*), vagyis az energiával való teltség, erő, a kifejezés tömörsége jellemzi. Továbbá az érthetőség vagy világosság (*Deutlichkeit*), ami a kiművelt szókészletben, az alak- és mondatban, a szavak határozott jelentésében nyilvánul meg; illetve a „kellemetesség” vagy jólhangzás (*Wohlklang*).⁹⁰ Összehasonlításában az egyetemes nyelvi eszmény jegyében megfogalmazott kritériumoknak egyedül az ógörög felelt meg, szemben a latinnal, illetve a francia eszményibbnek tekinthető a némethez viszonyítva. Tolcsvai szerint az ilyen típusú, általános felsorolások gyakoriak és egymáshoz hasonlóak voltak a korszakban (Teleki József például hat jellemzőt különített el egymástól), illetve Jenisch elképzelése meglehetősen általános, és többféleképpen volt értelmezhető a magyar nyelvre.⁹¹ Mindenesetre a komparatív történeti nyelvtudomány eme korai teljesítményét (ami sokkal inkább „esztétikai nyelvhasználat” volt)⁹² Kazinczy igyekezett kihasználni akkor, amikor a magyar nyelv tekintetében Jenisch pályaművének kiegészítésén gondolkodott (hiszen a magyar nyelv hiányzott ebből az összehasonlításból), és erre ösztönözte nemcsak Kiss Jánost, de lényegében Kölcseyt is. Nincs adatunk arra, hogy a Jenisch-kivonat akár szűkebb, akár tágabb nyilvánosság számára készült volna. Az ekkoriban olvasott és kivonatolt német nyelvű nyelvtudományi munkák közül viszont egyedül a Jenischéről készült magyar nyelven összefoglaló fordítása (részletes kivonat).⁹³ Ennek okát a mű Szemre és Kazinczy által is sugallt fontosságban láthatjuk. Csetri Lajos megfogalmazásában Jenisch nyelvhasználati műve Kazinczy számára az irodalmi neológia „bibliája” volt.⁹⁴ Az októberben készült *Jegyzések Kis is ezt erősíti*, hiszen Kiss János is Kazinczy ösztönzésére fordult Jenisch felé.⁹⁵ Feltevésünk szerint az MM1-ben Szemere Pál döntéséből fakadóan a Jenisch-mű igényesen megalkotott (fordított, magyarított, súlyozottan tömörített) szövege került Kölcsey eredeti, elméleti disszertációja

⁸⁹ CSETRI 1991b, 18.

⁹⁰ TOLCSVAI 2004, 39.; lásd még: BÍRÓ 2010, 396–398. Jenisch magyarországi hatásáról lásd még: THIENEMANN Tivadar, „Német és magyar nyelvújító törekvések”, *Egyetemes Philológiai Közöny* (1912): 78–138, 86–87; BALÁZS János, *Magyar deákosság: Anyanyelvünk és az európai modell* (Budapest: Magvető Kiadó, 1980.)

⁹¹ TOLCSVAI 2004, 39. Bővebben a nyelvújításról: 18–42.

⁹² BÍRÓ 2010, 396.

⁹³ Ehhez hasonló munkája: *Engel' esztétikai töredékei*, vö. MM4 *Irodalmi*, 64–104: 434. Lásd még: KERECSENYI 1940, 54.: a németből részben lefordított tanulmány (Jenisch), amely „a nyelvek stilisztikai értékét vizsgálta.”; TOLNAI 1929, 93. CSETRI 2007, 1:131: „részletes magyar nyelvű kivonat”; GYAPAY 2001, 198.

⁹⁴ CSETRI 2007, 1:131.

⁹⁵ Vö. TÓTH 2007., lásd még: BÍRÓ 2010, 235–236.

(*CriticalJegyzetek*) helyére, két kísérő tanulmány társaságában, megfelelően Kazinczy elképzelésének, aki mindig is eme német munka magyar verzióját s az ahhoz tartozó supplementumok kidolgozását kívánta (lásd Kis János pályaműve).

Kölcsey 1814 nyarán, Pécelen készítette el önálló filológiai értekezését a magyar neológiáról. A Kolbe-kivonatban *Criticali Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* címmel hivatkozott írás⁹⁶ Kölcsey első és egyetlen teoretikusan kifejtett nyelvtudományi alapvetése, amelyet leveleiben is megemléített.⁹⁷ Az értekezés 1814. október 1. előtt már készen volt, mivel Kazinczynak Széphalmon felolvasta. Az értekezés részét képző supplementumokra (segéd tanulmányok) is ekkor hivatkozik, így ezek (vö. *Az Idegen Phrasésekkel való élésről, A' szókuritításról, A' szószármaztatásról*) keletkezése is 1814 októbere előttre datálható. A neológiai szempontok főbb elemei eredetileg Szemere Páltól származtak, és a supplementumok közül egyet (*IdegenPhrasések*) bizonyosan vele közösen készített. A disszertáció kézírata elveszett vagy lappang (erről lásd még: *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). Tartalmáról az egy évvel később, 1815 nyarán kelt, Kazinczy Ferenchez írott leveléből szerezhetünk tudomást (Cseke, 1815. július 5.). Kölcsey gyakorlata alapján, amelynek során misszilis leveleiben jegyzeteiből és akár emlékezetből is igen pontosan idézett, alappal állítható, hogy levelében erre a 4 és ½ ívnyi disszertációra utalva foglalja röviden össze az abban kifejtett, neológiával kapcsolatos irányelveinek lényegét. A Kölcsey-filológiában eme levél jelentőségét, „néhol egész értekezésszerű” jellegét először Pap Károly, a Debreceni Egyetem professzora ismerte fel, de az ismertetésen és tömör tartalmi összefoglaláson túl azt nem értelmezte és értékelte. Egyedül Kölcseynek a magyar szintaxisról tett kijelentése (miszerint az nincs, nem is lesz, és ne is legyen) kapcsán jegyezve meg, hogy mindez „Kölcsey ajakán egy méltán meglepő és téves gondolat”.⁹⁸ A Kölcsey-recepcióban lényegében egyedül Csetri Lajos volt az, aki érdemben foglalkozott Kölcsey neológiai koncepciójával. Kézirat hiányában értelemszerűen Csetri sem ismerhette a *CriticaliJegyzeteket*, be kellett érnie az 1815-ös levéllel, amelyet „nagy elméleti jelentőségű” szöveggént aposztrofált.⁹⁹ Csetri ugyan nem teremtett kapcsolatot az 1814-es filológiai disszertáció és eme levél között, és a szupplementumként említett, ismert írásokat sem vonta be vizsgálatába, holott erre a következtetésre a levelezés megalapozott bizonyítékokkal szolgálhatott volna, viszont a lényegre tekintve igaza volt, amikor eme levélre koncentrálna elemezte Kölcsey nyelvtudományi koncepcióját. Vizsgálata során

⁹⁶ Vö. *KivonatKolbe, a szórakás és a phrasések* kapcsán utal rá.

⁹⁷ Vö. Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 372.; vö. még: Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 395., ill. 896.; továbbá már idézett önéletrajzi levelében: MM1 *Levelezés III.*, 193–204. Hiv.: 199–200.

⁹⁸ Lásd: PAP 1911, 49–50.

⁹⁹ CSETRI 2007, 1:52.

ugyanakkor két, egymástól merőben eltérő értékítéletet is megfogalmazott. 1974-ben megjelent tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Kölcsey szinte ellépett az egykorú magyarországi nyelvbölcselet horizontjától, és schlegeli hatást feltételez a levél kapcsán, amely Kölcsey nyelvfilozófiai megállapításait tartalmazza. Csetri alapján – a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” – Kölcsey Ferenc meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvbölcselet mélyebb összefüggéseit. Csetri később revidálta nézeteit, Kazinczy-utánérzésnek minősítve Kölcsey koncepcióját, részben elismerve azonban Kölcsey organikus nyelvfelfogásának modernségét.¹⁰⁰ Legutóbb, a Döbrentei Gáborral folytatott vita apropóján, Gyapay László tett ezzel kapcsolatosan észrevételeket.¹⁰¹ Arról a Kölcsey-filológia nem tesz említést, hogy eme levél a többször említett philológiai disszertációval állna kapcsolatban, ahogyan arra egyébként Kölcsey utalt is. Az értekezést nem említi Szabó G. Zoltán sem Kölcseyről írott életrajzában (a „komoly munkák sajnos nem maradtak fenn”¹⁰²), sem az MM4 *Levelezés I.* jegyzeteiben (vö. 919.)

Ez a levél az ekkoriban keletkezett, általunk supplementumoknak nevezett írások egymáshoz és a *CritikaiJegyzetek*hez való viszonyát is megvilágítja:

„1., Azon Írásomban melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókürtítésra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inverziók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analogiai formálás.”¹⁰³

A levél első bekezdésében megemlített négy fő pont, illetve a címek, a tartalom és a keletkezési körülmények alapján megkockáztatható a kijelentés, miszerint Kölcsey 1814 őszén Kazinczynak felolvasott filológiai disszertációja így nézett ki: A' Magyar Neologizálás Principiumai (= MM4 *Levelezés I.*, 395–398.; *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*, kézírata ismeretlen.). Supplementumok:¹⁰⁴ 1. Az idegen Phrasesekkel való élés (= *IdegenPhrasesek*; kézírata ismert, nem került kiadásra). 2. A' szókürtítés (= *A' szókürtítésről*; kézírata nem ismert, az MM1-ben megjelent). 3. A' szóformálás (= „A' *szók poetai öszveragasztása* [verba composita], valamint a' derivatio, és az *anaologiai formálás.*”; kézírata nem ismert, nem került kiadásra; *A' szószármaztatásról* című írás bevezetője említi.). 4. A' szóalkotás (= *A' szószármaztatásról*; kézírata nem ismert, az MM1-ben megjelent.). (A 4 és ½ ív terjedelemben akár a supplementumok is beleérthetőek

¹⁰⁰ Lásd: CSETRI 2007, 1:57, illetve CSETRI 1990b. 73–75.

¹⁰¹ Lásd: GYAPAY 2001, 193–203.

¹⁰² Vö. SZABÓ G. 2011, 51.

¹⁰³ Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv.: 395.

¹⁰⁴ Kölcseynek ma ismert három írását a *CritikaiJegyzetek*, azaz a philológiai dissertatio részeként, fejezeteiként, supplementumaként kell értenünk.

volnának, de ennek a hagyatéki jegyzék leírása ellentmond.) Kölcsey fontosnak tartotta, hogy a nyelvvel való tudományos foglalkozás princípiumokra (vagy egy ekkori új szóval: elvekre) és a nyelv történeti ismeretére épüljön.¹⁰⁵ Ezt tekintette a régiség, az ő szavával az antiquariusok képviselőitől való elkülönbözés alapjának is. Levelében 6 pontban foglalja össze értekezésének lényegét.

1. pont. *A szóképzés módjai.* A (disszertáció a) neologizálás vagyis az új szavak alkotása kapcsán négy alkalmazandó eljárást nevez meg. 1. *idegen kifejezések, szófordulatok* használata (idegen phrasesekkel való élés), amelyhez az inverziók (inversiók – fordított szórend értelemben?) is tartoznak. 2. *szavak rövidítése* (szókurttítás). 3. *szóformálás*, azaz/amelynek három esete: a) az írói szóalkotás (szók poétai öszveragasztása – verba composita), b) szóképzés (derivatio), c) analógia. 4. *szavak alkotása* (szóalkotás). Azaz *új szavak létrehozása* (képzése) alapvetően tehát négy szempont alkalmazása révén történhet: 1. idegen nyelvekből származó kifejezések átvételével és fordított szórend használatával. 2. elvonással (meglévő magyar szavak rövidítésével). 3. szavak alaktani formálásával, amely során vagy a) összetett szavak alkotása?, b) toldalékolással való szóképzés, vagy c) analógia útján történő szóképzés történik. 4. teljesen új szavak megalkotásával (kitalálás). A szóképzés nem tévesztendő össze a *flexióval*, amely nem új szótári szót hoz létre, hanem a szavak különböző nyelvtani alakjainak a kifejezését szolgálja.

2. pont. *A magyar nyelv természete.* Azt a kijelentést kívánja bizonyítani, miszerint „a magyar nyelv teljes joggal *nyugati nyelv*”. Ennek bizonyítását egy nyelvelméleti alapvetés előzi meg, miszerint: „A’ nyelv’ természete semmi nem egyéb, hanem a’ Nyelv’ képezékenységének (Bildsamkeit) útja.” (Ezt a kijelentést megelőzi egy mondat: a *flexiót* [hajlítás] csak formális, a szóalak megváltozása nem hat közre a nyelv természetében. Eszerint a nyelvnek vannak (külső) formai és (belső) tartalmi jegyei. Ez utóbbit jelöli a nyelv természete kifejezés. Ennek a sűrű és metaforikus nyelvbölcseleti kijelentésnek minden eleme magyarázatra szorul. Egyelőre értsük úgy: *a nyelv természete* megegyezik képezhetőségének (történeti) folyamatával. Azaz a szöveg egyszerre, együtt kezel egy kondicionális (képezékenység) és egy történeti (képzés) értelemben vehető kifejezést. A nyelv természetének megértését két, egymással összefüggő tényező feltárása biztosítja. 1. A nyelv képezhetőségének feltételes kondíciói és képzésének története. 2. A nyelv feltételesen elfogadható szintaktikai kondíciói és a szintaxis képzésének története. A kérdések formájában megfogalmazott szempontokat a magyar nyelvre alkalmazva kijelenti, hogy a magyar nyelv egyetlen (akkor) élő keleti vagy nyugati nyelvhez sem hasonlít, egyedül és leginkább a németre. Az újlatin nyelvek (francia, olasz, spanyol) a latin romlott változatai. A barbár köznép hozta létre ezeket a nyelveket, amelyek aztán tudós művelést kaptak, de képezhetőségük mégis

¹⁰⁵ MM4 *Levelezés* I. 395.

kritikus, mert: a) eredetük kaotikus (a latin és barbár nyelvek mixtúrái), b) nem léptek túl adott örökségükön (a latin nyelven és a skolasztikus filozófián). A magyar nyelv (hasonlóan a némethez) egy műveletlen nemzet eredeti nyelve volt a nyugati keresztény civilizációba érkezés pillanatában. Ekkor még nem rendelkezett sem nyelvi absztrakciós gazdagsággal (intenzív bőség), sem kötött, meghatározott szintaxissal (írók hiányában). Nyelvi gazdagságra, azaz új ideákat, fogalmakat kifejező szavakra (intenzív és gondolom részben extenzív bőség értelemben is) a szláv és német nyelvekből vett köznépi kölcsönzés útján tett szert. Ennek nyelvi dokumentuma a *Halotti beszéd*. A kereszténység felvétele után a latin nyelvű tudós papság kezdte el először képezni a (német) és a magyar nyelvet. Ennek következményeként a magyar nyelv a latin szabad szintaxisát vette fel és inverziós nyelv lett (volt?). A magyar nyelv a latin nyelvi hatásra történt első képzése során kialakult szintaktikai kondíciói (szintaxis, inverzió) miatt számít nyugati nyelvnek. (Azaz nem eredet, hanem képzés alapján. Azaz nem egyéb nyelvi jellemzők [tőszavak, hangtan, alaktan stb.], hanem szintaktika alapján.)

3. pont. *A magyar nyelv természetéből adódóan neologizál.* A magyar nyelv (a némethez hasonlóan) a latintól átvett szabad szintaxis és inverziós nyelvi jelleg miatt könnyen vesz át idegen nyelvi frázisokat, „fordulatokat”. (Míg ahol a német négyet, ott a magyar negyvenet is.) Szintaxisából és inverziós kondícióinak adottságából (természetéből) következik a magyar nyelv neologizmusra való hajlama, a (régie és mai) magyar írók állandó és reflektálatlan neologizálása. Azaz akkor is neologizálnak, inverzió és (idegen kifejezések) kölcsönzése révén, ha az éppen nem áll szándékukban, mi több, úgy neologizálnak, hogy arról nem is tudnak.

4. pont. *A magyar nyelv jövőbeli útja a szabad szintaxis megőrzése.* Kölcsey szerint annak eldöntéséhez, hogy mi számít „eredeti magyar szóllás”-nak, a szintaxisból kell kiindulni, azaz előbb meg kell határozni azt, hogy milyen is a magyar nyelv szintaxisa. Kölcsey úgy véli, hogy speciálisan magyar szintaxis nem határozható meg („mindeztideig nincsen”), a magyar nyelv képzése során csakis azért fogadhatta el például a latin szabad szintaxisát, mert eredetileg sem rendelkezett meghatározott szintaxissal. Továbbá azt prognosztizálja és akarja, hogy „soha se is legyen” a magyar nyelvnek kötött, meghatározott, előírt szórendje. Kölcsey szerint ugyanis a magyar „szórakás” szabadsága (a kötött szórend hiánya) azért jó adottság, és azért szükséges ennek megőrzése, hogy a már megvalósult nyelvi aktusokból elvont grammatikai törvények a későbbiekben se akadályozzák az írói invenciók útján történő nyelvbővítést.¹⁰⁶ (A szók „poétai öszveragasztása”, azaz a *compositio* fogalma ezt az írói invenciót, míg a „francia Constructio” lényegében az írói lelemény révén fejleszthető nyelvi sokszínűség és kifejezőkészség, egyáltalán a

---

¹⁰⁶ Vö. GYAPAY 2001, 199.

nyelv állandó és folyamatos művelése és nyelvbővítése ellen ható, valamely intézmény vagy más tekintély által kényszerítő norma érvényesülését ragadja meg.¹⁰⁷⁾

Ezt követően (kérdések formájában) a magyar nyelv képzésének jövőjét (amely a magyar nyelv képzésének, megismerésének, sokoldalúvá tételének második nagy korszaka) firtatja alapvetően két (képzési) út lehetőségét vázolva. Kijelentései: 1. A magyar nyelv nyelvtudósok (filológusok) által még nem volt képezve. 2. A magyar nyelv sokoldalú vizsgálata még nem ért véget. 3. Grammatikai sajátosságai is ismeretlenek. A magyar nyelv képzésének jövője vagy A) *grammatikai út* lesz, vagy B) a szintaxis útja (a *filológiai út*). Bármelyik lesz is, mindkettőn tudósok (filológus vagy grammatikus) képezik majd a nyelvet. Azt jövendőli, akarja, hogy soha ne is legyen kötött szintaxis. Azaz a magyar nyelv képzésének jövője, sokoldalúvá tétele természetének egyik alapvonásával, szabad szintaxisával áll összefüggésben, amely szabad szintaxis adta képzelettel egyedül az írók (vagy a jó filológusok) élhetnek.

5. pont. *Új szavak megmaradása*. A neologizálást ellenzők is tudják, hogy (a szintaxis és az inverziós jelleg miatti kölcsönzés okán) a magyar nyelv természetes velejárója a neologizálás. (Itt reflektál a Kazinczy-levélre, Schediusra téve pikírt megjegyzést.) Majd Döbrenteit idézi, felvetve a problémát: mégis hol a határ a neologizálásban? A filozófiai gondolkodás analógiája alapján mondja, hogy a progresszió megállíthatatlan. Az egyén szabadsága nem korlátozható mások által a neologizálásban. Mindenki saját szótárt alkothat, a már meglévők mellé is, ha az szükséges gondolatai kifejezéséhez. Annak megválaszolása viszont érdekes probléma, hogy mi marad meg végül a nyelvben. Döbrentei szerint az usust (nyelvszokás) kell vizsgálni a kérdés megválaszolása kapcsán. A dilemma viszont az: mi eredményezi azt, hogy valami szokásban marad, valami nem? Erre adott felelete: nem az analógia, nem a nyelvtani helyesség, hanem bizonyos esztétikai szellem, azaz vagy jól hangzik, vagy rendes, vagy frappáns.¹⁰⁸ Garvéra hivatkozik: egy neologizmus újdonsága, kanonizálása kapcsán a nagy írók szerepe jelentős: ha ők jól alkalmaznak valamit, az megmarad.

6. pont. *A köznép nem alakíthatja a nyelvszokást (usus)*. Mít jelent a magyar nyelvre nézve az usus? A purista értelemben vett usus a quintillianusi latin idején még megfigyelhető volt. De annál korábban is volt ilyen? A latin írók közötti különbség azt bizonyítja, hogy nem volt, vagy legalábbis nem konstansan, korokon átívelően volt meg, még szinkron módon sem. A latin usus azért segíthette elő az egységes birodalom felállítását, mert a latinnak nem voltak dialektusai. Azaz ahol dialektusok vannak (görög, német), ott nem lehet, nincs usus. A magyar nyelvnek nincsenek

¹⁰⁷ Lásd: GYAPAY 2001, 198–199.

¹⁰⁸ A „frappant” (ném.) frappáns, hatásos, megkapó, meglepő, találó értelme ma is azonos; a „rendesség” itt, ebben a szövegkontextusban ehhez hasonló jelentésű, azaz nem a mai értelemben ismert „szabályos”-t, „szokásos”-t jelent, hanem *különöst, szokatlant*. Az ilyen értelemben vett jelentésalkalmazás Kazinczynál is megfigyelhető, lásd erről: KARDOS 1931, 120.

dialektusai, viszont vannak provincializmusai. (És a köznép már csak azért sem alakíthatja az usust, mert nyelvszokása mérföldenként változik.) És nincs (kanonizáló erejű) klasszikus irodalma sem. Azaz ezek miatt nem lehet usus, vagyis erre alapozódó döntési pozíció kialakítása a neologizmusoknak való határszabás kérdésében.

Az 1. részben a *neológiai elvek gyakorlati konkrétumai* (amit és ahogyan az író tehet – lexikális művelés), a 2–6. részben a *nyelvbölcséleti* kérdések (a magyar nyelv természete) kerülnek előtérbe. A 2. pont legfontosabb megállapítása, hogy a magyar nyelv teljes és kifogástalan joggal *nyugati* (occidentális) nyelv,¹⁰⁹ továbbá a „nyelv” természete semmi nem egyéb, hanem *a’ Nyelv’ képzékenységének* (Bildsamkeit) *útja*.¹¹⁰ A nyelv természetének megismeréséhez tudni kell: 1) hogyan, mely úton képezhető a nyelv; 2) hogyan, mely úton (volt régen) képezhető eredetileg; 3) milyen az a szintaxis, amelyet a nyelv *elfogadhat* és *kezdetől* fogva *elfogadott*? Kölcsey a német nyelvhez hasonlítja a magyart, szerinte erre és a görög nyelvre kell figyelni. Hangsúlyozza az újítás szükségességét, mivel a neologizálás éppen a magyar nyelv természetére jellemző, de fontos a régiségből való gazdagodás is. Kölcsey szerint a magyar nyelv nem volt még filológusi kéz alatt. Nincs magyar szintaxis, és nem is tartja azt szükségesnek. A levélben összefoglalt értekezés néhány pontjához * alatt a levél margóján, a főszövegre merőlegesen és a lap alján a főszövegtől vonallal elválasztva megjegyzéseket, kommentárokat írt. Ezek a reflexiók a már elkészült, most emlékezetből felidézett értekezéshez fűzött utólagos tapasztalatait tartalmazzák. Világosan látszik ez a K. W. Kolbe kapcsán tett észrevételeiben, mivel az ő munkáját már a *CritikaiJegyzetek* megírása és felolvasása után olvasta 1814 októberében Széphalmon.

Döbrentei Gábornak írta (Álmosd, 1815. május 3.), hogy valójában sem a grammatika, sem a szintaxis nem döntheti el, mely szó vagy szólásforma marad meg a nyelvben. Erről ugyanis „Valami-Más” dönt, amit „*nevezni nem lehet*” (kiemelés tőlem – O. Cs.). Ez a valami más, Karl Wilhelm Kolbe után, „a’ Nyelv Természete”-ként jelölődik, vagyis a nyelv azon képességeként, amellyel „maga határozza meg magát”.¹¹¹ A nyelv formai jegyei (például a ragok) tehát nem szabnak meg semmit, az ez alapján összeállított nyelvtani szabályok nem mutatják meg a nyelv természetét, ahogyan azt a grammatika képviseli. A lényeg sokkal inkább a *compositión* van. Vagyis a „szók poétai összeragasztása”, a „*verba composita*” az, amely „képzékenység”-ben a nyelv valódi természete megmutatkozik.¹¹² A nyelv Bildsamkeitja, azaz képezhetősége adja meg az elvi

¹⁰⁹ Vö. GYAPAY 2001, 154. Egyedül a keleti vagy nyugati nyelv származtatásában mutat lényeges különbséget Kazinczy szemléletével.

¹¹⁰ MM4 *Levelezés* I. 395. Vö. még: KazLev XIII. 481. Fontos, hogy a nyelv természetére a Bildsamkeit (Jenisch és Kolbe alapján), és a kulturális „míveltetés” van hatással, nem pedig a köznépi usus, vagyis a nyelvszokás.

¹¹¹ MM4 *Levelezés* I. 372–373: „Hidd el nekem, a’ nyelv maga meghatározza magát”.

¹¹² MM4 *Levelezés* I. 431. 395.

alapot az író nyelvalkotó szabadságának alátámasztására, hiszen csak ő képes élni új konstrukciókkal, melyben a nyelv természete feltárul.¹¹³ De ahhoz, hogy a nyelv legfőbb mestere az író (poéta) lehessen, nem elégséges pusztán ez a képesség, ahhoz jó philológusnak is kell lennie.

Széphalom.

Kölcsey 1814. szeptember végén, október elején a Szemere házaspárral a Széphalom közelében lévő Lasztócra, Szemere Krisztina szülőhelyére utazott. A Szemere házaspár Kölcseyvel együtt rögtön átlátogatott Kazinczy Ferenchez Széphalomra. Kölcsey itt hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött kivonatokat és jegyzeteket készítve, ismereteink szerint összesen ötöt. Megérkezése után csaknem azonnal elkezdte kivonatolni K. W. Kolbe munkáját (október 2.). A rendelkezésre álló, ide datált és keltezett kéziratok alapján igen jól nyomon követhető időrendben az is, hogy figyelme mire terjed ki a folytatásban. A *KivonatKolbe* után jegyzeteket készített Kolbe egy másik munkájából (*Jegyzések K. W. Kolbe*), Kis János pályaművéből (*Jegyzések Kis*), végül célirányosan Kazinczy Tübingai pályaművéből (*A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról*) és Pandektáiból (*JegyzésekPandekták*). Mindeközben tudható, hogy Kölcsey és Szemere részleteket olvasott fel Kazinczynak a *Felelet*ből (lásd: *Felelet a' Mondolatra*, JEGYZETEK), továbbá Kölcsey itt és ekkor ismertette neológiai munkáját is. (lásd korábban).

A legtöbb időt Kölcsey tehát Id. K. W. Kolbe *Wortreichthum* című munkájának kivonatolásával töltötte. Ez a legnagyobb terjedelmű kézírata a Széphalmon keletkezett írások között. Kolbe könyvének az első két részét jegyzetelte, néhol szó szerint a német szöveget, néhol magyarul röviden összefoglalt egy-egy részt, a lényegét kiemelve, feltüntetve a hivatkozott irodalmakat, de nem készített a Jenischéhez hasonló magyar nyelvű kivonatot. Karl Wilhelm Kolbe munkája, amelyre 1815-ös levelében is hivatkozik, leginkább az írói neológia („a Litteratorok képzik a' nyelvet”) szempontjából sorakoztat fel megfelelő érveket és bőséges példaanyagot Kölcsey számára, eszközt adva a magyar adelungianusok elleni vitához. Az írói neológia kritériumrendszerének (festékenység, jólhangzás stb.) jó néhány eleme felhasználhatónak tűnt a „magyar poétai nyelv” képzése szempontjából, és különösen az, amit Kölcsey Kolbénál a nyelv természetéről talált, amelyet Döbrentei Gábornak írt levelében is idézett. A Kis János könyvéből készült kivonat (lásd: *JegyzésekKis*) vélhetően Jenisch miatt lehetett érdekes számára, míg Kazinczy *Tübingai pályairásából*, a német nyelvű verzióból csak egy részt másolt ki. Kölcsey Kazinczy

¹¹³ A magyar nyelv Bildsamkeitjáról, ennek filológiai-történeti háttéréről Szemere és Kölcsey bőven kívántak értekezni, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a *Philológiai Töredékek*, a tervezett magyar grammatikájuk egyik, talán első „tartalomjegyzéke”.

Pandektáit is olvasta, azokból több kisebb-nagyobb jegyzetet készítve, elsősorban német íróktól gyűjtve mintákat az idegenségekre. Szemere és Kölcsey széphalmi tartózkodásáról Kazinczy beszámolt Kis Jánosnak, nagyjából Kölcsey távozása után egy-két nappal.¹¹⁴ Az olvasásra és a megmutatásra használt többes szám a kéziratok ismeretében különösen hangzik, mivel Kazinczy jórészt a szerzőpáros már elvégzett munkáját idézi:

„Most Szemere Pál, Kölcsey Ferencz és én a’ legjobb íróknak tartott Prozaistákat ‘s Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a’ ki ne neologizáljon. A’ most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, ‘s a’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szokat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a’ legszebb írók. Bár követőket letek volna. De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. – Ugyan nem szerencséje e a’ német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében, Homérjában, ‘s látni fogod, mit ér az a’ merészség, a’ mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a’ Gessner Ábelében mint Ossziánban ‘s a’ Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsényi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? ‘s melyik ír jól?”¹¹⁵

Különös, hogy Kazinczy levelének egy sora („De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius”) szó szerint megegyezik a *Felelet 1815 Jegyzetek a’ Versek alá* című írásában található megjegyzéssel. Eldönthetetlen, hogy Kazinczy Kölcseyt idézte, vagy fordítva: a mondat megléte leginkább azt valószínűsíti, hogy a Kölcsey által írt *Jegyzetek a’ Versek alá* ekkor, 1814. október 23-án már készen lehetett.

2.1.3. *Lasztóc* (1814. október 20. – november 7.)

Széphalomról Kölcsey október 20. körül ment vissza Lasztócra¹¹⁶ a Szemere házaspárhoz, ahol november 7-ig tartózkodott. November 8-án a Szemere házaspárral Surányba indult, ahonnét Csekén keresztül hazatért Álmosdra.¹¹⁷ Az 1814-ben Pécelen, Széphalmon és Lasztócon készült filológiai munkák Szemere Pálnál maradtak.¹¹⁸ Egy munkáról tudjuk bizonyosan, hogy ekkor készült, az október 22-re keltezett *Philológiai Töredékekről*, amely a Szemere Pállal tervezett közös magyar grammatikájuk egyik, vélhetően első tervezete, tartalomjegyzéke volt. A tervezet

¹¹⁴ Ugyanezen a napon Kazinczy Döbrentei Gábornak is levelet írt: „Szemere és Kölcsey még is itt vannak, az az Lasztócon, vagy talán még a’ Tolcsvai szüreten. [...] A’ Széphalmon együtt mulatott három barát Szemere, Kölcsey és én azt a’ megjegyzést teszi, hogy te ártasz magadnak az által hogy erődöt elszórod.” Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. *KazLev* XII. 154.

¹¹⁵ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. *KazLev* XII. 139.

¹¹⁶ Másik munkája ekkor: vö. 105. lbj.

¹¹⁷ „Mi holnap után indulunk Surányba. Feri is jön. Ötet Csekére viszem Surányból ‘s dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, ‘s onnan együtt Lasztócra ‘s innen Péczelre, Pestre.” Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7. *KazLev* XII. 157–158.

¹¹⁸ „Szabónak az Erd. Múzeumban levő filozófi disszertációjára jegyzeteket írtam Lasztócon. Azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, december 4. Vö. *MM4 Levelezés I.* 346.; lásd még: *MM4 Levelezés I.* 357.

tartalomjegyzékszerűen, pontokba foglalva sorolja fel a tárgyalandó témákat, megjelölve a kijelölt kidolgozót is. Később, nem tudni mikor, Kölcsey neve lehúzásra került, helyére Szemere mindenhová a maga nevét írta. Erre akkor kerülhetett sor, vélhetően 1817 körül, amikor Kölcsey már nem kívánta folytatni a közös philologizását, ezen belül a magyar grammatika kidolgozását. Az áthúzások arról is tanúskodnak, hogy Szemere egyedül akarta folytatni a munkát, és azt is jelenti, hogy ez a Kölcsey-autográf az ő birtokában volt. Közös grammatikájuk tervéről Szemere még Lasztócról való elutazásuk előtt, november 7-én beszámolt Kazinczynak. A kézirat mellett ez az első tudósítás arról, hogy egyáltalán ilyesmire készültek: „Azt határoztuk a’ napokban, hogy a’ grammaticai jegyzéseinkből egy grammaticát készítsünk, feljegyezvén mind azt a’ mi szükséges.”¹¹⁹ Szemere részletesen ismertetett grammatikatervezete merőben más volt, mint a nem sokkal korábbi (lásd még: *Philológiai Töredékek*). Szemere november 7-én kelt levele és október 22-re datált tervezetük (és az abban lévő, Szemerétől későbből származó javítások) arra mutatnak, hogy teljességgel kimunkált, végleges koncepciójuk ekkor még nem volt, és ami volt, az is gyorsan változott:

„Még a’ rendet nem dolgoztuk ki – írta Szemere. – Kiváltképen a’ *létükre* nézve akadtunk-fel. Ha a’ plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a’ dolgozni való tárgyakat. Ezen igyekezet nem lesz kedvetlen hír Édes Uram Bátyám előtt. Instáljuk segédét. Méltóztassék nekünk egy rakás Magyar Grammatikát általküldeni. Matthisonnak, Góthének egy kötetét alázatos köszönettel küldjük vissza. Én Yorickot, Feri pedig Vatert még itt bátorkodunk marasztalni.”¹²⁰

Szemere levelének kijelentései (a grammatika főbb pontjai, még nincs kidolgozott tartalmi rend, a feladatok felosztására később kerül sor) ellentmondani látszanak a *Philológiai Töredékek* tartalmának és a kézíraton található keltezésnek, amely szerint mindez már megtörtént. A kézirat keltezése *más tintával* van írva, mint a többi szöveg. Ami bizonyos, hogy 1814 őszén, Lasztócon született meg közöttük az elhatározás egy közösen írandó magyar grammatikai-filológiai mű létrehozására. A Kazinczytól kapott és elkért grammatikai könyvek és ezek kivonatolásának megosztása a munka folytatását ígérte, ismét közösen, Pesten és Pécelen. Hogy ez mégsem így történt, és hogy a munka sem készült el, abban két dolog játszott nagymértékben közre 1815-ben. Az egyik, hogy Kölcsey nagykorúvá vált, és Csekére költözve gazdálkodni kényszerült: élethelyzete nem tette lehetővé a rendszeres philologizálást. A másik a *Felelet* 1815 megjelenése és fogadtatása volt, amely miatt Kölcsey csekély erőforrásait az újabb Antimondolatra kényszerült fordítani.

¹¹⁹ Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1814. november 7. Vö. KazLev XII. 157–158.

¹²⁰ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7. KazLev XII. 157–158.

Minden bizonnyal Lasztócon készült el a *Felelet* 1815 [*Praefatio*] című szövege is. Ezt támasztja alá Kazinczy Ferenc későbbi közlése, miszerint az előbeszédet Széphalmon nem ismertette vele a szerzőpáros, amikor a *Felelet* szövegeiből részleteket olvastak fel neki. Kazinczy állítását Kölcsey Kazinczy Pandektáiból készített egyik jegyzete is igazolja (vö. *Jegyzések Pandekták*). Közvetetten a lasztóci keletkezést igazolja az is, hogy Kölcsey olyan információkat használt fel szövegében Somogyi Gedeonról, amelyeknek forrását, vagyis a Kazinczynak írott leveleket, minden bizonnyal Széphalmon személyesen is megismerte. Mindennek a jelentősége, hogy a [*Praefatio*] a *Felelet* szövegei (vagy azok jó része) *után* íródott, Kölcsey tudomással volt arról, hogy Somogyi Gedeon *életben van*, végül az, hogy Kazinczy valóban nem ismerte az előbeszéd egészét, különös tekintettel Somogyi Gedeon áprilisi tréfának szánt élve eltemetésére.

*Az 1814-es év philológiai munkái*¹²¹

Hely	Idő	Philológiai munkák	Felelet 1815
Pécel			
Pécel	június 27.	<i>Garvebol tett Jegyzések</i>	
Pécel	július 18.		Két Levél <i>Bobogyi Gedeonhoz egy quietalt Majortól</i> Péczel. Julius 18-án 1814.
Pécel	július 22.		<i>A' LEPE</i> <i>a' Mondolatos feje felett</i> <i>Lukáts Miklós Sápphoi rendé szerént</i> Péztel Jul[ius]. 22. 1814.
Pécel	július 26.		<i>A' SATYRUS</i> <i>a' Mondolat Irójához</i> Péztel Jul[ius]. 26. 1814.
Pécel	július 28.		<i>Bobogyi Gedeonhoz*</i> Péztel Jul[ius]. 28. 1814.
Pécel	augusztus 1.	<i>Jenischből való Jegyzések</i>	
Pécel	augusztus 25.		<i>A' BUSONGÓ AMOR</i> <i>Eggy Hajnali édes Andalmány</i> <i>Teremtménye Bobogyi Gedeonhoz</i> Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.
Pécel	július – szeptember 30.		<i>Zafyr Czenczy</i> <i>A' Mondolatoshoz</i>
Pécel	július – szeptember 30.		[<i>Debreczeni levél</i>] <i>Édes Öcsém Uram!</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>Högyészj Högyész Máté</i> BOHÓGYI GEDEONHOZ
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' SZAMÁR</i> <i>a' Mondolat irójához</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' MAGYAR PEGASUS</i> <i>a' Mondolat Irója ellen*</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30. (?)		JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ
Pécel (?)	július – szeptember 30.		A' Folnesics levele
Pécel	július –		a' Beregszászi ellen írt Hip hop

¹²¹ * Kazinczy Ferencnek felolvasott szövegek (Széphalmon, 1814. október).

(?)	szeptember 30.		
Pécel (?)	július – szeptember 30.		[Gyárfás a Mondolatoshoz]
Pécel	július – szeptember 30.	[Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből]	
Pécel	július – szeptember 30.	[Az idegen Phrasésekkel való élésről]	
Pécel	július – szeptember 30.	A' szókurtitászról	
Pécel	július – szeptember 30.	A' szószármaztatásról	
Pécel	július – szeptember 30.	Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról	
Széphalom			
Széphalom	október 2.	[Kivonat K. W. Kolbe]	
Széphalom	október	[Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából]	
Széphalom	október 15.	[Jegyzések Kis János pályairatából]	
Széphalom	október 16.	A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairatából	
Széphalom	október 17-től	[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]	
Lasztóc			
Lasztóc	október 22.	Philologiai Töredékek	
Lasztóc	október 20. k. – november 7.		[Praefatio]
Pécel, Pest			
Pécel, Pest (?)	november 7-e után (?)		A' LANT

2. 2. Az 1815-ös és 1816-os év

„Megvallom, hogy még most is bennem a' Petrarchai lélek,
's félő, hogy örökre bennem marad.
Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, Bécsbe,
's onnan Philadelphiába álmodozom [...]”¹²²

1815. január 1-jével Kölcsey hivatalosan is nagykorúvá vált, a családi osztozkodás során a csekei birtokrész jutott számára az örökségből, korábbi lakóhelyét – tulajdonrészének megfelelően, a jobb gazdálkodás érdekében – Szatmár vármegyére cserélte.¹²³ Miután 1814. november elején Surányban elvált a Szemere házaspártól, Kölcsey előbb Csekére, majd onnan december elején Álmosdra utazott. A birtok ügyei visszatartották attól, hogy ezt követően, ahogyan tervezték,

¹²² Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. Vö. MM4 *Levelezés* I. 353–354.

¹²³ Lásd: SZABÓ G. 2011, 39–49. A testvérek az osztatlan, közös vagyon négy részre osztását sorsolással döntötték el, lásd még: CSORBA 1991, 44–59.

hamarosan Pécelre és Pestre utazzon, mindez „a filológiát kis korig hallgatásra” szorította.¹²⁴ Kölcsey 1814-ben készült philológiai jegyzetei Szemere Pálnál maradtak,¹²⁵ a philológiai munka folytatását illetően azonban mégis bizakodó volt: „[...] dolgaink [a magyar grammatika tárgyában] azért nem szakadnak félbe, ’s mihelyt én írásaimat ’s a’ könyveket ő tőle [ti. Szemere Páltól] megkapom, itt is fogom folytatni dolgozásaimat, oly csenddel, és komolysággal mint a’ széphalmi vagy péczeli Író asztal mellett [...]”.¹²⁶ A Szemere házaspár kedves iróniával, Kölcsey filológiai buzgóságára utalva, azt kérdezte, hogy kigyógyul-e már a „grammatomaniából”.¹²⁷ Kölcsey válaszában inkább Szemere miatt aggódott, további filológia tevékenységre biztatva barátját:

„S én lennék-e most Grammatologos, én-e a’ poësis’ lelkétől elfogva? Azt a’ mit rólam gondolsz neked kellene tenned, Neked édes Palim, ’s olly bizonyoson neked, a’ millyen bizonyos talán az én félelmem, hogy Te a’ szép pályát futni többé nem akarod, ’s áh, valóban nehéz akarni, midőn a’ Génusz nem akar, kinek úgy kellene oltárt gyújtani, mint az olympiákra készülő Bajnok gyújtott Isteneinek, kérvén győzedelmet Hellásznak tekintete előtt. De hol van a’ Publicum, melly öszvegyűlön mint az olympiai Sokaság, hol vagynak a’ bírák, kiknek kezeiből a’ borostyánág ne gyermeki bódítás legyen, hanem a’ maradandó hírnek záloga?”¹²⁸

Az 1814-es évről és ennek rá gyakorolt hatásáról, a közhír vágyásáról, a benne kialakult „férfiúi vidám csendességről” ezt írta egykori kollégiumi tanuló társának, barátjának, Kállay Ferencnek:

„Hónapokig tartott távollét után, csak a’ napokban jöttem-vissza Almosdra. Szemerének ’s Kazinczynak társaságokban töltém-el a’ nyarat ’s az ősznek szebb részét, ’s most már **osztozom** testvéreimmel. Mi fog ezután velem történni, bízom a’ sorsra, mellynek keze súlyosan áll felettünk, ’s bár nyomjon, bár üldözzön de csüggedni, hidd el, nem fogok. Az vagyok most is a’ ki voltam, de kevésbé zavart, de csendesebb érzésekkel. Inkább Sentimental mintsem Góthéhez, inkább Epikuraer mint sem Schillerhez hasonlítam belsőmet, bizonyos férfiúi vidám csendességet érzek magamban. Ah, itt az út, hogy koszorúkat szedjünk mint Ariost, ’s ki fogná az ő koszorúját Magyarjaink közt inkább szedhetni mint én? De nincs ki előálljon felnyitni a’ verőczét, melly bennünket a’ pályáúttól zárva tart, ’s azt felnyitni, nem adatott az énekesnek, mert bár szabad ő magában és hódíthatatlan, de van még is,

¹²⁴ „Tegnap előtt érkeztem, de Pali nélkül ki Surányban maradt, ’s még ma ismét megyek Csekébe, honan egy hét alatt ismét megtérek, ’s osztályunkhoz fogunk, melly engem Palihoz felmenni néhány hetekkel késleltetni fog, ’s a filológiát kis korig hallgatásra szorítja”. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. december 2. Vö. MM4 *Levelezés* I. 343.

¹²⁵ „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztóczon; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a’ következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés* I. 346.; lásd még: MM4 *Levelezés* I. 357.

¹²⁶ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 357.

¹²⁷ Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2. MM4 *Levelezés* I. 344.

¹²⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. december 17. Vö. MM4 *Levelezés* I. 354–355.

a' mitől függenünk kell, mint az olympiai bajnok a bírótól, s ezen bíró nem egyéb, hanem a közhír, a dicsőség.”¹²⁹

Kazinczy Ferencnek is bizakodóan, egyben realistán nyilatkozott ekkori állapotáról:

„Testvéreimmel osztoztam, 's csupán a' kirendeltt deputatiót várom, 's dolgainknak azonnal vége szakad. Én Szathmár Vmegyei jószágunkba megyek 's **gazda** leszek, 's ezt azért, mert különben azon jószág pusztulásra jut 's kisebb testvéreim szenvedni fognának. Ha még ott van Pali, ezt méltóztassék Uram Bátyám ő vele is tudatni. E' miatt az én pesti útam a' télen elmúlik, mert a' pénzzel **gazdálkodnom** kell; de tudassa vele Uram Bátyám azt is, hogy dolgaink azért nem szakadnak félbe, 's mihelyt én írásaimat 's a' könyveket ő tőle megkapom itt is fogom folytatni dolgozásaimat, olly csenddel, és komolysággal mint a' széphalmi vagy péczeli Író asztal mellett, csak hogy talán kevesebb lélekkel, mert a' lelket ébresztők távolabb fognak lenni.”¹³⁰

Ezt a levelet Kölcsey közlékenysége miatt érdemes még tovább idézni, mivel a Szatmár vármegyei nemességgel – ahová mostantól fogva maga is tartozni fog – történt első találkozásáról is beszámolt benne:

„Mosolygva olvastam a' philologicus discursusrol szolló rendeket a' V[ice]Ispánnal a' kártyás Urak között. Valóban sok gradusa a' Culturának attól a' ki képzelni nem tudja mire való a' tudomány, az irogatás, addig a' ki már ezt érti, és ismét addig a' ki úgy ír mint Gőthe vagy Kant? Az ilyen gradatiók elkerülhetetlenek a' leg cultiváltabb nemzetben is; ez a' miénk a' bőség és még egy más valami által elromlott, 's most már a' bőség és szükség közt egy különös állapotban lebegő nemzet, mit várunk mi így 's mit várhatunk?

A' múlt hetekben Megyeren (Szathmár Vm.) Izsák Lajossal, a' volt Fő Sz[olga]Bíró Izsák Gáspár, ki a' V[ice]Ispán Izsák Sámuelnek testvér bátyja, fíjával találkozám. Beszéllék vele 's egyszerre csak azt kérdé tőlem; miért írta Kazinczy az ismeretes epistolában [ti. KAZINCZYVITKOVICS 1811] ezeket 's meg ezeket? Mosolygtam az Ifjún, 's feleltem játékos csapongásokkal, de a' mellyeket ő el nem értett. Szájából hallottam azokat csak nem szórol szóra, mellyeket már az előtt a' Hőgyész munkácsi levelében Széphalmon olvastam. 'S ez megerősíti azon állításomat, hogy az alakos Hőgyész nem egyéb, csak a' kit én Uram Bátyámnak jelenték [ti. Isaák Sámul vagy Mándy Imre, lásd: MÁNDY 1813]. Nevetve hallottam azt is általa, hogy a' Hőgyész-poéták, és Hőgyész-philologusok Virágot, a' papista és neolog Virágot nem **szeretik**, vagy szeretni nem tudják. A' Ha valamely képíró *etc.* a' Megmenik a' bércznek közepette reménytelen ember *etc.* nevetséges dolgok ezeknél. Én azt mondám, hogy Virág megmutatta, hogy ő úgy is tud írni, hogy ha valamelly, és meg menik-ember nincsen soraiban; ha tehát némellykor ilyeneket ír, azt minden bizonnyal akarva csinálja, és így oknál fogva; 's épen ezen okot

¹²⁹ Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Álmosd, 1814. december 17. MM4 *Levelezés* I. 353.

¹³⁰ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 357.

kellene **kitalálni**. 'S ezt azért mondtam, mert az ember Hőgyész után magyarázatot kért a' neologismuskok felől, 's elhült, hogy magyarázat helyet a' kitalálás' útjára igazított. –"¹³¹

A Kazinczy-féle episztoláról és ellenepisztoláról folytatott beszélgetés több szempontból is különösen érdekes. Egyrészt abban a befogadói közegben folyik, amelynek ő maga Kazinczy révén elvi ellenfele, és amivel beszélgetőtársa is tökéletesen tisztában van. Az információszerzés kölcsönös, hiszen Kölcsey itt ismét megbizonyosodhat az ellenepisztola anonim szerzőjének kilétéről. A szituáció ironikus annak fényében, hogy mind a Vitkovics-episztola, mind a *Felelet* 1815 kulcsmozzanata a félreértés és a nem értő olvasás. Kölcsey válasza „játékos csapongás”, amelyet a kérdező „el nem értett”. Virág Benedek idézett sorai kapcsán pedig igen komoly szemléleti különbségeket tesz Kölcsey láthatóvá akkor, amikor a betű szerinti megértéssel, azaz „Hőgyészi magyarázattal” szemben vázolja fel a „kitalálás útját”, vagyis az átvitt értelmű jelentésképzés és a reflektált értelmezés lehetőségét. (Az episztolákról lásd még: *Felelet a' Mondolatra, Hőgyész Hőgyész Máté a' Mondolatoshoz*, JEGYZETEK.) Különösen érdekesek ennek a levélnek a záró sorai is:

„A' telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy leszek Szathmár Vármegyében azok közül, kik ott nem gyakran jelennek-meg: az olvasgató gazdák közül. És íme! Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. 'S megmutatom, hogy az én nevem ne álljon a' Hőgyész' válaszában hijába:

– hát Detrich, Kölcsey hol vagy?

csak az átkozott válasz Író azzal a' gonosz német nevüvel ne tett volna egy sorba!”¹³²

A *Felelet* 1815 Hőgyész-episztolájának minden bizonnyal Kölcsey volt a szerzője, amit ez a kijelentés is megerősít: „magam is ki fogok az episztola ellen kelni”. A jövő időre vonatkozó kijelentés ugyanakkor kétértelmű. Jelentheti azt, hogy ezt követően fog megszületni majd a Kölcsey-féle ellenepisztola az ő nevét is felhozó ellenepisztola ellen. Ez esetben a Hőgyész-episztola nem 1814-ben keletkezett, hanem ezt követően, 1814 végén vagy 1815 elején. Azt feltételezve, hogy a szöveg már elkészült, sőt a forrásszöveget októberben, Széphalmon olvasta is Kölcsey, ahogyan ezt ebben a levelében írja, a kijelentés, „ki fogok az episztola ellen kelni”, arra a jövő időre is vonatkoztatható, amelyet majd a *Felelet* 1815 megjelenése jelent. Bárhogyan is van, nem világos, miért hallgatta volna el Kölcsey Kazinczy elől azt, hogy már elkészült ez az episztola.

Philológiai munkáit tekintve Kölcsey 1815-ös tevékenysége sokkal csekélyebb volt az előző évinél. Egyrészt igyekezett folytatni a Szemerével megkezdett munkát: Johann Severin Vater

¹³¹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 358–359.

¹³² Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 360.

Grammatikáját¹³³ és Pázmány Péter Kalauzát¹³⁴ kellett volna kivonatolnia, vélhetően magyar grammatikájukhoz, de nincs tudomásunk róla, hogy ebből bármi is elkészült volna:

„Vater és Pázmán asztalomon hevernek, ’s mindeddig meg nem illetve. Az utólsóbol elég Jegyezni való lesz, mert az igen szép Irónk, de még is Illyéssel nem mérkőzhetik. Kár hogy ezen két Irónkra nézve is azt kell kiáltoznunk, a’ mit Lucretz mond: tantum religio &c. Ha Pázmán és Illyés Báróczinak, vagy csak Sylvesternek lelkével bírtak volna, vagy bírhattak volna, minő ízlet, minő csin ömlött volna általok a’ maradékra! De melly nagy köz Calvin és Petrarcha közt, ’s mellyiket lehet pedig inkább és szebb értelemben Reformatornak nevezni, azt-e a’ ki izlést adott a’ tudományban, vagy a’ ki vallásbeli tudomány helyet **más** vallásbeli tudományt?”¹³⁵

Eme időszak legfontosabb eseményei azon levelek Kazinczynak és Döbrentei Gábornak, amelyekben az előző év nyarán és őszén végzett philologiai tanulmányok tanulságait összegezte, és amelyeket az előző részben már ismertettünk. Az év második felét a *Felelet* 1815 megjelenésének és fogadtatásának hírei töltötték ki, illetve az az elhatározásuk Szemerével, hogy szükség esetén készítenek egy újabb Antimondolatot. (Erről lásd még: *Felelet a’ Mondolatra*, JEGYZETEK.) Kölcsey 1815 őszén, Csekén készített jegyzetei (a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*) konkrétan ehhez, az egyébként soha el nem készülő újabb *Felelethez* készültek: „A’ Debreczeni Gramm. és az Aranka’ hibájikbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni.”¹³⁶ A szintén ekkor készülő Homérosz-fordítás (*Iliász*) során Kölcsey filológiai kutatásainak is hasznát vette (lásd: *GrammSzójegyzetek*), különösen a Révai Miklós könyvéből kimásolt *Halotti beszédnek*.¹³⁷ Az 1815 őszén készített *ElőszámlálásaRévai* Kölcsey philologiai orientációjának figyelemre méltó darabja, már csak azért is, mert Kölcsey Révaival kapcsolatos véleményéről eddig keveset, s azt is inkább elszórt megjegyzésekből, utalásokból tudhattunk, és azok nem mindig voltak hízelgők, különösen a rudbeckianizmus miatt: „ha a’ Rudbeckianismustol épen úgy nem írtóznám, mint Révai azt szereti, azt mondanám, hogy a’ Gyarmatiban lévő Fenni szók közt keresd a’ Cseke értelmét”.¹³⁸ Viszont az *Új szók* című 1824-es recenzióban Révai már a nyelv filozófus mestereként azonosítható, Baróti Szabó Dáviddal párban (lásd erről: *ElőszámlálásaRévai* és *Új szók*, JEGYZETEK). Az *ElőszámlálásaRévai* tehát még Kölcsey korábbi fenntartásait mutatja – különösen a rudbeckianizmus miatt –, azt az állapotot, ahonnét

¹³³ Johann Severin VATER, *Lehrbuch der allgemeine Grammatik* [1806, Halle] Vö. MM4 *Levelezés* I. 388, 414; Vaterl lásd még: [Szemere Pál jegyzete], FÜGGELÉK.

¹³⁴ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz melyet írt Pázmány Péter jezsuiták rendin való tanító* [1613, Pozsony]

¹³⁵ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 358. Lásd még korábban: „Pázmánnak Kalauzát Álmosdra vittem magammal, s nézni fogom, mi jegyezni valókat foglal magában.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés* I. 348.,

¹³⁶ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés* I. 442.

¹³⁷ Vö. RÉVAI 1803, 1:35–39.

¹³⁸ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés* I. 441.

eljuttatja majd Révait, aki több mint grammatikus, az elvekkkel és történeti ismeretekkel rendelkező nyelvtudós paradigmatis példájához. A címmel ellátott kézirat tisztázott fogalmazvány, mégis a befejezetlenség és a műfaji átmenetiség érzetét kelti. A kivonatolás munkája itt is átfordulhatott kritikai reflexiókba (amint azt már korábban is láttuk [vö. *Műfajok*]), mivel Révai Miklós értékelését követően a könyvének kivonatolása félbemaradt. Figyelemre méltó még, hogy a Révaival való számvetés időben a *DebrGramm* hibáival való számvetéssel esik egybe, azaz szinkron kritikai vizsgálatok után válnak megalapozottá a „romlott fejű Philolog”-usokkal kapcsolatos, a Verseghy–DebrGramm–Révai viszonyrendszert illető kritikai megjegyzései.¹³⁹

Az 1816-os év elején Kölcsey Pesten is megfordult, amint azt Szemere Pál füzetében tett két rövidebb bejegyzése mutatja ([*Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatásokból*]; [*Jegyzések Taxonyi János Tükköréből*]), de a HazKülfTud-ból, a Múlatásokból, illetve Taxonyi János könyvéből kijegyzetelt szavak már nem kerültek hasznosításra. Filológiai tárgyban levelezik Döbrentei Gáborral és Kazinczyval, örömmel konstatálva, hogy előbbi „megtért” táborukba.¹⁴⁰ Mivel a *Felelet* 1815-re végül nem érkezett nyilvános ellenírás, Kölcsey végleg felhagyott a második Antimondolatra való készüléssel.¹⁴¹ Ehhez képest az ún. lasztóci levelek 1817-ből már a nyelvújítási pártosodás, a harcok, aktív neologizálás kritikáját adják:¹⁴² az igen kemény, Kazinczyval szakítást hozó egyik levél summázata vészjósló: a neologizmus immár az a gonosz erő lett a magyar literatúrában, amelynek még a nevét is el kell törölni:

„Én a’ múlt telet Pesten töltém, Litteratoraink közül többeknél megjelentem, a’ tudományos gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, ’s alkalmam volt látni ’s megítélni, miben feküdjenek a’ Litteraturai dolgok. Most minden Ember másképen ír mint ezelőtt írtak, az igen természetes. Új Ideák, új philologiai vizsgálatok, ’s új következtések. A’ nyelv maga meghatározta a’ maga pályáját, ’s maga meghatározza egykor ezen pályának végeztelját ’s korlátjait is, ’s valamint zúgolódás nélkül lett a’ halálnak halálnak úgy lettek volna a’ mostan kezdődő változások is minden lárma nélkül szokottakká, vagy ismét elfelejtettek volna, minden lárma nélkül, örökre. A’ változásokat, mellyek magokban jöttek ’s előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, ’s végre **oltalmazni**, ’s nekik

¹³⁹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I.* 438–439.

¹⁴⁰ Lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 501. Illetve: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 498–499.

¹⁴¹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I.* 526. Az ellenük „vitézlett” Ifjabb (Pettényi) Gyöngyössi János művéről nincs tudomásunk, vö. MM4 *Levelezés I.* 1014. A Szatmár vármegyei kálvinista nemesek kéziratban maradt ellenpaszkvillusáról lásd: *Felelet a’ Mondolatra*, FOGADTATÁS, H. KISS 1896.

¹⁴² Ebben az elmondottakon túl közrejátszhatott Kazinczynak Ruszek József apáttal és Kisfaludy Sándorral folytatott levelezésének nyilvánosságra kerülése, Helmeczi Mihály neológiai értekezésének megjelenése Berzsenyi Dániel 1816-os verseskötete előtt. Lásd: *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Habóti Apát Urhoz írt Tudományos leveleik*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung. 376. Lásd: KISFALUDY 1816–1817. A kéziratok történetéről lásd: CZIFRA Mariann, *„Egy alig ismert paszkvillus: Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc és Ruszek József levelezése”*, in CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Arnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 59–75. Lásd még: HELMECZI 1816.

nevet adni, ez a' mi a' dolgot elrontotta. Már most ott áll túl a' dunán a' hatalmas (pénzzel és számmal) klub, kik nem vesznek könyvet ha benne jota van; kik az Universitas Typographiája Factorát pénzzel meg vesztegették, hogy minden jotás imádságos 's énekes könyvet ypsilonnal nyomtattasson; kik Abauj Vmegye Universitásárahoz kérelmet akartak küldeni, 's azt kicsinálni hogy közönséges végzés által Kazinczynak az Írás megtiltassék. 'S mind ezen, 's több bohóságok csak azért, mert ezek a' szerencsétlen nevek jotista, ypsilonista, Neolog, Neologismus ('s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, 's oltalmaztattak. Ebből az a' rossz is lett, mert a' haladni nem akarók még inkább vagy rettegők, vagy makacsokká lettenek, a' haladni akarók pedig a' természetes határokon túl csapongtanak, 's a' jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, 's mihez tartsa magát? Íme, ott áll Berzsényi új és az elsőnél rosszabb kiadása előtt a' Kalaúz értekezés, 's mind az a' mi Neologismusként nevezetik, ez által érdem szerént vagy érdemtelenül nevetségessé kezd lenni. Cui bono? ezt kérjük mindnyájan. Változni kell a' nyelvnek? azt minden tudja, 's miért azt itt Helmecczinnél száz író pusztá szavaival, mint valamely jegyző könyvben öszvevissza írva olvassunk? Minden azért perel, hogy ezek vagy azok a' változások jók e? 's miért? Helmecci ezer új szókat öszve írt. Mi következik onnan? Hogy új szók vagynak? Igen is, de ha jók-e? ez volt a' legelső kérdés is. Mert ha jók azok ott Helmecczinnél, jók e a' Barczafalviéi is, melyeket többekkel együtt felhoz? Ha nem jók ezek, mi választja őket meg a' többiektől? Az egész értekezés nem mond egyebet, hanem hogy változás van a' nyelvben. 'S azért van e tehát, mert van? Azért van e jól, mert van? Ime e volna a' rettenetes nevetségés következés, ha másként abban az értekezésben következés van. Nem haragszom Helmecczire, még azért sem hogy Jegyzőkönyveinket gondatlanul kiprédálta, 's ítéletem ez volna értekezéséről, ha azt Szemere Pali, vagy éppen Uram Bátyám írta volna is. De annyira ment a' dolog, hogy a' Neologismus' Apológiáját éppen úgy kelljen nevetnem, mint a' Schwartner ellen vitt gondatlan támadásokat, vagy is inkább értek boszankodom, mert e' miatt a' Litteratura szenved, 's terheltetik. Irni a' Neologismus ellen, ez az egy vala a' mit Szemerével a' harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük még is azt, hogy az a' név töröltessék-el, soha egy szó a' nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék, 's ingerlés által a' factiok ne gyúlasztassanak."¹⁴³

Kölcsey alaptézise, miszerint „a nyelv meghatározza a maga pályáját”, a nyelvi változások pedig önmaguktól is végbemennek, az 1814-es év philológiai munkáinak azon a belátásán alapult, amelyre Kölcsey K. W. Kolbe olvasása kapcsán a nyelv természetét illetően tett szert.¹⁴⁴ A nyelv változásainak erőltetése végletes pártosodáshoz vezetett az országban, a neológia elméletének eredménye pedig egyetlen mondatban is összefoglalható: *a nyelv változik*. „Íme e volna a rettenetes következés” – írta Kölcsey nem kevés keserűséggel. Mindezért az ostoba bűnökért a neológia egykori apológétája, Kölcsey Ferenc, immár a neológiát, annak kitalálóját (Kazinczy Ferencet) és képviselőit (mint például az egykori barátot, Kölcsey jegyzeteit ellopó, ész nélkül „kiprédáló” Helmecci Mihályt) mint a „harapódzó gonosz” erőit szinte a pokolba kívánja, végérvényesen felhagyva a philológiával. A lasztóci levelekben megfogalmazódó, Szemere Pál által is jól ismert

¹⁴³ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 567–568.

¹⁴⁴ „Hidd el nekem, a' nyelv maga meghatározza magát [...] Én Kolbeval tartok: mert azt kívánja a' nyelv' természete”. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 372–373.

vélemény talán közrejátszott abban, hogy Kölcsey fő neológiai disszertációja, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* végül nem jelent meg az első életműkiadásban (MM1). (A kézirat eltűnésére mindez persze akkor sem magyarázat, erről lásd majd: *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.)

3.

A péceli időszak után (1823–1824 és 1832–1836)

3.1 *Recenziók az Élet és Literatúra számára.*

Kölcsey aktivitása a Szemerével közösen tervezett Minerva, majd végül Élet és Literatúra címmel megjelenő folyóiratuk előkészítése kapcsán növekedett meg 1823-ban. Szerkesztőként úgy határoztak, hogy minden megjelenő szöveghez kritikai reflexiót (recensio) is fűznek. Szemere az ÉLit első száma kapcsán ezért több kritika megírására is felkérte Kölcseyt, amelyek közül kettő volt philológiai tárgyú. Ennek eredményeképpen készült el 1824-ben az *Új szók* címen végül csak 1833-ban, a Muzáronban megjelent írás,¹⁴⁵ illetve egy el nem készült recensio tervezete [A *Nyelvmívelésről*]. Mindkét írás már jóval a Kazinczyval való szakítás, az ún. lasztóci levelek után készült, de éppen egy Kazinczyval való újabb konfliktus, az ún. Iliász-pör idején. Az *Új szók* Kazinczy egykori pályáírása apropóján, a recensiotervezet pedig Szemere Pál egy elveszett pályamunkájáról készült. Mindkét írás letisztultan mutatja a neológiával és a philológiával már felhagyott Kölcsey véleményét, amelyben immár az egykori ellenfelek, így Verseghy Ferenc is mérsékeltébb megítélést kap, és a lasztóci levelekben tapasztalt mérsékelt megfontolásokat láthatjuk viszont a tervezetben is a neológiát illetően. Az *Új szók* elkészítése előtt, még 1823 februárjában Kölcsey Bayle-olvasása és kivonatolása közben két jegyzetet is készített (*A' Nyelv változásairól*, illetve *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*), amelyek a kritika érv- és ismeretanyagának forrásául szolgáltak.

3.2. *A Magyar Tudós Társaság szolgálatában (1832–1837)*

Kölcsey kései filológiai tárgyú munkái (a politikai pályafutása kapcsán a magyar nyelv ügyében tett megnyilvánulásait nem számítva) az újonnan alapult Akadémia felkéréseihez kapcsolódtak.¹⁴⁶ A vidéki rendes tagok közé választását Kölcsey a neológiai viták intézményes és egyértelmű

¹⁴⁵ Szauder József ezt az írást is a *Jenisch' pályáírata* közelébe teszi (*A' szókurtitáshoz* és *A' szószármaztatáshoz* hasonlóan), annyiban nem alaptalanul, hogy a szöveg alap gondolata valóban erősen köthető ahhoz a koncepcióhoz, amely 1814–15-ben érelődött Kölcseyben. Lásd: KÖM2 I. 1316.

¹⁴⁶ Erről lásd: MEZEI Márta, „Kölcsey és az Akadémia”, in „*A mag kikél...*”. *Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, 82–95 (Budapest–Fehérgyarmat: A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában kiadta a Kölcsey Társaság, 1990).

lezárolásaként fogadta: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio' legerősbeivel együtt ott [ti. a Tudós Társaság listáján] lelém! Ohajtanám, irnád meg, *mi eszközölte ezen választást, mely a' neológismus' triumphusát illy országosan megállapította?*”¹⁴⁷ Kölcsey előbb a nyelvtudományi műszavak gyűjtésére kapott megbízását teljesítette, de egyedül a *DebrGramm*-ból gyűjtött mesterségszavakat (a többiből, mint a *Dayka élete, Felelet a' Mondolatra* stb., nem). Valójában mindez már nem érdekelte. Az Akadémia számára gyűjtött és leadott nyelvészeti műszavakat tartalmazó jegyzékének kézírata (*Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából*, 1832) nem ismeretes. A politikai szerepvállalásához kapcsolódó jogalkotás nyelvi kérdései viszont annál inkább foglalkoztatták, hiszen önként ajánlotta fel, hogy törvénytudományi szakszavakat gyűjtsön. Gyűjtését (*Műszavak a' történettudományban*, 1832) a később megjelenő *Törvénytudományi Műszótár* hasznosította. Az Akadémia számára készített bírálatai között is voltak filológiai tárgyú írásai (1836: *Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályírásról.*; 1837: Váradi János: *A Világ eredeti nyelvéről.*). Ezekben a gyökszóelmélet kapcsán az egyébként igen népszerű, de filológiailag megalapozatlan etimologizálást és az áltudományos vizsgálódást bírálta. Váradi János könyvéről írva Kölcsey (a *Történetnyomozás* című 1833-as tanulmánya után, amely pontosan bemutatta az áltudományos fikció természetrajzát) kifejtett részletességgel adja a rudbeckianizmus kritikáját.¹⁴⁸ Kölcsey szerint az inkább történeti, semmint (nyelvészeti) filológiai munka első állítása (ti. „A Magyar nyelv a világ első és eredeti nyelve”) a mű egészét jellemzi. „Mit ér az egész értekezés? azt már maga a bebizonyíttatni akart állítás gyaníttatja. Vastag rudbeckianizmus, és nem egyéb.”¹⁴⁹ A vastag (értsd: primitív) rudbeckianizmus felismertető jegye és egyben alapvonása a *petitio principii*, a bizonyítandó állítás igaznak feltételezésével igazolt következtetés. A logikai hiba Váradi esetében ráadásul csekély, a szakirodalmat nem ismerő olvasottsággal (olvasatlansággal) párosult, a fiktív etimologizálással pedig azt kívánta bizonyítani, hogy „az Ótestamentumban előforduló nevek, csak magyar nyelven érthetők, p. o. *Paradicsom*, zsidóul: *Pardes*, azaz a magyar *pár-disz*. *Kain*, magyaruúl *Kaján*. *Izmael* magyarúl: *Isten ma él*. *Eliázér* magyarúl: *Elő ez erő* stb., stb.” A kreatív etimológiai névmagyarázat merész histográfiai következtetései Kölcsey összefoglalásában így hangzanak:

„Az Ótestamentomi iratok a babiloni fogság után Esdrás által készültek; s készültek azon eredeti Kálদি (az az magyar) iratokból, melyek a perzsa birodalom levéltáraiban tartattak. Ezen eredeti iratokat

¹⁴⁷ Kölcsey Ferenc Bárfay Lászlónak, Nagykároly, 1830. december 15. Vö. MM4 *Levelezés II.* 312. (Kiemelés – O. Cs.)

¹⁴⁸ KÖLCSEY Ferenc, *Váradi János: A Világ eredeti nyelvéről.* Cseke, 1837. január 10. Vö. KÖM2 I. 751–753. A bírálat miatt az értekezés nem is került kiadásra. Vö. MTT Főtitkári iratok 1837. év 2. szám. 190. Idézi: VISZOTA Gyula, „Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai” (Második közlemény), *Irodalomtörténeti Közlemények* 24, 3. füz. (1914): 354–368. Hiv.:361.

¹⁴⁹ KÖM2 I. 751.

másoltatta Attila, ki Mediának (Mádnak) is fejedelme volt; és ismét ezen lemásolt iratokból toldozta, (némely rontásokkal és kihagyásokkal) Thuróczy a maga Krónikáját. Ezen Krónika tehát az Ótestamentomot megelőző hiteles iratok rezultátuma; tehát annak hinni kell. S mivel az azt tanítja, hogy a magyarok Nemróttul erednek; Nemrót pedig az eredeti nyelv birtokában volt: tehát stb.”¹⁵⁰

Az 1830-as évekből származó írás kapcsán is egyértelműen kijelenthető, hogy Kölcsey a „képzelt történeti, etimológiai nyelvészet”-re is értette (az 1830-as években bizonyosan) a „rudbeckianizmus” kifejezést, ami a dilettáns történeti-nyelvészeti áltudomány megnevezése volt Kölcsey szótárában. Olyasmi, amelynek sem elméleti előfeltevései, sem vizsgálati módszerei nem teszik lehetővé, hogy releváns, vitaképes, komolyan vehető eredményeket produkáló tudományos diskurzus lehessen. Kölcsey számára a korábban ezzel a jelzővel illetett *északi* (finnugor) nyelvrokonsági paradigma is kívül esik a tudományos filológia hatókörén, Révai Miklóst kizárólag emiatt bírálta.

4.

Összegzés

Kölcseynek az 1810-es évek közepén folytatott filologizálása és a neológia ügyének képviselése, ennek megértése nehezen választható el a 19. század második évtizedében pártosodást okozó, tartós felekezeti konfliktust előidéző nyelvi háborútól,¹⁵¹ a nyelvújítási vagy neológiai diskurzus hatalmi tétellel rendelkező egykorú kontextusától.¹⁵² Mindez olyan összetett identitás- és közösségképző diskurzusként is leírható, amelyben a nyelvkérdésre adott eltérő reflexiók az egyre inkább önállósodó nyelvtudományi, illetve (szép)irodalmi gondolkodás szembenállását, eltérő autonómatörekvéseik belső feszültségét is megmutatták. Mindez véglegessé tette a grammatika és a irodalom szétválását a magyar irodalom önállósodási folyamatában, előkészítve az irodalom új funkcióját is az idővel nemzeti ügyé váló nyelvkérdés kapcsán, mivel a nyelv, az új hagyományközösségi identitásformálás legjelentősebb eszközeként, leginkább az irodalom (szépliteratúra) által terjeszthető formában lehetett hatékony.¹⁵³ Margócsy Istvánnak a Révai–Verseghy vitát elemző tanulmánya arra a pillanatra hívja fel a figyelmet, amelyben a látszólag tisztán nyelvi, nyelvészeti kérdések vitája során a nyelvi és irodalmi kérdések egymást rendre

¹⁵⁰ Uo. 751–52.

¹⁵¹ Ami Toldy Ferenc irodalomtörténete nyomán „nyelvújítási harcok” kanonizálódott. Vö. TOLDY [1865] 1987. 196–197.

¹⁵² Az 1810-es évek közepének eme diskurzusa az újraolvasások számára meghatározó kontextust jelent a magyar irodalomra bármely ekkori jelenségét illetően, vonatkozzék az akár egyes művekre, akár egy életmű metszetének vizsgálatára. Lásd például: SZILÁGYI Márton, „Kegyelem és erőszak. Fazekas Mihály *Lidas Matyja*”, in SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, 164–182 (Budapest: Ráció Kiadó, 2007); GYAPAY 2001.

¹⁵³ Az állam és a hagyományközösségi szemléletmódok helyére lépő hagyományközösségi paradigmáról lásd: S. VARGA 2005.

átmosó jelenségei immár feloldhatatlan problémaként jelennek meg a 18. század utolsó harmadában.¹⁵⁴ A korábban még osztatlan nyelvszemléletben a „[...] literátor – azaz a nyelvet anyagként alkalmazó – tudós író e körben azonos a grammatikát életre keltő – nem egy esetben ténylegesen megfogalmazó – nyelvtudóssal: akit *írónak* (literátornak) tekintenek, az fogalmából következően *nyelvésznek* is számít s megfordítva”.¹⁵⁵ Ugyanakkor, ahogyan Margócsy jelzi, ez a még „osztatlan nyelv- és irodalomszemlélet” (s az igen régi múlttra visszatekintő literatúrafogalom) éppen ebben az időben éli válságát Magyarországon, hogy majd a 19. század első évtizedeinek során (az ellenségeskedést felváltó közöny állapotában) a nyelvtudomány és a szépirodalom nyelvhez való viszonya teljesen elszakadjon egymástól.¹⁵⁶ A literatúra eme kettéválásában egymással szembe kerülő tudós (nyelvész) és poéta (azaz a nyelvművész¹⁵⁷) nyelvszemléletében ugyan már nem a nyelv instrumentális, hanem annak szubsztanciális, a „beszélő közösség nemzeti létének *jel*”-ként látott felfogása lesz az uralkodó, de a nyelvi megnyilatkozások vizsgálatában mégis alapvető különbséget mutatnak majd. A nyelvtudomány önmeghatározási folyamatában a beszélő közösség nyelvi kompetenciájának, egy idealizált nyelvállapot adottságainak (grammatikai ideálnak) a tisztázása és *megállapítása* (és persze abszolutizálása) kerül szembe a szépirodalom nyelvi autonómiatörekvéseivel, amely a nyelvnek éppen az irodalmi (szubjektív, ízléshez kötődő szabad) használatban megmutatkozó *különös* (ezért grammatikálisan rögzíthetetlen) képességeire alapozódik, elkülönítve így egymástól a költői nyelvhasználatot a mindennapi beszédétől. Míg a tudományos grammatika (a szótárkészítéssel és a grammatizálással) a nyelv olyan leírásában volt érdekelt, amely tisztán nyelvtanilag elképzelt alapszerkezetet adott (ezt nevezete Kölcsey flexiós szemléletnek), tartózkodva a nyelvi változatoktól, változásoktól, eliminálva a szinkrón és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat, addig az új literatúra képviselői (Kazinczy s nyomdokain Kölcsey is) a szavak alkotásának szabadságát hangsúlyozták, nyelvleírásukban pedig a költők nyelvteremtő jogát, akik egyedül képesek ez által új ideák létrehozására. Talán triviális rögzíteni: Kölcsey magát íróként, költőként identifikálta, filológiai tanulmányai az írói neológia elsőbbségének képviselőjével összefüggve ezért is tűnnek magától értetődőnek. Kölcseyt önmagában a nyelvtudomány, vagyis az, amit ekkor a Grammatika jelentett, nem érdekelte. A magyar nyelv eredetének, rokonságának kérdésével nem foglalkozott, áltudományosnak tartotta az etimologizálás (gyökszóelmélet) reflektálatlan, azaz történetietlen és elveket nélkülöző alkalmazását, a többértelmű Philológiát az írói nyelvalkotás szerepével összekapcsolva kívánta a literatúra számára kisajátítani. De jóformán ez is csak addig volt számára fontos, amíg ez a választott szellemi közösséget szolgálta: ennek megbomlása után a neológiai

¹⁵⁴ MARGÓCSY 1990, 26–34.

¹⁵⁵ MARGÓCSY 1990, 27.

¹⁵⁶ MARGÓCSY 1990, 27, 34.

¹⁵⁷ Vö. [A *Nyelvművelésről*]: „Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze”.

háborút a maga részéről 1817-ben lezárta, ezzel együtt végleg felhagyott a nyelvtudomány rendszeres tanulmányozásával is. Kölcsey filológusi szerepvállalása beilleszthető abba a Margócsy által is leírt folyamatba, amelyet az új literatúrakoncepció képződése, a nyelvtudományi szemléletmód önállósodása, a nyelvhez való korábban osztatlan nyelv- és irodalomszemléleti viszony immár végérvényes szétválása jelent. Elvei kialakításában (Szemere Pál és Kazinczy Ferenc nyilvánvaló hatása mellett) Révai Miklós grammatikája¹⁵⁸ és elsősorban a kortárs német nyelvtudomány: Daniel Jenisch áttekintő munkája,¹⁵⁹ a nyelv természetét, annak képezhetőségét (Bildsamkeit) illetően pedig még id. Karl Wilhelm Kolbe műve volt rá hatással.¹⁶⁰ Az igazán nagy munkát, egy korszerű „magyar grammatika” megalkotását barátjával, Szemere Pállal közösen tervezte elvégezni. A munka – nomen est omen: „Philologiai Töredékek” – sohasem valósult meg, Szemere egyedül nyelvészkedett tovább. Kölcsey döntése mögött szociális (kénytelen volt Csekén maradni, nem folytathatva kizárólagosan értelmiségi pályát) és elvi okok (a neológia okozta káros pártosodás és a nyelv útjába való szükségtelen, erőszakos beavatkozás) egyaránt fellelhetőek. Mindenesetre az 1814-es év, vagyis a péceli időszak a mintegy húsz évvel később fogalmazott önéletrajzi levél távlatából is a filologizálás kitüntetett időszakának bizonyult. Paradox jelenségként értékelhető, hogy eredeti filológiai disszertációja, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című írás sohasem jelent meg, míg egy kortárs német filológus szellemi termékének „lényegre törő és arányos” összefoglalása, a *Jenischből való Jegyzések (Jenisch' pályairata címen)* került nyelvtudományi munkáinak élére. A hatástörténet tréfája, hogy a komoly tudósi munkája helyett egy botrányt okozó, bohóságként értékelt mű, azaz a *Felelet a' Mondolatra* révén vált szerzőként először ismertté. Mindmáig, ha a magyar nyelv megújítása kapcsán vállalt szerepe szóba kerül, jobbára csak ez a Szemere Pállal közösen írt munkája említődik, vizsgálatlanul hagyva és ezzel elfelejtetve a magyar humor és a romantikus irónia történetének egyik nagyszabású teljesítményét. A szakirodalomban kevés szó esik Kölcseyről mint filológusról.¹⁶¹ Miközben Kölcsey és a magyar nyelv ügye és védelme ismerős és közkeletű szólammá válik a reformkort követő recepcióban, valójában kevés fogalmunk van arról, mit is gondolt ténylegesen a tudós Kölcsey Ferenc a magyar nyelvről. Kölcsey Ferenc nyelvtudományi (filológiai) tevékenységének átfogó vizsgálata, eme tevékenységének az 1800-as évek első harmadában a magyar nyelv

¹⁵⁸ *Elaboratior grammatica hungarica*, vö. RÉVAI 1806.

¹⁵⁹ *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* (Berlin, 1796).

¹⁶⁰ *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie* (Leipzig, 1806). A Kölcsey-filológiában leginkább Kolbe feldolgozása várta magára.

¹⁶¹ Lényegében csak a kevés számú publikus szövegre és a *Felelet* 1815-re reflektálva, vö. például az 1960-as gyűjteményes kiadást (KÖM2) sajtó alá rendező Szauder József monográfiáját: SZAUDER 1955, 36–39. A kevés kivétel egyike (Csetri Lajos és Gyapay László idézett munkái és Pap Károly mellett) Rohonyi Zoltán, aki röviden reflektál Kölcsey 1815-ös leveleire, amelyekben a „meggyőződéses neológia” kijelentései szerint „a szerves fejlődés korszerű történetfilozófiai elvének alkalmazására vallanak”. Vö. ROHONYI 1975, 63.

eredetéről, megújításáról és természetéről folytatott tudományos diskurzusokban való elhelyezése a magyar irodalomtörténet-írás adósságainak egyike.

II.

Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai

Kölcsey kézíratainak két bemérési pontja adható meg: az egyik az 1839-es átvételi jegyzék, amelyet Heckenast Gusztáv, az MM1 kiadója adott az általa átvett, Kölcsey hagyatékát képző kéziratokról. A másikat a közgyűjteményekben ma ismert fellelhető kéziratok jelentik. Az alábbiakban Kölcsey filológiai tárgyú kézíratait vesszük számba.

A Kölcsey kézíratai hagyatéktörténetét Szabó G. Zoltán foglalta össze, elsősorban a versekre figyelemmel.¹⁶²

1.

*A kézírati hagyaték felmérése*1. 1. *A hagyatéki jegyzék*

Kölcsey halála után az Akadémia elhatározta, hogy kiadja Kölcsey Ferenc összes műveit. Szemere Pál lett megbízva azzal, hogy vegye fel a kapcsolatot az örökössel, Szuhányi Josephine-nel, és gyűjtse be Kölcsey kézíratainak hagyatékát, hogy megindítható legyen műveinek első posztumusz összkiadása, azaz az MM1. A Csekéről 1839-ben a kiadó Heckenast Gusztávhoz Pestre küldött kéziratok 10. csomójának leírásában (általunk vastaggal kiemelve) láthatóak Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásai:

„10dik Csomó: *a.* A T. társaság' folyóírásának alaprajzára nézve kirendelt küldöttség alázatos véleménye, – *b.* Poéma dramaticum, – *e.* egy vers : *Mi legyen egy sóhajítás* – – , – *d.* 1832-ben kijött versei, – *e.* Egy értekezés; kezdete: *Jó lenne talán megvizsgálni...* két ív, – *f.* egy értekezés: kezdete; *Az Élet és Literatura' Redactiója...* – *g.* különbfélék 14 és ½ ív, – *b.* Töredékek 10 ív, – *i.* 4 ív, – *k.* Készületek a' Kazinczy' műveinek recensiójára 1 és ½ ív, – *l.* **Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak**, – *m.* deákul egy ív, – *n.* **Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról 4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával**, – *o.* **A szókurtitásról és több különfélék 14 és ½ ív**, – *p.* Egy értekezés; kezdete: *A Leviáthán' híres írója* ½ ív, – *q.* Egy Sonett: *Szelid halom...*”¹⁶³

Az 1839-es átvételi jegyzék alapján öt tétel azonosítható csaknem cím szerint a kéziratcsomóból:

1. Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak

¹⁶² Lásd: SZABÓ G. 1999, 12–56, különösen 25–38.

¹⁶³ SOLT 1938. 392. Forrás: Szemere-tár 16. köt. LXXXII. (Kiemelések: O. Cs.)

2. Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében
3. Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról
4. Halotti beszéd [„Latiatuc feleink”] másolata
5. A' szókurtitásról

Szemere Pál ígéretet tett a kéziratok örökösének, Szuhányi Josephine-nek, miszerint a kéziratokat lemásolják, és „az eredeti irományokat” neki visszajuttatja. Ez feltételezhetően meg is történt,¹⁶⁴ habár nem maradéktalanul, amint azt látni fogjuk. Szuhányi halála után a kézirati hagyaték részben az MTAK Kézirattárába, a PIM-be és az OSZK Kt.-ba került.¹⁶⁵

Az MM1 IV. (1842) és V. (1844) köteteiben a következő nyelvtudományi munkák jelentek meg:

1. Jenisch' pályairata (MM1 IV. kötet)
2. A szókurtitásról (MM1 IV. kötet)
3. A szószármaztatásról (MM1 IV. kötet)
4. Felelet a Mondolatra (MM1 V. kötet)
5. Új szók (MM1 V. kötet)

A hagyatéki jegyzék cím szerint azonosított 5 tételéből 1 jelent meg az MM1-ben (*A szókurtitásról*). A hagyatéki jegyzék által cím szerint említett „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” írás kiadására az MM1-ben nem került sor, a kéziratok visszakerültek az örököshöz, tőle később a közgyűjteményekbe, kézírata ma megtalálható az OSZK-ban (vö. 1.2. *A közgyűjteményekben található kéziratok*). A hagyatéki jegyzék által cím szerint említett „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról 4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával” nem jelent meg az MM1-ben, ma a közgyűjteményekben sem lelhető fel (vö. 1.2. *A közgyűjteményekben található kéziratok*): ez a kézirat elveszett vagy lappang. Az MM1 *A' szókurtitásról* mellett két olyan szöveget is kiadott (*Jenisch' pályairata*, *A' szószármaztatásról*), amelyeket az 1839-es átvételi jegyzék cím szerint ugyan nem említ, de amelyek a „több különfélék 14 és ½ ív” között lehettek. Ezek a kéziratok vélhetően nem kerültek vissza az örököshöz, ma nem lelhetőek fel a közgyűjteményekben (vö. 1.2. *A közgyűjteményekben található kéziratok*), valószínűleg a kiadás során elvesztek, ami azt feltételezi, hogy a szerkesztők – az előzetes ígérettel szemben – mégsem másoltatták le őket. A szövegkritikai vizsgálat alapján kijelenthető, hogy az MM1 a *Felelet a Mondolatra* és az *Új szók* szövegét azok első megjelenései alapján közölte újra, és nem kéziratból, vagyis eme szövegek kéziratái nem voltak a hagyaték 10. csomójában. Összességében kijelenthető, hogy Kölcsey életében (*Felelet a' Mondolatra* 1815; *Új Szók*, Muzáron, 1833) és halála

¹⁶⁴ Vö.: SZABÓ G. 1999, 24. és 35.

¹⁶⁵ Lásd erről: SZABÓ G. 1999, 35–38.

után az MM1-ben nyomtatásban megjelent filológiai munkáinak kéziratai a nyomdai munkák során kivétel nélkül elvesztek.

1. 2. A közgyűjteményekben található kéziratok

A ma ismeretes nyelvtudományi tárgyú kéziratok a lelőhely rendjében, a feltételezhető kéziratjegyzékek szerint rendezve a következők:

MTAK Kt	
K. 698.	<p>Jegyzések az Ortographia Ungaricáról Ad 23. Aug. 1809 Debreczen.</p> <p>T. Napló. 4r. 10. sz. IX. Jegyző Könyv.</p> <p>2. f. 209 * 168 mm. Szürkés, kékes, helyenként foltos, körbevágott papíron, barna tintaírású feljegyzések törlésekkel, hosszabb kiemelésekkel, lapszéli jegyzetekkel. Aláírás nélkül.</p> <p>I. Jegyző Könyv. – részben francia, latin, görög – 1808-1809. 46 f. (1. f. r., 2-45. f. r-v.), 209 * 168 mm. Barna tintaírású feljegyzések hosszabb törlésekkel, betoldásokkal, kiemelésekkel, javításokkal, lapszéli jegyzetekkel. Aláírás nélkül. Vörös, félbőr kötésű keménytáblás, eredetileg fűzött fóliócsomó. A kézirat elé három, mögé két előzéklapot kötöttek. Szürkés, kékes, helyenként foltos, körbevágott papíron, a 46. fólió foltos, rongyolt szélű, csonka, restaurált. A 44-45. fóliók közé Kölcsey egy kisméretű – 80 * 130 mm-es – jegyzetlapot illesztett. Lelőhely: MTA Kt. T. Napló. 4r. 10. A 16-17. fólión: Jegyzések az Ortographia Ungaricáról.</p>
K. 698.	<p>Műszavak a' törvénytudományból</p> <p>65r–79v (M. Nyelvt. 2-r. 23. sz. III. k.) 15 f. 195 * 125 mm. Sárgás, rongyolt szélű papíron, kék félbőr kötésű kolligátumban, barna tintaírású tisztázat törlésekkel, utólagos betoldásokkal, javításokkal. Aláírás: Kölcsey.</p> <p>A szöveg közepén, egy oszlopban fut, mellette betoldások, rájegyzések. A szótárban az egyes betűkhöz tartozó szavakat vízszintes vonal választja el. Kölcsey az oldalakat felső sarkukon beszámozta. Egyes szavakat piros ironnal áthúztak. Az 1. fólió rektóján Széchenyi István rájegyzése: „Beadatott Mai 14kén / 1832. Széchenyi István.” Az 1. fólió rektójának tetején piros tintás rájegyzés: 1832. XVI. 222. Régi jelzetek: M. Irod. kev. 4-r. 132. Tört. 2-r. 11. RUI 4-r. 84./II. M. Nyelvt. 2-r. 23.</p>
RAL 62./1836.	<p>[Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológia pályáírásról] Cseke, Julius 3d. 1836. 2 f. 217 * 154 mm. Körülvágott, enyhén sárgult papíron, tintaírású tisztázat törléssel, kiemeléssel. Aláírás: Kölcsey Ferencz.</p>
RAL 2./1837.	<p>[Váradí János: A világ eredeti nyelvéről] Váradí János' értekezése „a Világ' eredeti nyelvéről” Cseke, Januar 10d.1837. 2. f. (l. f. r-v., 2. f. r.) 265 * 224 mm. Fehér, hosszában összehajtott papíron, tintaírású tisztázat kiemelésekkel, a szöveg a fóliók jobb oldalán fut. Aláírás: Kölcsey Ferencz.</p>
OSzK Kt	
Quart. Hung. 4361 [Kölcsey nyelvészeti tárgyú írásai]	<p>A kéziratok külső jellemzői megegyeznek: valamennyi 265 * 210 mm méretű, bordázott, egykor feltehetően összefűzött fóliókra készültek, hasonló, fekete tintával írva. Az autográf kéziratok jó részén fellelhető Szemere keze nyoma jegyzetek, javítások, feltehetően tőle származó aláhúzások és számozás formájában, ezek feltehetően később kerültek ide.</p> <p>Utólagosan, tematikus címekkel ellátott nyolc, félbehajtott A/4-es lapok alkotta csomókban. A fóliók jobb sarkaiban ceruzával bekarikázott számozás: 1. (Philológiai Töredék. Részletes tartalomjegyzék) Philológiai Töredékek. [1-2]</p>

	<p>Lasztócz. Octobr. 22d. 1814.</p> <p>2. (Nyelvtudományi jegyzetek, dátum nélkül Vsz. 1814.) [a] Mind azon Idegenségek és Szokatlanságokat... [3-6] [b] ...tsúfolódó formákra tsütsörítő [7]</p> <p>3. (Nyelvtudományi jegyzetek) [a] Kolbe S. 132. [14-19] [b] A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról [...] Kiss János. 1806. I. 167. 8." [20-21]</p> <p>Széphalom, Octob. 15. 1814. [c] A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Knak. Tübingi pályáírásából." [22-24]</p> <p><u>Keltezés:</u> „Széphalom. Octob. 16d. 1814.” [d] Beiktatni, installare a' Pándectákból. IV. K. 376–378.” <u>Keltezés:</u> „Széphalom. Octobr. 17d. 1814.” [24v-25] [e] e) „Beiktatni, statuere, Beiktatás Statutis. Pandekt. IV. K. L. 437.” [26r.] [f] f) „Solaecismusok Német Irókból Pandekt. IIIId. Kötet I. 301–307.” [26v.]</p> <p>[g] Kolbe 1806. S. 2. [8-11] [h] [Töredék lap: Kolbe Über Wortmengerei német nyelvű kivonattöredék] S. 100. Deák Verseks görög szókkal. [i] Kolbe 1806, S. 128. [12] Fél lap: S. 128. az Ent-re Bürger Rügen, Rüger [j] Kolbe 1806, S. 152. [13] Fél lap: La guere / potage S. 157. [k] [„Solaecismusok Német Irókból Pandekt. IIIId. Kötet I. 301–307.”] [27v–28v]</p> <p>[l] Az Új Szókról. Jenaische Allgem. L. Z. 1804. jún. Nro. 144. pag. 523. Pándek. IV. Kötet. I. 187. 188.” [29]</p> <p>4. (A Debreceni Grammatika ellen és Aranka György Grammatikájáról) [a] ...ma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak. [30-39] <u>Keltezés:</u> „Cseke. Octobr. 20dik. 1815.” [b] Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibájinak... [39v-41]</p> <p>Keletkezés: Cseke. Octobr. 21dik. 1815.</p> <p>5. (Révai Grammatikájáról) Előszámlátatása azon Principiumoknak... [42-45] [Jobb felső sarkok levágva, a Nro. 23. más tintával, Szemere]</p> <p>6. (Német, francia, magyar nyelven írt nyelvtudományi kivonatai, jegyzetei) [a] Kolbe 1806. S. 204. [46-50] [b] Kolbe 1806, Wohlklang [50v-53] [Ezen pontra nézve →S. 184. 185. Példák hogy az inversio által"-ig.]</p> <p>7. (Garve művének jegyzetei) Ch. Garve [54-55] [56-57 = üres lapok]</p> <p>8. (Nyelvészeti töredékek) Vagnerből [58v]</p>
Quart. Hung. 2832	[A 118. nyomtatott oldalszámú fólió:] Rövid Laistrom... [A Quart. Hung. 4361. (4) „ma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.” [30-39] első lapja]. [A 2. lapon:] „Hallék, hallanék” [A Quart. Hung. 4361. (4) 36v. folytatása]
Quart. Hung. 3365 II.	Szemere Pál jegyzetei
PIM Kt	
V.1980.	A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés d 22. Novembr. 1809 Debreczenb. 2 f. (1. f. r-v., 2. f. r.), 235 * 188 mm. Sárgás, foltos, rongyolt szélű papíron, barna tintáírású feljegyzések kiemelésekkel, lapszéli jegyzettel, részben görög, latin. Aláírás nélkül. Vétel Móricz Kálmánétól, 1961. (Kölcsy hagyatéka.)

	V. Jegyzőkönyv. 1809-1810. – részben latin, német. Az 1. fólió rektóján: Ad 8 Octobr. 1809. Debreczen. A 28. fólió verzóján: die 8a. Maii. Pest.1810. A 7. fólió verzójától a 8. fólió rektójáig: A' Magyarok' Articulúsáról egy kis jegyzés.
V. 2515. és V. 1984	A' Nyelv változásairól. Csekén febr. 16kán 1823. A V. 2515. jelzetű olvasmánynapló 4 darab 266 * 213 mm fóliója 1823. február 14. és 1823. február 16. között Csekén keltezett autográf tintairású, <u>szakadozott szövegeket</u> tartalmaz. A kézirat 1. fóliója itt található. A V. 1984 jelzetű olvasmánynapló 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat tartalmaz. A 22 darab 263 * 215mm fólió terjedelmű anekta autográf tintairású, helyenként szakadozott. A kézirat 2. fóliója itt található. Az olvasmánynaplók kéziratai összekeveredtek, rosszul lett összerakva a mappában, amit az utólagos ceruzás lapszámozás csak tovább bonyolított.
V. 1984	Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára [Cseke, 1823. február 16. után: A' Nyelv változásairól c. szöveg után következő, dátum és keltezés nélkül] Kölcsey Ferenc olvasmánynaplójában található autográf, 1 fóliónyi szöveg eleje a A' Nyelv változásairól 2. fólióján kezdődik Az olvasmánynapló 1822. okt. 15. és 1823. máj. 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat tartalmaz. A 22 darab 215 * 263 mm fólió terjedelmű anekta autográf tintairású, helyenként szakadozott. A Jegyzet első lapja jobb alsó fele félkaréjban elszakadva.
RGy Levéltár	
Szemeretár V. pótkötet, 14. sz. 935– 1084 sz. „Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067. jelzetű irat	Cím nélkül [Litterator Nyelvművész] 100 * 150 mm lapocská rektóján és verzóján Kölcsey kézírásával, barnás tintával írt autográf szöveg. A rektó szélein körbe különféle firák, apró rajzocskák; baloldalon, középen egy szó Kölcsey kézírásával: purismus. Egy kalligrafikusan írt név a lap alján: Georgius. A verzó jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva: <u>Surány. 26.k Jul. 1823.</u> Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írna, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még tsak egy pár sort sem ír Gyurid

2.

Az ismert kéziratokról

A kritikai kiadásban megjelenő, az MTA Kt., a PIM és a RGy állományában fellelhető kéziratokról a Jegyzetekben az egyes szövegeknél szólunk. Külön tárgyalást, részletesebb és együttes ismertetést az OSZK Kt Q. H. 4361 jelzet alatt lévő állománya érdemel (kivéve az 1815-ben, Csekén keletkezett három szöveget), mivel ezek a kéziratok részét képezték annak a nagyobb kéziratgyűttesnek, amely 1814 nyarán és őszén keletkezett.

2.1.1. *Az 1814-re datált kéziratok*

1814. november 7-én Kölcsey és Szemere elhagyták Lasztócot: ezzel lezárult a Pécelen, Széphalmon és Lasztócon közösen folytatott philológiai munkájuk első szakasza. Az ekkor keletkezett philológiai írásaik egy bekötetlen csomóba (*kötet, diarium*) kerültek, és Szemerénél

maradtak.¹⁶⁶ Ezt a kéziratcsomót Szemere Pál még 1814 végén vagy 1815 elején, feltehetően Helmeczi Mihályon keresztül Trattner János Tamáshoz juttatta, aki azt szerkesztőjére, Bilkei Pap Ferencre bízta azzal, hogy készítse elő a *Felelet* kéziratának kiadását. Kölcsey többször is megemlítette, hogy gyakorlatilag minden 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztócon keletkezett kézírata Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elválásukat követően.¹⁶⁷ Szemere ígéretet tett Kölcseynek ezek visszaadására („nálam levő holmiaidat magam fognám általadhatni”¹⁶⁸), de mindez 1815. július elejéig nem történt meg, ahogyan erre Kölcsey utalt is a Kazinczynak írott levelében, miszerint a *Debreczeni Új Énekes Könyvből* készített szójegyzéke és a *CritikaiJegyzetek* kézírata is még mindig „Palinál vagynak”.¹⁶⁹ 1815 nyarán megjelent a *Felelet* 1815, Szemere pedig szeretne volna visszakapni a philologiai dolgozatokat tartalmazó mappát, de Bilkei időközben elhagyta Pestet. A Bilkei hollétét illető nyomozása sikertelen volt, Szemere érezhető kétségbeeséssel írta Kölcseynek: „Az a’ kötet, mellyben Bohógyi ’s Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból ’stb. voltak, közel van az elveszthetéshez.”¹⁷⁰ Nem sokkal később ismét erről írt: „Irtam hozzá [ti. Bilkei Pap Ferencnek], hogy ezen jegyzésekkel tele Diariumot küldje vissza, ’s nem kaptam választ.”¹⁷¹ Kölcsey Kazinczynak is megerősítette ezt az információt („[...] azt írta Palink, hogy [...] az Antimondolat’ kézírata más hasznosb philologiai jegyzetekkel együtt nála [ti. Bilkei Pap Ferencnél] vagynak”), de Bilkei Pap Ferenc hollétét illetően maga sem jutott eredményre.¹⁷² A kutatás végül sikerrel járhatott, mert a kéziratcsomó 1816 vége, 1817 eleje körül visszakérült Kölcseyhez, amint ezt (a hagyatékban maradt kéziratokon túl) Szemere levele bizonyítja, amelyet a nyomozás után egy évvel írt, és amelyben már hivatkozik ezekre: „Lásd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s írd ki [...] Próbáld kidolgozni [...] ’s a’ szükségeseket add hozzá a’ jegyzéseinkből. Bár egészen kidolgoznád!”¹⁷³

Az 1814-ben keletkezett „jegyzésekkel tele Diarium” tehát bizonyosan tartalmazta a „Bohógyi”-ként, illetve „a’ levelek Gedeonhoz”-ként megnevezett *Felelet*-et. Továbbá a Szemere által „Jegyzéseink Illyésből, Gyöngyösiből, Faludiból”-ként említett *Az idegen Phrasésekkel való életről* című írást. Továbbá a *CritikaiJegyzeteket* és a *Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből* mintegy 2

¹⁶⁶ „Szabónak [...] philosophi dissertatiojára jegyzeteket írtam Lasztócson; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának [...]” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4. Vö. MM4 *Levelezés* I. 346. (Kiemelés: O. Cs.); lásd még: MM4 *Levelezés* I. 357.

¹⁶⁷ Vö. MM4 *Levelezés* I. 346, és 357.

¹⁶⁸ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1815. március 10. Vö. MM4 *Levelezés* I. 362.

¹⁶⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés* I. 396.

¹⁷⁰ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. február 24. Vö. MM4 *Levelezés* I. 461.

¹⁷¹ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. április 15. Vö. MM4 *Levelezés* I. 484.

¹⁷² Egy ideig azt hitte, hogy Szatmárra költözött, vö. MM4 *Levelezés* I. 462.; illetve: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1816. április 25. Vö. MM4 *Levelezés* I. 486.

¹⁷³ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1817. február 9. Vö. MM4 *Levelezés* I. 538, 539.

ívnyi szójegyzékét is. Ezen túlmenően valószínűsíthető, hogy minden más 1814-ben keletkezett kézirat is itt volt megtalálható. Miközben Szemere és Kölcsey 1814-es filológiai jegyzetei Bilkeinél voltak, azokat, elsősorban az *IdegenPhrasések*-et, Helmeczi Mihály is felhasználta, amint az a Berzsenyi Dániel verseinek második, 1816-os kiadása elé írt *Kalauz értekezésében* látható.¹⁷⁴ Mindez Kölcsey figyelmét sem kerülte el: „Nem haragszom Helmeczire, még azért sem, hogy Jegyzőkönyveinket gondtalanul kiprédálta [...]”.¹⁷⁵ Eme „kiprédálás” egyik nyoma fellelhető *Az idegen Phrasésekkel való életről* kéziratán, Helmeczi rájegyzéseként. A „kiprédálás” a tanulmány elején pontokba szedett koncepció átvételét és a forrásul szolgáló archaikus szóanyag (vö. *IdegenPhrasések*) lábjegyzetekben történő argumentációs felhasználását jelentette Helmeczi részéről, továbbá a K. W. Kolbe hivatkozás (*Jegyzések Kolbe, KivonatKolbe*) szintén Kölcseytől származhatott. Helmeczi a koncepcióalkotást és a forráskutatást tehát megtakarította magának. (Ponori Thewrewk József nem véletlenül írta ezt 1834-ben, Szemere Pál szóbeli közlésére hivatkozva: „A’ szelídérzésü Szemere Páltól tudom, hogy ő ’s szeretett barátja Kölcsey együtt készítették eredetiképen a nyelvbéli Ujításokról azon értekezést, melyet Helmeczi Mihály némelly megtoldásokkal a maga neve alatt kiadott a Berzsenyi Dániel versei előtt.”¹⁷⁶) Szemere Kölcseynek adott válasza arra mutat, hogy az 1814-ben és 1815-ben keletkezett kéziratok közül kettő (*JegyzésekJenisch, [Jegyzések Varróból]*) bizonyosan az ő használatában volt ekkor, habár az nem tudható, mikor kerültek hozzá: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, ’s felküldök mindent.”¹⁷⁷

2.1.2. *Az 1815-re datált kéziratok*

Az 1815-re datált három kézirat (*LajstromDebrGramm, LajstromAranka, RévaiGramm*) szintén 265 * 210 mm méretű, egykor feltehetően összefűzött fóliókra készült, de más bordázatú, vékonyabb papírra íródtak, világosabb barna tintával. A *GrammSzójegyzetek* egykor feltehetően szintén összefűzött 265 * 210 mm fóliókra készült, de eme fóliók papírja durvább az előzőekhez képest (vagy megviseltebb), bordázat alig észlelhető. Ezek a kéziratok haláláig Kölcsey birtokában voltak, a hagyaték részeként kerültek Pestre, majd vissza az örököshöz.

2.1.3. *JegyzésekSzemere 1816.*

Kölcsey eme jegyzetei Szemere Pál birtokában voltak, így kerülhettek ama bekötött füzetbe, amely az ő jegyzeteit tartalmazza.

¹⁷⁴ Vö. HELMECZI 1816; lásd még Helmeczi tanulmányáról és fogadtatásáról: BDÖM *Költői*, 205–215, 214.

¹⁷⁵ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 568.

¹⁷⁶ PONORI THEWREWK 1834, 181.

¹⁷⁷ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II.* 352.

3.

*A nem ismert, elveszett vagy lappangó kéziratokról*3.1. *A nyomtatásban megjelent írások kéziratai*

Kölcsey életében két nyelvtudományi munkája jelent meg, a *Felelet a' Mondolatra* (1815) és az *Új Szók* (Muzárium, 1833). A *Felelet* kézirata több más, egyéb filológiai tárgyú jegyzettel együtt került a szöveget kiadó Trattner kezébe, tőle pedig a szöveggondozást végző Bilkei Pap Ferenchez 1815 elején. Az egyéb jegyzetek végül 1816-ban visszakerültek Kölcseyhez (erről lásd: *Az ismert kéziratokról*), amelyek között a *Felelet* kézirata bizonyosan nem lehetett ott, mivel arra később levelezésében sem a szerzőpáros nem utal, sem a hagyatéki jegyzék nem említi meg. (Kizártnak tartjuk, hogy a hagyatéki lista cím szerint ne említette volna ezt a szöveget, illetve terjedelmileg sem fér bele a „különfélék” 14 és fél ívébe.) A *Felelet* kézirata nagy valószínűséggel az 1815-ös kiadás során vészelt el. A kéziratnak, vagy a kézirat egyik fogalmazványának egyetlen, a [*Debreczeni levél*]-ből Kölcseytől származó autográf sorát ismerjük, amelyet a *GrammSzójegyzetek* tartalmaz. Az MM1 a *Felelet* 1815-öt vette alapul, és nem a kéziratot: a szövegkritikai vizsgálatok (az alapvető ortográfiai eltérések mellett) a durva hibák utólagos, de nem következetes korrekcióját mutatják, továbbá azt, hogy a szerkesztők a szerzőpáros által kifogásolt kihagyásokat nem illesztették vissza, teljesen elhagyva a görög idézeteket is (lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, JEGYZETEK). Az *Új Szók* címen ismert szöveg kézirata 1825-ben került Szemere Pálhoz, ez alapján ő adta ki a Muz 1833-ban; az MM1 vagy eme kiadásból, vagy a Szemerénél még meglévő kéziratból történt. A szövegkritikai vizsgálatok alapján az előbbi lehetőséget tartjuk valószínűnek, mivel az eltérések alapvetően ortográfiaiak (lásd még: *Új Szók*, JEGYZETEK).

Kölcsey halála után az MM1 által a „Nyelvtudományi dolgozatok” között a IV. kötetben közreadott nyelvészeti tárgyú szövegek közül *A' szókurtitászról* kézirata bizonyosan, a *Jenisch' pályairata* és *A' szószármaztatásról* kéziratai pedig nagy valószínűséggel szintén a hagyatéki 10. csomójában, az „és több különfélék” között lehettek. Az MM1-hez felhasznált eredeti kéziratok eltűnése azért meglepő, mivel Szemere Pál ígéretet tett Szuhányi Josephine-nek azok gondos megőrzésére: „Kölcsey Ferencz lélekhagyományai közül semminek sem szabad elveszni, vagy szentségtelen kezek közé vétetni”.¹⁷⁸ Eme három írás kézirata is arra a sorsra jutott a nyomdába kerüléssel, amire a többi: elveszett.

¹⁷⁸ Vö. Szemere Pál Özv. Kölcsey Ádáméhoz, Pest, 1838. szeptember 2. SzemereP III. 326–327. Hiv: 327.

Az 1814 nyarán keletkezett *Jegyzések Jenisch* (és az 1815-ös [*Jegyzések Varróból*]) kézirata az 1830-as években Szemere Pál birtokában volt: „Mihelyt melegebb lesz, a' könyves szobámban felkutatom a' Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, 's felküldök mindent.”¹⁷⁹ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemerehez a *Jegyzések Jenisch* kézirata (és a [*Jegyzések Varróból*]), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek a kéziratot vagy sem. Mindkettő lehetséges. A *Jegyzések Jenisch* az MM1-ben *Jenisch' pályairata* címmel, kézirat alapján jelent meg, azaz lehetett a hagyatékban, de akár Szemere birtokában is.¹⁸⁰ (A kézirata elveszett vagy lappang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örökshöz.)

3.2. Publikálatlan írások kéziratai

3.2.1. A hagyatéki jegyzék által említett kéziratok

A hagyatéki jegyzék alapján az *n* jelzetű „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról 4 és ½ ív a' régi halottas beszéd' másolatával” c. tétel kézirata vagy kéziratai ezzel a címadással nem ismeretesek, a közgyűjteményekben nem lelhetőek fel. A „rég halottas beszéd” minden bizonnyal a *Halotti beszéd* címen ismert nyelvemlék; a magyar régiség kapcsán Kölcsey a „Latiatuc” megnevezéssel utal rá. A *Halotti beszéd* másolatát Kölcsey nagy valószínűséggel Révai Miklós *Antiquitates* című munkájából készítette.¹⁸¹ A másolat keletkezése az Iliász-fordításhoz kapcsolható (1815. október, lásd: *GrammSzójegyzetek*), amelynek során Kölcsey a régiség és így a „Latiatuc” nyelvi megoldásait is felhasználta: „Kéntelen vagyok sokat a' **Latiatuc**-bol venni vissza.”¹⁸² A hagyatéki leírás fogalmazása ugyanakkor megengedi azt a feltételezést is, hogy a *Halotti beszéd* másolata a „Kritikai jegyzetek”-kel egy időben keletkezett (1814, Pécel). Ez esetben Kölcsey ebből a saját másolatából dolgozott 1815-ben az Iliász-fordítása során. A *Halotti beszéd* másolatát ugyanakkor nem feltétlenül tartjuk a „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról” című szöveg részének.

A „Kritikai jegyzetek a' magyar nyelv' jobbításáról” címen nevezett és „4 és ½ ív” terjedelemben megjelölt írást Kölcsey többször is megemlíti 1814-es jegyzeteiben: „A' Rhetoriak röviden Phrasesek[ne]k neveztet[ne]k. (Lásd erre a' Garvéből tett Jegyzéseket, és a' Magyarnyelvről tett Criticai jegyz[éseket].) [...] Lásd ezen szabad szórakásrol a' Németek[ne]k, 's a' Magyart vele

¹⁷⁹ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II.* 352.

¹⁸⁰ Az előbbi Szemere-levél (MM4 *Levelezés II.* 352.) idézett sorában („Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet”) a Jegyzeteidet szó írásmódja a birtokragot (*m* vagy *d*) illetően nem egyértelmű a kéziratban: „első olvasatra 'm'-nek látszik, de a betű közepén egy felhúzódó rövid vonal megengedi a 'd' értelmezést is.” A kiadó Szabó G. Zoltán, tekintettel arra, hogy Szemere Pálnál nem talált adatot Varro tanulmányozására, Kölcseynél viszont mindkettőre, a birtokviszonyt Kölcsey javára döntötte el. Vö. uo., 352–353.

¹⁸¹ RÉVAI 1803, 1:35–39.

¹⁸² Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I.* 436.

relatiób[an] a' Critikai Jegyzetekben a' Magyar nyelv' jobbításáról. [...] „Ezekről láss a' Critikai Jegyzetekben és még máskor”. (Vö. *Kivonat K. W. Kolbe*.) A kézirat megnevezésekor Kölcsey címadását érvényesítettük. A *CritikaiJegyzetek*-kel kapcsolatban két előzetes kijelentést tehetünk: 1. olyan önálló nagyobb philologiai (nyelvtudományi) tanulmány volt, amely több supplementummal (melléklettel, kiegészítő résszel) rendelkezett; 2. kézirata elveszett vagy mindmáig lappang.

Kölcsey a levelezésében többször utalt egy 1814 nyarán készült nyelvtudományi munkájára: „A' múlt nyáron írtam a' Neologizálásról egy Dissertatiot; 's ohajtom, hogy valaha láthatnád.”¹⁸³ Kazinczyhoz írott 1815-ös levelében részletesebben szólt róla: „Az én Principiumim a' Magyar Neologizálás' dolgában ezek: 1., Azon Írásomban melyet a' múlt ősszel [ti. 1814 október] Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókúrtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inverziók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analogiai formálás.”¹⁸⁴ Végül a már korábban idézett 1833-as önéletrajzi levelében is megemlíti (többes számban fogalmazva): „1814 Pécelen midőn a Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philológiai) értekezést írtunk különféle költők különféle nyelvéről.”¹⁸⁵

Az 1814-es jegyzetek és a levelezésben található említések időbeli és tárgyi egyezései alapján úgy véljük, hogy 1. a „dissertatio” azonos a *CritikaiJegyzetek*-kel, és ez tekintendő Kölcsey önálló, neológiai, philologiai főművének; 2. a rendelkezésre álló kéziratok, illetve Kölcsey megjelent írásainak egyike sem azonos a hagyatéki jegyzékben említett *CritikaiJegyzetek*-kel. Nem tartjuk lehetségesnek, hogy a *CritikaiJegyzetek* csupán összefoglaló címe lett volna az említett írásoknak (*Az idegen Phrasesekkel való élés, A' szókúrtítás, A' szóformálás, A' szóalkotás*), vagy ezek az írások maguk alkotnák a *CritikaiJegyzetek*-et. (Egyedül ez szolgálna banális magyarázattal arra, hová is tűnhetett a *CritikaiJegyzetek* nem csekély kézirata, hiszen nem tűnt el.) Ennek ellentmond az írások külön, cím szerinti említése (a 10. kéziratcsomó leírása *A szókúrtításról*-t külön említi a *CritikaiJegyzetek*-től), továbbá a terjedelmi különbségek a 4 1/2 ívnyi dissertatio és az említett írások között. Az a lehetőség sem állja meg a helyét, miszerint a *CritikaiJegyzetek* és a *Jenisch' pályairata* (*JegyzésekJenisch*) egyazon szöveg volna: a *Kivonat K. W. Kolbe* külön-külön, cím szerint említi őket, tehát e két művet nem tekinthetjük azonosnak. Eme felvetést az MM1 közlése indukálja, mivel a

¹⁸³ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 372.

¹⁸⁴ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 395.

¹⁸⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés III.*, 193–204. Hiv.: 199–200.

Jenisch' pályairata mellett ezt a két supplementumot közölte Kölcsey nyelvtudományi munkáiként. A Kazinczynak írt 1815-ös levél alapján az valószínűsíthető, hogy az említett írások a *CritikaiJegyzetek* részét képezték, annak (példaanyagot tartalmazó) supplementumaiként (lásd ezt kifejtve: *IdegenPhrasések*, KELETKEZÉS). Mivel az említett írások közt szerepel az *IdegenPhrasések* is, amely bizonyosan Kölcsey és Szemere közös munkája volt, hiszen adatolható, hogy Kölcsey Szemere könyvjegyzeteit használva állította össze a példasorokat (vö. *IdegenPhrasések* KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK; lásd még: Szemere Pál jegyzetei: I/7. Illyés [1814. augusztus 9.] I/ 16-18. Faludi II/ 10. Illyés, Faludi, Gyöngyösi.), az 1833-as önéletrajzi levél által használt többes szám („értekezést írtunk”) sem irreleváns így, különösen, hogy a munka valóban „különféle költők különféle nyelvéről” szól.

A *CritikaiJegyzetek* keletkezésének helye és ideje közvetve megadható. Az 1814. október elején készült *Kivonat K. W. Kolbe* már hivatkozik rá, és Kölcsey fel is olvasta ekkor ezt az írását Kazinczynak Széphalmon, nyilván ezt megelőzően készülhetett, nagy valószínűséggel 1814 nyarán vagy kora őszén (július–szeptember) Pécelen. A *CritikaiJegyzetek* több más ekkor, 1814 nyarán készült filológiai jegyzet között lehetett, abban a diáriumban, amely 1817 körül került vissza Kölcsey birtokába (vö. *Az ismert kéziratokról*). Kölcsey halála után az MM1 szerkesztői a 10. kéziratcsomó egyéb szövegeivel együtt ezt is megkapták, kiadására azonban nem került sor. A kézirat sorsa ettől a ponttól fogva ismeretlen.

A *CritikaiJegyzetek* kézírata ugyan nem ismeretes, de Kölcsey 1815 nyarán Kazinczynak küldött levelében erre a tanulmányára hivatkozva gyakorlatilag összefoglalja annak lényegét és főbb pontjait, amelyek a neológiával és a magyar nyelvvel kapcsolatos vezérelveit (principiumait) jelentik. Ez a levél, figyelembe véve Kölcsey ama gyakorlatát, miszerint jegyzőkönyveiből és néha emlékezetből idéz leveleiben,¹⁸⁶ joggal tekinthető a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbitásáról* című disszertáció kivonatának. A levélből összefoglaló módon ismerhető meg Kölcsey Ferencnek a nyelvújítással kapcsolatos elvi álláspontja, a disszertáció fejezetei, illetve az ezzel kapcsolatban folytatott előtanulmányok jegyzetei is; a levelet teljes egészében lásd: *Függelék a bevezetőhöz*).

A kéziratnak az 1833-as önéletrajzi levelében is említett fontosságát, műfajiságát (értekezés), terjedelmét tekintve is érthetetlen, hogy miért maradt ki az első összkiadásból. A Szemere által az örökösnek tett ígéretből kifolyólag érthetetlen és rejtélyes a kézirat eltűnése is. Az MM1-ben ki nem adott kéziratok, mint például a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka*, később

---

¹⁸⁶ Vö. MM4 *Levelezés* I. 346.

visszakerültek Szuhányi Josephine-hez, onnét az örökösökön keresztül az MTA és jobbra az OSZK birtokába jutottak. A *CritikaiJegyzetek* kivétel ez alól. Két lehetőség valószínűsíthető: 1. a kézirat *visszakerült* az örököshöz, és mindmáig a leszármazottak birtokában van (amiről nincs tudomásunk¹⁸⁷), vagy elveszett, esetleg lappang. 2. a kézirat *nem került vissza* az MM1 szerkesztőtől az örökös Szuhányi Josephine birtokába, hanem megsemmisült, vagy mindmáig lappang.

Amennyiben a *CritikaiJegyzetek* kézirata az 1840-es évek elején nem került vissza az örököshöz, az MM1 szerkesztőinek felelőssége volna megállapítható. A kéziratnak, amint azt mondtuk, a közgyűjteményekben nincs nyoma, mint ahogyan az MM1 szerkesztőinek (Szemere Pál, Szalay László, Eötvös József) és kiadójának (Heckenast Gusztáv) fellelhető kézirati hagyatékában sem található meg. Közülük, nem számolva banális és esetleges okokkal, egyedül Szemere Pál jöhet szóba olyan személyként, akinek egyrészt érdekében állhatott a *CritikaiJegyzetek* publikálatlanul hagyása, leginkább a neológiával kapcsolatos elméleti álláspont időközbeni megváltozása vagy túlhaladottsága miatt, másrészt Kölcsey egykori munka- és szerzőtársaként morális és de facto jogi felhatalmazást is érezhetett különösen a philológiai tárgyú kézirat (és kéziratok) fölötti diszponálásra. (N. B. arról nincs tudomásunk, hogy szóbeli diskurzusaikban Kölcsey rendelkezett-e bárhogy is az 1814-ben keletkezett közös munkáikat, így a *CritikaiJegyzetek*-et illetően, arról viszont van, hogy 1833-ban lényegében közös szellemi tulajdonként említette ezt a disszertációt. (Szemerének a Kölcsey-kéziratokkal való bánásmódjáról lásd még: Bevezető, *Szerzőség*.) Szemere önhatalmúsága tehát megalapozottan vélelmezhető, motivációi kevésbé nyilvánvalóak, erre csak egy alaposabb kritikai vizsgálat adhat majd választ. Ehhez kiindulópontként szolgálhat a Szemere által is szerkesztett MM1, amelyben Kölcsey eredeti, neológiai disszertációja, a *CritikaiJegyzetek* helyett egy német nyelvű elméleti munka remekbe szabott magyar könyvkivonata (*Jenisch' pályairata*) és két supplementum (*A' szókurtításról* és *A' szószármaztatásról*) reprezentálta az utókor számára Kölcsey nyelvtudományi munkásságát.

3.2.2. A Kölcsey-levelezésben említett kéziratok

A Kölcsey-levelezésből azonosítható munkák a következők: 1. Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből (1814). 2. *[Jegyzések Varróból]* (1815). 3. A *Felelet* 1815-ből kimaradt írások (1814) 4. Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából (1832). A felsorolt munkák egyike sem jelent meg, és kéziratuk holléte sem ismert: elvesztek vagy lappanganak.

---

¹⁸⁷ Vö. még SZABÓ G., 1999.

Neologismusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből. A kézirat sorsa ismeretlen. A munka 1814 nyarán, Pécelen keletkezett. Az alábbi említések alapján tudunk létezéséről: „a’ Debreczeni Új Énekes Könyvből a’ múlt nyáron [ti. 1814] két ívnyi Neologismust írtam össze, pedig még félig sem olvasám vala el.”¹⁸⁸ Ugyanerről Kazinczynak: „Én a debreczeni *Uj énekes könyvből* is sok neologismust jegyzettem ki. *Ezen jegyzéseim is Palinál vagynak.*”¹⁸⁹ A hivatkozott könyv, amelyből a jegyzetek készültek: DebrÉnek 1808; Az énekeskönyv megtalálható Szemere Pál jegyzeteiben: *Jegyzések Szemere* [34.] (117–119) Énekes Könyv – Debreczenbenn, 1808. 119/r. Dávid Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.¹⁹⁰

[*Jegyzések Varróból*]. A kézirat sorsa ismeretlen. Szemere Pál említéséből tudunk a létezéséről. Kazinczy a görög és deák klasszikusokból kívánt példákat gyűjteni a neologizálásra, Kölcsey szerint a latin nyelv nem kedveli az összetett szavakat, mégis példákat hozott erre Marcus Terentius Varró *De lingua Latina* című munkájából.¹⁹¹ Kölcsey fogalmazásmódja („Uram Bátyám ez úttal megfog elégedni azon kevéssel a’ mi itt következik”) és kivonatolási gyakorlata alapján (miszerint jegyzőkönyveiből szokott volt idézni leveleiben, néha emlékezetből is¹⁹²) a Kazinczynak írott levél példái nagy valószínűséggel a [*Jegyzések Varróból*]-ból származnak. Mivel a levél keletkezésének időpontjában (1815. augusztus 28.) Kölcsey 1814-es jegyzetei még Bilkei Pap Ferencnél voltak, ezért a [*Jegyzések Varróból*] vélhetően 1815 nyarán készült, kifejezetten Kazinczy Ferenc három héttel korábban tett felszólítására: „Ha Uram Öcsém a’ görög és Római Classicusokban lél példákat a’ Neologismusokra, irogassa-ki. Nem elég az illyet in generalitate mondani. Meg kell nevezni a’ helyet, a’ szót.”¹⁹³ Kazinczynak ez a felszólítása a *CriticalJegyzetek*-et összefoglaló július 5-i levél kitételére vonatkozott (lásd ott, 6. *Usus*). A [*Jegyzések Varróból*] (a *Jegyzések Jenisch*-sel együtt) kézírata az 1830-as években Szemere Pálnál volt: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varróban és Jenischben való Jegyzeteidet, ’s felküldök mindent.”¹⁹⁴ Nem tudjuk, hogy mikor került Szemeréhez a kézirat (és vele együtt a *Jegyzések Jenisch*), és azt sem, hogy visszaküldte-e Kölcseynek vagy sem. Mindkettő lehetséges: ugyan a hagyatéki jegyzék cím szerint nem említi, de az „m. deákul egy ív” kitétel akár a Varró-

¹⁸⁸ Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 373.

¹⁸⁹ Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 396. (Kiemelés: O. Cs) Az „is” arra utal, hogy az említett szójegyzék kézírata a levél elején említett, éppen most emlékezetből összefoglalt *CriticalJegyzetek* kéziratával, és gyakorlatilag minden egyéb 1814 nyarán, Pécelen, Széphalmon és Lasztocon keletkezett Kölcsey-kézirattal együtt Szemere Pálnál maradt 1814. novemberi elválásukat követően. Lásd ezt: *Az 1814-re datált kéziratok*.

¹⁹⁰ Vö. MM4 *Levelezés I.* 373, 396. Az énekeskönyv Kazinczy Ferencnél: KazLev XII. 139. Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23. Lásd még: MM4 *Levelezés I.* 381, 898, 906.

¹⁹¹ Vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. augusztus 28. MM4 *Levelezés I.* 408–413.

¹⁹² Lásd: MM4 *Levelezés I.* 346.

¹⁹³ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. augusztus 6. Vö. MM4 *Levelezés I.* 407.

¹⁹⁴ Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. Vö. MM4 *Levelezés II.* 352.

jegyzetre is vonatkozhat. Kézirata elveszett vagy lappang, ami azt valószínűsíti, hogy nem került vissza az örököshöz. Tartalmáról a Kazinczynak írott levél ad eligazítást.

A *Felelet* 1815-ből kimaradt írások. Szemere Pál jegyzi meg a *Felelet* 1815 első kézbevételekor, hogy: „A Folnesics levele kimaradt egészen”.¹⁹⁵ A Folnesics János Lajos modorában írt, vélhetően az *Alvina* című regényt és a nyelvi „nőstényesítést” parodizáló, 1814-ben készült, eredetileg a *Felelet* egyéb kéziratai közt található volt szöveg kézirata elveszett vagy lappang. Szemere Pál itt tesz említést egy Beregszászi Nagy Pál ellen készített levélről is, amelyet minden bizonnyal ő írt: „Én a’ Beregszászi-levelet újra dolgoztam”.¹⁹⁶ A Beregszászi-paródia szövege nem ismert, kézirata elveszett vagy lappang. Nagy valószínűséggel azon írások mappájában lehetett, amelyben minden más, 1814 nyarán és őszén keletkezett kézirat. Erre utal Szemere Pál egyik Kölcseynek adott utasításában, csaknem cím szerint említve a levélparódiát *A’ Szóknak korai* című philológiai tanulmánya kapcsán: „Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lásd Jegyzéseinket a’ Bekötendő Papirosok között ’s írd ki. Azután általmenni az avult szavakra. Kikeresni a’ Beregszászi ellen írt Hip hop-ot, ’s elmondani Parizpapyban ’s Wagnernél nincsenek avúlnak nevezve a’ szók [...]”.¹⁹⁷

Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából. A kézirat sorsa ismeretlen. Kölcsey az MTA nyelvtudományi osztály rendes tagjaként a Debreczeni Grammatika, Dayka Gábor versei, a *Felelet a’ Mondolatra* és a Tudományos Gyűjtemény nyelvészeti tárgyú cikkeiből való nyelvtudományi műszavak kigyűjtését kapta feladatul: „Neked pedig a’ nyelvtudomány osztályából a’ Debreczeni Magyar Grammatika, Dayka Versei, Felelet a’ Mondolatra, Tudományos Gyűjtemény nyelvbeli czikkjei általtekéntése ment.”¹⁹⁸ Kölcsey két hónappal az előbbi levél után, egy hónappal szójegyzékeinek leadása előtt így írt: „Debreczeni grammatikát nagy bajjal keríték;¹⁹⁹ ’s ez rövid időn fel leszen dolgozva.”²⁰⁰ A munkát elvégezve írta: „a’ Debreczeni Grammatikából kiírt **mesterségszavakat** az említett kivonatokkal együtt Döbrenteihez útasítottam.”²⁰¹ Kölcsey munkáinak befogadását az Akadémia 1832. május 14-i jegyzőkönyve így regisztrálta: „221. Ugyan az [ti. Döbrentei Gábor, titoknok] benyújtja a’ debreczeni Grammatikából kivont philologiai / 222. A’ törvénytudományt illető műszavak’ gyűjteményeit Kölcsey Ferencz r. tagtól”. (MTAK Kt,

¹⁹⁵ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 420.

¹⁹⁶ Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 420.

¹⁹⁷ Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9. Vö. MM4 *Levelezés* I. 538.

¹⁹⁸ Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Buda, 1831. december 28. Vö. MM4 *Levelezés* II. 436.

¹⁹⁹ Döbrentei nem tudott Kölcsey segítségére lenni a kiosztott, kijegyzetelendő könyvek beszerzésében, azokat számára nem küldték meg, vö. MM4 *Levelezés* III. 11.

²⁰⁰ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Szatmár, 1832. március 14. Vö. MM4 *Levelezés* III. 27.

²⁰¹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Nagykároly, 1832. május 12. MM4 *Levelezés* III. 46. 468.

K 1389.) A „debreczeni Grammatikából kivont philologiai műszavak’ gyűjtemény”-ének kézirata az MTA Kt.-ban regisztráltan nem található – elveszett vagy lappang.

4.

Egyéb megjegyzések

Helyesírás. Kölcsey helyesírását, annak jellegzetességeit és alakulását Szabó G. Zoltán elemezte, ami alapján Kölcsey helyesírására 1810–1813-ig erős fonetikus írásmód volt jellemző, végleges írásmódja egy átmeneti időszakot követően az 1810-es évek végére, az 1820-as évek elejére alakul ki.²⁰² A kis- és nagybetűk írásmódja problémát jelent a kéziratok olvasása során, nem mindig dönthető el pontosan, melyiket használta.²⁰³ Kölcsey kézírataiban az *f̂* és *f̄* hangjelölés német hatásra utal, élete végéig használta, de sohasem következetesen.²⁰⁴ Jellemzően a sietősebb írásoknál található az *f̄*, a kalligrafikus tisztázatokban pedig az *s*. A kéziratok közreadásakor betűhív átírássra törekedtünk, az *f̄*-t *s*-re írva át. Német nyelvű jegyzeteiben Kölcsey írott gót kézírást használt; itt az *f̄*-t *s*-re írtuk át, a hosszú magánhangzókat (ú, ő, ũ) rövidre cserélve.

Címadás. A címadás során, ha volt eredeti cím, azt tüntettük fel. A hagyományossá vált cím esetében (*Jenisch’ pályairata*) a bizonyosan Kölcseytől származó megnevezést állítottuk vissza. Kölcsey a könyvkivonatainak, jegyzeteinek jellemzően nem adott külön címet, azok a kivonatolt munka könyvészeti leírásával kezdődnek. Ezen esetekben, ha egyéb helyen sem említődik cím szerint a szöveg, szögletes zárójelben a jegyzetelt mű paramétereit és a munka jellegét jelölő címet adtunk.²⁰⁵

Keltezés, dátumozás. Kölcsey rendszerint keltezte és dátumozta munkáit. Mindez jellemzően az adott munka megkezdésének helyét és időpontját jelölte.

---

²⁰² Lásd: SZABÓ G. 2011, 76.

²⁰³ Vö. SZABÓ G. 2011, 77.

²⁰⁴ Vö. SZABÓ G. 2011, 59.

²⁰⁵ Vö. még SZABÓ G. 2011, 82–83.

IDŐRENDI ÖSSZEFOGLALÓ TÁBLÁZAT KÖLCSEY FERENC NYELVTUDOMÁNYI KÉZIRATAIRÓL

Cím	Lelőhely	Keletkezés	Első megjelenés
Jegyzések az Orthographia Ungaricáról	MTA Kt. K. 698.	Debrecen 1809. augusztus 23.	KÁLLAY 1839
A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés	PIM Kt. V. 1980. V. Jegyzőkönyv	Debrecen 1809. november 22.	KFKiadatl. 196–197.
Garvebol tett Jegyzések	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel 1814. június 27.	Nem jelent meg
Felelet a' Mondolatra [Kölcsey Ferenc–Szemere Pál] <i>Felelet a' Mondolatra néhai Bobógyi Gedeon Úrnak.</i> „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquilusára.	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	<i>Felelet</i> 1815 Pesten, Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.
[Gyárfás a Mondolatoshoz]	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	KÖLCSEY 2014
„A' Folnesics levele”	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/Lappang
„a' Beregszászi ellen írt Hip hop”	–	Pécel, Lasztóc 1814. július–november	Elveszett/Lappang
Jenischből való Jegyzések	–	Pécel 1814. augusztus 1.	MM1 Jenisch' pályairata
[Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből]	–	(Pécel) 1814. július–szeptember k	Elveszett/Lappang
Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról	–	Pécel 1814. július–szeptember	Elveszett/Lappang
[Az idegen Phrasesekkel való élésről]	OSZK Kt Q. H. 4361	Pécel 1814. július–szeptember	GYAPAY 2002 [Idegenségek és szokatlanságok]
A' szókurtitásról	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
A' szószármaztatásról	–	Pécel 1814. július–szeptember	MM1
[Kivonat K. W. Kolbe <i>Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache</i> című munkájából]	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 2.	Nem jelent meg
[Jegyzések K. W. Kolbe <i>Über Wortmengerei</i> című munkájából]	OSZK Kt Q.H. 4361	Széphalom 1814. október	Nem jelent meg
[Jegyzések Kis János pályairatából]	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 15.	Nem jelent meg

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából	OSZK Kt Q. H. 4361	Széphalom 1814. október 16.	Nem jelent meg
[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]	OSZK Kt Q.H. 4361	Széphalom 1814. október 17-től	Nem jelent meg
Philologiai Töredékek	OSZK Kt Q. H. 4361	Lasztóc 1814. október 22.	Nem jelent meg
[Jegyzések Varróból]	–	Cseke 1815. augusztus 28. előtt	Elveszett/Lappang
[Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 14–25. k.	Nem jelent meg
[A <i>Halotti beszéd</i> másolata]	–	Cseke 1815. október (?)	Elveszett/Lappang
Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak	OSZK Kt Q. H. 2832 OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 20.	KÖLCSEY 2018
Rövid lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 21.	KÖLCSEY 2018
Előszámlálása azon Principiumoknak melyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak.	OSZK Kt Q. H. 4361	Cseke 1815. október 24. k.	KÖLCSEY 2016
[Jegyzések <i>Szemere Pál jegyzeteiben</i>] [<i>Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatásokból</i>]	OSZK Kt Q. H. 3365 II.	Pest 1816. február 12.	Nem jelent meg
[Jegyzések <i>Szemere Pál jegyzeteiben</i>] [<i>Jegyzések Taxonyi János Tüköréből</i>]	OSZK Kt Q. H. 3365 II.	Cseke 1816. május 24.	Nem jelent meg
A' Nyelv változásairól	PIM Kt. V. 2515. és V. 1984	Cseke 1823. február 16.	Nem jelent meg
Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára	PIM Kt. V. 1984	Cseke 1823. február 16. után	Nem jelent meg
[A Nyelvmívelésről]	RGy, Levéltár, Szemeretár, V. pótkötet, 14. sz. 935–1084 sz. „Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067.	Cseke 1824.	KÖLCSEY 2019
Új szók	–	Cseke 1824–1825 k.	Muz 1833
Mesterségszavak a <i>Debreczeni Grammatikából</i>	–	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március	Elveszett/Lappang
Műszavak a' törvénytudományból	MTAK Kt K 698	[Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március Leadva 1832.	KÖM2 I. 926–946.

		május 14-én	
[Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályázatról]	MTA Kt. RAL 62./1836.	Cseke 1836. július 3.	KÖM2 I. 748–751.
Váradi János' értekezése „a Világ' eredeti nyelvéről”	MTA Kt. RAL 2./1837.	Cseke 1837. január 10.	KÖM2 I. 751–753.

FÜGGELÉK A JEGYZETEKHEZ

A Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról kivonata:

Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez

Cseke, 1815. július 5. (MM4 *Levelezés* I. 393–401.)

„[...] Sok gyönyörrel olvasám az Úti történeteket. Kulcsárt, úgy a' mint itt festve van, már régen, sőt az első meglátás olta ismerem. Horvát egyszer nekem maga megvallotta, hogy Ő azért nem szeret Uram Bátyámmal levelezni, mert az Uram Bátyám' leveleit szerteszéllyel olvasgatják. Döbrentei, azt a' mit Helmecczinek írt, már nekem is sokszor írta, utolsó levelében ezen sorok vagynak

»Ha látni fogod Algarotti' munkáját a' Muzéum' IVd. füzetjében, látni fogod, hogy én a' Neologizálásnak, külföldtől kölcsönözésnek ellensége nem vagyok. Péteri Takács és Ságghi mellett nem fogok, rettegő nem vagyok. – – –, hanem a' nyelvvel igen szabadon, vakmerősködve sem akarok bánni. – – – szabad kúrtítnom a' szót, szabad idegen fordúlással élnem, de vigyáznom kell, hogy a' nyelvet még is ki ne tekerjem, 's az Ususra is kell ügyelnem, mert kinek írok?

Én perelni veletek nem akarok, ha némellykor nem egyezem is. Szabadon akarok választani, ennek amannak parteyjából a' nélkül, hogy denevéreskedni akarnék – (Hiszem hogy ezért még is híven fogsz szeretni) 's kívánok magamnak is utat csinálni.«²⁰⁶

A' Békének Istene mentsen-meg engem, hogy valakinek barátságát a' Philologia miatt megvessem, de attol ismét a' józan ész oltalmazzon-meg, hogy a barátság miatt oly principiumokat vegyek-fel, melyekről nem vagyok meggyőződve. Az, a' ki Calvinistaságból vagy Papistaságból, vagy akarmely más tekintetekből is ez vagy amaz részre tud hajolni, abban a' sectariusi lelken kívül azt is gyanítani lehet, hogy talán nem tud semmit is principiumoknál fogva, 's azt hiszi hogy a' hit' különbözőzése nem egyéb hanem partis studium, vagy auctoritas.

Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván ki jó, hogy az egész Litteraturában a' **Nem rettegő Neologismus'** részén Mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmecczi és Én egyedül maradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a' rész még is a' legerősbb, mert egyedül épült philológiai principiumokon, a' többek közül az egy Horvát Pistán kívül senki sem gondolkozhatott a' nyelvről systematice, 's ő belőle 's az ő principiumiból mi lesz? a' Német Adelungnak sorsából könnyű lenne megjövendőlni.

²⁰⁶ Vö. Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Kolozsvár, 1815. május 15. MM4 *Levelezés* I. 374–376.

Ha az Ossián' előbeszédében valamit akar Uram Bátyám az e' félekről mondani, úgy Kolbe, igen nagy szolgálatoakat fog tehetni. Az én Principiumim a' Magyar Neologizálás' dolgában ezek:

1., Azon Irásomban melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókúrtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analogiai formálás.

2., A' Magyar Nyelv, pleno et optimo Jure, Occidentalis nyelv. A' flexiók nem teszik a' nyelvnek természetét, hanem csak formáját. A' nyelv' természete semmi nem egyéb, hanem a' Nyelv' képzékenységének (Bildsamkeit) útja. Az az, arra, hogy a' Nyelv' természetét kitanúlhassuk azt kell tudnunk: mely út az, melyen a' nyelv képezthetik, és eleitől fogva képeztetett? Milyen syntaxis az melyet a' nyelv elfogadhat és eleitől fogva elfogadott? Ezen kérdéseket ha a' Magyar nyelvre alkalmaztatjuk, a' jön-ki, hogy a' Magyar Nyelv semmi mostan élő keleti vagy nyugoti nyelvhez nem hasonlít, legalább nem hasonlít úgy mint a' Némethez. A' francia, olasz, spanyol nyelvek mint egy egyszerre állottak-elő a' Római és barbarusz' nyelvek' chaoszábol. A' Római nyelv elromlott a' barbarusznak ajkain 's ezen barbarusz **köznép** leve szerzője a' deákeredetű Nyelveknek, melyek osztán csak hamar tudós kezekre menvén által, csinosítottak ugyan, de meghagyattak a' magok származási természetekben, 's nem adatott nekik több képzékenység mint a' mennyit a' régi deák nyelvnel 's a' Scholastica Philosophiánál fogva eleitől bírtanak. A' Magyar Nyelv, valamint a' Német egy Míveletlen Nemzetnek eredeti nyelve vala, bővsége itt az Európai új Ideák közt épen úgy nem volt, mint meghatározott syntaxisa az Irók' nem létében nem lehetett. Ime tehát az első lépés melyet a' Magyar nyelvnek tennie kellett, az vala hogy a' körülte lévő Németektől és Tótoktol szavakat kölcsönözzön. Erre elég Documentum csak maga a' Latiatuc is. Azonban a' Német és Tót nyelvekből való kölcsönzés inkábbára a' nép' dolga volt, lássuk a' Tudósokat. Mind a' Németek, mind a' Magyarok Keresztyénekké lettenek, és így belépett hozzájuk a' Papok által a' deák nyelv. A' deákul tudó Papok egyedül való Tudósok lévén és első Tudósok lévén, ők kezdték tehát egyedül és először mind a' Német, mind a' Magyar nyelvet képezni. Innen van már, hogy mind a' két nyelv a' deák szabad syntaxist vette-fel, hogy mind a' két nyelv inversió nyelv. Innen magában kijön a' Magyar Nyelv Occidentalismusa annak első míveltetésétől fogva.

3., Abból hogy a' Magyar nyelv mint a' Német a' deák szabad syntaxist vette-fel, 's hogy a' Magyar nyelv mint a' Német Inversió nyelv, következik, hogy mind kettő egyeránt

vehet-fel idegen phraseseket, fordulatokat, sőt a' Magyar sokkal inkább mert a' hol a' Német négy Inversiót tehet, ott tehetünk mi negyvent. Innen kell már azt megmagyarázni, miért mondjuk mi azt, hogy a' Magyar nyelvnek természetében fekszik a' neologizálás? Ez az oka, hogy a' mi régi Iróink, sőt a' Neologismusnak mostani legmérgezőbb ellensége is, a' nélkül hogy tudnák miért? minden lépten nyomon kölcsönözés és Inversio által neologizálnak. Én a' Debreczeni Új énekes könyvből is sok Neologismust jegyeztem-ki. Ezen jegyzéseim is Palinál vannak.*²⁰⁷

4. Annak meghatározására, hogy ez vagy amaz szóllás Idegen és nem magyar, annak kellene előbb meghatározatnia, mi hát az eredeti Magyar szóllás, Magyar Syntaxis? Mi tehát azt mondjuk, hogy Magyar Syntaxis mindezideig nincsen, és jövendőljük, 's akarjuk, hogy Magyar Syntaxis soha se is legyen. Ez az állítás melyben magunkat legkeményebben megvethetjük. A' Magyar nyelv még philologus kezek alatt nem sokszor volt; a' Magyar nyelvnek még igen sok oldalain homály lebeg; a' Magyar nyelvnek még grammaticalis sajátságai is sok részben ismeretlenek. Még az a' kérdés is fenn maradt e' szerint: mennyire lehetne még a' Magyar nyelvet vinni a' Grammaticai úton? Annyival inkább fennmaradt az a' másik: Mennyire lehetne a' Magyar nyelvet vinni a' Syntaxisnál fogva? és milyen sok oldaluvá lehetne még ezen az úton tenni a' nyelvet?

5. Azt, hogy a' Magyar nyelvnek a' Neologizálás éppen természetére tartozik, hallgatva vagy nem tudva meg ismerik az ellenkezők is, mert íme Debreczen is neologizál, neologizál Himfy is, Döbrentei is, ha pedig Schedius magyarul írna soha senki inkább nem neologizálna mint ő.*²⁰⁸ De azt mondják, a' mi Döbrenteinek soraiban ezen levél elején áll: Nem kellene oly sokra menni. Kérdem: mi a' sok? mi a' kevés? Én itt is azt hiszem a' mit a' philosophiában. Én azt hiszem, hogy a' progressio véghetetlen, 's a' ki egyszer egy új gondolatot új szóval, vagy új szóllással ki tenni szabadnak vélt, mi oka van szabadnak nem vélni a' második, és harmadik gondolatnak hasonló kitételét is? Az ilyen ellenvetésekre éppen úgy nem lehet felelni, mint a' hogy a' Chrysippusi Soritesre nem lehet, 's azzal, hogy egy helyet megállunk még meg nem fejtettük a' csomót. De van még is a' Döbrenteiék ellenvetéseiben valami igaz, de a' mit ők magok nem látszanak tisztán érzeni. Mi az oka

²⁰⁷ * [A 3. ponthoz, a levél bal margójára, a főszövegre merőlegesen és a lap aljára a főszövegtől vonással elválasztva írt megjegyzés.] Jó Datum a Neologusoknak az is a' mit Homer Neologizált. Ő a' Grammatikai flexiókkal is szabadon bánt 's éppen úgy mint a' Mi Gyöngyösi Istvánunk, ki valamelyik előbeszédében azt mondja, hogy ha új szót tett, vagy a' régi szónn változtatott, annak a' Cadentia az oka. Homérnak szabadságait menti Aristote[lész]. ha nem csalatkozom Poetikes Cap. XIX. Iszonyú bajom, hogy Nagy Bibliotheca mellett nem lehetek. Homérból, Aristotból, Platonból stbb. igen sok újításokat lehetne felfedeznem. Nekünk mindég a' Görög és Német nyelvet kellene szemmel tartani. A' deák és francia elront benünket.

²⁰⁸ ** [A 5. ponthoz, a levél bal margójára, a főszövegre merőlegesen írt megjegyzés.] Neologismus nélkül nincsen egy nyelv is. A' francziát elrontotta az Academie, de a' Revolutio sok újításokat hozott-be, valamint az új chémia is. De Lille és a' Marseillei ének' szerzője már sokkal szabadabbak, mint a' XIV. Lajos* íróji. Philologiai tekintetben méltó megolvasni Lettres Juifes Tom. VI. Lettr. CLVI (156) pag. 67 sqq.

ugyan is, hogy némely új szó, némely új szollás inkább tetszik 's inkább megmarad mint egy másik? Döbrentei azt mondja: az Ususra is kell vigyáznunk. De épen az a' kérdés: mi teszi azt, hogy ez úsusba jőjön, az pedig ne? Felelet: nem analogia, nem grammatikai Richtigkeit, 's több e' félék teszik azt, hanem bizonyos aesthetikai szellem, mely vagy jólhangzás vagy rendesség, vagy frappant-ság által csinálja az effectumot. Így jött-be a' Pamlag, midőn Révainak sok jó szavai elfeledtetek, így a' példátlan formatióju **Ifjú** a' fiúbol. stbb. Ilyen a' francziában, hogy ezer közül egyet említsek a' beaucoup-val való phrasica élés, holott a' multusbol lett moult sokkal jobb volna, 's ezzel még Montaigne élt a' maga írásaiban. Ide tartozik a' Garve' mondása is: hogy hijában rakjuk-meg a' Grammatikákat 's Lexikonokat új szókkal, bár jók legyenek azok, de nem vétetnek figyelembe. Egyedül a' szerez az úságoknak tekintet, ha Nagy Irók által jól alkalmaztatnak.***²⁰⁹

6. Usus? Én mindég azt kérdelem mi az a' Magyar nyelvben? Quintilian' idejében volt usus a' deák nyelvben a' mi puristáink' értelmekben, épen úgy mint Franciaországban volt. De a' régibb deák nyelvben is volt-e ilyen usus? Mennyi különbség nincs nem csak Pacuvius és Lukretius, nem csak Lukretius és Virgilius, de az egy időben virágzott két barát Varró és Cicero közt is? Azonban a' deák nyelvben segítette az **usus'** birodalmának felállítását az, mert a' nyelvnek dialectusi nem voltak. Hol az usus a' Görög nyelvben? Hol az usus a' Németben? A' Magyar nyelvnek nincsenek ugyan dialectusai, de vagynak igen sok provincialismusai. Osztán a' Magyar nyelvnek classica Litteratúrája hol van még? A' **köznép** csak nem csinálhat usust, annyival inkább mert a' Népnék ususa mértföldenként változik.

Mintegy ezek a' főbb pontok, melyeken az én neologismusom nyugszik, 's míg ezek meg nem lesznek czáfolva addig se Péteri Takács se más ne kívánjon hódolást. Állítsanak ők más principiumokat, melyek a' philológiának mélyéből legyenek merítve, mutassanak oly constructiókat melyek eredeti magyar syntaxisbol folynának, 's ha nem tudnak mutatni, hallgassanak. Vagynak Idiotismusai a' Mi nyelvünknek is mint a' Németnek is vagynak 's ez az idegentől kölcsönözéssel nálunk is úgy megállhat mint a' Németeknél. A' mi az új szavakat illeti, ezeknek nincsen annyi ellenségek mint az új szollásoknak. A' Kurtítás által nyert szavaink nagyrészt a' köznépnél most is megvagnak, vagy legalább régi írónkban.

²⁰⁹ *** [Az 5. jegyzet végébe tartozó, a levél bal margójára, a főszöveggel merőlegesen és a lap, továbbá a következő lap aljára írt megjegyzés.] Garve's Abhandlungen. A' Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni, de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph és sem nem metaphisikus sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg. Azon erősségeket kell sűrűn felhozni a' melyeket Kolbe Adelung ellen használ. Adelung ellen beszél Jaenisch is. Azon pontot is kellene illetni a' mi a' régi írásokból vett szavakat illeti. Figyelmet érdemel itt a' mit Jaenisch mond a' Német nyelvnek a' régiségből való gazdagodásáról. Szoll erről Wieland is valahol. Legtöbbet használ itt Lessingnek azon kis kötete, melyben az ő előbeszédei vagynak öszveszedve. Azon kötetből a' Logau' élébe írt beszéd 's a' Logau verseiből készült Lexikon tartoznak tulajdonképen ezen tárgyra.

Itt nálunk ezerszer hallom: a' viz' sebje, az az, sebessége a' sebesből kúrtítva, stöbör ilyen. Osztán az új szavakért könnyű, igen könnyű megfelelni. Mert ha nincs, mit tegyen más az ember, mint hogy kerítsen valahonán. [...]"

Terminológiai szótár

(A Kölcsey-szövegekben gyakrabban előforduló magyar, német, latin szavak és kifejezések)²¹⁰

Kölcsey	Latin / Német	Mai megfelelő	Hely
A			
<i>Ableitung</i>		levezetés	
<i>abstractok</i>	Abstractionen	absztrakciók	Kölcsey–Jenisch
<i>Adjectivum</i>	adiectivum Adjectiv	melléknév	Kölcsey/Szószármaztatás
<i>Adverbium, Adverbialis</i>	adverbium	határozószó	Kölcsey/Szószármaztatás
<i>affixo (in statu affixo)</i>	affixum	szótagtoldalék	RévaiGramm
<i>Affixum formativumok</i>			RévaiGramm
<i>affigál</i>	affigo	hozzákapcsol, odailleszt	
<i>articulus</i>	articulus Artikel	névelő	Kölcsey–Jenisch
B			
<i>Biegung</i>		<i>hajlás</i>	
C			
<i>Casus</i>	casus	eset	
<i>Characteristica</i>	Charakteristische Energie		Kölcsey–Jenisch
<i>conjunctio Conjunctionalis</i>		kötőszó	Kölcsey–Jenisch
<i>Consonant</i>	consonant	mássalhangzó	
<i>Constructio</i>		összeszerkesztés	
D			
<i>Diminutivum</i>		kicsinyítő képző/szó	Kölcsey/Szószármaztatás
<i>Diphthongus</i>		kettőshangzó	
E			

²¹⁰ A szótár az egykorú, korántsem egységes szaknyelvi terminológia (Kölcsey szótárába illő) megértését, a terminológiai verziók összehasonlító vizsgálatát kívánja elősegíteni. (Lásd még: Révai Grammatica, Vol. I. 19. skk.) [a névmutató készítésével egy időben még kiegészítendő]

<i>Elisio</i>	elisio	hangzókihagyás	
<i>érzések' objectumaik</i>	Sinnlichen Gegenstände		Kölcsey–Jenisch
<i>Egyes szó</i>	einzelnes Wort		Kölcsey–Jenisch
<i>Erő (energia)</i>	Nachdrücklichkeit / Energie		Kölcsey–Jenisch
<i>energia</i>	grammatikalische Energie		
<i>Ellipsis</i>		szóelhagyás, kifelejtés	
<i>extensiv</i>	Extensiv		Kölcsey–Jenisch
F			
<i>fixirozva</i>	fixiert		Kölcsey–Jenisch
<i>flexio</i>	flexio	ragozás	
G			
<i>Gazdagság (bőség):</i>	Reichtum, Reich		Kölcsey–Jenisch
	Gewandtheit	hajlékonyság (tkp. választékosság)	
<i>genie Íróktól</i>	Original-Schriftsteller		Kölcsey–Jenisch
GY			
<i>gyök, vagy gyökérszó</i>	Wurzelwort		Kölcsey–Jenisch
H			
<i>hajlás</i>	Wendung, <i>Biegung</i>		Kölcsey–Jenisch
I			
<i>intensiv:</i>	intensiven		Kölcsey–Jenisch
<i>Interjectionalis</i>	interjencio	indulatszó	RévaiGramm
J			
<i>jel, jelentés</i>	Bezeichnung		Kölcsey–Jenisch
<i>Jóhangzás:</i>	Wohlklang		Kölcsey–Jenisch
K			
<i>képző szótagok</i>	[Bildungssyllben]		Kölcsey–Jenisch

<i>Közlő organum</i>	Mittheilungs-Organ		Kölcsey–Jenisch
L			
<i>lexicālis miveltetbetés</i>	lexikalische Bildsamkeit		Kölcsey–Jenisch
<i>lexicālis meghatározottság</i>	lexikalische Bestimmtheit		Kölcsey–Jenisch
M			
<i>mivelés</i>	Bildung		Kölcsey–Jenisch
<i>miveltetbetés</i>	Bildsamkeit Bildungsfähigkeit	[képezhetőség]	Kölcsey–Jenisch
N			
<i>Numerus</i>	numerus	szám	RévaiGramm
<i>A' nyelv' grammatikájában</i>	grammatikalischen Bau der Sprache		Kölcsey–Jenisch
O			
<i>onomatopoiemenonok</i>	Onomatopoiätis		
<i>Orthoepia</i>		helyesejtés	
<i>Orthographia</i>		helyesírás	
P			
<i>participiumok'</i>	Participien	melléknévi igenév	Kölcsey–Jenisch
<i>phrasis</i>	Phrase		Kölcsey–Jenisch
<i>Pronomen</i>	pronomen	névmás	
<i>Prosodia</i>		szótagmérés	
R			
<i>rendes szórakás</i>	Stellung der Worte]. gesetzmäßigste		
<i>Rövidség</i>	Kürze		Kölcsey–Jenisch
S			
<i>segédzavak</i>	Hilfswörter		

<i>simplex</i>			
	Substantivum	főnév	Kölcsey/Szószármaztatás
<i>syllaba</i>	syllaba / Sylbe	szótag	Kölcsey–Jenisch
<i>első syllaba</i>	Anfangssylbe	első szótag	Kölcsey–Jenisch
<i>végző syllaba</i>	Endsylbe		Kölcsey–Jenisch
<i>syntaxis</i>	Wortstellung		Kölcsey–Jenisch
			Kölcsey–Jenisch
			Kölcsey–Jenisch
<i>segédzó</i>	Hülfszeitwort		
SZ			
<i>szavak' (szók')</i> <i>összetétele</i>	Wortzusammensetzung / Zusammensetzungen der Wörter	szóösszetétel	Kolbe I.
<i>szószaporítás</i>	Bezeichnungsvermehrung		Szemere
T			
<i>tisztaság</i>	Feinheit		Kölcsey–Jenisch
<i>tudománybeli terminológia</i>	wissenschaftliche Terminologie		Kölcsey–Jenisch
U			
<i>új származások</i>	Wortbildungen		Kölcsey–Jenisch
V			
<i>Verbum, Verbalis</i>	Verbum	ige	Kölcsey/Szószármaztatás
<i>végzetek</i>	Endungen		Kölcsey–Jenisch
<i>világosság (nyilvánosság)</i>	Deutlichkeit		Kölcsey–Jenisch
<i>vocal, vocalis</i>	vocal / Vokal	magánhangzó	Kölcsey–Jenisch
Z			
<i>Zusammensetzung</i>		összetétel	JegyzésekKis
W			
<i>Wortzusammensetzung</i>		szóösszetétel	Philológiai Töredékek
<i>Wechselwort</i>		szóváltozat	KivonatKolbe

JEGYZETEK A SZÖVEGEKHEZ

1.

Jegyzések az Ortographia Ungaricáról

KÉZIRAT

Lelóhely: MTA Kt. T. Napló. 4r. 10. sz. K. 698.

IX. Jegyző Könyv. *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról*. Ad. 23. Aug. 1809 Debreczen.

Az autográf kézirat Kölcsey Ferenc IX. Jegyző Könyvében (1808–1809) lelhető fel, amely Kállay Ferenc hagyatékából került az Akadémiai Könyvtárba. A vörös, félbőr kötésű, keménytáblás, eredetileg fűzött fóliócsomóban, 209 * 168 mm nagyságú lapokon, barnás tintairású – részben francia, latin, görög nyelvű – feljegyzések találhatóak törlésekkel, szövegmódosításokkal, kiemelésekkel, lapszéli jegyzetekkel. (A 46. fólió foltos, rongyolt szélű, csonka – restaurált. A 44–45. fóliók közé Kölcsey egy kisméretű – 80 * 130 mm-es – jegyzetlapot illesztett.)

A *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról* (a továbbiakban: *JegyzésekOrtUng*) a 16–17. fóliókon található; a két 209 * 168 mm méretű fólió jobb felső sarkaiban 29–32 eredeti lapszámozás (illetve a jegyzőkönyvben elfoglalt sorrendre vonatkozó 125/10 jelölés; a fóliók jobb alsó sarkaiban 16 és 17 számozás) található. A 17. fólió versóján, a *JegyzésekOrtUng* szövegétől egy vonallal elválasztva, a „Luther’ értelmét a’ gratia’ felől elő adja Sachs Janos is az ő Wittenberg. Nachtigalljában” mondat alatt Hans Sachs „Wittenbergisch Nachtigall” című művéből vett német nyelvű versidézet található. Eme rövid Kölcsey-jegyzet minden bizonnyal a *JegyzésekOrtUng*ban megjelenő „gratia” tárgykörhöz kapcsolódik, ezért szövegét a MAGYARÁZATOK közt (*így adatik elő Moreriban*) adjuk közre.

MEGJELENÉS

KÁLLAY 1839

Jegyzések az Ortographia Ungaricáról. 3. lábjegyzet, 23–31.

Kállai megjegyzései a 3. lábjegyzetben közölt szöveghez: „Kölcsey IXdik számú jegyzőkönyvében die 23 Aug. 1809 *Debreczenben* illy jegyzést talállok, mellyet ő hihetőleg Kazinczynak levélben meg is küldött.” [Ezt következően közli a *Jegyzések az Ortographia Ungaricáról* c. szöveget. A közlést így zárja:] „Mutatják a jegyzetek eléggé a’ még 19 éves Kölcsey’ polyhistoriai ismereteit, mellyek a’ theologiai tudományokra is kiterjedtek.”

KÖM1

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. 350–353.

A kiadó lábjegyzete: „Közreadta Kállay Ferenc: Kölcsey Ferenc gyermek c. ifjúkori életrajzában, 1839.”

KÖM2

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. 815–819.

Szauder József a KÖM2 jegyzeteiben azt írja, hogy a szöveget Kerecsényi kiadása (KÖM1 350–353.) alapján közli, „kijavítva a *Jegyzések* első kiadása”, azaz KÁLLAY 1839 „szerint” (vö. 1315.). A PIM-ben található kéziratok között Szauder nem említi ezt a szöveget (vö. SZAUDER 1963, 87–98.), és nem említi a KFKiadatl. jegyzeteiben sem.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K)

KELETKEZÉS

Keletkezés: Debrecen, 1809. augusztus 23.

A *Jegyzések az Ortographia Ungaricaról* címen ismert szöveg kéziratán, a kéziratlap jobb szélén, a címmel egy sorban a következő keltezés olvasható: „Ad 23. Aug. 1809 Debreczen.”

A keletkezés időpontját illetően két forrásunk van. Az egyik maga Kölcsey, aki a *JegyzésekOrtUng* szövegét jegyzőkönyvből egy Kazinczy Ferencnek küldött levelébe másolta (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. augusztus 23. vö. MM4 *Levelezés* I. 68–72.). A másik forrás Kállay Ferenc, aki Kölcseyről írott könyvében a jegyzőkönyvből adja közre a *JegyzésekOrtUng*ot, megemlítve azt, hogy a szöveget Kölcsey „hihetőleg” levélben meg is küldte Kazinczynak. (KÁLLAY 1839, 23.) Mind a Kazinczynak küldött levélen, mind a *JegyzésekOrtUng* kéziratán megegyezően a Debrecen, 1809. augusztus 23. keltezés és dátumozás szerepel. Kölcsey levélbeli megjegyzése alapján („Bátor vagyok mégis ide irni, a’ mit ezen tárgyról jegyző könyveimben talállok [...]”. MM4 *Levelezés* I. 68.) azonban azt kell gondolnunk, hogy a *JegyzésekOrtUng* korábban keletkezett, s így a kéziratban található dátumozás utólagos hozzáírás.

A *Jegyzések* keletkezésének végső időpontjaként a Kölcsey által jegyzett 1809. augusztus 23-i dátumot fogadjuk el. A *Jegyzések OrtUng* keletkezésének körülményeit illetően röviden az alábbiak állapíthatóak meg:

1808-ban jelent meg a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* (MRR) első kötete, amelyben Kazinczy Ferenc három szöveget adott közre (Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája. Új-Szigeten, 1539.; A' legelső nyomtatott Magyar Ábécze. Krakkóban, 1549.; Prof. Varjas János' E vocálisú éneke. Debreczen, 1775.). 1808 kora őszén Kazinczy az MRR debreceni fogadtatásáról szóló tudósításokra kérte Kölcseyt (MM4 *Levelezés* I. 22. és 26.). Kölcsey eleget tett Kazinczy kérésének (MM4 *Levelezés* I. 26–27.), maga is filológiai, könyvészeti, grammatikai megjegyzéseket téve az MRR szövegeivel, illetve egy újonnan Debreczenben megjelent grammatikával kapcsolatban (lásd: MM4 *Levelezés* I. 27–28., 32–33., illetve: 43–44.; Kölcsey egyéb filológiai megjegyzéseiről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). Kazinczy, egyéb műveivel és tulajdon arcképének metszetével együtt, 1809. július elején megküldi Kölcseynek az MRR egy példányát (MM4 *Levelezés* I. 65.). Az MRR kiadástörténetéhez lásd még: BARTÓK István és STEMLER Ágnes, „Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs: Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása”, *Magyar Könyvszemle* 127, 1. szám (2011): 72-86.

1809 augusztusában Kölcsey egy levelében ismét hozzá szól az MRR-hez. Az 1549-ben *Orthographia Vngarica* címmel megjelent munka („A' legelső nyomtatott Magyar Ábécze. Krakkóban, 1549.” MRR, 129–196.) nem tünteti fel a szerző nevét. Kazinczy Ferenc „krakkói ortografus”-ként említi, és az imádságok alapján katolikusnak véli a szerzőt (MRR: 133–135, 171–180). Szombathy János sárospataki professzor (1749–1823) viszont egy korábban Kazinczynak írt levelében azt állította, hogy az *Orthographia Vngarica* előszavának elején olvasható „Az OLVASONAC ISTENi keduet kér B. A.” mondatban található monogram Batizi Andrást rejti, azaz ő lenne az *Orthographia Vngarica* szerzője. (Vö. KazLev III. 359–363. Szombathy János Kazinczy Ferencnek, Sárospatak, 1805. június 4.) Mivel Szombathy János levele a MRR-ben is megjelent (vö. uo. 171–178., lásd még: MAGYARÁZATOK), Kölcsey 1809. augusztus 23-án kelt levelében, illetve ekkora dátumozott Jegyző Könyv-beli *JegyzésekOrtUng*-ban a szerző kilétének kérdéséhez hozzászólva amellet érvel, hogy az nem lehetett katolikus, ahogyan azt Kazinczy feltételezi, de nem lehetett a zwinglianus Batizi András sem, ahogyan azt Szombathy állítja. (*JegyzésekOrtUng*: „De mennél inkább kezdem hinni, hogy a' könyvnek auctora Neophytus vólt, annyival inkább kételkedem ha valyon ezen Auctor lehetett e a' Dévai' társa Batízi?” – lásd még: MAGYARÁZATOK.)

Kazinczy válasza nem ismeretes. A Kölcsey-levelet Kazinczy ugyanakkor megküldte Szombathynak, aki hosszú levélben (vagy levelekben) válaszolt Kazinczynak. Egyetlen ide

vonatkozó levelet ismerünk (Szombathi János Kazinczy Ferenchez, Sárospatak, 1810. április 24. Vö. KazLev VII. 388–393.):

„[...] Kölcsey Ferencz Urnak betses Levelét a’ mint nagy örömmel olvastam, úgy nagy köszönettel küldöm vissza. Nem gondoltam volna, hogy eggy sokfelé el vonattatott Iffjú még a’ Magyar régiségeknek is annyira utánna járjon. Azt mondom azért szives indulattal felőle: Éljen! És ugyan ezen indulatból teszek Levelére némelly Jegyzéseket.

A’ *Batizji András* kis katekezését én 1789ben, April. Havában láttam Debreczenben a’ kollegiom’ Bibliothekájában, ’s arra is emlékezem, hogy Néhai Tiszt. Sinai Miklós Profess. Úr adta kezembe, a’ kinek keze írása is volt belől a’ Könyvetske tábláján. De már azt nem tudhatom, ha vallyon magáé volt é, vagy a’ Kollégiomé? Én mindég a’ Kollegioménak tartottam, és nagy kár, ha már most Könyvesházában nem találhatik.¹

A’ mi illeti az én állatásomat, hogy a’ Krakкаи Abéczt Reformátornak kellett írni: mert azt sürgeti, hogy a’ Szent írást minden embernek szükség olvasni, arra azt jegyzi meg *Kölcsey Úr*, hogy »hátha még magában a’ XVI. Száz-ban vóltak olyanok a’ Catholicusok közül, kik épen azt tselekedték, a’ mit az *Orthographia írja? Lásd Péchy Lukach Keresztyén Szűzkek koszor. 25 lev. 1ső lap. és 179 fol. első ’s 2d. lap. stbb.*«

Egyrésről igen sajnálom, hogy ezen helyeket mind szóról szóra ki nem írta a’ mi kedves Kölcseink; mert már azokat mindjárt haszonra lehetne fordítanom: de másrésről talám nem bánom, azért, mert egyenes okot szolgáltatott arra, hogy Pécsi Lukácscsal jobban megismerkedjem, azzal a’ tanult és munkás emberrel, a’ kiről Zwitteringer és Bód Péter még tsak nem is emlékeznek ’s Horányi is tsak két munkáját említi rövideden. Én felőle ezeket tudtam kitapogatni:

Pécsi Lukács Nemes famíliából származott derék ember, lakott Nagy Szombathban, a’ hol néki szép háza és kertje volt. Weszprémi István egyenesen Nagy-Szombathi finak írja. Virágozott a’ XVII-dik Száznak a’ véginn. Szép tudománnyal birt, és Deák Verseket is meglehetőseket irt. Patrónusa és tanulásának előmozdítója volt Telegdi Miklós, először Esztergomi Prépost, azután 1579–86. esztendőben Pécsi Püspök, és az Esztergomi Érsekségnek Vicarius, azon idő részében, mellyben 23 esztendeig (t. i. 1573-tól fogva 1596-ig) azon Érseki Szék üres volt; a’ ki hasonlóképen Nagy-Szombathban lakott, oda lévén általtétetve az Esztergomi Káptalan, mivel hogy akkor Esztergomot a’ Török bírta. – Hivatalát a’ mi illeti, volt Pécsi Lukács az Esztergomi Ekklesziának Fiscális, a’ mint ő maga fel-jegyzi. A’ maga Vallása aránt különös buzgósággal viseltetett, és a’ különböző felekezetek felől nem kedvező, hanem inkább kemény pennával szokott írni. Úgy látszik, a’ XVI-dik Száznak vége táján hólt-meg. Munkái, a’ mellyeket én tudhatok, ezek: — — — 1., »*Epitome Perum Hungaricarum, auctore Petro Ransano, apud Mathiam Regem, olim Regis Neapolitani, sciennium Legato Impressum Tirnaviae: elimatione et relectione Lucae Peechi Pannony. 1579. 8°.*« Ez a’ Ransanus Históriájának második kiadása, a’ melly bővebb a’ *Sambucus* kiadásánál. Nevezetesen, meg-vagyon benne azon Oratio is, mellyet tartott *Ransanus* Mátyás Királyhoz, és Beatrix Királynéhoz, a’ melly Oratiót kár hogy ki nem nyomtattatott *Schwandtner*, a’ Magyarok viselt dolgai íróinak ki-adásában.* (*Scriptores Rerum Hungar.

¹ MM4 Levél: „Ő azt mondá, hogy a’ Debreczeni Bibliothecaban Batizinek általa említett könyve meg-van, de én azt ott hijába kerestem, mert ott nincs, sem pedig a’ Catalogusba fel nem íratott.” (MM4 *Levelezés* I. 68.)

Tom. I. Num. IV.) Vagyon ajánlva Telegdi Miklós Püspöknek a' Pécsi Patrónusának, a' kit ő különös Deák versekkel is meg-tisztel. – Meg-vagyon nálunk.

2., *Keresztyen Szűzeknek tisztességes koszorója, avagy Lelki füves kert.* Nagy Szombat. 1591. 8° Felette ritka könyv. Hoszszan leírja, 's igen megdítseri Weszprémi Biog. Med. Cent. alt. G. pr. p. 176. Úgy reménylem, hogy a' Debreczeni Kollegiom Bibliothekájába adódott-bé a' Weszprémi kezében megfordult Darab és épen ezt olvasta-rneg Kölcsey Úr is. Ez nálunk nintsen.

3., *A' Sz. Ágoston Elmélkedései.* Béts. 1591. 8°. Lásd *Horányi Memor. Hung.*

4., *A' Testi hét irgalmasságokról.* Nagy-Szombat. 1593. 8°. Leírja gondosan Sándor István Úr, *Sokféle Holm. VIII. Bar. 62. Lev.*

5., *Az Keresztyéni Hadakozásnac Tüköre,* Pécsi Lukács által. 8°. Ezt tsak az Iffjú Rákóczi Sigmond, 1ső Rákóczi György kissebbik Fia' Bibliothekájának (mellyet ő 1652-dik esztendőben, mellyben meg-hólt, a' Pataki Kollégiomnak testált) nálunk most is meglévő Laistromából tudom.

6., *Agendarius Liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis Sacramentis, benedictionibus, et aliis – Ecclesiasticis functionibus, Parochi – in Dioecesi Strigoniensi utuntur – – Elimatione et relectione Lucae Pecchi Fiscalis Eccles: Strigoniensis, secundario impressus.* Tírnau. 1596. 4°. Készitette vólt ezt még 1583ban Telegdi Miklós Püspök; újra ki-adta Pécsi Lukács. – A' Tektes Úr előtt nagyon ismeretes munka.

7., *Monoszlói András,* Psoni Praepost, Telegdi Püspök bizonyos írásának oltalmára adott ki egy könyvet ilyen nevezet alatt: »*Apológia a' közönséges kerestyén Hít ágazatinac oltalma Dávid János (Református Pap) felelete ellen, ki ellenzetté Telegdi Miklós Pecchi Pispöc irását.*« Nyomt. Nagy-Szombatba. 1588. 4°. – Úgy tartom, hogy ez a' könyv a' Pécsi Lukács fel-vigyázása alatt nyomtatott-ki. Az bizonyos, hogy ő ezen munkát kilencz Deák Distichonokkal ditsérte-meg, mellyek az Előljáró Beszéd után ki vágnak nyomtatva. így kezdődnek azok: — —

»*Surgit opus, dextro quod cernis numine lector,
surgit ab excimio pagina docta viro. etc.*«

A' végi így vagyon: — —

»*Hostes si fidei pergis cognoscere avitae
Falsa, qui sectas, sub pietate struunt:
Mente lege haec placida, nihil hic nisi ver a docentur
Bavidis cernes, tristia fata, rogos.*«

Lucas Peechi.

8., Ugyan *Monoszlói András* nevezetes könyvet írt Magyar nyelven: »*Be invocatione et Veneratione Sanctorum. Az Szentec hozzáánk való segítségekerüik* 's a' t. Nyomt. Nagy-Szombatba. 1589. 4°. Ezen munka eleiben *Pécsi Lukács* egy Epigrammát botsátott. Az ő Epigrammája ellen pedig más Epigrammát írt *Újfalvi Imre,* Debreczeni Professor ilyen titulus alatt: *Antitbesis qua-respondetur ad Epigramma Luca Peechi scripto de Invocatione et Veneratione Sanctorum Andrea Monszlói praefixam.* Ki jött ez Gyarmati Miklós azon könyvének elein, mellyet írt *Monoszlói András*nak közelebb leírt munkája ellen. Nyomt. Debrecz. 1598. 4°.

9., Ugyancsak *Monoszlói András* ugyan azon esztendőben adott ki egy könyvet, *De cultu Imaginum. Az idvösségre intő Kepeknek tiszteletiről.* Nyomt. Nagy-Szombat. 1589. 4°. Ennek eleiben már *Pécsi Lukács* nem valami rövid Epigrammát, hanem egy hoszszas, de fontos Előljáró Beszédet készített, a' mellyből megtetszik, hogy ő a' Sz. Írásban (mellyre mind untalan citál) és az Ekklesiai Atyák Írásiban nagyon jártas

ember volt. Beszédének ajánlását így kezdi: »*Az Jesus Christusnac drágalátos szent vérével meg váltót hív Catholicus Közönséges Keresztényeknek, Pechi Lukács, lelki és idvösséges testi iokat kévan.*« Ezen beszédében igen szépen le írja a' Lelki Tanítóknak kötelességeket. Hanem az különös benne, hogy az Aszszonyoktól tilalmazza az írások olvasását, a' többek között így szólván: »*Szent Pál Apostol nag' chendes halgatast paranchol az aszón alatoknac, mellyel fenyegetni akarta, hogy az aszony embereket nem illette az írasnac olvasása.*«

Meg-vallom, hogy kételkedem benne, hogy ezen mi Pécsi Lukácsunk, a' Sz. írás' olvasására nézve, az Orthographia írójával egy értelemben lehetett volna. Tudom, hogy ő maga azt szorgalmasan olvasta: tudom hogy abból sok helyeket ki írt; el hiszem, hogy annak parantsolatának megtartására mindeneket serkengetett: de hogy éppen annak olvasását mindeneknek, a' köznépek-is tanátsolta és szükségesnek hirdette volna, a' mit tselekszik Batizi a' Magyar Orthographiában (mellyet ugyan tsak azon czélból készített, hogy a' köznép is meg-tanulván Magyarul olvasni, olvashassa maga született nyelvén a' Sz. írást), azt éppen meg nem foghatom. Ugyan is:

1ször. az előttem lévő *Agendarius* mellyet ő ki adott, a' Gyónást halgató Egyházi Személynek szájában ilyen kérdést ad: »*Legelőszzer azt kérdem tőled ha tevellygettel e' valamikor a' hit dolgában. Tartottal é, avagy tartasz e valami oly velekedést, – mely a közönséges Romai egyháznac hitivel ellenkező, avagy attúl különböző?*« (Lev, 81). – Már pedig ha ő az Orthographia Írójával egy értelemben vólt a Sz. Írás olvasása felől; úgy nyilvánosságosan, a' Tridentomi Ekklesiái Sinattal, és a' IVdik Pius Pápa rendelkezésével 's következő szerint a' Közönséges Római Egyháznak hitvei ellenkező vagy legalább attól különböző velekedést tartott. IVdik Pius Pápa azt rendelte, hogy a' külső vagy-is világi emberek, tsak a' Püspöknek engedelmével, 's a' helybeli Lelki Atyának tanátsából olvassák a' *magok nyelvekenn* a' Bibliát. Lásd ezen dologra *J. Franc. Buddei Miscell. Sacr. Part. III. Bissert. VIII. pag. 281. Seqq. Jena. 1727. 3 Tom. 4°.*

2ször. Ugyan azon *Agendarius*, éppen az említett helyenn Lev. 82 illetén kérdést teszen a' Gyónó személy eleibe: »*Vetekettel e' paraszt lévén a' hit felől?*« Ezen a' nevezeten, *paraszt*, azt érti, hogy *világi, Secularis, Laicus*. Meg-tetszik az önnön magából is: mert alább Lev. 103., 104 így szól a' Gyónásról: »*Nec satis est examinare poenitentem de peccatis, nisi etiam de singulorum – circumstantiis examinatur.*« — — — —

»*Primo de loco sic: Hol mivelted azt, titoc helyen é avagy a' hol egyebek is láthattac? – A Szentegyházba é, vagy paraszt helyen?*

Secundo de tempore: Innep napon e, avagy köznapon?

Tertio, de persona confitentis: Egyházi ember vagy é, vag' szerzetes, vagy paraszt?

Quarto, de conditione poenitentis: Házas ember vagy é vagy Özvegy? Nemess e, vagy Nemtelen? vag'on é valami tisztet? míves vagy é, vagy szántó, vagy szolgáló ember?« s. a t.

De még világosabb Monoszlói Andrásnak a' Pécsi Lukács által meg-dítsértetett, 's fellyebb (nro 7) le írt *Apologia* nevezetű Könyvéből; mert ő az Anyaszentegyházról tanítván, ekképen ír Lev. 251. »*Valaki ebből (az Anyaszentegyházból) ki essic, és tőle el szakad, az az eretnec és Antichristus Synattya, holot sem Pap sem Pispöc ninchen, hanem az mint Tertulianus mondgya, Incerta sunt officia Ecclesiae apud haereticos, hodie qui laicus, cras sacerdos, hodie qui miles, cras Episcopus: Ha ki ma (ugymond) paraszt, holnap pap, a' ki ma vitéz, holnap Pispöc.*« – Ezen. szerint adja ezt elől másod ízben is Lev. 334. – Ugyan ezt tselekszi *Veres Balás*, Bihar Vármegyei Fő Nótárius, a' Verbőczi István Tripartitumának Magyar fordításában (Debrecz. 1565. Fol.), a' ki Part. 1. Tit. 2. ezt a' szót *secularis*, éppen így fordítja: mellyért ki is kél ellene *Sándor István* Ur. (Sok féle. VIII. Dar. Lev. 295.) így írván: »*Veres Bálás rútol hibázott, midőn Verbötzinek Tripartitumat fordítván, a' Világi Fő embereket, Jobbationes Regni, Paraszti Uraknak nevezte.*« Nem tsudáлом,

hogy ki-kél ellene Sándor István Úr; én is meg-vallom, hogy semmi fundamentumát nem tudhatom, miért fordítatik a' *Secularis*, vagy *Laicus* ekképen: azonban látom azt tsudálkozva, hogy a XVI-dik és XVII-dik Százban más írók is sokann a' Világi Személyeket közönségesenn így nevezték, és ezen nevezettel szokták az Egyházi Személyektől megkülömböztetni. Lehet erre példát látni a' *Benczédi Székely István* Chronicájáb. Lev. 98: 148: 178: az *Alvinczi Péter* Itincarium Catholicum-jában. Lev. 48: 86: 97. stbb.

De ez a' Jegyzés tsak az Agendarius szavainak világosabb értésére szolgál. Hanem a' mi már a' kérdésben levő dolgot illeti, én kinteleníttem ebből ekképen okoskodni: Pécsi Lukács az ő általa ki adatott Agendariusban meg nem engedi a' Világi embernek a' hitbeli dolgok felől való vetélkedést 's disputálást; sőt úgy nézi azt, mint az első Parantsolat ellen való tselekedetet. Hogy lehet hát fel-tenni felőle (ha tsak maga magával nem ellenkezik) hogy az Orthographia írójával egygyütt, a' Sz. Írásnak olvasását, mindeneknek, a' köz népnek is javasolja, sőt szükségesnek tartsa? hiszen a' Sz. Írás olvasásának illetően közönségesen való javaslása által épen ajtót nyitna mindeneknek a' hit felől való vetélkedésre, 's minden hitbeli dolgoknak megrostálására.

Azomban látni való, hogy mind az, a' mit én ezen dologról írtam s írhattam, tsak gyanítás és okoskodás; Kölcsey Úrnál vagon pedig a' bizonyos szemmel látás. Kérem azért alázatosan a' Tektes Urat, méltóztasson egy Levélben ki-kérni azon sokszor tisztelt jó Úrtól, hogy írja le szórói-szóra 's betűről-betűre Pécsi Lukácsnak ezen tárgyra tartozó értelmét, 's küldje el hozzánk. Ha úgy találna lenni a' dolog, hogy Batizi és Pétsi a' Sz. Írás olvasása felől épen egyet értenek, úgy én ebben egy új erősséget fognék mindjárt találni annak az előttem igen kedves igasságnak meg mutatasára, hogy *lehet is, szükséges is a' különböző keresztényen felekezeteknek apródonkint egymáshoz közelebb-közelebb lépni [...]*”.

Kazinczy ezeket a levelet elküldte Kölcseynek (vö. MM4 *Levelezés I.* 123., illetve 135.), aki így reagált (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1812. január 14. Vö. MM4 *Levelezés I.* 135–136.):

„Prof. Szombatinak tudománnyal teljes leveleit Semlyényben a' Ref[ormátus]. Praedicatornál tetetem-le. Alázatosan köszönöm Edes Uram Bátyámnak *azoknak* közöltetését. Péchy Lukácsnak kérdésben forgó könyve dr. Veszprémié vala, de most nem a' Debreczeni Bibliothecájé mint a' tiszteletre méltó férjfiú hiszi. Midőn ezelőtt mintegy hat évvel Veszpréminek könyveit elvesztegették, Péchy Lukács hat Xrért nékem engedtetett. Pesten létemben Horvát' kedvéért oda hozattam a' könyvecskét, 's mind eddig nála van. Azon helyeket még is, mellyeket Prof. Sz[ombati]. kiirattatni kívánt, midőn nem régen könyveimet a' porból mellyben a' tavaszi gyűlések olta heverték felszedém, holmi elfeledett írásaim közt megtaláltam, de hogy ide is leírjam őket, méltóknak nem hiszem. Ott nem mondatik egyéb, hanem hogy a' gyermekekkel sz[ent]írásbeli némelly helyeket 's történeteket kell tanúlatni, 's meg nem foghatom, hogyan következtethetém én azokból azt, a' mi most újra látott levelemben belőlök következik, 's pirúlnék, ha azon gondolat nem emelne, hogy a'kkor gyermek valék, 's már két évtől fogva tudom, milly félre vezethetnek bennünket az Umbraticus Doctorok, 's a' rosszúl vezérelt philomathia. Et ideo ego adolescentulos existimo in scholis stultissimos fieri. Mint szól Petronius.”

A *JegyzésekOrtUng* keletkezésének egyéb összefüggéseiről, Kölcsey filológiai-nyelvtudományi orientációjának kezdeteiről, jegyzőkönyveiről, illetve a szöveg státuszának változásáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A *JegyzésekOrtUng* c. szövegnek két hiteles szövegforrása is van, az egyik Kölcsey *Jegyző Könyve*, a másik egy Kazinczy Ferencnek küldött levél (erről lásd: KELETKEZÉS). A két forrás szövege lényegében megegyezik egymással – az eltérések elsősorban a szövegek műfaji státuszából (magánjegyzet, illetve elküldött levél) következnek.

A szövegkritika csak a jelentősebb – szemantikai, szintaktikai – eltéréseket jelzi a *Jegyző Könyv* kézírata (a továbbiakban: Kézirat), a levélközlés (a továbbiakban: MM4 Levél) és az első megjelenés (KÁLLAY 1839) és alapján. A KÁLLAY 1839 megjelenítését azért tartottuk szükségesnek, mivel több későbbi kiadás (KÖM1, KÖM2) alapul veszi (lásd még: MEGJELENÉS), számos helyen hibás olvasatokat eredményezve.

A közreadás során nem tartottuk meg Kölcsey kézírásának jellegzetességét, miszerint az *s* betűt *f* betűvel írja (kivéve a szóközi *sx*-t, ahol ez nem egyértelműen megítélhető); a kézirat egyéb rövidítéseit [ ]-ben oldottuk fel.

A Kézirat a régiség szövegeinek idézésekor megőrzi a magánhangzók eredeti nyomdai jelölését. Azaz az *ö* hang jelölése az *o* betű fölé tett *e*-vel történik, amelyet átírtunk *oe*-vel ad vissza; az *ü* hang jelölése az *u* betű fölé tett *e*-vel történt, ezt *ue*-vel adjuk vissza. A *gy* hangot a *g* betű fölé tett vonás jelölte, ezt mi a *g'* jelöléssel; a *ω* hangot pedig a *cx'* jelöléssel adjuk vissza.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

(A magyarázatok kialakítása során nagymértékben támaszkodtunk a szöveget legutóbb levélként közlő *MM4 Levelezés I.* vonatkozó jegyzeteire [662–668].)

Ortographia Ungarica – Hivatkozott mű: [DÉVAI BÍRÓ Mátyás] *ORTHOGRAPHIA VNGARICA. Azaꝛ, Igaꝛ iraz Modiarol valo tudoman' Mag'ar n'eluenn irattatott. Mostan pedig vionnan meg igazytatott, es ki niomtatott* [Krakkó, 1549.]. Az *Ortographia Ungarica* első kiadása, mely 1538–39-re vagy még jóval

előbbre tehető, elveszett. A címlevél után áll *Az olvasónak isteni kedvet kér B. A.* kezdetű előszó, amelyet egy ábécé, a magyar hangok írásának szabályai, a Tízparancsolat, néhány imádság és szentírási idézet követ. A nyomtatvány végén az arab és római számjegyek táblázata található. A kolofon felett C. D. M. monogram áll. A mű a szerző nevét nem tünteti fel.

Id. Révész Imre az utolsó lapon levő C. D. M. monogramot „Csinálta Dévay Mátyás” szavakkal oldotta fel, és helyesírási szabályok alapján bizonyította, hogy a szerző Dévai Bíró Mátyás. A „B. A.” monogram mögött Abádi Benedeket, a Sylvester-féle *Új Testamentum* (Sárvár 1541.) nyomtatásának befejezőjét látja. Ő lehetett az *Orthographia Ungarica* e „megigazított” kiadásának sajtó alá rendezője és talán megrövidítője is. Vö. id. RÉVÉSZ Imre: *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*, Pest, 1863, 99-103., illetve: 109-110.

Pr[ofessor]. Szombati azt állítja – *Szombathy János* (1749-1823), Sárospatakon professzor, ahol 1783-tól történelmet tanított, 1785-től pedig a kollégium rektora volt. Kölcsey Szombathy levelét az *MRR*-ből ismerte. A *Jegyzések OrtUng* jobb érthetőségének érdekében teljes egészében közöljük Szombathynak az *MRR*-ben közreadott levelét (*MRR* 171-178.), amellyel Kölcsey filológiai vitába szállt (Szombathy János Kazinczy Ferencnek, Sárospatak, 1805. június 4. Vö. *KazLev* III. 359-363.):

„Tekintetes Úr

Drága Nagy és Jó Uram!

Nékem úgy látszik, hogy a' kis *Orthographia Vngarica*, ha egy részről keveset ad is, azt más oldalról bőven ki pótolja. Ugyan is, ő belőle láthatni azt, mitsodás volt a' *Magyar Literatura* a' maga böltsőbeli tsetsemőségében. Légyen hát ő a' maga nemében tsetsemő; a' Silvester munkája gyermek; a' Molnár Albert Magyar Grammatikája fel-serdülő iffjú, 's így tovább-tovább a' Debreczeni Magyar Grammatikáig, a' melly már megért idejű férjfiú: így-is megmarad az ő gyenge idejének méltó kedvessége. Melly nagy betsben tartjuk az 1540. tájban született bárdolatlan nyomtatványokat! talán nagyobbban, mint a' nyomtatás mesterségének Amsterdami remekmunkáit. Melly nagy betsben tartanánk, ha az 1-ső Mátyás Király idejében nyomtatott valamely Magyar könyvetskét, ha tsak egy kis kalendáriomotskát mutathatnánk-is! Továbbá láthatni ezen könyvetskéből, mit dolgozott a' Reformatio, ha szintén tsak oldalaslag-is, a' Magyar Literatura körüi, 's mitsoda bé-hatása volt abban. – De még azt-is tanítja ez, melly hasznos dolog légyen a' tudományok elő-menetelére, tsak az apróbb könyveknek is közönséges könyvesházakban való öszve-szerzése 's meg-tartása. Be nagy örömére lett volna a' híres Molnár Albertnek, ha ezt a' kis Orthographiát és a' Silvester Grammatikáját láthatta volna. De ő, a' ki pedig sok régi ritkaságokat fel-keresett 's ki-is nyomtatott, ezek felől nem tudott semmit-is: mellyre nézve a' maga Magyar Grammatikájának (Hanov. 1610. 8°.) Előljáró Beszédében így panaszkodik: »*Ego quern sequer, quemque fugerem. habebam promus neminem.*« Ugyan ottan azt-is írja maga felől, hogy a' Székely István Krónikájánál, melly 1558-ban jött ki, régibb Magyar könyvre nem található. El-hiszem, nagyon el-bámúlna, ha láthatná a' Sándor István Úr Magyar Könyves Házából, hogy már a' Székely István krónikája előtt leg-alább 27. Magyar könyvek ki-jöttek vólt nyomtatásban,

‘s még most-is sajnállaná, hogy azokat nem láthatta. – Meg-érdemli hát sok tekintetből ez a könnyetske (úgy tartom), hogy Silvesterral együtt újra világot lásson.

A’ mi már nézi ennek az ő Szerzőjét, az egyenesen Református ember vólt, sőt Reformátor. Meg-tetszik az e’ következendőkben:

1-ször. Mert az egész Előljáró Beszédjenek az a’ Summája, hogy a’ Sz. Irást minden ember olvassa; sőt ezt az Orthographiát-is epen abból a’ tzelből írta, hogy a’ kösség is meg-tanulván Magyarul olvasni, olvashassa a’ Bibliát »*Erre kedig, úgymond, **hog’ az kessegh es olvashassa az szent irást***« ‘s a’ t. *Meg kell azert azt nekönc tanulnonc, hog’ **olvashassuc minnaian az szent irást*** ‘s a’ t. Sőt már a’ tilulussában is ide néz, fel-tévén sz. Márknak ezen szavait: *Nem azért tévelgetec é, hogy az irásokat nem tuggatoc.* A Sz. irás olvasásáról való ezen tudomány pedig, különösen a’ Reformátorok értelme, ‘s reformálásoknak egy nagy eszköze vólt. Innen egy 1544-ben készült Énekben így írnak: *Nézz, én azt mondom, jól te az szent irásra.* Továbbá: *Semmi ninczen erről lám az szent irásban.* Más Énekben pedig, melly 1549-ben íratott Tállyán, így panaszkodnak a’ régibb időről: *Az Bibliának nem vala híre.* ‘s a’ t. – Ellenben tudjuk, hogy még 1626-ban is, *Káldi György* az ő általa Magyarra fordított Bibliához ragasztott *Oktatásban* azt sürgeti: *Nem szükség hogy mindnyájan olvassák a’ Szent Irást.*

2-szor azt bizonyítják ugyan azon Előljáró Beszédjenek ezen szavai-is: »*hog’ tudacozhassonc az Isten acarattairul. es, hog’ **enni soc tévelgesbe** leg’en mibez tamazodnonc.*« Szokott szollások vólt ez az akkori Reformátoroknak, melly szerint tévelgésnek nevezték azon vallásbeli régibb értelmeket és szokásokat, a’ mellyeket ők reformálni kívántak. Fel-teszek vagy két példát azon régi, épen Reformatiókori Énekekből, mellyek ki adattak, a’ többek közt, Molnár Albert által, a’ Jubiláns esztendei Predikátzio véginn. Oppenheim, 1618. 4°. Egyik így végződik:

*Ezer öt százban és negyvenkettőben Mikor írának, ezt szerzéc énekben, hogy keresztyénség vala **tévelgésben.***

Másik (mellyet fellyebb is emlitem ‘s épen 1549-ben íratott) így:

*Tállyán ez kele úy esztendőben Ezer ötszázban negyvenkilencben, hogy fel ébrüllyen minden Istenben, senki ne éljen már **tévelgésben.***

3-szor. a’ Tíz Parantsolat-is Reformátort bizonyít, melly meg tetszik a’ 3dik Parantsolatból (ekkor még úgy számlálták), mellyel így ad elől, még pedig különös magyarázattal: *Meg emlékezzel rola, hog’ az Szombatot szenteld, az az szent dolgokba foglald.* – Ellenben a’ Nagy-Szombati Agendarius (melly ki jött 1596-ban) pag. 84. így ír: *Az harmadic parancholai im ez: Meg emlékezzel rulla, hogy az innepet meg szenteld.* A’ Canisius Péter Magyar Catechismusában pedig így van: *Meg emlekezzel róla, hogy Ünnepeket szentelly.* (Nyomtatt. a’ többek közt Budán 1730. 8°.) Épen így van ez azon Öreg Katechismusban-is, a’ melly a’ Normális Könyvekkel együtt jött ki Budán 1781. 8°. Így van a’ Kassai ABCes könyvben is, melly ki jöti 1768ban ‘s a’ t.

De az Angyalí Üdvözlet is tsak félen vagyon ezen orthographiában, ha öszve vetjük azzal, a’ mint vagyon az említett Canisius Péter Catechismusában: mert ki van ez hagyva: Sancta Maria Mater Dei ora pro nobis penatoribus etc. – Azt-is láthatjuk hát innen, hogy mitsoda gráditson állott akkor a’

Reformatio; mert bizonyos az, hogy sok régiebb vallásbeli szokások a' Reformátusoknál is megmaradtak soká: p. o. az oltárok meg voltak 1552dik esztendeig. Prinyi Gábor, az a' buzgó Református Úr, az osztát, keresztet 's hasonlókat, nem tsak el nem hagyta: de az azokat el hagyni akaró Papokat nem is szenyvedhette. Conf. Lampe H. E. H. p. 138. Méltó meg nézni erre a' dologra azt-is, a' mit jegyez meg Bod Péter Gál-Szétsi Istvánról. Magy. Ath. Lev. 90.

Háttra vagon még az a' kérdés, hogy nevezet szerint vallyon ki lehetett ezen könyvetskének írója? Én erre bátorkodom azt felelni, hogy nem más, hanem *Batízi András* volt. Okaim ezek:

1. Mert az akkori Református Irók 's közönségesen is az akkori Reformátorok közzül, egyedül tsak ő reá illenek a' B. A. betűk.

2. Mert épen azon időben nyomtattatott ki az ő kis Katakésisse Krakkóban, mellyel éltek sok ideig a' Reformátusok. Egész gyönyörűséggel néztem ezen dologra Sándor István Urnak Magyar könyves Házát, a' hol Lev. 2. ezek vagnak:

1549, Krakko. Igaz Írásmódjáról való tudomány magyar Nyelven 8°. (Tegyük hozzá, ez eredeti kiadásból: Irta B. A.) 1550. Ott. A' keresztényi Tudományról való rövid könyvetske. 8°. Ir. Batízi András.

Ha a' katekésissének ezen első ki adását meg lehetne kapni, 's az írás módját látná az ember benne: az is igen nagy erősség lenne az Iró felől. Meg van a' Debreczeni Colleg.ban: de nem tudom mellyik ki-adás.

3. Az Előljáró Beszédjében 's másutt lévő ezen írás módja: *Ammi Üdvözítenc: ac kesség* 's a' t. mint egy ujjal láttatik mutatni Dévai Mátyásnak: véle egy értelemben lévő kedves társára. Annak a' Dévainak, a' kiről mondja Silvester, hogy: *Devains noster literis perdidit hujus articuli extremam literam et adversam sequentes litteras immutari dedere...ab barát, ac Christus etc.* (NB. Úgy gondolom, hogy ezen Jegyzése Dévainak tsak kéz írásban vólt, 's úgy is maradt.) Már pedig Dévai Mátyás és Batízi András együtt reformálták Újhelyt, együtt Drágfi Gáspárt: a' honnan együtt is szoktak járnai a' Historicusoknál. Lásd Lampe H. E. II. p. 70: 127: 598. Eggyüvé köti Pázmány Péter is a' Kalaúzban. És hogy többet ne emlittsek, *Schesaens* így adja elől ezt a' két Reformátort:

Excellens etiam Dévay pietate Mathias

Dicendi voluit tanta abertate, Lutberi

Vngarici at vulgo praeclarum nomen haberet.

Huic etiam Andream Batysi iunxisse licebit.

Is verum ardenti flagrabat amore docendi,

Non aliis virtute minor, pietate cel arte.

Ruinae Pannon. L. I. ex edit. Ederi. Cibin. 1797. 4°. pag. 53.

Meg-jegyzést érdemel az is, hogy valamennyi Magyar könyvek ki jöttek a' XVIdik Száz közepe táján 's az előtt Krakkóban, azokat mind Zemplén és a' véle szomszédos Vármegyebeli Irók készítették. Komjáthi Benedek, a' ki a' Sz. Pál Leveleit ki adta 1533-ban, a' Prinyi Gábor Özvegyénél lakott vagy Abaújban vagy Zemplénben. Gálszétsi Ist[ván]. és Ozorai Imre Zemplén Vármegyéből valók

voltanak. Benczédi Székely István Liszka, Szikszai és Gönczi Tanító volt. Mind ezeknek munkáik Krakkóban jöttek ki. Lásd *Sándor István* Könyves Házát.

Ezek közül való volt Batizi András is. Tanult ő Vittenbergában 1541ben. A' Hazában volt Ujhelyi, Erdődi, és Tokai Prédikátor. Az első Reformatorok között való volt; de *Helveticae Confessionis*nak tsak Prolepsis által lehet mondani; mivel Magyarországon 1567ben vétetett bé először a' Helvet. Confessio; meg tartatván mindazáltal az Aug. Confessio is. Az Aug. Confessiot tartotta Batizi András is (Lampe H. E. H. pag. 93.), úgy mind az által, hogy az Ur Vatsorájára nézve a' Helvetziaiakkal értett, valamint Dévai Mátyás is, és mások. Az ő kis katekésisse kézi könyv volt sokáig a' Reformatusoknál. De hibásan írja Bod Péter: Magyar Ath, Lev. 32, hogy Batizi *Mibály* írta volna azt. A' hibát vette Lampeból, a' ki így ír H. E. H. p. 127. *Antiquissima est Catechesis Reformatoris Michaelis Batisii, ejus qui . . . Ujbehyim reformavit.* Ez tsak siető penna hibája: mert hogy Ujhelyt Batízi András reformálta, azt tanítja maga is Lampe p. 70: 97: 598. Jól írja Bód Péter is Dissert. de Reformat. Hung. Ministris: »*Batizj Andreas, primus (ob. primis) hic fuit ex Reformatoibus Catechesin fidei rudimenta complectentem ediderat, quae diu in usa fuit etc. loco normae discentibus.*« Vid. *Gerders. Scrin. Antiquar.* T. VII. p. 352.

De elég legyen ennyi Batiziról 's az ő kis könyvéről (ha helyesen találtam az ő munkájának), mert már a' Levelem egész Dissertatióra változott. Meg nem álhatom mind az által, hogy ennek ki nyomtattatására újra ne indítsam kérésemmel a' Tektes Urat. És vajha találkozna valaki, a' ki több illy régi ritkaságokat is ki nyomtattatna a' közönséges haszonnak tekintetiből. Illyenek vólnának Szikszai Fabricius Balásnak Halotti Oratioi, melleket mondott Prinyi Gábor, Ország Ilona, Balsarati Vitus János, és Székely Klára felett, 's más hasonlók.

Baksai Ábrahám Selmetsz-Bányai fi, hogy valami Magyar munkát adott volna valaha ki, vagy hogy a' vallást tzeelőző intézetekben bele is avatkozott vólna, annak semmi nyomát nem láttam.

Többire maradok egész tisztelettel – a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája Szombathy János mk.”

a' Munkát – ti. az *Orthographia Ungaricát*.

Reformator – itt: vallásújító

Batizi András – (1515 k. – 1546 után) református énekszerző. A Szatmár megyei Batizon született, Gálszécsi tanítványaként Kassán tanult, majd 1530-tól ugyanott iskolamester volt. Utóbb Szikszón lett rektor. 1542-ben a wittenbergi egyetemen járt; 1545-ben tokaji prédikátorként működött. Keltezett énekei közül az utolsók 1546-ból valók.

az egész Előljáró-Beszédjének az a' summája – ti. az *Orographia Ungarica* előszavának lényege, összegrzése.

a' mit ő Káldiról mond – Az 1. argumentum végén írja Szombathy János: „tudjuk, hogy még 1626-ban is, *Káldi György* az ő általa Magyarra fordítottatott Bibliához ragasztott *Oktatásban* azt sürgeti: *Nem szükség hogy mindnyájan olvassák a' Szent Irás'*”. *Káldi György* (1573–1634) hivatkozott műve: *Szent Biblia. Az Egész Keresztységben bévött Régi Deák bötűből. Magyarra fordította. A Iesus alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap.* Bécs, 1626.

Pechy Lukach – *Pechy (vagy Pécsi) Lukács* (1548–1604) az esztergomi káptalan ügyvivője és jegyzője volt. 1595 k. Nagyszombatban élt saját házában, orvoslással s különösen botanikával foglalkozott. Róla lásd még Szombathy János levelét: KELETKEZÉS. Hivatkozott műve: *Az keresztjén Szűzeknek Tisztességes koszorioia*. (Nagyszombat, 1591. A könyvvel kapcsolatos polémiához lásd még: KELETKEZÉS, Szombathy János levele, illetve Kölcsey Ferenc levele.) Kállay Kölcsey Ferenc ifjú koráról szóló könyvében azt írja: „Akkor-tájban történt Veszprémi híres könyvtárának árverése is, melly darabonként adatott el a’ Collegiumban. Olcsón ‘s könnyűmóddal lehetett itt könyveket szerezni. Péchy Lukács’ *szűzek’ koszorija* így került Kölcsey’ kezébe, mellynek nyomban is hasznát vette az *Orthographia ungarica* feletti perben, melly Szombaty és Kazinczy közt kifejlett.” (KÁLLAY 1839, 23.)

A Kölcsey által idézett szakasz átírata: „*Az első jóságos erkölcs nem egyéb az Isten ígéhez és szolgálatjához való jó kedvnel – – gyakorta az egyházhoz menni – – gyakorta az oltári szentséghez járulni és azzal egyesülni, az rövid keresztjéni tudományt, az Katekizmust magyarázatjával megtanulni, amellet egynehány Psalmusokat és a Szent Írásból néminemű Mondásokat és Szentenciákat megtanulni. [...] Efféle tanuló helyeken pedig kívántatik, hogy a tanító asszonyállatok, a leányzókat, ha méltónak ítélik lenni (de nálunk Magyaroknál nemigen díszes) olvasni taníthatás mellett a hitnek és a keresztény tudománynak fundamentumaira szüntelen oktassanak, annak magyarázatjára őket oktattván. Továbbá naponként valamint szép mondásokat a Szent Írásból, főképpen az Újtestamentumból kiszedni és vélek megtanultatni – egynehány históriát a Bibliából stb.*”

Decalogusból van véve – *Decalogus* [gör.–lat.] Tízparancsolat

A’ Zwinglianusok, v[agy] Calvinianusok – Zwingliánusok vagy Kálviniánusok, ti. Zwingli és Kálvin követői. *Ulrich Zwingli* (1484–1531) svájci reformátor. Tanai egyes pontokon eltértek Lutherétől, aki az eredendő bűnről, a szabad akaratról, a megigazulásról Szent Ágoston nézeteit vallotta, míg Zwingli erősen hajlott Pelagius (jegyzetet lásd később) felé; a fő eltérés köztük az úrvacsora tanára nézve volt (lásd még későbbi jegyzet is). [*Calvin vagy Calvinus*] *Kálvin János* (1509–1564) svájci vallásújító; a lutheri reformáció hitelvei alapján önálló vallási rendszert alakított ki. Fő műve: *Christianae Religionis Institutio* (Genf, 1536). Magyarul Szenczi Molnár Albert fordításában: *Az Keresztjéni Religiora es igaz hitre való tanitas* (Hanau, 1624).

a’ Lutheranusoknál bejönni – lutheránus, azaz *Martin Luther* (1483–1546) reformátor követői.

Ember Pál ellen Klein 50 argumentumokkal mutatta – *Ember Pál* (1678–1710). Hivatkozott munkája: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania* (Utrecht, 1728). Ezzel polemizál *Klein János Sámuel* (1748–1820) ágostai evangélikus lelkész. Hivatkozott műve: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn* I-II. (Leipzig

und Ofen, 1789.) Klein munkája megtalálható Kölcsey Ferenc könyvtárának hagyatéki jegyzékében a 176. számon, vö. SZABÓ G. 2009.

bizonyítja Josephus Ant[iquitates]. Jud[icae]. Libr. III.– *Josephus Flavius* (37–100) zsidó-római történetíró. Hivatkozott munkája: *Antiquitates Judaicae*. Magyarul: *A zsidók története*. Ford. Révay József, Budapest, Renaissance Kiadó, 1946. Hiv: III. könyv, 105.

origenesinek is neveztetik – *Órigenész Adamantiosz* (184–254) egyháztanító. Órigenész *Hexapla* néven ismert (245-ben befejezett) munkája a Septuaginta ún. „eredeti” szövegét kívánta újjáalakítani és általánosan elfogadottá tenni, mivel a Szentírás héber szövegeinek különböző görög fordításai a keresztényeknél használatos kéziratokban jelentős mértékben eltértek a zsidók héber szövegétől, melyet Órigenész az eredetinek tekintett. A Hexapla hat párhuzamos oszlopból állt: az elsőben a héber szöveg, a másodikban ugyanannak a görög változata, vagyis a héber szöveg görög betűkkel, a harmadik Aquila fordítása, negyedik Symmachosé és hatodik Theodotion fordítási változata – a Septuaginta Órigenész által összeállított kritikai változata tette ki az ötödik oszlopot. Mivel a Hexapla terjedelme miatt nehezen volt kezelhető, kivonatot készített belőle, a négyhasábos *Tetraplát*. Órigenész a szentírási szöveg rekonstruálása mellett szinte az egész Szentírást kommentálta. Írt szómagyarázatokat az egyes könyvek nehezebben érthető helyeihez (*szkholia*), magyarázott szentírási szakaszokat (*homiliák*), és teljes szentírási könyveket értelmezett versről versre (*kommentárok*). Az 533-i konstantinápolyi zsinat Órigenész több tételét, ill. több órigenista tételt elítélt.

Pffeifer’ Dubia Vexataiban – *August Pfeiffer* (1640–1698) német teológus. Hivatkozott munkája: *Dubai vexata scripturae recognita*. (Drezda–Lipcse, 1713.) Idézett rész: Locus XCVI. De divisione Decalogi. [235. oldal] „Priorem divisionem probant hodie Reformati ad unum omnes; protesteriorem nostrates. Et illam quidem Origenianam, hanc Augustinianam appellare quibusdam lubet. V. Kromayer Theol. Posit. Polem. P. I, p. 724.”

allegáljunk – [lat.] *allego*: állít, felhoz, idéz. Itt: hivatkozzunk.

Cs. Komáromi 1666 ki adott Prédikációi – *Comaromi* [Komáromi] *Csipkés György* (1628?–1678) debreceni református tanár, a teológia doktora. Hivatkozott munkája: *Igaz Hit* (Nagyszében, 1666). Az idézett rész a 104. prédikációból való, címe: *Az erkölcsökről való törvényről V. A Kölcsey által idézett mondat befejezése: „[kettő szakasztyák] és belőle kettőt csinálnak, hogy hét legyen a második táblán, és így amaz hárommal kiteljék a tíz. De mind helytelen.”*

Az Anglus Episcopalistak – az anglikán egyház hívei

Lightfoot’ Erubhimjából – *John Lightfoot* (1602–1675) angol lelkész, rabbinikus tudós. Hivatkozott munkája: *Erubhim, or Miscellanies, Christian and Judaical, panned for recreation at vacant hours* (London, 1629).

K[azinczy] ur' azon szavait olvasom – Ti: *Mi atyánk a' Mert-tiéd nélkül...*

Catholicum Dogma' van – [lat.] *dogma*: tétel. Itt: katolikus (bizonyítás nélküli, megváltoztathatatlanak hirdetett, minden hívőre kötelező) hittétel.

Nyúgoti ecclesiában – [lat.] *ecclesia*: egyház. Itt: a nyugati egyházban, tkp. a hit- vagy egyházszakadás utáni, a római pápa fennhatóságát elismerő katolikus egyházban.

eretneknek declaralta – [lat.] *declaratio*: kinyilvánítás, nyilatkozat. Itt: eretneknek nyilvánította.

Pelagius, és Cassianust – *Pelagius* (350/360–431 e.): ír származású laikus keresztény és tanító, a pelagianizmus fő szerzője. A kegyelem és az akaratszabadság, az áteredő bűn és a gyermekkereszttség egymáshoz való viszonya foglalkoztatta elsősorban, azok a kérdések, melyekkel Szent Ágoston is behatóbban foglalkozott. A *Vallomások* véleménye szerint eltúlozták az isteni kegyelem jelentőségét, és szinte semmilyen szerepet nem tulajdonítottak az emberi akaratnak az üdvösség elérésében. Pelagius derűlátóbban ítélte meg az emberi természet állapotát, mint Ágoston, nagyobb jelentőséget tulajdonított az emberi akaratnak az üdvösség elnyerésében. Nézetait sorozatosan ítélték el az afrikai zsinatok, mint ahogyan I. Ince pápa (ur. 401–417), majd: az efezusi zsinat (431) is. (M. Kat. Lexikon)

Cassianus, Johannes (360 k. – 430 után) pap, egyházi író. Az origenista viták miatt Konstantinápolyba ment, ahol Aranyszájú Szt. János diákonussá szentelte. A keleti szerzetesség tapasztalatait hozta a nyugati egyházba, hatása még a középkorban is megvolt, főleg a *vita activa* (aktív élet) és a *vita contemplativa* (szemlélődő élet) megkülönböztetésével. Cassianus szerint a *vita activa* célja az erények és a szívtisztaság megszerzése, s a közösségben élő kezdők életformája; a *vita contemplativa* a tapasztalt remetéké. (M. Kat. Lexikon)

a' Thomistáknak, 's Dominicanusok[na]k ellenére – *Thomisták*: Aquinói Szent Tamás (1225–1274 – teológus, skolasztikus filozófus, Domonkos-rendi szerzetes) követői; *Dominicanusok*: domonkosok, azaz Szent Ágoston (Augustinus, 354–430 – hippói püspök, filozófus) szabályait követő szerzetesrend tagjai. Ebből a rendből való volt Aquinói Szent Tamás is.

Augustinus' értelmet követi – Augustinust, azaz Szent Ágostont. Lásd még: *Pelagius*.

a' XVII. századdal a' Jansenius' Augustinusra [me]g jelent – *Cornelius Jansen* (1585–1638) németalföldi katolikus teológus, 1635-től Ypern püspöke, a róla elnevezett teológiai irányzat és mozgalom, a *janzenizmus* megalapítója. Hivatkozott műve: *Augustinus seu doctrina St. Augustini...* (Leuven, 1640). A mű tárgya Ágoston Pelagius elleni polémiajának elemzése, az ősbűnről és annak az emberi természet épségét lerontó természetéről szóló tanításának, valamint a kegyelem és az üdvre való kegyelmi kiválasztottság kérdésének vizsgálata. Jansen meggyőződése szerint az általa kidolgozott hiteles Ágoston-rekonstrukció alapján a korabeli jezsuita kegyelemtan és erkölcsi szemlélet elutasítható, hiszen bizonyítja, hogy az emberi természet a bűn által teljesen

megromlott, a rendetlen kívánság (concupiscentia) pedig alkalmatlanná teszi az embert arra, hogy szabad akaratából és önerejéből menjen elébe Isten kegyelmi kiválasztásának. Ez a Jansen által előterjesztett álláspont már az 1640-es évek elején komoly teológiai vitát kavart: hívei, a későbbi janzenista mozgalom tagjai nézeteiből kegyelmi determinizmusra és erkölcsi rigorizmusra jutottak. 1643-ban Jansen öt tételét pápai dokumentum már cenzúrázta, 1653-ban pedig a Cum occasione bulla megismételte ezt az elítélést. A janzenizmus hívei, J. A. Duvergier de Hauranne, A. Arnauld, P. Quesnel, B. Pascal harcosan védelmezték mesterük felfogását, mozgalmuk fokozatosan kibontakozó lelkiségét és teológiáját, amely a következő évszázadban a hivatalos egyház által elvetett ellenzéki mozgalomként élt tovább, és komoly hatást gyakorolt az újkori katolikus teológia fejlődésére, az egyház történetére és a mindennapok vallásosságára is. (Forrás: *Keresztény teológusok és bölcselek lexikona*. Szerk. HORVÁTH Pál)

kárhoztatta az Unigenitus – [lat.] *Unigenitus Dei filius*: Isten egyszülött fia. Ez a kezdőszava annak a pápai bullának, amelyet XI. Kelemen pápa bocsátott ki 1715-ben az (eretneknek minősített) janzenizmus ellen.

ez ugyan egyenesen a' Quesnella új testamentumát tárgyalta – *Quesnel, Pasquier* vagy *Paschasius* (1634–1719) janzenista teológus. Tanainak igazi elítélését a *Reflexions morales sur les Evangiles* (Párizs, 1675) című műve váltotta ki. Legterjedelmesebb munkája a *Le Nouveau Testament avec des reflexions morales* (Párizs 1687). (M. Kat. Lex.)

saeculumokkal – [lat.] *saeculum*: évszázad, század, emberöltő

a' Belga Püspök – azaz Jansenius.

Pater – [lat.] *pater*: atya

a' Paedobaptismus felett folytatott perből – *paedobaptizmus*, azaz gyermekkereszttség; a keresztyén szülők gyermekeinek megkeresztelési gyakorlata; a gyermekkereszttség bizonyíthatóan a 4. századtól, a keresztyénség államvallássá tételétől ered. A protestáns írók igyekeztek a gyermekkereszttségnek a gyakorlatát az Isten és az ő népe közötti szövetség jeleként értelmezni.

De servo arbitrio irt könyvében – [lat.] *de servo arbitrio*: a szolgál akarat. Itt: rejtett szójáték, vö. *de libero arbitrio*, azaz szabad akarat.

Erasmus ellen – Hivatkozott mű: Martin Luther: *De servo arbitrio Mar. Lutheri ad D. Erasmus Rotterdamum*. (Wittenberg, 1525.)

a' könyvnek auctora Neophytus – [lat.] *auctor*: szerző; [gör.] *Neophytus*: újonnan plántált (ti. a neofita az, aki az ókeresztény egyházba már felnőtt fejjel megtért). Itt: A könyv szerzője a reformáció újonnan megtért híve.

Dévai' társa Batízi – *Dévai Bíró Mátyás* (1500 k.–1545) prédikátor, hitvitázó, reformátorként a lutheri-melanchtoni irányzat képviselője, az *Orthographia Vngarica* (Krakkó, 1549.) szerzője. (Lásd

még: *Ortographia Ungarica*.) *Batizji András* Dévai Bíró Mátyás idejében Kassán tanított. Az ÚMIL szerint valószínűleg szerkesztett helyesírási kézikönyvet (1549), de az *Ortographia Vngarica* nem az ő műve.

a' Zwinglius' Úrvacsorájáról való értelme – Az úrvacsora tanának tekintetében Zwingli és Luther nézetei eltértek egymástól. Zwingli az úrvacsorán felszolgált kenyérre és borra mint Krisztus halálára és a megváltásra emlékeztető jelre tekintett, míg Luther szerint az úrvacsorán felszolgált kenyér és bor, noha megmarad kenyérnek és bornak, de vele Krisztus valódi teste és vére adatik.

Janos nevű Kis Szebeni Praedicátorról [me]g jegyzi Severinus Sculteti az a' Hypomnema-jában – Hivatkozott mű: Severinus Sculteti: *Hypomnema sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives de asseranda et retinenda veteri seu avita vere Christiana doctrina*. (Bártfa, 1599.)

cryptocalvinianus volt – *krypto, kriptó*: titkos; összetett szavakban az utótag rejtettséggel, titkossággal való kapcsolatát jelöli. Itt: Dévay 1543-ban már nemcsak titokban volt kálvinista, hanem hirdette is a kálvini tanokat.

sacramentariusok – kálvini, helvét hitvallásúak

Luther' leveléből, [mely]et citál Klein is – lásd: *Ember Pál ellen Klein 50 argumentumokkal mutatta Ribini* – *Ribiny János* (1722–1788) ág. evangélikus lelkész. Hivatkozott műve: *Memorabilia ecclesiae augustanae confessionis in regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III.* (Pozsony, 1787.)

articulus – [lat.] rész, szakasz, cikkely.

a' gratia' dólzában – [lat.] *gratia*: hála, kegy, kegyelem; kecs, kellem, báj. Itt: az isteni kegyelem dólzában.

igy adatik elő Moreriban – *Louis Moreri* (1643–1680) francia nyomdász, 1647-ben Lyonban jelentette meg először a *Le grand dictionnaire historique...* című munkáját. Hivatkozott mű: *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane...* VI. (Basel, 1740.) Moréri munkájának ez a hatkötetes, 1740-ben Baselben kiadott példánya megtalálható Kölcsey Ferenc könyvtárának hagyatéki jegyzékében a [357.] 355. számon, vö. SZABÓ G. 2009. Lutherrel és a hivatkozott Moreri-művel kapcsolatban lásd még Kölcsey levelét Kazinczyhoz, amelyet néhány hónappal a *JegyzésekOrtUng* előtt írt. (Debrecen, 1809. április 19. MM4 Levelezés I. 48–49.)

*

A Jegyző Könyv *JegyzésekOrtUng*ot követő tétele a lap alján található, hasonló vonással (vonallal) elválasztva az előző szövegtől, mint a kézirat többi szövege esetében (IX. Jegyző Könyv, 17. f. v. 32. számozott lapon). Mindez nyilvánvalóan nem a *JegyzésekOrtUng* része, de kapcsolatban állhat a szövegben található „gratia” kérdéskörrel, ezért jegyzeteként itt közöljük, átírásban (az f-fel jelölt

s-t s-re, az oe-val jelölt ö-t ö-re, az ey-t és ay-t ei-re és ai-ra; a szöveg végig alá van húzva – ezt most külön nem jelöljük; a kis és nagybetűk írásmódja nem egyértelmű).

„Luther’ értelmét a’ gratia’ felől elő adja Sachs Janos is az ő Wittemberg[isch].

Nachtigalljáb[an.] hol így ír.

Gottes gesetz und die propheten
Bedeutun uns die morgenröten
Darin zeigt Luther das wir all
Mit erben feind Adams fall
In böser begir und naigung
Deßhalb kein mensch dem g[e]setz <---> tu<s>t gnug
Halt wirs schon außwendig in schein
So ist doch unser herz unrein
Und zu allen sünden geneiget
Des Moses ganz klerlich anzeigt &ect.”

[Isten törvénye és a próféták a hajnalt jelentik számunkra. Luther azt mutatja, hogy mindannyian Ádám bukásának örökében, gonosz vágyban és hajlamban vagyunk. Ezért senkivel sem igazságos a törvény, álljunk a fénybe, a szívünk tisztátalan és minden bűnre hajlamos, ahogyan Mózes is világosan megmutatta]

Sachs Janos is az ő Wittemberg[isch]. Nachtigalljáb[an.] – *Hans Sachs* (1494–1576) német mesterdalnok, drámaíró, a reformáció híve és Luther tanainak népszerű terjesztője volt, többek közt a *Die Wittenbergisch Nachtigall* (*A wittenbergi csalogány*, 1523.) című költeményével.

Bullinger is ki a’ Helvetica C[on]fessiót írta – *Heinrich Bullinger* (1504–1575) svájci reformátor, Zwingli utóda. Hivatkozott műve: *Confessio et expositio simplex orthodoxae fidei et dogmatum catholicorum sinceræ religionis Christianæ...* (1562). A *Helvét hitvallás* (Helvetica Confessio) címen ismert szöveget – a református egyház tanainak összefoglalásaként – Magyarországon 1567-ben fogadták el Mélius Péter indítványára Debrecenben; magyarra először 1616-ban fordította le Szenczi Cene Péter érsekújvári lelkész.

Szegedi Kis István, Melius Péter, Stankarus Ferencz, Kalmanchehi Santa Márton – *Szegedi Kis István* (1505?–1572) református egyházi író, a magyarországi helvét reformáció első rendszerezője és kifejtője. *Melius Juhász Péter* (1532?–1572) református egyházi író, Szegedi Gergellyel és Czeglédi Györggyel szerkesztette a magyar nyelvű, zwingliánus szellemű Marosvásárhelyi hitvallást; lefordította Kálvin János kátéját, 1562-ben maga is írt katekizmust. *Stankarus Ferenc* (1501–1574) olasz protestáns teológus, hosszabb időt töltött Magyarországon,

főként Kolozsváron. Krisztus megváltói szerepéről hirdetett unitárius színezetű tanával sok ellenséget szerzett; hitvitái miatt távoznia kellett az országból. *Kálmáncsebi Sánta Márton* (?–1557) énekszerző, lelkész, az 1540-es években csatlakozott a helvét reformációhoz.

2.

A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés

KÉZIRAT

Lelőhely: PIM Kt. V. 1980.

Ötödik Jegyzőkönyve. 7b.–8a. lap: A' Magyarok' Articulusáról egy kis jegyzés d. 22. Novembr. 1809 Debreczenb.

Az autográf kézirat Kölcsey Ferenc V. Jegyzőkönyvében a 7b. és a 8a. lapokon lelhető fel; az 1809. október 8. és 1810. március 24. között keletkezett 24 * 18,5 cm nagyságú 51 fólióból álló kéziratkötet egészéről részletesen lásd KFKiadatl. 401–402.

MEGJELENÉS

KFKiadatl. 196–197.

A kiadás alapszövege: KFKiadatl. 196–197.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Debrecen, 1809. november 22.

Kölcsey antik auktorok és kortárs német, ill. francia szerzők példáján keresztül gyűjt érveket a határozott névelő alkalmazására a költészetben. A jegyzőkönyvben található „apró Jegyzés”-t (vö. V. Jegyzőkönyv 15a. lap) Kölcsey nem sokkal később közölte Kazinczy Ferencsel is (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. december 8. Vö. MM4 *Levelezés* I. 72–78.). A levélszöveg ezen része lényegében megegyezik a jegyzések szövegével (annyi különbséggel, hogy nem fordítja magyarra a görög idézeteket a levélben). Mindez jellemző példája ama gyakorlatnak, amelynek során Kölcsey tartalmilag azonos módon jegyzőkönyvéből idéz misszilis leveleiben. A levélben a határozott névelők használatáról szóló szakaszt egy olyan megjegyzés vezet be, amely a jegyzés keletkezését is magyarázza: „Nekem a' minap Debreczenben azt lobbantották szememre, hogy az Articulust sokhelytt igazságtalanul hagyom-el.” A jegyzésből ismert példák sorolása után a levélben Kölcsey ezt teszi még hozzá: „Azt a' Tekintetes Úr mindennél jobban tudja, melly unalmas az a' sok Articulus. De Debreczenben így írnak: »Még is van természettel valamint egyéb virtusoknak, úgy különösönn a' szölgák hűségének is a' jutalma. —« Filos. Eth. p. 222. Kiváltképpen televan ezen rút hibával Pr[ofessor]. Varga úrnak Exeg. Theológiája, kinek

stylusa különben az itt valók közt leg-több könnyűséggel, 's némü-nemü kedvességgel bír. – De valyon nem el lehet e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szólunk valamiről?” (Vö. MM4 *Levelezés I.* 75–76.) Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre. A görög idézeteknél Szauder József átiratát vettük alapul, vö. KFKiadatl, 196–197.

MAGYARÁZATOK

Articulus – [lat.] névelő

az Orthographia Ungarica' prefatiojában – Lásd: *JegyzésekOrtUng*, MAGYARÁZATOK.

Ha csendes esti szelleknek – Kölcsey saját verséből idéz (a *Kazinczyhoz* címűből), amelyet néhány hónappal korábban egy levélben küldött el Kazinczynak (lásd: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. július 23. Vö. MM4 *Levelezés I.* 66–68.).

Hallom nyögését lengő szeleknek – Kölcsey saját verséből idéz, az eredeti vers elkallódott vagy megsemmisült, egyedül ezt a töredéket ismerjük belőle, vö. MM4 *Levelezés I.* 670, lásd még: MM4 *Versék és versfordítások*, 15.

Foly csendesen miként viritó – Lásd az előző jegyzetet.

Iliad. I. vs. 4 sq. – Homérosz, *Iliász*, 1. 4–5. „Még jókor 's magokat zsákmányúl adta az ebeknek / 'S mindenféle madárnak;” (Kölcsey Ferenc fordítása), lásd: MM4 *Versék és versfordítások*, 190, vö. MM4 *Levelezés I.* 670.

Iliad. VI. vs. 508. – Homérosz, *Iliász*, 6. 509–509. „mert megszokta a tiszta folyó habjában a fürdést” (Devecseri Gábor fordítása), vö. MM4 *Levelezés I.* 670.

Iliad. VI. vs. 453. – Homérosz, *Iliász*, 453. „s mégis az ellenségtől sujtva a porba omolnak” (Devecseri Gábor fordítása), vö. MM4 *Levelezés I.* 671.

Pindarusnak gyönyörű helye. Olymp. VII. init. – *Pindaros* (i. e. 522–445) ókori görög költő, főleg a versenyjátékok győzteseit ünneplő ódákat, kardalokat írt. Az idézet fordítása: „mint aki kezébe drága kelyhet vesz, telve friss csillogó borral, átnyújtja”. (Pindaros, 7. Olümpiai óda [A rhodoszi Diagorasz ökölvívó mérkőzésére, 1–4. sor])

Így Ancreonnál Od. XL. vs. 10. sq. – *Anakreón* (i. e. 6. sz.) ókori görög költő, idézett 40. ódája magyarul: „Szárnyas kígyócska megszúrt” [10–11. sor] Ponor Thewrewk Emil fordítása, vö. MM4 *Levelezés I.* 671.

Ismét Od. 4. init. – a 4. óda [1–3. sora]: „zsenge mirtuszokra és selymes pázsitra heveredve”, vö. MM4 *Levelezés I.* 671.

Ismét Od. IX. v. 21. sqq. – a 9. óda [21–23. sora]: „Miért kell nekem hegyeken, mezőkön át repülnöm és fákra leülnöm”, vö. MM4 *Levelezés I.* 671.

egy helye az Iliásnak. I. K. 22 sqq. – Homérosz, *Iliász*, Első ének, 22–23 sor: „Ekkor minden más Danaok részére hajoltak / Kellene is tisztelni papot, 's elvenni az ajánlást” (Kölcsey Ferenc fordítása), vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 190.

Moliere Pastor. Com. sc. XV. – Jean-Baptiste *Poquelin* (1622–1673), szerzői nevén *Molière* francia drámaíró. Idézett műve: *Pastorale Comique* [Víg pásztorjáték], 15. jelenet.

possidens noment articulussal tette – birtokos névmást névelővel használta

possesum – [lat.] possessum, birtokos, tulajdonos

Klopstock. I. Band. p. 136. – Friedrich Gottlieb *Klopstock* (1724–1803) német költő, idézett költeménye: *Gegenwart der Abwesenden*: „Der Liebe Schmerzen, nicht der erwartenden / Noch ungeliebten, die Schmerzen nicht, / Denn ich liebe, so liebte / Keiner! so werd ich geliebt!” (*Klopstocks Werke, Erster Band, Oden*. Leipzig, bey Georg Joachim Göschen, 1798, 136.) Az idézett sor fordítása: „A szerelemnek fájdalmai nem a [várható]”, vö. KFKiadatl. 393.

Igy Schillernél – Kölcsey egyedül itt nem adja meg a szövegforrást. Az idézett vers nem Friedrich *Schiller* (1759–1805) német költőtől származik, hanem J. G. Herder *Amor und Psyche* (auf einem Grabmal, 1795) című költeményéből való. Fordítása: „Egy álom, egy álom az életünk / Itt a földön. / Mint az árnyak a hullámokon lebegünk, / S tűnünk el” Vö. MM4 *Levelezés I.* 671.

Mathisson – Friedrich von *Matthisson* (1761–1831) német költő idézett sora magyarul: Csendes vidéki természet kebelén. Lásd: *Gedichte von Friedrich Matthisson*, Zürich, 1794, 137. *An eine Rosenknospe*. „Schönste Rosenknospe dieser Flur! / Unter Nachtigallgesang entblühe, / Bei des goldnen Maitags leiser Frühe, / Still im Schoosse ländlicher Natur.”

3.

Garvebol tett Jegyzések

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Pécel, Jun.' 27d. 1814. *Cb. Garve, Einige allgemeinen Betrachtungen über Sprachverbesserungen*. In d. Abh. II Th.

Az autográf német nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd még: Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kézíratai); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a 2. fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A két 265 * 210 mm méretű, bordázott fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (54-től 56-ig) és be nem karikázott (1-től 2-ig), ceruzás lapszámok találhatók.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv pontos könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A *Kivonat K. W. Kolbe* jegyzeteiben Kölcsey ugyanakkor „Garvebol tett Jegyzések” néven említi a szöveget (lásd ott). A címadás során ezt a megnevezését érvényesítettük (vö. még: *Jenischből való Jegyzések*).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. június 27.

A kéziratot szereplő keltezés és dátumozás alapján a kézirat Pécelen keletkezett, 1814. június 27-én. Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli.

Christian Garve Kölcsey által jegyzetelt tanulmánya, az *Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen von C. Garve* [Néhány általános észrevétel a nyelvjobbítás ügyében] először 1794-ben jelent meg. (Lásd: Christian GARVE: *Beiträge zur deutschen Sprachkunde. Vorgelesen in der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Ertse Sammlung, Berlin 1794. In Karl Matzdorfs Buchhandlung. 123–159.) Garve írása több kiadásban is fellelhető volt; a kézirat címléírása és a

megadott oldalszámok alapján Kölcsey a *Sammlung einiger Abhandlungen, Zweiter Theil*, Breslau, 1802. (az első rész: Breslau, 1801) kiadásból dolgozott. Az *Einige allgemeinen Betrachtungen über Sprachverbesserungen* című írás ebben a kötetben a (229. címlap) 231–264. oldalakon jelent meg. Kölcsey Ferenc Christian Garve 34 oldalas tanulmányából szó szerint jegyzetelt ki rövid, egybefüggő szakaszokat a 231–251. oldalokról, mintegy két főlioni terjedelemben.

Christian Garve írásainak kétrészes kiadása Szemere Pál birtokában is megtalálható volt, Kölcsey feltehetően ezt a kötetet használta Pécelen (vö. MM4 *Levelezés I.* 898.; a példány lelőhelye: RGY, 1–11411 V.). 1814 nyarán Kölcsey Ferenc Szemere Pállal közös munkát folytatott a nyelvújítás és Kazinczy Ferenc személyének védelmében (erről részletesen lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). A közös munka része volt kortárs német filológusok munkáinak olvasása, illetve jegyzetelése, amelyek között ott szerepelt Christian Garve dolgozata is (lásd még: *Jenischből való Jegyzések*, ill. *Kivonat K. W. Kolbe*, Keletkezés). Erről Kölcsey Ferenc (Szemerevel közösen írott) levelében külön is említést tesz, világosan kijelöli munkájuk céljait is (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeucz Mihályhoz, [Pécel, 1814. augusztus 1.] MM4 *Levelezés I.* 339–340. Hiv: 339.):

„Mi Jenischt és Garvét ’s mellé Edes Gergelyt ’s Vandzát, Folnesicsot olvassuk. nem igaz? A’ rend igen szép, ’s a’ nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a’ Resultatumot, és ha valami jó fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve, vagy Édes, Vandza és Folnesics éremelnek-e hátát?”

Kölcsey Garve tanulmányára hivatkozik a szintén ekkor, 1814-ben Pécelen keletkezett *Az idegen Phrasesekkel való élésről* című munkájában is (vö. *Idegen Phrasesek, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK*). Kölcsey ekkoriban írott leveleiben több alkalommal is említi Christian Garvét. Alig egy évvel a Garve-olvasás és -jegyzetelés után azt írja, hogy „[...] a’ miket Garve mond is az illyenekről [ti...], jól vagynak ugyan mondva; de minden kérdésre meg nem felelnek.” (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. MM4 *Levelezés I.* 370–374. Hiv.: 372.) A nyelvtudományi elveit összefoglaló 1815-ös levelében pedig így ír Garvéról (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. MM4 *Levelezés I.* 393–401., Hiv.: 397–398., illetve: 401.):

„[...] Ide tartozik a’ Garve’ mondása is: hogy hijában rakjuk-meg a’ Grammatikákat ’s Lexikonokat új szókkal, bár jók legyenek azok, de nem vétetnek figyelembe. Egyedül a’ szerez az újságoknak tekintet, ha Nagy Írók által jól alkalmaztatnak.*** [...] *** „Garve’s Abhandlungen. A’ Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni; de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph, és sem nem metaphisikus, sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg [...]”

Kazinczy tervezett nyelvújítási apológiája, a *Segédek a' Magyar Nyelv és Literatura ismeretére; Nyelvrontók* kapcsán nem javasolja Garve-szövegek felvételét a gyűjteménybe (lásd még: MM4 *Levelezés I.* 481., 981.). Így ír erről (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. május 11. MM4 *Levelezés I.* 499–503. Hiv.:500.):

„A' *Segédeket* jó volna kinyomtatni, kivéven a' Garve' két értekezését. Garvének nyilván nincs igaza, mert ő Sem nem poeta, sem nem Metaphisicus csak Popular philosoph. Soha sem lehet a' Német nyelv olly tetőn, hogy neki szükség legyen a' Non plus ultrá-t elébe mérni. Gőthe és Voss nem Garve!”

Az idézett reflexiók alapján Kölcseynek a jegyzetelt tanulmányon túlmenően is voltak ismeretei Christian Garvéról, aki elsősorban populárfilozófusi mivolta miatt értékelődött le a szemében (Daniel Jenisch és K. W. Kolbe szerepéhez képest), akiből lehet ugyan tanulni, „de nem igen kell citálni”. Garve ugyan elismerte az írók szerepét az újítások alkalmazása során, de Kölcsey szerint magától az újításoktól mégis „egy kicsinyt retteg”-ett, továbbá mivel sem igazi filozófus (metaphisicus), sem író (poéta) nem volt, így nem szolgálhatott fajsúlyos referenciaként a neológia védelmében. Nincs tudomásuk arról, hogy az itt közölt jegyzeten kívül olvasott-e egyebet is a német szerzőtől.

Kölcsey Garve olvasása feltehetően Szemere Pál (és így közvetve Kazinczy Ferenc) hatására történt. *Szemere Pál jegyzeteiben* hosszabb jegyzet található Garvétól, de a bejegyzés pontos időpontja nem állapítható meg (vö. *Szemere Pál jegyzetei*, II. [21.] [106/v.–107. v.] *Nyelvkölsönzés. GARVE*). A Kölcsey-jegyzettel való lehetséges kapcsolódása miatt teljes egészében adjuk közre a Szemere-jegyzetet.

A Szemere Pál által jegyzetelt munka: Ch. Garve, *Über den Einfluß einiger besondern Umstände auf die Bildung unsere Sprache und Literatur. Eine Vorlesung.* = Christian GARVE: *Sammlung einige Abhandlungen.* [Erster Theil] Breslau, 1801. 333–356. s.

Nyelvkölsönzés. GARVE

(Uiber d[e]n Einfluss einiger ps.)

— —

[343. s.] Eine sich bildende Sprache nimmt von einer andern entweder *einzelne Wörter*, o[de]r *Wendungen*, oder eine gewisse *allgemeine Farbe* an.

Szókat, úgymond, a' Német nem kölcsönözhet az Endung, Ton, és Abänderung miatt. Tehát kénytelen az Író Szót csinálni, vagy a készeket, de még nem írásnyelvből, beavatni 's megmunkáltani. 'S azon eset a' jó Írónál gyakori.

[345. s.] Eine Sprache, wenn sie für alle Klassen von Werken bequem seyn soll, muß einerley Sache aus mehr als einerley Art, nach den verschiedenen Gattungen der Materie und den verschiedenen Absichten des Schriftschellers, ausdrücken können.

Itt három gradust említ:

Poetai, Popularis és Didacticus.

[348–349. s.] Der Schriftsteller¹ bildet², wenn er nur sonst vortrefflich ist, die Sprache des Umgangs, wie die Sprache der Bücher; und schreibt der Nation vor, wie reden soll, wenn er ihr nicht nachschreiben kann, wie sie wirklich redet.

(Ez a' pont ott áll, hol Garve a' popularis beszédről szól; az *avult* szók felvételére pedig: [347–348. s.] Ein Mann, von dem schon die ganze Nation überzeugt ist, daß er mit der seinsten Auswall und sorgfältigsten Uiberlegung schreibt; wenn so ein Mann ein mit Unrecht verachtetes Wort wieder gebraucht: so wird man vielleicht in dem ersten Augenbicke anstossen, aber wird man auf Gründe zu seiner Entschuldigung denken; man wird das Wort an Stellen hingesezt finden, wo es so eigentümlich und passend ist, daß man es für unentherlich halten muß; von dem Ansehen dieses Mannes unterstützt, werden es andere Schrift[stell]er ihm nachgebrauchen, und bald werden wir eben so gewohnt seyn, es zu hören, als ob wir uns niemahls davon entwöhnt hätten. Auf diese Art hat uns RAMLER und LESSING schon manches Wort, manchen Ausdruck gerettet, und andre Schriftsteller von gleichem Ansehen, wie sie, sollten ess auch thun.³

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratnak a forrásszöveggel való egybevetése alapján az állapítható meg, hogy Kölcsey alapvetően nagyon pontosan jegyzetel, jegyzeteinek betűhív visszaadása ugyanakkor nem problémamentes: a hosszú magánhangzókat (az írott gót szabályainak megfelelően) hosszú

¹ Garve 1801: Er

² Ez az idézett szakasz piros ceruzával megjelölve.

³ Ez az idézett szakasz piros ceruzával megjelölve.

ékezetekkel jelöli (például: *ü*), miközben azokat a forrás nyomtatott gót verziója (a mai német helyesírásnak is megfelelően) ékezet nélkül hozza. Az *f* betűvel jelölt *s* bizonyos helyzetekben az archaikus magyar szövegek betűhív átírásához hasonló, némely esetben azonban félreértésekre adhat okot. Ez utóbbi kapcsán általános probléma – más Kölcsey szövegeknél is –, hogy több esetben nehezen dönthető el, a szerző *f* vagy *s* betűt használ-e; hasonló a helyzet a kis- és nagybetűs szavak írásmódjánál is. Kiadásunk a kéziratot betűhíven adja közre, megtartva az eredeti helyesírás sajátosságait, a forrásszöveg alapján szem előtt tartva az érthetőséget is: ennek érdekében a kéziratban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át; az *ü*, *ű*, *ő* betűket pedig azok rövid megfelelőjére.

K = Kézirat

Garve 1802 = Christian GARVE: „Einige allgemeinen Betrachtungen über Sprachverbesserungen”, in Christian GARVE, *Sammlung einiger Abhandlungen*, Zweiter Theil, Breslau, 1802. [229] 231–264.

MAGYARÁZATOK

Ch. Garve – *Christian Garve* (1742–1798) német filozófus; a nyelvművelés terén középutat keresett Adelung és Ch. M. Wieland felfogása között, de jobbra – a Kölcsey és Kazinczy által is elutasított – Adelung gondolatkörén belül mozgott. Nem kételkedett a nyelvújítás szükségességében, elismerte az írók szerepét. Garvéról és a populárfilozófiáról, annak magyarországi hatásáról, elsősorban Berzsenyi Dániel vonatkozásában lásd: FÓRIZS 2009. 55–71.

A Kölcsey által németült kijegyzetelt szövegrészek fordítása:

[Ch. Garve: Néhány általános észrevétel a nyelvjobbítás ügyében]

231.

Amennyiben ez a jobbítás átgondolt alapelvek szerint, valamint a nyelv vagy a kifejezendő dolgok természetébe nyert pontosabb betekintés révén megy végbe, legelsőbben is [csak] számos tudós [fő] összehangolt fáradozásától remélhető. És még ha ennek során önkényes meghatározásokat kell is életbe léptetni, mivel a nyelvben nem mindent lehet eldönteni észérvek segédelmével, egy efféle [tudósi] társaság tekintélye hasznos lehet abból a szempontból is, hogy a nemzetet e meghatározások elfogadására bírja.

232., 233.

Meglehet, tévedek, mégis olybá tűnik fel előttem, hogy – ismeretei helyességének és terjedelmének folyamatos gyarapodása révén – csakis maga a nemzet műveli ki a nyelvet; hogyha pedig ehhez az egyének munkálkodása is hozzájárul, akkor ezek az egyének csakis a nagy írók lehetnek, kik eszméikkel egyetemben kifejezéseiket is megkedveltetik a nemzettel, vagy felállítván egy célszerűen használatos nyelv mintáját, felkeltik a nemzet figyelmét eszméik összefüggése iránt; stb.

234., 235.

A tökéletes nyelv követelménye, már amennyire átlátom e kérdést, a következő három dolog: először is, hogy – valamennyi fontos fogalom számára – tartalmazza mindazokat a szavakat és kifejezéseket, valamennyi árnyalattal együtt, melyekre a beszélő különféle kedélyállapotai vagy a különféle célú emberi beszéd szempontjából csak szükség lehet. Másodsor, hogy ezeknek a szavaknak pontosan meghatározott jelentésük legyen, vagy legyenek összekötve oly fogalmakkal, amelyek e szavak révén egyformaképpen és határozottan ébrednek föl mindazok elméjében, akik e nyelven értenek. Harmadszor pedig, hogy e szavak összekapcsolása céljából a nyelv kínáljon kellően sok, az eszmék összekapcsolásához illő és az ízlés számára is tetszetős formát. – A nyelv *gazdagsága* [*Reichthum*], *meghatározottsága* [*Bestimmtheit*] és *alkalmassága* [vagy *ügyessége* – und *Gewandtheit* der Sprache].

236.

Egyetlen más tárgyról sem alkot annyi téves ítéletet az ember, mint a nyelvről, ha a *lehetségest* ahhoz méri, ami *adott*. Gyakran egyenesen alkalmatlannak tartottak valamely nyelvet a költői vagy szónoki stílus bizonyos műfajai számára, míg a kérdéses nyelvet beszélő nemzet soraiból föl nem bukkant egy férfiú, aki e műfajok zsenijének bizonyult. Mihelyst ez történt, kiderült, hogy a kifejezés sava-borsa azokon az apró nüánszokon múlik, melyek az egyes szavakban nem is észlelhetők, és csakis a sok hasonló [szó] kiválogatása és összeillesztése révén keltenek erőteljes hatást. Kiderült továbbá, hogy az a tehetség, amely egy bizonyos műfajban – legyen az akár komikus, akár fenséges – eszméket alkot, egyszersmind épp annak is a tálentuma, hogy a nyelvben ezen eszmék természetéhez illő szavakra és fordulatokra leljen. stb.

239.

Csupán egyetlen körülmény tette számunkra, németek számára kényelmetlenebbé a népeknek azt az általános szokását, hogy szavakat kölcsönözzünk a korábban felvilágosult

külhoni országoktól, az, amikor ez a szokás déli és nyugati szomszédjainknál meghonosodott. E szomszédok nyelve a latinból ered, egyenesen – – A németben mint eredendő/ősi nyelvben ez lehetetlen volt. – stb. –

241.

Bizonyos, hogy minden önállóan gondolkodó ember gyakorta jut oly gondolatokra, amelyeknek világos megjelenítéséhez [kifejezéséhez sajátosan definiált] meghatározott szavakra volna szüksége, olyanokra, amelyhez hasonlókat a nyelv nem kínál számára. Bizonyos továbbá, hogy az olyan személyek, akik korán megismerkedtek idegen nyelvekkel vagy saját anyanyelvük különös dialektusaival, gondolataikhoz gyakran nem találnak megfelelőbb kifejezést az idegen nyelvek és dialektusok szavainál. Természetes a kívánság, mely ebből fakadóan ébred e személyekben, hogy az irodalmi anyanyelv [vaterländische Büchersprache] *egyészítve* tartalmazza a fogalmaknak mindama sokféle árnyalatát, amelyek a különféle nyelvekben és dialektusokban *szétszórtan* találhatók. Ám a nyelv szegénysége miatt emelt panasz, hogy efféle árnyalatoknak híjával volna, jogtalan; a kísérlet pedig, hogy ez árnyalatokat idegen, elavult vagy éppen provinciális szavak beemelésével pótolja, kétséges kimenetelű. – – Új szavak felvétele a használatos nyelvbe, legyenek is e szavak bármily kifejezőek, nem az efféléket összegyűjtő és felajánló szótárak segítségével történik, hanem oly remekbe szabott írásművek által, amelyek helyesen alkalmazva [glücklich] terjesztik elő őket.

250., 251.

Ha van demokratikusan irányított emberi ügy, úgy a nyelv biztosan az. Más dolgokban a népnek alá kell vetnie magát néhány bölcs kijelentésének, a nyelvről azonban, hogy az érthető és használható legyen számára, maga kell rendelkezze. – – – Ha mármost mindazon okok által, amelyek egy nép szellemére hatnak, e nép vélekedései és fogalmai eltávolodnak attól az állásponttól, amelyen a szótár alkotói álltak: úgy e szótár vonatkozó része, egyszersmind a nyelv ama része, amelyet az előbbi értelmez, elavulttá válik. – – Bármily nagyra tartották is kezdetől fogva a franciák Akadémiájuk szótárát – – – minden megbecsülése sem menthette meg e könyvet azoktól a nyelvi változásoktól és neologizmusoktól, amelyek közül sok persze meteor módjára csak szemet kápráztatva tűnt elő, majd hamarost a feledésbe hullott, néhány azonban azóta az általános nyelv valóságos alkotórészévé vált.

Csobó Péter György fordítása

4.

Felelet a' Mondolatra

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke külön nem említi a szöveget (vö. SOLT 1938, 392.). A kéziratból (emlékse a továbbiakban: *Felelet*) összesen egy töredék mondat áll rendelkezésünkre Kölcsey kézírásában: „hozzá szoktunk az effélékhez; olvasánk a' könyvet sat. de e' szint' olyan hiba, mintha így szóllanánk: olvastúnk a' könyvet. sa' t. 'sat.' (Lásd: *Gramm.Szójegyzetek.*)

A *Felelet* kézírata abban a kéziratcsomóban volt, amely Kölcsey Ferenc és Szemere Pál 1814-ben Pécelen és Lasztócon keletkezett filológiai tárgyú munkáit tartalmazta. A kéziratokat tartalmazó mappa 1814 végén, 1815 elején került Szemere Páltól Bilkei Pap Ferenchez, akit Trattner János Tamás bízott meg a *Felelet* szerkesztésével és sajtó alá rendezésével. A kéziratokat tartalmazó mappa 1816 végén került vissza Kölcsey birtokába. Arról nincs tudomásunk, hogy a *Felelet* is köztük lett volna. A *Felelet* kézírata vélhetően Trattner János Tamás nyomdájába kerülése során – hasonlóan más, nyomtatásra került egyéb kéziratokhoz – elveszett. Mivel a *Felelet* kéziratának sorsa több más kézirattal kapcsolódik össze, ezért a kéziratok útját összefoglalóan tárgyaljuk, lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai* című fejezet.

MEGJELENÉS

Feleletet 1815

[KÖLCSEY FERENC – SZEMERE PÁL] *Felelet / a' / Mondolatra / néhai / Bobógyi Gedeon Úrnak. / „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Weszprém) 1813.”* című Pasquilusára. // Pesten, Trattner Ján[os]. Tam[ás]. Betűivel 1815.

MM1 1844

Kölcsey Ferencz' / Minden Munkái / Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál / Ötödik kötet / Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv MDCCCXLIV. / Kölcsey Ferencz' / Vegyes dolgozatai // *Felelet a' Mondolatra néhai Bobógyi Gedeon úrnak*, 55–116.

A *Feleletet* 1815 megjelenéséről:

A kiadás körülményeiről Szemere, Kölcsey és különösen Kazinczy Ferenc levelezéséből nyerhető információk alapján összefoglalóan a következőket tudjuk megállapítani. A *Felelet* 1815 Szemere Pál és Kölcsey Ferenc közös munkája, 1815 júliusában jelent meg (vö. KazLev XIII. 49.) Trattner János Tamás kiadásában. A szerzők csak jóval később vehették kézbe a kiadványt: Szemere szeptember 19–20-án, Kölcsey pedig valamikor október 16-a előtt jutott hozzá (vö. MM4 *Levelezés I.* 419, ill. 434.), miközben a megjelenés visszhangjai már korábban elértek hozzájuk. A megjelenés nem lehetett egyöntetűen a szerzőpáros döntése, elmondása szerint Kölcsey maga nem is óhajtotta volna a *Felelet* kéziratának megjelentetését, a kiadók „kéretlen” kiadók voltak (vö. MM4 *Levelezés I.* 408., ill. *uo.* 414.); Kazinczy is utalt arra, hogy mintegy „elvették” tőlük a kéziratot (KazLev XIII. 99.). A kiadó egy befejezetlen, letisztázatlan kéziratot vett át (vö. MM4 *Levelezés I.* 443.), majd Szemere Páltól kapott írásos felhatalmazást arra, hogy a lezártatlan kéziratot „simítsák-ki a’ mint legjobbnak látszik”. (Vö. KazLev XIII. 98–99. és *uo.* 145.).

A *Felelet* szerkesztésével Trattner Bilkei Pap Ferencet (1797–1853) bízta meg. (Róla lásd: MM4 *Levelezés I.* 926–927., illetve: SZINNYEI.) Bilkei ebben az időben Trattnernek dolgozott, Gottfried Wentzel munkáját fordította magyarra (*A világi ember, vagy az illendőség, kegyesség, finom életmód és nyájias udvariasság regulái. Wenzel Gottfried Immanuel után.* [Trattner J. T.: Pest, 1816.]; vö még: KazLev XIII. 62.). Kazinczy Bilkei Pap Ferencet saját emberének tekintette, aki pártolja a neológia ügyét: „Nem mi hárman maradánk és Helmeczi, édes Uram Öcsém. Velünk van életében és halálában Szent Miklósy is, Bilkey is, Vályi Nagy Ferencz is; s majd azt mondom, hogy ennyi elég.” (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. augusztus 6. KazLev XIII. 56.) Bilkei a kiadó utasítására vagy jóváhagyásával, a szerzők tudta és előzetes beleegyezése nélkül több olyan változtatást is eszközölt a kézíraton, amelyről a szerzőpáros csak a megjelenést követően szerzett értesülést. Ezek között a legfontosabb a címlapon szereplő információk megváltoztatása volt, miszerint a kiadó elhagyta onnét a szerzőpáros nevét, továbbá a „Somogyi Gedeon” nevet „Bohógyi Gedeon”-ra változtatta. (A *Felelet* eredeti címe szerint „Kölcsey Ferenc és Szemere Pál: Felelet a’ Mondondolatra néhai Somogyi Gedeon Úrnak” lett volna.) A névcsere szükségességét Trattner a könyv cenzorával indokolta, aki nem engedélyezte Somogyi valóságos nevének használatát, erről a döntésről személyesen tájékoztatta a Szemerét (vö. KazLev XIII. 67.). Nem tudni, hogy ki volt a *Felelet* 1815 cenzora, de vélhetően a személyeskedés és az ebből eredő becsületsértés jogilag már értelmezhető lehetősége miatt nem engedte a polgári név használatát, akár azt is tudva, hogy Somogyi Gedeon valójában még életben van. Ezzel állhat összefüggésben az is, hogy nem sokkal később nem engedélyezte a szerzőséget tisztázó szerzőpárosi Jelentés megjelentetését sem Kultsár István lapjában, a HazKülfTud-ban. (Vö.

KazLev XIII. 208–209. Kazinczy a Jelentés kiadását Döbrentei Gábortól is kérte nem sokkal ezelőtt, vö. KazLev XIII. 192.) A „Bohógyi” név megalkotójának kiléte nem ismert. Kazinczy szerint nem Helmecki és nem is a szerkesztő Bilkei volt, „hanem talán az a’ víg kedvű barátunk, a’ ki olly nyers hanggal énekelget” (vö. KazLev XIII. 121.). A leírás alapján Vitkovics Mihályra gondolhatunk (vö. SZABÓ G. 2011. 34.: „a mindig jókedvű, társaság- és nótakedvelő Vitkovicstól [Kölcsey] idegenkedett kissé”; ami kölcsönös volt, vö. Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, 1810. április 12.). A *Felelet* 1815 kézhezvételét követően a szerzőpáros további szerkesztői beavatkozásokat és sajtóhibákat észlelt a szövegben. A nyomdahibák sokasága, a nyilvánvaló bosszúságon túl, azért is lehetett fájdalmas a szerzőpáros számára, mivel a *Mondolat* 1813 viszonylag kevés hibával jelent meg. Kazinczy ezt írta erről: „Egyéberánt én a’ Kölcsey Mondolatjának szívesen örvendek. Et illic dii sunt. De kár hogy a’ munkát nem ő maga végezte el, és hogy csaknem minden sorban typogr[aphiai]. errorrt lelhetni.” (Vö. KazLev XIII. 159.) A szerzői megjegyzések részleteit lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK.

*

A *Felelet* 1815 megjelenésének első híre tudomásunk szerint Szentgyörgy Józseftől származik július végéről: „[...] azt hallom, hogy egy paizsos pántzélós és fegyveres felelet jött ki a’ Mondolatra: még nem láttam; igen kívánom, hogy a’ Minervához hasonló atzélból való legyen készsége.” (Szentgyörgy József Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1815. július 31. Vö. KazLev XIII. 49. Válaszlevelében Kazinczy különös módon nem reagál erre, vö. *uo.* 53–56.) A Széphalom közelében, Lasztócon tartózkodó Szemere Pálhoz is ekkor jutott el a megjelenés híre, és Kazinczy közvetítését kérte, hogy Trattnerrel küldessen számára egy szerzői példányt: „Mikor fog Pestre írni Édes Uram Bátyám? Instálom, méltóztassék Trattnert emlékeztetni, hogy nekem egy »Feleletet a Mondolatra« küldjön fel, még pedig postán. Örömetst kifizetem a költséget. Nyughatatlan vagyok látni a munkát, minekutána a czimlap is meg vagyon változtatva ‘s a’ Kölcsey és a’ magam akarátja ellen: egyikünknek vagy másikunknak vagy mind a kettőnknek neve nélkül.” (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1815. augusztus 4. Vö. KazLev XIII. 51.; majd ismét erről, *uo.* 65.) Időközben Kölcsey is értesült Kazinczytól a *Felelet* 1815 megjelenéséről, de példánya még neki sem volt: „Lehetetlen, hogy a’ beállandó Debreczeni Vásárról Uram Öcsém az Anti-Mondolatot ‘s Beregszászit ‘s más holmi újságot meg ne kapjon” – írta neki Kazinczy (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1815. augusztus 6. vö. MM4 *Levelezés* I. 406.) Az árvizek miatt Kölcsey nem lehetett ott a debreceni vásáron, példánya augusztus végén továbbra sem volt. A *Felelet* 1815 megjelenésével kapcsolatos legfontosabb első kijelentése az volt, hogy nem igazán akarta a *Felelet* kinyomtatását: „Én az Antimondolatot óhajtottam volna, hogy nyomtatatlan maradjon, én az e’ féléről azt hiszem a’ mit Kazinczy Miklós nekem a’ tavaszkor

Semjényben monda, hogy az ily dolgokban legjobb nemes büszkeséggel hallgatni, 's megvallom, hogy még csak nem is gondoltam, hogy az Antimondolat valaha kinyomtattassék.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. augusztus 28. Vö. MM4 *Levelezés I.* 408.) Időközben Szemere Pál Kölcseynél is érdeklődött a kiadvány felől, megelőlegezve néhány fontos információt: „Láttad e már Bohógyit? Én még nem láttam. Sajnálom 's szégyellem hogy ez történt. Trattner mondá, hogy a' Libr[arius]. Censor nem engedi meg a' Somogyi G[edeon]. nevet.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 13. Vö. MM4 *Levelezés I.* 407.) A fogadtatás egyéb híreivel együtt mindez aggasztó volt Szemere számára, ezért, még mielőtt láthatta volna a kiadványt, nyilvánosan cáfolni kívánta azt a híresztelést, miszerint a *Felelet* 1815 Kazinczy Ferenc munkája lenne. Szemere ennek érdekében egy nyilatkozatot tervezett, amelyet Kölcsey neve alatt adtak volna ki. Kölcsey előtérbe helyezését feltehetően az indokolta, hogy a *Felelet* 1815-ben az ő valódi neve került nyilvánosságra a [*Praefatio*] alatt, azt a benyomást keltve, mintha ő lenne az egész kiadvány egyedüli szerzője. A Kazinczyval erről egyeztető levelében számolt be Szemere részletesen arról is, miért és miképpen változott meg a kiadás során a Somogyi Gedeon név Bohógyi Gedeonra (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 10. KazLev XIII. 67. Kiemelés – O. Cs.):

„A Bohógyi felől egy gondolat támadt bennem. Mít méltóztatik reá felelni? Nem volna-e jó, ha Kölcsey az újságlevelekben egy írást adna ki. Elmondaná, hogy ő velem együtt dolgozta a leveleket; s mi okból? S hogy a cím nem *Bobógyi*, hanem Somogyi volt; s ő ezen elbémálási parasztságban épen úgy nem akar részesülni, mint a Somogyi Gedeonéban soha semmi esetben nem részesülhetett volna. Így a teher és szégyen én reám háramlík, s nem is hárámolhat egyébire. *Trattner azt monda nekünk, ebéden lévén nála, hogy a Somogyit nem fogja megengedni a libror. censor; s ekképen leve Bobógyi. Azonban ezen esetre jó lesz bevárni magát a könyvet, a midőn nem tudom csak azt is, mely darabokat nyomtattak ki, feleleteink közül, s ha kinyomtatták-e mind? Tett-e rendelést Uram Bátyám, hogy Debreczenből kaphassuk? Nem volt volna rossz dr. Szentgyörgyi úrra bízni a megvásárlást.*”

Nem sokkal később, még a Kölcseyvel való egyeztetés előtt, Szemere továbbgondolta a jelentés tervezetét, nyilatkozattevőként immár Kazinczyt gondolva. Elsődleges célja továbbra is Kazinczy elhatárolása és tekintélyének megóvása volt, az értelmi szerzőség (plán) és felelősség deklarálása mellett. Szemere tehát mindent magára kívánt vállalni, így Somogyi eltemettetésének „nem eléggé urbánus” ötletét is (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. augusztus 21. KazLev XIII. 93. Kiemelés – O. Cs.):

„A plán felől még Csekéből veendi levelünket Édes Uram Bátyám. Mít az, ha én veszték is? Csak a' nyelv nyerjen. Tudja Édes Uram Bátyám »Anyám de Róma!« s nyer a nyelv, minden bizonynyal nyer,

ha a mester auctoritasa szent és illethetetlen marad. Quintilián is tekintetbe veszi a historikusok s szónokok auctoritását: mink is, s maradékaink tehát. Világosan kell a nyilatkozatást tennünk. *Az is csiklandós dolog, hogy Somogyi el van temetve.* Bizonyos ugyan, hogy *az egésznek plánja enyém, s e részben is reám lehet utalni. Legjobbna látnám, hogy Uram Bátyám maga nyilatkozzatná ki, hogy a felelet, mind a mellett, hogy igaz czélből eredett, nem eléggé urbánus.* Ez sok tekintetben hasznos fogna lenni. Különben addig nem tanácskozhatunk e tárgy felől, míg a könyvet magát, nem látjuk. A napám talán utánunk jövend Surányba. Ha Bohógyi az alatt Uram Bátyám kezeibe jőne, méltóztassék azt nekünk elküldeni.

A puristák és neológok közt forgó per története in örülök. Jobb szerettem volna mégis, ha a puristák épen nem jöttek volna tekintetbe, így felekezettesség támad. Az soha nem szülte a legjobbat. Kivált a nyelv ügyében veszedelmes lehet.”

A Szemere házaspár 1815. augusztus 29-én érkezett meg a Csekéhez közeli (Bereg)Surányba (vö. MM4 *Levelezés I.* 413.). Ekkor került sor Szemere és Kölcsey személyes egyeztetésére a *Felelet* 1815-ről és a jelentés tervezetéről. Kölcsey hozzáállása ekkora érezhetően megváltozott: míg augusztus 28-án kelt levelében még a megjelenés ellen érvelt, szeptember 1-jén már egyenesen folytatásról beszélt, egyetértve Szemere tervével is, hogy Kazinczynak nyilatkozattétellel kell mentesítenia magát (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I.* 414. Kiemelés – O. Cs.):

„Az Antimondolatot még sem én, sem Pali nem láthattuk, ‘s nem tudjuk, ha valyon a’ kéretlen kiadók nem csináltak-e Inconsequentiákat? Annyit hallánk, hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, *mivel a’ Praefatio alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már bejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a’ dolog mennél jobb véget nyerjen.* Különben nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a’ Publicum azt nem gondolná, hogy az Antimondolatban Uram Bátyámnak is része volt. Pali és Én legjobban tudjuk, hogy abban senkinek másnak, annyival inkább Uram Bátyámnak nem lehetett befolyása, ‘s szükségesnek látjuk, hogy a’ Publicummal tudattassék, mennyire nem akar Uram Bátyám ilyen felelgetésekre bocsátkozni. Uram Bátyámnak talán jó lenne Declaratiót tenni a’ közönség előtt ezen dologban.

Méltóztassék U[ram]. B[átyám]. nekünk a’ Debreczeni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Valyon lesz-e valaha idő, melyben a’ korbácsok Debreczent megszelídítik?

Mínthogy mi az Antimondolatot, mint irám, nem láttuk, méltóztatik Uram Bátyám azt is küldeni, ha már megkapta volna. Valóban rendes [itt értsd: különös] állapot ez a’ miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, ‘s mi a’ dolgokrol csak évek múlva tudósítatnánk, ‘s olyankor készülnénk felelni, midőn a’ Publicum figyelme már száz újabb dolgok által vonattatott el.”

Szemere ugyanekkor írott levelében a fogadtatás híreinek megosztása mellett a *Felelet* kéziratában tett változtatásokat is megemlíti, megerősítve értelmi szerzőségét és felelősségét, illetve a közös szerzőség tényét is: (Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 2. KazLev XIII. 145. Kiemelés – O. Cs.):

„Kedden délre érkeztünk ide. Mindjárt tudósítottam Kőlcseynek, s más nap együvé jövének, s azolta együtt vagyunk. Beszélgetéseink többnyire Bohógyi felől folynak. Elmondám neki, a mit tudék. Nagyfaluban a prédikátor akkor érkezett Pestről, midőn én ott voltam. Azt vélvén, hogy az Antimondolatot látta, s meghozta, meglátogatám. Ő igen is látta és bírta azt a debreczeni vásárban; de a mint mondja, az úton valahol elhagyá. Beszélle, hogy a collegium senioránál volt. A togátusok számosan voltak ottan. Méreggel s dühhel veszik a monastikus nevelést melyet Kőlcsey Somogyi felől írt. *A debreczeni levél is nagy zajt indított. Az még el sem volt általunk végezve, s talán Bilkei végezte el, egy x. y. vetvén alá.* S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota quantitasnak van kikiáltva mindenütt, haragsznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsalom* azaz Veszprémért haragszik. Páparól dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen. Ily esetben legtanácsosabb lesz, ha Uram Bátyám az újságlevelekben, Kurírban s a Tudósításokban, s az Erd[élyi]. Múzeumban egy kinyilatkoztatást fog a publicummal s felelni akarókkal előre közleni. *Meg kell nevezni mind Kőlcseyt, mind engemet. Az egésznek plánja az enyém.* Azonban jó lenne a munkát előre látnunk, valamint az Uram Bátyám kinyilatkoztatását is. Prof. Cseresznyés most jött meg Pestről. Ő tőle megkaphatná Uram Bátyám s küldhetné a magamét által, s instálom s instáljuk, hogy elküldeni méltóztassék. [...] Elfeledtem írni, hogy a nagyfalusi paptól hallám, hogy ellenünk dr Szentgyörgyi készül felelni. De ezt alig hihetni. Beszélle még azt is, hogy Somogyi valóban meghalt.”

Végül elkészült a Kazinczy nevében közzé teendő nyilatkozat – Jelentés – szövege is (Szemere Pál Kőlcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I.*, 425–426.):

„JELENTÉS. Kőlcseyhez

Zemplény V[árme]gyei Táblabíró T[ekintetes]. Szemerei Szemere Pál és Kőlcsei Kőlcsey Ferencz uraknak Bereg V[árme]gyéből hozzám intézett levelekhez képest kénytelen vagyok jelentést tenni, hogy nekem a' Veszpr[ém]. Vármegyei Esküdt Somogyi Gedeon Úr Mondolatjára írt és ez idén Pesten kiadott feleletekben sem tanácsom sem dolgozám által részem nincs. Ezt em[er]ített két rokonom és barátom azért kívánja, mert tapasztalták, hogy némelyeknél e' tettnek gyanújába én vétettem. Én a' Toth-Vázsonyi Iró' Mondolatjára felelni soha nem véltem sem szükségesnek sem hozzám illőnek; az efféle cselekedet önn-maga eléggé megbosszúlja magát; az Anti-Mondolatot pedig írásban soha nem láttam, nyomtatásban csak tegnap, és így közel két holnappal azután, hogy az mindenféle olvasatott. Az én két barátom akarja hogy ők ketten, és egyedül ők tartassanak a' Felelet Írójainak; s az elsőbb sajnálja, hogy neve a' kezeikből tisztázatlanul kivett munka homloklapjáról egészen elmaradott. Széphalom, September 15d. 1815. KAZINCZY FERENCZ.”

A nyilatkozatot a cenzor azonban nem engedte megjelentetni a HazKülfTud-ban: „T. Kultsár Úr Jelentésedet az Anti-Mondolathoz vette, és leveleibe be is nyomtatta, de a Censor, okát nem láttyuk által, egészen kitörülte. Bizonyyára a Literatori Háborút akarta ezzel is tsendesíteni, mellytől igen nagyon reszked Beregszázi [sic!] Professor Úr, a ki egy délután félelmesen panaszlá, hogy már a Manifestumot meg küldötted, melly őtet annyira meg ijesztette, hogy ő többé, a mint

meg vallá előttem, soha tollat nem fog Literaturánknak.” (Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1815. október 10. Vö. KazLev XIII. 208–209.) „Sajnálom – írja Szemere Kazinczynak október 14-én – hogy a jelentés az ujságlevelekben ki nem eresztethetik. Mit jelent ez, mit gyanított ez? A philológiában talán csak szabad fényt terjeszteni? Vagy itt sem immár?” (Vö. KazLev XIII. 212.)

Szemere Pál 1815. szeptember 19-én vagy 20-án vette először kézbe a *Felelet* 1815-öt, amikor váratlanul Széphalomra érkezett Kazinczyhoz (vö. KazLev XIII. 171.). Kölcseynek részletes leírásban számolt be a könyv tartalmáról, reflektálva számos jóváhagyatlan szerkesztői megoldásra és szerencsétlen sajtóhibára (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I.* 419–420.):

„Édes barátom!

September 19dikét és 20dikát Széphalmon töltöttem; 's dühödt örömem vala Bohogyinkat láthatni. Kazinczy September 14d. kapta meg Trattnerőt; 's azt beszéli, hogy majd megpukkadt nevetében. De bezzeg a' Homér fordítója! Oda előtte becsültetted, azt mondja hogy te is csak úgy tudsz görögöből citálni mint a' szónemző, hibásan. De a' munkánkról tehát. Czimlap: **Felelet a' Mondolatra** punctum Néhai Bohogyi Gedeon Urnak. punctum – »Mondolat. Sok Bővítvényekkel és egy kiegészített új Szotarral együtt, Dicshalom (az az WESZPRÉM) 1813« czimű Pasquillusára A' »–« vörös bőttükkel. Motto: Δικη υπερη νβριοζ ισχει más sor: Εις μελος εξελφουσε κερων δε με νηπιος εγνω **Hesiodus**. Tandem sua Poena Nocentem más sor: Insequitur sapit tum denique stultus. – Azután következik a' m[!] Mit keljen ezen levelekről sat 's a' végén **KÖLCSEY FERENCZ**. Benne van a' Halhatatlanság Oszlopa Irójának kaputrokjára függesztett nyúlfark. A' hol az mondatik, hogy S[omogyi]. B[ohogyi]? G[edeon]. (mert így van) 1814 évben megholt ezen bészúrt pont áll: Evvel az első levél datuma meg nem egyez. Lap 1. A' major 's datum: Péczel. Jul. 18d. 1814. A' második levél l. 4. datum nélkül. L. 6. Zafyr Czenczi a' Mondolatoshoz datum nélkül. L. 16. A' Búsongó Ámor Bohogyi Gedeonhoz. Péczel Aug. 25. 1814. L. 31: Édes Öcsém Uram! (czím és datum nélkül a' Debr. levél; a' vége így todatott ki: Rám jött a' déli álom (:) édes Öcsém Uram. Ájjánlom magamat **X. Y.** a' Debreczeni Grammatikának egyik Szerzője. Lap 49. Hőgyészi Hőgyész Máté Bohogyi Gedeonhoz. Lap 59: Bohogyi Gedeonhoz. Péczel. Jul. 28. 1814. Túróra *etc. etc.* Kimaradt: hogy már egyszer adagiummal is éljek. Lap 66. A' Lepe a' Mondolatos feje felett. Lukács Miklós Sapphói rende szerint. Péczel Jul 22d. 1814. Lap 67: A' Satyrus a' Mondolat Irójához. Péczel Jul. 26. 1814. L. 69. A' számár a' Mondolat Irójához. Αὐδῆεντα τι ἐθῆκε θεᾶ λευκώλενος Ηρη

Homerus.

Itt van a': zengik: árva madár mellyért Vályi véghetetlenül dúl fül.

Lap 73. A' Magyar Pegazus a' Mondolat Irója ellen. Kimaradt: Láczaik csak gágog 's rajta minden nevet, 's Vályi Nagy Ferencz nyér poetai nevet. – Lap 77. A' lant. Első vers: Minden lantokénál rosszabb Állapotban sínlek én (:) Mivel nékem helytt eggy rossz szab. A' Múzsák telekén. A' Folnesics levele kimaradt egészen. Lap 80. Jegyzetek a' Versek alá usque lap 94, mellyen a' munka végződik.

Temérdekek a' typographiai hibák. **Pethe** Perének van nyomtatva 's Barczafalvi **Bacczafalvinak**. Hát a' dátumok S[omogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk. A' Somogyi számara a vízbe fulatja Somogyit; emlékezhetel a' Vanzai Aufsatzra; még tehát a' Biograph ellen kikelhet ő számársága és a' levelek datuma ellen 's több eff[élék]."

Tudomásunk szerint a *Felelet* kézírata ekkor nem állt Szemere rendelkezésére (vö. MM4 *Levelezés I.* 461.), részletes leírása vélhetően emlékezetén alapult. Kölcsey a *Felelet* 1815 kézhezvételkor maga is számos hibát fedezett fel, megjegyzéseket téve a fogadtatás, a kiadás és szerkesztés körülményeire, kilátásba helyezve egy újabb, javított, de prolongálandó Antimondolatot is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés I.* 434–435.):

„[...] Az Antimondolatot a' Debreczeni Vásárról gyalog ember által hozattam-meg, mert elmented után ismét rettenetes árvíz öntött-el bennünket, 's a' szekérral járást lehetetlenné tette. Gondolhat micsoda symptómák közt olvastam a' könyvet. Valamennyi Ember a' Tisza' kerületeiben lakik, csak nem mindenik azt hiszi, hogy Somogyi megholt. Fél órával ezelőtt volt nálunk egy Pápai Legatus, kérdém ismeri-e Somogyit és Oroszit? Igen, felele. De látta-e Somogyit mostanában? Állította, 's ezt veté hozzá, hogy Somogyi nem holt meg, mint itt híre van. Kölcsey Mihály azt kérdé ismét, ha S[omogyi]. nem akar-e megint olyan jeles munkát kiadni, mint a' Mondolat vala? Felelt: Most jöve-ki valamely Antimondolat nevü könyv, 's arra bizonyosan fog valamit kiadni. Azon kérdésemre, hogy Professor Márton mit csinál? azt tudatta velem, hogy M[árton]. Arithmetikát akar kiadni. Orosziról azt mondá, hogy az közép termetü, izmos, kerek arczu, és őszbeelegyedett Úr, és hogy gazdag.

Izsák, a' V[ice]Ispán, úgy monda egy tőle jött Debreczeni Deák, azt mondá az Antimondolatrol, hogy nem tudja az Iró' célját, de csak meg ne nevezte volna magát, könnyebben szenvedné az **ember**. – Érted ezt? Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam, a' mit X. Y. Úr a' makra pipák' alkalmával mond a' madárról és annak fészkeről.

A' Nyomatatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötű szedő, *avδρων* helyt *αυγεων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντεναι* helyt, *μανθενας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradt volna. Így lett a' Lorgnetteből is Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. És így én sem görögül, sem francziául nem tudok. Minő csudát nem mível egy bötűszedő! Szegény Nagy Ferencz ő neki hijában dicsekedtél, hogy neve az Antimondolatban dicsérettel említettik. Őtet a' Mondolat is bántja, az Antimondolat is, 's hova legyen szegény szorongásai közt? bizony nem lenne csuda ha Amphibionná válnék. Azonban mondd-meg neki, hogy ha még egyszer Jankovichhoz hasonlít, úgy az Antimondolatot a' Trattner göröggtelen bötűszedőjével még egyszer újra nyomtattatom, még pedig egyről egyig **görög** bötűkkel, 's a' címlapon őtet magát! (Vályit) nevezem-meg (à la Helmeczi) Ügyelőnek, 's így osztán ketten leszünk a' crédóban. Nem de? Veszedelmes dolog a' megsértett Commentator!"

Kölcsey gyermekkori barátját, az ekkor Kézdivásárhelyen állomásozó Kállay Ferencet az alábbi minősítéssel értesítette a *Felelet* 1815 megjelenéséről: „Egy Bohó könyv, Felelet a’ Mondolatra, jött-ki nevem alatt, Szemerétől és Tőlem, ha messze lakodban elérhet olvasd és neved. Ez a’ bohóság tavaly Péczelen készült, most nem készíték semmit, az Istenné futja az ily helyeket, mint ez.” (Kölcsey Ferenc Kállay Ferenchez, Cseke, 1815. október 7. MM4 *Levelezés* I. 437.) A beregvégardói (ma Beregardó) ref. lelkész Varga Tamásnak, aki maga is küldött Kölcseynek a *Felelet* 1815-ből egy példányt (vö. MM4 *Levelezés* I. 442.), az alábbi összefoglalást adta a történetekről, abban a hitben, hogy a tervezett Jelentés (declaratio) már megjelent (Kölcsey Ferenc Varga Tamásnak, Cseke, 1815. október 25. Vö. MM4 *Levelezés* I. 442–443. Kiemelés – O. Cs.):

„Kétség kívül látta eddig Tisztelendő Ur az újságokban Kazinczy Ferencnek declarációját, mellyből, a’ többek közt, nyilván van, hogy az Antimondolat’ készítése rajtam kívül Szemere Pált is illeti. Ez az úr egyike a’ Magyar legjobb philologusoknak, ’s velem együtt nem nézhette csendes elmével, hogy az Antiquitásnak tudatlan pártosi legbecsesbb birtokainkban olly iszonyú vadsággal gázolnak. *Ezen munkácskát mellyről szó van egy fontosabb philologiai munka mellett tréfából készítettük, Trattner le nem tisztázza vette azt által, ’s innen vagynak azok a’ temérdek nyomtatásbeli hibák, kivált az idegen szavakban, leginkább pedig a’ Görögökben. Azok a darabok előtt álló bobó datumok is tudatlanságból vagynak kinyomatva.*

A’ per egyszer megindult, ’s Isten tudja mikor leszen vége, az eddig volt Litteratori perek a’ Ráthé, a’ Rajnisé, ’s maga a’ Verseghié is csak egyes perek voltak, de ez a’ miénk közönséges lett, ’s a legkülönösebb az, hogy ily komoly tárgyban nevetséges masquok alatt lépünk-fel, mellyek bennünket a’ Swift, Pope, és későbbben a’ Voltaire perekre emlékeztetnek.”

A *Felelet* 1815 kiadásának részleteiről Kazinczy Ferencről több, a szerzőpáros által a levelezésben nem említett, de nyilvánvalóan tőlük, leginkább Szemerétől származható információ tudható meg. Még a kötet kézhezvétele előtt írta Helmeczi Mihálynak: „Egyéberánt Szemere úgy él mint szokott, azt kivén, hogy most dolgozik. [...] Az a’ hír, hogy az *Antimondolat* megjelent, egészen electrizálta [...] Kért, írjak nektek, hogy küldjétek meg postán az ő erszényére. Mivel vásár van nálatok, én ezeránt is írtam Trattner Úrnak, ’s talán a’ levelemet oda vitt Zsidó ezt is, az Erd[élyi]. Muzeumot is, egyebet is hozni fog.” (Kazinczy Ferenc Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1815. augusztus 15. Vö. KazLev XIII. 72–73.) Dessewffy Józsefnek, aki korábban maga is készült arra, hogy írjon valamit Kazinczy védelmében a *Mondolat* ellen, és a *Felelet* 1815 megjelenéséről is ő küldött értesítést, így írt Kazinczy: „Kijött egy Anti-Mondolat is. Azt is most várom; nem láttam, nem ismerem. Félek hogy bohóság lesz.” (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. augusztus 23. Vö. KazLev XIII. 96.) Döbrentei Gábornak írott összefoglalásában így beszélt el a megjelenés történetét (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. augusztus 15. KazLev XIII. 75.):

„Egyéberánt ő [ti. Szemere Pál] most azon hírre, hogy kijött az Anti-Mondolat, – melyet ő dolgozott és Kölcsey, de a’ melly Trattner által egy harmadiknak (nem Helmeccinek, hanem más valamely Pesten lakó írónknak [Bilkei Pap Ferencnek]) adatott, hogy a’ végső simítás nélkül hagyott dolgozást készítse nyomtatás alá, – egészen electrizálva van. A’ Mondolat előtt az ő neve és a’ Kölcseyé meg nem jelent, ‘s Szemere ezt nagyon sajnálja, mert úgy tetszhetik hogy el akarta titkolni nevét, ‘s ezt szégyenli. Sajnálja azt is, ‘s azt én is sajnálom, hogy a’ Somogyi Gedeon neve Bohógyi Gedeonná van változtatva – nem Szemere és Kölcsey, hanem a’ Pesti Kiadó által.”

Nem sokkal később a következőkkel egészítette ki híreit a kéziratról és a szerkesztésről: „Ők a’ simítást kívánó MSt [manuscriptumot] Trattnernek adták hogy simítassa-ki ‘s így még Szemere sem tudja mi van benne. A’ Bohógyit nem a’ kisimító (Bilkey – de ez titok), hanem Pesti barátink szúrlak oda (nem Helmecci, hanem talán az a’ víg kedvű barátunk, a’ ki olly nyers hanggal énekelget).” (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. augusztus 29. Vö. KazLev XIII. 121.) A debreceni Nagy Gábornak írott levelében Kazinczy szintén összefoglalta a kiadással kapcsolatos információit. Figyelemre méltó, hogy továbbra sem említi meg név szerint a szerkesztésben közreműködőket – Szemerét és Kölcseyt leszámítva. Külön kiemeli viszont a saját és a Szemere Pál kézírásának hasonlóságát: ezek szerint a *Felelet* kéziratában Szemere kézírásával készült szövegek is voltak, és ez módot adhat ama vélekedésre, miszerint a *Felelet* 1815 szerzője valójában Kazinczy Ferenc volt (Kazinczy Ferenc Nagy Gábornak, Széphalom, 1815. augusztus 23. KazLev XIII. 98–99.):

„A’ Mondolatra írt nem tudom mi a’ Szemere Pál és Kölcsey Fer[enc]. pajkossága. Én ezt még nem láttam. E’ héten talán megkapom az Újhelyi Pestre ment Zsidók által. Midőn a’ titulust az Ujságlevelekből megláttam, elszörnyűködtem reá, mert Somogyi helyett Bohógyit írni nem elmésség hanem parasztság. Ezt Szemere deprecálja is, az az desavouirozza, ‘s declarálja hogy nem övék. Azt mondja, hogy nála Péczelen múltván 1813 [helyesen: 1814]. Kölcsey, őket megszállá a’ pajkosság lelke és ezt öszve firkálgatták, ‘s mutatták Pesten. Ott örültek neki, ‘s elvették tőle. Ő ide jött, Kölcsey Szathmárba, ‘s Szemere megírta a’ sürgetőknak, hogy simítsák-ki a mint legjobbnak látszik, ez a’ bolondság úgy sem kíván nagy gondot. ‘S a’ sok szakács aligha el nem szóta az étket. Minthogy Szemere annyira megkedvelte sok esztendő olta az én módomat, hogy mind stílje mind Chirographja sokszor engemet magamat is megcsal, (‘s eggyszer Dókusnál azt vevék észre, hogy én egy nekem postáról jövő levélnek adreszén elsülyedtem, ‘s oda tekintenek, sem ők, sem én-magam meg nem tudánk fogni, hogy én mint írhatok önn-magamhoz) nagyon tartok tőle, hogy az Antimondolat nekem fog tulajdonitani, holott annak egy betűje sem enyém, nem az még gondolatja is; ők azt hírem nélkül írták.”

Bilkei Pap Ferenc szerkesztői munkája kapcsán megjegyzendő, hogy vélhetően kellő tisztelettel bánt a kézirattal, abból mindent változatlanul hagyott. Megtartotta az eredeti dátumozást és kelteztést a szövegeknél, és ahol ilyen nem található a *Felelet* 1815-ben, ott vélhetően a kéziratban sem volt. Egyedül a [*Praefatio*]-ban lévő április 1. dátum kapcsán hívta fel a figyelmet, szögletes zárójelben, az általa vélt belső ellentmondásra. Kiadói utasításra változtatta meg a *Felelet* kézirati címlapján és a [*Praefatio*]-ban a Somogyi Gedeon nevet Bohógyi Gedeonra. A név átírása sietve történhetett, amire a következetlenségek (pl. „S. B? G.”) utalnak. Mivel a szerzőpáros kifogásolta, hogy szerzői nevük nem szerepel a kiadásban, ennek elhagyása is vélhetően kiadói, szerkesztői döntés lehetett. A szerkesztő ugyanakkor meghagyta a [*Praefatio*] végén szereplő aláírást („Kölcsei Ferencz”), vélhetően pszeudonévként értve azt. Szemere Pált ismerhette, hiszen ő a Pest közeli Pécelen lakott, míg a Kölcsey név jobbra csak Szatmár vármegyében lehetett ismerős, lásd erről Kölcsey megjegyzését életrajzi levelében: „Hogy sokáig ismerve nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgoztam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, mely 1815-ben jött ki, nevem nyomtatásban senki nem látá. Ez vala ok, hogy a’ dunaiak, kik előtt a’ Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. április 12. Vö. MM1 *Levelezés* III. 237–238.).

A szerzőket bántotta a sok sajtóhiba, szerzői nevük elhagyása, a Somogyi név megváltoztatása, a hibás görög idézetek, a keltezés és dátumozás meghagyása egyes szövegekben és a [*Praefatio*]-ban lévő április 1-i dátumhoz fűzött kiadói kommentár, amely így hibaként érzékeltette azt, hogy a levelek Somogyi halála *után* íródtak. A szerzőpáros levelezésében tett utalásai alapján a *Felelet* kézirata a *Felelet* 1815-höz képest több szöveggel rendelkezett. A névcsere mellett komolyabb szerkesztői beavatkozásnak tekinthető a „Folnesics” levél kihagyása (amely feltehetően az *Alvina* nőstényítését parodizálta – kézirata nem ismeretes); a Debreczeni levél végének átírása, illetve egy versszak kimaradása *A Magyar Pegazus a’ Mondolat írója ellen* című szövegből. Kifogásaikat részletesen lásd még: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK. Arról a szerzőpáros nem tett említést, hogy egyéb szöveg is kimaradt volna, mint például a Mátyási József ellen írt „Gyárfás a Mondolatoshoz” című, amelynek kézirata feltehetően a már említett kéziratcsomóban, a *Felelet* szövegeivel együtt lehetett (lásd még: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], KELETKEZÉS.), vagy mint a Beregszászi Pál ellen írt levél („Hip pop Beregszászira”), amelyet Szemere később átdolgozott (lásd még: *Felelet a’ Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, *Néhai*). Úgy tűnik, hogy Bilkei Pap szerkesztőként nem élt a címadás lehetőségével (lásd [*Praefatio*]), a [*Debreczeni levél*] esetében az aláírás és a titulus viszont bizonyosan tőle származik. A *Jegyzetek a’ Versek alá* kapcsán észlelhető még szerkesztői beavatkozás: az értelemszerűen a versek elkészülte után írott, a verszövegeket

egyetlen blokként kezelő jegyzet szinte bizonyosan a versek eredeti kézirati sorrendjéhez igazodott. Ez a feltehető sorrend a *Felelet* 1815-ben némileg megváltozott: a *Högyészj Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* episztola a versek közül a levelek közé, *A' Lepe* előre, *A' Lant* pedig a versblokk végére került. (Egyedül *A' Lant* nem kapott jegyzetet, nem tudni, miért. Vagy eleve nem készült jegyzet hozzá, vagy később készült a vers, mint a jegyzetek. Nem valószínű, de nem zárható ki az sem, hogy a szerkesztő kihagyta a vershez kapcsolódó jegyzetet.)

Az MM1 1844 megjelenéséről:

Az MM1 alapszövegéül nagy valószínűséggel nem a *Felelet* kézirata, hanem a *Felelet* 1815 szolgált, amint azt a szövegkritikai összevetés mutatja (lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK). A szerkesztők emendálták a *Felelet* 1815 számos hibáját, javítva a sajtóhibákat, egy kivétellel felszámolva a Somogyi–Bohógyi monogramok következetlenségét, elhagyva a kiadói közbevetést az április 1-i dátum mellől, elhagyva az egyes szövegeknél található kelteztést és dátumozást, és teljes egészében felszámolva a görög idézeteket. Megtartották viszont a „Bohógyi Gedeon” nevet. A szerkesztők a szerzőség kérdésében is állást foglaltak: Az MM1 5. kötetében közölt szöveg végén, a 116. oldalon, a lap alján *-gal az alábbi megjegyzés olvasható: „A' »mondolatra való felelet« csak részben Kölcsey m[u]nkája; részét Szemere Pál írta. Egyes darabok közösen dolgoztattak ki általok. A' szerkesztők.” Ez a szerkesztőktől (feltehetően Szemere Páltól) származó jegyzet egyértelműen kinyilvánítja a közös szerzőséget a *Felelet* 1815 egyes szövegeit illetően, megerősítve azt is, hogy egyes szövegeket viszont külön-külön alkottak.

A kiadás alapszövege: *Felelet* 1815.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel–Lasztóc, 1814. július–november

A *Felelet* szövegei 1814-ben keletkeztek, jórészt július 12. és november 7. között, abban az időszakban, amikor Kölcsey Ferenc a Szemere házaspárnál vendégeskedett Pécelen majd Lasztócon. Kölcsey nem vett részt Szemere Pál és Szemere Krisztina 1814 május 14-én tartott esküvőjén: május végén Pozsonyon keresztül hosszabb időre Bécsbe készült, de június 20-án Pozsonyból „összetört szívvel és testtel, de külsőképpen nyugodttan” váratlanul visszafordult, feladva korábbi terveit (erről lásd: SZABÓ G. 2011, 39–49, vö. MM4 *Levelezés I.* 326–329, 329–331, ill. 859–860), hogy bizonytalan időre Pécelen kössön ki, immár a gyermekből férfivé válva (vö. MM4 *Levelezés I.* 336.). Kölcsey 1814. július 12-től már bizonyosan Pécelen tartózkodott, majd szeptember végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, közben októberben 1-je és 20-a

között három hetet Kazinczy Ferencnél töltött Széphalmon, november 7-én pedig Csekébe indult, hogy elfoglalja örökségét. (Vö. MM4 *Levelezés I.* 327, 329, 335. Erről az időszakról összefoglalóan lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Ami bizonyosan kijelenthető, hogy július 12-e és november 7-e közé tehető az az időszak, amelyet a szerzőpáros bizonyosan együtt töltött a *Felelet a' Mondolatra* című művüket is készítve.

Szemere már Kölcsey Pécelre érkezése előtt, 1814. április 29-én arról számolt be Kazinczynak, hogy „Somogyi Gedeon és a számár” címmel tervezi megírni a *Mondolat*-ellenes írását (vö. KazLev XII. 116.), de nincs tudomásunk róla, hogy ez ekkor elkészült volna (lásd még: *A' Busongó Ámor, Egy Hajnali édes Andalmány Teremténye Bobógyi Gedeonhoz*, MAGYARÁZATOK). A *Felelet* egyes szövegei pontos keletkezési idejének és helyének megállapításában (a levelezés erre való utalásai mellett) leginkább maga a *Felelet* 1815 nyújt támpontot: az egyes szövegek alatt található keltezés és a dátum a szövegmű megkezdésének vagy a kézirati tisztázat létrehozásának időpontját jelöli. A *Felelet* 1815 szerkesztése során Bilkei Pap Ferenc ugyanis változatlanul hagyta a rendelkezésére álló kézirat egyes szövegeinél a szerzők által feltüntetett keltezést és dátumozást. Ez abból tudható, hogy a szerkesztő reflektáltta tette a dátumozás körüli ellentmondásokat, ami abból származott, hogy Kölcsey a [*Praefatio*]-ban április 1-re tette (nyilvánvalóan tréfából) Somogyi Gedeon halálának dátumát, míg a Somogyihoz írott fiktív levelek mind korábbra, még július–augusztusra datálódtak péceli keltezéssel. A szerkesztő tehát nem oldotta fel az ellentmondást, de egy közbevetéssel felhívta rá az olvasói figyelmet: „Evvel az első levél dátuma meg nem egyez”. Ennek kapcsán Szemere Pál annyit jegyzett meg Kölcseynek: „Hát a' dátumok S[omogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk.” (Vö. MM4 *Levelezés I.* 420.)

A *Felelet* 1815 nem keltezett és datált szövegei közül kettőről rendelkezünk információval. Miután Kölcsey a Szemere házaspárral 1814 szeptemberének végén Pécelről Lasztócra utazott, átlátogattak a közeli Széphalomba, ahol a szerzőpáros a *Felelet*ből is felolvasott néhány darabot Kazinczynak, aki egy évvel később, a *Felelet* 1815 megjelenését követően, így emlékezett vissza erre: „Egész mostanáig nem láttam még a Felelet a Mondolatra czimű munkát. [...] Egyetlen betű sincs benne tőlem, s én csak néhány verset láttam, mely, ha jól emlékszem, Dugonics és Bozóky izlésében van írva. A szerzők megmutatták pesti barátjaiknak s ezek mosolyogtak rajta.” (Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgyhöz, Széphalom, 1815. augusztus 29. Vö. KazLev XIII. 126.) Majd nem sokkal később ugyanerről ezt írta Szentgyörgyi Józsefnek (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII. 158.):

„Én becsületemre mondhatom, hogy a' [Anti-]Mondolatban sem a' gondolat adásával, sem a' segítséssel, sem a' correcturával, egy szóval semmiképen, nincsen részem. Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljővén hozzám, elolvasták azt a' mi Dugonics' módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a' munka első dolgozásban volt és a' Praefatio nélkül. Nagyon sajnálom, hogy azt meg nem tekintettem, 's holmit meg nem szelédítettem. De úgy hittem hogy ők azt magok fogják, a' későbbi dolgozás alatt.”

A „Dugonics' módjában” írott szöveg azonosítható, megegyezik a *Bobógyi Gedeonhoz* címen megjelent írással. A „Bozóky izlésében” írott darab pedig azonos *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen* címen ismert szöveggel. A „munka” egésze, azaz a *Felelet* 1814 októberében tehát „első dolgozásban” már bizonyosan készen volt. Nem tudható, hogy a Kazinczynak való felolvasást követően történt-e még átdolgozás, de ha igen, akkor erre a szerzőpárosnak már csak október 20. és november 7. között volt módja Lasztócon.

A *Felelet* szerzőségétől, mi több, alapos ismerésétől is elhatárolódó Kazinczy külön is megemlítette a Kölcsey által írt [*Praefatio*]-t. Állítása, miszerint ez 1814 októberében még nem volt készen, a rendelkezésre álló adatok alapján igazolható. Kölcsey ugyanis jegyzeteket készített Széphalmon Kazinczy Pandektáiból, október 17-én konkrétan Schulz *Új Némettségéről*, amelyben szóba hozza a Szentgyögyi-féle *Mondolatot* is (vö. *Jegyzések Pandekták, Az Új Szókeről*). Mivel ez a Kölcsey-jegyzet szinte szóról szóra megegyezik a [*Praefatio*] hasonló soraival, úgy véljük, hogy Kölcsey a *Felelet* „levelei” elé írt bevezetője csak ezt követően készülhetett, azaz október 17-e után vagy Széphalmon, vagy nagyobb valószínűséggel már Lasztócon. Továbbá a [*Praefatio*] olyan, Somogyi Gedeon személyére, életére, illetve a *Mondolat* 1813 keletkezésére vonatkozó információkat is tartalmaz, amelyeket Kölcsey ekkor, Széphalmon ismerhetett meg Radó Sándor, Pápay Sámuel és Sárközi István Kazinczynak írott leveleiből, amint azt a szó szerinti egyezések is mutatják (részletesen lásd: MAGYARÁZATOK, *Bobógyi Gedeon*). Emiatt ezek a levelek a [*Praefatio*]-forrásainak tekintendők. (A [*Praefatio*] szövegének forrásairól lásd még: MAGYARÁZATOK.) Összefoglalva: a *Felelet* kéziratának keletkezése legtágabban 1814. április 29. és november 7., szűkebben 1814. július 12. és november 7. közé tehető. A *Felelet* 1815 dátumozott és keltezett szövegei Pécelen keletkeztek, a legkorábbi 1814. július 18-án, a legutolsó augusztus 25-én. Az egyes szövegeknél feltüntetett dátumok az adott munka megkezdésének dátumát jelölik. A keltezetlen és dátumozatlan szövegek vélhetően 1814 nyarán és őszén, október második felében és november elején készültek Lasztócon, a [*Praefatio*] bizonyosan itt és ekkor.

*

A *Felelet* 1815 létrejöttének konkrét kiváltó oka az 1813-ban megjelent *Mondolat* volt. A Kazinczyt támogató ellenírások kérdése a *Mondolat* 1813 megjelenése után került napirendre. Vályi Nagy Ferenc arra kérte Kazinczyt, hogy maga feleljen a támadásra, amúgy „Rajnisosan, Szabó Dávidosan, Bacsányiasan” (vö. KazLev XI. 252.), de erről Szemere és Helmecei is lebeszéltek, mert nem tartották hozzá méltónak, és Kazinczy maga sem kívánt az általa méltatlannak tartott megtámadtatásra személyesen válaszolni, amit többször is kinyilvánított (vö. pl. KazLev XI. 252). Kazinczy hívei és barátai körében ugyanakkor többekben is felmerült a „megfelelő” válasz kérdése (MM4 *Levelezés I.* 316.). Virág Benedek Horváth Istvánt buzdította írásra (vö. SZEMERE 1890, III. 114. Kazinczyhoz, Pest, 1814. április 19.); Dessewffy József gróf hozzá is látott írni a *Mondolat* ellen, de a *Felelet* megjelenése után félretette a maga munkáját (vö. Szemere 1890, III. 193. Kölcseyhez, Széphalom, 1815. október. 3.). Horváth István sem fogott hozzá a válaszhoz, és Szemere Pál is csak a szándékig és a címötletig jutott el bizonyosan 1814 tavaszán: „Horvát nincs itt. Még semmit sem írt. Ezer a’ planja ’s egyhez sem fog. Én ilyen czím alatt próbálom: *Somogyi GEDEON és A’ SZAMÁR.* ’S legelsőben az olvasót tanítom meg a’ czím történetére ’s úgy megyek tovább.” (vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. KazLev XI. 361.)

Kölcsey 1814 tavaszán értesült először a *Mondolat* 1813-ról (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4. *Levelezés I.* 299.):

„Azon munkáról, melly Veszprémben Mondolat czím alatt jött-ki, várok **bőv** tudósítást. Akarnám tudni, ha nagy-e vagy kicsiny a’ munka, ’s ha van-e a’ végén bizonyos Catalógus, melly az új szókat foglalja magában, po. vigalicza stbb. ’s ha az egész munkának tónusa hasonlít-e a’ hhoz, mellyel Schulz a’ Campe’ új Németségét csúfolá? Nem ok nélkül kérdem ezeket. Én sokkal ezelőtt láttam egy **Mondolatot** Debreczenben, ’s ha ezen Veszprémi azzal egy talál lenni, úgy az Íróját is megmondhatom. Egyéberánt szánom az embert, kinek tisztán distincta ideáji nincsenek.”

Kölcseyt Kazinczy 1814. március 16-án kelt levelében tájékoztatta a *Mondolat* 1813-ról (vö. MM4. *Levelezés I.* 304–305.). Kölcsey válaszában Kazinczyval is megosztotta a Szentgyörgyi-féle *Mondolat*ról (lásd: SzentgyörgyiDebreczeniMondolat, FÜGGELÉK) való ismereteit: „Szemere, talán Februarban, írta nekem valamit a’ *Mondolat* felől. Azon kicsinyt, mely Sz[ent]. Györgyinek munkája öt vagy hat év előtt, ha jól jön eszembe, Debreczenben láttam volt. A’ többit nem, ’s látni nem is óhajtom.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, [Álmosd, 1814. április 3.]. Vö. MM4. *Levelezés I.* 313.) Kazinczy válaszlevelében tájékoztatta Kölcseyt a készülõ ellenírásokról: „A’ *Mondolat* ellen Horvát István valamit készít. A’ mi [Szemere] Palink is akar írni ellene valamit, nem személyes vindiciákat, hanem philologiai expositulatiot. Ennek örülök. Őtõle ez is

egyéb is jól süllhet el, ha neki fekszik. Eddig mindig az volt a' baja, hogy mindég magán kívül tartotta a' neki nem kedvező sors.” (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1814. április 9. Vö. MM4 *Levelezés I.* 316.) Kölcseyt Kazinczy külön nem bízta ellenírás készítésére. Erre Szemere vette rá a nála időző Kölcseyt, megosztva vele tervét, bevonva őt a megvalósításba is. Így 1814-ben Pécelen, a komolyabb filológiai tárgyú munkáik között – visszaemlékezésük szerint –, „bohóskodás”-ból készítették együtt a *Felelet a Mondolatra* címen ismertté vált művet. Ebből az időszakból Kölcseynek két levele ismeretes, amelyek a munka megkezdéséről, az ahhoz szükséges olvasmányokról tudósítanak (Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23. Vö. MM4 *Levelezés I.* 337–338.):

„Palim elment innen hazúl 's magamban vagyok. Únalom és Reflexio gondolatokat hoztak fejembe, mellyek talán külömben nem fogtak volna jőni, 's ezek miatt némelly könyvekre van szükségem, mellyek a' Pali' ruinává vált Bibliothecájában nem találtnak. Vitkovicsot kellett volna segédemre vonnom, de ő Pestről éppen most elméne, 's kéntelen vagyok, bár egy részről ezen kéntelenség nekem örömet szerez, Tégedet kérni, hogy azon könyveket nekem levelem' általadójától elküldeni méltóztassál. Ha lesznek közöttök, mellyeket Te nem bírsz, Vitkovics könyvei közül keresd-elő az ollyakat. Ímé a' lajstrom:

Mondolat.

Perecsényinek annyi munkája a' mennyi találtnak.

Vandza.

Kovács' példa beszédes könyve.

És, hogy a' sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a' Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.”

Továbbá Szemerével közösen jegyzett levele (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4 *Levelezés I.* 339–339.):

„Erős Úr Gróf Rádaynak Fiscalisa, ma megyen Pestre, s' olyan jó volt, hogy Mondolatot nekünk küldeni magát ajánlotta. Kértem, hogy ezen levelet juttassa kezédbe, mert még Vandzára 's Perecsényinek valamely munkájára lenne szükségünk. Vitkovicsnak úgy tetszik mindenik van, legalább Vandza, de nem tudom, ha ő megjött-e már, 's újra Tégedet kérlek-meg, hogy könyvei közül azokat vedd-ki, 's Erős Úrnak adasd-által, hogy vehessük. Mi Jenischt és Garvét 's mellé Edes Gergelyt 's Vandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? A' rend igen szép, 's a' nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a' Resultatumot, és ha valami jó fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?”

Szemere kérte még Helmeczitől a Debreczeni Grammatikát és Pethe Ferenc Gazdaságát is (*Pallérozott mezzei gazdaság*, I–III. 1805–1814, lásd még: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK), levelét a

készülő munka várható hatásának megelőlegzésével zárva: „Készülj édes Helmeccim; ha bemegyünk gyönyörű órákat adunk Nektek. Örülni fogtok és nevetni. Ruet Ilium!” (Lásd *uo*, 340.; nincs tudomásunk arról, hogy történt-e ekkoriban felolvasás Pesten, a *Felelet* készülő szövegeiből.) A szerzőpáros által kért könyvek közül Wándza Mihály *Busongó Ámora* és Zrínyi Miklós *Adriai tengermek Syrenája* című műve bizonyosan felhasználásra kerültek (előbbi a *Felelet*-ben, utóbbi az *IdegenPhraesek*-ben). Kovács Pál munkája (*Kovács Pálnak magyar példa- és közmondásai*) nem került felhasználásra (vö. *Bobógyi Gedeonhoz*, JEGYZETEK), mint ahogyan Perecsényi Nagy László *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása* című elbeszélése sem. *Perecsényi Nagy László* (1771–1827), megyei szolgabíró, költő, író, munkatársa volt a HazKülfTud-nak, magyar és latin nyelvű alkalmi költeményei jelentek meg a Magyar Kurirban, több cikke a Tud. Gyűjt.-ben, a magyar őstörténettel foglalkozó elbeszélései önállóan. Ezek közül egy található meg a [*Szemere Pál jegyzetei*]-ben, a pánmagyar nyelvelméletet versekbe foglaló *Szakadár' esthonnyai magyar fejedelem' bújdosása* (Füskúti Landerer Mihály, Pozsony és Pest, 1802.) című verses elbeszélés. (Perecsényi Nagy Lászlóról újabban lásd: CSONKI Árpád, „»Arad munkás 's jó szívű Lantos«: Perecsényi Nagy László mint Vörösmarty elődje”, in CZIFFRA Marian és SZILÁGYI Márton, szerk., *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 323–350.)

Kölcsey első levele (1814. július 23.) alapján úgy tűnik, hogy egyedül fogott hozzá a *Felelet*-hez; a második levél (1814. augusztus 1.) azonban – a többes szám használata miatt is – már arról tanúskodik, hogy időközben Szemere is bekapcsolódott a munkába: közösen dolgoztak, azaz olvastak, jegyzeteltek és írtak, mind a komolyabb filológiai tárgy, mind a *Felelet* kapcsán. A többes szám első személyben való fogalmazás és a közösen végzett munka ellenére is tudható azonban (és ezt az MM1 idézett megjegyzése is alátámasztja), hogy a *Felelet* bizonyos szövegeit Szemere Pál, bizonyos szövegeit Kölcsey Ferenc írta, bizonyos szövegeket pedig közösen készítettek. A címlapon mindkettejük neve szerepelt volna (de azt nem tudjuk, milyen sorrendben): a társszerzőség illetően kinyilvánításának és későbbi nyilvános megerősítésének szándéka (vö. *Jelentés*: itt Szemere neve áll Kölcsey neve előtt) alapján megállapítható az egyenrangú szerzőség. Az a kijelentés tehát, miszerint „az egész munkának tehát Szemere volt a tervezője és végrehajtója, Kölcsey pedig csak az segítő társa” (BALASSA 1913. 7.), aligha tartható. Még akkor sem, ha a *Felelet* ötlete, „az egésznek plánja” eredetileg valóban Szemerétől származott is (vö. Kazinczynak, Surány, 1815. szeptember 2. KazLev XIII. 145.).

Kéziratok hiányában az „együtt dolgozás” részletei konkrétan nem állapíthatók meg: vélhetően a *Felelet* kézíratainak nem volt tisztázatuk, Szemere- és Kölcsey-autográfok egyaránt szerepeltek benne. A közösen kitalált, kompilációval készült cento szövegeket viszont valószínűleg Kölcsey tisztázta le. A pontos szerzőség néhány szöveg kivételével csak közvetve állapítható meg. (A szerzőségről lásd a fejezet végén található összefoglaló táblázatot: *A Felelet 1815 szövegeinek szerzősége*.) A *Felelet* 1815 egyes szövegeinek szerzősége kapcsán teljesen egyértelmű bizonyíték csak két szöveg esetében van: a [*Praefatio*] mellett, amely nevének aláírásával jelent meg, egészen bizonyosan Kölcsey volt a szerzője [*Debreczeni levél*]-ként emlegetett szövegnek is, amelynek egy részlete az ő kézírásában maradt meg. (vö. *Grammszójegyzetek*, KÉZIRAT). Szemere Pálnak írott reflexiói alapján bizonyos, hogy Kölcsey Ferenc a szerzője a *Két levél* és a *Jegyzetek a' Versek* alá szövegeinek is. A megállapítás alapja, hogy levelében Kölcsey mint szerző a *Felelet* 1815 azon szerkesztés- vagy nyomdabeli hibáit sorolja fel, amelyeket saját szövegeiben felfedezett, hiszen emiatt tartják majd őt se görögül, se franciául nem tudónak. (Vö. MM4 *Levelezés* I. 435.) Hasonló logika alapján tekinthető a *Zafyr Czenczi A' Mondolatoshoz* Szemere írásának (Kazinczynak említette, hogy a papok kifogásolták az ebben lévő éneket, továbbá részleteket használt fel Berzsenyi 1810-es pesti látogatásáról beszámoló leveléből is). A kompilációval készített centok esetében nagyon valószínű, hogy közösen gyűjtötték ki a parodizálni kívánt műből a felhasználandó idézeteket, amelyeket közös szerkesztés után egyikőjük (véltetően Kölcsey) letisztázott. (Analogiaként az *IdegenPhraesések* hozható fel, amely szintén közös munkaként említődik. Ennek Kölcseytől származó kéziratában a javítások eligazítást nyújthatnak arról is, ahogyan Szemere a rendelkezésére álló Kölcsey-kéziratokat használta.) Ilyen közös munkának tekinthető a Dugonics András stílusát és az *Etelka* című regényt parodizáló *Bobógyi Gedeonhoz*; ezzel a technikával készülhetett vélhetően Szemere Pál eredeti ötletének („Somogyi Gedeon és a Szamár”) kidolgozásaként *A' BUSONGÓ AMOR* c. Wándza Mihály paródia, és Kölcsey episztolája, a *Högyészí Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* is. A szerzők kilétével kapcsolatban másodlagos forrásnak tekintjük a szerzőkkel személyes kapcsolatban állók, elsősorban Kazinczy Ferenc közléseit. Romy Károly György kritikája (RUMY 1816) bizonyosan Kazinczy közlésein alapult (a Kultsár István-féle „baszogatás”-t szó szerint tőle veszi, vö. *KazLev*, XIII. 284.). A Kazinczy-levelek információival megegyező információk (vö. *KazLev*, XIII. 199., 353., 387.) mellett azonban Romy olyan szövegek esetében is Szemere szerzőségét állítja, amire a mai ismereteink szerint nincs bizonyíték. A Szemere Pál munkáit kiadó Szvorényi József Szemere „gunyoros versei” között adta közre a *Felelet* 1815 két szövegét, *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Irója ellen-t* és *A' Lant-ot* (vö. *SzemereP* 1890. I. 93–96.), talán szóbeli közlés alapján.

A Felelet 1815 szövegeinek szerzősége és keletkezése¹

[Praefatio] aláírás: Kölcsei Ferencz	Kölcsey Ferenc	Vö. MM4 <i>Levelezés</i> I. 414. „a’ Praefatio alatt az Én nevem áll”. (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 1.)
Két Levél <i>Bobogyi Gedeonhoz egy quietalt Majortól</i> Péczel. Julius 18-án 1814.	Kölcsey Ferenc	Vö. MM4 <i>Levelezés</i> I. 435. „És így én sem görögül, sem francziául nem tudok”. (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16.) <u>Másodlagos forrás alapján:</u> Szemere Pál. Vö. még: Romy Károly György: „Sie sind von Paul von Szemere in derbem Soldatenton verfasst”. HALZ 1816, lásd: BALASSA 1913, 87., ill. 6. Nem tudjuk Romy információjának forrását. A Kazinczyval való ismert levelezésben ennek nincs nyoma, ellentétben számos más, innét származó információval.
<i>Zafyr Czenczi</i> <i>A’ Mondolatoshoz</i>	Szemere Pál	Vö. KazLev, VII. 398–407. (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. április 27.) Vö. Szemere leve Kazinczynak: KazLev XIII. 145. Vö. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez: MM4 <i>Levelezés</i> I. 445.
A’ BUSONGÓ ÁMOR <i>Egy Hajnali édes Andalmány</i> <i>Teremténye Bobogyi Gedeonhoz</i> Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.	Szemere Pál	Szemere Pál „ <i>Somogyi GEDEON És A’ SZAMÁR.</i> ” címmel tervezett írni a <i>Mondolat</i> ellen (vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. KazLev XII. 116.). Vö. még: Romy Károly György: „von Szemere”. HALZ 1816, lásd: BALASSA 1913, 87., ill. 6.
[<i>Debreczeni levél – Édes Öcsém Uram!</i>]	Kölcsey Ferenc	Vö. <i>GrammSzőjegyzetek</i> A szöveg egyetlen sora Kölcsey kézírásában. Vö. még: MM4 <i>Levelezés</i> I. 426., 435., ill. 445.: „A’ Debreczeni levelet told-ki, vagy írj még egyet.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalu, 1815. november 23.)
<i>Högyészí Högyész Máté</i> BOHÓGYI GEDEONHOZ	Kölcsey Ferenc	Vö. MM4 <i>Levelezés</i> I. 360. „Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. ’S megmutatom, hogy az én nevem ne álljon a’ Högyész’ válaszában hijába: – <u>hát Detrich, Kölcsey hol vagy?</u> csak az átkozott válasz Író azzal a’ gonosz német nevüvel ne tett volna egy sorba!”

¹ A rendelkezésre álló szerzői információk, kézirat és a kortárs recepció alapján. A *Felelet 1815* szerzőségéről kiadni tervezett nyilatkozat tervezetében nem alfabetikus, hanem a Szemere–Kölcsey névsorrend szerepelt, amely az értelmi, vezető szerzőséget volt hivatott kifejezni, a felelősségvállalás erősorrendjét. Somogyi Gedeon is így tudta ezt, vö. SOMOGYI 1819.: „Szemere és a velem cooperálók”.

		(Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. december 22.) Vö. még: MM4 <i>Levelezés I.</i> 344. „Vagy talán a' nyári együtt létünk lebeg előtted, 's poetai episztolában akarod kiönteni az édes, és téged mint engem is nevetésre vonzó történetecskéket?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2.)
<i>Bobógyi Gedeonhoz</i> Pétzel Jul[ius]. 28. 1814.	Kölcsey Ferenc és Szemere Pál (?)	Nincs forrás.
<i>A' LEPE</i> <i>a' Mondolatos feje felett</i> <i>Lukáts Miklós Sáppei rendé szerént</i> Pétzel Jul[ius]. 22. 1814.	Szemere Pál (?)	Nincs forrás. Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.
<i>A' SATYRUS</i> <i>a' Mondolat Írójához</i> Pétzel Jul[ius]. 26. 1814.	Kölcsey Ferenc vagy Szemere Pál (?)	Vö. <i>Jegyzetek a' Versek alá</i> : „így mekegtük ki.” Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.
<i>A' SZAMÁR</i> <i>a' Mondolat írójához</i>	Kölcsey Ferenc	A görög idézet és a <i>Jegyzetek a' Versek alá</i> alapján. Balassa József szerint: Szemere Pál. Vö. BALASSA 1913, 7.
<i>A' MAGYAR PEGASUS</i> <i>a' Mondolat Írója ellen</i>	Szemere Pál (?)	Szvorényi József szerint: Szemere Pál. Vö. SZEMEREP 1890, I, 93–96. Lásd még: BALASSA 1913, 7.
<i>A' LANT</i>	Szemere Pál (?)	Szvorényi József szerint: Szemere Pál. Vö. SZEMEREP 1890, I, 96. Lásd még: BALASSA 1913, 7.
<i>JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ</i>	Kölcsey Ferenc	Vö. MM4 <i>Levelezés I.</i> 430.: „Az ilyen nemmagyarozásért dűlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. október 16.) Vö. MM4 <i>Levelezés I.</i> 435.: „És így én sem görögül, sem francziául nem tudok”. (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16.) Lásd még: KERECSENYI [1940] 53–56. Az előszó és a jegyzetek: „mindenesetre rá [ti. Kölcseyre] vallanak” (55.)
<i>A Felelet 1815-ből kimaradt szövegek</i>		
„A' Folnesics levele”	?	Vö. MM4 <i>Levelezés I.</i> 420, 435.
„a' Beregszászi ellen írt <u>Hip hop</u> ”	Szemere Pál	Vö. MM4 <i>Levelezés I.</i> 426 és 538.
[<i>Gyárfás a Mondolatoshoz</i>]	Kölcsey Ferenc	Vö. [<i>Gyárfás a Mondolatoshoz</i>]

FOGADTATÁS

A *Felelet* 1815 fogadtatástörténetének rövid összefoglalását a szöveg fontossága mellett az teszi indokolttá, hogy a kritikai kiadás szövegei közül Kölcsey életében – az *Új szók* mellett – egyedül ez az írás jelent meg nyomtatásban. A *Felelet* 1815 fogadtatásának sajátossága, hogy az ezzel kapcsolatos első információk a keletkezéssel és a kiadással kapcsolatos információkkal együtt jelentek meg, amelyeket a MEGJELENÉS és a KELETKEZÉS tárgyalása során már bemutatunk. A következőkben a Kazinczy-levelezésben található olvasói reakciók és a szerzőpáros további tervei (második Antimondolat) mellett a nyomtatásban megjelent kritikai reflexiókat ismertetjük Somogyi Gedeon 1819-es válaszirásával bezárólag.

A *Felelet* 1815 fogadtatásáról szóló első írásos értesülés ismereteink szerint Kazinczy Ferenc debreceni barátjától, Nagy Gábortól származik: ő már látta is a *Felelet* 1815-öt (Nagy Gábor Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1815. augusztus 10. Vö. KazLev XIII. 68.):

„A' Mondolatra Felelet adódott-ki. Elmés, vágó; de szép tónussal írt. A' Debreczeni kevélység 's tudománybeli képzeltt elsőség keményebbet érdemelt volna. Nem ártott volna még oda tenni valamit a' Debreczeni Architecturáról is, melly a' Görögnél 's Romainál okosabb akar lenni. Illyen a' Nagy Templom, mellynek olly nagy 's szép frontja van a' piacz felől való *oldalán*, hogy a' hátulsó részét sok ölnynek gondolhatnák, 's alig 3 ölnyi. A' Schiffjein ajtók. Illyen a' Domokos Imre két épületei, holott 7 szép ablakot lehetett volna csináltatni, hatot csináltatott, non ita. sicut alter.”

A pesti híreket Kazinczy számára közvetítő Helmeczi Mihály Somogyi Gedeon reakciójáról számolt be elsőként (Pest, 1815. augusztus 19. Vö. KazLev XIII. 92.): „Most beszéli Nagy Bencze, ki tisztel, hogy Bohógyit szörnyen lehordta 1-a Aug. a' Gyűlés alkalmával 's hogy ő csakugyan rettenetesen le van verve 's gorombálja a' Feleletet. Tudta már hogy Szemere 's Kölcsei valának Szerzői, 's csak azt tudakozgatá Nagytól, ha nem valék e én is Szerző- vagy Munkástárs benne?” Az erdélyi Döbrentei Gábor szeptemberben és novemberben is írt erről Kazinczynak (Kolozsvár, 1815. november 10. Vö. KazLev XIII. 288.): „Az Anti Mondolatot most várom. Valóban jól teszen Szemere, ha magát megnevezi, 's a' Bohógyi nevet maga kitörli. A' Nem védőnek, szebb, névvel megjelenni. – A' Bohógyinak nevezés vastag érzést jelent, 's a' csinos tónust ismerő pedig a' disputálásban is, kényes.” Majd (Dédács, 1815. szeptember 9. Vö. KazLev XIII. 151.): „Az Anti Mondolat igen jól vagyon írva. Kölcseynek Gedeoni textusán jó ízűen lehet kacagni. Szemére igen jól egybe szedte a' Magyar Literatura szemetjeit, 's a' hátul álló deák citátumok fejn vágások. De olly lármás nem lesz, mint a' Mondolat. Ezt érteni több kívántatik, mint amoda. :S az emberek az Arlequinádok látására hamarább egybe-futnak, mint az eszes tanító leczkéjire. Kölcsey részében csak ugyan nem szeretem látni a' bursch 's másnémet szavakat.”

Kazinczy először szeptember 14-én vette kézbe a *Felelet* 1815-öt. Elsőként a debreceni orvosbarát Szentgyörgyi Józsefnek, a Szentgyörgyi-Debreczeni-Mondolat szerzőjének számolt be észrevételeiről, külön hangsúlyt fektetve saját szerepének tisztázására. (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII. 158–159.):

„A’ Mondolatra adott feleletet végre én is láttam; tegnap estve hírt vettem Ujhelyből, hogy egy pakétom érkezett Pestről, ‘s azonnal szaladtam s’ általvettem. Míg haza értem, végig futottam rajta. – Nem csuda ha Somogyi magát agyon sújtva érzi, és Somogyival együtt az ő czinkosai. Ugy kell nekik. Hadd mondják: merito plectimur. A’ tudatlanságnak különben is tulajdona a’ kongás, mint az üres hordónak; de az csak ugyan rettenetes, hogy ezek az emberek tanulni nem akarnak, kongani akarnak. –

Én becsületesre mondhatom, hogy a’ [Anti-]Mondolatban sem a’ gondolat adásával, sem a’ segítséssel, sem a’ correcturával, egy szóval semmiképen, nincsen részem. Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljővén hozzám, elolvasták azt a’ mi Dugonics’ módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a’ munka első dolgozásban volt és a’ Praefatio nélkül. Nagyon sajnálom, hogy azt meg nem tekintettem, ‘s holmit meg nem szelídítettem. De úgy hittem hogy ők azt magok fogják, a’ későbbi dolgozás alatt. Leginkább sajnálom pedig hogy egy illy munkában a’ Te neved fordúl-elő, melly már maga is közel jár a’ mocsokhoz, kivált hogy osztán becsületed azzal nem salváltatik, hogy Te nem vagy eggyike a’ mi elleneinknek.

Ha nevedet nekik előhozni tetszett is, mellyre ugyan nagy szükség nem volt, úgy kellett volna felőled szólaniok, hogy Te mind a’ Purismus mind a’ Neologismus emberei előtt tiszteletben állhass. Halljad vallásomat: – Ha én tudtam, annyival inkább ha akartam, hogy ebben a’ munkában felőled emlékezet legyen, úgy én a’ te barátságodra teljesen érdemetlen vagyok, úgy én a’ magam gyengeségeimnek feláldoztam a’ barátságot. – Barátom, én illyet nem tehetek, ‘s kérlek, hogy bár mint fáj a’ rajtad tett ütés, azt nekem legkisebb részben se tulajdonítsd. Esküszöm mind arra a’ mi becsületes embernek szent, hogy azt meg sem álmodtam, és ámbár ezen helyig csaknem megpattantam nevetemben, mert bizony a’ könyvben sok só is van, tudomány is, – e’ sorokra érvén, elakadt nevetésem mélyen osztoztam fájdalomban, ‘s annyira sajnáltam a’ történetet, mintha azt én is okoztam volna.

Barátom, én és társaim, a’ Neológok, botolhatunk in praxi, de teoriánk olly való mint a’ mathematicai való. Ti mindég pereltek és – nevettek, a’ nélkül hogy okainkra figyelmezni méltóztatnátok. Nagy Gábort is Debreczen szülte ‘s nevelte, ‘s ő még sem nevet, ha holmi újítást nem szeret is, nem javalhat is; mert ő nem szüntmeg tanulni, ‘s kész elfogadni a’ valót, ha az elébe lép. Ha ezt Nagy Gábor teheti ‘s teszi, miért nem teszi ‘s teheti az a’ kinek a’ Grátziák olly sok adományokat adtak? Ezt én megfogni soha sem fogom! soha sem! – De minket kettőnket a’ Purismus és Neologismus öszveháborítani soha nem fog. Egyéberánt én a’ Kölcsey Mondolatjának szívesen örvendek. Et illic dii sunt. De kár hogy a’ munkát nem ő maga végezte-el, és hogy csaknem minden sorban typogr[aphiai]. errort lelhetni.”

Kazinczy Desseffy Józsefhez 1815. szeptember 26-án írt levelében dicsérte a *Felelet* 1815-öt, egyedül Somogyi nevének megváltoztatásán volt fennakadva: „A’ Mondolatra adott feleletben sok

só, de sok tudomány is van, kivált az Előbeszédben. De a kis munka deproperatum. Csak az fogja érteni, a ki literatúránk productumait úgy ismeri, mint Írónak kell. És osztán az a vadság, hogy a S[omogyi]. G[edeon]. neve *Bohógyivá* van elváltoztatva! Ezt én nem tettem volna s sajnálom, hogy tették.” (Vö. KazLev XIII. 195.) Válaszában Dessewffy József viszont „csupa személyeskedésnek” tartotta a *Felelet* 1815-öt: „A Mondolatra a feleletet olvastam, helylyel-helylyel nem annyira forró, mint vastagocska; a holtakkal szelídebben kellenék bánni. Szemerét a te hozzád viseltető barátság ragadta, azonban itt-amott igen helyesen patrio perfusus aceto a Mondolat koholója.” (Vö. KazLev XIII. XXII.) Kazinczy hasonlóan írt írt Berzsenyi Dánielnek is 1815. november 8-án: „[...] az első betűn kezdve az utolsóig Szemerée és Kölcseyé, – azt kivévén, hogy a vad! igen igen vad! elbémálást [ti. névadást] nekik más adta. Ezt sajnálom s szégyellem. De mivel sajnálni késő, azt mondhatom Somogyi Gedeonoknak – nomen enim hoc singulare casum non habet – hogy vicem pro vice.” (Vö. KazLev XIII. 272.) A *Mondolat* 1813-ban érintett Berzsenyinek viszont nem tetszett a *Felelet* 1815, egyedül Szemere Pálnak tulajdonítva a munkát (Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1815. december 3., Vö. BDÖM *Levelezése*, 454.):

„Láttam az Antimondolatot is. Csudálom hogy Szemere a' kámpoló gyermeket vissza kámpolja. Dorgálással vagy hallgatással kellett volna ezt büntetni. A' Debreczeni poesis és grammatica alkalmasint meg van gunyolva, de Bohógyinak több kellett volna. Meg kellett volna azt a' publicumnak nem csak mondani de mutatni is, hogy Bohógyi a' sok igaz közé sok nem igazat is zavart 's következésképpen vagy bolond hogy azokat meg nem tudta választani, vagy gazember hogy tudva öszve keverte; meg kellett volna azt mutatni, hogy az ő Satyrája csak olyan, mint midőn a' bolondozók a' Miatyánkhoz a' cigány imádságot keverik; meg kellett volna azt mutatni, hogy a' ki a' literatort mocskolja, vét a' Literatura ellen vét maga ellen és az egész emberiség ellen.”

Berzsenyi az egy nappal korábban kelt fogalmazványában még erősebben és bővebben fogalmazott (Vö. BDÖM *Levelezése*, 452.):

„Olvastam az Antimondolatot is. Csudálom hogy Szemere a' kámpoló gyermeket vissza kámpolja. Azt vagy dorgálással vagy hallgatással kellett volna büntetni. A' Debreczeni poesis és Grammatica jól meg van gunyolva, de Somogyit, ugy gondolnám, helyesen gunyolni nem is lehet, mert a' mit mondott nagy részben igaz. El kellett volna tehát választani az igaztól a nem igazat 's így a' publicumnak megmutatni hogy Somogyi vagy bolond hogy azokat meg nem tudta választani vagy huntzsut[!] mivel azokat tudva öszve keverte hogy a' publicumot azáltal vakitsa; meg kellett volna mutatni hogy az ő satyrája csak olyan mint midőn a' bolondozók a' Miatyánkhoz a' cigány imádságot keverik 's hogy ha mind helyeset mondott volna is, mivel azt személysértve mondta és a' minden esetben kéméllést érdemlő írókat mocskolt tehát bolond, mert vétett a' literatura ellen 's következésképpen mint ember maga ellen is. De mit lát a' publicum ezen Antimondolatból? Csak azt hogy csufolni akar és nem tud, a

legtudósabb tonuson írt okoskodásokat a' leggyermekesbb tréfával, a' biographiát mesével zavarja 's végre az élő embert eltemeti és bucsuztatja 's mindezen tréfáknak megvalósítására nevét aláírja! Melly contrast! Ez a' gyermekes tréfa a' névnek aláírása által oktan hazugsággá vált. Hát az a' quietált Major melly furcsa rollt játszik? Az a' terengettét az a' sapperment, melly üres habatolás! Valóban csudáalom hogy Szemere illy ügyet csak így tudott védelmezni. Azonban köszönjük meg mégis jó szándékát; a' bolondoknak elég, az okosak előtt pedig nincs reá szükségünk.”

Kazinczy Dessewffy Józsefnek és Prónay Sándornak írott leveleiben a német nyelvújítási harcokkal vonta párhuzamba a *Felelet* 1815-öt, megjelenését szükségesnek, annak vad tónusát a szélesebb nyilvánosság elérése miatt ítélve hasznosnak (Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. Vö. KazLev XIII. 337.):

„Hogy tudományi csaták vannak, az nem illetlen, 's ólykor, midőn ébresztetni kell, még hasznos, szükséges. A' német Literatúra nem emelkedett volna 1710 körül, ha Bodmer és Gottsched egymásnak üstökébe nem kaptak volna. Ezért perelt így Szemere és Kölcsey Somogyival, ki *él és meg nem holt*, ámbár megholtak van kihirdetve a' Kölcsey Előbeszédében. – A' mostani jobbak és a' Maradék meg fogja ítélni tudni mi miért esett, 's akkor Somogyi és Ruzsák és Kisfaludy (ki maga is osztogatta a' Mondolatot) pirulni fognak alacsony bosszujokért.”

Prónay Sándornak, Széphalom, 1815. december 21. (Vö. KazLev XIII. 363.):

„A' német Literatúra épen egy illy gyalázatos czivakodás által jutott virágzásának fő polczára, 's azt az útat tette egy tízed alatt a' mellyre e' nélkül ötven eszt[endő]. kívántatott volna. Bizony a' Somogyi Gedeon' pasquillje, mellyre Szemere és Kölcsey épen azért feleltek abban a' vad tónban, hogy a' nem tudós Olvasót vonhassák a' per' nézésére, már is sok jót tett, 's én óhajtom hogy a' per még egy két esztendeig folyjon így. Somogyi, a' ki fel volt tüzelve némelly nemtelen indulatú emberek által, és a' ki azt hitte, hogy én az ő parasztságaira 's oktalanságaira bizonyosan felelni fogok”.

Kazinczy szerzőségének feltételezése a *Felelet* 1815 megjelenése utáni években sem ült el, mi több, a vitáról szóló első recenziót (lásd RUMY 1816) is neki tulajdonították. A megjelenést követően két évvel, 1817-ben Berzsenyi Fűreden találkozott Oroszy Pállal, mint írja, a *Mondolat* 1813 egyik szerzőjével, beszélgetésükről értesítette Kazinczyt is (Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Níkla, 1817. január 13. Vö. BDÖM *Levelezése*, 477.):

„Azt mondja ismét készül ellened valami, s azt beszelli hogy mind az Anti-Mondolatot, mind a' mondolatra ki jött Recenziót magad írtad. Én oltalmaztalak a' mint az idő és hely engedte, de esküdött hogy ezen kézírásaid kezében vágynak, mellyeket valami Veszprémi tudóstól kapott. Csudalkoztam ostobaságán s szemtelenségén s eleget mondtam olyakat a' miken elpirulhatott volna de ő nem is értette, mert mit értenek az illy bolondok?”

Kazinczy, mint korábban, most is tagadta a szerzőségével kapcsolatos feltevéseket (Vö. KazLev XV. 16., 102.):

„Rendes [itt értsd: különös] vádok, hogy én írtam az Antimondolatot és az Antimondolat recenzióját (a tétí plébánus, kit én szívesen tisztetek is, szeretek is, azt írja nekem minap, hogy Kölcsey Ferencz költött Kölcsey talán azt hitte, hogy annak neve alatt én lappangok.) Én sem az Antimondolatot, sem az említett recenziót soha nem láttam lenyomattatásokig, sőt soha nem elébb, mint midőn lenyomtatva s elszélesztve voltak. Engem phlegmából ezek az emberek ki nem vesznek. Én semmi veszprémi tudósnak nem szoktam írni, mint Ruszéknek, ki már nem veszprémi, hanem keszthelyi tudós. Tudományos harcra kelni, oh arra kész vagyok; de nem soha mocsokra. A neologismusról most készül egy írásom, de abban nem felejttem el, mivel tartozom mind magamnak, mind a publicumnak.”

A második Antimondola terve

A Kölcsey–Szemere szerzőpáros a *Felelet* 1815 zavaró nyomdai hibái, a fogadtatás, a készülő ellenválaszokról szóló hírek hatására már közvetlenül a megjelenés után tervbe vette egy javított, bővített kiadás elkészítését, előkészületeket téve egy újabb feleletre, vagy ahogyan emlegették: a második Antimondolatra. Kazinczy Helmeczi Mihálynak így számolt be minderről: „A’ Szemere és Kölcsey szándéka az, hogy a’ már kinyomtatott Feleletet a’ Mondolatra becsületesebb formátban és kisímítva elébe teszik újabb munkájoknak”. (1815. szeptember 21. Vö. KazLev XIII. 171.) Az újabb Antimondolat készítését elsősorban Szemere Pál szorgalmazta: „S’ tudod-e, hogy Bohógyinknak [ti. a *Felelet* 1815-nek] SZAMAráról ellenszamárság nyomtattatik: Leczke a’ két ficzko Poétának? Vitkovics, Trattnernek minden titkolódásai mellett is kitapogató, hogy ellenlovanczunk az erdélyi Gyöngyösynek fija, ki mostan Budán nectározzgat.” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1816. október 17. Vö. MM4 *Levelezés I.* 522.) Mivel a *Felelet* 1815-ben Szemere és Kölcsey nem csak Wándza Mihályt és a mesterkedő verselőket (Varjast, Gyöngyösit, Lukáts Miklóst), hanem a *DebGramm* szerzőit (lásd: [*Debreczeni-levél*]), és a református kollégiumi nevelést is megtámadta, igen sok ellenséget szereztek maguknak. Szemere már 1815. szeptember elején arról értesült, hogy Debrecenben nagy a harag és felzúdulás. Így írt erről Kazinczynak (Surány, 1815. szeptember 2. Vö. KazLev XIII. 145.): „Méreggel s dühvel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. A debreczeni levél is nagy zajt indított. [...] S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota quantitásnak van kikiáltva, mindenütt haragusznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsbalom* azaz Veszprémért haragszik. Pápáról dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen”. Szemere Pál Kölcseynek arról számolt be, hogy Sárospatakon maga mutatta meg a *Felelet* 1815-öt Barczafalvi Szabó Dávidnak, aki előtt felolvasta a Kölcsey által írt [*Praefatio*] is: „Én tegnap előtt voltam

Patakon. Bohógyit bémutattam Barczafalvinak, 's az Előszót elolvastam előtte. Ha vernek is, ugymonda, csak nevemet hallgatnák el; 's az a' Kölcsey Úr, ki nálam is volt? Derék, excellens! Fel felkiálta egy nehányszor, 's kaczagott.” (Szemere Pál Köcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I.*, 426.) Kölcsey eleinte ingadozott a folytatást illetően: „A' Debreczeni levél igen jó, a' helyet nem kell más, a' reá teendő Feleletben az innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni. Folnesicstol egynek készülni kell, mert olly érdemes Úri ember nem maradhat jutalom nélkül. Gyarmatival fel kell hagyni. Pethével lehetne újságot íratni. Kazinczy' hívását, hogy Novemberben benneteket látogassalak-meg talán elfogadom, 's ha ez így történ, úgy többeket fogunk beszélhetni. Én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a' tréfa folytatásával késsünk egy darabig. [...]” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés I.* 435.) Szemere azonban azonnal hozzá akart fogni a folytatáshoz: „A második Antimondolat plánja felől még nem tudósítottalak. Időszaki Irás formában kellene dolgoznunk. Csak az Intelligenz levelek is melly sokféle tónt fognának nyújthatni. Recensio, levelek, dialóg, antikritik, nekrológ 's egyebek, mint versek *etc etc etc*. De erről majd akkor tanakodjunk, ha Bohógyira felelet jó.” Ugyanebben a levelében a fogadtatás újabb híreiről is beszámolt (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalú, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés I.* 445.):

„Vitkovics ír, hogy készültek tétetnek, legalább úgy hallatszik. Veszprémben és Debreczenben. Részemről nem hallottam semmit. Annyit mégis tapasztaltam, hogy a' Togatusok nem igen eschtimájják a' Burschi tón' mastixát; de nem csak ők, hanem a' pallástosok sem. Tolcsván Kazinczy Miklós bátyánkkal Soos Pálnál öszvejttem. Ő azt beszélé hogy a' Papok Zafir Czenczinek »csak olyan már a' világ« daláért bosszonkodnak. Azt, ugymondának, egyy Predikátor leányának szájába! No, bizony, és miért nem? Mintha az nem characteristisch volna? – A' Debreczeni levelet told-ki, vagy írj még egyet.”

Kölcsey szintén értesült a debreceniek haragjáról (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I.* 466–467.):

„Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen olly dűhhel haragusznak, a' milly örömmel azt a' Váradiaik olvasták? Azok a' Calvin' gonosz fiai talán nem is gyúladtak volna-fel, 's nem rázattak volna-ki Indolentiájokból, ha ezek a' Róma' sorsosi nem mutatták volna örömköt 's a' megtámadó én nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéjinek egyikén közönségesen kelt-ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a' madárnak – –, 's ez az Ember, ki két évvel ezelőtt engem arra kért, hogy tanítványi' számára Aesthetikát írjak, most maga fogott tollat, hogy velem bajt vívjon. Hagyján! mert a' mint mondja a' **csúcsos szelesek'** tanító**jok**, a' mi kardúnkat sem fűzfából faragták. Álmosdon az Öreg Csanádi az Epistolae Obscurorum említést vette maga ellen. Szegény Öreg! Ő azt hiszi talán, hogy Litteratori per nem eshetik-meg, ha csak az ő **Werthes Ich**-je is szóban nem forog, és mit

tartozik pedig a' Litterator tudni egy olly emberkéről, ki soha semmit nem írt, a' nyelvet csak a' Debreczeni Grammatika szerint 's csak a' Székelyhídi mellett magában vagy legfelebb az Iskola Mesterrel Ítéltette? – Halljad a' mi következik. – Cons. és V. Palatinus Péchy Imre Úr is méltóztatott megbotránkozni és miért? Talán a' Collegium miatt? nem! a' Superintendens' Mindentudó személye miatt? Azt sem! Mi miatt tehát? a' Zafyr Gergely miatt! Bone Deus! a' szegény Major kínjában az első levél egyik sorában így is átkozódik: Diantre malheur! Azt mondják, hogy a' Cons. is úgy szokott 's a' Satyrát ott kereste, hol azt maga Lucilius sem kereste volna –

– risum teneatis amici?

Én ugyan félesztendő olta még egészen ki nem tudám magamat nevetni. Mit tegyünk ezen emberekkel? Ezek midőn a' hátokat verjük, a' lábok szárát fájlalják.”

Kölcsey a folytatás körüli dilemmáját így írta le Kállay Ferencnek: „Ha kérded, mit mívelek én itt? Felelem, igen keveset a' mit a' legközönségesb ember is ne csinálna. Literatorsagom is most csak abban határozodik, hogy az ellenem (az Antimondolat miatt) készülő írásokat várom; melyekre fogok e felelni vagy nem? azt legjobban tudja az ég. Debreczenből, úgy beszéllek, Prof. Ercsey fog felkelni. O te rosszulértett philosophia mire nem veszed követőidet!” (Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Cseke, 1816. április 2. Vö. MM4 *Levelezés I.* 474.) A második Antimondolat végül nem készült el, mivel egyetlen válaszírás sem látott napvilágot, Szemere és Kölcsey letettek a folytatásról. „Eszerént én az Antimondolatra sem gyűjtöttem semmit, s ez a dolog, minekutána csak az ifj. Gyöngyösi kelt fel vitézleni, nem is érdemel többé tekintetet.” – írta Kölcsey Szemerének. (Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I.* 526.) Somogyi Gedeon csak 1819-ben reflektált a történetekre (SOMOGYI 1819), az egyetlen kéziratost Szatmár vármegyei ellenpaszkillusról pedig vélhetően nem volt tudomásuk (lásd még: *Egyvelges Levelek* – H. KISS 1896.)

Ellenválaszok, nyomtatásban megjelent kritikai reflexiók

Egyvelges Levelek – H. KISS 1896.

A *Felelet* 1815-re készült egyetlen, ma ismeretes, kéziratban maradt választ H. Kiss Kálmán adta közre az Irodalomtörténeti Közleményekben *Egyvelges Levelek. Összeszedte Megyefi Ignác* címmel. (H. KISS 1896. A továbbiakban: *Egyvelges Levelek*.) Az *Egyvelges Levelek* mellett a közreadó egy másik, ezzel azonos tartalmú ellenpaszkvillus kéziratáról is beszámol, amely a *Magyarázat a Mondolatra egynehány Levelekben* címet viselte; ez utóbbit az azonosságra hivatkozva nem adta közre. A kézirat Kiss Áron vásárosnaményi református pap kézírásában maradt fenn, családi hagyatékban, mivel a vélhető szerző – Kiss Áron – a közreadó H. Kiss Kálmán unokája volt. H. Kiss szerint lehetséges, hogy Kiss Áron maga írta a leveleket, mint ahogyan az is, hogy csak

másolta azokat. Nem tudjuk, Kölcsey ismerte-e ezt a kéziratot, szerzőjét viszont igen. Az *Egyvelges Levelek* a *Felelet* 1815-re még 1815 őszén készült ellenírásnak tekinthető, nyomtatásban nem jelent meg, vélhetően kézírásban azonban terjedhetett. A cikk nem tájékoztat a kézirat hollétéről, ha nem vezett el, vélhetően magánkézben található az örökösöknél.

Kölcseyt Szatmár vármegyében történt letelepedését követően a helyi kálvinista nemesi közösség, és annak vezetője, *Isaák Sámuel* (1766–1836) alispán annak ellenére fogadta bizalmába, hogy ismert volt a Vitkovics-episztola miatt itt nem kedvelt Kazinczyhoz fűződő kapcsolata. A *Felelet* 1815-ös megjelenése után, elsősorban az abban lévő Hőgyész-episztola (*Hőgyészi Hőgyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ*) miatt ez a bizalom elveszett, hiszen Kölcsey ezzel az írásával személyesen is bekapcsolódott a Kazinczy kontra Isaák és szatmári nemesek 1811 óta húzódó konfliktusába. A *Felelet* 1815 első befogadói reakciói előbb érkeztek Kölcseyhez, mint maga a kiadvány. A helyi fogadtatást illetően baljós előérzetei voltak, Szemere Pálnak 1815 októberében írt levele pontosan mutatja a lokális recepció magától Isaák Sámueltól származó főbb kifogásait, szemléletes közmondással vizionálva a várható morális következményt (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. MM4 *Levelezés* I. 434–435.): „Izsák, a’ V[ice]Ispán, úgy monda egy tőle jött Debreczeni Deák, azt mondá az Antimondolatrol, hogy nem tudja az Iró’ czélját, de csak meg ne nevezte volna magát, könnyebben szenvedné az ember. – Érted ezt? Ezek az emberek még azt fogják mondani rólam, a’ mit X. Y. Úr a’ makra pipák’ alkalmával mond a’ madárról és annak fészkeről”. Ellentétben a dunántúli olvasókkal, akik előtt a Kölcsey név és nemzetség ismeretlen volt, a szatmári olvasók nem tartották „költött névnek” a Kölcsey nevet, amely a [*Praefatio*] alatt szerepelt, az *Egyvelges Levelek* ezért személyében támadta Kölcseyt, a helyi kálvinista közösség elárulásával vádolva, és lényegében kiközösítve. Mindennek Kölcsey morális megítélésére is messze kiható következményei voltak. Az *Egyvelges Levelekből* az erre vonatkozó részt közöljük (H. KISS 1896, 479. „Válasz Kölcseynek »Hőgyészi Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz« című gúnyversére. K. F. M. m. 4. k. 184. 1. A közlő.”):

„Megyefi a többször említett biographushoz.

Pusztá-Ricse, nov. 12. 1815.

Édes Pátri uram!

Ugyan szép egy madár Pátri Uram! becsületesen betrágyázza a saját fészket! Vagy talán betegségében esett rajta ez az erőtlenség; talán hagymázban volt? Ha ugy? Ugy megbocsátható volna, kivált ha remélhetné az ember kigyógyulását, – és jobb értelemre jövését – de – quero facias ne quod olim

Mutatus Polemon.

Ellenben: ha az Ur a mit lakó-megyéje nagy megsértésével firkált, józan észszel firkálta? – Mit mondok józan észszel? eb, a ki józan észből olyakat acceptal [helyesel, kedvel, elfogad]; de ha mégis

ugy a miképpen maga is az Úr akarja, már ez az Úrtól valóságos *szenségtörés és olyan bűn, melynek megbocsátásaért még könyörögni sem lehet*. Patri uram, vagy Patrióta Uram! – így szokták nevezni a debreczeni deákok azokat, a kik velek ugyanazon megyéből valók. Ha már olyan derék fej az uré, használna vele ennek a Szylvester óta homályban heverő Tisza környékének. De gondolná is — boldog Isten, — in sua viscera tela. Eb az ingem, ha olyan jó mondolatos volnék, mint hajdan Cicero, megadnám az Urnak, még jobban mint ő Catilinának. S még az Ur is amaz ártatlan, ama halhatatlan nevet érdemlő Högyész ellen agyarkodik és mindnyájunk ellen, a midőn Köztünk lett, köztünk nőtt. Szégyen[e]l az Ur velünk egy társaságban lenni? Mi jobban szégyenelhetjük az Urat, oly bigott, oly mocskos *elárulónkat* s kebelbéli ellenségünket. Bocsátjuk az Urat, merre szemének, szájának tetszik.

Naviget Anticyram

Megyefi Ignác.”

RUMY 1816.

Az Allgemeine Literatur Zeitung irodalmi hírei között már 1816 februárjában hírt adott a *Felelet* 1815-ről a magyar irodalom előző évben megjelent műveit ismertetve, az alábbi rövid összefoglalóval: „Eine witzige Antwort der verdienten ungrischen Schriftsteller *Szemere* und *Kölcsey*, in Prosa und Versen auf das elende Pasquill *Mondolat*, in welchem der verdienteste magyarische Schriftsteller auf eine niedrige Weise angegriffen wurde.” [Két érdemes magyar író, Szemere és Kölcsey szellemes válasza prózában és versben a nyomorult *Mondolat* című paszkvillusra, amelyben a legérdemesebb magyar írókat lealacsonyítva támadták meg.] (Lásd: ALZ 1816, Nro 31, Februar, 247–248.) Az ALZ 1816 áprilisi számának mellékletében aztán kritikát is közölt, a *Felelet* 1815 megjelenésének apropóján ismeretette a *Mondolat* 1813-at is. (lásd: RUMY 1816.; szövegét lásd még: BALASSA 1913, 83–88.) A névtelenül megjelent cikk szerzője Kazinczy jó barátja, Rumy Károly György lehetett, ez időben a keszthelyi gazdasági intézet tanára. A bírálat számos bennfentes, Kazinczytól származtatható információ alapszik, a *Mondolat*-ról szóló ítéletei néhol majdnem szó szerint megegyeznek a Kazinczy leveleiből ismertekkel. Eme bennfentességen alapuló elfogultságot Somogyi Gedeon szava is tette a bírálónak, azt feltételezve, hogy a recenzió szerzője maga Kazinczy volt (vö. SOMOGYI 1819.).

BALLA 1817.

A Tudományos Gyűjtemény első évfolyamában, 1817-ben „A’ *Mondolat*-nak, ’s rá való *Felelet*-nek Megítéltetése” címmel jelent meg Z. monogrammal ellátott bírálat a *Mondolat* 1813-ról és a *Felelet* 1815-ről. (Lásd: BALLA 1817.; Szövegét lásd még BALASSA 1913, 88–96.) Erről a bírálatról sem Kazinczynak, sem a szerzőpárosnak nem volt tudomása, szerzője, amint az magából a bírálatból is kitűnik, nem tartozott Kazinczy környezetéhez. A *Felelet* 1815-re vonatkozó észrevételeit azzal vezeti be, hogy az „oly illetlen Paskvillust, mint a’ *mondolat*, méltán követett az arra való *Felelet*,

levelekben 's versekben foglalva", amely némely tanult hazafiak bosszúállása volt a *Mondolat* 1813 személyesértése ellen (BALLA 1817, 106.). A recenzius két szövegre tér ki részletesebben, az egyik a Kölcsey által írt, és aláírt [*Praefatio*]: „Ha felelet nem volna (rézlap gyanánt), Bohogyinak Biographiájáról azt lehetne mondani, a' mit a' Mondolat elején lévő Rézlapról; – mivel az nem egyéb az Erkölcshízen túljáró személyesértésnél. – Csuda, hogy egy Aestheticus ennyire eltud ragadtatni!” A bírálat szintén morális konklúzióval zárul: Az Erkölcshízen sok sorokban el van felejtve. – Különös, hogy a' Morálra a' különben Aestheticusok inkább nem emlékeztek”. (BALLA 1817, 106–107). A másik kiemelt szöveget, *A búsongó Ámor* címűt megdicsérte, amin Szemere Pál szinte elborzadt: „A' Mondolat és feleletünk recensioját keresztül futam – írta Szemere Kazinczynak –. A' wandzai Andalmány megkoszoruztatik 's megkoszoruztatik! 'S írjunk osztán szelidebben, gyengédebben 's inkább elrejtve, a' midőn az illy vastagságos grimasz sem értethetik-meg! Én a' Recensenset gyanítani sem tudom, mert Wandzát mind Horvát Pista, mint [sic!] Tóth Laczi ismerik. A' kígyó tehát más bokor alatt lappang. Azonban tisztesség, becsület a' jámbornak: satisfactiót vett a' Somogyistákért; 's ez elég.” Később maga Szemere jegyezte e levélre, ki volt a szerző: „Balla Károly a' Recensens. Ő maga vallá nekem.” (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. július 5. Vö. KazLev XV. 261.) A recenzius egyébként ezt írta a *Felelet* 1815 erősen félreértett szövegéről: „a' Búsongó Ámor, melly a' hajnali édes Andalmánynak egy pompás teremtménye: minden sora méltó a' Czimjéhez. Benne tündöklök a' Nemzeti nyelv pompája, a' kiderült képzelet, a' lelkes előadás, és komoly ítélet, mely csak egy számbavett Költőnek lehetnek tulajdoni.” (BALLA 1817, 107.)

NÉMETHY NAGY JÁNOS, 1817–1818.

Kölcsey Csokonairól írt recenziója (Tud. Gyűjt. 1817. évf. III. k.) váltotta ki a *Felelet* 1815-re is reflektáló, külön kis füzetben megjelent bírálatot: Némethi Nagy János *Értekezése Csokonai V. Mihály életéről, mellyet kiadott Dombi Márton, Pesten 1817; és Csokonai munkájának megítéléséről Kölcsey Ferentz által, melly a Tudományos Gyűjtemény 1817-dik észt. III-dik kötetjébe találtatik*. Bétsben, Nemes Haykul Antal betűivel, 1818. „Őrizd meg Nemzetünket ama gonosztól, hogy az ilyenekre tsak hozzá hunyorítással is nevéssen, vagy az effélékből ízlést tanuljon!” (21–22.) Szövegét lásd még: MM4 *Irodalmi*, 563–536. Fórizs Gergely szerint az értekezés valódi szerzője Horváth Ádám volt Némethi Nagy János álnéven (vö. FÓRIZS 2006).

SOMOGYI 1819.

Somogyi Gedeon a maga válaszát az *Értekezés A' Magyar Verselés' módjáról, és Fordittásokrol. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékű, és ugyan annyi Soru Próba-Fordittásával együtt*.

Veszprém: özv. Számmer Mihályné betüivel, 1819) címmel megjelent könyvének *Bévezetésében* írta meg. (Szövegét lásd még: BALASSA 1913, 96–114.) Ebben az írásában Somogyi nemcsak a *Felelet* 1815-re, de a két recenzióra (RUMY 1816; BALLA 1817) is részletesen reflektált (*Válasz a' Mondolatra – Felelőkehez és Recensensekhez*, VII–XXII.). Írásából a [*Praefatio*]-ra vonatkozó szakaszokat érdemes hosszabban idézni (SOMOGYI 1819, XII–XIII.):

„A' FELELET előtt álló ELŐSZÓ – – „tecum est mihi sermo Rubelli Plaute!” – – KÖLCSEYNEK idétlen szüleménnyel: a' Mondolat helyett egyenesen magam ellen fordul: 's a' Mondolatban sejtett *célzásokat* kárhoytatván, maga a' *személyértés'* vétkébe nyakig merül: de – Turpe est doctori, dum culpa redarguit ipsum, CATO. Hogy *tudatlansággal*, 's a' *külső Nemzetek' Literaturájával* való esmeretlenséggel vádol; arra csak azt felelem, a' mit Gróf Dessewfy felelt N. N. Urnak – – az *Ortographiájáról való észrevételeiben*: „Szokrat [Szókratész] valamivel szemérmesebb vala K– y Urnál, ő csak azt tudta, hogy igen keveset, vagy semmit sem tud. [...] Hogy továbbá mocskos *Ideáit* egy rólam koholt *Biográphiába* foglalni, 's annál fogva nemtelen Characterét a' világ előtt kiczégrézni nem szégyenlette: mit tehetek én róla? tudom, hogy egy nemes érzésű Olvasó sem fogja azt javalni – – 's elég az reám nézve! Megczáfolni sem tartom szükségesnek azt, ki a' XIII. Lapon annyira őrizkedik *Historicusai hivatalának* megsértésétől!?! – – Külömben-is egy *Megboltt*, ki felett már 1814-dik Esztendőben *balotti Predikáziót* tartatott: a' maga Biographusát, eltemtetése' után öt esztendővel, hogy is czáfolhatná-meg?” „De, minek erre sok beszéd?” Én azon ítélettel, melly Némethi NAGY JÁNOSNAK fellyebb említett *Értekezésében*, a' 21, 22. Lapokon Biographiámrol tétetik: tökéletesen megelégszem, 's – hallgatok.”

*

Szemere Pál a Tud. Gyűjt. 1826. 10. évfolyamában az Iliász-pör kapcsán így emlékezett vissza a történetekre: „Legelső felléptem a' Publicum előtt azon Védelem-írás vala, mellyet az Arcadia ör alatt Kazinczy mellett a' Hazai Tudósítások' levelei között adtam világra. Észrevételeim mind Kazinczytól mind a' Debreczeniektől meglelégedéssel 's néminemű helybenhagyással fogadtattak; 's a' Védelmettetettnek barátságát nyerék meg. Ezen szövetség indított késbb arra, hogy Somogyi Gedeont az Ellenmondolat által Kölcseymmel együtt megtámadjam. Philológiai volt a' versengés; 's Grammaticai rendszabásnál fogva kell válaszolnom: Quo te quisque casu rogat, responsio detur; 's fustély volt kezemben a' dévajkodás alatt, a' példabeszéd' intéseként. A' pörlő felekezetek közül egyik sem volt kielégítve; mindenik *béhegegye* érzé magát: és még is, kebelembe nyúlva, menthetőknek érezém tettemet; mert a' Köz Ügyért heveskedtem, mert a' barátság' kötelességének érzései ragadtak el.” (*Felfedezések*, Tud. Gyűjt. 10, (115–124): 115–116.). Kölcsey az Akadémia számára elkészítendő nyelvészeti szakszavak kapcsán kapta feladatául, hogy a *Felelet* 1815-öt is használja forrásként. „Az Antimondolatot a Társaság céljaira felhasználni nem lehet. Tizenöt évek óta most olvasám újra a bohóságot; s íme egyetlen egy műszavat sem foglal magában.” (Szatmár, 1832. március 14. Lásd még: *Műszavak*. KELETKEZÉS.) Egy évvel később a

Szemere kérésére készített önéletrajzi levelében is megemlékezett a *Felelet* 1815-ről (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM1 *Levelezés III.*, 193–204. Hiv.: 199–202. Kiemelés – O. Cs. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey, a filológus.*):

„Csokonai’ recensiója, mint előbb az Antimondolat nekem sok ellenséget szerze. Berzsenyivel hogyan jártam, Te legjobban tudod.

Említnem kell, hogy 1814 Pécelen, midőn az Mondolattal töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philologiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások’ egy része mégis kritikai vala. Például: a’ különböző Költők’ különböző nyelvről való értekezés stb. [...]

A’ közelebb mult kilencz év alatt igen keveset, ’s igen ritkán olvastam: ez sok gondolkozásra adott időt. Innen talán, hogy valami mélység van írásaimban; a’ szeszély, mi komoly kritikáimban is sokszor érezhető, össze vetve azzal, hogy gyermek koromban parodiákat irtam, hogy a’ közelebbi kilencz év alatt mi studiumom volt, ’s össze vetve az Antimondolat tonusával, ’s azon belső küszdésekkel, miket említék: talán megfejtethő.”

Majd nem sokkal később még ezt fűzte hozzá, utalva a *Felelet* 1815 Szatmár vármegyei következményeire is (Pozsony, 1833. április 12. Vö. MM1 *Levelezés III.* 237–238. Kiemelés – O. Cs.):

„Hogy sokáig ismerve nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgozhattam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, mely 1815-ben jött ki, *nevem nyomtatásban senki nem látá.* Ez vala ok, hogy a’ *dumaiak, kik előtt a’ Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet,* ’s még akkor is, mikor a’ *Tudományos Gyűjtemény’* füzeteiben azon Recenziók, traurigen Andenkens, megjelentek. ’S csak akkor, mikor végre tudva lőn, hogy a’ *név nem költött, ’s alatta nem Kazinczy Ferencz lappang,* jövék, az az, kezdék jőni azon szerencsétlen celebritásba, mely nekem jövendő becsülőköt, de jelen ellenségeket szült. Az az, a’ nevedekő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egyről egyik átkoztak.

[...] én mindaddig, míg 1829 a’ B. Vécsey installációján megjelentem, ’s kevés hónapok mulva hivatalba léptem, egész életemben csak egyszer voltam Szathmár V[árme]gye gyűlésén, ’s kétszer a’ Pest V[árme]gye ház’ galeriáján. Tudnod kell, hogy én Megyei Patvarista sem voltam soha. A’ Csokonai recensiója ’s még előbb az antimondolat óta a’ Szathmár V[árme]gyei Calvinisták nem szerettek; ’s mivel minden próféta otthon leginkább nem kedveltetik, talán sehol sem voltak több haragosaim. Ez is okozá, hogy elvonultam”.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A *Felelet* 1815 igen sok hibával jelent meg, amelyek jó részét a szerzőpáros dokumentáltan kifogásolta. A szerzőknek a megjelenést követő szövegkritikai megjegyzéseit lábjegyzetekben adjuk meg, az értelemzavaró- és az egyértelmű sajtóhibákat a főszövegben javítottuk. A szerzők

által nem jelzett, kétértelmű esetekben az alapszöveg verzióját hozzuk, lábjegyzetben jelölve a lehetséges, helyes variánst.

Az MM1 kiadásának helyesírása teljes egészében eltér a *Felelet* 1815-től. A *Felelet* 1815 és az MM1 között a vessző és pontosvessző közötti eltéréseket külön nem jelöltük azok igen nagy száma miatt, ellentétben a pont, kettőspont eltéréseivel, amelyek az adott mondat értelmét sokkal inkább befolyásolják. Az MM1 az *és* és az *'s*, illetve a *vagy* elé általában nem tesz ki vesszőt, a *Felelet* 1815 igen (a *bogy*, *mert*, *mely*, *míg*, *majd* és a *mint* esetében fordítva): eme eltéréseket azok igen nagy száma miatt külön nem jelöltük, minden más (a mondat értelmét a tagolással befolyásoló) esetben igen.

Kivételt képeznek a versek: itt az MM1 és a *Felelet* 1815 között oly nagyszámú az eltérés, hogy egyszerűbb lett volna újraközölni az MM1 szövegét. Központozás tekintetében itt csak a szintaktikai szintű eltéréseket közöljük. A kis- és nagybetűs írásmód eltéréseit sem jelöltük (az MM1 jellemzően kis kezdőbetűket használ – az első előfordulásnál jelöltük). A lj – lly, ts – cs, c, cz – tz változásokat nem jelöltük, mint ahogyan az elváló igekötők írásmódjának különbségeit sem (vallja-meg helyett vallja meg); nem jelöltük a rövid és hosszú magánhangzók eltérő írásmódját (időtől helyett időtől; néhány helyett nehány, eggy helyett egy); a vagy előtti vesszőket, továbbá az aposztrófok elhagyását vagy megtartását sem. A *Felelet* 1815 az ő-t kétféleképpen is szedi: **ő**, illetve **ö** [az ékezett között apró vonás]; Kölcsey általában kifogásolja a vesszős ő-t az ő-vel szemben (vö. MM4 *Levelezés* I. 71.). Az ő+vesszőt hosszú ő-nek tekintve írjuk át ő-re. Az eredetiben ritkított szedést *kurzívval* adjuk vissza.

A szövegkritikai jegyzetekben használt rövidítések:

Balassa 1913 = BALASSA 1913.

F1815 = *Felelet* 1815

FLevSzemere = Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. szeptember 22. (imprimatúra helyett)

FLevKölcsey = Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 16. (imprimatúra helyett)

MM1 = az MM1

A Balassa-kiadás esetében csak a nagyobb, jellemzőbb eltéréseket jelöltük, mivel abban „ki vannak javítva a könnyen felismerhető s a szöveget boszantóan zavaró sajtóhibák, valamint a görög idézetek szövege is”. (BALASSA 1913, 5.)

A *Felelet* 1815 az egykorú olvasó számára ismert vagy ismerős szöveggel folytat jelölt vagy jelöletlen formában párbeszédet. A MAGYARÁZATOK elkészítésekor igyekeztünk minél teljesebben felfedni a szövegek közötti különféle inter-, meta- és architextuális kapcsolódást. A *Felelet* 1815 elválaszthatatlan vitaszövegét, a *Mondolat* 1813-at a kötet FÜGGELÉKÉben adjuk közre, az első kiadás (1813) alapján, szinoptikus módon jelenítve meg Szentgyörgyi József 1804-es *Mondolat*-szövegét is (SzentgyörgyiDebreczeniMondolat). A *Felelet* 1815-öt alkotó szövegeket külön-külön magyarázzuk; az egyes részek előtt összegezve mindazt, ami az adott szöveg szerzőségéről és keletkezéséről tudható. Itt adtuk meg az azonosított forrásokat, indokolt esetben teljes egészében közölve azokat.

A *Felelet* 1815 nem egyszerűen válaszbeszéd, mint ahogyan a *Mondolat* 1813 sem volt csak oratio. A *Mondolat* 1813-ban a beszéd (Mondolat) és a *Szótár* köré épített kiadói peritextusok a könyvnek, mint önálló médiumnak juttatnak szerepet, a megtámadott neológus szerzők (mint Barczafalvy, vagy Kazinczy) jellegzetes könyvészeti gyakorlatát (értelmező szótár a mű végén, szerzői biográfiát tartalmazó előbeszéd, szerzői arckép a címlapon) is felhasználva. A *Felelet* 1815, miközben feleletként, azaz válaszbeszédként is definiálódik az ellenfél beszédének csaknem minden elemét visszaforgatva, maga is a könyvszerűséget helyezi előtérbe. Konceptiója szerint a *Felelet* 1815 lényegében tematikusan válogatott iratok posztumusz kritikai forráskiadványa, szerzői életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátva. A [*Praefatio*] alapján az itt közreadott szövegek egy hagyatéék részét képezik, a *Mondolatosnak*, azaz a már halott Bohógyi, azaz Somogyi Gedeonhoz írott, a *Mondolatra* reflektáló, halála után számára elküldött, most közreadásra kerülő iratok (levelek, illetve versek) tematikus és válogatott gyűjteményeként. Fikciója szerint tehát a *Felelet* 1815, akár csak a *Mondolat* 1813, nem a kiadó szövegeit adja közre.

A levelek fiktív írói – családtagok, rajongó, elkötelezett olvasók – jórészt a *Mondolat* 1813 szövegei és alakjai alapján vannak megalkotva. A versek fiktív szerzői pedig jobbára a *Mondolat* 1813 képén található imaginárius figurák (a lepe, a satyrus, a szamár, a magyar pegazus, a lant) közül kerülnek ki. A *Felelet* 1815 koncepciója alapján mindez a *Mondolat* 1813 értelmezői közösségének önreprezentatív szatírája kíván lenni. A *Felelet* 1815 komikuma legalább három forrásból fakad. Az egyik a levélírók *Mondolat*-olvasásában rejlik: a reflektálatlan, naiv olvasás- és megértésmód szerint a levélírók nem értik el a *Mondolat* 1813 átvitt értelmű humorát, nincs érzékük a szatírázására, mivel betű szerint, alapvetően referenciálisan olvasnak, ebből adódóan mindent félre is értnek, nem tudva összeegyeztetni előzetes, a szerzővel és a mű híresztelésével kapcsolatos elvárásaikat az olvasott szöveg tapasztalatával (amikor pedig mégis, akkor mélyen felháborodnak – lásd Zafyr

Gergely második levelét). A levélírók mindannyian ortológusok, akik a szintén ortológus Bohógyi-Somogyi tréfáját végső soron komolyan veszik, úgy vélve, hogy Bohógyi vagy megbolondult, vagy maga is neológus lett. A félreértő olvasás ötlete megtalálható Kazinczy Ferenc Vítkovics-episztolájában, ahol Mátészalkai Hőgyész Máté tréfának hiszi, hogy Kazinczy Rájnis Józsefet, Baróti Szabó Dávidot, Dayka Gábort és Virág Benedeket magasztalja: [Kazinczy] „„Rosz író ez a négy? fejtsd meg titkodat!« [Hőgyész] »Mindig kötődöl! S azt hiszed talán, /Hogy én nem értem, hogy magasztalásaid, / Melyekkel rólok írva szólsz, döfések? / Való gyanánt azt csak Mihók veszi. / Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal, / S hogy annál gyilkosabb legyen csapásod, / S szándékidat ne sejtsék; lopva szúrsz.« [Kazinczy, magában] Megszégyenülve rogytam össze, s nem volt / Erőm elfedni a döbbenést.” (vö. KAZINCZYVITK, KAZINCZY 2018.)

A *Felelet* 1815 másik komikumforrása a nyelvi- és stílusparódia (a [*Praefatio*] és a *Jegyzések a' Versek alá* ettől némileg eltér ironikus, önironikus, humoros jellegével): a szövegek különféle beszédmódokat (katonás, neologizáló, professzoros stb.), dialektusokat (szegedies, németes stb.), és stílusokat imitálnak, az adott karakternek megfelelő versnemekben vagy műfajban megszólaltatva őket. A *Felelet* 1815-ben egyaránt jellemző az intertextusokat is felhasználó eredeti, és a kizárólag vendégszövegekből építkező imitációs szöveg, az úgynevezett centó is. A *Felelet* 1815 harmadik komikumforrás, hogy a szerző, Bohógyi-Somogyi Gedeon már nem él. A *Feleletet* 1815 koncepciójában Somogyi Gedeonnak azért kellett meghalnia, hogy megalkotható legyen életrajza és hogy ki lehessen adni a hozzá írott leveleket. Ugyanis csak lezárt életmű alapján ítéltető meg helyesen személyisége, satirikus vagy paszkvillizáló habitusa. A *Feleletet* 1815 fikciójában Bohógyi Gedeon halála ugyanakkor nem lehet valóságos, mindez csak áprilisi tréfa, mivel az elhalálozás április elsejére esik.

A *Feleletet* 1815 negyedik, eredetileg nem szándékolt komikumforrása abból adódik, hogy a levelek és versek egy része datálva és keltezve van, és ezek kivétel nélkül mind néhány hónappal a szerző Bohógyi-Somogyi 1814. április 1-i halála, és csaknem egy évvel a *Mondolat* 1813 megjelenése után íródna, illetve kivétel nélkül egy létező helyre, (egyébként Szemere Pál lakhelyét jelölő) Péczelre vannak keltezve. Az ellentmondásra, amely az április 1-i halál és a levelek dátuma között fennáll, egy közbevető megjegyzés is felhívja az olvasó figyelmét a [*Praefatio*]ban. Ismereteink szerint (ahogyan arról a keletkezés és a megjelenés kapcsán már szó volt) a *Felelet* 1815 egyes szövegeinél található keltezés és dátumozás – szerzői utasítás hiányában – véletlenül maradt benne a nyomtatott verzióban, az ellentmondásra felhívó megjegyzés pedig a szerkesztő Bilkei Pap Ferencről származik. Mindezt Szemere Pál leveléből tudjuk, amelyben először számolt be

Kölcseynek a kiadványról. Itt találunk utalást arra is, hogy a hibából eredő esetlegesség lehet majd a *Felelet* 1815 egyik újabb komikum- vagy tréfa forrása (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I.* 419–420.): A’ hol az mondatik, hogy S[omogyi]. B[ohógyi]? G[edeon]. (mert így van) 1814 évben megholt ezen bészúrt pont áll: Evvel az első levél datuma meg nem egyez. [...] Hát a’ dátumok S[omogyi]. Gedeon halála után! De ezekből még tréfát csinálhatunk”. Azaz sem a temetésen résztvevő testvérek, sem a távoli ismerősök, sem az imaginárius teremtmények nem vesznek tudomást a szerző 1814. április 1-jén, reggel 7 és 8 óra között Tótvázsonyban bekövetkezett haláláról. A halott szerzőhöz utólag írott levelek (groteszk, morbid, humoros hatást keltve) cáfolják az elhalálozás valóságát, a Péceli lokalizáció pedig egyetlen szerzői forrást feltételezve leplezi le a [*Praefatio*]ban mondottakat. Mivel a halála után kérdőre vont szerző már nem válaszolhat az őt illető kritikákra, a *Mondolat* 1813 ügyében folyó diskurzus, akár csak a szerző élete és életműve, lezártnak tekinthető. A fogadtatásban tapasztalható vélemények többsége számára viszont a halál nem lehet kétértelmű tréfa tárgya: betű szerinti olvasatban egy még élő ember holt hírének keltése olyan morális kisiklásként volt érthető, amely túllépte a jó ízlés határát.

Az eredeti szerzői szándékok szerint Szemere Pál és Kölcsey Ferenc valós szerzői nevük feltüntetésével kívánták közreadni a *Mondolat* 1813-ra adott válaszukat (lásd még: KELETKEZÉS, MEGJELENÉS). Mindez éppen azért lett volna szerintük elmés (humoros, ironikus) satíra és nem személyesítő paszkvillus, mert valódi nevükkel és a támadás célszemélyének megnevezésével kerülték volna az alantas, rejtőzködő szándék látszatát, becsületes nyíltságot mutatva. A szerzői nevek nélkül kinyomtatott, illetve bántó jelentésű Bohógyira (értsd: bolondra, együgyüre) változtatott *Felelet* 1815 azonban már nem rendelkezett ezzel a kívánt morális alappal. (A jegyzetekben használt „Bohógyi-Somogyi” írásmód erre az ingatagságra kíván emlékeztetni.) A névkérdést bonyolítja, hogy a *Mondolat* 1813 kiadója még unokahúgának (Cousiné) nevezte Zafyr Czenczit, a *Mondolat* 1813 peritextusaiból építkező *Felelet* 1815-ben viszont következetesen a *bátyád, húgod, öcséd* megnevezés szerepel. A családtagok (Gergely és Czenczi) vezetékneve alapján a *Mondolat* 1813 szerzőjének valódi családneve *Zafyr Gedeon* volna (aki viszont a *Mondolat* 1813 anagrammája alapján nem más, mint *Kazinczy Ferenc*), amely esetben mind a Somogyi, mind a Bohógyi név pszeudo szerzői névként érthető. (A név alakulásáról és anomáliáiról lásd még: MEGJELENÉS, illetve MAGYARÁZATOK.)

A *Felelet* 1815 sorrendben a következő részekből áll: 1. címlap; 2. biográfiával ellátott előbeszéd [*Praefatio*]; 3.1. Írások Bohógyi-Somogyi Gedeon hagyatékából: levelek és episztolák: Zafyr

Gergely (*Két Levél*), és Zafyr Czenczi (*Zafyr Czenczi a Mondolatoshoz*) levelei, Wándza Mihály képertelmezése (*A' Busongó Ámor. Egy Hajnali édes Andalmány Teremtménye Bobógyi Gedeonhoz*), egy debreceni nyelvtudós levele ([*Debreczeni levél*]), Hőgyész Máté episztolája (*Hőgyész Hőgyész Máté Bobógyi Gedeonhoz*), Dugonics András levele (*Bobógyi Gedeonhoz*). 3.2. Írások Bohógyi-Somogyi Gedeon hagyatékából: versek és költői elbeszélések: a lepke verse (*A' Lepke a' Mondolatos feje felett*), a szatír verse (*A' Satyrus a' Mondolat Írójához*), a szamár verse (*A' Szamár a' Mondolat írójához*), a szárnyas ló verse (*A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen*), a lant verse (*A' Lant*). 4. filológiai magyarázó jegyzetek a versekhez (*Jegyzések a' versek alá*). Mindegyik szöveget külön-külön jegyzeteltük, saját forrásokkal, keletkezésükre, szerzőjükre vonatkozó megjegyzésekkel.

[Cím és címlap]

A *Felelet* 1815 címe a *Mondolat* 1813-ból építkező, annak műfajára és szerzőjére vonatkozó információkat és minősítéseket tartalmazó összetett, mondatszerű cím. A cím idézetként emeli be saját kontextusába a *Mondolat* 1813 eredeti cíMLEÍRÁSÁT, bibliográfiai pontossággal jelölve meg a választárgyat, filológiai akkurátussággal, zárójeles, pontosító közbevetéssel jelezve, hogy a megjelenés feltüntetett helye (Dicshalom) valójában Veszprém volt. (Egyedül az „Angyalbőrbe kötve, egy Tünet-forint” kitétel marad el.) Az idézőjelen kívüli műfaji minősítés („című Pasquilusára”) nem volt része a *Mondolat* 1813 eredeti címének. A *Mondolat* 1813 paszkvillusként való azonosítása a *Felelet* 1815 fikciójában a *Mondolat* olvasóinak leveleiből (lásd pl. *Két Levél*) következik. A cím magában foglalja a *Mondolat* 1813 egyébként anonim szerzőjének megnevezését, a felelet címzettjét is („Bohógyi Gedeon”), amely név szintén a fiktív levélíróktól eredhetne, de ők csak a Gedeon keresztnévet használják. (A név alakulásáról és anomáliáiról lásd még: MEGJELENÉS, illetve MAGYARÁZATOK.)

A címlap nem tartalmaz szerzői nevet vagy neveket (erről lásd még: MEGJELENÉS). A szerzőpáros kifogásolta nevük hiányát, szerepüket nyilvános jelentésben kívánták tisztázni (vö. MEGJELENÉS). A *Felelet* 1815 fikciója alapján ugyanakkor, mivel egy hagyaték kerül közreadásra több szerzői közreműködővel, nem is lett volna szerencsés egyetlen kitéüntetett szerzőt megjelölni. A címlapon ugyanakkor nem került feltüntetésre a [*Praefatio*]-t aláíró kiadó Kölcsey Ferenc neve sem. Az ekkor jórészt még ismeretlen Kölcsey Ferenc nevet (a [*Praefatio*]-ban: Kölcsei Ferencz) a szerkesztő Bilkeivel együtt többek is „költött”, azaz kitalált szerzői álnévnek gondolták (vö. „költött Kölcsey Ferencz”. *KazLev* XV. 16., 102.), amely alatt valójában Kazinczy Ferenc lappang. A Kölcsey név nyomtatásban ugyan már szerepelt Kazinczy Vitkovics-episztolájában („S Szemerével, vélem s kedves Kölcseymmel/ Métélytelen mezőkön nem legesz.”, *KAZINCZYVITK.* 1811), de csak Debrecenben és Szatmár vármegyében volt ismert (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. április 12. Vö. *MM1 Levelezés III.* 237–238.):

„Hogy sokáig ismerve nem valék, annak két oka lehet. Egyik, mert én sokáig dolgoztam úgy, hogy arról igen kevés ember tudott valamit. [...] egész az Antimondolatig, mely 1815-ben jött ki, nevem nyomtatásban senki nem látá. Ez vala ok, hogy a’ dunaiak, kik előtt a’ Kölcsey nemzetség ismeretlen vala, költött névnek tarták nevemet, ’s még akkor is, mikor a’ Tudományos Gyűjtemény’ füzeteiben azon Recensiok, traurigen Andenkens, megjelentek. ’S csak akkor, mikor végre tudva lón, hogy a’ név nem költött, ’s alatta nem Kazinczy Ferencz lappang, jövék, az az, kezdék jőni azon szerencsétlen celebritásba, mely nekem jövendő becsülököt, de jelen ellenségeket szült. Az az, a’ nevedő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egyről egyik átkoztak.”

Néhai

Somogyi Gedeon nem volt halott sem a *Felelet* keletkezésének idején 1814-ben, sem megjelenésekor 1815-ben. A *Felelet* 1815 igazi botrányát a *Bobógyi* név használata mellett ezért Somogyi Gedeon halottnak nyilvánítása és eltemettetése okozta. Az „élő embert eltemeti és bucsuztatja ’s mindezen tréfának megvalósítására nevét aláírja! Melly contrast! Ez a’ gyermekes tréfa a’ névnek aláírása által oktalan hazugsággá vált.” – írta Berzsenyi Kazinczynak (egyébként Szemere Pálnak tulajdonítva mindezt, vö. BDÖM *Levelezése*, 452.), kifejezően fogalmazva meg a botrány lényegét. Somogyi Gedeon eltemettetése, ezáltal holt hírének hamis keltése kapcsán Szemere már 1815. augusztus 21-én, még mielőtt a *Felelet* 1815-öt nyomtatásban látta volna, írta Kazinczynak: „Az is csiklandós dolog, hogy Somogyi el van temetve.” Majd szeptember 2-án többek közt arról értesítette, hogy a nagyfalusi pap közlése szerint „Somogyi valóban meghalt”. (Vö. KazLev XIII. 145.) Kölcsey 1815. október 16-án írta Szemerének: „Valamennyi Ember a’ Tisza’ kerületeiben lakik, csak nem mindenik azt hiszi, hogy Somogyi megholt. Fél órával ezelőtt volt nálunk egy Pápai Legatus, kérdém ismeri-e Somogyit és Oroszit? Igen, felele. De látta-e Somogyit mostanában? Állította, ’s ezt veté hozzá, hogy Somogyi nem holt meg, mint itt híre van.” (Vö. MM4 *Levelezés I.* 434.) Somogyi Gedeon haláláról szóló, 1815 őszén Szatmárban terjedő hírek forrása így nyilván maga a *Felelet* 1815 lehetett. A hírt Kazinczy is cáfolta Dessewffy Józsefnek, miszerint Somogyi „él és meg nem holt, ámbár megholtnak van kihirdetve a Kölcsey Előbeszédében”. (Széphalom, 1815. december 14., vö. KazLev XIII. 337.)

A szerzőpáros 1814 októberében tisztában lehetett azzal, hogy Somogyi Gedeon életben van. Nem sokkal korábban Szemere Pál maga is „nyomozott” a *Mondolat* és annak szerzői után (Vö. KazLev XI. 345. Pest, 1814. április 19.); mi több, 1814 májusában majdnem össze is futott Somogyi Gedeonnal Pesten, aki *Mondolatokat* vitt oda eladni (vö. KazLev XI. 361.). A szerzőpáros pontos információkkal rendelkezett Somogyi Gedeont illetően, Kazinczytól friss híreket kaphattak róla Széphalmon (lásd [*Praefatio*], FORRÁSOK). Vagyis Kölcsey mindezek tudatában nyilvánította Somogyi [Bobógyi] Gedeont halottnak az 1814. október-novemberben írt [*Praefatio*]-ban, akinek április 1-re tett fiktív halála és másnapi temetése nyilvánvalóan a szerzőpáros koncepciójának morbid tréfája volt. Balassa József ama vélekedése, miszerint Kölcsey és Szemere „azonban úgy látszik, ártatlanok a dologban; valakitől hallhatták, hogy Somogyi meghalt, mert a könyv megjelenése után ijedten és restelkedve veszik észre, hogy Somogyi él” (vö. BALASSA 1913, 5.), aligha tartható. Kölcsey nem védekezett azzal, hogy a környékükön mindenki úgy *hiszi*, hogy Somogyi halott (vö. MM4 *Levelezés I.* 434.), csupán

megállapította mindezt. Balassa Józsefnek abban van igaza, hogy a *Felelet* 1815 keltette álhírt vette észre ijedten és restelkedve a szerzőpáros.

Bohógyi-Somogyi halála elsősorban a *Mondolat* 1813 fikciójából átvett, onnét továbbírt ötletnek tekinthető. A *Mondolat* 1813-ban a neológus Zafyr család legjelentősebb alakja ugyanis a már halott nagybácsi, a nagy „beszéllettudós” (nyelvtudós) Onkel volt. (Lásd: FÜGGELEK, *Mondolat, Édes Angyalném!*) A lélektelen író humorosan értendő meghalasztása azonban Kazinczy Ferenc *Tövisek és virágok* kötetében az *Epigrammai morál* című epigrammából is ismerős, miszerint „a Lélektelen Író”-t „[ü]tni, csigázni, ’s agyon-verní (nevetve) szabad” (KAZINCZYTÉSV, 36.) A meghalasztás ötletének lehetséges előzmények között említhető még a „Mondolat” szó megalkotójának, Barczafalvi Szabó Dávidnak „Nemes Magyar Hazai” (vö. Magyar Hírmondó, 1786. Kis-aszszony’ havának 30 napján szerdán költt 68 Levele. 561–575.) című cikke is. A cikk szerint a szerző augusztus 26-án egyszerre öt levelet is kapott (az egykorú magyar periodikákban a neologizmusok kritikájának gyakori diskurzusformája volt a levél, vö. A bécsi Magyar Merkurius 1795., Pethe Ferenc vö. SZILY 1901.; lásd még a *Mondolat* mottóját: A Magyar Musa levele – válasz Barczafalvinak, vö. TOLNAI 70.), amelyek közül három dicsérte, kettő viszont gyalázta szóújításait. Barczafalvi nem ismerteti a leveleket, viszont megindokolja újításainak szükségességét, részletesen, példákkal mutatva be a nyelvi nehézségeket. Írását azzal zárja, hogy mivel az olvasónak igaza van, ezért eltemeti a kifogásolt szavakat. A cikk a temetés szertartásának bemutatásával végződik: a sír körül ott sorakoznak a szavak, mintegy 60 új szó, közülük néhány név szerint is említve. A halálra ítélt szavak fölött egy szintén halálra ítélt társuk, *Mondolat* mond búcsúbeszédet (575.). Tolnai Vilmos szerint Barczafalvi a halotti búcsúztatóval maga parodizálta elmeszüleményeit, amivel „mintegy mintát adott a gúnyiratok hosszú sorának [...]”. (vö. TOLNAI 69.) Barczafalvi humorát mutatja egyébként, hogy jól fogadta a *Felelet* 1815-öt is, néhányszor elismerően fel-felkiáltva és „kazcagva” a Kölcsey által írt [*Praefatio*]-n, egyedül nevének elhallgatását kívánta volna csak (ld. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés* I, 426.).

A *Felelet* 1815 megjelenését követően nem sokkal Szemere Pál satirikus pamfletet írt dialógus formában *Jelenések* címmel *Beregszászi Nagy Pál* (1750?–1825) volt sárospataki professzor frissen megjelent nyelvtudományi értekezésére válaszul. Mint Szemere egyik leveléből tudható, már a *Felelet* is tartalmazott egy Beregszászi-ellenes levelet, amelyet valószínűleg maga Szemere Pál írt (vö. „Én a’ Beregszászi-levelet újra dolgoztam”, Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1815. szeptember 22., Vö. MM4 *Levelezés* I, 420.). Erre a *Felelet* 1815-ből kimaradt szövegre utal

Szemere Pál egyik Kölcseynek adott utasításában is, csaknem cím szerint említve a levélparódiát *A' Szóknak koraiak* című philológiai tanulmánya kapcsán: „Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lásd Jegyzéseinket a' Bekötendő Papirosok között 's írd ki. Azután általmenni az avult szavakra. Kikeresni a' Beregszászi ellen írt Hip hop-ot, 's elmondani Parizpapayban 's Wagnernél nincsenek avútnak nevezve a' szók [...]”. (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1817. február 9., vö. MM4 *Levelezés* I., 538.) A Beregszászi ellen írt paródia ugyan nem jelent meg a *Felelet* 1815-ben, de Szemere – egyéb ötletei mellett – nem tett le róla, amit jól mutat a Kölcseynek többször is jelzett átírási szándék, mint az előbb idézett levelének folytatásában: „Én B[eregszászi]t mint Spiritét az az lelket fogom megszollaltatni, mint a' ki halottaiban csak a' Somogyi hozzá érkezéttel tanult ki holmit a' Magyar litaratúráról”. Majd nem sokkal később: „Beregszászit dialogusban dolgozom. Derekasint megy”. (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 3. Vö. MM4 *Levelezés* I., 426.) Szemere írásában Beregszászi mint halottaiból feltámadt árny jelenik meg, a továbbfejlesztett verzióból Somogyi Gedeont már elhagyva (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 14. Vö. KazLev XIII. 212.):

„Én pedig tegnapelőtt írtam Vitkovicsnak és Horvátnak egy orientális eruditiótól bűdös vagy illatos levelet Beregszászi manierjában, tréfából. Aligha látni nem fogja. A munkát ellene, folytatom. Címje: Jelenések. Dugonics, Barczafalvy, Verseggy, Révai, Sándor, Folnesics, Vandza, Pethe, Márton József, Gyarmati sat. beszélnek B[eregszászi]-val, mint halottaiból feltámadott Árnynyal; de B. azt nem hallja, hanem csak csudálja. A munka jó célú. Meg fogja látni a publikum, ki mint és hogyan gondolkozik a magyar philológiában. Csak három grammatikust említek: Beregszászit, Révait és Verseggyt, s csak a radixok körül.”

Szemere munkája nem jelent meg, kézírata elveszett vagy lappang, talán nem függetlenül a *Felelet* 1815 fogadtatásától, amely kritikusan reagált Somogyi Gedeon eltemetése miatt. Tolnai Vilmos szerint a szatirikus *Neuwieder Zeitung* (ennek címe 1787–1810 között: „Gesprache im Reiche der Todten”) volt Szemere és több más író mintája. (Vö. TOLNAI 1927. 165. Halottak beszélgetései. EPhK. Vö. még: TOLNAI 1929. 69., 129., 163.) Az elíziumi beszélgetések műfajáról írja Szilágyi Márton a Magyar Kurír és az Uránia kapcsán, hogy ebben a műfajban „a túlvilágon két fiktív vagy már elhunyt személyiség folytat dialógust aktuális tárgyokról, esetleg időtlen erkölcsi problémákról – vagyis szatirikus töltete éppúgy lehet ezeknek a szövegeknek, mint morális-tanító célzata”. A Lukianoszra visszanyúló poétikai hagyománynak Szilágyi Márton szerint komoly népszerűsége volt a 18–19. századi Magyarországon, ami elsősorban a korabeli német irodalom adaptációjában mutatkozott meg. Trenck von Tonder Moritz 1810-ig fönnálló *Newieder Zeitung*-ját, amely kizárólag elíziumi beszélgetésekre épült, „mellékletként átvette a *Pressburger Zeitung* (1789-től vagy 1790-től 1810-ig), a *Neuer Courir aus Ungarn* (1792-től 1797-ig) és a *Vereinigte Ofner-*

Pester Zeitung; latin fordításban közölte részletét a pozsonyi Ephemerides (1804-től 1810-ig), magyar átültetésére 1791-ben – rövid életű, sikertelen – kísérletet tett Szluha György, ám még 1810-ben is fordítást készített belőle a Hazai és Külföldi Tudósítások”. (Lásd: SZILÁGYI 1998, 269–270.)

Bohógyi Gedeon úrnak – A Bohógyi Gedeon név eredetéről lásd: MEGJELENÉS. Somogyi Gedeont lásd: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK. A „Bohógyi” név nem a szerzőpáros lelelménye: a névadás Kazinczy szerint Vitkovics Mihálytól származik. Mint Szemere leveléből tudjuk, egy Trattnerrel elköltött közös vacsora során értesült arról, hogy – cenzurális okokból – a Somogyi Gedeon nevet nem tarthatják meg, a névadás ekkoriban történhetett (vö. KELETKEZÉS, MEGJELENÉS). A „Bohógyi” beszélő név: a szótő BOHÓ jelentése a Cz–F szerint „a *bolond* szónál valamivel lágyabb, szelídebb értelmű, s ami, aki természeténél fogva együgyű, ostoba, esztelen, vagy gyermekes ötleteivel, és tetteivel nevetséget gerjeszt. BOHÓSÁG: Együgyűség, esztelenség; bolondos tréfázkodás. BOHÓSKODÁS: bohó tréfázkodás, nevetséget, röhögést okozó bolondos elménczkedés.” Kölcsey a bohót rendszerint ennek megfelelően értve használta leveleiben. A szerzőpáros az elváltoztatott nevű személy mellett magát a munkát, a *Felelet* 1815-öt, illetve annak jellegét is gyakran nevezte így: Szemere Pál „Bohógyink”-nak, Kölcsey Ferenc „Bohó könyv”-nek és „bohóság”-nak (vö. MM4 *Levelezés* I. 437.), „bohógyiskodás”-nak (Kölcsey).

Mondolat – azaz *Mondolat* 1813; szövegét lásd: FÜGGELÉK.

czímű Pasquillusára – [lat.] pasquillus, paszkvillus, a. m. gúnyvers, gúnyirat. A *Felelet* 1815 címe műfajilag egyértelműen paszkvillusnak minősíti a *Mondolatot*. A paszkvillusirodalomban megszokott volt, hogy paszkvillusra ellenpaszkvillus szülessen. A *Felelet* 1815 mint válasz saját magát ugyanakkor műfajilag nem minősíti paszkvillusnak. A megjelentést követően deklarált szerzői szándékok (mint például a nevek nyilvános feltüntetése, a Somogyi Gedeon név használata) is azt kívánták bizonyítani, hogy a *Felelet* 1815 nem ellenpaszkvillus. A *Mondolat* 1813 és a *Felelet* 1815 műfaji megítélése felől a kortárs olvasók különféleképpen ítétek, nem függetlenül pártállásuktól. Az elmés szatíra vagy személyesértő paszkvillus dilemmáját a *Felelet* 1815 [*Praefatio*]-ja is reflektáltta teszi, végső soron befogadói ízlésre bízva a megítélést. A szerzők saját szövegüket többféleképpen emlegetik: Szemere jobbjára „Bohógyiskodás”-ként, Kölcsey „Antimondolat”-ként, azt *bohónak*, *bohóságnak* titulálva (vö. MM4 *Levelezés* I. 437.).

A műfajiság és a kortárs recepció dilemmái (szatíra vagy paszkvillus) kapcsán érdemes figyelembe venni, hogy a paszkvillus mint gúnyvers attól volt személyesértő, hogy néven nevezte és felismerhetővé tette a gúnyolt személyt. Anagrammák esetében az eredeti nevet fel is oldották (a *Mondolat* 1813-ban ez például nem történik meg). A paszkvillus elsősorban politikai célzatú volt, különösen alkalmas valamely hatalommal rendelkező személy tekintélyének csorbítására.

Funkcionálisan az orális diskurzusok, például pletykák információt vitte színre tudósítás jelleggel. A szerzői neveket jellemzően nem tüntették fel, míg címükben mindig szerepelt a műfaji megjelölés. Lásd erről: LŐKÖS 1989, HARGITTAY 1983; a paszkvillusok magyarországi hagyományáról lásd: VARGA 1963; a 18. század második felének paszkvillusirodalmáról: NAGY 2012.

[Mottó]

Hesiodus – Hésziodosz (Kr. e. 8. sz.) ókori görög költő. A *Mondolat* 1813 alkotójának szánt idézet forrása: Hésziodosz, *Munkák és napok*, 217–218. sor. Trenycsényi-Waldapfel Imre fordításában: „[...] gőgnél az igazság / mindig jobb, a saját kárán csak a balga tanulja”.

Tandem sua – a Hésziodosz-idézet latin fordítása. [„A bűnöst a bűne végül utoléri, nyomon követi, végül megbolondítja.”] (Vö. MM4 *Levelezés I.* 940.)

[*Praefatio*]

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

Aláírás: Kölcsei [sic!] Ferencz

KELETKEZÉS:

1814. október 22. után, Lasztóc

Kazinczy közlése szerint a [*Praefatio*] 1814 októberében még nem volt készen, amikor Kölcsey nála tartózkodott, így azt nem ismerhette (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII. 158. Kiemelés: O. Cs.): „Én becsületesre mondhatom, hogy a’ [Anti-]Mondolatban sem a’ gondolat adásával, sem a’ segítséssel, sem a’ correcturával, egy szóval semmiképen, nincsen részem. *Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljővén hozzám, elolvasták azt a’ mi Dugonics’ módjában vala írva, és egy két más darabot; de még akkor a’ munka első dolgozásban volt és a’ Praefatio nélkül.* Nagyon sajnálom, hogy azt meg nem tekintetem, ‘s holmit meg nem szelídíttem. De úgy hittem hogy ők azt magok fogják, a’ későbbi dolgozás alatt.” A szöveg minden bizonnyal Kölcsey Széphalomról történt távozása után, október 22. és november 7. között készült Lasztócon.

FORRÁSOK:

A [*Praefatio*] keletkezésének idején Kölcsey számos írott és szóbeli forrásból meríthetett a *Mondolat* 1813 megjelenésére, fogadtatására, illetve Somogyi Gedeon életrajzára vonatkozóan. A [*Praefatio*] (és majd a *Két Levél* is) írásos forrásának tekinthető Radó Sándor (Radó Sándor levele Kazinczy Ferenchez, 1814. május 17. Vö. KazLev XI. 370–371.); Pápay Sámuel (Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferenchez, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI. 400–401.); Sárközy István Kazinczy Ferencnek, [h. n., 1814. aug. 10. körül] (Vö. KazLev XII. 19–20.); illetve Szemere Pál Kazinczyhoz írott levele (Szemere Pál levele Kazinczy Ferenchez. Pest, 1814. május 3. Vö. KazLev XI. 361.), amelyek adatainak felhasználását szövegszerű egyezések bizonyítják. Kölcsey már 1814 nyarán tudhatott információkat a levelekből, 1814 októberében, Széphalmon pedig magukat a leveleket is olvashatta. Az írott forrással alá nem támasztható életrajzi adatok esetében leginkább Kazinczy Ferencről és Szemere Páltól származó szóbeli közléssel számolhatunk. A [*Praefatio*] Somogyi Gedeon Pápán töltött iskolai éveiről szóló információi minden bizonnyal

Szemere Páltól származó szóbeli információkon alapulhattak, aki maga is tanulója volt a pápai református kollégiumnak (vö. SZINYEI).

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet* 1815 eme szövegének nincs címe: Kölcsey Ferenc levelében „Praefatio”-ként említi (vö. MM4 *Levelezés* I. 414.), Kazinczy „Praefatio” (vö. KazLev XIII. 158.) és „Előbeszéd” (vö. KazLev XIII. 337.) megnevezéssel, Balassa József életrajznak titulálja (BALASSA 1913: [Életrajz]). Nem zárható ki, hogy a *Felelet* kéziratában ennek a szövegnek nem volt címe, és a szerző értelemszerűen nevezte utólag annak, ami, vagyis előbeszédnek. Az említhetőség miatt szükségesnek láttuk a szöveg címmel való ellátását, a szerzői megnevezést érvényesítve, [ ]-lel jelezve a cím körüli bizonytalanságot.

Váczy János szerint „Kölcsey az előszóban majdnem ugyanazon szavakkal hirdeti az újítás szükségét, mint Kazinczy a Dayka és Báróczy életrajzában”. (Vö. KazLev XIII. *Bevezetés*, XXII.) Kazinczy biográfiai előszavaival (Kazinczy Ferenc: *Újbelyi Dayka Gábor' Versei. Összeszedte 's kiadta barátja Kazinczy Ferencz*. Pesten, Trattner Mátyásnál. 1813. [III]-XLVIII.; Kazinczy Ferenc: *Báróczy Sándor élete*, 1814.) valóban mutat rokonságot a Kölcsey-féle Bohógyi [Somogyi] Gedeon életrajz. Mi több a [*Praefatio*] E/3. sz. beszédmódja a Kölcsey-kritikák recenzensének objektivizáló beszédmódjához is közel áll, amely ez esetben nem nélkülözi az iróniát sem, és – tartalmát és retorikai státuszát tekintve is – emlékeztet a Csokonai-recenzió végére is (vö.: MM4 *Irodalmi*, 47.; lásd még: MAGYARÁZATOK, [*Praefatio*]). A szöveg a könyv struktúrájában a bevezetés helyén áll, kétféle funkciót is ellátva: egyrészt a közreadott levelekhez fűzött, azok elé írt magyarázat, bevezető (praefatio); másrészt a levelek címzettjét, azaz Somogyi-Bohógyi Gedeont bemutató életrajz (biographia). A [*Praefatio*] szerzője magát többféle funkcióba állítja: kiadó, író és biográfus egyszemélyben, aki eme funkciók említésekor önmagáról E/3. személyben beszél. A [*Praefatio*] felépítése. 1. *Expozíció* (1–3. bekezdés): a) a *Mondolat* 1813 pozicionálása a magyarországi irodalmi viták részeként, b) a kiadvány jellege (posztumusz gyűjtemény), c) funkciója (emlékállítás és kommentár a fogadtatáshoz), d) a szerző magánéletének feltárása. 2. *Bohógyi Gedeon életrajza* (4–6. bekezdés): a) születés, b) gyermekkor, c) iskolaévek, d) szakmai pályafutás. 3. *A Mondolat 1813 előzményei* (7–9. bekezdés): a) antiquitas és a neológia, b) a túlzó neológia és annak kritikája. 4. *Bohógyi Gedeon könyve: a Mondolat 1813* (10–12. bekezdés): a) az összöveg, b) kiadástörténet, c) fogadtatástörténet, d) értékelés, konklúziók, összegzés. 5. *Bohógyi Gedeon betegsége és halála* (13–14. bekezdés): a) betegség, b) temetés, c) külső kinézete. 6. *Lezárás* (15. bekezdés): felhívás a hozzátartozókhöz.

A [*Praefatio*] első mondatában az előbeszéd aláírója, Kölcsei Ferencz a *Mondolat* című munkára felelő írások, azaz a *Felelet* 1815 kiadójaként nevezi meg magát. Szerepköre összetett: a közreadandó írások szerkesztő-kiadójaként egy személyben az elhunyt szerző biográfusa, az irodalmi viták hidegvérű szemlélője és maga is író. A hagyaték kezelésére és kiadására a magyar irodalom egyik névtelen pártfogójától kapott megbízást, az elhunyt szerzőt korábban nem ismerte, nevezett munkáját (*Mondolat* 1813) nemrég olvasta. (Lásd: a *Mondolat* 1813 fikciójában az ottani kiadó ehhez hasonló megnyilvánulását, FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK.) A kiadó hangsúlyozott pártatlansága a [*Praefatio*] objektívizáló nyelvi megformáltságában és tudományos beszédmódjában is megnyilvánul. A kiadó a közreadott szövegeket nem minősíti, nem értelmezi, azokról nem ítélik, az első mondat mindjárt ennek kinyilvánításával kezdődik: „Mit kelljen ezen Levelekről tulajdonképpen itélni a’ Kiadó Szerényen vallja-meg, hogy ő azt nem tudja”. A kiadó egyedül a szerző Somogyi-Bohógyi Gedeon habitusát illetően alkot majd ítéletet.

A kiadó jelzi, hogy a *Mondolat* egy „újonnan kezdődni látszó” literátori versengést tett volna lehetővé, ha a szerző, munkája megjelenését követően nem sokkal, nem halt volna meg. Mivel azonban meghalt, és a megtámadott felek már nem válaszolhatnak egy halottnak, ezért az ilyenkor szokásos „személyes villongások” elmaradnak, elejét véve ezzel „minden lehető veszekedésnek”. A kiadó külön nem hangsúlyozza, hogy a *Felelet*ben most közreadandó írások a közeli hozzátartozók és hívek személyeskedő villongásait és számonkéréseit tartalmazzák, akiknek eszerint nem kell tisztelettel lenni arra, hogy a szerző mindezt már nem olvashatja, azokra nem válaszolhat, mivel halott.

A kiadást ösztönző ismeretlen pártfogó instrukciói alapján a *Felelet* 1815 kultikus, emlékállító és megőrző szerepet is játszik, szerény filológiai kommentárként segítve elő a szerző írói és emberi arcképének mind teljesebb megalkotását privát életének eddig nem ismert kútforrások feltárásával és hagyatékának archiválásával. (Így a címben szereplő „néhai” kifejezés eme alázatos emlékállító gesztus komikus kitételeként is érthető). A [*Praefatio*]ban a kiadó-biográfus forrásfeltáró munkája révén létrejövő hiteles Somogyi-Bohógyi Gedeon-életrajz alkalmat nyújt arra, hogy a szerző megállapított habitusa alapján objektív módon váljék megítélhetővé a *Mondolat* 1813 ellentmondó műfajisága is. A [*Praefatio*] ennek érdekében előbb a *Mondolat* keletkezését és fogadtatását beszéli el, meglehetősen pontossággal rekonstruálva a *Mondolat* 1813 valós keletkezési- és kiadási körülményeit, alapvető dilemmaként jelezve az elmés szatíra *vagy* személy- és becsületsértő paszkvillus problémát. A kiadó-biográfus a nehézséget abban jelöli meg, hogy a műfajról szóló

ítéletek elsősorban a befogadói előfeltevések és előítéletek alapján dőltek el. A kiadó, mint „a megboldogultnak historikusa”, szövege végén, a szerzői habitus egészének ismeretében foglal majd állást, úgy véelve, hogy Somogyi-Bohógyi Gedeon nem követett el etikai vétséget (becsületsértést), mert azt készakarva kell elkövetni, míg ő neveltetése, miliője, félműveltsége révén inkább ostoba volt, semmint paszkvillista, amihez tudományos felkészültség és tehetség szükséges. A *Mondolat* 1813 tehát nem paszkvillus, aminek a címlap egyértelmű műfaji megjelölése ellent mond, de ismét hangsúlyoznunk kell: ott ez nem a kiadó-biográfus, hanem az értelmezői közösség műfaji ítélete.

A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGEK:

(1) Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, 1814. április 29. (Vö. KazLev XI. 361. Kiemelés – O. Cs.):

„Mártonnal [Márton István, a pápai református kollégium igazgatója] öszvejöttem. Ez azt beszéllé hogy *Somogyi Gedeon a' napokban Pesten járt*. Mondolatokat hozott eladni. Bár csak láthattam volna, mondék; mert, hogy öszveszidtam volna, azt tudom. Márton arra kért, hogy írjam meg Édes Uram Bátyámnak hogy a' Bátyjának Pápán semmi befolyása nem volt a' Mondolatba. Pedig, úgymond, Kazinczy azt láttatik hinni a' Ruszekhez írt levelében.

Én most a' Veres Ökörben vagyok szállva. Szomszédomban Kapitány Kúnnal, a' Weszprém Vármegyei volt Vicsipány fíjával, beszéllgettem. Mint ujságot úgy mutatá a' Mondolatot 's beszélltet Somogyiról. S[omogyi]. *ugymond togatus Deák volt, azután Kánnál Patvarista, most Esküdt. Tanúlt, olvasott ifjú, korhely, hecticus. Legelső* célja az volt hogy Kazinczyt bántsa. Készül a' felelő elébe, mert, úgymond, Mondolatját nem hagyják felelet nélkül, ő azt tudja 's épen azért írta hogy háborút támasszon.”

(2) Szentmártoni Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h.n.] 1814. május 17. (Vö. KazLev XI. 370–371. Kiemelés – O. Cs.):

„1. A *Mondolat* napfényre való bótsáttásának első számu és egyedül ész nélkül zajgó indulatokból álló Machinája vóltt Tóth-Vázsonyban lakozó Oroszy Pál Ur Weszprém vármegyei ritka fogu, tudatlan, de egyébbiránt fetyegő nyálu (mellyek physicabéli valóságos alkuttatásának túljajdonságai) Stentor Tábla Biró, köptzös, alatsony termetű 52. esztendő emberke, Reform[átus]. Ez Somogyival egy árkusból álló Laistromot, melyben a' bé kapart pénzt béirták, Weszprém városában szélllyel hórdozván, úton s út félén tsalárd festésekkel a' készéttendő Mándolatra pénzt kóldúlttak. Magam is vélek egy bizonyos Háznak údvarán öszve-találkozván, azon hazugsággal, hogy Somogyi a' Magyar Litteratúrának gyarapéltására fog igen szép munkát a' *Mondolat* alat kiadni, rá vettem arra, hogy 10 váltó forintokat adtam légyen *Somogyi Gedeonnak tüstént*. Hogy azomban a' *Mondolat* ki nyomtattatván Vátzon, vagy hól, azt bizonyossan nem tudom, kezemhez is érkezett, annak tábláit le szaggattam és a' Te[kin]t[e]tes Úrnak tiszteletből elküldöttem, *Somogyinak pedig megírtam, hogy életemben sóba semmi pénzemet oly gyalázátossan el nem tékoztam, mint a' Mondolatra állórtzássan tőlem ki tsaltt 10. forintokat*.

2. Fellebb meg nevezett Oroszy Pál Úr, mostani Tóthvásonyi Reform[átus]. Prédikátor Fábrián Jóseff, ki Somogyi Gedeonnak testvér Nénnyét vette el már régen, és Márton Jóseff [helyesen: *István* – Kazinczy jegyzete] Pápai Professor különös nagy Barátságban élvén, a' metzést Bétsben ott lakó Mártony Jósef Úr által tétették meg.

3. *Somogyi Gédeonnak régen meg hóltt atya volt Tóthvásonyban és Köveskálón Predikátor*, ez meg halván, minekutánna Gedeon mint ez előtt Pápai Professor Látzai Úrnak Tanévtánnya *Imposturáiért a' Collegiumból kitsapattatást érdemlett volna, Látzainak azon akkori pártfogó szavaira, (egy Túróért az ebet nem ütök agyon, hadd mennyen, majd észre jöhet) Pákozdi helységbe küldtetett el Rectornak*, de itt sem tölthetett több időt egy esztendőnél, mert a' nagy s rendkívül való álm miatt *szünet nélkül kábulásban és részegységben lenni láttatván*, határozatlan dúrva kevélységét és zabolátlanságát a' Helységbéliek el nem szivelhették, 's rajta kiadtak. Inénd T[ekintetes]. Kún László Ellső All-Ispány Úr mellé Irónak álván, enyihány esztendők múlva prókatori Diplomára szert tett és már azt 'sebjében hordozván nem agens Prókátor, hanem 3. esztendőktől fógva *Vármegye Eskütye Vice Biró Kún László Úr mellet. Somogyi Gédeon nőtelen, 32. esztendő, Tóthvásonyban igen tsekély Jóságotskáján az annyának, azzal 's testvéreivel egy kalyibában sélödnek.*"

(3) Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. (Vö. KazLev XI. 400–401. Kiemelés – O. Cs.):

„A' *Mondolal'* kiadása felől továbbra is bizonyossá tészlek, hogy arra egyedül a' Zvinglianusok tüzelték Somogyi Gidát. Boszonkodnak ők Rád, hogy a' Helv[éciai]. Confessióért nem kívánsz Martyr lenni, 's nem buzgólkodol velek azonn, hogy ezt a' Confessiót tehetnétek Hazánkban Uralkodó Vallássá, 's mégis el akarod tőlök ragadni a' palmát Nyelvünk tsínosításában. Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a' testvér nénnénél, egy Érdemes Irónknak a' Chaptal' Fordítójának Hitvésénél. Itt lakik két Zvinglianus Földes Úr, kik fő rollt játszanak, kivált az egyik Or– P– [Oroszy Pál – Kazinczy széljegyzete] *tudósságot affectáló Betyár Úr*, a' *Protestáló Felekezef* kormányozásában. Ezek egy két öszve sűgó bűgó Tisztelettel tűzelék a' külömben is neki hevült Eskütt Urat, hogy Téged 's Tiéidet a' Mondolattal támadna meg. Or– P– olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Híresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtattata, 's tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni – Igen is, felelek, *arra a' fára, mellynek tűzénél ezt a' bolond munkát megégetik.* Or– P– tsak elhüle a' nem vártt feleletre. Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk *Veszprém*ben, *midőn az elkészült Munkát osztogaták, 's az ülés előtt V[ice]. Ispányunknál valánk együtt sokan, ott osztá Somogyi közöttünk a' szép productumát: a' mint felnyitám 's a' kép tűne szemembe, felkiálték: Helyesen, itt is a' könyv előtt áll az Autor' képe! a' jelenlétők mind a' kép' nézésének estek, 's szavam után nagy katzajt ütöttek, látván en galop a' derék számarat, 's Eskütt Uram elpirúlva lopá ki magát a' sokaság közül. – Igenis én óhajtanám elpusztíttatni az exemplárokat, mert sajnálom, hogy azt a' betsületet, mellyet mi egynehányan, nyelvünk' dolgában, Veszprémnek szerezünk, most a' Mondolattal így homályosíttyák. Somogyi felől tudnod kell, hogy ő egyébiránt *olvasott fő, 's igen elmés Poeta, tsak az kár, hogy culturája nints*, mint nem volt Csokonainak is szegénynek.”*

*

Kazinczy 1814 augusztusában, nem sokkal a szerzőpáros széphalmi látogatása előtt, a *Felelet* 1815 készülése idején újabb információkat kapott Somogyi Gedeonról:

(4) Sárközy István Kazinczy Ferencnek, [h. n., 1814. aug. 10. körül] (Vö. KazLev XII. 19–20.):

„Veszprémbe nem oly sokat hallottam mint interessansokat. – De fájdalom! most se sokat írhatok, mivel Feleségem máig se jött meg, kitől várok írásbeli datumokat arról, hogy Somogyi Gedeon azt declarálta volna, hogy neki leg kisebb munkájába került a’ Mondolat, mivel ezt ő neki nagyobb részint írásba küldötték volna meg Debreczen vidékéről. – De ennyit tudatni véled nem akartam – mert az nem felel meg sem exspectatiónak, sem az én Lelkemnek. *Himfi* [ti. Kisfaludy Sándor] felől nem hallottam – ő róla alkalmasint többet tudhatna Ádók mert egy Vármegyebeliek, és Poéták.

Én azt is esmérem személy szerint [ti. Kisfaludy Sándort] – de nem gondolnám oly Satyricus embernek. Poesissára nézve-is meg valom hogy semmi Wittzet nem találok benne, sem Fantasiát, igen felette és a’ csömörlésig való egyformaságot, sok lopást német Authorokból etc. Ezekből azt gondolom hogy a’ nehezen vett részt a’ Mondolat koholásába. – Majd ha többet tudhatok, meg írom. – – Somogyi Gedeont-is jól esmérem. Egy hecticus tüzes ifju fel esküdött Prokátor és Vármegye Esküttye és eleinte mintegy 2 esztendővel ez előtt keztem a’ gyereket cultiválni, mert nem üres. – De már az idén Komáromba Superint. Gyűlésen csak reá se néztem, oly szörnyen meg voltam bántódva azzal az ostoba képpel melyet Mondolattyának eleibe tett. És minden jóra való Gustusu ember azt mondja felőle, hogy ha Zafir Czenczit, és azt a’ bolond Képet ki hagyta volna, az ujjabb íróknak nem ártott volna efféle Castigatio. – de Téged még a’ leg kisebb olvasó is felette sajnáll. Én nem nyugszom, mig végére nem járok az egész compilatiónak. – Nem mentem el két düllő földnyire Lakásához, és dolgom lett volna ott, mivel ki váltani való Jószága volna a’ Familiámnak benne, de nem vehettem reá magamat. – Leg okosabban cselekszel ha contemnálnván, el halgatod. – Majd lessz idő továbbat valami alkalmatossággal.

Hanem azt magyarázd meg, [hogy] kevert egy Lévbe Pethe Ferentz Vandza és *Folmesits* vagy mi nevűvel? – mert ezt sem értem. Petét esmérem ‘s munkáit járatom, esmértem itt laktába, igen betsületes ember.” (Kiemelések tőlem – O. Cs.)

Kazinczy Ferencnek a *Mondolat* 1813 metszetét értelmező levelei szintén forrásértékűek: ezek közül itt adjuk közre Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak válaszul írott levelét is, amelyet a *Felelet* 1815 több szövege hasznosított (Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII. 100–101.).

„Barátságodat, hogy a’ Mondolat eránt még Pesten is tudakozódtál, szíves köszönettel köszönöm. [...] Én Márton és Tóth Ferencz Urakra legkevesebbet sem tudok neheztelni azért hogy a’ Debreczeni Mondolatot (mellyet az én igen kedves barátom Dr. Szentgyörgyi József Ur ezelőtt 20 esztendővel, a’ Superintendensnek Benedek Mihálynak kedvéért, és egy dévajság órájában Barczalfalvi Szabó Dávidnak sületlen szavaira írt) egymással, vagy akárkivel, közlötték.

Hiszen ezt a’ Szentgyörgyi Mondolatját Horvát István *barátom* és *nyelvrontó-társam* maga vitte-be a’ Széchényiano-Regnicolaris Bibliothecába. Még azt sem venném sem Mártonnak, sem Tóthnak balul, ha Somogyi Gedeon’ Mondolatját közlötték volna egymással. A’ mi írva, annyival inkább nyomtatva

van, azt szabadon lehet közleni mindennel. Más az mikor Kisfaludy Sándor a' Somogyi Mondolatjának kijövele előtt *örülve* hirdeti, hogy *bezzeg lesz Kazinczynak!* Más az, ha Kisfaludy Sándor a' Somogyi' Mondolatját *maga disseminálja*, 's maga teszi ismeretessé (és a' Sógora) Vas Vármegyében. Somogyi Gedeonnak szabad volt a' nyelvrontókra ráijeszteni, őket megtámadni, szabad őket nevenként is bántogatni. A' Krisztus Isten volt, a' mellett hogy ember is volt, mégis korbácsot foga a' Templom megfertőztetőji ellen. Én a' Tövisekben 's Virágokban és némely Recenziókban bántok mást. És így szenvedjem, hogy engem is bánt más, – mert én privilegiatus embernek magamat sem nem tartom, sem tartatni nem akarom. De azt veszem 's vehetem balul valakinek, ha engemet *sicáriusi módra bánt*, a' mit én nem cselekedtem, mert érzem hogy az nemcsak *gazság*, hanem *rit* és bátortalanságot mutató *gazság* is; azt veszem 's vehetem balul, ha egy fattyú engem számárra ültet, 's a' musicalis háromszeggel egy bizonyos valamire, a' lanttal és gitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál; ha engem Vandzával, Folnesicesel, és az emberséges ember 's hasznos ember Pethével, de a' ki a' Philológiához semmit, de épen semmit nem tud, még is magát belé avatja, egy rendbe állít; azt veszem Somogyinak rosszul, hogy ez a' nyavalyás gyermek meg sem érti a' mit olvas, 's még is mást **kaczag**; azt végre, hogy engemet, 's én miattam Berzsenyit a' *maga Kisfaludija miatt* támadja-meg. Szemere *Kapitány-Kúntól* tudja hogy ez az immorális ficzko ezen *gazságával* azt keresé hogy *énvelem* perelhessen; áldom tehát azt a' Daemont, a' ki engem (tulajdon mellyemből és nem másnak intéséből) arra indított, hogy én kevély legyek magamat egy bolondhoz is gazhoz is tenni, még pedig ez a' mellyemben lakó Daemon ezt azon pillantatban súgta már, mikor a' Mondolatot megpillantám.”

MAGYARÁZATOK:

[Praefatio] – [lat.] előbeszéd. Szemere Pál és Kölcsey Ferenc az ÉLit tervezése során határozták el, hogy folyóiratukban minden közreadott munkához recenziót is írnak (lásd erről: *Új szók*, [*A Nyelvmívelésről*]). Kölcsey az *Előbeszéd* (1823) című írásához, amely egy fiktív szerző (Dörgényfalvi Dörgény Artúr) fiktív könyvének előbeszédéként jelent meg, recenzió helyett az a következő kommentárt fűzte: „Az Élet' és Literatura' Redactiója erősen feltette magában, hogy minden darabnak, mellyet a' Publicum elébe ad, recenseáltatni kell; 's ezen principium' következésében a' felebbi lapokon álló Előbeszéddel bajlódás az alólirt Rec. kötelességévé tétetett. Rec. előtt ugyan nem egészen ismeretlen a' Könyvvizsgálásnak hajbakapó mestersége: de most az egyszer megvallja, hogy a' nevezett Előbeszéden minden tudománya elakadt; mivel még soha életében Előbeszédet nem recenseált. Ha valami meghatározott, például Poetai Múvról, kell ítéletet mondani: voltak Aristotelestől és Horáztól fogva száz meg száz Nagyok, kiknek Theoriájikrol minden parányi Kritikus mértéket vehet. De Theoriát az Előbeszédokről még senki nem írt; 's a' maga fejből teremteni egyet, arra Recensensnek sem kedve nincsen, sem tehetsége. Azt is mondják, hogy recenseálni csak annak lehet, a' ki vagy *Auctor* már a' felvett Nemben, vagy legalább az lehetne. Rec. pedig még Előbeszédet soha nem írt; írni nem is készült; annál fogva azt sem tudhatja, ha írni tehetségében állana e? Figyelmet érdemel az is, hogy D. Ur, az Előbeszéd' végén, már is Antikritikát emleget: Rec. pedig már annyira beléjük unt a' Litteratori

Kakasviadalmakba, hogy újakat meg újakat a' maga nyakára perelni nem akar. Nincs tehát egyéb hátra, hanem hogy egyfelől a' Tudós Redactiót megkérje, hogy ha csak ezen egy esetben is engedje a' Nemes Közönséget ne a' Recensensi nagyítva-kicsinyítő, és kicsinyítve-nagyító üvegen keresztül, de saját szemeinél fogva látni és ítélni: másfelől pedig a' Szerző Urnak telyes szabadságot adjon, a' maga Írói-érdeme felől azt és annyit, a' mit és a' mennyit akar, álmodnia. *Cselkövi.*" (Vö. ÉLit, 4. rész (1826): 303–304.) Az előbeszéd funkciójáról Kölcseynél, lásd ONDER Csaba, „Retorika és irónia: Az *Előbeszéd* Kölcsey kritikai beszédmódjában”, *Alföld* 50, 1. szám (1999): 54–59.

ezen Levelekről – vagyis a [Somogyi] Bohógyi Gedeonhoz halála után írott fiktív levelekről

darab időtől fogva figyelmeztet – Értsd: egy ideje figyelte.

productumira – [lat.] *productum*: alkotás, műalkotás, eredmény

Néhány nappal ez előtt – Kölcsey 1814. július 23-án kérte kölcsön a *Mondolat* 1813-at Helmeczi Mihálytól, vö. KELETKEZÉS.

Bohógyi Gedeonnak Könyvét – ti. a *Mondolat* 1813-t.; keletkezés- és kiadástörténetét lásd: FÜGGELÉK. *Mondolat*.

nem szükség, nyilván elmondani – Értsd: nem szükséges nyilvánosan is elmondani.

Magyar Publicum előtt – Értsd: a magyar nyelvű olvasóközönség, lényegében a nyilvánosság előtt.

Litteratori versengéseknek, szépeknek, és rútaknak nézője volt – a 19. század első évtizedének „rút” irodalmi (értsd: személyeskedő, személysértő) vitái közül Kölcsey Ferenc már nézője lehetett Verseghy Ferenc és Révai Miklós nyelvészeti vitájának (az ún. „ypszilon-háború”, 1805–1806); Kazinczy Ferenc hagyatéki vitájának a debrecenieikkel (Csokonai irodalmi hagyatéka és síremléke ügyében, az ún. „árkadia-pör”, 1805–1807). A „szép” irodalmi versengések kapcsán az ekkoriban intézményesülő jutalomkéresek közül a Kultsár–Prónay-féle pályázat (1804, lásd még: *JegyzésekJenisch*; *JegyzésekKis*); illetve a Puky–Balla-féle pályázat (1810) említendő. Ez utóbbira Kölcsey későbbi kritikájában reflektált is, vö. *Új szók*.

nem sokára megholt – Somogyi Gedeon haláláról lásd: *Bohógyi Gedeon Wespriem vármegyében született* c. jegyzetet. Lásd még: MAGYARÁZATOK, [*Cím és címlap*] Néhai.

Literatúránknak egyik pártfogója – a *Felelet* 1815 *Trattner János Tamás* (1789–1825) nyomdájában és költségén jelent meg 1815-ben. (A megjelenésről és a kiadó szerepéről lásd még: KELETKEZÉS.) Trattner az apjától, Trattner Mátyástól 1813-ban vette át a pesti nyomdát, jelentős szerepet játszott a magyar nyelvű folyóiratok kiadásában (*Erdélyi Muzéum*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Nemzeti Gazda*, *Hazai s Külföldi Tudósítások* stb.) és a magyar nyelvű irodalom megjelentetésében. Háza magyar írók és tudósok találkozóhelye volt, barátja és kiadója volt Kazinczynak. Trattnertől

a szerkesztők rendszeresen kaptak honoráriumot, de gyakran a szerzők is. A Tudományos Gyűjteményben (1817. 12. füzet) tanulmányt jelentetett meg a *Magyarországi Könyvnyomtató Műhelyek 1817-dikbeli állapotjoki* címmel. Műhelyében tizenöt sajtón harminc nyomtató munkás, a betűszekrényeknél huszonhárom kéziszedő dolgozott. (VÉGH Oszkár, *Nyomdászat Magyarországon*, Budapest: 1976.)

Commentarius – [lat.] *commentarius*: értelmezés, magyarázat

Biographusának – [gör.] *biográfia*, *biográfus*: életrajz, életrajzíró

az illy Collectiókat – az ilyen gyűjteményeket; [lat.] *collectio*: gyűjtemény

házi életnek magányos scénáját – [lat.] *scena*: jelenet. Értsd: otthoni életének pillanatait.

communis Locusok – közhelyek; [lat.] *locus communis*: közhely

A' Magyar Literaturának Historiájában – Értsd: a magyar irodalom történetében. Az első rendszeres magyar nyelvű irodalomtörténetet Pápay Sámuel (1770–1827) írta *A magyar literatura esmérete két részben* (Veszprém, 1808) címmel.

Bohógyi Gedeon Veszprém Vármegyében született – *Somogyi Gedeon* tótvázsonyi birtokos, vármegyei levéltáros, Veszprém vármegye járási esküdtje 1783. szeptember 23-án született a Veszprém vármegyei Nemesvámoson, és Tótvázsonyban hunyt el 1821. december 21-én. Művei: *Mondolat* 1813 és *Értekezés a' Magyar Verselés' módjáról és Fordításokról*. (Veszprém, 1819.) A [*Praefatio*]ban a Somogyi Gedeon életéről elmondottak, halálát és temetését kivéve, valódi adatokon alapszanak, Kölcsey információinak forrásai ismertek. Lásd A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGEK. Somogyi Gedeon unokaöccse, *Fábián Gábor* (1795–1877) családi információk alapján 1876-ban cikket írt nagybátyjáról *Adatok Somogyi Gedeon életéről* címmel (vö. FÁBIÁN 1876). Fábián a *Mondolat* „kiadójaként” aposztrofálja Somogyit (15.); akinek apja, Somogyi István balatonfüredi donatarius birtokos nemes, református lelkész, esperes volt; felesége, Büky Zsuzsánna révén az ottani közbirtokosok egyike. Somogyi Gedeon a pápai református kollégiumba járt, ahol papi pályára képezték a tanulókat; utolsó évében mint publicus praeceptor a VIII., ott oratori osztályt tanította. 1805-ben „rectoriára ment Pákozdra”, s Fábián szerint „ez alatt világi pályához jött kedve”. 1806 novemberében feltehetően ezért iratkozott be joghallgatónak a Pozsonyi Királyi Akadémián. Itteni tanárai (Burján, Szlemenics) közül ez utóbbival baráti viszonyba is került; joggyakorlatát Kún László első alispánnál töltötte Veszprém vármegyében, majd ezt követően az „ügyvédi censurát letette”. Megyei szolgálatba került, az első tisztválasztás alkalmával „rendes járásbeli esküdt”, a második alkalommal erről „egészségi tekintetből” lemondott, és a levéltárnoki hivatalt fogadta el, amelyet 1821 decemberében bekövetkező haláláig töltött be. Fábián ezt írja Somogyi Gedeon betegségéről:

„Volt neki egy terhes, megrögzött baja, melyben ifjabb éveitől fogva folyvást szenvedett. Még pápai tanuló korában veszedelmes tüdőgyulladást állott ki s abból, a hibás orvoslás folytán, phthisis fejlett ki, mely őt élete fogytáig bántotta, főképp tavasz és ősz kezdetével igen elgyötörte. Ez volt oka hogy magát házias életre sem adta s mely őt a világtól lehetőleg félrevonulni kényszerítette.” [...] „Szép külseje, megnyerő finom modora, sok oldalú műveltsége mellett, szilárd, férfias jelleme s széles tudományos képzettsége, valamint kitűnő előadással tehetsége [volt]” (FÁBIÁN 1876, 16.).

Eme tulajdonságai miatt mindenütt kedvelték Somogyi Gedeont, ahol csak megjelent – írja Fábíán. Csak ennek volt köszönhető az is, írja Fábíán, hogy amikor már betegsége zsémbessé tette, „mindennapi környezete” elnézően bánt vele.

„Veszprémben, hol rendesen lakott, a várból egy a vár alatt levő közvendéglőbe szokott volt étkezni lejárni, hol magának az asztalfőn foglalván helyet először, azt számára, bár hány és bármi rangú vendég érkezett is előtte, mindig üresen fennhagyták., s ha néha mégis megtörtént, hogy valami vidékről jött uri vendég oda talált telepedni, azonnal figyelmeztették: *üljön máshová, mert az a Gedi bátyánk helye.* Az, ki e nevet ismerte, tüstént engedett is, a ki pedig gondolva magában, itt senkinek kiváltsága nincs, maradt, az rendesen úgy járt, hogy mikor a göthös Gedi bácsi [Somogyi mindösszesen 38 évet élt – O. Cs] betoppant, s őt szemével haragosan végig mérte, a többiek pedig erre fejcsóválva mosolyogtak, a vendég ezt nem soká tűrhette, hanem csakhamar felpakolt s ahelyet az azt követelőnek kénytelen-kelletlen, de többszetben jó szívvvel átengedte.” (FÁBIÁN 1876, 16–17.)

Fábíán mindezt azért beszélte el, hogy „belőle meg lehessen ítélni, mennyi hitelt adhatni azoknak, kik a Mondolatra adott feleletben Somogyit az effélékéért egy nevetlen és faragatlan pápai togátus képében akarták a világ előtt bemutatni” (azaz 30 évesen már Gedi bácsi volt – O. Cs.). Fábíán szerint Somogyi már a kollégiumban kimagaslott a „vulgus tömegéből”: görög, római klasszikusok mellett német költőket is tanulmányozott, lásd fordításait Wielandból, Kleistből, Goethéből, mely fordítások kéziratái ma unokaöccse, Fábíán Gábor (azaz jelen írás szerzője) kezében vannak.

Somogyi olvasott és társalgott franciául, válogatott olvasmányai mellett szakértően zenélt is „a szobájában állott zongorán, míg csak ujjai birhatták”. Maga is verselt, költeményei kéziratban vannak, de „el kell ismerni, hogy épen nem invita Minerva készültek”. Fő szenvedélye az irodalommal való foglalkozás volt, érdekelte a magyar nyelv művelése: „Nem volt ellensége a józan és mérsékelt újításoknak, de a tulzást, mint mindenben, ugy itt is roszalta. Ez birta rá, hogy

a később e téren epochát csinált híres Mondolatot, melynek egy írott példánya történetesen [véletlenül – O. Cs] jutott kezéhez, még bővebben fölszerelve, többeknek, és különösen Kisfaludy Sándornak buzdítására, sajtó alá adja. Mert szorosán magának a *Mondolat* címet viselő résznek nem ő volt a szerzője.” Fábián szerint ez a szöveg Debrecenben készült, méghozzá Benedek superintendens, Diószegi és Fazekas főhadnagy közös hozzájárulásával (FÁBIÁN 1876, 18.).

Fábián szerint amit „erre feleletül adtak”, silány, aljas, alaptalan csúfolódás, „s még maig sem bírjuk felfogni, mint adhatták magukat egy Szemere s Kölcsey ilyen, komoly férfiakhoz épen nem illő hitvány munkára”. Fábián szerint Kölcsey megbánta, Szemerében nem bizonyos, Somogyi Gedeon viszont „utóbb nyilván rosszalta” a „Mondolatbeli torzképet”. „A Mondolat megtette üdvös hatását. Attól fogva, hogy azt Somogyi kiadta, a neki bősziült neologismus józanabb útra tért.” Lásd még a *Sógora T. Fábián József* jegyzetét; Somogyi Gedeonról könyvtára kapcsán újabban lásd: HUDI József, „Köznemesi magánkönyvtárak a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében”, in HUDI József, *Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2009.) 137–164.

Ecclésiák matriculáját – egyházi anyakönyvét; *ecclesia* [lat.]: egyház, templom; *matricula* [lat.]: anyakönyv

hézákot – hézagot

közzül – Értsd: körül; Pontosan: Nemesvámos, 1783. szeptember 23.

közében – Értsd: közegében.

Pápai R[e]format[us]. Collegiumban vitetett tanulni – Somogyi Gedeon 1794–1805 között volt a pápai református kollégium diákja. Az 1531-ben alapított iskola kezdetben csak tanítói vagy egyházi pályára készített fel, később neves kollégiummá nőtte ki magát. Fénykorában, a teológia mellett, felsőfokú filozófiai, bölcsészeti, természettudományi és jogi karral is rendelkezett. Mándi Márton István 1790-ben került a kollégium élére. A professzor 41 éves tevékenysége alatt – Tóth Ferencsel és Lácza Szabó Józseffel – híres főiskolát szervezett Pápán. 1804-ben a református konvent a sárospataki és debreceni kollégiumokkal egyenrangúnak ismerte el a pápai iskolát. (TRÓCSÁNYI Zsolt [szerk.], *A pápai kollégium története*, Budapest: 1981.) Márton Istvántól Szemere Pál személyesen kapott információkat 1814 tavaszán Pesten Somogyi Gedeonról. Balassa József szerint Szemere Somogyi Gedeonnal egy időben volt pápai diák (BALASSA 1913).

Satyrára, vagy Pasquilusra – Ennek megítélése folyamatosan napirenden volt. Vö. pl. KazLev XI. 294. A [gör-lat.] *satira* (szatíra): lat. ’vegyes gyümölcsöstál’, ’gúnyos költemény’, gúnyolódó írásmű; [lat.] *pasquillus* (paszkvillus): meghatározott személy ellen irányuló durva gúnyirat. Lásd még: [*Cím és címlap*] *czímű Pasquilusára*; vö. még MAGYARÁZATOK, *Jegyzetek a’ Versekek alá / Hőgyész.*

caractere – [gör.] *karakter*: jellem, egyéniség

kitetszett – Értsd: megmutatkozott, látszott.

tónból – [lat.] *tonalitas*: hangnem

külsőképen látszólag ömlött-el – Értsd: (egész külalakján, megjelenésén, arcán) láthatóan megjelent.

Húga Záfir Czenczi – A *Mondolat* 1813-ban Czafyr Czenczi a szerző unokahúga. Lásd még: *Czafyr Czenczi A' Mondolatoshoz*, MAGYARÁZATOK.

Halhatatlanság' Oszlopa' Írójának – azaz *Láczai Szabó József* (1761–1828) lelkész, tanár, hivatkozott műve: *Halhatatlanság oszlopa, vagy is Némelly halotti versek* (Vác, 1807). Láczai Sárospatakon és Kassán járt iskolába, 1784-ben főiskolai alkönyvtárnok, 1787-ben osztálytanító lett. 1789-ben külföldre ment, előbb Utrechtben, 1790-ben pedig Göttingában iratkozott be az egyetemre. 1791-ben Pápán lett oktató, 1805-ben pedig Lepsényben lelkész. 1807-ben szülővárosa, Pápa hívta meg lelkésznek, ahol a kollégium tanáraként a gyakorlati teológiát tanította. (SZINNYEI, MÉL). Sárospatakon 1814-től tanított, névtelen szatírban támadta Kazinczyt a *Tövisek és Virágok* (KAZINCZYTÉSV) epigrammái miatt, és rossz hírét keltette: „Tiszt. Sáros-Pataki Prof. és Pred. Láczai József [...] tele van azzal az örömmel hogy ő Kálvinista, 's azt zengi hogy csak a' Kálvinista tud magyarul. Ennek törtem egy kis tormát az orra alá, 's azt állítja, hogy az emberséges emberhez, *annyival inkább keresztyénhez* nem illik. De ez a' nem emberséges ember de keresztyén nem tartá illetlennek, midőn Professori leczkójén a' tudományos kevélységről szólla, ezt hozni fel például: „mint a' Széphalmi Poéta”. – Szemere Pál elment hozzá, megtudakozta ha igaz e ez? 's Láczai azt felelé neki, hogy *nem emlékezik* reá. Tanítványai emlékeznek, és ez elég. Azt sem tartja illetlennek a' Keresztyén, hogy ez idén Somogyi Gedeontól egy csomó Mondolatot hozza Patakra, de titkon. Illyenek a' semmire-valók, édes barátom. – [...] A' Mondolatban is nagy része van Láczainak. Nagy öröme volt rajta, 's elholt, hallván, hogy én azt nem csak nem szégyellem, sőt, magam mutogatom mindennek a' kit interesszál.” (Kazinczy Ferenc Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. október 27. Vö. KazLev XII. 145–146.)

Kaputrokjára – [ném.] *Kaputrock*: hosszabb felsőkabát

szegény öreg Szakályinak – a pápai református kollégium oktatójaként van megnevezve, nincs róla adat, vélhetően fiktív név.

nehéznyelvű Peleit – a pápai református kollégium oktatójaként van megnevezve, nincs róla adat, vélhetően fiktív név.

Prédikátor G. – a pápai református kollégium oktatója, nincs adat

Bácsit a' csufolódás' Daemona – démon [gör.] *daimon*: isten; az emberi testbe költöző gonosz szellem. *Bácsit*: az idősebb férfirokon illő, magázással együtt járó megszólítása. Somogyi Gedeont Veszprémben „Gedi bácsinak” hívták (vö. FÁBIÁN 1876), Kazinczy viszont „Somogyi Gida”-ként

emlegette: „Somogyi Gidát (így nevezi a' pajkos Vitkovics) derekasan meg fogja kefélni Víg László, a' mint ezt csak a' Vitkovics leveléből tudom. De Víg Lászlón kívül Szemere Pál is készül. Meglássuk, mi lesz a' készülétből.” (Vö. KazLev XI. 321., ill. KazLev XI. 294., 400.). A gúnynévalkotás *Felelet* 1815-höz kapcsolódó másik esetét, Mátyási József „Gyárfás”-ként való említését lásd: [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], KELETKEZÉS.

ifjúi impostúrákra – [lat.] *impostura*: szélhámosság; vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.)

Előljárók elvégezték öt Collegiumoktól eltiltani – Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.)

Prof. L... – azaz Lácza Szabó József, lásd: *Halbatatlanság' Oszlopa' Írójának* jegyzet; vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.)

pártjára kelt a' csak nem megszentenciázottnak – Értsd: a csaknem megvert, megleckéztetett, megfenyített védelmére kelt. A *sententia* [lat.]: értelem, jelentés; ítélet. Vö. még: *Busongó Ámor* jegyzet: „külömben egy halálra szentenciázott gonoszélő kísértő képe” Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.).

Egy túróért úgymond – Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.): „*Látzainak azon akkori pártfogó szavaira, (egy Túróért az ebet nem ütök agyon, hadd mennyen, majd észre jöbet) Pákozdi helységbe küldtetett el [ti. Somogyi Gedeon] Rectornak*”. Ez az ismert szólás Dugonicsnál így szerepel: „Egy högyös túróért agyon nem verik az ebet.” Lásd: DUGONICS András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások. Összveszedte, és meg világosította Dugonics András királyi oktató. I. rész.* Szeged: Grün Orbán, 1820., 49.

Pákozdi küldetett Iskola-Rectornak – *iskola rector*: iskolaigazgató. Somogyi 1805 tavaszán ment rectoriára Pákozdra. Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.). A kollégiumból kibocsátott iskolamesterek és segédtanítók listáján: „Anno 1805. 6. Martii Somogyi Gedeon Pákozdi Rector maga kezével”, lásd: KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.), *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585-1861.* A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9. Pápa, 2006, 1020.

Minden tudja – mindenki tudja

a' R[eformatus]. Iskolákban nálunk az ifjak Klastromi nevelést vesznek – [lat.] *claustrum* (klastom): kolostor. A klastromi-kolostori nevelés debreceni visszhangját lásd: FOGADTATÁS.

papi Semináriumoknak – [lat.] *seminarium*: papnevelő intézet

társalkodásbéli culturát – Értsd: conversatiót.

seculáris pályára szándékozott, patvariára ment – Értsd: világi pályára akart menni, ügyvédjelöltnek állt. A *secularis* [lat.]: világi; *patvaria* [lat.]: a jogvégzett egyének (patvaristák)

gyakorlati idejének megnevezése, amelyet 1848 előtt valamely gyakorló ügyvédnél kellett eltölteni.
Patvarista: mai értelemben: ügyvédjelölt.

V[ice]. Ispány Kún László Úr – vice ispán, azaz alispán. Kún László Veszprém vármegye *első* alispánja volt, Somogyi Gedeon mellette töltötte joggyakorlatát. (Vö: Szemere Pál közlésével, KazLev XI. 361.; ld. még Radó Sándor közlését: KazLev XI. 370–371.)

Prókátornak felesküdt – [lat.] *procurator*: ügyvéd

Vármegyei Szolgálatra...esküdt lett – Vö. Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.)
A megyei esküdtek (juratus assessor) legáltalánosabb hivatali feladatköre a járási vagy kerületi szolgabírák által számukra kirótt feladatok pontos teljesítése volt. Feladatkörükről részletesen lásd: ifj. PALUGYAY Imre, *Megye-rendszer hajdan és most*, 2 kötet (Pest, Heckenast Gusztáv, 1844.), 2: 164–168.

külső Nemzetek' – Értsd: külföldi.

minden nuancetkat kinyomni – [fr.] *nuance*: árnyalat; Értsd: minden árnyalatot kifejezni.

a' Magyar Tudós Sereg az Antiquitas szeretőjiben 's a' Neológban két részre oszlott-el – Értsd: tudós társadalom a régiség kedvelőire és az újítókra bomlott „az Orthologusok és Neologusok közt folyó perben” (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1816. január 6. Vö. KazLev XIII. 385.). A magyar nyelv megújítása kérdésében szemben álló felek elnevezése változó volt; Kazinczy magára és körére a *neológus* (újító) megnevezést és a neológia (újítás) fogalmát használta. A Dayka Gáborról írt életrajzában ez olvasható (DAYKA 1813, XX.): „...mindketten [t. i. Daykával] tűzbe jövénk azok ellen a' kik mindentől rettegnek, a' mi idegen, új, szokatlan. Dayka a' rettegőket, pedantokat, *Quackereknek* nevezte. – Literaturánknak előmenetelét épen ez a' rettegés gátolja leginkább.” Ugyanitt Kazinczy a *purista* (nyelvtisztító) kifejezést is használja, jelzetten antiphrasisként (íroniával) értve (vö. XXVIII.). Egy évvel később a *Tönisek és Virágok*ban a *Neologus*z ellentétéként a *Palaeologus*z megnevezés szerepel (KAZINCZYTÉSV, 7.), amelyet aztán az *orthologus* megnevezés vált fel; ezt nem szó szerinti (azaz: 'helyesen beszélő') hanem a 'rég, hagyományos nyelvhasználat híve' értelemben használta Kazinczy. Kölcsey egy levelében az *antiquarius* kifejezést használta az olyan emberekre, akik az újaknál többre becsülik a régi szavakat, kifejezéseket (MM4 *Levelezés I.* 430.), később, a Kazinczyval szakító ún. lasztóci-levelében pedig egyenesen a neologizmus kifejezés eltörlését is felvetette (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1817. június 11. Vö. MM4 *Levelezés I.* 568.): „ezek a' szerencsétlen nevek jotista, ypsilonista, Neolog, Neologismus ('s Isten tudja még mi?) feltaláltattak, 's oltalmaztattak. Ebből az a' ros is lett, mert a' haladni nem akarók még inkább vagy rettegők, vagy makacsokká lettenek, a' haladni akarók pedig a' természetes határokon túl csapongtanak, 's a' jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, 's

mihez tartsa magát? [...] Íme, ott áll Berzsenyi új és az elsőnél rosszabb kiadása előtt a' Kalaúz értekezés, 's mind az a' mi Neologismusnak neveztetik, ez által érdem szerént vagy érdemtelenül nevetségessé kezd lenni. [...] Irni a' Neologismus ellen, ez az egy vala a' mit Szemerével a' harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük még is azt, hogy az a' név töröltessék-el, soha egy szó a' nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék, 's ingerlés által a' factiok ne gyúlasztassanak." A neológusokat ellenfeleik jobbára nyelvrontónak, újmagyaroknak nevezték. (Lásd: [MARÓTHY Mátyás és NÁTLY József], *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra*. M. és N. Szeged: Nyomtat[tatott]. Grün Orbán' betűivel, 1824.) Toldi Ferenc irodalomtörténete nyomán mindez ortológus és neológus ellentétként, nyelvújítási harcként kanonizálódott (TOLDY 1857).

a' Francia Academie, melly a nyelvet Despotai hatalommal őrizte – Kölcseynek a francia tudományos akadémiáról való véleményét lásd még: *Új szóké*, MAGYARÁZATOK.

Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének – a túlzó neológia képviselői: Kazinczyt nagyon bántotta, hogy ellenfelei őt is közéjük sorolták. *Barczafalvi Szabó Dávid* (1752–1828) lapszerkesztő, műfordító. Sárospatakon Kazinczy iskolatársa a felsőakadémiai tanfolyamon, 1784 és 1786 között a Magyar Hírmondó szerkesztője volt. J. M. Miller regényéből készült fordítása *Szigvárt klastromi története* címmel jelent meg két kötetben (Pozsony, 1787.). Újításait gyakran fogadta ellenérzés, a fordításkötetek végén közreadott szójegyzékeit Kazinczy maga is bírálta (Magyar Músa, 1788. I. 178–187.); és azok a SzentgyörgyiDebrecezeniMondolat-nak és a *Mondolat* 1813-nak is egyaránt forrásai voltak. Lásd még: [Cím és címlap] *Néhai. Folnesics János Lajos* (1780?–1823) leányiskolai nevelő, német pedagógiai író, túlzó neológiai megoldásai miatt elhíresült műve a Fr. G. Schilling regényéből készült *Alvina* címmel megjelent fordítás (Pest, 1807), amelyben kísérletet tett a nemek jelölésére a magyar nyelvben; a nőnemű tartalmakat jelölő szavakat *-né* képzővel látta el (pl. Őné), megoldásai a *Mondolat* 1815-ben is gúny tárgyát képezték. Kazinczy Ferenc minderről ezt írta: „Noha né a névszók után nem egyebet tézen, mint feleséget [...] de mivel nincsen nyelvünkben olyatén végszócska, formáló szócska, mely nőstényt jelentene, mint ezt jelenti a Német nyelvben az inn [...] azért az okosság azt kívánja, hogy a jóra indult szokást (Folnesics kezdéseként) ne hátráltassuk, hanem segéljük s így engedjük meg, hogy né annyit tévő szócska is légyen, mint a Németeknél az inn s így tágítsunk nyelvünkön.” (MRR 1: 27) *Pethe Ferenc* (1763–1832) szakíró, szerkesztő, mezőgazda, a szaknyelv területén élt neologizmusokkal az általa szerkesztett lapokban (*Magyar Gazda*: 1796–1797; *Nemzeti Gazda*: 1814–1815), illetve legjelentősebb művében, a *Pallérozott mezői gazdaság*, I–III. (1805–1814) címűben, amelyekből a *Mondolat* 1815 is felvett szótárába néhányat. Lásd még: KELETKEZÉS.

Az Antiquitas' szeretőji [...] nem tesznek ezektől választást – vagyis a régiség hívei szándékosan keverik össze a túlzó és a mérsékelt neológia képviselőit. Kazinczy egyik sokat

hangoztatott kifogása volt ez: „Somogyi Zafyrt az az engem tett nyilainak első tárgyává. Velem együtt, 's engem ezekkel öszve keverve bántja Dugonicsot, Vandzát, Folnesicset, Pethét. Ezt nem érted; pedig világos.” (Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. augusztus 27. Vö. KazLev XII. 58.)

csürke – csürke: csürhe, vö. még MTSZ

Még 1809. közzül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi D. Sz. Györgyi József egy kis munkát – a *Mondolat* 1813 és a SzentgyörgyiDebreczeniMondolat keletkezését lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat*

Barczafalvinak szavával *Mondoltnak* nevezett – Barczafalvi Szabó Dávid szóalkotása volt a *Mondolat*, lásd még: [*Cím és címlap*] *Nébai*.

Schulcz' új Németségének formájára – Joachim Christian Friedrich *Schulz* (1762–1798) német regényíró; hivatkozott műve: VIII. *Wird durch Herrn Campens versuchte Sprachbereicherung die Deutsche Sprache ärmer oder reicher?* (Wergl. Braunsch. Journal, 1790. Novbr.; und Hamb. Corresp. 1792. No. 162.) = *Mikrologische Aufsätze* von Freidrich Schulz (Königsberg, 1793.) [121]–145. Ezzel ellentmondásban az új szókról írott, 1814 októberében kelt jegyzetében Kölcsey azt állítja, hogy Szentgyörgyi József a SzentgyörgyiDebreczeniMondolat készítésekor (amelyet 1809 körülre tesz) ezt a munkát még nem ismerhette; ugyanakkor azt is állítja, hogy a *Mondolat* 1813 viszont a Schulze-könyv szellemében készült, vö. *JegyzésekPandekták = Új szók.* (Schulz: Új Németség). Lásd még ehhez még néhány hónappal korábban kelt levelét: „Azon munkárol, melly Veszprémben Mondolat cím alatt jött-ki, várok **böv** tudósítást. Akarnám tudni, ha nagy-e vagy kicsiny a' munka, 's ha van-e a' végén bizonyos Catalógus, melly az új szókat foglalja magában, po. vigallicza stbb. 's ha az egész munkának tónusa hasonlít-e a'hhoz, mellyel Schulz a' Campe' új Németségét csúfolá? Nem ok nélkül kérdem ezeket. Én sokkal ezelőtt láttam egy **Mondolatot** Debreczenben, 's ha ezen Veszprémi azzal egy talál lenni, úgy az Íróját is megmondhatom. Egyéberánt szánom az embert, kinek tisztán distincta ideáji nincsenek.” (Kölcsey Ferenchez Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 299.) Lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK, *Nébai SZAKLÁNYI ZSIGMOND*; *Ha én Nyelvűves leszek.* A jelzett ellentmondásra, miszerint Kölcsey bizonyosan tudta, hogy Szentgyörgyi nem használhatta fel Schulze munkáját, ennek ellenére a [*Praefatio*]ban mégis ezt írta, egyedül azzal magyarázható, hogy nem kívánt teljes mértékben pontos lenni.

Beytragokat adtak – [ném.] *Beitrag*: adakozás, adalék; Itt: további cikkekkel járultak hozzá

S. B? G. feltüzelték – „Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a' testvér nénnyénel, egy Érdemes írónknak a' Chaptal' Fordítójának Hitvesénél. Itt lakik két Zvinglianus Földes Úr, kik fő rollt játszanak, kivált az egyik Or– P– [Oroszy Pál] tudósságot affectáló Betyár

Úr, a *Protestáló Felekezet* kormányozásában. Ezek egy két öszve sűgő bűgő Tiszteletessel tüzelék a' külömben is neki hevült Eskütt Urat, hogy Téged 's Tiéidet a' Mondolattal támadna meg." (Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, 1814. Pünkösdkor (Vö. KazLev XI. 440. Kiemelés tőlem – O. Cs.)

Talentumainak – [lat.] *talentum*: tehetség

pénzt gyűjtött annak kiadására – Pápay Sámuel Kazinczynak: „Or– P– [Oroszy Pál] olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Híresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtattata, 's tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni – Igen is, felelék, *arra a' fára, mellynek tűzénél ezt a' bolond munkái megégetik*. Or– P– tsak elhűle a' nem vártt feleletre.” (Vö. KazLev XI. 400–401.) Vö. még Radó Sándor közlésével (Vö. KazLev XI. 370–371.).

burschi elmésség – Értsd: közönséges diákcsíny. A [ném.] *Bursche*: fiatalember, (vagány) fickó.

Satyrái lélekkel iratott – Értsd: gúnyosan.

a' munka pasquilus, személysértés – vö. még: [*Cím és címlap*] *czimű Pasquilusára*

nem volt isméretes – Értsd: nem ismerte.

bizonytalan hírekből hallotta neveiket – A *Mondolat* 1813 névtelenül jelent meg: valódi vagy vélt szerzői és közreműködői kapcsán számos találgatás kapott lábra. Kazinczy eleinte többekre gyanakodott, mint például Kisfaludy Sándorra is. Berzsényi is Kisfaludyt azonosította szerzőként Kazinczynak. Radó Sándor közlése alapján Somogyi Gedeon mellett Oroszy Pál, Fábíán József, Márton István működtek közre a *Mondolat* 1813-ban (vö. KazLev XI. 370–371.), de Márton István Szemere Pálnak tagadta, hogy része lett volna benne (Vö. KazLev XI. 361.).

A' munkát megelőző Réz – azaz a *Mondolat* 1813 belső címlapján található rézmetszet. Lásd FÜGGELÉK. *Mondolat*. Lásd még a *Wandzától rajzolva, és Prixnertől metszve* jegyzetet. A rézmetszet a legrégebb mélynyomású sokszorosító grafikai eljárás, amelynek során a rajzot a rézmetsző kis vésők segítségével vési a rézlemezbe. Nem azonos a rézkarccal, amely ugyan szintén mélynyomású eljárás, de itt a nyomot hagyó vonalakat maratással mélyítik a lemezbe.

S. vagy akár ki más – 1814-ben, annak ellenére, hogy Somogyi Gedeon szerzősége nyilvánvalóvá vált, Kazinczy nemigen hitte el, hogy valóban ő egyedül lett volna ennek szerzője; a biográfia tkp. ezt az álláspontot teszi magáévá a *Mondolat* eredettörténetének rekonstruálásával, Somogyi kizárólagos szerzőségének megkérdőjelezésével.

mint a' mellyet Voltaire kivan a' Comoedia Írótól – Vö. Kölcsey Ferenc, *A leányőrző: A komikumról*. KÖM2 1: 596–597: „Nem olyan könnyű a mesterség, mint sokan hinni láttatnak, tréfákat hozni elő, melyek, Voltaire szavaként, a tisztességes embert, azaz, a mívelt lelkű olvasót vagy hallgatót nevetésre gerjesszék; s még kevésbé könnyű, tréfáinkat a drámai költés

nehézségeivel öszvekötni. Ha valaki ezt saját próbája után is elég szerencsétlen volna nem hinni: figyelmeztetem őtet Voltaire-ra.” (1827)

mint Litterátori munka, jó lehetett volna – Sárközy István: „minden jóra való Gustusu ember azt mondja felőle, hogy ha Zafir Czenczit, és azt a' bolond Képet ki hagyta volna, az ujjabb íróknak nem ártott volna efféle Castigatio.” (Vö. KazLev XII. 19–20.)

humanissimusi tónus és ingeniositásból eredt botlásoknak tart – Értsd ironikusan: a legemberibb, legműveltebb hangnemből és szellemes elmésségből fakadó hiba [lat.] *humanissimi*: a leghumánusabb; a legműveltebb/legcivilizáltabb. [lat.] *ingeniosus*: tehetséges, találékony, szellemes, elmés.

tollerantiát – [lat.] *tolerantia*: türelem

száraz betegségben küszködött – Somogyi valóban beteges volt, vö. *Bobógyi Gedeon* jegyzet. A *szárazbetegség* a magyar népi gyógyászat elterjedt betegségnevezése; pontos azonosítása bizonytalan. Az esetek zömében valószínűleg tüdőbaj, de más leromlással, fogyással járó gyermek- és felnőttkori betegségek is rejtőzhetnek mögötte (atrophia, carcinomatosis stb.). MNL 1814. évben [Evvél az első levél dátuma meg nem egyez.] **Ápril. 1-ső napján** – Lásd erről a *Bobógyi Gedeon Veszprém vármegyében született* c. jegyzetet; l. még: MAGYARÁZATOK, [Cím és címlap] *Néhai*. A kapcsos zárójeles szerkesztői közbevetésről lásd: MEGJELENÉS.

Tot-Vazsonyban Anyjanak, 's szeretett Testvérjeinek karjai közt – Somogyi Gedeon később valóban Tótvázsonyban hunyt el. Lásd még Radó Sándor (KazLev XI. 370–371.) és Pápay Sámuel közlését: „Somogyi Veszprém mellett Tót-Vázsonyban tartózkodik a' testvér nénnyénel, egy Érdemes írónknak a' Chaptal' Fordítójának Hitvesénél.” (Vö. KazLev XI. 440.)

Sógora T. Fábián József – mostani Tóthvásonyi Reform. Prédikátor; a *Chaptal* fordítója (Vö. KazLev XI. 440.). *Fábián József* (1761–1825) vörösberényi, majd tótvázsonyi református lelkész, esperes. Debrecen után 1791–1793 között a genfi és a berni egyetemen is tanult, mint természettudós, gazdasági szakíró és tudományos ismeretterjesztő volt ismert. (Részletesen róla lásd: HUDI 2002.) Első felesége volt Somogyi Zsuzsa – Somogyi Gedeon testvére –, aki 1815-ben „38. évében hirtelen támadt lázas betegségben, »forró nyavalyában« meghalt. Az esperes szeretett feleségéről azt jegyezte a tótvázsonyi anyakönyvbe, hogy »sok szép virtusokkal ékeskedő« volt. Temetésén Fábián lelkészbarátai: a veszprémi Ángyán János és a füredi Nagy István mondták a gyászbeszédet, melyet később a Lelki Pásztori Tárházban meg is jelentettek.” (HUDI 2002, 31. Elsősülött fiúk, Fábián Gábor Somogyi Gedeonról írt életrajzát lásd korábban.) Fábián József Tótvázsonyba már családos emberként érkezett meg. A közeg nem volt ismeretlen számára, hiszen sógora, a nyelvészként ismert Somogyi Gedeon révén a tótvázsonyi művelt köznemes családok mindegyikét ismerte. A Kazay-, Somogyi-, Oroszy-családok voltak a helyi református

egyház fő patrónusai, akik a művelt, felvilágosult köznemesi réteghez tartoztak, a férfiak közül többen vármegyei és egyházkormányzati tisztséget is betöltöttek. A Fábiánnal közel egyidős id. Kazay Gábor (1763-1840) és Oroszy Pál (1763-1833) Veszprém vármegye táblabírája, Kazay Benjámín (kb. 1764-1826) Somogyi Gedeon (1783-1821) Veszprém vármegye járási esküdtje volt. „Fábián Józsefet lefoglalta lelkészi, esperesi és tudományos munkája, nincs nyoma annak, hogy a polgári közigazgatásban tisztségekre pályázott volna.” (HUDI 2002, 16–19.)

azon leczkéből: *Gedeon! ne félj, te nem halsz meg. Bir. Könyv VI. Rész. 23. v.* – „És monda néki az Úr: Békesség néked! ne félj, nem halsz meg!” (Károli Gáspár fordítása) Balassa József szerint, amikor Somogyi Gedeon 1821. december 2-án valóban meghalt, Pap István lelkész búcsúztató beszédében ugyanezt a verset idézte. A beszéd nyomtatásban is megjelent. *Az Élet történeteire s jövődjére nézve magára békességre lépett Tudós.* Weszprém, 1822. Vö. BALASSA 1913, 30.

B... nem volt házas, 's életének 32 évében – Vö. Radó Sándor közlésével: „Somogyi Gédeon nőtelen, 32. esztendő, Tóthvásonyban igen tsekély Jóságotskáján az annyanak, azzal 's testvéreivel egy kalyibában sénlödnék.” (KazLev XI. 370–371.). Somogyi Gedeon valójában 38 éves korában hunyt el.

Vánzártól rajzolva, és Prixnertől metszve – *Wándza* (vagy Vándza) *Mihály* és *Gottfried Prixner*. Wándzáról lásd még: *A' munkát megelőző Réz; A' Busongó Amor*. MAGYARÁZATOK. Gottfried Prixner (1746 k. – 1819) lengyel származású pesti rézmetsző volt. Kazinczyt kezdettől foglalkoztatta a rézmetszet háttéré, és Prixnerre gyanakodott: „nem Prixner metszette e a rezet?” (Kazinczy Ferenc Helmeczi Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. KazLev XI. 176.) A megrendelő személye Radó Sándor közléséből vált számára ismertté, ami szerint Oroszy Pál, Fábián József kérésére, Márton István pápai professzor közreműködésével Bécsben, az ott élő Márton József útján készült a metszet. (Vö. KazLev XI. 370–371.) Nincs információnk arról, hogy valójában ki rajzolta és ki metszette a *Mondolat 1815* belső címlapjának rézmetszetét. Kölcsey vélhetően itt is Kazinczy véleményét, gyanúját vette alapul, aki egyébként Wándza Mihályt 1811-ben magát sokra tartó, különben közepes művésznek értékelte Horatiust idézve (Vö. KazLev VIII. 610–611. Horatius, *Ars Poetica*, 372–373: „mediocribus esse poetis / non homines, non di, non concessere columnae.” Muraközi Gyula fordításában: „Ám közepes költőn soha ember / isten s könyvesbolti kirakat nem fog könyörölni!”)

ezen Biographiának üreit – Értsd: az életrajz hiányait.

ne mondja a' Maradék – Értsd: ne mondja az utókor.

Két Levél

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A *Felelet* 1815 első kézhezvételekor Kölcsey a *Jegyzetek a' Versek alában* a görög, a *Két Levél* című szövegben pedig a francia szavak helytelen írásmódját kifogásolta: „A' Nyomtatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötű szedő, *αὐθρον* helyt *αὐρεων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντενσαι* helyt, *μανθενεας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradt volna. Így lett a' Lorgnetteből is Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. *És így én sem görögül, sem francziául nem tudok*. Minő csudát nem mivel egy bötűszedő!” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 6. Vö. MM4 *Levelezés I.* 435. Kiemelés – O. Cs.) Mindezek alapján Kölcseyt tekinthetjük a szöveg szerzőjének.

Rumy Károly György szerint a *Két Levél* szerzője Szemere Pál volt: „Dann folgen zwey Briefe an Somogyi von einem quiescirenden Major, datirt Péczel am 18. Juli 1814. Sie sind von Paul von Szemere in derbem Soldatenton verfasst” (vö. ALZ 1816, IV. 308–311. = BALASSA 1913, 83–88, hiv. 87. lásd még uo., 6.). Rumynak Kazinczy Ferencsel folytatott levelezésében nincs nyoma annak, hogy ez az információ honnét származik.

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 18.

FORRÁSOK:

Radó Sándor levele Kazinczy Ferenchez (vö. KazLev XI. 370–371.)

Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferencnek (Vö. KazLev XI. 400–401.), Pápa, 1814. június 2.

A szimbólumok értelme kapcsán lásd: Kazlev XI. 241., 235.

MEGJEGYZÉSEK:

A *Két Levél* Radó Sándor és Pápay Sámuel Kazinczy Ferenchez írott leveleiből és magától Kazinczytól származó információkat használ fel, amit a szövegszerű egyezések mutatnak. A szöveg keletkezésének időpontjában Radó Sándor május 17-én, illetve Pápay Sámuel június 2-án kelt levelének tartalmát, Kazinczy véleményét az akkor már Pécelen, előtte Pesten tartózkodó Kölcsey

ismerhette a pesti triász (Vitkovics Mihály, Helmeczi Mihály, Szemere Pál) szóbeli közléseiből, tagjaitól, magukat a leveleket 1814 októberében láthatta is. A Somogy (később Veszprém) vármegyei Szilasbalháson (ma Mezőszilas) élő táblabíró, Radó Sándor küldte meg elsőként Kazinczynak a *Mondolat* 1813-at (lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. KazLev XXIV. 151.), aki azt 1814. január elején kapta kézhez (lásd: Kazinczy Ferenc Ponorí Thewrewk Józsefhez, Széphalom, 1814. január 5. Vö. Kazlev XI. 174.). Kazinczy eleinte gyanakvással fogadta Radó megkeresését, és Berzsényinél tájékozódott felőle: „Kicsoda nálatok Szent Mártoni Radó Sándor Balháson? – Sárközy és a’ ti Restaurátiótok felől hírt kérek tőled.” (Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. február 6. Vö. KazLev XI. 216.) *Szentmártoni Radó Sándor* (1762–1859, Szilasbalhás), Somogy vármegyei birtokos, táblabíró, keveset tudunk róla: „Radó Sándor második Férje ama híres Tuba Sándornénak Sándor Susinak, még Tubáné korában szeretője volt neki, és el válásokkor el is vette. Az Atyját ezer mesterségü Radónak hívták, őtet közelebbről nem ismerem; de alig ha nem ragadt reá az Atyjáról valami; mert a’ múlt Harmadik esztendőben, valamely Polgári hibájáért Veszprém Vármegye az Assessorságtól meg fosztotta. (Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, h. n. 1814. augusztus 3. Vö. KazLev XII. 8.) A nyugalmazott őrnagy modorában megírt számonkérő leveleknek Radó Sándor nemcsak információforrása volt, de akár ihletője is: a táblabíró Radó Sándor fiatalabbik öccse, Radó Zsigmond (1764–1812) ugyanis valóban huszár őrnagy volt (és talán az volt László nevű öccsük is: 1766–1823). Nem zárható ki, hogy ez a körülmény ismert volt-e Kölcsey előtt, amikor a fiktív levélíró Zafyr Gergelyt nyugalmazott őrnagynak titulálta.

Zafyr Gergely, a *Mondolat* 1813 szerzőjének, Bohógyi-Somogyi, azaz Zafyr Gedeonnak a bátyja, előfizetett a *Mondolatra*, de fel van háborodva, magyarázatot vár a szerzőtől, mert egy szót sem ért a munkából. Öccsét „ostoba pedantnak” nevezi, mi több, csalással vádolja, mivel az előfizetési felhívás mást ígért, mint amit a munka ténylegesen mutat. Nem érti a címlapot sem: miért színleli (affektálja) magát előnytelenül a szerző? Második levele az elvárt válasz hiányában íródik (Bohógyi-Somogyi-Zefyr ekkor, a biográfiája alapján, már régen halott, ráadásul „szeretett Testvérjeinek karjai közt” hunyt el), de nem vár szerzői magyarázatot, mivel időközben szóban már felvilágosították: „Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a’ rossz útat választottad, te ellenkezés helytt pasquilizálsz, ütközet helyett titokban szúrsz – pfuj Öcsém, úgy a’ Sicarius teszen! írtál valaha más munkát is? nem? ’s ezen elsőre nem tudtál egyebet találni, hanem hogy, orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne forduljon-meg agyadban!” Zaphyr Gergely a sicarius (orgyilkos) kifejezést használja, pontosan azt, amit Kazinczy is, morális üggyé változtatva azt, hogy öccse miért nem mondta meg becsülettel az

igazat, miért nem szemtől szembe (mint egy férfias párbajban) állt ellenfel elé. Ezzel így álnok gázságot követett el. Zaphyr Gergely (akinek „szíve és szája is egyenes”) morálisan értékeli öccsét, annak becsületsértő álnoksága miatt, vele kész volna férfiasan *megvívni*, de az már erre sem méltó, és csak korbácsot érdemelne.

MAGYARÁZATOK:

quietált Major – Itt: nyugalmazott őrnagy; [lat.] *quietus*: alvó, pihenő, nyugalomra tér; [lat.] *major* (kat.) őrnagyi rang megnevezése.

katonai parolámra – Itt: katonai becsületszavamra; parola: *becsületszó; kézfogás*.

Weszprémben nálam megfordúltál, és könyvedre praenumeráltattál – [lat.] *praenumeratio*: előfizetés. Radó Sándor ezt így adta elő: „Magam is vélek [Weszprémben] egy bizonyos Háznak údvarán őszve-találkozván, azon hazugsággal, hogy Somogyi a' Magyar Litteratúrának gyarapértására fog igen szép munkát a' Mondolat alatt kiadni, rá vettem arra, hogy 10 váltó forintokat adtam légyen Somogyi Gedeonnak tüstént.” Miután Radó 10 váltó forinttal személyesen fizetett elő Somogyinál Weszprémben a *Mondolatra* mint a magyar literatúra gyarapítását ígérő munkára, annak kézhez vételekor becsapottnak érezve magát dühös levelet írt neki: „Somogyinak pedig megírtam, hogy életemben sóha semmi pénzemet oly gyalázatosan el nem tékozoltam, mint a' Mondolatra állórtzással tőlem ki tsaltt 10. forintokat.” (Vö. KazLev XI. 370. Lásd még: KazLev XI. 440.)

bár olly kicsiny legyen, mint az a bé ce – abc, azaz olvasókönyv. A *Ratio Educationis* (1777) nyomán az első állami ábécéskönyvet Révai Miklós készítette, *ABC könyvecske a Nemzeti Oskoláknak hasznokra* (Buda, 1778) címmel. Magyarországon a királyi városokkal együtt mintegy 4000 népiskola ellátására készült egyhangú, unalmas, szürke „ABC könyvei között legfőlebb pedagógiai szemlélet tehet különbséget, a könyv esztetikusa, a gyűjtő szemében egyként érdektelenek ezek az országra szólóan egységesített, túlnyomóan betűztető módszerű ABC dáriumok, ha mégoly nagy példányszámban forogtak is közkézen, mint a híres debreceni ABC; vagy mégoly nagy nyelvész volt is auktoruk, mint az ABC-könyvekben privilegiált Egyetemi Nyomda házi szerzője, Révay Miklós, vagy akár Versegby Ferenc”. (DRESCHER Pál, *Régi magyar gyermekkönyvek* [1538-1875], Budapest: 1934.)

Lorgnette – [fr.] *lorgnette* (ejtsd: lornyett): olyan szemüveg, melyet nem volt szokás állandóan viselni, hanem csak nyelén fogva szükség esetén a szemek elé tartani. Lásd még Kölcsey megjegyzését: A SZÖVEG SZERZŐJE.

oculár – [lat.] *ocularis; ocularium*; [rég.] okuláré: szemüveg

Diantre malheur! – [fr.] Ördögi balszerencse! A kifejezésről a *Felelet* 1815 fogadtatása kapcsán lásd Kölcseyt: „Halljad a’ mi következik. – Cons. és V. Palatinus Péchy Imre Úr is méltóztatott megbotránkozni és miért? Talán a’ Collegium miatt? nem! a’ Superintendens’ Mindentudó személye miatt? Azt sem! Mi miatt tehát? a’ Zafyr Gergely miatt! Bone Deus! a’ szegény Major kínjában az első levél egyik sorában így is átkozódik: Diantre malheur! Azt mondják, hogy a’ Cons. is úgy szokott ’s a’ Satyrát ott kereste, hol azt maga Lucilius sem kereste volna – /– risum teneatis amici? / Én ugyan félesztendő olta még egészen ki nem tudám magamat nevetni. Mit tegyünk ezen emberekkel? Ezek midőn a’ hátokat verjük, a’ lábok szárát fájlalják.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés* I. 466–467.)

ostoba Pedant – Értsd: ostoba tudálékos. Pedáns ember az, aki a rendszerességhez, pontossághoz kicsinyesen, túlzón ragaszkodik. *Pedantéria*: túlzott, merev pontosság, kicsinyeskedés, tudálékosság, vaskalaposság, nagyképűség.

affectálod magad – Itt: Úgy látom, hajlamos vagy arra, hogy magadat lealacsonyítva mutasd. [lat.] *affectatio*, mesterkéeltség, színlelés. Vö még: „Or– P– [Oroszy Pál] tudósságot affectáló Betyár Úr” (Pápay Sámuel levele Kazinczy Ferenchez, KazLev XI. 400.)

titulus előtt álló Rézkép – [lat.] *titulus*: cím, címke; könyvek esetében: a címlap. A rézkép tkp. a *Mondolat* rézmetszete, erről lásd még: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK: *A’ munkát megelőző Réz*.

Bizonyosan tehát az Autor – „Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk Veszprémben, midőn az elkészült Munkát osztogaták, ‘s az ülés előtt V[ice]. Ispányunknál valánk együtt sokan, ott osztá Somogyi közöttünk a’ szép productumát: a’ mint felnyitám ’s a’ kép tűne szemembe, felkiálték: *Hehesen, itt is a’ könyv előtt áll az Autor’ képe!* a’ jelenlévők mind a’ kép’ nézésének estek, ‘s szavam után nagy katzajt ütöttek, látván en galop a’ derék szamarat, ‘s Eskütt Uram elpirúlva lopá ki magát a’ sokaság közül.” (Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI. 401.)

Dözsölő Silenus – *Szilénosz* Hermész fia, Dionüszosz nevelője és kísérője volt a Nüsza völgyben. A lófüleket és farkat viselő, pocakos, kopasz, mindig vidám és kótyagos Szilénosz tisztán itta a bort, ennek következtében járni is alig tudott, ezért legszívesebben számárháton közlekedett. Dionüszosz mellett Pán, a Nimfák és a Szatüroszok társaságában érezte jól magát. Fiatal korában rengeteg fia született a nimfáktól, ők a Szilénoszok. Kazinczy képértelmezése: „A’ munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a’ paripán lovagolok a’ Dicsőség’ Temploma felé, a’ mellyen egy elrészegült *Mythol. Isten szokott volt paradírozni*, ‘s ölemben három musicalis szer van: a’ háromszeg, a’ görög lant, és a’ guitarr (Sonetto’ lantja). – Fejem meg van koszorúzva ‘s homlokomon egy lepe ül.” (Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. Vö. KazLev XI. 241. Kiemelések – O. Cs.) Lásd még a következő jegyzetet.

a' Sonett Irók szimbólja 's a' kőműveseké – A szonettköltők szimbóluma a hárfa; a kőműves itt a szabadkőművesekre utal, az ő egyik szimbólumuk volt a háromszög. Kölcsey a szabadkőműves értelmezést az egyébként szabadkőműves Kazinczytól vette át, aki a háromszöget „musicalis szer”-ként is értelmezte: „A' gitarre ott a' Sonetto' lyrája, a' lant. a' görög verseké, a' *musicális háromszeg egyébé*. Somogyinak agyában olyan forma nem. támadhatott; az oltyat csak az gondolhattameg és ki, a' ki engem közlelől ismer.” (Kazinczy Ferenc Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1814. február 27. Vö. KazLev XI. 253. Kiemelés – O. Cs.) Majd: „Az hogy engemet a' maga Istene paripáján lovagoltat, körülraggatva a' musicális háromszeggel, a' görög lanttal (mellynek Psychéjét a' Poetai berek Vignéttjéről homlokom felett lebegtetí) 's a' guitárral (Sonetto lantjával) az azt mutatja, hogy mind ezek nem a' Somogyi Gedeon agyából sülték.” (Kazinczy Ferenc Pápay Sámulenek, Széphalom, 1814. április 8. Vö. KazLev XI. 320.) Majd: „azt veszem 's vehetem balul, ha egygy fattyú engem számárra ültet, 's a' musicalis háromszeggel egygy bizonyos valamire, a' lanttal és guitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál”. (Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII. 101.) A metszeten a lant és a gitár mellett egy triangulum látható csörgőkkel. A „musicális háromszeg”-hez Kazinczy nem kapcsolt költői műfajt. A rézmetszeten számár hátán ülő Pannon Énekfi kezében lévő triangulum költői attribútumként vélhetően pejoratív jelentéssel rendelkezett mint a bolondok zeneszerszáma. Az antik „bolondünnepek” vagy szaturnáliák középkori változatában a szent királyt, vagy az őt helyettesítő bolondkirályt vivő szamarat vallásos tiszteletben részesítették, majd helyette a téli napfordulókör, „karácsonykor” fel is áldozták. Ezen karneváli szerepcsere nyomán örökölték a számárfület sapkájukra a fordított világ képviselői, az udvari bolondok, akik ismert zeneszerszáma volt a csörgő és a fémgyűrűkkel ellátott triangulum. Míg a népzében a triangulum jelenléte folyamatos volt a középkor óta, a műzenében csak a 18. század második felében az akkor divatos janicsárzene karakterhangszereként bukkant fel újra. A csörgős triangulumot a 19. század elején váltja fel a mindig egyik csúcsánál nyitott, egyenlő oldalú háromszög formájú, felfűzött csörgők nélküli triangulum. (Lásd: PÁL József – ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. [h. n.]: Balassi Kiadó, 2001.)

Sappetment! – [ném.] *sapperment*: teringtét, láncos-lobogós, mennydörgős mennykő; [lat.] *sacramentum*: szentség. Itt: A szentségit!

órod tőle foghagymás – Cz–F: (Orr) szólás (bizalmas, tréfás): orrod tőle fokhagymás, azaz abból ugyan nem kapsz, az nem neked való.

Az a' Bakember ott elől – bakember, azaz szatír: utalás a *Mondolat* 1813 rézmetszetén szereplő alakra; a szatüroszok Hermész fiaiként a fák és a hegyek félistenei voltak a görög mitológiában,

Dionüszosz kíséretéhez tartoztak. Törzsük, a karjuk és az arcuk emberformájú, de roppant szőrös, füleik hegyesek, orruk kampós, ló vagy kecskefarkú, disznófülű, a nimfákat bujaságukkal egyre zaklató könnyelmű, vidám lények voltak, homlokukon apró szarvakkal. Később kecskelábbal is ábrázolták őket; a kecskeszerű jelleg Pán istentől ered, akivel később a szatírokat azonosították.

à Dieu – [fr.] Isten velem!

Tábla-Biró Barátom Tót-Vázsonyban – a nemesi vármegye táblabírái eredetileg rendkívüli esküdt ülnökök voltak, a 18. század közepétől a főispán nevezte ki őket, de a 19. században már nem ők, hanem a választott bírák ítéleztek a megyei törvényszékeken. A címzetes, tényleges funkció nélküli táblabíróságot a főispán adományozta és minden valamirevaló birtokos nemes megkapta. Számuk vármegyénként 100-500 főre, országosan 8-10 ezerre volt tehető. Lásd: BÁN Péter (szerk.), *Magyar történeti fogalomtár*, 2. kötet (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989.) 2: 188. Itt feltehetően *Oroszy Pál* (1763–1833) veszprém vármegyei táblabíróról van szó, aki Radó Sándor szerint Somogyi Gedeon „felbújtója” volt: a „Mondolat napfényre való bótsáttásának első számu és egyedül ész nélkül zajgó indulatokból álló Machinája volt Tóth-Vázsonyban lakozó Oroszy Pál Ur Weszprém vármegyei ritka fogu, tudatlan, de egyébbiránt fetyegő nyálu (mellyek physicabéli valóságos alkuttatásának túljajdonságai) Stentor Tábla Biró, köptzös, alatsony termetű 52. esztendős emberke, Reform[átus].” Oroszy Párról, a baráti köréhez tartozó Fábíán Józsefről és Somogyi Gedeonról újabban lásd: HUDI József, „Oroszy Pál táblabíró könyvtára”, *Honismeret* 21, 4. szám (1993): 48–52.

nevéből ostoba Anagrammát csináltál – [gör.] *ana* (vissza), *grafein* (írni): valamely névből alkotott másik név vagy szó; szójáték. Az értelmes szavak vagy mondatok betűinek sorrendje úgy változik meg, hogy az eredmény szintén értelmes szó vagy mondat lesz. Az eredeti szó és az abból alkotott újabb között humoros vagy egyéb kapcsolat is létrejöhet, amely növeli az anagramma érdekességét, értékét. Tkp. *Kazinczy Ferencznek a. m. Zafyr Czenczy*.

ellenkezés helytt pasquilizálsz – *ellenkezés*, a. m. ütközet, összecsapás; ez tkp. a szabályos, nyílt harcra való utalás; *pasquillus*: személyesítő gúnyirat. Értelmét a következő tagmondat adja meg: „ütközet helyett titokban szúrsz”.

úgy a' Sicarius teszen – [lat.] *sicarios*: orgyilkos, bérgyilkos, késelő. Kazinczy Ferenc maga minősíti már kezdettől fogva sicariusi tettnek a *Mondolatot*, többeknek is hasonlóképpen fogalmazva: „El vagyok hitetve, hogy ez a' sicarius énellemem nem magától jó, hanem reám ki van küldve.” (Kazinczy Ferenc Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. KazLev XI. 175.) „Én magamat sokkal kevélyebbnek ismerem mint hogy vele szembe szálljak. De ha mással tette volna a' mit velem tett, 's házamhoz találnejőni, útat mutatnék neki, 's úton útfélen

éreztetném vele, a becsületesemberektől melly megvetést érdemel. Szabad mást a' rosszízlés és a' nyelvrontás miatt megfeddeni, szabad nevetségessé istenni: de mindenben van határ. Somogyi ezen messzére túl ment, és mást bántván, önnön magát mocskolá-meg sicariusi dőféseivel, marhaságával. [...]” (Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. augusztus 27. Vö. KazLev XII. 58.) „Én a' Tövisekben 's Virágokban és némelly Recenziókban bántok mást. És így szenvedjem, hogy engem is bánt más, – mert én privilegiatus embernek magamat sem nem tartom, sem tartatni nem akarom. De azt veszem 's vehetem balul valakinek, ha engemet *sicáriusi módra bánt*, a' mit én nem cselekedtem, mert érzem hogy az nemcsak *gazság*, hanem *riút* és bántortalanságot mutató *gazság* is”. (Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII. 100–101.)

Lánczhortát – vö. a *Sappetment!* jegyzettel.

Zafyr Czenczi A' Mondolatoshoz

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál

Zafyr Czenczi német származású férjével való első, feltehetően nászútnak minősülő pesti utazásának elbeszélése számos momentumában emlékeztet arra a levélre, amelyben Szemere Pál tudósította Kazinczy Ferencet Berzsenyi Dániel első pesti útjáról, Kazinczy triászának vele való találkozásáról. Lásd még: MEGJEGYZÉSEK

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁS:

Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1810. április 27. KazLev VII. 398–407.

MEGJEGYZÉSEK:

A *Mondolat* 1813-ból már megismert Zafyr Czenczi hosszú levele egyszerre árulkodik Bohógyi-Somogyi szándékának eléréséről („az erőltetett Magyarságú írók ellen könyvet ír”), és értetlenségről („s azt nekem ajánla. Mi okból érdemlettem ezt? Holott én is gyomromból utálok minden újítást, bizony, bizony mondom, gyomromból utálok”). Úgy vélekedik, hogy Bohógyi talán elnémetesedése miatt akarta őt kiszatírázni. Zafyr Czenczi ugyanis időközben férjhez ment egy német nyelvű és identitású férfihoz, de időközben már meg is özvegyült, és most leánykori magyar identitását, nyelvét, viseletét, ízlését és gondolkodását kívánja visszanyerni, amelyet egyébként megboldogult apjától (a *Mondolat* 1813-ban: Onkel), a nagy nyelvésztől örökölt. Zafyr Czenczi levelének különös pikantériát ad magyarságtudatának és asszonyi voltának hangsúlyozása, mely elholt németes ízlésű férjével való pesti utazásának elbeszélése kapcsán válik különössé. A beszámoló konkrétumai ugyanis nagyban egyeznek Szemere Pál Kazinczynak írott levelében foglaltakkal, amelyben Berzsenyi Dániellel való pesti találkozásukról számolt be. Az ún. Kazinczyánerek (azaz Kazinczy Ferenc hívei), Vitkovics Mihály, Szemere Pál (és Horvát István, aki nem volt ott), illetve Kölcsey Ferenc sokáig fürkészték hiába a budai hídfőnél 1810 tavaszán a számukra arcról ismeretlen költőt, a „német festése után a kis kövér magyart”. Egymásra találásuk után csalódnuk kellett, Berzsenyi – Zafyr Czenczihez hasonlóan – inkább vonzódott a cigányprimás Bihari muzsikájához, mint Mozarthoz. A *Felelet* 1815 eme mozzanata azért

különösen érdekes, mivel dokumentálhatóan Szemere és Kölcsey közös Berzsenyi-élménye szövődik bele Zafyr Czenczi törtétébe és alakjába. Berzsenyi 1810-es első pest-budai útjának némely mozzanata, különösen Bihari János cigányprímás iránti rajongása nagyfokú egyezést mutatnak Zafyr Czenczi pesti élményeivel. Az a „borzas bajszú magyar” Berzsenyi Dániel németesedik és feminizálódik így, aki kicsiny bajuszával és római-magyar verseivel félreérthetetlenül főhőse volt a *Mondolat* 1813 satírájának is. (Berzsenyi figyelmét Kölcsey és Szemere vastag tréfája nem kerülte el, de Kölcsey recenziójáig szó nélkül hagyta mindezt, erről lásd még: ONDER Csaba, „Sárkány a sziklaüregben: Berzsenyi Dániel és a magyar nyelvújítás”, in *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi tanulmányok*, szerkesztette FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor. Reciti konferenciakötetek 1. 57–96. Budapest: reciti, 2018.) Berzsenyi és Kazinczy pesti triászának találkozásáról Szemere Pál hosszú levélben számolt be Kazinczynak (kiemelések – O. Cs.):

A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET:

„[...] A’ hídon ballagánk ‘s Berzsenyiről beszélgeténk épen, midőn a’ tegnap előtt estve Berzsenyinek általam vélt alacsony termetű Magyar velünk szemközbe jó. Imhol van Berzsenyink, mondék én ‘s Kölcsey nevetett. Valóban kedvem volna megszóllítani minden esetre, hogy ki légyen. Ez alatt a’ Budára siető messzire haladt tőlünk. Én nem maradhaték valamely titkos ihletéstől, visszaszaladtam ‘s megszóllítám az idegent. Követem Uraságodat, az Úr nem tekintetes Berzsenyi Úr? »Az vagyok. S az Úr?« Én Szemere Pál. Mindketten elmondottuk az első találkozás szerencsés örvendésének czerimoniáját, ‘s az alatt intettem Kölcseynek, ‘s ő közénk jött. Milyen vala elfogódása Berzsenyinek, kitetszik ezen legelső szavaiból hozzám: »Úgy keresttem az Urat, mint a’ tút: hét forintomba került, míg megtalálhattam.« Ekkor Kölcsey felé fordult: »Kazinczy az Úrról igen szépen emlékezett; olvastam Sonettjét. No jöjenek-vissza az Urak. – Nevetnem kell, hogy Szemere Úr rám esmért; de nem csudálkozom; a’ Somogyi falunlakót könnyű kismérni. Nem de?« [...] Az ebéd’ ideje jelen volt. El akaránk oszlani: Berzsenyi nem eresztett. »Legyünk együtt!« így szólla, ‘s a’ (Budai) bét *Electoroaknál* [nem Pesti – Kazinczy Ferenc megjegyzése] *együtt ebédelénk*. [...] *Literatori beszélgetéseinket egy Violintjatszó német szakasztotta félbe, a’ ki az ebéd mellé egynehány nótákat bízott*. Épen arra emlékeztem Berzsenyit, hogy *Virágot jó lenne meglátogatni, minthogy nem messze lakik, midőn Berzsenyi a’ német musikussal meg nem elégedve azt kérdé tőlünk: Itt van e most Bihari? Ugyan hol lehetne megkapnunk? Az estve megkaphatjuk, ha tetszik*. Most ebéd után Virágot látogassuk meg. – »*S hol szokott Bihari muzsikálni?*« [...] *A’ Magyar theatrum felé mentiünkben Színjátzóink felől tudakozódott*. Benke, Láng, Murányiné vonattak recenzió alá, és Vida’ hazafiúságát magasztaltuk. »*Be kár, így szólla a’ theatrumban, be kár ez a’ németekből álló muzsika. Miért nem fogadják meg inkább Biharit?*« – A’ játéknak vége lett. Berzsenyi, Vitkovics ‘s én mind az előadással, mind magával a’ játékkal meg voltunk némelly részben elégedve: nem Kölcsey semmi tekintetben. Ő ezer meg’ ezer hibákat lelt mind a’ darabban, mind az eljátszásban: a’ szó, minthogy a’ Dráma Kotzebueé volt, Kotzebuera fordult s’ Kotzebue’ érdemeire. [...]

Úgy *határoztuk meg Berzsenyi akaratja szerint, hogy a’ német theatrumba jöjünk össze mind Kölcseyvel, mind Vitkovicsal*. [...] *A’ német Ritter-Schauspiel után a’ Paradicsomba tértünk be*. Ott leltük Vitkovics és Kölcsey barátainkat. Vitkovics első beléptemkor ezt sűgá nekem: Itt van Horvát is, de titkon akar lenni, el ne

árúld. Ekkor Berzsényi, Vitkovics, Horvát, Kölcsey 's én asztalt foglaltunk 's leültünk. *Alig mondá ki Vitkovics Berzsényi előtt ezt a' szót: Itt van Bihari, azonnal felkel Berzsényi 's Vitkovics ötet a' másik szobában hegedülő Bihariboz vala kéntelen tüstént vezetni. Berzsényi Biharival sokáig hegedültetett 's annyira el volt ragadtatva Bihari által, hogy a' más szobában utána várakozókról egészen elfelejtkezett. Vitkovics 's én, a' ki eddig Berzsényi kedvéért hallgattuk Biharit, meguntakozánk 's visszamentünk társainkhoz 's Berzsényit egyedül hagytuk Musikusával. [...] Végre bejött Berzsényi 's hegedültette Biharit. Nekünk vacsorát akart parancsolni: mi már utána voltunk. Ugy láttam, hogy ezért elszomorodott. – »De legalább isznak egy két pohár bort az Urak? Bort ide. Te pedig Bihari húzd. Énnekem a' muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.« – Nem igen nékem, mondék: 's Vitkovics Kazinczy és Kubunyi közt történt anecdotot beszéllett, 's a' beszéd ismét literatúrai lett. [...]*

MAGYARÁZATOK:

Zafyr Czenczi – A *Mondolat* ajánlásában található név („Zafyr Czenczinek”) Kazinczy Ferencz névbetűiből alkotott anagramma. A nőalak az ajánló levélben is felbukkan (Lásd: ÉDES ANGYALNÉM!).

Bátyám Uram – a *Mondolat* 1813-ban Zafyr Czenczi unokahúga a Mondolatosnak. A *Felelet* 1815-ben viszont testvéreként vannak azonosítva, vö. [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK, *Húga Zafyr Czenczi* jegyzet.

erőltetett Magyarságú Írók – tkp. a neológusok

Úgy nevelt engem – Mivel Somogyi Gedeon református volt, így húga, Czenczi is minden bizonnyal az lehetett. Zafyr Czenczit apja „magyaros” neveletésben részesítette, azaz valamely protestáns felekezet elveinek megfelelően. Az 1777-ben életbe lépett *Ratio Educationis* rendelkezései csak a katolikus iskolákra vonatkoztak, azonban a protestánsok is törekedtek leánynevelésük reformjára. A reformátusok leányaik számára külön népiskolákat hoztak létre, melyek tananyagában az alapismereteken kívül egészségügyi, természetrajzi, gazdaságtani és történelmi ismeretek oktatása is helyet kapott volna, de a tervek nem valósultak meg széles körben. Az evangélikusok külön tantervet készítettek leányiskoláik számára. A Schedius-féle tanterv szerint az evangélikus leányosztályokban a szokásos elemi ismeretanyagon kívül neveléstani és egészségügyi ismereteket, történelmet, földrajzot és női kézimunkát is kell tanítani. (Vö. FEHÉR Katalin: *Leánynevelésünk és a felvilágosodás kori magyar sajtó* = Magyar Könyvszemle 115. évf. 2. szám, 1999., 231–241. Hiv. 231.)

Pártát viseltem én – A *párta* a leányok fejét a szüzesség jelképeként övező pánt, melyet a lakodalmukig viseltek.

Hunczfutka – homlokra, halántékra fésült, göndörített hajtincs.

a' többi Tiszteletesek' Leány-Asszonykájik – Czafyr Czenczi apja református tiszteletes volt. A valóságban Somogyi Gedeon apja Tótvásonyban és Köveskálon volt prédikátor (Radó Sándor

közlése, vö. KazLev XI. 370–371.); református esperes. A *leányasszony* a felnőttkort elért hajadon megnevezése.

Dupét, később Titushajat, ‘s viganót – [fr.] *toupet*: hajtincs, a 18. században divatos hajviselet volt a homlokból magasan fölfelé fésült haj. A *titushaj* rövidre vágott, homlokba fésült, apró csigákba rendezett női hajviselet volt, a francia forradalom (1789) idején jött divatba. A *vigano* a 19. sz. elején divatos, egybeszabott női ruha, Maria Medina *Vigano* (1769–1821), a bécsi Hofoper balett-táncosnőjének nevéből.

Debreczeni Grammatica ezt az új szólást – Lásd *DebrGram*. Új szók.

van e széke? – Értsd: széklete. Lásd még: *JegyzésekPandekták*, MAGYARÁZATOK, *széképítés* (*Restauratio*); Kazinczy KazLev III. 181–184.: „Másik szó, a’ mibe még felakad a’ Grammatika, ez: *Széképítés*. Restauratio. Itt is igen erőltetettek a’ Grammatika argumentumi.” Lásd *DebrGram*. Új szók.

Dispatiók – Itt: (rossz latinsággal): micsoda disputák (azaz viták, nézeteltérések) származtak ebből. A *disputatio* [lat.]: fejtegetés, értekezés, vita.

gustus – [lat.] *gustus*: ízlés, étvágy.

tányéros ülep – Cz–F: az ülep „az altestnek hátulsó fele, melyen az ember ül; továbbá a nadrágnak vagy gatyának azon öblös része, mely ezen testtáját takarja. *Ülepére vertek. Nagy ülepű gatyá. Tányéros ülepű nadrág. Bugyogós, feszes ülep.*”

üstök, no a’ perse már nem igen szokás – Cz–F: az üstök „hajcsomag a fej elő részén a homlok közepe fölött. *Az üstököt hátra, le, oldalra fésülni, befonni, fölsavarítani.*” Az üstökhaj hajból álló, hajból font üstök; [lat.] *per se*: önmagától, persze.

czaff – Lásd a következő jegyzetet.

Aeneas is viselte azt, a’ mint Szalkaynak verseiben Didó Asszony kesergi – Hivatkozott szerző: *Szalkay Antal* (1753–1804) katonatiszt, Sándor Lipót főherceg-nádor magántitkára. Az ő nevéhez fűződik a régi magyar színpad egyik leghatásosabb énekesjátékának németből való „magyarítása”: *Pikkó herceg és Jutka Perzsi* (Pest, 1793). Forrása Philip Hafner bécsi népszínműíró *Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathel* című darabja; általában ezt tekintik a legrégebbi magyar nyelvű operának. A hivatkozott mű: *Virgilius Énéása, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal által öltöztetett* (Bécs, 1792). Idézet hely: 86. vers, 126. oldal, „Isten hozzád tzopfok tzopfja”. Forrás: Alois Blumauer: *Virgils Aeneis travestirt von Blumauer*, Erster Band, 1784, Bécs. 177. s.

„O welch ein Zopf! wie wunderschön

Ließ er an seinem Köpfchen!

Ja, gegen diesen einzigen

Sind alle Zöpfe – Zöpfchen.

Drum, Band von aller Zöpfe Zopf!

Werschnüre mir nun auch den Kropf!

Auweh! – ich häng’ – ich sterbe! – «”

Zafyr Czenczi levelének eme részében többszörös szójáték zajlik, némiképp a hibás némettudásból adódóan. Zafyr Czenczi a czaftot hajviseletként érti (a ném. *Zopf*, hajfonat értelmében), de a *cafai* mint rongy, *ronggyá tépett szövet* jelentés révén az *erkölcstelen nő* (cafka) értelem is felvillan, mivel a hajtincs az idézett műben nem római viselet.

mindég kendnek szólította – a *kend* a kegyelmed rövidítése, a népies nyelv megtisztelő szava.

Legyünk per Te Tu – Értsd: tegeződjünk. A *per* [lat.]: tegeződés (te-ként, te megszólítás szerint).

Beleznai kert – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. A Beleznay-kert az egykori Pesten, a mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán, a Rákóczi út 7-9. számú házak helyén terült el. A Grassalkovich-család bitokából került 1787-ben gróf Beleznay Miklósné Podmaniczky Anna Máriához. A kertben állt a Rákóczi útra néző Beleznay-kastély, mely egy egyemeletes klasszicista stílusú épület volt. A család kihalása után a Beleznay-kertben az egyemeletes kastélyt fogadósok bérelték, és tömegszórakoztató célokra használták, népi mulatságokat rendeztek, vidéki színtársulatok fellépésével. (*Budapest lexikon* I. 126.)

Bihary bandája – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. *Bihari János* (1764–1827) cigány származású magyar zeneszerző és hegedűművész, a verbunkos stílus legnagyobb képviselője. *Lavotta* Jánossal és *Csermák* Antallal együtt a magyar zenei romantika ún. virtuóz triászát alkották. 1801 körül érkezett Pestre, ahol megalakította híressé vált bandáját, amely többnyire öt tagból állt (cimbalmos és vonósok). 1811-ben az országgyűlés alkalmával Pozsonyban is működött, ekkor valószínűleg Bécsben is járt, ahol műveiből több nyomtatás megjelent. Ludwig van Beethoven mellett Liszt Ferenc is hallgatta játékát, aki elismeréssel emlékezett meg róla. Működésének fénykora az 1820-as évek elejére tehető. 1824-ben baleset érte, eltörte bal karját, ami véget vetett a prímásságnak. MÉL

Csak olyan már a’ világ – Szemere Pál írta Kölcseynek: „Tolcsván Kazinczy Miklós bátyánkkal Soos Pálnál öszvejöttem. Ő azt beszéllé hogy a’ Papok Zafir Czenczinek »csak olyan már a’ világ« daláért bosszonkodnak. Azt, ugymondának, egy Predikátor leányának szájába! No, bizony, és miért nem? Mintha az nem characteristisch volna?” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalu, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés* I., 445.) A dallamot Arany János közlése nyomán lásd: BARTALUS István, *Magyar népdalok*. Egyetemes gyűjtemény, VI. kötet (Budapest, 1895.) 159.

Elementünk a hét Választóhoz – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET. Pesten, a Váci utcában állt egykor a „Fogadó a Hét Választóhoz”, ahol a legfényesebb pesti bálokat

rendezték, itt volt a divatos Korona kávéház hírhedt kártyabarlangjával és híres irodalmi szalonjával (*Budapest lexikon*). Szemere levele alapján azonban Budán is volt egy ilyen nevű vendéglő.

Musikai Academia volt – azaz koncert. Az „akadémia” szó a 18. század végén egyszerűen nyilvános hangversenyt is jelentett. Magyarországon főleg ezzel az elnevezéssel illették az önmagáért való zenehallgatás alkalmait. Fónagy Zoltán szerint „eleinte az egyháznagyok zártkörű zeneestélyeit jelölte a fogalom, de fokozatosan kiterjedt nyilvános eseményekre is. Budán egy színházi ’muzikális akadémia’ első ismert említése 1789-ből való. A Várszínházat ettől kezdve viszonylag rendszeresen hasznosították önálló zenei rendezvények (jellemzően a déli órákra engedélyezett ’muzikális akadémia’) céljára a normanapokon, azaz a színházi tilalom alá eső egyházi ünnepeken. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött nyomtatott hangversenyprogramok egységes formája arra utal, hogy Brassóban az 1820-as években *musikalische Akademie*, *musikalische Abendunterhaltung*, *Vocal- und Instrumental-Concert* elnevezések alatt – átutazó osztrák-német művészekre, helyi hivatásos, illetve műkedvelő zenészekre alapozva – rendszeres hangversenyélet zajlott.” Lásd FÓNAGY 2012, 579.

Operát játszottak. Egy Kar éneken kezdődött a’ játék – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET.

mint Pápán a’ Deákok’ Cántusa – [lat.] *cantus*: ének, éneklés, dal, ill. a református kollégium általában négyszólamú énekkara a 17–18. sz.-tól.

gornyikolás – kornyikálás, MTSz

Felemelé Kádár szemeit az égre – Egy 17. századi verses história őrizte meg Kádár István utolsó, török (a szövegben: tatár) ellen vívott csatájának emlékét. A „Szörnyű nagy romlásra készült Pannónia” kezdetű história (szövegét lásd: [Vitéz Kádár Istvánnak históriája], in RMKT XVII/9, 161. szám. 411–416.) idézett szakaszában Kádár, megpillantva a túlerőt, meghozza utolsó rendelkezéseit. Az idézett sor (uo. 413.): „Fel emeli Kádár szemeit az eghre / Mondván: Jöy el Isten én segittségemre. / Nosza, vitezkedgyünk katonák, két kézre, / Mert nem látok jöny embert segittségre.” A vásárkor, hegedűvel kísért vak koldus énekeként előadott história azt bizonyítja, hogy ez a 18–19. századi ponyvairodalomban jelen lévő szöveg az orális folklórban is jelen volt, amelyet Czenczi német férje a kultúrára tett, az ízlést firtató, ironikusan érthető megjegyzése alsórendű popularitásként jellemez. A cigány muzsikáról lásd még: *Lavottának Magyar táncsnótáit*. Az egykorú populáris, közköltészeti hatásokról lásd: CSÖRSZ RUMEN István, *A kesergő nimfától a fonóbázi dalokig: közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*, (Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok) Budapest: Universitas Kiadó, 2018.

a' cigany' hegedüleseben áll a' Magyar eredeti Musika – Lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET.

a' Deákok' cantizálása – Értsd: kántálása. Ünnepek előestéjén vagy ünnepi időszakokban csoportosan házról házra járva elismételt éneklés, melynek során az ünnep gondolatkörét felidéző énekhez jókívánságok, gyakran köszöntők csatlakoznak. Sokszor a köszöntő szokásokat is kántálásnak nevezik. (MNL) Wolfgang Amadeus *Mozart* (1756–1791), osztrák zeneszerző, zongoraművész. Franz Joseph *Haydn* (1732–1809), osztrák zeneszerző, karmester.

Sprachmeister – [ném.] *Sprachmeister*: nyelvtanár

complimentet is tudok csapni – [lat.] *compliment*: bók. Itt: a tánc megkezdése előtt tett bókoló lépés.

Sphaeráké – [gör.-lat.] *sphaera*: gömb. A szamoszi Püthagorasz (Kr. e. 582–496) azt tartotta, hogy a világon minden viszony kifejezhető természetes számok arányaival, és mivel minden mindennel arányos, szükségképpen az égitestek mozgásának is arányosnak kell lennie. Püthagorasz világának közepén a gömb alakú Föld lebeg, és körülötte keringenek egy-egy kerékre, azaz szférára erősítve a bolygók, valamint a Nap és a Hold. A szférák forgása suhogó neszt, egyfajta zenei hangzást kelt (szférák harmóniája vagy „a szférák zenéje”).

Zafyr Czenczi férjének ironikus utalása arra vonatkozik, hogy nőjének mozgásában semmiféle harmóniát nem mutat.

Klavir-Mester – [ném.] *Klaviermeister*: zongoratanár

Elővette pixisét – [gör.] *πίκιστος*: bukszusfa, tkp. dohányszelence; az eredetileg bukszusfából, később fémből készült fedeles, dohányt tartalmazó edénykében tubákot (az angol *tobacco* szó magyarosított változata) tartottak. A 17. századi Angliában jött divatba, hogy a finomra őrölt dohányport az orron át felszippantották, tisztító hatást tulajdonítva a tüszentéseknek.

előbbeni – Itt: korábbi, meglévő.

Verbungos Katona táncza – a *verbunkos* a [ném.] *Werbung*: fogadás, édesgetés, szerzés, toborzás jelentésű szóból ered. A táncsal egybekötött *verbuválás* célja az volt, hogy a magyar parasztleányeket katonai szolgálatra toborozza. Tempója váltakozva lassú és gyors, figurái virtuosak. Sokszor a cigányok zenéjének is titulálták, mert előadók jobbra ők voltak. A verbunkos zene- és táncritmus a magyar népzeneből származik, és emellett sokban hasonlít a csárdáshoz is. Mindkettőre jellemző a páros ütem; a lassú kezdet, amelyet egy gyors második rész követ. Az első ismert verbunkos dal 1784-ben keletkezett, Bengráf József szerzeménye: „*Ballet Hongroise*”.

Popovics Úr idegen figurákkal kevert Magyar tánczát, a' Theátrumi Musikát – *Popovics*: nincs róla adatunk; *Theátrumi Musika*: lásd még: A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ SZÖVEGRÉSZLET.

Berzsenyi pesti útjáról hazatérve a triásznak és Kölcseynek 1810. június 21-i levelében megemlít egy Popovicsot („Köszöntöm Popovicsot.”, vö. MM4 *Levelezés I.* 111.), aki vélhetően Popovics Teodora, Vitkovics Mihály élettársa volt, nem pedig táncmester.

Lavottának Magyar táncznótáit – *Lavotta János* (1764–1820) zeneszerző, hegedűművész, a verbunkos egyik úttörője, a *verbunkos triász* (Bihari János, Csermák Antal) tagja. Kölcsey a Csokonairól írt recenziójának végén is említi Lavottát, érezhető gúnnyal: „De mivel neki [ti. Csokonainak] táplálást nyújtó hivatala nem volt, ’s élteinek nagyobb részét másoknál (de nem úgy mint Pope a’ maga’ Lord barátjánál, sőt inkább gyakran mint az ismeretes virtuóz, Lavota) töltögette, hozzá járulván e’hez a’ versírásbeli nagy könnyűsége is, hirtelen ragadtatott alkalmi verselésekre, ’s az ilyenek a’ legerősbbs géniust is elnyomják.” (Vö. MM4 *Irodalmi:* 47., 368–369.) Kölcsey nem kedvelte a cigányzenét és az efféle szórakozást (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. november 21. Vö. MM4 *Levelezés I.* 526.): „Még alig olvasám-el [ti. leveledet] ’s menni kelle Kölcsebe Erzsébet’ napjára, ott harmadfél napig kénytelen valék cigány muzikát hallani”. Lásd még: *Felemelé Kádár szemeit az égbe.*

a’ hajcsombókos Poéta verseit, a’ búcsuztatásokat, ’s egyéb a’ féléket – A hajcsombókos költő: *Pálóczi Horvát Ádám* (1760–1820), költő, író, lásd még: *Horvát Ádám’ gyönyörű verse* jegyzete (lásd még: CSÖRSZ 2011, 338., 66. jegyzet).

genirozástól – *zeníroz* [ném.] *genieren*: feszélyez, restelkedik; [fr.] *gêner*: akadályoz, bánt, kínoz.

atyafiságos gráciájába ajánlván – Itt: rokoni kegyelmébe, jóindulatába [lat.] *gratia*: kegy, kegyelem. *atyafi*: [rég.] rokonság (vérszerinti; házasság útján létrejövő; politikai-érzelmi értelemben is).

tőle reám jött Capitálisokból – Értsd: a férjem örökségéből, [lat.] *capitalis*: fej, fejhez tartozó; tőke.

N. Úr’ leányával nem lépett jegybe? – Somogyi nőtlen volt, eljegyzéséről nincs információ.

A' Busongó Ámor
Egy Hajnali édes Andalmány Teremténye Bohógi Gedeonhoz

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál

Szemere Pál „*Somogyi GEDEON ÉS A' SZAMÁR.*” címmel tervezett írni a *Mondolat* ellen (vö. Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, 1814. április 29. KazLev XII. 116.). Romy Károly György szerint a szöveg Szemere Pálé: „von Szemere” (HALZ 1816. = BALASSA 1913, 87.) Nem tudjuk információjának forrását, a Kazinczyval való levelezésében ennek nincs nyoma, ellentétben számos más, innét származó információval. Szemere Pál a felelet 1815 első olvasásakor erre a szövegre külön megjegyzést tett Kölcseynek (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1815. szeptember 22.] Vö. MM4 *Levelezés I.* 420.): „A' Somogyi szamara a vízbe fulatja Somogyit; emlékezhetel a' Vanzai Aufsatzra [irományra]”.

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. augusztus 25.

FORRÁSMŰ:

WÁNDZA Mihály. *A' BÚSONGÓ ÁMOR.* Pest: Trattner Mátyás, 1806. (Lásd: WÁNDZA 1806).

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet* 1815 szövege Wándza Mihály *A' Búsongó Ámor* című művéből készült cento, amely egész bekezdéseket, mondatokat, illetve szavakat emel át a forrásműből, párbeszédés történeté alakítva a *Mondolat* 1813 címlapképének jelenetét. A szerzőpáros – vélhetően Kazinczy gyanúja alapján – Wándza Mihályt gondolta a *Mondolat* 1813 elején álló rézmetszet rajzolójának (lásd: [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK, *Wandzától rajzolva, és Prixnertől metszve*). Szemere és Kölcsey koncepciójának, azaz a félreértő olvasás, illetve ez esetben a félreértett képértelmezés logikájának megfelelően a metszet szamaragló alakja magát a *Mondolat* 1813 íróját, azaz a *Mondolatost* ábrázolja. A cento első része a metszeten látható táj leírása *A' Búsongó Ámor* textusainak felhasználásával, a második része egy párbeszéd a *Mondolatos* és a *Szamár* között, a harmadik rész pedig a *Mondolatos*, a *Szamár* és a *Satyr* polilógusa, szintén a forrásmű szókészlete alapján. A cento cselekménye szerint a képen látható *Satyr* a patakba csalja a *Helikonra* tartó utasokat, hogy elpusztítsa őket. A *Szamár* elmerül a vízben, a *Mondolatos* abban a hitben, hogy megfulladt, utána veti magát és meghal.

Miközben a Satyr kárörvendve nevet ezen, a Szamár társa elvesztésén szomorog. A szöveg félreérthetetlenül kimondja azt, hogy a Mondolatos (akit az utolsó bekezdés Gedeonként nevesít is) és a Szamár szerelmesek egymásba. A *Felelet* 1815 eme szövege tehát egy tragédiával, Somogyi Gedeon halálával végződő szodomikus szerelmi történetet ad elő.

Mivel nyelvében olyan stílusparódiáról van szó, amely a parodizált, neologizmusoktól hemzseggő mű szövegéből építkezik, igen körülményes volna minden szöveghelyet részletesen megmutatni, illetve Wándza minden szavát megmagyarázni: „*A' búsongó Ámorról* készített stílusparódia elsősorban a képzavarokat, a stílári diszharmóniát és a narrátor határtalan érzélgősségét tette nevetségessé. A szerzők e paródiával azt kívánták jelezni, hogy különbség van újítás és újítás között. [...] Sokatmondó, hogy a *Felelet*-ben szereplő paródia túlnyomó részét *A' búsongó Ámorból* vett idézetek teszik ki: Kölcsey és Szemere ugyanis úgy vélték, hogy Wándza ügyetlenségei önmagukért beszélnek.” (Lásd: FUCHS 2007, 100.) A szöveg „lefordítására” ezért nem vállalkozunk, az egyes szavak eléréséhez a FÜGGELÉKben közölt *Mondolat* 1813 *Szótára* nyújthat segítséget. A szöveg értelmezéséről lásd még: FOGADTATÁS, BALLA 1817.

MAGYARÁZATOK:

A' Busongó Ámor – A mű szerzője *Wándza Mihály* (névváltozatok: *Váncza*, *Vándza*, *Wandza*, *Wántza*; 1781–1849 v. 1854) drámaíró, festő, fordító, színész; 1810–1812 között színiigazgató Kolozsváron, vándorszínészként működött Debrecenben, Nagyváradon, Aradon. 1820-tól Miskolcon festészettel foglalkozott, díszleteket festett, és látványosságokat tervezett (például 1837-ben Kassán, *Az álom, vagy a pokolnak tett eskü betöltésére rendelt borzasztó éjféli c. darabjához*). Hat színpadi műve közül a *Zöld Marci vagy az úton áttó haramia* (Nagyvárad, 1817) jelent meg nyomtatásban. Portrékat, történelmi tárgyú képeket és csendéleteket is készített. (MSzL) Lásd még: [*Praefatio*]: MAGYARÁZATOK.

Képjáték vagy álommúlám? – az első bekezdés szó szerinti átvétele az *Öröm-gyerekek* című írás első bekezdésének, vö. WÁNDZA 1806, 96–98, hiv. 96–97. „Képjáték, vagy álommúlám? – a' *korán* egy édes hajnal' pólyáit bontja, a' komoj setét' felhőit szélytűzi, és a' bontzott humorványok közzül fejt ki a' piros világosságot – Úgy van -- most születik a' nap a' terhes éj' pongyola méhéből – milyen fejérséget látszik az alá ereszkedő felhő' tsumójában hemepejegni! Ez egy örömgyerek a' szépelődők' táborából választva – né, mint bontja szélyt magáról tüzes fátyol leplét! – bálvány teste a' ködbe lebegő pirosság' közepedte ingadoz, puha tetemei a' gyengeség miá reszketnek (– kebele tsendes lehelletére nő és fogy – tikkadva szívja meleg teste' felgőzölgő páráit.)”

Teremthet e ehhez hasonlot – WÁNDZA 1806, 97.: „Teremthet é ehez hasonlót a’ legpompásabb képzelődés’ Istene, mellyre a’ Szépség’ halma, szerelem’ íze, és a’ varásló bájolás illy rohanva siessen? –”

Pausa – vö. pl. WÁNDZA 1806, 94.: – (pausa) -

humorványok – [lat.] *humor*: régi orvosi felfogás szerint a test nedvei; folyadék, testnedv, nedvesség, nyirkosság.

pazérolta – pazarolta

Helikon – Értsd: a Parnassosz felé tart. A Helikon görögországi hegység, a görög mitológiában a Múzsák lakhelye. Híres forrásai az Aganippe és a Hippokréné. A Múzsák másik lakhelye a Parnassosz: innét fakad a költői ihlet forrásaként emlegetett Kasztalia-forrás. A Pindus (Pindosz): a Helikon tulajdonképpen a Balkán-félsziget közepén végighúzódó Pindosz hegyláncolatához tartozik, azon belül is a Keleti-Pindoszhoz (ide tartozik a Helikkal szomszédos Parnassosz hegység is).

őrző Kérubimok Ruinák alá agyoltatnak – *Kerub*: Ezékiel próféta látomásában négyszárnyú, négyarcú (ember, oroszlán, bika, sas) lények, akiknek minden irányban szemük van, és szüntelenül forgó kerekeken állnak. Ők alkotják Isten dicsőségének trónkocsiját; a Biblia szerint az Édenkert és a Frigyláda őrzői. *Ruina* [lat.]: rom, omladék.

Pegazus – *Pégaszosz* vagy *Pegazus* szárnyas ló a görög mitológiában, Poszeidón és Medusza gyermeke. Amikor Perszeusz lefejezte Meduszát, akkor ugrott ki a nyakából. Pégaszosz patanyomában fakadt a Helikon-hegységben a Hippokréné-forrás (a név szó szerint *lóforrást* jelent), amelynek a vize a költői ihletet biztosította. Itt, átvittén: „a magyar költő, a magyar poézis”.

Hippocrene – a. m. Lóforrás. Lásd az előző jegyzetet.

Saturnus’ töpörödött gyereke – Saturnus (Szaturnusz, gör. megfelelője: Kronosz) Jupiter apja, a földművelés istene. Itt: tkp. paraszt, földműves.

echózza – [lat.] *echo*: visszhang

enthusiásmussal – [gör.] elragadtatás, lelkesedés

Helikon’ Nimlányi a’ musák – a Nimlánya a Nimfa magyarítása; a Nimfák a görög mitológia nőalakjai, istenek, istennők kísérői voltak, az eredeti görög szó jelentései: „menyasszony”, „elfátyolozott”, „rózsabimbó” és „kiteljesedés”; latin megfelelője a *nubere*, a. m. „férjhez menni”. Ezt a szakaszt lásd: WÁNDZA 1806, Pompa-festés, 67–69.: „Az Éjfytyke mintha a’ komoj fenyesek’ zúzos ághegyein dideregne ellágyúlva remegi puhító *melodiáját*,s úgy várja a’ folyosón jöttek a’ jövőknek, kik e’ kis lantos lágy *tonusán* bitzegtnek. *Rozette* a’ hajnal., *Nánette* pedig a természettől költsönözték színeiket – *Rozett’* az eget megpirította felette, *Nánett’* a’ földet zöld

zsámollyá taposta, és e' két testvér teremtette a' legszebb kort, a' serkenő Hajnalét, a' reggeli idő' öröm lelkét.

Fejeket *Hetruriai* viselet borította, és azzal egyesül az Ásiai gyöngyös *Turbán*. – setét hajfűrtjeik repkedtenek isteni homlokaikon, és összevegyűrt tsumókban hevernek fejr vállaikon – mezítelen karjaik görög *státuák'* miveit példázolták, távolról fejr márványt mutattak, közlöl maga a' puhaság holt beléjek. –

Öltözetek *idiliumi* pompákkal volt terhelve – ezek alatt minden lépésre a' gyengeség' pihentét nyögték – tsilámokkal fénylő saruik lépésekre tűntenek – hol elő, hol bebukva rejtezenek el, gúnyolódva tolyták vissza magokról a' tsumóba omlott selyemhalmokat, mellyek zszuszogva habzottanak felettek. -- Úgy tüzeltek szemek, mintha a' fagyos *Északból* égő *Áfrikát* akarnának gyűjtani – Lihegő mejjek nem költsönözött éltetőt – nem lehellett *Julepet* – nem – hanem tsak temetett – tsendességek.”

Fejeket Hetruriai viselet borítja – *Etruria* (a latin és görög forrásokban általában *Tyrrheniaként* hivatkoznak rá) ókori etruszk városállam volt a mai Olaszország közepső részén. Az etruszk királyok száz éven át, egészen Kr. e. 509-ig uralták Rómát, amikor az utolsó etruszk király, Lucius Tarquinius Superbus hatalma megdőlt, és megalakult a Római Köztársaság. Az etruszkok építették az első utakat Róma városában, a Via Sacrát, valamint templomokat, házakat, piacokat. Az etruszk civilizáció hozta be a görög kultúrát Rómába, többek közt a tizenkét olümposzi istent, az olíva és a szőlő termesztését, valamint a latin ábécét (a görök ábécéjéből adaptálva).

görög Státuák' miveit példázolják – [lat.] *statua*: szobor

nem lehellett Julepet – *julep*: mentás hűsítő ital

egy halálra szententziázott gonoszélő kisértő képe – Lásd: *pártjára kelt a' csak nem megszententziázottnak* jegyzet.

Kaukler miveit – kókler, szélhámos, vö. WÁNDZA 1806, Át-változás, 69–72., hiv. 71. „A' természet kauklermívét pazérolta a' teremtés' titkaiba martzongolva...”

Scénák – [lat.] *scena*: jelenet

felléptselni a' hölgyes ösvényeken Flórának palánkos völgyéből – *Flora* a római mitológiában a tavasz és a virágok istennője, görög megfelelője: Khlórisz.

álkaptáit – álkapcáit, álkapcsát

mint két héroicus Minervák – [gör.-lat.] *heroicus* (heroikus): hőskori, hősi; *Minerva* a római mitológiában Jupiter lánya, görög megfelelője: Pallasz Athené.

mint üvöltözött puha testeken nyulámló Sleppjek – *slepp*: tkp. a ruha uszálya, átv. kíséret

purpurral – [lat.] *purpuru*: bíbor, bíbor szín

Sómnusnak áldoztak – *Somnus* az alvás istene a római mitológiában, görög megfelelője *Hüpnosz*.

Ketskeembert – Értsd: a szatírt. Lásd még „bakember”: *Két Levél*, MAGYARÁZATOK.

üstökös Atyáinknak – Értsd: hajfonatos őseinknek.

felemelem humorodott lelketeket – Lásd *humorványok* jegyzet. Itt: halandó, beteges lelketeket.

és a' szomoróra bús dalljait mint kettőzi! – az MM1 a *szomoróra* szó helyett a *szomoróza* kifejezést használja, vö. itt: WÁNDZA 1806.

Ez a' rontsolt kép – lásd ezt a kifejezést: FÜGGELÉK, *Mondolat*, a) lábjegyzet

élőholtaknak Skeletonjai zörögnek – [lat.] *skeleton*: csontváz

mint echóz a' könnyező Sappho' utolsó éneke – [lat.] *echo*: visszhang. Sappho, *Szapphó* (Kr. e. 6. sz.), Lesbosz szigetén élt görög költőnő.

mint egy hattyu mélos, melly a halál előtt tsak egy nappal zeng – [gör.-lat.] *melos*: dal, ének; tkp. hattyúdál, a poéta utolsó éneke.

mint bárdolja Poliklétus Státuáját – *Polüklétosz* (Kr. e. 6. század közepe) görög szobrász; [lat.] *statua*: szobor.

Clio egy Gedeon Nevet metsz reá, Flóra rózsákat nevel Sirhalmán – *Clio* a történetírás múzsája, görög megfelelője: Klió. Gedeon: Somogyi-Bohógyi Gedeon.

a' Szerelem Elyziumában – Az Élűszion (latinosan *Elysium*, magyarosan Elízium) olyan túlvilági hely a görög mitológiában, ahol az istenek kedveltjei kaptak helyet, szemben a keresztény pokol funkcióját ellátó Tartarossal. Gyakran nevezték a boldogok mezejének vagy elíziumi mezőknek is, mivel az itt lakók gond és baj nélkül éltek, és sohasem éreztek fáradságot, éhséget vagy szomjúságot. Az ókorban úgy gondolták, hogy a világ nyugati peremén helyezkedik el.

[*Debreczeni levél*]

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

Egyetlen, Kölcseytől származó autográf sora ismert, vö. *GrammSzőjegy*.

KELETKEZÉS:

Keltetetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSOK:

–

MEGJEGYZÉSEK:

A *Felelet* 1815-ben a cím helyén az „Édes Öcsém Uram!” megszólítás szerepel, a szerzőpáros levelezésben viszont többször és következetesen „Debreczeni levélként” említődik ez a szöveg; a címadásban a szerzői megnevezést érvényesítettük. A levél eredetileg nem rendelkezett aláírással, az „X. Y. a’ Debretzeni Grammatikának egyik Szerzője” vélhetően a sajtó alá rendező, Bilkei Pap Ferencről származik (vö. MEGJELENÉS), aki nem alkotott fiktív nevet, de itt rögzítette a levélíró önmagáról tett kijelentését, miszerint ő a DebrGramm egyik szerzője. A levél stílusa, modora, jónéhány kitétele komoly ellenérzéseket váltott ki Debreczenben, Kölcsey egykori kollégiumában és tanárai között. Kölcsey Ferenc írta Szemere Pálhoz (Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés* I. 466.):

„Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen olly dűhvel haragusznak, a’ milly örömmel azt a’ Váradiaik olvasták? Azok a’ Calvin’ gonosz fiai talán nem is gyúladtak volna fel, ’s nem rázattak volna-ki Indolentiájokból, ha ezek a’ Róma’ sorsosi nem mutatták volna örömököt ’s a’ megtámadó én nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéjinek egyikén közönségesen kelt-ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a’ madárnak – –, ’s ez az Ember, ki két évvel ezelőtt engem arra kért, hogy tanítványi’ számára Aesthetikát írjak, most maga fogott tollat, hogy velem bajt vívjon. Hagyján! mert a’ mint mondja a’ **csúcsos szelesek’** tanítójok, a’ mi kardúnkat sem fűzfából faragták.”

MAGYARÁZATOK:

előljáró levelét – Értsd: előszavát. A levélíró megjegyzései ide vonatkoznak: *Mondolat. Vezérszó.* ([1]–17. Hiv: [1]–2.): „GYAKRAN szenelőm mellett téptem bajuszomat, ’s mintegy az álom’ bódult kórjait látni kényszerítettén, szemeimet két izmos ököllel dörgölém. Gyakran egy agtölgy

lábánál térdekre bukva le, olvasám a' szent Homérnak Könyveiben Lyturgiám' Szakát: 's majd legforróbb Képzeményim is megfagytak; majd Lelkem magasabb erőkkel dagadozván, bátorító felfejtődzetek kiszittettek, 's – kedvem jött fellépni a' pállya futói közzé: ne hogy mulékony nevemet felejtésbejutás leplezze, 's tétlen renyhességemért még salápolva fogjon valaha a' gyalázat járomfája alá hajtani. Gyakran életfekvésemnek előtudásával kedvszeszszenésem ellensúlyban állván, sőt néha azt fellyülmérvén, nem ugyan a' passiók' lángolása, hanem a' fájdalom' mérge fel-felriadt Lelkemből vádló panaszokat lihegzett ki."

az én személyem vétetődött Satyra alávaló tárgyúl – vö. MEGJEGYZÉSEK

C. C. Sallustius – Caius *Sallustius* Crispus (Kr. e. 86 k.–35 k.) római politikus és történetíró.

honestum otiumot – Értsd: 'tisztos visszavonultság'; [lat.] *honestum otium*: tisztesség; békés élet. A kifejezés Cicerónak Titus Pomponius Atticushoz (Kr. e. 110–32.) intézett levele nyomán vált híressé: „engem a becsvágy hivatal utáni buzgólkodásra, téged egy másik, semmivel sem gáncsolandóbb megfontolás a tisztos visszavonultságra vezetett”, *Epistulae ad Atticum*, I, 17, 5f. Kazinczy fordításában: *C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái* (1836). Lásd még: Kazinczy Ferenc: *Recenzió Himfy szerelmei-ről* [Erdélyi Muzéum 1814, I. füzet]: „A Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; pedig itt éppen ez csinál mindent. Ezek sokkal csendesebb, nem oly olvadó tűzben vagynak írva. Ezek is szerelemnek epigrammái, ezek is erotikus εἰδύλλιον-ok; mind a két nevet nem a mostani értelmében vévén a szónak, hanem a görögben; s a mi éneklőnk szituációját – az első Könyvben ugyan mint oly ifjúét, aki kedvese birtoka után eped, a másodikban mint azét a boldog emberét és férjét, aki a szeretetre legméltóbb asszonyt és a sallustiusi *honestum otiumot* már magáénak mondhatja – lírai formában adják elő.”

szemelóm mellett – szemelő: tűzhely, kandalló (Balaton melléki szó) CzF. Berzsenyi Dániel *Horátz* c. versében: „Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel: / Gerjeszd a szemelőt, tölts poharadba bort, / Villogjon fejedem balzsamomos kenet, / Mellyet Bengala napja főz.”

Csak hogy én nem tépem bajuszomat, mint az Öcsém Uram' Poétája vagy Bölcse – A *Mondolat* első bekezdése Berzsenyi Dániel költészetét parodizálja, így a megjegyzés rá vonatkozik. A *Mondolat* leginkább a *Horátz* és a *Levéltöredék barátnémhoz* című versek alapján konstruálja meg a szemelője mellett, agg tölgy lábainál bajuszát tépkedő, mélézó Poétát:

„[...] Lefestem szüretem estvéli óráit,

Ha már cselédimet nyugodni eresztem,

És csak alig hallom a vígság lármáit,

Agg diófám alatt tüzemet gerjesztem.

Leplembe burkolva könyökemre dülök,
 Kanócom pislogó lángjait szemlélem,
 A képzelet égi álmába merülök,

S egy szebb lelki világ szent óráit élem. [...]"

mint p. o. a' Borgaiak – Értsd: mint például a borgai pipák. Möller János könyvének (*Az Európai Manufaktúrák és Fabrikák Mester Műveik*. Pesten, 1818) *Agyag pipa fabrikák* című fejezetében azt írja, hogy „Magyarországban is sok jó pipák készítettnek. Híresek és kapósak voltak ennek előtte a Gitzei széles szájú veres pipák, a Debreczeni makra-pipák, és Erdélyből Borgóról hozott borgai fekete pipák. Most az Azari és Podrecsányi pipák vannak leginkább kedvességben. Tsak a Debreczenben készítettettek száma egy milliónál többre tétetik.” (uo. 166.)

A' Makrákat noha Debreczeniek – Lásd még az előző jegyzetet. A pipa mérete a vagyoni helyzetet mutatta: minél nagyobb volt, annál gazdagabb volt az illető. Az úgynevezett makrapipa eredetileg cserépből készült; a legenda szerint egy debreceni pipakészítő készítette egy Makra nevű betyárnak, aki nem volt módos ember, de szerette volna, ha annak hiszik, ezért egy nagy méretű pipát készítettett, amibe viszonylag kevés dohány fért, mert alig van benne tűztér. Azóta ezt a pipát makra- vagy csalópipának nevezik. „A múlt század derekán és második felében Debreczenben több mint harmincfajta pipát készítettek, Ezek közül híres volt a nagy és hosszú fejjel, aránytalan rövid nyakkal készült »makrapipa« és a »tányéros pipa«. Az utóbbit széles »tányérral« látták el a nyakánál és a szájánál, amely szintén agyagból készült.” (Ecsedi István, *A debreceni cseréppipa*, Debrecen: 1932).

Madárnak a' maga fészkébe sz-ni illetlen – A saját fészkébe piszkító madár kapcsán lásd Kölcsey levelét Szemeréhez: „Tudod-e tehát, hogy Debreczenben és Álmosdon az Antimondolatért épen olly dűhvel haragusznak, a' milly örömmel azt a' Váradiaik olvasták? Azok a' Calvin' gonosz fiai talán nem is gyúladtak volna-fel, 's nem rázattak volna-ki Indolentiájokból, ha ezek a' Róma' sorsosi nem mutatták volna örömköt 's a' megtámadó én nem lettem volna. Prof. Ercsey leczkéjinek egyikén közönségesen kelt-ki ellenem, mert, úgy monda, nem szép a' madárnak – –, 's ez az Ember, ki két évvel ezelőtt engem arra kért, hogy tanítványi' számára Aesthetikát írjak, most maga fogott tollat, hogy velem bajt vívjon. Hagyján! mert a' mint mondja a' **csúcsos szelesek'** tanítójok, a' mi kardúnkat sem fűzfából faragták.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 466.) Lásd még: FOGADTATÁS, H. KISS 1896, *Egyvelges levelek*.

eszembe jut forog Sz. Dávid mondása – „Mert napjai életemnek Oly hirtelen elkelének, Mint a füst és a pára, És mint a tűzhely pora. Minden csontom úgy elszáradt, Szívem, mint a fű, elhervadt, Úgy, hogy az én ételemet, Elfelejttem kenyeremet.” (Szenczi Molnár Albert, *Mint az füst*

és az *pára*. Református énekeskönyv: 102. *Imádság Sion helyreállításáért*. Ötödik bűnbánati zsoltár. Genf, 1562.)

kedves könyvemet, *Epistolae obscurorum virorum* olvasgatni – Hivatkozott mű: [Ulrich von Hutten, Hermann von dem Busche, Crotus Rubianus]: *Epistolae Obscurorum Virorum*. Első megjelenés: Vol. I. [Heinrich Gran, Hagenau, 1515]; Vol. II. [Heinrich von Neuss, Köln 1515]. A több kiadást is megélt kétkötetes, latin nyelvű, a katolikus egyházat fricskázó satirikus munka címének jelentése szó szerint „sötét férfiak [alakok] levelei”, magyarul „névtelen levelek”. Lásd még: a következő jegyzeteket. „Almosdon az Öreg Csanádi az Epistolae Obscurorum említést vette maga ellen. Szegény Öreg! Ő azt hiszi talán, hogy Litteratori per nem eshetik-meg, ha csak az ő Werthes Ich-je is szóban nem forog, és mit tartozik pedig a’ Litterator tudni egy olly emberkéről, ki soha semmit nem írt, a’ nyelvet csak a’ Debreczeni Grammatika szerént ’s csak a’ Székelyhídi mellett magában vagy legfelebb az Iskola Mesterrel Ítéltette?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés* I. 466. Lásd még uo. 464. és 978.)

a munka sok tudósoké – Az *Epistolae Obscurorum Virorum* olyan többszerzős munka, amely a szerzői nevek feltüntetése nélkül jelent meg, akár csak a Debreczeni Grammatika. Társszerzői voltak: *Ulrich von Hutten* (1488–1523) német humanista szerző, Luther és a reformáció híve, több más gúnyirat szerzője; *Crotus Rubianus* (1480 k.–1545 k.) német humanista, katolikus teológus, Luther és Hutten híve és barátja; *Hermann von dem Busche* (1468–1534) német humanista tudós, a retorika és a poétika professzora Lipcsében.

Debreczeni Grammaticánk – Hivatkozott mű: *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn A’ Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betűivel. 1795. A munka „Debreczeni Grammatika” néven vált közkeletűen ismertté. Lásd még: *LaistromDebrGramm*, MAGYARÁZATOK.

grammatizálódni – Kölcsey Szemere Pálhoz: „[...] fogunk felette philologizálni, vagy hogy a’ Debreczeni Grammatikussal szolljak: *grammatizálódni*.” (Cseke, 1815. október 15. Vö. MM4 *Levelezés* I. 436.)

Longum iter per praecepta breve per Exempla – Helyesen: „Homines amplius oculis, quam auribus credunt: longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla.” Az idézet forrása: Lucius Annaeus Seneca, *Erkölcsei levelek* (Epistulae morales), I. 6., 5. Az idézet fordítása: „Az emberek inkább hisznek a szemüknek, mint a fülüknek: hosszú az út a szabályokon át, rövid és hatékony a példákon keresztül.”

a’ Passiva forma – Lásd *Terminológiai szótár*.

tszonka ígéről szóló sorokat – Vö. *DebrGramm*

filozofiai Distinctiók – [lat.] *distinctio*: különbség

a' mi Gramaticánkából ezen sor – Vö. *DebrGramm*

a' köznép így construálta volna – [lat.] *constructio*: szerkesztés, felépítés. Itt: így alkotta volna.

A' mi Ornata Syntaxisunk – azaz fogalmazástan. Itt még: dicső mondattanunk. [lat.] *ornatus*: dísz, díszítés; [gör.] *syntaxis*: *mondattan*, a szavak szószerkezetekké és mondatokká kapcsolódásának szabályait írja le. *Syntaxis Ornata*:

Előljáró-beszédünkből – Vö. *DebrGramm*

Imhol egy periodus – [lat.] *comma*: vessző; [lat.] *semicolon*: pontos vessző; [lat.] *punctum*: pont

a' Deák Nyelvet – *deák* a. m. latin

Gramaticánkat másodszor is kinyomtattam a' Magyar tanuló ifjuság' számára – Lásd: *Magyar Grammatika*, mely főképpen a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íródott. Debreczenbenn, 1808.

az Orthographia a' Paradigmák a' mi Principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva – Értsd: a helyesírási példák a mi alapelveink szerint vannak meghatározva és kidolgozva; [gör.] *ortográfia*: helyesírás; [gör.] *paradigma*: Itt: példák; [lat.] *principium*: elv, alapelv.

példánkat presso pede követik – [lat.] *presso pede*: gyors lábbal; Itt értsd: nyomon követik

mustrául – [lat.] *mustra*: minta

Juhaikat beszéddel vagy írással térengethessék – Értsd: a debreceni teológián végzett fiatal tiszteletesek a híveiket taníthassák.

Examenben – [lat.] *examen*: vizsga.

Summáját – [lat.] *summa*: tartalom, foglalat, összegzés

holmi veres compactioju Magyar Románokat akar olvasni – Értsd: magyar nyelvű ponyvaregényeket; [lat.] *compactio*: összerakás, egyesítés; bekötött könyv. A kötés színjelzése alapján elképzelhető, hogy itt az ún. Rózsaszín Gyűjteményről van szó, amelynek korabeli népszerűségéről György Lajos azt jegyezte meg, hogy „az összes magyar gyűjteményeket végig kell járnia annak, ki az 1799–1803 között virágzó Rózsa-Szín Gyűjtemény tíz románját [...] meg akarja ismerni, s akkor is alig akad egy teljes példányra”. Lásd: GYÖRGY Lajos, „A magyar regény előzményei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 49, 2. füzet (1939): 101–122: 114.

Ennek ugyan már elejét vettük – A Debreceni Kollégium tiltotta a magyar nyelvű művek olvasását, lásd (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. június 25. Vö. MM4 *Levelezés I.* 14–15.): „Kivánnám én is, hogy az a' Stylus izleltetnék Debreczenben, kivált a' tanuló Ifjuság által, kinek kezéből a' gondviselők csaknem egy általában minden Magyar könyvet ki vesznek, mert úgy mondanak, mind Román [t. i. regény], 's azt tartják hogy olly ártalmas befojása van az Ifjúra, mint a' Parisi precieuse-kre a' Grand Cyrusnak, 's a Cleliának: mellyből a' lessz, hogy az Ifjuság hazai, 's más Nemzetek literaturája eránt tele van praeiudiciummokkal, megfojtódik

benne a' szépek érzése, mely leg gazdagabb forrása az immoralitásnak, 's azt a' ki Virgilius mellett a' mi Költőinkbe is gyönyörködni mér csufos nevekkel illeti. Én magam a' ki Togatus Deák nem lévén, mint egy külön szakasztodom ő tőlök csak igen kevés embernek merném írásaimat kivált Magyar Verseimet mutatni ne hogy mint már sokakat az ő szájkba csúfos nevezettel Poétának nevezzenek, a' mely nevet pedig csak Guarini szégyenlhetett.”

Exemplar vitii imitabile – [lat.] *Decipit exemplar vitii imitabile: quodsi pallerem casu, biberent exsanguie cuminum.*” Az idézet forrása: Horatius, I. Ep. 19, 17-18. Magyar fordításban: „Póru jár, ki csupán a hibát lesi el. Ha esetleg / arcszinem épp halavány, ők sápasztó levet isznak.” Urbán Eszter Fordítása, vö. HORATIUS 1961, 540–543. Horatius episztolája a servum pecusokról, azaz az utánzókról (epigon) szól.

még Csokonaiban is – tsend kegy: kurtítás, rövidítés: kegyelemből. Csokonainál példa erre. Lásd még: *A' szókurtításról.*

Horvát Ádám' gyönyörű verse – Lásd: *Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé* [kézirat dalgűjtemény, 1813.] 240. *Ad formám Dábár, Sós András módjára.* „Gyalogolni kurta farkú paripa körme tetején, / Akit meg nem bir a lába, Járjon a fején. / Komámasszony félrecepta paszomántos kontyát, / Ölbe hordja cigányasszony sikitó porontyát. / Oda neki, ha bevette, majd ki is okádja: / Förödjünk meg komámasszony, elég nagy a kádja.” A vers ‘Gyalogolni-lovagolni kurta farkú paripa körme tetején’ kezdettel is terjedt. Nem meglepő, írja Csörsz Rumen István, hogy a *Felelet* 1815 még Pálóczi életében mint a nyakatekert, „nyelvgyötrő” metrika reprezentánsát idézi. „A gúnyirat szerzői viszont mintha nem ismerték volna a dallamot: eltorzított cezúrákkal közölték a verset, holott a Strassburger első sorai eredetileg 8+8-as és 8+5-ös osztásúak, tehát éppenséggel nem idegenek a magyar poézistól...” (CSÖRSZ 2011, 338.)

Márjás – A *máriás garas* (németül: *Mariengroschen*) a 16–19. század során vert alsó-szász pénzérme volt, és eredetileg a gyermek Jézust tartó Szűzanya szerepelt az érméken. Magyarországon a 18–19. sz.-ban, I. Lipót és V. Ferdinánd uralkodása alatt verették. Később az ezüsthúszasok neve volt Máriás.

Debretzeni Magyar Komédiások – Az első színházi előadást 1795-ben Kelemen László színtársulata tartotta Debrecenben. A Wesselényi Miklós Nemzeti Játékszín társulatának első előadása a mai Megyeháza helyén, a Fejér Lóhoz címzett fogadó szekérszínében emelt színpadon volt 1798. augusztus 11-én. A társulat 1807-ben Wesselényi Miklós rendeletére Pozsonyba ment, és magával vitt minden felszerelést. 1810-ben ebből a társaságból alakult meg az első színtársulat, és 14 évig maradt együtt. (Lásd: *A debreceni színháztörténet* [1866–1974]. 1976.) Lásd még: *Högyész Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ, MAGYARÁZATOK.*

Ditserem az eszet a' ki feltalalta – a *csend* = Dugonics; *kegy* = Dugonics, Lásd: TOLNAI 1929, NyúSz. Lásd még: *A' szókurtitásról*.

természeti hangszó – Lásd *Terminológiai szótár*.

akár mit mondjon a' Philologia – itt: nyelvtudomány

abstractum szavak elsőbb eredetűek mint a' természeti hangszavak – Lásd még: *Jegyzések Jenisch*.

a' Debretzeni Gramatikának egyik Szerzője – Az aláírás a szerkesztőtől származik, lásd még: MEGJELENÉS.

Högyési Högyész Máté
BOHÓGYI GEDEONHOZ

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Almosd, 1814. december 22. Vö. MM4 *Levelezés* I. 360.

„A’ telet hogy fogom tölteni, nem tudom, de tavasztol fogva egy leszek Szathmár Vármegyében azok közül, kik ott nem gyakran jelennek-meg: az olvasgató gazdák közül. És íme! Magam is ki fogok az epistola ellen kelni. ’S megmutatom, hogy az én nevem ne álljon a’ Högyesz’ válaszában hijába:

– hát Detrich, Kölcsey hol vagy?

csak az átkozott válasz Író azzal a’ gonosz német nevüvel ne tett volna egy sorba!”

A szerzőség tekintetében Szemere Pál egy megjegyzése is fogódzót nyújt: „Nem gyógyultál e még ki a’ grammatomaniából? Vagy ismét a’ költés lelke foglalt el? Vagy talán a’ nyári együtt létünk lebeg előtted, ’s poetai episztolában akarod kiönteni az édes, és téged mint engem is nevetésre vonzó történetecskéket?” (Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2. MM4 *Levelezés* I. 344–345.) A poétai episztolára vonatkozó megjegyzés egyértelműen a *Felelet* keletkezésére utal, egész pontosan arra, hogy ily módon és formában örökíti meg Kölcsey a péceli baráti együttlét eseményeit is. Mindebből adódik az a következtetés, hogy a *Felelet* egyetlen poétai episztoláját Kölcseynek tulajdonítsuk.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSMŰ:

[Mándy Imre]: Máté-Szalkai HÖGYÉSZ MÁTÉ Válasza a’ Poétai episztolára. Költt Szatthmár Vármegyéből 1811-dik Esztendőben. Nyomtatott Nagy-Károlyban. [1813]

MEGJEGYZÉSEK:

A forrásszöveg 1811-ben íródott, válaszul Kazinczy Vitkovics-episztolájára, de nyomtatásban csak 1813-ban jelent meg. A forrásszöveg szerzője *Mándy Imre*, Mándy Pál Szatmár vármegye alszolgabírájának fia volt. Kazinczy levelezett is Mándy Imrével (Széphalom, 1814. március 8. Vö. KazLev XI. 271–272.); egy másik ellenepisztola, a Högyészként aláírt munkácsi keltezésű levél

szerzője azonban Izsák Sámuel alispán volt, amint az Kölcsey közléséből tudható: „Itt a’ poétai epistolát még sem felejthetik. A’ minap [Nagy]Szekeresen voltam Vi[ce]Ispán Izsák [Sámuel] Úrnál, ’s tőle tudom, hogy a’ Hőgyész’ Válaszának Írója Mándi Imre Úr volt, mostani V[ice]Fiscalis. A’ Munkácsi hosszú levél pedig Ő tőle magától került. Ez e’ szerént bizonyos. Az a Vi[ce]Ispán Úr egy valóban derék ember, csak az a’ kár, hogy az Epistolán ők is többet értettek, mint kellett volna. O Rabener, Rabener! ([lásd]. az esküvésről szóló Praefatiót”. (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Nagykároly, 1815. május 30. Vö. MM4 *Levelezés I.* 380.) Ismereteink szerint Kölcsey közölte először Kazinczyval az ellene írt paszkvillust (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. május 22. Vö. MM4 *Levelezés I.* 180.):

„Ezen ide zárt Brochűrt is Tót ajándékozta, nem tudom ha látta-e már Uram Bátyám, nekem sok okom van hinni, hogy nem látta. Innen láthatja Uram Bátyám miért neveztek a poétai epistolát pasquillusnak?

Tiszánk magyar dalt még önn gyermekétől

Nem halla.

Ez a’ pasquillus. Mert én megtanultam a’ múlt télen, hogy Szathmárban minden ember poétának tartja magát.

Kitől jött legyen a’ válasz? nem mondhatom meg bizonyosan, csak egyet kérdek. Nem emlékezik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debreczenben, a’ fejrőlóban nem volt-e látogatására Szathmár Vármegyéből vagy Izsák Samuel a’ mostani Subst[itutionalis]. V[ice]Ispán, vagy másvalaki? ’s ha Uram Bátyámnak az emlékezet segédjére kél, úgy meg lesz fejtve a’ titok. Többet az epistolára írt válaszról nem írok még két jegyzeten kívül.

1. Már a’ Dieta alatt [1811] ezen munka készen volt [a megjelenés dátuma: 1813].

2. Pag. 11. Scholion. Izsák Gáspár a V[ice]Ispán testvér’ bátyja volt Fő Sz[olga] biró. Gáspár Pál Borhídon Szathmár mellett volt Fő Notarius. Kiss Aront nem ismerem. Szabó András ez bizonyosan a’ Kis Szekeresi Pap, hol V[ice]Ispán Izsák Úr lakik ott híres versíró. Dettrich, egy ilyen nevű Cancellistát tudok Károlban. Kölcsey nem tudom nehá Bátyám István-e volt F[ő] Szolga Biró, vagy az Öcsém Mihály ki egyszer Izsák V[ice]Ispán rendeléséből (ezen Úr mellett volt a’ Dieta alatt Patvarista) Ötvös V[ice]Ispán neve napjára verseket írtt, külömbben írni nem szokott. Magamra nem is gondolkozom mert nem vagyok a’ kedveltek sorában.”

A rövidített és átszerkesztett forrásszöveg Vitkovics-episztolára tett utalásai a *Mondolat* 1813-ra lettek átírva; mindez jórészt a forrásszöveg ellenkező értelmű újraközlése. A *Jegyzetek a’ Versekről* alában a „tudálékosan” beszélő jegyzetíró hivatkozásai Mátyási Józseféra emlékeztetnek, elsősorban az általa is sokat és kedvtelve hivatkozott Pomey-jegyzetek miatt. (Lásd még ott.) Az első sor: *Semminél több valami.*

Kölcsey ezzel az episztolájával személyesen is bekapcsolódott a Kazinczy Ferenc és Isaák Sámuel, illetve a szatmári nemesek 1811 óta húzódó konfliktusába, aminek élete végéig kiható következményei voltak, lásd még: FOGADTATÁS, H. KISS 1896, *Egyvelges levelek*.

A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ MŰ SZÖVEGE²

<p>[Mándy Imre]: Máté-Szalkai / HÖGYÉSZ MÁTÉ /Válaszsa /a' / Poëtai episztolára. Nagyvárad, 1811, [1813] (Szövegközlés: MÁNDY 1813)³</p>	<p>Kazinczy Ferenc: Vitkovics episztola, 1811 (Szövegközlés: KAZINCZY 2018)</p>
<p>An, si quiss atro dente me petiverit; Inultus, út, felbo, puer? Horat. in cass.sev.</p> <p>A' mikor itt e' tér Szatthmári Megyénk' kebelének Északi szegletiben, – melyet sűrű Ligetekkel, 'S Híves Berkekkel zöld Erdők bé-kanyarítanak, És a' hol a' Nap fel-költtéről lanyha folyással Hömpölyög a' Túrnak vize, rákkal, 's rakva halakkal, Ballagván le-felé az Avasnak Bérczei közzül, 'S A' Szatthmári Megyét Ugotsától árka hasítván; – Szinte mikor, mondom, hímes kertem' közepében, Hol karikába rakott sugár Jegenyéim az Égig 'S Fellegekig fel-emeltt fővel strázsálva felettem, Állnak, – mellyeknek derekát a' gyenge Borostyány Szép zöld karjaival sok ezerszer öelve szorittya; – E' Jegenyék' közepében a' Mú'sák' tiszteletére Oltár képe gyanánt szenteltt Lúgosomnak alatta, – Hol tsak, csendesség, és ártatlan gyönyörűség Mulatóz, a' pompás Kastélyt, 's Palotát oda hagyván, – Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve, Olvasnám a' Homer' munkáját, mellyel örök hirt, 'S Tiszteletet szerzett, 's azt ujja, meg ujja csudálván, Képzeletem szintén magamon túl volna ragadva: Hirtelen a' fejemet tekeríttem jobb fele; – hát ott Eggy hó-szín bíbor, patyolat köntösbe meg-állott Aszszonyi szépségen meg-akad szemem; el-hülemedttem E' remek Alkotmányt gyönyörű testébe tsudálván. Rendbe szedem magamat; 's egygy tiszteletes köszönettel Ekként szóllítám meg ezen jeles angyali Képet: Hát te ki vagy? kérlek! – Te talám leszel Égi Valóság? Mert deli termeted, és formád, 's mozgásod, – az a' nagy Méltóság, mellyel birsz, – címerez Isteniséget? – E' kérdésem után vidámon el-mosolyodva, így felel e' Szépség, és így magyarázta magát-ki: «Máté-Szalkai Högyész Máté drága Barátom!» (Hogy nevemen nevezett, azt el-hülemedve tsudáltam; Hát jut eszembe, hogy ő lehet Isten, 's mindenedet tud.) «A' mikoron bennem képzelttél Isteni Léttel; Bátran el-hiheted, hogy nem tsaltt vélekedésed; Hogy ha pedig nevémet kívánod tudni, ki legyek?</p>	<p>Komám uramnak ott fenn rossz napot Csinála az, akit egykor oly mohón Tett volt felévé; s a szegény öreg - Mín kaptak össze, könnyen képzeled - Kínjában egybe gyűjti fellegeit, S eldurcúlt barna vad szemöldökével Int, hogy szakadjanak. Szakadnak ők, Míntha a Deukalion s Pyrrhája népét Most másod ízben volna előlni kedvök. A csattogónak lángoló nyilai Felettem egymást úzve hulltanak. De Jupiter kiméli híveit, S csak a gonoszt sújtja és a vakmerőt; S baj s sérelem nélkül beérkezém, S szállást fogék a Szürke-ló szügyében. A város utcáit mint elborítá A szörnyű itélet árja; nem különben Folyt az, mint amidőn az Ung vizeit Szókére festi a Mármaros sara. Én ablakaimból néztem a veszélyt, Mely barmot és a bűzás sok szekér Gubába burkolt bús gazdáit érte Jön a cseléd. „Egy nem-tudom-ki akarna...” „Vásáros? úr?” „Sem egy, sem más.” „Ereszd be.” Belép. Píslongok. Bojtos pipaszár S sallangos kostök... „Kit keressz, uram?” „Én? téged!” „Nincs szerencsém...” „Várva vártam Rég óta az órát, mely engem hazánkknak Legérdemesb és legdicősobb fia Szemléletére méltóztatni fog.” - (Mint aki titkos csínyán rajta veszt, Úgy borzadék meg, s a hőség kiverit) S a fejével egyet billent, de a derek Hajolni nem tanúlt. - „Humillimus! S szabad tudakolni érdemes nevét?” „Högyészi Högyész Máté, alázatos S legkisebb szolgád, leghűbb tisztelőd.”</p>

² A szövegek közötti intenzív párbeszéd miatt a forrásszöveg közlése mellett indokoltnak látjuk a Kazinczy-episztola párhuzamos közlését is. A MÁNDY 1813 szövegében **vastaggal** a szó szerinti átvételeket, **aláhúzással** a nem szó szerinti átvételeket jelöltük.

³ Közli még: Váczy János, vö. KazLev X. 545–552.

Én a' *Fáma* vagyok: származttam az Isteni vérből.
 Esméred é **Mercurt, 's Irist, az Olimpí Lakóknak**
 Gyors Követit, kikkel vagyok én egy Ágbeli Testvér;
 Léttem öröktől van; – voltam, leszek, 's el-sem enyészek;
 Kelleme, és az örökk Ifjúság nyomba követnek;
 Minden helybe jelen vagyok, és mindenbe hatok bé;
 Most a' holott a' Nap fel-kél, gyors szárnyaim által,
 És a' hová nyugoszik, szaporán egy perczbe repülök;
 Majd a' jégbe fagyott Északról Délfele tűnök;
 Itt mi esett, meg amott, azt már más helyre repítem.
 Most, ha nekem tettszik, fel-hágok az Ég' menyezetre,
 Ott a' Csillagokat bé-futkosom, és az Olimpust;
 Majd le-botsátkozom a' földnek színére; meg onnan
 A' Tengerbe hatok, 's be-kerengem messze határit;
 Sőt a' **Stiksz, Flegeton, Kotzit, és a' Lethe** vizén is
 Tul megyek a' **Káron vén révész Csónaka nélkül;**
Orfeus, és Telemák Uti-Társaim, és Követőim;
A' Plútó' szomorú gyász országába mi történt,
A' Titzius' kinnyát, Zizifusnak nagy veszedelmét,
A' Danaus' Házát, hogy bünteti vétkek örökre;
Hát a' rettenetes Geriont, hogy, 's mint zabolázzák
A' Stiksz, és Flegeton, 's a' Lethe Folyó-vizek egygütt;
Tantalus a' tele-kád vízben ajakig noha fördik,
'S Kapdos az almához, mely hőmpölyög, és fut előlle,
Még is az Éhséggel, szomjúság gyötri szünetlen. – –
Mind ezeket hírül viszem a' földön Lakozóknak.»

A' mikor így [!] ezeket le-beszéllé Fáma szelíden;
 Ismét szólítám, 's ezt kértem tőle továbbá:
 Oh! Te remek Szépség! gyönyörű Alak! Angyali Fáma!
 Jóllehet e' kérdés méltán terhedre lehetne;
 Válaszodat még is méltóztass meg ne tagadni:
 Valld meg mely czélből magadat hozzám meg-aláztad?
 'S Engemet itt e' homály sűrű köd-leptte **Zugolyban**
Lappangó Mu'sák szeretőjét, 's tiszta Barátytát
 Vallyon mért keresel, 's mely okból látogatál meg?
 Szíves kérdésem hallván így Fáma felelt rá:
 «Tégedet én csak ez egy czélből keresélek emitt fel,
 (Futva pedig) hogy azon közelebb nap-fényre botsájtott
 Híres **Episztolát** veled is **Hőgyészi** közöljem;
 Mellyet is a' Tudományba merültt **Széphalmi Poéta**
 A' minap elmés rajzolatokkal, meg-remekelve
 Mu'sa-**Barátyjának** szenteltt vala **Vitkovits Urnak**», –
E' szavakat hallván a' kívánság' tüze lobbant,
Egy jeles írónknak nagy eszét remekébe tsudálni, –
Add ide oh kérlek! nosza add ide Fáma! remekjét,
A' Tudomány' mezején olaj-ágakat, és koszorút nyertt
Tudós Polgárnak; hadd fussak rajta keresztül. –
 Esmerem én őtet, volt egykor látni szerentsém,
 «A' mikoron fogadott szállást a' szűrke szűgyében.
 Haj! de az esméret, még a' maga zsenge korában
 Vajmi sokamba került! Mert szinte midőn epekedve
 – – – Várva vártam / Rég ólta az órát, mély engem'
Hazánknak
 Leg érdemesebb, és leg dütsőbb Fija'
 Szemléletire méltóztatni fog.
 Leg kissebb szolgálát, – leg hübb Tisztelet: –
 Akkor Tolvajnak ravaszul képzelve, ki-űzttek,
 Öklözttek, verttek, 's ártatlan rugttak, ütöttek. –
 Szíves kérésem Fámánál tellyesedést nyertt;
 Mert az *Episztolát* tüstént ide nyújtani kezdé,
 Mellyet elő-keresett hó-szín keze, gyöngy-kebeléből. –
 Által-adá; buzgó heves indulattal öleltem

„S lakása?” „Máté-Szalka”. – Széket ad
 Cselédem, és kifordul. Ültetem.
 Nem ül. – „Elállhatok s örömmel állok.”
 Töröm magam, mint kezdjem a beszédet,
 S tárgyától mely fortéllal vonjam el.
 „S az úr is a vásárra?” ... „Sőt nekem
 Nemesbek vágyásaim; tudósainkat
 Ohajtom látni, kik gyakorta nagy
 Seregben szoktak itten megjelenni.”
 „A Nyírben terme jól a búza, rozs?”
 „Nem szinte rosszúl. Közülök sokakkal
 Font össze már a legszorosb barátság;
 S örvendtenek nekem, mint én nekik.
 Ez szerencse, mely most ér, került.
 De végre megvan! Látlak s lángomat...”
 „Nagyítva látni másnak érdemét
 A tévedésnek egyik szép neme;
 S ez a szerény érzés a gyöngö kort
 Leginkább ékesíti. Gondolom,
 Szatmár ismerni fogja annak becsét,
 Kit e szokatlan érdem fényesít.
 Szolgálász, uram?” „Nem! én magamnak élek.”
 „Szép! és igen rút együtt! Arra just
 Csak az kap, aki másnak éle már.
 S hidd, aki másnak él, magának él.”
 „S az gáncsol-e, kinek példája véd?”
 „Igaz lehetne gáncsom, bár talán
 A vétkes példa kárhozzatna is.
 A férfikor legelső éveiben
 Megtettem amit kelle, s ment vagyok;
 Hajló koromban illő megpihennem.”
 „Ravaszkodol, de nem mégy semmire;
 Mint Antaeuscht kapá fel Herculesch,
 Úgy kap karom fel messzére a neked
 S nekem nem honni föld al-gondjaitól.
 Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*
 Elrettenék Energumenusom
 Képétől és hangjától. Jaj szegény
 Bordáimnak, Antaeussá ha tesz!
 Mondám, s főt hajték a *Pittor* előtt.
 A rettenés feloldja a néma nyelvet,
 S hazudni, s hízelkedni megtanít.
 Nem tudtam eddig: illő, tudjam én is.
 „S poeta az ur?” ezt kértem. „Pásztoraink
 Mondják; de nekik hinni nem merek.”
 „Oh szép! igen szép!” Úgy Szatmár ködéből,
 Melyben Sylvester óta volt, kikél.
 Tiszánk magyar dalt még ön gyermekétől
 Nem halla; mert Szabó, Gvadányi, Földi
 Vendégek voltak széleink; s az Agis
 Dallója rég elhagyta Bercelet.
 Le lesz törülve e szenny majd általad,
 S büszkén fog árkán a zengő szaladni.
 Ha nem veszed bántásnak: kit vevel
 Vezérül a szép pályán? Rajnis-e
 Peldányod és Szabó? Dayka-e s Virág?
 Rettenve gördült rám ismét szeme,
 S elhallgaték. „Mi baj? nem értelek;
 Szólj!” – fútt, s törölte gyuladt homlokát.
 „Mi baj? nem értlek; szólj!” „De hát neked?
 Sarkasmusch-e mind írva, mind beszédben,
 Leginkább kedvelt tónusod?” „Hogyan?”

Én is ezen módot, melyben az *Episztola*-munkát,
Mint különös remeket lehetett olvasni szerentsém. –
Mind a' Hely, az hol költt, mind a' Tüdös Ki-adónak
Nagy neve mindjárt ígérttek csak csupa szépet,
El-ragadót, be-hatót, fellengőst, és remek elmét. –
Azt kapván, a' Homér' munkáját félre le-tettem. –

A' mint vizsgálám, hát látom *Episztola* czimje:
A' Szép-Halmon költt, és hogy szóll *Vitkovits* Urnak;
A' kit is a' minap egy *Flautának* tett szava nagyvá. –
A' sorokon hogy odább, meg odább ballagva haladnék,
Hát már kezdetiben egy olly Tárty ötle szemembe,
Melybe meg-ütözttem, 's méltán is meg-hülemedtem:
Sallangós Kostök, Bojtos Pipa-szár vala e' Tárty;
Borzadván fejemet csóválttam, 's vertt ki a' hőség. –
A' bámulás közt e' gondolat ötle fejembe:
Hát ugyan a' Szép-Halmi Poétát illy alacsony tárty
Bántja? vagy egy Ki-adót foglalhat el illy kis üress pont? –
Sallangós Kostök, Bojtos Pipa-szár! mit akartok?
Mert, hiszem, ám *Hőgyész*, füst-gombalyagokkal enyelgő
Orra bajúszsza körül ritkán temjénezik: – így hát
Hoszsú Sallangós Kostök, Bojtos Pipa szárral, –
Bár betsesek legyenek, *Hőgyésznek* még se Baráti.
Ujjra tovább menvén, csupa *Szarcaszuszra* találtam;
'S a' mint sorjainak tövises mezejére ki-érttem;
Hát a' Bokrok közt sokakat veszek észre seregben –
Jéh! mit akarnak azok? 's valyon mi okon sereglenek?
Kik legyenek? mi bajok? Fámától végire járok; Mely kérdésem után
nekem illy választ ada Fáma:

«Ott a' Böltseknek van minden Chaóssza,
Vagnak Mu'sák is, Vad Mu'sák, 's csalfa Poéták. –
Ládd ott a' ki röhög, 's a' szór szalat hasogattya,
Momusnak nevezik, mellette Demokritus ott van,
Még most is katzag, és hahotál a' gyáva világon;
Ennek utánna pedig pityeregve Heraclitus ott sir,
Könnye csorog, kesereg, s búsul a' kába világon;
Látod amaz Hordót, mely hömpölyög erre 's amarra?
A' Korinthusi Bölts Diogenes kutorog abban.
Ládd amaz Archimedes sarkát meg-vetve, miképpen
Küszködik a földet helyéből hogy ki-taszítsa ?
A' vén Szokrates is köztök böltselkedik – és a'
Lúgos Kantától még most is a' homloka nedves.
Kodrus is ott vagon egy nagy hírű Fűzfa-Poéta;
Sorba pirulva kerül a' lárvás, 's csalfa Batillus; –
Ennek utánna következik im a' púpos Esópus;
Ott vagon a' Betsület marczongó Zoil is együtt,
Kantsal nézéssel, Szatyrussal mint critizálnak,
Es mind a' kettő görtsöt keres a' sima kákán.
Vagnak hát Böltsék, vagnak Fél-Böltsek ezek közt. –
Kik galyibát kereső székben vetekedve, röhögnek.»
Én pedig így felelek a' szép Fámának ezekre:
Éjj! a' Böltséktől takarodjunk, 's hagyjuk-el őket;
Mert vélek egy Tálból nem jó leszsz enni Cseresznyét;
Sorba tovább inkább mennyünk az *Episztola* rendin: –
— — — «'S Poéta az Ur ? 's a: t. 's a' t.
Oh szép! igen szép! ugy *Szatthmár ködéből*,
Melyben Szilveszter öltta vóltt, ki-kél;
Tiszánk Magyar Dalit még ön gyermekétől
Nem hallá ; mert Szabó, Gvadányi, Földi
Vendégek vólttak szélein, 's az AgiszszDallója
rég' el-hagyta Berzelet;

„Vagy engemet van kedved öldökölni?”
„Hogyan?” „Hogyan s hogyan! És még *hogyan*
Azon felül! Szólj úgy, ahogy magyarnak
Magyarhoz illik; *egy* akolban állunk...”
„Uram, nem értem e neheztelést.
Megvallom: a kedv szesszenései
S játékos hangja, mely simongva karcol
Kedvesb előttem, mint az a komolyság,
Mely latra tézsi gondosan szavát,
S szökellést adni fél a gondolatnak.
De én csak ott enyelgek, ahol illő,
És ahol értenek: biztos barátim
Kedvezve túrik dévajságimat.
Hol kell, nálamnál senki nem komolyb.”
„És mégis azt a négyet példaképpen?...”
„Mit? hogy?” „Hisz azt magyarnak... Nem hiszem.
Ingerlesz!” - Csak most értém a bolondot.
Kilökjem? Ah! de folytatá beszédét. -
„Magyarnak én azt ismerem, s csak azt,
S nem senkit, senkit! mint azt, akinek
Szép nyelve nincsen elkeverve mással,
Ki nem szorúl a vendég maszlagára,
Kenőcsöt utál, s gondolatjait
Tisztán s tekervény nélkül mondja ki;
Magát a nyelv urának nem hiszi,
Nem szab törvényt és új szót nem farag,
De a régít érti s tiszteli a szokást;
Úgy ír ahogy beszél - egyszerűval; aki
Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg.”
„S ezek szerint a négy?...” „Rossz verselő!”
„Én őket jóknak néztem, bár közöttünk
Nem lettek, és nem nőttek s nem maradtak.”
Tüzem lohadt, s az álnokságok atyja,
A vén csábító, aki én utánam,
Amint tudod, hol egy, hol más alakban
Kísértve kullog, azt sугá tanácsul,
Hogy a legénykének vetnék csapatot.
S én, aki hű tanácsnokom hiába
Nem szoktam súgni hagyni, teljesítém. -
„Engedsz egy kérdést?” így ki-tasztá. „Parancsolj!”
„Midőn beléptél, engem a haza
Fő nem-tudom-mijének mondogattál.
Minek tekint az engem, akinek
Rosz író ez a négy? fejtsd meg titkodat!”
„Mindig kötődöl! S azt hiszed talán,
Hogy én nem értem, hogy magasztalásaid,
Melyekkel rólok írva szólsz, döfések?
Való gyanánt azt csak Mihók veszi.
Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal,
S hogy annál gyilkosabb legyen csapásod,
S szándékidat ne sejtsek; lopva szűrsz.”
Magszégényülve rogytam össze, s nem volt
Eróm elfedni a döbbenést. Azonban
Egy nagy rakás vers asztalomra hág.
Hol vette, nem tudom. Gyors forgatással,
Szaladt el rajta végig, s „Itt van!” ügymond:
„Reá találtam: ennek nyújtsd figyelmed.”
»Az istenek nagy gyűlést hirdetének
A Szengellér hegyén, s Árpád királyunk
A nemzet íróit mind bémutatta.
Jobbra a poéták, balra a prózaisták
Fogának helyt, és íme Diespiter

*Le leszz Törülve a' szenny majd általad ;
Büszkén fog árkan a' zengő szaladni» 's a' t.*
A' mikor e' sorokon haladok tűnődve keresztül;
Csak meg hökkenek, és a' vér fel forra eremben.
Fel kapom a' pennám, hogy majd boszszúra ki-szállok;
És hogy ezen fojtós mérgét, méreggel ölöm-meg.
Mert hiszem a' vagy nem méltán haragudni lehetne
Mindenikünknek azon: mikor a' Szatthmári Megyének
Lantosit a' Szép-Halmi Poétánk sújtva gyalázza?
'S A' szent Pimpláról le-taszítván kergeti félre?

Sőt magyaros Fijait veri, öklözi, rúgja, botozza:
Tsak, hogy *Táncz-Mestert* nints jádzani kedvek előtte, –
És az *igaz Szívet* nem *csifra ruhába* takarják? –
Mondani vaktában, sőt hírre Világba ki adni,
Hogy *Szatthmár* nem szült Vers-írókat, se Poétát,
«*S' önnön gyermekétől Tiszta még nem hallá Magyar Dalit*
Hirtelen ítélet: lehet egy ládába arany, 's gyöngy
Rejtve, ha nem tudod is, ha tudod pedig, árt ki-tagadni,
Hát ugyan egy sziklás Bérczrő' állítani mernéd,
Hogy sem arany, sem ezüst értzet gyomrába ne rejtisen;
Hát ugyan egy Tenger' partnak ha felette meg-állnál,
«Nem terem e' gyöngyöb» – mered azt el-mondani rólla?
Nem. — No tehát ne. itéld, de elébb fenekét tapogasd meg.
Hogy pedig e' Szennyből, melyben Szilveszter evétől [!]
Lenni erőssíté Szatthmárt, és régi kódéből

Gyenge tehetségű Mu'sám is emelni siessen; –
Az **Helikon' tetején nőtt, 's öszve-szedett Violákkal,
Mellyeket a' rejtek fenekéről öszve-keresttem,**

Mennj-el képemben Fámám tisztelni K**yt. –
Mind ezek itt kórok, de találkoznak remekebbek;
Mert remekelni tanultt Vers-írók itt nevedkedtek;
Mind ez előtt, mind most e' vidékről ki-kerültek. –
Itten ezen sűrű híves Berkek' kebelében –
A' két *Czérje'ket* táplálta Minerva tejével; –
János – Kodrusnak ki-botsájtta Versbe szerelmét,
A Tudósok előtt, a' mely köz helybe-hágyást nyertt;
A' Testvére *Mihály* a' Test-őrző Nemesek közt,
Az *Heloiz'*, 's *Abeláld'* [!] esetét köz-fényre botsájtta;
így több munkát is Magyarul Versekbe adott-ki.
Hát! e' Korbéli Vers-íróit hogy ha tekintjük;
Kiknek is érdemivel Szatthmár méltán ditselkedhet? –
Itt lakik egy koszorús Lantos, ki sok érdemes Odát
Római nyelvre csináltt, a' Horác'z' Testvére *Hanullik* [!];
Itt *Tsaak Gáspár*, kit Kalliopé maga kedveli;
Szírmay. 's a' Fija *György* Mu'sák nevedék követője;
Itt van *Gáspár Pál*, a' Gyarmati *Kézj*, *Kiss Áron*,
Hát a' *Mártonokai* nem Szatthmár szülte Hazánknak?
Hát te *Szabó András*, hát *Dettrich*, *Kölcsey* hol vagy?
Mándyak, és többek, – kiknek hever a' neve ködben;
És munkáikat a' moly rágja, 's emészti fogával;
Vagy pedig a' rejtek'-fenekén pók rá vona sátort;
Minthogy Verseiket nintszen fitogatni szokások;
Vagy maga mérséklés meg-tartóztattya ki-adni.
Még te is itt lakozol, szívem tiszteltté Barátom!
Isaak Sámuelem! ki vagy a' Mnemozúne sajáttya; –
A' kit az álhatatos szív, 's a' Szép Lelki-tehetség,

A' Virtus, – Jóság, – a' köz-szeretet, meg az Érdem, –
A' nagy VÉCSEY' (kedvelt Fő'-Ispánnya Megyénknek)
Bólts kormányá alatt, – *Eötvös* hív Theseusoddal, –
(Kiknek is **Érdemit a' Maradék énekleni fogja.**)

Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,
Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!
Előjön a szakállas ,Régiokról',
Futásnak indul, s ím - orrára esik!
Előkerül köszvényes lábain
Sylvester, futni kezd, s - orrára esik!
Előkerül Tinódi jó Sebestyén,
Büdöslik a bortól, s - orrára esik!
Fut Pesti Gábor is, s - orrára esik!
Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
Halad, szökik, s ah, most! - orrára esik!
Így Szenci-Molnár, és Filiczkiye;
Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
Így a szegény Beniczki uram, s azok,
Kik a poétai krónikában élnek.
De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
Dókáját ölbe fogja, s megszalad,
A szem sem éri, s nézd, - a tárgy övé!
S lett s nőtt s maradt! - ezt zengi Jupiter,
És Jupiterrel a Gellér hegye!«,
„Bizony szép! mondhatom; már ez bizony szép!
Kegyetlenül szép! S mind a költemény,
Mind a kidolgozás! S a vers kecses!” -
Taréja nőttön nőtt az emberemnek;
De mint gyakorlott mester, tetteté. -
„S ím, itt Pázmánról!” monda „kérlek, halld ezt:
»Hogy Pázmán magyarul alkalmasint tuda,
Tekintsd, hol született, s többé nem lesz csuda.
Szülte volna Eger, Győr, Sopron, Pécs, Buda,
Úgy szólana, mint szól síp mellett a duda.
De minthogy az a táj szülte nemzetünknek,
Mely szűz birtokában vagyon szép nyelvünknek,
S fel nem vette rongyát irhás zsellérünknek:
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek.«,
”Hogy téged a gonosz...” mondam magamban.
De ím nyílik ajtóm, s a cseléd jelenti,
Hogy Pipszem érkezik; nem lél szobát,
S vendégem lenni vágy. „Ez kelle!” mondam;
Hadd jőjön; ő most kétszeres Apollóm!
„Ismeri az úr Dessewffyt? Ő Virágnak
Dühödt barátja, s érte botra kél.
Tréfálni a gróffal...” „Gro-óf?” „De gróf! s barátiért
Botot nem kímél. Jó lesz elszelelni.”
Az én emberkém kapja verseit,
S szalad, s ajtóban Pipszembe botlik.
Sikoltva megy a grádicsnak s lefordul.
Tolvajnak véli minden; öklözik,
Rugják, ütök, verik. De ő kiált:
„Köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk maradt meg!”

*

Barátom, egy szót, egy okost! Elég
Volt eddig dévajkodni; van határ
Mindenben. - Valld meg: mint zengett fülednek
Ez a köztünk lett, nőtt és maradt?
Oh! ird könyvedbe, s mondd el reggelenkint,
És amidőn az álom ágyba csal,
Hogy téged a kettős hegy berceitől
Hőgyészi Hőgyész Máté tiltva tart.
Haszontalan! te nem levél köztünk,
S Szemerével, vélem s kedves Kölcseymmel
Mételytelen mezőkön nem legesz.
Egernek nőttél szűk patakja mellett;

Bátor ezen Megye Fő-Tisztes Székjére emelttek; –
 Mellyen ezer-gondok Te körülted epszttve csatáznak:
 A' Thémis baja közt még sem futod, unva, Apollót. –
 Nyisd-meg rejtekidet; 's a' Pindusi Hegy' tetejéről
 Általad öszve szedett gyönyörű Ró'sáidat add-ki:
 És köz-fényre botsásd; közelebb hagyd, lássa K**y,
 Hogy csak ugyan most is vágnak Szatthmárba Poéták.
 Mind ezeket hallván, így szóllott Fáma továbbá:
 «Van, van okod, Hógyész, hogy bosszonkoda neheztelj;
 A' mikoron Szatthmár' fíjait le-gyalázta K**y;
 És Vers-Szerzőit nevetésre ki-tenni akartta.
 Én, ki, pedig, be-hatok minden titkok' fenekébe, –
 Esmerem a' Szatthmár sűrű fellegbe, homályba
 Élő Mu'sáit, 's azokat mind nagyra betsülöm;
 Sőt meg-kérni fogom majd a' Mnemozüne Leányit,
 Hogy Parnasszusi szép Ró'sákból, és Violákból,
 Myrtusból, és még Laurusból, zöld Olaj-ágból,
 Fűzzenek ők **koszorút**, mely homlokokat be-kerítse.
 'S Én magam, Érdemeket méltó ditséreteikkel,
 Tündér-szárnyaimon a' csillagos Égbe repítem.
 Kedves Mátékám! te azért haragod sebes árját
 'S Tolladat is szüntesd, mellyet bosszulni kapái-fel:
 A' Tudományt szerető Mu'sák' kedvelté Fijának
 Esméretlenség, nem rosz szív, – szültte hibáját.»
 Szép kérésed után haragom' heve Fáma lohad már. –
 Az heves érzések bennem mind meg-csilapodttak;
 A' nemes Indulat kész úgy is az engedelemre.

***

Nékem azomba az értelmem marad a' mi elébb volt:

*«Magyarnak én azt esmérem, csak azt,
 Nem senkít-senkít; mint azt a' kinek
 Szép nyelve még nints el-keverve mással;
 Ki nem szorul a' **Vendég' maszlagára;***

***Kenőtsőt** utál, 's gondolatyait*

Tisztán, 's tekervény nélkül mondgya-ki;

Magát a' Nyelv' Urának nem hiszi;

Szükségtelen Törvényt, 's ujj szót nem farag,

Horácztól jól értvén, tiszteli a' szokást;»

A' Vers-Szerzőből nem tész ki-keresve Poétát;

Jó'séfből, Pipszet, Levelének Episztola címét;

Anch io Pittorét magyaros szemetére ki-hánnya;

És, ha Magyarnak akar magyarul versekbe beszélni:

Sem Görögöt, sem Olaszt nem szór akadéknak elejbe. –

Félbe-szakasztva szavunk, így zárta-be Fáma beszédét:

«Kedves Hógge'szem! ki vagy a' Mu'sák' szeretője!

Mind igaz a' mit elő-adogattál; – meg-hagyom én is;

Abba maradj, ha akarsz Helikon' tetejére fel-érni; –

Nem magadért írsz: – hát úgy irj, hogy mások is értsék; –

Én, ha nem értem ugyan, egye-meg Szerzője gyümölsét;

És ha nem érti az Eggyidejű; mint értse utánnad

A' Fijad és Unokád? – 'S Ha nem érti; ki tudja becsülni? –

A' Nap, a' Hold, a' **Csillag** is úgy tündöklök egészen,

Hogyha setét felleg nintsen be-borúlva előttök;

Szebb a' **Búza-szem** is, 's betesebb, ha kezdedbe piroslik;

Mint ha tokos, szemetes, vagy elébb dörzsölni-ki szükség.

Hát az arany, 's az ezüst nem szebb, mikor a' gyerek is meg-

Esméri fényéről? – mint még feketés korom őrzi? –

Dolgot azért Hó'gyészi, – ne szót – kergess; – de ha szó kell

Ujj; – szabad azt, – de tsak ám csinnyán tekerítve, faragni:

Né-hogy az Áll-szókkal – Nyelvünkéből maskara váljon. –

Fűszerezett eledelt szeretünk, szánk' ízinek ez jó;

Sőt Nyavalyákba segít, ha vagyon mértéke szereknek;

S atyád továbbad azt a bölcseséget,
 Melyet Cyrill és társa hirdete,
 Budai felének jött tanítani.
 Te léssz az első, kit később Horányink
 Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk
 Nyelvét, mint annak méltó gyermeke,
 Pápaynk tüzenél gyúlt szívvel szeretted;
 S feleid között az első, sőt korunkig
 Egyetlen voltál, aki azt műveléd.
 De elég *akarni?* Ah! meséidet,
 Melyekre Lessing is jávalva nézne,
 S epigrammaidat gúnyolva fogja
 Recenseálni Hógyész, s elbeszéli
 Hogy itt s ott, és emitt s amott, s tömérdek
 Más s más helyekben vétkeket követtél;
 Mert (amit sajnál) vétkekben születél! -
 A könyvcsinálást hagyj nekünk, s rohanj
 Rengő karokkal mátkád szép keblébe,
 S csókjaiddal hintsd el φοβεροτατω!

<p>Ugy de, ha csak sáfrány, bors, szegfű, paprika, gyömbér, Pézma, fahéj, Pomarants, Czitrom, – főtt egyyüvé? – már úgy Drága ugyan; de gyomor 's szájj nem köszönik-meg ez ételt. A' mi felettébb van, hiba az mindenben. – Ne légy hát Mértéken túl indulatos <i>Högyész</i> Barátom; Meg ne szaladjj, 's ne pirulj; ha talán az <i>Episztola</i> szurkál: A' <i>köszönés</i> nállunk nem mind egy forma; de a' Szív, És, 's Tudomány betsesek, ha gubába jönnek élőkbe is. Hol sok a' <i>hajtogatása deréknak</i>, igen kevés a' Szív: – Unttig elég, ha <i>Fejed meg-billent</i>; mászszor is úgy tégy. A' Szomszédot azomba tanuld esmérni; ne piszkáld Mig ki nem esméred azt; 's ne itélj vaktába felőlíé. És, ha szeret, 's ha betsül téged'; ne botozd-ki előlied: Tisztelet, és görtsös-bot nem jól hangzanak öszve. A' <i>Búzás Szekerén</i> némely nyitogatja Homérust; Sőt <i>kévék'1 tetején</i> láttam cziterázni Apollót; A' <i>Pán' sípja, ruhája</i> sem árt, köztünk ha furuglyál. * * *</p> <p>«Légy fel-emelt fővel te tehát Hó'gyészi, ne csüggedj. – Bár az Episztola bánt. – – – – Mert meg-kérni fogom nagy Apollót, és Mnemozünét: Sugja fülébe K**ynak, a' Szép-Halmi Lúgos közt: Hogy Szatthmárt, 's Fijait, ha nem esméri még – ne gyalazza, Árva Tiszánk' gyerekét a' Pindusról le-taszítván; Sőt Helikon' tetején Palotát ha magának emelt-fel: Hagyja lapulni-meg Ezt, egy kis Kalyibába az alján. – * *</p> <p>«<u>Én az episztolát, mikor a' levegőbe repülök,</u> <u>A' tudósok előtt a' Léthe' vizébe csapom-be.</u>» –</p>	
--	--

MAGYARÁZATOK:

Högyészi Högyész Máté – A Kazinczy Ferenc által alkotott figura a Szatmár vármegyei Mátészalka szülötte. (Lásd: Kazinczy Ferenc: *Poétai episztola Vitkovics Mihály úrhoz* [1811].) A *Tövisek és virágok* (1811) mellett Kazinczy eme külön füzetben megjelenő írása vezetett a *Mondolat* keletkezéséhez. Az episztolát Szatmár vármegye is rossz néven vette, és Mátészalkai Högyész Máté álnévvel válaszolt rá Mándy Imre 1811-ben, a Szatmár vármegyei nemességet érő célzott sértésként értékelve a „sötét” szellemű poéta Máté-Szalkai születését. Kazinczy előadásában, a *Felelet* 1815 megjelenését követően, így hangzott az episztola keletkezésének magyarázata, külön kiemelve benne az, hogy Isaák Sámuelnél is mentegette magát (Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. december 14. Vö. KazLev XIII. 334-335.): „Én a' Vitkovichhoz írt Epistolában egy bohót *teremtettem*, ki az én kedves hitem' sorsosainak, a' Kálvin János fijainak, esztelenségeket pengesse, *hogy csak Kalvinista tud magyarul*; 's minthogy ezt a' bohót *valahol* kelle születni hagynom, még pedig Debreczen táján, – Szatmárban születtetém. Szatmárra így jutottam:

Nevet kellvén neki adnom, féltem, hogy ha Ferencznek, Jánosnak, Istvánnak mondom, valamelly Ferencz, vagy János vagy István magára veszi; szokatlan nevet kerestem, 's a' *Máté* toltta magát előmbé, 's így az én bohóm *Máté* leve. A' Máté ismét *Máté Szalkára* emlékeztetett, 's hogy a' keresztnév *motiválva* legyen, ezt adtam neki lakóul. – Kijőve Epistolám, 's egész Szatmár tűzbe

jött. Egy egész sereg méne az Onkeledhez felpanaszolni, hogy Kazinczy az Ó Excja Vármegyéjén melly mocskot ejte.

A' Fő Ispán Kázmérba írt a' leányának, 's éreztette velem, hogy neki tettem fáj. Kimentém magam a' Fő Ispánnál, 's írtam V. Ispán Isaak Sámuel barátomnak, hogy értsék meg a' poetai tréfát; az én bohóm nem portrait, hanem képzelés teremtése; bohót minden föld terem, miért ne tehát Szatmár is? [...] Nem használa. Megfelelt reá valaki idomtalan hexameterekben, de hogy Calvin Jánost hitte az Isten' legigazabb Prófétájának, megtetszik onnan, hogy az Epistola szót kétvagy három helyben Epistolának (cum accentu super o) veszi.”

A Hőgyész-ügy és annak alapszituációja, a *Szürke Ló* nevű vendégfogadóban („a szürke ló szügyében”) lefolyt találkozó a *Mondolat* 1813 *Vezérszójában* (a név pedig a *Szótárban*) is felbukkan: „A' minap egy tudós Hazánkfiát, kit a' végzés tőlem messze eltola, 's kit régebbsen számláltam Barátim közé – látni mentem. Komám Uram kinnyában felleget gyűjt, de hive én – sérelem nélkül beérkezvén: szállást fogék a' szürkeló' szügyében. Alig léptem ki szekeremből, midőn kezem gyengéd szorítással szorúlt meg, 's – Barátom ölelésemre szökött. Píslongok – »vár vatsorám, közbeese ő, szármára duskát fogok veled itatni ma!« 's parantsolólag befülezett házához. Kisded körében szólhatván itt Barátinak, elébb némely félretsapással emlitté: hogy utolsó együtt-létünk olta két gyermekeit elvesztette; 's testvérje is, míg Begyeskedjével a' Templombilints leköthette volna, az ágyugömbök' halálsujtási közt Liptse alatt elhullott. – Utóbb Tudományos ötletekre térvén a' szó: egy rakás Iramat egyszerre az asztalra hág, – mellynek egyik Füzetében magát a' Mondolat is találá. Ő láttatá velem a' darabot elsőben, mellynek pillagó ketseit éh szemekkel faldoztam; mind eddig tudatomtól tündérített Irójának pedig dühödt Barátja lettem.” A Szürke Lóban törtéteknek valóságos esemény szolgált alapul. Az ellenepisztola szerzőjét kutatva Kölcsey a következőket írta Kazinczynak: „Nem emlékezik-e Uram Bátyám, hogy egyszer Debreczenben, a' fejrőlóban nem volt-e látogatására Szathmár Vármegyéből vagy Izsák Samuel a' mostani Subst[itutionalis]. V[ice]Ispán, vagy másvalaki? 's ha Uram Bátyámnak az emlékezet segédjére kél, úgy meg lesz fejtve a' titok.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. május 22. MM4 *Levelezés I.* 180.) Ugyan később Kölcsey, ahogyan már említettük, 1815 májusában, a nagykárolyi megyegyűlés után, ahol tudomásunk szerint első ízben vett részt vármegyei birtokos nemesként, Izsák Sámuel közlése alapján Mándy Imrét nevesítette az ellenepisztola szerzőjeként (vö. MM4 *Levelezés I.* 380.), de eme levele mégis arra enged következtetni, hogy Kazinczy fiktív episztolája valós találkozáson alapult, amelynek résztvevői Kazinczy Ferenc és Izsák Sámuel alispán voltak a debreceni Fejér Ló vendégfogadóban. Így sokkal inkább érthető a Szatmár vármegyei kálvinista urak felháborodása, mivel azok vezetője (alispánja és szellemi vezére) állt Hőgyész kitalált alakja mögött. Kölcsey ugyanakkor a Kazinczy-

ellenes episztola szerzőjét is Izsák Sámuelben jelöli meg, akinek későbbi személyes közlése ennek ugyan ellentmond, de mégsem oszlatja el azt a gyanút, miszerint Mándy Imre az alispán alügyészeként (vicefiskális) csupán a nevét adta az írásműhöz. A debreceni Fejér Ló fogadó bedeszakázott szekérszínében 1798-tól működő játékszín 1811 áprilisában másodszor is leégett, ezt követően már nem építették újra. (Lásd erről: KERÉNYI Ferenc (szerk.), *A vándorszínészet a Nemzeti Színházig*. Magyar Levelestár. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.) Lásd még: [Debrecezeni levél], MAGYARÁZATOK: *Debreczeni Magyar Komédiások*

mikoron Aurora piros szekerében Jött-fel az ég kapujin – vö. *Jegyzetek a versek alá: a Hőgyész jegyzeteit*

Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve, Olvasnám a' Homer' munkáját – vö. *Jegyzetek a versek alá*

Fáma Kis-Asszonyt – vö. *Jegyzetek a versek alá: a Hőgyész jegyzeteit*

Épistolát – [lat.] *epistola*: levél; költői levél. Értsd: Kazinczy Vitkovichhoz írt episztoláját, vö. még a *Hőgyész Hőgyész Máté* jegyzeteit.

Apoll maga – Apollo római isten, a görög Apollón megfelelője. Apollón Zeusz és Létó gyermeke volt a görög mitológiában, Artemisz ikertestvére. Több mindennek volt az istene, így a költészetnek, a jóslásnak, a zenének, a táncnak, általában a művészeteknek és az íjászatnak is. Apollón tüzes nyilai a napsugarakat jelképezték; gyakori jelzője volt a *Phoibosz*, azaz ragyogó, fénylő. Apollo a rómaiaknál napistenné vált, testvére Diana, a hold istennője, vö. még: *Jegyzetek a versek alá, Hőgyész* MAGYARÁZATOK.

Mercuriust és Iríst hozzam elő – *Mercurius* (a görög mitológiában: Hermész), a kereskedők, az utazók istene, de a szónokoké vagy a tolvajoké is; ő az istenek követe, s a holtak lelkét is ő kíséri az alvilágba. *Iris* (gör. Irisz), az istenek hirnöke, a szivárvány istennője.

Styx Flegeton Koczit és Lethe – A négy alvilági folyó a Sztüx (gyűlölt), a Phlegethón (égő), az Akherón (örömtelen) és a Kókütosz (jajgatás), átszelik a poklot, és óriási, szörnyű mocsárban egyesülnek. Hadész birodalmának folyója a Léthé, amely a feledés, és az Eridanosz, amely az emlékezés vize. (A „Koczit” írásmódját lásd még: Baróti Szabó Dávid, *Verskoszorú*, 1786, *Az halál elkerülhetetlenségéről*, 164–65.)

szomorú Cháron – *Kháron* az alvilági révész, aki ladikján átszállította a holtakat a Sztüx vizén. Fizetsége egy obolus, melyet a halottak ajkára raktak. Kháron élőket nem szállított át, kivéve Héraklészt, Orpheust, Aeneast, Théseust és Peirithoost.

Orfeus és Telemak uti társaim – *Orpheusz* az alvilágba utazott elveszett kedvese, Eurüdiké után; *Telemakhosz* apját, Odüsszeuszt keresve bolyongott a tengereken.

Plútónak gyász Országába' – *Plutó* (a görög mitológiában: Hádész), az alvilág istene, a holtak ura.

Titzius kínját, 's Sisiphus veszedelmét 'S a' Danaus házát – *Titzius* (Tityos; Titüosz) Gaia istennő óriás fia volt, akit Apollón és Artemisz öltek meg, mert bántalmazta anyjukat, Létót. Az ókori görög mitológia alakja az agyafúrt *Sziszüüphosz*, aki kifecsegte Zeusz egyik szerelmi kalandját, ezért büntetésül arra ítélték, hogy örök időkre hiábavaló erőfeszítéseket tegyen egy hatalmas kősziklát egy dombra felgörgetve, ahonnét az folyton visszagurul. *Danaosz* a görög mitológiában ötven leánynak volt az apja.

rettenetes Geriont – *Héraklész* az ókori görög mitológia hőse, tizenkét válogatott hőstettének egyike volt, tizedik munkájaként, hogy elvigye a mükénéi udvarba a Gorgó véreből született szörnyeteg, *Gérión* bíborszínű marhacsordáját Erütheia szigetéről. Gerüónnak három feje és három teste volt, amelyek derékban és az ágyéknál összenőttek, a comboknál szétválva, így hat lába volt.

Tantalus a' tele-kád vízben ajakig noha fürdik – A görög mitológiában Tantalosz, Zeusz fia, Phrügia királya ellopta az istenek eledelét, hogy megossa azt a halandókkal. Tolvajlása előtt lakomára hívta az olümposziakat, felszolgálva számukra feldarabolt fiát, Pelopszt. Tantalosz bűneiért örök szenvedésre ítélték az istenek: egy tó fölé hajló gyümölcsfa ágán lóg, örökös éhség és szomjúság gyötri, miközben a hullámok a derekáig, sőt néha az álláig érnek, de ha inni akarna, a víz visszahúzóódik előle.

sallangós Kostök bojtos pipaszárral – *kostök*: kos heréjéből készült, a pipadohányt tartalmazó zacskó; sallangós: díszített.

Sarcasmus – szarkazmus, maró, csípős gúny

gubába jönnek – Itt értsd: még ha parasztok, pásztorok hozzák is. A *guba* ősi népi viselet. A gyapjúszöttek anyagból készült kabátféle neve. A magyarok lakta területeken többfajta gubát készítettek. A sima guba vászonkötéses, fűrt nélkül szövött volt, amit Szatmár megyében *fűsült* guba néven neveztek. MNL

sok hajtogatása deréknek – tkp. hajlongás, meghunyászkodás

sásból 's nádból kitsinálva – azaz készítve

Drága Cusinjának – [fr.] *cousin*, a. m. unokaöcs; *cousine*: unokahúg; a *Mondolat* készítője unokahúgának, Zafyr Czenczinek ajánlotta művét. A Cousiném szóalak a *Mondolat* 1813 szótárában is szerepel, lásd ott.

meghülemedtem – Értsd: elhültem, elképedtem, megdermedtem.

A' Szenelő mellett bajuszát tépő, vala a' tárgy – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá*.

lakadalmi Poéta... nevek napjára köszönget – azaz alkalmi költő

ki miként Heraclitus ott sir – utalás Epheszoszi *Hérakleitosz* (kb. Kr. e. 535 – Kr. e. 475), preszókratikus görög filozófusra, akit a hagyomány „síró filozófus”-nak tekintett. Kölcsey jegyzeteit erről lásd: KFKiadatl., Heraclitus: 129–135. Hérakleitosz filozófiájának homályossága kapcsán Lucretiust idézi: „Hérakleitosz homályos beszéde révén híres, de inkább az üresfejűek, mint a komoly görögök közt, akik az igazságot keresik. Mert az ostobák jobban szeretnek és csodálnak minden olyan tanítást, amit nyakatekert szavak közt sejtene meg és azt tartják igaznak, ami kellemesen érinti a fülüket és hangzatosan van megszerkesztve.” (Uo. 354.)

tsuda szép Chronosticon – vö. *Mátyási jegyzet*

Anagrammát Készít – vö. *Mátyási jegyzet*

Sokrates – Szókratész (Kr. e. 469–399) ókori görög filozófus; lásd még a következő jegyzetet.

Lúgos kantától – *kanta*: kanna, korsó; utalás arra, hogy Szókratészt halálra ítélték, és egy méreggel teli poharat kellett kiinnia. A lúg (nátrium-hidroxid-oldat) töményebb változata súlyos, égésre emlékeztető tünetek okoz; régen gyakori volt a lúgkő lenyelésével, lúgos oldat megivásával elkövetett öngyilkosság.

Leoninusi versek És tsuda szép hímek készülnek – a leoninus rímes-időmértékes versforma; olyan disztichon, amelyben a verssor közepe rímel a verssor végével. Tágabb értelemben minden rímekkel ellátott antik időmértékes versforma. Lásd még: *Ráday verselés*. A 18–19. században a legnevezetesebb magyar alkalmazója *Gyöngyössi János* (1741–1818), *Édes Gergely* (1763–1847) és *Mátyási József* voltak. A *hímek* vélhetően egyszerűen csak díszet jelent. Ha a rímelésre vonatkozik, akkor hímrím (emelkedő, szökőrím). Akkor keletkezik, ha a verslábak erős ízén (arsisán) végződő sorok rímelenek egymással. A rímformához egy-egy sorzáró szótag egybecsengése is elegendő. Vö. *KIS MAGYAR VERSTAN*, 129.

É-vel megterhelt szekerekbe lebegnek – ironikus utalás Varjas János verselésére, róla lásd: *A' Satyrus a' Mondolat írójához*

Messze marad mindég a' vendég maszlagá tőlök – Vö. Kazinczy-Vitkovics 1811.: „Ki nem szorul a vendég' maszlagára”. A *maszlang* mérgező fűnövény, hatása erősebb a nadragulyánál is. Magvában és levelében daturin van, ettől bódító-mérgező. Már a friss, kellemetlen szagú és undorító ízű levelének kipárolgása is elszédíthet valakit. Ha valaki megeszti, elbódul tőle, őrjöng, sőt bele is hal.

Horáztot – Quintus *Horatius* Flaccus (Kr. e. 65. – Kr. e. 8.) ókori római költő magyaros neve

Jósefből Pipset, leveleknek epistola tzímet 'S anch io Pittorét magyaros szemetekre ki hányják – A *Pipsz* Dessewffy József (1771–1843), Kazinczy barátjának beceneve volt, aki szintén felbukkan a Vitkovics-episztolában (lásd még: *KazLev IX. 243.*). *Anch io sono pittore*: én is festő vagyok, azaz: én is foglalkozom a művészetekkel, magam is írogatok, festegetek. Állítólag

Correggio mondta egy Raffael-kép előtt. Szállóige lett belőle. Lásd még KAZINCZYVITK: „Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*”

pomarants 's tzitrom – narancs és citrom

Túdós 's Literátor jó Filologus 'S nagy Héró – vö. még: *Jegyzetek a versek alá.*

Itt a' hol bajuzsos költők és régi szakállas Honnosi – vö. még: *Jegyzetek a versek alá.*

Epigramma a' Mondolatra – ez tk. a MÁNDI 1813 utolsó sorának átírata: „»Én az episztolát, mikor a' levegőbe repülök, /A' tudósok előtt a' Léthe' vizébe csapom-be.«”

m. p. – [lat.] *manu propria*, (röv.) m. p.: aláírás, kézjegy, saját kezűleg.

Bohógyi Gedeonhoz.

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál és Kölcsey Ferenc (?)

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „A dunántúli levelet is írhatta, mert neki elég alkalmja volt megismerkedni a dunántúli nyelvjárással pápai diák korában.” (BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1815. július 28.

FORRÁSMŰ:

Dugonics András: *Etelka*. Irta Dugonics András Királyi Oktató. Második meg-jobbított ki-adás. Posonyban és Pesten Füstküti Landerer Mihály' költséggel és betőivel. 1791. (Lásd: DUGONICS 2002.) A szerzőpáros vélhetően ezt, a regény második kiadását használta, amelyben Dugonics már érvényesítette a szegedies tájszólást. A forrásműből csak a felhasznált szakaszokat közöljük a MAGYARÁZATOKnál.

MEGJEGYZÉSEK:

Ezt a szöveget bizonyosan felolvasták Kazinczynak 1814 októberében, Széphalmon: „Szemere és Kölcsei ketten csinálták ezt Péczelen; feljövén hozzám, elolvasták azt a' mi Dugonics' módjában vala írva, és eggy két más darabot; de még akkor a' munka első dolgozásban volt és a' Praefatio nélkül.” (Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. szeptember 15. Vö. KazLev XIII. 158. Kiemelés: O. Cs.) *Dugonics András* (1740–1818) piarista szerzetes, író, egyetemi tanár Szegeden született és ott is halt meg. Legismertebb munkája az *Etelka, egy igen ritka magyar kíséresszony Világas-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben* (Pozsony és Kassa, 1788; második, javított kiadása: Pozsony, Pest, 1791) című, a honfoglalás kori magyarság életét, szokásait bemutató regénye. *A Busongó Ámorhoz* hasonlóan a *Bohógyi Gedeonhoz* című szöveg is parodisztikus hatású centonak tekinthető. A Dugonics-regény modataiból alkotott levél beszélője kizárólag proverbiumokat használ szegedies dialektusban, amely a jellegzetes ö-ző tájszólással és a közmondások halmozásával válik komikussá. (A szegediek – „Zegeidiek” – regénybeli megnyilatkozását lásd: Dugonics, 2002, 255-56.) Rummy Károly recenziója dunántúlinak („transdanubien”) mondja ezt a nyelvjárást (vö. HALZ); Balassa József szintúgy, ebből

következtetve Szemere Pál szerzőségére, mivel neki „alkalma volt megismerkedni a dunántúli nyelvjárással pápai diák korában” (Lásd: A SZÖVEG SZERZŐJE).

Dugonics egész életén át gyűjtötte a közmondásokat; kéziratok gyűjtését később két kötetben bocsátották közre (*Példa beszédek és jeles mondások. Öszveszedte, és megvilágosította Dugonics András királyi oktató*. I, és II. rész. Szegeden, Nyomtattatott Grün Orbán' Betűivel 's Költségével. 1820.). Nem kizárható, hogy a szerzőpáros tudhatott Dugonics kéziratok gyűjtéséről is (vö. *Édes Öcsém Uram / Horvát Ádám' gyönyörű verse* c. jegyzet Pálóczi Horvát Ádám *Ötödfélszáz énekéről*; ez utóbbihoz lásd még: Horváth Ádám: *Köz Mondások és Hungarismusok* = Vö. KazLev XII. 530–532.). A szövegben számos proverbium elérésében Dugonics munkája adhat eligazítást.

Itt jegyezzük meg, hogy Kovács Pál munkája (*Kovács Pálnak magyar példa- és közmondásai*, Győr, 1794.) is a *Felelet* alapanyagául szolgáló, Helmecczitől kért könyvek listáján volt (vö. MM4 *Levelezés I.* 337.), amely végül nem került felhasználásra – a közmondásokban való beszéd paródiájához elégséges volt Dugonics regénye.

MAGYARÁZATOK:

Túróra Szarka – Idézet helye: DUGONICS 2002, *Etelka*, II. Könyv, Első szakasz, 187–188.: „[Etelka] hirtelen megállította könyveinek záporát. És, mint-ha nagy terhű kövét vetette volna-le vállairól; egészen meg-pihent, és nagy öröme fordult. Olly özöne lett pedig édes indulatainak: hogy (ki-törő erejével nem bírván) hirtelen Etelének szemébe tekintene, és vele e'-képpen nyájaskodna; sőt inkább enyelegne:

Túróra, Szarka, túróra! Van egy kevés szám-vetésem Kenddel. Ide szóra Leventá! – Most Én Tégedet a' Lúgba vetlek: és Szappan nélkül meg-moslak; tudod-é mivel? Sujokkal, ama' Tót Szappannyal. – Hát, T e Úr fi? úgy viseltél gondot az én levelemre: hogy, az még Rókának-is kezeibe juthatott? No! várrál! Szénnel írhatod a' Kürttőbe szerencsés napod', mellyben töllem más levelet vészel. De még az mind semmi. Meg-dögönyözlek annak idejében. E' szorgalmatlanságodért úgy meg-gyomrozlak: hogy még – – –

Midőn ezeket nagy örömeben el-hadarta Etelka; közelebb állott Etéléhez; és, annak vállára vetvén jobb kezét, így fejezte-bé örvendetes szavait:

Mind-az-által: nem bánom, édes Etelém: hogy azon Róka-koma meg-tudta Karjeli eredetedet. Leg-alább eleve észre-veheti: minő Bajnokkal kapott üstökbe; minő Magyar Vitézzel eszi Cseresnyéjét egy tálból ama' Tót-vakarcs. Mert Én le-ráztam immár nyakamról a' terhet, és kettőtök' vállaitokra tettem. Hála Istennek! Midőn Rókát, azon Epe-embert, gyomromból ki-

hántam; mintha újra születtem volna. Köszönöm jó tanácsodat, édes Etelém. Azt mondgyák (jól mondgyák, igazán-is mondgyák): hogy jó az okos ember a' háznál; ha bár egy csöp esze sin – –”
uracs – a. m. úrfi

Szür alatt pittyet – DUGONICS 2002, 113.: „De kik a' várban maradtanak; szürjök alatt csak hányogatták a' pittyeget.”

fészkestül tyukmonyastul – DUGONICS 2002, 270.: „Ezt el-végezvén, nem sok idő múlva, (egy Tyúkmonyának [tyúktojás] meg sültte után) ismét itt termene.”

szamba fontba – DUGONICS 2002, 24.: „Semmim egyebem a' böcsületemnél, és jó hírem'-nevemnél. Ugyan-azért: mindenkor fontba vettem indulataimat. Nem-is kapaszkodtam olly póczra, mellyről gyalázatommal le-hengeredtem volna.”

szilva lév – DUGONICS 2002, 32–33.: „Öttsének mind vakmerőségét meg-akarván dorgálni, mind okoskodásinak erőtlenségét meg-mutatni Etelka, kebeléhez szorította a' Gyermeket, és, minek-utána kis-száját meg-veregette, előbbeni beszédgyét így tromfolta-viszsa: Ugyan csak belekottyanál Szilva-lév, mint-ha téged borsolnának. Tudóssabb-is nyelved, mint fejed. Tehát még azt se tudad; hogy maga az arany, és gyémánt sokkal fényesebbek; ha kézben forgattatnak, és meg-símíttatnak? Látd: hogy tele vagy szóval, mint a' Duda széllel. Ha el-kezeded, annyit föcsögsz: hogy más böcsületes ember nem-is-locsoghat melletted. Nem láttad-é? szapora dara! mi-kép tündöklük édes Atyánknak rettentő Kardgya? Miért szebb ez a' te rozsdás Vaskódnál? Az-után:

Hát, ha ezen Öltözetem nem a' végre van: hogy szépnek tessék? hanem: hogy, kiféle legyek, meg-mutathassam? Már-akkor, Te üres malom! talán bé-nem-állaszsz a' folyó' derekára? Ugy véllem: hogy Te se szeretnéd úgy-annyira Nénédet; ha (némelly szegény leánzóknak alacson módgyokat követvén) elől-hátul kötényben járnék. Ne légy ez-után-is minden tálban kanál. Mások-is torkodba verhetik a' szavakat. Szép mondás a' Magyaroknál, 's-csak a' minapiban hallottam TOSO-vezérünkötől: ne szólly nyelvem, nem fáj fejem. Jól észre-vedd tehát: kivel, és miket beszélsz. Addig-is nyútózz, még a' lepled ér. Végtere: tanúlly Tinó, Ökör lesz belölled.”

üres malom – Dugonics 2002, 33.: „Hát, ha ezen Öltözetem nem a' végre van: hogy szépnek tessék? hanem: hogy, kiféle legyek, meg-mutathassam? Már-akkor, Te üres malom! talán bé-nem-állaszsz a' folyó' derekára?”

csirke – DUGONICS 2002, 57.: „Erre a' Fő-pap: Fújjon bár meleget, és hideget azon egy szájából OTTO, a' Szászok' Fejedelme. Uszíttsa reánk ama' Gyermekek-Királyt. De tudgya-meg: hogy a' csirke nem okosabb a' tyúknál. A' vén ökör-is bátrabban rakja lábát, mint a' fiatal tulok. Szoros lesz még ma-hólnap kapczája az eb-lábán jártt csalóka Királynának. Csak hagyán. Markában szakad a' vége mézes madzagának, ha annak idejében által vettyük az ebek' harminczadgyán.

Tudgya meg azt is: hogy a' mi kardunk sem füzfa. Ne tapsoljon a' Győzedelem előtt. Bár vígyázzon: ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét.”

mög adgyuk bélesét a'posztónak – DUGONICS 2002, 59.: „Melly szép dolog lesz látni, midőn ama' Menyek közt nyújtozó, kankóval takarózdó Félférj-fiak, a' Magyarok' dárdáinak eleibe fútván, magok magokat belé-pöczkölik, beléis nyársolják. Meg-adgyuk béllését a' posztónak. De meg-is szalasztyuk a' nad rágból térdig ki nyóltt lábakat. Meg-emlegetik ezek-is a' Magyarok' Istenét.”

terömni köll ám arra az embörnek, mint a' suba gallérnak – DUGONICS 2002, 110.: „Felele Uszubú: Uram! le-nem-ülök: mert soha nem állok ifiabb-koromban. De állva se mondasd-el velem ama' disznó történetet. Inkább szaladva beszéllem-el a' főrtelmes Nyúl-hadat! Bár eszembe se jutna ama' lanyha Nemzetség! Azon Ló körmű; Karika-lábú; Lőcs-kezű; Tök-fejú; Csacsi-fülű csuda teremtmények, ostoba csere-bogarak. Bár csak lelkes állatokra akadhattunk volna! De teremni köll az embereknek, mint a' Suba-gallérnak; nem penig idővel válni, mint a' lapos tetűnek.”

gatya főnékben szüve – DUGONICS 2002, 111.: „Midőn észre vették a' Tótok, hogy e' nem Kanász-játék; tüstént gatya-fenekébe a' szívek. Reszketett mind egygyike, mint a' kocsonnya.”

Próbáljon az Urats ujj szó nélkül a' tudákosságrul irni – *tudákosság* a. m. *mathesis*, azaz matematika. Utalás Dugonics András matematikusi műveire, lásd: Dugonics András, *A' tudákosságnak első könyve, mellyben foglaltatik a' bető-vetés (Algebra)* (Pesten: Landerer Mihály, 1784.); *A' tudákosságnak második könyve, mellyben foglaltatik a' föld-mérés (Geometria)* (Pesten: Landerer Mihály, 1784.); *A' tudákosságnak harmadik könyve: a' Három-szögellések (Trigonometria)* (Pozsonyban és Pesten: Füstküti Landerer Mihály, 1798.); *A' tudákosságnak negyedik könyve: a' Csúcsos szelések (Sectiones conicae)* (Pozsonyban és Pesten: Füstküti Landerer Mihály, 1798.). Lásd még: *Éppön az én tsutsos szelések-rül irtt munkámat olvasám*

búsul mint a' verömbe esött farkas – DUGONICS 2002, 111.: „Búsultak, mint a' verembe esett Farkasok, Az-után foháskodtak-is: mint a' kereke-törött Kocsisok.”

malacz – DUGONICS 2002, 112.: „De osztán azt-is javallotta Ose: hogy Katonáink' közé osszszuk a' serényebbeket. Meg érdemlenék a' Kóficz-emberek: hogy magok'-feleiktől verettessenek-agyon. De ezen tanácsának el-fogadását malacz-nyíró soha-napjára hagytam. Nem köllöttek a' hízlaltt deszkák; az élheterlen Lidérczek. Féltettem tőlök Magyar nyelvünket. Mert az övék felől azt hallám: hogy olly ragadós lenne, mint a' tót fene.”

Löpényt körestek – DUGONICS 2002, 206.: „Az ollyatén Fitty-firittyek, kik csellegő-bellegő Szarándokságokkal a' Levegőt meg-másolják; bizonyosan erkölcsükben-is csupa kavarékot tesznek. Szomjan isznak, és mohon zabálnak ott-kin, ugyan azért nem csuda, ha nem tisztán

laknak itthon. Gyakran a' Jó helyett, melyet kerestenek; a' nem Jóba botlanak, melyet észre-sevettenek. Az-az: hogy Szittyiai módra ki-mondgyam az Igazat: Lepényt kerestenek; Ló-kukóra találtak.”

mint az olajos korsó – DUGONICS 2002, 207.: „Még-is: ó-nékik áll föllyebb. ugy reá-tartyák magokat, mint olajos korsó az asztal közepin. Olly kevélyen sétálgatnak fel-'s-alá az úttzákon, valamint a' Kúnok' ebe a' csorva homokon. És, mintha át'-ugrották vólna a' száz tű' hosszát; az itthon maradt érdemes embereknek-is ők akarják meg-pödöríteni kajla bajuszszokat; ők magok hajtani a' Gönczöl' szekerét. Ki vagyok én vagyok. A' Biró' kocsissa nem kevélyebb nálok. A' balha-csípést; a' szúnyog-szúrás, a' légy-köpést alig szenvedhetik-el ama' Cseréből hozzánk ugrott Fülesek. Penig: ha jól meg fontolnák a' dolgot: nékik-is csak kettő az Orrok' luka, mint a' szegény ember' malaczcának. Nékik-is rendbe Sátorok, mint más köz-katonáinknak.”

Olly kevélyen sétálgatnak föl alá – Bálint Sándor kutatásai szerint a régi magyar nyelv homok jelentésben ismerte a csorvát, és a Dugonics följegyezte szegedi szólást idézi példaként: „Oly kevélyen sétálgatnak föl s alá a sikátorokon, valamint a kunok komondora a Csorvahomokon”. Lásd: KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* II. (Budapest: Akadémiai Kiadó. 1988), 432.

Éppön az én tsutsos szelésök-rül irtt munkámot olvasám – ti. a *képszeletről*, lásd még: *Próbáljon az Urats ujj szó nélkül a' tudákosságrul irni*

káposztás kertbe néző – DUGONICS 2002, 56–57.: „Mert most a' gondolattal vagyon Árpádunk: hogy, a' többieknek meg-gyomrosások után: meg-üstököli Lajost, hogy egy ujjal hozzádra, a' másikkal tüledre mutat. A' vízre vitt bennünket, az-után cserbe hagyott a' káposztás-kertbe-néző csalárdi. A' szeme sem áll Isten igazában. Nem is arra csap, a' merre néz.”

lóról számárra – DUGONICS 2002, 88.: „Sött: lóról számárra szállott a' szerencsétlen Zalán. Mert: Lehelnek Sípjával felgerjesztettévé a' Vitéz Magyarok, ötet-is azon Tartományából, mely a' Duna, és Tisza között szélessen, és hosszan el-terjedett; csak Zege, és Tétel közé szorongatták. Sött: nem sokára, ezen Birtokából-is; elsőben ugyan Zege, az-után Tételről is ki-hajtották; és éppen a' füstös Bolgárokig kergették.”

diófáig – DUGONICS 2002, 105.: „Mind-ezeket nagy örömmel hallván Világos; azt gondolá: hogy övé immár egészlen a' dió-fáig. Etelének titkos szerelméről semmit se kételkedvén; hoppot mondott, minek-előtte az árkot által-ugrotta. Végte: meg-kérdezte a' szeretetre-méltó Ifiat: mikor akarna fel-rándulni Budára: hogy a' Fejedelemnek kegyességét mennél hamarébb meg-köszönhetné? Ajánlotta ernyős szekerét; és, ha magával akarna utazni, szíves társaságát.”

gyékény – DUGONICS 2002, 108.: „Etelkának angyali esze mindenütt meg-akadályoztatta Világosnak igyekezeteit. Megsemis-alkhattak egy gyékényen egy mással.”

mint Bertók a Csíkban – DUGONICS 2002, 108.: „Meg-mutattya a’ következendő idő, ki nyert Etelében, mint valaha Bertók a’ csíkban. E’ két szék között szinte a’ földön maradt a’ szerencsétlen Etele.”

fonákul vöszí – DUGONICS 2002, 173.: „Ezeket vévén Hanzár; fel-háborodott Világos ellen, azt mondván: hogy ama’ ritka-fogú Eb-higygyének válogatva se vólnának igyenesek görbe-szavai. Hazudna mindég, mint a’ Kalmár. Semmi szerencséje soha az igaz mondáshoz. Ezeken felül: tele lenne irígységgel-is. Ugyan-azért: leány-társra ellen fonákul venné az inget, hidegen-is verné a’ vasat. Nem hitte légyen egy Titkos felől: hogy ezen fa bőcsőbe ringettetett Ebhendit (ki egy áttalyában ezret-is hazudna) úgy úton nem érhetne, mint a’ sánta kutyát: mivel, ama’ lepedős cigány, csak a’ szomszéd Sátorba se mehetne egy parányi igazzal. Maga néki akkor se hihetne; mikor alunna. Még álmában-is meszsze el-hagyítaná a’ nyár-fa sujkot. Még talán akkor-is hazudhatna: ha némán születetett vólna.”

medve bőrre – DUGONICS 2002, 121.: „Már ekkor Világos, Etelének nem csak illetődéséről, hanem heves szerelméről is gyanakodván, eleve ivott a’ Medve-bőrre.”

tzoki poharat – DUGONICS 2002, 150.: „Íme! midőn a’ véres Marsnak piros mezején fel-áldozza ifiúságát; az-után vénségére nem csak hogy nem kelletik; hanem végtére ki-is nevetetik. Akkoron itattyák meg vele a’ Czo-ki-poharat, midőn későre veszi magát észre: hogy mindég halni fáradozott, mintha faron-ülve meg-nem gebedhetett vólna.”

kuvasz – DUGONICS 2002, 110.: „Mái napiglan-is szégyenli a’ Magyarság azon gyalázatos nyulhadat. Meg-is-bántuk immár, pengig nem külömben: mint ama’ vén kuvasz, melly egyszerre kilenczet fiadzott.”

béka a deret – DUGONICS 2002, 171.: „Nagy nyargalással hajtott tehát Buda felé. Bánta Béka a’ deret. Szomorkodott-is egész úttában, nem külömben: mint az el-vertt Bika; avagy elrugdosott Mén-ló.”

hideg vötte legyek – DUGONICS 2002, 110.: „Számra nézve, annyin vóltanak, mint a’ kurta kutyák, avagy őszkor a’ hideg vette legyek.”

Jó szerdékre várják a’ matskát – Cz–F: *szerdék* (régies, népies): tej, különféle alakban (aludttej, félig megaludt tej, vajtartalmától megfosztott tej). Ez a proverbium a DUGONICS 2002-ben nem lelhető fel; a Cz–F a kifejezést Kölcséytől idézi.

tetű – DUGONICS 2002, 110.: „Hallottuk elsőben össze-röhögéseket a’ Bakonyi Erdőben. Mondám mindgyárt Ösének: venne magával egynehány Vitézeket; és látná-meg, mik porczognának a’ makon. Alig lépett-bé a’ sűrűbe; íme azok mindnyájan (mint tetűk a’ var alatt) el-halgattanak. Számra nézve, annyin vóltanak, mint a’ kurta kutyák, avagy őszkor a’ hideg vette legyek.”

nyárfán a levél – DUGONICS 2002, 175.: „Midőn Osztályába léptem; gyenge illetésekkel rebesgetvén Hárs-fájának húrjait, olly szerelmes énekeket dallott; hogy ocsmányabbakat soha nem hallottak tiszta füleim. Tüstént észre-vettem: hogy nem ok nélkül mozgott nyárfán a' levél. És; a' hol füstye lenne; ott kellene lenni a' tűznek-is. [...] Más e'-féle Szerelmes dolgokra-is vetemedtem, jól tudván: hogy a' forgács vágás nélkül nem esne.”

gomba – DUGONICS 2002, 176.: „Sajnálotta (a' leányra nézve) Gyulának fel-magasztaltatását. Bánta Etelenek-is (a' bokorból ugrott új emberkének; egy éjtszaka nevededett hitvány gombának) hirtelen Vezérségét.”

jeget evett – DUGONICS 2002, 192.: „Gyűlölik maga Katonái-is. Ezeknek minden falattyokat számba-adgya, fel-vetvén. Meg-olvassa (azt mondgyák) a' Víz-kortyokat-is. Sótt: a' szárazokra is fülel. A' Rákban fagygyút; az Ökörben ikrát; a' Szúnyogban hájat kerestet. Beszélik, kik közelebből ismérik: hogy még a' moslékotis más napra tartattya. – Ez-ellen indúlok; ha meg-engeded. Meg-engedd penig: mert meg-rakom Jeget-evett, Vízet ivott, Lapuval takaródzott Húgyos Labanczait. Fél-pofánkra: záb-fogunkra sem lesznek elegek.”

irosvajas Leventa – levente, bajnok; „Meg-dögönyözzük az írósvajas Vitézeket. Meg-borsollyuk az özsze-habartt, és fel-eresztett litty-lotty kotyvasztásokat.” DUGONICS 2002, 59.

bakot nyúz – DUGONICS 2002, 174.: „De ezek-is csak ugyan azon egy bakot nyúztanak.”

bolondok szemét – DUGONICS 2002, 56.: „Erre a' Fő-pap: Fújjon bár meleget, és hideget azon egy szájából OTTO, a' Szászok' Fejedelme. Uszíttsa reánk ama' GyermeK-Királyt. De tudgya-meg: hogy a' csirke nem okosabb a' tyúknál. A' vén ökör-is bátrabban rakja lábát, mint a' fiatal tulok. Szoros lesz még ma-hólnap kapczája az eb-lábán jártt csalóka Királynának. Csak hagyán. Markában szakad a' vége mézes madzagának, ha annak idejében által vettyük az ebek' harminczadgyán. Tudgya meg azt is: hogy a' mi kardunk sem füzfa. Ne tapsollyon a' Győzedelem előtt. Bár vigyázzon: ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét.”

zsákkal a magot – DUGONICS 2002, 115.: „Fel-is-akarta hirteleniben a' Vezérségre emelni; de Etele hathatós okokkal arra kérte: rekesztené-el egy kevéssé ezen kegyelmének árját; kézzel-is hintené inkább, mint zsákkal a' magot. Ne kívánná: hogy egy Tisztsegről a' másokra (mint valami Evet; egygyik ágról a' másokra) ugrana.”

disznó orra – DUGONICS 2002, 174.: „Bár a' Disznó' orrára se kötögetné az arany pereczet. Etelkának csak pusztá nézéseis ártalmára lehetne az ártatlanságnak. O, valamint a' szelíd Tyúk, hamar meg-lapúlna. Orizkedne Buda e' farkatlan Kígyótól. Csak korpa légyen; másutt-is kaphatni illy Ebet.”

számára sem tősznek – DUGONICS 2002, 207.: „De ezen tekergő Orbán-lelkek közül, egy Felekezet leg-inkább nevetségre méltó előttem. Ezek csak éppen azért kevélyek: mert külső

Országokban vóltanak. Mintha a' Csacsi azért érdemlené-meg a' bársony nyeret, mert meg-járta Tónát-Baranyát. 'S-mintha őket azért kellene nagyra böcsülnünk; mert a' Föld-mérésnek tudománya csupán a' lábokban vagyon, nem penig a' fejekben.'

sulyokkal ama' tót-szappannal – a mosósulyok mintegy kétarasznyi hosszú, téglalap alakú vagy felfelé szélesedő, nyeles lapátszerű, rendszerint keményfából faragott eszköz, amellyel a kilúgozott vásznat folyóvízben, tóban a mosószékre fektetve csapkodták, azaz sulykolták. (MNL)

mint egy Iskola Mester – Az iskolamester a latin magister scholae v. ludi magister kifejezés fordítása, a régi magyar nyelvben általában az iskolai oktató személyzet neve, majd különösen elemi iskolák tanítóinak népies megjelölése.

mög is akasztom tönögölét – Értsd: tengelyét.

szénnel irhatná az embör a' kürtökbe – Értsd: a kéménybe (kürt, kürtő).

tsorva homokon – lásd még: *Olly kevélyen sétálgatnak föl alá*

annyit nyer, mint Bertók a' zsikban – „Nyertt mint Bertók a' zsikban” (vö. PárizP, 173.).

fonákul vözi az ümögöt – Dugonicsnál: inget

itattyák vele a' tzoki poharat – Értsd: búcsúpoharat.

A' Lepe a' Mondolatos feje felett

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „valószínűleg a versek is Szemerétől valók...”
(BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 22.

FORRÁSMŰ:

Lukáts Miklós' Henye-Hivalkodásai. Pesten, Füstküti Landerer Mihály betűivel. 1800.

MEGJEGYZÉSEK:

Lukáts Miklósról lásd: *Jegyzetek a' Versek alá, A' Lepe: MAGYARÁZATOK*

MAGYARÁZATOK:

más Lepék Psyche, És Prometheusnak szép társaságában – a lepét lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A Lepe.* Psyche (a görög mitológiában *Ψυχή*) Erósz kedvese; nevének jelentése: lehelet, lélekzet, lélek; mint ilyen, Psyché az emberi lélek megszemélyesítője. *Prométheusz* a görög mitológia alakja; Zeusz azzal bízta meg Epimétheuszt és Prométheuszt, hogy teremtsenek a földet benépesítő élőlényeket; Prométheusz az istenek képmására az embert teremtette meg; később számukra lopta el az istenek tüzét az Olümposzról.

a' Lantosnak feje felett festve – Kazinczy: „a' görög lanttal (mellynek Psychéjét a' Poetai berek Vignéttjéről homlokom felett lebegteti) 's a' guitárral (Sonetto lantjával) az azt mutatja, hogy mind ezek nem a' Somogyi Gedeon agyából sütek.” (Kazinczy Ferenc Pápay Sámulenek, Széphalom, 1814. április 8. Vö. KazLev XI. 320.)

szebben zeng Appollon – Apollónt lásd még: *Hőgyész Máté Bobógyi Gedeonhoz: MAGYARÁZATOK*

A' Satyrus a' Mondolat írójához

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc és Szemere Pál (?) vagy Szemere Pál (?)

A *Jegyzetek a' Versek alá* a szöveg kapcsán többes számban fogalmaz: „így mekegtük ki.”

Balassa József Szemere Pált véli szerzőjének: „valószínűleg a versek is Szemerétől valók...”

(BALASSA 1913.)

KELETKEZÉS:

Pécel, 1814. július 26.

FORRÁSMŰ:

Varjas János: *Megtért embernek énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy nevezetlen ember Debreczenben* (1775); másodsor Kazinczy Ferenc adta ki a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című sorozatában (vö. I. Kötet, Pest, 1808.).

MEGJEGYZÉSEK:

Balassa József szerint „a Satyrus Varjas János e-ző verseit utánozza” (BALASSA 1913); Varjas Jánosról lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Satyrus*.

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:⁴

„Vétkezem, jéh! vétkes fészekben,
Vétkes test s vér lett kezdetem!
Elnézem teljes életem:
Ezer meg ezer esetekben,
Estem vétekben.
Mert vétkes lévén eredetem,
Egészen e sebes méreg
És fenénél fenébb féreg
Megvesztegette természetem,
Kesereghetem.
Természettel lellem értetlen
Eggyes fejem védelmére

---

⁴ A szövegrészlet Kazinczy kiadásából (I. Kötet, Pest, 1808.) való.

Kevély nem fél; és vesztére,
 Szentek Szentjéhez engedetlen
 És szeretetlen.
 Emlékezem, de keservesen,
 Mely feslett életet éltem!
 Vesztegettem és henyéltem
 Testemet neveltem kényesen,
 Érzem lelkesen.
 Ezek felett végtelen tettem,
 Mellyel szegény lelkem s testem
 Terheltetését kerestem;
 Kegyes lelkeket megsértettem;
 Észbe sem vettem.
 Ezekért rettegén lelkemben,
 Fel sem vethettem szememet:
 Kezemmel verem mellyemet.
 Nem lehet csendesség véremben,
 Szégyeltemben.”

MAGYARÁZATOK:

Engemet ketskembert – Dionüszosz félig ember, félig kecske alakú kísérőit voltak a szatírok, ennek gúnyos magyarítása a „kecskeember”. A kifejezést lásd még: *A' Busongó Amor*. MAGYARÁZATOK; lásd még „bakember”: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Satyrus*.

Jerke – fiatal (általában egy évesnél még kevesebb) nőstény juh vagy kecske, amelyik még nem ellett. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Satyrus*.

Eggy vén ember részeg fejjel – ti. Szilénosz, lásd még: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Satyrus*.

A' Szamár a' Mondolat írójához

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A cím alatt Homérosz *Ilíasz*ából származó görög nyelvű mottó Kölcseytől származhat: ő bizonyosan tudott görögül, fordította is az eposzt és a *Felelet* 1815 görög idézetei jellemzően tőle valók. A *Jegyzetek a' Versek alá*ban a szöveghez kapcsolódó jegyzetek közül a Cervantesre, Herderre és különösen a Tolliusra vonatkozóak is Kölcsey olvasmányaihoz kapcsolódnak (lásd ott, MAGYARÁZATOK)

KELETKEZÉS:

Keltezetlen: 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

FORRÁSMŰ:

Gyöngyössi János: A' KÉT MAGYAR HAZÁNAK NÉHAI FELSÉGES ANNYA', Ditsőséges MÁRIA THERÉZIA' PORÁHOZ BORÚLT SZOMORÚ TISTELETE. Mellyet Az Új-Tordai Templomban, e' Nagy Királyi Fel-ségnek áldott emlékezetére készítettett rend kívül való Isteni Tiszteletnek alkalmatosságával, a' Pré-dikázió után el-is mondottam. 1781-dik eszten-dőben, Böjt-elő Havának 4-dik Napján. (GYÖNGYÖSSI 1802, [1]–5.)

MEGJEGYZÉSEK:

A leoninusi formában írt szöveg Gyöngyössi János versének komikus parafrázisa. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Szamár*.

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:

Nemzetek' ANNYÁnak, kit egész Európa tsudának
Tart vala, kit kesereg Köz, Nemes, Uri Sereg,
Két Haza! tsókoljad Hamvát; Duna mentire szálljad:
Úgy vala, mint Kegyelem, TRÉZIA' Lelke velem
ÉN közel esmérem Nevedet, Fejedelmi Vezérem,
Két Karom⁵ egygy Ereje, Lelke, Szerelme, Feje!
Két Haza volt nállad, mint két Szemed: Oszlopa Vállad,
Mint emelésre merő meg-vehetetlen Erő.
Bár ha parantsoltál, Kegyes ANNYA, nem Aszszonya vóltál:
Illy ANYA' szive, szava, tsak maga Népe' java.
El-haladott immár közelébb a' negyvenedik nyár,

---

⁵ Magyar-ország és Erdély.

Engemet a' Szeretet hogy kebeledbe le-tett,⁶
 Mind az alatt nékem tsupa nyúgodalom vala Székem.
 Vig nap örömbbe merültt Haltzionomra derült.
 Széked alatt (illy Nagy Magyaroknak Egén egyedül vagy)
 Kard soha meg-nem ütött; Hóld⁷ soha rám se sütött.
 Szárnyad alatt ültem, SASi Tollaidon ki-repültem.
 Tölt tele búza-kasom; mert közel örze SASom.
 A' Tudomány szólló bölts szívü *Minerva* 's *Apolló*,
 Ifjaimat nevelé Boldogok' útja-felé.
Angliá lásd, ha mit érsz velem: *Edgy Ersébetet* esmérsz,
Dánia szóllhat elöl *Margita* híre-felöl;⁸
 Bár *Katalint* fessék Oroszok; *Pulkéria* tessék⁹
 Nemzeteket győzött hajdoni Roma között:
 TRÉSIA vólt Négynek Summája; bizonynal Ez Egynek.
 Nagy Neve négy nevetet talpa'nyomába fektet.
 Férfji Nemet győző 's *Augustusokat* meg-előző.
 Melly kies ortza! Szemek! Ritka Királlyi Remek!
 Angyala Népének, sok Nemzetek' annyi Nemének
 Értz-kerítése, fala, emberi testbe vala.
 Pásztora vólt Nyájnak, noha Népe nevezte Királynak
 Oh tsuda két nevezet, mint foga benne kezét!
 A' kegyelem 's jóság, az alázatos Elme 's igazság
 Vólt Derekának öve; vólt Koronája' köve.
 Böltséket esmérő Tudománnya Tudósokat érő
 Egygy örök érdeme lett Aszszonyi Rendje felett.
 Részt ada Kintséből: forrott alamisna kezéből,
 Árvákon könyörültt szive, hogy adhat, örült.
 Élete szentséggel, tsuda! mint vete frigyét az Éggel:
 Ritka fejr patyolat Hertzegi Bársony alatt!
 Illyen az én délben ragyogó Napom! – Élete félben
 Hát marad-é? – Rebegek! – oh mit akartok, Egek!
 Nyilik az Ég! – Honnan lehet ez? Követ érkezik onnan,
 Így dörög és fenyeget, TRÉSIA váltson Eget!
 Rettenetes dörgés! – Buzog ellene mennyi Könyörgés!
 Hány nyelv 's Gyülekezet nyujt-fel az Égre kezét!
 Boldog Egek! tóllünk lehetetlen, ereszsük előllük.
 TRÉSIA! fel-fogadom, Éltemet Ér'ted adom.
 Nints haladék még-is! Nagy Kints, kire vágyik Égis.
Szűnnjete *oh Magyarok! vonnak az Égi Karok.*
 Úgy; de ha bútsút véssz, hol az én Fiaimra hagyott Részt?
 Édes ANYÁM! mit hagysz? gyász le-vetésre kit adsz?
 JÓSEFet! Ezt szűltem, Magyarok' Halmára hogy ültem!¹⁰
Nézz oda, benne remély, bánatos árva személy,
 JÓSEFet! ő Rád néz. Tudod Ezt oktatta Magyar Kéz!¹¹

⁶ Ha némelyeknek nem tetszenék, hogy ez a' szótska: *hogy*, a' *Sententiának* középén áll, (noha ez, a' mindennapi Magyar Beszéddel nem ellenkezik) ezt-is tehetem helyette: *A'mikor a' Seretet engem üledbe le-tett.*

⁷ A' Török Udvar, mellynek tzimere az Hóld.

⁸ Ez ama'férjfiui nagy szívűségéről és bátorságáról sőt meg-rettenthetetlen vitézségéről-is igen el híresedett *Margarita*, a' ki az Éjszaki Tartományokat hatalmas tselekedeteivel bé-töltvén a' 14-dik Száznak vége-felé; azért a' Históriáknak írói *Éjszaki Semiramisnak* nevezték.

⁹ Kegységéről, alamisnának bővségéről, és meszsze-látó okosságáról egyszersmind igen híres és hasonlíthatatlan Tsászárné, a' ki maga igazgatta inkább a' roppant Birodalmat, mint sem a' testvére, *Theodosius*, az Ifju; a' ki vólt tulajdonképpen a' Tsászár. Tudom ugyan, hogy a' Római roppant Birodalomnak napnyugoton Uralkodó Fejei nem Romában, hanem Konstantinápolyban laktanak; de hogy még-is *Romát* említettem, annak nem egy okát láthatja, a' ki e' dolgot tudja.

¹⁰ Tzélozás vagyon amaz híres *Király-balma* nevezetű dombra, melly vagyon Posonyban a' Duna partya felől, és a' mellyre az Újjabb Magyar Királyok fel-koronáztatások után lóháton fel-menvén, a' Sz. *István*' Kardjával e' Világnak négy részei-felé szoktanak vágni. Születtetett vala pedig a' Felsőges JÓSEF Kegyelmes Urunk szintén akkor tájban mikor a' Magyar Korona a' Nagy THERÉSIÁra szállott.

¹¹ Gróf *Batthyán Károly* Primás Ur és R. Sz. B. béli Hertzeg vólt ez, a' kinek nevelő keze alá biztatott vólt a' Nagy JÓSEF nevedékeny korában.

*Bátor ANYÁDtól válsz, Édes ATYÁDra találsz.
Mít keseregsz, Szivem! Nem esett-ki kezemből az Ivem:
JÓSEFem él, (ez az Ég' bölts keze) nékem elég.
Sihiusom léssen, bútsút Lávinya vészen:¹²
TRÉSIA megy'; de ha még JÓSEFem élhet elég;*

MAGYARÁZATOK:

Αὐδῆντα τι ἔθηκε θεα λευκωλενος Ηρη. – Az idézet forrása: Homérosz, Iliász, XIX. 407. sor. Devecseri Gábor fordításában: „szólóvá tette fehérkarú Héra, az úrnő”. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

A' mese Apjának – Aiszóposz, Aesopus, magyarosan Ezópusz (Kr. e. 620 k. – Kr. e. 564 k.) ókori görög meseköltő. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.* Az első két sor Gyöngyössi János Mária Terézia halálára írt versének első két sorára íródott, vö. A FORRÁSMŰ SZÖVEGE, Gyöngyössi 1802. [1]–5.

már tsupa váznak Tettek – ti. madárijesztőnek (a váz szó régies jelentésében).

Nadrágot viselő más Nemek – célzás a Rómát elfoglaló, északról jövő germán (gót) népek öltözködésére a római (tunikás) viselettel szemben.

Olasz népnek nyelvén – [ol.] *balordo, lasino*: számár.

Pesti – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

Cervantes, Sánchó Panzának, Rozinante – Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) spanyol író *Az elmés nemes Don Quijote de La Mancha* (1605, 1615) című regényének hőse Sancho Panza, Don Quijote fegyverhordozója, Rozinante pedig a kóbor lovag csatáménje. Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.* Kölcsey igen nagyra tartotta Cervantes regényét. A Csokonai-kritikában ezt írja: „Mi teszi geniálissá Cervantesnek halhatatlan munkáját? mi a' *Spectateur*? *Dunciadot* stb? Az igazi *comica vis*, hogy Caesárnak kitételével éljek, nem a' *tárgyban*, hanem a' *tárgy előadásában* fundáltatik.” (Kölcsey Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítélések*, 1815–1817, lásd: MM4 *Irodalmi*, 46.). A komikumról és a nyelvről lásd még: Kölcsey Ferenc, *A leányőrző: A komikumról*. KÖM2 1: 594–629., különösen: 617–620. Lásd még: „a' poeta' kebelében a' nyelvalkotás' apadhatatlan forrásának kell buzognia; onnan minden szótagnak úgy kell kiömlenie, mintha azon pillantatban egészen újonnan találtatott volna. Ez alkotó erő nélkül [...] vagy csak pusztá katalogust fogsz rólok adhatni, vagy legfellebb egy Etelkába temetheted őket: az alatt míg a' Cervantes tolla alól olly nyelv tűnik fel, mint a' Sancho Panzáé, mellyben a' külömben figyelmet

¹² Valamint amaz igen régi *Itáliai Királynak Látinusnak* házában férjfiui Magzat nem maradván, Birodalmának örököséül hagyta vólt Leányát, *Láviniát*. Úgy Hatodik *Károly* Tsászárban a' *Habsburgi* fényes Grófi Háznak, mellyből az *Austriai* ditsősséges Ház alá-származott, férjfiui magva szakadván, Birodalmának örökösivé rendelte vólt a' Felséges MÁRIA THERÉSIÁT. De ismét, valamiképpen az említett *Lávinya* maga után hagyta a' Birodalomban nagy reménységű fiát, *Sihius*: úgy mái napon a' Nagy THERÉZIA a' Felséges JÓSEFET.

nem érdemlő mindennapiság az élet' legelevenebb színével tündöklük." (*A' Leányőrző. Vig játék három felvonásban.* = ÉLit, 1827, II. köt. V–X. rész, 302–348, Id.: 335.)

Lucius így jára 's Apulėjus – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

Baratária nagy szigetében – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

atlatzba – *atlasz*: változó szálkereszteződéssel szőtt, fényes felületi hatású (selyem) kelme.

nem Praxiteles bár faragásra jeles – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

dúrvúlt Vestphalianak – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

Anton Panza helyett sok Mecenási felett – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

Helicon' lyányai – Lásd még: *A' Busongó Ámor. MAGYARÁZATOK; Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

Tempében ketten Pindus' kebelében – Lásd még: *Jegyzetek a versek alá / A' Számár.*

A' Pegasus – Lásd még: *A' Busongó Ámor. MAGYARÁZATOK.*

Hypocrenéje – Lásd még: *A' Busongó Ámor. MAGYARÁZATOK.*

Phoebus Apolló – Apollón gyakori jelzője volt a görögöknél a *Phoibosz*, azaz ragyogó, fénylő. Apollónt lásd még: *Hőgyész Hőgyész Máté Bohógyi Gedeonhoz: MAGYARÁZATOK.*

sorsosid állnak elő – tkp. a mondolatos Somogyi/Bohógyi Gedeon sorstársai, hozzá hasonló, elsősorban a rímes-időmértékes, leoninus formát használó költők.

egy nagy hegy hasadott meg mely bizonyos jegy Tégedet a nevezett kincs kamarára vezet – Gyöngyössi János: „Torda felett egy hegy hasadott meg. Ez egy bizonyos jegy / Tégedet a nevezett kincskamarára vezet.”

árva madár jajgass rabságra maradsz már – Mátyási József: A stiglitz kesergése a kalitkában = Semminél több valami: ebben nem található.

mit brekegsz, ördögi módra rekegsz – nem lelni forrását.

erős Achilles is elholt – Akhilleusz Homérosz *Iliász* című eposzának főhőse; az újszülött Akhilleuszt anyja, Thetisz a Sztüx vizébe merítette, hogy sebezhetlenné tegye, egyedül a sarkán maradt sebezhető. Trója ostromakor a Parisz alakját felöltő Apollón ezen a ponton sebezte meg Akhilleuszt, akinek holttestét máglyán égették el katonatársai.

haragos Lachesis – *Lakheszisz* a görög mitológiában Zeusznak és Anankének (más források szerint a rend istennőjének, Themisznek) a leánya, a Moirák egyike. A másik két sorsistennő, Atroposz és Klóthó mellett Lakheszisz az, aki az emberi élet fonlát sodorja.

A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Szvorényi József Szemere gunyoros versei között közli, vö. SzemereP I. 1890, 93.

KELETKEZÉS:

FORRÁSMŰ:

Bozóky István: *A' Haza' Esedezése az Ország' Gyűlése Előtt a' Magyar Nyelv' tökéletesítése iránt.* Bozóky István által. (Pozsony, 1802) (Második kiadás: Vác, 1814.) Lásd: BOZÓKY 1802.

MEGJEGYZÉSEK:

Bozóky István magyar ügyvéd, költő, Szabolcs vármegyében tevékenykedett, 1808–1814 között Nyíregyháza fiskálisa, városi ügyésze volt, 1809-ben katonai hadbíró (auditor). (L. SZINNYEI, ill. Kujbusné Mecsei Éva: *Nyíregyháza önkormányzata (1753–1848)*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 28. Nyíregyháza, 2003.) Munkái között figyelmet érdemel a *Tavaszi Virágok 1805-re*. Szedte B. I. Pozsonyban, a' Belnay György betűivel. Szemere Pál Bozóky manírjában itt közölte első verseit. (Lásd még: *A Lant*. MEGJEGYZÉSEK.) Ezzel kapcsolatban érdekes adalék az a felvilágosítás, amelyet Kazinczy adott gróf Mailáth Jánosnak: „Ha a *Tavaszi Virágok* alatt azt a könyvecskét érti, amely Teleki László néhány, feleségének és feleségéről szóló versét is tartalmazza, úgy az Bozóki István, a már nem túl fiatal Szatmár megyei ügyvéd fiatalkori munkája, nem pedig Szemeréé: ő nem adott ki semmit.” (Kazinczy Ferenc Mailáth Jánosnak, Széphalom, 1820. július 27. Vö. *KazLev.* XVII. 198–201.) A vers rímes-időmértékes verselésben, ún. Ráday-féle versekben van írva. (Lásd még: *KazinczyTübingai*.)

A FORRÁSMŰ SZÖVEGE:¹⁵

Törvény' alkotó Test! 's nagy lélekkel nemzett
 Tökéletességre Lépegető NEMZET!
 Meljben – mint fényéből látszik – mindenképen
 A' köz-jó' szerelme lángol minden képen!
 Most, mikor széket ülsz tanátskozás végett,
 Hogy vetnél a' Haza' Bajainak véget;
 'S kegyelmes királyod kívánságát, mennél
 Szentebbül lehetne – bé-tölteni mennél!

¹⁵ A szöveget teljes egészében, betűhíven közöljük, jegyzetek nélkül; az f-t s-re írtuk át.

Most, mikor áldást vár minden Tőled haza!
Esdékelve borúl Elődbe a' HAZA!

Térden állva nyögi panaszát kebledbe!
Áh! végye már edjszer jóltévő kebled be! –
Egyedül Nalad van az edjétlen edj szer! –
Áh halldmeg, halld meg már Esdéklesit edj szer!
A Te Nemes Lelked, olj ditső czélt követ,
Hogy Hazád' Bajának tennél határ-követ!

'S hogy a sok tehernek, a' melj eddig nyoma,
Szerentsés földéden, ne is tesszen nyoma!
Sőt, mint a' jóltévő Természet, felette
Sok jóval szeretett, másoknak felette;
'S mint Magyar Lelkedbe, Lételedtől ólta,
Ditsősegre való méltóságot ólta:
Úgy juthasson is már nagy Nemzedet végre,
Altalad edj boldog, s ditsőséges végre!
'S ragyogjon újonnan a' Magyar nevezet,
Meljet hajdan minden reszketve nevezett!

De – áh! nyögi, nyögi Haza' szent szerelme vélem! –
Meg nem sértek ditső Nemzetem! úgy vélem,
Ha Elődbe méltó panaszom' így sírom:
Hogy búnyt szemmel-nézed készen álló sírom'
Mikor az idegen Nyelvekért, az égneke
Kárpitjáig, buzgó Aldozatid égneke!
Az enyímet pedig – meljel Árpád éle,
Mikor fegyverének mindenható éle
A terméketlen és szoros Szittya helyett,
Néked, vér-patakok által szerze helyett!
'S meljen folyt Szeren az első Gyűlés Tette,
Melj Szabadságodnak talpkövet le-tette!
'S meljnek kedves hangra váltó minden íze
Alatt, foly a Szépség' hódoltató íze!
Ez enyímet mondom – *nem is vénén számba!* –
Örök némulásra kénszerítéd számba'!

Te, hogy a' Nemzeti Testet tarthasd épen
A' Bajok kútfejét másutt nézed épen!
Holott pedig, ha a' hosszú Idő-Térek'
Emlékezetére sírva vissza térek:
Úgy tetszik, többnyire ez az edj volt az ok,
Melj által fejedre borúltanak azok,
Hogy Anyai Nyelvek, Nyelvem' nem vétetted!
'S így bölts Epiületed Alhyát, el-vétetted!

Alkotmányod' első pontját ha el járom,
Jajgatni kénszerít az a' kevély járom,
Meljet a' Római Nyelvel, edj vas-kötél'
Kínzó bilintsével, a nyakamba kötel!
'S melj nyoltz század alatt, olj súlyosan nyoma,
Hogy édes Nyelvemnek – itt ott maradt nyoma!

Azt ugyan, hogy akkor szenvedhető volt, a'
Homály közt – ki-menti a' Száz setét volta;
A' mel jel-hitette az egész világot,
Hogy tsak a' lát, kinek e' Nyelv gyújt világot! -
Sőt, lehetnek azon Századok is mentek,
Míg mások is Veled, e' járomba' mentek!

De, hogy midőn, minden Nemzet külön vála
 Tőled, 's e bús jármot le is szórta válla;
 'S aző ennek mézes tsaljain meg-fogott
 Szivek, buzgón Anya Nyelveikhez fogott;
 Te mégis egyedül, magad elő-mented'
 Kárával, nyűgjéből Magad' ki nem mented!
 Oljan dolog – meljel a martzongó fognak
 Nyomai, fényeden örök szennyet fognak!

Mert, edj meg-holt Nyelvet, ugyan hogy is betsül
 Edj Nemzet úgy, – hogy azt tartsa legfőbb-Betsűl!
 'S hogy a míg gyászolva, annak bájos sírja
 Körül nyög, ki aszszon az övének zsírja?!
 Holott a' dült Roma' Hélikoni gazán,
 Soha még a' Magyar Helikon igazán
 Meg nem elégedett! – 's ha néha meg tele,
 Tsak edj rakás szóval volt akkor is tele!
 Bizony, a' *melj Nemzet e' pályában ki-állt*
'S meg-holt Nyelv' védelme mellett, hadat-kiált!
Arról el-mondhatni: hogy, vagy nem volt Nyelve!
Vagy el van a' módi' őrvényibe' nyelve.

Ama' Nagy József is ezt vette-volt számba,
 Hogy a' Német Nyelvet óltotta be számba.
 'S mint hogy Anya Nyelvem' nem betsülte senki?
 El végzé, higy Róma így betsultessen ki!

Ezt pedig, hogy épen ezen okból tette,
 Bizonyítja azon ditsőséges Tette,
 Meljel, – mint az édes Atya szól Házához –
 Anyai Nyelven írt a' Magyar Hazához!
 Meljhez nints hasonló fel-jegyezve 's írva!
 'S meljen Te Magad is el-fakadtál sírva!

Még-méltóbb jajra hív az a' gyászos eset, –
Melj rajtam 's Nyelvemen oljan sokszor esett! –
Hogy földemnek olj sok irtóztató tele
Után, sok Nemzettel telvén keblem tele,
 Nem nézvén-keresztül a' borzasztó Éjjen,
Meg engedted szülött Nyelvével hogy éljen!
 'S azzal okot adtál, hogy Bajom' kút-fejét
 Fel-nyissam 's panaszom fel-emelje fejét!

Az a' régi panasz, meljre a' Magyar szív
 Hasadt hogy Magyar zsírt annyi Idegen szív!
 'S azok a' Törvények, hogy a' Hivatalok
 Mellé, Magyaroknak Légyen hivatalok
 Regenten, leg-inkább tsak azokat érték,
 Kiknél szép Nyelvemben nem volt semmi érték.
 Mint hogy, a' ki a' hoz alkalmasint érte,
 Még magok a' Rendek esedeztek érte
 Ez edj pedig, mennyi Bajnak volt kút-feje?
 Mutatja sok ezer szerentsétlen' feje!
 Mutatja az a' sok irtóztató eset,
 Melj ezért szentséges Királyidon esett,
 Mindjárt az elsőtől – szent Istvántól fogva!
Kivált Péter – a' ki ezért volt meg-fogva!
 Mint ezt minden tudja – szomorú tekintet! –
 Történeteinkre ha vissza tekintett! –
 Fájt hát, fájt örökké, hogy ezen sebére
 Bús – szívemnek újabb meg újabb seb ére!

Régenten Rómának e' volt edjike vára,
 Meljből hatalmára segítséget vára,
 Hogy Nyelvét mindenütt Anya-Nyelvé tette.
 'S ennél nem is sok volt edj-edj böltsebb Tette!
 Mert, hogy is lebet ott edjességet érni,
 A' hol a' sok érzés öszsze nem tud érni?
 Edj-edj igazsággal azomba fel ér ez:
 Hogy a' különböző különbözőn érez!
 A' Magyartól is hát, azért volt el-nyelve
 Oly sok jaj, hogy mindég sok féle volt Nyelve!
 Melj miatt az Ország elő-kelő Fele,
 Sokszor szakadozott 's oszlott ezer fele,
 Meljből természeti következés e' lett:
 Hogy a' nagy hegy még tsak egeret sem ellett!

A Nyelv, a nagy léleke őrzője a szívbe',
 Melj által Nemzeti érzéseket szív be.
 Úgy hogy, a' melj Nemzet más' Nyelvét követi,
 Annál, ott vagynak már a' Rabság' követi,
 Midőn az idegen Nyelven való beszéd'
 Mézével, idegen erköltsöt is be széd!
 'S lassan-lassan edjszer – meljet észre sem vész –
 Más Nemzetté válván, volt neve is el vész!
 Le omlék Nyelvével – a' mit nem is véle –
 Alkotmánya! – 's nemes lelke edjűtt véle!
 A' mint ez Rómában hogy így történt – 's mindég,
 Más Nemzetekkel is – tudja, mind föld mind Ég!
 Míg pedig a' maga Nyelvével meg éri,
 Semmi alatsónyság 's pubaság nem éri,
 Mert szíve Nemzeti módon pibeg 's vér is,
 Nyelve természetét követvén a' vér is!

Mikor hát Nyelvemnek közelget el-veszte,
 Jele, hogy Nemzeti lelked sokat veszte!
 Jele, hogy Nagy szíved a' pubaság' lépe'
 Tsaló mérges mézén a' verembe lépe!
 Jele, hogy közelget edj szomorú este,
 Meljen – jaj! – meljen lész Alkotmányod' este!
 Isten! – ah Magyarok' Istene! – a' lesnek
 Meljen a' veszelyek Nemzetedre lesnek!
 'S melj miatt edj szörnyű bús képzelet vérbe
 Mártott kést, szívembe még előre vér-be!
 Fedezd-fel tsaljait e' Nagy Nemzet előtt!
 'S Nyelvem szerelmére Magad vezesd el őt!

Mutasd meg azt Neki, edj bizonyos jelen,
 Hogy a' veszedelem előtte áll-jelen!
 Midőn édes Nyelve ért sírja' partjára!
 'S még sem siet buzgón állani pártjára!
 Éreztesd meg véle – ah kegyetlen eset! –
 Hogy azon fényétől mennyire el-esett,
 Meljben Nagy Lajos és Mátyás alatt fényle,
 Mikor Másra, Róla sűgárzott a' fény-le!
 'S mikor tsak azért volt Magyaridnak éltek
 Dűtsőséges, hogy ők Magyar Nyelvet éltek!

Sűgdmeg Neki azt is, hogy illetlen légyen
 Edj dűtső Nemzetnek kapdosni a' légyen!
 Szeretni a' másét, de a' magáét nem,
 Az indúlatok közt, e' még nem esmért nem!
 Sőt meg-útálással – jaj! de talám vétek! –
 Ösi nemes Nyelvén fel-hagyni is vétek! –

Mert a' Nyelv módítani soha sem szeretett!
 Másként, baldoklott ott a' Hazza-szeretet!
 Kivált a' Magyaránál örökös törvény e':
 Nem változik Nyelve Ruhája, 's Törvénye.

Hitesdel, hogy Nyelvem most, mint ezelőtt is
 Kedves az Édesség' Isteni előtt is!
 'S bár a' Mesterségnek munkába nem tele,
 Még is hangja mézes kegyelemmel tele!
 Meljre ha érzékeny szívből foly, – a' Lesbe
 Álló szerelem is mosolyogva les-be!
 Semmi helytelenség nem lel benne helyet,
 Úgy hogy lehet nézni Böltsék' Nyelve helyett!
 'S ha ezek a' Nyelvben tetszhetnek nemesnek,
 Úgy Nyelvem elébe más Nyelvek nem esnek!

Úgy tetszik Nemzetem! teljes már a' mérték
 A' melj számodra az Egek ki mérték
 Azt a' Dűtsőséget, hogy most méltó Jusson,
 Reményen általad kívánt végre jusson!
 'S a' Te gondosságod – melj van az Egészen –
 Kezes is, hogy ezédom nem vész-el egészen!
 'S ez az oka, hogy most esedező térdel,
 A' Hazza, jóltévő Lábaidhoz térdel!
 'S öszsze-kótsolt kézzel esedezik azon,
 Hogy essen meg a' Te Nemes szíved, azon
 Panaszon, melj kegyes jüledet érte,
 'S Nemzeti készséggel buzgólkodjál érte!

Tedd közönségsé Nyelvem' minden-fele,
 Hadd beszéljen ezen, Néped' azon fele,
 Melj boldog földeden, a' hegyesebb Félre
 Vonta ugyan magát régtől fogva félre,
 De melj a' Sikra is már-már jól ki lépett,
 'S Nemzeti Nyelvemnek el-szórta a' lépett!

Önts enybitő olajt azon mély sebbe is,
 Melj nyoltz Szazad alatt senyvesztett – s' ebbe is
 Éreztesd-meg, szíve melj nemesen vér ez
 Árpád' Nemzetének! – az Éggel Test-vér Ez!

Hadd szűnjön-meg végre a' Deák' Nyelv' járma,
 Meljnek súlja alatt edj Nemzet se jár ma!
 Ne hagyd el törülni azt a' dűtső Nevet,
 Meljre még a' Hadak' Istene is nevet!
 'S azt a' Nyelvet ne hagyd Idegenért árul,
 Meljlet Szabadságod, 's híred nagyinak árul!

Áh! ha az úgy lenne! – esküszöm, az Égnek
 Örök lámpásai hamarébb el-égnek,
 Mint-sem e' Nagy Gyűlés' boldog örömeinek,
 Meg szűnik zengeni a' víg öröm-ének!
 Van nekem edjnehány Múzsám, minden-fele,
 Éneklő karomnak Szűzekből áll fele!
 Magam könyörögnék a' termékeny Térnek
 Teremjen bőséggel, a' mik tsak rá térnek!
 'S e' háladatosság, ez életem' adó,
 Nemzet iránt lenne szűnhetetlen Adó!
 Múzsáimat pedig – kikre álmat szóra
 A' bús végzés! – elő inteném edj szóra.
 Ők énekelnének; 's borostyán Levelek
 Közt Szűzeim edjütt ülnének-le velek!

'S árnyékos völgyein a' virágos Fűznek, –
 A' hol most is néha koszorúkat fűznek! –
 Úgy raknák Érdemít a jobb Hir' hátára,
 Hogy ragyogna vele a' földnek határa!!!

Nintsen is mód benne, sem Földön, sem Mennyen
Hogy Te nálád nélkül dolgom elő-menjen!
Mert, bár a' Hazafi tanúlt bölts' Munkások'
Túdos serénysége, elég edj munkás ok
Arra, hogy épüljön Nyelvem még böltsébben,
'S jártas legyen minden külföldi Bölts ebben,
De arra valóban elégtelen ez köz,
Hogy lehessen minden lakosiddal ez, köz!
Úgy hogy nints reménység, hogy Tudosink által
Nyelvem, hajótörő hajját úszsza-által!

A' mint hogy *Magad is, még kilentzven-edjbe'*,
 Számtalan Bajaid terhét vévén edjbe,
 Ezt a' méltó panaszt buzgón meg-ismérted,
 'S nagyságát az igaz fonton meg is mérted!
 Noha – de engedj meg! – épen csak azt adád
 Akkor meg, a' mi volt – természeti Adád!
 Mert akkor egyedül csak azt adtad elő,
 Hogy az Oskolákból ne maradjon-el ő
 De, hogy azt mindennek tanulni meg-keljen,
 'S a' hazában minden azon menjen 's keljen.
 A' mi fő dolog volt! – arra ki nem mentél,
 'S így régi jajomból engem' ki nem mentél!

Meljre nézve, midőn bölts Fejetek főnek
 A' Bajon, leg-elől esetek a' főnek!
Adjátok Nyelvemet szájába mindennek,
Az egész Nemzetben! – 's mind annak, mind ennek,
Szabjátok edj időt, meljnek le-folytába',
Mind azok tudjanak beszélmi folytába'
Kitet, bár legkisebb, 's alacsonyabb tisztel,
A' Felség, vagy pedig a' Nemzet meg tisztel!

Ha a' vén Magyar is Németté lehet
 Kevés idő alatt ugyan nem lehet e'
 Hogy öt, hat esztendő', vagy több' le mentébe',
 Magyar legyen más is a' Magyar mentébe?!
 Meg lehet, Törvényé ha tenni fogjátok,
 'S a' végre hajtását szívesen fogjátok!
 'S tüz, hús esztendőre minden Magyarát lát ott,
 A' hol eddig még csak újságul sem látott!

Ha ez így lesz sok száz Bajaink el vesznek!
 Mert mások előlünk semmit el nem vesznek.
 'S bár a' kis hívatalt el Idegen érte,
 Minthogy Magyarul tud, senki se zúg érte!
 És minthogy Nyelvemnek olj ereje vagyon,
 Hogy ő úgy tartatik mint edj betses Vagyon;
 Úgy hogy, a' ki edjszer kaphat Magyar Nevet,
 Az, régi Nevére el-pirúlva nevet
 Bár némeljek azért tanulják, hogy Tisztek
 Lehessenek; tudom e' lesz legfőbb tisztel,
 Hogy érzésinket is Nyelvünkkel – meljkebe'
 Áll a' Magyar Nagyság! – be-szívják mellyekbe!
 'S így tudom még viszsza e' boldog Száz adja
 Azt a' fényt, meljel birt – a' Lajos századja!

Óh TE! – a' ki alatt edj szívem' felleget
 Már is úzó Hajnal deríti-fel egét!
 TE! – kire a Nagy szív örökségül szála,
 Korona Örökös! Reményem' kő-szála!
 TE! – kiben Felséges Lelked, vidám fényel
 Időd' kerületén sokkal felül-fényel!
 Óh TE is kérésem' pusztá hangnak ne vedd!
 'S ditsóítsd meg ezzel még előre Neved!!!

Most, mikor öleli Herczegét ölem be,
 Múzsák! hintsetek most virágot ölembel!
 Most, mikor ez édes szempillantást értem,
 Ti, ti Édességek! – ti szóljatok értem!
 'S mennyei mézetek halhatatlan ízét
 Hintó kellem fussa hangom' minden ízét!
 Hogy Herczegem, a' kit lellem buzgón kedvel,
 Nyelvem' szerelmére hódoljon kész kedvel!

Jól tudod Nagy Herczeg! hogy bár, a' mint vélem,
 A' Hűség, annyira edje-olvadt vélem,
 Hogy szívem legkisebb része is hiv! – 's égnék
 Szent hevei bennem a' tiszta hűségnek!
 Úgy hogy nints már annak olj-új Neme meljel,
 Ki ne áltam volna győzhetetlen mellyel:
 De még is úgy tetszik, hetszáz negyven-edjbe,
 'Thréziam, Nemzetem' gyűjtvéni ide edjbe;
 Tsak hogy kérésében Deák Nyelvel éle,
 Hogy tartsa-meg székét fegyveremnek éle!
 Úgy tetszik hevesebb indulattal éltem,
 Mikor Aldoizatul ajánlottam éltem!
*Hátha Magyar Nyelvel állott volna elő,
 Tán szívem' Magával vitte-volna-el ő!*

Tudod, azt is, hogy most nem régen Béts' Vára
 Midőn minden órán veszedelmet vára;
 Széljel akármerre tekintgettél -le -le,
 Élted batorságot tsak keblembel lele!
 'S a' magam számára azt meg is vétettem,
 Midőn határimat úgy körül-vétettem,
 Hogy másutt a' veszély szörnyű volt is bátor,
 De kedves Életed volt keblembel bátor!

A' mint bizodalma' célját Te el-érted;
 A' mint eróm' én is erőltettem Érted:
 Úgy Herczegem! kérlek esdélkelve árra,
 Nyelvem' betse légyen e' hűségem' árra!
*Úgy is ezen Nyelvek' aszszonyának illett
 Szép Nyelv' tanulása Téged' meg is illett*
 Én is, esküszöm, hogy míg tsak a' Magyar szív
 Piheg, és magába éltető eget szív;
 A' Felséges Székért, győzhetetlen vállal,
 Minden terhet nemes hűséggel fel-vállal!
 'S ha Nagy Herczegséged, példájával kivált:
 Az Idegen Nyelvek' rabságából ki-vált: –
 Mind arra, a' mi szent mérészlem fogadni,
 A' mi lehetetlen, tsak azt nem fog adni!

De még Ditsó Nemzet! úgy tartom, a' végett,
 Hogy e' boldog Arány érjen kívánt végett,
Szükség, edj Társaság állíttasson-elő,
 'S a' mi tisztí lészen, azt végezze – el ő.
Ez, a' Nyelv törvényit szedje mindjárt edjbe,

*'S a' Mester-szavakat dolgozza-ki edjbe,
Edj szó-tárral edjűt, melj a' Tagok által
Deák, Német, Tot, 's Francz Nyelvre menjen-által,
'S hogy e' két könyv a' melj törvényeket rendel
Ezután az Irás a' ként menjen rendel,
'S végképen el fogjon a' könyv' Irók hadja,
Szükség a' Helytartó Tanács helybe-bagya!*

Ezek elkészülvén – mindjárt belé fogva –
Edj esztendő alatt e' Gyűléstől fogva,
Öt, vagy hat esztendő alatt, még a' meg-ért
Idejű ember is, írni 's beszélni ért!
Tsak hogy a' Tiszt tévő légyen kemény Bíró,
Úgy hogy bár akármelj tudománnyal bíró
Légyen is valaki, ha Magyarúl nem ért,
Tiszt ne légyen semmi érdembeli nemért!

*A' Tüdős Társaság Tagóknak válaszsza
Tüdősinkat. – Foljon költsönös Válaszsza.
Fordittassa a' jobb ízlésű könyveket, –
Meljeket hogy nem ért, sok hullat könyveket! –
'S ha magat Munkára valamelj Tag adja,
Érdemlett jutalmát ő, meg ne tagadja!
Kiváltképen a' ki sok munkába került
Eredeti ízlelt könyvel elő-került,
Annak épen nem tsak holmi tsetse-betse
Üres szó-halmokból aljon méltó betse!*

*Kell még hozzá adni edj Nyomtató helyet,
Meljben a' Munkákat nyomtassák sok helyett!
Annak pedig ki-kell jól mérni határát,
Hogy faradtságának ne szedje hat árát,
Mint most – a' Nyomtatás mikor oljan áros
Hogy tsak maga hízik a' Nyomtató Áros!*

E' mellett, hogy nyerjen Nyelvem diszesebb színt,
Kell rendelni még edj Nemzeti Játék-Színt!
*A' melj – mint ezt kiki edj szájjal állatja –
A' Nyelv' szépségének éltető-állatja!
'S meljnek Pestről való minapi el veszte,
Több, mint a' mit Nyelvem Moháts alatt veszte!*

*Igy, tudom nem igen felette sokára,
Nemzeti Nyelvemnek nem lesz olj sok kára
Hogy el-mondhatná azt a' késő Maradék:
Angliától mégis megszűre-maradék!!!*

*Tudom Nemzetem! ezt mind helyesnek véled,
De el még is alig hithetted véled,
Hogy e' nemes Arány végbe menjen, mivel,
Áh! – ah hogy valjam meg! – mivel nintsen mivel!
Én is, ha nem tudnám melj nemesen érez
Szíved, nem reménylném hogy jó véget ér ez!
De mint hogy, ha vetek Tetteidre szemet,
Meljeket nem motskol semmi-féle szemet,
Lételedtől fogva, azokat mindenkor
Nemes lelkűeknek hirdeti minden Kor!
Nem tsal meg reménylem az az édes Hiszem,
Meljel tsalhatatlan segedelmed hiszem!*

*Az a' nemes lelkű Nemzet, meljet a' hív
Maradék, élete' meg szerzőjének hív;*

Hogy állná meg, hogy e' jótételért költsön
Jövő Ditsóségért edj keveset költsön?
 Az a' Nemzet, melj hogy ha rá üt is bátor
 Az ellenség, légyen ő ellene bátor;
 'S gyalázat ne érje, – sokszor még a' költött!
 Félelem ellen is olj bőséggel költött!
 'S a' melj, hogy örökös, 's mind e' mái napig
 Fénylő Ditsósége terjedjen a' Napig,
 'S hogy díszében menjen a' nemes Rend elé,
 A' Test-őrző fényes Sereget rendelé:
Tudom most is Nemes! – 's foly benne az a' vér
A' melj a jótétel szent érzésire vér!!!

Én hát, ez el-jajolt erősséggel 's okkal –
 A' melj *Ditsó Nemzet!* nagyobb lehet sokkal,
 Mint sem hideg vérrel meg-lehetne vetni,
 Vagy mint a mit méltán meg-lehet nevetni –
Te Magadra kérlek, batározxad már a'
Sok sírásba került jajok' végét mára!
'S az eddig porig lett aláztatás helyett,
Gyönyörűségid közt adj Nyelvemnek helyet!

Úgy is, hogy e' czélnak légyen jó láttatja,
 Arra jobb mód mint most, magát nem láttatja.
 Minthogy mind kegyelmes királyod mint kedvel,
 Mutátja sok szívét magyarázó kedvel!
 Mind Nádor-Ispányod – az a' Te szeretett
 Herczeged! mutatja mint beléd szeretett!
 'S mint viseli szívéen a' Te elő-mented'! –
Ha hát még is elhagysz – Magad ki nem mented'.
Külömben Magadé lész, az a' felette
Nagy Ditsóság, minden Nemzetnek felette,
Hogy Nemzeti Nyelved' magad vetted-elő,
'S ragyogó fényére általad ért-el ő!
 Meljre midőn ismét bús szívem kér – és e'
 Szent Helyen várja-el mit nyerhet kérése!
 Mond ki: *reményljem e' Nagy lelkedtől Élttem',*
Vagy meg haljak azon jajjal, meljel éltem?

Igy nyögött a' HAZÁ! – 's könyveinek folyta,
 Kesergő ajakin minden jajt el-fojta!
 Várta ítéletét; és mint az el-állott
 Szavú szerentsétlen, el-némúlva állott!
 De örömré nyíló szájáról, a' zárt, a'
 Nemzet' ortzájira, űlt érzés fel-zárta!
 Midőn Annak sűrű könyve 's sóhajtása!
 Ki-vallá, hogy be tölt kérte, 's óhajtása!

'S áh! – így nyögött ismét – még a' derült Égnek,
 Hajnala sints, még is már sугári égnek!
 Még Történeteim' régi útjat járom,
 Még is már könnyebbnek láttatik a' járom!
 Még nyögök, de még is edj felém jött ének
 Mintha zengene már Napom' fel-jöttének!
 'S mintha már Múzsáim se este, se reggel
 Nem szünnének edjütt zengeni sereggel!
 Zengjete Édesim! zengjete! – úgy értem
 Nemzetem' szeméből, hogy örömet értem!
 Szedjete virágot mind éjjel mind nappal!
 Mert fényem nem soká osztozik a' Nappal!
Szent Völgyeitekből harsogva ment ének,
Hírdese a' Duna 's Tisza Le-mentének

*Melj Nemes a' Magyar! – melj nemesen érez!
 Az egész világgal szívére fel ér Ez!!!*

*Óh Hazza! elnémult érzésidre, sírunk'
 Partjáig, báládó öröm-könnyvel sírunk.
 Így felelt a' Nemzet. – A' RENDEK és KAROK,
 Már segedelmedre fel emelték karok'.
 Életünk' fátyvai hamarabb el-égnék,
 Mint Néked használni tarthatnánk elégnék!
 Vedd fel e' fogadást tőlünk kegyes szívvel:
 Hogy szent szerelmed közt fogy bennünk a' szív el!!!*

MAGYARÁZATOK:

A' Magyar Pegasus – ti. a számár. *Pégaszosz* vagy *Pegazus* szárnyas ló a görög mitológiában. Lásd még: *A' Busongó Amor*. MAGYARÁZATOK, illetve *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.

Ének alkotó test! – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.

verstelen könyvet – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.

Pindusnak – Pindosz, lásd még: *A' Busongó Amor*. MAGYARÁZATOK.

a' rímes Versnek el ment betsülete – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.

Cadentiás Iróknak is nyelve Mérték' örvényébe vagyon már elnyelve – Értsd: már a rímes verselők is használják a veszedelmes időmértékes versformákat. A *cadentia* [lat.] a. m. esés, hanglejtés, tkp. rím. A rímmel egyenrangú korabeli szinonimák voltak a *sarkalat*, *végezet*, *cadentia*, *rigmus*. A *mérték* az időmértékes verselés megnevezése.

Ráday verselés nevet hord az ilyen – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus*.

Sokan a' Sonettnek nyitják fel kútfejét – A szonett a 19. század elején jött divatba a magyar nyelvű irodalomban. Ismereteink szerint az első szonett szerzője Faludi Ferenc (1704–1779) volt (*A pipáru*, *Uno sonnetto*). Virág Benedek 'hangzatka', Kazinczy 'csengő dal' néven próbálta magyarítani. Kölcsey maga is írt szonettet (*Felelet Kazinczy első szonettjére*, 1809, 1813), Kölcsey és Berzsenyi első találkozásának alkalmával Szemere Pál beszámolója szerint a szonettre is koccintottak: „Vitkovics vagy még két poharat üríte-kivelem Kazinczy, Berzsenyi és a' Sonettek egészségéért.” (Berzsenyiről Kazinczynak Szemere Pál, Pest, 1810. április 27. Vö. KazLev VII. 398–406, 404.). Kölcsey Ferenc szerint „Csokonai volt legelső, ki egy dalának rímeit a szonetti formához szabni jónak látta. Farkas Károly ada majd a *Múltságok*ban néhány alkalmasint szerencsétlen próbákat. A legelső sonettót, mely nevét megérdemlette, Kazinczytól nyerők. A költőnek ereje győzedelmet vón a nehéz kezdeten; s minekutána Szemere is megjelent a maga, fület és lelket érdeklő, öt dalaival: megadatott a veszedelmes példa, s literatúránkat szonettáradástól félthetjük.” (Kölcsey Ferenc: *Szemere szonettjeiről*, 1824) Lásd még a *Rény, kecs, remény szókéből áll nállok a' beszéd* jegyzetet. A szonett magyarországi történetéről lásd: KUNSZERY

Gyula, *A magyar szonett kezdetei* (Irodalomtörténeti füzetek 47.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
epistolát – Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus.*

Romanzot 's Balladékat betsül – mind a románc, mind a ballada epikus dal. Az előbbi spanyol, az utóbbi északi (angol, skót) eredetű. A románcok líraibb, a balladák drámaibb jellegűek, amit véralkati, éghajlati okokkal magyaráztak. Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban* megemlíti a románc spanyol, a mórokkal folytatott háborúk idejéből való eredetét; Berzsenyi verseiről írt kritikájában (1817) pedig műfaji szempontokra is reflektál: „Figyelmet érdemel az is, hogy Berzsenyi egy *regét*, (III. k. 148. l.) asklepiadi versekben írt. Úgy látszik, nem vette észre, mely nagy befolyással legyen a mérték nemcsak külsőjére a versnek, de belsőjére is. [...] A *rege* (románc) lírai mértékben és hangon éppen olyan, mint a Regnard verselőjének művei, kit tragoediáival nevetést, komédiáival ellenben sírást okoz.” Lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Magyar Pegasus.*

Gyöngyösit – azaz *Gyöngyösi István* (1629–1707), magyar költőt, lásd még: *A' szókurtitászról*,
 MAGYARÁZATOK.

A' rossz rímes Zríny 's Orczy mellett fognak 'S Mátyásit – *Zrínyi Miklós* (1620–1664) költő, *Orczy Lőrinc* (1718–1789) magyar főispán, tábornok. *Mátyási József* (1765–1849) költő, róla lásd még: *Gyárfás a Mondolatoshoz.*

Pótsért – *Csenkeszfalvi Poócs András* (1740–47 között–1812) költő, református lelkész.

Virággal – *Virág Benedek* (1775-ig Virág Ádám Ignác, 1752 k.–1830) tanár, költő, műfordító, történetíró, a magyar ódaköltészet első mestere.

Etédi Pétzeli, Horvát, Vitéz 's Édes – *Etédi Sós Márton* (1753–1801) költő, *Péczei József* (1750–1792) költő, főleg fordításaival szerzett nevet magának (Voltaire: Zayr, Győr, 1784; Voltaire: Henrias, Győr, 1786; Yung: Éjtzakái és egyéb munkái, I–II., Győr, 1787). *Pálóczi Horváth Ádám* (1760–1820), költő, író. *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) költő, *Édes Gergely* (1763–1847) református lelkész, költő.

a' poltzra Ányos s' Hymfy lépe – Fajszai *Ányos Pál István* (1756–1784) pálos szerzetes, tanár, költői munkái halála után jelentek meg: *Ányos Pálnak munkái* (Bécs, 1798). Kölcsey ezt írja róla a *Nemzeti hagyományokban*: „Azon kornak gyermekei közül bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzében látszik olvadni, s kinek érzése a nemzetiséggel s fantáziája a hon képeivel leginkább rokon. Soraiból egy szelíden bús, s a hazához hevülettel vonzó léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykája, szemei előtt; szívetől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múlt korának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát, s az új kort a régivel öszvekötvén, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült,

megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglelkesítve lelhesse fel. De nem bírhatott Ányos mindazzal, ami a bámulatra méltó költő kiformaltatására kívántatik; kedvezőbbben fogadó nemzet s szerencsésb környülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szemet, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.” (KÖM2 1: 522)

Himfy, azaz *Kisfaludy Sándor* (1772–1844) költő, földbirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, a Kisfaludy Társaság rendes tagja, Kisfaludy Károly bátyja. A Himfy név egyszerre volt a korban népszerű művek (*Himfy szerelmei – A kesergő szerelem*. Buda: 1801. *A boldog szerelem*. Buda: 1807.) fiktív alakja és írói alteregó. Erről bővebben lásd: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, (Ligatura), Budapest: Ráció Kiadó, 2014, 107–108.

Mustrákká Berzsenyi lettenek és Dayka – [lat.] *mustra*: minta. *Berzsenyi Dániel* (1776–1836) költő, *Dayka Gábor* (1769–1796) költő, pap, tanár, halála után verseit először Kazinczy Ferenc adta ki 1813-ban. Az utalás talán Dayka kiváló nyelvérzékére vonatkozhat, hiszen latinul, görögül, németül, olaszul is írt verseket, franciából fordított, tudott szlovákul és héberül, értett angolul is. Vö. Kazinczy, *Dayka élete*. DAYKA 1813.

Kiket nem is nevelt talán magyar Dayka – értsd: kisgyermekkorában nem volt magyar anyanyelvű nevelője, azaz dajkája. A dajka szó írásmódja (Dayka) ugyanakkor (hacsak nem nyomdahiba) az előző sorban szereplő Dayka Gáborra is utalhat, akinek kiváló nyelvérzéke volt, de verselése nem volt magyaros, mivel idegen mintákat követett.

Rény, kets, remény szókból áll nállok a’ beszéd – sok vitát kiváltó neologizmusok. Kölcsey a *A Szókurításról* című, 1814-ben keletkezett írásban az apokopált igék közt példaként hozza: „Csepegtet, csepeg, csep – lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) – perczegetet, perczeg, percz. – És így: kecsgetet, kecszeg, kecs (Reiz, a’ szépség’ jelentésében).” Egy korábbi feljegyzésében (Debrecen, 1809. szept. 26.) *Kazinczynak egy sonettójáról*: „Kazinczy sonettóját, melynek címe ez: *a sonetto muzsája*, látta K[állay Ferenc] s belőle ezen sort

Menüettje keccsel-teljes lépteit

elmondotta Dr. Sz[entgyörgyi József] úr asztalánál. A sort kinevették, mert azon Révai által megállított szócska volt benne, *kecs*, melyet hogy Debrecenben nem szeretnek, minden tudja, s azon analogián fundált szó *lépet*. Ezen anecdotát én l. elébb 28. August. hallottam. Nem sokkal azután megengedtem K[állay]nak az egész sonettót leírni, azon isteni szép dallal együtt mely így kezdődik

Minnyim legelső rózsájától

Érted fosztám meg a tavaszt.

Azok, melyek a sonettóban helyben nem hagytak Dr. Sz[entgyörgyi] által, ezek voltak: *Kecs, lépét, enyelgő vissza s vissza fordultával*, mert, úgymond, a menüett inkább *grandesque*.”

Sok elfajúlt Göthét ‘s Marmontelt követi – Johann Wolfgang von *Goethe* (1749–1832) német író, költő, drámaíró. Kisfaludy Sándor Ruszek József apáthoz írott második levelében (1816. június 3.) Kazinczyt a „Széphalomi Gótenek” nevezte: „Emlékezem felőle, hogy a Széphalomi Góthe (a mint ő magát neveztetni örömet hallya) elejénte Kazintzy Ferencz, utóbb Kazinczy Ferencz volt, míg végre Kazinczy Ferencz lett belőle. Nem tudom, hogy a Surányi Nincsinék könnyelműsége uem veszi-e Őtet még arra is, hogy Kazincsy Ferencz legyen belőle?” Lásd: DEMEK 1894, 80. Forrás: KISFALUDY 1816–1817. Jean-François *Marmontel* (1723–1799) francia történész és író, az enciklopédista mozgalom tagja. Kazinczy kétszer is kiadta Marmontel elbeszéléseit, *Színképző regék* címmel (1808, 1814, vö. KAZINCZY Ferenc: *Szép Literatura*. „Színképző regék”, Kazinczy Ferenc művei, második osztály, fordítások, kritikai kiadás, kiadta BODROGI Ferenc Máté, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 66–83.)

Példát Illyés, Káldy ‘s Bárótyból lesnek – Illyés György, róla lásd még: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK. *Káldy* György (1573–1634) jezsuita szerzetes, Biblia-fordító; *Báróczy* Sándor (1735–1809) magyar királyi testőr, író.

gyászthozó Fátum – [lat.] *fatum*: végzet, sors.

A' Lant

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Szemere Pál (?)

Szvorényi József Szemere gunyoros versei között közli, vö. SzemereP I. 1890, 96.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen; 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc. Mivel egyedül ehhez a vershez nem készült jegyzet, ezért 1814. november 8. után is keletkezhetett, esetleg már Pesten.

FORRÁSMŰVEK:

Kováts József: *Petroniusbol* (Januarius' 25-dikén 1805.)

Kováts József: *Et. In. Aradia. Ego.* (Aprilis' 1-sőjén 1807.)

MEGJEGYZÉSEK:

Kováts József (Tótvázsony, 1780 – Kaposvár, 1809) református lelkész, költő nagy népszerűségre tett szert rímelésével, ezért kapta később a „rím kovács” jelzőt. Költeményei többnyire kéziratban terjedtek, közülük csak néhány jelent meg, halála után került sor verseinek kiadására: *Kováts József versei*, melyeket halála után eredeti kézírásaiból össze szedett és kiadott Ferdős Dávid. Pest, 1817. Kováts nem sokkal halála előtt, 1808-ban a somi katolikus templomban néhány ittas társával együtt dévajkodott, amiért börtönbe került Kaposvárott. Sárközy István Kazinczyhoz írt levelében tudatja, hogy Kováts miután három évi fogságából egyet kitöltött, „szíve fájdalmába lassú hideglelésbe, fonnyadásba esett” és meghalt (Sárközy István Kazinczy Ferenchez, h. n. k. n. [1809], vö., *KazLev* VI. 219.) A kálvinista Kováts és „büntársai” ügyéről részletesen lásd: OROSZ Andrea, „»Ordo juris amnestiam in nullus favorem«: Kováts József büntetőpere a vallási és politikai harcok árnyékában”, *Irodalomtörténet* 87, 4. szám (2006): 629–637.

Balassa József szerint ez a vers is „a mesterkedő, rímhajtású versgyártókat” gúnyolja, „a Lant Ráday-féle versekben” szól erőltetett, mesterkelt rímeléssel (vö. BALASSA 1913). A szöveg a vershelyzet, a szerkesztés és konkrét képek átformált átvételével imitálja Kováts József verselését és modorát (vö. A FORRÁSMŰVEK SZÖVEGEI). Szemere saját költészete kapcsán reflektál Kováts-hoz fűződő viszonyáról Kazinczynak: „Valóban rám nézve a Muzsák makacs leányok; vagy talán csak büntetés azon gonosz verseimért, melyeket Bozóky és Kovács manierjában a

’Tavaszi virágokban’ koholgattam’’. (Vö. SzemereP 1890, III. 26. *Levelezése*. Lásd még: TOLDY 1857, 140.)

A *Felelet* 1815 versei közül egyedül ez nem kapott jegyzetet. A jegyzet vagy nem készült el, vagy kimaradt, vagy a vers készült később, mint a jegyzetek. Lásd: KELETKEZÉS.

A FORRÁSMŰVEK SZÖVEGEI¹⁴

<i>Petroniusbol</i> (Januarius’ 25-dikén 1805.)	<i>Et. In. Arcadia. Ego.</i> (Aprilis’ 1-sőjén 1807.)
<p>Vitéz! ki élénekeled Az andalodásig ezt A’ hazában és te beléd Lelket adó indigest: Jer! most is lantod’ zendítsed, Pimpla’ dalos embere! Énekeljük Festeticsed’ Fényes érdemit, jere! Zengjük ezt a’ halhatatlant, - ’S míg a’ Tempe’ pataki Mellett a’ te dalodat lant Pengés tolmácsolja ki: Addig én a’ képes telek’ Polyváival bélepett Asztagok alatt szentelek Áhítatos innepet. A’ búza virágot, ‘s ezt a’ Zöld fűvet köti ének- Zengésem csomóba Vesta’ Édes örökösének. - Kisérd a’ tarka barázdát, Csendes kedvem’ képzete! - Édes képzete! - hárfázd át Az egész teleket te. De, nagy lélek! - imádhatsz-e Téged’ az én hajadon Kis lányom’ hárfája a’ te Keszthelyi oltárodon? Nem: - álmodtál Józseffel ő, - ’S a’ mezők’ kévéikkel Te előtted egy tisztelő Bókolással rogyik el; Árpa fejet szed teleked’ Tarlóin a’ jámbor Rúth Aszszonnyal, ‘s abból köt neked Sárga kalász-koszorút. Beh szép vagy, kis kék szarkaláb! - Ni! amott meggyúladtan Szemérmeskedik egy nyaláb Pipacs, jaj, majd megsattan! Ah, Idylliumi román- Pompák! - ma indigestek’ Romolhatatlan templomán Széljel tépve repdestek. Pihenj, szép Céres! letévén</p>	<p>Árkádia’ szent telekén Boldog napokat élek én: Lizámmal a’ babér berek’ Zöld burokjában heverek. Én ötöt víg gondolatom’ Fátyolába búrkozgatom, ’S érzésünk a’ lant-hangtól vad Almafa’ aljába olvad. Valahányszor danolgattunk Mindent tavasz nyílt alattunk, ’S ölelő karjaink alatt Vérünk mind a’ szívre szaladt. Lizám’ melye szép, mert tele Holdat fest mindenkor e’ le; ’S ő engem’ hold-világínál Fogva holdkórjává (Lunaticus) csinál. Gondolatom fül nem hallott Szépségéről lantol dalot, Ott, a’ hol két fehér fáczán Liheg a’ melyek’ tornácán. Eszem nélkül esek-kelek Bennetek, kedves kebelek! Zengi énekek’ éneke, ím Most tobzódnak szerelmeim! A’ rétvilág hangjára, lám! Milyen szépen lapul álom. Ni! virágos kis vidékem Küld mátkatálat énnékem. Oh! engem’ most süllyeszszetek Árnyéktokba, zöld ligetek! Bódítsatok ‘s bájoljatok- Agyon, kedves gondolatok! Hogy a’ kevélyt lantolásom’ Tanyáján én hagyj ne lássom; Hogy egy boldog Árkást senki Fija ne nevetessen ki. Eddig is sebem’ violák’ Leveli orvosolák. Ha néha lantom’ húrja rétt, Megvigasztalt a’ buja rétvilág. Csak én a’ víg énekesek’ Mélto barátja lehessek, Akkor, Urak! pompáitok’ Fényére nem hunyorítok. - Altassatok, lelki ballon’</p>

¹⁴ Kováts József válogatott versei. Válogatta: dr. Németh Imre. Vastaggal jelölve az egyezés.

<p>Fehér czipóidat itt, 'S legyezzed az érett kévén Izzadt melyed' harmatit; Majd erre hajtja az ekét Serranus, és szeliden Nyúgszik képze a' te két Szép kövér emlőiden. De hová ragadsz Múzsám? ah, Szent látás! - a' Tihani Szöke tó bodor hulláma Felett reng a' Múza, ni! Mi legel ott a' pázsiton? Oh - most vert ki hét göből Tehenet egy kúrtös Triton A' mocsáros Fertőből. Legeljete, - a' kaszáló' Sásán, - oh ti Gózseni Bővségeket prófétáló Boldog idők' teheni! - Hát amott meg a' víz' hátán Mit látok? - ni! a' Trója' Fa-lova a' Leviathán' Unokáit gázolja. Nem: - Gályán megy mindenható Grófunk, 's a' köz jóra szánt Iparkodásával a' tó' Közepin <i>hír</i> alá szánt. Nézd, a' szent bárkába bele Szállott világ egészen Arany időket feste le A' Latiumi részen! Zengj Nympháiddal föld bozót! Zengj, sireni hangzaton; - Maecenást, az adakozót, Viszi az ősz Balaton. Lengjete, kedves szellek! - Ti meg Újhely' gyereki! Fűred alatt dörögjete Idvezlő salve-t neki. - Virít a' cser-koszorú, 's a' Leventás sísakrul e' Szent lábaid alá jusa Szerint kegyesen hull le. Tenyészedj, cserfa! - tenyészedj! Látom Archimédesül Vivó unokánk egész egy Mávorssá istenesül! Látjátok? ni! a' mord csata Közt, egy ravasz gyerek, beh Hideg vérrel hunyorgat a' Meszze látó csövekbe. Nem fél, - pedig a' golyóbis' Bús raja sírva visít. - Agyon bájolja utóbb is Ez a' gyerek Kinizsit! - De menjünk el, lányom! innét Az olaj berekbe mi, Rútul festik a' föld' színét Itt a' holtak' tetemi. - És tűnj el te kivont karddal Fénylő kép lugosomból! Tűnj el! mert most egy magyar dal</p>	<p>Fijail' engem' víg dalon; Majd hajnalban kibeszélem Mint bánt a' lány álom velem. - Te ártatlan hold! te pedig Hívd fel múzsámat egedíg, Hagyd járhasson fel 's alá lány Ingben fényed' lajtorjáján. Oh majd egy csillagba bele Fogódván, hogy néz ide le? 'S ha virradtára vissza jó, Hogy ámit majd; - mert dévaj ő.</p>
---	---

A' lantomon így tombol: Pán, Márs, Minerva 's Céresek A' dúzs-szarúval négyen Zengjétek ezt: Dicsértessék Gróf Festetits! Úgy légyen!	
---	--

MAGYARÁZATOK:

A' Lant – Kazinczy értelmezésében a lant görög formájú verseire utal, lásd: „a' lanttal és gitárral pedig görög és olasz formájú verseimre alludál” (Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak, Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII. 100–101.)

A' Múzsáknak telekén – a Múzsák telke, azaz a Helicon vagy a Parnassosz, lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.

hanga – örökzöld, fás szárú növény, fajainak többsége cserje, félcserje.

kulimász – a fekete színű kocsikenőcs népies elnevezése.

Apollo – lásd még: *Hőgyész Hőgyész Máté Bobógyi Gedeonhoz*: MAGYARÁZATOK.

Ambroziás mátká tál – A görög eredetű *ambrozia* avagy ambroszia jelentése szó szerint: halhatatlan. Az ókori görög mitológiában az olümposzi istenek eledele, amely halhatatlanságot és örök ifjúságot biztosított, akárcsak a nektár, az istenek itala. A görögök méz kivonataként képzeltek el, amit galambok vittek Zeuszhoz. Az ambrózia a halandót is halhatatlanná tette, sebhegesztő ereje volt, és az istenek újszülött csecsemőinek kizárólagos táplálékul is szolgált. (*Mitológiai enciklopédia I–II*, főszerk. Szergej Alekszandrovics TOKARJEV, a magyar kiadást szerk. HOPPÁL Mihály. Budapest: Gondolat Kiadó, 1988.) Mátkatál: tojásból, kalácsból és más egyebekből összeállított ajándék, melyet a mátkák (jegyesek), de néha a szeretők is küldtek egymásnak. (CzF)

Gráziák – *gratia* [lat.] kellem, báj; kegy, kegyelem. A *Gratiae* vagyis a Gráciák a szépség és a báj ókori római istennőinek neve volt.

bukatsin Szürben – Értsd: sötét kabátban. Bakacsinnak, *pokschinnak* az egyszínű finom len- vagy pamutvásznat nevezték. A fekete bakacsint a közrendűek ravatalozásnál, a koporsó beborítására, temetésen a lovak felöltöztetésére használták. A *szür* kettős jelentésű szó: jelenti egyrészt magát az anyagot (*szűrposztó*), másrészt a szűranyagból készült kabátféle felsőruhát is (*szür*). (MNL)

Heliconra – lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.

Hypocrenének kristály Forrása – Lásd: *A' Busongó Ámor*: MAGYARÁZATOK.

Plútó – Pluto az alvilág istene a római mitológiában; görög mitológiai megfelelője Hádész.

Jegyzetek a' Versek alá

A SZÖVEG SZERZŐJE:

Kölcsey Ferenc

A *Felelet* 1815 első kézhezvételekor Kölcsey kifogásolta nyomdahibákat, többek között a *Jegyzetek a' Versek alá* görög szavainak helytelen írásmódját: „A' Nyomatási hibák temérdekek. Talán nem is volt a' munkácskának correctora. Igaza van a' Homér fordítójának, hogy úgy citálok mint a' **Szónemző**. A' bohó bötű szedő, *αυδρων* helyt *αυρεων*-t, *ημαρ* helyt *υμαρ*-t *μαντεσαι* helyt, *μανθευεας*-t stbb. nyomtatott. Nem hiszem, hogy három görög szó a' maga épségében megmaradtt volna. Így lett a' Lorgnetteből is Loegnette, a' Nuanceokból Nuancetk stbb. *És így én sem görögül, sem francziául nem tudok*. Minő csudát nem mível egy bötűszedő!” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 6. Vö. MM4 *Levelezés I.* 435. Kiemelés – O. Cs.) Egy évvel később Kölcsey a *Jegyzetek a' Versek alá*ból idéz Kazinczynak: Az ilyen nemmagyarázásért dúlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I.* 430–433. Hiv: 430.) Kölcsey idézett kifogásai és hivatkozásai minden bizonnyal a maga alkotta szövegekre vonatkoznak.

KELETKEZÉS:

Keltezetlen, 1814 nyara, ősze, Pécel, Lasztóc

A *Jegyzetek a' Versek alá* már elkészült, meglévő szövegeket kommentálnak, nyilvánvalóan azok megírása után készült. Két vers (*A' Lepe* és *A' Satyros*) rendelkezik a prózai szövegekhez hasonló datálással és keltezéssel (Pécel, 1814. július 22. és Pécel, 1814. július 26.), ami alapján a jegyzetek keletkezését 1814. július 26. és november 7-e közé tehetjük. A *Felelet* 1815 versei közül egyedül *A Lant* nem kapott jegyzetet, ez a vers vélhetően utóbb, a *Jegyzetek a' Versek alá* után készült.

FORRÁSOK:

Nem nevezhető meg konkrét forrás. A 18. század végén, a 19. század első harmadában megjelenő költői munkák, verseskötetek gyakran tartalmaztak végjegyzetet (vö. *Jegyzések a' Dorottyára*, CSOKONAI 1804; *Jegyzések és értekezés a versek alá*, CSOKONAI 1803), vagy lábjegyzetet. A *Jegyzetek a' Versek alá* legelső jegyzetének a tudálékosságot gúnyoló megjegyzése („Ezen könyv nélkül senki

Poéta nem lehet.”) bizonyosan a lábjegyzeteket gyakran használó Mátyási Józsefre vonatkozik (vö. MÁTYÁSI 1794, lásd még: *Högyész / Aurora piros szekerében*).

MEGJEGYZÉSEK:

A *Jegyzetek a' Versek alában* a megjegyzetelt versek sorrendje nem azonos a főszövegben közreadott versek sorrendjével. Ez arra utal, hogy a kiadás során a szerkesztő megváltoztatta az eredeti verssorrendet, de a jegyzeteket nem igazította át. A szerkesztő nem tett eleget a cím instrukciójának sem: a jegyzetek nem az egyes versek alá kerültek lábjegyzetben, hanem önálló, végjegyzeti formát kaptak. Figyelemre méltó, hogy a versek tördelése, ellentétben a prózai szövegekkel, folyamatos, amivel a *Felelet* 1815 egyetlen szövegegésként jeleníti meg azokat, a Somogyi-Bohógyi hagyatékában fellelt, neki levélben elküldött versek gyűjteményeként, amelyekhez jegyzetek kapcsolódnak. Kivétel a *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ*, amely a jegyzetek alapján eredetileg a versek között lehetett, de a szerkesztői közbeavatkozás hatására – egyedüli lírai alkotásként – a prózaszövegek közé került. Nem tudni, hogy ki tekinthető a *Jegyzetek a' Versek alá* fiktív szerzőjének, aki hol egyes, hol többes számban beszélve hol kérkedően ostobának („Homérosz, akit mindig emlegetek, de soha sem olvastam”), hol komoly filológusnak (nyelvtudósnak és klasszika filológusnak) mutatja magát. Mindez akár inkoherenciát okozó hibaként, akár önironikus beszédmódként is érthető.

MAGYARÁZATOK:

Högyész

Högyész – Lásd még: *Högyészi Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ / MAGYARÁZATOK*.

Aurora piros szekerében – Hivatkozott szerző: François Pomey (1619–1673) francia jezsuita pap. Hivatkozott műve: *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia*. A *Felelet*ben hivatkozott kiadás: Frankfurt és Lipcse, 1752. Aurora = Pars I. 107–109. Az „Ezen könyv nélkül senki Poéta nem lehet” megjegyzés kapcsán lásd Kölcsey Szemere Pálnak tett nem sokkal korábbi reflexióját: „Pomelynak régi elnyűtt Mythológiáját ki olvasná más azon kívül ki azt a' Debreczeni Ref[ormátus]. Collegiumban kéntelenségből tanulja?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés I.* 235–236.) Mátyási József a *Semminél több valami* című kötetében (MÁTYÁSI 1794) alapmunkaként hivatkozta Pomey könyvét mitológiai tárgyú lábjegyzeteiben. Lásd még: *Gyárfás a Mondolatoshoz*.

Homerust – azaz Homéroszt

Fáma Kis-Asszony – Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, IV. 174.: „Fama, malum quo non aliud velocius ullum, / Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.” Az idézet fordítása: „Járja a Hír, ez a legsebesebb szörny-átok a várost: / Mert hisz az élteti épp, hogy fut, lábában a lelke” (Lakatos István fordítása).

Apollo maga 's a' szép Múzsák – Lásd: POMEY, 1752. Lásd még: *Hőgyészji Hőgyész Máté Bobógyi Gedeonhoz*: MAGYARÁZATOK.

Sok Költők Neveit – „L[ásd] a' poetai episztolara irt választ”: Kazinczy Vitkovics-episztolájára (KAZINCZYVITK) Szatmár vármegye fogalmaztatott meg válaszepisztolát, lásd: *Hőgyészji Hőgyész Máté Bobógyi Gedeonhoz*. A jegyzet az „És sok költőket kiknek hever a' neve ködben” sorhoz kapcsolódik. Mándy szövege a szatmári költők közt Kölcseyt is megemlíti: „Itt van *Gáspár Pál*, a' Gyarmati *Kézi*, *Kiss Áron*, /Hát a' *Mártonokai* nem Szatthmár szültte Hazánknak? /Hát te *Szabó András*, hát *Dettrich*, *Kölcsey* hol vagy? / *Mándyak*, és többek, – kiknek hever a' neve ködben”.

„Ad nova surgentem majoraque viribus ausum. Sásból, nádból.” (lat.) Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomicum*, Liber III. 1-4.: „In nova surgentem majoraque viribus ausum / Nec per inaccessos metuentem vadere saltus / Ducite, Pierides: vestros extendere fines / Conor et ignotos in carmina ducere census.” Az idézet fordítása: „Új és nagyobb merész tettekre fölserkent férfiak.”

Weszprémben – A jegyzet „A' mint vizsgálnám hát látom *Mondolat* a' Czim / És *Ditsbalmon* költ és hogy szól *Czenczy Zafyrnak*” sorhoz kapcsolódva a *Mondolat* 1813 valódi megjelenési helyét adja meg. *Atlás*, azaz térkép, lásd még a *Már Athénának* c. jegyzetet. „Condit enim verum vasto Natura recessu – mortalesque hebetat visus et pectora nostra.” (lat.) Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomicum*, Liber IV. 862–863. Az idézet fordítása: „A természet ugyanis óriási távolsággal enyhíti az igazságot, s eltompítja a halandók látását és a szívünket is.”

Satyrázni születtek – Lásd még itt: [*Praefatio*] / MAGYARÁZATOK.

Sonettek – Lásd *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen*: MAGYARÁZATOK.

Literátor 's jó Philologus – Lásd erről: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey, a filológus*. „Verba valent usu” (lat.) Az idézet fordítása: „A szavak használat során kapják meg értelmüket.”

Itt a' hol bajuszos – A bajusz a neológus diskurzusban a túlzó magyarkodás, így az avult nézetek jelölője. Az „igazi Magyaros Helicon” kapcsán lásd a *Mondolat* 1813 metszetén ábrázolt, számár hátán a Helikonra tartó, bajuszos Pannon Énekfit: a magyaros bajusz és az antik környezet groteszk hatást kíván kelteni. (Lásd még: *Xenidion Magyarosa*; lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, MAGYARÁZATOK.) „A quo ceu fonte perenni etc.” (lat.) Az idézet forrása: Ovidius, *Amores*, III. 9, 25.: „A quo, ceu fonte perenni, / Vatum Pieriis ora rigantur aquis”. Az idézet fordítása: „mint a kiapadhatatlan forrás vize stb.”

A' Satyrus

Vétkeztél jéh vétkes – „ezen Vers a' Varjasé”: lásd: *A' Satyrus a' Mondolatos Írójához*, A FORRÁSMŰ SZÖVEGE. Varjas János (1752–1786) a Debreceni Kollégium professzora volt, „egyhángú” verseivel külön költői iskolát teremtett Debrecenben; tanítványai tréfásan csak „Verjes Jénes”-nek becézték. Szóban forgó verse a *Megtért embernek énekeje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy nevezetlen ember Debrecenben* először 1775-ben jelent meg Debrecenben; másodszer Kazinczy adta ki a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című sorozatában. (I. Kötet, Pest, 1808.) Varjasról lásd még: *Mátyási József levele* / MAGYARÁZATOK.

Egy vén ember részeg fejvel – vagyis *Szilénosz*, lásd: *Két Levél*: MAGYARÁZATOK.

A' Szamár

A' mese Apjának – azaz Ezópusznak. A „hangos poétánk” *Gyöngyössi János* (1741–1818) költő, református lelkész; az ún. leoninus verselés (vagyis az antik versformák – disztichonok, szapphói és alkaioszi strófák – rímmel való kombinálásának) hazai képviselője. *Magyar Versei* először Bécsben jelentek meg 1790-ben, ennek anyaga változtatások nélkül egy rövid, új előszó kíséretében 1802-ben ismét megjelent. Az allúzió Mária Terézia halálára írt versére vonatkozik (vö. GYÖNGYÖSSI 1802. [1]–5.). Lásd még: *A' Szamár a' Mondolat írójához*, FORRÁSMŰ. Gyöngyössiről legutóbb lásd: KESZEG Anna, *Gyöngyössi János: Szövegek és kontextusok* (Ligatura) Budapest: Ráció Kiadó, 2011.

A' nagy Esopus – hivatkozott szerző: Maximus *Planudes* (1260–1330 k.) bizánci filológus, teológus. Életrajzi bevezetővel ellátva adta ki Ezópusz fabuláit (*Vita Aesopi*).

Már Athénának – „az ó atlasból tudhatjuk”: a Debreceni Református Kollégium diákjai Erőss Gábor vezetésével, Budai Ésaías professzor közreműködésével 1801-ben jelentették meg az *Oskolai Ó-Átlást*, 12 térképpel, Koeler Atlas Antiquusa után. Első munkájuk az 1800-ban megjelent *Oskolai új Átlás* volt „az alsó classisok számára”, szintén 12 térképpel. A térképek készítését a tanári kar rendelte el, hogy minden diáknak saját mappája legyen. (BARCZA Józsefné, „A diáktársaságok és diákegyesületek”, in *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest: Magyarországi Református egyházak Sajtóosztálya, 1988., 697–752. Id.: 702–703.)

Kik nevetésre Szerek – „mint némelly újítók akarják”: szarkasztikus célzás a *Mondolat* 1813 szótárának alkotóira, mivel a Szótárban ez szerepel: „Szer. Sor. Mód.”

Régi nemek hulltak – „Allusio Homerusra.” *ἔως ἀνθρώπων γενεῆ, ἣ μὲν φρεῖ, ἣ θάωολήγει.* (gör.) Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, VI. 149. Devecseri Gábor fordításában: „úgy van az emberi

nemzet is, egy nő, más meg aláhull”. FLevKölcsey: ἀνδρῶν helyt αὐρεῶν. A „Homerúst szükség olvasni a’ tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust” tanács ironikusan érthető, mivel a „féltudósokat” éppen Ovidius olvasása rontotta el az iskolában, ahogyan azt Kazinczy írja: „De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius.” (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23. Vö. KazLev XII. 139.) „Prima rubens unda, ranarum plaga secunda.” (lat.) Az egyiptomi tíz csapás forrása: Móz. 2. 7-8. „Elsőben a *vizek* vérré változnak: Undok *békák* után, *tetvek* származának” (Idézet: LOSONCZI István, *Hármas Kis Tükör*. Pozsony: 1781, 17.).

Anglusi nép is örül – Ad notam: Tengeri víznek örül. Lásd még: Csokonai Vitéz Mihály *A méla Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon* (1793), Ötödik jelenés: „Megveti szállását Vénus, s nem akarja lakását / Páphusi vára körül: tengeri víznek örül.”

Pesti – *Pesti Gábor* (16. sz) magyar meseíró, szótárszerző és bibliafordító. Vonatkozó munkája, amelyben forrása, Martinus Dorpius *Aesopi Phrygis fabulae* című műve alapján lefordította Aesopus meséit: *Esopus fabulái, melyeket mostan újonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gábor*. Bécs, 1536. A mesék között kettőben is a szamár a fabula hőse (75., 90.).

Cervantes – Kölcsey Cervantes kötetéről: SZABÓ G. 2009. 16–17.

Hispania –Lásd még a *Ráday Verselés* c. jegyzetet.

Lucius és Apulejus – Utalás a két ókori szerző „szamaras” művére. „Lucianni Somosat opp[idium]”, azaz *Samosatai Lucianus* vagy *Lukianosz* (Kr. u. 120 k.–180), a menipposzi szatíra képviselője *Lukiosz, avagy a szamár* címmel írt pikáns történetet. „Apuleius de asino aureo” azaz *Apuleius Lucius* (124 k.–170 után) római író, hivatkozott műve, az *Asinus aureus* (*Aranyszamár*); a regény egy Lucius nevű, szamárrá változott, majd ismét emberi alakot öltött ifjú kalandjait meséli el.

Cadentiás distichon – rímes disztichon, lásd még: *A’ mese Apjának* jegyzetét.

Baratária nagy Szigetében – Barataria egy kitalált sziget, a spanyol *barato*, azaz olcsó szóból alkotva. Cervantes tréfája a *Don Quijote*ban; Don Quijote egy sziget kormányzóságát ígéri fegyverhorzozójának, Sancho Panzának szolgálataiért cserébe; a szigetet ő kapta, innét az ő „nemesi” titulusa.

L. Herder Adrasteáját – Johann Gottfried Herder volt a kiadója az *Adrastea* (Lipcse, 1801–1803) című periodikának. Ebben jelent meg H. Brooke írása, *Wer war der größte Held? Wer der billigste Gesetzgeber? Ein Gespräch* címmel (3. Band. 1802. 7–16. s.; hivatkozás: a 10–12 s.); ebben esik szó Barataria szigetéről is, ahol Sancho Panza hozza a törvényeket.

Kegyelemséggel – A *Felelet* 1815 keletkezésével egy időben, 1814-ben készített *A Szókuritításról* című tanulmányában így ír Kölcsey: „Voltak, kik a görög nyelvnek minden szavait három betűből

álló törzsökre vitték vissza, s ha ez feszített okoskodás is, annyi mégis igaz marad, hogy a gyökérszavak rendszerint rövidek szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan végszillabák, melyek csalhatatlanul mutatják, hogy a szó, melyet berekesztenek, derivativum, s az ilyen derivativumoknak törzsökjeik rész szerint most is megvagnak a nyelvben, rész szerint már elavultak. Így p. o. a magyarban: *veszedelmesség* kétségkívül innen jó *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum), mert ezen gyökér most is megvan a nyelvben. így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Páriz Pápai)”.

Praxiteles bár faragásra jeles – *Praxitelész* (Kr. e. 395 – Kr. e. 330.) ókori görög szobrász az egész alakos bronz és márványszobraitól volt híres, ő készített elsőként meztelen női alakokat ábrázoló életnagyságú szobrokat. Kölcsey a *Töredékek a vallásról* (1815–1816, 1827) című munkájában tesz róla említést: „A görögnek pedig, ki a maga fényes templomaiban, a Phidias, Praxiteles s Scopas által készült művekben, áldozati pompákban, orákulumokban s több effélékben ezer édes csalatást, léleknyugalmat s nemzeti lelkesülést talál, veheted-e roszneven, ha a mindezekkel nem gondoló filozófusban megbotránkozik, nem szenved, hogy az őnála okosabb legyen, s azt, aki ha talán javát akarja is, de nem elég szelídséggel közelget felé, a felbolygatott babonának dühével űzi vissza?”

Dúrvúlt Wesztfaliának – Hivatkozott szerző: *Jacobus* vagy Jakob *Tollius* (1633–1696) holland orvos, alkimista és filológus; Brandenburgi Frigyes Vilmos választófejedelem támogatásával utazta be a német fejedelemségeket, Ausztriát, Magyarországot és Itáliát. Hivatkozott műve: *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae. / ex Auctoris Schedis Postumis / Recensitae, Suppletiae, Digestae* (Amszterdam, 1700.). Kölcsey Tollius munkáját külön Kazinczy figyelmébe ajánja: „Könyveim a’ napokban érkeztek-meg, köztök letem Jac[obus]. Tollii Epist[olae]. Itinerariae. Az ötödik epistola Magyar Országrol tanit. Az utolsó Gróf Zrini Miklósról a’ Poetáról. Uram Bátyám ennek verseit ki akarja adni, úgy az életét is meg kellene írni, ’s arra ezen Tollius’ Epistolája datumokat adhatna. Ha akarja Uram Bátyám a’ Zriniről szolló levelet megküldöm. Zrininek a’ **Ne bánts**-át is jó lenne kiadni, hogy így minden munkáji együtt lennének. A’ Ne bántsban van ezen szó **Tőzsér**, vagy **Tőzsér**, mely **Kupeczet**, vagy is Marhával kereskedőt jelent. Tolliusban van a’ több képek közt az álomnak azon képe is, melyhez hasonlót Uram Bátyámnál láttam. Egy szárnyas gyermek Oroszlánybőren aluva, jobb kezében melyel fejét köríti mákkal, a’ balban, melyet elnyújt kúrttel. [...]” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés* I. 399.) Tollius magyarországi útjairól és Zrínyi Miklóssal való kapcsolatáról lásd: KÖVÉR Lajos, „Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai”, *Aetas* 28, 3. szám (2013): 5–23.

Anton Pántza – Lásd az ő példabeszédeit. Egyedül a Kölcsey által kedvelt német satíraszerzőnél találni nyomát Anton Panzának. Lásd: Gottlieb Wilhelm Rabener: *Satiren* IV. *Antons Panza von*

Mancha, Abhandlung von Spüchwörtern (Leipzig, 1755). Lásd itt: *Antons Panza von Mancha, Zueignungsschrift an des großen Sancho Panza Großen Esel*. 3–16.

Mondolatos – „Ad notam Scipio Africanus”: nem ismerünk ilyen sorkezdetű dalt. A Mondolatos Publius Cornelius Scipio Africanushoz (Kr. e. 235 k. – 183 k.), Karthágó legyőzőjéhez való hasonlítása groteszk hatást kelt; a római hadvezér Kr. e. 201-ben ünnepeelt hősként, diadalmasan tért vissza Rómába, általános örömujjongás közepette; ekkor kapta meg az Africanus melléknevet.

Helicon. Tempe Pindus – Lásd: *A' Busongó Ámor*. MAGYARÁZATOK. „Nostri sic rure loquuntur” (lat.) Az idézet fordítása: „Így beszélnek hazánkban”. Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 3. 1-2. „Dic mihi, Damoeta: cuium pecus? anne Latinum? / Non, verum Aegonis nostri sic rure loquuntur”.

Senki nem ér mivelünk – „Et cantare pares, et respondere parati” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 7. 4. Az idézet fordítása: „s versre csakúgy, mint egymással versengeni készek.” Lakatos István fordítása. Vö. VERGILIUS, 43.

A' Pegasus látja – Pegazus vagy Pégaszosz, lásd: *A' Busongó Ámor*, MAGYARÁZATOK.

Sorsosid állnak elő – azaz sorstársaid

'S zengik – „ut perii ut me-malus abstulit error” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Eclogae*, 8. 41. „ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error?” Az idézet fordítása: „Láttalak és elvesztem! E vad vágy ó be megűzött!” Lakatos István fordítása. Vö. VERGILIUS, 50.

'S Köztünk békeség – „Silonicapeonesvibrissasperomenti” (lat.) Magyarul: „Megtáncoltattad a tökfejeket lándzsaszíjjal”; „Conturbabantur Constantinepolitani Innumerabilibus sollicitudinibus” (lat.) Magyarul: „A konstantinápolyiakat megzavarták, számolhatatlan bánatokkal.” Mindezek közkeletű példák a hosszú latin szavak komikus hatásának bemutatására. Beregszászi Nagy Pál szerint „nyelvünkötől a hosszú szók elválhatatlanok”, ehhez példaként görög és a jegyzetben is szereplő latin hosszú szavakat hozza példaként, azt írva, hogy ezekből „egy egész Dystichon kitelik”, vö. *A' felső Magyar-Országgi Minerváról, és annak nyelvbéli hibáiról*. Tud. Gyűjt. 1826. 5/116.

Jaj de mi testemben – „Poscere fata. tempus erit Deus ecce Deus?” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, VI. 45–46.: „uentum erat ad limen, cum uirgo ‘poscere fata / tempus’ ait; ‘deus ecce deus!” Az idézet fordítása: „Tudakolni / Sorsotok, itt az idő – szól –, íme az isten, az isten!” (Lakatos István fordítása)

Zápor e vagy Zivatar – „Tanto magis ille fatigat – os rabidum fera corda domans fingitque premando.” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Aeneis*, VI. 79–80. Az idézet fordítása: „Ám habzó száját az a szóra / Annál inkább készíti s igázza, lefékezi szívét.” (Lakatos István fordítása)

Téged is áh az halál – ἄλλά τον ἐγγύθεν ὕμας ὀλεθριον, οὐδε θι ἡμεῖς / αἰδιοι, ἀλλά θεος δε μεγας και μοιρα κραδατη. (gör.) Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, XIX. 409–410. Az idézet fordítása:

„Csakhogy veszted napja közel van, s nem mi okozzuk / mert a nagy isten lesz oka és az erőshez Moira”. (Devecseri Gábor fordítása) FLevKölcsey: ημαρ helyt υμαρ

ἦ δι μοι θαναθον μανδευεας? Az idézet forrása: Homérosz, *Iliász*, XIX. 420. Az idézet fordítása: „Miért jószol te halált, [Xanthosz]?” (Devecseri Gábor fordítása) Az idézet helyesen:

[Ξάνθῃ] ἦ δι μοι θαναθον μανδευεας? FLevKölcsey: μαντευεαι helyt μανθευεας

„az újságból is tudhatjuk”: vagy a nyomtatott újságból, vagy a híresztelésekből. Arról, hogy mit tudott a szerzőpáros Somogyi/Bohógyi haláláról lásd: *Bohógyi Gedeon Wesszprém vármegyében született* c. jegyzetet.

„Hunc tantum populo” (lat.) Az idézet fordítása: „Ezek csak tönkretesznek”. Ez a mottó szerepelt Kazinczy Dayka kiadásának élén is: „Hunc tantum populo monstrarunt fata. Virg[ilius]” vö. DAYKA 1813. Az idézet forrása nem azonosítható, vö. SZILÁGYI 1998. 18.

A' Lepe

Lepe – „Mások azt mondják”: Kazinczy Ferenc saját feljegyzese szerint (Pandekt. 5:13) jelentése a. m. lepke, pillangó. Vö. NyÚSz: Lepe, 208. „Fejem meg van koszorúzva ‘s homlokomon egy lepe ül.” (Vö. KazLev XI. 241.)

Lukáts Miklós – *Lukáts Miklós* Pécelen született, Debrecenben tanult, 1802-ben lépett evangélikus lelkészi pályára Szadán, majd 1807-ben Losoncon lett pap. Lásd: SZINNYEI.

κατ εἰ ωχην (gör.): szűkebb értelemben, kiváltképp. „Kristus Urunknak áldott születésén” – Az ének folytatása: „Dicsőség magasságban az istennek, / Békeség legyen földön embereknek. / És jó akarat mindenféle népnek, / És nemzetségnek.” (*Magyar népköltési gyűjtemény*. Pesten, bizományban Emich Gusztávnál 1846. *Népdalok és mondák*. A Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten. Nyomtatott Beimel Józsefnél. 1846. 312. VII. könyv: *Szent énekek / Karácsonyi rigmusok / Siessünk, siessünk*.)

„Vestigia Graeca ausi deserere?” (lat.) Az idézet forrása: Horatius, Ep II. 3. *De Arte Poetica*, 285-287.: „Nil intemptatum nostri liquere poetae, / nec minimum meruere decus, vestigia Graeca / ausi deserere et celebrare domestica facta.” Az idézet fordítása: „Nincs műfaj, mit nem próbáltak a római költők / és a görög minták útját otthagya – nagy érdem! – / itthoni dolgokat is bátran nagy hírre emeltek”. Muraközi Gyula fordítása, vö. HORATIUS 1961, 589.

A' Magyar Pegasus

Magyar Pegasus – „mért tud Deákul lásd a' Debretz. Gram. Praef.” A *Magyar Grammatika* egykorú közkeletű megnevezése volt a „Debreceni Grammatika” (vö. DebrGramm). Hivatkozott hely: *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn A'

Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. 1795. Előljáró Beszéd, XIII–XIV.: „A mi régi Eleink [...] lehetetlenek, leg alább igen bajosnak látták azt, hogy mind azoknak a Nemzeteknek Nyelvét megtanulják, a kik között ők, és a kik ő közöttök forogtak: innen kéntelenek vóltak, a Deák Nyelvet felvenni; mivel azonn, majd minden Európai, kivált Napnyúgoti Nemzetekkel befzélhettek.”

„Quem penes arbitrium est” (lat.) Az idézet forrása: Horatius, Ep II. 3. *De Arte Poetica*, 70–72.: „Multa renascentur quae iam cecidere, cadentque / quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, / *quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.*” Az idézet fordítása: „Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” Muraközi Gyula fordítása, vö. HORATIUS 1961, 579.

Ének alkotó test – „Ad notam: *törvény alkotó test*”, vö. BOZÓKY 1802: „Törvény’ alkotó Test! ’s nagy lélekkel nemzett / Tökéletességre Lépegető NEMZET! / Meljben – mint fényéből látszik – mindenképen / A’ köz-jó’ szerelme lángol minden képen!” Lásd: *A’ Magyar Pegasus a’ Mondolat Irója ellen.*

Versetlen Könyvet – „legalább a’ Szótárt’”: értsd: a *Mondolat* Szótárát. (Lásd: FÜGGELÉK) *cadentzia*: kádencia, rím.

Egy Mondolatos jó a Szamáron – „Ait fuisse mulio [helyesen: navium] cellerimus, sed haec pirus [helyesen: prius] fuere, nuncrecondita [helyesen: nunc recondita] sedetque sede seque dedicat tibi Gemelle Castor et Gemelle Castoris.” (lat.) Az idézet forrása: Catullus, *Carmen IV. Phaselusboz*, 2, és 25–26. Az idézet fordítása: „Azt mondta, hogy igen serény öszvérhajtó, ámde e magános körtefa alatt ül, és ülve vallja ezt neked, Castor és ikertestvérednek.”

Nyereg ‘s járom – „Necessitas, cujus cursus transversi impetum etc.” (lat.) Az idézet forrása: Ambrosius Theodosius Macrobius: *Saturnalia*, Liber II. 7. 1–3.: „Necessitas, cuius cursus transversi impetum / Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt, / Quo me detrusit paene extremis sensibus!” Az idézet fordítása: „Az útját álló szükségszerűség lendületét megtörte.”

Hogy a’ rimes versnek elment betsülete – „Lásd a Rontó Pál Praefat[iójában].” Hivatkozott mű: Gvadányi József: *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek’, Földön, Tengeren álmélkodásra méltó Történettyeiknek, ‘s véghez vitt Dolgaiknak Le-Írása, a’ mellyet Hazánk Dámáinak kedvéért Versekebe foglalt gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális.* (Pozsony és Komárom, 1793.) „Pedig négy arany jobban cseng” – utalás a két-, illetve a négysoros verselésre Gvadányi előbeszédében. Vö. „Előre tudom, hogy lesznek némelyek, kik azért munkámat kissebbíteni fogják; NB. hogy két soros versekkel ír. Én arról nem tehetek, ha azok csak a’ négy egy formán hangzó szóknak ki-keresésében, és nem a’ dolgoknak velős, és szép le-írásában akarják állítani a’ magyar Poësisnak természetét. Az olyan okoskodások, mellyek a’ két sorú

Versek ellen egy Könyvnek Elő-Beszédében tétettek; bennem ugyan mint el-mellőzhető, legkissebet sem indítottak. Azoknak tréfás Írója, úgy gondolom, azt tartja, szép a régi szokás, ha rossz-is. Inkább akarnék én, az olly két sorú, de fontos, és arany Verseket író magyar Virgiliussal mint T.T. Pétzeli József Úr e' dologba hibázni, (mint Cicero mondotta Plátóról,) mint másokkal tartani.”

[lat.] *Praefatio*: előbeszéd, előszó

„Lásd Gyöngyösi János Versei Praefat[ió] (Pest. 1803)”. Hivatkozott mű: *Gyöngyösi János' Magyar Verseinek Második darabja*. Mellyeket külömb-külömbféle alkalmatosságokra készítvén, mostan egyben-szedett, és ki-adott. Pesten, Találtatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál. 1803. = *Elöl-Járó Beszéd*. Az Egyenlő Hangzat, vagy-is *Kádentzia'* fzerint való Magyar Vers-írásnak formájáról. [I.]–LII. „a' fűszerszámos étkeket is felhoznók ha a' spatium engedné”.

[lat.] *spatium*: alkalom, időmérték

„Sin autem praecepta vetant me dicere, sane / non dicam, sed »me perdidit iste puer«.” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Catalepton*, VII. Az idézet fordítása: „minthogy azonban tilt a szabály, így mondani, jól van, / nem mondom többé, hát »elepeszt e fiú«” Szabó Kálmán fordítása.

Ráday Verselés – A gróf Ráday Gedeon (1713–1792) magyar költőről elnevezett verselés az ún. rímes-időmértékes (vagy nyugat-európai) verselés, amelyet Kazinczy Ferenc szerint Ráday Gedeon honosított meg a magyar költészetben. 1735-re datálják e nemben első kísérletét, mely 1790-ben jelent meg Kazinczy Orpheusában *Tavaszi este* címmel. Kazinczy Ferenc *A magyar verselésnek négy nemeiről* (eredetileg: Erdélyi Múzeum, 1814, Második Füzet, 122–128.) című írásában a magyar verselés harmadik fajtájaként tárgyalja a Ráday-félet. Ezzel az időmértékes-rímes megoldással szemben ítéli el a verselés negyedik nemeként tárgyalt leoninus verselést, amely „római mértékű verseknek kádenciára szedése (ők így nevezik a rímet, a homoeoteleüton)…”.

Xenidion Magyarcsa – A kifejezés valójában személynév, eredetileg Kazinczy Berzsenyi-episztolájában szerepelt: „S a' leány / Mondá: Nevem Xenidion 's Magyarcsa.” (KAZINCZY 2018, Szövegek, 107.) A dramatizált szituációban a beszélő egy fiatal szüzet szólít meg, kilétét firtatva. Szemere Pál szonettjeit dicsérve Kazinczy így magyarázza a kifejezést és az alak kilétét: „Ennél szebb dalt [ti. Szemere szonettjénél] a' Xenidion 's Magyarcsa, azaz, a' Magyar újabb Múza még senkinek nem sugallt”. Lásd: ÉLit, 1827, 2. kötet, 262–264, 263. (A közölt Kazinczy levél – Széphalom 1811. szeptember 16. – a KazLev IX. kötetében nem lelhető fel.) Xenidion és Magyarcsa tehát mind az idegen, mind a magyaros poézisnek a Múzsája. A Xenidion kifejezést Kazinczy „idegenke, szép idegen”-ként magyarázta, a görög „xeno”, idegen előtagból képezve (KAZINCZY 2018, Szövegek, 734.). A *Berezsenyi Dánielhez. Miklára Somogyban* című, 1809. október 25-ére dátumozott episztola (Szövegeit lásd: KAZINCZY 2018, Szövegek, 102–108, 728–735.)

1816-ban megjelent az Erdélyi Muzéum 5. füzetében. A megjelenés előtt Kazinczy a Magyarcsa kifejezés megváltoztatására kérte a szerkesztő Döbrentei Gábort (Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. március 17. Vö. KazLev XIV. 48.): „Ha Berzsenyihez írt Epistolám talán legközelebbi Füzetedbe bemegyem, kérek a' vége felé ezt: Xenídon 's Magyarcsa, változtassd így: *Xenídon 's Etekye*, az a' *Magyarcsa* felette nemtelenül hangzik. Az *Etekye* jobb mint az *Eteke*, mert az *ly* a' németeknek kimondhatatlan hangzás”. A Magyarcsa helyett választott Etekye vagy Etelke nyilvánvalóan idézi meg Dugonics András *Etelka* regényének magyar hősnőjét, lásd: DUGONICS 2002. Az episztola említett részlete az alábbi formában jelent meg 1816-ban (a keletkezés részleteit lásd még: KAZINCZY 2018, Jegyzetek, 360–379.):

„Ki vagy te szép Szűz? Lángoló szemed,
 'S e' barna, fürtös üstök, e' szemérem,
 Orczáid színe, 's e' varázs kecsek,
 Benned hazámnak szültjét sejtetik.
 De barna, fürtös üstököd' virágai,
 'S a' hang, melly édes ajkidról folya,
 'S egy mondhatatlan báj, mellyet szemem
 Még egyikén sem láta Szépeinknek,
 Külföldinek mutatnak. Ah ki vagy?
 Csudállak és szeretlek!

'S a' leány
 Mondá: Nevem Xenídon 's *Etekye*.
 Báróczy volt az ápolóm, az új
 Szép Atticának méhe.”

A jegyzetet Kölcsey Kazinczynak is hivatkozza: „Nincsen-e igazunk, ha úgy teszünk, mint az Idvezítő, felállítjuk a' példát 's azt kiáltjuk: a' kinek szeme van lásson, és a' kinek füle van halljon! Az ilyen nemmagyarzásért dúlnak igen sokan, 's ezeknek szoll az Antimondolatban többek közt ez a' két jegyzet / Hispania, az az Spanyolország, / és Ráday verselés. Xenidion, Magyarcsa. Mi? az első szó görög, a' másik magyar.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés* I. 430–433. Hiv: 430–431.)

Romanz és Ballade – „Parizs pápai”: a „Parizpápai” Pápai Páriz Ferenc népszerű szótátának (*Dictionarum Latino–Hungaricum*, Lőcse, 1708, lásd: PárizP) egykorú, közkeletű rövidítése; a jelzett két szó valóban nem található meg a szótárban. „*Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*” (lat.) Az idézet forrása: Marcus Manilius, *Astronomica*, Liber III. 247–251, 247.: „*Nec tibi constabunt aliter vestigia veri, / ni, lucem noctemque paris dimensus in horas, / in quantum vario pateant sub tempore noris, / regulaque exacta primum formetur in hora / quae surgens sidensque diem perpendat et umbras.*” Az idézet fordítása: „Számomra is változatlanok az igazság jelei.”

Gyöngyösit – azaz *Gyöngyössi Jánost*; lásd még: *Jegyzetek a' Versek alá / A' Szamár*. „Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingua qua adsim tibi.” (lat.) Az idézet forrása: Vergilius, *Catalecta*, V. *In Lucium*. 5–6. Az idézet fordítása: „Jó erőben van még haragom, régi dühöm és nyelvem, amellyel segítségedre lehetek.”

O Múzsák – szamarat! – „Quod superest non est mirum. Lucret.” (lat.) Az idézet forrása: Titus Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, Liber Quartus, 768–770, 768.: „quod super est, non est mirum simulacra moveri / brachiaque in numerum iactare et cetera membra; / nam fit ut in somnis facere hoc videatur imago.” Az idézet fordítása: „Ami marad, nem meglepő. / Ami különb, az nem csodálatos.”

Duna le mentének – Vö. BOZÓKY 1802: „*Szent Völgyeitekből harsogva ment ének, / Hírdese a' Duna 's Tisza Le-mentének / Melj Nemes a' Magyar!* – melj nemesen érez!” Lásd: *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen*.

A' Szamár éltének fákjai elégnek – „Emanavit uti fumus diffusa animae vis.” (lat.) Az idézet forrása: Titus Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, Liber Tertius, 580–585, 583.: „denique cum corpus nequetat perferre animai / discidium, quin in taetro tabescat odore, / quid dubitas quin ex imo penitusque quoorta / emanarit uti fumus diffusa animae uis, / atque ideo tanta mutatum putre ruina / conciderit corpus”. Az idézet fordítása: „A lélek ereje szétfoslott, mint a füst”. Lásd: *A' Magyar Pegasus a' Mondolat Írója ellen*, vö. BOZÓKY 1802: „Így felelt a' Nemzet. – *A' RENDEK és KAROK, / Már segedelmedre fel emelték karok'. / Életünk' fáklyái hamarébb el-égnek, / Mint Néked használni tarthatnánk elégnek! / Vedd fel e' fogadást tőlünk kegyes szívvel: / Hogy szent szerelmed közt fogy bennünk a' szív ell!?*”

[Gyárfás a Mondolatoshoz]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Cím nélkül.

Az autográf fóliótöredék számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: *Bevezetés a jegyzetekhez. Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”).

A 265 * 210 mm méretű, bordázott fólió jobb felső sarkában bekarikázott (7) és be nem karikázott (5.), ceruzás lapszámok találhatóak. A szöveg eleje hiányzik; mindkét oldal ceruzával, egy vonással át van húzva. A kéziratban lévő utólagos javítások feltehetően Szemere Pál kezétől származnak. A lapszámozás az itt közölt kézirattal együtt őrzött, de szövege szerint azzal nem összefüggő, [*Az idegen Phrasésekkal való élésről*] című munka fólióinak sorszámozásához kapcsolódik.

MEGJELENÉS

KÖLCSEY 2014.

Kiadásunk alapszövege: Kézirat (K)

A kézirat címéül a *Felelet* belső címadási sajátosságainak leginkább megfelelő címet választottunk (lásd még: KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel–Lasztóc, 1814. július–szeptember.

A szövegről semmiféle adattal nem rendelkezünk. Tartalma alapján viszont nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a *Felelet a Mondolatra* című munkával áll kapcsolatban. Keletkezését tekintve a *Felelet* szövegeivel egy időben és helyen készülhetett, 1814 nyarán és kora őszén Pécelen és Lasztócon (lásd még: *Felelet*, KELETKEZÉS). Mindezt az ekkoriban készült kéziratok papírjával és tintájával való egyezése is megerősíti (vö. *IdegenPhrasések*). Nem zárható ki teljességgel a későbbi

keletkezés sem: a *Felelet* megjelenését követően, 1815–1816-ban, a szerzőpáros által tervbe vett második „Antimondolat” részeként (erről lásd: MM4 *Levelezés I.* 420., 435., 445.; lásd még: *Felelet, KELETKEZÉS, MEGJELENÉS*).

Kölcsey Ferenc 1814. június 21. és 25. között Pozsonyból határozatlan időre érkezik Pécelre, az akkor éppen friss házas Szemere Pál barátjához. A nyár leginkább a „komoly és vidám filológiai munkák időszaka” Kölcsey számára. Ekkor lát hozzá neológiai elveinek kimunkálásához, elsősorban az egykorú német nyelvtudományi diskurzusok, illetve a régiség magyar szerzőinek tanulmányozása alapján. Eme komoly stúdiumok mellett (melynek eredményeképpen készült el a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* című értekezés) folyik a Kölcsey–Szemere szerzőpáros „bohóskodása”, azaz a közös mesterüket, Kazinczy Ferencet személyében is támadó *Mondolatra* adott feleletük készítése is, amely a következő év nyarán, 1815-ben *Felelet a Mondolatra* címmel (a továbbiakban: *Felelet*) lát majd napvilágot. A [*Gyárfás a Mondolatoshoz*] eme „bohóskodás” – vagy ahogyan később emlegetik: „Bohógyiskodás” – termékeként a *Felelet*ben nem jelent meg. Mivel a *Felelet* megjelenése után a szerzőpáros nem teszi szóvá eme szöveg kimaradását, illetve a folytatás terveit közt sem említődik, a fogalmazvány minden bizonnyal a szerző akaratával, tudomásával maradt publikálatlan.

A fogalmazvány a *Felelet* koncepciójából – miszerint a *Felelet* nem más, mint a [Somogyi]–Bohógyi Gedeonhoz a *Mondolat* megjelenését követően írott levelek posztumusz közreadása – következően szintén egy fiktív levél. Ennek „írója” az önmagára tett utalások és önidézések alapján nem más, mint *Mátyási József*. Kölcsey szövege olyan kompiláció, amely a kifigurázni kívánt szerző különféle szövegeiből építkezik, anélkül, hogy Mátyásit név szerint megnevezné. A közvetett felismerhetőség az így létrejövő szöveg szarkasztikus-ironikus modalitásának egyik kulcsa. A *Felelet* kritikai és filológia feltárásának tapasztalata arra mutat, hogy az egykorú „stílusparódia” az igen nagy számú, szintaktikai és pragmatikai szintű vendégszöveg alkalmazásával volt működőképes az egykorú olvasó számára. A szerzők feltehetően ezzel tekinthették kivédettnek a személyesértés, azaz a paszkvillizálás vádját is, hiszen „néven” mégsem nevezték meg „paródiájuk” célszemélyét. Kölcsey fogalmazványa azonban három olyan Mátyási-szöveget kompilál, amelyek mindegyikét csaknem cím szerint is megnevezi (lásd *MAGYARÁZATOK*). Mivel a cím szerint megnevezett művekkél a kifigurázni kívánt szerző egyértelműen felismerhetővé válik, így a személyesértő paszkvillizáció vádja is megalapozott lehetne. Talán ennek elkerülése is közrejátszott abban, hogy a fogalmazvány végül nem látott napvilágot. Mátyási József ezzel együtt sem kap kíméletet: a *Felelet* egy szellemesebb, a kifigurázott

szertő felismertetését azonban kevésbé direkt módon megoldó szöveg „hősenek” többek között éppen ő tekinthető. A *Hőgyészi Hőgyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ* című episztola egyik „forrásműveként” elsősorban ugyanis Mátyási József *Semminél több valami* című kötete jöhet szóba. A *Felelet* végén található *Jegyzetek a' versek alá* (amelynek elkészítésében Kölcsey bizonyosan részt vett, ha nem az egészet ő írta) magyarázatai közt eme episztola kapcsán a jegyzetíró François Pomey (1619–1673) francia jezsuita pap *Pantheum mythicum seu fabulosa deorum historia* című művére hivatkozik (*Pantheum*, Frankfurt és Lipcse, 1752. Aurora = Pars I. 107–109.), azt állítva, hogy “Ezen könyv nélkül senki Poéta nem lehet”. Kölcseynek nem volt túl hízelgő véleménye Pomey közkedvelt művéről és azok használóiról. Mindez világosan kiderül Szemeréhez alig egy évvel a *Felelet* keletkezése előtt írott leveléből: „Pomeynak régi elnyűtt Mythologiáját ki olvasná más azon kívül ki azt a' Debreczeni Ref[ormátus]. Collegiumban kéntelenségéből tanulja?” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés* I. 235–236.) Mátyási József a Debreceni Református Kollégium diákja volt egykor, és *Semminél több valami* (Pozsony, 1794.) című kötetében Pomey könyve mindvégig meghatározó alapmunkaként említődik a mitológiai tárgyú lábjegyzetekben.

Mátyási József (1765–1849) a Kecskemét-közelé Izsákon született, Debrecenben tanult, később ügyvédi oklevelet nyert. 1796 körül Fekete János gróf titkára lett, akivel már 1790-től barátkozott, védelmezve őt a papi paszkvillusok ellen. (Mátyási ajánlotta Csokonait Fekete gróf barátságába; közbenjárására a gróf több magyar ifjút is pénzzel segített.) 1792-ben Fekete gróffal Frankfurtba utazott, és útba ejtették Göttingát; az ott tanuló Kis János (későbbi superintendens) így ír róla *Emlékezésében*: „Mátyási József, ki utóbb magyar verseket is ada ki, nagyon vidám kedvű s elmés fiatalember, néhány Debrecenben vele tanult s ekkor Göttingában volt barátival együtt egyik barátja szállásán színjátékképen előadták azon módot, mellyel a debreceni professzorok a kollégiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe s teológiát tanulni menő deákokat megvizsgálni szoktak. A maguk közt kiosztott szerepek eljátszásával annyit nevtettek velünk, hogy akármely színházi vígjátékban sem kellett volna többet kívánni.” (Vö. KIS 1985, 880–881.) 1803-ig volt a gróf szolgálatában, és 300 forint nyugdíjat kapott tőle. Ezután Pesten ügyvédeskedett. Később Kecskeméten telepedett le, s a városi tanács 1828. május 5-én a városi lakosok közé vette fel, és polgári joggal ajándékozta meg. Végrendeletében vagyonának nagy részét az ottani evangélikus iskolára hagyta. Költőként Gyöngyösi István költészetének követője; a maga korában népszerű verseit magyaros hangsúlyos versformában írta; antikizáló versformákat nem használt; ellenezte a nyelvújítást, az őt ért támadásokra nem reagált; Kazinczy nevét soha nem írta le (vö. SZINNYEI). Mátyásiról újabban lásd: NAGY Krisztina, „Mátyási József ismeretlen

kéziratai Ferenczy István hagyatékában”, in CSÖRSZ RUMEN István (szerk.), *Doromb 2.: Közkeöltészetű tanulmányok*, Budapest: reciti, 2013, 57–68.

Kazinczy nem kedvelte Mátyásit, 1811-ben megjelent *Vitkovics Mihályhoz* című episztolájában (KAZINCZYVITK) rókaprémés *Gyárfás* néven szerepel egy olyan költő, akit Hőgyész mindenkinél különbre tart, s aki a „parnasszusi versenyfutásban” Sylvester Jánost, Tinódi Sebestyént, Szenczi Molnárt, Zrínyit és az egyébként példakép Gyöngyösit is megelőzi: „De végre előjön *Gyárfás*, ’s rókaprémű / Tógáját ölbe vészi, ’s megszalad, / A’ szem sem éri, ’s nézzd – a’ tárgy övé! / ’S lett ’s nőtt ’s maradt! ezt zengi Júpiter, / *És Júpiterrel a’ Gellér hegyel!*” (Vö. KAZINCZY 2018, I., 638.)

A Kazinczy–Szemere–Kölcsey alkotta „triumvirátus” (lásd az episztola utolsó szakaszát: „’S Szemerével, vélem, ’s Kedves Kölcseymmel”) levelezéséből egyértelműen megállapítható a szövegben szereplő *Gyárfás* név pseudo volta, beazonosítható, illetve a személyes találkozás révén némiképp megismerhető a kifigurázott szerző személye (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Almás, 1814. január 30. Vö. KazLev XI. 200–201. Hiv.: 200.):

„Csütörtökön Izsákon ebédelttem. Ott lakik Gyárfás,* Mátyási József. Míg tüzet rakattam ’s ebédet melegítették, elveztettem magamat a’ Kis Bíróval Mátyásihoz. A’ konyhában élömbe jött. Alázatos szolgája az Úrnak mondek, ’s be akartam menni oda a’ honnan M. kijött. Emidé tessék, kérem: monda M. Eggy hideg szobácskába léptünk be. A’ Magyar Íróknak kedvellője vagyok, utam erre van, meg akarám az Urat látogatni. Talán nem is ismer? Én Sz. P. vagyok. – Oh kis korában sokat láttam a’ Tek. Öreg Ágens Úrnál. – ’S mit csinálnak a’ Múzsák? Alusznak hosszas nappaljok után. – Kár! A’ kezdetet nem kellett volna elhagyni. Nincs kedv és kedvező környüállás. Ekkor Reviczkyt kezdette átkozni. ’S végtére eggy nagy csomó írást hozza elő, verseit; a’ dormitáló Múzsákéit! Sietek, mondám, de gyerünk a’ faluházhoz ’s beszéljessünk eggyütt eggy kis korig! – Szívesen de épen occupatióm van ’s most akarék beretválkozni. Nem tartóztatom tehát: s búcsúztam ’s nem marasztott. Azt ígérem hogy visszajövet meglátogatom ’s eggy éjjelt nála töltök. Majd megvállik! Szeretném látni, Mátyási haladolt e korával mint az Írók szoktanak.

*Czélzás a’ Vitkovicshez írt Epistolában előforduló Gyárfásra, az az Kálvinista Deák Mátyásira. – Kazinczy F. jegyzete.”

Eme különös találkozás Szemere előadásában a „Kálvinista Deák Mátyási”-val sok mindenre nem ad választ, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a „triumvirátus” diskurzusában a *Gyárfás* név Mátyási *jelölője*, ahogyan azt Kazinczy *-alatt tett megjegyzése is egyértelműsíti. A Kölcsey fogalmazvány címeként ezért is választottuk – a *Felelet* belső címadási logikájának megfelelő – a „Gyárfás a Mondolatoshoz” címet.

A Mátyásit illető érzelmekről – különösen a fogalmazványt író Kölcsey részéről – egy két évvel később kelt levél tudósít, amelyben szintén ez a pseudonév szerepel (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1816. március 28. MM4 *Levelezés I.* 462–465. Hiv.: 463. Lásd még: uo. 977.):

„Vágnunk kell, ostoroznunk kell ’s Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magúnknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem vesztet soha, osztán érdemel az tekintetet hogy Debreczennel, Petével, Gyárfással ’s több e’ félélkel nyugalomban legyünk? A’ Jó akkor tetszik-e leginkább, ha a’ rosszakat maga ellen ingerli.”

Szemere idézett látogatását követően néhány hónappal később elkészül Kölcsey gúnyos paszkvillusa Mátyási ellen. Az Izsákon lakó Mátyási ennyi idő alatt nyilván nem „haladott korával mint az Irók szoktanak” oly nagyot, nyíltan felismerhető kifigurázása mégis az asztalfiókban marad, talán nem függetlenül Szemere vele való személyes találkozása miatt. Mátyási mégsem marad ki azonban a *Feleletből*, lásd: *Felelet a Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, *Hőgyész*.

A „Gyárfás” név eredetét nem ismerjük (a Vitkovics-episztola kéziratában még „Arbi” szerepelt, vö. KAZINCZY 2018, II, 506.), de Kölcsey és Szemere is egyöntetűen ezt használja Mátyási jelölésére. A névjátékkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy Mátyási József *Nyomtatatlan verseinek gyűjteményének* kézírata (OSzK Oct. Hung. 58.) összeállítójára vonatkozóan ezt tartalmazza: „leírogatta és magának a szerzőnek a szavai után megigazgatta Gyárfás Pál 1808–1819-ig.” Gyárfás Pál (fia léczfalvi Gyárfás István [1822–1883] királyi táblai bíró, az Akadémia levelező tagja) Kiskunhalason volt ev. lelkész; 1847. július 8-án hunyt el; a temetésén mondott halotti beszédek külön ki is adták 1847-ben, lásd erről Karika János, kecskeméti ev. ref. theologiai tanár munkáit (lásd SZINNYEI: *A körét hiven betöltő lelképásztor képe*. Kecskemét, 1847. = *Halotti beszédek, melyek néhai n[agy]t[isz]teletű. Gyárfás Pál úrnak végtisztessége megadása alkalmával mondattak K[is]-K[un]-Halason* 1847. júl. 9. és 10.).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhív átírásban közöljük. A fólió mindkét lapja ceruzával, feltehetően utólag, gyengén áthúzza. A kéziratban lévő utólagos javítások feltehetően Szemere Páltól származnak. A kézirat jelölései: az aláhúzást aláhúzással jelöltük.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

A fogalmazvány három szöveget idéz meg, mindegyiket megnevezve, azokból kompilálva; a fogalmazvány túlnyomó részét Mátyási 1806-ban megjelent pályaműve, a *Vélekedés, melyet A' Magyar Nyelv eránt ország eleibe tétetett Tudós Kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott Mátyási József* (lásd: MÁTYÁSI 1806) teszi ki. Továbbá a *Semminél több valami. Az az elegyes tárgyú és formájú Egynebány darab versek* (lásd: MÁTYÁSI 1794), a *Mátyási József Verseinek Folytatása* (lásd: MÁTYÁSI 1798); illetve a *Farsangfarkai Tanítás* (lásd: MÉSZÖLY 1931, 186–201.) kerül röviden szóba.

*

tsúfolódó formákra tsütsörítő – MÁTYÁSI 1806, 12.: „2. A' Magyar Nyelv, ha talám nem egyetlen egy, de leg alább mindnyája felett kérkedhető azzal a' szerentsés szűkölködéssel, hogy abban úgy nevezett Heverő vagy Betyár betűk nintsenek; A' száját kérődztető, az ajakakat tsúfoló formákra tsütsörítő, a' nyelvet tsép módjára tsóváló, félig az órrot beszéltető, 's a' hallást sírva fakasztó állati hangokkal nem keveredett, az író tollat majd minden harmadfél sor után meg tátosító szegletekkel, rángatásokkal nem szálkás; és tsupán annyit ír a' mennyit mond; 's a' betűt annak mondja a' minek írja”.

nyelvünk a' Tropusokban, Symbolumokban – MÁTYÁSI 1806, 13.: „A' Magyar Nyelv, másokkal, azoknak minden elmés találmányaiban, mineműek: a' Tropusok, Symbolum, Aenigma, Chronosticon, Anagramma, Epigramma, Echo, Satyra, Lapidaris stilus, 's a' t. versent-játszhatik. Efféléknek tsak neveik nintsenek Magyarul, vagy nem közönségessen esméretesek, de példái mindennapiak, úgy hogy azokat itt elő horani papiros és idő tékozlás lenne”. (Az idézett szövegrész közvetlen folytatását lásd = **cadentziás verseket** jegyzet.)

Tropus (trópus): [gör.] mód, jelleg, fordulat; a jelentés változása; a szavak átvitt értelmű használata. *Symbolum* (szimbólum): [gör.] többértelmű jel, költői szókép. *Aenigma* (enigma): [lat.] homályos célzás, talány, rejtély. *Chronosticon* (kronosztikon): épületek homlokzatán elhelyezett verses felirat, amelynek nagyobb mérettel vagy színezéssel kiemelt betűit római számokként összeadva egy évszámot adnak ki. *Anagramma*: [gör.] vissza(felé) írni; szójáték, szórejtvény; egy értelmes szó betűinek megfelelő felcserélése egy másik értelmes szót eredményez. *Epigramma*: [gör.] sírfelirat; lírai műfaj. *Echó*: visszhang; Ekhó volt a visszhang nimfája a görög mitológiában; az *ekhós vers*ben a záró egység az előző sort ismétli. *Satyra* (szatíra): [gör.–lat.] a maró gúnyt kifejező lírai műfaj. *Lapidaris Stilus*: [lat.] *lapis*: kő, emlékkő; a *lapidaris stilus* olyan római írásmód, amely kizárólag nagybetűkből áll; epigráfiai, emlékművi, kőbe vésett, minden terjengősséget kizáró írásmód. Átvitt értelemben rövid, tömör, velős kifejezésű mondatszerkezet; letisztult, egyszerű nyelvezet, stílus.

cadentziás verseket – MÁTYÁSI 1806, 13–15.: „Ellenben a’ Magyar Nyelvel az Idegenek némellyekben nem érkeznek – Ugyan is, a’ Deákon kívül, mellyiken lehet készíteni, olly egy hangú de más más jelentésű szökon végződő egész Versdarabokat, a’ millyenek Magyarul olvastathatnak, a’ nélkül, hogy magokat erőltetett vagy homályos voltokkal untatnák, sőt inkább könnyűségekkel ne kedveltetnék? Hogy példákkal világosítsam a’ mit mondok, ollyan végzetűek ím e’ versek:

»De ha! Gorombának neveze *Valaki*,
Hogy ezt mint Jóságot úgy mondom
vala-ki.«

»Hát te nálad nélkül, mit gondolsz
Jó-lélek!
Hazám e’ ez a’ föld azért, hogy
jól-élek?

»Tudom, hogy az enyim el enyésző
Vagyon,
De neked örökös épületed *vagyon.*

Ha azzal be-éri, hogy *ki-nevessétek*,
Még meg köszönheti, tsak *ki-ne-vevssétek.*

»Fél-barátok, a’ kik könnyen *meg-bán-*
tódnak.,
Ha hát egész vagy, ne tarts *Meg-*
bántódnak.

»Nem régen azt hallá SÁMUEL, *te! le! ki!*

Fő Ispán nem lehet, nintsenek *teleki.*,

’S végre a’ dologbol vallyon mi *te-*

le ki?

Tele ki derülvén, Fő Ispány *Teleki.*

’s a’ t.

Továbbá, melyik nyelvben található akkor bőséggel, olyan szokat, a’ melyekből egy egy betűnek el hagyásával, több értelmes jelentésű és vers végzeteknek is alkalmaztatható szók telnek, mint már csak ez is:

Poroszló,	Tanyátok,
Orosz-ló,	Anyátok,
Rosz ló,	Atok,
Oszló,	Tok,
Ló,	Ok. ’s a’ t.”
O.	

MÁTYÁSI 1806, 16. „De bezzeg a’ mi már nem tréfa, egyedül a’ Magyar talált és mutathat, tsupán egyetlenegy magában hangzó a, e, i, o, vagy u betűn készült munkákat, a’ minemüket az Ujjság Levelekben is láthattak ugyan olvasóink: de nevezetesen a’ Tudós Világ bámuló piaczára állított (17.) 1775-ben egyet, ama széles tudományú Debreczeni Tanító, néhai Varjas János, ilyen nevezet alatt: *Meg tért embernek Énekje, mellyet nem régen szerzett, és egy meg keseredett de reménységgel tellyes lélek’ képében tett fel, egy Nevezetlen Ember, Debreczenben.* – Ez az 55 versekből álló Ének, tsupán az egy E. betűn úgy szereztetett, hogy nem csak értelmében könnyű, módjában természetes, végezeteiben tökéletesen egyező, hanem egyszersmind olyan tiszta tudománnyal és igaz kegyességgel tellyes, hogy azt vallás különbség nélkül, az egész Kereszténység, közönséges bűnön kesergő nótájának be veheti., minden nyelve betsét értő ’s azt szerető Magyar pedig, velem együtt, ezt mutatván elő, méltán meg dorgálhatja rágalmazóinkat ama feddéssel: *Carpere vel noli nostra, vele de tua!*”

cadentzia – [lat.] *cadentia*: esés, hanglejtés; rím

fő Ispán Teleki – Széki gróf *Teleki Sámuel* (1739–1822) Mária Terézia alatt királyi kamarás, küllői főispán és erdélyi kormányzói tanácsos. II. József császár alatt belső titkos tanácsos, 1784–90-ig királyi biztos a nagyváradi kerületben, Szabolcs, Békés, Arad, Csanád, Csongrád vármegyék főispáni helytartója, a hajdú kerületben főkapitányi helyettes, Bihar vármegyének 1785–1787 között főispánja, 1792-től magyar alkancellár, Máramaros vármegye főispánja. II. Lipót alatt erdélyi főkancellár; a göttingeni, varsói, jénai tudományos akadémiák tiszteletbeli tagja. Hivatali elfoglaltsága mellett nagy könyvgyűjtő volt (a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár példányait

1753-ban kezdte gyűjteni, és 1816-ban már 36 000 kötetet foglalt magában); könyvtárát a könyvtári szabályok betartása mellett a közönség is használhatta; Teleki Sámuel érdeme Janus Pannonius műveinek első kritikai igényű kiadása, amelyhez egykorú kéziratokat és tizenhárom másik kiadást vetett össze (1784, Utrecht). (SZINNYEI) Lásd még: DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997.

Syllabák – [lat.] *syllaba*: szótag; a felhozott példákat lásd: MÁTYÁSI 1806, i. h.

Ti idegen Momusok és Zoilusok – azaz a rosszhiszemű kritikusok. Momust és Zoilust rendszerint együtt is emlegetik; az „idegen” jelző csak fokozza az ellenszenvet. *Momus* vagy Momos a görög mitológiában a gáncsoskodás és az ostobaság istene; a szatíra, a gúny és az igazságtalan kritika megszemélyesítője. Mómosz állandóan bírálta az istenek alkotásait képtelen ötleteivel bosszantva őket; Zeusz megelégtelt örökös áskálódását, és kitiltotta az Olümposzról. Mómosz azóta az emberek között él, köztük osztogatja ártalmas „tudományát”. *Zoilusz* (i. e. IV. sz.) görög szofista, Iszókratész kortársa; a homéroszi eposzok gáncsolása tette hírhedté; a Zoilus név később a rosszhiszemű bírálatok és bírálók szinonimájává vált. Lásd: Ovidius, *Remedia amoris*, 365-66.: „Ingenium livor detractat Homeri; / Quisquis es, ex illo, Zoile, nomen habes.” Mátyási József itt megemlégett „olcsárolásához” lásd még Csokonai Vitéz Mihály Mátyásihoz írt versét (*Mátyási József úrnak Csokonai Vitéz Mihály az örökös barátságának szent kézfogását!*): „Amint mondják, kijött Patzkó / Présén egy istória, / Nem jó benne, úgymond Lackó, / A sok teketória. / Ha semminél több valami, / Csak probatio calami, / Mind az, ami. / Mért nem fogott hasznosabba, / Ami volna szükséges, / Nincsen az egész darabba / Egy vers is idvességes: / Sok vágott nyelvű mátyás itt, / Aki olvassa Mátyásit, / Csak, csak ásít. / Mind szerelmes és szúrdaló, / Sok ónfejűt megsérte, / Egy-két icce borra való / Kár az kegyestől érte; /Jobb volna addig aludna, / Vagy verset írni ne tudna, /Ne hazudna. – / Így gúnyolák sok Zoilok / Érdemidet a porba, / Fel vólt húzva tompa nyilok / Nyelvek végén egysorba, / Melyeket az esztelenek / Az okosoknak ellenek / Hegyeztének”. Mátyási versben megfogalmazott válasza (*A barátság és annak mestersége*) így reflektál: „S hagyján, hadd riszáljon *Zoilok* rostája, / Kihullatva se lesz mívem szél prédája, / Ha fennmarad a nép s magyarul szól *szája*: / Emlékezetben él annak *poétája*”. Mátyási Mómusról: MÁTYÁSI 1794, 103.

Carpere vel noli nosra vel de tua? – Az idézet forrása: Marcus Valerius Martialis, *Epigrammák* 1, 91. „Cum tua non edas, carpis mea carmina, Laeli / carpere vel noli nostra vel ede tua.” „Laelius, ócsárlod versem s magadét nem adod ki / Vagy ne gyalázd másét, vagy te is add ki, mit írsz.” (Epigrammák 1. könyv, 91. epigramma, Csengery János fordítása)

Nagy Asszony Anyánk A' Természet – MÁTYÁSI 1806, 20.: „Nagy Asszony Anyánk a' Természet.”

Néhai Tiszteletes Tűdős Varjasnak – Lásd: MÁTYÁSI 1806, i. h. Lásd még: *Felelet*, MAGYARÁZATOK.

a' Magyar Nyelv pallérozódásáról – MÁTYÁSI 1806, 22–40.: „Mitsoda eszközlések 's módok által kellene azt nagyobbra vinni?”

az Öt tudós társaságokról – MÁTYÁSI 1806, 41–64., hiv.: 42.: „Miképpen lehetne ezen eszközöket fogatosokká tenni? [...] Formáltassan számos tanúlt Férfiakból álló, de tsupán hazafiúi buzgóságból és betsületért fáradozo, ötrendbeli nyelvet és tudományt mivelő Társaságok' úgymint: Egy Felső, Pesten Budán., négy Alsók pedig az Országnek négy kerületeiben [...]”.

a' Könyvizsgáló társaságról – MÁTYÁSI 1806, 41–64., hiv.: 49-51. Id. 49-50.: „A' mostan szokásban lévő Könyv-Vizsgáló Hivatalokon kívül, mellyek rendszerént egy egy pár tsupán arra vigyázó szemekből állanak, hogy az Országló szék és Római Vallás ellen valamelly kisebbítő vagy ártalmas gondolatok, sem a' hazában közre ne tsúszhassanak., egyébbaránt a' Munkáknak más mineműségre figyelmeznem köteleztetvén: rendeltessék a' Nemzeti Nyomtató Műhelyhez, egy mind a' Tudományokban, mind az Anyai Nyelvben egyaránt jártas Vizsgáló Társaság”.

a' Magyar nyelvről írt vélekedésében – Lásd MÁTYÁSI 1806. A *Vélekedés* a Kultsár–Prónay-féle pályázati felhívásra (Jutalom Kérdés, Magyar Kurír II, 1804. április 17., 31, 482–483.) készült, díjat nem nyert. (A győztes pályamű Kis János dolgozata lett – erről lásd még: *Jegyzések Jenisch.*)

Tu qui nasute scripta destringis mea, quid ad haec? Ugyan csak felelünk Tacitusbol – Magyarul: „Te, kotnyeles, aki szellemesen/gúnyosan lehúzódsz/leszólsz az írásaimat, erre mit mondasz?” (Kulin Borbála fordítása.) Az idézet nem Tacitustól való, lásd: Phaedrus *Fabularum Aesopiarum*, IV. könyv 7. fabula; Helyesen: „Tu, qui, nasute, scripta destringis mea, / et hoc iocurum legere fastidis genus, / Parua libellum sustine patientia, / Seueritatem frontis dum placo tuae, / Et in cothurnis prodit Aesopus nouis.” Magyarul: „Te, kotnyeles, aki szólsz az írásaimat, / és finnyáskodva olvasol efféle tréfákat, / kis türelmet tanúsíts e könyvecske iránt, / míg homlokod szigorúságát csillapítom, / és Aesopus új cothurnusokban lép elő.” (Kulin Borbála fordítása)

Semminéltöbb valamimben – Mátyási József: *Semminél több valami*. Lásd: MÁTYÁSI 1794.

Ovidius Ibisét meghaladó átkos versemet – Lásd: *Attyáért boszszút álló Fiú. Szent Dávid' Éneke és Ovidius' Ibise szerént*. MÁTYÁSI 1798, 345–351. Publius Ovidius Naso (i. e. 43. – i. sz. 17. v. 18.) korai műve az *Ibis* című, 644 soros költemény, amely egy nem megnevezett ellenségre szór átkokat a halál különböző nemeinek felsorolásával.

Nabogodonozor hétszer fűtött kályhájáról – Egyik Mátyási-kötetben sem találjuk forrását. Lásd: *Ószövetség, Dániel Próféta Könyve*, 3, 19.: „Akkor Nabukodonozor eltelék haraggal, és az ő

orczájának színe elváltozék Sidrák, Misák és Abednégó ellen; azért szóla, és meghagyá, hogy fűtsék be a kemenczét hétszerte inkább, mint szokták vala befűteni.”

Sunt nobis denique vires – [lat.] végre a végére érek

Judit Asszony és Holofernes – Lásd: *Ószövetség, Judit könyve* (Káldi Neovulgata). Az ószövetségi könyv a júdeai Betúlia hős védőjének, Judithnak (Jehudith = judaeai nő), és Nabukodonozor asszír király hadvezérének, a várost ostromló Holofernésznek a történetét beszéli el; a szöveg a lerészegedett Holofernész fejének levágásra utal, amely tette után Judith visszatér a városba, s hamarosan győzedelemre vezeti a zsidókat.

farsangfarki predikátiót mondunk majd – Utalás Mátyási József: *„Farsangfarki Tanítás, melyet irt Mátyási Josef Poeta kinek munkája a Semminél több valami”* című munkájára. A szöveg kéziratban maradt fent (vö. *Tóth Mihály-versgyűjteménye*. (1807) – 91 lev. 19 cm – OSZK Oct. Hung. 1915. Mf: MTAK 2669/II. 101–125.); Mátyási költeményét először Mészöly Gedeon adta ki *„FARSANGFARKI TANÍTÁS. E’ léssen a’ Letzke: Akar zsidó, akar Görög, Akar Czigány – mind egy Ördög t. i.: a’ Roszsza. (1813. előtt.)”* címen (vö. MÉSZÖLY 1931, 186–201.). A munka 1813 előtt készült, kéziratban ismert lehetett, különösen a Debreceni Kollégiumban. Küllős Imola szerint Mátyási műve a 19. század elejéig az egyetlen olyan fellelt vers, amely nemzetiségi és faji előítéleteket fogalmazott meg, „kegyetlen szatíra” formájában mutatva rá „a magyar nemzet három nem kívánatos, kártékony elemére”.

’S rudjára fogatván a’ csúfolásoknak – Forrás nem lelhető fel.

Jenischből való Jegyzések

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey kéziratának hagyatéki jegyzéke cím szerint nem említi a Hartlebennek küldött kéziratcsomókban (vö. SOLT 1938, 391–393.). Kölcsey ismereteink szerint egyetlen helyen, K. W. Kolbe könyvének kivonatolása közben tesz említést a szövegről: „Lásd ezen szabad szórakásról a’ Németek[ne]k, ’s a’ Magyarot vele relatiób[an] a’ Critikai Jegyzetekben a’ Magyar nyelv’ jobbításáról. és a’ Jenischből v[aló] Jegyz[éseket].” (Vö. *Kivonat K. W. Kolbe.*) Erre a kéziraatra utalhat Szemere Pál is, amikor Kölcsey a nála található írásai felől érdeklődik: „Mihelyt melegebb lesz, a’ könyves szobámban felkutatom a’ Varóban és Jenischben való Jegyzeteidet, s felküldök mindent.” (Szemere Pál és Almási Balogh Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1831. április 21. MM4 *Levelezés II.* 352.) Nincs tudomásunk arról, hogy Szemere elküldte-e végül az ekkoriban Nagykárolyban tartózkodó Kölcseynek a jegyzeteket, viszont elfogadhatónak látjuk Szabó G. Zoltán véleményét, miszerint ezek a jegyzetek az 1814-ben keletkezett, *Jenisch’ pályairata* címen ismertté vált szövegre vonatkoznak (vö. MM4 *Levelezés II.* 767.). A kézirat további sorsa nem ismeretes (lásd még: KELETKEZÉS); az 1814-ben Pécelen, Széphalmon és Lasztocon keletkezett kéziratokról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. *Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kézíratai.*

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz’ / Minden Munkái. / IV. / Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. / Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXLII. // II. Nyelvtudományi dolgozatok [*Jenisch’ pályairata*] [131]–157.

A szöveg – szerkesztői vagy nyomdahibából következően – nem rendelkezik főcímmel: a szöveg fejlécében és a tartalomjegyzékben viszont a *Jenisch’ pályairata* cím van feltüntetve. Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. Az MM1 által közölt szöveg könyvészeti leírása megegyezik Kölcsey más, ezzel egykorú jegyzeteiben megfigyelhető német nyelvű könyvészeti leírások gyakorlatával (lásd: *Jegyzések Garve*, illetve *Kivonat K. W. Kolbe*); tartalmaz keltezést és dátumozást („Pécel. August 1. 1841.[sic!]”). Mindezek alapján

azt gondoljuk, hogy az MM1 szerkesztői autográf kéziratból dolgoztak, a közreadás során megőrizve annak jellegzetességeit, tárgymegjelölő címmel látva el a szöveget. (A szerkesztői címadás analógiájaként lásd: MM1 V. kötet, *Engel' aesthetikai töredékei*. Lásd még: MM4 *Irodalmi*, 432–434. A szerkesztők és az MM1 kapcsolatáról, kéziratokról lásd: FRIED 1993.)

Kiadásunk címadásában a bizonyosan Kölcseytől származó megnevezést, a *Jenischből v[aló] Jegyzéseket*] érvényesítettük, hangsúlyozva a munka extractusjellegét, feloldva a rövidítéseket, a már bevett *Jenisch' pályairata* címmel szemben.

A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. augusztus 1.

Az MM1 kiadásában található évszám („Pécel. August 1. 1841.[sic!]”) nyilvánvaló sajtóhiba; a kiadás alapjául szolgáló kézirat dátumozása „Pécel. August 1. 1814.” lehetett; Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli, a szöveg keletkezésének helyeként és időpontjaként ezt állapítjuk meg (vö. még: Szauder József: KÖM2 I. 1315–1316.).

A *Jenisch' pályairata* címen ismert szöveg Daniel Jenisch 1796-ban megjelent könyvének, a *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. / Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. / Diversi linguae homines. / Berlin, bei Friedrich Maurer, 1796. [504 oldal.]* című munkának magyar nyelvű kivonata (extractus). Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, illetve a JENISCH 1796 és a *Jenischből való Jegyzések* szövegeinek összevetése – a továbbiakban: *Összevetés*.

Kölcsey 1814 nyarán érkezett Pécelre, a Szemerével folytatott közös filológiai munka részeként készítve el a kivonatolást, feltehetően Szemere példányából (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ). Jenisch első említése 1814 augusztusából származik: „Mi Jenischt és Garvét 's mellé Edes Gergelyt 's Vandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? A' rend igen szép, 's a' nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a' Resultatumot, és ha valami jó fog kijőni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve, vagy Édes, Vandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?” (Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmecky Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1. Vö. MM4

Levelezés I. 339.) A *Felelet* szövegei és a Jenisch-kivonat közel egy időben, párhuzamosan készült; a Jenisch-olvasásra vonatkozó levél dátuma és a Jenisch-kézirat megállapított dátuma megegyeznek (lásd még BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; *Felelet*, KELETKEZÉS).

Jenisch következő említése egy évvel később, 1815 júliusában történik: „Adelung ellen beszéll Jaenisch is. Azon pontot is kellene illetni a’ mi a’ régi írásokból vett szavakat illeti. Figyelmet érdemel itt a’ mit Jaenisch mond a’ Német nyelvnek a’ régiségből való gazdagodásáról.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 401.) Jenisch neve legközelebb 1816-ban bukkan fel, de már nem filológiai kontextusban, hanem a *Jegyzetek a’ Kritikáról és Poesisről* c. írás kapcsán. Erről lásd: MM4 *Levelezés I.* 516.; MM4 *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I.* 36. és 251.

Daniel Jenisch akadémiai pályadíjas műve univerzalista szellemben készült összehasonlító nyelvészeti munkaként a tökéletes nyelv elgondolásából kiindulva arra kereste a választ, hogy a vizsgált tizennégy ó és új európai nyelv közül (görög, latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, német, holland, dán, svéd, lengyel, orosz, litván) melyik közelíti meg leginkább a nyelvi ideált. Jenisch pályaműve a nyelv gazdagításában (Bereichung) és csinosításában (Bildung) döntő szerepet tulajdonított a költőknek és a filozófusoknak (Sprachbildern, lásd: BÍRÓ 2010, 396–398.). Jenisch nagy hatással volt Kazinczyra, különösen az írói nyelvújítás melletti érvelés miatt (pandektái a műről szóló egykorú recenziómásolatot is őrzik: K 633/III. 94a-135a, 15–97., ALZ *La clef des langues [1807]* 37. sz., 02–12; 289–296.). Minderről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

Az 1804-es Kultsár–Prónay-féle pályatétel győztes dolgozata alapjául Jenisch *Vergleichungja* szolgált (erről részletesen: TÓTH 2007.), amit egyébként művei eredetisége, jelöletlen hivatkozásai kapcsán maga Kis János is elismert: „A magyar nyelv kimiveltetéséről írt s megjutalmazott könyvemben Jenisch ily című munkáját: *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* oly helyeken is használtam, melyeknél reá nem hivatkoztam.” (Vö. KIS 1985, 1022.) Kis János Kazinczy révén – aki nem kívánt indulni a pályázaton – ismerte meg Jenisch művét: „Jenischnek ezt a munkáját Brünni fogságomban tanultam ismerni [...] meglátván a könyv címjét a Lipsiai vásár catalogusában, megvéttem azt [...] Kis János barátomnak küldöttem [...]”. (Vö. GRANASZTÓI, K 633/III. 234a–254b (73–116, <203–244>). Az elkészült könyvet Kis János még kéziratban megküldte Kazinczynak kiegészítés és jóváhagyás végett, aki lelkesen helyesli szándékát válaszlevelében; Kis a könyv megjelentetésekor Kazinczy

engedélyével a szöveg végén, a toldalékban ki is nyomtatta a levelet. (Vö. Kis 1806, Toldalék, 164–167.; KazLev III. 254. Lásd még: CSETRI 1990b, 34.) A munka ezzel a címmel jelent meg: *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról, kimiveltetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmazott felelet.* Írta KISS János nemes dömölki evang. predikátor, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806.

A másik két nyertes: *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. TELEKI Lászlónak*, Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1806. Illetve: A harmadik díjas Pucz [...] még további két munka jelent meg a pályatételre beadott munkák közül: *A' magyar nyelvnek állapotjáról, kimiveltetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet.* Írta PÁNTZÉL Pál kende lónyai ref. prédikátor Erdélyben, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806, 3–51. Illetve: *Vélekedés, melyet a' magyar nyelv eránt ország eleibe tétetett tudós kérdésre, rövid és együgyű feleletül adott MÁTYÁSI József*, Pesten, N. Kiss István könyv árosnál, 1806. Ez utóbbi munkára a [Gyárfás a Mondolatoshoz] is reflektál, lásd ott. (Pántzél Pálról újabban lásd: *Pántzél Pál önéletírása és más munkái*, kiadta FAZAKAS Gergely Tamás, Csokonai Könyvtár. Források 14., Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010.)

Tóth Kálmán szerint a nyertes pályamű írója számára a nemzeti nyelv kiművelésének eszménye elválaszthatatlan az azon született irodalmi alkotások létrehozásától, ezek pedig a művelt világ előtt a nemzet dicsőségét szolgálják, így a nemzet felemelésének feladata az írók feladataként jelenik meg, tehát a nemzeti dicsőség nyelvi teljesítményként határozódik meg. Ebbe a horizontba illeszkedik az előbeszédbeli kijelentés, mely szerint a pályamunka a nemzeti literatúra ügyének szolgálatában íródott, ez a szolgálat pedig a nyelv ügyének „lappangva menését teszi lehetővé”. Ezt támasztják alá Jenisch megállapításai is, aki a nyelvfejlesztésben az írók szerepét hangsúlyozza. Alapfeltevése a nyelv és a nemzet azonossága. Megállapítja, hogy a nyelv kiműveltségi fokát a nemzeti irodalom, és azon belül is különösen a költészet, a szónoki művek, a filozófia, a történetírás alapján lehet megítélni. Nem véletlen az sem, hogy a nyelv tökéletességét meghatározó kitételeket a porosz akadémia tekintélyével autorizált pályaműből, Jenisch *Vergleichung*ájából választja ki, a magyar viszonyokra alkalmazva. Jenisch ugyanis kizárólag indoeurópai nyelveket tárgyal, így művéből Kis János számára csak az lehet fontos, hogy melyek a nyelv tökéletességeinek európai mércével elfogadott ismérvei. Ezt a célt szolgálják irodalmi példái is (melyekre egyébként Kazinczy is ösztönzi, vö. KazLev III. 254.), melyekkel azt bizonyítja, magyarra is le lehet „hathatosan” fordítani mindazt, mely a régi vagy az új európai irodalomban létrejött. „De akkor a magyar ugyanolyan európai nyelv, mint a többi, vagyis ha Jenisch tizennégy európai nyelv összehasonlítására kialakított alapelveit alkalmazza a magyar nyelvre, *olyan, mintha*

megírná Jenisch művének hiányzó részét, a magyar mint európai nyelv vizsgálatát.” (TÓTH 2007, 167. Kiemelés tőlem – O. Cs.)

Jenisch munkájának alapul vétele, magyar nyelvre alkalmaztatása lehetett az a szempont, feltehetően itt is Kazinczy ösztönzésére, amely Kölcseyt és Szemerét is motiválhatta. Azonban nem egyszerűen a munka megolvasásában, hanem ebből kiindulva készítve el a filológiai koncepció egyes elemeit is. Mindezt tényszerűen *A' szószármaztatásról* és *A' szókuritításról* szóló írások bizonyítják, melyekben Kölcsey többször is hivatkozik a *Vergleichungra* (lásd az említett szövegek jegyzeteit, illetve még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; Szauder József úgy vélte, hogy a Jenisch-féle pályairat „több gondolata szinte szó szerinti azonossággal került át a nyilván ugyanekkor írt *A' szószármaztatásról*, *A' szókuritításról* és az *Új szóké* című cikkekbe”). (Vö. KÖM2 1316. Az *Új szóké* keletkezése viszont későbbi időpontra tehető, lásd ott, KELETKEZÉS).

Közvetetten ezt erősíti a Vida-féle jutalomtétel kérdése is, amely során Szemere Pál Kazinczytól várja a megfelelő pályakérdés kitűzését (vö. Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1811. augusztus 23. KazLev IX. 63–65.):

„Szemerém azt írja, hogy Vida 600 f. jutalmat tesz valami kérdésre, 's Szemerét hatalmazta-fel, hogy a' kérdést megszabja. Ez azt tudakozza tőlem, ha nem volna e jó ezt tenni-fel: *Mennyire's mit szabad a' Nyelvben újítani*, 's kér, hogy ha jobbat tudok, közöljem vele gondolatomat. Azt feleltem, hogy jobbat nem kérhet; de én szélesebbre vinném ki a' kérdést; 600 f. mellett *lehet*; 's ezt tettem:

1) Szabattassék a' Magyar Nyelv egygy tökéletes nyelv' Ideáljához, olly formán, hogy a' beküldendő Pályairás a' Jenisch Munkája Supplementumának tetszhessék. – Szabattassék a' M. Nyelv a' régi 's mívelt mostani nyelvekhez is.

2) Adattassék-elő: mivel bír a' M. Nyelv, a' mivel más nyelv nem bír, 's mivel nem bír, a' mivel más nyelv bír, 's ennek is bírnia kellene.

3) Adassék elő, millyen lehetett a' M. Nyelv a' tóttal és némettel történt öszekeveredés előtt:

a' Reformációig. 's

M. Theresiáig 's a' Gárda felállításáig. –

József alatt 's az olta.

4) A' jóról vagy rosszról nevezetesebb íróknak érdemeik, fogyatkozásaik, vétkeik hordassanak-fel, mindég arra tekintvén ezen Munka tétele alatt, hogy a' Nyelv hibátlan vagy hibás előmenetele etc. nyomoztassék.”

Kazinczy elkészített *Pályái feltételei* (Eredetije: Szemeretár 3. kötet 143. Kazinczy Ferenc: *Pályái feltétel.* 1812. 1127–1128.; id: KazLev X. 537–538.):

„1.) A' Magyar Nyelvet egy tökéletes nyelvnek Ideáljához szabni, olly formán, a' hogy' azt Berlíni Predikátor Dr. Jenisch Úr a' maga ismeretes megkoronázott Pályairásában (Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von XIV. ältern und neueren Sprachen Europens. Berlín, 1796) némelly nyelvekkel cselekedte; hogy ez a' magyar munka németre fordítván, a' Jenisch munkája' Supplementumának [kiegészítő, pótló részének, tk. függelékének – O. Cs.] tekintethessék.

2.) Kimutatni a' Lexiconnak mi híjával van a' Magyar Nyelv, 's ezen üret miképen lehetne kipótlani. Ezen kérdés' alkalmával meg kellene fejteni, ha újításokat tenni a' nyelvben szabad e? A' Concurrálóknak szabad mező engedtetnék kicsapni, és más nyelvek' példája által világosítani-fel az Olvasót, hogy mit tettek ezek a' magok nyelvekkel 's mint bővítették ezen szabadság által nyelveket.

3.) Kimutatni, hogy a' Magyar Nyelv 1) melly állapotban volt, minekelőtte a' tót és német nyelvekkel keveredett össze? 2) melly állapotban volt a' Reformatio előtt? 3) a' Reformatio olta a' M. Theresia uralkodásáig 's a' Gárda felállításáig? 4) a' Gárda felállítása olta Józsefig. 5) József olta máig?

4.) Kimutatni a' nevezetesebb íróknak mind érdemeiket, mind fogyatkozásait szabadon 's irigykedés és gyűlölség 's hízelkedés nélkül. (Élteket és Megholtakat esztrengára hajtani.)

5.) Honnan jó, hogy a' mi Literatúránk virágzatra nem jó?

1.) weil sie von oben nicht beschützt, nicht gehoben wird.

2.) kein Verleger.

3.) Abscheuliches Gewerb des Kis István u[nd]. Hartleben.

4.) Keine Literatur Zeitung, Intell[ektuel].blatt u[nd]. Recension...

6.) Projectumok, hogy mit kellene csinálni, hogy könyveink nyomtathassanak, és holmi egyéb idvesség javaslast.”

Kazinczy tervezete nemcsak időben és a személyes érintettségben (Szemere közreműködése), de eredetében (Prónay-pályatétel) is a *Jenischből való Jegyzések* létrejöttét konstituáló nyelvelméleti kontextusnak tekinthető, amely a Jenisch-mű egyfajta meghatározó *alapműként* való olvasását és magyar nyelvű kivonatolását indokoltá tehette Kölcsey (és Szemere) számára. (Későbbi leveleiben Kölcsey már inkább Kolbét említi példaként. Erről lásd: *Kivonat K. W. Kolbe*.) A magyar nyelvű kivonat készítésének okát a Kazinczy (és Szemere) által a Jenisch-könyvnek tulajdonított (nyelvtudományi) fontosságban láthatjuk, illetve Kölcseynek ama kinyilvánított véleményében, miszerint bármiféle neologizálást csak rendszerszerűen, elvekre épülve, a kortárs tudományosság ismeretének birtokában lehet megtenni. Kölcsey az írói nyelvújítás híve; a német és a magyar nyelv fejlődésének hasonlóságai mellett ezek a legfőbb szempontok, amelyek miatt Jenisch műve fókuszba kerül (lásd még: *Bevezető a jegyzetekhez*).

Több mint bizonyos, hogy eme kivonat nem pusztán csak az előtanulmányokhoz szolgált elvi alapul, de ez is részét képezte (volna) Kölcsey és Szemere filológiai tervezetének (az elveszett kritikai disszertációnak – lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ), eme kivonathoz kapcsolódhatott volna a magyar nyelv összehasonlító vizsgálata a magyar példaanyaggal.

A JENISCH 1796 és a *Jenischből való Jegyzések* szövegeinek összevetése

Tolnai Vilmos „bő kivonat”-nak, „szó szerinti kivonat”-nak (TOLNAI 1929, 140.), Csetri Lajos „részletes magyar nyelvű kivonat”-nak (CSETRI 2007, 1: 131.) tartotta Kölcsey jegyzetét, Gyapay László szerint pedig „Kölcsey ezen írása nem más, mint Jenisch 1796 lényegre törő és arányos összefoglalása” (GYAPAY 2001, 198.). A *Jenischből való Jegyzések* sok tekintetben hasonlóságot mutat a szintén ekkoriban keletkezett [*Engel esztétikai töredékei*] c. munkával (MM4 *Irodalmi kritikák és esztétikai írások* I. 64–104.), melyet „közel teljes fordítás”-nak nevezhetünk (vö. uo. 434., ill 435–440.). A szöveg tehát mint szellemi teljesítmény nem eredeti munka, Kölcseyhez kapcsolódó eredetisége és különlegessége a „kivonatolásból” és a „fordításból” fakad. Kivonat (extractus) alatt a Jenisch-könyv egyes mondataiból és hosszabb-rövidebb szakaszaiból összeálló, végeredményében értelemszerű egészlet alkotó szó szerinti fordítást, helyenként lényegi összefoglalást értünk, amely csekély számú saját reflexiót tartalmaz. Kölcsey alapvetően az eredetivel megegyező, pontos kivonatot készít, megőrizve Jenisch művének szerkezetét, belső logikáját, fejezeteinek és alfejezeteinek sorrendjét, miközben *magyarra fordítja* a német terminológiát. Jenisch eredetileg 504 oldalas munkája Kölcsey kivonatolásában (az MM1 kiadása alapján) 26 oldalra rövidül: a kihagyások alapvetően a részletező, a Jenisch-könyv bőséges összehasonlító jellegű példaanyagát érintő részeket, néhány alfejezetet érintenek, megelégedve a megértést szolgáló legfontosabb egy-egy példával; jellemző, ahogyan Kölcsey egy mondatban *összefoglal*, tömörítve az eredeti hosszabb szakaszait. Ismereteink szerint Kölcseynek a *Jenisch pályairata* az egyetlen, összefüggő, önálló egészlet alkotó, *magyar* nyelven kivonatolt munkája abból a négy német nyelvű nyelvészeti tárgyú könyvből, amelyeket 1814 nyarán Pécelen (*Jenischből való Jegyzések, Garvebol tett Jegyzések*), illetve az ősz folyamán Széphalmon (*Kivonat K. W. Kolbe, Jegyzések K. W. Kolbe*) olvasott és jegyzetelt is (lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*, illetve a jelzett művek: KELETKEZÉS).

A kivonatolás beleillik Szemere Pál és Kölcsey Ferenc együttműködésének módszertanába is, amelyre Szemere levelének egy megjegyzése utal: „Mikor indulok innen [Surányból] ’s mikor Lasztóczról, leveleim tudósítani fognak. Az alatt Vatert extrahald, ’s készülj mint én is fogok.” (MM4 *Levelezés* I. 342. Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Surány, 1814. november 17. Az ekkoriban olvasott, de feltehetően nem jegyzetelt nyelvészeti munkákról lásd még: *Bevezető a jegyzetekhez*. Kölcsey Johann Vater *Lehrbuch der allgemeinen Grammatik*, Halle, 1805. c. munkáját sem kivonatolja; a könyvet egyébként Kazinczytól kapták kölcsön, vö. MM4 *Levelezés* I. 868.)

A *Jenischből való Jegyzések* igen fontosnak tűnik Kölcsey elméleti neológiai alapvetéseinek szempontjából, és terminológiailag is döntő fontosságú: a „kivonatolás”, illetve a „fordítás” megítélhetősége miatt célravezetőnek tartottuk az eredeti német és a magyar szöveg összevetését, a szövegszerű fordítási helyek megadását. Az egybevetést a jobb áttekinthetőség végett a Kölcsey-kivonat bekezdéseihez igazítva, azokat sorszámozva végezzük el, megadva mellé a Jenisch-könyv oldalszámait, jelölve a kihagyott nagyobb szakaszokat, illetve a magyar szövegben külön jelölve a német terminológia megfelelőjét (az első említéskor). Mivel Kölcsey szövegét egyaránt jellemzi a szó szerinti fordítás, a tömörítés, összevonás, a példaanyagokat elhagyó, csupán a konklúziót közlő megoldás, az összefoglaló, tömörítő szakaszoknál lehetőleg a tágabb szöveggörnyezettel együtt adtuk meg Jenisch könyvéből azon szakaszokat, ahonnan – mondatszerűen egyezően – eme kivonatolás történik. Így az eredeti szöveggörnyezetben mutatható fel a magyar kivonat szövege. A szó szerinti átvételeket aláhúzással jelöltük a német forrásszövegben.

1.

Kölcsey:

Péczel. August 1. [1814.]

Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. – Eine von der K. Pr. Ac. d. Wiss. gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. – *Diversi ... lingvis homines. 8. VIII. 503.*

Jenisch:

Philosophisch–kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. / Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. / Diversi linguae homines. / Berlin, bei Friedrich Maurer, 1796. [504 oldal]

[Kölcsey nem kivonatolja:]**Jenisch:** [III]–VIII. s.: *Vorrede***Jenisch:** [1]–2. s.: *Vergleichung der berühmtesten ältern und neuern Sprachen Europens nach ihren wesentlichen Vorzügen*

2.

Kölcsey:

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

–

A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma [*Mittheilungs-Organ unsrer Begriffe Und Empfindungen*], akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség [*Reichtum*]. – II. Erő (energia) [*Nachdrücklichkeit / Energie*], – rövidség [*Ideen die Kürze*], mely az energiához kapcsolatik – nyilvánosság [*Deutlichkeit*] és hajlékonyság [*Gewandtheit*], 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva¹, – jólhangzás [*Wohlklang*]. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni.

Jenisch:²

(3. s.): Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

Sprache, als das Mittheilungs-Organ unsrer Begriffe Und Empfindungen, erreicht ihre Bestimmung als-dann, wenn sie Begriff und Empfindung dem jedesmaligen Bedürfnisse des Geistes gemäss, darstellt.

Da der Begriffe und Empfindungen, besonders eines gebildeten Geistes, so viele und mannichfaltige sind, und, nach der Menge und Mannichfaltigkeit derselben, die intellectuelle Vortrefflichkeit des Geistes geschätzt wird: so ist der *Reichthum* an Worten und Wendungen, wodurch Begriffe und Empfindungen bezeichnet werden, einer der Hauptvorzüge der Sprache.

Die Darstellung der Begriffe und Empfindungen durch die wörtliche Bezeichnung muss ferner der Fülle und dem Umfange dieser geistigen Operationen entsprechen, und die Begriffe mit aller Wahrheit und Vollständigkeit, die Empfindungen nach dem jedesmaligen Grade ihrer Stärke und Innigkeit, ausdrücken.

Diese Eigenschaft der Sprache heisst: die *Nachdrücklichkeit* (Energie).

(4. s.) Der Geist geht bei jeder bestimmten Kraftäusserung einen gewissen raschen Gang; alles, was ihn nicht fördert, hindert ihn. Er will lieber *viel Kraft in wenig Zeit*, als *wenig Kraft auf viel Zeit verwenden*. Daher ist ihm auch in der Entwicklung seiner *Ideen die Kürze*, die mehr Worte und Begriffe gleichsam in Einen Punkt zusammendrängt, angenehmer, als die Weitschweisigkeit, die dieselben auseinander dehnt.

Da die Sprache, in starken oder heftigen Bewegungen besonders, Begriffe und Empfindungen, und also auch bei der Darstellung derselben, den Ausdruck durch Worte, zusammendrängt: so schliessen wir die Eigenschaft der Kürze am schicklichsten dem Abschnitt von der Energie an.

Der bestimmte Hang unsers Geistes bei allen seinen Kraftäusserungen, und also auch bei der Sprache, ist eine *gewisse gemächliche Thätigkeit*, wodurch der intellectuelle sowohl, als der sinnliche Theil seiner Natur, auf eine ihm angenehme Weise ins Spiel gesetzt wird. Zuviel Ideen, auf Einmal dargestellt, überladen, zuwenig – langweiligen ihn. Das Mittel zwischen jener Ueberladung, und dieser Leere – trifft die *Deutlichkeit*, wodurch Begriffe und Empfindungen so leicht und so schnell, als möglich, in die Seele übertragen werden. Der, Deutlichkeit schliessen wir sogleich die *Gewandtheit* an, als den Vorzug einer Sprache, nach welchem jeder Begriff und jede Empfindung, ohne Mühe, zweckmässig dargestellt und gleichsam mit Leichtigkeit (5. s.) gehandhabt werden kann. Eine Sprache kann sehr glücklich für die Deutlichkeit gebildet sein, und doch der *Gewandtheit* mangeln, (obgleich *Gewandtheit* immer zugleich auch *Deutlichkeit* mit sich führt.)

Da endlich der Sinn *des Gehörs* das *Organ* ist, durch welches die Rede in die Seele fliesst, und der Geist selbst durch den Eindruck der äussern Sinne empfindlich gerührt wird: so ist der ausdrucksvolle und harmonische

¹ 4. s.: „(obgleich *Gewandtheit* immer zugleich auch *Deutlichkeit* mit sich führt.)”

² Kivételesen – a fogalmi megalapozás fontossága miatt – itt a Jenisch-könyv vonatkozó oldalait egészében közöljük, amelyet Kölcsey 4 sorban foglal össze.

Zusammenklang der Sylben und Worte mit den darzustellenden Ideen und Empfindungen, dem Geiste eben so vortheilhaft zur Beförderung des Nachdrucks und der Deutlichkeit der wörtlichen Bezeichnung, als dem Gefühle angenehm. Daher gehört auch der Wohlklang mit zu den wesentlichen Vorzügen einer Sprache.

Durch die genannten Eigenschaften des Reichthums, des Nachdrucks, der Deutlichkeit und des Wohlklanges erfüllt die Sprache alle die Forderungen, welche der Philosoph nach Massgabe der intellectuellen und sinnlichen Kraftäufserungen des Geistes, in so fern diese auf die Rede Beziehung haben, an eine Sprache überhaupt machen kann. Durch die Vereinigung aller dieser Eigenschaften wird sie also (was sie durch ihre Bestimmung sein soll) das vollkommenste Werkzeug zu dem Ausdrücke unserer Begriffe und Empfindungen. [...]

3.

Kölcsey:

I. A' mi a' nyelv' gazdagságát [**Reich**], illeti, bőv lehet a' nyelv olyan szókbán, mellyek az érzékek' objectumaikat [**der sinnlichen Gegenstände**] jelentik [**Bezeichnung**]: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontosb bővsége, az abstractiókban [**Abstactionen**] való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv* [**extensiven**], ezt *intensiv* [**intensiven**] bővségnek. Egy kereskedő nép' nyelve mint a' phoeniciaiaké, gazdagabb lehetett 's volt *in extensione* mint a' görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt olly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka hogy Bonhours az ő *Entretiens d' Ariste et d' Eugéne* munkájában hibázott, mivel a' francia nyelv' gazdagságát a' vadászatot, hadi dolgokat 's más egyes tárgyakat illető szavak' sokságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la precellence de la langue française*. Azonban az *intensiv* bővség sem elég magában a' nyelvet meggazdagítani. A' scholastica philosophia skeletté csinálta a' deák nyelvet; így lett a' francia nyelv is a' poesis' felsőbb, azaz, energiát kívánó' nemeire alkalmatlan. A' kettőnek egyesülése teszen olyan nyelvet mint a' görög volt, mellyben a' szép mesterségek a' legmélyebb tudományokkal, a' philosoph a' poétával, 's a' poéta a' philosophal egygyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis míveltethetés [**lexikalische Bildsamkeit**], melly vagy az első és végső syllabák' [**End- oder Anfangssyllben**] sokféle hajlásaiban [**Biegung**], vagy a' szók' öszvetételében [**Zusammensetzung** ganzer **Wörter**] áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő mívelői. Lexicalis míveltethetését a' nyelvnek segíti a' dialektusok' sokasága, segíti az is, ha a' nyelv eleinte sok oldalról veszen az íróktól mívelést [**Bildsamkeit**], mert egy már az állapotás' bizonyos gradusát elért nyelv nem könnyen fogja a' mívelést, mint ez a' francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlen egy nagy író is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a' lexicalis míveltethetésből a' nyelv' bővségére vagy szükségére következést huzni nem lehet, magából kijön, 's Trendelburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

Jenisch:

(6. s.): Eine Sprache kann I. reich sein

1) Wörtern zur unmittelbaren Bezeichnung der sinnlichen Gegenstände. – Durch das bezeichnende Wort wird der Gegenstand gleichsam in die Seele eingehftet. Daher ist es dem Menschen natürlich, ein jedes Ding, welches seine Sinne mit einem empfindlichen Eindruck berührt, mit einem bestimmten Ausdrücke, als mit seinem eigenthümlichen Namen, zu bezeichnen. [...] (7. s.)

So viel Scharfsinn indessen und richtigen Beobachtungsgeist die Etymologie selbst in der unmittelbaren Benennung sinnlicher Gegenstände entwickelt; so macht doch der blosse Reichthum an solchen Benennungen noch nicht den eigentlichen und wahren Reichthum einer Sprache aus. Der Geist schöpft hier wenig aus sich selbst: die äussern Sinne allein sind dazu nöthig und leiten den Menschen durch die rohesten Eindrücke.

(7–9. s.): Machte diese Gattung von Reichthum den Hauptvorzug der Sprache aus: so würden wir die Sprache der alten Karthager und Phönicier vollkommener nennen müssen, als die griechische. Denn gewiss hatten die berühmtesten Handelsvölker der alten Welt, welche zugleich nach dem Zeugnisse der Geschichte die meisten Erfindungen der Nothwendigkeit, Bequemlichkeit und des Luxus – der alten Welt mittheilten, einen unvergleichbar grössern Reichthum an Wörtern zur Benennung sinnlicher Gegenstände, als – die, auf ihr kleines Ländchen eingeschränkten Griechen, ohne Handlung und ohne Eroberungssucht. [...] Bouhours in seinen „*Entretiens d’Ariste et d’Eugène*“ und Stephan in seinem Werke „*sur la precellence de la langue françoise*“ führten daher einen sehr einseitigen Beweis für den Reichthum der Französischen Sprache, wenn, sie sich beide auf den Wortvorrath derselben in Gegenständen der Jagd, des Kriegeswesens und in andern *einzelnen Gegenständen* des menschlichen Lebens bezogen.

Diesen Reichthum der Sprache wollen wir, da er, nach dem Gesagten, bloss die Menge der Wörter betrifft, den *extensiven* nennen.

(9. s.): 2) an *geistigen Anschauungen* und *Reflexions-Begriffen* oder sogenannten *Abstractionen*, den ich, weil er die *Natur (qualitas)* und den *innern Gehalt (vis)* der Begriffe und Worte betrifft, den *intensiven* Reichthum nenne. [...] Diese Bildung der Sprache zur Abstraction – kommt ihr, wie leicht zu erachten, von den Händen der Philosophie und der Kritik. [...]

(12–13. s.) Da aber die Sprache, so wie der Mensch selbst, einen geistigen und einen sinnlichen Theil hat, ich will sagen, – da sie eben sowohl sinnliche, als geistige Begriffe auszudrücken hat: so ist es ihr allerdings nicht vortheilhaft, wenn sie bloss jenen geistigen Theil ausbildet, und den sinnlichen vernachlässiget. Diese Vernachlässigung ist ihr ungefähr eben so nachtheilig, als wenn der Mensch über dem angestregten Denken seinen Körper hintansetzt: denn alsdann ergeht es der Sprache, wie es der lateinischen in der Epoche der Scholastiker erging. Sie erstarrt gleichsam nach und nach zu einem Skelet, welches, nach den Regeln des seinen Ausdruckes mit Fleisch und Muskeln zu bekleiden, dem Dichter Redner und Geschichtschreiber fast unmöglich ist. Eben so – hat auch die französische Sprache das Schicksal gehabt, dass sie durch eine ähnliche, einseitige, wenn gleich minder *metaphysische Bildung* (deren Ursachen im folgenden sollen entwickelt werden) *für die ernste, erhabene Gattung der Dichtkunst, besonders derjenigen, welche Pracht des sinnlich-schönen Ausdruckes und stark-aufgetragene Gemälde erfordert, beinahe untauglich geworden.* [...] (13–14. s.) Wenn aber dem *intensiven* Reichthum der Sprache der *extensive* zur Seite geht; wenn besonders diejenige Gattung, welche Dichtkunst, Beredsamkeit und die darstellenden Künste überhaupt betrifft, sich zu gleicher Zeit ausbildet und erweitert: dann dienen die Abstractionen selbst nur dazu, die Künste der Darstellung zu verseinern, zu veredeln und zu erweitern; dann sind sie an diesem natürlichen Meissel des Geistes, womit er sich seine Ideen, und Gefühle ausschaffet, gleichsam die fein-einschneidenden Zäckchen, wodurch er nur um so viel mehr das Rauhe ebenen, das Ungefeilte glätten kann. [...] (14–15. s.) Diess Glück hatte die griechische Sprache und nur auf diesem Wege der doppelten Bildung, durch die Hand der Philosophen und Kritiker von der einen, der Dichter, Redner und Geschichtschreiber von der andern Seite, gelangte sie zu der hohen, von keiner andern Sprache bis jetzt noch erreichten, Stufe der Vollkommenheit, auf welcher wir sie bewundern. Ihre Philosophen waren gewissärmassen eben so wohl Dichter, als ihre Dichter Philosophen. [...]

(16-20. s.):

3) die lexikalische Bildsamkeit derselben. [...]

(17. s.) Die lexikalische Bildsamkeit aufweiche wir uns in diesem Abschnitte einschränken, besteht in nichts anders, als in der Vielheit der Biegungen der End- oder Anfangssyllben der Wörter, oder auch in der Zusammensetzung ganzer Wörter, wenn wir z. B. im Deutschen von dem Worte Bild – bildsam, unbildsam, bildlich – ableiten, oder auch „bilderreich“ zusammensetzen.

Unter den beyden vorzüglichsten Sprachbildnern (durch welche wir den Dichter und den Philosophen verstehen) liebt der Philosoph insbesondere die Biegungen der End- oder Anfangssyllben, so wie der Dichter, die Zusammensetzungen. [...] (18. s.) Je mehr der Dialekte sind, aus welchen eine Sprache sich bildet; je früher, und besonders je vielseitiger sie von Philosophen und Dichtern bearbeitet wird; je mehr irgend ein Geisteswerk voll mannichfaltiger und kühner Sprachbildungen geschätzt und gelesen wird; desto glücklicher organisirt sich diese Sprache für die Bildsamkeit. Denn verschiedene Dialekte bilden gewöhnlich, so wie verschiedene Declinationen und Conjugationen, also auch besondre End- oder Anfangssyllben der Wörter (wie wir diess sowohl an den Deutschen als Griechischen Dialekten sehen), wo also der Schriftsteller, (da ein Dialekt nur selben durchaus rein ist), die verschiedenen Biegungen auch verschieden-bedeutend machen kann. Eben so kann eine Sprache auch nur durch eine frühe und vielseitige schriftstellerische Bearbeitung einen besondern Grad der Bildsamkeit erlangen, indem, wenn sie ohne diese schriftstellerische Bearbeitung schon bis zu einem beträchtlichen Grade der Selbstständigkeit ausgebildet ist, jede Abbiegung oder Anbiegung einer Sylbe in den Wörtern, oder auch – ungewöhnliche Zusammensetzungen, mehrentheils zu gewagt scheinen, wie dies z. B. in der Französischen Sprache der Fall seyn würde und mit manchem Schriftsteller dieser Nation auch wirklich gewesen ist.

(19. s.) Endlich kann auch oft durch ein einziges oder mehrere Geisteswerke voll kühner, aber der Analogie des Sprachgebrauchs angemessener Sylbenbiegungen oder Zusammensetzungen der Wörter, die Bildsamkeit einer Sprache sehr befördert werden. Diess war bei den Griechen der Fall mit Homer's Werken, bei den Deutschen mit Klopstock's Messias. [...]

(20. s.) Durch diese, jedem einleuchtenden Gründe bewogen, werde ich mich daher über die lexikalische Bildsamkeit der zu vergleichenden Sprachen zwar bestimmt, aber nicht mit der Weitläufigkeit verbreiten, mit welcher Herr Trendelenburg in seine Preisschrift über die Griechische, Lateinische und Deutsche Sprache diesen Abschnitt behandelt hat. Und dennoch ist – bei allem Scharfsinne, mit welchem der gelehrte Mahn hier so sichtbar gearbeitet hat, das Resultat davon, wie er selbst gesteht so äußerst unbestimmt und unfruchtbar, wie es auch nicht anders seyn konnte, wenn er den Reichthum der Sprachen allein nach dem Grade ihrer Bildsamkeit schätzen wollte.

4.

Kölcsey:

II.) A' mi az energiát [**Energie**] illeti. A' durva, vagyis miveletlen nyelv több energiát bir, mint a' mívelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok [**Onomatopoiätis**], és a' gyökérszavak [**Wurzelwörtern**]. Az energia tehát 1) Lexicalis [**Lexikalisch**], ha a' szavak nem általános jelentésűek 's nem nagyon abstractok [**Abstractionen**], itt legtöbbet tesznek a' poéták, az oratorok, a' moralphilosophok és végre a' speculativphilosophok. 2) Grammaticalis [**grammatikalische Energie**], ha nincsen sok articulus [**Artikel**], conjunctio stbb. mint a' deákban, az orosz és lengyelben; – ha nincs szorosán meghatározott syntaxis [**Wortstellung**], melly a' francziának baja. 3) Characteristica [**charakteristische Energie**], a' melly a' nemzetől [Nation] 's a' genie Íróktól [**Original-Schriftsteller**] jön.

Jenisch:

(20–31. s.): II, Nachdrücklichkeit (Energie) als der zweiten Vollkommenheit der Sprache.

(20. s.) Jede rohe Sprache übertrifft an Nachdruck und Kraft die kultivirte. Denn da der rohe Naturmensch, in seinem grobsinnlichen Ideen- und Empfindungskreise keiner Abstractionen, Artikel, seiner Verbindungs- und Uebergangspartikeln u.s.w. bedarf: so besteht auch der ganze Wortvorrath seiner Sprache beinahe nur aus so genannten Onomatopoiäis und Wurzelwörtern, welche beide – gewissermassen als die Elemente aller Energie der Sprachen, müssen angesehen, werden. [...]

(22–25. s.): Dieser Nachdruck liegt 1) in der ursprünglichen Bedeutung der Wörter und dem bestimmten Gebrauch dieser Bedeutung Diese Gattung von Nachdruck werde ich den lexikalischen nennen.

Je allgemeiner und abstracter der Begriff ist, den wir mit einem Worte verbinden, desto geringer ist der Grad des Nachdrucks in demselben. [...] Nach dem Dichter folgt in der sinnlichen Bezeichnung der Gegenstände, der Redner, dann der Geschichtschreiber, dann der Moralphilosoph und dann endlich der speculative Philosoph. [...]

(25–28. s.): 2) Durch ihren grammatikalischen Bau: diess nenne ich die grammatikalische Energie.

Hat eine Sprache viel Artikel, Hülf- Verbindungs- und Uebergangswörter, und dabei, zugleich die unabänderliche Einrichtung, dass sie sich den Gebrauch derselben in höchst seltenen Fällen, und sehr sparsam, erlassen kann: so muss die Sprache des Dichters, des Redners und überhaupt der lebhaften Einbildungskraft und der erschütterten Leidenschaft, so wie jeder höhern und schwingvollem Bewegung der Seele, durchaus matt und schlaff werden. [...] (26. s.) Wenn die an diesen grammatikalischen Feinheiten so reiche, Griechische Sprache dem Dichter, dem Redner, dem schlichten Prosaisten, nicht die Freiheit gestattete, sich derselben in jedem prägnanten Momente der Rede zu bedienen, oder auch nicht zu bedienen: so würde sie dem eben gerügten. Tadel ausgesetzt seyn, dem fast alle Europäische Sprachen ausgesetzt sind, als welche fast insgesamt ihre Energie durch jene grammatikalische Einrichtung schwächen; denn dass diese durch ihre langen Hülfswörter und besonders auch durch die höchst seltene Erlaubnis, den Artikel wegzulassen, in Vergleichung mit der Griechischen und der noch einfachem Römischen, etwas Schwerfälliges und Schlaffes haben, werden wir im II Theil sehen.

Die Russische und Polnische Sprache allein, durch die Entbehrung eines Artikels, so wie unter den Germanischen Sprachen insbesondere die Englische, durch die merkwürdige Einfachheit ihres grammatikalischen Baus, sind von jenem Tadel frei, wodurch die Spanische, Italienische, Französische, Portugiesische und vor andern die Deutsche Sprache, oft so schleppend werden. Zu dem grammatikalischen Bau, in so fern er auf den Nachdruck der Sprache Beziehung hat, gehört vorzüglich auch die Wortstellung (Syntax). Sind die Gesetze derselben für jeden Fall durchaus bestimmt und unabänderlich, wie z. B. in der Französischen Sprache: so kann der Geist da, wo es der Strom der Rede und die Heftigkeit der Empfindung erfordert, dass der Gegenstand aus der Masse der Ideen besonders herausgehoben und dem Auge nahe gebracht werde, und wo ofte das, was in dem ruhigen Flusse der Rede das erste Wort seyn würde, das letzte seyn muss, und umgekehrt; – so kann er hier Empfindung und Leidenschaft nicht mit aller der Fülle und nach allen den Nüancen in der Sprache darstellen, als er's ohne diess würde thun können. [...]

(28–31. s.): 3) die charakteristische Energie der Nation und ihrer Original-Schriftsteller.

(28. s.) Was eine Sprache vermag, bis zu welchem Grade der Feinheit sie sich ausbilden, bis zu welchem Schwunge sie sich erheben kann, das mag kein auch noch so tiefer Sprachforscher, besonders, wenn ihm diese

Sprache nicht mütterlich ist, durch Vernunftgründe bestimmen: das kann nur durch die Meisterstücke genievoller Schriftsteller der Nation, welcher diese Sprache eigenthümlich ist, dargethan werden [...].

5.

Kölcsey:

III.) A' mi a' nyelv' világosságára [*Deutlichkeit*] és meghatározottságára [*Bestimmtheit*] tartozik: ide jönnek 1) lexicalis meghatározottság [*die lexikalische Bestimmtheit*], hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2) A' nyelv' grammatikájában [*grammatikalischen Bau der Sprache*] való tisztaság [*Feinheit*], melyet a'miveletlen nyelvekben hiában keresünk. – Az articulus a' világosságra nem multhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a' nyelvnek természetes és rendes syntaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem olly szabadok mint a' görög és római, kivéven az orosz és lengyelt, mellyekben a' szavak szabadosan szóratnak széllyel; az anglus is sokszor kitér a' rendes [*gesetzmäßig*] szórakástól [*Stellung der Worte*].

Jenisch:

(31–48. s.): III. *Deutlichkeit und Bestimmtheit.*

(31–32. s.): A) *die lexikalische Bestimmtheit.*

Alle unkukivirte Sprachen bezeichnen, wegen der ihnen eigenthümlichen Armuth, mehrere Begriffe mit Einem Wort, dessen Werth und Bedeutung an seiner jedesmaligen Stelle, eben desswegen lehr oft schwankend seyn muss. [...] Je mehr der Geist eines Volks sich erweitert, desto seiner und bestimmter werden seine Begriffe, desto bestimmter auch seine Sprache.

(32–43. s.): B) *Feinheit in dem grammatikalischen Bau der Sprache.* [...]

(34. s.) Die Sprache des rohen Naturmenschen entbehret dieser grammatischen Feinheiten unbeschwerer, und er fühlt ihren Mangel eben so wenig als bei uns der gemeine Mann den Mangel der philosophischen Terminologie von Caussalität, Modalität, Relation – in seiner Sprache fühlt: ohngeachtet er sich dieser Begriffe täglich bedient. [...] (38. s.) Aber eine cultivirte Sprache kann dieser Feinheiten nicht entbehren. Die ruhige Betrachtung, die seinere Unterscheidung der Begriffe und Entwicklung der Gefühle, so wie die ganze verfeinerte Lebens- und Handlungsweise des gebildeten Menschen, machen ihm dieselben nothwendig. [...] (33. s.) Der Lateiner, der keinen Artikel hat, kann sich ohne Zweifel in den angeführten Fällen nicht grade mit so wenig Sylben ausdrücken, als der Franzose; oder auch irgend eine der neuem Sprachen, die fast alle den Artikel, und mehr als einen haben. [...] (39. s.) Ob der Artikel zu der Deutlichkeit und Bestimmtheit einer Sprache unentbehrlich sey? Daran haben einige Sprachforscher so wenig gezweifelt, dass sie denselben so gar zudem wesentlichen Merkmal ausgebildeter Sprachen machen wollten.

(43–44. s.): C) *Eine regelmässige und natürliche Syntax.*

(44. s.) Alle neueren Sprachen, die Russische und Polnische ausgenommen, haben eine viel regelmässigeren Syntax, als die Griechische und Lateinische. [...] Unter den Germanischen Sprachen befolgt die Englische die natürlichste und gesetzmäßigste Stellung der Worte: behält sich aber dabei die Freiheit vor, in prägnanten Momenten der Bewegung der Seele von der gewöhnlichen Regel abzuweichen. [...]

6.

Kölcsey:

IV.) Végre a' mi a' jóhangzást [*Wohlklang*] illeti, a' sok vocal [*Vocal*] lágygyá [*weichlich*], a' sok consonant [*Consonant*] pedig keménynyé [*hart*] teszi a' nyelvet, 's így a' consonantok és vocalok' szerencsés elegyedése teszi a' jóhangzás' elementumát. A' jóhangzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a' nyelvnek. Vad vagy szelid clima, és vad vagy szelid erkölcsi valamely népnek, sokat tesznek a' nyelv' hangzására, de sokat a' csupa történet [*Zufälligkeiten*] is, mint p. o. a' gyökérszavaknak [*Wurzelwörtern*] alkalmatlansága a' míveltetésre [*Bildungsfähigkeit*]. Így a' zsidó nyelv szelid clima alatt durva lett, így a' hadakozó rómainak nyelve a' még akkor nem olly szelid climájú országban lágy hangzatu. – A' hochdeutsch sokkal durvább mint a' plattdeutsch; a' köznép' restsége a' kimondásban okozza ezt, 's mivel az olasz és spanyol nyelv a' köznép által míveltettek, innen van, hogy a' lágyságban a' rómain is felülhaladják.

Jenisch:

(48–53. s.): *IV. Wohlklang.*

(50. s.) Eine glückliche Mischung der Vocalen und Consonanten, und die weiche Beschaffenheit der letztem bilden daher die Elemente des Wohlklanges einer Sprache. Durch zu viele Vocale wird die Sprache weichlich; durch zu viele und schwer auszusprechende Consonanten hart. Durch eine glückliche Mischung von beiden wird sie nicht allein im Ganzen wohlklingend, sondern auch zu dem hörbaren Ausdrücke stärker oder angenehmer Bilder, sanfter oder heftiger Bewegungen der Seele, geschickt.

(51. s.) Der Wohlklang einer Sprache ist so innig in ihren ganzen Bau verwebt, dass er zu ihren ursprünglichen Eigenthümlichkeiten gerechnet werden muss [...].

Ein rauhes oder mildes Clima, rauhe oder milde Sitten eines Volke, können viel beitragen, die Sprache sanft oder hart zu machen. Aber fast eben so oft hängt auch diese Eigenschaft der Sprache von blossen Zufälligkeiten ab: und unter andern besonders von den ersten Wurzelwörtern der Sprache und ihrer grössern oder geringem Bildungsfähigkeit. So –hatte der Hebräer in seinem sanften Clima (sanft, wenigstens in Vergleichung mit unserm nordischen Himmel) eine sehr rauhe Sprache; so (53. s.) – noch jetzt der bei weitem grösste Theil der Morgenländischen Völker: und der rauhe, kriegerische Römer in einem Clima, welches damals nicht viel sanfter war, als es nun in einigen der mittlern Gegenden von Deutschland ist, redete eine, nächst der Griechischen, am weichsten tönende Sprache. Eben so ist der Hochdeutsche Dialekt, dessen sich doch die feigsten Geister der Nation bedienen, weit härter, als der Niederdeutsche oder auch Plattdeutsche, – dieser Dialekt der ungebildeten Volksclasse. [...] So wie auch unter den Lateinischen Töchttersprachen, das Italienische und Spanische insbesondere, dadurch, dass es durch den Mund des gemeinen Volks und zwar der rohesten Menge, gebildet worden, eine vorzügliche Weichheit erlangt hat, und selbst die Lateinische Muttersprache an Weichheit (oder vielmehr Weichlichkeit) übertrifft.

[...] Ende des theoretischen Theils.

7.

Kölcsey: Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

–

Az egymással rokon nyelvek művelésökben [**Bildung**] is igen megegyeznek egymással, annál fogva a' nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasználtatni. A' deák a' göröggel – az olasz a' spanyol, portugál és francziával – a' német az angol, holland, dan, és svéddelel – a' lengyel a' litthvaniai és oroszszal.

Jenisch:

(54–55. s.): [cím nélküli bevezető]

Jenisch (56–...): Zweyter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern Europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

(56. s.): Da verwandte Sprachen auch gewöhnlich in ihrer Bildung, so wie das Genie der Völker selbst, dem eie angehören, sich einander mehr als *allgemein*-ähnlich zu seyn, und gewisse eigenthümliche Berührungspunkte zu haben pflegen, (ein Satz, den wir, bekannt an sich, im folgenden durch Thatsachen noch mehr ins Licht setzen werden): so wollen wir uns diese höchst vielseitige Vergleichung dadurch erleichtern, dass wir die berühmtesten Europäischen Sprachen nach ihrer Verwandtschaft zusammen ordnen, um auf diese Weise die Vergleichungspunkte zu vereinfachen, und dem Auge näher zu bringen. [...]

a) Die Griechische und Römische unter dem Namen der *alten Sprachen*. Denn die Römische Literatur verhält sich zu der Griechischen (jeder Kenner weiss es) wie die Copie zu dem Original. [...] (57. s.): b) Die Italienische, Spanische, Portugiesische und Französische begreifen wir unter der Benennung *Lateinische Töchter Sprachen*. Denn alle vier erkennen die Sprache der Römer für ihre Mutter. [...] c) Die Deutsche, Englische, Holländische, Dänische und Schwedische, nennen wir die *Germanischen*. weil sie die Abkömmlinge der Sprache des grossen Volks sind, welches unter dem vielumfassenden Namen „Germanen“ in der Geschichte berühmt ist. d) Die Polnische, Litthauische und Russische endlich heissen uns die *slavonischen*, als die Abkömmlinge der Sprache der Germanisch-Scythischen Nation, Slaven genannt. [...]

8.

Kölcsey:

Első szakasz. – A' nevezett nyelvek' bővségéről.

Extensív bővsége [**Extensiver Reichthum**] a' görök és deák nyelvnek nincsen olyan nagy mint az újabb nyelveknek, mellyet az ismeretek, tudományok, találmányok' sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az újabbak közt az anglus az, melly legnagyobb extensiv bővséggel bír, utána az olasz és francia 's spanyol nyelvek jőnek. A' portugál hátrább marad ezeknél. A' német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a' danus követője németnek. A' litthvaniai legszegényebb, úgymint a' mellyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Jenisch:

(58– ...): *Erster Abschnitt. Den Reichthum der benannten Sprachen.*

Jenisch:

(58–112. s.): *Extensiver Reichthum.*

(58. s.) *Griechen* und *Römer* standen in Rücksicht der Cultur des menschlichen Geistes, so wie des praktischen Lebens (wenigstens in Rücksicht der Allgemeinheit und der Verbreitung dieser Cultur) auf emer unvergleichbar-niedrigem Stufe als die – berühmtesten neuem und fast alle – Europäischen Nationen. Da sie

überdem nur wenige Gegenstände wissenschaftlich bearbeiteten, und darüber schrieben; so ists von selbst klar, dass, so gering auch (wegen der kleinen Anzahl derjenigen schriftlichen Denkmäler, die uns von der Hand der Zeit aufgespart worden) unsere Kenntniss ihrer Sprachen seyn mag, – beide, sowohl die Griechische als die Römische, in *Ansehung der Menge der durch Worte. bezeichneten Gegenstände*, den neuern Europäischen Sprachen nachgestanden haben müssen.

Allerdings hatten beide Nationen viele Künste, viele Erfindungen, – theils eigenthümlich, theils mit der alten Welt gemein, – die in der Folge verloren gegangen. (59. s.) Aber eine so unübersehbare Menge von neuen Erfindungen, in dem Fache der Wissenschaften sowohl, als im Handel, in den Manufacturen, in der Kriegskunst und s. f. – die Entdeckung eines neuen Welttheils, – die durch diese Entdeckung bewirkte Erweiterung des Verkehrs der Europäischen Nationen mit allen Theilen der Welt; [...]

(62–63. s.) [...] die Englische Sprache unter allen Europäischen Sprachen, d. h. unter allen Sprachen der Welt, den grossten extensiven Reichthum hat. Die Italienische, Spanische und Französische Sprache sind, (wenn es vielleicht noch zweifelhaft seyn dürfte, welcher von ihnen, untereinander vergleichender Vorzug gebühre) durch die Grösse und alte Berühmtheit der Nationen, deren geistiges Mittheilungs-Organ sie sind, durch die unbestreitbare Wichtigkeit einer jeden dieser Nationen für die Bildung des ganzen Europas, und durch ihre frühe und glückliche wissenschaftliche Bearbeitung – berechtigt, sogleich nach der Englischen die Stelle einzunehmen. Die Portugiesin kann sich wegen der fast immerdauernden Ruhmlosigkeit der Nation, wegen der Eingeschränktheit ihres Gebrauchs, wegen des geringen Interesse dieser Nation für die Gultur des Geistes, und wegen der in allen diesen Ursachen gegründeten geringen Anzahl von Schriftstellern, keiner ihrer Lateinischen Schwestern an die Seite stellen. Wenn anders nicht die, später als sie alle, ausgebildete Deutsche Sprache ihnen den Vorzug streitig macht, und zwar wegen der, (noch immer nicht genug genützten) unerschöpflichen Quelle ihrer mannigfaltigen Dialekte, wegen ihrer – auch dem extensiven Reichthum so vortheilhaften grammatikalischen Bildsamkeit, in welcher sie (S. unten) alle genannten Sprachen übertrifft, wegen ihrer ganz eigenthümlichen Bearbeitung in gewissen wissenschaftlichen Fächern z. B. in der Metaphysick, Technologie, Stadstück, –wegen der Kühnheit der Sprachbildung einiger ihrer grossen Originalgeieter [...] (65. s.) [...] Viel später als die Holländische bildete sich die Dänische Sprache; denn nur der Geist ihrer erhabenen Schwester, der Deutschen, scheint den bis dahin todten Körper derselben beseelt, und ins Leben gerufen zu haben. Da sie, besonders in der Kühnheit der Wortbildung, die Deutsche nachgeahmt hat [...]. (66. s.) Die Litthanische, die nur ein einziges schriftstellerisches Werk, nemlich eine Uebersetzung der Bibel vorzeigen kann, ist eine der ärmsten Sprachen, und wird, es auch wegen des höchst eingeschränkten Bezircke ihres Gebrauchs immer bleiben. [...]

9.

Kölcsey:

Intensiv bővségéről a' nyelveknek [*intensiven Reichthum der Sprachen*] alább fog szó lenni, most a' lexicalis míveltethetésről.

Trendelburg, a' görög, római és német nyelvek' míveltethetését [*Bildsamkeit*] megvizsgálván, ezt mondja: „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält.” Igy ítél ő a' görög, deák és német nyelvekről, 's a' deákot csak abban teszi a' többek után, mivel a' szavak' öszvetételében [*Wortzusammensetzung*] nem szabad. – Egyes szó [*einzelnes Wort*], phrasis [*Phrase*] vagy hajlásból

[*Wendung*] a' nyelvre ítéletet hozni nem lehet, a' legszegényebb nyelvben is vagynak miket a' legbővebbre sem lehet annyi rövideggyel [*Kürze*], erővel [*Nachdruck*], 's sajátással általtenni. Ha azt mondjuk, hogy a'görög míveltetetőbb mint a' római, ezen állítás nem a' görög végsyllabák' [*Endsyllben*] többségén fundálódik, hanem azon, mivel a' görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző szótagokat [*Bildungssyllben*] több nomen verbum [*Nomen, Verben*] és adjectivumok [*Adjectiven*] mellett használta. A' római fordítani sem merte szóról szóra a' görög nagyobb míveket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a'görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. E' szerint a' deák nem construíhatott szókat mint a' görög; 's régibb poétáinak igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy constructióknak a' *mortifer, fidicen, agricola* 's mások mégis nyomait mutatják.³ A' míveltetésnek ezen ágán kívül ide tartozik a' participiumok' [*Participien*] sokasága is mellyel a' görög nagyon gazdag, 's a' deáknak 's leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

Jenisch:

(66. s.): Characteristischer für die Sprache, für die Geschichte der Cultur und für den Geist der Nationen ist der *intensive Reichthum*.

Da wir uns über den intensiven Reichthum der Sprachen, als über den wichtigsten Theil dieses Abschnittes, so weitläufig verbreiten werden, so handeln wir diessmal erst den Reichthum durch die *Bildsamkeit* ab.

(66–78. s.):

(66–67. s.) Herr Trendenburg in seiner oben genannten Schrift, stellt folgendes als das Resultat seiner mit eben so viel Mühe als Scharfsinn ausgeführten Untersuchung über die Bildsamkeit der Griechischen, Lateinischen und Deutschen Sprache auf. „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte, durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches Gute, welches der andern die Wage hält.“ So urtheilt er von den drei genannten Sprachen und setzt die Lateinische der Griechischen und Deutschen bloss in der Freiheit des Wortzusammensetzung nach. [...] (67. s.) Ein sehr leerer Grund für die höhere Bildsamkeit der einen, oder für die geringere der andern Sprache, ist es, wenn man irgend ein einzelnes Wort, irgend eine Phrase oder Wendung der einen Sprache aushebt, und dann zeigt, dass die andere kein einzelnes Wort, und keine einzelne Wendung hat, die jenen in eben der Kürze oder mit gleichem Nachdruck entsprächen. – Ist die Hebräische Sprache nicht eine der ärmsten? und doch würde ich jeder Könnner derselben nur langweilen, wenn ich hier einzelne Wörter oder Redewendungen aus dieser so armen Sprache aufstellen, und zeigen wollte, (wie diess von einer grossen Menge bewiesen werden konnte) dass ihnen weder im Griechischen, noch im Lateinischen, noch im Deutschen, Wörter und Wendungen mit gleicher Kürze, gleichem Nachdrucke entsprächen. [...] (68–69. s.) Wenn ich, so wie alle Kritiker vor mir, der Griechischen Sprache den grössern Grad der Bildsamkeit vor der Römischen zugestehe, so beruht jener Vorzug nicht so wohl darauf, dass der Grieche eine so viel grössere Menge von Endsyllben für die lexikalische Bildsamkeit seiner Sprache hätte, als der Römer, (wenn auch bei einer nähern Vergleichung dem Griechen eine oder die andere Bildungssyllbe mehr bleiben sollte) sondern darauf, dass der Grieche als der, der seine Sprache früher, feiner, und vielseitiger bearbeitet hat, als der Römer, jene Bildungssyllben öfter und bei mehrern Nomen, Verben, Adjectiven u. s. f. brauchte, und brauchen musste, um seine feinern und vielseitigem Begriffe auszudrücken, als der Lateiner, der seine Sprache erst so spät,

³ A Jenisch (66–78. s.) nem tartalmaz a francia nyelvre való kitételeket. Jenisch a 70–76. oldalakon a dialektusok szerepéről értekezik. 74. s. „Denn einzelne Spuren der Zusammensetzung der Wörter hat, bei aller Einschränkung, auch das Lateinische – z. B. mortifer, fidicen, agricola.“

künstlich zu bearbeiten anfang und dann in dieser Bearbeitung immer so einseitig war. [...] (70. s.) Warum aber bildete der Lateiner seiner Sprache nicht die Geschmeidigkeit der Griechischen an? – Warum schuf er nicht neue Worte für neue Begriffe, oder bediente sich wenigstens neuer Vor- oder Endsylben zu dem Ausdrucke derselben? (76. s.) Ein anderer, noch mehr in das Ganze der Sprache verwebter Theil der Bildsamkeit, ist die Menge von Participien, die der Griechen hat. [...] Der Lateiner hat hier noch, so gleich nach dem Griechen, den Vorsprung vor den Töchter-Sprachen durch vier Participien, und so genannte zwei Supina (denn die Gerundien gehören zu den Participien fut. passiv.) allein der Gebrauch der letztern ist sehr eingeschränkt.

10.

Kölcsey:

A' deák nyelvből származottak a' míveltetésben [**Bildsamkeit**] épen olyan szegények mint anyjok vala. Melly ideákat [*Begriffe oder Nüanzen*] a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok [**Phrasen und Wendungen**], mint új szók által [**neue Wörter, oder neue Endungen und bekannter Wurzelwörter**] igyekeztek azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica philosophiának szavait átvették, mint *passibilité, réalité* stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a' francia utól állani, ha a' Ronsard, Jodelet, Theophil, 's Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették a' mit Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvel kezdettenek⁴, 's illy öszvetételeket [**Wortzusammensetzungen**]: *sommeil charmesouci, vent chassenne, l'abeille suce fleur* lehetett írásaikban találni, de sorsok a' lett a' mi a' rómaiaké, 's innen van hogy az újabb francia poeta Voltairenek 's d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy mint Ronsard és Malherbe röpültenek. Szegényítette a' francziát az is, mert a' synonymumokat [**Synonymen**] mint „echars, taquin, trop-tenant, chiche, vilain, racle-denaire, avarieieux, serre – denier, serie – miette megkevesítette,* holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket hoznak a' lélek' eleibe 's festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az illyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a' francia nyelv, melly főképen az akademiának bűne volt, 's így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A' constructóra nézve mindenik leánya a' deák nyelvnek egyformán szegény, az illyen *erèveoeur, cordoglio* vagynak még is, még pedig prózában is. – A' portugál nyelvben ezen oldalról nincs a' több rokon nyelvek felett semmi különös. – A' francia írók közt a' nyelv' lexicalis míveltetésben [**lexikalischer Bildsamkeit**] való szegénysége, 's a' szoros syntax miatt az írókban, a' genie' minden különbözőése mellett is, nagy a' gondolkozás' egyformasága, 's így a' francziában könnyebb classicitást nyerni mint példának okáért a' németben.

Jenisch:

(78–91. s.): *Bildsamkeit der Lateinischen Töchter-Sprachen.*

(78–79. s.) Arm, wie ihre Römische Mutter, sind hier auch die Töchter. Auch sie brauchen die Vor- und Endsylben, wodurch sie ihre lexikalischen Biegungen und Ableitungen bewerkstelligen, eben so wenig regelmässig, und durchgängig, als es (nachdem, was wir eben gesagt) die Lateinische that, und lassen dadurch nicht wenige Begriffe, und Nüanzen unbezeichnet, (wenigstens unbezeichnet durch bestimmte und eigenthümliche Wörter,) die sie lieber umschreiben. Ja wenn sie neue Begriffe oder Nüanzen derselben bezeichnen wollten, die ihre Mutter schon unbezeichnet gelassen, so bildeten sie gewöhnlich lieber neue Phrasen und Wendungen der Rede, als neue Wörter.

⁴ Vö. még: 74. s.!

* Stephan ezt úgy adja elő, mint a' mellyel a' francia nyelv sokat nyert. 587.

oder neue Endungen alter und bekannter Wurzelwörter – wie wir diess unten in dem Abschnitte von der lexikalischen Energie mit Beispielen belegen werden.

Ein nicht unbeträchtlicher Gewinn für die Bildsamkeit dieser Sprachen war die Aufnahme vieler durch die scholastische Philosophie gangbar gewordenen, und daher auch von den ersten Sprachbildern, (die fast alle Zöglinge der scholastischen Philosophie waren) den Lateinischen Töchttersprachen einverleibten Wörter: wodurch sie dann mit vielen und wesentlichen Wörtern bereichert worden, welche die Römische Mutter selbst nicht hatte. Z. B. possibilité, réalité, qualité, susceptibilité, passion, und eine grosse Menge anderer, die sich in jeder der Lateinischen Töchter von der andern nur durch verschiedene Endungen, gleichsam als eben so viele verdorbene Dialekte der Lateinischen, unterscheiden. [...] Wer es indessen der Mühe werth achten sollte, ein Spanisches und Italienisches Wörterbuch mit einander zu vergleichen, der wird finden, dass beide Nationen sich einander näher kommen, als der Franzose, der hinter beiden zurückbleibet, und viele einzelne Spanische und Italienische Wörter nicht anders, als durch Umschreibungen ausdrücken kann. Unmöglich wird man folgende Stelle eines Spanischen Schriftstellers anders, als durch Umschreibungen ins Französische übersetzen können: [...] (84–85. s.) Nichts bleibt indessen gewisser, als dass die Französische Sprache der Spanischen und Italienischen an lexikalischem Reichthum und Bildsamkeit niemals nachgestanden, sondern beide vielleicht noch übertroffen haben würde; wäre sie auf dem Wege fortgegangen, auf welchen Ronsard, Jodelet, Theophil, Montagne sie geleitet hatten. Diese, und andere gleichzeitigen Schriftsteller, (denen, um Sprachbildner zu seyn, vielleicht nichts weiter, all mehr Geschmack fehlte, als sie, bei ihrer Gelehrsamkeit, hatten,) schienen der Sprache des Gallien die Griechische Geschmeidigkeit und besonders auch kühne Wortzusammensetzungen anbidden zu wollen. Sie sagten z. B.

Sommeil charme – soucy, der sorgenversänstende Schlaf.

Vent chasse – nue, der wolken-zerstreuende Wind.

L'abeille suce – fleur, die blumen-saugende Biene, u. s. f.

Allein die Sprache schien, so wie beiden Lateinern, zu weit ausgebildet, und das Französische Ohr an Wortbildungen dieser Art zu wenig gewöhnt zu seyn, als dass es solche Kühnheiten ertragen konnte. Daher dann auch die Werke jener Dichter (deren einige, besonders Ronsard, Leute von wahrem dichterischem Geiste, und in der Schule der Alten gebildet waren) bei der Nation so bald ihr Ansehen verloren, – wovon, ausser manchen andern offenbaren Verstossen gegen den guten Geschmack, die Ursache auch darin lag, dass sie jene Sprachkühnheiten zu oft, und mit so weniger Rücksicht auf Wohlklang und Analogie der Nationalsprache gebraucht hatten. [...] (86–87. s.) Eben so sollte es mir sehr leicht seyn (gestattete es der Raum) zu beweisen, dass jeder Schwung des, an Harmonie und Reinheit des Ausdrucks dem Ronsard so weit überlegenen, Malherbe über Rousseauische oder Voltairische Begeisterung hinaus, (und der alte Dichter lässt diese neueren beinahe in jeder Ode hinter sich) fast immer nur durch Worte oder Redewendungen geschieht, deren sie sich, wegen der eingeschränkteren Kühnheit und verarmten Fülle der Sprache, nicht bedienen durften.

Stephan rühmt es an der Französischen Sprache, dass sie sich eines solchen Ueberflusses an Worten zur Bedeutung eines einzigen Begriffs. z. B. einer Geizigen, „echars, taquin, trop – tenant, chiche, chiche – vilain – racle, denaire, avaricieux, serre – denier, serre – miette“, entlediget: – aber wenn man in die eigenthümlichen Bedeutung der angeführten Altfranzösischen Wörter näher eindringt, so findet man offenbar, dass sie den *allgemeinen Begriff* des Geizigen auf mannigfaltige Weise *modificiren* und zum Theil unter verschiedenen und mahlerischen Bildern darstellen, z. B. trop-tenant, (der alles zu fest hält), racle-denaire, (der das Gepräge des Schillings glatt greift), serre-miette, (der ein Brodkrümchen zwischen zwei Fingern fasst). Daher solche und ähnliche Wörter nicht zum leeren Ueberflusse, sondern zum wirklichen Reichthum einer Sprache gerechnet werden müssen. [...] (88. s.) [...] dann musste die von

Richelieu neu gestiftete Academie de Paris den Weg einschlagen, den sie auch wirklich einschlug; dann musste sie die mannigfaltigen, etwas ungewöhnlichern Sylbenbiegungen, die kühnen Wortzusammensetzungen, die vieldeutigen Synonymen u. s. f., als eben so viel entbehrlichen Unrath, wegwerfen. Denn eben so ward sie die feinste, aber auch zugleich ärmste, der Europäischen Sprachen. – Wie manche Perle indessen unter diesem geglaubten Unrath zugleich weggeworfen ward, das betlauerte schon mancher Französische Schriftsteller, und besonders Dichter, – leider! – zu spät. [...] (89. s.) [...] Es scheint also, dass die Töchter der Römerinn von ihrer Mutter in dieser Eigenthümlichkeit nicht abweichen wollten. Und doch haben auch sie, so wie diese, einige Zusammensetzungen so gar in der schlichten Prose, z. B. „crevecoeur“, „cordoglio“ und andere. [...] Noch eine Anmerkung über Französische Litteratur und Sprache ist vielleicht nicht unwichtig. Wegen der Armuth an lexikalischer Bildsamkeit und der daraus entstehenden Einförmigkeit in Phrasen und Wendungen, so wie nicht weniger wegen der durchaus bestimmten Wortfolge der Französischen Sprache, (den letzten Punct werden wir in dem Abschnitte von der Deutlichkeit erörtern) herrscht in den Werken aller Französischen Schriftsteller, (90. s.) auch bei der auffallendsten Verschiedenheit des Genies, mehr Einförmigkeit des Ideenganges, des Ausdrucks, und der ganzen Darstellungsart, als diess bei den Schriftstellern irgend einer andern Nation der Fall ist, und nach den angegebenen Ursachen dieser Einförmigkeit seyn kann. Daher wird es mir die Französische Nation verzeihen, wenn ich gestehe, dass es mir von je her leichter geschienen, und immer scheinen wird, ein guter, und selbst ein classischer Schriftsteller in der Französischen Sprache zu seyn, als in irgend einer andern nicht so durchaus bestimmten, und durch die einförmigste Regelmässigkeit eingeschränkten, z. B. in der Deutschen Sprache, die, wie wir künftig sehen werden, in dieser Rücksicht gerade das Widerspiel der Gallierinn ist. (91. s.) [...] Die Portugiesische Sprache bietet uns in Rücksicht der Bildsamkeit nichts vor ihnen andern Lateinischen Schwestern eigenthümliches dar. [...]

11.

Kölcsey:

A' germaniai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a' míveltethetés' [**Bildsamkeit**] felső grádicsán állani, magában a' deák és germániai nyelvek' míveltethetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így birja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A' deák végzetek [Endungen] könnyűvé teszik neki a' tudománybeli terminológiát [**wissenschaftliche Terminologie**] is, mint: physical, mathematical, mellyek a' többi germaniai nyelvekben idegen hangok. – Az angol továbbá nagyobb lépéseket tett a' pszichologiai vizsgálatokban mint a' német, 's nyelve ezen oldalra nézve is mívelhetőbb mint a' metaphisikus németé. Mind e' mellett is Klopstocknak ódait 's Messiását, Lavaternek physiognomikáját, Herdernek 's Góthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is. A' német nyelv' mívelhetőségét segíti a' dialektusok' soksága. Lásd erről Gedickenek értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache*. – Segíti továbbá a' régibb német literatura monumentumainak studiuma. – Mind ezen segédeknél fogva a' német nyelv egy lehet a' legmíveltethetőbbek közül, 's talán a' legmíveltethetőbb a' több európaiak felett, mert új szavakat 's új származásokat [**Wortbildungen**] inkább elfogadhat mint a' francia, olasz 's inkább mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva [**fixirt**] mint azok, 's több egymással rokonabb dialektusokkal bir.

A' holland, dán, és svéd nyelvek hátrább állanak a' németnél, hanem az öszvetett szóokban minden germaniai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségökre nézve nyertek abban is, mivel első míveltetésök papi kezekben lévén, a' görög és deák nyelvnek reájok befolyása volt. Így új szók és syllabák formáltattak 's a' nép az újnak

elfogadására mindig hajlott (deákából lett: Begriff, concept; Erkenntnis; cognitio Glaube fides; Umstand circumstantia; görögéből Gottmensch Θεαντροπος stbb.)

A' participiumokban a' germaniai nyelvek szegények nem lévén a' praes. és praet. participiumoknál egyebek, a' német még is legszegényebb.

Jenisch:

(91–103. s.): Bildsamkeit der Germanischen Sprachen

(91. s.) Unter diesen würde man der Englischen, auf den ersten Anblick, den hohem Grad der Bildsamkeit zugestehen; indem sie, als eine Zwittergeburt der Lateinischen und Germanischen Sprache, die Bildsamkeit von beiden gewissermassen in sich vereiniget. So hat sie z. B. von der ersten die an Ableitungen so fruchtbaren Endungen al, ible, (Lat. alis, ibilis) eternal, visible, und von der andern die y, full, lesf, isch etc., shady, chearfull, fearlessf, peevisch. (Deutsch: ig, voll, los, isch.) Auch ist nicht zu läugnen, dass diese Lateinischen Endungen dem Britten die wissenschaftliche Terminologie sehr erleichtern, z. B. mathematical, physical, grammatical: denn diese Endungen klingen seinem Ohr ganz einheimisch, unterdess sie uns und den andern Germanen durchaus fremde tönen. (92. s.) Zu geschweigen, dass der Britte ein glücklicherer und geübterer Beobachter des Menschenkind de Ganges seines Geistes und Herzens ist, als der Deutsche, und daher auch eine Menge feinerer Begriffe und Gefühls-Schattirungen in seiner Sprache besitzt, welche der leider noch immer mehr metaphysische, als psychologische Deutsche, seiner Sprache noch nicht angebildet hat.

Ohngeachtet dieser doppelten Bildungsquell aber sollte es dem Britten dennoch schwer werden, einige der originellsten Werke der Deutschen Litteratur, voll kühner Sprachbildungen z. B. Klopstock Oden und seinen Messias, Lavaters (eines zwar nicht correcten, aber in der Bildung der Sprache oft sehr glücklichen Schriftstellers) Physiognomik, verschiedene Werke von Herder, Göthe und noch einiger wenigen andern, in seine Sprache zu übertragen. Auch in der Uebersetzung einiger unserer original-philosophischen Schriftsteller von der metaphysischen Gattung, eines Platner, Tetens, Kant, Reinhold, würde der Britte hinter unserer Sprache zurückbleiben, wenigstens oft neue Wörter schaffen müssen, wo die des Deutschen Schriftstellers uns ganz gewöhnlich klingen. [...] (93. s.) Noch eine reichhaltigere Quelle der Sprachbildung hat der Deutsche in den verschiedenen Dialekten des menschenreichen Germaniens, die dem komischen und satyrischen, so wie selbst dem ernsthaften Dichter manchen Kernaussdruck, manche bedeutungsvolle, mahlerische Phrase und Wendung liefern, und selbst den philosophischen Prosaisten an der Darstellung mancher feinen Nüanze von sinnlichen Anschauungen und Begriffen mit einem bestimmten und kraftvollen Ausdrucke versehen können: wie diese Herr Oberconsistorialrath Gedicke in seiner Abhandlung über die Dialekte der Deutschen Sprache, eben so fein als gelehrt, bewiesen hat. (94. s.) Es ist mir sehr wahrscheinlich, dass unsere Sprache, mit allen diesen Hilfsmitteln versehen, deren sich keine andere rühmen darf, und bei einem fleissigen und geschmackvollen Gebrauche dieser Mittel, eine der bildsamsten, und vielleicht die bildsamste und reichste Sprache Europas werden sollte: indem in der That – neue Worte und Wortbildungen dem Deutschen Ohr lange nicht so fremde klingen, als einem Französischen oder Italienischen, und selbst einem Englischen. Denn alle diese Sprachen sind mehr fixirt, als es die unsrige bis dahin war, und ihre Dialekte sind auch lange nicht so verschieden, und doch auch zugleich so verwandt untereinander, als die Dialekte der Deutschen Sprache. [...] (95. s.) Da aber alle drei Sprachen [Holländische, Dänische, Schwedische], nur von einer eingeschränkten und, mit der Deutschen unvergleichbar geringern, Volksmenge geredet werden; da sie also auch bei weitem nicht so reichhaltige Bereicherungsquellen, z. B. so verschiedene Dialekte, als die Deutsche, haben; so dürften sie auch schwerlich jemals an die Bildsamkeit ihrer Urmutter, der Deutschen, hinanreichen. (98. s.) Allen

Germanischen Sprachen ist der Vorzug der Zusammensetzung der Wörter, (dessen, wie wir gezeigt haben, die Lateinischen Töchter Sprachen mit ihrer Mutter zugleich entbehren) gemeinschaftlich. (99–100. s.) Dieser so vorzügliche Grad der Bildsamkeit der Germanischen Sprachen scheint seinen Grund besonders darin zu haben, dass die ersten gelehrten Bildner derselben, z. B. die katholischen Heidenbekehrer und Mönche, genothiget waren, die rohsinnlichen Ausdrücke der Germanischen Heidensprache, durch Zusammensetzung der Lateinischen oder auch, Griechischen, besonders der erstem, (mit denen sie gewöhnlich mehr bekannt waren) nachzubilden, um mit ihrer philosophischen Sprache dem Volke verständlich zu werden: wovon die speculative Ausdrücke aller Germanischen Sprachen die unverkennbarsten Spuren tragen: z.B. Begriff, Lat. conceptus. Erkenntniss, L. cognitio. Glaube, L. fides. Umstand, L. circumstantia. Erlösung, L. redemptio. Θεωριος, Gottmensch. [...] (100–101. s.) In Ansehung der Participien sind sich die Germanischen Sprachen ziemlich gleich; d. h. sie sind, wie fast alle neuem Sprachen, sehr dürftig damit ausgestattet: Alle haben nichts mehr als ein Particip Präsens und Präteritum. Doch ist die Deutsche hier die am wenigsten begünstigte: indem sie ihr Particip Präsens mehrentheils nur adjective, d. h. ohne verbalische Zeitbedeutung, und selbst das Particip Präterit. lange nicht so oft, als ihre Schwestern, gebraucht. [...]

12.

Kölcsey:

A' mi a' szlav nyelveket nézi: a' lengyel és orosz nyelv származtatásaikat [*bilden*] elő és végsyllabák [*Vorsylben, Endsylben*] által teszik (az elősyllabák nagy részint praepositíók.) A' participiumokra's a' participial végzetekre [*Participien und Participial-Wendungen*] nézve szerencsésb mint a' német, 's az orosz kivévén, mint minden újabbak; 's ezen két nyelv az új szók [*Bildsamkeit neuer Wörter*], 's az öszvetételek' [*Wortzusammensetzung*] elfogadásában is szerencsés; ennél fogva az idegeneket, kivált a' francziát nagy könnyűséggel tehetik által. – A' lithvaniai, declinatióiban 's conjugatióiban bír dualissal [*Dualis*], egy historicum perfectummal [*perfectum historicum*], 's a' participiumokban is szerencsésb a' németnél. Bizonyosság erre az egész bibliának fordítása, melly először 1735. jelent meg königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjétől kísérve.

Jenisch:

(103–112. s.): *Bildsamkeit der Slavonischen Sprachen.*

(103. s.) Die Polnische sowohl als die Russische Sprache, bilden ihre Ableitungen auf die gewöhnliche Art, nemlich durch Vorsylben (meistentheils Präpositionen) und Endsylben. (105. s.) In Ansehung der Participien und Participial-Wendungen der Rede ist die Polnische Sprache weit glücklicher gebaut, als die Deutsche, und glücklicher, als, ausser der Russischen, alle neuern Sprachen. (108. s.) Ein preiswürdiger Vorzug ist beiden Sprachen gemeinschaftlich: es ist der Vorzug der Bildsamkeit neuer Wörter und der Wortzusammensetzung unter einander. Eben durch diese Bildsamkeit und durch diese Zusammensetzung wird es dem Schriftsteller möglich, die feinsten Ideen der Franzosen, Engländer und Deutschen in die National-Sprache zu übertragen; und, wenn der Uebersetzer den Reichthum seiner Sprache genugsam kennt, und gehörig zu benutzen weis, sehr glücklich zu übertragen. (111–112. s.) Von der Litthauischen Sprache merken wir es als charakteristisch an, dass sie durch alle Declinationen und Conjugationen einen Dualis und ein sogenanntes perfectum historicum hat, und eben so auch in Participien glücklicher theilt ist, als die Deutsche. [...]. Die glückliche Bildsamkeit der Litthauischen Sprache erhellet unter andern aus der Uebersetzung der ganzen Bibel, A. u. N. Testaments, welche 1735 zum ersten Mal ganz erschien, und mit einer Vorrede des berühmten Oberhofpredigers Qvandt, zu Königsberg, begleitet ist. [...]

13.

Kölcsey:

Következik a' nyelvek' intensiv bővségének egybehasonlítása.

Itt a' görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a' görögöknél támadtak csaknem minden szép mesterségek, tudományok, 's hogy ők mind a' szép, mind a' mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újaknak példával mentek elől. Az a' szép *érzékség* [*der schönen Sinnlichkeit*]⁵, melly a' görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a'poétát és philosophot, 's az örökre, még a' metaphysikusnak tolla alatt is viruló nyelv, alkalmas lett a' szív' legrejtettebb érzéseinek, 's a' legmagosb abstractióknak kifejezésére [*der Verbindung der höchsten Abstraction*]. Maga a' német nyelv, melly minden újak között legtöbb metaphysikai művelést kapott, nem érheti el Platónak 's Aristotelesnek sok helyeiket, 's Kantnak minden munkáit a' legnagyobb könnyűséggel lehetne görögre fordítani. – A' római nyelv nagyon hátramaradt a' görög megett, 's az egész római poesis és philosophia nem egyéb mint a' görögnek hímezése; mivel a' római nép' környülményi sohasem engedték meg azt, hogy a' cultura, főképen a' poesis és philosophiai cultura a' nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedül az ékesszólás 's a' história az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura. A' római sohasem emelkedett fel speculatióra, az ő poesise moral, 's philosophiája életbölcseiség. A' deák nyelv a' poesisre sem olly alkalmas mint a' görög, 's az mutatja a' deák poetai nyelv' szűk határait, hogy még Dante, Petrarcha 's Milton sem tehettek tizedét is annak a' deák nyelven, a' mit anyai nyelveken tettek.⁶

Jenisch:

(112. s): *Den intensiven Reichtum der Sprachen.*

(112–114. s.): Hier steht nun der Grieche, wie der Riese, auf einer Höhe, wo alle Nationen, die vor ihm, oder auch mit ihm zu gleicher Zeit blüheten, tief unter ihm kriechen; [...]. Was der menschliche Geist in Gegenständen des Denkens und Empfindens feines, und erhabenes hat, – was der forschende Philosoph aus den Tiefen der Seele heraufspähen, der Dichter in dem höchsten Schwunge der Einbildungskraft erfliegen, die Kunst mit eben so seiner Hand ausarbeiten, als mit glücklichem Genie erfinden kann; – kurz, *die gepriesensten Blüten der gepriesensten Kraftäußerungen des grossen Wesens, welches wir Mensch nennen, – das,* und nichts geringeres, sind die *ursprünglichen Blüten des Griechischen Genies.* [...] (119. s.) Von dieser Zeit an, bis zu der Epoche Alexanders hin, war Nation und Sprache in ununterbrochenem Fortschritte der Bildung, – der Bildung zu dem höchsten edelsten Ideal

⁵ Jenisch: 119. s.

⁶ Jenischnél nem található az első tagmondatot követő példasor; minden bizonnyal Kölcsey saját kiegészítése.

⁷ Jenisch hosszan, méltatva sorolja a görög példákat – ezt Kölcsey saját szavaival foglalja össze. *Welch ein bewundernswürdiges Werkzeug ist die Sprache, mit welcher Homer (zu einer Zeit, wo das menschliche Geschlecht in Rücksicht seiner geistigen Cuitar gleichsam noch Chaos war), in einem Gedichte, welches Geschichte, Kosmographie, Philosophie und dichterisches Kunstwerk zugleich ist, eine Welt von charakteristischen Menschenseelen, von lebendigen und leblosen Dingen, nach ihren feinsten, Eigenthümlichkeiten zeichnet; mit welcher Aeschylus und Pindar prophetische Orakelsprüche ertönen lassen; mit welcher Sophokles erhaben, Euripides zärtlich dichtet; mit welcher Aristophanes jede verzerrteste Bizarrie der menschlichen Natur, so wie Lucian in einer andern Epoche, und in einer andern charakteristischen Manier nach dem Leben macht eine Sprache, gleichgeschickt – für die naiven Gemähde von der Leichten Hand eines Herodot – für die erhaben-energischen von dem starken Pinsel eines Thucydides, – und für die Guidonisch – sanften Schildereien eines Sokratischen Xenophons: eine Sprache, mit welcher Perikles donnern und blitzen, Demosthenes erschüttern und überzeugen, so wie Plato die erhabensten Ideale des Wahren und des Schönen ausbilden, und Aristoteles das feine Getriebe des Mechanismus unseres Geistes bei der Entwicklung seiner Begriffe und Empfindungen, dem Auge darlegen kann: eine Sprache endlich, welcher die Dichter des an Geisteswerken so fruchtbaren *Platömischen Zeitalters* (ungeachtet mancher tadelnswürdigen Künsteley) alle Feinheiten der Empfindung, des Ausdrucks, und der Wendung anschmiegen konnten, – die ein Morgenländisch-prächtiger Hof, durch Griechische Cultur gebildet, nur immer entwickeln mag. Denn diess ist der Geist, der in den wenigen Ueberbleibseln, welche uns die unglückliche Zeit aus diesem Zeitalter gespart hat, unverkennbar herrschet. [...].* (115–116. s) Und überhaupt, welches System in der Morali in der Metaphysik, in der höhern Kritik, in der Politik besonders aber in den beiden erstern und zugleich feinsten und erhabensten Producten des menschlichen Geistes, hat die neuere Philosophie aufgestellt, wo der Grieche ihr nicht zuvor gekommen wäre? wovon die Keime nicht in den unsterbli- eben Werken eines Plato, eines Aristoteles, eines Plutarch, eines Sextus Empiricus eines Plotimis oder auch in dem Fragment irgend eines andern berühmten Weltweisen dieser Nation enthalten wären?

des menschlichen Geistes, *der schönen Sinnlichkeit*, (Sich oben) *nach, welcher die sinnliche Natur des Menschen durch die höheren Bedürfnisse der intellectuellen geläutert, gereinigt, – und diese wiederum durch jene, belebt und aufgeheitert*; und das Gefühl für Natur und Kunst, für Wahrheit und Schönheit in dem harmonischsten Gleichgewichte erhalten wurde. Daher – die von keiner andern Nation je erreichte Vollkommenheit der Griechischen Sprache, in der Verbindung der höchsten Abstraction mit der sinnlichen Schönheit und Stärke des Ausdrucks. Die feine Sprache, in welcher Sokrates und Plato philosophierten, setzte den Sophokles und Euripedes nur um so viel leichter in den Stand, erhaben und zärtlich zu dichten. [...]

(122–123. s.) Wir werden nacher zeigen, dass die Deutsche Sprache unter allen neuern sich am meisten zur speculativen Abstraction gebildet hat. Demohngeachtet ist nichts gewisser, als dass viele Stellen im Plato [...], ganze Bücher im Aristoteles, ein grosses Theil der grammatischen und scholastischen Werke der spätern Griechen u. s. w. auch selbst der Deutschen Sprache unerreichbar sind: unterdess niemand, der die den Griechen eigenthümliche Feinheit und Gewandtheit des Ausdruck kennt, die Metaphysik der Sitten, die Kritik der praktischen Vernunft, und die Kritik der Urtheilskraft des Königsbergischen Aristoteles; – diese Meisterstücke der Abstraction, – unübertragbar in jede andere Sprache, – in die Griechische am leichtesten und gewandesten, übertragen werden könnten, als aus welcher ein grosser Theil der feinen Terminologie der kritischen Philosophie unmittelbar entlehnt ist[.]

(123. s.) Der Römer bleibt, so wie mit seiner ganzen Cultur, also auch mit seiner Sprache, unabsehbar weit hinter dem Griechen zurück. [...] (128. s.) Unläugbar grössere Originale, als in der Dichtkunst, stellt uns die Römische Litteratur in der Redekunst, in der Geschichte und überhaupt in der Prose auf. [...] (129–135. s.)⁸

Mehr als Dicht-, Rede-Kunst und Geschichte liessen die Römer das Feld der Philosophie, besonders der höhern, der Metaphysik, der Logik, der ästhetischen Kritik, unbearbeitet. Die einzelnen Versuche des Cicero in der speculativen Philosophie, des Seneca in dem praktischen Theil der Stoischen Moral [...] Und welcher tiefen Untersuchungen des Philosophen ist eine Sprache fähig, der die unentbehrlichsten Wörter der Speculation, „Wesen, Möglichkeit, Wirklichkeit, Grundsatz, Folge u. s. f.“ durchaus fehlen. [...]

14.

Kölcsey:

Azonban, bár milly nagy legyen a' különbség a' görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama' kettőben bizonyos energicus érzékiség [**energische Sinnlichkeit**] van, mellyre nézve írók inkább *practice* mint *theoretice*, [**mehr praktisch als theoretisch**] inkább *élénk szemlélettel* [**lebendiger Anschauung**] mint *philosophi határozottsággal* [**philosophischer Bestimmtheit**] adják elő gondolataikat, 's mindenütt a' hol az előadás nem egészen speculativ, *inkább érzékileg mint elvontan* [**mehr sinnlich, als abstract**], *inkább a' szerint mikép gyakorlati munka' emberei, hogy sem metaphysikus gondolkozók fejezik ki magokat*. Az újabb nyelvek' írói pedig egészen megfordítva, mindenütt *bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet* [**Geist der Metaphysik und der Speculation**] éreztetnek; 's ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' szerelem' petrarchismusa által.

Intensiv bővségét az újabb nyelveknek a' régiekhez hasonlítva, az originalis írók' számából 's jóságából lehet megismerni, mellyet a' litteraria história tanít.

⁸ Mindez Kölcsey szabad összefoglalása!

Jenisch:

(135. s.) *Allgemeiner Charakter der neuern Sprachen, besonders in Rücksicht des intensiven Reichthums, im Vergleich mit den Alten.*

(135–136. s.) So abstechend verschieden auch die beiden alten Sprachen unter einander sind, so haben doch beide, im Vergleich mit den neuern Sprachen, in ihrer ganzen Organisation und Ideendarstellung eine gewisse energische Sinnlichkeit, nach welcher die Schriftsteller derselben, Gedanken und Empfindungen gleichsam mehr praktisch als theoretisch, mehr mit lebendiger Anschauung, als mit philosophischer Bestimmtheit darstellen, und überall, wo der Vortrag nicht durchaus speculativ ist, sich mehr sinnlich, als abstract, mehr als Geschäftsmänner, als wie metaphysische Denker ausdrücken.

Ein ganz entgegengesetzter Geist ist in dieser Rücksicht den Neuern, und besonders den gebildetsten unter denselben eigenthümlich.

Alle athmen in ihrer ganzen Organisation und Ideendarstellung einen gewissen Geist der Metaphysik und der Speculation überhaupt, nach welchem die Schriftsteller Gedanken und Empfindung mehr theoretisch als praktisch, mehr abstract als sinnlich darstellen, und wenigstens im Vergleich mit den Alten, überall sich mehr wie metaphysische Denker ausdrücken, als aus Erfahrung und lebendiger Anschauung schreiben. (137. s.) Dieser Geist der Metaphysik der neuern Sprachen und Denkart aussert sich insbesondere durch eine speculative Religion, durch eine verfeinerte Moralphilosophie, und durch den Petrarchismus der Liebe. (142–143. s.) Nunmehr gehen wir zu der Schätzung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen über. Hier wollen wir zuerst die originellsten Geisteswerke der ältern und neuern Schriftsteller (derjenigen Geisteswerke nämlich, die besonders für die Bildung der Sprache wichtig sind) einander gegenüber stellen, – um gleichsam die intellectuelle Kraftmasse der alten und der neuern Litteratur mit einem Blicke zu überschauen – ein Versuch, der, so viel mir bekannt ist, bis dahin noch von keinem Schriftsteller in dieser Allgemeinheit gewagt worden: und dann eine specifische Vergleichung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen anstellen.

In dem ersten dieser beiden Abschnitte, nennen und charakterisiren wir, wiewohl immer nur im allgemeinen, die vornehmsten Geisteswerke der Neuern, (mit besonderer Rücksicht auf die ihnen entsprechenden Werke der Griechen und Römer).

Jenisch (144. s.): *Vergleichung der neuern Sprachen mit den Alten und Untereinander in Rücksicht des intensiven Reichthums.*

a) *Durch eine allgemeine Uebersicht der originellsten Geisteswerke der gesammten alten und neuern Litteratur. [Ezt a fejezetet Kölcsey nem jegyzeteli.]*

15.

Kölcsey:

A' mi az újabb nyelveket egymás közt illeti, a' rómaiból származtak közt a' poesis' felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a' francziának. Azoknak mély 's szenvedelmes érzésök, tüzes phantasiájok 's climájok stb. nagyon segítik a' poesis' azon nemeiben,'s az olasz, szabadabb lévén a' szóhelyeztetésben [**die Freiheit der Wortstellung**], ez által még inkább emelheti a' poetai dictiót [**poetischen Ausdruck**] mint a' spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosán megkötve, 's nyelvének természetes folyama, pompája 's ereje mindent kipótol. A' francia' könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de nem mély, 's inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár mint philosoph gondolkozó, a' felsőbb nemű poesisben, kivevén a' dramát, igen keveset producált. Nyelve inkább bőv az abstract, mint az erős érzéki jelentésű [**stark-sinnlich**] szókban; ide járul az is, mert a' szóhelyeztetésben [**Wortstellung**] csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A' poesis' könnyebb nemeiben

pedig (eroticum, comicum és satyricum) mind a' három nyelv excellál. [*ausserordentlichem Glücke bearbeitet*] Az eroticumokban ugyan nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, 's ezt teszi a' petrarchismus, melly a' nemzetbe 's poesisökbe bele van szöve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes 's fennrepülő petrarchai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, 's a' francz, angol, és német sokszor csufolja azt, a' mit itt az olasz és spanyol isteninek mondj, 's ebben áll ezen két nemzet' nyelvének characteristicus része az intensiv bővségre nézve. A' mi az elmésséget illeti, 's a' játszi phantasiát, itt a' franczia nincs felülmúlva, vagy épen előláll. Ezen *gentilezza* játszóság a' francziának társalkodási elevenségétől, 's finomságától jön. Ő inkább eleven mint mély és abstract, 's kettős értelmű [*Anspielungen*] szavakkal tele van nyelve. A' comikai és satyrikai nemben a' három közt nem lehet megmondani, mellyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a' déli népeknek karaktere, 's az éjszakiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a' délieknek könnyűségét 's hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a' poesis' könnyű nemeiben el nem érhetik. –

Jenisch:

(209. s.) b) *In der specifischen Vergleichung des intensiven Reichthums der neuern Sprachen untereinander thun.*

(210. s.) Wir vergleichen also zuförderst die Lateinischen Töchttersprachen. Aus dem vorangeschickten allgemeinen Ueberblick der neuern Literatur gehet hervor:

1) In Rücksicht der Dichtkunst, dass die Italiener und Spanier einen beträchtlich-ansehnlichern und classischen Vorrath von Gedichten der *ersten* Gattung haben, als die Franzosen; und dass daher die Sprache jener Nationen für die höhere Poesie überhaupt glücklicher bearbeitet ist als der letztern.

Das tiefe leidenschaftliche Gefühl, welches den beiden erstern Nationen eigenthümlich ist, und ihre glühende, schwungvolle Einbildungskraft, die nahe an Schwärmerei gränzet, bilden die wesentlichen Bestandtheile des dichterischen Genies, welches, durch das glücklichste Clima, dessen sich beide erfreuen, für jeden schönen und grossen Gegenstand der Natur um so vielmehr belebt werden muss. Dher die prachtvollen und üppigen Beschreibungen schöner und grosser Gegenstände, so wie starker und hinreissender Situationen in ihren Epopéen, Oden, Trauerspielen. Daher — der ganze Pomp ihrer poetischen Sprache für die höhere Gattung der Dichtkunst. [...]

Der Italiener hat hier vor dem Spanier den Vorzug, dass er durch die Freiheit der Wortstellung seinen poetischen Ausdruck mehr heben kann, als der Spanier; aber dieser, obgleich hier nicht ganz eingeschränkt, weiss diess durch den natürlichen Fluss, Pomp und Nachdruck seiner Sprache glücklich zu ersetzen.

(211. s.) Der Franzose, begabt mit einem leichtern, populären Genie, mit viel Schnellkraft, und wenig Innigkeit — und in jeder Rücksicht mehr Denker als Empfinder, so wie mehr populärer als philosophischer Denker — hat in den genannten hohen Dichtungsarten, das Trauerspiel ausgenommen, wenig geleistet. [...] Für die höhere Poesie ist daher die Sprache des Galliers, (unvergleichbar-reicher an abstracten, als an stark-sinnlich zeichnenden Wörtern und Redensarten), wenig gemacht, und vielleicht noch weniger bearbeitet. Durch den beinahe gänzlichen Mangel der Freiheit in der Wortstellung entbehrt der Französische Dichter überdem noch eines der wichtigsten Erfordernisse des Ausdrucks starke Ideen und Gefühle. [...] (116–218. s.) Die leichtere Dichtungsart, unter welcher wir hier, im Gegensatze mit der höhern und ernstem, die erotische, komische und satyrische befassen, ist von allen dreien Nationen mit ausserordentlichem Glücke bearbeitet worden.

Zuvörderst also in der *erotischen* Gattung behaupten, ihres Nationalcharakters wegen, die Italiener und Spanier den Vorzug, und beide zeichnen sich hier durch eine oben erklärte Vermischung der platonischen und religiösen Schwärmerei aus, durch den *Petrarchismus*, eine Eigenthümlichkeit, die ob sie gleich ihren ersten Grund in

der hohen Bewunderung hat, mit welchem die Italiener für einen der frühesten und grössten Dichter ihrer Nation eingenommen sind, für den Petrarch, (denn die Spanier sind in dieser, so wie in den meisten andern Dichtungsarten, nur vortreffliche Nachahmer der Italiener) dennoch der tiefen, leidenschaftlichen Empfindsamkeit beider Nationen sehr angemessen, und eben daher auch in ihre Poesie so innig verwebt ist. Diese Zartheit der Empfindung, diese süsse und zugleich schwungvolle Schwärmerei des Petrarchismus, kann weder die Französische noch irgend eine der Germanischen Sprachen erreichen. – Der Franzose bespöttelt, der Engländer nennt oft „nonsens“, der Deutsche Schwulst und Ueberspannung, – was der Italiener und Spanier in dieser Gattung unvergleichlich, göttlich finden, wie diess der berühmte Venetianer Algarotti von seiner Nation selbst eingestanden. (Siehe Meinhardts Versuche über die Charaktere der Italienischen Dichter.) Hierin besteht dann auch ein charakteristischer Theil des intensiven Reichthums der Italienischen und Spanischen Sprache.

Aufser dieser Petrarchischen Manier der erotischen Gattung haben beide Nationen auch eine andere, nemlich die des *feinen Witzes* und der spielenden Phantasie. Und diese ist es, worin die Franzosen es ihnen wenigstens gleich gethan, ja vielleicht sie übertroffen. Hier haben sie ihrer Poesie das angebildet, was jene *gentilezza*, (*gentillesse*) zu nennen pflegen, d. h. seine Wendungen, leise Anspielungen, sanfte Einschmeichelungen in die Empfindung des Lesers, und das ganze Horazische

„circum praecordia ludit“

in dem weitläufigsten Sinne des Worts.

Der Hang des Galliers zu jeder Art von Feinheit in dem Umgange, besonders mit dem weiblichen Geschlecht, sein mehr lebhaftes als tiefes Gefühl, seine an feinen Abstractionen, wie an Zweideutigkeiten (die beide den Spielen der Phantasie so vortheilhaft sind) mehr als jede andre, reiche Sprache, sind ihm eben so sehr Sporn, als Mittel zur Bearbeitung dieser Dichtart. (220. s.) In der komischen und satyrischen Gattung der Dichtkunst sollte es schwer zu entscheiden seyn, welche der Lateinischen Töchttersprachen mehr dafür ausgebildet ist. (221. s.) Gerade diese Stimmung für das Komische und satyrische scheint daher auch das charakteristische der südlichen Nationen Europens zu seyn, wodurch sie sich vor den Völkern des Germanischen Stammes auszeichnen. Der Engländer, der Deutsche, der Holländer, der Däne, mögen manchen vortrefflichen Schriftsteller der komischen und satyrischen Gattung zählen; ihre Sprachen mögen auch in mancher Hinsicht dafür nicht unglücklich bearbeitet seyn! – Aber an die Leichtigkeit und Gewandtheit der Italienischen, Spanischen und Französischen Sprache, so wie an das Genie dieser Nationen für das Fach der leichtern Dichtkunst, reichen sie nicht.

16.

Kölcsey:

A' mi a' *prósát* illeti, a' históriában 's *prósai elbeszélésben* [*prosaische Erzählung*] elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a'germaniaiak műveltetni. Sőt literatúrájuk ezen uton indult el. Az elbeszélő nemből [*erzählenden Gattung*] (a' felebbi okoknál fogva) első a' francia. Nyelve tele van közönséges jelentésű [*Allgemeinheiten*] szókkal, lélekphysiognomiát [*Physiognomie des Geistes*] kifejezőkkel, a' mennyire tudniillik a' vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a szavak' rende egymás után meghatározott. Nyelve organisatiojánál fogva inkább érthető mint erővel teljes, inkább gondolat, mint érzékifejező, annál fogva ezen nemre legalkalmasb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyüséggel 's kedveltetőséggel nem bírnak. A' germaniaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A' francia, nem nyelvének hibája de nemzeti sebes genieje miatt maradt a' historiáirásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság' fáradságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt classicus

munkákat producál, 's az olasz csak számban előzi a' spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet 's elmét caracteristice jegyző szavak 's fordulások, [*Wendungen*] valamint a' morál, politikai és psychologiai vizsgálódásokat jelentők' bővsége teszi a' nyelv' gazdagságát, a' francia ezen nemben minden európai nyelvek közt ragyog, 's az olasz és spanyoltól ha némellykor az energiában elhagyatik is, de finomságában azokat sokszor felülmúlja. – A' társalkodási írásmódban [*Conversationsstyl*] is a' francziáké az elsőség. – A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat [*Begriffe und Bezeichnungen*] nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némelly ezen nemű munkáiknak úgy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poesisöknek karaktere, mint a' nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, 's itt a' mély 's komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a' délieknél. A' felső nemű poesisben (mint az epos, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a' németek és angolok.

Jenisch:

(222.) 2) Für die Geschichte und prosaische Erzählung haben diese drei Nationen ihre Sprache früher und geschmeidiger gebildet, als die Germanischen. Denn jener ihre ganze Litteratur ging, einige poetische Versuche ausgenommen von dieser Gattung der Schriftstellerei aus. [...] Ein jeder, der mit der Litteratur dieser Nationen bekannt ist, weiss es, dass der Franzose in der erzählenden Gattung, da wo sie nicht ernste Geschichte ist, so wie die meisten, also auch die gelungensten Werke aufzeigen kann. [...] Eine Sprache voller Allgemeinheiten, treffender Bezeichnungen der Physiognomie des Geistes, so wie sich da die Züge derselben einem scharfen Schnell blick enthüllen – und mit der bestimmtesten Wortfolge; eine Sprache, die in ihrer ganzen Organisation mehr Deutlichkeit, als Energie, mehr den Ausdruck des Gedankens als der Empfindung zu beabsichten scheint, – muss zu dieser Gattung des Erzählung vor allen gemacht seyn. [...] (223. s.) Selbst in der, nächst der Französischen für diese Gattung so glücklich-gebauten, Italienischen und Spanischen Sprache, müssen, bei einer Uebersetzung jener Originale, enige Feinheiten unausbleiblich verloren gehen. [...] Die Germanischen Sprachen, die in ihrer ganzen Organisation die entgegengesetzte Anlage mehr für Energie als für Feinheiten verrathen, müssen auf jenes Parallel überall Verzicht thun.

Mehr durch sein flüchtiges Nationalgenie, als durch einen Fehler seiner für die Erzählung so glücklich gebildeten Sprache, bleibt der Franzose in der ernsthaften Geschichte hinter dem Italiener und Spanier zurück; der Französische Schriftsteller scheut gewöhnlich zu sehr Fleiss und Anstrengung, um die oft so sibyllinische Rolle der Clio mit der Sorgfalt zu entziffern, die hier allein Wahrheit, – das erste und letzte Erforderniss der Geschichte – an den Tag bringt. [...] (225. s.) Durch Wahrheit der Thatsachen, durch Ernst, und Würde der Darstellung, durch eine gewisse dem Genie und der Bildung beider Nationen eigenthümliche Spähkraft, lassen hier die Italiener und Spanier den Franzosen weit zurück. Die Werke dieser Nationen in der historischen Gattung sind im Ganzen mehr classisch, und der Italiener übertrifft den Spanier vielleicht nur durch die grössere Menge.

Da indessen ein Reichthum an Worten und Wendungen für die Charakteristik des menschlichen Geistes und Herzens, und für moralische, psychologische und politische Beobachtungen und Lehrsätze mit zu dem wesentlichen Reichthum einer Sprache in dieser Gattung gehört; so behauptet die Französische hier einen glänzenden Rang unter allen Europäischen Sprachen: mag den Gallier der Italiener und Spanier hier und dort an

energischen Worten und Wendungen der genannten Art übertreffen; viele seiner Feinheiten können beide nicht erreichen.

Dem historischen Styl schliessen wir hier sogleich den *Conversationsstyl* an, und bemerken nur überhaupt, dass, so wie die Franzosen bis dahin das gesellschaftlichste und feingesittetste Volk unsers Welttheils waren; also auch Styl und Ton des gesellschaftlichen Umgangs bei ihnen *den* höchsten Grad der Verfeinerung erreicht hatte. Dieser ihr Vorzug würde sich schon aus der eben gerühmten höhern Ausbildung ihrer Sprache für den erzählenden Styl ergeben. Die besten Englischen und Deutschen Schriftsteller haben den Französischen Dialog, und Conversationsstyl immer unerreichbar gefunden: und Italiener und Spanier müssen, wenn wir ihnen auch zugestehen wollten, (was wir ihnen wegen ihrer Trägheit in der Bearbeitung dieser Gattung nur gleichsam, als Anlage ihrer Sprache zugestehen können,) dass sie die Germanischen Nationen an Feinheiten und Wendungen übertreffen, hier dennoch den Franzosen die Palme reichert.

(226. s.) Für *Philosophie* haben die Lateinischen Töchttersprachen dadurch dass sie durch ihre Abstammung schon gewisse philosophische Begriffe und Bezeichnungen derselben, zu welchen sich eine Originalsprache nur erst allmählig heraufarbeitet, gleichsam zur Aussteuer erhalten eine sehr glückliche Anlage. [...] Demungeachtet hat der Franzose allein diese Anlagen glücklich benützt. Er hat der Litteratur (Siehe oben) classische Werke in der Moral und Populärphilosophie geliefert denen selbst das Alterthum nur mit Mühe einige Parallele entgegen stellen dürfte. Die Werke der Italiener in dieser Gattung sind vortrefflich in ihrer Art und einigen derselben fehlt zu einer völligen Classicität vielleicht nichts, als eine uneingeschränkte Denkfreiheit der Verfasser und mehr philosophische Methode. [...] Die *speculative Philosophie* ist von den Südlichen Nationen in der mütterlichen Sprache eben so sehr Vernachlässiget, als in der Lateinisch-scholastischen bearbeitet worden.

Jenisch (228–257. s.): *Der Germanischen Sprachen.*

(228.): Unter diesen stehen die Englische und Deutsche billig oben an, und wir werden daher auch beide immer im Vorgrunde behalten. [...] Mehr zum Denken, als zum Empfinden, mehr für Stärke, als für Feinheit gemacht, wie das Genie der Germanischen Völker ist, haben sie, so wie sie überhaupt die ernsten und strengen Wissenschaften mit einem unvergleichbar – grössern Fleisse getrieben, als die Südlichen, also auch ihre Sprache mehr für die ernste als für die leichtere Dichtkunst gebildet, und der Dichtkunst selbst mehr das Gepräge der Stärke, des Nachdrucks, als der Feinheit und Leichtigkeit und einer spielenden Phantasie aufgedrückt. Jenes ist der Hauptcharakter der Germanischen Nationen; diess der Südlichen.

Jede Gattung der ernsten Dichtkunst, die epische, das Trauerspiel, die Ode, das Lehrgedicht, ist daher von den Germanischen Völkern, und besonders von den Engländern und Deutschen, sehr glücklich bearbeitet; [...]

17.

Kölcsey:

Második szakasz. – A' nevezett nyelvek' energiájáról.

A' görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A' görög nyelv, bár philosophi kezekbe jutott is, de a' philosophok, legalább a' literaturai virágában, szintugy keresték a' kimondásbeli szépséget 's csínt, mint a' conceptek' élességét 's meghatározottságát, 's a' poetákat mint atyjait és mustráit a' nyelvnek becsülni meg nem szűntek. – A' római nyelv pedig, literaturájának virágában, mély philosophi vizsgálatokra nem fordítatott, 's természeti energiájának [*natürlichen Energie*] hagyatott, mint ez a' míveleten 's nem eléggé kidolgozott nyelveknek

tulajdona. – Mind a' két nyelvben nagy gond volt a' lexikal-energiára, 's szoros határ húzatott a' prósai és poetai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások 's fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másíknak tulajdonai voltak, 's ez illy szorosan egy új nyelvben is nem tétetett.

Jenisch:

(281.s.): *II, nach Stärke und Nachdruck (Energie).*

Jenisch (281–283. s): *A) lexikalischen Energie.*

(281–282. s.) Die Griechische und Römische Sprache sind sich hier einander gleich – obgleich aus ganz verschiedenen Ursachen. Der Griechischen Sprache nämlich blieb, bei aller Verseinerung von der Hand der Philosophen, – dadurch, dass diese immer, wenigstens in der Epoche der blühenden Litteratur, Schönheit und Eleganz des Ausdrucks nicht minder, als Schärfe und Bestimmtheit der Begriffe sich angelegen seyn liessen, und dass sie vorzüglich die grossen Dichter der Nation gleichsam als die Väter und Muster aller Sprachbildung verehrten, – eine gewisse Energie eigen, durch welche sich die Sprache nicht minder für den dichterischen Ausdruck, als durch ihre Abstractionsfeinheiten für den philosophischen ründete.

Dagegen ist die Römische in der Epoche ihrer blühenden Litteratur nie zu tiefen philosophischen Untersuchungen gebraucht, und daher mehr jener natürlichen Energie überlassen worden, die jede ungebildeten oder wenig bearbeiteten Sprache eigentümlich ist. Mit welcher Sorgfalt beide Völker über die lexikalische Energie ihrer Sprache wachten, das erhellet vorzüglich aus den äußerst bestimmten Gränzen, die sie zwischen poetischer und prosaischer Diction gezogen hatten, und die, mit einer Art von Gewissenhaftigkeit, beobachtet wurden. Bei beiden konnten gewisse Wörter, Substantive, Adjective, Verben u. s. w., oder auch Anbiegungen und Endungen der Sylben, ausschliesslich nur von dem Dichter gebraucht werden: so wie andere derselben, und ganze Phrasen und Wendungen des Prosaisten, aus der poetischen Sprache verwiesen waren. Bei allen Schwüngen der Einbildungskraft, die sich der begeisterte Redner oder auch Philosoph (wie z. B. Plato) in dem prosaischen Vortrage erlaubte, wurde dennoch jede eigentlich-poetische Floskel sorgfältig vermieden; oder, – wenn der Prosaist sich dieselbe erlaubte, – von dem Kritiker als Verstofs gegen, die Regel des guten Geschmacks getadelt.

18.

Kölcsey:

A' grammatikal-energiát [*Grammatikalische Energie*] a' mi nézi, azt lehetne gondolni, hogy a' görög kevesebbel bír, mint a' deák, mivel articulusa, sok conjunctiói, praepositíói, és főképpen mind az, valami csak grammatikális finomságnak mondatik, vannak, a' deákban ellenben semmi articulus 's kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az e'féle grammatikai finomságok [*grammatikalischen Feinheiten*] a' világosságra sokat tesznek, a' görögben ezek által az előterjesztés több oldaluvá tétetik, 's rövidségök miatt észrevétlen folynak öszve a' beszéd' több részeivel, 's egyszersmind a' beszéd' folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomul a' lélekbe. Az is nyilván van, hogy a' heves beszédben a' görög elhagyhatja az articulust 's a' conjunctiókat, 's ez által a' deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás' terjedelme – 's sokoldalúságabani nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja.⁹ Nevelik továbbá mind e' két nyelvnek energiáját a' szabad szóhelyezés, a' segítő verbumok' nem léte, a' sok participiumok, 's participiumos fordulatok.

⁹ Ennek a mondatnak Jenischnél nem találni megfelelőjét.

Jenisch:

(283– 293. s.): B) *Grammatikalische Energie.*

(283–284. s.) Versehen mit einem Artikel, – reich an kleinen Bindewörtern der Rede, an Praepositionen, und überhaupt an allem, was grammatikalische Feinheit heisset, – wie es die Griechische Sprache ist – sollte man glauben, dass die Lateinische, – ohne Artikel – mit sehr wenigen Bindewörtern – ihr hier den Rang ablaufen würde.

(285. s.) Allein, zu geschweigen, dass diese grammatikalischen Feinheiten, (wie wir in dem Abschnitte von der Deutlichkeit noch mehr zeigen werden) die vollständige Darstellung der Begriffe und Empfindungen befördern, und durch die feinem Begriffsnüancen die Darstellung nur vielseitiger machen, (wodurch die Energie nicht anders als gewinnen kann): so verflössen sich auch die grammatikalischen Feinheiten in der Griechischen Sprache durch die ihnen eigenthümliche Kürze (die meisten Partikeln bilden nur Eine Sylbe, viele nur Einen Buchstaben) unmerkbar in den Strom der Rede, und machen ihn gleichsam *vollwallender*, d. h. das Ganze drückt sich der Seele energischer ein.

(288. s.) Durch die dem jedesmaligen Schwunge der Rede überlassene Wortstellung, (wovon im Abschnitte von der Deutlichkeit) durch Entbehnung der Hülfsverben, durch viele Participien und participialische Wendungen – vollenden die alten Sprachen ihren Charakter der Energie [...].

19.

Kölcsey:

A' mi a' nemzeti energiát [*Nationalenergie*] illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a' míveletlenebb nemzet és nyelv a' míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő ha állítjuk, hogy a' görög írók' nemzeti energiáját nem annyira a' szemlélődés és érzemények, 's ezeknek kifejezésében legfelsőbb energia, mint inkább a' mélység és tetsző felülegesség, nehézkesség és könnyűség, erő és szépség' bizonyos kedves elegyedéseik képezik. – Ezen karakter szerint formálták magokat a' római, úgy nevezett aranykornak írói is, 's Seneca, Plinius 's a' későbbi poéták: Juvenal, Persius, Statius, az energia' fáradságos keresésével ártottak legtöbbet a' római culturának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a' római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a' görög.

Jenisch:

(293–296. s.): C) *Nationalenergie*

(293. S.) Wir sagten schon vorhin, dass alle uncultivirte Sprachen die cultivirten an Energie übertreffen, so wie die cultivirte Nation selbst an Körperkraft, an Stärke der Leidenschaften und Heftigkeit der Aeusserungen derselben, der wilden nachsteht. Daher wird es nun hoffentlich nicht befremden, wenn wir behaupten, dass nicht so wohl höchste Energie der Anschauung und Empfindungen und der Darstellung derselben, als vielmehr – *eine gewisse gem fällige Mischung von Tiefe und (scheinbarer) Flachheit, von Anstrengung und Gemächlichkeit, von Stärke und Schönheit – die Nationalenergie des Griechischen Schriftstellers jeder Gattung, ausmacht* – ein Charakter, der auch von dem ganzen Alterthum als das polykletische Richtmass aller Schönheit und alles Geschmacks angesehen und geschätzt ward. [...] Die classischen Schriftsteller des sogenannten goldenen Alters der Römischen Litteratur, – Dichter, Redner und Philosophen, – bildeten sich auch vorzüglich nach jenem Griechischen Charakter; und Seneca, Plinius und aile spätern Dichter, Juvenal, Persius, Statius, wurden der Fortbildung des Römischen Geschmacks durch das ängstliche Streben nach Energie, am meisten schädlich. [...] Im Ganzen muss man gestehen, dass sich das Genie des Römischen Schriftstellers mehr zur Energie hinneigt, als das Genie des Griechischen. [...]

20.

Kölcsey:

A' római nyelvből származtak a' mi nézi: a' lexikális energiában az olasz és spanyol egyiránt felülműlják a' francziát, mely ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A francia természettel hajlik az elmélkedés, érzemény, illedék, udvariság 's minden olly finomságok' nemeire, mellyek a' legmíveltebb társaság' karakteréhez tartoznak; 's így nagy részint az érzemény és szenvedelem' kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget [*Allgemeinheit*] és abstractiót adott, melly semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o. „ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable” – melly jelentésű szavak más nyelvben csak fontos előadásokra 's némellyek csak poetáktól használtatnak, a' francziától pedig csekélységek' jelentésére fordítatnak; így ez a' phrasis: *je suis ravi de vous voir après un siecle d'ennuis!* Ha a' prosaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a' költőnek az érzemény 's szenvedelem' magasb gradusainak kinyomására? Innen, hogy a' francia poesisnek nyelve aluszékony és szűk, 's csaknem egyedül azon szabadság által, ha a' genitiv a' regens elibe tétetik, különbözik a' prósától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvük' energiáját. Az olasz poetai dictio' szépsége nagy részint a' szabad szóhelyeztetésen függ. A' spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája még is követhetetlen a' francziának; a' portugál szabadabb a' szóhelyeztetésben.

A' grammatikai energiát a' mi illeti, mivel ezen nyelveken sok az articulus, conjunctio stbb, magában kijő, mint legyének a' deákhoz képest. A' nemzeti energiában hátrább van a' francz.

A' germániai nyelveket a' mi nézi: a' lexikálisban. – A' germaniai nyelvek (az angolt, mint a' melly a' római és angolsax nyelvvel elegyült, ide nem értve,) már az által bizonyos saját energiát nyernek, hogy minden abstractiók' 's szellemi fogalmak' kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európaít felülműl az angol. Grammatikai alkotványa együgyü, csaknem semmi declinatioja, egy articulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy conjugatioja, 's ez is csak a' segédverbumokban [*Hilfsverben*] változó, csak egy különbséget csinál a' genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a' személy és dolog közt. Articulusát gyakran elhagyhatja, hol a' német azt nem teheti, teheti ellenben a' dán és svéd. – Az energiára hasznos, ha vagy szabad a' szóhelyeztetés, vagy legalább az, az ideák' sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a' természetes szórakásban a' francziához hasonlítanak, előtte állanak a' németnek, 's a' holland, ki ehhez csatolja magát, még is némellykor természetesbben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a' németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, 's ezen pontban a' német az energiára, mások felett sokat nyér.

A' tót eredetű nyelvek' energiáját a' mi illeti, a' lexikalisról nem sok mondani való lesz; a' grammatikált a' mi nézi, a' lengyel és orosz nyelvekben a' declinatio és conjugatio megeshetik articulus és személy nélkül a' végssyllabák miatt, 's e' szerint a' deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a' participialis fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a' lengyel, csaknem olly szabadon hányhatják el mint a' deák. Ezeket mondhatni a' lithvaniairól is, noha úgy látszik, hogy ez a' szórakásban inkább megkötve van.

A' nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik a' lengyel és orosz inkább a' galliai, mint germaniaihoz hasonló.

Jenisch:

(296–353. s.): Wir vergleichen nun ferner die Lateinischen Töchttersprachen in Rücksicht der Energie, und zwar (296–297. s.) A) der lexikalischen. Hier sind die Sprachen des Italieners und Spaniers – beide einander gleich – der Französischen überlegen, die in dieser Rücksicht unter den Neu-Europäischen Sprachen ohne Zweifel am

unglücklichsten gebaut ist. [...] Der, dem Gallier eigenthümliche, Hang zu jeder Art von Feinheit des Raisonnements, der Empfindung, des Anstandes, der Höflichkeit, und alles desjenigen, was immer zu dem Charakter des ausgebildetsten Gesellschafters gehören kann, – hat dem bei weiten grössten Theile der gangbarsten Wörter zum Ausdrücke der Empfindung und Leidenschaft, (die in jeder Sprache mit zu den bedeutungsvollsten gehören), eine gewisse Allgemeinheit und Abstraction eingedrückt, die in keiner alten oder neuern Sprache Statt findet. Man denke sich die Französischen Wörter „ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable“ und vergleiche sie z. B. mit den ihnen entsprechenden Deutschen): bei welchen Kleinlichkeiten braucht der Franzose diese so bedeutungsvollen Wörter, so wie ganze tönende Phrasen, z. B. „je suis ravi de vous voir après un siècle d’ennui!“ [...] Wenn der Prosaist prägnante Worte durch einen allgemeinen Sinn so schaal macht; was bleibt dem Dichter übrig, um die höhern Grade der Empfindung und Leidenschaft zu bezeichnen? – Daher – die Schlawheit und ganze Dürftigkeit der poetischen Sprache des Galliers, die sich beinahe nur durch die einzige Freiheit, den Genitiv zuweilen auch vor seinem Regen zu setzen, von der Prosa unterscheidet; [...] (304–305. s.) Der Italiener und Spanier – geleitet durch das Tiefgefühl, welches ihr Genie vor dem Französische so sehr auszeichnet, und durch die in diesem Tiefgefühl gegründete grössere Energie ihrer Originalschriftsteller und Sprachbildner – haben ihrer Sprache jene Energie glücklich erhalten. Besonders hat die Italiäner die poetische Diction bis zu einer Vollkommenheit bearbeitet, die nahe an die der Alten gränzet, – als in welcher die Freiheit der Wortstellung, eine der wesentlichsten Schönheiten ausmacht. [...] (307. s.) Bei einer eingeschränkten Freiheit in der Wortstellung und in mancher andern Wendung der Rede, die sonst zur poetischen Diction gerechnet zu werden pflegt, weiss der Spanische Dichter dennoch seiner Sprache eine fühlbare Energie zu geben, von welcher die Französische unvergleichbar weit absteht. (310. s.) Man sieht, der Portugiesische Dichter ist in seiner Wortstellung fast noch freier, ab es die Spanischen sind.

(310. s.) In Rücksicht der *grammatikalischen Energie* haben die Lateinischen Töchter Sprachen, durch die vielen Artikel, Hilfsverben und Bindewörter, und besonders durch den unerlasslichen Gebrauch derselben in jedem Gange der Rede, im Vergleich mit den alten Sprachen, vorzüglich mit ihrer gemeinschaftlichen Mutter, der Lateinischen, etwas durchaus Schleppendes. [...]

(316–317. s.) *Germanischen Sprachen.*

A) Die *lexikalische*. Und hier merke ich sogleich an, dass alle Germanische Sprachen (die Englische, als eine Mischung aus dem Romanischen und Angelsächsischen, mehrenteils ausgenommen) schon dadurch einen gewissen eigenthümlichen Charakter der Energie zu haben scheinen, dass sie alle Bezeichnungen der Abstractionen und geistigen Begriffe aus eigenen Wurzelwörtern bilden:

(331–332. s.) C) *Grammatikalische Energie.*

Alle Sprachen Europens überraget durch die bewundernswürdige, und doch zugleich dem Ausdruck jeder Feinheit dieser Art vortheilhafte, Einfachheit ihres *grammatikalischen Baues* – die Englische, Fast keine so genannte Deklination, – ein Artikel aus zwei indeklinablen Monosyllaben, – fast durchgängig nur Ein Genus – nur Eine Konjugation – und auch diese selbst nur in den Hilfsverben veränderlich. (334. s.) Da der Engländer so oft gar keinen Artikel braucht, wo der Deutsche den seinigen unerlasslich setzen muss; da der Däne, der Schwede, – nicht nur einen verkürzenden Hinterartikel (articulus postpositivus) haben.[...] sondern auch sonst noch häufig den Artikel weglassen, wo der Deutsche ihn nicht entbehren kann [...] (335. s.) Da ferner eine *entweder durchaus freie, oder auch dem natürlichen Ideengange genau angemessene, Wortstellung*, der Energie vortheilhaft ist (S. den theoretischen Theil dieser Abhandlung); so behaupten die Englische, Dänische und Schwedische Sprache, die in der natürlichen Wortstellung den Lateinischen Töchter Sprachen gleich kommen, und hierin sich noch mehr der Französischen, als der Italienischen anschliessen, – auch von dieser Seite einen Vorzug über die Deutsche. Selbst die Wortstellung des

Holländers, der sich doch unter den Germanen, wie überall, so auch hier, dem Deutschen am meisten anschliesst, ist theils dem natürlichen Ideengange angemessener, als die Deutsche, theils um vieles freier, als diese. (340. s.) Uebrigens ist es nicht zu läugnen, dass die Wortstellung der Deutschen mehr *unnatürlich, als unabänderlich, oder unverrückbar* ist – eine Eigenschaft, welche ihr über die durchaus bestimmte Wortfolge der Französischen Sprache durchgängig, so wie über ihre Germanische Schwestern, in mancher Rücksicht, für den Nachdruck der Rede, sehr *wesentliche Vortheile* gewährt. Die *Nachtheile der Deutschen Wortfügung* liegen, wie wir auch in dem dritten Abschnitte zeigen werden, nicht so wohl *auf der Seite der Energie, als – der Deutlichkeit*. Keine der genannten Sprachen, scheint es,

(346. s.) *Vergleichung der Slavischen Sprachen in Rücksicht der Energie.*

In Ansehung der *lexikalischen Energie* werden wir bei den Slavischen Schwestern – *wenigstens keine Französische Abstractionsüberfeinerung* suchen. Denn auf *dieser* Stufe der Bildung der Sprachen kann dieselbe nicht Statt finden. Vielleicht aber könnten beide einst mit diesem Fehler behaftet werden, wenn die Nationen fortfahren sollten, ihre Sprache *aussdiesslich* der Gallierinn nachzubilden.

In Rücksicht der *grammatikalischen Energie* der Polnischen und der Russischen Sprache – können wir von ihnen rühmen, was von keiner andern Europäischen Sprache gerühmt werden kann, dass sie, *durch die beneidenswürdige Declination und Conjugation* vermittelt der Endsylben, – *aller Artikel in der Declination, und der Personen in der Conjugation, entbehren; und sich auf diese Art der energischsten aller Sprachen, der Lateinischen, stolz anschließen*. Daher dann auch beide, sowohl wegen dieses unschätzbaren Vorzugs, als wegen der *mehrern participialischen Wendungen* (man vergleiche damit den Abschnitt von der Bildsamkeit der Slavischen Sprachen) mehr als alle andere Sprachen Europens gemacht sind, die alten Römischen Originalwerke mit aller ihrer Energie und Gewandtheit zu übertragen. *Auch in der Wortstellung sind beide Sprachen, besonders aber die Polnische, fast so ungebunden, als es die Lateinische ist. Alles, was wir hier von der Polnischen und Russischen Sprache gesagt, gilt auch von ihrer kleinem Schwester, der Litthauerinn. Doch scheint letztere in der Wortstellung etwas mehr gebunden zu seyn, als die Polnische.* (352. s.) *Von der Nationalenergie* beider Nationen lässt sich bei den *wenigen Originalwerken von Bedeutung, welche ihre Litteratur aufstellt, bis jetzt wenig rühmen*. Auch ist's kaum wahrscheinlich, dass die Schriftsteller dieser Nationen bei dem herrschenden Geschmack der Nachahmung der Ausländer, besonders Französischer Schriftsteller, sich jemals eine *hervorstechende* Charakteristik aneignen sollten. Im jener dürfte diese Charakteristik fremde Grundzüge behalten. *Das Genie beider Nationen aber scheint mit dem Gallischen weit mehr, als mit dem Germanischen, verwandt zu seyn. [...]*

21.

Kölchsey:

Harmadik Szakas – Az érthetőség.

A' görög és deák. Lexikális meghatározottságára [*lexikalischen Bestimmtheit*] nézve a' görög itt elől áll. A' görög metaphisikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, melly mindig valamely határozatlant hoz magával. Ellenben a' hol practica vagy popularphilosophiai a' tárgy, ott a' deák is kifejezheti gondolatait a' legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sok jelentés, vagyis széles értelmű szavaik vagnak, mellyeket az újabbak csak körülírással tehetnek ki. Igy, *λογος, πραξις, ενεργεια, αρετη*, így – ratio, consilium, salus, virtus.

A' mi a' grammatikai alkotványának tisztaságát illeti, itt az elsőség a' görögé. Articulusa, duálisa, aoristusa [*Aoristen*], több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a' görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszekeveri, jele hogy ezek eredetileg nem a'nyelvből, hanem a' különböző dialektusokból származnak.

A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok francia szavaknak nincsen elegendő lexikalis meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly teszen: *Empfindung, Meinung*, 's *Grundsatz*ot. Ilyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d' Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félne ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk.

A' mi a'grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaiattal, mellyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Articulusok, declinatiojok, conjugatiojok, segédverbumaik egyformák, 's csak abban különböznek mivel az olasz és spanyol az articulust sokszor elhagyhatja, melly szabadság a' francziában, kevés eseteket kivéven, nincsen. Így elhagyhatja a' két elsőbb az „io, egli, el” személyes pronomeneket is, mit a' francia nem tehet. A' portugal, mint a' spanyol, 's ezen utolsó számtalanszor dativval construálja a' verbumot, hol minden más nyelvekben accusativval construáltatik.

Jenisch:

Dritter Abschnitt. Der Deutlichkeit. (353– 417. s.)

(353. s.) A) nach der lexikalischen Bestimmtheit. Hier hat die Griechische durch ihren Reichthum den die Dichter und Philosophen so glücklich zu bearbeiten gewusst, einen wesentlichen Vorzug vor der armem und weniger bearbeiteten Lateinischen, die schon durch ihren Mangel an gewissen, dem Philosophen unentbehrlichen Ausdrücken, (S. oben) den Schriftsteller, der sich ihrer bedienen will, nicht selten zu Umschreibungen nöthigt, die immer etwas Unbestimmtes haben. (355. s.) Demundgeachtet muss man gestehen, dass der Lateiner da, wo der Gegenstand praktisch oder populär-philosophisch ist, sich gerade so beneidenswürdig rund und bestimmt ausdrücken kann; als er im Gegentheil überall, wo die Begriffe mit philosophischer Schärfe und Feinheit geründet werden müssen, hinter dem feinen Griechen unabsehbar-weit zurückbleibt. (356. s.) Noch bemerken wie irt Rücksicht der lexikalischen Bestimmtheit, dass die Römerin, so wie die Griechin, eine Menge „vieldeutiger“, oder vielmehr „einen weiten Sinnumfassender“ Wörter und Wendungen hat; welches in den neuem Sprachen wenigstens viel seltener der Fall ist. Daher selbst sehr reiche Sprachen, z. B. die Englische und Deutsche, bei den Uebersetzungen der Alten, so häufig zu Umschreibungen ihre Zuflucht nehmen müssen.

λογος, πράξις, ενεργεια, αρετη, – ratio, consillium, salus, virtus, sind einige der bekanntesten dieser Wörter. [...]

B) Feinheiten des grammatikalischen Baus. Hier hat die Griechische Sprache vor der Lateinischen, und vielleicht vor allen andern Sprachen, einen unbestrittenen Vorzug. Ein Artikel, ein Dualis, Aoristen, mehrere Futura, ein Medium, kleine Bindungspartikeln der Rede – alles diess sind ausschliessende Vorzüge des Griechen vor dem Lateiner.

(357–358. s.) Indessen vermischt der Grieche diese feinen Unterschiede seiner Grammatik sehr häufig; und der öftere Gebrauch der Aoristen, der verschiedene Futuren, des Medium, wider die gewöhnlich angenommenen Grundsätze des Griechischen Grammatikers, und besonders auch der philosophischen Sprachlehre, – (nach welcher jede Endung, so wie jedes Wort einen bestimmten und unabänderlichen Sinn und Gebrauch haben sollte), erinnert

an den Ursprung dieser grammatischen Feinheiten (sich oben), die anfangs nichts anders waren, als eben so viele Declinationen oder Conjugationen in verschiedenen Dialekten; [...]

(367.–368. s.) Wir vergleichen die Deutlichkeit der *Lateinischen Töchter Sprachen*.

A) *Lexikalische Bestimmtheit*. Man beschuldigt die Französische Sprache einer besondern Anlage zur Zweideutigkeit, die sehr oft aus dem Gleichlaute verschiedener Wörter in der Aussprache entsteht, z. B. „vin, vint, vingt u. s. f. Aber jedes Französische Wörterbuch kann uns überzeugen, dass es einem grossen Theil sehr wesentlicher Wörter an lexikalischer Bestimmtheit mangelt, z. B. „sentiment“ bedeutet „Empfindung, Meinung, Grundsatz.“ Und wie vielfach muss, z. B. ein Deutscher Uebersetzer die Wörter „air, goût, esprit“ umschreiben! Die Italienische und Spanische Sprache, zeigen, wenn gleich nicht eine so grosse, dennoch nicht unbeträchtliche Anzahl ähnlicher, vieldeutiger Wörter auf.

Die Ursache dieser lexikalischen Unbestimmtheit, oder besser, Vielsinnigkeit eines grossen Theils sehr wesentlicher Wörter der Lateinischen Töchter Sprachen, scheint besonders darin zu liegen, dass diese Sprachen, als Tochter einer alten ausgestorbenen, und an sich selbst so wenig bildsamen Sprache, als die Lateinische ist, nicht kühn genug gewesen, die an sich schon so engen Gränzen dieser Bildsamkeit mehr zu erweitern, als sie wirklich gethan, und dass sie bei der durch die fortschreitende Cultur immer-nothwendiger gemachten Bildung neuer Wörter für neue Begriffe, statt neuer Wörter oder neuer Zusammensetzungen der alten, sich mehren theils blosse mit neuen Wendungen und Deutungen der Alten begnügt haben. [...] (370. s.) Wenn aber gleich die Vielsinnigkeit vieler Wörter, besonders in der Französischen Sprache, sehr häufig Zweideutigkeiten erzeugt, worüber selbst ihre Schriftsteller klagen; (unter andern d’Alembert, welcher gesteht, dass er kaum zwei Zeilen in seiner Muttersprache schreiben könne, ohne Gefahr, eine Zweideutigkeit zu sagen): so müssen wir, denen die Sprache nicht mütterlich ist, dennoch nicht wännen, [...] Wir selbst, wenn wir das benannte Wort in einem Französischen Perioden lesen, werden, durch die Ideenverbindung des Ganzen und durch den Totaleindruck der intellectuellen Form dieser Sprache angeregt und geleitet, den eigentlichen Sinn des Worts nicht verfehlen.

(372–373. s.) B) *Grammatikalische Feinheit*.

Alle vier Sprachen sind sich hier einander so gleich, dass man ihnen ihre gemeinschaftliche Abstammung nicht mehr, als den innigen Zusammenhang und die gegenseitige intellectueller Mittheilung der Völker, von denen sie geredet werden, offenbar anmerkt.

Eine Eigenthümlichkeit haben sie alle, vor ihrer Lateinischen Mutter, in dem doppelten Imperfectum, deren eines sie fast auf die nämliche Art, wie der Grieche den Aoristus, brauchen, nämlich wenn die Rede von einer unbestimmten Zeit oder von dem ist, was gewöhnlich geschieht. Artikel, Declination, Conjugation, Hilfsverben – in allem diesen sind sie sich durchaus gleich; mit der Ausnahme, dass der Italiener und Spanier den Artikel oft auch weglassen, und dadurch der Rede am gehörigen Orte (sich oben) mehr Energie eindrücken können; unterdies diese Freiheit dem Franzosen, (wenige Wendungen ausgenommen), durch die Gesetze seiner Sprache untersagt ist. [...] Eben so können auch Italiener und Spanier die Personalpronomen „io, egli, el“, oft weglassen; welches (374. s.) dem Franzosen nicht frei steht. Der Poirtugiese, fast überall nur merkwürdig durch seine Unmerkwürdigkeit, schließt sich, wie gewöhnlich, dicht dem Spanier an. Von dem letztern, dem Spanier, bemerke ich nur noch, dass er in einer zahllosen Menge von Fällen das Verbum mit einem Dativ construirt, wo es in allen andern altern und neuern Sprachen mit dem Accusativ construirt wird. [...]

A' mi a' szórakást [*Wortstellung*] illeti, mindezen nyelvekben a' szavak, a' beszéd' szokott folyamában [*gewöhnlichen Fluss*], a' legtermészetesb ideák' associatiója szerint rendeltetnek. A' francia itt is szorosán meg van kötve; a' többiek, kivált az olasz szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megkötötése a' francziának az érthető előadásra nagyon használ, 's ott hol ezen pontra jön a' dolog, a' francia nyelv minden másoknak előtte áll.

A' mi illeti a' germaniai nyelveket. Ezek a' lexikalis meghatározottságra nézve már abban is nyertek a' deák eredetűek felett, mivel a' deáktól megválasztván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, 's így mint új conceptekkel [*neuen Begriffen*], úgy új szavakkal és szóösszetételekkel [*Wortzusammensetzungen*] gazdagodtak. Ide jön, hogy a' germaniai nemzetek inkább gondolkozők mint érezők, 's bizonyos philosophi érzékkel bírnak. Ide 'az is, mert a' szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, 's az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A' német itt talán az angol felett is több műveltethetőséggel bír, mellynél fogva az írók a'szótag' csekély hajlása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A' dan mindjárt a' német után áll, 's a' holland, míg csak popularstylban kell írni, sem az angol sem a' németnek nem enged; de hol az előterjesztés philosophiailag mély, vagy psychologilag finom határozatlannak és ingadozónak kell lennie.

A' grammatikai finomságban' az angol, grammatikai alkotványának együgyüése mellett is, felüláll. Két indeclinabilis articulusai: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egyszersmind a' casust jelenti; 's így végsyllaba, 's sokszor articulus nélkül a' legérthetőbb jelentés jön ki.

The proper study of mankind is man.

Ebben: *man was made for' society*, az angol semmi articulust a' német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és még is az angol olly érthető és világos mint a' német. A' német csaknem minden substantivuma mellett articulussal, nemcsak lepcsessé [*schleppend* = vontatott] teszi periodjait, hanem articulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a' görögben bír. – A' conjugatióban az angol a' német felett bír két futurummal. – Apré conjunctiói a' németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, mellyek homályosan bizonyos itéleteket jelentenek mint *psaw, fugh*. de ezek is a' felsőbb nemű beszédben csak igen ritkán használatnak. A' dan és svéd az articulus' dolgában az angol mellett állanak, 's itt a' német mindenikőjöknel hátrább van. A' dan és svéd a' határozatlan articulust hátravethetik, mint szóvégzetet [*Endung*], p. o. *en konge, kongen* stbb. Egyébként az articulusra nézve a' dan és svéd, az angolt nem érik, de a' németet haladják abban, hogy az articulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlítanak, hogy a' genitivot, még adjectivval együtt is, a' regens elibe tehetik, mellyet a' német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *grave Ouintilians bookot* rendre fordíthatják, 's ez által az articulust sokszor elhagyhatják. – A' holland a' némethez közelít articulusára nézve, de még is annál többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. – Tehetné a' német, hogy a' görög optativust is kövesse segédverbmainak: *können, sollen, dürfen, mögen* használása által, 's ezeknek behozását Jenisch a' classicus íróknak ajánlja.

Jenisch:

(374. s.): C) *Wortstellung*.

Auch hier sind diese Schwestersprachen sich einander gleich. Alle reihen, in dem gewöhnlichen Fluss der Rede, die Worte nach der natürlichsten (375. s.) Ideenassociation an einander; diess ist ihnen allgemeine und feste Regel der Syntax. Doch ist auch hier der Franzose slavisch gebunden, wenn seine Brüder einer beträchtlichen (obgleich in Rücksicht (376. s.) der allgemeinen Mutter, der Lateinischen, sehr ein geschränkten) Freiheit geniessen. [...] Aber vor allen sind die Italienischen Dichter ungebunden in ihrer Wortstellung: (379. s.) So einschränkend

indessen diese Gebundenheit für den Nachdruck und Schwung der Rede ist: so überaus vorteilhaft ist sie für die stufenmäßige Entwicklung der Ideen. Es thut dem Geiste so wohl, sich die Ideen gleichsam Tropfen für Tropfen zuträufeln zu lassen. [...] Daher dann auch überall, wo es auf Deutlichkeit des Vortrages ankommt, die Französische Sprache den Vorzug vor allen bekannten Sprachen, alten und neuen, behauptet. [...]

(382–383. s.) Vergleichung der Germanischen Sprachen in Rücksicht der Deutlichkeit.

A) Lexikalische Bestimmtheit.

Schon dadurch, dass die ersten Bildner dieser Sprachen, wegen der Ungleichartigkeit derselben mit der Lateinischen (welcher sie dieselben, und besonders in der Bezeichnung der abstracten Begriffe so offenbar nachgebildet) sich genöthiget sahen, in dem ursprünglichen Wortvorrath der Volkssprache nach dem Worte zu forschen, welches sich dem Lateinischen Ausdruck am nächsten anschmiegte, schon dadurch, sag' ich, mussten diese Sprachen an lexikalischer Bestimmtheit vor den Lateinischen Töchtern gewinnen; denn Wörter wie „Erkenntniss, Begriff, Schluss u. s. f.“ bereicherten die Sprache, so wie mit neuen Begriffen, also auch mit neuen Wörtern oder Wortzusammensetzungen zum Ausdruck dieser Begriffe.

Mit diesem Vortheil der ersten Sprachbildung verbindet sich nun ferner das Charakteristische des Genies der Germanischen Nationen, die (S. oben) mehr denken, als empfinden, und die in dem eigentlichsten Sinne (wenigstens die berühmtesten derselben, die Engländer und Deutschen) die Philosophen unter den Nationen genannt werden können. Setzt man hiezu noch den grossen Wortreichthum, dessen sich die Britten und die Deutschen vorzüglich rühmen, und der dem Schriftsteller zwischen dem weitem und engem, zwischen dem bestimmtem und unbestimmtem Ausdruck die Wahl lässt, wo ins besondere der Französische Schriftsteller wegen des allgemeinen Sinnes eines grossen Theils seiner Worte, so eingeschränkt ist (man vergleiche das Obengesagte); so sieht man von selbst, wie viele Vortheile die lexikalische Bestimmtheit dieser Sprachen begünstigen.

Dem Deutschen kommt hier, vielleicht noch vor dem Engländer, die grössere Bildsamkeit zu statten, durch welche der Schriftsteller oft mit einer kleinen Biegung der Sylbe einen feinen oder neuen Begriff bezeichnen kann.

(383–384. s.) Dass der Däne hier sogleich nach dem Engländer und Deutschen den Rang, behauptet, wird schon aus dem erhellen, was in den bisherigen Abschnitten über den Zustand der Dänischen Litteratur gesagt worden.

Die Holländische Sprache steht weder der Englischen, noch der Deutschen an lexikalischer Bestimmtheit nach, so lange der Vortrag schlicht-populär ist. Allein durch ihren seltenen Gebrauch für Philosophie und tiefe Untersuchung, und durch ihren geringen Vorrath von Wörtern für die feine Charakteristik des Geistes und des Herzens, verbunden mit dem Genie der Nation, welche sich fast in keinem Fache der feinen Künste und Wissenschaften über die Gränzen des Allgemein-fasslichen erhebt, – muss sie da, wo der Vortrag tief-philosophisch oder psychologisch-fein wird, unbestimmt und schwankend werden.

(384. s.) B) Grammatikalische Feinheit.

Hier steht der Britte, bei aller grammatikalischen Einfachheit seiner Sprache, oben an.

Von den beiden Artikeln a (ein), als dem unbestimmten, und the, of (der, des) dem bestimmten (eine weitere Biegung verstatten diese Monosyllaben nicht, weder in Casu noch in Numero), bezeichnet der letzte zugleich durchgängig den Casus, z. B. Wenn der Britte sagt:

„The proper study of mankind is man.“

So übersetzt der Deutsche: „Die eigentliche Wissenschaft des menschlichen Geschlechts ist der Mensch.“

Der Franzose:

„L'etude propre du genre humain est l'homme.“

Ohne Fallendung und ohne Artikel, – wie klar ist dem ungeachtet der Englische Ausdruck:

„Man was made for society.“

„Der Mensch wardi für, die Gesellschaft gemacht.“

Hier muss der Deutsche zweimal den Artikel brauchen, wo der Engländer ihn gar nicht setzt; und doch, ist der Sinn der Englischen Sentenz eben so bestimmt und klar, als der Deutschen.

(385. s.) Denn der dem Deutschen Substantiv fast unzertrennlich-anklebende Artikel macht den Perioden nicht nur schleppend; sondern der Artikel verliert auch, eben durch diesen immerwährenden Gebrauch an Bedeutsamkeit; und es kann daher von dem Deutschen Artikel am wenigsten das gesagt werden was wir oben (S. Abschn. Deutl.) als einen wesentlichen Vortheil des Griechischen rühmten, dass er nämlich, (besonders der bestimmte; der, die, das, wie der Griechische $\sigma, \eta, \tau\omicron$, eine Mittelbedeutung zwischen dem demonstrativen Pronom und der unbestimmten Rede bilde. **(386. s.)** In der Conjugation hat das Englische vor dem Deutschen den Vorzug eines doppelten Futurum, davon eines überhaupt eine unbestimmte Künftigkeit ausdrückt (shall); das andere aber (would) diese Künftigkeit gleichsam noch weiter hinaus in das Reich des Möglichen verschiebt. Denn eines eigenthümlich Aoristen-Imperfectums, welches (S. oben) die Lateinischen Töchttersprachen haben, entbehren die Germanen.

Kleine Bindewörter, deren der Deutsche, so wie der Grieche, viele und eben so bedeutende hat, besitzt die Englische Sprache wenig; aber dafür hat sie einen Vorrath von Interjectionen, die eine Art dunkler Urtheile, als: Missfallen, verächtliche Verwerfung, Spott u. d. gl. ausdrücken, z. B. Pfaw! fugh! und andre, für welche die Deutsche Sprache, wenigstens die höhere, keine entsprechenden hat; obgleich auch die genannten Interjectionen und ähnliche – von dem Engländer in der höhern oder ernstern Sprache nie, oder höchst selten gebraucht werden.

Der Däne mit dem unbestimmten Artikel „en, et“, und dem bestimmten „den, det“, so wie der Schwede mit seinen gleichlautenden, schliessen sich sehr glücklich dem Engländer an; und der Deutsche steht hier hinter allen dreien zurück. Beide, sowohl Wer Däne als der Schwede, haben überdem noch **(387. s.)** eine gewisse Eigenthümlichkeit dadurch, dass sie den unbestimmten Artikel als Endung hinten anhängen können. So sagt z. B. der Däne anstatt „en Konge – Kongen“ (ein König), anstatt „et Varelse – Værelset“, (ein Gemach), und ebenso declinirt der Schwede: *Sing.* Fader, Faderns, Fadern u.s. f. *Plur.* Fäder, Fädernas, Fädern“: so wie wir diesen Articulus postpositivus zuweilen auch im Deutschen, ob wohl unvergleichbar-seltener, gebrauchen, wenn wir z. B. sagen: „er hat das Vater'n empfohlen“ oder auch: „ein Muster Königlicher Denkkungsart“, statt: „der Königlichen Denkkungsart.“

In Rücksicht der übrigen Feinheiten in dem Gebrauche des Artikels, stellen Däne und Schwede dem Engländer nach; aber sie übertreffen doch den Deutschen darin, dass sie den Artikel häufig ganz weglassen; wodurch dieser an Bedeutsamkeit gewinnt. Eben so gleichen diese Sprachen auch darin der Englischen, dass sie (welches der Deutsche zuweilen auch, aber nicht ohne Gefühl des Ungewöhnlichen thut) den Genitiv selbst wenn er noch ein Adjectiv mit sich führet, vor sein Regens setzen.

Diese Englische Wendungen, z. B. grave Quintilian's book, können sie beide ganz regelmässig nachahmen, und ersparen sich dadurch sehr oft den Gebrauch des Artikels.

Der Holländer nähert sich in dem Gebrauche der Artikels mehr dem Deutschen. [...] doch läßt auch er öfter, als der Deutsche, wenn gleich seltener als der Däne und Schwede, den Artikel weg. **(389. s.)** In den übrigen Theilen des grammatischen Bau's sind sich die Germanischen Sprachen gleich; [...] Eine beneidenswerte Eigenthümlichkeit könnte sich die Deutsche Sprache durch die Nachahmung des Griechischen Optativs (S. oben) mittelst der bekannten Coniunctly-Auxiliaren „können, sollen, dürfen, mögen“ erwerben: denn in diesen liegt eine

besondere Feinheit, die sich mehr fühlen, als beschreiben läßt; deren Bestimmung und Berichtigung ich daher der Aufmerksamkeit künftiger Sprachbildner, so wie ihren Gebrauch und Einführung, classischen Schriftstellern anempfehle.

23.

Kölcsey:

A' szórakásra [*Wortstellung* = *szórend*] nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a' végnyelvből valóak, annál szorosabban meg kell határozva lenni a' szórakásnak, 's ez történt az angolnál. Mert nem lévén, ugy szólván, semmi declinatioja és conjugatioja, mint tehetné magát érthetővé, ha szavait nem a' legtermészetesebben rakná egymás után, 's ezen természetes szórakás által sokkal többet nyer a' nyelv' érthetősége, mint minden articulus által. 'S ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felülmulják a' németet. A' német természetlen szórakás egyik oka azon zavartság és hosszúságnak, mellyel az idegenek a' német írókat vádolják, és annak, hogy a' német társalkodásban olly kevés jólbeszélők 's még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Ugy látszik, hogy a' német írók ezen rossz syntaxisra az által hajtottak, mivel némely declinatioikban a' casusok határozott végzetekkel bírnak, 's különösen, hogy az articulus *genus*, *casus* és *numerus* szerint változik. Azonban ezen különös constructio, nagy részint a' XVII. száz' pedant íróinak köszöni létét, kik írásaikban a' deák kötetlenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a' minnesängereknél, 's a' reformatio' epochájában a' német constructio természetesebb, bár a' IX – XIV. százai documentumokban is, különösen a' törvényes stylussal írtakban, valamint a' deákból tett fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak. Ennélfogva a' német egészen antipodja a' természetes folyamban construáló francziának. A' természetlen szórakás, a' szüntelen elől 's utól ragadó articulus, a' participiumnak 's participium fordulatoknak szűke (kivált, hogy a' substantiv után álló participium indeclinabile) a' hosszú segédzavak, 's ezen segédeknek a' főigétől gyakori elszakadása, nagy akadályára vagynak az érthetőségnek, rövidségnek, 's könnyűségnek; 's az hogy a' német a' görög és deák' kötetlenségét némelykor követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötvé, hasonló rossz effectumokat producál. Ide tartozik az is, mivel a' német foemininumoknak dativjok nincsen, melly több kétértelműséget szerez, mint francziában az accusativ' nemléte. Ide az is, a' mi már felebb is mondatott, hogy a' participium praesens activi nincsen olly szokásban mint a' több eurpai új nyelvekben. – A' nyelv [*Sprache*] nem kevésbé munkál az elmére [*Geist*], mint az elme a' nyelvre, 's ezen zavartságából 's hosszúságából a' nyelvnek jön a' régiebb német írók' zavartsága, hosszúsága 's üressége is, 's hogy ezen hibákba a' német rossz írók gyakrabban 's többen esnek mint más nyelvbeli írók; 's innen jön a' „literaturbriefe” szerzőjének megjegyzése is, hogy az írkálás' dolgában a' német középszer és rosszabbé szenvedhető mint az angol, francz vagy olasz. 'S ez az oka annak is, hogy a' németben nehezebb classikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy bene az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint' a' francziában legkönnyebben.

Jenisch:

(389. s.): C) *Wortstellung*

Was wir schon (S. 1. Theil) angemerkt, dass nämlich eine Sprache um so viel gebundener in ihrer Wortstellung seyn müsse, je weniger sie ihrer Endsyblen biegt: das trifft unter den Germanischen Sprachen bei der Englischen, und nach dieser, bei der Dänischen und Schwedischen, ein. Wenn der Engländer seine Worte nicht nach der allernatürlichsten Ideenassociation zusammenstellte: wie würde er sich verständlich machen können, – er, der gewissermassen weder declinirt noch conjugirt? Aber eben durch diese natürliche Aneinanderreihung (390. s.) der Worte gewinnt die Deutlichkeit einer Sprache wesentlicher, als durch alle Artikel.

(393.–394. s.) Auf eine weitläufige Kritik der mangelhaften Wortstellung der Deutschen Sprache mich einzulassen, ist hier der Ort nicht. Ich merke nur noch an, dass ich die Syntax unserer Sprache unter allen neuern für die unnatürlichste halte, und dass eben in der unnatürlichen Wortstellung unserer Sprache mit ein Grund liegt von der Verworrenheit und Weitschweisigkeit, deren die Ausländer die Deutschen Schriftsteller von je her beschuldigten; so wie nicht weniger davon, dass wir Deutsche so (395. s.) wenige Schön- oder auch nur Wohlredner in dem gesellschaftlichen Umgange zählen. [...] Die bestimmten Endungen der Casus in einigen Deutschen Declinationen, und insbesondere auch die Biegung des Artikels durch Genus, Casus und Numerus, scheint die Deutschen Wortbildner zu der tadelhaften Syntax verleitet zu haben. [...] (396. s.) Uebrigens ist unserer Sprache diese sonderbare Construction von der ungeschickten Hand der Schriftsteller des XVII Jahrhunderts angebildet worden, die erklärte Pedanten, wie sie waren – in demmündlichen Vortrage und in Schriften kaum zwei Zeilen vorbrachten, ohne Lateinische Wörter oder ganze Phrasen mit einzumengen, und die es daher auch für eine Zierlichkeit hielten, die Ungebundenheit der (so durchaus anders gebauten) Lateinischen Sprache in die Deutsche zu übertragen. In dem Ulphilas, bei den Minnesingern, und in der Epoche der Reformation, ist die Construction unserer Sprache viel natürlicher; ob sich gleich auch in vielen Urkunden des IX, X, XI, XII, XIII, XIV Jahrhunderts, besonders in denen von gerichtlichem Styl, und in den Uebersetzungen aus dem Lateinischen, auffallende Spuren jener verkehrten Bildung nach dem Lateinischen vorfinden. [...] Halten wir den S. 370. erklärten Begriff der *Gewandtheit* an die Germanischen Sprachen: so werde ich wohl die Gründe nicht weitläufig entwickeln dürfen, warum ich die *Deutsche Sprache* in dieser *Hinsicht für das abstechendste Widerspiel der gewandtesten aller neuern Sprachen, der Französischen, erkläre. Diese unnatürliche Wortstellung, dieser ewig vor- und nachschleppende Artikel, dieser Mangel an Participien und participialischen Wendungen, (besondere, da die Participian, wenn sie dem Substantiv (397. s.) nachstellen, weder in Casu noch in Numero, noch in Genere declinirt werden), diese zeilenlangen Hülfswörter, wie z. B. „ich werde geliebt werden, ich würde geliebt worden seyn“, und das häufige Trennen dieser Hülfswerben von dem Stammwort durch fremde Mittelideen, – geben unserer Sprache etwas unglaublich Unbehülfliches, für den Leser Weitschweifiges, Verworrenes, für den Schriftsteller Unhandbares. Denn dass wir den Griechen und Römern hier einige glückliche Freiheiten in der Versetzung der Wörter und in der Trennung der Hülfswerben von dem Stammwort nachbilden können; ist nicht nur an sich nicht vorteilhaft für die Deutlichkeit der Begriffe, sondern muss auch, in der ungünstigen Verbindung mit den ebengenannten andern Nachtheilen, z. B. dem Mangel an Participien und der Indeclinabilität derselben, das Unbehülfliche und Ungewandte des Ideengangs und Vortrages in unserer Sprache vermehren.*

Kann man doch fast keinen Deutschen Perioden zergliedern, ohne einen oder andern Fehler unserer Sprache gegen Deutlichkeit und Ründung des Ausdrucks zu entdecken! So ist es z. B. ein wesentlicher Nachtheil, dass die Wörter weiblichen Geschlechts im Deutschen keinen Dativ haben; wodurch unzählige Zweideutigkeiten, wenigstens unvergleichbar mehrere als im Französischen durch den Mangel eines Accusativ, entstehen. (399. s.) Dass das Partic. Praes. Act. in unserer Sprache lange nicht so allgemein gebraucht wird, als in allen übrigen Neu-Europäischen Sprachen, und dass es in der fließenden Prose noch immer fremd klingt; hab' ich schon anderswo angemerkt. [...] (406–407. s.) Wenn es aber unläugbar ist, dass die Sprache auf den Geist nicht minder wirkt, als der Geist auf die Sprache; so glaube ich in der eigenthümlichen Wortfügung unserer Muttersprache einen wesentlichen Grund jener Verworrenheit, Weitschweifigkeit und Gedankenleerheit zu entdecken, welche die Deutschen Schriftsteller, jenseits des bessern Alters unserer Littetur, fast durchgängig charakterisirten, und die noch jetzt einem grossen Theil unserer schlechten Schriftsteller weit öfter und in viel grösserm Maße eigen sind, als den schlechten Schriftstellern der Engländer, der Franzosen, der Italiener. Denn die, dem regelmässigen Ideehange so gar nicht günstige, Wortfügung unserer

Sprache erschwert dem schlechten Schriftsteller nicht allein die Entwicklung. [...] (408. s.) Daher finde ich auch die Bemerkung eines Verfassers in den Litteraturbriefen sehr treffend, dass in Sachen der Schriftstellerei Deutsche Mittelmässigkeit oder Schlechtheit um vieles unerträglicher ist, als Englische, Französische oder Italienische. [...] (409–410. s.) [...] und endlich wegen so mancher ander Eigentümlichkeiten, die wir in dem vorigen entwickelt, dünkt es mich schwerer als in irgend einer andern Neu-Europäischen, (Südlichen oder Nordischen) Sprache, ein guter und noch mehr ein classischer Schriftsteller in unserer Muttersprache zu seyn. Daher wird auch ein Ausländer sich unter allen Neu-Europäischen Sprachen am spätesten und am schwierigsten in der Deutschen naturalisiren.

24.

Kölcsey:

Negyedik szakasz. – A' jóhangzásról.

A' magán- és mássalhangzók [*Vocalen und Consonanten*]' szerencsés vegyülése teszi a' jóhangzásnak elementumát [*Elemente des Wohlklanges*]. Nagyon sok vocal lágyacskássá, nagyon sok consonans durvává teszi a' nyelvet. Telyes hangzást (Vollklang) csak szavainak soktagusága, 's ezen szavak' minden syllabáinak érthető kimondása által nyer. A' melly nyelvben tehát a' syllabák mintegy elnyeletnek 's sok egysyllabájú szók vagynak, annak teljes hangzása nincsen. Egyes keményhangu betűk vagy syllabák nem teszik a' nyelvet durvának, mert sok ideák' kijelentésére az ilyenek is szükségesek, a' nyelvnek jóhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

Jenisch:

Vierten Abschnitt. Vom Wohlklange. (418–498. s.)

(418–419. s.): Eine glückliche Mischung der Vocalen und Consonanten, und eine der gemächlichen Aussprache günstige Zusammenreihung der letztern unter einander, – bilden die Elemente des Wohlklanges der Rede: Zu viel Vocale machen eine Sprache weichlich, zu viel Consonanten machen sie hart. (Sich den Abschnitt vom Wohlklange in dem ersten Theil.) Vollklang, d. h. eine gewisse Fülle des Tons und Trittes der Rede, erhält eine Sprache einzig durch die Vielsyllbigkeit ihrer Wörter und durch die vernehmliche (nicht verschluckende) Ausspracht aller Sylben dieser Wörter. Daher es einer so durchaus einsyllbigen und viele ihrer Sylben verschluckenden Sprache, als die Englische, oder auch als die Französische, durch ihre abgebrochenen Endtöne ist, an Vollklang fehlt.

Ich setze den Wohlklang ausdrücklich; in einer glücklichen *Mischung* von Selbst- und Mitlautern, und in einer, der gemächlichen Aussprache günstigen, *Zusammenreihung* der letztem; Denn es ist lächerlich, wenn; einige Leute gegen gewisse Buchstaben des Alphabets, z. B. gegen die Vocalen A und U, oder gegen die Consonanten R und S, einem besondern Widerwillen äussern, und jedes Wort für übelklingend halten, in welchem diese Buchstaben tonen. Der volle Klang eines Wortes, nicht einzelne Laute desselben, entscheiden über Härte oder Weichheit seiner Aussprache: und ein harter Consonant dient in der Aussprache eines Wortes oft, wie ein Milsaut in der Musik, die Harmonie der Ganzen zu heben: zu geschweigen, dass jede Sprache, nach der inneren Verschiedenheit der darzustellenden Ideen und Empfindungen sanfter oder rauher Art, auch eine Menge harter Laute muss bilden können.

25.

Kölcsey:

A' görögben a' szók rendkívüli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört syllabák 's félig kimondott vocalok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol (mint Klopstock a' francziáról mondá), vagy akadoz, 's sehol sem kell a' beszéd' organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagy részint az újabb nyelveknél. – A' declinatioók és conjugatioók' végzeteikben nagy része fekszik a' görög jólhángzásnak, a' declinatioók $\eta, a, av, <0[?]>, ov, \omega, ois, ais$'s conjugatioók $ei, eis, ov, a, ac, \mu ev, \mu ai, \sigma ai, \tau ai$, végzetek mind lágyak vagy vocalban, vagy könnyű kimondásu consonansban menvén ki. – A' görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az ilyen gyökerek: $\chi\theta\omega\nu, \beta\omicron\acute{\alpha}\omega, \lambda\nu\gamma\zeta, \sigma\tau\rho\alpha\gamma\zeta^{10}, \sigma\kappa\lambda\eta\rho\omicron\varsigma, \sigma\kappa\lambda\eta\phi\eta\omicron\varsigma, \omicron\rho\theta\omicron\kappa\rho\alpha\iota\rho\alpha\omega\nu$, stbb, valamint a' gyakori ϕ, χ, ζ kemény consonansok, de a' nyelv mesterséggel is jóhánguvá tétetett. Így p. o. a' sok consonansu syllabák' közepére vagy végére vocal tétetett, a' kellemetlenül öszvetolult vocalok egybevonattak, valamint a' consonansok is ($\tau\epsilon\tau\upsilon\mu\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$), a' kettős consonansoknak csak simplexeik kettőztettek ($\mu\epsilon\kappa\rho\iota\kappa\alpha$) a' kemény $\theta\zeta^{11}, \tau\varsigma, \theta\varsigma, \zeta\varsigma$, szorgalommal elkerültettek, 's a' τ és θ a' gyökér' ellenére is kihagyattak, a' liquidák az σ , az ν más consonansok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek, stbb; – 's így mind gyöngéd lett a' nyelv, mind pedig a' durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

A' deák nem olyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem olly durvák mint a' görögnél, e' szerint bár nem míveltetett úgy, mint az, még is lágy 's hangos; a' melly lágyság a' lágy grammatikai végzeteiken is fundálódik. Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyelvök' nem szép hángzásáról, de az csak a' görög hángzásra nézve lehet igaz, 's ha a' deákban kellemetlen hángok vagynak p. o. $qui, quae$, stbb, van a' görögben is, nevezetesen sok κ , de a' jól vagy rosz hángzás nem egyes szavakban 's syllabákban, hanem sok szavak' sorában [...] találkozik. A' jólhángzást a' görög és deák segíthették a' szabad szórákás által is. A' jólhángzásra tartozik a' positio [...] is. A' régi nyelvek a' rím' nem ismerése miatt poesisökben bizonyos sajátsággal [...] bírtak.

Jenisch:

(421. s.) Das erste, was bei der Vorlesung eines Griechischen Perioden dem Ohr auffällt, ist die ausserordentliche Leichtigkeit, mit welcher der Mund hier die Worte bildet; die Reinheit und Klarheit, womit jeder Laut tönet; nirgends werden abgebrochene Sylben und halbausgesprochene Vocalen dumpf verschluckt; nirgends darf der Lesende zischen oder schnarren, nâseln (wie Klopstock von den Franzosen sagt) oder holpern; nirgends darf er den natürlichen Sprachwerkzeugen eine oder die andere gewaltsame Biegung abzwingen, um den Laut zu bilden, – wie er diess bei einem grossen Theil der neuern Sprachen thun muss.

(422–423. s.) Da die *Endungen der Declinationen und Conjugationen* am häufigsten wiederkehren, so muss bei der Beurtheilung des Wohlklanges einer Sprache auf dieselben auch vorzüglich Rücksicht genommen werden.

Und hier gewinnt die Griechische Sprache einen wesentlichen Zuwachs für den Wohlklang, durch die leichten, und gemächlich-auszusprechenden Endsylben ihrer so mannigfaltigen Declinationen und Conjugationen; indem dieselben grösstentheils in einen Vocal oder in einen der leichtern Consonanten hinter dem Vocal ausgehen, z. B. $\eta, a, av, <0[?]> ov, \omega, ois, ais$, bilden gewöhnlich die Endungen der Declinationen, so wie $ei, eis, ov, a, ac, \mu ev, \mu ai, \sigma ai, \tau ai$, die der Conjugationen.

(426. s.) Der Sprache des Griechen scheint ursprünglich keine besondere Anlage zum Wohlklang eigen gewesen zu seyn.

¹⁰ Jenisch: $<\sigma [?]> \rho\alpha\gamma\zeta$

¹¹ Jenisch: $\delta\zeta$

Ein grosser Theil ihrer Wurzelwörter tönert mit einer auffallenden Härte und Rauigkeit ins Ohr: z. B. *χθων, βοάω, λυγξ, <σ [?] > ραγξ, σκληρος, σκληφρος, σκλην¹² ορθοκρατων* (Hom.) [...]

Selbst die so oft vorkommenden Buchstaben *φ, χ, ξ <χ [?] >* gehören nicht zu den wohlklingendsten. [...]

(423–424. s.) Er setzte z. B. im Anfange oder in der Mitte, oder am Ende einer Consonantenreichen Sylbe einen oder auch mehrere Vocale; zog beide, Selbst- und Mitlauter, wenn mehrere oder unangenehmere derselben zusammenstiefsen, in Einen, oder verschmolz den härtern in den weichern). So – sagte er statt *τετοπιονται – τετομηνοι εισι*, statt *εαω – ετω* u. s. f.

Hauchende Buchstaben wie *φ, χ, θ* liess er nie in zwei auf einander folgenden Sylben zusammenkommen, sondern sprach statt des erstem lieber den verwandten Buchstaben ohne Hauch, z. B. *πεφιληνα* statt *φεφιληνα – χειρινα* statt *χερινα*.

Sylben mit *δς, τς, θς, ζς*, vermied er wegen der Ungemächlichkeit der Aussprache sorgfältig, und stiefs *τ, θ*, auf Kosten des Wurzelwortes aus.

Ein gleiches beobachtete er in Rücksicht der sogenannten fließenden (liquidae Mitlauter *λ, μ, ν, ρ*, vor dem *σ* – Das *ν* vor andern Consomment liess er oft weg [...].

(430. s.) [...] Nicht der Griechische, heitre, klare, all-vernehmliche Klang! aber ein voller, majestätisch-hinrollender Ton, der den senatorischen Gesetzgeber der Welt zu verkündigen scheint. [...] Dieser Wohlklang beruht hier theils auf der Weicheit der Wurzelwörter; theils auf den so oft wiederkehrenden Sylben, um, am, em: (welche letztern die gewöhnlichen Endsylben der Declinationen bilden, und die sich schon dadurch als weich und gemächlich für das Sprachorgan ankündigen [...].

(431. s.) Ich weiss wohl, dass Cicero und Quintilian über einzelne Missklänge ihrer Sprache laute Klagen führen, z. B. über die häufigen Endungen in um und s: denn Ohren – die zu dem harmonischen Wechselspiel von Tönen und zu dem reinen Vollklange der Griechischen Perioden gewöhnt waren [...]. (432. s.) Denn dass diess „que“, und eben so „qui, quae, quod“, etwas hart klingen, kann eben so wenig geläugnet werden, als dass das so oft wiederkehrende *zai*, und überhaupt der häufige Gebrauch des *z* in Griechischen, unmelodische Laute bilde [...]. Aber wir sagten schon oben: nicht einzelne Buchstaben, Sylben oder Wörter, bilden den eigenthümlichen Klang einer Sprache, sondern das Ganze (l'ensemble) der Wortreihen.

Und hier kam dem Römer, bei der ursprünglichen Weicheit des grössten Theils der Wurzelwörter seiner Sprache, so wie der Endungen seiner Declinationen und Conjugationen, die freie Wortstellung ungemein zu statten.

Denn diesen Vortheil der freien Wortstellung nach den Gesetzen des Wohlklanges, den der Grieche so glücklich geltend zumachen weiss, hat der Römer mit ihm gemein [...]. (434. s.) Den tactmässigen Periodentritt, und vorzüglich das grosse Gesetz der Position, dieses Grundgesetz der Griechischen und Römischen Prosodie, verdanken die Alten, (so scheint es mir) einzig der Declamation nach musikalischem Tonwechsel [...].

(439. s.) Einen durchaus eigenthümlichen Geist erhält die Dichtkunst der Alten vermittelt der reimlosen Versgattung, deren sie sich ausschliesslich bedienten. [...]

26.

Kölcsey:

A' deák származásu nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hangzásuak, mint a' germaniaiak, 's ezt anyjoknak közsönik, mellyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

¹² Ez a szó hiányzik az MM1-ből

Az olaszban a' szó' eleje 's közepe, kivált a' deák eredetű szókbán, teljes hangu, de a' sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A' spanyol leginkább közelít a' római martialis hanghoz, de lágy is lehet. A' martialis hangban a' portugál hasonlítja a' spanyolt, de a' sok egyre toluló vocálok (passarao, sublimarao) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a' deákban nem találató consonansok: eh, ecio, – cho (spany: csó) stbb, mellyek barbarus eredetűek.

A' deák eredetűek közt a' spanyol legteljesebb hangzása, 's egyszersmind legszelidebb 's legjobb hangu; – a' teljes hangzásban követi a' portugál, de ez az olasz szelid hangzásnál hátrább áll, valamint ez a' spanyolnál. – A' francia a' sok ois, eux, aux, miatt, 's mivel syllabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem olly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a' többi testvéreknek.

A' germaniai nyelvek közt az angol rokon lévén a' francziával, attól a' syllabák' elharapását [*Verbeissen der Endsylben*] is megtanulta, 's a' sok monosyllabonok miatt, 's mivel nasalis pronounciatioja sincs (melly a' francziának még néminemű teljes hangzást ad), és sok a' durva th, wh stbb. semmi zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemű lágysággal.

A' németben is sok a' gothus eredetre mutató monosyllabon, de vannak sok syllabájú szavai is, és a' teljes hangzásra benne semmi sem hibázik a' vocalok' és consonansok' harmoniával lett öszvetétén kívül, de a' melly mocskok ezen nyelvet jobbjáthatatlanul durvává tevė. A' gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásuak, 's 's a' bennök levő sok consonans nem hagyatik el a' kimondásban, mint az angol, dan, svéd, holland és még a' plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a' német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a' sok n, ide a' declinatioi és conjugatioi sok consonansos végzetek stbb, 's ezen iszonyu durvaságot az articulus 's a' conjunctiók lágýtják valamennyire.

A' rímetlen versek segítik a' nyelv' classicitását. A' germaniai szavakban az accent mindig a' gyökérsyllabán nyugszik, mint: *Gelegenheit, Unausstüßbar* stb. 's ez így van nem csak a' dan, svéd, hollandusnál, hanem a' tóteredetű nyelvekben is. Ez teszi a' német prosodiának talpkövét, hogy t. i. a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, 's így a' positióval nem gondolnak, melly az energiának ugyan igen, de a' poetai dictio' jóhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a' német nyelv nem minden görög mértékre alkalmas.

A' több germaniai nyelvek a' jóhangzásra nézve így rendeltetnek: dan, svéd, angol, holland, német.

A' lengyel, orosz, és lithvaniai mindenik, de kivált az utolsó felülmulja és igen sokban a' németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), mellyet Jenisch hinni nem akar.

Jenisch:

(444. s.): Wir vergleichen ferner den verhältnissmässigen Wohlklang

der Lateinischen Töchttersprachen.

Unverkennbar ist an diesen der Vorzug des Wohlklangs vor den Germanischen. Sie gleichen hierin gewissen Abstämmlingen grosser Ahnen, die, bei aller Ausartung von dem Ruhm ihrer Väter, in gewissen Zügen die Spuren ihrer genialischen Abkunft an sich tragen. [...] (445. s.) Anfang und Mitte jedes Worts, besonders jedes ursprünglich-Lateinischen, voll Klang: aber die unaufhörlich wiederkehrenden i, o, u, schwächen diesen vollen Mang ohngefähr in eben dem Mass für das Ohr, als die Artikel uno, della u. s. f. die antike Energie für die Seele schwächen.

Wenn man das Italienische, wegen seiner ungemeinen Weichheit, mit Recht die Sprache der Liebe zu nennen pflegt, so prüfe man an folgender Stanze aus dem Tasso, ob sie auch nicht ihren hohen Römischen Ursprung verräth [...].

(446. s.) Der Spanier nähert sich noch mehr dem martialischen Klange der Lateinischen Ursprache, durch viele und volltönige Consonanten-Endungen eines grossen Theils seiner Wörter. [...] (448. s.) In Rücksicht des martialischen Klanges schließt sich der Lusitanier unmittelbar dem Iberer an – nur dass seine Sprache wegen mancher ohne Consonans mit einander verbundenen Vocale, boa, Lisboa, eben so mao (Uebel), pao (Holz), und wegen der öftern Ausstossung des Consonans vor dem Vocal z. B. im Artikel o, ao, os, aos, nicht ganz den reinen Vollton seiner stolzen Nachbarn hat. [...] Alle Lateinische Töchttersprachen (die Französische, deren verhältnissmässigen Wohlklang wir gleich betrachten werden, mitgerechnet) haben gewisse ihrer Römischen Mutter fremde, Mitlauter, welche ihre gemeinschaftliche Vermischung mit den Sprachen der Barbaren-Horden bezeichnen, die sich einst in den Ländern dieser Nationen niederliessen.

(449. s.) Dahin gehört das „sch“ – in dem Französischen „chercher, charger u. s. f.“, in dem Italienischen „crucciose, piaceri“, in dem Spanischen „mucho“, (sprich mutscho) in dem Portugiesischen „chave, chegar“, (lies schawe, schegar) und eben so in dem „x“ der nämlichen Portugiesischen Sprache z. B. „queyxada, queyxarse“, (lies keischada, keiecharsche).

Disses, der Lateinischen Muttersprache durchaus fremde, „sch“ (denn einige Wörter, z. B. schola, sind Griechischen Ursprungs) ist offenbar von den Gothischen Abstämmlingen entlehnt, welches jene Barbarenhorden waren. Denn eben das harte „s“ bezeichnet die Sprache dieses Menschenstammes.

(452. s.) Aus allem diesem gehet hervor, dass die Spanische Sprache unter den genannten drei Römischen Töchtern die volltönendste, und zugleich die sanfteste und wohlklingendste ist; – dass in Rücksicht des vollen gravitätischen Klanges die Portugiesische nächst ihr die Stelle einnimmt; – dass endlich die Italienische an Sanftheit und einschmeichelnder Melodie – der letztern überlegen ist, aber der Spanischen nachsteht, an deren Volltönigkeit sie auch mit ihren fast durchgängigen Vocalendungen auf keine Weise hinanreicht. [...] (453. s.) Man lese sich, nach den Proben von den andern Lateinischen Töchttersprachen, diese Stelle laut vor; und man wird sich ohne Mühe überzeugen, dass die Französische den vollen, majestätischen Klang ihrer grossen Mutter in sehr wenigen Wörtern, und unter allen ihren Schwestern am schwächsten, wiederhallt. Die immer wiederkehrenden „ois“ und „eux, aux“, so wie die gleichsam abgeissenen Endsylben – haben sogar nichts ähnliches von der hohen Römerinn mit dem majestätisch-vollen Munde und dem einförmig-ernst und feierlich dahinwallenden Strom der Rede.

Doch gibt ihr das oft wiederholte weiche „g“ vor „e, i, y“ etwas weiches: denn eine gewisse Weichheit kann man der Französischen Sprache, auch wegen eines grossen Theils ihrer Endungen auf Vocale, nicht absprechen. [...]

(464. s.)

Vergleichung des Wohlklangs der Germanischen Sprachen.

Der Britte hat mit einem ansehnlichen Theil seiner Wörter auch zugleich eine gewisse Form der Aussprache von dem Gallier entlehnt, nämlich das Verbeissen der Endsylben. [...]

Diess Abgebrochene der Aussprache wird durch die grosse Menge monosyllabischer Wörter noch auffallender [...] (465. s.) Die Gallierin gab sich durch den häufigen Nasenlaut und durch das „r“ eine gewisse Art von Vollklang: die Brittin entbehrt auch dieses Vortheils. [...] Setzt man zu dem allen noch, dass die „th, wh“, die fast in jeder Zeile vorkommen, selbst in dem Munde eines Engländers schwerfällig klingen – (ihr Rauhes ergibt sich schon daraus, dass der Ausländer diese Töne durch lange Uebung – dennoch kaum – nachbilden lernt: – und Gemächlichkeit der Aussprache ist doch Charakter der schönen Sprachtons!) und dann noch diess, dass die ganze Aussprache des Britten dumpf ist, zu sehr in der Tiefe des Gaumes, und, wie mit verschlossener Lippe, gebildet wird: so braucht es wohl keiner Gründe mehr, zu beweisen, dass die Englische Sprache auf Klang und Volltönigkeit alle

Ansprüche fahren lassen muss, und in dieser Rücksicht hinter: ihrer Halbschwester an der Seine beträchtlich zurückbleibt.

Nur ein Einwurf der Unwissenheit ist es, „dass die Aussprache des Engländers desswegen schön seyn müsse, weil sie so viele Feinheiten hat“ d. h. kleine dem Ausländer schwer zu erreichende Tonbiegungen. [...]

(468. s.) Die vielen Monosyllaben-verkündigen den Gothischen Ursprung; aber vielsylbige Werter als „ermüdeter, unsterblicher, bereiten, grünenden, balsamische, Menschengeschlechter“, und eben so „flammengeschweifte, hellstrahlende, dennerschleuderer u. s. f.“ – hat der Britte sehr wenige aufzuzeigen: – und es fehlt daher unserer Sprache (die vielen Monosyllaben abgerechnet) zur Volltönigkeit nichts – als harmonische Zusammenstellung der Vocalen und Consonanten, und besonders – Versänftung und Verminderung der letztern.

Alein eben diess ist gleichsam der schwarze unaustilgbare Muttermahl unserer Sprache. [...]

Alle ihre Wörter sind Gothen [...] (469. s.) Diese Härte hat ihren Grund darin, dass wir nicht, wie unsre andern Germanischen Brüder, der Britte, der Däne, der Schwede, der Holländer, einen Theil der Consonantes, besonders bei harten Zusammenstößen, überschlüpfen – und dass wir überhaupt die Consonanten-Endungen überall lieben: [...] Welche unausstehliche Einförmigkeit, – und zwar Einförmigkeit des Missklangs – in unsern Deutschen Perioden, durch die Endsylben mit *n!* [...] (470. s.) Was die Härte der Deutschen Sprache vollendet, sind die rauhen Consonantendungen der Declinationen und Conjugationen, so wie der Substantiven und Adjectiven und der sogenannten Gradus – z. B. Vater's, Leben's, liebtest, liebtest, geliebt, liebend, Gerechtigkeit, Freundschaft, Eroberer, zärtlichere, herrlichste, harmonischste: eben so auch die Adjectiv-Endungen [...] (472. s.) Wegen dieser ausserordentlichen Rauigkeit des lexikalischen und grammatischen Bau's unserer hochdeutschen Muttersprache müssen wir die vielen kleinen Monosyllaben der Artikel, der Bindewörtchen, und so weiter, (die der Energie und dem Wohlklang selbst – übrigens so ungünstig sind,) gewissermassen als ein Hülfsmittel der Milderung jener Rauigkeit ansehen, indem sie durch die Schnelligkeit, mit welcher sie gewöhnlich ausgesprochen werden, sehr oft eine Art von halber Pause in der Aussprache bilden, und einen noch härtern Zusammenstofs der Consonanten verhindern.

(476–477. s.) Die Deutschen haben, seit der Erscheinung der Klopstockischen Messiad, kühn gewagt, den Reim zu verlassen, und die mannigfaltigen Versgattungen der alten Prosodie, obgleich mit Hintansetzung des grossen und so einzigen Gesetzes derselben, der Position, in unsere Dichtkunst, (wenigstens in verschiedene, ernste und leichtere Gattungen derselben) zu übertragen.

Ich habe mich schon oben (S. 440.) erklärt, aus welchen Gründen ich classische Gedichte in der reimlosen Gattung für einen sehr wesentlichen Gewinn der neuern Litteratur halte. Hier bemerke ich noch folgendes.

Es ist eine Eigenthümlichkeit aller Germanischen Wörter, dass der Accent durchgängig auf der Wurzelsylbe ruht: z. B. Gelegenheit, unaustilgbar, ermüdeter u. s. f. So – auch die andern Germanen, die Dänin, Schwedin, Holländerin: und nicht weniger die Slavinnen, deren Germanische Abstammung unter andern auch durch diese Eigenthümlichkeit bewähret wird.

Dieser charakterische Wurzelaccent, dessen sich weder Griechen, noch Lateiner, noch die Lateinischen Töchter Sprachen rühmen, scheint höchst glücklich zu dem ersten Gesetz unserer Prosodie zu (477. s.) stimmen, (oder vielmehr es einzig zu begründen): dass wir nämlich unsre reimlosen Verse nicht nach der *Quantität*, sondern fast einzig nach dem *Accente* bilden, und der Position nicht achten.

Freilich ist diess ein Gewinn für die Energie, keinesweges aber für den Wohlklang unserer poetischen Diction: denn letzterer scheint mir (ich hab' es schon oben erklärt) einzig durch das Gesetz der Position erreichbar. Da wir indessen, so wie alle Germanen, durch unsre consonantenreiche Sprache früh gewöhnt werden, viele und

schwerzubildende Mitlauter schnell auszusprechen, und unser Ohr also auch für das längere Verweilen auf einer durch die Position langen Sylbe nicht so empfindlich ist, als das Griechische oder Römische: so ist freilich die Vernachlässigung der Position in unserer reimlosen Versgattung – wenigstens zu entschuldigen. Denn Germanische Hexameter, nach dem *blossen Accent* zusammengefügt, denen des Homer oder Virgil, in welchen durchgängig die Position beobachtet wird, vorzuziehen, oder auch sie diesen nur gleich zu stellen, werde ich mich nie überreden kennen.

Wenn ich aber gleich die Scansion nach dem Accent als das oberste Gesetz unserer Prosodie anerkenne; so scheinen mir doch selbst die glücklichsten Bearbeiter unserer reimlosen Versgattungen nicht immer sorgfältig genug zu verhüten, dass consonantenreiche oder schwerauszusprechende Sylben nicht kurz gebraucht werden: indem unser Ohr, eben bei der Aussprache solcher Sylben, an das so natürliche Gesetz der Position unwiderstehlich-fühlbar erinnert wird. [...]

484. s. Wollten wir die Germanischen Sprachen nach dem verhältnissmässigen Grad des Wohlklangs ordnen, so würden wir sie nach dem, was bis dahin darüber gesagt worden, folgendermassen stellen: Die Dänische, Schwedische, Englische, Holländische, Deutsche. [...]

491. s. Den abstechenden Wohlklang der Litthauischen Sprache, gegen die Deutsche gehalten, empfand ich schon als Knabe, wenn ich mir in dem Hause meiner Aeltern, unweit Königsberg in Preussen, von einem gebornen Litthauer, der zu unsern Hausgenossen gehörte, eine Geschichte in seiner Sprache erzählen, oder ein Volksliedchen vorsingen liess. Wer die bis dahin gegebenen Proben aus der Litthauischea Sprache beobachtet hat, wird gefunden haben, dass sie weder die Polnischen prz, scz, noch die Russischen tscht hat, und überhaupt das Sprachorgan nirgends mit schweren oder zu vielen Mitlautern überladet [...]

27.

Kölcsey:

A' nyelvnek minden tökélet épségei változók:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore.

A' jóhangzás minden tökéletességei közt a' nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszóve van, és még is a' görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik e ezt mások is?

A' nyelv' bővsége nevedik új conceptek, találmányok, merész geniek' írásai 's fontos politikai változások által. A' francia revolutio sok új expressiókat származtatott, de a' mellyek közt még is kevés philosophi és psychologiai jelentésűek, hanem többnyire technologiaiak voltak. De ha a' nyelv a' míveltetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a' germaniai 's tót nyelvek, úgy a' bővülés véghetetlen.

A' nyelv energiáját nevelik a' nagy írók' merész constructióik, valamint a' poesis és prosa' energiával járó nemeinek mivélése.

A' német nyelv nem elég érthetőséggel bír: de nem tehetnek e erről a' nemzet nagy írói?

De teremthetnek e ezen nagy írók participiumokat. Regulazhatják-e az articulussal való élést? megmenthetik-e a' nyelvet terhelő segédzavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek' egyes részeinek változásokat még sem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a' nyelv classikus írók által örökre fixáltak.*

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a' classica literatúrának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan 's közterjedésü cultura mellett, lehet, kell, 's fog is minden mívelt nemzet még több epochákat érni literatúrájában.

Jenisch:

(495. s.) Ich schliesse mit einer Anmerkung, die nichts geringeres betrifft, als den *Gesichtspunct*, aus welchem diese, so wie überhaupt jede Sprachparallele, angesehen werden muss: und dieser ist – die *gegenwärtige Stufe der Ausbildung der verglichenen Sprachen*.

Denn fragt man mich: Gibt es, so wie in der Mathematik veränderliche und unveränderliche Grössen, also auch in der Sprache veränderliche und unveränderliche Vollkommenheiten? so antworte ich: Alle Vollkommenheiten (oder auch Mängel) einer Sprache sind veränderlich. Es ist das Motto jeder Sprache, und jedes Moments ihrer einzelnen Bestandtheile:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore. Horat. de arte poet.

Den Wohlklang haben wir in dem „Ersten Theil“ dieser Abhandlung unter allen Sprachvollkommenheiten als diejenige genannt, deren Elemente in das Ganze einer Sprache am innigsten verwebt sind. Aber bemerkten wir nicht auch in dem „Zweiten Theil“ von der Griechischen Sprache, dass ihre (496. s.) ursprünglichen Wurzelwörter ausserordentlich rauh töneten? Zeit und Zufall, Genie und Fleiss der Menschen, bildeten aus jenen rauhen Wurzelönen allmählich die melodischen Laute, mit deren Harmonien das

os rotundum (Horat.)

der Griechischen Musen die Götter selbst entzückte. Warum sollten dann nicht auch unsre Deutsche Mutter, oder die Slavischen Sprachen, einst dasselbe günstige Loos haben? Können sie nicht auch einst, wie die Franiösische, Englische, Dänische gethan, einen Theil ihrer harten Mitlauer austossen, und dadurch ihre Rauhigkeit mildern?

Der Reichthum einer Sprache kann durch neue Begriffe, neue Erfindungen, durch kühne schriftstellerische Genies, durch wichtige Staatsveränderungen, (dergleichen z. B. die Französische Revolution ist), beträchtlich vermehrt werden. Hat man nicht jetzt schon ein beträchtliches alphabetisches Verzeichniss der durch die Revolution in die Sprache des Galliers eingeführten neuen Ausdrücke? Obgleich (welches der philosophische Sprachkritiker wohl beherzigen muss) sehr wenige unter diesen neuen Wörtern philosophisch- oder psychologisch-bedeutsam, sondern fast alle technologisch sind. Hat aber eine Sprache einen eigenthümlichen Grad der Bildsamkeit, wie wir diess von den Germanischen und Slavischen Sprachen gerühmt haben, so geht diese Bereicherung in's Unendliche.

(497. s.) Der Nachdruck einer Sprache kann, wenn ihm z. B. eine eingeschränkte oder ängstlich-gebundene Wortfügung hinderlich war, durch die kühnen Wortstellungen grosser und als classisch anerkannten Schriftsteller, insbesondere aber auch durch die Bearbeitung, gewisser energischer Gattungen der Dichtkunst und der Prose, (die bis dahin vielleicht Vernachlässiget wurden) ungemein erhöht werden. So – vielleicht einst – die republikanisch-Französische Litteratur.

Die Deutsche Sprache beschuldigen wir wiederholentlich eines schlüpfrigen Hanges zur Undeutlichkeit. Aber sollten auch hier nicht künftige Genies, ähnlich, unsern Klopstocken, Göthen, Herdern, Schillern, Auswüchse wegschneiden, Unebenheiten glätten können?

Werden aber diese Genies auch neue Parlicipien schaffen können oder dürfen? Werden sie den Gebrauch des Artikels nach den Grundsätzen einer geläuterten Sprachkritik einschränken, oder auch ganz wegwerfen; werden sie die Sprache von den lästigen Hilfsverben befreien – können oder dürfen? Das ist allerdings weniger wahrscheinlich.

Aber man bezweifele die Veränderlichkeit der lebenden Sprachen und ihrer einzelnen Bestandtheile, wenigstens nicht aus dem Grunde, „weil eine Sprache durch classische Schriftsteller für immer fixirt werde.“

(498. s.) Jede cultivirte Nation, die wir bis jetzt kennen, hatte freilich nur Eine classische Epoche in der Litteratur. Aber bei der immer fortschreitenden, ununterbrochenen, und allgemein-verbreiteten Cultur, kann, muss, wird – jede cultivirte Nation mehrere classische Epochen der Sprache und der Litteratur erleben.

Die tausendgestaltigen Erzeugnisse der Zeit, des Zufalls, und der allgemeinen Verbindung der Dinge – welcher Scharfsinn wagt es, – sie zu ahnen, welche Grössenlehre – sie zu bestimmen?

Aber – unansforschlich, wie die Wege des Himmels den Sterblichen, sind die Wege des Genies den Philosophen!

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Egyedül az MM1 sajtóhibáit javítottuk. A görög szavakat lásd: JENISCH 1796.

MAGYARÁZATOK

Daniel Jenisch – Daniel *Jenisch* (1762–1804) berlini evangélikus lelkész és író, kultúrfilozófus; szóban forgó művével elnyerte a berlini Tudományos Akadémia 1794-ben a tökéletes nyelv ideáljának megvitatására kitűzött pályadíját; könyvét Berlinben 1796-ban adták ki. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

közlő organuma – [lat.] *organum*: eszköz, szerv. Itt: kifejező eszköze.

mellyek az érzékek' objectumaikat jelentik – [lat.] *obiectum*: tárgy. Itt: az érzékelés tárgyait.

modificálja – [lat.] *modificatio*: alakváltoztatás, módosítás, átalakítás. Értsd: változtatja.

a'phoeniciaiaké – főníciaiaké

Bonhours az ő *Entretiens d'Ariste et D' Eugéne* munkájában – Dominique *Bouhours* (1628–1702) francia jezsuita pap, író, nyelvész. Hivatkozott műve: *Les Entretiens d' Ariste et d' Eugene* (Paris, 1671.).

Stephan is *sur la precellence de la langue françoise* – Henri *Estienne Stephanus* (1528 v. 1531–1598) francia filológus. Hivatkozott műve: *Projet de livre intitulé De la Précellence du Langage français* (Párizs, 1579.).

A' scholastica philosophia skeletté csinálta a'deák nyelvet – [lat.] *skeleton*: csontváz. Itt: A szkolasztikus filozófia lecsupaszította a latin nyelvet. Erről lásd még: *A' szószármaztatásról*.

lexicalis miveltethetés – [gör.] *lexis*: szó

végső syllabák – [lat.] *syllaba*: szótag. Itt: végszótagok.

gradusát – [lat.] *gradus*: fok. Itt: bizonyos állapotot elért nyelv.

mint Homér és Klopstock – *Homérosz* (i. e. VIII. sz.); Friedrich Gottlieb *Klopstock* (1724–1803) német költő, drámaíró; fő műve a *Messias*. Költői munkái mellett nyelvi, metrikai problémákkal is foglalkozott (*Über Sprache und Dichtkunst*, 1779, 1780; *Grammatischen Gespräche*, 1794). Gottsched és Klopstock nyelvi vitájáról: CSETRI 1990. 13. Klopstockról lásd még: *Jegyzések Pandekták*.

Trendelburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája – Johann Georg *Trendelenburg* (1757–1825) német filológus. Hivatkozott műve: *Vergleichung der Vorzüge der deutschen Sprache mit den Vorzügen der lateinischen und griechischen*. (Mannheim, 1788.)

onomatopoiemenonok – [gör.] *onomatopoeia menon*: hangutánzó szavak (onomatopoiia [gör.]: neologizmus, szóalkotás). „Az ókori grammatikusok az onomatopoeát két szempontból tekintik. Egyrészt a stílus díszét látják benne, tehát egybeveszik más hangfigurákkal, melyek a nyelvnek szépségét, hangzatosságát (a »zeneiség« szót még nem használják) vannak hivatva emelni. A legtöbb retorika az *Exornationes* [díszítések] vagy, mint később nevezték, az *Ornata syntaxis* [díszítő mondattan] során szól róla, mások a *Tropi*, a szóképek fejezetében tárgyalják. Másfelől a szóképzés, a szóalkotás eszközét látják az onomatopoeában. Valamennyi középkori és humanista grammatikus Platón *Kratüloszának* alapján áll, s a nyelvet, keletkezett akár *φύσει* [természet], akár *θεσει* [megegyezés] útján, elsősorban hangutánzásnak látja. A herenniusi retorika a szavaknak két osztályát állítja fel, úm. *verba nativa* [eredeti szavak] és *verba reperta* [csinált szavak]. Amaz hagyományozott ősi szókinccs, ezek feltalált, más szóval nyelvújítási szavak, egyéni alkotások. A *nominatio* (megnevezés) mondja Herennius – az a figura, »[...] amely arra figyelmeztet bennünket, hogy ez vagy az a neve vagy nem valamely dolognak, vagy pedig nem eléggé alkalmas neve, mi azonban azt a dolgot a megfelelő szóval nevezzük meg vagy a megjelölés, vagy az utánzás okából, úgy, ahogyan a régiek *ordítást, bölgést mormogást és sziszegést* mondtak». Zilinszky Aladár: *Művészi hangfestés és hangutánzás = A magyar stilisztika útja*. S. a. r. SZATHMÁRI István, Neumann, Budapest, 2002.

articulus, conjunctio – [gör.] *articulus*: névelő; *conjunctio*: kötőszó

a' sok vocal lágygyá, a' sok consonant pedig keménynyé teszi a' nyelvet – [lat.] *vocalis*: magánhangzó; [lat.] *consonans*: mássalhangzó.

Vad vagy szelid clima, és vad vagy szelid erkölcsi valamilyen népnek – A *Hippokratészre* (i. e. 460 – i. e. 375) visszamenő, a 18. és a 19. század elején is ható ún. klímaelmélet szerint az egyes népek jellemvonásait lakóhelyük éghajlata határozza meg; az emberi jellem földrajzi és éghajlati

meghatározottsága kihat a kommunikáció feltételeire is, így az nemzetről nemzetre változik. Erről lásd: KECSKEMÉTI 1995, 575–576.

A' hochdeutsch sokkal durvább mint a' plattdeutsch – A tág értelemben vett német nyelvnek (nyelveknek, nyelvjárásoknak) két nagy változata van: az északon beszélt *alnémet* (*Niederdeutsch* vagy *Plattdeutsch*) és a szűkebb értelemben vett német nyelv (*Deutsch*), amely a *felnémet* nyelvek egyike. Az északon beszélt alnémet hangrendszerében (és egyes nyelvjárások esetében nyelvtanában is) olyan jelentős mértékben különbözik a délebben beszélt, köznyelven „Hochdeutsch”-nak is nevezett felnémettől, hogy ma az alnémet önálló nyelvnek tekinthető. A felnémet két nagyobb csoportra (*Hochdeutsche Mundarten*) osztható: a középnémetre (*Mittelddeutsch*) és a felsőnémetre (*Oberdeutsch*) – ez utóbbi tkp. a déli területekre (Bajorország, Ausztria, Dél-Tirol, illetve Svájc, Voralberg) értendő.

Trendelburg [...] **ezt mondja** – „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält.” („Szeretném azt látni, amit itt egy döntéssel egy nyelv kategorikusan dícséretül ad. Minden nyelvnek van jó tulajdonsága, amelyet a másik is merészel.”)

phrasis – *frázis*: mondat, kifejezés

a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el – Értsd: a nyelvi közösség nyelvi újításokat [újságokat] többé már nem fogadott el.

Ronsardé – *Pierre de Ronsard* (1524–1585) francia költő, a Pléiade alapítója.

Jodelet, Theophil, 's Montaigne által futott pálya – Jodelet, azaz *Julien Bedeau* (1591–1660) francia színész; *Théophile de Viau* (1590–1626) francia költő, drámaíró; Michel Eyquem de *Montaigne* (1533–1592) francia filozófus.

azt tették a' mit Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvvel – Quintus *Ennius* (i. e. 239 – i. e. 169) római költő, drámaíró; Ennius alkotta meg a latin hexametert és disztichont, neki tulajdonítható, hogy a latin költészetben a nemzeti versformák (saturnusi vers) teljes mellőzésével a görög metrika lett uralkodó. Fő műve az *Annales* című, 18 könyvből álló történelmi eposz volt, Vergilius *Aenidés*ének egyik előzménye. Enniusról lásd még: ADAMIK 2009, 111–120. Quintilianus: „Enniushoz olyan áhitattalközelítsünk, mint ősrégi, szent ligetekhez, ahol a százados, rengeteg tölgyek már nem annyira szépségükkel nyűgöznek le, inkább vallásos érzéseket ébresztenek bennünk.” QUINTILIANUS 2009, 10. 1. 88. (Simon L. Zoltán fordítása) Tanítványa és unokaöcse volt Marcus *Pacuvius* (i. e. 220 – i. e. 130) római drámaíró; „A régi tragédiaírók közül komoly gondolataik, súlyos szavaik, méltóságteljes jellemeik révén Accius és Pacuvius a leghíresebbek. [...] Acciust erőteljesebbnek szokták tartani, míg Pacuviust műveltebbnek vélik azok, akik maguk

is műveltek szeretnének lenni.” *Szónoklattan*: 10. 1. 97. (Simon L. Zoltán fordítása) A többi római szerzőről lásd QUINTILIANUS 2009, uo. 10. 1. 85–131. Lásd még: *Új szók*, MAGYARÁZATOK.

Voltairenek ‘s d’Alembertnek – Voltaire, azaz *François-Marie Arouet* (1694–1778) francia író, költő, filozófus. Jean Le Rond *d’Alembert* (1717–1783) francia matematikus, mérnök, fizikus és filozófus.

Malherbe – François de *Malherbe* (1555–1628) francia költő.

synonymumokat – [lat.] *synonyma*: hasonló név, szinonima; értsd: szinonimákat.

superfluumok – [lat.] *superfluo*: felesleges. Itt: feleslegek.

Klopstocknak ódáit ‘s Messiását, Lavaternek physiognomikáját, Herdernek ‘s Góthének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is – Friedrich Gottlieb *Klopstock* (1724–1803) ódái több kiadásban is megjelentek (*Oden von Klopstock*, 1750; *Oden und Elegien*, Darmstadt, 1771; *Oden*, Hamburg, 1771; *Oden und Lieder bey dem Clavier zu Singen*, vertont von Christoph Willibald Gluck, 1776; *Oden zur Französischen Revolution*, 1790–1799.); *Messiás* című eposzának első énekei 1748-ban jelentek meg (*Der Messias. Ein Heldengedicht. Gesänge I-III*, 1748, Halle); a *Messiás* utolsó, teljes, húsz éneket tartalmazó kiadása 1780-ban jelent meg Altonában. Johann Kaspar *Lavater* (1741–1801) svájci író; Hivatkozott műve: *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (Lipcse és Winterthur, 1775–1778). Johann Gottfried *Herder* (1744–1803) német költő, filozófus; Johann Wolfgang *Goethe* (1749–1832) német író, költő; Immanuel *Kant* (1724–1804) német filozófus.

Gedickenek értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache* – Friedrich *Gedike* (1754–1803) német pedagógus, filológus. Hivatkozott műve: *Über deutsche Dialekte. Erste Vorlesung*. In: *Beiträge zur Deutschen Sprachkunde. Vorgelesen in der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Erste Sammlung*, 232–264. ([Berlin], 1794.)

a’ régibb német literatura monumentumainak studiuma – [lat.] *monumentum*: emlékeztető jel, emlékmű; (átv.) írott emlék, okirat; [lat.] *studium*: tanulmány, tanulás, tudomány (mint ténykedés). Itt: a régi német irodalom írott emlékeinek tanulmányozása.

fixirozva – [lat.] *fixato*: rögzítés; (átv.) lerögzít, mozdulatlaná tesz, fogva tart. Itt: mert nincsen úgy rögzítve.

a’ praes. és praet. participiumoknál – [lat.] *praesens*: jelen idő; [lat.] *praeteritum*: múlt idő; [lat.] *participium*: melléknévi igenév

königsbergi udvari pap Quand’ előbeszédjétől kísérve – A litván nyelvű Biblia első kiadása (*Biblia, Tai esti Wissens Szpyentas Raßstas Séno ir Naujo Testamento* [Konigsburg, 1735]) kapcsán *Johann Jakob Quandt* (1686–1772) német teológus professzorral utal.

metaphysikus – [gör.] *meta ta phüszika*: metafizika; „a természet dolgai után való” dolgok, azaz az ún. ismeretelméleti kérdések tudománya. Itt: spekulatív, elvont filozófiai. Lásd még alább: „Az újabb nyelvek’ írói pedig egészen megfordítva, mindenütt *bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet* éreztetnek; ‘s ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a’ szerelem’ petrarchismusa által.” Illetve: „A’ görög metaphysikusnak sorait a’ philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani”.
Platónak ‘s Aristotelesnek – *Platón* (i. e. 427 – i. e. 347) és *Arisztotelész* (i. e. 384 – i. e. 322) görög filozófusok.

Egyedül az ékesszólás ‘s a’ história az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a’ római literatura – Az ékesszólás (oratoria) latin mesterei: Marcus Tullius *Cicero* és Marcus Fabius *Quintillianus*; a história (történetírás) latin mesterei pedig: Caius *Iulius Caesar*, Caius *Suetonius Tranquillus*, Cnaeus *Gellius*, *Cornelius Nepos*, Lucius Annaeus *Seneca* Maior, Lucius *Flavius Arrianus Xenophon*, Caius *Sallustius Crispus*, Publius *Cornelius Tacitus*, Titus *Livius*.

Dante, Petrarca ‘s Milton – *Dante Alighieri* (1265–1321), *Francesco Petrarca* (1304–1374) itáliai költők; *John Milton* (1608–1674) angol költő.

a’ szerelem’ petrarchismusa – *Francesco Petrarca* (1304–1374) *Il Canzoniere* (*Francisci Petrarca laureatae poetae Rerum vulgarium fragmenta*. [Magyarul: Daloskönyv. Népnyelven írt dolgok töredékei]) című, 1347-ben íródott, egy Laura nevű hölgy iránt érzett szerelem szenvedélyéről szóló verses műve 317 szonettet, 29 canzonét, 9 sestinát, 7 balladát és 4 madrigált tartalmaz.

poetai dictiót – [lat.] *dictio*: v. milyen beszéd. Itt: költői beszéd, kifejezés- vagy előadásmód.

könnyű populár genievel felruházva – [lat.] *popularis*: közérthető, népszerű; egyszerű, közönséges; [lat.] *genius*: lángelme. [fr.] génie: lángész, rendkívüli tehetség; zseni. Itt: A francia nyelv zseniális könnyűséggel rendelkezik.

excellál – [lat.] *excello*: kitűnik, kiválik; kiemelkedik

gentilezza játsziság – [ol.] kedvesség. Itt: kedves játékosság.

lélekphysiognomiát – [gör.] *physiognomia*: arckifejezés; az arcvonásokban, arcjátékban kifejeződő lelki folyamatokat tárgyaló tudomány. Lásd még fentebb: *Johann Kaspar Lavater*.

nemzeti sebes genieje miatt – [lat.] *progenies*: leszármazott; leszármazás. Itt értsd: energikus nemzeti jelleméből eredően.

úgy nevezett aranykornak írói – a római költészet aranykora Augustus császár uralkodásának időszakára tehető, kiemelkedő alkotói *Vergilius* (i. e. 70 – i. e. 19), *Horatius* (i. e. 65 – i. e. 8) és *Ovidius* (i. e. 43 – i. sz. 17 v. 18).

így ez a' phrasis – *je suis ravi de vous voir après un siècle d'ennuis!* [‘Örülök, hogy egy évszázados baj után látlak!'] Hercule Mourant: *De Rotrou*. 1636. Act. I. sc. 3. 191–192. „Après un siècle entier d'ennuis et de prison, / Ordonnez moi le fer, la flamme et le poison”.

prosaista – azaz a prózáíró

ha a' genitiv a' regens elibe tételik – a vonzat kötött bővítmény; a vonzatszerkezet alaptagja a *regens* (ami vonz valamit), bővítménye pedig a *rektum* (amit a regens vonz). Itt: ha a birtokos vonzat az alaptag előtt áll.

Grammatikai alkotványa együgyü – Itt: grammatikai szerkezete egyszerű.

aoristusa – [gör.] *aorisztoosz*: az ige múltban beálló cselekvését jelöli

d' Alembertnek panasza – Jenisch nem adja meg hivatkozásának forrását. D'Alembert *Charactère* című feljegyzésében bírálta a korábbi századok filozófiai nyelveit. Lásd még: *A' szószármaztatásról*, MAGYARÁZATOK.

két imparfaittal – [fr.] folyamatos múlt

Apré conjunctiói a' németnek – [fr.] *après conjonction*: hátravetett kötőszó

grave Quintilians bookot rendre fordíthatják – Értsd: Quintilianus komoly, súlyos könyvét.

némelly declinatioikban a' casusok határozott végzetekkel bírnak – [lat.] *declinatio*: névszóragozás; [lat.] *casus*: eset; értsd: esetragok

Az Ulphilásban, a' minnesängereknél, 's a' reformatio' epochájában a' német constructio természetesb – *Ulfilas Ulfilas* vagy *Wulfila* (311 k. – 382 k.) a nyugati gótok püspöke; bibliafordítója a gót és így a germán nyelv legrégebb emléke. Csak három töredék maradt fenn belőle kéziratban: a *Codex argenteus*, mely a négy evangéliumot tartalmazza, és Upsalában őrzik; a *Codes Carolinus* (Wolfenbüttelben) és a *Milanói kódex* (Sz. Pál leveleinek egyes részeivel, Esdrás és Nehemiás könyvei).

A *minnesängerek* a német udvari, lovagi zeneköltészet képviselői voltak, a francia trubadúr német megfelelői. (A *Minnesang* ónémet szó „szerelem-éneket” jelent.) A műfaj virágkora a XIII. század elejére esik, 1215-ben halt meg *Hartmann von Aue*, 1222-ben *Heinrich von Morungen*, és ekkor működött a legismertebb minnesänger, *Walter von der Vogelweide* (1177 k. – 1228) is. A *reformatio epochája*, azaz a reformáció kora a 16. század; szimbolikus nyitányának az a pillanat tekinthető, amikor Luther Márton 1517. október 31-én kiszögezi követeléseit és tanításait a wittenbergi kolostor kapujára.

antipodja – [lat.] *antipodus*: ellenfél, ellentétes. Itt: ellentéte.

a' német foemininumoknak dativjok nincsen – [lat.] *femininum*: nőnem. Értsd: a nőnemű főnevek egyes számban nem kapnak esetragot, így a részeshatározó ragját sem.

a' „literaturbriefe” szerzőjének megjegyzése – Utalás Gotthold Ephraim *Lessing* (1729–1781) német író, költő *Briefe, die neueste Literatur betreffend* címen 1759–1766 között megjelent, Friedrich Nicolai kiadóval és íróval, illetve a filozófus Moses Mendelssohnnal közösen kiadott havilapjára.

consonansu syllabák' – [lat.] *consonans*: mássalhangzó. Itt: mássalhangzós végszótagok.

Cicero és Quintilián panaszkodtak nyelvők' nem szép hangzásáról – Lásd még az **onomatopoiemenonok** jegyzetet.

Marcus Tullius *Cicero* (i. e. 106 – i. e. 43.) *Partitiones Oratoriae*. [*A szónoklattan felosztása.*] 5. 16.: „A csinált szavakat amazokból (ti. az eredetiekből) alkották és hozták létre vagy hasonlóság, vagy utánzás, vagy a szavak alakjának megváltoztatása, vagy szóösszetétel útján”. Marcus Fabius *Quintilianus* (30-35 k. – 96-100 k.): „31. A *onomatopoiát* ugyan, az új szavak alkotását, a görögök a legnagyobb erények között emlegetik, számunkra azonban alig van megengedve. Pedig igen sok olyan szavunk van, amelyeket azok alkottak, akik elsőként hozták létre a beszédet, és a szó hangzását a dolog által keltett benyomáshoz alkalmazták, például 'bógés', 'sóhaj', 'mormogás' [mugitus, sibilus, murmur – *bógés, sziszegés, mormogás* – Prácser Albert fordításában]. 32. Később, mintha mindent feltaláltak volna már, mi magunk semmit sem merünk alkotni, jóllehet nap mint nap sok olyasmi kihál, amit a régiek költöttek.” QUINTILIANUS 2009, VIII. könyv. VI. fejelet. (Adamik Tamás fordítása)

a' római martialis hanghoz – [lat.] *martialis*: harcias, katonai. Itt: kemény hangzású.

gothus eredetre – gót eredetre

a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe – [lat.] *quantitas*: mennyiség, időtartam; *accentus*: hangsúly, nyomaték

(lásd az Orpheust) – Kölcsey közbevetése Kazinczy Ferenc *Orpheus* című folyóiratának egy bejegyzésére utal ([Kazinczy Ferenc] *A' német nyelv hangzása*. II. kötet, 1790diknek Augustusára. Vö. *Orpheus* 2001, 321.):

„A' lágy és édes hangzatokhoz szokott Olasz, Magyar, és Frantzia, el-idegenedvén a' Német Nyelvnek darabossága által, arra az igazágtalanságra ragadtatik, hogy ettől általában minden érdemet meg-tagad. Pedig nem tsak a' *Harmónica* mennyei gyönyörűségekre olvasztó édes rezgése, nem tsak a' *Flantravers* öblös szózatja, nem tsak a' *Fortepianó* ezüst hangjai kedvesek a' fülnek. Kitsoda nem hallja a' *tábori muzsika* tsengését, vagy a' *Corno* harsogását az erdőknek éjeli setétségében érzékeny gyönyörűséggel? A' *Rembrandt* szemet ijesztő fekete foltjait szint olly tisztelettel nézi az Aesthesis Szemlélő, mint a' *Titián* kedves *testét*. A' hol a' szülő Természet alföldi szelíd térséget formálni meg-szünt, ott Carpáthusi bértzeket és sziklákat teremtett; de ő ezekben nem kevesebbé szép és tökéletes, mint ama' munkájában. – – A' Német

Nyelv nem hangzik olly szelíden, mint az a' három a' mellyet felyűl említettem; de talám annál alkalmasabb a' vad tárgyak 's dühös indulatok elő adására. Lássunk itt egy két példát ezekre; másszor majd szelídebb hangzatúakat mutatok elő. – Az itt nyomban következő töredék Klopstocknak Messziásából van véve, a' második pedig Ódái közzűl. Szokásom szerint Magyar Orthographiával írom-le a' szókat, hogy azok-is olvashassák, a' kik Németűl nem tudnak, és érthessék, a' mit éreztetni akarok; 's tsak azt jelentem még, hogy az első példában nem a' valóságos szók, hanem a' poétai lábok szerint teszem-meg a' szaggatást úgy hogy a' melly sor-tag ott két syllabából áll, azt Olvasóim spondaeusnak, a' melly sor-tag pedig háromból áll, azt dactylusnak vehetik bízvást, mert ezek a' sorok a' Németeknél hexametereknek tartattatnak. – A' második példa Klopstocknak tulajdon metrumára szabotott.

I.

A' MESSZIÁS I. ÉNEKÉBŐL.

Aber zinlőszund nürtzurfer zväjflungal lājnochemp findlich
 Zinlősz vídergott vasztzu denkenent stirtztenim abgrund
 Iren trónendi gájszterder hellenda jéderda hinzank
 Stirtztauf jédenájñ felszbrách unter jédemdi tífe
 Ungesrim ájnun. Krachender klangdi unterste Helle.

II.

SCHLACHTGESANG.

Ódái közzűl.

Vi ersoll der Gezang desz lauten Hérsz
 Fon dem Gebirg in dasz Thál herab,
 Da tzu dem Angriff báj dem Valdstrom dasz Krígszldí
 Tzu der ferti genden Slacht und dem Zíge den Befél ríf.

Regmetz, Septemb. 27d. 1791.”

Multa renascentur... – Horatius, Ep. III. (Ars poetica) 70–71.: „*Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque, / quae nunc sunt in honore vocabula, si vollet usus, / quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.*” „*Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így*

dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” (Muraközi Gyula fordítása, HORATIUS 1961, 579. Kiemelés – O. Cs.)

csak egy epochája volt a' classica literaturának – [gör.] epocha: korszak, időszak. Itt: csak egy korszaka volt a klasszikus irodalomnak.

[Az idegen Phrasesekkel való élésről]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Cím nélkül.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETŐ A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*).

A négy 265 * 210 mm méretű, bordázott fólió bal élén enyvedarabkák találhatók, ami arra mutat, hogy egy valaha bekötött kézirategyüttes szétbontott lapjaival van dolgunk. (A 4. fólió közepén vízszintesen ketté van szakadva. Az 1. fólió rektójának tetején öt olvashatatlanságig áthúzott sor van. Feltehetően folytatása a tárgyhoz kapcsolódó, jelenleg nem ismeretes szövegnek.) A fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (3-tól 6-ig) és be nem karikázott (1-től 4-ig), ceruzás, korábbi, irattári lapszámok találhatók. A kézirat utolsó lapjának alján az autográf kézírás megszakad, a befejező sorok a kézirat bal margóján az utolsó bekezdéssel egy vonalban, más tintával, más kézírással (feltehetően Szemere Pálé), a megszakadó szöveghez *korrektúrajellel* kapcsolódóan folytatódnak (lásd: *Szövegkritika*). Az *IdegenPhrasesek* záró sorai egy olyan fólión lehettek, amelyet el kívántak tőle választani – ezért történetelt Szemre részéről az átvezetés. (A lapszámozás az itt közölt kézirattal együtt őrzött, de szövege szerint ahhoz nem kapcsolódó fólión [5. fólió, bekarikázott 7 és be nem karikázott: 5.] folytatódik. Ezt lásd: *Gyárfás a Mondolatoshoz?*.)

MEGJELENÉS

GYAPAY 2002 – [Idegenségek és szokatlanságok]

GYAPAY László, „Idegenségek és szokatlanságok. Kölcsey ismeretlen nyelvészeti tárgyú munkája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 106, 3–4. füzet (2002): 415–439. Szövegközlés: 426–432.

A szövegnek nincs címe. Gyapay László szövegközlése az első mondat két szavát emelte ki címként, mely eligazítást nyújt a munka tartalmáról. Kiadásunk címadása során a Kölcsey Ferenc által használt megnevezést, „Az idegen Phrasesekkel való élésről”-t (vö. MM4 *Levelezés* I. 395; rövidítve a továbbiakban: *IdegenPhrasesek*) érvényesítettük a szöveg címeként, mivel a levélben említett írást megegyezőnek tartjuk a jelen kézirattal.

Az *IdegenPhrasések* című szöveget cím szerint Kölcsey hagyatéki jegyzéke nem említi, de az minden bizonnyal „A szókuritításról és több különfélék” között lehetett (vö. SOLT 392.). Az MM1-ből való kimaradás okát nem ismerjük. Gyapay László igényes, betűhív szövegközlését néhány apróbb helyen pontosítottuk; jegyzeteit *Szemere Pál jegyzeteiből* vett adatokkal egészítettük ki.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A kézirat nincs datálva és keltezve, létrejöttéről *közvetlen* adat nem áll rendelkezésre; a keletkezés helye és ideje közvetve valószínűsíthető Kölcsey és Szemere filológiai tevékenysége (erről lásd: BEVEZETŐ), illetve Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele alapján, amely nagy valószínűséggel cím szerint ezt a szöveget említi (MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv.: 395. Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5.):

„1. Azon Írásomban, melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: *Az idegen Phrasésekkel való élésre, A' szókuritításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra.* Az első pontra tartoznak az *Inverziók* is, a' harmadikra a' *szóké poétai összeragasztása* (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analógiai formálás.*”

Kölcsey 1814. június 21. és 25. között érkezett Pozsonyból Pécelre; a nyarat itt tölti – időnként a közelben, Káván, Bényén és Pesten időzve –, majd szeptember végén, október elején a Szemere házaspárral Lasztócra utazik. Innét mennek át néhány napra Kazinczyhoz, Széphalomba, ahol Kölcsey még októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltölt. November 8-án indult a Szemere házaspárral Surányba, ahonnét Kölcsey hazatért Csekére (vö. SZABÓ G. 2011, MM4 *Levelezés I.* 876., összefoglalóan lásd még: *Bevezetés a jegyzetekhez*).

A levél alapján arra következtethetünk, hogy Kölcsey 1814 őszén, Széphalmon való tartózkodása idején a neologizálás elvi-elméleti téziseit megfogalmazó, azokat összefoglaló, egységes dolgozatot olvasott fel Kazinczynak. A felolvasás októberre tehető időpontja azt feltételezi, hogy az emlegetett „Írás”, illetve az ennek kapcsán említett *IdegenPhrasések* is már ezt – vagyis Kölcsey Széphalmon való időzését – megelőzően elkészült, azaz még 1814. október eleje előtt. Ez az „Írás” minden bizonnyal azonos lehetett azzal a szöveggel, amelyet Kölcsey egykorú jegyzetei, illetve későbbi utalásai és a hagyatéki jegyzék is *Critikai jegyzetek*ként (philológiai dissertatióként) emleget. Kölcsey levele eme felolvasott (ma elveszettnek tekinthető) filológiai tanulmány

összefoglaló felidézését ígéri; azaz a *Critikai jegyzetek* főbb állításai (Kölcsey neológiai elveit összefoglalóan kifejtő gondolatmenetként) lényegét tekintve eme levélből mégis megismerhetők.¹

Kölcsey levele alapján a neologizálás általa fontosnak tartott négy pontja egyetlen írás részeként jelenik meg, így annak kidolgozott fejezeteiként kell elgondolnunk az abban cím szerint felsorolt elemeket. (Erről lásd még: *Bevezetés a jegyzetekhez*, illetve *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.) A neologizálás felsorolt négy módjához ma ismeretes szövegek rendelhetőek. A négy pontból egy cím szerint jól azonosítható, az MM1 kiadásában megjelent (*A szóakurtításról*). A szintén itt megjelent *A szószármaztatásról* tartalmilag azonos a levélben említett *A szóalkotásról* címet viselővel (ennek részét képezte volna *A szóformálásról* címen említett szöveg). „Az idegen Phrasesekkel való élés” nem jelent meg, ugyanakkor tartalmilag azonosítható az OSZK-ban található kézirattal, amelyet *Idegenségek és szokatlanságok* címmel először tehát Gyapay László adott közre (GYAPAY 2002.).

A már ismert szövegek (rövid elméleti bevezető után) többnyire példasorokat tartalmaznak. A Kölcsey-levél által együtt említett, ma ismeretes három szöveg tematikusan is bizonyosan egybe tartozik (a *Jenisch' pályairatával* való párhuzamaik miatt is). A felsorolásból ismert három szöveget ezért egyben kezeljük. Az *IdegenPhrasesek*, *A' szóakurtításról* és *A' szószármaztatásról* című szövegek időben a *Jenisch' pályairata* közelébe tehetőek, annak állításait kívánják a két, illetve három leggyakoribb szóalkotási mód lehetőségeivel, bőséges magyar példaanyag segítségével, rendszerezve alátámasztani, elsősorban az írói neológia védelmében, mintegy a *Jenisch' pályairata* magyar supplementumaként úgy, ahogyan azt Kazinczy többször is megfogalmazta (vö. *Jegyzések Jenisch*, KELETKEZÉS; vö. még: KERECSENYI 1940, 53–56. Hiv.: 54.).

Az 1814 nyarán és őszén készült írásokat Kölcsey levele, tartózkodásának színhelyei, illetve az azokhoz bizonyosan kapcsolható szövegek alapján közvetve tudjuk datálni, azokat elsősorban a péceli tartózkodáshoz kötve (keletkezésük napra és hónapra való pontos meghatározása nélkül). Keletkezésük pontos sorrendje nem állapítható meg. Közreadásuk sorrendjekor Kölcsey levélben alkalmazott sorrendjét vesszük a feltételezett időrend alapjául.

A tisztázott fogalmazvány nagy valószínűséggel 1814 nyarán-őszén (1814. november eleje táján – Gyapay László szerint) készült el. Abban az időszakban, amikor Kölcsey és Szemere Pécelen, illetve Lasztocon összehangoltan dolgozott. (Az elkészült fogalmazványt Szemere Pál és – később – Helmezy Mihály használta, jegyzésekkel látta el. Utóbbi feltehetően akkor, amikor Bilkei Papp

¹ Gyakorlatában mindez emlékeztet a *JegyzőOrtUng*-ra, ahol is Kölcsey jegyzőkönyvéből másol a Kazinczynak küldött misszilisbe. Vö. *JegyzőOrtUng*. KELETKEZÉS.

Ferencnek köszönhetően a filológiai jegyzetek a *Felelet* kéziratával együtt Pestre került. A tisztázott fogalmazvány alapját képző jegyzetek sorsáról lásd még: *Bevezetés a jegyzetekhez, Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai.*)

Az *IdegenPhrasések* ugyan Kölcsey kézírásában maradt fenn, de anyagát tekintve olyan „közös munka”, amelyre alkotóik a legtöbbet hivatkoztak, és az írói neológia védelmében gyűjtött legfontosabb munkának tekintettek (MM4 *Levelezés* I. 379–381. Hiv: 381. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30.; lásd még BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ):

„[...] Kazinczyban sok a’ Germanismus. Ha ezen Ellenvetésedre, ’s a’ mellyeket még itt felhozsz, felelni akarnék, árkusokra kellene nőni e’ levélnek. A’ múlt nyáron írtam a’ Neologizálásról egy Dissertatiot; ’s ohajtom, hogy valaha láthatnád. A’ mit Kazinczy csinál azt nem Báróczy csinálta legelőbb; hanem csinálták minden régiebb Íróink, mint Illyés Püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István...”.

Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak (Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés* I. 370–374. Lásd itt még MM4 *Levelezés*. I. 906. A levelet egészében lásd: *Függelék a jegyzetekhez*):

„Azonban látszik, hogy Döbrentei épen úgy fél mint Kis János. Én azt írom neki, hogy ha gondolja, hogy Recenziójink a’ Muzéumnak kárt tesznek, ne vegye-fel őket. Mi egyéb éránt megyünk a’ magunk utunkon, eltérhetetlenül. Mi tudjuk, hogy nekünk Igazunk van, ’s hogy az van, mutatja Ilyés, Zrini, Szenczi Molnár, Gyöngyösi István, ’s még a’ Debreczeni Énekeskönyv által is a’ nyelv’ természeté.”

Az írói neológia védelmében készült írás példaanyaga a szövegben említett szerzők előzetesen kijegyzetelt műveiből való, amelyek Kölcsey és nagyjából Szemere Pál jegyzetein alapulnak (lásd: *Szemere Pál jegyzetei* I–II., MAGYARÁZATOK). Szemere Pál és Kölcsey Ferenc külön-külön és együttesen is jegyzetel (Kölcsey jegyzetei nem ismeretesek, lásd pl. az elveszett vagy lappangó szójegyzeteit a Debreceni énekes könyvből), illetve használják egymás, illetve közös jegyzeteiket. (A felhasznált Szemere-jegyzetek intervalluma 1811 és 1814 közé esik.) Kölcsey fogalmazványának példáit több esetben Szemere Pál jegyzetének példáiból veszi (másolja) át (mindezt Szemere egyik hibás jegyzetének reflektálatlan átvétele egyértelműen bizonyítja, lásd: MAGYARÁZATOK / *Illyés püspök*).² Eme írásban Kölcsey (és Szemere) meghatározott öt, pontosabban hat nyelvi eljárást, melyek a magyarban neologizmusokat eredményeztek, és minden egyes típushoz bő példaanyagot csatolt a régiség írói: Szenczi Molnár Albert (az 1808-ban

² Vö. *Szemere Pál jegyzetei*: [5.] (23-24.), illetve [10.] (67-83.) *Így különbözik a’ porsereg nyelve a’ Lovagokétól*. Ld. még: MM4 *Levelezés* I. 358, 372.

Debrecenben kiadott református énekeskönyvből), Zrínyi Miklós, Illyés András, Faludi Ferenc műveiből (vö. még: GYAPAY 2002.).

A kijegyzetelt művek (s az ezzel kapcsolatos Szemere-, illetve Kölcsey-jegyzetre való utalások) a következők:

1. Illyés András: Szemere 1811-ben jegyzeteli.

Szemere Pál jegyzetei [7.] azaz I/7. Illyés (1814. augusztus 9.)³

II/ 10. Illyés, Faludi, Gyöngyösi

MM4 *Levelezés* I. 373, 499, 881, 896, 906, 974, 1000

2. Szenczi Molnár Albert:

Szemere Pál jegyzetei [27.]

MM4 *Levelezés* I. 32, 158, 462, 642, 665, 733, 881, 896, 897, 906, 974, 977

3. Faludi Ferenc:

Szemere Pál jegyzetei [17.] Szemere jegyz: I/ 16-18. Faludi

Szemere Pál jegyzetei [16.]

II/ 10. Illyés, Faludi, Gyöngyösi

MM4 *Levelezés* I. 575, -- 974

4. Zrínyi Miklós:

Szemere Pál jegyzetei [4.] (12–22.)

Szemere Pál jegyzetei [5.] (23–24.)

MM4 *Levelezés* I. 399, 406, 421, 431, 432, 481, 499, 554, --

5. Gyöngyösi István:

Szemere Pál jegyzetei [6.] (25–33.)

II/ 10. Illyés, Faludi, Gyöngyösi

MM4 *Levelezés* I. 400, -- 896, 897, **922**, 974, 1045

Közös említések: MM4 *Levelezés* I. 294, 358, 381, 372, 831, 461, 974.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven közöljük. A régi szövegek esetében Kölcsey igyekszik megőrizni az eredeti nyomtatvány helyesírási jellemzőit, de átírásai nem teljes mértékben következetesek (lásd: *sz* és *s* helyett *f* és *fz*). A hosszú magánhangzók (ő, ű) nyomdai megoldásait a kézirat is jelöli, kiadásunkban az ő (az o felett egy kis e-betű) és az ű (az u felett egy kis e-betű) helyett az oe, illetve ue átírást alkalmaztuk.

³ A kéziratban egy lapon hivatkozik zöld füzetére.

A Kölcsey által kimásolt szövegrészek számos esetben apróbb, helyesírási eltéréseket mutatnak az eredeti nyomtatott változattól. Ezekre csak akkor hívjuk fel a figyelmet (lásd: MAGYARÁZATOK), ha ítéletünk szerint jelentést befolyásoló szerepük van.

A fóliók fekete tintával írott főszövege melletti széles margón (a r. bal, a v. jobb oldalán) Kölcseytől, Szemere Páltól és Helmeczi Mihálytól származó jegyzések találhatók. Ezeket lábjegyzetekben, **vastaggal** kiemelve közöljük. A Kölcseytől származó jegyzéseket lábjegyzetekben külön is kiemeltük (**SZÉLJEGYZET**).

A szövegben lévő (későbbi, más tintával, illetve ceruzával történt) aláhúzásokról nem mindig lehet eldönteni, hogy kitől származnak. Az aláhúzásokat aláhúzással jelöltük.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

Mind azon Idegenségek és Szokatlanságokat – vö. *Bevezetés a jegyzetekhez, Függelék a jegyzetekhez*: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5.

Idegen Phrasesek – *frázis*. Itt: szólás, mondat, nyelvi fordulat.

Infinitívussal élés – *infinitivus* [lat.] főnévi igenév. A felhozott példák alapján a főnévi igenevek használatával lehetséges a mellékmondatok rövidítése.

A kézirat margóján tett megjegyzéshez: A „hogy” kötőszó elhagyása kapcsán lásd még: *JegyzésekKis*: „L. 108. Javallja a’ való és hogy elhagyását.” Erre Helmeczi Mihály is utal *Kalauz értékezésében* a nyelvi újítások kapcsán: „az infinitívvel eles vagy is a’ h o g y elhagyasa” (vö. BERZSENYI 1816, VI). Helmeczi olvasta a fogalmazványt, jegyzése megtalálható rajta (lásd még a „pro együtt” c. jegyzetet). Ezzel kapcsolatban lásd még: Kölcsey Kazinczynak, Lasztóc, 1817. június. 11.: „Nem haragszom Helmezcire, még azért sem, hogy Jegyzőkönyveinket gondtalanul kiprédálta...” (MM1 *Levelezés I.*, 568.)

A’ Való elhagyása – A felhozott példák alapján a „való” régies segédigei funkcióját hagyja el: „Nem kérünk tőled szollást sok nyelveken (sok nyelveken v[al]ó szollást)”. Lásd még: *JegyzésekKis*.

A’ postpositiók közönséges értelmé[ne]k változtatása – *postpositio* [lat.] névutó; közönséges. Értsd: mindennapi, általános.

Az Inversio – *inversio* [lat.] megfordítás, ellenkező szórend.

A’ Verbumoknak új flexiókkal, (po. Casusok’ flexiójival) öszvetete – *verbum* [lat.] ige; *flexió* [lat.] szóragozás; *casus* [lat.] itt: eset. (A ragozó nyelveknél a nevek – fő- és melléknév, névmás –

bizonyos formái.) Casusok' flexiói: esetragok, [...] Értsd: Az igék új ragozása (például esetragokkal).

Artikulosok – *articulus* [lat.] cikkely; névelő; rész, szakasz. Itt: cikkelyek.

Molnár Albert' Zsoltáraiban. (Debreczen 1808) – Hivatkozott mű: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely Sz. Dávid' Soltárainn kívül magábann foglal némely kiválógatott, és a' belvétzjai vallástételt követő négy szuperintendentia által jóváhagyott énekeket, egynéhány buzgó imádságokkal együtt, Debreczenbenn nyomtatta CSATH György, 1808.* [DebrÉnek 1808.] Kölcsey a DebrÉnek 1808-ról: MM4 *Levelezés* I. 373. „a' Debreczeni Új Énekes Könyvből a' múlt nyáron két ívnyi Neologismust írtam össze, pedig még félig sem olvasám vala el.” MM4 *Levelezés* I. 396., KazLev XII. 139. A DebrÉnek 1808. Szemere Pál jegyzeteiben: *Szemere Pál jegyzetei* [27.] (117–119) *Énekes Könyv – Debreczenbenn*, 1808. // 119/r. Dávid' Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.

IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

117. „Lap. 305. Adj győzedelmet vennünk. L. 306. Hova lőn oh halál a' fulánk, mellyet fensz már régolta ránk. [...] 331. Add visszaszeretnünk. 342. Vígasságra (nézve) kellemetes. [...]”

v. – vers

Illyés András Püspök (N[agy]Szomb[at]. 1705) – Hivatkozott mű: *ILLYÉS Andras, Keresztyeni életnek példája avagy tuekoere, az az: a' szenteknek elete, mellyet Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Koenyveiboel, kiváltképpen való szorgalmatossággal, Olasz nyelven roevit sommában foglalt Romában: és annakutánna Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendesen oett Részre osztott: azután pedig toebb Keresztyén Nemzeteknekis lelki vigasztalásra 's épületére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbítással másod-szoris Magyarul kinyomtattatott* *ILLYÉS Andras erdelyi pnespoek.* Elso resze. [...] [Külön címlappal I–III. resz] Nagy-Szombatban Nyomtattatott, az Academiai Boetuekkal M.DCC.V. Esztendoeben. [Külön címlappal IV. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [Külön címlappal V. resz] Nagy-Szombatban [...] M.DCC.VII. Esztendoeben. [A továbbiakban: ILLYÉS 1705–1707.]

Váczy János jegyzete: „Illyés András erdélyi püspök 1637-ben Csik-Szent-Györgyön született s 1712-ben halt meg. Itt említett műve ily címmel jelent meg: »A keresztyéni életnek példája vagy tüköre«, Az az: A szentek élete. Mely minden szorgalmatossággal, Nevezetes Autorok Írásiban, kivált képpen Villogás Alfonsus írásiban fel kereste te t, Sommában foglaltatott és Olaszból Magyarra fordítottat s rendesen ött Részre osztatott. [*Illyés András' Tükörének*] Első kiadása 1682-ben jelent meg Nagy-Szombatban; a Szemere példánya már a második kiadás, a mely ugyanott jelent meg. L. bővebben Szinyei J. id. műve V. köt. 48–52. hasábjain.” (593.)

Az ILLYÉS 1705–1707. *Szemere Pál jegyzeteiben*:

Szemere Pál jegyzetei [7.] (34–45.) Keresztyeni Eletnek Peldaja avagy Tüköre, az az: A' Szentek Elete, /mellyet/Régen tudos, és Nevezetes Olasz Autorok Könyveiből kiváltképpen való Szorgalmatosaggal, Olasz nyelven rövid sommában foglalt Romában: és annak utána Magyar nyelven megmagyarázott Magyar Országban: és rendszeren ött Részre osztott: azután pedig több Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalására 's épületére Deák nyelvel megajándékozott: most pedig megjobbítással másodszer is Magyarúl kinyomtattatott ILLYES ANDRAS Erdélyi Püspök Nagy-Szombatban Nyomtattatott, az Academiai Bötükkal. M.DCC.V.⁴

A Szemere-jegyzetek mellett feltüntetett keltezés és datálás: a) 34/v. „Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augusztus havában 1811.” b) 42/v. „Pécel, Augusztus 9dikén 1814.” Kölcsey innét másolja a példákat.

IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

34/r. „[...]azután pedig több Keresztyén Nemzeteknek is lelki vigasztalására 's épületére Deák nyelvel megajándékozott[...]” [Vö. címlap!] 37/v. „I. Lapok. 266: Sz. Sylvester Pápa meg szentelé azt a' Templomat, melly első volt megszenteltetett a' Keresztyének között.” [...] „316: Irgalmason kemény és keményen szelid volt. 327. A' Császár nem neheztelte volna azt néki adni, látván, hogy megérdemlené. [38/r.] I. Lapok. 343: elszándékozá hogy vitéz ember légyen. [...] 422: Mennyünk hozzá szollani, visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a' dolgot. – [...] Lap. 8. Mindazált[al]búval és bánattal éltek, mivel annyi ideig egymással lakván, nem lészen vala gyermekek. [38/v.] II. Lapok: 5: Megparancsolá, hogy a' Diaconusok Dalmaticával élének és Manipulussal a' balkezekben. [...] [39/r.] l. 47: Romában pedig úgy látszott néki, hogy sok alkalmatosságok volnának a' gyönyörűségekre, mellyek igen veszedelmesek az ifiaknak, a' mint ő is volt.” [41/r.] „Lap 262: Én félek a' Krisztus ne mondgya nékem, hogy el vöttem az én fáradtságimnak jutalmát a' világon [...] [42/r.] „Lap 278: [...] A' kereszt jelét veté magára Antal, és megkérdé tőle, ha tudnác mellyik részében a' pusztának, lakik az Isten szolgálja. [...]”

Megjegyzés: a „nem lészen vala gyermekek. [38/v.] II. Lapok” sor: Kézirat: „II Köt.” A SzemerePJ: a Lap 8: bejegyzés a lap alján, az előzőektől két vonallal elválasztva, majd a következő lap tetején jelezve a II. kötet. Megjegyzés: Kölcsey jelzi, hogy a Lap 8. bejegyzés már a II. kötetből van, de mást nem tesz, azaz így a 8. oldali jegyzetet az 5. oldali jegyzet követi majd. Pontosan ez bizonyítja, hogy Kölcsey Szemere jegyzetéből

⁴ A cím fölött pirossal: 1705. (Vö. ezt a Kölcsey-kézirat lapszéli, hasonló megjegyzésével) <http://fulltext.lib.unideb.hu/book.cgi?lf=illyes.lst>

másol, ahogyan jelzi az új kötetet, de nem rendezzi át az oldalszámokat, vö. még GYAPAY, 2002, 422. (II Köt. Lap. 8. – Helyesen: ILLYÉS 1705–1707, I, 8.)

Illyés Andrásról Szemere Pál ezt írta Kazinczy Ferencnek:

„Törtelen Illyés András’ Tükörét MDCCV. olvasgattam. Olaszból van fordítva. Egynehány neologismust leltem benne, pedig még csak felét olvastam el. P. o. Lap 19. dicsekedik annyának mondani a’ Szűz Mariát. Lap 48. Egy Sido legistentelenebb és vakmerőbb a’ többinél, **a** koporsóhoz közelgete. Lap 90. és egy éneket csudálatos titkos dolgokkal tellyest kezdé énekelni. 94. Vala egy ember Istentől küldtetett, kinek János vala neve. 175. Mert tudva vagyunk náluk, hogy e vallásnak mindenütt ellene mondatik. 220. levelet írt, tellyest csudálatos bölcsességgel, ‘s a’ t.

Jegyzéseimet látni fogja Édes Uram Bátyám szüretkor.” 1811. (Vö. KazLev IX. 55, 539.)

Az Illyés András iránti érdeklődés forrása minden bizonnyal Kazinczynak az először 1810-ben készült, majd 1814-ben megjelent Báróczy életrajza lehetett, amelyben Aranka György erdélyi magyar nyelveművelő társaság állításával vitatkozva a következőket olvashatjuk (KAZINCZY 1979, 788.): „...az Illyés András püspök és a Gyöngyösi István, a gróf Haller János és László munkáival együtt oly szép, oly jó, oly igaz magyarsággal van írva [t. i. Báróczy *Kasszandrája*], hogy a mai íróknak például szolgálhat. – Kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy mi e helyt még kevésbé értjük, mint a könyvnek, mellyel örök ellenkezésben vagyunk, sok egyéb helyeit. Mert ha Kasszandra s az Illyés András püspök stb. munkái kánonja lehetnek a nyelvnek [itt Kazinczy lábjegyzete: Illyés András püspöknek Tüköre. MDCV.], úgy sanctionálva van a neo- és xenologizmus”.

Faludi Ferencz. Nemes Ember 1787 – Hivatkozott mű: *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatott nemes ember. Irta Anglus Nyelven DORELL Josef S. J. Fordította Olaszból FALUDI Ferencz S. J. Pozsonyban es Kassan, Fuskuti Landerer Mihaly’ költségen es betűivel, 1787.* [A továbbiakban: FALUDI 1787.]

A FALUDI 1787. Szemere Pál jegyzeteiben:

Szemere Pál jegyzetei [17.] (92/r-v.) *Nemes E[mbe]r. Faludi Ferencztől 1787.*

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

92/r „3: fényes legyecskék: Sz. János Bogarai. Az embereket vészem csudára, nem is érem fel eszemmel, mitől viseltessenek a’ setétes koborlásra; hanem ha olly igen tartja kedvek, hogy az utszák szegeletiben ütközzenek, és haragos ökleléssel neki menván az oszlopoknak, próbával tudhassák kinek légyen erősebb a’ feje. [...] 5: Pedig hogy tudom, felén túl van vagyunk a veszedelemnek, mikor előre megsajdítjuk. Uram! mit akarék

mondani?...” [92/v.] „16: Virtus. (Hogy éltem, nem szégyenlem; ’s nincs fájdalmammal, hogy meg halok”.

Költeményiben (Revaitól. 1786) – Hivatkozott mű: *FALUDI Ferencz’ Költeményes Maradványi. Egybe szedte, ’s elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta a’ Magyar Költeményes Gyűjtemény’ öregbedésére Révai Miklós. Első Kötet. Győrött, Strajbig József betűivel, MDCCLXXXVI. FALUDI Ferencz’ Költeményes Maradványi. Egybe szedte a’ Magyar Költeményes Gyűjtemény’ öregbedésére Révai Miklós. Második kötet. Győrött Strajbig József betűivel, MDCCLXXXVII. [A továbbiakban FALUDI–RÉVAI 1786–1787.]*

A FALUDI–RÉVAI 1786–1787. Szemere Pál jegyzeteiben:

Szemere Pál jegyzetei [16.] (88–89.) *Faludi Ferencz Költeményes Maradványi. Egybe szedte a’ Magyar Költeményes Gyűjtemény Öregbedésére Révai Miklós. Győrött 1787. Lap 184. 8nr. // (92 /r.) NB. Bold.*

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

Nincs egyezés. Kölcsey hivatkozott példái a FALUDI–RÉVAI 1786–1787. első kötetéből valóak; Szemere Pál a második kötetből jegyzetel.

Zrini’ Syrenája (Bécs 1651) – Hivatkozott mű: *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Bécben a’ Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czászárr ó Felsege ő Felsege Könyvnyomtatója Anno M. DC. LI. [A továbbiakban: ZRÍNYI 1651.]*

A ZRÍNYI 1651. Szemere Pál jegyzeteiben:

Szemere Pál jegyzetei [4.] (12–22.) *Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Bécben a’ Könyvnyomt[ató]ja Anno M. DC. LI. [rajzolt címlap]*

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

13/r. „19: Nem-é viperákat keblemben neveltem? [...] [13/v.] „Pars Prima / Vers 22: [...] Ü (és nem Ue) nyalyajaokra nem tészem szememet. [...] [14/r.] 83: Demirhám az erős, mellynél erősb nem volt. [...] „P II-da. [15/r.] 67: Nem-é én te túled chináltattam földből (Lehetne talán így: Nem e? Én etc. [...] „Pars Tertia. [...] [16/r.] 34. Inkáb hozzá segécz szeressen engemet; [...] [16/v.] 52: Ezek mutatták magokat. [...] [17/r.] 95: A’ nélkül nem szükös tárházam⁵ [...] Pars Qvarta. [17/v.] 18: Két húszan voltak. [...] 27. Két hatvan [...] Pars Qvinta. [18/r.] 37: Mint mikor az föl szél Késmárkbul kiszakad,

⁵ Kézirat: eme sorral egy vonalban, a kézirat jobb szélén, azonos kézírással, a „Mi hasznod féreggel...” sorig; (jegyzetenként /-jellel elválasztva): „XV. 39. Az keze fegyveres lángozó pallossal. / P. Vii. 32. Ah szerencsétlen én el nem tudtam veßni. / P. X. 57. Eme Barndakovich kegyetleneb medvénél. De nem csinál pompát Zrini Förö kökk Utols. P. 62. / P. Viii. 24. Ihon van a’ jól jütt billikum pohára. / X. 69. Jol tudja halálát hogy az helyben légyen. / X. 102. Jajgatással kevest jár-köztök a’ veszél. / XI. 27. Meglátja ha tartom én üdvösségemet, stbb, /” A *Szemere Pál jegyzeteiben* ezek a kiírások nem szerepelnek.

Ama sűrű fenyős erdő közben akad, [...] Pars Sexta. [19/r.] 30: Ki nem esmérheti Német bartságát, Leg inkább Magyarhoz gonosz akarattyt? Hogy gyűlöli Német az Magyar Katonát, Ha akarod adok neked ezen példát. [...] 37: It[t] halgata Halul ,és esék sibolygás. [...] 86: De gyorsan utánna fut Vid a kegyetlen. [...] Pars Septima. [20/r.] 94: Demirhám haraggal 's dühösséggel nagyobb. 96: *Benavir Serege leg első futamék*. [...] Pars Octavia. [...] 29: **Ö** ül vala **első** nagy Kajmakán mellett. [...]"

Zrini. a' Pref[atio] – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Az Olvasónak.”

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

Nincs egyezés.

Orph[eus]. 'keservében – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Orfeus az szép Euridice után futván.../ Ez után következik, miként könyörgöt pokolban Plutonak...” 3. vsz.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

Nincs egyezés.

A' feszületre – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651. „Feszvletre.” 11. vsz.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

Nincs egyezés.

Syréna. XI. 6. – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

21/r. Pars Undecima. 6. Most lesz már mezejek az én irigyimnek, Engemet gyalázni most nyílik-meg nyelvek.

Illyés Püspök. I R[ész]. – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

35/v. I. R. Lapok. [...] 19. dicsekedik Annyának mondani a' Szűz Máriát [...] 27. ne félj elvenni Máriát a' te feleségedet. **36/v.** IId. Rész cízzel, de a' lapok continus. [...] 159. Akkor inkább kezde dulfalni, és felettebb szomjuhozza vala a' Keresztyének vérét kiönteni. **37/r.** 171. [...] Ha ártottam nem ellenzek meghalni. [...] 224: eljoevendoe leszen itilni eleveneket és holt[akat]. [...] **37/v.** IIIId. Rész cízzel de a' lapok számai cont[inus]. **38/r.** [...] 422: Mennyünk hozzá szollani, visellyünk gondot, hogy vegye fel magára azt a' dolgot. – **38/v.** Következik a' második Kötet a' Lapok új osztálya szerént. Ez és az utolsó M. DCC, VII. ben nyomtattatott. [...] l. 8. és olly szomjúhozó az emberek vérét kiontani. l. 9. Időt vára boszszút állani Maximus ellen. [...] **39/r.** [...] l. 53. kik az előtt igen kívántak pompásan öltözni, látni és láttatni. Alkalmatosságot vőnek az ő ellenségi, ötet rágalmazni. l. 54-55: fondorló. Az Isten hatalmas megadni a' lelkednek

a' jutalmat, melyet megérdemel. [...] l. 56: nagy tiszteletnek tartván, a' Sz. Jeronymus tanítványa lenni. [...] **39/v.** [...] l. 68. Sok ideo kívántatnék elszámolni, mely sok beteget gyógyított meg Sz. Márton Püspök. [...] l. 83. Igen bánta Sz. Miklós, hogy kinyilatkozott e dolog, mellyet eo titkon lenni kívánt. l. 86. bízatta az ő híveit, az Isten tisztességéért szenvedni. [...] **42/v.** [...] Lap 351: Mindenkor nagy gondot viselt távul lenni a' gonosz társaságtól. Nro: Inkább választottam elvetett lenni az Én Istenem' házában, hogy sem a' bűnösök hajlékában lakni. Psalm. 83. V. II.

Faludi Ferencz. Nemes Ember. – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

92/r. Messze bujdosásimban. Lap. 2. Szép dolognak tartja a' délig való heverést, és paraszt közönséges erkölcsnek úgy élni mint a' többi.

[*Kölcey kézírásával* jegyzések a bal oldali margón]: **Faludi. Udvari Ember (1771) Lap. 87.**

Hivatkozott mű: = FALUDI Ferenc, Boelts, és figyelmetes udvari ember. Irta Spanyol nyelven GRACIAN Boldisar. Fordította nemetbuel FALUDI Ferentz S. J. Elso szazad, masodik nyomtatás, Posonyban, Landerer Janos Mihaly Koltsegevel, 1771; Masodik szazad, Posonyban, Landerer Mihaly Janos által, 1770; Harmadik szazad, Posonyban, Landerer Mihaly Janos által, 1771. [A továbbiakban: FALUDI 1770–1771.]

A FALUDI 1770–1771 Szemere Pál jegyzeteiben:

[**18.**] (93. / r.) *Udvari Ember. Második Század 1770.* (93. / v.) *Udvari Ember IIIdik Század 1771.*

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

93./v. [...] 87: Bizonyos személyekre nézve nem alku az igyenes igazságot tisztán, pusztán mondani; him, szin 's több efféle kívántatik hozzá.

him, szin – feltehetően a hímezés és színlelés tövei (CzF, MNyESz, TESz).

Költeményib[en]. – Hivatkozott mű: FALUDI–RÉVAI 1786–1787.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés. Szemere 89/r.: 90: neked is béledbe akad ez a Dömöczki (Damasc) aczél.

FALUDI 1786–1787, I, 89–90.: „Fak, folyo patakok, gyonyorú pazsit, nem vagytok mar kellemetesek fzeimeimnek: meg fzűnt elni fzerelmesem! Mit kestetjuk fzivemet? fiessunk ötet kovetni.”

Molnár Albert. Lap. 235. – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

117/r. L. 320.⁶ Hogy hihessük a' K[risz]tust Egy idvességnek lenni.

Molnár Zsolt[áraiban]. – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

117/r. Lap. 326. Nem kérünk tőled szóllást sok nyelveken. [...] 460. Kiben soha nincs megváltozás Vagy ígéretről (való) elhanyaglás.

A' Syrénában P[ars]. VI. 30. – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

19/r. 30: Ki nem esmérheti Német barátságát, Leg inkább Magyarhoz gonoß akarattját?
Hogy gyűlöli Német az Magyar Katonát, Ha akarod adok neked ezer példát.

Illyés II K[ötet]. L[ap]. 258. – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nem találni az említett példát Szemere jegyzéseiben. [...]

Faludi N[eme]s Ember. L[ap]. 2. – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

92/r. Messze bujdosásimban.⁷

Példák a' postpositiók' értelmeiknek elváltozásokra –

Szemere Pál jegyzetei [5.] (23–24.) *Proposit.* Gyönyörködnek különb különb vallásoknak. Zrinyi Nem gyönyörködöm a ... penzednek. Zrinyi. Hasonlit ördögöt feketeségével, Bialt nagy ságával 's rettenetességgel. Zrinyi Vagyon reménysége számtalan sok ...ádán. Zrinyi. Hívek lesznek néki. Zrinyi. A' melly oroszának elloptak klykében. Gyöngyösi. Ugyan ott a' Tiszát vélek általkelé. Gy. [...]

Molnár Zsolt[áraiban]. – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

117/r. 353 Jo vagy Te Minden teremtésidnek De jó vagy Híveidnek (pro hez). 118/r. **Zs. CXXVI. v. 2.** Mint az erős zúgó széllel Mind a' föld megszárad széllyel. [...] L. 272. A' Nap és hold őt dicsérje Minden csillagokkal öszve (pro együtt).⁸ 119/r. Lap 70: Azon ólálnak (pro ólalkodnak) az hamissak. 119./v. [...] L. 172. Sőt megnézelléd kedvedént. [...] Lap. 240. Rajtunk csúfságot úznek, Negédes szókkal úgy neveltetünk, Kevély népek minket szörnyen nevetnek, Rajtunk csufszágot

(pro együtt)+ – Amikor az 1814 nyarán készült filológiai jegyzetek, köztük a *Felelettel*, Pestre, Trattnerhez kerültek, azt Trattner átadta Bilkei Papp Ferencnek. Ekkor kerülhetett a kézirat

⁶ (Helyesen: DebrÉnek, 325.)

⁷ 68 A megadott helyen a kiírt fordulat nem található.

⁸ Helyesen: DebrÉnek, 271.

Helmeczi kezébe, aki, Kölcsey szavaival, „kiprédálta” azokat saját neológiai tanulmányához, amelyet Berzsenyi Dániel verseinek második kiadása előtt (1816) jelentetett meg *Kalaúsz értekezés címmel*. [...]

Illyés Püspök. II Köt[et]. Lap. 93. – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés [...]

Zrini. Syren[a]. P[ars]. I. 61. – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

13./v. 61. olvasd hangal (pro hangosan) [...] **14./v.** 34: hasomlittya. Körmel (pro Körmmel v. Körömmel) [...] **17./r.** [...] 95: nem gyönyörködöm az te penzednek (pro pénzeden) [...] **17./v.** [...] 69. Hasomlit Ördögöt (por ördöghöz) feketeségével, Bialt nagyságával, 's rettenetességgel [...] **6:** huzza (pro hozza) Vagyon reménsége szántalan sok hadán (és nem Hadában) [...] **24:** Mi vitéz kezünkön van minden reménség [...] **18./v.** 63. Eo Hivek lesznek néki, (pro hozzá)'s az országnak. [...] **76:** Az Gyermekek Attya szavát igen fülelé. [...] **20./v.** 56: Ő szerechen tökkel tet szegyent nagy Pánnak, Énekével penig szép Bibil madárnak, [...]

Faludi. Nemes Ember. L[ap]. 41 – Hivatkozott mű: FALUDI 1787.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

92./v. [...] 41: bőnót (tubák) megudvarolni valaki[t] azaz: udvarlására lenni.

Költem[ények] – Hivatkozott mű: FALUDI–RÉVAI 1786–1787.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nincs egyezés!

Molnár Zsolt[áraiban]. Lap. 312. – Hivatkozott mű: DebrÉnek 1808.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

117./r. Lap 312. Feltámad mert ő igazán. [...]455: Élünk a testben többé nem mi [...] **117./v.** Lap 461. Emeljétek fel híveteket, Földön kik vagytok, emberek! 466. Időt szolgáltató illendőt [...] **119. /r.** [...]L. 109: Mordáltság min[den] ő beszédek.

Illyés Püspök. I R[ész]. – Hivatkozott mű: ILLYÉS 1705–1707.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

35./v. [...] 48. Egy bokor (pár) gerliczét. – Egy processio lón, nevezetesb mind azoknál mellyek voltak valaha e világon – [...] 54. Egy Sido legistentelemb, és vakmerőbb a' többinél, a' koporsóhoz közelgete [...] **37./r.** [...] 220: Levelet írt, tellyest csudálatos bölcsességgel. [...] **43./r.** [...] Lap 371. Láttunk egy nevezetes Doctort e' városban, mi

barátunkat, bölcslet a' deáki tudományokban, szerelmetest az ő jó erkölcsiért, értelmest, tiszteletest, és az emberek szemei előtt: jámbort és Istenfélőt.

[...] A Kölcsey által hivatkozott III. Kötet nem szerepel Szemere jegyzetfüzetében.

Gróf Zrini. Syr[ena]. P[ars]. I. – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése:

14./r. [...] 71: Cumillát az szépet Szuliman Leányát. [...] 91: Mindenütt villámnak (pro villámlanak) chak nyilak, és szablyák. [...] 8: Igy Túri chelekszik Töröktől bántódott [...] 15./r. 22: Mert lá (pro lám ládd, lá.) Mert lá hogy chak immár essőben állanak. [...] 15./v. 31. Igy kobza szavával, nyitá hangos torkát [...] 16./v. 56: Ihon már vitézek (igy szol Törököknek) Kit ohajtva vártunk, ezeknek ebeknek Vérekben meg festhettyük vitéz kezünket. [...] 18./r. 37: Mint mikor az föl szél Késmárkbul kiszakad, Ama sűrű fenyős erdő közben akad, Támaßt zugást nagyot, nem reked, s nem lankad, Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad: 38: Illyen nagy zöndülés esék ő közikbe, Mett föl-forr az haragios vér mindenikbe, Kivánnya mindenik ellenség vérebe Hamar kezét fösthesse, es az Szüvébe. [...] 18./v. [...] 11: Hon az meleg hajnal pirossan feltetczik, Hon az sötét estve Tengerben enyészik, Hon az Észak Tenger magában küszködik: Hived mindenütt van, s-mint nap, úgy tündöklük [...] 19./v. – 87: De nem használ neked hazádbeli futás. Megszaggasz szüvedet mostan ez az vas: Ily szok után lén rá erős dárda-hajtás, Kinek soha mását nem látta ég magas (pro magas ég). [...] 7: Hohárodnak. (Hohár teremtette mais szokásban van Esküszöm Mahometnek kit tart ég magas. [...] 27: Sietnek szállásra ki ki eloszlani [...] 20./r. 81: Nem néked, Kaur eb, való szép barjakta (?) [...] 21./r. Nem chak kárt hoznak ránk Törökök Tatárok, De tűz, de vas, de minden Elementumok [...] 22./r. – ATILLA. Epigrammata. 1: Isten haragiának én szelleti voltam. [...] 22./v. PERORATIO. v 3: Azokrúl helyekrül.

De híremet nem chak keresem pennammal,

Hanem rettenetes bai-vivo szablyammal;

Míg élek hartzolok az Ottoman hoddal,

Vigan burittatom hazam hamviaval.

Faludi Verseiben is ezer a' példa. L. 31. – Hivatkozott mű: FALUDI–RÉVAI 1786–1787.

Az IdegenPhrasések és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nem találni egyezést.

A' Nádasdi Koporsó versében – FALUDI–RÉVAI 1786–1787, 82–84. XXXV. Ének. *Nádasdi Koporsó Versei.* „A' míg engedte, /Ki számba vette /Embernek esetét, /Halálát, életét, /A' Nagy

Isten: // Forgattam karomat, / Baj vívó kardomat, / Ki szántam életemet, / Hogy ontsam véretem / Aszsonyomért.”

Gyöngyösiből, kit olly sokan szeretnek – Lásd még: *A szókuritításról*, MAGYARÁZATOK. Kölcsey Gyöngyösiről és annak népszerűségéről: *Berzsenyi Dániel versei*, KÖM2, I, 422–423; *Nemzeti hagyományok*, KÖM2, I, 518, 520–521; *A vadászlak*, KÖM2, I, 336.

a' Keményben – Hivatkozott mű: *Porából meg-éledett Phöenix...* Lötsén, Brewer Sámuel által 1693. [A továbbiakban GYÖNGYÖSI 1693. nem tudni pontosan, melyik kiadást használja; A Gyöngyösi-kiadásokról lásd: DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája* (Erdélyi Tudományos Füzetek 282.) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.] Lásd még: *A szókuritításról*, MAGYARÁZATOK.

GYÖNGYÖSI 1693. Szemere Pál jegyzeteiben:

Szemere Pál jegyzetei [6.] (25–33.) *Porából meg-éledett Phöenix...* [Gyöngyösi István Kemény Jánosról szóló műve] Lötsén, Brewer Sámuel által 1693. Esztend. L. 250.

Az *IdegenPhrasések* és Szemere Pál jegyzéseinek egyezése: nem találni egyezést!

a' palinoda' első sorai – vö. *Gyöngyösi István, Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága és Palinódia (Keszegő Nimfa)*, GYÖNGYÖSI 2000.

Preiudicium Auctoritatis – *preiudicium* [lat.] előítélet; *auctoritatis* [lat.] tekintély; Itt: tekintélyből fakadó előítélet. Lásd még: Levelezés I. 394. Kölcsey Kazinczynak: „A' Békének Istene mentsen meg engem [...] *a' hit különbözőése* nem egyéb hanem *partis studium*, vagy *auctoritas*.”

a' Soloecismusok 's Szokatlanságok – *soloecismus* [gör.–lat.] durva nyelvi hiba, itt: idegenszerűség.

Barcsay, Bess[enyei], Dayka – *Barcsay Ábrahám* (1742–1806), *Bessenyei György* (1847–1811), *Dayka Gábor* (1769–1796).

Lásd jegyzeteimet (zöld kötet) – A jelenleg ismert források alapján a „zöld kötet” nem azonosítható.

Egészen leírni usque: *usque* [lat.] végig; itt: Egészen végig leírni.

Garve Ueber Sprach[er]besserung – Hivatkozott mű: Christian GARVE, *Einige allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserung*, in Christian GARVE, *Sammlung einiger Abhandlungen aus der Neuen Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, neue, mit sieben Aufsätzen vermehrte Auflage, I–II, Leipzig, 1802. Lásd még: *Garvebol tett Jegyzések*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK.

8.

A' szókurtitásról

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „A szókurtitásról és több különfélék 14 és ½ ív”, vö. SOLT 1938, 392.).

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz' / Minden Munkái. / IV. / Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. / Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXLII. // II. Nyelvtudományi dolgozatok, *A' szókurtitásról* [158]–166.

Az MM1 kiadásának alapszövege feltehetően Kölcsey autográf kézírata lehetett, amely a hagyaték több más írásával került a kiadó Hartlebenhez. (Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A szöveg pontos keletkezési idejéről nincs adatunk; közvetett adatok alapján 1814 júliusa és szeptembere közé tehető, keletkezésének helye Pécel lehetett. Erre utal ugyanis Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele, amely *cím szerint* említi a szöveget (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv.: 395.):

„1. Azon Írásomban, melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: *Az idegen Phrasésekkel való élésre, A' szókurtitásra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra.* Az első pontra tartoznak az *Inverziók* is, a' harmadikra a' *szók poétai összeragasztása* (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analogiai formálás.*”

A keletkezésről és a kézirat lehetséges sorsáról összefoglalóan lásd: *IdegenPhrasések*, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai. A' szókurtitásról* bevezető szakaszának néhány példája konkrétan Daniel Jenisch szövegéből származik, vagyis a *Jenisch' pályairata* után készülhetett, a keletkezés feltételezett időpontját

megerősítve (lásd még: *Jegyzések Jenisch*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK; illetve *A' szószármaztatásról*, KELETKEZÉS).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Az MM1 kiadása alapján közöljük a szöveget, egyedül a sajtóhibákat emendáltuk. Az MM1 által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza.

MAGYARÁZATOK

szókurttítás – [gör.] *apo koiptō* (ἀπό + κόπτω): elvágás, levágás; apokopálás, „szókurttítás” mint a szóképzés egyik módja: a tőhöz való visszatérés. A szöveg adja a definíciót: „E’ szerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a’ rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig, a’ compositumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben: könnycsepp, könny, – fenyőfa, fenyő, szempillantás – pillantás”. A korabeli gyökszóelméletről összefoglalóan lásd a „törzsökökre visszavitele” c. jegyzetet.

Szenczi Molnár – *Szenczi Molnár Albert* (1574–1634) református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoltárfordító, egyházi író, műfordító. Lásd még: *Idegen Phraesesek*, MAGYARÁZATOK. Hivatkozott mű: *Psalterium Ungaricum. Szent David Királynac es Prophetanac Szaz ötven soltari az Franciai nótáknac es verseknec módgyokra most újonnan Magyar versekre fordítattac es rendeltettec a Szecz Molnar Albert által. MDCVII. Herbornában. Nyomtatott Hollos Christof által.* Hivatkozott hely:

(*Praefatio*, 5–6. oldal): „Az Franciai rhythmusoc pedig sokkal külömb formán foglaltatnac ószve, es az verseknec sok féle nemei vadnac. Néhol az három első rhythmus egy modon megyen ki, de az negyedic rhythmus véginec, az következendô vers rhyth- musu felelne meg. Illyen az 22. soltar, az 53 leve- len. ószveseggel az soltarok szaz harmintz kü- lömbözö notákra vadnac, es mayd meg anni à versek nemei. Annakokáert meggondolhattya minden, mi- nemö nagy munkával kellet ennekem ez hoszszu Magyar igeke[t] az Franciai apro igékből álló ver- sekre formálnom, holot egy syllabával sem tehet- tem többet hozzá, sem az sensustul nem kellet eltávoznom. Mert nagyob gondom [v]olt az fon- damentombéli igaz értelemnec fordításara, hogy nem az verseknec ékesgétésére. Ha azert valaki énnálamnál modosban fordítangja, örülöc ray- ta, es ezt félen téven énis azzal élec örômesben, az Istennec diczeretire.”

hexapedalis – [lat.] hatlábú

monosyllabumokból állana mint a’ chinai – syllaba [lat.] *szótag*; monosyllaba: egy szótagú. A kínai nyelv tipológiailag a monoszillabikus, izoláló és tonális nyelvek közé tartozik; a szavak alapvetően egy szótagból állnak, amelyek már önmagukban is jelentenek valamit, változtatni

rajtuk nem lehet; a jövevénytiszavak és az idegen nevek hangzást követő átvétele szigorúan alkalmazkodik a kötött szótagrendhez; nincs benne ragozás, a nyelvtani funkciókat ellátó képzéseket partikulákkal alkotja. Minden egyes szótag rendelkezik egy tónussal, azaz zenei hangsúllyal. Az írásrendszer hangtani szempontból szótagírásnak tekinthető.

gotheredetűek – gót eredetű, azaz germán, vö. még: *Jegyzések Jenisch.*

jólhangzásra alkalmatlan – a jólhangzásról lásd még: *Jegyzések Jenisch.*

az expressiók' rövidségét 's energiájokat akadályozzák – vö. még: *Jegyzések Jenisch.*

a hosszú szavakat kurtítani – vö. még: *Jegyzések Jenisch.*

Gyöngyösinél a' Keményben így olvassuk – *Gyöngyösi István* (1629–1704) magyar költő, alispán, országgyűlési követ. Hivatkozott munkája: *Porából meg-éledett Phoenix, Avagy A Néhai Gyerő Monostori Kemény János, Erdeli Fejedelemnek Lonyai Anna Asszonyonnyal lévő házasságának, Tatár Országai rabságának, az Török ellen viselt Hadi dolgainak, és végre, Hazája mellett Vitézül le-tett életének, halála utánis élő emlékezete, Az Mellyet... ennek előtte egynehány Esztendővel irt volt, és el-rongyollott első írásnak töredékiből most újab le írással kisebb rendben vett...* ([Lócse] 1693.) Hivatkozott hely: „Nem gondol ruhája rendtelenségével, / Minden kedves c s i n t ó l elesett kedvével.” II. könyv, 6. rész, 43. vsz. Gyöngyösi könyvének jegyzeteit lásd: *Szemere Pál jegyzetei*, [6.] (25–33.) 29: A' rendeli CSÍNNYÁT öltöző kezének. Lásd még: *Idegen Phrasések*, MAGYARÁZATOK.

győzedelem – Lásd még: *A' szószármaztatásról*. MAGYARÁZATOK. Lásd még: *Szemere Pál jegyzetei*: [6.] (25–33.) 30: Győzelem

Zrini ezt a' Syrenában – Hivatkozott mű: ZRÍNYI 1651.

örvendité – Az szép piros hajnal azomban eljöve, / Harmattal s világgal földet ékesité, / Szép gazdagságával mindent örvendite, / Csak tégedet, Arszlán, megkedvetlenite.” (2. ének 19. vsz.)

Szemere Pál jegyzetei I. [4.] (12–22.) 14/v: 19: eljöv^e. mindent **örvendite** (pro örvendeztette)

panaszkodni – pl. „Miért panaszkodjam, szerencse, ellened?” (3. ének, 32. vers)

Szemere Pál jegyzetei I. [4.] (12–22.) 15/v: 32. / Miert panafzkodgyam fzerenche ellened?

fenyő – pl. „Az szerelem miát nem találja helyét, / Gyürürül fenyőre változtatja helyét”; „Nincs itt oly kis erdő, sem oly kicsin füzes, / Sem nyár, sem jegenye, sem fenyős, sem egres” (Idilium, 25 és 43. vsz.); „Mint mikor az fölszél Késmárkbul kiszakad, / Ama sűrű fenyős erdő közben akad” (5. ének 37. vsz.) Erre vonatkozóan a *Szemere Pál jegyzetei* I [4.]-ben nincs jegyzet. Lásd még: *Idegen Phrasések*, MAGYARÁZATOK.

Kunics a' Sedecias' írója – *Kunics Ferenc* (1697–1763) bölseleti és teológiai doktor, jezsuita pap. Hivatkozott műve: *Szedecziás. Keserves játék, melyet magyar nyelven szerzett.* (Kassa, 1753.)

már azelőtt Párizpapai így apocopálta – *Pápai Páriz Ferenc* (1649–1716) latin–magyar szótárának közkeletű megnevezése volt a „Párizpapai”. Hivatkozott mű: *Dictionarium Latino-Hungaricum*, Succum & medullam purioris Latinitatis, ejusq; genuinam in Lingvam Hungaricam conversionem, ad mentem & fenfum proprium Scriptorum Clafficorum, exhibens: Indeffo XV. Annorum labore, subcivivis ab ordinariis negotiis, temporibus collectum, & in hoc Corpus coactum à *Francisco Páriz Pápai* Medicinae Doctore, Ejusdemq; Facultis, in Celeberrima Academia Basileensi, Affeffore; & in Illuftri Collegio Nagy-Enyediensi Profeffore Publico. (Lócse, 1708.) PárizP: *Silens*: Hallgató, Tsendes. PárizP: *Silentium*: Hallgatás, Tsendesség.

Szikszai Fabricius Balázs írja – (1530 k.–1576) református prédikátortanár. Hivatkozott műve: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum*. (Debrecen, 1590.) *könyv* – (Bártfa, 1630. 107.): *Lacryma*. Köny-hullatás. Ezt lásd még: [...]

A protestáns tudományos tevékenység egyik fajtája a szótárkészítés volt, amely elsősorban a hazai iskolák tankönyvekkel való ellátását célozta. Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura seu dictionarium* [Szójegyzék vagy szótár] című latin–magyar szójegyzéke még a középkori, tárgykörök szerint csoportosított szótártípus képviselője, magyar nyelvi anyaga azonban minden korábbi összeállításnál gazdagabb, s Szenczi Molnár Albert betűrendes szótárának is forrásává vált.

Klopstock óta – Friedrich Gottlieb *Klopstock* (1724–1803) német költő; lásd még *JegyzésekPandekták*. *Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*-ből *Blick*. Erről: JENISCH 1796, 435–436.

Lessing’ idejében – Gotthold Ephraim *Lessing* (1729–1781) német drámaíró, kritikus, esztéta, dramaturg. Fontosabb művei: *Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól*, 1766; *Hamburgi dramaturgia*, 1767–1769; *Emilia Galotti*, 1772; *Bölcs Náthán*, 1779.

Voss – Johann Heinrich *Voss* (1751–1826) német költő, műfordító, lásd még: *JegyzésekPandekták*. Az *aufgeklärter* helyett írja *geklärter*. Vö. Voss: *Die erneute Menschheit* (1794.), 4. vsz. = *Oden und Elegien*,

„Nicht der Lipp Anbetung ist wert der Gottheit,

Nicht Gepräng abbüßendes Tempeldienstes,

Nicht Gelübd und Faste; nur Tat geklärter

Menschlichkeit ehrt ihn!”

Voltak, kik a’ görög nyelvnek – Vö. JENISCH 1796, 887.

végssyllabák – [lat.] *yllaba*: szótag; itt: végszótagok

derivativum – [lat.] *derivatum*: származék

kegyelmesség, kegyelmes, kegyelem, kegy (Párizpapai) – PárizP: *Clemens*: Kegyes. PárizP: *Clementia*: Kegyesesség, Irgalmasság. PárizP: *Gratia*: Kedv, Kegyes.

Vö. *Szemere Pál jegyzetei* II. [5.] 54/v. Kegy. D. VI. / Kinek akaratján fordul meg mind kegye mind kegyetlensége az emberi alacsonyságnak. Kunics. Sedecziás. 1753. Wagner. Lexic. 1775.

Csendesség, csendes, csend (Kunics) – Vö. *Szemere Pál jegyzetei* II. [5.] (54–64.) 54. Csend. D. 125. / Szép Csenddel fogad életeknek tárgya. Kunics. Sedecziás. 1753. Wagner 1775. Olly csenddel veszi meg pályafutása tövén. Révai. Versei. 1787.

Csinosság, csínos, csín (Gyöngyösi) – GYÖNGYÖSI 1693: „Rendetlen tollai ennek felborzadtak, / Begyének kinnülő dagályi apadtak: / Csinos öltözeti annak is változtak, Mellyének felemelt vánkosi bomlottak.” (I. k. 4. rész 27. vers); „Örül s dicsekedik dolga jól létével, / Csinosítja magát teljes erejével” (I. k. 3. rész 4. vers)..

Vö. *Szemere Pál jegyzetei* II. [5.] 55/r.: Csín. D. 32. / Csín(y) [...] Minden csintől elesett kedvével. Gyöngyösi. Kemény J. 17.

Ábrázolás, ábrázol, ábráz Debrecz. Agendarius – *Debreceni kódex* 1519. Toldi Ferenc kiadásában: *A Debreceni legendás könyv*. Régi magyar legendák tára V. (Pest: Emich Gusztáv, 1858). Kölcsey „hatalmában” volt ennek kézírata, amelyből az első két prédikációt le is másolta, s elküldte Kazinczynak (MM4 *Levelezés* I. 137–138. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1812. január 14. Kazinczy választát, illetve a kézirat sorsát lásd még: 138. és 720, 721.). Lásd még *Szemere Pál jegyzetei*, [...] lap.

törzsökökre visszavitele – a szótőre való visszavitelről, a gyökszóelmélettről lásd a *szókeuritiásról* jegyzetet, illetve Révai *Gramm*, MAGYARÁZATOK, vö. még: Cz–F *A gyökökről* 63–118., TOLNAI 1929.

Faludiban sok helyt furtum – vö. *Szemere Pál jegyzetei* és *IdegenPhrasesek*.

parancsolat, parancs Hímfiben, a’ regékben – *Kisfaludy Sándor* (1772–1844) költő; a *Himfy szerelmei: A kesergő szerelem* (1801) és a *Regék a magyar előidőből* (1807) című műveiben a megadott alakban ezek a szavak nem találhatóak. A *Himfy szerelmei: A boldog szerelem* (1807) I. Ének: „Itt más csélcsap akaratja / Nem parancsol kényemnek”; 198. dal: „A párducznak s oroszlánynak / Parancsol most eszével”; A regékben: *Regék, Tátika*, 4.: „Szánthó Gáspárnak özvegye volt, / Ki a várban parancsolt”.

Vö. [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [5.] 56/r.: Parancs. D. 86. / Kisfaludiban és Kazinczyban kell keresni, meg van Dugonicsban is

ékes, ék (I. Gvadányi) peleskei notáriusában is – *Gvadányi József* (1725–1801) lovas generális, író. Három munkát írt és adott ki a peleskei notáriussal kapcsolatban: *Budai útazása* (Pozsony és Komárom, 1790.); *Pokolba menetele* (Basel, 1792); *Elmélkedése, betegsége, halála és testamentoma* (Pozsony 1796) Vö. *Szemere Pál jegyzetei* II. [5.] 56/v. Ék. D. VI. és 125. / Ék, ékesség. Baróti.

Szótár. 17 / Kis János protestál ezen szó ellen Kazinczyhoz írt levelében. / Ék. Versegly. Tiszta Magy. 1805. // Kazinczy, Révai, Himfy, Dugonics, Berzsenyi, talán Kis és Virág is?

sebes, (celer) seb – Vö. MM4 *Levelezés I.*, 398.: Kölcsey ezt említi példaként Kazinczynak a kurtítás révén nyert szavakra.

csínos, csín (Gyöngyösi) – Lásd az előbbi jegyzetet: *Csínosság, csínos, csín (Gyöngyösi)*.

Heltai' cisióját – Értsd: Heltai naptárát. A „csízió” szó négy értelme a következő: 1. versbe szedett ünnepnaptár (1538 előtt); 2. népszerű-tudományos leírás (1600 k.); 3. álmoskönyv, jóskönyv (1799/1844); 4. diákfurfang (1898). A magyar csízió szó a Cizio olasz kiejtési alakjának felel meg. Más országokban „Cizio Janus” az öröknaptár neve. A „Cizio” a „Circumcisio Domini” vagyis az „Úr körülmetélése” ünnepének rövidítése; a „Janus” pedig a Januarius (január) rövidítése, öt betűje a hónap első öt napját jelentette az Újévet is beleértve. Az egyik első magyar nyelvű csíziót 1592-ben íj. *Heltai Gáspár* (1510 k. – 1574 k.) reformátor, protestáns lelkész, író és nyomdász nyomdájában nyomták (Kolozsvár, 1592.).

(vesd össze 6 szám b alatt) – Nem tudjuk, mire vonatkozik ez az utalás.

honnan, hon (Molnár' zoltárjaiban – [...] Vö. feljebb, ill. *Szemere Pál jegyzetei, Idegen Phrasések*.

apród (régí szó, a' debr. ms. énekekben sok helyett pro: fegyvernek). – Vö. DebrÉnek 1808. Ebből Kölcsey két ívnyi neologizmust másol ki – lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.

kik a' philológiának titkaiba fel vagnak avatva – Értsd: akik tájékozottak a nyelvtudományban.

a' magyar nyelv inkább componált, mint derivált szavakkal bővülködik – [lat.] *compositio*: összeállítás, összetevés; összetétel. Itt: szóösszetétel [lat.] *derivatio*: származtatás, levezetés; szóalkotás, szóképzés. Itt: a magyar nyelv inkább szóösszetételekkel, mintsem szóképzéssel alkotott szavakban gazdag.

csupán flexióval – [lat.] *flexio*: hajlítás, szóragozás. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Függelék*.

etymologice – etimológiailag. Itt: szófejtéssel, azaz a szavak képzésmódjának, ragozásának, alakítani elemezhetőségének feltárásával; az etimologizálás ekkor olyan művelet, amely minden szót valamely tőhöz kíván kapcsolni, a szó jelentését eme többeli alapjelentésből kívánva meghatározni. Vö. még: korábbi jegyzet „törzsökökre visszavitel”.

mint a' Margit' életében – Hivatkozott mű: *Margit-legenda* (1510); Árpádházi Szent Margit (1242–1270) életét az 1300-as évek elején írták meg, Ráskay Lea Domonkos-rendi apáca másolatában maradt ránk egy 1510 körüli kódexben (Kiadta VOLF György, *Nyelvemléktár VIII* (Budapest, 1879). Lásd még: *A szószármaztatásról*.

Újabb íróink így is írják – Lásd még: *Idegen Phrasések*: „Az pedig egyenesen következik, hogy a’ Soloecismusok ’s Szokatlanságok nem újak nálunk, és hogy Iróink szinte két század előtt érzették, a’ mit az újabb időkben Barcsay Bess[enyei]. Dayka ’s mások újlag kezdtek érzeni.” Vö. még: *Szemere Pál jegyzetei* II. 30. (118–121.) *Újítók*. „Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló ’s folyásban ’s progresióban ’s hajlásban való korától lehet mérni. A’ nyelv korát pedig annak nevezetesebb Irói teszik. pp. Ányos Báróczi.”

9.

A' szószármaztatásról

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

MEGJELENÉS

MM1: Kölcsey Ferencz' / Minden Munkái. / IV. / Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. / Szerkesztik B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál, Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXLII. // II. Nyelvtudományi dolgozatok, *A' szószármaztatásról* [167]–178.

Az MM1 kiadásának alapszövege feltehetően Kölcsey autográf kézírata lehetett, amely a hagyaték több más írásával került a kiadó Hartlebenhez. (Erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, illetve: *A szókurtításról*.) Kölcsey hagyatéki jegyzéke cím szerint ugyan nem említi a szöveget, de az minden bizonnyal „A szókurtításról és több különfélék 14 és ½ ív” között lehetett (vö. SOLT 1938, 392.).

A kiadás alapszövege: MM1.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Pécel, 1814. július–szeptember.

A szöveg pontos keletkezési idejéről nincs adatunk; közvetett adatok alapján keletkezése 1814 júliusa és szeptembere közé tehető, keletkezésének helye Pécel lehetett. Erre utal ugyanis Kölcseynek 1815-ben Kazinczyhoz írott levele, amely a *szóformálás* kapcsán említi a szöveget (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv.: 395.):

„1. Azon Irásomban, melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzatik a' Neologizálás: *Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szókurtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra.* Az első pontra tartoznak az *Inverziók* is, a' harmadikra a' *szóke poétai összeragasztása* (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analogiai formálás.*”

A keletkezésről és a kézirat lehetséges sorsáról összefoglalóan lásd: *IdegenPhrasesek*, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai.*

A' szószármaztatásról bevezető szakaszának néhány példája konkrétan Daniel Jenisch könyvéből származik, vagyis a *Jenischből való Jegyzések* után készülhetett, a keletkezés feltételezett időpontját megerősítve (lásd még: *Jegyzések Jenisch, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK*; illetve: *A' szóskurtításról, KELETKEZÉS*).

A' szószármaztatásról című írás bevezetőjében Kölcsey (Jenisch nyomán) a szóképzés (szószármaztatás) két módját különbözteti meg: a filozófusit és a költőit; az előbbi a *szóalkotás* (a flexiók, azaz a szótagok – ragozás, toldalékolás) segítségével, az utóbbi a *szóformálás* (a compositiók, azaz új szavak, szóösszetételek alkotása) útján képi a nyelvet. A *szószármaztatás* elnevezés valójában eme két szóképzési mód összefoglaló megnevezése. *A szószármaztatásról* c. tanulmány ugyanakkor (bevezetőjében tett ígérete ellenére) csak a szóalkotás eseteit veszi számba; a poétai szóképzés, vagyis a szóformálás eseteit, példaanyagát nem tartalmazza. Ennek okát nem ismerjük, mint ahogyan a szószármaztatás cím eredetéről sincs adatunk. Két eset lehetséges: a poétai szóképzésről (azaz a szóformálásról) szóló rész kézírata nem készült el; vagy elkészült, de nem került be az MM1 kiadásába.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Az MM1 kiadása alapján közöljük a szöveget, egyedül a sajtóhibákat emendáltuk. Az MM1 által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza. A szöveg belső számozása ellentmondó, nem logikus; vagy hibás másolás, vagy hibás nyomdai szedés eredménye; ezeket értelemszerűen javítottuk.

MAGYARÁZATOK

szószármaztatás – szóképzés. Erről lásd: *A szóskurtításról, Magyarázatok; Cz–F A szóképzésről* 119–147. *Szemere Pál jegyzeteiben* a szószármaztatáshoz kapcsolódó jegyzet: II. [13.] (88–90.) *Felgyökereztetések*. Mindez a filozófusi szóalkotásra példa; ismereteink szerint Kölcsey konkrétan nem él a benne felsorolt példákkal. (Elképzelhető volna, hogy a „verba compositák”-at bemutató dolgozat ilyen, vagy éppen ezen alapuló lett volna?)

pártosa – pártfogója; itt: elfogult híve; Vö. *pártos*: Cz–F: „Ki a társadalmilag megalapított törvényes egységben meghasonlást, szakadást tesz, vagy tett, vagy tenni törekszik; a többség ellen fölzendülő, lázadó. [...] Szelídebb ért[elemben]. ki némi részrehajlásból, ellenséges, igaztalan véleményt táplál vagy törekvést mutat mások irányában.”

antiquitásnak – antikvitásnak; értsd: a régiségnek.

valamely ideának kitételére – Itt: valamilyen idea vagy fogalom kifejezésére, megfogalmazására.

A' római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' római fordítani sem merete szóról szóra a' görög nagyobb míveket, új concepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' francia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdettek, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a' görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. E' szerint a' deák nem construálhatott szókat mint a' görög; 's régibb poétáiknak igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy constructióknak a' *mortifer, fídicen, agricola* 's mások mégis nyomait mutatják.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK.

a' speculativa philosophiában – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv [a francia, spanyol, portugál] szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi concepteket jelentő szókat nyert, mellyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' francia használta nyelvének gazdagságát 's a' morálban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némely ezen nemű munkáiknak ugy látszik, csak a' gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Így a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK.

europai nyelvek, mellyek a' rómaitól eredtek – Vagyis a francia, spanyol, portugál; vö. *JegyzésekJenisch*: „A' deák nyelvből származottak a' míveltetésben épen olyan szegények mint anyjok vala. Melly ideákat a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok, mint új szók által igyekeztek azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica philosophiának szavait átalvették, mint *passibilité, réalité* stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's a' francia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal teljes írásaikat nem fordíthatja.” Lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK; MM4 *Levelezés I.* 395.

a' scolastica philosophia' – a skolasztikus filozófia. Lásd: *a' speculativa philosophiában* jegyzetet.

a már jelenlevőknek – Értsd: a már meglévő szavaknak.

d'Alembert panaszkodik – Vö. *JegyzésekJenisch*: „A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok francia szavaknak nincsen elegendő lexikalis meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, melly teszen: *Empfindung, Meinung*, 's *Grundsatz*ot. Illyenek vagynak az olasz és

spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d' Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk." Lásd még: *Jegyzések Jenisch*, MAGYARÁZATOK.

A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság – Vö. *Jegyzések Jenisch*: „A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma, akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség. – II. Erő (energia), – rövidség, melly az energiához kapcsolatik – nyilvánosság és hajlékonyság, 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, – jólhangzás. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni.

A' mi a' nyelv' gazdagságát illeti, bőv lehet a' nyelv olyan szókban, mellyek az érzékek' objectumaikat jelentik: de egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontos bővsége, az abstractiókban való bővség. Amazt lehet nevezni *extensiv*, ezt *intensiv* bővségnek [...] Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis miveltehetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlékaiban, vagy a' szók' öszvetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poéta, kik ketten a' nyelvnek fő művelői." Lásd még: *Jegyzések Jenisch*, MAGYARÁZATOK, KELETKEZÉS, illetve: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Függelék a jegyzetekhez*: Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. (MM4 *Levelezés* I. 395–401.)

gyúladalom. (Gyöngyösi.) – *Gyöngyösi István* (1629–1704) költő; lásd még: *A Szókurtításról*. MAGYARÁZATOK; illetve: *IdegenPhrasések*, MAGYARÁZATOK.

gyúladalom – nem találni a forrást.

győzelem – GYÖNGYÖSI 1693, Az Olvasóhoz (A *Nyitrai-kódex*ben): „Mikor a szónak közöpiből valamely bötő vagy syllaba kivettetik, akit syncopénak hínak a deákok, ilyek a deákoknál ezek: *Periclúm, Piaclúm, víxé, pro Periculum, Piaculum, et vixisse*. A magyaroknál pedig: *győzelem* pro *győzedelem*; *guzslya* pro *guzsalya*, amint ezeket az én verseimben is úgy találni." Lásd még: *A' szókurtításról*; *Szemere Pál jegyzetei* [6.] (25–33.) 30/r: Győzelem

bizalom – TOLNAI 1929, 34.

bántalom, (Margit) – azaz a *Margit-legenda*. Lásd még: *A Szókurtításról*, Magyarázatok.

esemény (Gyöngy[ösi].) – GYÖNGYÖSI 1693, I/III/3/4, II/IX/11/4; *esemény* = botlás, elesés (vö. még: GYÖNGYÖSI 2000).

képzékeny ([Kisfaludy] Sándor) – *Kisfaludy Sándor* (1772–1844) költő; lásd még: *A Szóskurtításról*, MAGYARÁZATOK. Ott a regékre utal (*Regék a magyar előidőből*, 1807.); sem a *Himfy szerelmeiben*, sem a *Regékben* nem lelhető fel ez a szó.

Nyalánk, félénk', élénk (Csokonai) – *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805) költő; *nyalánk* – vö. CSOKONAI 1805, III. 34. *Szemrehányás*: „Hogyha más Nyalánk' szerelme / Mint *Zefír*, körülte leng”; *félénk* – vö. CSOKONAI 1802, 67. *A szerelmesnek gyötrelmeiről*. „ti félénk nyárfákkal megrakott Ösvények!”; *élénk, félénk* – vö. CSOKONAI 1804, Jegyzések, IV. Könyv, 125–126.: „ÉLVÉNY, deákul *vivax*, olafzúl, frantziául *vivace*, németül *lebhaft*. Ellenkező jelentésű azzal, hogy *halovány, halvány*. A' deáknál ezek a' grádusok vagynak: *vivens, vivus, vividius, vivax*; az olafzoknál fízint' ezek: a' frantziáknál *vivant, viable, vif, vivace*: a németnél *lebend, lebendig, lebhaft*. Nyelvünkben még eddig csak e' két fzőt gyomroztuk: *élő* és *eleven*. Ha azt akarjuk, hogy jövendőben a' tudományokban, muzsikában, képírásban, éc. előbb menjünk: fok fzavakra 's meghatározott értelműekre kell fziert tennünk. Ama' két régi fzőnkhoz hadd járúljon hát hozzá az *élvény*, melly ellen femmit az Új-vóltán kívül nem vethetni. Ha jól emlékezem, BENKŐ Úr valahol ilyen formát akar az *élénk* szóval kitenni. Nagyon helyefen! valamint *fél* gyökértől *félénk*, úgy *él* gyökértől *élénk* jön. Ezt is adjuk a' többihez, 's nekünk is 4 grádusú fzavunk lesz az élet' ideájára, mint az itt előhozott Nemzeteknek. – A' ki az új fzőkat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a' Caspium' homokpufztája! ott életében fem hall egy új fzőt is!”

keletső (Csok[onai].) – TOLNAI 1929, 98.

(megádázta, Gyöngyösi) – Vö. [*Szemere Pál jegyzetei*] II. [9.] (67–83.) 67/r. Adáz Parizpápaiban / Gyöngyösi [...] mint verbum / megádázódik. Berzs. Kaz.

Fenyész (Beregszászi) – *Beregszászi Nagy Pál* (1750 k.–1828) a keleti nyelvek és a teológia professzora volt Sárospatakon, több összehasonlító nyelvészeti munka szerzője. A Kazinczy-féle nyelvújításnak nagy ellensége volt, latin és német nyelvű értekezéseiben vitatta a sémi rokonságot. Latin alkalmi versein és egy latin nyelvű filológiai értekezésén kívül szorosabban a magyar nyelvészet körébe tartozó munkái: *Parallelon inter linguam persicam et magyricam dictum*. (Erlangen 1794.) *Comparatio linguae turcicae cum hungarica*. (Erlangen 1794.) *Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*. (Lipcse 1797.) *Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländische Sprachen*. (Erlangen 1797.) *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica*. (Pestini 1815.) Ez utóbbi munkáját Szatmár vármegye 1000 forinttal jutalmazta (SZINNYEI); lásd még: IMRE 1880. Kölcsey Beregszásziról: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK. Beregszásziról lásd még: *LaistromDebrGramm*, MAGYARÁZATOK. *valamint a' Mérmondó is Beregszászinál*; Beregszásziról lásd további megjegyzéseket a [*Szemere Pál jegyzetei*]-ben.

hibál (Gyöngyösi pro hibázik) – GYÖNGYÖSI 1693, III/VI/113/1, III/VI/118/3 (vö. még: GYÖNGYÖSI 2000).

Kövecs, uracs (Dugonics) – *Dugonics András* (1740–1818) kegyesrendi áldozó pap, egyetemi tanár (matematika és geometria), regényíró. Módszeres és tudatos nyelvújító, nemcsak képzéssel, szófajváltással és analógiás megoldásokkal hozott létre új szavakat, hanem régieket elevenített fel, népnyelvi kifejezéseket, szólásokat is felhasznált, kiváltképp legismertebb regényében, az *Etelkában* (1788; l. DUGONICS 2002). Lásd még: *Felelet*, MAGYARÁZATOK. Dugonics *Szemere Pál jegyzetében* [...]

uracs – Dugonics, *Etelka*, Harmadik rész. DUGONICS 2002, 59. 24. lbj: „Atilának halála után, két örebbik fia ELLAK, és DENGIZICH el-vesztenek. A’ leg Ifiabbi CSABA (kit URACSNAK-is neveztenek) vissza-ment Scithiába.” Lásd még: „Ezen szó-toldalékok: *acs, ecs, ics, ocs, ucs, öcs, ücs* a’ régi Magyaroknál meg-szokták kisebbíteni az előtte-lévő szavakat. Például: *KÖVECSNEK* mondották a’ *kis követ*; *KAPOCSNAK* a’ *kis kapót*. *DUGACSNAK* a’ *kis dugót*; *KULACSNAK* a’ *kis kullogót*; *MAKACSNAK* a’ *kis makot*. Az-után *KACSNAK*, avagy *KACSÓNAK* nevezték ama’ *kis fattyú nyóvetényeket*, mellyek fő-képpen a’ dohány-kóróban ki-sarjadzanak; és midőn eme’ *Kacsókat* le török, e’ munkát *kacsolásnak* mondgyák. [...] Atilának CSABA nevezetü fiát közönségesen URACSNAK, az az *kis Úrnak* hívták régi Eleink: mivel három fia között e’ vala a’ leg-kisebbik.” 168. 80. lbj. Vö. még: TOLNAI 1929, 51.

kedvencz – Vö. *JegyzésekTübingi*: „Ein anderer Schriftsteller nannte die Lieblinge (Favoris) úm der gee[e]gen Sache eine schneidende Benennung zú geben **Kedvencz**.”

ifjencz – TOLNAI 1929, 67, Barczafalvi

lovancz – Vö. *JegyzésekTübingi*: „Prof. Dugonics fand daß die Paladin des Mittelalters von den Gliedern den Ritterorden zú unterschieden sind, und hat aus dem **Lovag** das fast komisch-klingende **Lovancz** geschaffen. Wer nún die genialische Dichtung des Cervantes ins úngarische úbersetzen wird, der wird den Ritter von der traúrigen Gestalt bús alaku Lovancz, und den irrenden bódorgó Lovancz nennen können.” Lásd: „A’ Sereg előtt méne egy Lovancz, a’ mint láttszatott útvezetőül, és alkalmasint azért-is, hogy az előlálló veszedelmeket hamar meg-jelentse.” Dugonics András: *A’ gyapjas vitézek*. (Pozsony, Pest, 1794.) 1. köt, 47. oldal. Vö. még NyÚSz, l. *JegyzésekTübingi*, MAGYARÁZATOK.

10.

[Kivonat K. W. Kolbe *Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache* című munkájából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom. Octob 2d. 1814. Ueber den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie; nebst andern Bemerkungen, Sprache und Litteratur betreffend. (v. Karl Wilh. Kolbe) Erster Band. Leipzig 1806. b. C. H. Reclam. 424. s.

Ueber den Wortreichthum der Deutschen und Französischen Sprache etc. – Zweiter Band. – Leipzig. 1806. bei Reclam. S. 453. Verbesserungen und Zusätze. S. 46. Nro 8

Az autográf német nyelvű kézirat lapjai számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben találhatóak (lásd erről még: *Bevezető, Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*); 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a bekarikázott 53 oldalszámú fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A 20 265 * 210 mm méretű, bordázott fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (8–19-ig, illetve 46–53-ig) és be nem karikázott ceruzás lapszámok találhatóak; több fólió közepén ketté van tépve.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratok jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv pontos könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A szöveg címadásában Kölcseynek erre utaló gyakorlatát érvényesítjük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 2.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli.

Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba, ahol Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) A Kolbe-kézirat dátumozása alapján megállapítható, hogy Kölcsey október 2-án már Széphalmon van, továbbá az, hogy Széphalmon eme munka kivonatolásával töltötte ideje nagy részét, csaknem két hetet (vö. *JegyzésekKolbe*, illetve *JegyzésekKis*, amelyet október 15-én kezd jegyzetelni).

A Kölcsey által Széphalmon csaknem teljes egészében kivonatolt könyv Karl Wilhelm Kolbe *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*, 2 Bände, Reclam, Leipzig 1806–1809. című munkája volt. A példány feltehetően Kazinczy könyvtárában volt megtalálható (lásd még: MAGYARÁZATOK, *Über den Wortreichthum*).

Kölcsey Kolbéra vonatkozó megjegyzései levelezésében kivétel nélkül 1814 utániak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy neológiai elveinek formálódásában, illetve megerősítésében Jenisch mellett K. W. Kolbe volt rá hatással. Az Adelung ellen felhozott Kolbe-féle érvek konkrétan a magyar nyelvújítási vitaszituációban tűntek felhasználhatónak (vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, *Függelék a jegyzetekhez*). Az „írói nyelvújítás” kapcsán írtak pedig konkrétumok voltak eme Kölcsey által is vallott primátus, azaz az írók nyelvalkító szabadsága és a nagy írók követése védelmében. Kölcsey számára Kolbe munkája – amint arra többször is utal – a leghatékonyabb módon volt képes megjeleníteni az Adelung-, és ezáltal a Debreceni Grammatika-ellenes álláspontot is, leginkább ebben találva fel a maga neologizmusának német előzményét, illetőleg tudományos igazolását (lásd még MM4 *Levelezés I.* 897.). 1815-ben írt levelei erről tanúskodnak, Kölcsey így nyilatkozik minderről Döbrentei Gábornak, K. W. Kolbét is említve (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 370–374. Hiv: 372.):

„Én Adelungot kaczagom: ’s minden érdemei mellett is nem tartom egyébnek szegény Grammatikusnál. Kolbe megmutatta a’ francia nyelv roszt útját, ’s Adelung’ hibás Véleményeit – midőn már Adelungnak szemei előtt estek meg, a’ miket ő képtelennek lenni predikált. Hidd el nekem, a’ nyelv maga határozza meg magát, ’s hogy ez a’ Szó vagy Szóllásforma bevétessék, vagy ne? sem Grammatika sem Syntaxis nem határozzák meg: hanem Valami-Más, a’ mit nevezni nem lehet.”

Majd Kazinczy Ferencnek (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30. Vö. MM4 *Levelezés I.* 379–381. Hiv: 381. Lásd itt még: MM4 *Levelezés I.* 906.):

„Azonban látszik, hogy Döbrentei épen úgy fél mint Kis János. Én azt írárok neki, hogy ha gondolja, hogy Recenziójink a' Muzéumnak kárt tesznek, ne vegye-fel őket. Mi egyéb eránt megyünk a' magunk utúnkon, eltérhetetlenül. Mi tudjuk, hogy nekünk Igazunk van, 's hogy az van, mutatja Ilyés, Zrini, Szenczi Molnár, Gyöngyösi István, 's még a' Debreczeni Énekeskönyv által is a' nyelv' természetete. Hogy kiabálnak? Jól van. Adelung is kiabált még Góthe, Voss és Kolbe idejekben is. 'S mit nyert vele? Azt, a' mit a' mi *Gotsediano-Adelungjaink*, azaz *Debrecziano-Revaianusaink* nyerni fognak. Szemek láttára történ meg, a' mit még csak nem is álmodtak volna!”

Kolbéval kapcsolatos megjegyzései leginkább a neológiai elveit a *CriticaiJegyzetek* alapján összefoglaló, Kazinczyna írt levelében találhatóak (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4 *Levelezés* I. 393–401. Hiv: 394–395. A levelet lásd még: *Függelék a jegyzetekhez*):

„Uram Bátyámnak egész leveléből nyilván ki jó, hogy az egész Litteraturában a' **Nem rettegő Neologismus'** részén Mi négyen, Uram Bátyám, Pali, Helmecki és Én egyedül maradánk. Azonban szabad legyen kimondanom, hogy egyedül ez a' rész mégis a' legerősebb, mert egyedül épült philológiai principiumokon, a' többek közül az egy Horvát Pistán kívül senki sem gondolkozhatott a' nyelvről systematice, 's ő belőle 's az ő principiumaiból mi leszen? a' Német Adelungnak sorsából könnyű lenne megjövendőlni.

Ha az Ossian' előbeszédében valamit akar Uram Bátyám az e' féléről mondani, úgy Kolbe igen nagy szolgálatokat fog tehetni.”

Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Cseke, 1816. május 16. (MM4 *Levelezés* I. 498–499.):

„Leveled azt érezteti velem, hogy te a' Neo- és Xenologismusnak nem vagy többé oly ellene mint tavaly. Tudtam én azt, hogy minden jobb fejnek előbb-utóbb a' mi részünkre kell állani; annyival inkább minden poetai fejnek.

Adelung is nagy ember volt, mint Wieland 's Góthe és Voss azok voltak; még is betelyesedtek az idők, hogy Adelung mindenek' láttokra elvesztette perét; 's Wieland 's a' sokkal kisebb Kolbe győztek.”

Kölcsey neológiai elveinek alakulását Kazinczyna írt 1815-ös levele mutatja legjobban (lásd: *Függelék a jegyzetekhez*). Ez alapján az látható, hogy a levél főszövege (a „tartalommutató” és a pontokba szedett elvek) az 1814 nyarán kialakított álláspont, azaz a neológiai disszertáció (*CriticaiJegyzetek*) felidéző sűrítőménye (tkp. kivonata). A lábjegyzetek pedig (így a Kolbe munkájára utalóak is) a „fejlemények”, azaz olvasmányok, pontosítások, főbb elméleti hivatkozások felsorolása. Vagyis a *Kivonat K. W. Kolbe CriticaiJegyzetekre* tett utalásai utólagos reflexiók: Kölcsey már azt megelőzően kialakította főbb neológiai elveit 1814 nyarán, mielőtt Kolbe könyvét 1814 októberében Széphalmon olvasta volna. Eme könyv ugyanakkor megerősítette egynémely korábbi nézetét. A Kolbe-olvasmány befolyása ugyan tapintható, de a levél alapján Kölcsey

elvrendszert nem módosította alapvetően, sokkal inkább megerősítette, kiegészítette azt. Kolbéról, Kölcsey felfogásában játszott szerepéről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; Kazinczy Kolbéról: MM4 *Levelezés I.* 508. A „Bildsamkeit” (Kölcseynél jobbára „míveltethetés”) szó magyarítására tett Szemere javaslat = KazLev XII. 310. „a bildsamra: képzékeny”.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Kölcsey német nyelvű jegyzetei, mint a jelenlegi is, írott gót betűvel készültek. Kéziratának a forrásszöveggel való egybevetése alapján megállapítható, hogy Kölcsey alapvetően nagyon pontosan jegyzetel, jegyzeteinek betűhív visszaadása ugyanakkor nem problémamentes: a hosszú magánhangzókat (az írott gót szabályainak megfelelően) hosszú ékezetekkel jelöli (például: *ü*), miközben azokat a forrás nyomtatott gót verziója (a mai német helyesírásnak is megfelelően) ékezet nélkül hozza. Az *f* betűvel jelölt *s* hang bizonyos helyzetekben az archaikus magyar szövegek betűhív átírásához hasonló, némely esetben azonban félreértésekre adhat okot. Ez utóbbi kapcsán általános probléma – más Kölcsey szövegeknél is –, hogy több esetben nehezen dönthető el, a szerző *f* vagy *s* betűt használ-e; hasonló a helyzet a kis- és nagybetűs szavak írásmódjánál is.

Kiadásunk a kéziratot betűhíven adja közre, megtartva az eredeti helyesírás sajátosságait, a forrásszöveg alapján szem előtt tartva az érthetőséget is: ennek érdekében a kéziratban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át; az *ü*, *ü*, *ö* betűket pedig azok rövid megfelelőjére.

A kivonat némiképp eltér a kötetben közreadott többi szövegtől. Mivel csaknem az egész Kolbe-kötet kiterjed, a kivonat közreadásakor – a folyamatos követhetőség érdekében – a főszövegben, szögletes zárójelben, szövegekői fordításban adjuk a német és francia nyelvű szövegeket (Csobó Péter György és Körömi Gabriella fordításában). A Kölcseytől származó széljegyzeteket a lap alján hozzuk. A kivonatolt munkában szereplő szerzőket és hivatkozásokat csak indokolt esetben jegyzeteltük, a műidézetek fordítását a jegyzetekben adtuk meg. A kézirat különféle jelöléseit az alábbi átírásban adjuk közre:

K = Kézirat

Kolbe 1806 = KOLBE 1806

MAGYARÁZATOK

Kolbe – idősebb Karl Wilhelm *Kolbe* (1759–1835) német tájképfestő, rézkarcmetező grafikus és nyelvész. 1780-tól francia nyelvet és rajzot tanított Dessauban, 1795-ben lett a berlini Akadémia rendes tagja. Művészeti alkotótevékenysége mellett a német nyelvtisztaság, nyelvtisztítás kérdései is foglalkoztatták. E témakörben névtelenül megjelent, Kölcsey által kivonatolt, olvasmányos

összehasonlító munkája (*Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie*. 2 Bände. Reclam, Leipzig 1806–1809. Második kiadása: 1818–1820.) Kolbét a német nyelvújítók között az esztétikai nyelvszerkezet („Sprachstruktural ästhetischeen Purismus”, ORGELDINGER 1999, 149.) reprezentatív képviselőjévé tette az írók szabad nyelvalakító jogát hangsúlyozó szerzők, mint Wieland és Klopstock (CSETRI 1990b, 18.), sorában. Eme műve folytatásaként, kiegészítéseként adta ki az *Über Wortmengerei, Sprachreinheit und Sprachreinigung. Anhang zu der Schrift „Über den Wortreichthum [...]”*. Berlin 1809. (Második és harmadik kiadása: 1812. és 1823.) című munkáját, melyet Kölcsey szintén kivonatolt, vö. *Jegyzések K. W. Kolbe*. Ezt követően megjelent írásai még a német nyelvújítás témakörében: *Abgerissene Bemerkungen über Sprache*, Leipzig, 1813; *Noch ein Wort über Sprachreinheit*, Berlin 1815.; *Beleuchtung einiger öffentlich ausgesprochener Urtheile über und gegen die Sprachreinheit*. Dessau 1818.

Über den Wortreichthum – Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogyan, kinek az ajánlására figyelt fel Kölcsey Kolbe művére. Ami bizonyos: nyáron még Jenisch és Garve olvasása és jegyzetelése állt a középpontban (vö. MM4 *Levelezés* I. 339–340., ill. *Garvebol tett Jegyzések, Jenischből való Jegyzések*), az őszt követően Kolbe válik az egyik legtöbbet hivatkozott, az írói neológia mellett, illetve az adelungiánus álláspont ellen kiajánlott szerzővé. Kolbe 1806-ban megjelent írásáról a JALZ közölt recenziót (Nro. 196. 1807. augusztus 22. 354–360). A kritikus megemlíti, hogy Kolbe példái túlnyomórészt Klopstock, Goethe és Voss műveiből valóak. Eme kritika megtalálható Kazinczy Pandektái közt: K 633/II. 58a-75a (115-149): „Ismeretlen szerzőjű művek *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache [1807]* folyóirat: Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, 196. sz. (08–22); 353–360, lelőhely: K 633/II. 58a-75a (115–149) hivatkozó szerző: Kazinczy Ferenc, Recenziómásolat – Kolbe: *Über den Wortreichthum der deutschen und französischen Sprache 1806, Lipcse*”. A Kolbe-kivonat készítését követően Kölcsey Kazinczy Pandektáiból éppen eme említett szerzők „idegenségeit” gyűjti ki, s ekkor jegyzi ki szintén a JALZ-ból a Campe-mű recenzióját is (vö. *Jegyzések Pandekták*).

Borelly. Considerations sur le Dictionn – Jean Alexis Borelly (1738–1810) francia nyelvész. Hivatkozott műve: *Considerations sur le dictionnaire de la langue allemande, conçu autrefois par Leibnitz* (1792).

auteur du Télémaque – François Fénelon (1651-1715) francia érsek, teológus, író legismertebb műve a *Télemakhosz kalandjai (Les aventures de Télémaque, 1699)*. Magyarra többen is lefordították, elsőként gr. Haller László (1717–1751) Máramaros vármegye főispán *Telemakus bujdosásának történetei* (Kassa: 1755) címmel.

a’ Mi Puristaink és Antiquistáink’ – a purizmus a nyelvtisztítás ama felfogása, amely az adott nyelvből minden idegenséget el kíván tüntetni. Az „antiquista” ti. a „régiség”, azaz a nyelv újítása

szempontjából konzervatív felfogás képviselőinek pejoratív értelmű megnevezése, lásd még szinonimáit Kazinczynál: „palaelogosz”, „ortológus” (vö. KAZINCZYTÉS V).

a' parisi nyelv *Künstlichei*jával contrastirozott – Értsd: a párizsi, azaz a francia nyelv művésziességével ellentétezett.

Öszvetett szók' Mannigfaltigkeitjában – *Mannigfaltigkeit* [ném.] sokféleség

A' Redensártok – *Redensart* [ném.] kifejezésmód

(Lásd erre **a' Garvébol tett Jegyzéseket** – Kölcsey Garve-jegyzeteiben a phrasesekről nincs adat (vö. *Jegyzések Garve*). Kölcsey vagy rosszul emlékezve hivatkozik, vagy a jelenleg ismert Garve-kivonaton túlmenően további jegyzetei is voltak, amelyek viszont nem ismeretesek előttünk.

a' Magyar nyelvről tett Criticai jegyz – *Criticai jegyzetek a' Magyar nyelv jobbításáról*, lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratjai*.

Campe, in seiner Abhandlung – Joachim Heinrich *Campe* (1746–1818) német nyelvész, író hivatkozott műve: *Abhandlung über die Reinigung und Bereicherung der deutschen Sprache*. Lásd még: *Jegyzések Pandekták*, MAGYARÁZATOK.

Wir haben an unsern Mundarten – [ném.] e *Mundart*, a. m. nyelvjárás, tájnyelv. Értsd: Dialektusainkban.

Adelung a' provincial-szókat nem szenved – Johann Christoph *Adelung* (1732–1806) német nyelvész, az írói nyelvújítás ellenzője. [...] Értsd: Adelung a provinciális, köznyelvi, közönséges szavakat nem kedveli.

Ein Wunsch, den wir verschenken – Részlet Christoph Martin Wieland: *Neujahrswunsch* [Újévi kívánság] című verséből. (Lásd: *Der Teutsche Merkur vom Jahr 1774. Fünfter Band*. Weimar: Hoffmanns Verlag, 1774, 3.)

Ja, lieber Oheim – „Bizony, bácsikám, / Te is más tárgyakra fordítsd beszéded, / Melyek méltóbban illenek ide!” J. W. Goethe: *A természetes lány*. (Tandori Dezső fordítása)

Ein früheren Französische Dichter – *François de Malherbe* (1555–1628) francia költő, az idézett verssorok Rónay György fordításában: „Megindultál, Uram, könnyeink özöntől, / Kiverted fegyverét az ellenség kezéből” (*Könyörgés a Nagy Henrik királyért*).

Prof. Schwab – 1806, I. 208. Prof. Schwab – Johann Christoph *Schwab* (1743–1821) német filozófus.

Onomatopoiemenonok – Lásd még: *Jegyzések Jenisch*.

M[m]e Dacier – *Anne Le Fèvre Dacier* (1647–1720) francia író, Homérosz *Iliászának* francia fordítója; az idézett szövegrész Devecseri Gábor *Iliász*-fordításából való.

példák Berzsenyinek, Daykának, [H]imfynek verseik – Róluk lásd jelen kötetben [...]

Messiadnak – Lásd *Jegyzések Pandekták*, MAGYARÁZATOK.

Virgil' életében – Publius *Vergilius* Maro (i. e. 70 – i. e. 19), ókori római költő az ún. „augustusi aranykor” idejében alkotott.

versgyaluló Ramler – Karl Wilhelm *Ramler* (1725–1798) német költő és műfordító. Művei két kötetben: *Poetische Werke* (Wien, 1800).

Litteraria historiára tartozó jegyzeteimet – Kölcsey ezen jegyzetei nem ismeretesek. Vö. Döbrenteinek tett egyik megjegyzésével: „Jegyzeteim némelly megholt Íróinkról nagyon rövidek és csonkák...” (Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. február 18. Vö. MM4 *Levelezés* I. 294., illetve 831.)

a' Criticai Jegyzetekben a' Magyar nyelv' jobbításáról. – Lásd még: *Criticai jegyzetek a' Magyar nyelv jobbításáról*, lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.

Jenischből tett jegyzések – Lásd: *Jegyzések Jenisch*.

D'un bout du monde – a mondat Voltaire: *Henriás* című művéből való, Péczeli József fordításában: „Az éltető állat egymásba ütközik. / Légyenek, így szóll ő, sűrű villámlások”.

vous avez jusqu'ici Contre – La Fontaine: *A tölgy és a nád*, Rónay György fordításában: „Te eddig nyakadat /még csak nem is mozdítva nézted /az orkán szörnyű rohamát”.

Vitandum imprimis est ambiguitas – Az idézet forrása: Quintilianus, *Institutio Oratoria*, Liber VIII. Prohoemium

[Jegyzések K. W. Kolbe *Über Wortmengerei* című munkájából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Octob. 1814. Széphalom [Über Wortmengerei. Anhang zu der Schrift: Ueber den Wortreichtum der deutschen und] französis[chen Sprache. Von Karl Wilhelm Kolbe. – F]ungar [vice cotis, acutum Reddere quae ferru]m valet, exsors [ipsa secandi. Leipzig, 1809. bei] Karl H[enrich] Re[clam].

Az autográf német nyelvű, eredetileg 265 * 210 mm méretű, bordázott kéziratlap bal oldali sarka (kb. a fólió ¼-e) hiányzik. A kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*). A kéziratlap rektóján (a cím alatt) a jegyzetelt Kolbe-könyv 2. oldaláról találunk jegyzetet. Mindjárt ezt követően a 97. oldalról van jegyzet, majd a verzón a 100.-ról. Mindezek alapján (további kéziratok hiányában) azt valószínűsíthetjük, hogy Kölcsey mindösszesen ezt és ennyit jegyzetelt ki Kolbe könyvéből.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratok jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv pontos könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A szöveg címadásában Kölcseynek erre utaló gyakorlatát érvényesítjük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli. Ezen a kéziratban csak a hónap szerepel, nap nélkül.

Kölcsey Ferenc 1814. szeptember végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba, ahol Kölcsey októberben hosszabb időt,

mintegy három hetet is eltöltött. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Ekkor és itt készítette első kivonatát, először Kolbe *Über den Wortreichthum* című könyvéből (lásd: *Kivonat K. W. Kolbe*). Feltehetően ezt követően jegyzetelte Kolbe vonatkozó munkáját is. A kivonat nem terjed ki a Kolbe-kötet egészére, csupán néhány szövegrészletre.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Kiadásunk a kéziratot betűhíven adja közre, megtartva az eredeti helyesírás sajátosságait, a forrásszöveg alapján szem előtt tartva az érthetőséget is: ennek érdekében a kéziratban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át; az *ú, ű, ő* betűket pedig azok rövid megfelelőjére.

K = Kézirat

MAGYARÁZATOK

Karl Wilhelm Kolbe – Róla lásd: *Kivonat K. W. Kolbe*, MAGYARÁZATOK.

Wortmengerei – Tudomásunk szerint nincs magyar megfelelője. (A „szóhalmozás, szókeverés” hozzávetőleges megnevezés.) Az idézett szócikk alapján két fajtáját különböztethetjük meg. A rend nélküli vagy összekevert szavakat egyazon nyelvben, illetve különböző nyelvek keverését egyazon beszédben:

„*Wortmengerei* kann sowohl eine ordnungslose Verknüpfung oder Durcheinanderwerfung der Wörter einer und derselben Sprache, als auch eine Vermischung der Wörter verschiedner Sprachen in einer und derselben Rede bezeichnen. Beides ist fehlerhaft, obwohl jenes mehr als dieses. Denn durch die erste Art der Wortmengerei wird die Rede gewöhnlich sinnlos, wenigstens sehr dunkel oder unverständlich, während bei der zweiten Art nur die Reinheit und Schönheit der Darstellung leidet. Jene ist daher ganz verwerflich, diese aber kann in gewissen Fällen wohl entschuldigt werden. Vergl. *Purismus*.” (*Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften nebst ihrer Literatur und Geschichte*. Bearbeitet und herausgegeben von Wilhelm Traugott Krug. IV. Band. Leipzig, 1834. 547–548. s.)

Deák Versek Görög Szókkal – A Lucretius idézet szerint a szerelem vakká tesz, a szerelmes szépnek látja a csúnyát is; a felsorol női szépség hibák vagy típusok görögül vannak megnevezve.

Lucretius – Titus *Lucretius* Carus (i. e. 99 k. – i. e. 55) római költő, filozófus. Forrás: Lucretius, *De rerum natura* [*Dolgok természetéről*] 4, 1164–1169.

Ennius – Quintus Ennius (i. e. 239 – i. e. 168) ókori római költő. Forrás: Ennius, *Saturae* [Szatírák] 3. fr. 4. és *Annales* 143.

Lucilius – Gaius Lucilius (i. e. 180 k. – i. e. 103) ókori római költő. Forrás: Lucilius, *Satyrarum* [Szatírák], Lib. I. 19.

A Kölcsey által németült kijegyzetelt szövegrészek fordítása:

A szóhalmozásról.

Függelék *A német és a francia nyelv szókeincséről* című íráshoz

[S. 2. lbj.] A *purista* szóval is egész más fogalmat kapcsolnak össze a franciák, mint a németek, puristának nevezik/nevezzük azt, aki jobbára nem éri be a külhon mindama [szó]formáival, amelyek nyelvünkben lézengenek, vagy amelyeket hasztalan serénykedő kezek erőltetnek reá. Ebben az értelemben véve egy francia szájából e kifejezés nem az egyénre, hanem az egész nemzetre vonatkozna. Számára a purista oly személyt jelent, ki az alkalmazott nyelvtani formákat túlzott szolgálai félelemmel használja; ki ragaszkodik a nyelvtan holt betűjéhez, anélkül, hogy annak szellemét értené.

S. 97. Ha az, kit nem terhel elfogultság, pontosabban utánajár, mely idegen formák is nyelvünkben a legkedvezőtlenebbek, legbosszantóbbak, akkor azt találja majd, hogy az általánosságot kimondók ilyenek. E téren az első hely vitathatatlanul az olyan szavak végtelen tengerét illeti, mint *iren*, *tät*, *enz*, *ment*, *ion*, *age* etc. – [Némely] különös fogalomban a silány olyannyira enyhül, hogy azt, már ha a [kifejezés] tartalmának jellege is megengedi, még az emelkedettebb költészet sem veti meg. – Ez is azt bizonyítja, hogy nyelvünk, eltérően attól, miként állítják, ebben nem kivétel, hanem nagyon is meghatározottan a szabály alá tartozik.

Jól megválasztva, a beszédbe takarékosan és finom érzékkel beleszöve az utóbbi típusú külhoni formák, épp idegen, szembetűnő alakjuk révén olykor ugyanazt a hatást érik el, amelyet egy ókori szó vagy egy Abton a zenében.

Ekként használ Ramler gyakorta igen szerencsésen idegen szavakat:

– die wie Kalliopens>

Tu<*ba* tönet. –

– gleich fertig ein welsches Lied>

Zur *Te*<*orbe* zu singen!>

Kezei között lángot vet a hatalmas Trident.[?]

De<nn Friederich erreicht>

Heut <seiner Jahre Mittag, den Falangen>

Europas <nicht, und nicht der Wut>

Der Horden <Asiens bezwinglich. ->

Aber höchst platt is<t sein fatal:>

Ámde igencsak lapos a „fatal”-ja [„végezetes” szava]

Dich, du Fat<aler, dich,>

Auf deines unbescholt<nen Herren>

Scheitet zu stürzen ver<damtes Holz du!>

És az Exempel-je: [És a „példány” szava]

Klimt ihr zu der Tugend Tempel

O so nehmet euern Lauf,

Nach der Wanderer Exempel, etc.

[S. 99.] Az utóbbi példában a *Tempel* és *Exempel* [templom – példa] végzőtagjukban egyeznek. De mily össze nem illő, az azonos végződés ellenére is, e formák kifejezés[i értéke]! Mily fonák és ügyetlen az utóbbi az előbbivel szemben! Így fogják egybe a Geniust és a Luxust [génusz – luxus] is.

(Csobó Péter György fordítása)

S. 100. Deák Versek Görög Szókkal.

Nigra μελιχροος est; immunda et foetida άκοσμος;

Caesia ωαλλαδιον¹; nervosa et lignea δορκας;

Parvola pumilio, χαριτων μια, tota merum sal;

Magna atque immanis καταπληξις; plenaque honoris;

Balba loqui non quit, τραυλιζει; muta pudens est;

At flagrans, odiosa, loquacula Λαμπαδιον fit;

ισχνον έρωμενιον tum fit, cum vivere non quit

prae macie; ραδινη vero est iam mortua tussi;

At gemina et mammosa Ceres est ipsa ab Iaccho;

¹ Kolbe 1809: παλλαδιον

Simula σιληνη ac Saturast, labiosa Φιλημα.

[„Így a cigány barnás lesz, és hanyagocska a piszkos,
Pallas a macskaszemű, és őzike lesz aki girhes,
És aki törpe, csökött: tündér, s csupa báj, csupa szellem,
Míg aki roppant nagy: fenséges, nagyszerű asszony;
Az, ki dadogva beszél: selypít, aki néma: szemérmes,
És ki tüzet köpköd, sistergő lámpavilág lesz,
Karcsu babácskának mondják, akiből kiaszott már
Végleg az élet; s lenge alak lesz az, kit a keh bánt,
És a faros, melles: Ceres asszony, Bacchus arája.
Sziléné és női szatír a kis orrú, s csókos a pittyhedt.”]

Lucretius. [*De rerum natura* IV. 1160–1169. Tóth Béla fordítása, in Titus Lucretius Carus, *A természetéről*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1997.]

– Mundus caeli vasto constitit silentio,
Et Neptunus saevus undis asperis puasam dedit;
[Az égbolt megállt mélységes csöndben,
És a vad Neptunus szüneteltette a háborgó hullámokat]

etc.

Ennius. [egy töredéke a *Scipio* c. művéből, idézi Macrobius, *Saturnalia* 6.2.26.]

At tuba terribili sonitu taratantara dixit. [A kürt rettenetes hangon így szólt: taratantara]

Ennius. [*Annales*, fr. 143.]

[S. 101.]

Haec ubi dicta dedit pausam facit ore loquendi [Miután ezeket elmondta, szünetet tartott a beszédben (vagy abbahagyta a beszélést)]

Lucilius. [*Szatírák*, I. könyv, fr. 18.]

(Kulin Borbála és Kulin Veronika fordítása)

[Jegyzések Kis János pályairatából]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom. Octob. 15d. 1814. A' Magyar nyelvnek mostani állapotjáról, Kimíveltethetése' módjairól, Eszközeiről. – Megjutalmaztatott Felelet – Írta Kis János. N. Dömölki Evang. Predikátor – Pest. Trattnernél. 1806. l. 167. 8.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (lásd erről még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). A két 265 * 210 mm méretű bordázott fólió jobb felső sarkában bekarikázott (20 és 21) és be nem karikázott (15.), ceruzás lapszámok találhatóak.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv pontos könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A szöveg címadásában Kölcseynek erre utaló gyakorlatát érvényesítjük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 15.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli. Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Itt és ekkor készített kivonatainak sorában (a Kolbe-kivonatokat követően, lásd: *KivonatKolbe, JegyzésekKolbe*) időrendben ez a harmadik, Kazinczy otthonában készített jegyzete. A jegyzetek *A' Magyar Nyelvnek / mostani állapotjáról / kimíveltethetése módjairól / eszközeiről. / Megjutalmaztatott felelet. Írta Kiss [sic!] János / Nemes Dömölki Evang[elikus]. Predikátor.* Pesten, Trattner Mátyás betűivel. 1806. című munkájából valók (KIS 1806). A Széphalmon készült, más egyéb munkáiról lásd még: *JegyzésekTübingai; JegyzésekPandekták*, KELETKEZÉS. A jegyzetelés pontos okát nem ismerjük. Kölcsey nem sokkal ezt megelőzően,

1814 nyarán magyar nyelvű kivonatot készített Daniel Jenisch pályamunkájából. Kis János könyve, amely az 1804-es Kultsár–Prónay-féle pályatételre adatott be, nagymértékben vette alapul Jenisch írását, köszönhetően Kazinczy Ferenc ösztönzésének (vö. *Jegyzések Jenisch*, KELETKEZÉS, illetve *IdegenPhrasések, A' szókurtításról, A' szószármaztatásról*, KELETKEZÉS). Feltehetően ez a körülmény is közrejátszott Kis munkájának olvasásában, néhány fontosabb, illetve reflexióra alkalmas gondolat kijegyzetelésében. Kis János pályamunkájáról, Kazinczyval való kapcsolatáról lásd még: TÓTH 2007, 147–169.

Kazinczy így számolt be Kölcsey Ferenc és Szemere Pál 1814 kora őszi, széphalmi tartózkodásról Kis Jánosnak (vö. KazLev XII. 139. Széphalom, 1814. október 23), akik a levél írásakor már nem tartózkodnak Széphalmon, viszont csak november 8-án utaznak el Lasztócról Beregsurányba:

„Most Szemere Pál, Kölcsey Ferencz és én a' legjobb íróknak tartott Prozaistákat 's Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a' ki ne neologizáljon. A' most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, 's a' Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a' legszebb írók. Bár követőket letek volna. De a' mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. — Ugyan nem szerencséje e a' német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horáztában, Virgiljében, Homérjában, 's látni fogod, mit ér az a' merészség, a' mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a' Gessner Ábelében mint Ossziában 's a' Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsenyi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? 's mellyik ír jól?”

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre. Az aláhúzásokat aláhúzással jelöltük. A német nyelvű idézetekben Kölcsey a hosszú magánhangzókat (az írott gót szabályainak megfelelően) hosszú ékezetekkel jelöli (például: *û*), miközben azokat a források nyomtatott gót verziói jellemzően – a mai német helyesírásnak is megfelelően – ékezet nélkül hozzák. A közreadásban az *ú*, *û*, *ö* betűket azok rövid megfelelőjére írtuk át.

K = Kézirat

Kis 1806 = Kis 1806

MAGYARÁZATOK

L. 15. Senki sem magyarázhatja meg – Vö. Kis 1806, 15 (az idézett kiadásban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s*-re írtuk át): „Első szakasz. A' nyelvtökélleteségeiről közönségesen. / A' nyelv, a' lélek tolmátsa lévén, úgy volna tökéletes, ha a' léleknek minden szándékát annak mindenkori ztéljához képest egész erőben ki tudná nyilatkoztatni, vagy is, ha minden gondolatokat és érzéseket ugy

kitudna fejezni, a' mint a léleknek mindenkori tetszése vagy szüksége kívánná. De minthogy gondolataink és érzéseink számtalanok, 's az azok között való aprólékos különbségek ezer meg ezer félek, és sokszor csak nem észre vehetetlenek: lehetetlen azokat mindenkor tökéletesen és minden hijánékosság nélkül kifejezni, 's úgy szollván természeti színekben leírni. Senki sem magyarázhatja meg p. o. a' szeretetnek, gyűlölségnek vagy akármely egyéb indulatnak és érzeménynek épen azt a' mértékét, mellyet szívében érez. Ugyan azért egy nyelv sem tökéletes egészen; Mind együtt egyig hijánosok azok is, valamint mi magunk.”

emlékeztetnek Góthének epigrammjára – Kölcsey megjegyzése, a KIS 1806 nem tartalmazza. Hivatkozott mű: Johann Wolfgang von Goethe, *Venezianische Epigramme, Sprache. (Velencei epigrammák, No. 77, 1796)*. Kálnoky László fordításában: „Vélem a sors mit akart? Kérdést fölteni merészség / volna; sokakkal mert ő sokat úgysem akar. / Hogyha poétának szánt, célt ért volna, csupán egy / sziklaszilárd gát állt terve elébe, a nyelv.”

L. 19. Azt mondja, hogy a' Német nyelv dicsekedhetik sok öszvetett szókkal – Vö. KIS 1806, 19.: „Végre nem megvetendő neme a' nyelv gazdagságának az is, ha benne könnyen és sok féleképpen lehet a' szókat alágoztatni és öszve forrasztani, vagy is származtatni és öszvetenni. [...] Így dicsekedhetik a' német nyelv sok öszvetett szókkal azért, hogy sok rövid szavai vagynak és a' mással hangzók öszvetsoportozásától természete szerint semmit sem irtózik. A' Magyar nyelv pedig, a' mint utóbb megfogjuk látni, különösen alkalmas az új szók származtatására; Jól lehet azoknak öszvetetésére sem éppen alkalmatlan.”

Zusammensetzung – [ném.] összetétel. Kölcsey megjegyzései, a KIS 1806 nem tartalmazza. Az itt említett *estpirúlat* szót Kölcsey egyedül a [*Szerelem*] című versében használja. Eme vers keletzése alapján (Péczel. August. 1814.) a *Jegyzések* Kís készítése előtt nem sokkal íródott. Vö. MM4 *Verse* és *versfordítások*, 70–72. Jegyzet: 607–612. Kölcsey ezt a versét nem jelenteti meg, sem valamely almanachban, sem 1832-es *Verse* című kötetében.

2

Vígan, mint Eósz, 's mint az Estpirúlat,
 Mosolygó csendben száll olykor dalom,
 Fellengve majd, miként Sas, égben múlat,
 Ismét borongva jó, mint sírhalom:
 De szép alakján sem vad láng nem gyúlad,
 Körítve tőled égi nyugalom,
 Sem csüggedésre nem dől, 's gyötrelmében
 Eped, mint égi Lyány, kegyel szemében.

a' Magyar az Ellipsiseket nem szenved – *Ellipsis*: szóelhagyás, kifejejtés. Kölcsey megjegyzései, a KIS 1806 nem tartalmazza.

L. 50. Helyesen jegyzi-meg – Vö. KIS 1806, 49–50.: „A' mi előszer is az öszvetett szókat illeti, vagynak ugyan olyanok már eddig is nyelvünkben nem kevés számmal. Illyenek p. o. esze veszett, ize veszett, útja veszett, szívreható, szemlegeltető, kedve telt 's a' t. Az is igaz, hogy sok rövid adjectivumokkal, a' millyenek p. o. szép, nagy, sok, 's a' t. számtalan öszvetett szókat formálhatunk, ha ezeket substantivumaikkal egyűvé forrasztjuk, így p. o. sok tornyú, nagy evő, gyors futó, kék szemű 's a' t. Továbbá az sem kevés öszvetett szokra ad a' magyar nyelvben alkalmatosságot, hogy az Activumok eleibe sokszor a' Nominativusban tétetik a' Substantivum, p. o. szív hasogató, kedv adó, víz merítő, 's a' t. De mindazáltal egy felől az efféle az öszvetett szók nem látszanak olyan hathatósoknak lenni, mint a' Német vagy Görög nyelv compositumai, (talám azért, hogy a' szók, mellyekből öszvetétnak, tsak nem semmit sem változnak); Más felől pedig, ha a' Magyarban való öszvetételnek ezen, és minden egyéb módjait számba vesszük is, még sem érhet nyelvünk e' részben sem a' Német, sem annyival inkább a' Görög nyelvnek nyomába; ha szintén a' deákat, és annak leányait fellyül haladja is.” *Compositumai*: lásd *Terminológiai szótár*.

L. 79. Nem is fordított egy nemzet is – Vö. KIS 1806, 79.: „Nem is fordított egy nemzet is a' görögön kívül annyi szorgalmatosságot a' nyelv' hangjának tsinosítására és simítására, mint a' magyar, a' mint ezt kiki tudhatja, a' ki tudósabb Grammatikusaink' munkáit olvasta.” (Csillag alatt lábjegyzet) L. Révai [Miklós] *Elaborator Hungarica*. Vol. I. Sect. III. De mutationibus litterarum potissimum ab euphonia petitis, pag. 95. et ss.

L. 79. A' Magyar nyelv' energiájáról beszélvén – Vö. KIS 1806, 79.: „A' magyar nyelv' grammatikai alkotványa, 's egész természete is nagy részént előmozdítja a' hathatosságot. Nitsenek benne olly sok aprólékos particulák és segítő verbumok, mint egyéb új nyelvekben, más felől pedig mind szavait szabadabban és jobban tetszése szerént rakhatja, 's az által a' beszédnek nagyobb erőt és fontosságot adhat. Mind ezekhez járul még az is, hogy sokkal több hosszú, mint rövid szavai vagynak; A' mi a' beszédnek természet szerént méltóságot és majestást ad.” A nyelv energiájáról lásd még: *Jenisch' pályairata*.

L. 82. A' Magyar Inversiorol beszél – Vö. KIS 1806, 81–82.: „Leginkább a' szók szabadon való helyheztetése az, a' mi a' német nyelvben a' hathatóságnak kedvez; de ellehet mondani: hogy a' magyar még nagyobb szabadsággal bír. Mellyik új nyelv tudná p. o. a' következő mondást olly sok féle képpen kitenni?

Minden magyarnak kötelessége a' magyar nyelvet szeretni.

Kötelessége minden magyarnak a' magyar nyelvet szeretni.

A' magyar nyelvet minden magyarnak kötelessége szeretni.

A' magyar nyelvet szeretni minden magyarnak kötelessége.

Szeretni a' magyar nyelvet, minden magyarnak kötelessége.

Szeretni a' magyar nyelvet, kötelessége minden magyarnak.”

L. 95. s. Javasolja az Új szollások felvételét – Vö. KIS 1806, 95.: „Mivel szűzebb a' Magyar nyelv a' Német, Tót és Deák nyelveknél? Ha ezek a' nyelvek az idegen szók felvétele által meg nem betstelenedtek, melly gyarlóság vólna a' magyarra nézve ollyasmit szentségtörésnek tartani, a' mi minden nyelvnek nagyobb virágzására szolgál? [...] Ha ki azt gondolná, hogy minden esetre jobb vólna új szókat tsinálni az új esméretek kifejezésére 's megnevezésére, mintsem a' nyelvet idegen szókkal tarkázni: azt lehetne tőle kérdezni, mellyik egyez meg jobban a' természet rendjével a' könnyebbről a' nehezebbre menni é, vagy visszaról, a' nehezebbbről a' könnyebbre; 's mellyik könnyebb, a' szükség idején magunkon idegen szókkal segíteni-é, vagy egészen új szókat szerentsésen formálni? [96.] Azomban ezzel épen nem akarom az újdon új szók' formálását, vagy származtatását egészen ellenezni. Számtalan esetekben szükségünk van az illyenekre is, sőt az én ítéletem az, hogy mind a' kétrendbeli szóknak barátságosan meg kell egyezniük magok között az ő jussaik eránt, vagy inkább egészen közösöknek kell lenni egymással az ő jussaiknak.”

L. 105. Az elisorol beszél – Vö. KIS 1806, 105.: „A' magyar tudósoknak még méltóbb panaszszok lehet, mert a' vocalisok még többszer ütköznek öszve nyelvekben, 's egyet sem szokás azok közül elidálni. A' Rómaiak, melly nagy hibának tartották, 's mint kerülték légyen a' hiatust, minden előtt esméretes [...] Nékünk Magyaroknak, a' kiknek kényesebb füleink a' kellemetes hangot még jobban megkívánják, hasonlót kellene tselekednünk. Jóllehet a' vocalisok elharapása, vagy elidálása nyelvünk természetével ellenkezni láttatik: mindazáltal van egy mód, mellyel a' hiatust nyelvünkéből kizárhatjuk, úgy kell tudniillik a' szókat, hogy a' vocalisok mennél ritkában kerüljenek öszve. Szerentsénkre nyelvünkben a' szók elrendelésében való szabadsága, ha vigyázni tudunk, tsak nem mindenütt eltávoztathatja velünk a' hiatust.” *Elisio*: lásd *Terminológiai szótár*.

L. 106. Mire nézve önként világos – Vö. KIS 1806, 106.: „Könnyű is által látni, hogy a' képtelen hosszú szók, kivált ha igen öszve gyűlnek 's egymást érik, egy felől a' fülnek fáradtságot, más felől a' léleknek egy olyan forma kedvetlenséget és unalmat okoznak, a' millyen az szokott lenni, midőn soká kell valamire várakozni. Mire nézve önként világos, hogy a' magyar Iróknak kötelességek a' régi igaz magyar, de a' közép idő hibás izlése, vagy akármí gondatlanság miatt elveszett rövid gyökér szókat is, a' mennyire lehet és illik, felkeresni.” A gyökérszavakról lásd [...] **a' közép idő** – a középkor

L. 107. Javallja a' hosszú vocalok' kevesítését – Vö. KIS 1806, 107.: „Azt mint minden józan Kritikusok által megesmért igazságot feltehetjük, hogy a' kellemetes hangzású nyelvben a'

hosszú, és a rövid vocalisoknak és syllabáknak illendő proportziót kell egymás között tartaniok. Tsak az hát a kérdés, ha vallyon nyelvünkben a' Tiszamellyéki kimondás szerént a' hosszú vocalisok száma nem haladja é jóval is fellyül a' rövid vocalisok számát? Ha igaz, hogy fellyül haladja: nem kell akkor kérdezni, a' Hazának mellyik részében mondják gyakrabban vagy ritkábban hosszsan és megnyújtással az *i*, *u* és *ü* betűket, hanem, hanem a' mellyik részre az igazság hajlik, annak kell a' győzödelmet tulajdonítani. Hogy régi Eleink s hosszsan mondtak ki egyik vagy másik szót, az semmire nem kötelez. Számtalan esetekben másképp mondjuk ki a' szókat, mint azok mondták: miért kellene épen az olyanban a' régi szokás mellett megmaradni, a' mi a' jó izléssel ellenkezik.?"

L. 108. Javallja a' való és hogy elhagyását – Vö. Kis 1806, 108.: „De más felől nyelvünknek a' hathatóságát ellenkező hibának eltávoztatását is kötelességének kell tartani. A' való és hogy szóknak felettébb sokszori előfordulását, melly a' beszédet részszerént késedelmessé, részszerént erőtlenné, és minteg ylankadtá teszi, méltán igyekeznek hát íróink elkerülni, 's az elsőt gyakorta kihagyni, a' másik helyett pedig sok esetekben infinitivust tenni [...]”. Vö. még: *IdegenPhrasések*.

L. 140. Ezen lapon kezdődik a' Tudós társaságokról való Czikkely – Vö. Kis 1806, 140–147.: [Harmadik szakasz.] „Második Tzikkely. Tudós Társaságok.” Kis a 144–147. lapokon ír a német társaságokról: „A' Német Literatura egy igen szembeűnő bizonyosságát adta... Ezeknek példáját könnyen követhetnék Hazánkban is azok, a' kiknek azon egy városban, vagy egymáshoz közel lakni szerencsájök van.” Kölcsey következetesen, többször is elítélően nyilatkozik a francia típusú akadémiai rendszerről. Álláspontját leginkább az *Új szók* című írásában fejt ki, lásd ott. Kazinczy (fentebb már idézett levelében) írja Kis Jánosnak (egy-két nappal Kölcsey távozása után):

„Hogy Prof. Fejér, kit én nagyon becsülök és szeretek, 's az irtóztató édes és duplex ülyssesz, kit én is becsülök és szeretek, de nagyon sem nem becsülhetek sem nem szerethetek, kiköltek ellenem, már talán szóról szóra tudom. Fejér is csiklandós kevélységü ember tehát, ha a' Magy. Tudós Társaság eránt írt munkájának¹ Recenzióját nem feledheti. Arról nem tehetek. Nekem Tudós Társaság nem kell, mert nem látok hozzá embert, 's inkább kívánom Nyelvünknek 's Literaturánknak a' német nyelv' sorsát, mint a' *koldusi szegénységü* francziáét. Nálunk a' Klopstockok, Lessingek, Wielandok, Schillerek, Góthék és Vossok a' Tudós Társaság által elnyomattatnának, 's mi volna az olly Tudós Társaságból, a' mellynek B. Prónay Sándor, 's az esdeklő Méltóság 's eddig talán Superint. Báthory Gábor Urak volnának

¹ Az utalás Fejér György: *Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós társaság legkönnyebb s leghelyesebb felállításáról*. Pest, 1809. című munkájára és az erről szóló recenzióra [...] vonatkozik.

tagjai?” (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október. 23.Vö. KazLev
XII. 139.)

das geht eher an! – [ném.]

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályáírásából

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Knak. Tübingi pályáírásából. Széphalom. Octob. 16d. 1814.

Az autográf német nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). Az öt 265 * 210 mm méretű borázott fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (22–24-ig) és be nem karikázott (16–18-ig) ceruzás lapszámok találhatók.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratok jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv pontos könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A szöveg címadásában Kölcseynek erre utaló gyakorlatát érvényesítjük, feloldva a rövidítéseket.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 16.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli.

1814 szeptemberének végén, október legelején Kölcsey a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, ahonnét néhány napra átlátogattak Széphalomba Kazinczy Ferenchez. Kölcsey októberben mintegy három hetet is eltöltött Széphalmon. November 8-án a házaspárral Lasztócról [Bereg]Surányba indultak, ahonnét Kölcsey hazatért Csekére. (MM4 *Levelezés I.* 876. Összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Kölcsey – Kolbe könyveinek, illetve Kis János pályamunkájának kivonatolása után – Kazinczy kézírataiból jegyzetelt. Sorrendben elsőként a *Tübingi pályáírásból*, majd a *Pandektákból*. (Ezt lásd még: *Jegyzések Pandekták*, KELETKEZÉS.)

A Kölcsey-jegyzések alapjául vett szöveg kézírata azonos a ma az MTA Kt.-ban található kétnyelvű kézirattal (M. Nyelvt. 4r. 42. I. Lásd még: MAGYARÁZATOK). Kölcsey a *Tübingi pályáirat*ból csak a Bildsamkeitra, azaz bizonyos magyar szavak képzésére vonatkozó oldalakat jegyzeteli ki (Kazinczy kéziratának 3. része foglalkozik a magyar nyelv képezhetőségével). A Bildsamkeitről Kölcsey érdeklődése kapcsán lásd még a *Jegyzések* *Jenisch* szövegét.

Kazinczy előbb magyarul írta meg *Tübingai pályaművét* (1808), s azután fordította le németre, majd a német verziót Rummy Károly Györggyel nézette át. A fordításra azért volt szükség, mert a pályázati kiírás szerint az elkészült munkákat németül, illetve latin nyelven lehetett benyújtani. (Erről lásd: HEINRICH 1916; AJKAY 2007, AJKAY 2018.)

Heinrich a pályamű két kéziratát ismerte. Az egyik, amelyet a bécsi belügyminisztériumi levéltárban talált meg, feltehetően az eredetileg beküldött német szöveggel lehetett azonos – ez a kézirat mára megsemmisült. A *Tübingai pályáirat* másik, bilingvis kézírata jelenleg az Akadémián őrzött kézirat (MTA Kt. [M. Nyelvt. 4r. 42. I.]), amelynek rektóin olvasható a magyar szöveg, a verzókon a német. Az akadémiai kézirat nagy része Kazinczy kézírása ugyan, de a magyar nyelvű szöveg eléggé hiányos, nyilvánvalóan később született változat, mint erre tanulmányában Pósa Ágnes is utalt. (Lásd: PÓSA 1978. Heinrich Gusztáv 1916-os kiadásában ugyanis több jegyzetben is találhatunk későbbi: 1808 októberére, 1809 májusára, sőt 1810 novemberére vonatkozó utalást. [32.] E későbbi utalások, úgy tűnik, elkerülték Heinrich figyelmét, hiszen ezekről egyáltalán nem tett említést, és mint 1808-as szöveget közölte a teljes korpuszt.) Ezt a kéziratot Heinrich is így, töredékesen jelentette meg: a magyar nyelvű részek helye, mintegy harminc lapnyi, üresen van hagyva a kéziratban, s csak a német szöveg olvasható a bal oldalon.

Kazinczy pályaművének teljes szövege csak német nyelven maradt fenn, a Heinrich által közölt magyar szövegből mintegy harminc lapnyi hiányzik (Heinrich kiadásának lapszámozása alapján). Debrecenben előkerült a pályamunka egy újabb kézírata, amely a Heinrich Gusztáv által töredékesen kiadott magyar szövegnek eddig nem ismert részleteit is tartalmazta (vö. PÓSA 1978, 501–507.). Mindez megnöveli a napvilágra került debreceni kézirat jelentőségét, hiszen a szintén autográf variáns az eredeti, 1808-as változata a műnek, s noha ez is töredékes, a hiányzó magyar résznek hozzávetőlegesen a fele pótolható ebből a változathból. A debreceni kéziratot nagyjából 1808 májusában vagy júniusának első napjaiban írhatta Kazinczy.

Fried István hívta fel a figyelmet arra, hogy elkészülte után a korabeli irodalmi közélet jelentős része ismerte a *Tübingi pályáirat* tartalmát: Rumyn kívül tudott róla Dessewffy József és Kis János is¹. Kazinczy 1808 szeptemberében fölolvasta a munkát a „pestiek” előtt (jelen volt Schwartner professzor), Kazinczy szerint mind a hármójuknak igen tetszett. Írását ismerte Virág Benedek és Kultsár István is, Cserey Farkasnak és Prónay Lászlónak pedig részeket küldött belőle (vö. FRIED 1991, 597–605.). Kölcsey másolata a ma ismert egyedüli egykorú másolata Kazinczy pályaművének.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre, egyedül az ú, ű, ő hosszú magánhangzókat rövidítve: ezeket Kölcsey (az írott gót szabályainak megfelelően) hosszú ékezzettel írta. Az aláhúzásokat aláhúzással jelöltük. Kölcsey másolata (*Kézirat*) Kazinczy saját kéziratából (TübingaiKazinczy) készült. A bécsi kézirat Heinrich-féle átírata (TübingaiHeinrich) ezektől több helyen eltér. A helyesírás különbségét külön nem jelöltük (mivel megállapíthatatlan – Heinrich stilizálása miatt). A bécsi kézirat csak Heinrich átíratában, az ő „nyelvhelyességi javításaival” ismert; a szövegkritika így csak az eltérések megállapítását teheti meg. Csak a Kölcsey által másolt szöveghez kapcsolódó eltéréseket hozzuk.

K = Kölcsey német nyelvű másolata

TübingaiKazinczy = MTA Kt.: Kazinczy bilingvis autográf szövege

TübingaiHeinrich = a bécsi kézirat Heinrich-féle átírata, 1916.

TübingaiDebrecen = Déri Múzeum: Kazinczy magyar nyelvű autográf szövege

MAGYARÁZATOK

K[azinczy]nak. Tübingi pályáírásából – A *Tübingai pályaművet* Heinrich Gusztáv adta ki és látta el gazdag, az egész pályázat háttérét és a pályamű megírásának körülményeit részletesen bemutató bevezető tanulmánnyal, vö. HEINRICH 1916, 8–20. Z. SZABÓ László kiadása gyakorlatilag változatlanul közli a Heinrich-féle szöveget, vö. Z. SZABÓ 1980. (Újabbán lásd még: AJKAY 2018.) A Kölcsey által jegyzetelt szakaszról írja Ajkay Alinka:

„A harmadik, utolsó rész a leghosszabb. Hosszabb, mint a két előző együttvéve: negyvenkét és fél lapot tesz ki. Ezt a részt szenteli a magyar nyelvi műveltség jelenlegi állapotának, vagyis ebben vizsgálja meg, van-e már olyan fejlett a magyar nyelv, hogy államnyelv lehessen belőle. A szakasz elemző, értekező része pontosan a felét teszi ki

¹ Fried István szerint Heinrich téved (Heinrich 1916, 17.): nem az V. hanem a VI. kötetben., V. 1808. május 8-án küldi el Kazinczy Kis Jánosnak a pályáírás előszavát. 1808. augusztus 19-én a pedig kivonatot, az előszót elhagyva. (39–53., a III. rész: 45–46.)

a szakasz összterjedelmének, míg a másik fele a híressé vált irodalomtörténeti áttekintés. Már ennyiből is látható, hogy Kazinczy minden másnál lényegesen fontosabbnak tartja az irodalom szerepét, hiszen a nyelv fejlettségét, kiműveltségét a nemzeti irodalom fejlettségi állapotával igazolja. [...] Itt tárgyalja a magyar nyelv jelenlegi állapotát: azaz hogy rendelkezik-e már a magyar nyelv a szükséges kiműveltséggel. Az irodalomtörténeti értekezés előtt nyelvészeti szempontból vizsgálja nyelvünket, s összehasonlítja a nagy nyugati nyelvekkel. Már ebben a részben – bár itt főként szómagyarázatok állnak – számos irodalmi példát sorol föl külföldi és magyar szerzőktől. Nyilvánvaló, hogy Kazinczy számára az irodalom ügye a legfontosabb, s egyértelműen kirajzolódik az a vélekedése is, mely szerint bármely nyelv állapotát a saját nemzeti irodalmán keresztül lehet ábrázolni a legjobban. Az irodalomtörténeti rész megírásában Pápay Sámuel *A magyar literatúra' esmérte* című munkája volt segítségére.” (AJKAY 2007, 529–530.)

Az alább közölt szöveg a debreceni Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteményében található, 1808-ból származó magyar nyelvű autográfának a Kölcsey által jegyzetelt szakasszal megegyező részlete (X. 75. 136. 1. Kiad: PÓSA 1978.)². A magyar nyelvű változatot nem tekinthetjük a német nyelvű szoros, szó szerinti fordításának, így a Kölcsey-másolat fordításának sem:

„Igen is, nálunk lélek mind az anima mind a' spiritus. De a' XVdik század' Irójinak munkájiban felleljük a' spiritus' ideájára a' szelletet, 's Philosophusaink élni fognak az igen jó szóval, mihelytt reája szükségek lészen, (még pedig, hogy a' szó ens per se subsistens-t és ne productum-ot fessen), azt, a' kellek-ből eredő kellem' (Anmuth) hasonlatossága szerént, szellem-mé változtatván, mert a' szellet annyi mint a' szellés; – noha ilyen verbumból eredő substantívum a' spiritus és πνευμα is. 'S ekkor osztán a' Chemicus borszellemnek fogja nevezhetni az égett-bort, 's a' Montesquieu' fordítója Törvények' szellemének az ő halhatatlan munkája' címjét. – Gondatalan Iróinknak 's tudatlan tudósainknak köszönhetjük azt is, hogy most igaz mind a' verum mind a' justum. (Illy megtévedést látunk a' görögök után a' deákban is; 's már Horátz ezen versében: Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est, a' justum helyett verum-mal élt.) De hány szó van mind a' <görög, mind a' deák, mind kivált a' francia 's német nyelvben> régi mind az újabb nyelvekben, mellynek értelme különböző, és a' Metaphysicus' szoros törvényeivel meg nem fér? Nálunk a' verum' ideájának kinyomására készen van a' való szó: wahres Gerücht, való hír, histoire

² <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3206059> A debreceni kézirat is töredékes, nincs meg a teljes hiányzó szakasz, hanem annak csak mintegy a fele: a német fordításban, Heinrich kiadása szerint, a 63–66. lapig, amely az első rész vége, és a 84–91. lap közötti szöveg, amely ugyan egy korai változat, a beadott német fordítás bőségesebb, ez a pályamű harmadik részének eleje.

véritable, való történet. De nagy baj, hogy régi<bb> Vallástanítóink a' szót, -ság terminatiót ragasztván melléje megbocsáthatatlan botlással az ens' ideájára ruházták. Ha ez a' veritás' ideájának kifejezésére fordítatik, úgy az ensnek kell a' vagyokból új szót csinálnunk. <Ezt helyre hozni Philosophusaink' dolga lészen.> – A' Sinn nálunk is majd értelem, majd érzékenység, mint a' görögnél, deáknál, németnél. De az a' vád, hogy a' testnek öt érző organumit különös szóval kijegyezni nem tudjuk, igazságtalan vád; az nálunk érzék (sing.), érzékek (plur.); az Empfindung és Gefühl majd érzés, majd érzékenység, változva, mint a' németnél, Poetáinknál pedig érzemény; az Empfindlichkeit érzékeny voltom, voltod, volta; sőt vagyon szavunk még arra is, a' mit a' francia és angol sentimental-nak 's a' német Empfindlich-nak mond: érzelékeny; úgy hogy a' Yorick' fordítója ennek Sentimental journeyit érzelékeny utazásoknak nevezheti. – A' Négy-palaczk' fordítója az Eifersüchtot 's eifersüchtig<keit>-ot féltékeny-nek 's féltékenységnak mondotta. Az íge: féltetni, meg volt mindég, de elválaszthatatlanul a' maga substantívumától, mely miatt sok esetekben vele élni nem lehetett; mert <mint fordította> fordíthatta volna e p. o. a' Rochefoucauld' fordítója a' 32.d. gnómát: La jalousie se nourtit dans les dontes, <azt> így: a' feleség, férj, vagy szerető-féltés kétségből él 'stbb. vagy én féltő vagyok je suis jaloux? Az új szó formatiójára elég példánk vagyon: A' hajlok, török, fázom, alszom, érzek, kár szókból lettek: hajlékony, töredékeny, fázékony, aluszékony, érzékeny, kártékony. 'S a' féltékeny annál elfogadhatóbbnak látszik, mivel az ékeny végezet (mint pronus a' deákban) inkábbára vétkes vagy hibás jelentésű. – Így szaporodott-meg kevés esztendőök olta Lexiconunk sok igen jó és igen szükséges szavainkkal. Az ernst ideájára nem volt jó szavunk, 's az illy tekintet a' Telemach' fordítója elakadva merő tekintetnek mondotta. Most az komoly tekintet, az ernster Ton komoly hang. – A' monumentum, cippus, emlék; Reitz, charme, kecs; az irritation értelemben pedig inger; – Rival, vágytárs. – Erhat Recht, igaza van. – Títel, cím; – Mind a' fabul, mind az Erzählung, mind a' Räthsel mese volt: most a' mese csak az első jelentí; a' második: rege; a' harmadik még név nélkül van. Ellenben a' Saga monda; 's nem rosszúl. – A' monstrum csuda vala; 's így egy neve volt a' monstrumnak és miraculumnak. Szabó Dávid, a' Poéta, azt igen elmésen szörnyetegnek nevezte-el, 's Iróink, kik a' szükséges <hasznos> és jó hangzású új szót nem nézik szörnyetegnek, örömmel fogadták-el azt. (Szörny vagy szint olly jó, vagy, rövid volta miatt, talán még jobb volt volna.) – <Minden állat' szarvát szarvnak mondottuk; annak még a' csigáját is. A' Bertuch' fordítója érzette, hogy a' szarv,

szaru, csak a' materiája annak, a' minek jegyzésére gondatlanul ezzel éltünk, az az csak annyiban szarv, szaru, a' mennyiben nem hús, 'stbb, 's tőröknek nevezte azt, minthogy azon tetemről volt szó, a' mivel az állat türköl.> – A' könyvek' paginájit levélnek mondogattuk. Úgy de a' levél kérdésen kívül folium; az pedig annyira nem levél, hogy egy levelet két pagina téssen. 'S miként mondhatánk vala ki, a' XVd. századbeli kiadású könyvekről szólván, hogy a' Nyomtató a' könyvnek csak foliumjait, nem paginájit is, signálta? A' Debreczeni Grammatika' Íróji protestáltak a' nékiek németesnek-tetsző oldal ellen is. Most a' paginákat lap-oknak mondjuk, 's azt nyerénk az új nevezettel, hogy a' mit eddig csak deákul mondhatánk-ki, és azt is két szóval és hét syllabával <paginával>: titularis pagina – most egy szóval, egy kétsyllabájú szócskával: címlapnak nevezhetjük. – Leichtsinnig nincsen meg nyelvünkben: de gravis sincs a' németben. Az könnyelmű lehetne – (nem nagyobb erőszakkal, mint a' hogy a' lelki ösméret forradt lelkisméretté 's a' tudni illik forradt tudnillikká). – A' billig sincs meg: de az a' francziában sincs – azt méltánynak mondhatnánk <lehetne>; valamint az adverbium nyilvánból lehetne adjektívum nyilván, ellökvén mellőle alkalmatlan 's haszontalan társát, a valót, mellyel sok helytt, p. o. poezisi munkákban, élnünk nem lehet. E' szerént az öffentlich bekannte sache nyilván dolog volna, nem nyilván-való; mint a' hogy' Csokonai csinált a' hamar-ból egy igen szép ódája' első sorában adjectívumot: Hamar követje a' tavasznak, az az hamar megjelent követje. – Eleink, 's még mi is az ő példájok után, az Auratus Equeseket Arany sarkantyús Vitézeknek mondták. A' Ritter tehát Vitéz volt. Már hogy <szóllítassék mondjuk a'> fordítanánk ezt románokban 's játékszíni darab<jainkban>okban: tapferer Ritter! úgy e: vitéz vitéz! Pedig a' Biblia' fordítóji a' mennybe-ragadt Proféta' kesergő tanítványával így kiáltatnak-fel: Izraelnek mind szekerei mind lovagjai! Most elővevénk az avólni kezdő szót, 's a' Szent István,' Therezia,' Malta' Rendeinek Keresztesei Lovagok. – Dugonics érzette, hogy a' közép századok' Paladínjaikat ezektől illő megkülömböztetni, 's a' Lovagból Lovancz<okat>ot csinált; 's íme a' ki a' Cervantes' geniális románját magyarra fogja fordítani, a' Ritter von der traurigen Gestalt-ot bús alakú, az irrender-t bódorgó lovancznak fogja nevezhetni. – Egy más Irónk, hogy a' gyanús dolognak gyanús nevet adjon, a' Liebling-et Kedvencznek mondá Dugonicsnak példája után. –”

Bildsamkeitjáról – Lásd még: *Jegyzések Jenisch, Philologia Töredékek.*

A' Verum es Justum – Vö. *Szemere Pál jegyzetei*, Inversio kérdése. [lat.] *verum*: veritas: igazság, valóság; [lat.] *justum*: megfelelő, jogos, méltányos. Értsd: a görög és a latin szerzőknél is gyakran

felcserélődött eme két szó. *Horatznak*: Horatius, Ep. I. 7, 98. sor: Metiri se quemque suo modulo ad pede verum est. Urbán Eszter fordításában: „Mérje magát kiki meg, maga mértékével, ahogy kell.”

Izraelnek mind szekerei, mind lovagjai! – Vö. Biblia, A' Királyokról írt második könyv, 2, 12. Károli Gáspár fordítása.

komisch klingende Lovancz geschaffen – „A' Sereg előtt méne egy Lovancz, a' mint láttszatott útvezetőül, és alkalmasint azért-is, hogy az előlálló veszedelmeket hamar meg-jelentse.” Dugonics András: *A' gyapjas vitézek*. (Pozsony, Pest, 1794.) 1. köt, 47. oldal. Lásd még: FÜGGELÉK, *Mondolat*, lovanc. NyÚSz, 211: „Lovancz, Dugonics 1787 (*Etelka*, 63. l.): »A *Lovanczok* – mondja Dugonics – annyit tettek a' Régieknél', mint Lovas Katonák, nem különben a' Lábas Katonákat *Labanczok*nak mondták. Magyar Seregeink, Árpád idejében, csupa *Lovanczok*ból állottanak. Gyülölték a *Labanczokat*«. – Az így koholt *lovancz* szóval Kazinczy is élt (l. *bódor* alatt)».

kedvencz – Vö. NyÚSz.

szörnyeteg – Vö. TOLNAI 1929, 71. és NyÚSz.

monda – Vö. TOLNAI 1929, 74. és NyÚSz.

lélek – Vö. TOLNAI 1929, 94. és NyÚSz.

vágytárs – Vö. TOLNAI 1929, 98. és NyÚSz.

[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Széphalom, Octobr. 17d. 1814. Beiktatni, installare a' Pandectákbol. IV. K. 376–378.

Beiktatni, statuere, Beiktatás Statutis. Pandekt. IV. K. L. 437.

Solaecismusok Német Irókbol Pandekt. IIIId. Kötet I. 301–307.

Az Új Szókrol. Jenaische. Allgem. L. Z. 1804. Jún Nro 144. pag. 523.

Az autográf magyar, német és görög nyelvű kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található (erről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). A kézirat 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: a 11. fólió verzóján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A tizenegy 265 * 210 mm méretű, bordázott, vízszintesen vonalazott vízjelű fóliók jobb felső sarkában bekarikázott (25–29-ig) és be nem karikázott (19–23-ig) ceruzás lapszámok találhatók. (A lapok alján 15-19 ceruzás számozás található.)

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó kéziratot jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv vagy forrás könyvészeti leírásával, ez esetben Kazinczy Ferenc Pandektáira való hivatkozással, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek.

A kijegyzetelt három szöveget közös forrásuk okán egyben kezeljük, a címadás során Kölcsey gyakorlatát érvényesítettük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Széphalom, 1814. október 17.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli. Csak az első kéziratlapon találunk keltezést és dátumot („Széphalom, Octobr. 17d. 1814.”). Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben

hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. (Erről összefoglalóan lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.) Itt és ekkor készített kivonatainak sorában Kazinczy Pandektáiból való jegyzései az utolsók lehettek, amiről a munka megkezdését jelző dátumozás tanúskodik. (Az ezt megelőző jegyzeteiről lásd: *KivonatKolbe*, *JegyzésekKolbe*, *JegyzésekKis*, *JegyzésekTübingi*.)

Kölcsey három nagyobb, tematikusan összefüggő nyelvi problémára vonatkozó egységet másol a *Pandektákból*. Az első a „beiktatni, beiktatás”, a második német szerzők műveiben fellelhető szolecizmusokra, idegenségekre (graecizmusokat, gallicizmusokat) hoz példákat, a harmadik pedig a J. H. Campe művéről szóló kritika jegyzete. A „beiktatás” kapcsán a jegyzetelés motivációja egyrészt a *DebrGramm*-val és a *Mondolattal* való vitához kapcsolódó anyaggyűjtés lehetett (lásd: a *Mondolat* szövegében a „beiktatás” szóra vonatkozó elítélő passzusokat, FÜGGELÉK). A kurrens német írók (Voss, Goethe, Schiller) műveiben fellelt szolecizmuspéldák feltehetően érvanyagul kívántak szolgálni az írói neologizmus mellett. A Campe-kritika pedig a purizmus ellen szolgáltatott érveket. (Nem zárható ki teljességgel az sem, hogy a Voss Homérosz-fordításából készült jegyzetek talán már Kölcsey Ilias-fordításához is kapcsolhatóak, lásd: *GrammSzójegyzetek*, KELETKEZÉS.)

Kazinczy Kis Jánoshoz írott levelében kifejezetten a Kölcsey-jegyzetekkel összefüggő kérdésekre utal (Széphalom, 1814. október 23. Vö. KazLev XII. 139.):

„Most Szemere Pál, Kölcsey Ferenc és én a’ legjobb íróknak tartott Prozaistákat ‘s Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a’ ki ne neologizáljon. A’ most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, ‘s a’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szokat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a’ legszebb írók. Bár követőket letek volna. De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. — Ugyan nem szerencséje e a’ német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében, Homérjában, ‘s látni fogod, mit ér az a’ merészség, a’ mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szólok a’ Gessner Ábelében mint Ossziánban ‘s a’ Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsenyi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? ‘s mellyik ír jól?”

A Kölcsey által megadott jelzeten lévő szövegek (Pandecták IV. és III. kötetek) Kazinczy *Pandectáinak* mai hozzáféréseiben már nem lelhetőek fel. Ez, a Kazinczy Ferenc Pandektáit sajtó alá rendező Granasztói Olga szerint, a „*Pandecták* legjellemzőbb tulajdonsága miatt” nem túlzottan meglepő, hiszen azok: „felcserélhető, újrendezhető részekből állnak össze – már keletkezésük idején nyitott, és a lezáratlanság benyomását keltő kézirat-együttesnek számítottak. Ráadásul folyamatos és intenzív használatnak voltak kitéve”. Kazinczy Ferenc halálát követően a

kéziratállomány unokaöccséhez, Kazinczy Gáborhoz került, ezen iratokról Toldy Ferenc készített 1855-ben feljegyzést, de a „kivonatos jegyzetekben már akkor is csak hat Pandekta-kötet szerepel – írja Granasztói Olga –, de ezek mégsem teljesen azonosak a jelenlegiekkel. Vannak ugyan egyezések, de szinte alig tudunk kiigazodni azon, hogy amit Toldy használt, az hogyan vált azzá, amit ma kézbe vehetünk.” A Tudományos Akadémiára került iratanyag rendezésével megbízott Jakab Elek levéltáros 1880-ban tartott a *Pandekták* újrendezésének utolsó simításainál, de saját bevallása szerint kudarcot vallott velük. A VI. kötet borítóján ezt írja: „Ez egy teljesen összezavart gyűjtemény, megpróbáltam rendezni, napokig fáradtam vele, a fő szédüléséig, sehogy sem tudtam végre hajtani. Úgy látszik lelkiismeretlenség míve, elvittek belőle, össze háníták, megcsonkították, van emlékezet XI-XII-XIII számú Pandectáról is, a minek semmi nyoma nincs, már ma. Aki egybe tudja állítani szerencsésnek mondva. Én teljesen bele romlottam, azért egy folyó számot keresztül vittem rajta, hogy legalább ezen túl ne csonkíttassék tovább. Buda-Pest, dec. 3. 1880. Jakab Elek.” (MTA K 633/VI. 1a) (Vö. GRANASZTÓI; a Pandektákról lásd még: DEBRECZENI Attila, „Kazinczy, a dokumentátor”, in Széphalom: a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 22. (2012): 13–19.)

A Kölcsey által a *Pandekták* IV. kötetében jelzett „Beiktatni, installare” szövegnek nincs nyoma a Pandekták ma ismert gyűjteményében. Granasztói Olga azt írja a K 633/IV. kötetéről, hogy az „kilóg a *Pandekták* sorozatából, ezért nem képezi részét az olvasmánytárba integrálódott feldolgozásnak. Eredeti borítóján ez áll: »Az én Pandektám. IV. Kötet. ~~XIII. Kötet.~~ Újhely, az Archivumban, 1823. Martz. 5d.« Az átszámozás nem Kazinczytól származik. Toldy Ferenc erről a kötetéről nem tesz említést, holott 1855-ben sorrendben haladt a *Pandekták* kijegyzetelésével. Az egységes IV. kötet a sátorlajújhelyi levéltárban gyűjtött, a XVIII. század első felére, és Kazinczy korára vonatkozó jegyzetek gyűjteménye. A K 633/I.-VI. jelzetű, egységesen félbőrbe kötött, a gerincén, »Az én Pandektám« címet viselő anyag tehát lényegében Jakab Elek újraértelmezésében vált a *Pandekták* néven ismert gyűjteménnyé. Egyenlőre nem tisztázott, hogy milyen állapotú kéziratból állította össze a jelenlegi rendet. Feltételezésem szerint a legkisebb beavatkozást a II. III. és IV. kötet igényelte, ezeknek ugyanis megmaradt az eredeti címlapja, és sorszámozásukból arra következtethetünk, hogy többé-kevésbé tartalmilag is rekonstruálhatóak voltak.” (Vö. GRANASZTÓI)

A „Beiktatni, statuere” szövegnek ismert a lelőhelye (Granasztói Olga kutatása alapján): MTA KIK K 633/III. 198a. Az autográf kézirat – az MTA KIK Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötet 197b lapján szereplő dátum alapján – 1810. december 28. után keletkezett. Granasztói Olga szerint: a „kijegyzés címe alatti zárójeles utalás (Lásd itt lap 376–378) jelenleg az MTA KIK

Magyar Nyelvtud 4r41–1 kéziratkötetben található, a 197b lapon kezdődő szövegrész felel meg neki. A kéziratkötet vegyes, elsősorban nyelvészeti tárgyú nyomtatványokat és kijegyzéseket tartalmaz, de a benne található, Kazinczy eredeti oldalszámozása szerinti 376–380. oldalak semmilyen összefüggésben nincsenek sem a megelőző, sem az utánuk következő kéziratlapokkal. Ezek valószínűleg az akadémiai iratrendezéskor lettek a kötetbe beosztva. A Magyar Nyelvtud 4r41–1-ben a kapcsolódó kijegyzés címe »Béiktatni, installare«. A cím mellett utólagos rájegyzéssel pedig utalás történik a jelenlegi, *Pandekta III.* kötet **361.** kijegyzésére: »lásd alább lap 437.« A kereszthivatkozások elárulják, hogy ezek a lapok egykor ugyanannak a *Pandekta*-kötetnek voltak a lapjai, de hogy melyiknek, azt már nem lehet megállapítani. Ugyanazon a lapon az előző kijegyzéshez dátum is tartozik: »Az én sugallóm« című vers keletkezésnek körülményeit írja le, és megadja az 1810. dec. 28-i dátumot. A soron következő »Béiktatni, installare« című kijegyzés tehát ezt követően keletkezett.»

A Kölcsey által a *Pandekták III.* kötetében jelzett Graecismusok Voss' Homérjában („Pandekt. III. Kötet /l. 301–307.”) lelőhelye ma: K 641 166a – 167a (301-303), „Graecismusok a Voss Homérjában”. (Granasztói Olga szíves közlése.) A harmadik kötetéről (K 633/III.) mai ismereteink alapján megállapítható, hogy „címdala szintén fennmaradt: »Az én Pandektám. Harmadik Kötet. Széphalom 1810«. Ezt követi a Széphalmon 1810. Január 6-án keletkezett »előszó«. A kötet részben tematikus egységekre bomlik, így az első felében a művészeti vonatkozású jegyzetek gyűjteménye körvonalazódik, majd folyóirat-recenziók, és nyomtatvány-kivágatok következnek, de összességében mégsem következetes a rendje, egyes szövegek megszakadnak, majd több lappal később folytatódnak. A kötet lezárása szintén esetlegesnek tűnik.” (Vö. GRANASZTÓI)

A Voss-féle Iliász-fordításnak még egy nyoma található a Pandektákban: K 633/VI. 115b, Homérosz: *Iliász*, Kazinczy Ferenc magyarázata: „Kijegyzés a görög eredetiből és Johann Heinrich Voss német fordításából.” (Lásd még: TOLNAI 1929, 110., 111.)

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szövegeket betűhíven adjuk közre. Az í betűket s re írtuk át, a német szavakban a gót betűs kézírás *ü*, *ű* és *ö* betűit pedig *u*, *ü* és *o*-re. Az aláhúzásokat aláhúzással jelöltük.

MAGYARÁZATOK

[1.]

Beiktatni, installare

A Kölcsey által a Pandekták IV. kötetéből 1814-ben kijegyzeteltek szinte szó szerint megtalálhatóak Kazinczy levelezésében, lásd Nagy Gábor Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1804. március 2., vö. KazLev III. 181–184.:

„A’ *beiktatásra* Jegyzésim ezek:

Hibáznak a’ *Nagy Magyar Grammatika* írói, midőn ezt mondják: *Iktatni, vagy igtatni, azt teszi: a’ határon, az iffon túl vinni, mint ettől: al, altatni, és így ‘s á t.* Mert az addig igaz, hogy az: *ig* határt, vagy is terminum ad quem jelent, de ez ál határ lehet kifelé és tőlem befelé is; mert »valamint mondhatom azt: *az udvaron lévő kútig*, úgy jól mondom ezt is: *á házamba levő asztalig*; amott pedig kifelé való határt, itt pedig befelé való jelent. Iktatni tehát nem azt teszi, hogy: *az igon túl vinni*, hanem ezt: *az ig-igvinni.*» Hozzá tévén még ezekhez azt is, hogy honnan tudja a’ *Debretzeni Grammatika* azt, hogy *iktatni* ettől deriváltasson, hogy: *ig?*

Abból is roszszúl árgumentálódik a’ *Grammatika*, hogy ez a’ szó: *beiktatni*, valamint *eliktatni* is, és *kiiktatni* más szóllás módja.szerént gyakran roszsz értelembbe vétetődnek; mert ebből azt kihozni tellyességgel nem lehet, hogy ez a’ szó vagy titkolódó vagy valami erőszakos, másnak ellenére való, váratlan, és nem a’ szokott rend szerént való béhelyheztetést tenné. Mert *beiktatta* a’ lovakat, tsak ezt teszi, hogy az *igig*, az az az ő feltett’ céljáig elvitte, *eliktatta*: elvitte *addig*, a’ meddig szándéka volt; *kiiktatta*, ki vitte az *igon*, az az a’ határon kívül. Külömben is mikor ezen szóval élnek, nagyobb részént elibe szokták tenni ezt, ha roszsz értelembbe veszik: *alattomba, oroszva*, etc. De ha szinte nem teszik is, hány szavunk van olyan nekünk is, más Nemzeteknek is, melly sokféle és sokszor ellenkező értelembbe vétetik? azt magok tudhatják a’ *Grammatikusok*. Innen tehát ezzel a’ szóval való élést illetlennek a’ *Magyar Grammatika* az általa előhozott okokból még nem tarthatja; kivált ha meggondolja azt, hogy az a’ szó is, mellyet ennek helyyibe tesz: *Beállítani, Beállítás. Beállítatás*, sokszor igen roszsz és tsúfos értelembbe vétetődik. *Beállították á pelengérbe, á szégyenköre állították.*

Diplomatikum Dátumok pedig ezen szónak régiségire: a) A’ Ttes Kazinczy Família Arkhívumában egy *Missilis Levélben* 1642k esztendőben, van ez a’ szó ebben az

értelemben: a' mint ezt Jegyzésem mutatja; de a' Levelet nem írtam: hanemha Regmetzre mehetek, kikeresem.

b) Az itt párban ide zártt Régi Levél. Igen jól jött ki, hogy Papok írtak a' Grammatikában ez ellen a' szó ellen; azonban itt éppen Papokra applikáltatik. Erre ugyan azt felelhetnék, hogy azért hogy régi, lehet rosszsz. De én azzal tartom, hogy a' Grammatikus nem Nyelvtsináló; hanem tsak á már kész nyelvet analógiára húzza. Szégyen is volna egy Grammatikusnak azt nem tudni: Quae volet usus etc.

Másik szó, a' mibe még felakad a' Grammatika, ez: *Székeképítés*. Restauratio. Itt is igen erőltetettek a' Grammatika argumentumi. Először e' Deák szót: *restaurare* veszi argumentumul, nem emlékeztvén-meg arról, hogy feljebb megmutatta, hogy a: Magyar Nyelv az Napkeleti természetivel bír, 's nem lehet azt a' Napnyúgotiakhoz húzni. Hibás az is, hogy a' mi egy nap végbevitetik, arról nem mondhatni, hogy az építtetik; mert az az *it* végezet sok ideig való folytatást jelent. E' nem igaz; mert egy óra alatt is el lehet az embernek valamit magától *hárítani*; a' kötelet vagy lánczot egy két szempillantás alatt is meg lehet *tágítani*; az Oskolai tanítást (Praelectio) lehet egy fertállal hosszabbítani; más embert lehet egy két szóval jó helyre *utasítani*; a' kisebb írásbeli hibát egy minuta alatt meg lehet *igazítani*; a' Praedikátziót lehet *rövidíteni*. Azonba ha a' szó eredetire nézünk, *építés* éppen azt teszi: *restaurare*, nem pedig *aedificare*; mert innen jó: *ép*; tehát *épít* azt teszi: *éppé tesz*; mint ettől *tág*, *tágít*, az az tágga vagy tágabbá teszi, *rövid*, *rövidít*, rövidebbé vagy rövidebbé teszi; *igazít* igazzá teszi; *hosszúsít* hosszúvá teszi, 's a' t. Ha tehát az Analógiát vennénk-fel: hibásan mondja a' Grammatika, hogy a' mit építenek, nem volt; mert a' szó eredete szerént *építeni* annyit tesz — *restaurare*; hanem már a' szokás veszi a' helyett is, hogy tsinálni. Hogy pedig ez is régi szó, (ámbar a' Grammatika újnak mondja), megtetszik ugyan tsak a' T. Kazincy Famíliá Árkhívumába megtalálható, és 1704-ben az Ónodi Táborból Kazincy Andrásához Unghvár 663. Mártzius 2kán 1804. 183 Vármegye Vice Ispánjához írott Leveléből Bertsényi Miklós Generálisnak és Ungh Fő Ispánjának; mellyben azt írja, hogy ő az Ónodi Táborozás miatt nem mehetvén, rá bízza, hogy *széket építsen*, azaz restauráljon.

Adieu.

Copia Analecti Gabr. Nagy Msetorum. T. X. No 31.

Az Presby tereknek választásokról és tisztekről az Néphez, és viszont az Népéről az eő Presbyterekhez.

1. Az Presby tereknek az eő választatásoknak és *beállításoknak* módgyáru, most elsőben az gyengeséghez képpes: Nem mehetvén most mégh az nagy gyarlósággh miatt arra, hogy

az Presbytereknek választások és *be Iktatások* avagy állatások, mindenekben az töb Reformata Ecclesiáknak szép rendtartások szerént lehessen; a' mi Kegyelmes Aszszonyúnk Eő Nagysága beczületes fü ember szolgál és Prédikátori által ilyen modalitással etc. etc.

Jegyzésim ezen Documentumra.

1. A' mi ennek külső formáját illeti, a' papiross és az írás régi. Előljáró Beszéde tsak az, a' mit leírtam; az aláírás, petsét, Dátum hibáznak. Hanem

2. A' mint a' Stylus és az írásmódja (Orthographia) mutatja, 17k század elején, és nem igen meszsze a' Reformátziótól, kőit.

3. A' Presbytereken nem a' Papokat, hanem a' Nép Véneit érti, a' mint továbbat belőle megtetszik.

4. A' Fejedelem Aszszonynak, a' kit emleget, de sehol se nevez, Lórándfy Susánnának I. Rákócy Györgynének kell lenni. Mert egyedül ez volt az a' Rákócynek közzül, a' ki a' Reformata Vallásnak nagy Pátrónája volt. Bátori 'Sófia még inkább ellensége volt annak.

Következésképpen

5. íródni kellett ennek I. Rákócy György halála (a' melly 1647b. Okt. 24-kén történt) után; mert a' melly Levelek az ő életibe írattak, azokba a' Fejedelemtől van az emlékezet, nem pedig a' Fejedelemtől.

[*Kazinczy* későbbi jegyzése:]

Kazinczy Ferencz ezzel kedveskedik Tek. Horvát István Úrnak, tisztelt barátjának. – Irta a' levelet hozzám Nagy Gábor Úr, Prókátor a' Debreczeni Distr. Tábla mellett. Famíliám' leveleit ez az Úr registrálván. innen történt, hogy holmit az ott levő levelekből említ. Kazinczy Ferencz.

Széphalom, Apr. 30d. 1811.

Igen kedves barátomnak Tek. Horvát István Úrnak viszontkedveskedés gyanánt annyi és olly nagy kincsekért.”

Hibáznak a' Nagy Grammatika Íróji – azaz a Debreczeni Grammatika (vö. DebrGramm) szerzői. A „(Debrecz. Gramm. Bécs. 1795. I)” hivatkozás hiányzik az eredeti levélből. A DebrGramm-ban Új szók/beiktatni, installare

Szily Kálmán szerint a DebrGramm-ban és a bécsi Magyar Mercurius 1795. évf. Toldalékában lévő (szerinte Szaklányi Zsigmond vagy Hunyadi Ferenc által írt, Kazinczy Pandektáiban megőrződött) gúnyos levélben kifogásolt szavak közt szembeötlő az egyezés. Itt is szerepel beiktatni mint gúnyolt szó: „A' Magyar nyelv mivelő Társaságba is bé-iktattam már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat tökéletesíttsem a' Könyvek' magyarításában. Éppen akkor volt az ujj Praesesnek bé-iktattatása, kihez sok szerentséltető-Irások küldettettek. Az ujj Praeses egy igen szép Mondolattal köszöntött bé; a' ki-iktatott régi Praeses pedig hasonlóval bútszózott el.” (Vö. SZILY 1901, 184.) A levél Hunyadi Ferenc református püspök munkája, lásd: TÓTH 1812, 232–234

az iktatni az ig szótól deriváltatik? – A „beiktatni”, „eliktatni”, „kiiktatni” kapcsán lásd FÜGGELÉK, *Mondolat*, illetve MAGYARÁZATOK, *Ha én Nyelvmives leszek*.

„v) Méltán is: mert a' Könyvet jól magyarítani, nemesebb dologítás, mint a' madzagot sodorítani, a posztót nadrágítani, a' deszkát asztalítani, az árpát seríteni, a' szilvát pálinkítani.

Ha én Nyelvmives leszek, így hektikába sem esem, mind a' vén Kőmives, ki tsak a' sok köhögést miveli – sőt reményiem, hogy a' Nyelvmivelés engem meg Szolga Birósit, sőt meg is Viczé Ispányit – – Óh melly szép köszönetelő Mondolatot hallanak én tőlem az én beiktatásomkor a' Vármegye' Házában; hasonló Butszózatot fognak hallani tőlem az én eliktatásomkor; – a' millyen örömmel iktatnak be, olly örömmel iktatnak ki.” – A' mint szól a' fenterentett Magyarítván Hazafi Hunyadi, Kedves Barátjához irt Levele' utolján. Lásd Püsp. Él. 234. 1.”

a' Grammaticus nem nyelvcsináló – a grammatikusok szerepéről a nyelv megújításában lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

quae volet usus-t. – [lat.] 'nyelvszokást'. Vö. HORATIUS 1961, Ep. II. 3. (De Arte poetica) 70–72. „Multa renascentur, quae cedere, cadentque, / quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, / quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi” („Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat [usus], / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” – Muraközi Gyula fordítása).

széképítés (Restauratio) – Lásd még: *Felelet 1815*, *Zafyr Czenczji A' Mondolatoshoz*, MAGYARÁZATOK, *van e széke?*; Vö. még: *Műszavak*, Restauratio műszó.

[2.]

Beiktatni, statuere,

A Kölcsey által a Pandekták IV. kötetéből 1814-ben kijegyzeteltek szinte szó szerint megtalálhatóak Kazinczy levelezésében, lásd Kazinczy Ferenc Nagy Gábornak, Regmec, 1805. január 12. , vö. KazLev III. 249–250: 250.):

„IKTATNI.

Statuere, illocare, installare.

Ezen szónak ezt az értelmét tagadja a' Debreczeni híres Grammatica. – Hogy nincs igazsága, mutatja a' mi itt következik:

Szendrei Török Bálintnak tulajdon kezével írt, és most az Ipamnak, Gróf Török Lajosnak, birtokában lévő Manualisában ezek a' sorok állanak:

pag. 44. – »1647. die 30-a. Novembr. érkezett Szendrőbe Lehoczki Albert Pap Káptalon-emberünknek. – 2-a xbr. iktattuk-be magunkat a' mi kegyelmes Urunk Ő Felséghe adta Donationkkal az Alföldi jószágunkba. Szendrőben Király-embere volt Török András Uram.«

pag. 45. – »1648. 23. Mart. voltam Király-embere Barna György Uramnak az Szent Erzsébethi Jóságghnak béiktatásában.«

pag. 47. – »1649. 30. 7br. Fekete László Uram, Wécsey Sándor Uram az Ő Felséghe Nova Donatiója mellett iktatták magokat Hajnácskő várában.«

tőle elválásán Anchices fiának – lásd: Gyöngyösi István, *Palinódia (Kesergő Nympha)*: Amint szőke vize lefoly a Dunának, / Nagy jaja hallatik egy árva Nimfának, / Vélem én azt lenni Dido siralmának, / Tőle elválásán Anchises fiának”.

Hittül szakadásnak tellyes megorvoslása – Lásd: Hittül-szakadásnak tellyes meg-orvoslása, melyet az alhatatosoknak és el-esteknek javokra három könyvekben le-irt Vedelivs Miklos genevai prédikátor és professor, es újonnan azonoknak hasznokra deákból magyarra fordított Laskai Janos (Várad: Szenczi Ábrahám, 1644.)

való – a „való” és a „hogy” elhagyásáról lásd: *Jegyzések Kis*.

L. többet a' Critic[ai]. Jegyz[etek].b[en]. – Kölcsey Ferenc disszertációjáról, a *Criticai jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.

[3.]

Solaecismusok Német Írókból

A német íróknak a legfontosabb antigrammatikus vitagócai az írók szabad nyelvalkító joga és a szépirodalom nyelvének jellege körül alakultak ki. A nyelvi anyag kezelésében Friedrich Gottlieb Klopstock a zseni, Christoph Martin Wieland az ízlés nevében követelt a nagy íróknak több szabadságot, ugyanakkor mindketten úgy gondolták, hogy a szépirodalom nyelvét a művelt nyelvszokás fölé kell emelni, a köznyelvet utólag ehhez igazítva modernizálni. (CSETRI 1990b, 18.) Klopstock maga is nagy nyomatékkal lépett fel mindazért, „amit Gottsched kitiltott a német irodalmi nyelv fejlődéséből, az anarchizmusokért, a dialektusok nyelvéért és az idegenességekért”. Később Klopstock szembefordult az idegenességek (xenologizmusok) divatjával, elítélve azokat, Kazinczy megrökönyödésére. Más írók, így a Kölcsey-kijegyzésben is szereplő Wieland és Voss, kitartottak az idegenességek mellett, és Kazinczy követendő példái voltak (CSETRI 1990b, 17–18.). Dayka életrajzában Kazinczy több konkrét példát is hoz az általa nagyra tartott német íróktól az idegenességekre (vö. DAYKA 1813, XXVI–XXVIII.). Kölcsey kijegyzései szinte szó szerint megegyeznek ezekkel. A Voss- és a Klopstock-jegyzetekben lévő görög nyelvű forrásmagyarázatok Kulin Veronika magyarázatai és fordításai alapján készültek.

Solaecismusok – [gör.-lat.] *szolectismus*: nyelvtani, főleg a szó- és mondat szerkezeti hiba, az idiomatikus korrektség elleni vétség. Változatai: barbarolexis, tautológia, pleonazmus, perisszológia. Kazinczy Ferenc jegyzete erről (TésV): „Magyarázatok, Soloecismusz. A’ Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem egyező szóllás. – Athenának egy gyarmatja (colonia) Soloe vagy Soli városban telepedett-meg. Sokára nyelvek sokban különbözött az anyanép’ szóllásától. Innen a’ név.” Lásd még: KAZINCZY 2018, I. 571. Vö. még: Kazinczy Ferenc: *Dayka’ élete* (vö. DAYKA 1813, XXV–XXVIII.):

„A fentebb nemű próza nem piaczi beszéd, s a poesis nem próza. – Ilyekkel buzdígtattam én Daykát s Dayka engemet. – Mi szeretnénk *haladni, de helyeinkből kimozdulni* nem merünk. Hová érünk így? Oda, a hová ezek a nyelv tisztasága mellett buzgók értek. Ott volna-e most például a német literatura – rémítői annak is voltak – ha íróik gondoltak volna a rémítéssel? s Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss mennyi graecismust. s gallicismust vittek be nyelvökbe, s neologizálásaik által mint tették nyelvöket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná. A németek közt Goethe az az író, a kire egészen reá illik, a mit Clavigójában Clavigóval mondat ennek írásai felől: »Wir Spanier haben keinen neuern Autor, der so viel Stärke des Gedankens, so viel blühende Einbildungskraft mit einem so glänzenden

und leichten Stil verbände.« Mint gazdagult, mint szépült általa a nyelv, annak bizonyosságait itt felhordani hosszabb volna mint a hely engedi; de a ki nyelveket ért, vegye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de leginkább a francia nyelvek *virágait* mint egyesítette a *német nyelv* virágaival, és hogy ezek a *sokféle* virágok az ő írásaiban, mily gyönyörű játékot tesznek. Csak egy példát Herrmann und Dorotheajából: Noch nicht bin ich gewohnt – Nicht soll jeder sich quälen – Nicht verändert sich ihm in jedem Jahre der Boden, Nicht streckt eilig der Baum... *Gottsched*, a nagy ideálja a magyar puristáknak! – (»der wässrigste, nachlässigste, geist- und geschmackloseste aller deutschen Skribenten des XVIII. Jahrhunderts.« Wieland Supplem. VI. S. 300.) – jónak lelte volna-e Goethének ezen neologismusait? bizonyosan nem! ő e helyett így fogott volna szólani: Es verändert sich ihm nicht... Jeder soll sich nicht quälen... – *Klopstock* a weinen szót active veszi: Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen, mely graecizálás. Ő a particulát kiszökteti: Spricht feuriger Eil, az az in vagy mit; – Die Tage zu grösseren Werken erkohren, az az: die zu grösseren Werken erkohrenen Tage; – *Voss* pedig az Odyssea IX. könyv 93. versét $\sigma\upsilon\iota \delta\acute{o}\sigma\alpha\nu \lambda\omega\tau\omicron\iota\omicron \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ azon szabadsággal, melylyel a Torrentius felebb említett megjegyzése szerint Virgilius vitt graecismust a maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte át németre: Sic reichten *des Lotos* ihnen zu kosten, mint a francia mondja: prendre du caffè. – *Schiller*. Was thun? spricht Zeus – egészen francziásan: Que faire? dit Jupiter stb.»

Graecismusok – a görög nyelv szellemének, szerkezetének megfelelő – sokszor finomkodó – szóhasználat vagy fordulat, főként a latin íróknál és költőknél fordul elő, de a francia, német és magyar írók is éltek vele.

Voss' Homérjában – Jegyzetelt mű: Johann Heinrich *Voss* (1751–1826): *Homers Odüfsee*. 1781 Hamburg. Továbbá: *Voss: Ilias* 1793.

„sie reichten des Lotos ihnen zu kosten $\sigma\upsilon\iota \delta\acute{o}\sigma\alpha\nu \lambda\omega\tau\omicron\iota\omicron \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$.” – a görögben a lótosz Genitivusban van, ahogyan a németben is (des Lotos): ez a görögben normális, kb. azt jelenti, hogy „adtak a lótoszból kóstolni”. Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyan ezt a példát hozza Vosstól (Vö. DAYKA 1813, XXVIII.): „Voss pedig az Odyssea' IX Könyv. 93. versét $\sigma\upsilon\iota \delta\acute{o}\sigma\alpha\nu \lambda\omega\tau\omicron\iota\omicron \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ azon szabadsággal, mellyel a 'Torrentius' felebb említett megjegyzése szerént Virgilius vitt graecizmust a' maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte által németre: *Sie reichten des Lotos ihnen zu kosten*, mint a' francia mondja: prendre du caffè.”

„οἶνον ἐν ἀμφιφορεῦσι δωδέκα πᾶσιν ἀφύσσας, ἠδὺν ἀκηράσιον” – Magyarul pontosan: „merítvén bort 12 amphorával, édeset és vegyítetlent.” A grecizmus ebben az, hogy a jelzők a mondat végére vannak vetve.

„οὐδέ ποτ' αὐτοὺς / Ἥλιος φαέθων καταδέρομαι ἀκτινεσσιν” – A grecizmus ebben, ahogyan Kölcsey megjegyzi, a szórend: a tárgyesetben lévő névmás (autous) előbb van, mint az állítmány (kataderketai, a. m. ránéz, lenéz valakire).

„ἀλλ' ἐπὶ νύξ ὀλοή τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι” – Magyarul: „hanem halálos éjszaka terjeszkedik a szerencsétlen halandókra”. Az umruht talán „köréfekszik” jelentésben érthető. A görögben az epi (rá vkire) és a tetatai (terjeszkedik, szétterül) kb. „ráborul”-t jelent.

„αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες” – görbekarmú keselyűk

„αὐτόμαται δὲ πύλαι μύκον οὐρανοῦ ἄς ἔχον Ὠραὶ” – Magyarul: „és maguktól nyikorogtak az ég kapu(szárnya)i, amely(ek)et a Hórák őriztek”.

„τὼ μὲν τε ζυγὸν οἶον ἐῴσοον ἀμφὶς ἐέργει” – Magyarul: „őket (kettőjüket) csak a jólcsiszolt járom választotta el/tartotta távol”.

„αἰεὶ δ' ἠνίοχον κόνιης ῥαθάμιγγες ἔβαλλον.” – Magyarul: „állandóan verték a porszemek a kocsihajtót”.

Voss Georgiconjában – Jegyzetelt mű: 1789. Publii Virgilio Maronis Georgicon Libri Quatuor. – Des Publius Virgilius Maro Landbau, vier gesänge. Übersetz und erklärt von Iohann Heinrich Voss. Eutin be dem verfasser, und Hamburg be C. E. Bohn. 1813.

Graecismusok Klopstockban – Jegyzetelt művek: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803): *An Ebert*, 1748: „Wäret ihr nicht, und könnte der Mensch sein Leiden nicht weinen”; *An Cidli*; *Messias* (Erster Band, 1 von 4) 1751.; Geistliche lieder. *Sinai und Golgatha*.

„κλαιω st[att]. ανακλαιω τινα.” – a görögben a κλαίω „sírní”-t és „siratni”-t is jelent, ezért grecizmus a weinen-t tárgyasan használni. Viszont ami utána van, az ἀνακλαίω inkább „felsírní”-t, „sírva fakadni”-t jelent. Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyan ezt a példát hozza Klopstocktól (Vö. DAYKA 1813, XXVII.): „Klopstock a' *weinen* szót active veszi *Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen*, melly graecissálás”.

„τὸ πλανᾶσθαι” – ez jelenti azt, hogy „Iren”, főnevesítve: „tévelygés”.

„ἀνυφάνειν” – ez jelenti azt, hogy szőni, az ana- prefixum pedig jelentheti, hogy „föl-”, de azt is, hogy „újra”, és itt inkább ezt jelenti: „újból megszőni”.

„περιπνέω” – „körbefúj”, „körülleng”.

„τὸ καλόν” – „a szép”.

„τὸ ὀργιζέσθαι” – „haragudni”.

A' Messiadban – „Die Tage zu größern Werken erkohren”, lásd: Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyan ezt a példát hozza Klopstocktól (Vö. DAYKA 1813, XXVII–XXVIII.): „*Die Tage zu größern Werken erkohren, az az: die zu grösseren Werken erkohrene Tage*”.

„Spricht feuriger Eil zu Obadon”, Kazinczy a Dayka életrajzban (Vö. DAYKA 1813, XXVII.): „Ő a' particulát kiszökteti: *Spricht feuriger Eil, az az in vagy mit*”.

Galicismusok Wielandban – Jegyzetelt művek: Christoph Martin Wieland (1733–1813): Oberon Str. 16. (1/16) Sein Roß ftets an der Hand. (st[att]: s. R. st. an s. H. faltend); *Hüons Traum*. (Oberon, 3/59.) Nichts; *Musarion* oder die Philosophie der Grazien, Ein Gedicht in drey Büchern (Leipzig, 1768.), Zweytes Buch; *Der neue Amadis*. Ein comisches Gedicht in Achtzehn Gesängen (1771) 12. Gesang 9. darab.

Góthe – Jegyzetelt művek: Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832): *Stella*. Erster, Zweiter Akt; *Clavigo*. Erster Akt; *Künstlers Apotheose*; *Torquato Tasso*.

Lessing – Jegyzetelt művek: Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): *Sinn[gedichte]*. – *Génie*; *Esel und Nachtigallen*; *Reiche der Natur*.

Schiller – Friedrich Schiller (1759–1805) német író, költő, drámaíró.

Was thun? Spricht Zeus? – Kazinczy a Dayka életrajzban szó szerint ugyan ezt a példát hozza Schillertől (Vö. DAYKA 1813, XXVIII.): „Schiller: *Was thun? spricht Zeus* – egészen francziásan: *Que faire? dit Jupiter* stbb.”

Bürger – Gottfried August Bürger (1747–1794) német író, költő.

[4.]

Az Új Szókról

Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung – Hivatkozott folyóirat: JALZ, Num. 144. 1804. június 16. 521–528. (A cikk folytatása a következő számban: 145. 1804. június 18. 529–536.) Cím: Deutsche Sprachkunde. Lead: Braunschweig, in d[er]. Schulbuchh[andlung]: *Versuch einer genaueren Bestimmung und Verdeutschung der für unsere Sprachlehre gehörigen Kunstwörter*, von Joachim Heinrich Campe. 1804. 96 S. 8. Ai: Rs. Jenaische. Allgem. L. Z. 1804. Jún Nro 144. pag. 523.

Campe – Joachim Heinrich Campe (1746–1818) német író, pedagógus, nyelvész. Nyelvszemléletére a kíméletlen purizmus volt jellemző; ezért és adelungianus álláspontja miatt a Kazinczy-féle nyelvszemlélet képviselői, így Kölcsey számára is a kortárs német nyelvújításban a hazai „ortológia” megfelelőjének számított.

azon csúfolódó Írásra – Lásd: *Felelet a' Mondolatra*, [Praelatio], MAGYARÁZATOK, *Schulcz' új Németségének formájára*. Eme jegyzet információja, éppen ellentétesen, a [Praelatio]ban is megjelenik,

egyedüli bizonyítékként annak, hogy Somogyi Gedeon biográfiája 1814. október 20–21. után, Kölcsey Széphalomról való távozása után, Lasztócon születhetett. Vö. *Felelet*, MAGYARÁZATOK.

Espritjében – *esprit* [fr.], azaz szellemében

Kállai Ferencz – *Kállay Ferenc* (1790–1861) Kölcsey barátja, kollégiumi tanulótársa, a magyarság műveltségi elemeinek, nyelvének, életmódjának, vallási képzeteinek kutatója, az MTA rendes tagja. A Debreceni Református Kollégiumban folytatott tanulmányai idején kötött csaknem életre szóló barátságot Kölcseyvel. 1827-ben százados hadbíróként vonult nyugalomba, tudományos munkássága ezt követően vette kezdetét. Kölcseyről írott munkája: *Kölcsey Ferencz gyermek és ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele*. Pest, 1839. (KÁLLAY 1839. Lásd még: *Jegyzések OrtUng*)

A' Mondolat pedig már legalább is 1809ben készen volt – ti. a SzentgyörgyiDebreczeniMondolat, lásd: FÜGGELÉK, *Mondolat*, KÉZIRAT, MAGYARÁZATOK.

Hogy ez egy kis Datum legyen a' M. litteratura' historiáján – lásd bővebben: FÜGGELÉK, *Mondolat*, KÉZIRAT.

Philologiai Töredékek

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Philologiai Töredékek. Lasztócz. Octobr. 22d.1814.

Két egybefűzött, 265 * 210 mm méretű, bordázott fólió, Szemere Pál kezétől származó utólagos javításokkal. A keltezés Kölcsey kézírásával, de más tintával, feltehetőleg utólagosan lett odaírva. Az 1. fólió rektóján bekarikázott ceruzás 1-es, a 2. fólió rektóján bekarikázott ceruzás 2-es irattári számozás található.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Lasztóc, 1814. október 22.

Kölcsey gyakorlatában a kézirat elején feltüntetett dátum az adott munka megkezdésének időpontját jelöli. Kölcsey Ferenc 1814 szeptemberének végén a Szemere házaspárral Lasztócra utazott, innét látogattak át néhány napra Kazinczy Ferenchez Széphalomba. Kölcsey októberben hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött Kazinczy otthonában. Itt folytatja a Szemerével még nyáron megkezdett filológiai-grammatikai munkálkodását, kivonatokat készít (a Széphalmon készített jegyzeteit lásd: *KivonatKolbe*, *JegyzésekKolbe*, *JegyzésekKis*, *JegyzésekTübingi*, *JegyzésekPandekták*); itt olvassa fel Kazinczynak filológiai értekezését (*CriticalJegyzetek*) és a Mondolatra írt Felelet bizonyos részleteit is (lásd: *Felelet*, KELETKEZÉS). Kölcsey a széphalmi tartózkodása után visszatér a Szemere házaspárhoz Lasztócra. A kézirat keltezése alapján Kölcsey október 22-én már bizonyosan ott volt. Lasztócról november 8-án közösen indultak [Bereg]Surányba, ahonnan Kölcsey hazatért Csekére. (Erről összefoglalóan lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

Kölcsey és Szemere közösen tervezett nyelvtudományi munkálkodásának számos nyoma ismert levelezésükből. Tervezett közös „grammatikájuk” részleteiről viszont egyedül ez a kézirat, illetve a csaknem ezzel egy időben kelt Szemere-levél áll rendelkezésünkre. A *Philológiai Töredékek* a

közösen elgondolt nyelvtudományi munkájuk egyik tervezetének tekinthető. Ez a tervezet cím szerint sem egyéb munkáikban, sem levelezésükben nem bukkan fel. A tervezet tartalomjegyzék-jelleggel foglalja rendszerbe a közösen megírandó neológiai-filológiai mű szerkezetét, alapvető témáit, szétosztva a feladatokat, név szerint megadva a kidolgozót. A kézirat eredeti fogalmazványába Szemere kézírásával (feltehetően utólagosan) mindez átírásra kerül: szinte semmi sem marad Kölcsey nevéen. (Közös munkájuk történetéről lásd BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.)

Nem tudjuk, Szemre mikor és miért írta át a tervezett felosztást. Nem tudjuk, hogy eme kézirat is részét képezte-e a Bilkei Papp Ferenchez került filológiai kéziratoknak. Ha igen, akkor 1816 után kerül vissza Kölcseyhez (erről részletesen: *IdegenPhrasések*, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). Ami bizonyos, hogy 1814. november elején elválnak útjaik, azzal, hogy hamarosan folytatják a megkezdett munkát. Szemere erről beszámoló levelében ismerteti Kazinczyval döntésüket, miszerint egy *grammatikát* készítenek (Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7., vö. KazLev XII.158.):

„Mi holnap után indulunk Surányba. Feri is jön. Ötet Csekére viszem Surányból ‘s dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, ‘s onnan együtt Lasztóczra ‘s innen Péczelre, Pestre.

Azt határoztuk a’ napokban, hogy a’ grammaticai jegyzéseinkből egy grammaticát készítsünk, feljegyezvén mind azt a’ mi szükséges. Mint péld. o:

Nyelv, a’ hallhatatlan, ‘s láthatatlan, Bezeichnungsverm[ehrung].; A’ látható; a’ hallható. Articulat. hangok. Vocal és Consonans. szók. Indulatszavak. Természethangszavak. Abstractumok. Grammat. szók és azoknak rectificáltatása az Univers. Gramm, szerént. Syntax. Euphonie. Orthographie. Kölcsonözések más nyelvekből. Nyelvbíró ‘s egyebek, mint a’ Betűk, Dialectus, Prosodia. Rím, Idiotismus. Még a’ rendet nem dolgoztuk ki. Kiváltképen a’ *betűkre* nézve akadtunk-fel. Ha a’ plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a’ dolgozni való tárgyakat. Ezen igyekezet nem lesz kedvetlen hír Édes Uram Bátyám előtt. Instáljuk segédét. Méltóztassék nekünk egy rakás Magyar Grammatikát áttalküldeni. Matthisonnak, Góthének egy kötetét alázatos köszönettel küldjük vissza. Én Yorickot, Feri pedig Vatert még itt bátorkodunk marasztalni.”

A *Philológiai Töredékek* október 22-i és Szemere november 7-én kelt levelének tartalma nem fedi egymást. A két tervezet formális egybevetése a szerzőpáros koncepciójának dinamikus formálódását mutatja. A táblázat az eredeti sorrendet figyelmen kívül hagyva az átfedésekre és a különbségekre kívánja felhívni a figyelmet:

Philológiai Töredékek <i>Lasztóc, 1814. október 22.</i>	„Grammatikai” munka terve <i>Lasztóc, 1814. november 7.</i>
	A’ látható
	a’ hallható
	Articulat. hangok
	Vocal és Consonans. szók
	Indulatszavak
	Természethangszavak
	Euphonie
	Grammat. szók és azoknak rectificáltatása (= finomítása) az Univers. Gramm. szerint
III. Töredék. A’ Magyarok’ Istenök.	
IV. Töredék A’ Magam emberem és Kedveltem barátom.	
V. Töredék. A’ Passivál forma, ’s az ik és ék Conjugatio.	
X. Töredék. A’ Provincialismok’ ’s az elavúlt Szók ’s Szollások’ használásokról.	
XI. Töredék. A’ Magyar Poetai Nyelv’ állapotjáról 's képezhetőségéről. A’ Magyar Nyelv’ Prozájáról, ’s a’ közbeszédéről.	
XII. Töredék. A’ Magyar Nyelv Bildungjának philologico-historicus előadása.	
I. Töredék. A’ Nyelv’ eredetéről.	Nyelv, a’ hallhatatlan, ’s láthatatlan, Bezeichnungsverm[ehrung]
VII. Töredék. A’ <u>Zusammensetzungen</u> okról különösen.	Abstractumok
VI. Töredék A’ Magyar nyelv’ Bildsamkeitjáról.	Syntax
II. Orthographiai Fejtegetések	Orthographie

VIII. Töredék. A Magyar nyelv' Capacitásáról az Idegen formák' felvételében 's az Inversiókrol.	Kölcsönözések más nyelvekből
XIV. Töredék. A' Philologus, és Grammatikus hatalmáról a' Nyelvben? Micsoda Relatioban van az Iró a' Philologussal, 's a' Poëta különösen a' Nyelv' bildungjára nézve. – Képlaki.	Nyelvbíró
IX. Prosodiai Fejtegetések, 's a' (Magyar) Rímről. XI. Töredék. A' Magyar Poetai Nyelv' állapotjáról 's képezhetőségéről. A' Magyar Nyelv' Prozájáról, 's a' <u>közbeszédről</u> .	egyebek, mint a' Betűk, <u>Dialectus</u> , Prosodia
IX. Prosodiai Fejtegetések, 's a' (Magyar) Rímről. XIII. Töredék. A' Magyar Nyelv Idiotismusairol.	Rím, Idiotismus

Az időben egymáshoz közel eső tervezetek átfedései alapján (figyelembe véve azt is, hogy mindkét esetben több tétel igen homályos, kifejtetlen) az állapítható meg, hogy a *Philológiai Töredékek* viszonylag határozott elképzelést mutat mind a rendet, mind a témákat illetően is, a nyelv eredetétől haladva a nyelv bírónak, művelőinek kérdéséig. A Szemere-leveél listája ugyanakkor több (elsősorban: hangtani) részletkérdést vet fel; a történeti tárgyalás kérdéséről nem tesz említést (néhány grammatikát érintő pont pedig talán megegyezik). Szemere Pál levele alapján a *Philológiai Töredékek* (október 22.) november 7-re úgyszólván elavulttá vált, hiszen: „Még a' rendet nem dolgoztuk ki. Kiváltképen a' *betűkre* nézve akadtunk-fel. Ha a' plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a' dolgozni való tárgyakat.” A feladatok eredeti szétosztásának megváltozását Szemre átírásai bizonyítják.

Szemere Pál levelének utalásait összevetve az októberi keltezésű tervezettel tényszerűen ez állapítható meg: 1. Az elhatározás közösen készítendő grammatikai munkáról továbbra is megvan. 2. Eme elhatározást (nyári, kora őszi) közös munkálkodásuk szülte. 3. A Philológiai Töredékek felosztását, a kidolgozásra váró feladatok kiadását elvetik. 4. A grammatikai témák ugyan adóttak, de a munka („plán”) végső felosztása („rend”) és elosztása („feladatok”) még fejlesztésre szorulnak.

Közösen tervezett munkájuk nem úgy folytatódik tovább, ahogyan elgondolták. Egy ideig Szemere még instrukciókat adott Kölcseynek könyvek (Vater) kivonatolására, aki 1815-ben és

1816-ban még jegyzeteket készített, elsősorban a második Antimondolathoz (lásd: RévaiGramm, LaistromDebrGramm, LaistromAranka, JegyzésekSzemere), de a közösen tervezett grammatikájuk nem készült el. A kéziratban található kidolgozói felosztás utólagos átjavítása arra utal, hogy Szemere egyedül kívánta továbbvinni az eredetileg közösen vállalkozást.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kézirat tisztázata, amelyben vélhetően utólag több javítás történt Szemere Páltól. Betűhíven adjuk közre.

MAGYARÁZATOK

Philológiai Töredékek – *philológia* vagy *filológia*: Kölcsey szóhasználata szerint ez a nyelvvel való rendszeres, tudományos igényű foglalkozást jelöli. Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. A „töredékek” megnevezésre az egykorú, elsősorban a német kora romantikusok (Schlegelék, vö. Szabó G. 2011, 103.: traktátus helyett *Töredékek a vallásról*) vagy német nyelvtudományi diskurzusok adhatnak analógiai támpontot (vö. pld. Klopstock: *Sprache und Dichtkunst. Fragmente von Klopstock* (Hamburg, 1779).

A' Nyelv' eredetéről. Képlaki. – Kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként. A *Képlaki Vilhelm* név Szemere Pál szerzői álneve volt. A kézirat tanúsága szerint nem Kölcsey, hanem maga Szemere írta így oda a nevét. Szemere első felesége, Szemere Krisztina Képlaki Vilma álnéven írt verseket és meséket. A magyar nyelv eredetéről Kölcsey: MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv: 394–398. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5. Szemere erről: *A nyelv eredete* = SZEMERE 1890 III. 200–210., *Schlegel Fr. pincipiumai a nyelvek és azok eredete felől*, uo., 210–219.

Szemere Pál jegyzetei II. A szónak koraik, 89/v. A' munka legelső kezdete... A' Szónak koraik 536. 1817.

Orthographiai Fejtegetések – *orthographia* [gör.]: ortográfia, azaz helyesírás; kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként.

A' Magyarok' Istenök – Kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként. Révai Miklós a birtokos többségét nemcsak a birtokon jelölte meg, hanem a birtokon is: „magyarok istenök”, ellentétben Verseggy Ferencsel (lásd még: *ElőszámlálásaRévai*, MAGYARÁZATOK). Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek, 1809. Pest, április 28.: „[Szemere] most velem elmélkedik nagy szárazon Európának sorsárúl, és a Magyarok Istenök-rül” (vö. KazLev VI. 350.).

A' Magam emberem és Kedveltem barátom – Kidolgozását eredetileg Szemere kapta feladatként.

A' Passivál forma, 's az *ik* és *ék* Conjugatio – a passzív szórend és az *ik*-es és *ék*-es igeragozás. Lásd még: *Előszámlálása Révai*: „A' Szokásnak azért az Etymologia és Analogia tartják a' fákját, és ezek vezetik-vissza a' mai rossz szokást a' régi jóra, ezek térítik a' régít is ott hol az hibás. Így vissza-jön az *Ik* és *Ém* mellyeket Versegi megvetett. Így eltöröltetik a' Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végzet.” Lásd még: SZEMERE 1890 III.: Schlegel Friedrich principiumai (216.); SZEMERE 1890 III.: Az *ik* végzet igéinkben (260–266) – triászi beszélgetés.

A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról – *Bildsamkeit* [ném.] a. m. képezhetőség. Kölcsey szótárában „míveltethetés”-ként is fordítódik. Kölcseyt különösen foglalkoztatta ez a kérdés, eredetileg így ő kapta feladatként kidolgozásra. Kazinczynak így írt erről a *CriticaiJegyzetek* kapcsán: „A' nyelv' természete semmi nem egyéb, hanem a' Nyelv' képzékenységének (*Bildsamkeit*) útja. Az az, arra, hogy a' Nyelv' természetét kitanúlhassuk azt kell tudnunk: mely út az, melyen a' nyelv képeztethetik, és eleitől fogva képeztetett? Milyen syntaxis az melyet a' nyelv elfogadhat és eleitől fogva elfogadott?” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., vö. MM4 *Levelezés I.* 393–401. Hiv: 394–398.) A *CriticaiJegyzetek* szupplementumaként készült, *A szószármaztatásról* címen ismert írásában ezt: „A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' *képezhetősége* (*Bildsamkeit*); két fő mesterei vagynak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet míveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.” (A verba compositáról ld. még: MM4 *Levelezés I.* 431. 395.) Szemere magyarítási javaslata „a bildsamra: képzékeny”, vö. KazLev XII. 310. Lásd még: *Szemere Pál jegyzetei* II. [17.] „Nyelvünk míveltethetősége”. A *Bildsamkeit*ről lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Jenischből való Jegyzések, JegyzésekTübingiai*.

A' Zusammensetzungokrol – [ném.] *Zusammensetzung*, a. m. összeállítás; itt: *Wortzusammensetzung*: szóösszetétel. Lásd még: *JegyzésekKis*; eredetileg Kölcsey kapta feladatként. A *JegyzésekJenischben* (Jenisch' pályairata) ez olvasható erről: „Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis míveltethetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlásaiban, vagy a' szók' öszvetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poeta, kik ketten a' nyelvnek fő mívelői”.

A Magyar nyelv' Capacitásáról az Idegen formák' felvételében. 's az Inversiókrol – kidolgozását eredetileg Kölcsey kapta feladatként, lásd még: *IdegenPhrasések*, illetve Kölcsey levele Kazinczynak, 1815, július 5. *Függelék a jegyzetekhez; capacitas* [lat]: befogadóképesség; *inversio* [lat.]: megfordítás, azaz: fordított szórend.

Prosodiai Fejtegetések, 's a' (Magyar) Rímről. – *prosodia* [gör.]: hozzáéneklés, hozzámondás; itt: a verstannak a hangsúllyal, a szótagok hosszúságával és rövidségével, ritmusos formává

alakítással foglalkozó tudománya. A *magyar rím*: a „magyar” Szemere későbbi közbevetése, így elsősorban a magyar rímes verselést érthetjük rajta. A története és/vagy jellemzői jöhetnek szóba. A *Philologia Töredékek* keletkezéséhez közel készült két recenziójában Kölcsey így írt a magyar rímelésről: „[...] minekutána Európának míveltebb nyelvein, már Századok olta rímes verseket is mérték nélkül senki nem ír, ismerjük-meg mi is valahára azon versnemnek szépségeit, melyre legelőbb Ráday tanított bennünket, ’s mellynek mennyei hangzását lehetetlen nem érezni. Kisfaludy, Berzsenyi és Kis nagy tökéletességre vivék a’ mértéktelen rímes verseket is, de lehetetlen tagadni, hogy valamint Berzsenyinek mértéktelen verseit az ő mértékeseihez hasonlítani nem lehet: úgy Kisnek *hajós dala* ’s a’ *lebegsz májusi szellő* szép hangokkal felülmúlják mind az ő többjeit.” (Kis János verseiről, 1817, vö. MM4 *Irodalmi*, 52.). Berzsenyi Dániel verseiről, 1817: „[...] a hiányos hangzáson kívül megjegyzésre méltó, hogy az egymásnak megfelelő sorokban a’ rím’ helyét a’ Flexionak (ha a’ Magyar philológiában így szollani lehet) visszaforduló bötüji, vagy inkább szavai pótolják ki: Ájúlva és pirúlva ’s szemembe és kebelembe épen ugy nem formálhatnak rimet, mint Tinódi Sebestyénél a’ vala és vala, meg vala. ’S bár az illyeket a’ szinte általában rímtelen Magyar Nyelv ki nem kerülheti, legalább általok verselőink vigyázóbbakká tétethetnének, hogy verseiket munkával készítsék, ’s könnyüségök Mesteri könnyüség legyen”. (Vö. MM4 *Irodalmi*, 60.)

A’ Provincialismok’ ’s az elavult Szók ’s Szollások’ – *provincialismus* [lat.]: értsd: tájszavak használata; *elavult szók*, *szólasok*: lásd még: *Szemere Pál jegyzetei* II. [31.] (122–133.)

A’ Magyar Poetai Nyelv’ állapotjáról ’s képezhetőségéről – eredetileg Kölcsey kapta feladatként, lásd még: *A’ Magyar nyelv’ Bildsamkeitjéről*.

A’ Magyar Nyelv Bildungjának philologico-historicus előadása – Eredetileg név nélkül, azaz minden bizonnyal közösen akarták elkészíteni. Részben ide elkészült: *IdegenPbrasesek*. A többire nézve lásd *Szemere Pál jegyzetei* II. [30.] (118–121.) *Újítók*. „Mi új és szokatlan valamelly nyelvben, azt annak jelenvaló ’s folyásban ’s progressióban ’s hajlásban való korától lehet mérni. A’ nyelv korát pedig annak nevezetesebb Irói teszik. pp.

120/r. *Általkölcsonzés*

120/v. *Meghatározztatás*

121/r. *Szépítés*

121/v. Az ó és új szók ellen legelőször Molnár. Könyves Házában”.

Latyatuktól Sylvesterig – ti. a *Halotti Beszédtől* Sylvester János *Új Testamentum* fordításáig.

A’ Magyar Nyelv Idiotismusairol – a Képlaki utólag odaírva; eredetileg feltehetően közös kidolgozás lett volna. *Idiotizmus*: egy adott nyelv jellegzetes, más nyelvektől eltérő kifejezőmódja (gallicizmus, hungarizmus stb.). Lásd még: *Jegyzések Pandekták*. *Szemere Pál jegyzetei* II. [31.] (122–

133.) *Gáncsolt szók; Megváltoztattak, Felelevenítettek és újak.* [32.] (134–137.) *Horátz.* „Horátznak szavait azok, a’ kik a’ nagy Írókat is a’ Grammatika által ismerni tanított Szokás jármában akarnák jártatni”.

Tristram Shandy, Butler, Don Quixote – a *Tristram Shandy (The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman, 1759)* Laurence Sterne (1713–1768) angol író regénye; vélhetően *Samuel Butler* (1613–1680) angol költő: *Hudibras* című satirikus elbeszélő költeményére (1663) hatással volt Cervantes *Don Quijote* című regénye is. Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616) spanyol író említett regénye *Az elmés nemes Don Quijote de La Mancha* (1605, 1615), lásd még: *Felelet 1815, A’ Szamár a’ Mondolat írójához, MAGYARÁZATOK, Cervantes, Sánchó Panzának, Rozinante.*

A’ Philologus, és Grammatikus hatalmáról a’ Nyelvben? – a Képlaki utólag odaírva; eredetileg feltehetően közös kidolgozásban készült volna. A filológus és a grammatikus megkülönböztetéséről, az író szerepéről lásd: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; *Szemere Pál jegyzetei* II. [33.] (138–139.) *Az író tiszte* [34.] (140–142.) *Újítások* [30.] (118–121.) *Újítók.* „Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló ’s folyásban ’s progressióban ’s hajlásban való korától lehet mérni. A’ nyelv korát pedig annak nevezetesebb Irói teszik. pp.”

[Grammatikai szójegyzetek az Ilias-fordításhoz]

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Az autográf kézirat három, 265 * 210 mm méretű, szakadozott fólióból áll; az első lap üres (itt bekarikázott, ceruzás 58 és be nem karikázott 1-es), a 2. fólió rektóján bekarikázott, ceruzás 59 és 2-es szám található; a lapokon lévő jegyzetek azonos kézírással, de több (legalább háromféle) tintával készült szójegyzékeket tartalmaznak. A 2. fólió rektójának bal felső sarkában olvasható töredék sor a *Felelet* „Édes Öcsém Uram” című szövegével egyezik (lásd: *Felelet*). Mindez arra enged következtetni, hogy a fóliók eredetileg egy nagyobb, több lapból álló együttes részei lehetettek.

Az OSzK kéziratári pecsétje szerint (354/99/1978) ez a kézirat is a többi OSzK Kt QH 4361 jelzetűekkel együtt került bevételezésre. (Lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai*.)

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat nem rendelkezik címmel: elnevezésekor Kölcsey gyakorlatát és a jegyzetek funkcióját vettük figyelembe.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 16. k.

A szójegyzék egy részének keletkezése Kölcsey Iliász-fordításához kapcsolható. 1815 őszén Kölcsey két dologgal foglalkozott: Homérosz *Iliász*ának fordításával és a *Mondolatra* adandó újabb feleletre való készüléssel. Míg a *Grammszójegyzetek* az Iliász-fordításhoz, a szintén ekkoriban készült többi jegyzete (*LaistromDebrGramm*, *LaistromAranka*, *ElőszámlálásaRévai*) a tervbe vett második Antimondolathoz készül. Szemere Pálhoz ekkor írt levelei pontosan dokumentálják mindezt (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435.):

„Révait olvasom, ’s sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen újításokat, vagy inkább régítéseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a ’ gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetnek.

A *μάντις*-t (Jövendőelő, Jövendő mondó) nem tudom jól fordítani. Egy helyt Próphétát tettem, ott hol Agamemnon szidja Kalchászt. *μάντι κακῶν* (vates malorum) magyarul Rossz próphéta. Iszonyú küzdeleken kell keresztül menni a' Homér fordítójának. Én sorról sorra fordítok, mert úgy fordítani mint Révai, nem poetai fordítás, hanem Pharaphrasis. A' Participiumokkal is régi módon élek. Az újabb írók a' participiumi formációkat mind elfelejtették. Kénytelen vagyok sokat a' **Latiatuc**-bol venni vissza. Ez még rettenetesebb leszen a' Publicum előtt a' Helmeczi újításainál is. De mit tegyünk? – Ha Novemberben felmehetek, és addig többet nem fordíthatok is mint a' mennyi van, még is ezt a' keveset is viszem magammal, és fogunk felette philologizálni, vagy hogy a Debreczeni Grammatikussal szolljak: **grammatizálódni!**”

Továbbá (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442.):

„A' Debreczeni Gramm[atika]. és az Aranka' hibáikból laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a' Grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől elébb visszafordulni.”

Kölcsey Révai Miklós két munkáját említi meg. A „Homerokodás”-hoz, azaz Homérosz Iliásának fordításához Révainak a régi magyar nyelv állapotát tárgyaló munkáját, az *Antiquitates* használja (vö. RÉVAI 1803). Erre a levélben „Latiatuc”-ként emlegetett *Halotti beszéd* utal, amelyet Révai is kiadott. Kölcsey feltehetően innét készítette a maga másolatát, amelyet a hagyatéki jegyzőkönyv is megemlít, vö. SOLT 1938, 392, ill. BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológia tárgyú kézíratai*. Révaival kapcsolatban lásd még: MM4 *Levelezés I*, 958, 953. Az Iliász-fordításról összefoglalóan lásd: MM4 *Versék és versfordítások*, 1109–1120, különösen: 1113–1114. 1815 októberében Kölcsey Széphalmon Voss Iliász-fordításábaól is készített jegyzeteket, lásd ezt *Jegyzések Pandekták*, KELETKEZÉS.

A levélben említett másik Révai-mű a magyar nyelv leírását tartalmazó *Grammatica* (vö. RÉVAI 1806), amelyet levele alapján elsősorban a Mondolat-ügy miatt jegyzetel (lásd ezt: *Előszámlálása Révai* KELETKEZÉS), de a fordításhoz is felhasznál belőle. A szójegyzetek tartalma egybevág az idézett levelek említéseivel. Elsősorban az *Antiquitates* (vö. RÉVAI 1803, és az abban található, „Latiatuc”-ként emlegetett *Halotti beszéd*) szavai, egy helyütt pedig görögből való fordításpróba található benne, feltehetően az Iliászból („Nagy Nemü Laertésznek gyermeke Odüsszeusz”). Mindezek alapján bizonyosnak látjuk mind a jegyzetek keletkezésének idejét és helyét (Csekén, 1815. október közepe), mind az Iliász-fordításhoz való kapcsolódását is, amely alátámasztja azt a feltételezést, hogy Kölcsey itt megfelelő szavakat keresett fordításához a magyar

régiség nyelvemlékeiből, elsősorban Révai könyve alapján. (Kölcsey birtokában lévő Révai-kötetokről, illetve a Latiatuc-másolatról lásd még: *Előszámlálása Révai*, KELETKEZÉS.)

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzást **aláhúzással és vastagítással** jelöltük. Az s-betűt jelölő f-t s-re írtuk át.

MAGYARÁZATOK

Vagnerből

Vagner – Jegyzetelt mű: Franz *Wagner* (1675–1748): *Universae Phraseologiae Latinae Corpus, Congestum* A. I. Francisco Wagner *Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis* A Quopiam Ejusdem Societatis *Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliana, etc.* Phraseologiis, *Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis prima. Tyrnaviae, Anno M.DCC.L.*

Wagner jezsuita szerzetes posztumusz megjelent (Nagyszombatban, 1750), később több kiadást (és például Faludi Ferenc közreműködésével átdolgozást és bővítést) is megélt szólásgyűjteménye a rendszerezve közölt latin frázisok mellett az egyes fordulatok magyar és szlovák megfelelőjét is megadja. (Első kiadása, magyar és szláv példák nélkül: Bécs, 1718.)

Kölcsey Kis János verseiről írt recenziójában (1817) is hivatkozik Wagner Frazeológiájára, éppen a szójegyzékben is fellelhető „szátyár” szó kapcsán: „Az epistolák pedestris múzajok több szabadságot enged ugyan a közönséges szövegekre nézve, mint a’ költés fentebb nemei; még is REC[ensens] a’ Kazinczyhoz íratott epistolában II. k. 19. l. a’ *parolat* kitörlötte volna, ’s 40. l. a’ *nyelpritty Klitia* helyt inkább a’ Wagner phraseológiájában álló *Szátyár* szóval szeretne élni.” (Kölcsey Ferenc: [Kis János versei], MM4 Irodalmi, 48–52, hiv. 51.) Amikor Szemere Pál *A’ Szóknak koraiak* címmel írt munkájának részletes tervezetét levélben közli Kölcseyvel, a közös filológiai munka megújítását, folytatását is kérve, a Frazeológia kapcsán éppen azt emeli ki, hogy „[...] Wagnernél nincsenek avútnak nevezve a’ szók” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel, 1817. február 9. vö. MM4 *Levelezés I.* 538.).

Wagner munkáját egyébként megtalálhatjuk *Szemere Pál jegyzetében* is, a [8.] (46–54.) bejegyzésben: *Universa Phraseologiae Latinae Corpus Congestum* R P. Francisco Wagner *Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis a quopiam ejusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliana etc.*

phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis altera. Anno M.DCC.LXXV. p. 1247. Kazinczy Ferenc *Pandectáiban* is voltak nyelvészeti tárgyú kijegyzések Wagner könyvéből: Wagner, Franciscus *Universae Phraseologiae Latinae Corpus* [1775, Nagyszombat] lelőhely: K 633/VI. 100a-103a (133-139). Mindezek alapján nem elképzelhetetlen, hogy Kölcsey ezt, vagyis az 1775-ös kiadást használta szójegyzetei készítése során.

Csór, vagy Zsór (tuens) – *tuens* [lat.] lásd

zsinár, (Levis. I. Pariznál is. élt vele Jób Laczi) –

zsinár: Zsinár, csaló nagy cigány. Zsinár ember. Szegedi szó. Nátly József. (MTsz)

A szót használja a *Mondolat* is, a *Vezérszóban*: „Ne hogy pedig bizatlanságból a’ zsinár kirie ezt tsak álomhüvelyezésnek állassa, vagy a’ lotsogáskürt szinetlen szerénységemet gántsolja”.

levis [lat.] könnyed, léha, megbízhatatlan

Szatírák Horatiusból. Szatírák. Horatiusból fordította Virág Benedek. (Buda, 1820): „Nincs zsinár földben heverő ezüstnek / Színe, lánnának gyűlölője, Crispus, / Nincs, ha csak fényt nem takarít azonra / Jó vele-élés.” Vö. még *Ódák* (Buda, 1824.) II, II, *Krispus Salustiusboz*.

Pariznál: Francisco Pariz Papai: *Dictionarum Latino-Hungaricum* (Lócse, 1708)

élt vele Jób Laczi: Jób László – Szentjóni Szabó László (1767–1795)

Szátyár (Homér) – Kölcsey: *Ilász*, Második ének (vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 214.):

„O gyávák, szátyár akhajai nők, nem Akhívok!

Térjünk gályákkal haza most, és hagyjuk emezt itt

Számos ajándékit megemészteni Trója’ határin,

’S tudja-meg, hogyha segéd tőlünk jön-e néki, vagy is nem?”

Bérc (Homér) – Vö. Kölcsey: *Ilász*, Első ének (vö. MM4 *Versek és versfordítások*, 191, 196, 197.):

„Igy szóllt esdekvén, ’s rá hallgata Phoibos Apollon,

’S bérceiről jön Olümposnak szivében haraggal

Iját befedezett tegezével vállain hordván,

’S vállain a’ nyilak elcsördültenek a’ haragosnak

Mozdulási között, s maga halkkal száll vala, mint éj.

[...]

És ime megmondom ’s eskem magas esket előtted

E’ pálczán, levelet melly nem fog termeni ’s ágat

Többé, ’s minthogy elébb gyökerét a’ bérceken hagyta

Nem zöldül-ki

[...]

Voltak, erős népen nyertek diadalmat az harcban,

Bérczilakos vadakon, kiket öldöstek vala szörnyen.”

Comeniusbol – Johannes Amos *Comenius* (1592–1670) *Janua linguarum reserata* (1631)

Revai Grammaticajáb[ól].

Révai Grammaticaja – Jegyzetelt mű: Révai Miklós: *Elaboratior Grammatica Hungarica*, Vol. I-II.

lásd: RÉVAI 1806. Magyar fordítását lásd: RÉVAI 2014.

minnen kéjünk – RÉVAI 1806, 384.

Készlelni persuadere (MSB.) – RÉVAI 1806, 384.

siralma[t]teszek mint sárkányokét, és szolatot mint strutzokét. – RÉVAI 1806, 393. „siralmat tefzek mint sárkányokét, ’s gyáfzolatot, mint strutzokét.”

MSB – Manuscriptum Biblia

Odüsszeusz – Vö. Odüsszeia, IX. ének:

Küklópsz, hogyha talán megkérdi egy ember a földön,
hogy történt a szemednek csúfos megvakítása,
mondd, hogy a városokat dúló Odüszeusz vakított meg,
Láertész fia ő, Ithakában lakja lakását. (Devecseri Gábor fordítása)

a' Latiatucban

Latiatuc – ti. a *Halotti beszéd és könyörgés* (*Sermo super sepulchrum*). Jegyzetelt mű: Révai Miklós: *Antiquitates literaturae Hungaricae*. Vol. 1. Lásd: RÉVAI 1803, 1:35–39. Kölcsey rendelkezett saját másolattal is, vö. SOLT 1938, 392.

Fél, feleim – RÉVAI 1806, 69.

Czaba militia – RÉVAI 1806 = Tzaba militia

Csaba habitaculum – RÉVAI 1806 = Tsaba habitaculum

Rajta loet bosszút – RÉVAI 1806, 113. „Tinodius: Rayta lót bosszút hogy meg torlanaja”

ír, írja – RÉVAI 1806, 112.

Pesti – *Pesti Gábor* magyar nyelvű bibliafordítása: *Új Testamentum* (1538, Bécs).

Sylvester – *Sylvester János* (1504 k. – 1551?) bibliafordítása: *Új Testamentum* (1541, Újsziget).

Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

OSzK Kt Quart. Hung. 2832

Cseke. Octobr. 20dik. 1815. Rövid Laistroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak.

Az autográf kézirat 265 * 210 mm méretű bordázott 19 fóliója számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található a 4361 jelzet alatt; a kézirat másik 2, egybefűzött fóliója (4 oldal) a 2832 jelzetű csomóban található. Az ez utóbbin található pecsét szerint a kézirat 1947-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárába („M. N. Muzeum Könyvtára Kézirattári Növedéknapló 1947. év 2. sz”; a lap másik oldalán 118-as nyomtatott, irattári számozás). A fóliók valaha egybefűzött egységet képeztek.

A Q. H. 2832 jelzeten lévő fólió tépett; a rektó (r) a kézirat elejét tartalmazza, a verzó a kézirat (röviden: *LaistromDebrGramm*) 11–21., a másik lap r-v pedig a 144–159. lapok jegyzeteit tartalmazzák. (Szauder József Kölcsey-kiadásának utószavában erről a töredékről azt írja, hogy „[Kölcsey] egy másik, két lapnyi jegyzete a Hallék, hallanék ígét elemzi hangtörténeti szempontból, meg a siralom szó származékait”, közlésétől „nyersanyag” volta miatt eltekint. KÖM2 III. 1279–1280.) A Q. H. 4361 jelzeten lévő fóliók első lapja tépett, a címlap másik felét tartalmazza, a jobb felső sarkokban bekarikázott (30-tól 39-ig) és be nem karikázott (1-től 10-ig) ceruzás lapszámozás található. A 19 fólióból a 31, 37, 38, 39 bekarikázott számozású fóliók középen ketté vannak tépve. Az utolsó számozott lap túloldalán kezdődik a *Rövid laistromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibájinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében* (röviden: *LaistromAranka*). A *LaistromDebrGramm* a *LaistromAranka* és az *Előszámlálása azon Príncipiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak* (*ElőszámlálásaRévaiGramm*) kézírataival megegyező bordázotú papírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” (vö. SOLT 1938, 392.).

MEGJELENÉS

KÖLCSEY 2018. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat címadását követjük.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 20.

A kézirat a rajta szereplő keltezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmárcseke) keletkezett 1815. október 20-án. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz a Debreceni Grammatikából (rövidítve: *DebrGramm*, lásd még: MAGYARÁZATOK), oldalszámmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kéziratban szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlatában a jegyzetelés megkezdésének időpontját jelöli. Eszerint a *DebrGramm*-át egy nap alatt lajstromozta, mivel másnap már Aranka György munkájának jegyzeteléséhez fogott (lásd: *LaistromAranka*, KELETKEZÉS). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromAranka*hoz, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra (Felelet 1815)* fogadtatása kapcsán készítette, előkészületként egy újabb, második Antimondolathoz.

1815 nyarának végén a *Felelet 1815* megjelenésekor a szerzőpáros Surányban [ma: Beregsurány] tartózkodott. Ugyan a kiadványt még nem látták, a fogadtatás hírei viszont már eljutottak hozzájuk. Mivel a *Felelet 1815*-ben Szemere és Kölcsey a *DebrGramm* szerzői mellett a református kollégiumi nevelést is megtámadta, igen sok ellenséget szereztek maguknak Debrecenben. Kölcsey így számol be erről Kazinczy Ferencnek (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Surány, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I.* 413–414.):

„Az Antimondolatot még sem én, sem Pali nem láthattuk, 's nem tudjuk, ha valyon a' kéretlen kiadók nem csináltak-e Inconsequentiákat? Annyit hallánk, hogy Debreczen nagy tűzbe jött ellenem, *mivel a' Praefatio alatt az én nevem áll. Legyen! de ha már bejöttünk, igyekeznünk kell, hogy a' dolog mennél jobb véget nyerjen.* Különben nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a' Publicum azt nem gondolná, hogy az AntiMondolatban Uram Bátyámnak is része volt. Pali és Én legjobban tudjuk, hogy abban senkinek másnak, annyival inkább Uram Bátyámnak nem lehetett befolyása, 's szükségesnek látjuk, hogy a' Publicummal tudattassék, mennyire nem akar Uram Bátyám ilyen felelgetésekre bocsátkozni. Uram Bátyámnak talán jó lenne Declaratiót tenni a' közönség előtt ezen dologban.

Méltóztassék U[ram]. B[átyám]. nekünk a' Debreczeni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van. Valyon lesz-e valaha idő, melyben a' korbácsok Debreczent megszelídítik?

Mínthogy mi az Antimondolatot, mint irám, nem láttuk, méltóztatik Uram Bátyám azt is küldeni, ha már megkapta volna. Valóban rendes állapot ez a' miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, 's mi a' dolgokrol csak évek múlva tudósítatnánk, 's olyankor készülnénk felelni, midőn a' Publicum figyelme már száz újabb dolgok által vonattatott el."

Továbbá Szemere Pál Kazinczy Ferenchez (Surány, 1815. szeptember 2. Vö. KazLev XIII. 145.):

„Méreggel s dühvel veszik a monastikus nevelést melyet Kölcsey Somogyi felől írt. A debreczeni levél is nagy zajt indított. [...] S hogy a »Debreczeni Grammatika« szerzőjinek egyike ignota quantitasnak van kikiáltva mindenütt, haragusznak érette. Veszprém vármegye a *Dicsbalom* azaz Veszprémért haragszik. Páparól dr. Zsoldos készül felelni; készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan *Kazinczy* ellen."

1815 kora szeptemberében a szerzőpáros a debreczeniek és a veszprémiek válaszirásaira vár, előkészületeket téve közben a folytatásra („Kazinczynak tudtára adtam, hogy mi folytatjuk az elkezdettet.” Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc. 1815. szeptember 22., vö. MM4 *Levelezés I.*, 420.), egy újabb Feleletre, vagy ahogyan emlegetik: a második Antimondolatra. Eme előkészületek között elsőként a *Debreceni Grammatikát* kívánják megszerezni, Kazinczytól kölcsönkérni, ahogyan az Kölcsey idézett leveléből kiderül: „Méltóztassék U. B. nekünk a debreceni Magna Grammatikát elküldeni, mert azt itt kapnunk nem lehet, noha szükségünk reá igen nagy van.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 413–414.) Nincs információnk arról, Kölcsey végül kitől, honnan szerezte meg a kötetet, vélhetően Kazinczy küldte meg számára. Egyébként a *Debreceni Grammatikát* 1814 nyarán egyszer már elkérték Helmeczi Mihálytól (vö. MM4 *Levelezés I.*, 340.), amelyet minden bizonnyal akkor is megkaptak, amint azt a *Felelet 1815* ún. Debreczeni-levél szövege (*Édes Öcsém Uram!*) mutatja.

1815 októberében Kölcsey az újabb Antimondolat terve mellett Homérosz *Iliászának* fordításával (vö. *GrammSzójegyzetek*) és Révai Miklós munkájával (vö. *ElőszámlálásaRévai*) van elfoglalva (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 434–436.):

„A' Debreczeni levél igen jó, a' helyet nem kell más, a' reá teendő Feleletben az innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni. Folnesicstol egynek készülni kell, mert olly érdemes Úri ember nem maradhat jutalom nélkül. Gyarmatival fel kell hagyni. Pethével lehetne újságot íratni. Kazinczy' hívását, hogy Novemberben benneteket látogassalak-meg talán elfogadom, 's ha ez így történ, úgy többeket fogunk beszéllhetni. Én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a' tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, 's sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen **újításokat**, vagy inkább

régitéseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.”

Kölcsey az úgynevezett „debreczeni levél” megtartása mellett érvelt – amelynek egyébként ő maga volt a szerzője, lásd: *Felelet 1815, Édes Öcsém Uram!*) –, azt jegyezve meg, hogy az újabb feleletben az „innen elmaradt hibákat utána lehetne hozni”. Magyarán a második Antimondolatban a debreceni grammatikusok által elkövetett, de a *Felelet 1815*-ben még fel nem hozott hibákat kell feltüntetni. Kölcsey előbb még várni akart a folytatással („én most nem perlek, mivel úgy is azt óhajtom, hogy a tréfa folytatásával késsünk egy darabig”), de meggondolta magát, mert a Kazinczytól korábban elkért (és minden bizonnyal megkapott vagy egyéb úton megszerzett) *DebrGramm*-át öt nappal később már ki is jegyzetelte Aranka könyvével (*LaistromAranka*) együtt, hozzáfogva Révai munkájához (lásd: *ElőszámlálásaRévaiGramm*) is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 442., lásd még: 958.):

„A’ Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka’ hibájikbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb visszafordulni.”

A *LaistromDebrGramm* mellett a szintén ekkoriban jegyzetelt *LaistromAranka* tehát a második Antimondolathoz készül: a belőlük való „akármit dolgozás” arra utal, hogy Kölcsey mindezt szabadon felhasználható nyersanyagként tekintette. A *Debreceni Grammatikának* és Aranka munkájának a második Antimondolatban való felhasználására utalhat Szemere Kölcseyhez intézett egyik korábbi kérdése: „Mint vagy a’ Debreczeni és Kolozsvári levelekkel?” (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Lasztóc, 1815. október 3., vö. MM4 *Levelezés I.*, 426.)

Szemere Pál egy hónappal később számolt be Kölcseynek a második Antimondolat újabb terveiről (Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Nagyfalva, 1815. november 23. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 445–446.):

„A második Antimondolat planja felől még nem tudósítottalak. Időszaki Irás formában kellene dolgoznunk. Csak az Intelligenz levelek is melly sokféle tónt fognának nyújthatni. Recensio, levelek, dialóg, antikritik, nekrológ ’s egyebek, mint versek etc. etc. De erről majd akkor tanakodjunk, ha Bohógyira felelet jó. [...] A’ Debreczeni-levelet told-ki, vagy írd még egyet. [...] a’ Bohogyiskodásról a’ Homeroskodásra és viszont édes leszen az általmenetel, ’s nem csak édes de hasznos is.”

Kölcsey azonban ekkor már nem akarta folytatni a második Antimondolatot, így a debreceni-levelet sem. Néhány hónappal később – miközben részletesen beszámol a tudomására jutott pletykákról – ezt írta Szemerének: „Én a’ Debreczeni Grammatikából, a’ Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdélyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mind ezeknek csak akkor vegyük hasznokat ha az ellenírások fényt látnak.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 467 és 981. Lásd még *Felelet 1815*, FOGADTATÁS; GYAPAY 2002, 422.)

A második Antimondolat végül nem készült el, mert az ellenírások sem jelentek meg. Somogyi Gedeon válasza tetemesen késett (csak 1819-ben reflektál a történetekre, vö. *Értekezés a’ Magyar Verselés’ módjáról és Fordításokról. Tit. Petronius Arb. nevezetesebb Verseinek hasonló Mértékü, és ugyan annyi Sorú Próba- Fordításával együtt*, Veszprém, 1819); a Szatmár vármegyei kálvinista urak 1815-ben írt ellenpaszkvillusa pedig kéziratban maradt (lásd H. KISS 1896, ill. *Felelet 1815*, FOGADTATÁS). Szemere és Kölcsey letettek a folytatásról, a *LaistromDebrGramm* (és a *LaistromAranka*) felhasználásra nem került sor.

1831-ben Kölcsey az Akadémiától a nyelvtudományi szakszavak gyűjtését kapja feladatul, többek között a *DebrGramm* szakszavainak kijegyzetelését. Az Akadémia 1832. május 2-i jegyzőkönyve szerint Kölcsey a *DebrGramm*-ból „kivont philologiai” műszavak gyűjteményét benyújtotta (lásd még: *Műszavak*, Keletkezés). Noha ennek a kézírata nincs meg, semmi nem utal arra, hogy az 1815-ben készített lajstrom és az 1832-ben összeállított szójegyzék bármilyen kapcsolatban lenne egymással.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre: a kézírásban az *s* betűt jelölő *f* betűt *s* betűre írtuk át. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzásokat aláhúzással és vastagítással jelöltük. A kis- és nagybetűs írásmód következtlen, elsősorban a kiemelést szolgálja a kéziratban.

MAGYARÁZATOK

laistrom – lajstrom: ‘jegyzék, lista, számviteli könyv’. A középkori latin *registrum* szóból való, amely a *regestum* módosult változata; az utóbbi a *regerere*, *regestum* (‘visszahord, behord, bejegyez’) igéből való. A szóalak elhasonulás és hangrendi illeszkedés eredménye (vö. Magyar etimológiai szótár). Kölcsey gyakorlatában és szóhasználatában a jegyzések az adott könyv tartalmi

kivonatolását (excerptatio) jelenti. Az ilyen jellegű munkáinak jellemzője: 1. keltezés/dátumozás. 2. a jegyzetelt mű könyvészeti leírása. 3. a jegyzetelt mű oldalszámainak megadása. 4. szó szerinti kijegyzések. 5. széljegyzetek, sorközi, írás végi reflexiók. Kölcsey lajstroma a jegyzésekkel mutat rokonságot. A Kölcsey-jegyzet címe így érthető: 'A Debreceni Grammatika hibás állításainak rövid listája.' Eszerint mindent hibásnak vél, amit kijegyzetel. Mindennek oka egzaktan csak azokon a helyeken állapítható meg, ahol kritikai reflexió is megjelenik a jegyzetekben.

Debreceni Grammatika – Jegyzetelt mű: *Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költséggével. Alberti Betúivel. 1795. (A munka „Debreceni Grammatika” néven vált közkeletűen ismertté.)

Kölcsey, Kazinczyhoz hasonlóan, vitában állt a *DebrGramm* által megtestesített filológiai (nyelvtudományi) szemlélettel és elvekkel. Erről lásd még: *Előszámlálása Révai Gramm*, illetve: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. MM4 *Levelezés I.*, 442.

A *DebrGramm* létrejöttéről: az 1779-ben a *Hadi Történetek* című lap szerkesztői által meghirdetett Görög–Kerekes-féle pályázatra, amely a magyar grammatika megalkotását tűzte ki célul, öt pályamunka érkezett. Kettő ezek közül, Földi Jánosé és Veres Mihályé, debreceni alkotók munkája volt. A hármas bírálóbizottság (a kolozsvári és a nagyenyedi professzorok, valamint a debreceni Tudós Ítéző-Bírák) egyiket sem jutalmazta. A szerkesztők átdolgozták a rendelkezésre álló anyagot, és az öt műből egyet állítottak össze, a debreceniek – elsősorban Földi – nyelvтанát alapul véve. Így jött létre a *Debreceni Grammatika*. A szerzők (Domokos Lajos főbíró, Benedek Mihály, Szikszai György és Gál András lelkészek) – a Kollégium egykori diákjai – a debreceni professzoroktól nem kértek segítséget.

Deákoknak – Értsd: a latin nyelvnek.

quod supra – [lat.] Itt: mint az előbb.

disquisitio – [lat.] vizsgálat, nyomozás; itt:

paradigma – Itt: a szó összes ragozott alakjának rendszerezett leírása.

dageschírazás – [ném.] schieren, a. m. kiválogat, megtisztít

illud – [lat.] amaz, az említett

Cs[ipkés]. Komáromi példája szerént – A *DebrGramm* az 55. lapon idéz *Komáromi Csipkés György* (1628–1678), a Debreceni Kollégium egykori tanárának Biblia-fordításából (lásd: *Magyar Biblia Avagy az Ó es Uj Testamentom könyveiből álló tellyes Szent Írás a' Magyar nyelven. Mellyet A' Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges Summáját és részeit meg-mutató marginalis jegyzésekkel meg-világosított: Comáromi C. György, Leiden, 1685. Esztendőben*). Károlyi fordításának javíthatóságát az 1645. évi amszterdami kiadásban már diákként elkezdte Komáromi. Újrafordított teljes Bibliája halála után, 1685-ben sem jelenhetett meg Debrecenben, majd csak a

város költségén egy leideni kiadónál készült el 1717-ben. Példányait útban hazafelé a határon a katolikus cenzúra lefoglalta, egy részüket Egerben elégették, más részük tönkrement a pinceraktárban. Csak II. József türelmi rendelete (1789) után érkeztek haza a megmaradt példányok.

es ist nur ein wohlgemeinter Rath – [ném.] ’ez csak egy jó szándékú tanács’

Amphibion – [lat.] kételtű

Különös jegyzést érdemel – Értsd: külön figyelmet érdemel.

bohóságot – értsd: ’botorságot, butaságot’

a’ Latiatuc n[em] való magyar hagyomány – ti. a *Halotti Beszéd*. Lásd: RÉVAI 1803, illetve *Előszámlálása Révai Gramm.*

erit mihi magnus Apollo – [lat.] ’maga lesz a nagy Apolló’

Conf[eratur]. Révai – [lat.] *conferatur*, a. m. vedd össze, ti. az *Antiquitatus*szel (RÉVAI 1803).

valamint a’ Mérmondó is Beregszászinál – *Beregszászi Nagy Pál* (1750?–1828) a keleti nyelvek és a teológia professzora Sárospatakon; több összehasonlító nyelvészeti munka szerzője. A *Dissertatio Philologica de Vocabulorum Derivatione ac. Formatione in Lingva Magyarica* (Trattner János Tamás, Pest, 1815.) című munkájában, 181. lapon lásd: „*mérmondó*, audax, liber in loquendo, qui audet dicere dicitque quod dicere vult”. (Lásd még: *A szószármaztatásról*, MAGYARÁZATOK.) Beregszászi ezt a „művét a nyelvművelés segítségére, Kulcsár István ösztönzésére (Praefat. XV.) írta; tehát bizonynyal az újítok ellen s közvetlenül a Mondolat stb. hatására. Itt hát fő dolga a szók származásáról és származtatásáról szólni (ha szabad a derivatiót és formatiót így értelmeznünk); mellékesen, minden indulat és személyek megnevezése nélkül, néhol a hibás származtatásokat megbírálni. Csakugyan ez foglalja el munkájának legnagyobb részét. [...] Beregszászi Derivatiójában kevés hibásan felvett vagy nem szabatosan megkülönböztetett képzőt találunk. Az összetettekről ismét nem kimerítőleg, sőt a főbb nemeket sem ismertetve beszél; mégis mond eszméletőleg egyetmást. [...] Az összetett nevek közül figyelmet érdemlő példái: mérmondó »audax liber in loquendo« – »vox composita elegáns« – barnaszeg (úgy hiszem szégbarna, mint szégsárga v. ö. félszeg néha: felszeg p. áron).” (IMRE 1880, 39–40, 42.)

Négy nemeit mondja a’ Szószármaztatásnak, v[agy] csinálásnak – Ez a négy módozat (1. Deriva[ti]o. 2. Compositio. 3. Idegen nyelvb[ől] kölcsön[zés]. 4. Per Onomatopoeian) Kölcsey írásában: *A szószármaztatásról*.

Infinitivussal élés eleitől fogva sajátja volt a’ Magyar Iróknak –

Révainál *Antiq. Litt. Hung.* p. 151. s. – RÉVAI 1803

Bécsi MS. Biblián – ms manuscriptum (kézzel írott, kézirat) rövidítése / MS: memoriae sacrum, azaz az emlékezet szentsége (szent emlékezetű?). Lásd még *GrammSzójegyzetek*: MS Biblia. *A Bécsi biblia* vagy Révai-kódex (XV. század): Révai Miklós másolta le először (hozzá fűzött magyarázatokkal) a bécsi udvari könyvtárban, a RÉVAI 1803 munkája 2. kötetében akarta kiadni. Döbrentei Gábor adta ki először Régi Magyar Nyelvemlékek I. kötetében.

az Ilyés Püspök könyvén – Illyés András: Keresztyéni életnek példája avagy tüköre, Nagyszombat, 1705.

Régi Magyar Agendariusbol – Agendarius, liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus, & aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus, parochi, & alii curati, in dioecesi & provincia Strigoniensi utuntur, a novo impressus : Quibus additae sunt lingua vernacula, piae et catholicae aliquot exhortationes, ad eos, qui utuntur sacramentis, & qui eorum administrationi intersunt. Tirnaviae [Nagyszombat], M.D.XCVI. [1596]. (Debreczenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában RMK 1448 jelzet alatt található meg a Kölcsey által említett Debreczeni Bibliotheca példánya.)

18.

Rövid lajstromok, a' Consiliarius Aranka György Grammatikai hibáinak, az Erdélyi Társaság'
Első Kötetében

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Cseke. Octob. 21.dik. 1815 Rövid Lajstromok, a' Cons. Aranka György Grammat. hibáinak, az Erdélyi Társaság' Első Kötetében.

Az autográf kézirat számos más, autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefüzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található; 1978-ban került az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába (lásd: 5. f. v-ján a kézirattár szögletes pecsétje: „Orsz[ágos]. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”).

Az öt 265 * 210 mm méretű bordázott fólió közepén ketté van tépve. A jobb felső sarkokban bekarikázott (40-től 41-ig) és be nem karikázott (11-től 22-ig) ceruzás lapszámolás található. A kezdő lap túloldalán található a *LaistromDebrGramm* utolsó jegyzete. A *LaistromAranka* a *LaistromDebrGramm* és az *ElőszámlálásaRévaiGramm* kézirataival megegyező bordázatú papírra és hasonló (világosabb barna) tintával íródott. Kölcsey hagyatéki jegyzéke a 10. csomóban cím szerint említi a szöveget: „Rövid laistroma a' debreczeni grammatica s Aranka grammaticaja hibás állításainak” (vö. SOLT 1938, 392.).

MEGJELENÉS

Kölcsey 2018. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A kézirat címadását követjük, feloldva annak rövidítéseit.

KELETKEZÉS

A kézirat a rajta szereplő keltezés és dátumozás alapján Csekén (ma Szatmárcseke) keletkezett, 1815. október 21-én. A lista lényegében szó szerinti kijegyzéseket tartalmaz Aranka György munkájából, *A' Magyar Nyelv-Mivelő Társaság' Munkáinak Első Darabjából* (röviden: *MagyarNyelvmivelő 1796*, lásd még: MAGYARÁZATOK), oldalszámmal jelölve a jegyzetek forrását, néhány esetben megjegyzéssel, széljegyzetekkel, a jegyzetlista végén hosszabb kritikai reflexióval. A kéziraton szereplő dátumozás Kölcsey gyakorlatában a jegyzetelés megkezdésének időpontját

jelöli. Eszerint a *LaistromArankát* Kölcsey a *LaistromDebrGramm* után kezdte kijegyzetelni (vö. *LaistromDebrGramm*, KELETKEZÉS). Kölcsey a listát, hasonlóan a *LaistromDebrGramm*-hoz, a Szemere Pállal közösen írt *Felelet 1815* fogadtatása kapcsán készítette, előkészületként egy újabb, második Antimondolathoz.

Keletkezéséről a *LaistromDebrGramm* keletkezése kapcsán elmondottak ismételhetők meg (lásd ott). A jegyzetet Kölcsey kétszer említi (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 442. Lásd még: 958.):

„A’ Debreczeni Gramm[atika] és az Aranka’ hibáijkbol laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb visszafordulni.”

Majd (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28. Vö. MM4 *Levelezés I.*, 467.):

„Én a’ Debreczeni Grammatikából, a’ Cons. Aranka Philologiai dissertatiojából az Erdélyi Gyűjteményben laistromokat csináltam, de mind ezeknek csak akkor vegyük hasznokat ha az ellenírások fényt látnak.”

Nem tudni, hogy a *MagyarNyelvmívelő 1796* hogyan állt Kölcsey rendelkezésére. Mivel a *DebrGramm*-át Kazinczy Ferencről kérte kölcsön (vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. szeptember 1. MM4 *Levelezés I.*, 413–414.), és a két munkát egyszerre jegyzetelte, Aranka munkájára vélhetően Kazinczy hívta fel Kölcsey figyelmét, és talán a kötetet is ő küldte meg a *Debreczeni Grammatikával* együtt 1815 szeptemberében. A két jegyzetelt mű közötti kapcsolatot a *LaistromAranka* végén található hosszabb kritikai reflexió hozza létre, amelyben Kölcsey Kazinczy Ferenc Báróczy-életrajzát idézve tesz elítélő megjegyzést a nyelvszokást jelentő usus hasonló megítélései miatt (bővebben lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre: a kézírásban az **s** betűt jelölő **f** betűt **s** betűre írtuk át. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzásokat aláhúzással és vastagítással jelöltük. A kézirat bizonyos szavakat a kisbetűk méretének növelésével emel ki: ezt *kurzíválva* adjuk vissza.

MAGYARÁZATOK

Aranka György és az Erdélyi Társaság – A jegyzetelt mű: *A' Magyar Nyelv-Mívelő Társaság' Munkáinak Első Darabja*. Szebenben: Nyomtattatott Hochmeister Márton betüivel, 1796. Kölcsey ténylegesen csak az Első szakaszt (36–125.) jegyzeteli, illetve a II. Bevezető cikkelyhez fűz kommentárt. *Aranka György* (1737–1817) Marosvásárhelyt törvényszéki közbíró, 1796-tól az erdélyi királyi tábla rendes ülnöke. 1793-ban hozta létre a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó társaságát, amelynek titkára volt. A Magyar Nyelvmívelő Társaság első kiadványa volt a Kölcsey által jegyzetelt munka. Kölcsey levelezésében egyetlen helyen, a debreceni kollégium könyvtárában található magyar grammatikák kapcsán említi Aranka Györgyöt: „Nomenclatura s. Dictionarium Latino Ungaricum. 1597. Írta Szikszai Fabricius Balázs. Kiadta legelőször Pesti Gáspár 1592., azután Uifalvi Imre 1597., ismét 1619. Horányi Bod után csak az első és utolsó számot említi. A könyv magába nem nagy tekintet érdemel, azt mindazáltal el nem mulatom jelenteni, hogy kifogást tesz Cons. Aranka azon állításába, hogy a lacrymát minden régi írások könyvnek írják, mert a 62. levél első felén a lacrymát így magyarázza: Kőny-hullatas.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1808. december 7. MM4. *Levelezés I*, 33. vö. még uo. 644.) Kölcsey Arankával szemben táplált ellenérzésére e jegyzeten kívül más adatunk nincs. Vélhetően Kazinczy hatásával számolhatunk, aki nem volt jó véleménnyel a magyar nyelv művelése érdekében összeállt erdélyi társaságról, mivel azok „a nyelvnek úgynevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak”, és amely [társaság] „(Munkáik I. dar. Szeben, 1796. I. 7.) azt állítja, hogy ennek jobbítás nem kell, mivel ez *tökéletes* [...]” (Kazinczy Ferenc: *Báróczy Sándor élete*, vö. KAZINCZY 1979, 788. Lásd még: *Yorick szavával*.)

Consiliarius – [lat.] tanácsos, tanácsadó

Tudhatta volna [...] ha csak Pereszlényitől is, hogy [...] minden Genitivusokat lehet declinálni – *Pereszlényi Pál* (1631–1689) jezsuita tanár, áldozópap, lásd még: *Előszámlálása Révai Gramm.* Hivatkozott munkája: P. Paulo Pereszlenyi: *Grammatica Linguae Ungaricae. Tyrnaviae* [Nagyszombat], 1682. Pereszlényi Pál: *A magyar nyelv grammatikája. Grammatica Linguae Ungaricae.* Hasonmás kiadás fordítással. Fordította: C. Vladár Zsuzsa, A Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2006. A birtokos esetek ragozásáról: „A korai magyar grammatikákban a genitivus eset végződése mindig *-é*, ami valójában birtokjel. A modern felfogás szerint a magyarban nincs önálló genitivusi forma, alakja megegyezik a részes esettel: *nAk* [...]. Pereszlényi korában azonban, mivel a mintának tekintett latin esetsorban szerepelt genitivus végződés, fel sem merülhetett az a gondolat, hogy a magyarban ne lenne külön alakú megfelelője. Az *-é* végződés genitivus esetté nyilvánítása mellett szólt, hogy a birtokoshoz kapcsolódó névszói végződés, és szemantikailag egyértelműen possessivusi viszonyra utal.

Ugyanakkor, mivel a birtokjeles alak egy kifejtett birtokos szerkezet rövidítése, használata korlátozott, jelölete pedig a birtok, ezt Pereszlényi is felismerte (1682. 45–7. [2006. 130–134]).” (A fordító C. Vladár Zsuzsa jegyzete, uo. 412.)

a’ Jó Deák – azaz a latin nyelv

istentelen periodusát – Értsd: borzasztó, szörnyű szakaszát.

hogyan Yorick szavával éljek – ti. Kazinczy szavával. Laurence Sterne (1713–1768) angol író *Sentimental Journey through France and Italy by Mr. Yorick* (1768) című regénye Kazinczy Ferenc fordításában *Érzsékes Utazások Francia- és Olaszországban* címmel 1815-ben jelent meg (Kazinczy Ferenc *Munkái: Szép Literaturá, IV.*, Pesten, Trattner János Tamásnál. 1815. 87–346.). Vélhetően eme időbeli egybeesés miatt nevezi Kölcsey a Sterne-regényt fordító Kazinczyt Yoricknak. (Sterne regényének főhőse a *Hamlet* Yorickjának nevét veszi fel útlevelében: „Elővevém tehát azt a’ Kötetet hol Hamlet találtatik, ’s felhányván a’ Sírások”* scéniét az ötödik Aktban, ujomat a’ Yorick’ neve alá vettem, ’s a’ könyvet a’ Gróf felé fordítottam. Me voici! mondám.”)

Kölcsey nem jelöli meg forrását, de nem utalhat másra, mint az 1814-ben megjelent Báróczi-életrajz vonatkozó passzusára, amelyben Kazinczy ugyanezt a szakaszt használja föl Aranka munkájából véleményének kifejtéséhez:

„Az erdélyi társak [Munkáik I. darab, Szeben, 1796.] lap 19. ezt mondják: »a Cicero halhatatlan beszédei keresetlen, mindennapi szókkal vannak írva, melyeken sem az óság penésze, sem az ujság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgáló leány is megérthette.« – Oly beszéd, mely a járatlan könnyen megtéveszthetné, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Cicero korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nem csak a konyhaleányok – kik a rosták mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó consul hallgatására – , hanem sok polgárok polgárok is igen csak oly formán értették mint a szombathelyi meghalt nagyprépost, a rudinai apát és a sopronyi superintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? [...] Mint itt az erdélyi társak, úgy fog itélni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik:

bív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.” (Kazinczy Ferenc:

Báróczy Sándor élete. Vö. KAZINCZY 1979, 789–790.)

Kölcsey egyik fő kifogása az a szemlélet – Aranka munkája és a *DebrGramm* között ebben látható hasonlóság –, amely a köznyelvi nyelvhasználatot teszi meg a nyelvhelyesség kritériumának. „A’ köznép csak nem csinálhat usust, annyival inkább mert a’ Népnek ususa mérföldenként változik.” – summázza Kölcsey az ezzel kapcsolatos elutasító véleményét még ugyanezen a nyáron Kazinczynak (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5. Vö. MM4. *Levelezés I*, 398.)

Debreczeni Grammatikának elől(utol)járó beszédjében – *DebrGramm* Elöljáró Beszéd [XIII]–XXX., hiv. XIX–XX, lásd még: *LaistromDebrGramm*.

Debr[reczeni] Gramm[atika] 52. és 202. lap – *DebrGramm* 52.: „mivel a köz beszéd, más Nyelvekben is különböz, az Írásbéli és Tűdósok’ beszédétől.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*. *DebrGramm* 202.: „A Foglaló Móddal többnyire akkor élnek a Magyarok is, és úgy, mint más Nemzetek: hanemhogy a Jövendőjét, nem hallani a köz beszédben.” Vö. ezt *LaistromDebrGramm*.
az Idvezítőnek szavait – Lukács evangéliuma: 23,34

Előszámlálása azon PrINCÍPIUMOKNAK mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak

KÉZIRAT

OSzK Kt Quart. Hung. 4361

Előszámlálása azon PrINCÍPIUMOKNAK mellyek a' RÉVAI' Grammatikájáb[a]n megállítatnak.

Az autográf kézirat számos más, szintén autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, OSZK Kt Quart. Hung. 4361 jelzet alatt. A 4. fólió verzóján található szögletes pecsét alapján a kézirat 1978-ban került a könyvtárba (lásd: „Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A négy, 265 * 210 mm méretű bordázott fólió mindegyike középen ketté van tépve; a fóliók – a rektók felől nézve – jobb felső sarkai le vannak vágva. A fóliók levágott jobb felső sarkai alatt bekarikázott (42-től 45-ig) és be nem karikázott (1-től 4-ig) ceruzás, korábbi irattári lapszámok, az 1. fólió bal felső sarkában „Nro 23.” jelölés található. A kéziraton Szemere Pál kezétől származó javítások és a 3. fólió verzójának margóján tőle származó széljegyzet található.

MEGJELENÉS

Kölcsey 2016. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1815. október 24. k.

A nyelvészeti értekezés kézirata (a továbbiakban: *Előszámlálása Révai*) nagy valószínűséggel Csekén, 1815. október 24. körül keletkezett. Keletkezésének pontos idejét és helyét csak közvetetten tudjuk igazolni. Az 1814-es évből nincs adatunk arra, hogy ekkoriban, vagyis Kölcsey neológiai alapelveinek kimunkálódása idején készülhetett volna. Révai Miklós munkáit ugyanakkor nyilvánvalóan már ekkor is ismerte, az *Antiquitatest* (RÉVAI 1803) bizonyosan forgatta is, hiszen neológiai elveinek ismertetésekor a nyelvkölcsönzés kapcsán forrásértékű dokumentumként hivatkozik az abban található *Halotti beszédre*, azaz a „Latiatuc”-ra (vö. MM4 *Levelezés I*, 396.). 1815-ben ugyanakkor egymás után két ízben is arra utal leveleiben, hogy foglalkozik Révai Miklós munkáival (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. MM4 *Levelezés I*, 435.):

„Én most nem perlek, mivel úgy is, azt óhajtom, hogy a' tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, 's sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen **újításokat**, vagy inkább **régítések**et viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a' gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.

A *μάντις*-t (Jövendölő, Jövendő mondó) nem tudom jól fordítani. Egy helyt **Próphétát** tettem, ott hol Agamemnon szidja Kalchászt. *μάντι κακῶν* (vates malorum) magyarul **Rossz próphéta**. Iszonyú küzdéseken kell keresztül menni a' Homér fordítójának. Én sorról sorra fordítok, mert úgy fordítani mint Révai, nem poetai fordítás, hanem Pharaphrasis. A' Participiumokkal is régi módon élek. Az újabb írók a' participiumi formatiókat mind elfelejtették. Kénytelen vagyok sokat a' **Latiatuc**-bol venni vissza. Ez még rettenetesebb leszen a' Publicum előtt a' Helmeczi újításainál is. De mit tegyünk? – Ha Novemberben felmehetnek, és addig többet nem fordíthatok is mint a' mennyi van, még is ezt a' keveset is viszem magammal, és fogunk felette philologizálni, vagy hogy a Debreczeni Grammatikussal szolljak: **grammatizálódni!**”

Majd (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. MM4 *Levelezés I*, 442.):

„A' Debreczeni Gramm[atika]. és az Aranka' hibáikból laistromokat csináltam, lehet belőlök akarmit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a' Grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől elébb visszafordulni.”

Ami bizonyosan megállapítható eme levélrészletek alapján, hogy Kölcsey készülő Iliász-fordítása¹ kapcsán használja Révai *Antiquitates*ét, azaz az abban található régi halotti beszédet („Latiatuc”), illetve az ide kapcsolódó Révai-elemzéseket. (A ma *Halotti beszédként* ismert szöveget ki is másolja innen, amint azt a Kölcsey hagyatéki jegyzék 10. csomójának leírása bizonyítja. [Vö. Solt 1838, 392.] Eme másolat kézírata ma nem ismeretes.) Mindezt Kölcsey *Grammatikai szójegyzetek* című, az Iliász-fordításhoz köthető töredékes kézírata is alátámasztja, amely alapján ugyanakkor az is megállapítható, hogy Kölcsey az *Antiquitates* mellett Révai másik munkájából, a *Grammaticából* (RÉVAI 1806) is jegyzetel ki szavakat ebben az időben. (Vö. *Gramm.Szójegyzetek*, KELETKEZÉS.)

Az 1815. október 24-én kelt levél így veti fel annak lehetőségét, hogy Kölcsey megjegyzése („Most Révaival küzdök”) Révai Miklós *Grammaticájának* kritikai vizsgálatára vonatkozik. Mindezt a levélben említett „grammatikázás” (és nem „fordítás”), továbbá a „küzdés” kifejezés (a „megértés, feldolgozás” értelmében) önmagában még nem támasztaná alá, hiszen mindez éppúgy vonatkozhat akár az *Antiquitatesre* is. A bizonyosan 1815 októberében készült két másik munkája

¹ Az Iliász-fordításról lásd Ritoók, 2006, 34–44. Ritoók Zsigmond: *A magyar Homérosz fordítások. XVIII–XIX. század*. In: *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*. Szerk. Hajdu Péter, Polgár Anikó. Bp., Balassi, 2006, 20–90.

viszont, vagyis a *Rövid Lajstroma a Debreceni Grammatika hibás állításainak (LaistromDebrGramm)*, valamint a *Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében (LaistromAranka)* kapcsolatot mutat eme kéziratával. A *RévaiGramm* bevezetője konkrétan Révai Miklós munkájának a *Magyar Grammatikától (DebrGramm)* való elkülönbötetésével kezdődik, a *LaistromDebrGramm* két széljegyzete pedig a *Grammaticára* utal; közülük az egyik az „én, enyém” paradigmához kapcsolódik, amely paradigma a *RévaiGramm*-ban szintén kijegyzetelésre kerül. Összegezve: eme belső utalások és komparatívumok Révai *Grammaticájának* és a *DebrGramm*-nak együtt olvasását igazolják, közvetve támasztva alá a keletkezés feltételezett helyét és idejét. (Vö. még: Kölcsey, 2005, I, 953.) A *RévaiGramm* kéziratának 1815. október 24. körüli keletkezését támasztja alá az is, hogy a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka* kézirtaival megegyező méretű és bordázatú papírra és hasonló (világosabb barna) tintával készült. Révai munkáit Kölcsey – Szemere Pál révén – Kazinczytól kapja kölcsön, feltehetően még 1814-ben vagy 1815-ben, egyedül a könyvek visszaszolgáltatásáról van adatunk. (MM4 *Levelezés I*, 463. és 569. Révai könyvei Kölcsey könyvtárában: Szabó G., 2009, 69, 143.)

A kézirat egyértelmű bizonyága annak, hogy Kölcsey nyelvkritikai számvetésének eredményeképpen Révaiban az elvekkel („principiumok”) rendelkező, a nyelvet részeiben és egészében, illetve történetiségében is jól ismerő tudós nyelvészt („philológus”) tiszteli, később őt, illetve Baróti Szabó Dávidot nevezve meg a magyar nyelv meghatározó tudósaiként. (Vö. Kölcsey Ferenc: *Új szók.*) Révai Miklós *Grammatikájának* kitüntetett volta a kézirat „műfajában” is megnyilvánul. Míg a *LaistromDebrGramm* csupán a *DebrGramm* vitatott állításainak (kevés reflexióval ellátott) jegyzéke („lajstrom”), addig a *RévaiGramm* már csak címadása alapján sem tekinthető átlagos kivonatnak („extractum”), sokkal inkább a Révai-féle grammatikai elvek összefoglaló, számvető, értékelő és reflektáló jellegű *kritikai ismertetésének*. A feltehetően Szemere Páltól származó javítások, illetve főként az áthúzások a fogalmazvány eme jellegét számolják fel. Kölcsey a *Grammatikának* csak az első kötetét (Vol. I.) ismerteti, az alapelveken túl, ahogyan arra a szövegben is utal, egyedül az etimológiai fejezetet részletezve. A kézirat a Nevek (Nominum) és a Névmások (Pronomium) alfejezetek ismertetésével zárul.

A „minden kétségen túl” kitétel Révainak az írók szerepére, azaz a költői nyelvteremtő szabadságot korlátozó adelungiánus alapállására vonatkozhat, illetve arra, hogy a nyelvbővítés kapcsán leginkább csak a régiség szavainak felelevenítésével alkotna új szavakat. Egy nem sokkal korábban írt levelében Révait még az oly sokszor pejoratívan emlegetett és kárhoztatott Gottsched–Adelung–Debreczeni Grammatika platform tagjaként nevezi meg. (Vö. Kölcsey

Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30. MM4 *Levelezés I*, 379–381, itt: 381. Erről az említésről lásd még: CSETRI 1990, 16.) Révai „újrappozicionálásának” jeleként érthető az 1815. október 24-én kelt levél elején mondottak is (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24., vö. MM4 *Levelezés I*, 438–439.):

„Verseghi, Édes Barátom, egy romlott fejű Philolog. Beregszászi pedig egy romlott fejű Nemphilolog (Aphilologus), 's e' szerént mind a' kettő kevés tekintetet érdemel. Verseghinek minden műveiből hatalmasan tetszik-ki, hogy neki a' természet sok Aesthetikai érzelmet adott, de ha a' pszichologiai tapasztalásaim nem csalnak, íme ez az ő baja: Verseghi tanulni akart, és láttatni, hogy ő tanult. Verseghi nem bír mélyen belátó, 's keresztülható lélekkel, mint p.o. Révai, következképpen Verseghi csak tanulni tudna, de producálni magától nem. [...] Ő a' Német Új Aesthetikára 's annál fogva a' német új philológiára nézve hátramaradt. [...] És így Verseghi, midőn a' Poesisről való Tractát írta, már tökéletesen megromlott Aesthetikus vala, 's ezen romlott Aesthetikával ment ő a' philológiának, mellynek principiumit nem tanulta, és így éppen úgy philologizált mint Debreczennek Grammatikusai, azaz homályos érzelmeknél fogva. Hogy pedig közte és Debreczen közt nagy a' különbség, oka ez, mert néki az Aesthetika elegyítette magát találgatásai közzé. Debreczennek Grammatikusai pedig ugyan azon találgatásokat iskolai tudományok' szövevényében firkálgatták, 's mivel többen voltak, a' Principiumok nélkül való többség, több Inconsequentiára vetemedett.”

Kölcsey Verseghyről vallott véleménye megegyezett Kazinczyéval, akitől vélhetően a „romlott fejű” kifejezés is származott: „[Verseghyt] egy tökéletesen megromlott fejű Grammaticusnak nézem, mint a' millyennek, kedves barátom, ő néz tégedet”. (Kazinczy Ferenc Révai Miklóshoz, Széphalom, 1806. augusztus 5., vö. KazLev IV. 252.) A neheztelés másik oka, hogy Révai – ahogyan azt Kölcsey megjegyzi – „a' Rudbeckianus névtől nem csak nem retteg, sőt azt dicsőségnek tartja”. Nem tudjuk, hogy a pejoratív említés melyik Rudbeckre vonatkozhat. Idősebb Olof Rudbeck (Olaus Rudbeckius, 1630–1702) svéd tudós, író, az Uppsalai Egyetemen az orvostudomány professzora volt. Rudbeck nyelvtörténeti elképzelései szerint Ádám eredeti nyelve a svéd volt, amely a latin és a héber keveredéséből jött létre. *Atlant eller Menheim* (Uppsala, 1675–1698) című munkájában azt kívánta bizonyítani, hogy a Platón által leírt Atlantisz azonos hazájával, s hogy Skandinávia helyén volt egykor a Hesperidák kertje, s az elíziumi mezők is ott találhatóak. Diderot az *Enciklopédia* „etimológia” szócikkében óva intő példaként említi Rudbecket mint a képzelt történeti, etimológiai nyelvészet képviselőjét.

Révai Miklós a magyar nyelvrokonságról értekezve viszont ifjabb Olof Rudbeck (1660–1740) munkáját hivatkozza: *Specimen Vsus Linguae Gothicae, in eruendis S. Scripturae Locis obscurissimis, addita Analogia Linguae Gothicae com Sinica, nec non Finnonicae cum Vngarica* (Vpsalis, 1717. in. 4). (Vö. *Grammatica*, 52.) Ifj. Rudbeck apjának nyelvészeti irányú tanulmányait folytatta, 1695. évi lappföldi

utazását követően vonva párhuzamokat a finn és a magyar nyelv rokonságával kapcsolatban. Kölcseynek a *RévaiGramm*-ban, illetve az ezzel egy időben, Szemerének tett megjegyzése („Ha a Rudbeckianismustól éppen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti”, vö. Kölcsey, 2005, I, 442.) alapján nem dönthető el, vajon a pejoratív „Rudbeckianus név” pontosan mire is vonatkozik: az apa fantazmagóriáira, a lapp–héber nyelvrokonság felvetésére avagy mindkettőre (lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven adjuk közre. A kéziratban Szemere Páltól származó szövegjavítások és bizonyos részletek (feltehetően szintén tőle származó) át- és kihúzásai találhatóak (a Szemere-kézírás tintájához hasonló tintával). Eme törlések tematikusak, az értékelő, reflektáló-vitatkozó szakaszokat érinti, alapvetően a „rövid előadás” kapcsán a kivonatoló részeket hagyva érintetlenül.

MAGYARÁZATOK

Révai’ Grammatikájában – Hivatkozott mű: Révai Miklós: *Elaboratior Grammatica Hungarica*. Vö. RÉVAI 1806, lásd még: KELETKEZÉS.

Révai, minden kétségen túl, originalis és mély belátású philologus volt – *Révai Miklós* (1750–1807) nyelvész, 1802-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. 1803-ban jelent meg latin nyelven írt *Antiquitates* (lásd: RÉVAI 1803) című nyelvtörténeti munkája, melyben a *Halotti beszéd* szavait elemzi. *Elaboratior Grammatica Hungarica* (1803–1806) című, kétkötetes, latin nyelven írt nyelvtudományi munkája (lásd: RÉVAI 1806) szintén történeti szempontok alapján foglalja rendszerbe a magyar nyelvet. Álláspontját (különösen az ikes igék tekintetében) Verseggy Ferenc vitatta, akinek a nyelvszokáson (usus) alapuló nyelvtani rendszere vált kötelezővé az iskolákban. Kölcsey véleményét Révairól lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ.

verisimilitudo – [lat.] valószínűség

Molnár Albert’ és Pereszlényi’ idejében – azaz a 16–17. században. A magyar nyelvtudomány előzményeivel kapcsolatban lásd: MM4 *Levelezés I.* 32, illetve uo. 262.: „mi itt csak a’ XVIIIdik század philologiai tudományával bírunk, ’s az újabb könyveknek csak nevét halljuk.” *Szenczi Molnár Albert* (1574–1634) református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoldárköltő, egyházi író, műfordító, Kölcsey feltehetően *Novai Grammaticae Ungaricae...* (Hanoviae, 1610) című munkájára utalhat. *Pereszlényi Pál* (1631–1689) jezsuita tanár, áldozópap (Nagyszombat). Nyelvtani munkája: *Grammatica Linguae Ungaricae ... Juxta hanc methodum concepta ac elaborata.* (Tyrnaviae, 1682) Lásd még: *Laistrom Aranka*, MAGYARÁZATOK.

Debreczeni Grammaticusok, és Révainak Ellenküzdője, Versegi – A *DebrGramm*-ról lásd: *LaistromDebrGramm. Verseghy Ferenc* (1757–1822) költő, nyelvész, pálos szerzetes. A jottista–ipszilonista-vitában ez utóbbi, azaz a kiejtés szerinti írás szemléletmódjának fő képviselője volt, élesen szembehelyezkedve Révai Miklós szóelemző elképzelésével. Révai Miklós és Verseghy Ferenc a nyelv törvényeinek megállapításában és szerkezetének leírásában vallott gyökeresen eltérő felfogásának alapja az volt, hogy míg az előbbi történeti alapokra, a régi írók tekintélyére és nyelvállapotára építette grammatikáját, addig Verseghy a korabeli művelt nyelvhasználat, az élő nyelvszokás (usus) alapján írta le a magyar nyelvet, és alkotta meg nyelvi rendszerét. (Vö. ÉDER 1988)

Verseghy *A Tiszta Magyarság* (Pest, 1805) című munkájában bírálta először Révai szemléletét és módszerét (elsősorban az *Antiquitatest*), szembeállítva a régi írók hibás nyelvhasználatát az akkori jelen „virágzó” nyelvével: „Káldirúl, Pázmánrúl, s egyálttalyában a’ magyar íróknak seregérül azt mondgya [Révai] in Antiq. Litt. hung. § 172, hogy az etimológiával nem sokat gondoltak a’ mi az ő nyelvén annyit tesz, hogy magyarul nem elég tisztán írtak. Ő maga megvallyá tehát, hogy a’ legrégiebb halotti beszédektül fogva egész a’ mostani korig egygy kézírásunk, egygy nyomtatott könyvünk sincs, mellyben nyelvbéli hibák ne találtatnának. De ha ez igaz, mikép élhet ő ugyan ezen kézírásoknak és nyomtatott könyveknek tekintetével arra, hogy most virágzó nyelvünköt kezeinkbül kifacsarja és hasonlónvá tegye azokhoz, kik még az ő ítélete szerint is hibásan írtak?” Minderre Révai Miklós álneven kiadott két válasza (Világosvári Miklósfí János: *Verseghy Ferencnek tisztasággal kérkedő Tisztátalan Magyarsága*, 1805, Fényfalvi Kardos Adorján: *Verseghy Ferencnek megsalatkozott illetlen Mocskolódásai A Tiszta Magyarságban*, 1806) következett, majd egy valódi, de szintén álneven író Révai-tanítvány munkája jelent meg: [Horvát István:] Boldogréti Víg László: *Verseghy Ferencnek megfogyatkozott Okoskodása A Tiszta Magyarságban*, 1806. Vitájukból időlegesen Verseghy került ki győztesen, miután az ő tankönyvét rendszeresítették (*Magyar ortografia, avvagy írástudomány, mellyben a magyar betűknek helyes kimondása és írása tanítatik. Bevezetés gyanánt a magyar nyelvtudományra. A nemzeti iskolák számára*. Pest, 1816).

En gros és en detail – *en gros en détail* [fr.] egészében és részleteiben. Az igazi tudósságról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ. Az itt használt kifejezést lásd még Kölcsey egyik korai kivonatában: „A’mit ezen szó alatt, *Tudós*, értenek közönségesen, altalan fogva el lehet mondani, hogy olyan egy sincs Francia Országban. Tulajdonképen való *Túdós*, az az, ki azzal a’ tudománnyal mellyre magát adta fundamentumoson ismértes, a’nak minden részeit en gros, és en detail studirozta, historiáját, az az származását ’s előmentét tudja, ’s szüntelen igyekezik kitanúlni, hogy micsoda állapotban van most mindenik országban, minden új találmányokban jártas, szóval a’ki Élő centruma a’ maga Tudományának a’nak eredetétől fogva a’ mai időkig...”

(Vö. V. Jegyzőkönyv, Girtanner: *Historische Nachrichten*, Debrecen, 1810. november 13. In: KFKiadatl. 243.)

egyetemi Principiumokat – *principium* [lat.]: elv; Itt: egyetemes, általános elveket.

consequens – [lat.] konzekvens, következetes

Antipodjok – *antipodus* [lat.] ellenlábás, ellenfél

inconsequens – [lat.] következetlen, inkonzekvens

Universalis Grammatikáról – vö. Szemere Pál: *Közönséges (universalis) grammatika* (SZEMERE 1890, III.), lásd még: MM4 *Levelezés II.* 72.

segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket – *fenniai* azaz finn. Révai a magyar nyelv eredetére vonatkozóan elfoglalt felemás (azaz a finnugor, illetve a zsidó, káld, szír, arab nyelvekkel egyaránt rokonságot mutató) álláspontjáról lásd: BALÁZS 1987, 544-545.

A' Grammatikának közönséges törvényei ezek – Lásd: RÉVAI 1806, 23-tól.

Consuetudo, Analogia, Etymologia, és Euphonia – [gör.-lat.] (nyelv)szokás; analógia (megfelelés); etimológia (szótörténet); jóhangzás

Varrónak szavaként – Lásd: RÉVAI 1806, 28. „*Consuetudo loquendi, aít ille, in motu est: itaque solet fieri ex meliore deterior* (De Ling. Lat. Lib. VIII.)”. Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116 – Kr. e. 27) római költő, író, polihisztor. A hivatkozás forrása: *De lingua Latina ad Ciceronem*, Lib. IX. 17. „17. Quas novas verbi declinationes ratione introductas respuet forum, his boni poëtae, maxime scaenici, consuetudine subigere aureis populi debent, quod poëtae multum possunt in hoc; propter eos quaedam verba in declinatione melius, quaedam deterius dicuntur. Consuetudo loquendi est in motu; itaque solet fieri ex meliore deterior, 'ex deteriore' melior. Ac verba perperam dicta apud antiquos aliquos propter poëtas non modo nunc dicuntur recte, sed etiam quae ratione dicta sunt tum, nunc perperam dicuntur.” Magyarul: „Azokhoz az új, ésszerűség alapján bevezetett szóalakokhoz, amelyeket a forum [itt vélhetően a köznyelv és nem a szónoki beszéd] kivet magából, a jó költőknek, és főleg a színpadi szerzőknek hozzá kell szoktatnia a nép fülét; mert a költők sokat tehetnek ezen a területen. Őmiattuk van, hogy bizonyos szavakat jobban, másokat rosszabbul deklinálunk. A nyelvi szokások *mozgásban vannak; ezért szokott (olykor) a jó (nyelvi szokás) rosszabbá válni*, vagy a rossz jóvá. Régiek által helytelenül mondott szavakat ma a költők miatt helyesen mondunk, ugyanakkor (az is előfordul, hogy) amiket akkoriban (régen) ésszerűen használtak, ma helytelenül mondjuk.” (Kulin Borbála fordítása.) Kölcsey leveleiben is hivatkozik Varro eme munkájára, lásd még: MM4 *Levelezés I.* 393–401. A Grammatica felépítésének és módszereinek egyik fő forrása Varro grammatikája volt, vö. MELICH 1908, 29–32. Lásd még: CSETRI 2007, 33.; életéről és grammatikájáról: ADAMIK 2009, 257–267.; Kölcsey elveszett Varró-kéziratáról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*.

Így vissza-jön az *Ik* és *Ém* mellyeket Versegi megvetett – Vö. még: *Philologiai Töredékek*, illetve: MM4 *Levelezés I*, 446.

eltöröltetik a Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végzet – Erről lásd még: *LaistromDebrGramm*.

a Rudbeckianus névtől – Idősebb *Olof Rudbeck* (latinosan *Olaus Rudbeckius*) (1630–1702) svéd tudós, író, az Uppsalai Egyetemen az orvostudomány professzora. *Atlant eller Menbeim* (Atlantisz vagy Manheim) című munkájában azt kívánta bizonyítani, hogy az elsüllyedt kontinens hazájával azonos, Diderot az *Enciklopédia* „etimológia” szócikkében Rudbecket a képzelt történeti, etimológiai nyelvészet képviselőjeként említi. Révai Miklós a magyar nyelvrokonságról értekezve *Ifjabb Olof Rudbeck* (1660–1740) munkáját hivatkozza: *Specimen Vsus Linguae Gothicae, in eruendis S. Scripturae Locis obscurissimis, addita Analogia Linguae Gothicae com Sinica, nec non Finnonicae cum Vngarica*, Vpsalis, 1717. in. 4. (Vö. RÉVAI 1806, 52.) Ifj. Rudbeck apjának nyelvészeti irányú tanulmányait folytatta; 1695-ös lappföldi utazását követően párhuzamokat vont a magyar és a finn nyelv rokonságával kapcsolatban. Kölcsey a *RévaiGramm*-ban, illetve az ezzel egy időben, Szemerének tett megjegyzése alapján („Ha a Rudbeckianismustól éppen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti” – MM4 *Levelezés I*. 442.) nem dönthető el, vajon a pejoratívan érthető „rudbekianizmus” az apa fantazmagóriáira, a lapp-héber nyelvrokonság felvetésére, avagy mindkettőre vonatkozik. Révai felemás, a keleti és a finnugor nyelvi rokonságot egyaránt akceptáló szemléletéről, Rudbeck és Révai kapcsolatáról lásd: BALÁZS 1987, 545–546. A két Rudbeck között Balázs János nem tesz különbséget, vö. *uo.*, 545. Erről lásd még: ONDER 2015, 101–107.

Tam magnum tam charum mihi est hoc nomen. – [lat.] 'Olyan nagy, olyan kedves számomra ez a név', *Grammatica*, 52. old, a magyar nyelv rokonságairól szóló fejezetben (Sententia de lingvarvm cognatione cvm Hvngarica. 45–52.)

a' Magyar Nyelvben nincsen flexio, hanem csak Constructio – Vö. MM4 *Levelezés I*, 395.: „A flexiók nem teszik a nyelvnek természetét, hanem csak formáját. A nyelv természete semmi nem egyéb, ha nem a nyelv képzekenységének (Bildsamkeit) útja.”

Minden Gyökér – erről lásd még: [...]

Lásd ennek bővebb deductióját Vig Lászlónál – **Hivatkozott forrás:** [Horvát István:] Boldogréti Vig László: *Verseghy Ferencnek megfogytakozott Okoskodása A Tiszta Magyarságban*, 1806. Lásd még: MM4 *Levelezés I*, 496. MM4 *Versék és versfordítások*, 1115.

resolutiójokban – *resolutio* [lat.] határozat, döntés

in statu affixo – *affixum* [lat.] szótagtoldalék, lásd még: *Terminológiai szótár*

affigáltatnak – *affigo* [lat.] hozzákapcsol, odailleszt

possessív jelentésökben, mind az Ordinalis Számokkal – [...]

Névmásai – RÉVAI 1806, Sectio II. De inflexione pronominum. 293. §. I. Pronominum definitio. 293. §. II. Pronominum genera. 293. A. Pronomina personalia. 293. 1. Simplicia. 295.

Ezek így construaltatnak – RÉVAI 1806, 298–301.

[Jegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*]

KÉZIRAT

OSZK Kt Quart Hung 3365/I.

OSZK Kt Quart Hung 3365 / II.

Szemere Pál jegyzetei I–II. (a kézirat részletes leírását lásd: FÜGGELÉK, *Szemere Pál jegyzetei*, KÉZIRAT) között, azokkal egybekötve találhatóak Kölcsey Ferenc autográf jegyzetei.

1. A *Szemere Pál jegyzetei I.*-ben a 7–10., továbbá a 60–86. lapokon találhatóak barnás tintával írt *széljegyzetek* Kölcsey Ferentől.
2. A *Szemere Pál jegyzetei II.*-ben a 143–145. lapokon, Kölcsey Ferentől származó jegyzet: A Pest. Februar' 12d. 1816. a' Jelentésből.
3. A *Szemere Pál jegyzetei II.*-ben a 147. r/v. lapokon, Kölcsey Ferentől származó jegyzet: Cseke. Maj'. 24dikén. 1816. Az Emberek Erkölcsének és az Isten Igazságának Tüköre stbb. stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tarsaságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt. az Akademiai betűkkel. 17[59]

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

Kölcsey a könyvkivonatokat tartalmazó jegyzeteinek nem adott önálló címet, azok a jegyzetelt könyv könyvészeti leírásával, továbbá keltezéssel és dátumozással kezdődnek. A címadás során Kölcsey gyakorlatát juttatjuk érvényre. A *Szemere Pál jegyzetei I–II.*-ben található jegyzeteknek összefoglalóan a [Jegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*] címet adtuk (röviden: *JegyzésekSzemere*). Az 1. tétel, mivel széljegyzetekről van szó, nem kapott önálló címet; ezeket a *Szemere Pál jegyzeteiben* külön megjelölve adjuk közre (lásd: FÜGGELÉK). A 2. tétel a [Jegyzések a *Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múlatásokból*] (a továbbiakban: *JegyzésekHazKülfTud*); a 3. tétel pedig a [Jegyzések *Taxonyi János Tüköréből*] (a továbbiakban: *JegyzésekTaxonyi*) címet kapta.

KELETKEZÉS

Keletkezés:

1. Pécel, 1814 körül.

Szemere Pál könyvészeti jegyzeteihez Kölcsey Ferenctől az I. füzetben a 7–10. lapokon széljegyzetek kapcsolódnak Joannes Amos Comenius *Janua linguae Latinae* (Varadini, 1643), a 60–86. lapokon pedig Baróthi Szabó Dávid *Vers-kesztorú* (Kassa, 1786) című műveikhez. A széljegyzetek nagy valószínűséggel 1814-ben, Pécelen keletkezettek. Lásd még: FÜGGELÉK, *Szemere Pál jegyzetei*, KELETKEZÉS.

2. Pest, 1816. február 12.

A *Jegyzések HazKülfTud* című (a [Jegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*] II. füzetben a [35.] [143–145.] tétel alatt található) *önálló jegyzet periodikából*. Kölcsey gyakorlatában a keltezés és a dátumozás a jegyzetelés kezdetét jelöli. Kölcsey pesti tartózkodásáról ebből az időből nincs adatunk. Ez a jegyzet bizonyítja, hogy 1816-elején Pesten is tartózkodott. Kölcsey a Kultsár István által kiadott *Tudósításokat* (Nemzeti Újság, melyet Hazai, 's Külföldi Tudósításokból a' Magyar Nemzetnek köz jóvára írtt, 's kiadott Kultsár István. 1816. Második Féléstendő Juliussal kezdve December végéig. Pesten, Nyomtattatott Trattner János Tamás Betűivel.), illetve annak új „toldalékát” (melléklapját), a *Mulatságokat* (Hasznos Mulatságok. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta Kultsár István. 1817. Első Féléstendő. Pesten, Trattner János Tamás betűivel.) jegyzeteli.¹ A kéziratban szereplő dátum és a lapok megjelenési dátuma között azonban ellentét van: mindkét jegyzetelt lap 1816 februárja *után* jelent meg (a *Tudósítások* az év második felében, a *Mulatságok* 1817 elején). [...] (Vö. még: Szabó G. 2011, illetve MM4 *Levelezés* I.)

3. Cseke, 1816. május 24.

A *Jegyzések Taxonyi* című (a [Jegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*] II. füzetben a [37.] [147.] tétel alatt található) *önálló könyvjegyzet*. Kölcsey gyakorlatában a keltezés és a dátumozás a jegyzetelés kezdetét jelöli. Szemere 1816 tavaszán Csekén tartózkodik (vö. Szabó G. 2011), Kölcsey ekkoriban jegyzeteli Taxonyi Jánosnak *Az Emberek Erköltseinek es az Isten Igazságának Tükörei* című munkáját (lásd még: MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Betűhív átírássra törekedtünk. A német szavakban a gót kézírásos hosszú magánhangzókat rövidre írtuk át. Az aláhúzásokat aláhúzással, a kettős aláhúzást aláhúzással és kövérítéssel jelöltük.

MAGYARÁZATOK

a' Jelentésből – a kiírt szavakat lásd: *Tudósítások* (52.), Toldalék a' Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz (52.) / *Jelentés*. A' Hazai 's Külföldi Tudósításokról. [Kultsár István 1816.

¹ A dátum alatt Szvorényi József ceruzás kézírásával: (A „Nemz. ujs. és „Hasznos Mulats.)

december 24-én, Pesten keltezett előfizetői felhívása, amelyben egy új, 1817-től rendszeresen megjelenő „toldalékról”, a *Hasznos Mulatságokról* is hírt ad.]

Kultsár István (1760–1828) papnövendékből lett tanár, majd író, színingazgató, lap- és könyvkiadó, pesti lakásán szerkesztőség és irodalmi szalon működött. 1806-ban alapította a *Hazai Tudósítások* című hírlapját, mely néhány hónappal később, miután megkapta az engedélyét külföldi írások átvételére, *Hazai és Külföldi Tudósítások* címmel folytatta pályafutását (1840 és 1848 között *Nemzeti Újság* néven). Ennek melléklapjaként jelent meg a *Hasznos Mulatságok* irodalmi és tudományos folyóirat. Kultsár mellett szerkesztője volt a lapnak Vajda Péter (1808–1846) és Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820) is. Kölcsey Pesti tartózkodása (1817-től) alatt Kultsárnál kosztol, illetve (a Tud. Gyűjt.-beli munkái mellett) újságjainak extrahálásában, fordítgatásban segíti őt. (Szabó G. 2011, 65–66.) Kultsár és Kazinczy viszonyáról, Kultsár nyelvészeti elképzeléseiről, a nyelvújítási harcban játszott szerepéről lásd még: ALAPY Gyula dr., *Kultsár István és könyvtára*. Komárom: A Jókai egyesület kiadása, 1928. Újabban lásd: *Kultsár István: Tudósítások és Hasznos Mulatságok*, kiadta BUDA Attila és HIDVÉGI Violetta, (Téka) Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2010.; CSÖRSZ RUMEN István, *Kultsár István és a Hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai (1818–1828)*, in CSÖRSZ RUMEN István (szerk.), *Doromb 2.: Közkeöltészeti tanulmányok*, Budapest: reciti, 2013, 143–204.

Tudósítások 1. – a kiírt szavakat lásd: *Tudósítások* (1.)

Múlats. 5. – *Mulatságok*. (5.) Thymantes Cyclopsat – lásd: *Múlatságok*, (5.), 37. *Görög Képirok*. (folytatás). „5.) *Thymantes*, festett egy Cyclopsot kis formában, ’s hogy annak nagyságát kijelentse, Satyrokot festett melléje, kik annak útjait aludtában hoszszú fűszállal (thyrsus) méregették. Egy más táblán az Iphigenia áldoztatást adá elő, mellyen *Challást*, *Ajaxot*, *Menelaust* külömbféle bánatos képekkel ábrázolá. Ki fogyván tehát a’ szomorúság ideájából, az Atyának *Agamemnonnak* arczáját bé fátyolozta.” (Az előzményt lásd: *Mulatságok* (4.), *Szép Mesterségek*. [a képirásról] 26–28.; „weil der angenommene Maaß v[on]. einem Satyr unbestimmt ist” (ném.): mert a feltételezett mértéket egy szatír nem határozza meg.

Mul. 6. rozsztat – *Mulatságok*. (6.) A Magyar nyelv hajthatósága a’ Görög részesülő Igék (Participia) szerint. [41.]–42. Ebben: „...a’ leg több rozsztat szenvedik az emberek.”

Mulats. 7. Meg eewen – *Mulatságok* (7.), 50. Kölcsey ehhez az íráshoz fűz kommentárt: „*Magyar Régiségek*. Sóltár LXVIII. V. 12. Mert the hazadnak kedvessege meg eewn engemet es teneked panazlooknak hozwsagy esenek en reyam. – [...].”

Az ezt követő „Észre vételek”-ben a névtelen szerző (valójában Kultsár István) ezt írja: „A’ régiséget tiszteljük még ott is, hol azt tévelyegni látjuk. De követni nem tartozunk, különben előmenetelünknek örök akadályt vetnénk. Valamint minden tekintetben, úgy a’ nyelvről is igaz fő

állítás ez: *A' mai szokás a' régivel gyakran meg egyez, még sem jó egyik sem., sokszor ellenkezik, 's tsupán helyes.* Szükség ezért hogy az ilyen esetekben felsőbb Birót keressünk, melyet bizonytalannal nem egyébtől, mint az okosságban találhatunk. A' fel hozott versek a' következő okosságra vezetnek.

1.) Meg eewn (a' 12. Versb.) olvassad: meg-őn., úgy látszik, mintha követné a' lőn, tőn, vőn (leve, teve, veve helyett) alig mult időnek törvényöket. Ebből azt húzhatná ki valaki, hogy tehát a' jelenvaló időben is hasonlóknak kell lenni mind azon ígéknek., lesznek, teszkek, veszek, és így ezek szerint: eszek. Itt a' mai rosszabb szokás meg egyezne a' régi szokással: mert valóban sokan mondják mai is: kenyeret eszek (mintha így kellene lenni neki határozatlanúl) és így, ha csak a' szokásra hallgatunk, jól lenne talám a' következet. De ez nem elég! Tovább kell vizsgálódnunk. A' régi szokás tántorgott., kereste a szovakat mindég, mellyeket egy más formájára vonhasson, 's gyakran ugyan azon szónak több formát talált: a' mai szokás pedig, ha hibáz, azért hibáz, mert nem tudja, mellyik forma állapotott meg." Eme cikkel kapcsolatban Kazinczy észrevételeket tesz, amely *Nyelvbéli vizsgálódások* címmel meg is jelenik a HazKülfTud-ban. A Kazinczy és Kultsár közti vitáról lásd még: Alapy Gyula dr: *Kultsár István és könyvtára.* A Jókai egyesület kiadása, Komárom, 1928. 24–26.

Az Emberek Erköltseinek – A jegyzetelt könyv: Az Emberek Erköltseinek es az Isten Igazságának TÜKÖREI Az-az: Némely Ritka, és Válogatott TÖRTÉNETEK. A' mellyekben Az Embereknek mind jó, mind gonosz tselekedeteik, és azoknak jutalmazásában Istennek Igazsága nyilván, és világossan elő-adatnak. A' mellyeket Egynéhány Authorokból össze-szedvén, három Részre osztott, és különm-féle üdvösséges Tanúságokkal meg-világosított A' Jésus Társaságából-
való P. Taxonyi János. Kassan, Nyomtatott az Akademiai betükkel. 1759. Esztendőben.

(Az első kiadás Győrben, Streibig János Gergely, Könyv-Nyomt. Által 1740. Eszt. II. kötet = 1743. Taxonyi könyvének későbbi kiadása: Posony, Pest, Landerer [1805].)

Taxonyi János (1679–1746) jezsuita pap, életének java részét magyar lakosságú mezővárosokban töltötte lelkipásztorként és hitszónokként. Győrben fordította első könyvét, *A purgatóriumbeli lelkeknek állapotját* (Nagyszombat 1718) a spanyol Martin de Roa († 1637) latin eredetijéből. Taxonyi főműve, a *Tükör* két könyvből, könyvenként három részből áll; egy-egy rész 12 történetet foglal magában, s mindegyik történethez három elmélkedés tartozik. A *Tükörben* a katolikus prédikáció példaanyaga a magyaros stílussal a laikusok magyar olvasmányává vált. Munkája a 19. század elejéig kedvelt olvasmány volt, és újabb kiadásokban is megjelent (*A magyar irodalom története*).

eltekellé (Innen Révainál: tekellertes) – Vö. RÉVAI 1803.

virág versek – utalás *Péczei József* (1750–1792) ismeretterjesztő folyóiratára, a Komáromban 1789–1792 között megjelenő Mindenés Gyűjteményre. *Szombathy János* (1749–1823) a sárospataki

református kollégium professzora volt, a Kölcsey által hivatkozott tanulmánya „A’ Perubéli Ámerikai Lakosoknak nyelvekről ’s eredetekről” címmel jelent meg (vö. Mindenés Gyűjtemény, 1789. I. negyed, Szent Jakab hava, 49–57.). A tanulmány a magyarok és a peruiak eredetéről, ősi lakhelyéről, a nyelvrokonságról értekezik; Kölcsey megjegyzése a rokonítás kérdésére utal, miszerint a perui „Virac ocha” (Isten) kifejezés magyar megfelelője a „Világ oka”. (Szombathyról lásd még: *JegyzésekOrtUng*, MAGYARÁZATOK, illetve: Kazinczy Ferenc: *Sáros-Pataki Professor Szombathi János élete*. Tudományos Gyűjtemény, 1824. XI. 57–59.)

A' Nyelv változásairól.

KÉZIRAT

PIM Kt. V. 2515 és V. 1984

Csekén febr. 16kán. 1823. A' Nyelv változásairól.

A' Nyelv változásairól címet viselő két fóliónyi autográf kézirat két olvasmánynaplóban szétszórva található. Az 1. fólió a V. 2515 jelzetű, a második fólió a V. 1984 jelzetű kéziratok között.

A V. 2515 jelzetű olvasmánynapló négy 266 * 213 mm nagyságú, autográf tintairású, szakadozott (az 1. és a 4. fólió középen kettétépett) fóliót tartalmaz. (1-3. fólió) 1823. február 14. Cseke: Carl Alex. Ferd. Kluge *Versucheiner Darstellung des animalischen Magnetismus als Heilmittel* (Bécs, 1815) című munkájának kivonata a magnetizmusról; (3. f. v.) 1823. február 15. Cseke: Schiller Wallenstein; (3. f. v.) „Példák az olly dolgokra, mellyekről a' régiek mint valóságtól beszéltek”; (4. f. r-v.) Csekén. febr. 16kán. 1823. A' Nyelv változásairól. A szöveg a 4. f. v-ján ezzel a sorral ér véget: „Il s'y fourre, úgymond, je ne sai quel complot, et cette machination”.

A fóliók a lapok alján 1-től 4-ig ceruzával vannak beszámozva. A 4. f. rektóján ceruzás rájegyzés: „a Mesmerizmus I. végének I. fogalmazás”. A katalógus leírása alapján mindez „Szauder József ceruzairású rájegyzése (Kovács Sándor Iván közlése)”. A kéziratok vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 4. fólió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–11–1961.

A V. 1984 jelzetű olvasmánynapló 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat, többek között ókori kronológiát, 1822–1823-ból származó földrajzi statisztikát és Pierre Bayle Dictionnaire-jéből való jegyzeteket, kivonatokat tartalmaz. A 22 darab fólió terjedelmű anekdota 215 * 263 mm nagyságú fóliói autográf tintairásúak, helyenként szakadozottak; a lapok alján ceruzás sorszámítás található 1-től 22-ig. A kéziratok vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 22. fólió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–7–1961.

A' Nyelv változásairól című írás kéziratának 2. fóliója „ne vient pas ne vient pas tant des Lecteurs qui sont Auteurs” sorkezdettel a 15. ceruzás lapszámot viselő fólión található (r-v.). A fólió sérült, szakadt. A szöveg végén, ugyanezen a fólión, dátum és keltezés nélkül található a *Jegyzet az Új szókrol a' Magyar Szófabrikák számára* című jegyzet, amely a 16. fólión folytatódik. Lásd még: *JegyzetÚjSzók*, KÉZIRAT.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1823. február 16.

Kölcsey jegyzete Pierre Bayle (1647–1706) francia író, filozófus fő művéből, a *Dictionnaire historique et critique*-ből készített kivonatok, jegyzetek között található az olvasmánynaplóban. Bayle először 1697-ben megjelent „történelmi és kritikai” szótára a 19. századig több kiadást is megélt. A munka számos biográfiával, történettel, idézettel és filológiai alapos hivatkozással a felvilágosodás legjelentősebb munkájának volt tekinthető. Kölcsey gyakran, forrásműként használta Bayle szótárát, könyvtárában egy bázeli kiadás volt megtalálható (*Dictionnaire historique et critique I–IV*. 6. rev. corr. et augm. édition, Basle, 1741. J. L. Brandmüller. Vö. SZABÓ G. 2009. 347. tétel, ill. 66, 168. Lásd: BAYLE 1741), amelyhez még diákévei alatt, Debrecenhez jutott hozzá (vö. KÁLLAY 1839). Bayle-ra önéletrajzi levelében így emlékszik vissza Kölcsey: „1808-ban kezdék filozófiát tanulni [...] akkor jött kezembe Bayle Dictionnaire hist. et critique, mely reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok ízlés a’ nagy ember’ oldalai közé tartoznak. ’S bár az ő mélysége a’ későbbi francziák felüleges voltától nagyon különböz: még is az iránta való tisztelet nagyon erősített engem a’ franczia literatura iránti tiszteletben.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20. Vö. MM4 *Levelezés III*. 196–197.) Bayle olvasása terápiás céllal is segítségére volt: „Ezen szörnyű állapotban egyedül a’ hasonlíthatatlan Baylenek olvasása vígasztal. Hetek oltá nem tudok rajta kívül semmit olvasni, ’s ez a’ társaság reményem hogy csak halálommal fog elhagyni. Csak az a’ nagy baj, hogy nincs erőm leírni a’ gondolatokat, mellyek olvasásakor seregestől tolakodnak fejembe.” (Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. április 25. Vö. MM4 *Levelezés I*. 488.)

Kölcsey jegyzeteinek, kiírásainak, kivonatainak nem adott címet: azok jellemzően az olvasott munka bibliográfiai paramétereinek rögzítésével, dátumozással és keltezéssel kezdődnek. *A’ Nyelv változásairól* című jegyzet (csakúgy, mint a *Jegyzet Új Szóké*-é is) érdekessége, hogy Kölcsey ezt önálló címmel látta el. Amint arról a fogalmazásmód is árulkodik, *A’ Nyelv változásairól* nem egyszerűen kiírás vagy jegyzet, hanem kritikai reflexiókkal, megjegyzésekkel bővített kommentár, amelyet, mintegy kívülállóként, a „Magyar Neológoknak” címez segítő tanácsként.

A jegyzet folytatásának tekinthető a *Jegyzet Új Szóké* (lásd ott, KELETKEZÉS); mindkét jegyzet az 1824 körül keletkezett, később 1833-ban *Új szóké* címen megjelent recenzióhoz kapcsolható,

amelynek megírására 1823 nyarán kérte fel Kölcseyt Szemere Pál (lásd még ott: KELETKEZÉS). Mivel az *A' Nyelv változásairól* (és a *JegyzésÚjszók* is) előbb keletkezett, mint a kritikára való felkérés, bizonyosan nem tekinthető előtanulmánynak. A nagyfokú tartalmi egyezések alapján inkább az valószínűsíthető, hogy Kölcsey Bayle-jegyzeteit olvasmányaplójából felhasználva írta meg későbbi recenzióját Kazinczy szavairól.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre.

MAGYARÁZATOK

A jegyzet, amint az a szövegéből is kiderül, a Bayle-szótár *Gournairól* szóló szócikkének H. jegyzetpontját ismerteti, továbbá utal a *Tecmesse* szócikk D. és a *Goudimel* szócikk F. pontjaira is. Lásd még: *Új Szók*, MAGYARÁZATOK.

Ceux qui ne sont pas assez vieux – A francia szakasz magyarul: Azok, akik nem elég idősek ahhoz, hogy meglegyen nekik a [Gournaj] Conversation-ja, fordulhatnak Gournaj Kisasszony Les Avis et les Presens című könyvéhez. Több fejezetet találnak benne a francia nyelvről, többek között a Diminutívok, és más, a költészetet érintő fejezeteket, amelyekben [Gournaj] el akarja hitelteleníteni a görögök mintájára alkotott szavakat és kivétel nélkül Ronsard nyelvét akarja fenntartani. (Körömi Gabriella fordítása)

Bien que telle outrecuidance – A francia szakasz magyarul: Bár az ilyen elbizakodottság / (ez [a kijelentés] nagyrabecsült uramékra nem vonatkozik), / sérti a kérelmezőket, / az önök jó és hűséges híveit; / és de Gournay, a Szűz, / ez a tudós kisasszony / a régi kor védelmére / felkérte testületünket, / hogy nyilvános panaszt tegyen / ezen régi szavak rágalmazása ellen: / Ugyanakkor stb. (Körömi Gabriella fordítása)

Vel quia nil rectum, nisi quod placuit sibi, ducunt – „Mert csakis azt tudják, mi nekik tetszett, helyeselni, / vagy mert ifjabbtól restellnek okulni s a pelyhes / korba tanultat most elavultan vallani vénen.” (Muraközy Gyula fordítása) Horatius, Ep. II. 1. 83–85. (HORATIUS 1961, 553.)

Mais tout bien considéré, mond Bayle – A francia szakasz magyarul: Egyébként, mondja Bayle, ez a kisasszony nem is tévedett annyira, mint ahogy azt képzeljük, és kívánatos volna, hogy a kor legillusztrisabb szerzői erőteljesen szembeszálljanak több olyan szó száműzésével, amelyekben semmi durvaság nincs, és amelyek arra szolgálnának, hogy változatossá tegyék a kifejezést, elkerüljék az egybecsengést, a verselést és a kétértelműséget. A hamis finomkodás, amelynek túl nagy szabadságot adtunk, erőteljesen elszegényítette a nyelvet. A legjobb írók erre

panaszkodnak, azok a szerzők, akiket a legkevésbé sem zavar ez a nélkülözés, és akik zsenialitásuk termékeny mélyén megtalálják azt, amivel helyrehozhatják. Nyelvünk sokat köszönhet azoknak az íróknak, akik bizony prózában beszélnek, és akik műveikben kiállnak érte. (Körömi Gabriella fordítása)

Mortalia facta peribunt – „emberi mű mindez, nem lesz maradandó! / Hát hogyan élne a nyelv becse, kedveltsége örökké? / Feltámad sok már feledett szó, és feledésbe / hull sok most kedvelt, ha talán így dönt a gyakorlat, / mely legfőbb mérték, törvény, bíró a beszédben.” (Muraközy Gyula fordítása) Horatius, *Ars Poetica*, Ep. II. 3. 68–72. (HORATIUS 1961, 578.)

Il s’y fourre, úgymond – A francia szakasz magyarul: Nem tudom milyen összeesküvés szövődik, úgymond, és ez a mesterkedés nem annyira azoktól az olvasóktól ered, akik szerzők, mint inkább azoktól, akik nem azok. (Körömi Gabriella fordítása)

Je pardonnerois aux Poètes Latins – A francia szakasz magyarul: Megbocsátanám a latin költőknek, ami a történészeknek megbocsáthatatlan, hogy elvettek, megváltoztattak vagy hozzáfűztek néhány betűt Goudimelhez; mivel ez kissé durva szó a latin költészetben. (Körömi Gabriella fordítása)

hanc veniam petimusque, damusque vicissim – „Scimus hanc veniam petimusque, damusque vicissim”, magyarul: „Tudjuk, s kérjük is ezt a jogot, s ugyanúgy meg is adjuk.” (Muraközy Gyula fordítása) Horatius, *Ars Poetica*, Ep. II. 3. 11. (HORATIUS 1961, 575.) Az idézet már nem Bayle-ből való, hanem a Kölcsey-kommentár része.

Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára

KÉZIRAT

PIM Kt. V. 1984

Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára

A *Jegyzet az Új Szókrol a' Magyar Szófabrikák számára* című, egy fólió terjedelmű kézirat a V. 1984 jelzetű olvasmánynaplóban található, amely 1822. október 15. és 1823. május 5. között Szatmárcsekén keltezett iratokat, többek között ókori kronológiát, 1822–1823-ból származó földrajzi statisztikát és Pierre Bayle *Dictionnaire*-jéből való jegyzeteket, kivonatokat tartalmaz. A 22 darab fólió terjedelmű anekta 215 * 263 mm nagyságú fóliói autográf tintaírásúak, helyenként szakadozottak; a lapok alján ceruzás sorszámozás található 1-től 22-ig. A kéziratok vélhetően 1961-ben kerültek a PIM birtokába, vö. a 22. fólió verzóján, a lap alján ceruzás jegyzet: N. n. sz. 191–7–1961.

A szöveg a 15. (v.) és 16. (r-v.) fóliókon található, az első fólió sérült, szakadt. A szöveget megelőzően, a 15. f. verzóján ér véget *A' Nyelv változásairól* című írás, lásd ott: KÉZIRAT.

MEGJELENÉS

Most jelenik meg először.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1823. február 16. vagy ezt követően.

A jegyzet nincs dátumozva és keltezve, de mivel közvetlenül *A' Nyelv változásairól* című, Csekén kelt, 1823. február 16-ra datált jegyzetet követi azonos fólión, ezért keletkezése erre vagy egy nem sokkal ezt követő időpontra tehető. A két szöveg tematikai rokonságot is mutat egymással, mindkettő Bayle *Dictionnaire*-jéből származó jegyzet, ugyanazon téma folytatása. A *Jegyzet Új Szók*-ban szereplő, itt csak részben idézett Gellius (Noct. Att. XVIII, XI) teljes idézet formájában az olvasmánynapló egy másik, nem sokkal később keletkezett jegyzetlapján is felbukkan: a 17. fólió v-ján (vö. Cseke, 1823. április 3.). A jegyzet a Kölcsey által többször forrásként használt Pierre Bayle *Dictionnaire historique et critique* művéből készült és az *A' Nyelv változásairól* című jegyzettel együtt az 1824 körül keletkezett, később *Új szók* címen megjelent recenzióhoz kapcsolható (lásd még: *A' Nyelv változásairól*, KELETKEZÉS; *Új szók*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A szöveget betűhíven adjuk közre.

MAGYARÁZATOK

A jegyzet, amint az a szövegéből is kiderül, Bayle *Dictionnaire*-jének Molière-ről szóló, *Poquelin* szócikkének D jegyzetpontját ismerteti. Lásd még: *Új Szók*, MAGYARÁZATOK.

Íme tehát egy auctoritás, a' mit még tudtomra egy magyar Neolog sem hozott fel – Döbrentei Gábor egy évvel korábban, 1822-ben megjelent munkájában (*Döbrentei Gábor' Külföldi Színjátékai*. Második Kötet. Francia Játékszín. Bécs, 1822), a *Molière élete 's munkái* című fejezetben szintén Bayle *Dictionnaire*-jének Molière-ről szóló szócikkét idézi, hasonló belátásokkal, mint Kölcsey (vö. id. h. 210, 221–224.).

Nec hercle idem sentio cum Cesellio – „És herkulesre nem értek egyet Ceselliusszal, a nyelvőrrel, aki, véleményem szerint pedig nem éppen tanulatlan. De mégis könnyelműen és oktalanul írta azt, hogy Furius, a régi költő elcsúfította a latin nyelvet az efféle szóalkotásokkal, amelyek pedig szerintem sem a költői tehetségtől nem idegenek [vagy: a költői szabadságba is bőven beleférnek], és hangzásra sem olyan kellemetlenek, mint némely egyéb új szó, amelyeket illusztris költők alkottak nehézkesen és otrombán. A Furius-féle újítások, amelyeket Caesellius kifogásolt, a következők: hogy a földről, ami sárrá vált, így beszélt: »sárlódik« és a kezdődő éjszakai sötétségre azt mondta: »éjük.«” (Kulin Veronika fordítása)

Quanta verborum nobis paupertas sit – „Hogy mennyire kevés szavunk van [milyen szegényes a szókincsünk], épp ma kellett észrevennem. Egy csomó olyan dolog szóba jött, amikor Platónról beszélgettünk, amelyeknek kéne hogy legyen nevük, de nincs. Némelyiknek meg, bár valamikor volt, finnyáságunk miatt elvesztették [nem használjuk]. De hát ki túrné a szükségben a finnyáságot?” (Kulin Veronika fordítása)

23.

Új szók

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Kölcsey hagyatéki jegyzéke külön nem említi a szöveget (vö. SOLT 1938, 392.).

Kölcsey az „Universum és szellem” pályairás recenziójaként említi a kéziratot, mint ami „első dolgozásban” fekszik (vö. Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1825. május 18. MM4 *Levelezés II.*, 124.). Bővebben lásd: KELETKEZÉS.

MEGJELENÉS

Muz 1833: Muzáron Új folyam. Első füzet. 1833. Pesten, Hartleben Konrád Adolf tulajdona. [Kölcsey Ferenc] XXI. 258–266.

MM1 1844: Kölcsey Ferencz' / Minden Munkái / V. / Vegyes dolgozatok // *Új szók*. 150–156. [A szöveg fejlécében: Új szók.]

A Muz 1833-ban cím nélkül jelent meg Kölcsey írása; a szöveg címeként ezért az MM1 címadását fogadtuk el, az ott található kétféle írásmód közül (*Új szók*, illetve *Új szók*) az utóbbi választva, amivel a Muz 1833 szövegének írásmódját érvényesítettük. Az MM1 és a Muz 1833 közreadások szövegei lényegében csak helyesírásukban térnek el egymástól. Az MM1 alapszövege vélhetően a Muz 1833 közlése volt.

A kiadás alapszövege: Muz 1833.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1824 első fele.

Kölcsey írása voltaképpen az a recenzió, amelyet a Szemere Pállal közösen szerkesztett folyóiratuk első számába szánt a „spiritus” és az „universum” szavak magyarítására kiírt Puky–Balla-féle jutalomkérdésről. (A jutalomkérdésről bővebben lásd: MAGYARÁZATOK.) Közös folyóiratuk, eredetileg Minerva címmel, később Élet és Literatura (1826, 1827), majd Muzáron (1829–1833) címen jelent meg (a folyóiratairól lásd: KÓKAY 1979, 338–357.).

1823-ban Szemere Pál és Kölcsey közös folyóiratuk tervezetein dolgozva azt határozták el, hogy a folyóiratban közölt művekről még ugyanazon lapszámban recenziókat is közreadnak (erről lásd: MM4 *Irodalmi*, 436.). Szemere Pál három recenzió megírását kérte Kölcseytől (Szemere Szonettjei; Spiritus Universum; Huba, vö. MM4 *Levelezés II.* 78.). A recenzálandó munkákat sógorával, Szemere Györggyel küldte el Kölcseynek, az első lapszám tervével együtt, egyben felhívva Kölcsey figyelmét arra, hogy a recenzálandó „Spiritus Universum” jutalomkérdésben „az Egyetem nem Kazinczytól, hanem Verseghitől találtatott ’s használtatott legelőszer”. (Lásd: Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pest, 1823. június 30. Vö. MM4 *Levelezés II.* 77–80.)

Kölcsey elfogadta a felkérést: „A’ miket recenseáltatni kívánasz általam, recenseálva lesznek”, írta Szemerének, egyben helyeselve annak új terveit. A recenziókról ugyanitt azt írta, hogy „[a] Recenziók felől most alkalmasint egy értelemben vagyunk. Én is úgy hiszem, hogy a’ Műveket igen is, de az Ertekezéseket ne recenseáljuk. Azonban ha az utolsókat a’ Rec. által vagy ellenkezve, vagy világosítva hasznosabbakká tehetjük, kár volna annak elmaradni.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke, 1823. július 12., vö. MM4 *Levelezés II.* 81.) A kéziratokra várva Kölcsey nagyon lelkes volt: „Naponként várom, hogy Sógorodtól [Szemere Györgytől] írásaidat megkaphassam, ’s a’ kívánt Recenziókat elkészíthessem és készíttethessem!” (vö. MM4 *Levelezés II.* 87.); de amikor azokat végre szeptemberben megkapta, arról számolt be Szemerének, hogy Szent Mihály-napra már nem fog elkészülni a róluk szóló recenziókkal, mivel dolgai nagyon „korhelül” haladnak (vö. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. szeptember 19., vö. MM4 *Levelezés II.* 94, 96).

Szemere Pál 1823 végén újabb kéziratokat küldött Kölcseynek, összesen négyet, ezúttal Mándi Balla Károllyal: 1. Egyházi beszéd. 2. Mennyire lehet használni. 3. Nyelvmívelés. 4. Felfedezések Vályi Nagy Iliászára. A 2. és a 3. tétel kapcsán arra várt választ Kölcseytől, hogy melyiket vegyék fel a Minerva első kötetébe. Maga a 3.-at, vagyis a „Nyelvmívelés”-t javasolja, felvetve recenzálásának szükségességét is. (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Pest, 1823. december 29.], vö. MM4 *Levelezés II.* 103–104.) Válaszlevelében Kölcsey megerősítette korábban tett vállalásait a három recenzióra, elvállalva továbbá a „Nyelvmívelés” recenzálását is, egyúttal határidőt is szabva a kéziratok visszaadására és a négy recenzió leadására (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Cseke [Surány], 1824. január 30, vö. MM4 *Levelezés II.* 108.):

„Két leveledre vagyok adós válasszal; vettem mindegyiket, ’s vettem azon csomó Írást is, a’ mit Mándi Balla Károl Úrnak prokátori kezei közt tevél le. Ohajtom, hogy ígéreted szerint a’ Tavasszal látogass meg benünket; ha ezt meg engedi érnem az ég, úgy mind ezen, mind régebben küldött írásaidat akkor

fognám általadni recenzióikkal együtt. [...] A' miket számomra küldél azokkal nem sokára készen leendek. Az Iliasz tolvajságait illetőkből némelyeket kitörteni fogok. A' Nyelvmívelést recenseálni fogom, az igen szép munka; de az universalis grammatikához nem nyúlok hozzá, az a' sok philologi tudomány egy olly embernek, kinek egyetlen egy philologi könyve nincs, 's több rendbeli jegyzéseitől is meg van fosztva, általgázolhatatlan homokdomb.”

Szemere 1824 tavaszára ígért csekei utazása („A' jövő tavaszi szántás után Surányba 's onnan Csekébe menvén, ha másképen nem boldogulhatok, lovancz leszek, ostromlandom házatoka, Ádámot meggyőzőm 's téged elrabollak.” Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pest, 1823. november 15. Vö. MM4 *Levelezés II.* 101.), amire Kölcsey is utalt levelében, végül elmaradt. Az ezt követő csaknem másfél évben, 1824. január 30. és 1825. május 18. között, Kölcsey szinte kétségbe ejtette Szemere Pált azzal, hogy nem válaszolt a leveleire. (Vö. MM4 *Levelezés II.* 111, 115, 120. Önéletrajzi levelében erről az időszakról: MM4 *Levelezés III.* 200–201.)

Az 1825 májusában írott levelében úgy nyilatkozik Szemere Pálnak, hogy az „Universum és szellem” pályairás recenzióját, két másik recenzióval együtt, az előző évben, tehát 1824-ben megírta, de véglegesen még nem készült el velük, azok „első dolgozásban” fekszenek, az utoljára, negyedikként szintén elvállalt „Nyelvmívelés”-ről viszont nem ejt szót (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1825. május 18., vö. MM4 *Levelezés II.* 122–126. Hiv.: 124.):

„Mondá e neked a mi Gyurink, hogy hozzám küldött írásaid még most is illetlenül hevernek? a Beregszászi által megsabdalt Iket, Gyuritól küldeni akartam, s az, levelemmel együtt maradott itt. – Sonettóidat, Hubát, az »Universum és szellem« – pályairást recenseáltam ugyan esztendővel ez előtt, de ezek első dolgozásban fekszenek, s ki az, ki első dolgozásokat olvasni akarjon? Dolgozd ujra, – úgy mondogod! de ah, ki a maga Palijának, a maga forrón szeretett Palijának, éveken keresztül írni nem tud, kívánhatod e attól, hogy recenziót firkáljon? osztán tudod e te, ha vagynak e nekem pillantatom, melyekben a jó, és rossz mív között külömbséget tegyek? az elfásult lelkekben az indifferentismus fészkel meg magát; a' kít a sok rossz meg edzett, arra végtére kevés behatást teszen a' jó is; a ki az életet, s annak tárgyait naponként kevesebbé becsüli, attól nem várhatod, hogy literaturai tárgyak eránt érezzen hevületet.”

Szemere válaszlevelében a recenziókhoz kapcsolódóan egyedül a „Nyelvmívelés” című kéziratának visszaküldését kéri és sürgeti (vö. MM4 *Levelezés II.* 129, 130 és 569.; a „Nyelvmívelés”-ről bővebben lásd: [*A Nyelvmívelésről*], KELETKEZÉS.).

A recenziókkal kapcsolatos levelezésük alapján (vö. MM4 *Levelezés II.* 124, 127, 129, 130 és 569.) bizonyosan megállapítható, hogy az „Universum és szellem” néven említett írás első

fogalmazásában 1824 első felében készen volt, majd 1833-ban *Új szóké* címen jelent meg a Muzáronban. (Szauder József ama vélekedése, miszerint a *Jenisch' pályáiratával* [ti. *Jegyzések* *Jenisch*] való nagyfokú gondolati azonosságok alapján 1814-re volna tehető a recenzió létrejötte, nem állja meg a helyét, vö. KÖM2, 1316.; lásd még: GYAPAY 2001, 197.). A Szemere szonettjeiről készített recenzió 1827-ben (ÉLit 1827, 2. k. 10. r. 175–281.); a Balla Károly *Huba* című ossziáni költeményéről készített recenzió pedig 1829-ben (Muz 1829, 3. 16. r. II. közl. 131–134.) jelent meg. Kölcsey egyik recenzió közlésével kapcsolatban sem emelet kifogást.

Nincs tudomásunk arról, hogy Kölcsey 1825 májusát követően, még megjelenésüket megelőzően, átdolgozta-e recenzióit, mint ahogyan arról sem, mikor és hogyan kerültek Szemere Pálhoz a kéziratok (vö. még MM4 *Irodalmi*, 537–538.). Kölcsey 1826 tavaszán Pesten és Pécelen tartózkodott; a szerkesztőpáros közvetlen együttműködése révén az első kötet szerkezete és tartalma gyorsan kialakult, a folyóirat kiadásának előkészítése nagyot lépett előre. Ezt leginkább a nyár elején (1826. június 8.) kiadott nyomtatott előfizetői felhívás bizonyítja (vö. MM4 *Irodalmi*, 539.). Ebben az időszakban sor kerülhetett Kölcsey részéről a recenziók átdolgozására, véglegesítésére, továbbá a korábban neki küldött kéziratok személyes visszaszolgáltatására is.

Ami bizonyosan megállapítható, hogy Kölcsey az *Új szóké* címen ismertté vált recenziójához két korábbi, 1823 februárjában keletkezett jegyzetét is felhasználta. Lásd ezt: *A' Nyelv változásairól*, illetve *Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A Muz 1833 közlésében egyedül a sajtóhibákat javítottuk; a Muz 1833 által ritkított szedéssel kiemelt szavakat dőlttel adjuk vissza.

MAGYARÁZATOK

az a' két jutalomkérdés – jutalomkérdés: azaz pályázati felhívás. Puky Ferenc A Hazai 's külföldi Tudósítások 1810. évfolyamában (8. szám, január 27.) „jutalomkérdést” tűzött ki a „spiritus” szó magyar megfelelőjének megalkotására. Balla Antal az „universaliter” és az „universitas” szavakra tűzött ki 50 forintot ugyanott, nem sokkal később, február 7-én (a NyÚSz-ban hibásan február 3-át írva – Tolnai Vilmos megjegyzése). A „spiritus” szóra három, az „universum” szóra két (*összved*, illetve *egyetem*) ajánlat érkezett. (Erről részletes összefoglalót ad: TOLNAI 1929, 93–95. Tolnai Vilmos ugyanakkor azt nem említi meg, hogy a Muz 1833-ban Kölcsey recenziója is megjelent, vö. uo. 95. 1. lábjegyzet.) A pályabírák (Báthory Gábor, Kultsár

István, Czinke Ferenc) ítéletéről A Hazai 's Külföldi Tudósítások 1811. április 13-i számában jelent meg tudósítás Balla Antal tollából (vö. még: KazLev VIII. 657.).

mellyek itt Kazinczy' pályairásával együtt közöltetnek – A Puky–Balla-féle jutalomkérdés anyagai: a felhívás, az „universum”-ra beérkezett másik pályázat, Kazinczy tanulmánya és a minderről készült (*Új szóké* címen közölt) Kölcsey-recenzió a Muz 1833-ban jelent meg (Új folyam 1. füzet 14. r. 242–266.), Kazinczy reflexiójával: „A' szellem, egyetem és szerény szók el vannak fogadva. Különös, hogy a' középsőt adá Versegly is az universum' ideája' festésére, a' nélkül hogy ő tudta volna hogy azt tettem én is, vagy én, hogy ő. Még mindég vannak, kiknek jobb az idegen, mert ahhoz szoktak – – Az effélén csak a' járatlan fog csudálkozni. Péczel. 1831. Júl. 12. Kazinczy Ferencz.” (XXII. közl., 267.)

Kazinczy Ferenc Szemere Pál ösztönzésére maga is nyújtott be pályázatot, sikertelenül. Kazinczy 1811. február 24-én kelt levelében küldte el Szemerének pályamunkáját (vö. KazLev VIII. 349.): „Imhol a' mit tőlem kíván.* Midőn Febr. 21d. a' szegény Thaliéra csaknem, haldoklott, ezen munka által vertem-el gondjaimat. Még akkor estve (4-kor fogtam hozzá) kész vala. Nekem mind egygy, akár általadja Uram Öcsém a' Bíráknak, akár nem; csak azt óhajtom, hogy az Uram Öcsém *Híú seregéhez* ragasztassák. Ha én nyerném-el a' jutalmat vagy jutalmakat, új kérdésre tennem-fel jutalmul, 's nem esztendőt, hanem csak három holnapot adnék neki, mert annyi elég az effélének.” [A közreadó Váczy János jegyzete:] „* Kazinczy e levélhez mellékeli ily czimű értekezését: »Az új szókról. Feleletképen a' Consiliarius Bizáki Puky Ferencz és Pest Vármegyei Táblabíró Ballá Antal Urak által a' *SPIRITUS* és *UNIVERSUM* (SZELLEM és EGYETEM) magyar neveik eránt tett kérdésekre. Irta: ... Qui sibi fidit, Dux regit examen. Horat. Ep. I. 19. Pesten, 1811.« L. Kazinczy F. *eredeti munkái* között. – Az értekezés végén a következő jegyzést teszi: »A' Bírákhoz: Szemere Pál barátom megmondja, ki vagyok, és így lepecsételt czédulára szükségem nincsen. A' mottót a' címlapra írtam.« – Ez után hét sor olvashatatlanul, vastagon kitörölve.”

Döbrentei Gábornak Kazinczy részletesebben is beszámolt a keletkezés körülményeiről, a munka tartalmáról, illetve reflektált az időközben megszületett ítéletre is:

„[...] Szemere reá veve, hogy a' Spiritus és Universum szókért concurráljak, 's vessem mellé apológiáját az általam koholt s z e r é n y (modestus) szónak. Thalie olly rosszul vala a' köhögésben, hogy nem hittem, hogy virradtát érhesse. Ezen bántalomban néki állék estveli 7 órakor a' rövid Preisschrift írásának, 's 12kor kész volt. Látta az Úr, Balla mit ír a' Hazai Tudósításokban felőle No. 30. Épen most indul levelem Szemeréhez eránta, egygy víg kedvű, igen mordax kipattanással. Balla 50 ft tesz a'

szóra, 's – m a g a a' Bíró. Per quam regulám? Azért mert ő tette-fel a' kérdést? Hiszen a' dolog megítélésére több kell mint 50 frtot csak a d n i . – Egyetemben, azt mondja, annyi mint s i m u l v e l u n a. Hát mondotta e valaha valaki Ádám és Éva *egyetemben*? Eggyütt a' simul és una: az *egyetemben* praesentia omnium partium unum totum constituentium, és épen ez az Universum 's Universitas notiája. Az ö s z v e z a' mi deákul a' c o n vagy néha a' Dis (széljel), a' mennyiben öszvetörni azt teszi hogy úgy széljel [törni] darabokra az egészet, hogy az többé eggy ne legyen. Öszvehajtom complico, öszvetépem convello, etc. Osztán hol látott az ember a l o m, e l e m terminatiojú substantivumot particulából? hol a l o m, e l e m végű szóból olly apocopált szót, melly D betűn végződik. Van e ' n y u g o d, v e s z e d, l a k a d, e n g e d pro nyugodalom etc.- ? Nekem nem kell Ballának sem 50 ftja, sem magasztalása. Ha jobb szót teremt valaki, örömmel elvetem az *egyetem* szót. De ha nincs jobb, vegyük-fel, mert jobb a' semminél a' szenvedhetőképen rossz is.

Ezen Dissertatócskában azt mondám: hogy minél kevesebb új szó, új phrázis jó be beszédünkbe, annál hátrább maradunk a' Tudományban és a' Szép Mesterségekben és viszont minél több, annál elébb megyünk, 's azt vetettem mellé, hogy az indemonstrabilis propositio. De azért engem Erdély kivált megfeszített, mellyel bizony nem gondolok, mert állításom igaz. Mottóm ez vala: qui sibi fidit, dux regit examen – *Horát*. 's azt projectáltam, hogy a' Virtust nevezzük c s á n y nak; 's okait adtam miért.” (Széphalom, 1811. április 21. Vö. KazLev VIII. 461–466. Hiv.: 464–465.)

szócsinálás – a. m. szóalkotás

nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani – az elsőbe sorolhatóak a DebrGramm, a másodikba pedig a túlzó neológia képviselői.

patriotismusbol – [lat.] *patria*: haza, szülőföld; itt: hazafiságból

gomba módra természetett új szavakkal fordítgatott – ilyen volt például Barczafalvy Szabó Dávid németből fordított *Szigyart klastromi története* (Pozsony, 1787).

Révai és Baróti Szabó – *Révai Miklós* (1750–1807), róla lásd: *RévaiGramm. Baróti Szabó Dávid* (1739–1819), költő, nyelvújító; nyelvészeti munkái: *Kisded Szó-Tár* (Kassa: Ellinger János, első kiadás: 1784, második, bővített kiadás, 1792); *Ki nyertes az hang-mérséklésbenn? Az erdélyiek' nyelvek' járása szerént* (Kassa: Landerer, 1787); Barótiról lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ; a nyelv történeti szempontú vizsgálatának fontosságáról Kölcseytől lásd: MM4 *Levelezés I.* 498–499.

a' tudományos kitételekre általában szükséges szavak – kitétel, értsd: kijelentés, állítás, ti. a tudomány műveléséhez szükséges szókincs és terminológia.

„**Speciosa vocabula rerum, quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta vetustas.**” – Horatius Ep. II. 2. 116–118. A szakasz teljesen: 115–119: „obscurata diu populo bonus eruet, atque / proferet in lucem *speciosa vocabula rerum, / quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, / nunc situs informis premit et deserta vetustas*; adsciscet nova, quae genitor produxerit usus.” Muraközi Gyula fordításában: „Hozza elő ügyesen, mit a köznyelv elfeledett már, / fényre idézve sok olyan formás, jó elnevezést, mit hajdan a régi Cethegusok, ősi Catók kora ismert, / s most avatag feledésrozsója borítja be őket. / Ám vegyen újat is át, mit adott alkotva a szükség.” (HORATIUS 1961, 569.) Vö. még: *Jegyzések*Jenisch, MAGYARÁZATOK: *Multa renascentur...*

Richelieu’ akademiájának – Armand Jean du Plessis de *Richelieu* (1585–1642) francia államférfi, bíboros alapította meg a francia akadémiát, melynek fő feladatává a francia nyelv fejlesztését szabta. A „párizsi negyvenek”, az akadémia tagja voltak. Kölcseynek komoly fenntartásai voltak a francia akadémia által intézményesített, a nyelv természete ellen ható befolyásról: „A szerencsi plebános nem jól tevő, ha grammatikájának diktátori hatalmat kíván adatni. Mi jusson? Én a francia akadémiának diktátorságával sem valék soha megelégedve, annyival inkább *egy embernek* az nem adathatik. Az efféle határt vet az előmenetelnek, s az iskolai despotizmus, minden despotizmusok közt legsötétebb.” (Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4 *Levelezés I.* 299.) Eme véleménnyel kapcsolatban lásd még: *Jegyzések*Jenisch. Lásd még: *A’ Nyelv változásairól; Jegyzet*ÚjSzők.

Gournai [...] későbbben pedig **La Bruyère, Bayle, Voltaire** – Marie de *Gournai* (1565–1645) francia író, Michel de Montaigne közeli barátja és szerkesztője. Róla lásd még: *A’ Nyelv változásairól*. Jean de *La Bruyère* (1645–1696) francia író, esszéíró, moralista. *Voltaire* (1649–1778) francia filozófus. Pierre *Bayle* (1647–1706) francia író, filozófus, róla lásd: *A’ Nyelv változásairól*, KELETKEZÉS.

Bayle azt óhajtá – Lásd még: *A’ Nyelv változásairól*.

fonák delicatessen miatt – [fr.] *delicatessen*: finomság. Itt: ’ferde ízlés miatt’.

bizonyos complot, bizonyos machinatio által – [fr.] itt: összeesküvés és mesterkedés által.

REC. nem tudja – Rec. (recenzens). Egyedül Balla Antal véleménye lett ismert (az erre utaló levél vonatkozó részletét lásd fentebb, KazLev VIII. 461–466.), amely a Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. évf. 30. (április 13.) számában jelent meg: „*Jelentés*. Én a’ megígért jutalmat Bírói kézhez le tészem: de az én vélekedésem szerint, a’ kérdésben fenforgó Szónak: *Universaliter* sem egy, sem más megküldött szó tökéletesen meg nem felel. Az Erdélyből küldött Levélbe *Öszvédnek* neveztetik, de ez inkább Summát tészem, mint sem *mindenekre ki terjedőképpen*, a’ minemű értelemben vészem én az *Universaliter* Deák szót. A’ másik *Egyetemnek* nevezi: De e’ sem felel

meg az Deák szó erejének. Mivel közönségessen *egyetemben* mondjuk azt, a' mit Deákul szoktunk *Simul*, vel *una* szókkal kifejezni. Balla Antal.” (Vö. KazLev VIII. 657.)

azok hálával telyes érzésekkel – A felkért bírálók Báthory Gábor, Kultsár István és Czinke Ferenc voltak. Kölcsey sorából érezhető ironia nem véletlen: Kazinczy nem tartotta sokra Czinkét (lásd KazLev VII. 319., lásd még: TOLNAI 1929, 94.); Kultsár István, A Hazai és Külföldi tudósítások kiadója pedig később diktátorsággal vádolta Kazinczyt: „Kultsár egy szót sem szólla, mert édes, és csak hátúlról taszigálgat. De én neki még némelly szavait is tudom. Illyen ez: Baszom a' lelke Kalvinistája, 's ő akar tónust adni? ő lesz Dictátor közöttünk?” (Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferenchez, Széphalom, 1815. június 2–3., vö. MM4 *Levelezés I.* 385.)

a' P. által keresett szó – ti. a *spiritus* magyar megfelelője

Révaitól hosszú elfeledtetés után új fényre hozott – Lásd mindezt Révai Miklós műveiben: „Ezeknek a népeknek tehát az *anima, spiritus* [’lélek’] annyi mint *szellő*. Régen nálunk is sokáig a *szellet* jelentette a *spiritust*, így használja Komjáti és Sylvester is, hogy a kódexeket ne is említsem. Ez a *szellet* önálló főnév a régi *szellem, szellel, szellik* ’spiro’ igéből, ebből ma is él a *szellő* melléknévi igenév, ami főnevesült ’aura, ventulus, flamen, spiramen’ jelentésben. Egykor tehát ebben is hasonlítottunk a lappokhoz.” (RÉVAI 1803, I. 57. §, lásd: RÉVAI 2014, 123–124.) „Biztosan érvényes a mi nyelvünkre is, ami Adelung szerint könnyen bizonyítható a németről: a szavak második ötöde is eredetileg a természet hangjainak utánzása volt; később azonban valamilyen hasonlóság alapján nem hangzó, az érzékeléstől elvont tárgyakra is átvitték őket. Így a *spiritus*, magyarul *lélek* főnév a *léh, léh-ez, léh-ek* ’spirat, spiras, spiro’ igéből van képezve”. (RÉVAI 1806, III: 4–6, lásd: RÉVAI 2014, 24.)

fastidiummal – [lat.] *fastidium*: ellenszenv, idegenkedés, finnyáság

Seneca [...] olly elevenen kárhoztat – A hivatkozás forrása: Bayle III. 789.: „Quanta verborum nobis paupertas, immo egestas sit, nunquam magis quam hodierno die intellexi. *Mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent, quaedam vero cum habuissent fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium?*” Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*, Liber VI. LVIII. 1–3. Ugyan ezt lásd még a fordítással együtt: *JegyzetÚjszók*. MAGYARÁZATOK. Seneca mondatát az idegenszerűségek jogosultságáról Szentgyörgyi Józseffel folytatott polémiájában Kazinczy is idézi állításának igazolására. „Ha az idegen scénájú Drámában a szállók idegen módon beszélnek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol öltözetet etc. lát. *Quis ferat in egestate fastidium?* Seneca.” (KazLev III. 153.) Majd később ismét: „Nyelvünk tisztaságát félted – írja. Mít téssen az a tisztaság? – Te a tisztaságért buzogsz, én bővítésért buzgok. Ismét előhozom a Seneca mondását: *Quis ferat in egestate fastidium?*” (Uo. 171.)

Plin, 18. IV – Caius *Plinius* Secundus (23–79). A hivatkozás forrása: Bayle III. 789. „Mais notez auffi que les Romains, lors même qu’ils ne compofoient que des Epigrammes, fe plaignoient de ne trouver pas les mots qu’il leur eût falu [...]” (*Velez Pline le jeune, Epift. XVIII. Libri IV.*) Plinius Kölcsény könyvtárában: Caius Plinius Secundus: *C. Plinii Secundi Historiae Mundi Libri XXXVII ex postremata ad vertustos codices collatione cum annotationibus et indice.* (Basileae, 1539.) (Szabó G. 2009.: [365.] 363. tétel.) Lásd még: *JegyzetÚjszók.*

mit Herder olly hibásan állított – Johann Gottfried Herder: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772). Vö. ezt a példát: *Kivonat K. W. Kolbe.* „Stelt euch zwei sinliche Geschopfe vor, sagt Herder in seinen *Fragmenten*” kezdetű példázatával.

természeti hangszó – hangutánzó szó

krásis – [gör.] *krasis* (κρᾶσις): keverék, tkp. a szóvégi magánhangzó összevonódása a következő szó első magánhangzójával.

közönségesen elfogadott – általánossá vált

Kazinczyn kívül csak egy pályavivó jelent meg – Erdélyből, Sepsiszentgyörgyről küldött, Brassóban feladott, Nn aláírással ellátott pályázat. A „historia universalis” magyarítására az „öszvédes história vagy történetek”-et ajánlotta, az „universaliter”-re pedig az „öszvédesen”-t. Ez is megjelent: Muz 1833-ban (Új foly. 1. füz. 14. r. XXI. közl. 243–247.; lásd: Keletkezés; vö. még: MM4 *Levelezés* II. 78., 535.).

az egyetem szó’ feltalálásának érdemét Verseghynek ne vindicálja – [lat.] *vindicatio*: követelés, jogigénylés. Itt: Az egyetem szó megalkotása Verseghy Ferencnek tulajdonítandó. Lásd **Keletkezés.** Verseghy érdemének elismeréséhez lásd: MM4 *Levelezés* I. 348–349.

köz tapasztalás – az általános tapasztalat

repraesentáló – [lat.] *representatio*: képviselet, ábrázolás, megjelenítés. Itt: képviselő.

A’ míveltségnek magosabb pontjaira hágott nyelvek közül – Vö. *JegyzésekJenisch.*

a’ Pacuvius’ és Ronsard’ koraikat ’s törekedéseiket – Vö. *JegyzésekJenisch.* Lásd még: *A’ Nyelv változásairol.*

Victorinus írásban hagyott – *Gaius Marius Victorinus*, afrikai származású római szónok. Kr. u. 350 körül Rómában az ékesszólás tanára, neve alatt vált közkeletűvé egy *Ars grammatica*, mely az első könyvet kivéve olyan metrikai tanokat tartalmaz, melyek Aphthonius *De metris omnibus* című könyvéből lettek átvéve. Az idézet helye: lásd még: *A’ Nyelv változásairol.*

Gellius csintalan és goromba tettnek nevezi a’ Cesellius Vindexét – A hivatkozás forrása: Bayle III. 789. „Non hercle idem sentio cum Caesellio Vindice grammatico [...]”. Hivatkozott mű: Aulus Gellius: Liber XVIII. Cap. XI. 494–495. p. Lásd még: *JegyzetÚjszók.*

Bayle azt vallja, Moliereről beszélvén – A hivatkozás forrása: Bayle III. 787–790. *Poquelin* címszó. A Kölcsey által hivatkozott hely: 789. Lásd még: *JegyzetÚjszók*.

A' szovászat' szabadságát, így állítja Bayle – Lásd még: *JegyzetÚjszók*.

a' római írók – Lucretius, Seneca, Plinius – A hivatkozás forrása: Bayle III. 789. Lásd még: *JegyzetÚjszók*.

Arnauld – Antoine *Arnaud* (1612–1694) francia katolikus teológus, filozófus, matematikus. A hivatkozás forrása: Bayle III. 789. Hivatkozott munka: Préface de la V Dénonciation [de la nouvelle Hérésie] du Peché Philofophique. Lásd még: *JegyzetÚjszók*.

midőn a' német literátor – azaz a német irodalom képviselői (Goethe, Schiller, Voss, Wieland – a neológia kapcsán Kölcsey által leggyakrabban említett német szerzők)

tyrannismus' vétke – [lüd.-gör.-lat.] *tyrannus*, *türannis*; kényúr, zsarnok. *Türannizmus*: zsarnokuralom, zsarnokság. Itt: zsarnokság vádja nélkül. Lásd még: MM4 *Levelezés I.* 299.

plántai életet élő – palánta életet élő

KÉZIRAT

RGy, Levéltár

Szemeretár, V. pótkötet, 14. sz. 935–1084 sz.

„Szemere Pál: Töredék Dolgozatok” 1067. jelzetű irat

A 100 * 150 mm lapocska rektóján és verzóján Kölcsey kézírásával, barnás tintával írt autográf szöveg. A rektó szélein körbe különféle firókák, apró rajzocskák; baloldalon, középen egy szó Kölcsey kézírásával: purismus. Egy kalligrafikusan írt név a lap alján: Georgius. A verzó jobb szélén, a jegyzetekre merőlegesen, más kézírással, más tintával írva:

„Surány. 26.k Jul. 1823.

Édes Ferim! Ha érdemlenéd igen igen sokat írni, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még csak egy pár sort sem írok

Gyurid”

A lapocskán egy hajlás van, borítéknak nincs nyoma.

MEGJELENÉS

Itt jelenik meg először. A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

A szöveg címadásakor a recenzált mű címét és Kölcsey recenziós címadási gyakorlatát vettük alapul.

KELETKEZÉS

Keletkezés: Cseke, 1824 első fele.

Kölcsey írása annak a recenzióknak a vázlatja, amelyet a Szemere Pállal közösen szerkesztett folyóiratuk (eredetileg Minerva, később Élet és Literatúra, majd Muzáron) első számába vállalt megírni Szemere Pál „Nyelvmívelés” című tanulmányáról.

A kézirat azonosítása során segítségül a kézirat szélén található, Surányban [ma: Beregsurány] keletkezett, 1823. július 26-ra datált egymondatos üzenet szolgált. Az üzenet címzettje („Édes Ferim!”) és aláírója („Gyurid”), illetve a keletkezés, dátumozás alapján az üzenet Bay Györgytől származik (rőla lásd: MAGYARÁZATOK), és Kölcsey Ferenchez szól. Az egyazon lapra, annak két

oldalára írt Kölcsey-jegyzet és a Bay-üzenet nem mutat egymással tartalmi összefüggést. A köztük lévő egyedüli kapcsolatot maga a hordozó, vagyis a lap teremti meg. Mindez két lehetőséget valószínűsít a Kölcsey-jegyzet keletkezésével kapcsolatban. Az egyik, hogy Bay György egy keze ügyébe kerülő, Kölcsey jegyzetét tartalmazó, nagyjából tenyérnyi lapocska szélére írta Kölcseynek szóló egysoros üzenetét 1823. július 26-án Surányban. Ez esetben Kölcsey kézírata 1823. július 26. *előtt* keletkezett. A másik, hogy Kölcsey Ferenc egy keze ügyébe kerülő, lényegében üres lapra írta jegyzeteit, amelynek egyik szélén egyedül csak Bay György hozzá szóló, 1823. július 26-án Surányban kelt rövid, egymondatos üzenete volt található. Ez esetben a kézirat 1823. július 26. *után* keletkezett. Ugyan mindkét lehetőség mellett és ellen is szólhatnak érvek (lásd még: MAGYARÁZATOK), mégis az utóbbi lehetőséget tartjuk valószínűnek. Elsősorban azért, mert a Kölcsey-jegyzetek a Bay-üzenet hátoldalán kezdődnek, és a kézírás láthatóan kikerüli az üzenet szövegét, ami tehát arra utal, hogy Kölcsey a hozzá szóló (nem postán küldött) levélke üres hátoldalán kezdi meg jegyzeteit. Az üzenet dátumozása és keltezése nem tekinthető a kézirat keltezésének és dátumozásának, ugyanakkor az 1823-as év eseményeire irányítja a figyelmet, Kölcsey Ferenc levelezésének segítségével téve azonosíthatóvá a jegyzetet. Ezek alapján állapítható meg, hogy Kölcsey kézírata a Minerva első számához készülõ recenzió vázlata Szemere Pál „Nyelvmívelés” című tanulmányáról.

Szemere Pál 1823 végén négy kéziratot küldött Kölcseynek Balla Károllyal, cím szerint a következőket: 1. „Egyházi beszéd”. 2. „Mennyire lehet használni”. 3. „Nyelvmívelés”. 4. „Felfedezések Vályi Nagy Iliászára”. A kéziratok közös, ekkor még Minerva című folyóiratuk első lapszámának terveihez voltak szükségesek (az előzményekről, a korábban küldött kéziratokról lásd: *Új szóké*, KELETKEZÉS). Szemere a második és a harmadik tétellel kapcsolatban arra várt választ Kölcseytől, hogy melyiket vegyék fel a Minerva első kötetébe. Szemere a „Nyelvmívelés” című kétíves tanulmányát javasolta, felvetve a recenzálás szükségességét is, azzal érvelve, hogy mindez jól kapcsolódna a már közlésre szánt recenzióhoz a „spiritus-universum” témakörrel (Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, [Pest, 1823. december 29.], vö. MM4 *Levelezés II.* 103–104.; lásd még: *Új szóké*, KELETKEZÉS):

„2. Mennyire lehet használni. Etc. 8. Ív. Felülírás: Minerva Első Osztályába. – Újonnan fog dolgoztatni. Elejébe jön a' National Muzeum Hirdetése, a' végébe pedig ugyanannak Határozása, mellynél fogva a' jutalomra érdemtelennek ítéltetett. Talán ezen formájában is recenseáltathatnék. Legalább Előkészületek tétethetnek reá.

3. Nyelvmívelés. 2. Ív. Felülírás: Arra kívántatik felelet Kölcseymtől, vallyon az itten menő két munka közzül (2. és 3) mellyik vétessék fel a' Minerva Első Kötetébe. Talán a Nro 3.? a' Puky és Balla Spiritus

és Universitas jutalom kérdéseiket 's rájuk tett Feleletek az Első Kötetben vétettévé fel. E' szerént a' Nyelvmívelés recenseáltathatik, 's recenseáltassék."

Kölcsey válaszában megerősítette korábbi vállalásait, miszerint elkészít három recenziót a Minerva számára, határidőt is szabva (1824 tavaszát) a Szemere által küldött kéziratok visszaadására és a recenziók leadására (Kölcsey Ferenc, Bay György és Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30., vö. MM4 *Levelezés II.* 108.):

„Két leveledre vagyok adós válasszal; vettem mindegyiket, 's vettem azon csomó Írást is, a' mit Mándi Balla Károl Úrnak prokatori kezei közt tevél le. Ohajtom, hogy ígéreted szerént a' Tavasszal látogass meg bennünket; ha ezt meg engedí érnem az ég, úgy mind ezen, mind régebben küldött írásaidat akkor fognám általadni recenzióikkal együtt. [...] A' miket számomra küldél azokkal nem sokára készen leendek."

Ugyanakkor Kölcsey az Iliász-pörhöz kapcsolódó írásból („Felfedezések Vályi Nagy Iliászára”) ki akar húzni részeket. Továbbá elvállalja Szemere „Nyelvmívelés” című dolgozatának recenzálását is, azzal a megjegyzéssel, hogy Szemere másik tanulmányát, az „univerzális grammatikát” (amely azonos a Szemere által küldött „Mennyire lehet használni” című nyolcívés tanulmánnyal [vö. MM4 *Levelezés II.* 553.]) nem vállalja (Kölcsey Ferenc, Bay György és Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30., vö. MM4 *Levelezés II.* 108.):

„Az Iliasz tolvajságait illetőkből némellyeket kitörlni fogok. A' Nyelvmívelést recenseálni fogom, az igen szép munka; de az universalis grammatikához nem nyúlok hozzá, az a' sok philologi tudomány egy olly embernek, kinek egyetlen egy philologi könyve nincs, 's több rendbeli jegyzéseitől is meg van fosztva, általgázolhatatlan homokdomb."

Az 1824 tavaszára, Csekére tervezett személyes találkozó Kölcsey és Szemere között elmaradt. Kölcsey 1824. január 30. és 1825. május 18. között szinte kétségbe ejtette Szemere Pált azzal, hogy nem válaszolt a leveleire. (Vö. MM4 *Levelezés II.* 111, 115, 120. Önéletrajzi levelében erről a korszakáról: MM4 *Levelezés III.* 200–201.) Amikor Kölcsey 1825-ben végre válaszolt, úgy nyilatkozik Szemere Pálnak, hogy az ígért recenziókat (az „Universum és szellem” pályáírás recenzióját két másikkal együtt) az előző évben megírta, de véglegesen még nem készült el velük, azok „első dolgozásban” fekszenek, az utoljára, negyedikként szintén elvállalt „Nyelvmívelésről” viszont nem ejt szót (Erről lásd még: *Új szóké*, KELETKEZÉS. Vö. Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1825. május 18. MM4 *Levelezés II.* 122–126. Hiv.: 124.) A „Nyelvmívelésről” írandó recenzió tehát még az „első dolgozásig” sem jutott el, mindössze egy rövid, pontokba szedett jegyzet készült el a tanulmány gondolatmenetéhez kapcsolódó kritikai reflexióikkal. Szemere ezt követően folyamatosan kérte vissza Kölcseytől a „Nyelvmívelés” kéziratát (vö. MM4 *Levelezés II.*

124., 127., 129., végül 130. és 569.), aki végül elküldte a kéziratot Szemerének (1825. november 20. Vö. MM4 *Levelezés II.* 130.).

A „Nyelvmívelés” című kézirat további sorsa ismeretlen, ma nem fellelhető, elveszett vagy lappang (vö. MM4 *Levelezés II.* 550.). A Szemere Pál munkáit közreadó Szvorényi József még úgy vélte, hogy a kézirat Kölcsey miatt hiányzik Szemere Pál prózai műveiből: „Kölcseynek küldte ezt meg véleményének kikérésével; 1825-ki októb. levelében pedig sürgetve kéri vissza.” (Vö. SZEMEREP 1890 I., 325., a szerkesztő jegyzetei.) Mint tudható, Szemere Pál 1825-ben végül visszakapta Kölcsey Ferenctől a „Nyelvmívelés” kéziratát (vö. MM4 *Levelezés II.* 130.). Szvorényi József Szemere Pál nem ismert műveiről azt a megjegyzést teszi, hogy „Szemerének csaknem valamennyi ki nem adott dolgozata [eltűnt], melyeket vagy elszórt, vagy elajándékozott, kikölcsönzött stb. nem törődvén, ha egyszer megkészültek, továbbra is velök; sőt, ha ki nem elégitették, nem ritkán megsemmisítvén azokat”. (Vö. SZEMEREP 1890 I., 325.)

Nem tudni, hogyan került a Kölcsey-jegyzet Szemere Pál birtokába. Lehetséges, hogy a Bay Györgyön keresztül visszajuttatott „Nyelvmívelés” kéziratával együtt került Szemere birtokába 1825 végén (MM4 *Levelezés II.* 130.). Lehetséges az is, hogy ezt a jegyzetet Kölcsey 1826 tavaszán személyesen adta át Szemerének a még nála lévő kéziratokkal, recenziókkal együtt (vö. *Új szóké, KELETKEZÉS*). Mindkét lehetőség magyarázatot ad arra, miért a Szemere-tárban, a Szvorényi József által nem rendezett Szemere-munkák mappájában található meg a Kölcsey-jegyzet. Nincs információnk arról, hogy Szemere miképpen vélekedett Kölcsey meglátásairól, ezért nem jelenthető ki, hogy ennek hatására vonta volna vissza a „Nyelvmívelés” megjelentetését, vagy hogy ennek köze lehetne a kézirat eltűnéséhez, megsemmisüléséhez. Meg kell jegyeznünk, hogy a Szemere által „Mennyire lehet használni”-ként említett, Kölcsey által recenzálásra nem vállalt, általa „univerzális grammatikának” nevezett Szemere-tanulmány (MM4 *Levelezés II.* 108.) egy és ugyanaz: a Nemzeti Múzeum pályázatára (1820) beadott Szemere-pályaművel azonos („Mennyire lehet használni a külföldi híres tudósoktól rendbe szedett »Közönséges Grammatikának« újabb találmányait a magyar nyelvre nézve?” Pályamunka. Írta Szemere Pál, 1820. 8-r. 224. l. A Nemzeti Múzeum Könyvtárában, jelzete: 162. Oct. Hung.)

Szemere Pál „Nyelvmívelés” című írása kézirat vagy megjelenés hiányában tehát nem vethető össze Kölcsey jegyzetével, amely alapján kapcsolatuk kétségkívül megállapítható volna. Levelezésük és a Kölcsey-jegyzet tartalmi elemei alapján ugyanakkor szinte bizonyos, hogy az az illető tanulmányról írandó recenzió vázlata. Keletkezése tágabban 1823. december 29. után és

1825. november 20. előtt, vagyis a kézirat kézhezvétele és a visszaküldésének dátuma közötti intervallumra tehető. Valószínűbb azonban az, hogy ezt a jegyzetét is, akár csak a másik három recenziót, 1824. január 30. után, az év első felében, több más recenzióval egy időben (lásd *Új szóké, KELETKEZÉS*) készítette Kölcsey Csekén.

Mivel nem rendelkezünk értekezéshez vagy recenzióhoz készített hasonló Kölcsey-jegyzettel, ezért különlegességét ritkasága mellett leginkább az jelenti, hogy bepillantást enged Kölcsey műhelyébe, a recenziókészítés munkamódszerébe. Továbbá mivel Szemere kétíves, elveszett kéziratának csak a címét ismerjük, annak tartalma, felépítése voltaképpen csak a Kölcsey-recenzió vázlatára alapján rekonstruálható.

A Kölcsey-jegyzet pontokba szedett kritikai reflexiók, megjegyzések sorozata. Hogy nem kivonatról (*extractus*) van szó, hanem értekező jellegű munka előkészítéséről, azt a jegyzet formai jellemzői bizonyítják. Kölcsey gyakorlatában a kivonatok (és a jegyzések) jellemzően keltezettek és dátumozottak; rendelkeznek a kivonatolt (jegyzetelt) munka könyvészeti leírásával; pontosan feltüntetik a mű oldalszámait; tartalmazznak szó szerinti kijegyzéseket; könyvészeti és/vagy kritikai tartalmú széljegyzeteket (*margináliák*) vagy az írás végén összefoglaló reflexiót (vö. pl. *Laistom Aranka*). Az értekező jellegű írások (mint pl. a még befejezetlen *Előszámlálása Révai*) sorszámozott, pontokba szedett gondolatokat tartalmaznak. A Kölcsey-jegyzet egy recenzió gondolati vázlatára, főbb pontokba szedve a reflexiót igénylő állításokat.

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratot betűhíven közöljük, egyedül az *f*-betű került átírásra, *s*-re.

MAGYARÁZATOK

Az első és utóbbi kor Litterator. Nyelvművésze – a Litterator szóban a rövidítést jelentő pont feloldása nem egyértelmű. 1. 'A régebbi és a mai kor Litterator[**a és**] Nyelvművésze.' 2. 'A régebbi és a mai kor Litteratoris (azaz litteratúrájának) Nyelvművésze' (Gen). 3. 'A régebbi és a mai kor Litteratúráinak Nyelvművésze' (Plur.).

Kis János. Folnesics – *Kis János* (1770–1846) evangélikus lelkész, költő, nyelvtudományi pályamunkája: *A magyar nyelvnek mostani álláspontjáról, kímiveltetése módjairól, eszközeiről* (Pest, 1806). Róla lásd még: *Jegyzések Kis. Folnesics János Lajos* (1780–1823) leányiskolai nevelő, *Alvina* címen megjelent regényfordítása (Pest, 1807) kísérletet tett a nemek jelölésére a magyar nyelvben, ellenzői mindezt csúfondárosan „nőstényesítésnek” nevezték. A kérdésről tanulmányt is írt a

Tudományos Gyűjteményben *A' Nemnek bébozatasáról a' Magyar Nyelvbe* címen (1818, 4. kötet, 132–138.).

quadrupes – [lat.] négylábú, négy lábon járó, négylábú állat, pl. ló

sonipes – [lat.] lábaival topogó, mint ló, paripa

Kunst werk – [ném.] *Kunstwerk*, a. m. műalkotás

progređiálhatása – [lat.] *progrediens*, a. m. előmenetel, fejlődés

honi mesterszók – azaz magyar szakszavak, műszavak

Adelung – Johann Christoph *Adelung* (1732–1806) német nyelvtudós, lásd még: *Új szók.*

revelatio – [lat.] felfedés, feltárás, kinyilatkoztatás

*

Surány. 26.k Jul. 1823. – A keltezés alapján Bay György Surányban írta üzenetét, amit feltehetően nem postai úton, hanem valamely emberével juttatott el Kölcseyhez, a Tisza túloldalán fekvő Csekébe. Egyébként Cseke közelében csak Surányban volt postahivatal, így a Kölcseynek címzett és ide érkező leveleket Bay szolgálai gyakran vitték át a Tisza túloldalán, szemközt lévő csekei udvarházba. A keltezés, illetve Surány és Cseke viszonylatára egy érdekesség Kölcseytől: „Ez a' levél, Édes Palim, tulajdonképpen Surányban a' mi Gyurinknál íratik, 's a' Cseke név csak a' szokás hibájából fogott helyt a levél előtt.” (Kölcsey Ferenc, Bay György, Bay József Szemere Pálhoz, Cseke [Surány], 1824. január 30. Vö. MM4 *Levelezés II.* 107.)

Gyurid – A surányi születésű Bay György (1792–1849) 1820 körül tért vissza a bécsi testőrségtől Szatmárba. Közele barátságba került Kölcseyvel, és Szemere Pállal is többször is találkozott Surányban, akihez rokoni szálak fűzték. Bay Györgyről és Kölcseyvel való kapcsolatáról lásd: MM4 *Levelezés II.* 465–466. Bay Györgyről egy ekkori, ismeretlen szerzőtől származó jellemzés: „Bay György Kölcsey jó barátja, Surányból, Bereg megyéből. A ritka szépségű férfi előbb testőr, utóbb Bereg I. alispánja, végre alnádor, igen művelt férfiú s Kölcseynek különösen kedvelt barátja volt.” (Vö. MM4 *Levelezés II.* 564.) (A vonatkozó időszak levélváltását, amely kapcsolatuk zavarára, Kölcsey elzárkózására utal, lásd: MM4 *Levelezés II.* 74, 83, 85, 102, és 107.) Kölcsey környezetéből egy másik György nevű férfi is azonosítható, akivel ekkoriban kapcsolatban állt. *Szemere György* (1793–?), Szemere Pál sógora, Szemere Krisztina öccse, 1823-ban a Minervába szánt recenzálásra váró kéziratokat vitt Kölcseynek Pécelről Csekébe (vö. MM4 *Levelezés II.* 77-80, 74.) A fiatalemberhez írott leveléből készül az *Iskola és világ* címen az ÉLit-ben megjelent Kölcsey-írás. (Lásd még: MM4 *Erkölcsi*, 111–114.)

Ha érdemlenéd igen igen sokat írma, de mivel rossz igen igen rossz vagy, tehát semmit, még tsak egy pár sort sem ír – nem tudni, kire vonatkoznak Bay György szavai.

Műszavak a' törvénytudományból

KÉZIRAT

MTAK Kt

M. Nyelvt. 2-r. 23. sz. III. k. K. 698. 65r–79v

*Műszavak a' törvénytudományból*A kézirat jobb felső sarkában a következő rájegyzés: „Bédatott Mai 14*ikén* Széchenyi István”

A kézirat előlapján: 1832. Saj. Kézir. 8-r. 30 szám. I. „”.

MEGJELENÉS

KÖM2 – *Műszavak a törvénytudományból*, I./926–946.

A kiadás alapszövege: Kézirat (K).

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kéziratban a nem olvasható szavakat <...> jelöltük. Az áthúzással törölteket <...>. Az utólagosan felvett, a fóliók bal szélére, más tintával írt szavakat a tördeléssel is jeleztük, a piros ceruzával aláhúzással jelölt szavakat a lábjegyzetekben jelöljük. A szerkesztői kiegészítéseket [...]ben adjuk közre. A lista rövidítéseit feloldottuk: a Cod. M. a *Codex Mercantilís*, a Páritzp. a *Pápai–Páricsz* rövidítései.

KELETKEZÉS

Keletkezés: [Cseke, Szatmár, Nagykároly], 1832. január–március.

Az 1827-ben az országgyűlés XI. törvénycikke által megalapított Magyar Tudós Társaság Igazgató Tanácsa 1830. november 17-én tartotta alakuló ülését Pozsonyban, amelyen Kölcsey Ferencet a nyelvtudományi osztályban a vidéki rendes tagok közé választották.¹

¹ MTA Kt 3391. Kölcsey Ferenc: A Nemzeti Tudós Társaság oklevele, mellyel Kölcsey Ferencet rendes tagjává választja 1831. február 21. Lásd még: Döbrentei Gábor Kölcsey Ferencnek, 1830. november 18. MM4 *Levelezés* II. 305–306.; illetve: HazKülfTud 1831. február 16. 106–109. Lásd még: MM4 *Levelezés* II. 719–720.

Kölcsey reakcióit lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, 1830. december 14. MM4 *Levelezés* II. 308–309. Nem sokkal később Kölcsey Bárfay Lászlónak ezzel kapcsolatban tett megjegyzése beszédes, hiszen a neológiai viták intézményes és egyértelmű lezárulására reflektál: „S mint csudálkozám el, midőn magamat az oppositio' legerősbeivel együtt ott lelém [ti. a Tudós Társaság listáján]! Ohajtanám, írnod meg, mi eszközölte ezen választást, melly a' neológismus' triumphusát illy országosan megállapította?” (Kölcsey Ferenc Bárfay Lászlónak, MM4 *Levelezés* II. 312. – kiemelés tőlem: O. Cs.)

A Magyar Tudós Társaság alakuló ülésére 1831. február 13-án, az első nagygyűlésre február 14-én került sor, ahol megválasztották a küldöttségeket, és megindították az alapszabályban megjelölt feladatok elvégzését. Kölcsey az Akadémia folyóiratának (a későbbi Tudománytár) megindítására létrejött küldöttségbe került, annak jegyzőjeként.

Az Akadémia mind a hat osztályának előírta, hogy a szakmájukhoz tartozó tudományos műszavakat (szakszavakat) gyűjtsék össze a tervbe vett nagyszótár számára (1831. június 13-i heti ülés; lásd: MTT évk. I. 70, 71–72.; lásd még: BDÖM *Prózai*, 749.). Kölcseyre a nyelvtudományi osztály rendes tagjaként a Debreczeni Grammatika, Dayka Gábor versei, a Felelet a Mondolatra és a Tudományos Gyűjtemény nyelvészeti tárgyú cikkei nyelvtudományos műszavainak kigyűjtése hárult. (Kölcsey és az Akadémia kapcsolatáról lásd: Szabó G. 2011. 146–159. Az egyéb akadémiai feladatairól – kivonatok, bírálatok készítése, illetve később a két emlékbeszéd megírása – lásd: SZABÓ G. 2011. 152–159.)

Kölcsey ezzel együtt, ezzel egy időben, valószínűleg szóban tett önkéntes felajánlásaként (vö. MM4 *Levelezés* II. 831.) a törvénytudományi szakszavak összeírását is vállalta. Minderről az Akadémia titkárának, Döbrentei Gábornak a levele tanúskodik (Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, 1831. december 28. MM4 *Levelezés* II. 436.):

„A’ tegnapi héti ülésben [...] inkább csak törvényes szavak összeírására ajánlkozásod előhozhatásáért tevém a’ jelentést. A’ héti ülés, mellyben 13-an valánk jelen, igen kedvesen fogja venni ha minden törvénytudót össze írsz vagy kiszedhetsz, mellyeket az Országos Küldöttségek munkájából kiszedtél vagy kiszedhetsz. Külön könyveket a’ törvényesek közül azért nem küldet, mivel azok, Szlemenics, Gr. Kemény József, Stettner György ’s Thaisz András között már ki vagynak osztva, ’s Neked pedig a’ nyelvtudomány osztályából a’ Debreczeni Magyar Grammatika, Dayka Versei, Felelet a’ Mondolatra, Tudományos Gyűjtemény nyelvbeli czikkjei általtekéntése ment. De Ország gyűléseink említett munkálkodásának célunkhoz tartozó végig nézése épen jól fog esni, mivel annak valakire osztása még különben is fenn maradtott.”

Majd nem sokkal később ezt írja Döbrentei (Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, Buda, 1832. január 25. MM4 *Levelezés* III. 11.):

„[...] eddig megment lesz hivatalos levelem hozzád mellyben a’ héti ülés igen is kér, hogy a’ M. Ország naplókönyvéből Actájából kiszedd, ábcézába rakd ’s küldd a’ törvény szavakat. De azért várjuk tőled a’ nyelvosztálybeli Könyvekből kiszedendőket is. Ha meg nem kapnád azokat tájdon, a’ Martziusi üléskor itt megszerezük.”

A Tudós Társaság heti ülésén tehát elfogadta Kölcsey ajánlkozását a törvénytudományi műszavak gyűjtését illetően, ezzel a feladattal hivatalosan meg is bízták őt azzal, hogy munkáját a nyelvtudományi gyűjtés mellett végezze el. A társaság törvénytudományi könyveket nem tudott biztosítani Kölcsey számára, mivel azokat már kiosztották, ezért az országgyűlési munkaanyagokat ajánlották átnézendő forrásként.

Csaknem két hónappal a Döbrentei-levél után, egy hónappal szójegyzékeinek leadása előtt Kölcsey ezt írja Szemerének (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Szathmár, 1832. március 14. MM4 *Levelezés III.* 27.):

„Én a' törvényosztálybeli műszavakat írtam össze, de hosszú munkátlanságom miatt még bötűrendbe szedve nincsenek. Debreczeni grammatikát nagy bajjal keríték;² 's ez rövid időn fel leszen dolgozva. Az Antimondolat a' társaság céljaira használni nem lehet. Tizenöt évek óta most olvasám újra e' bohóságot; 's íme egyetlen egy műszavat sem foglal magában. Legfőbb bajom, hogy Tudományos Gyűjteményt nem keríthetek; pedig azt itt nem kevesen járatták. [...]"

Majd kéziratának leadása idején ezt írta (Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Nagykároly, 1832. május 12. MM4 *Levelezés III.* 46.):

„Én a' Kisfaludy K. három kötetéből csináltam egy parányi kivonatot; 's még parányibbat a' Kassai Játékszíni tudósításokból. A' törvényosztály' műszavait, 's a' Debreczeni *Grammatikából* kiírt mesterségszavakat az említett kivonatokkal együtt Döbrenteihez útasítottam. Csak a' tudományos Gyűjteményből nem vontam még ki szavakat. De a' Gyűjteményt egészen nem is tudom megkapni; aztán mind eddig reá nem értem.”

Kölcsey tehát Döbrenteiének küldte meg kigyűjtött műszavainak két listáját. Mivel a *Műszavak* kéziratban a szavak betűrendben vannak, elől a magyar megfelelővel, Kölcsey ezeket az eltelt időben (március 14. után) rendezhette. Munkáinak befogadását az Akadémia 1832. május 14-i jegyzőkönyve így regisztrálta: „221. Ugyan az [ti. Döbrentei Gábor, titoknok] benyújtja a' debreczeni Grammatikából kivont philologiai / 222. A' törvénytudományt illető műszavak' gyűjteményeit Kölcsey Ferencz r. tagtól”. (MTAK Kt, K 1389.) A „törvénytudományt illető műszavak' gyűjteménye” megtalálható MTAK Kt.-ban (lásd: Kézirat). Az 1843-ban megjelenő *Törvénytudományi Műszótár* a gyűjtésben részt vevő alábbi tagokat jelöli meg: Szlemenics Pál,

² Döbrentei nem tudott Kölcsey segítségére lenni a kiosztott, kijegyzetelendő könyvek beszerzésében, azokat számára nem küldték meg, vö. MM4 *Levelezés III.* 11.

Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István, Jászay Pál, Szász Károly, Bártfay és Waltherr, Fogarasi János, Császár Ferenc, Zsivora György.

A „debreczeni Grammatikából kivont philologiai műszavak’ gyűjtemény”-ének kézirata az MTA Kt.-ban regisztráltan nem található – elveszett vagy lappang. Kölcseynek a tervezett nagyszótárhoz készített philologiai szójegyzékéről, annak esetleges felhasználásáról nincs tudomásunk (lásd még: BEVEZETÉS A JEGYZETEKHEZ, *Kölcsey Ferenc filológiai tárgyú kéziratai*).

A Magyar Tudós Társaság 1832-ben adta ki első helyesírási szabályzatát (*Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. A Magyar Tudós Társaság különös használatára*. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. M.DCCC.XXX.II.), 1835-ben és 1838-ban egy-egy „zsebszótár” jelent meg, a Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc szerkesztette magyar–német és német–magyar szótár, és 1838-ban a *Magyar tájszótár* (valószínűleg Vörösmarty szerkesztésében). Az Akadémia 1846-ban adta ki első átfogó, leíró nyelvtanát (*A magyar nyelv rendszere* – több szerző tollából, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Vörösmarty Mihály közreműködésével); Czuczor Gergely és Fogarasi János hatkötetes munkája, az Akadémia első értelmező szótára, *A magyar nyelv szótára* (1862–1874) pedig 1862-ben jelent meg. A felsorolt kiadványok egyike sem említi meg forrásai, forrásközlői között Kölcsey Ferencet.

Kölcsey ajánlkozása a törvénytudományi műszavak gyűjtésére feltehetően vármegyei szerepvállalásával hozható összefüggésbe, mint ahogyan lehetséges forrásai is. Kölcsey 1829. augusztus 25-től 1832. október 15-ig terjedő időszakban volt első aljegyző Szatmár vármegyében. Döbrentei Gábor kérése, miszerint Kölcsey „az Országos Küldöttségek munkájából”, illetve „a’ M. Ország naplókönyvéből Actájából” készítsen jegyzeteket, ekkor, vagyis 1831-ben elsősorban a *regnicolaris deputatio*, azaz az országgyűlési reformbizottságok által elkészített operátumok véleményezésének elkészítésével kapcsolatos munkákra utalhatott, mivel Kölcsey csak 1832. november 6-án lett választott megyei követ a pozsonyi diétán. (Lásd: Szabó G. 2011, 136–138. Lásd még: MM4 *Országgyűlési*, MM4 *Országgyűlési naponkénti jegyzések*.) Az országgyűlés rendszeres bizottságát (*Deputatio Regnicolaris*) az 1791:67. törvénycikkkel állították fel azzal a feladattal, hogy a következő országgyűlésre törvényjavaslatokat készítsenek a jogmodernizáció érdekében. Az országgyűlés tagjaiból álló jogi bizottság számára a törvénycikk „az igazságszolgáltatás reformját, továbbá az eljárások gyorsítására és a tulajdon biztonságának növelésére, az alaptalan pereskedés meggátolására és a törvények rendszerezésére, valamint a bírósági döntések felülvizsgálatára vonatkozó törvények tervezetének az Országgyűlés elé terjesztését írta elő”. (BURIÁN 2014, 70.) A

jogi bizottság a váltó- és kereskedelmi jog körében valódi törvénykönyvet dolgozott ki *Codex cambio-mercantilís* címmel, de a tervezet nem került tárgyalásra. Az 1825–1827. évi országgyűlés az 1827:8. törvénycikk alapján újabb bizottságokat küldött ki, hogy vizsgálják meg az 1795-ös év munkálatait; az 1830:6. törvénycikk az 1831. október 2-ára összehívandó országgyűlés feladatát a rendszeres bizottsági munkálatok megtárgyalásában jelölte meg, de az 1832–1836-os országgyűlés ezeket az anyagokat nem tárgyalta. A regnicolaris deputatiokról lásd még: MM4 *Levelezés III.*, 474–476, 613., illetve: VÖLGYESI Orsolya, *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2002, 7–27.

Kölcsey a *Műszavak a' törvénytudományból* kéziratának leadása után lett Szatmár vármegye országgyűlési követe (1832–183. között), sikeresen integrálódva az országgyűlési követek „sajátos világába, különösen pedig az ellenzéki elveket valló képviselők csoportjába”. (Vö. VÖLGYESI 2009, 394.) A törvényalkotás gyakorlatában, „grammatikai” vitái során Kölcsey egyértelműen alkalmazta tapasztalatait, reflektálttá téve sajátos különállását és az „akadémiai” elvárásokat is (VÖLGYESI 2009, 394.):

„[...] az üzenet- és feliratjavaslatok megfogalmazásakor igyekezett olyan stílári, nyelvi szempontokat is érvényesíteni, amelyekkel nemegyszer kivívta követársainak ellenállását is. Ennek egyik legszembetűnőbb terepe az úrbéri törvénycikkeket magyarra fordító küldöttség tevékenysége volt. Kölcsey a bizottság tagjaként több új magyar szó használatát is kezdeményezte a készülő törvényszövegben, ami ellenkezést váltott ki a deputációban. Az 1833. július 6-i kerületi ülésen az úrbéri tervezet vizsgálatakor pl. a többség a »jog« szót a »jus«-ra cserélte ki, s a titkos jelentés szerint – nyilvánvalóan Kölcseynek címezve – azt is kijelentették: itt az akadémia nem gyakorolhat befolyást. Az 1833. március 10-i kerületi ülésen a magyar nyelv ügyében készített üzenet vitája alkalmával Kölcsey finoman, de határozottan utasította vissza a grammatikai jellegű megjegyzéseket, mondván, ő a Tudós Társaság által megfogalmazott normákat képviseli, amennyiben a kifogások megállnák a helyüket, az egész testület nevében kellene szégyenkeznie. Az ötödik vallásügyi üzenet utolsó bekezdéséből Kölcsey kihagyni javasolta a következő szakaszt »az állandó eggyetértés szép virányai közt csirázó visszálkodás' magvát zsengejében elfojtani« (Felséges Első Ferentz ausztriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének írásai, Po'sony, 1832/33, I, 243.) A többség azonban nem támogatta a felvetést. (Lásd MOL, Privatbibl., Cseremiszký Miklós 1833. június 8-i jelentését.)”

Kölcsey az általa összeállított szójegyzék forrásairól külön nem tesz említést. A *Törvénytudományi Műszótár* első kiadásában (1843) a D. Schedel Ferencz által jegyzett *Előbeszéd* a gyűjtésben

közreműködő tagok sorában Kölcsey Ferenc megemlézésekor ezt írja: „Kölcsey Fer[enc]. r[endes]t[ag]. az általa formált 's a' Cod. mercantilisból kisedett műszavakat adta be. Kölcs.” (Vö. *Törvénytudományi Műszótár*, IX. lap.)

A *Codex Mercantilis* forrásként való használatát támasztja alá, hogy a kéziratban az innét kijegyzett szavak (24 darab) után a „Cod. Merc.” jelölések találhatóak. Néhány esetben (4 darab) a *Pápai-Párizs*-ra utaló jelöléseket („Párizp.”) tesz Kölcsey, amelyet így szintén a gyűjtemény egyik forrásának tekinthetünk. Mindez azonban a több mint hatszáz tételből (617) álló jegyzékben csupán 28 szó.

Hogy melyek lehetnek a műszótár megjegyzése alapján a Kölcsey „által formált” szavak, s hogy az országgyűlés jegyzőkönyveiből és irataiból, illetve a reformbizottságok anyagaiból végzett-e gyűjtést Kölcsey, nehéz megállapítani. Schedel Ferenc az *Előbeszéd*-ben azt jegyzi meg, hogy „[...] az ezen szótárban előforduló szók után álló nevek nem mindenkor azt jelentik, hogy az illető szók a' felhozott írónál találtak először vagy kizárólag, hanem hogy az ő itt elsorolt munkáik – vagy gyűjteményeikből irattak ki a' megbízott tagok által”. Vagyis a Kölcsey által leadott több mint 600 szavas jegyzéket szabadon (néhol hibásan, néhol a jegyzéktől független forrásból kiegészítve) használták a szerkesztők. Így lehetséges az, hogy több, Kölcsey által is leadott szó esetében nem tüntetik fel a nevét, míg több esetben akkor is feltüntetik „Kölcs.” rövidítéssel, amikor ezt a kézirat nem indokolja, hiszen nem tartalmazza a nevezett szakszót. A szerkesztők bizonyosan a Kölcsey-féle jegyzékből dolgoztak, sok hibával, ahogyan azt az összehasonlító táblázat is mutatja. A kéziratban pirossal megjelölt szavak is erre a használatra utalhatnak, de ezek sem jelennek meg kivétel nélkül a szótárban. A *Műszótár* összességében mintegy 250 szó esetében tünteti fel Kölcsey nevét forrásközlőként, 30 esetben egyedüli forrásközlőként, amelyből 9 olyan szó, amelyet Kölcsey szószedete nem tartalmaz.

Nem feladatunk a *Törvénytudományi Műszótár* szerkesztőinek munkamódszerét, válogatási elveit elemzni és értékelni. A „Kölcsey által formált” műszavak megállapításával kapcsolatban a reformkori jogtudományi nyelv történéssz ismerője, Pajkossy Gábor Kölcsey-kiadása már tett kísérletet (vö. MM4 *Országgyűlési naponkénti jegyzések*, 376–384.). Pajkossy az általa összeállított *Jegyzetszótárban* külön, idézőjelben jelzi a Kölcseytől származó, a Műszavak a' törvénytudományból című szójegyzékben (MTAK Kt. K. 698. 65r–79v, 1832) szereplő, illetve az általa a *Törvénytudományi műszótár* (Buda, 1843) részére leadott „*jellegetes, a meghonosodott fordítástól eltérő műszavak[-at]*” (kiemelés tőlem – O. Cs.). Az első táblázatban eme gyűjtést adjuk közre. (Lásd még: TOLNAI 1929, 79.) A másik táblázat a *Műszótárban* található, Kölcseyhez kötött szavakat tartalmazza a kézirattal való összevetésben.

Kölcsey Ferenc által formált műszavak Pajkossy Gábor Jegyzetszótárában	
activitas / hatóság	
apellata / felelvtel	
authenticatio / meghitelesítés	
capacitas / bírhatóság	
collateralis / atyafi, mellék atyafi	
compensatio / visszapótlás	
constitutio / alkotvány	
contradictor / ellenmondó	
defectus (seminis) / magszakadás	
extra dominium / birtokkívtl	
fassio / vallás, bevallás	
homo regius / király' embere	
imputatio / rátudás	
incapacitas possessorii / jószágbírlatlanság	
insinuatio / bejelentés	
legatarius / hagyományos	
manufactura / kézmív	
motivatio / okadás	
nota (infidelatis) / hívtelenség bélyege	
notorius / hívtelen	
ordo processualis / pörfolyási rend	
pignoratarius / zálogosító	
praescriptio / időtöltés	
principium / okfő	
projectum / javallat	
reliitio / kiváltás	
repositio / visszahelyezettés	
repraesentatio / előterjesztés	
respirium / haladék	
restauratio / székújítás	
sedria, sedes judiciaria / törvényszék	
senioratus / öregségi jus	
sequestrum / zár	
statutio / iktatás	
sucessio / örökődés	
testamentum / véghagyás	

Kölcsey Ferenc által beküldött, illetve Kölcseynek tulajdonított szavak a Törvénnytudományi Műszótárban (1843).

Törvénnytudományi Műszótár 1843		Műszavak a' törvénnytudománybol 1832
<i>Forrásként Kölcseyt is megjelölő szavai</i> (Köls. = Kölcsey Ferenc) ³	<i>Forrásként egyedül Kölcseyt megjelölő szavai</i> (Köls. = Kölcsey Ferenc)	
ABORTUS: idétlen v. éretlen szülés. <i>Cur. Paul. V-gyjít. P-gyjít. Mest. Szjrm. Márt. Moh. Mok. Köls.</i> Elszülés. <i>Puký. Paul.</i> Idétlen gyermek. <i>Mok.</i> Elvetelés (az állatoknál). <i>Csapó.</i>		<i>idétlen szülés eszközlése, procuratio abortus</i>
ABNEGATIO: kitagadás. <i>Puký. Hel. Verb. Paul.</i> Eltagadás. <i>Kölcsey.</i> Megtagadás; -sui: öntagadás. <i>Lex.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében

³ A többi rövidítés feloldását lásd: Törvénnytudományi Műszótár 1843, VI–XI.

ACCESSORIE: mellékesen. <i>Georch.</i> Toldalékosan. <i>Czbt.</i> Melleslegesen. <i>Szlem.</i> Járulólág. <i>Kölcs.</i> Járulékosan. <i>Kun.</i>		<i>járulólág, accessorie</i>
ACONTO: számára valakinek. <i>Kölcs.</i> 'Tartozás' fejében, számolásig. <i>Sztrak.</i> Kovásra. <i>Csapó.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
ACTA: acták, irományok. <i>Cur. Fog. V-gyűjt.</i> <i>Czöv. Szlem. Paul. Puk. Kölcs.</i> Téllevelek (a' diplomatikába) <i>Perg. Végzetek. Szilem.</i> Cselekvények, munka-írások. <i>Bar. vm. Iratok. Debr.</i>		<i>iromány, acta</i>
ACTA processualia: pörirományok. <i>Kölcs.</i> Perbeli irományok. <i>Czöv. Szlem.</i>		<i>pöriromány, acta processuaria</i>
ACTIO: kereset (a' polgári ügyekben) <i>Cur. Puky. Pauly. Péchy. Stett. Kölcs. Gömbös.</i> Vád, (Vfenytőkben) <i>Cur. Fog. Gömbös.</i> Kérő- v. vádlevél. <i>Puky. Pauly. Fog. Keresetlevél. Szlem. Kun. Köny.</i> Pörkezdes. <i>Helt.</i> Keresetes levél. <i>Vajd.Kun.</i> Kérelemlevél; vádolvány. <i>Fog. Keresvény; perkezdes. Kézir.</i> Reactio, viszontkereset. <i>Cur.</i>		<i>kereset, actio</i>
	ACTIONALIS: kereseti. <i>Kölcs.</i>	<i>kereseti, actionalis</i>
ACTIONALIS libellus: keresetlevél. <i>Cur. Puky. Csász. Kölcs. Perg.</i> Vádlevél. <i>Cur. Bar. vm.</i> Kereső levél. <i>Perg.</i>		<i>keresetlevél, libellus actionalis</i>
	ACTIONIS fundamentum: kereseti alap. <i>Kölcs.</i>	<i>alap, fundamentum / kereseti alap, actionis fundamentum</i>
ACTIVITAS: tehetőség. <i>Cur. Puky. P-gyűjt.</i> <i>Fog. Kun. Czöv.</i> Tehetség. <i>Pauly. Puky. Bar. vm.</i> Hatalom. <i>Paul. Puk. V-gyűjt. P-gyűjt. Mert.</i> Hatóság. <i>Kölcs.</i> Szabad tétel. <i>Huszár.</i> Tevőség, cselekvőség. <i>Fog. Tétképesség. Sztr.</i>		<i>hatóság, activitas</i>
ACTOR: felperes. <i>Cur. Puky. Fog. Kölcs. Paul. V-gyűjt. P-gyűjt. Georch. Czöv. Szlem. Helt. Gömb. Vajd. V-gyűjt. Panaszló, N. Fer.</i>		<i>felperes, actor</i>
ACTORATUS: felperesség. <i>Cur. Fog. Puk. Paul. V-gyűjt. Czöv. Szlem.</i> Perelhetőség. <i>Kölcs. Hús. Kereset. Puk. P-gyűjt. Georch.</i> Tehetség, <i>Czöv.</i> Kereseti tehetség. <i>Szlem.</i> Igelhetés, kereshetés, vádolhatás. <i>Bar. vm.</i> Követelhetőség v. kereshetőség. <i>Perg.</i>		<i>pörelhetőség, perelhetőség, actoratus l. felperesség</i>
ADMINISTRATIO justitiae: igazság' kiszolgáltatása. <i>Cur. Puky. Szlem.</i> Igazságtétel, v. szolgáltatás. <i>P-gyűjt.</i> Igaz tétel, v. igazság-szolgáltatás. <i>Paul.</i> Igazság' kisárlása, <i>Czöv.</i> Törvény-szolgáltatás; <i>Kölcs.</i>		<i>törényszolgáltatás, administratio justitiae</i>
ADMONERE: meginteni. <i>Puky. Paithy. Kölcs.</i> Megkínálni, (p. o. zálogos summával). <i>Puky.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
ADMONITIO: megintés. <i>Cur. Puky. Paul. Fog. Perg. Kölcs.</i> Kínálás, megkínálás. <i>Cur. Helt. Verb. (1779 ford.)</i> Intés. <i>Fog. Szlem. 1. Juridica remedia.</i>		<i>intés, admonito</i>
ADVOCATUS: ügyvéd. <i>Cur. Szlem. Puky. Lex. Kölcs. Perg.</i> Ügyvédlő. <i>Cur. Puky. Bar. vm.</i> Ügyész. <i>Puky. Pauly. Bar. vm. Georch. Sztrak. Kölcs. Perg. Lex.</i> Ügyvédő. <i>Pauly. Szlem.</i> Pörvéd. <i>Pauly. Ügynök. Sztrak.</i>		<i>ügyvéd: nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében</i> <i>ügyész, procurator</i>
AESTIMATIO: becs. <i>Cur. Puky. Pauly. Szirm. Mart. Párisp. Szlem. Verb. Bál. Böcsü. Puky. Pauly.</i> Becsü. <i>Fog. Kölcs. Kun. Verb-Szlem.</i> Becsülés. <i>Szirm. Márt. Moln. Debr.</i> Méltánylás, méltánylat. <i>Kun.</i>		<i>becsü, aestimatio</i>
AESTIMATIONALE pretium: becsár. <i>Cur.</i> Becsü-ár. <i>Szlem. Kölcs.</i> Becsü szerint való ár. <i>Puky. Pgyűjt.</i>		<i>becsüár, aestimationale pretium</i>
AESTIMATOR: becsü. <i>Puky. Kölcs.</i> Becslő. <i>Puky. Szirm. Szlem.</i> Becsüs ember. <i>Georch.</i> Böcsü tevő. <i>Szlem.</i>		<i>becsüs, aestimator</i>
AGGRATIATUS: megkegyelmezett, fejen kegyelmezett. <i>Puky.</i> Kegyelmeztetett. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
ALLEGATIO: szóváltás. <i>Cur. Puky. Fog.</i> Előhozás. <i>Fog.</i> Feleselés. <i>Kölcs. Kuffi.</i> Mentségszó, okszólás. <i>Sztrak.</i> Felekezés.		<i>feleselés, allegatio</i>

<i>Vajd.Feület. Kézír. Vitás. Debr.</i>		
	AMICTUS: ruházat, öltöny. <i>Köls.</i>	nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
ANTIQUITUS: hajdan, hajdanában. <i>Puky. Paul. Fog. Hajdantan, régen, régenten. Fog. Perg. Néhanapján. Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
APPARITOR: törvényszolga. <i>Köls.</i> Poroszló. <i>V-gyűjt. Szlem. Pauly. Palotás. Pauly. Puky.</i> Hites szolga, (Gerichtsdienner). <i>Vált.</i>		<i>törvényszolga</i> , apparitor, Cod. M
APPELLARE: feljebb vinni. <i>Vgyűjt. Czöv. Köls. Georb. Szlem. Puky.</i> Felsőbb Ítéletre terjeszteni. <i>P-gyűjt.</i> Felébb folyamodni. <i>Szlem.</i> Főlebb vinni v. főlebb hivatkozni; rá hivatkozni. <i>Fog. Feljebbhivatkozni. Cur.</i>		<i>felebbvinni</i> , appellare
APPELLATA: feljebbvitel. <i>Köls. Puky. P-gyűjt. Szjrm. Mart. Fog. Pauly. Szlem. Georb. Köty.</i> Feljebbhívás. <i>Cur.</i> Főlebbhozatal v. hivatkozat. -Fog-. Felsőbb Ítéletre való terjesztés. <i>P-gyűjt. Márt.</i> Feljebb folyamodás. <i>Szlem. Felvitel. Törn. cziké</i>		<i>felebbvitel</i> , apellata
ARBITER (judex): választott bíró. <i>Cur. Puky. Fog. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Pauly. Köls. Mert. Márt.</i> Megbírált személy. <i>Georb. Puky. Pauly.</i> Fogott bíró. <i>Hel. Kézír. Igazlító. Czech. Szlem.</i> Közbíró, közbenjáró. <i>Mest. Debr. 1.</i> Compromissum.		<i>választott bíró</i> , arbirer
ARCHIVUM: levéltár. <i>Cur. Puky. Kun. Köls. Perg. Bar. vm. Pauly. Czöv. Georb. Szlem. Fog. Szjrm. Mokry. Levélház. Pauly. P-gyűjt. Leveles tár. Márt. Levelesház. v. levelestár. V-gyűjt. P-gyűjt.</i>		<i>levéltár</i> , archivum
ARHA sponsalistica: jegybéli lekötés. <i>Georb.</i> Jegy, v. zálog. <i>Czöv.</i> Eljegyzési zálog, jegybéli zálog. <i>Szlem. Hitbér. Köls.</i>		<i>hitbér</i> , dos
ARTICULATIO: cikkelyezés. <i>Puky. Iezés. Köls. Izesülés. Kun</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
ARTIFEX: kézműves. <i>Köls. Puky.</i> Kézi műves. <i>Puky.</i> Művész, műmester. <i>Mest. Műves ember. Hel. Műkésztő, művész. Debr.</i>		<i>kézműves</i> , artifex
ASSECURATIO: biztosítás. <i>Cur. Perg. Kun.</i> Bátorságossá tevés v. tétel. <i>V-gyűjt. P-gyűjt. Puky. Pauly.</i> Bizonyossá tétel. <i>V-gyűjt. Biztosítvány. Kun. Kármentés. Stett.</i> Bátorságosítás. <i>Köls. Bátorosítás. Kun.</i>		<i>bátorságosítás</i> , bátorságot adni
AURA popularis: népkedv, nép tetszés. <i>Debr. Köztaps. Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
AUTHENTICATIO, hitelesítés. <i>Cur. Puky. Fog. P-gyűjt. Georb.</i> Híteltetés. <i>Köls.</i> Birói hitelesítés. <i>Puky. Pauly. Szjrm. P-gyűjt. Márt.</i> Meghíttetés. <i>Péchy. Híteltetés. Fog.</i>		hitelesítés / <i>authenticatio</i> meghiteltelni / <i>autenticare</i>
AUTHSUTTICUS: hiteles. <i>Cur. Puky. Köls. Kun. Fog. Pauly. V-gyűjt. Czöv. Georb. Szlem.</i> Közhitelű. <i>Fog.</i>		<i>hiteles</i> , authenticus
BANDERIUM: zászlóal, vagy alja. <i>Fog. P-gyűjt. Szjrm. Márt. Köls. Perg.</i> Tábori zászló. <i>Kász. Bandériom. V-gyűjt. Puky.</i> Dandár, zászló. <i>Bar. vm. Zászló. Kézír. Banda, nézetségi dandár. Perg.</i>		<i>zászlóalja</i> , banderium
BANQUE-FOND: pénzváltó asztal' alapértéke. <i>Szlem.</i> Pénzváltó alap. <i>Perg. Váltótőke. Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
BARO: báró. <i>Cur. Szabadzászlós úr. Köls. Georb. Zászlós úr. Perg. Sztrók. V-gyűjt.</i> Szabad úr. <i>Pauly. Hel. Kun. Szjrm. Tiszthely ur. Kézír.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
BENEFICIUM: 1) haszonvétel. <i>Cur. Fog. Puky. Köls. Pauly.</i> 2) Jótét, jótétemény. <i>Puky. Fog. Pauly. Kün. Bar. vm. Jótékonyág. Fog.; 3)</i> Jövedelem. <i>Fog. Javadalom. Perg.</i>		<i>haszonvétel</i> , beneficium.
BENEFICIUM commune: közhaszonvétel. <i>Köls. Közös jószág. Szlem.</i>		<i>közhaszonvétel</i> , commune b.
BENEFICIUM curiale: nemesi haszonvétel. <i>Köls. Udvari jusok. Czöv.</i>		<i>nemesi haszonvétel</i> , curiale b.
BIGAMIA: kétfelőség, v. kétférjűség. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Szlem.</i> Kétnőtartás. <i>Köls. Kétfelőség-tartás. V-gyűjt. Szjrm. Márt.</i>		<i>két nőtartás</i> , bigamia

Kétnősség. <i>Sztrók. Kun.</i>		
BILATERALIS: viszonos. <i>Cur. Kétoldalú. Cur. Fog. Köls.</i> Kétrészlő való. <i>Pauly. Puky.</i>		<i>kétoldalú</i> , bilateralis
CALUMNIA: 1) patvar. <i>Cur. Márt. Köls. Helt. 1779d. Verb. ford. Fog. Pauly. V-gyűjt. Georb. Czön. Helt. Patvarkodás. Puky. Kun. Márt. P-gyűjt. Georb. Czön. Szlem. Fog. Csupán boszantó perlekedés. Szlem. Perpatvar. Perg. Perpatvarkodás. Köny.</i>		<i>patvar</i> , calumnia
	CALUMNIAM allegans: patvarvitató. <i>Köls.</i>	<i>patvarvitató</i> , calumniam allegans
CALUMNIOSUS: patvarkodó. <i>Pauly. Puky. Patvaros. Köls.</i>		<i>patvaros</i> , calumniosus
CAMBIALES litterae: 1) váltó levél. <i>V-gyűjt. Cur. Georb. Köls. Puky. Pénzváltó-levél. P-gyűjt. Czön.</i> 2) Csere-levél. <i>Cur. Bar. vm. 1. Wechsel.</i>		<i>váltólevél</i> , cambiales litterae – Cod. M.
CAMBIALES propriae: tulajdon váltók. <i>Köls. Saját váltó. Csász.</i>		<i>tulajdon</i> , propria
CAMBIALES siccae, seu a deposito: száraz pénzváltó-levelek. <i>Czön. Száraz váltók. Köls. Törn. czikké.</i>		<i>formás váltó levél, formális; száraz, sicca</i>
CAMBIUM collybus: váltó, Wechsel. <i>Vált. Csász. Fog. Nán. Csere. Cur. Fog. Szirm. Márt. Szlem. Bar. vm. Pauly. Puky. Georb. Köls. Pénzváltás. Újfal.</i>		<i>csere</i> , cambium
CAPTIVUS: fogoly, rab. <i>Cur. Sar. vm. Puky. Helt. Szlem. V-gyűjt. Fog. Márt. Rab. Köls. Fogoly, raboskodó. Szirm.</i>		<i>rab</i> , captivus
CARDINALIS: 1) kardinál. <i>Puky. Bibornok. Kun. Bíboros. Debr.</i> 2) Sarkalatos. <i>Fog. Köls. Kun.</i>		<i>sarkalatos</i> , cardinalis
CASSA: pénztár. <i>Cur. Fog. Szirm. Márt. Puky. Czön. Szlem. Pauly. Köls. Kun. Kincstár. Szlem. Pénzzár. Bar. vm. Pénztartó v. kassza. V-gyűjt.</i>		<i>pénztár</i> , cassa
CASSA bellica: hadi pénztár. <i>Fog. P-gyűjt. Puky. Pauly. Köls. Hadi pénzzár. Bar. vm. Hadi kassza V-gyűjt.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
CASSA domestica: házi pénztár. <i>Fog. Puky. P-gyűjt. Köls. Honi pénztár. Pauly. Puky. Fog. Honi kassza. V-gyűjt. Itthoni pénzzár. Bar. vm.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
CAUSA: 1) ügy. <i>Helt.</i> 2) Ok <i>Cur. V-gyűjt. P-gyűjt. Köls. Georb. Szlem. Pauly. Puky.</i> 3) Pör. <i>Helt. Czön. Pauly. Szirm. Márt. Mohr. Szlem. V-gyűjt.</i>		<i>ügy</i> , causa
CAUTIO: 1) jótállás, <i>Cur. V-gyűjt. Szű. Pauly. Bar. vm. Szirm. Mart. Puky. Bátorosítás. Szlem. Kereskedés. Fog. P-gyűjt. Kun. Puky. Czön. Márt. Pauly. Bízva tétel. Újfal. Bátoroság. Mest. Jókötés, v. szavatosság. Helt.</i> 2) Óvás, <i>Köls. P-gyűjt. Czön. Márt. Moln. Párisp. Bar. vm. Ovat. Stett. Óválmány. Bar. vm. 1. Cautela</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
CESSIO: 1) engedés. <i>Helt. Cur. Czön. Átengedés. Cur. Pauly. Fog. Általengedés. Puky. Márt. Mokr. V-gyűjt. P-gyűjt. Szlem. Kereset' átengedése. Péchy. Odaadás, neki engedés. Párisp. Moln. Lemondás. Lex. Odaengedés. Újf. 2) Engedmény. Cur. Puky. Szirm. V-gyűjt. Czön. Kun. Stett. Köls. Átengedvény. Fog. 3) Elállás. Fog.</i>		<i>engedmény</i> , cessio
CESSIONARIUS: engedményes. <i>Cur. Puky. Szirm. V-gyűjt. Georb. Czön. Szlem. Köls. Stett. Kun. Általvevő. Puky. Márt. P-gyűjt. Engedés mellett kereső váltó. Szirm. Engedést elfogadó. Újfal. Átengedést fogadó. Mest.</i>		<i>engedményes</i> , cessionarius
CESSIO litis: keresettől való elállás. <i>Czön. Perről lemondás. Szlem. Per-elhagyás. Köls.</i>		<i>pörelhagyás</i> , cessio litis
CHRONOGRAPHICUM: az esztendő számát jegyző mondás. <i>Puky. Pauly. Időjegyzési jegy. Perg. Időirat. Köls. Évjegyzirat. Sztrók.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
CIRCUS: kör, köröny. <i>Köls. Pályakör. Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
CITARE: 1) törvénybe idézni. <i>Puky. Pauly. Idézni. Kun. Köls.</i> 2) Előhozni. <i>Bar. vm.</i>		<i>idézni</i> , citare
CITATIO: 1) idézet. <i>Cur. Fog. Szirm. Márt.</i>		<i>idézet</i> , citatio

<i>Huszár. Kölcs. Puky. Fog. v-gyűjt. P-gyűjt. Czön. Kun. Szlem. Pauly. Idéztetés. Georb. Pauly. Puky. Előhívás. Moln. Törvénybe idézés. Puky. 2) Felv. előhozás, (p. o. legis). Cur. Idézet. Fog. Kun. Kölcs. Előidézés. Helt. Folidézés. Kun: Idézés. Fog.</i>		
CLAUSULA: 1) kikötés. <i>Cur. Szirm. Márt. Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Pauly.</i> Kivétel. <i>Nán. 2) Szózárek. V-gyűjt. Pauly. Puky. Rekesz. P-gyűjt. Pauly. Puky. Közbevetés. Szirm. Perg. Georb. Szlem. Záradcska. Czön. Retesz. Márt. Végező rekesztés. Moln. Párisp. Záradék. Helm. Stett. Kölcs. Záraték, zárlat. Kölcs. Részmondás. Kézít. 3) Feltétel. Cur. Hozzáétel, hozzáadás. Pauly. V-gyűjt. Rekesztek, toldalék. Puky. Zárlat, záromány. Csapó. Kitétel. Fog.</i>		<i>záraték, clausula</i>
CODEX legum: törvény-könyv. <i>Kun. Kölcs. I. Corpus Juris.</i>		<i>törvénykönyv, codex legum</i>
	CODEX mercantilis: kereskedői könyv. <i>Kölcs.</i>	<i>kereskedőkönyv, liber mercantilus – Cod. M.</i>
	COEVICTOR: szavatos társ. <i>Kölcs.</i>	<i>szavatos társ, coevictor</i>
COLLATERALIS: 1) oldalagos. <i>Cur. Mellékes. Fog. Kölcs. Mellék. Kölcs. (a' vérségnél)</i>		<i>mellék, collateralis, mellékes</i>
COLLATERALIS frater: oldal rokon. <i>Cur. Mellék atyafi. Kölcs. Oldalágbeli. Puky.</i>		<i>atyafiai, mellék atyafiai, collaterales</i>
COLONUS: 1) jobbágy. <i>Cur. Puky. Kun. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Czön. Szlem. Pauly. Márt. Fog.; 2) Telkes gazda. Cur. Puky. Szirm. Márt. Pauly. V-gyűjt. Helyes gazda. Márt. Pauly. V-gyűjt. Jobbágyi-gazda. Georb. Lakos, földmivelő jobbágy. Bar. vm. 3) Földész (agricola). Fog.</i>		<i>jobbágy, colonus</i>
COMMISSIO: meghagyás, megbízás. <i>Cur. Helt. Puky. Szlem. Pauly. Reabízás, meghagyás. Bar. vm. Megbízás. Kölcs. Hagyomás. Puky. Georb. Czön. Hagyas, hagyomány, parancsolat. Mest. 2) Biztosság. Cur. Fog. V-gyűjt. Georb. Puky. Pauly. Stett. Biztalom. Bar. vm. Küldöttség, bizottság. Czön. Gr. Széch. Bizomány. Stett. Fog. Kun. Megbízat. Kun.</i>		<i>megbízás, commissio</i>
COMMISSIONATUS: megbízott. <i>Cur. Kölcs. V-gyűjt. Puky. Meghitt. Puky. Reáparancsolt. P-gyűjt. Georb. Kiparancsolt, reá bizott. Czön. Előre kirendelt. Szlem. Kirendelt. Perg. Bizományos. Kun.</i>		<i>megbízott, commissionatus</i>
COMMITTENS: 1) megbízó. <i>Cur. Vált. Kölcs. Puky. Pauly. Kun. Meghatalmazó. Puky. Pauly. 2) Küldő. Cur. Puky. Fog. Kiparancsoló. Czön. Meghagyó, előre kirendelő. Szlem. Küldő. Csapó.</i>		<i>megbízó, committens</i>
COMPENSATIO: kipótlás, megtérítés. <i>Cur. Puky. Beszámítás, Vált. Stett. Kárpótlás, visszapótlás. Kölcs. Egymásba való tudás. Dien. Pótlás, megtérítés, forbáttat, Pauly. Helyre pótlás. Czön. Kiegyenlítés. I. Adaequatio.</i>		<i>visszapótlás, compensatio</i>
COMPETENS: illető. <i>Cur. Fog. Puky. Kölcs. Kun. Perg. Illendő. Puky. Nán.</i>		<i>illető, competens</i>
CONCIVILITAS: polgárság. <i>Cur. Városi polgárság. Bar. vm. Polgárosítás. Kölcs. Közpolgárság. Czön. Polgárság' közössége. Szlem. Közpolgárság. Perg. Polgári közösség. Debr. I. Civilitas.</i>		<i>polgárság</i>
CONDESCENDERE: 1) lebocsátkozni, alább szállani valamivel, engedni, késznek lenni valamire. <i>Márt. 2) Leszállítani. Kölcs. Leszállni. Kun.</i>		<i>leszállani, condescendere</i>
CONDESCENSIO causae: a' pörnek leszállítása. <i>Helt. Puky. Pauly. Georb. Ügynek általszállása. V-gyűjt. Ügynek leszállása, per alászállítása v. alá-szállása. Szlem. Ügy-leszállítás. Kölcs. Ügynek félbeszakasztása. Pauly. Ügyleszállítás. Perg.</i>		<i>leszállítás, condescensio</i>
CONGREGATIO: gyűlés. <i>Fog. Czön. Szlem.</i>		<i>gyűlés, congregatio</i>

<i>Kun. V-gyűjt. Puky. Kölcs. Gyülekezés. Puky. Gyülekezeti. Szlem.</i>		
CONSCRIPTIO: 1) (<i>actus</i>) öszszeírás. <i>Fog. Puky. Pauly. Szirm. Kölcs. Feljegyzés. Vajd. 2) (res)</i> Összeírat. <i>Fog. Jegyzemény. Pauly.</i>		összeírás, conscriptio
CONSENSUS: 1) megegyezés. <i>Cur. Fog. V-gyűjt. Szlem. P-gyűjt. Czön. Puky. Egyetértés. Cur. Szlem. V-gyűjt. Puky. Egyesség. Mest. Megegyeztet. Georch. Akarat-egyesülés. Szlem. Egyezés. Mest. Egy értelem, egy akarat. Helt. 2) Jóváhagyás. Kun. Fog. Kölcs. Ráállás. Puky. Cur. P-gyűjt. M-gyűjt. Helybenhagyás. Kölcs. Kun.</i>		helybenhagyás, consensus. 1. jóváhagyás
CONSTITUTIO: 1) alkotmány. <i>Cur. Fog. Puky. Bar. vm. Pauly. Szlem. P-gyűjt. Lex. Kölcs. Kun. Állatmány. Bar. vm. Polgári alkotmány. Kölcs. Kun. Végzés, szerzés. Helt. Honalkat. Sztrók. Perg. 2) Rendelés, (actus). Cur. Márt. Moln. Fog. P-gyűjt. Szlem. Rendelet (res) Fogarasy, Pauly. P-gyűjt. M-gyűjt. Szlem. Márt. Puky. 3) Vallás. Cur. Vallomás, vallomány (res). Fog.; 4) Alkat. Fog. Alkotás, szerkeztetés. Mokery. Szabás. Márt. Puky. 5) Mivolt. Pauly. Mivolta valaminek. Márt.</i>		alkotmány, constitutio
	CONSTITUTIO generalis: közalkotmány. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
CONSTITUTIO procuratoris: ügyvéd-vallás. <i>Cur. Ügyvéd-vallomány v. vallomás. Puky. Fog. Ügyészi vallás. Márt. Kölcs. P-gyűjt. Prókátor-vallás. Márt. V-gyűjt. Czön. Ügyvédlő vallás. V-gyűjt. Ügyész-vallás, v. vallottság. Georch. Ügyvédő-, v. ügyvédői vallás. Szlem. Ügyvédői, v. pervédői vallomány, v. megbízás. Pauly.</i>		ügyészt vallani, procuratorem constituere
CONSUETUDO: 1) szokás. <i>Cur. Fog. Kölcs. Verb. 1779. Jord. Pauly. Puky. P-gyűjt. Lex. Georch. Czön. Szlem. Szirm. Párisp. Moln. Moker. 2) Szokás-törvény. Perg.</i>		szokás, consuetudo
CONTESTATIO litis: per' derekába lett ereszkedés. <i>Cur. A' pörnek elfogadása. Bar. vm. P-gyűjt. V-gyűjt. Georch. Czön. Puky. Márt. Erdembe ereszkedés. Kölcs. Pör-elvállás. Fogar. Per' divatja. Czön. Georch. Per-elfogadás. Szlem. Perérdékités. Sztrók. Pörvállalat. Kun.</i>		érdembe ereszkedés, contestatio litis
CONTINUATIVE: folyvást. <i>Szirm. Márt. Folytatólag. Kölcs. Perg. Szakadatlan, folytonosan. Csapó.</i>		folytatólag, continautorie
CONTRACTUALIA: kötéseket tárgyozó ügyek. <i>Georch. Egyezési tárgyak v. ügyek. Szlem. Kötelezvények. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
CONTRACTUS: 1) Kötés, (<i>actus</i>) <i>Cur. P-gyűjt. Georch. Szirm. Fog. Márt. Szlem. Nán. Szerződés. Cur. Puky. Helt. V-gyűjt. Pauly. Szirm. Márt. Moln. Verb. 1642. Jord. Egyezés. Pauly. Puky. Szlem. Alkukötés V-gyűjt. Márt. Pauly. Puky. Kölcs. Tokma. Helt. Tukma. Bar. vm. Alku. Szirm. Márt. Bar. vm. Kun. Alkuvás. Helt. Bar. vm. Moln. Párisp. Alkudmány. Bar. vm. Megalkuvás. Szirm. Márt. Lekötelezés. Szirm.</i>		nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében
CONTRACTUS sponsalisticus: házassági kötelezés. <i>Kölcs. Jegykötés. Georch. Eljegyzési szerződés. Szlem.</i>		házassági kötelezés, contractus sponsalisticus
CONTRIBUTIO: adó. <i>Cur. Puky. Kölcs. Kun. V-gyűjt. P-gyűjt. Fog. Pauly. Szirm. Márt. Moker. Adózás. Cur. V-gyűjt. Kun. Puky. Szirm. Adófizetés. Puky. V-gyűjt. Szirm. Közadó. Szlem. Adóvetés. Bál. Közadó. Debr.</i>		adó, contributio
CONTUMAX: makacs. <i>Cur. Pauly. Fog. Kölcs. Perg. Kőr. Puky. Nyakaskodó, fejes, megátalkodott, engedetlen. Puky. Pauly.</i>		makacs, contumax
CONVINCERE: 1) meggyőzni. <i>Fog. V-gyűjt. Lex. Pauly. Puky. Debr. Elhíttetni. V-gyűjt. Pauly. Puky. 2) Marasztalni (törvényben ítélet által) Pauly. Fog. Puky. Szirm. Márt. V-gyűjt. Debr. Georch. P-gyűjt. Szlem. Stett. Megmarasztani. V-</i>		elmarasztalni, convincere

<i>gyűjt. Pauly. Szlem. Elmarasztalni. Kölcs. Perg. Puky. Czöv. Kun.</i>		
	CONVOCATIO: összehívás. <i>Kölcs.</i>	<i>összehívás, convocatio</i>
COPIA: 1) bőség. <i>Fog. 2) Más. Cur. Márt. P-gyűjt. Czöv. Georb. Másolat. Cur. Fogat. Puky. Szlemenics. Kölcs. Stett. Kun. Pauly. Debrecz. Mása az Írásnak. V-gyűjt. Puky. Márt. Írás' mása. Szlem. Puky. Levél' mása. Szlem. Pár. Czöv. Párja az Írásnak. Pauly. Leírás. Czöv.</i>		<i>másolat, copia</i>
CORPUS legislativum: törvényhozó test. <i>Fog. Kölcs. Pauly. Kun, Gr. Szécb. Márt. Szjrm. V-gyűjt. Szlem. Törvényszerző test. Szlem. Törvényhozó testület. Debr.</i>		<i>törvényhozó test, corpus legislativum</i>
CREDITUM: hitel, hitelezmény. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Georb. Gr. Szécb. Szlem. Kun. Kölcs. Bar. vm. Fog. Hitelevény. Fog. Stett. Hitelezet. Czöv. P-gyűjt. Hitelezés. Szlem. Hiedelem. Dien.</i>		<i>hitel, creditum</i>
	CRIMEN falsi: álnokság. <i>Kölcs.</i>	<i>álnokság, crimen falsi</i>
	CRIMEN raptus: nőrablás. <i>Kölcs.</i>	<i>nőrablás, crimen raptus</i>
CURATOR: gondviselő. <i>Cur. Kölcs. Kun. Stett. Debr. Fog. Puky. Georb. Sáfár. Georb. Árvagondviselő. Szlem. Gondapa. Fog. Gondnok. Töm. czikék. Gyámata. Csapó. Gyám.</i>		<i>gondviselő, curator</i>
CURIA nobilitaris: nemes v. szabad telek. <i>P-gyűjt. Nemeshely v. telek. Georb. Nemesi udvar. Czöv. Nemesudvarhely. Szlem. Nemesülés. Kölcs.</i>		<i>nemes ülés, sessio nobilitaris, curia</i>
DEBITUM: adósság, tartozás. <i>Cur. Czöv. Szlem. Puky. Pauly. Szjrm. Márt. Adósság. Moln. Mokery. Párisp. Fog. V-gyűjt. Kölcs.</i>		<i>adósság, debitum; nyilvános, nyilván adósság, liquidum debitum</i>
DECIMA: tized, dézma. <i>Cur. Márt. Párisp. Moln. Mokery. Kölcs. P-gyűjt. Fogar. Georb. Szlem. Szjrm. Pauly.</i>		<i>dézma, l. tized. decima tized, decima, l. dézma</i>
DEFICERE in probis: próbák' Inával lenni. <i>Cur. Kifogni a' bizonyításokból. Puky. Bizonyítványokban megfogytakozni. Perg. Felsültni az állítással. Kölcs.</i>		<i>nem szerepel a Kölcssey-kézirat szójegyzékében</i>
DELINQUENS: vétkes. <i>Cur. Kölcs. Fog. Kun. Bűnös. Cur. Gonosztevő. Cur. Márt. Puky. Georb. Szlem. Pauly. Rab. Kun.</i>		<i>vétkes, delinquens</i>
DEPONERE (hinterlegen): letenni. <i>Kölcs. Puky. – ütem: Letenni a' pert v. a' jószágot. Szjrm.</i>		<i>letenni, deponere</i>
	DEPOSITIO juramenti: hitletétel. <i>Kölcs.</i>	
DEPOSITIO: letétel. <i>Cur. Kölcs.</i>		<i>letétel, depositio</i>
DEPUTATUS: kiküldött. <i>Kun. Kölcs. Szlem. Küldött. Fog. Márt. Megbizott. V-gyűjt. Követ. Márt. Kirendelt. Szjrm.</i>		<i>küldött, deputatus</i>
	DEPULSORIUS: elhárító. <i>Kölcs.</i>	<i>elhárító, depulsorius</i>
DETERIORATIO: rontás, rongálás. <i>Cur. 1) Rosszabbítás; 2) rosszabbodás; 3) rosszabbítmány. Fog. Rongálás, megrontás. Puky. Márt. Pusztítás. Márt. Czöv. Georb. Rongvöllás. Czöv. Rosszabbodás, romiadóság. Puky. Rontás. Kölcs.</i>		<i>rontás, deterioratio</i>
DETERMINTATIO: 1) határozás, végzet; 2) elhatározás. <i>Cur. Végzés. P-gyűjt. Stett. Puky. Pauly. Határozás. Fog. Határozat. Fog. Bar. vm. Végzet, Kölcs. Meghatározás. Puky. Bar. ún. Végezet. P-gyűjt. Rendelés. V-gyűjt. Rendelet, elvégzés, tanácskozat. Bar. várm.</i>		<i>végzés, determinatio. végzet, idem</i>
	DEXTERITAS: ügyesség. <i>Kölcs.</i>	
DIAETA: ország' gyűlése. <i>Szjrm. Moln. Párisp. Georb. Országgyűlés. Helt. Puky. Márt. Fog. Kölcsi. Szlem. Pauly. Georb. Gyűlés, gyülekezet. Georb. Szlemi Czöv.</i>		<i>Országgyűlés, Comitata</i>
DIARIUM: napló. <i>Kölcs. Fog. Kun. Bar. vm. Naplókönyv. Kun. P-gyűjt. Napi könyv. V-gyűjt. Puky. Gr. Szécb. Napijegyzet. Puky. Pauly. Napi jegyzet. V-gyűjt. Pauly. Napkönyv. Pauly.</i>		<i>napló, diarium</i>

DICA: rovás. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Pauly. Rovat. Puky. Fog. Szirm. Márt. P-gyűjt. Pauly. Adórovás. Bar. vm. Adó. Szeg.</i>		rovás, dica
DIPLOMA: diploma. <i>Cur. Vgyűjt. Czöv. Pecsétes levél. Puly. P-gyűjt. Georb. Költéslevél, kegylevél. Puky. Oklevél, hitlevél. Fog. Öreg levél, eredigmény. Bar. vm. Oklevél. Perg. Kölcs. Stett. Kun.</i>		oklevél, diploma
DIURNUM: napbér. <i>Cur. Mest. Napibér. Szirm. Márt. Kun. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Bar. vm. Napszám. Mest. Czöv. Georb. Napdij. Kölcs. Csapó. Naponként járó fizetés. Szirm. Napjutalom. Puky. Napidij. Perg. Kun.</i>		napibér, napdij, diurnum
DOMINIUM: 1) uradalom. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt. Kölcs. V-gyűjt. Georb. Czöv. Bar. vm.; Saját, sajáttság. Szlem. 2) Uraság. Cur. Molh. Bar. vm. Birtok. Szirm. Fog. P-gyűjt. Szlem. Birodalom. Szirm. Pauly. Örökségbirás. Parisp. Uralkodás, hatalom. Lex. Sajátí jus, sajáttság' jusa, úri igaz. Szlem. Birtoklás, birtokosság, birtok. Fog.</i>		uradalom, dominium
DONATIO mixta: elegyes adomány. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Szlem. Elegyített adomány. Georb. Vegyes adomány. Czöv. Vegyes ajándékozás. Újf. Hív szolgálatért és pénzért való adomány. Szirm. Teherrel összekötött adomány, Szlem. Vegyített adomány. Kölcs. Közadomány. Helt.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
DONATIO regia: királyi adomány. <i>Cur. Puky. Kölcs. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Czöv. Szlem.</i>		adomány, donatio, királyi, régia; nádori, palatinális
DOS: hitbér. <i>Cur. Czöv. Kölcs. Házassági jutalom. Puky. Szirm. P-gyűjt. Georb. Szlem. Pauly. Jegyruba. Puky. Szirm. Molh. Nán. Verb. ford. 1779., P-gyűjt. Pauly. Jegybér. Pauly. V-gyűjt. Kun. Hitrész. Diénes. Puky. Pauly. Moring. Puky. Menyasszonnyal adatott marha. Molh. Parisp. Menyasszonyi ajándék. Márt. Jegypénz. Kun. Hitpénz. Köv. Özvegyi jutalom. Perg. Hitjutalom jegyjóság, ajándék, ke Lengye, Pauly. Szüzbér. Sztrók. (J. rom). Jegyjóság, menyajándék, menyadomány. Mest.</i>		hitbér, dos
DUELLUM: párviadal. <i>Cur. Kölcs. Kun. Császár. Bajvívás. Puky. Szirm. Parisp. Kun. Kölcs. V-gyűjt. Georb. P-gyűjt. Bar. vm. Kettős harcz. Puky. Kettős csata. Puky. Szirm. P-gyűjt. Baj, bajnokság. Lex. Párbaj. Pauly. Bajviadal. Helt.</i>		párviadal, duellum. l. bajvívás
EMARITATIO: kiházasítás. <i>Helt. Cur. Puky. Szirm. Kölcs. Georb. Szlem. Pauly. Házasítás, házasulás. Fog. Férjhezadás. Czöv. Férjhezmenés. Egyh. ért.</i>		kiházasítás, emaritatio. l. házasítás
EVICTIO: szavatosság. <i>Cur. Puky. Szirm. Helt. Márt. Kölcs. Perg. Kun. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Czöv. Szlem. Pauly. Jótállás. Újf. Oltalom, oltalmány. Szirm. Kezesség, másért megfelelés. Márt. Magára vállalás, hogy mást oltalmazza' vett jószágban. Parisp. Szovat. Fog. Szavat. Sztrók. Védnökség, védség. Kun.</i>		szavatosság, evictio
EVINCENDUS: szavatosság alatt levő. <i>Puky. Pauly. Márt. Oltalmazandó. Szirm. Szavatozandó. Kölcs. Védencz, védendő, szavatos. Kun. Szavatolandó. Czöv. Szavatosságot követő. Cur.</i>		szavatozandó, evincendus
EVOCARE: behívni, idézni. <i>Kölcs. Törvénybe idézni. Perg. Törvénybe hívni. Kézír. Idézni, fölhívni. Kun.</i>		behívni, evocare; idézni
EVOCATIO: kiidézés. <i>Czöv. Törvénybe hívás. Cur. Szirm. Idézés. V-gyűjt. Márt. Parisp. Kölcs. Idéztetés. Puky. P-gyűjt. Behívás, idézet. Kölcs. Hivatal. Verb. 1779. for. Törvénybe idézés, Perg. Törvényes meghívás. Bar. vm. Beidézés. Helt. Jogra hívás, itére vonás. Sztrók. Meghívás. Veres. L. Citatio.</i>		behívás, evocatio. l. idézés, idézet
EVICTOR: szavatos. <i>Helt. Cur. Puky. Kölcs. Perg. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Czövek. Szlem.</i>		szavatos, evictor – Pariz P.

<i>Kölcsey. Georb. Pauly. Fog. Oltalmazó. Szjrm. Márt. Magát kötelező, másért megfelelő. Párisp. Véd. Georb. Szavatozó, védnök. Kun.</i>		
EXPECTIO: kifogás. <i>Cur. Kun. Köls. Stett. Helt. Fog. Nán. Szjrm. Márt. Moln. Párisp. Puky. V-gyjít. P-gyjít. Georb. Czön. Szlem. Lex. Bar. vm. Kivétel. Cur. Puky. Márt. Moln. Kun. Párisp. Fog. Lex. Pauly. Ellenzés. Puky. Márt. Pauly. Kikötés. Dien. Márt. Feddés, pirongatás. Bar. vm. Alku. Mest. Fogás. Kézír.</i>		<i>kifogás, exceptio</i>
EXPEDITIO: kiadás. <i>Cur. Köls. Fog. P-gyjít. Puky. Kiadmány. Vált. Hadküldemény, had. Fog. Kikészítés. Vaky. V-gyjít. Írásbavétel. Puky. írásba-tétel. Vgyjít. Levélkiadás, fegverreklés. Szlem. Menesztés, meneszted, menesztelés. Bar. vm.</i>		<i>kiadás, expeditio</i>
EXPEDITOR: kiadó. <i>Cur. Vuky. Fog. Márt. Köls. P-gyjít. Kikészítő. Puky. Levélkiadó. Szlem. Elkészítő. Helt. Kiadó tisz. Pauly.</i>		<i>kiadó, expeditor</i>
EXSTIRPATURA: irtás. <i>Cur. Szjrm. Mokr. Márt. Puky. Köls. Czön. Bar. vm. Irtovány, Szjrm. Mokry. Fers. Márt. Párisp. Georb. Szlem. Irtvány. Puky. Bar. vm. Irtmány. Fog. Kun. Irtásföld. Kun.</i>		<i>irtás, exstirpatura</i>
EXTRACTUS: kivonat. <i>Cur. Fog. Kun. Köls. Foglalat. Cur. Puky. Summás foglalat. Szjrm. Kivonás. Puky. Márt-Pauly. Kírás. Puky. Summás v. rövid foglalat, v. summázat. Pauly. Tartalom. Puky. Sztrók.</i>		<i>kivonat, extractus</i>
FALSARIUS: hamisító. <i>Cur. Puky. Bar. vm. Fog. Ál- v. hamislevél-költő, v. koholó. Szjrm. Pauly. Valamit meghamisító. Márt. Levélhamisító. Moln. Meghamisító. Pauly. Álnok. Puky. Köls. Álnok mester. Puky. Pauly. Vesztegető, hamis költő. Bar. vm. Hamiskodó, rontó. Puky.</i>		<i>álnok, falsarius</i>
FASSIO: vallás. <i>Cur. Szjrm. Márt. Párisp. V-gyjít. P-gyjít. Czön. Szlem. Kun. Pauly. Bevallás. Cur. Puky. Márt. Köls. Perg. Pauly. V-gyjít. P-gyjít. Lex. Felvállás. Puky. Szjrm. Márt. Nán. Öröklevél. Márt. Pauly. P-gyjít. Örökvallás. Pauly. 1) Vallomás. Fog. Puky. Vált. Kun. 2) Vallomány. Fog. Kun. Vallástétel. Georb. Vajd. Átvallás. Fog.</i>		<i>bevallás, fassio</i>
FASSIONARIUS: bevallató. <i>Cur. Vallományos. Fog. Szjrm. Kun. Vevőfél. Márt. Puky. P-gyjít. Pauly. Bevallatófél. Puky. Örökvevő fél. Szlem. Örökvevő. Köls. Bevallásos. Perg. Örökvallásos. Czön. Felvállásos. V-gyjít. Vallatófél. Pauly. Örökön vásárló. Puky. Örök áron vásárló. J. P.</i>		<i>örökvevő, fassionarius</i>
FATENS: valló. <i>Cur. Fog. P-gyjít. Bevalló. Perg. Cur. V-gyjít. Felvalló. Szjrm. Puky. V-gyjít. Georb. Vallományos, felvállásosfél, vallás-tevő. Puky. Eladó. Pgyjít. Czön. Átvalló. Fog. Örökvalló. Czön. Szlem. Örökadó. Köls.</i>		<i>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</i>
FAUTOR: orgazda. <i>Cur. Szjrm. Törv. Köls. Jóakaró v. kedvező. Puky. Pártfogó. Fog.</i>		<i>orgazda, fautor</i>
FENERATOR: uzsorás. <i>Helt. Cur. Puky. Fog. Köls. 2) Hitelező. Fog. Zalogot meg nem eresztő. Helt. Uzsoráskodó. Czön. Pénzfukar. Gr. Szécb.</i>		<i>uzsorás, foenerator</i>
FIDEJUSSIO: kezesség. <i>Helt. Cur. Pauly. Szjrm. Márt. Moln. Párisp. Köls. Perg. V-gyjít. Kun. P-gyjít. Georb. Czön. Újjal. Szlem. Jótállás. Márt. Fog. Stett. Kun. Dien. l. Aval.</i>		<i>kezesség, fidejussio</i>
FIDES: 1) hit. <i>Helt. Cur. Puky. Fog. Köls. Pauly. 2) Hitel. Cur. Puky. Pauly.</i>		<i>hit (eskü), juramentum, fides</i>
FISCALIS: ügyész. <i>Cur. Fog. Rendszerinti ügyvéd. Köls. Igtató, igellő, igvédlő. Bar. vm. Ügyviselő, ügytartó, ügyvédő. Márt. Tisztügyész. Kun. Ügynök. Fog.</i>		<i>nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében</i>
FORUM: 1) törvényszék. <i>Cur. Puky. Mokr. Márt. Köls. Fog. P-gyjít. Kun. Czön. Szlem. ítélőszék. Szlem. Szjrm. 2) Bíróság-Cur. V-gyjít. Kun. Szlem. Puky. Márt. 3) Piacz. Puky. Fog. V-</i>		<i>törvényszék, sedes judiciaria</i>

<i>gyűjt. Cur. Sokadalmi hely. Puky. Tér, vásártér. Fog. Törvénytevőhely. Párizp. Mokr. Vásár. Helt.</i>		
FÓRUM ecclesiasticum: egyházi, <i>Cur. Puky. Szűrm. P-gyűjt. Szlem. Czön. Szentszék. Puky. Bar. vm. Szűrm. Kölcs. Helt. Sacrades: szentszék. Cur.</i>		<i>szentszék, forum ecclesiasticum</i>
FRUCTUS: 1) gyümölcs. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Czön. Újfal. Szlem. Fog. Pauly. Gyümölcsözés. Kölcs. 2) Haszon. Cur. Puky. Pauly. V-gyűjt. Fog. Haszonvétel. Georb. Haszonhajtás, jövedelem. Szlem.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
GENERALIS: 1) közönséges. <i>Cur. Fog. Puky. Kölcs. P-gyűjt. Szlem. Általában való. Cur. Puky. Pgyűjt. Köz. Cur. Általános, országos. Szlem. 2) (In statu militari) hadi vezér. Puky. Vezér, hadvezér. Kun. Tábormagy. Helm. Tábormok. Fog.</i>		<i>közönséges, generalis</i>
	GIORNALE: napló. <i>Kölcs. L. Diarium.</i>	<i>napló, giornale – Cod. M.</i>
HAEREDITARIUS: 1) örökös. <i>Cur. Kölcs. Perg. Örökséggel bíró örökös. Horv. 2) Örökösi, v. örökségi, p. o. jog, v. tartomány. Fog. Örökletes, Kun.</i>		<i>örökös, haeres, haereditarius</i>
HAEREDITAS: örökség. <i>Cur. Pauly. Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Czön. Szlem. Fog. Kölcs. Szűrm. Márt. Moln. Kun. Örökösség. Georb. Újf. Vagyonörökség, örökös jószág. Perg. Öröklet. Kun.</i>		<i>örökség, haereditas</i>
ILLEGALIS: törvény ellen való. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Törvénytelen. V-gyűjt. Mest. Szil. Szlem. Georb. Czöji. Kölcs. Fog. Törvényelleni, törvényellenes, nemtörvényes. Kun. Fog. Törvénykülvüli, törvényszerűtlen. Fog.</i>		<i>törvénytelen, illegalis, illegitimus</i>
IMMIGRANS: beköltöző. <i>Bar. vm. Jövény. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
IMPERATOR: császár. <i>Lex. Fog. Parancsnok, fővezér. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
IMPIGNORATIO: elzálogosítás, zálogbaadás. <i>Cur. Puky. Georb. Szlem. Szűrm. Márt. Pauly. Párizp. Kölcs. I. Oppignoratio v. Pignus.</i>		<i>zálogbaadás, oppignoratio</i>
	IMPLEMENTUM contractus: tokmabetöltés. <i>Kölcs.</i>	<i>tokmabetöltés, implementum contractus</i>
IMPLICITUS: homályos. <i>Lex. Titkos. Illyés. Bennfoglalt. Fog. Keverékeny. Sztrók. Bonyolódott. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
IMPULSIO: behajtás. <i>Cur. Fog. Tilhajtás. Bar. vm. Kárbólbehajtás. Kölcs. (Invgatiatio: bitangbehajtás, kárbuli behajtás; Abactio: elhajtás, villongási behajtás, peresből behajtás. Fog.</i>		<i>behajtás tilalmasból, invgatiatio.</i> ‘ kárból, impulsio. ‘ kérdéses helyből, abactio.
IMPUTATIO: beszámítás. <i>Cur. Kun. Puky. Fog. Betudás. Cur. Fog. P-gyűjt. Pauly. Beszámítás. Márt. Puky. Pauly. Újf. Beleszámítás. P-gyűjt. Beadás, okozás; Puky. Tulajdonítás. Puky. Lex. Márt. Megítélés. Újf. Rátudás. Kölcs. Érdemül vagy vétkül tulajdonítás. Szlem. Tulajdoníthatás. Vajd. Rárovás. Kun.</i>		<i>rátudás, imputatio</i>
INACTIONATUS: keresetbe foglalt, v. vett, beperesített. <i>Cur. Megperletett. Márt. Keresetbevett. Kölcs. Pörbehuzatott. Puky. Pauly. Márt. Megpörletett. Puky. Pauly. Vádlevélbe foglaltatott. Márt. Pauly. Puky. Pörös, kereseti. Fog.</i>		<i>keresetbe vett, inactionatus</i>
INCAPACITAS possessorii: jószág ² birhatatlansága. <i>Márt. Puky. Pauly. Birhatatlanság. Bar. vm. Jószágbirhatatlanság. P-gyűjt. Georb. Kölcs. Jószág nem birhatóság. P. J. F-gyűjt. Jószágbirasraalkmatlanság. Czön. Birtokhoz valótehetetlenség, jószág nem birhatás. Szlem. Jószági birhatatlanság. Czön.</i>		<i>jószágbirhatatlanság, incapacitas possessorii</i>
INCAPAX possidendi: jószágotnem bírható. <i>Cur. Puky. Fog. Jószágbirhatatlan. Kölcs. Birtokratehetetlen. Puky. alkmatlan. H. B. Capax possidendi: jószágotbírható. Cur.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében

INCESTUS: vérfertőztetés. <i>Cur. Puky. Fog. V-gyűjt. Czöv. Márt. Szlem.</i> Vérparáznság. <i>Köls.</i> Vérségfertőztetés. <i>Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> Vértörés. <i>Mest.</i> Fertelmesparáznság. <i>Hell.</i> Vérfertelem <i>Kun.</i> Vérfertőzet. <i>Fog.</i>		<i>vérparáznság, incestus</i>
INDIGENATUS: 1) honosítás. <i>Cur. Fog. 2)</i> Honosítmány. <i>Fog.</i> Hazafiúsítás. <i>Puky. Szirm. Czöv. Köls.</i> Hazafiúítás. <i>Szirm. Márt. P-gyűjt.</i> Honfiúsítás <i>Kun.</i> Hazafiság. <i>Márt. Czöv. Pauly.</i> Fogadotthazafiság. <i>Puky. V-gyűjt. P. J.</i> Hazafiúság. <i>Szlem. Fog.</i>		<i>hazafiúsítás</i>
INDISCIPLINATUS: féketlen. <i>Debr. Puky.</i> Faragatlan. <i>Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INDORSAMENTUM: (f. camb.) hátírás, üres hátírás. <i>Köls.</i> Hátírás. <i>Stett. I.</i> Indossament.		<i>hátírás, indossamentum. üres hátírás, in bianco</i> – Cod. M.
INDORSANS: (f. camb.) általadó hátíró. <i>Stett. Köls.</i>		<i>hátíró, indorsans</i> – Cod. M.
INGERENS: avatkozó. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt. F-gyűjt. P-gyűjt. Czöv. Köls. Perg. Kun. Pauly.</i> Elegyedő. <i>Puky. Pauly.</i> Beavatkozó. <i>Szlem.</i> Avatkozott. <i>Georb.</i> Perbeavatkozó. <i>Köls. Kun. Perg. Fog. Szlem. Vajd.</i>		<i>avatkozó, ingerens</i>
INGERERE: avatkozni. <i>Puky. Fog. Kun. Köls.</i> Beavatkozni. <i>Puky.</i>		<i>avatkozni, ingerere</i>
INGESSIO: avatkozás. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Georb. Köls. Fog.</i> Beártás. <i>Kézír.</i> Bele v. beelegyedés. <i>Puky. Kász.</i> Avatkozat. <i>Kun.</i> Beavatkozás. <i>Márt. Hell.</i> Perbe beállítás, béelegyítés. <i>Hell.</i>		<i>avatkozás, ingessio</i>
INGESSIO in litem: perbeni avatkozás. <i>Cur.</i> Perbeavatkozás. <i>Köls. Perg. Szlem.</i> Perbe való beléavatkozás. <i>Czöv.</i> Avatkozás. <i>V-gyűjt. Georb.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INGREMIATUS: kebeleztet. <i>Köls. Perg.</i> Megyebeli, keblezelt. <i>Fog.</i>		<i>kebeleztet, ingremiatus</i>
INSECTATIO: gázalkodás. <i>Kász.</i> Nyomorgatás. <i>Köls.</i> Üldözés. <i>Perg.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INSTITUTUM: per- v. ügyút. <i>Cur. Puky. Szirm. Márt.</i> Perintézet. <i>Puky. Fog.</i> Ügyelet. <i>Vajd. Czöv. Pauly. Szirm. Márt.</i> Per' neme. <i>P. J., P.</i> Pörfolyam. <i>Kun.</i> Intézet. <i>Kun. Köls. Fog.</i> Perczim, <i>Puky.</i> Szerzet. <i>Telegdi.</i>		<i>intézet, institutum</i>
INSTRUCTIO: utasítás. <i>Cur. Szirm. Puky. Köls. Fog. Pauly.</i> 2) Készület. <i>Cur. Puky. Kun.</i> 3) Utasítvány. <i>Fog.</i> Útmutatás. <i>Stett. H. K. Puky. Pauly.</i> Oktatás. <i>Puky. Pauly. Kun.</i> Megtanítás. <i>Puky. Pauly.</i> Tanítás, előadott mód, elkészítés; 2) házibutor v. eszköz. <i>Bar. vm.</i>		<i>útasítás, instructio, inviatio</i>
INTERVENIENTES: közbejövők. <i>Cur. Fog.</i> Közbeérkezők. <i>Cur. Puky.</i> Beszállók. <i>Köls.</i> Közbenjárók. <i>Vált. Fog.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
INVAGIATIO: behajtás kárból. <i>Cur.</i> Behajtás. <i>Czöv. Szirm. Márt. Párizs. P. J. Köls.</i> F-gyűjt. P-gyűjt. Kárból való behajtás. <i>Puky.</i> Marháknak kárból behajtása. <i>Czöv.</i> Marhabehajtás. <i>Szlem.</i> Bitangbehajtás. <i>Fog.</i>		<i>behajtás tilalmasból, invagiatio.</i> <i>'kárból, impulsio.</i> <i>'kérdéses helyből, abactio.</i>
INVIATIO: utasítás. <i>Cur. Puky. Kun. Köls. Pauly. Fog.</i> Utmutatás. <i>Fog.</i> Utbaigazítás. <i>Puky.</i> Utasítmány. <i>Kun.</i>		<i>útasítás, instructio, inviatio</i>
JURAMENTUM revelatorium: fölfedező, <i>Cur. Köls. Georb. Szlem. Törn. Bar. vm.</i> Fedezettő, <i>Puky. Pauly. Georb.</i> Felfedezettő, <i>P-gyűjt. Czöv.</i> Fedező, <i>Georb.</i> Fedezési eskü. <i>Sztrók.</i> Kinyilatkoztató hitletétel v. esküvés. <i>Vajd.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
JUS capillare: hajadoni járandóság. <i>Cur. Pauly. Puky. Georb.</i> Hajadonok' igaza. <i>Puky. Pauly. Szirm.</i> Hajadoni igaz. <i>Puky.</i> Hajadoni jog. <i>Köny. Kun.</i> Hajadonjus. <i>Köls.</i> Hajadoni jus. <i>Czöv. V-gyűjt. P-gyűjt.</i>		<i>hajadon jus, jus capillare</i>
JUS gladii: főbenjáró hatalom. <i>P-gyűjt. V-gyűjt. Puky. Pauly. Szirm. Márt.</i> Szabad ispánság. <i>P-gyűjt. Márt.</i> Vérhatóság. <i>Fog.</i> Vérbírótság, vérhatalom. <i>Cur. Puky. Debr. Kun.</i>		<i>keard, jus gladii</i>

Vesztő jus. <i>Páchy. Kardjog. Kölcs. Pallosjog. Perg. Kun. Fog. Pallostörvény. Puky.</i>		
LEGALIS: törvényes. <i>Cur. P-gyűjt. Kun. Czöv. P-gyűjt. Bar. vm. Fog. Puky. Szlem. Kölcs. Debr. Törvényszerinti. Cur. Törvényszerint való. Puky. Pauly. V-gyűjt. Szlem. Törvénybeli. Szl. Törvénybeli. Szlem. Törvénykövető, v. törvényhez szabott. Mest.</i>		törvényes, legitimus, legalis
LEGATARIUS: hagyományos. <i>Cur. Kölcs. P-gyűjt. Nán. Puky. V-gyűjt. Czöv. Georb. Szlem. Bar. vm. Debr. Kun. Fog. Örökösülő. Ujf. Szilágyi.</i>		hagyományos, legatarius
LEGATUM: hagyomány. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Vaj. P-gyűjt. Lex. Georb. Czöv. Szlem. Debr. Ujf. Fog. Szirm. Márt. Köny. Kölcs.</i>		hagyomány, legatum
LEGISLATIO: törvényszerzés. <i>Lex. Szlem. Törvényhozás. Szlem. Czöv. Kun. Kölcs. Törvényhozóság. Fog.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
LEPRA: bélpoklosság. <i>Puky. Pauly. Bujasenyv. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
LEVATA: ügyfelvétel. <i>Cur. Puky. Ügynek felvétele. V-gyűjt. Pör- v. perfelvétel. Puky. Fog. Márt. Kun. Szirm. Szlem. Czöv. P-gyűjt. Georb. Perg. Felvétel. Kölcs.</i>		felvétel, levata
LEX: törvény. <i>Cur. Puky. V-gyűjt. Debr. P-gyűjt. Lex. Czöv. Szlem. Pauly. Kölcs. Fog. Törvényrendelet, rendelet, rendszabás. Szlem. Végzett. Ujf.</i>		törvény, lex
LEX privata: (J. Hung.) magányosrendelet. <i>Szlem. Egyedtörvény. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
LIBELLUS actionalis: keresetlevél. <i>Cur. Kölcs. Fog. Vádlevél. Pauly. Puky. P-gyűjt. Kereseti levél. Szlem. Keresőlevél. Stett. P. Keresvény, (in criminalibus) vádlevél, vádolmány. Fog. Kereset-írás. Vajd. I. Actio.</i>		keresetlevél, libellus actionaris
LIRER mercantilis: kereskedési. <i>Cur. Kölcs. Áros könyv. Cur. Puky. Kereskedésbeli vagy áros jegyzőkönyv. Puky.</i>		kereskedőkönny, liber mercantilis
LIBERI: gyermekek. <i>Cur. Georb. Czöv. Szlem. Atyafiak. Husz. Magzatok. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
LICITATIO: kótyavetye. <i>Cur. F-gyűjt. Pauly. P-gyűjt. Szlem. Szirm. Márt. Fog. Arverés. Cur. Puky. Kölcs. Fog. Kótya. Fog. Közönségeskótyavetye. Czöv. Kótyavetyéllés, dobraütés. Puky. Fellyebbítés. Sar. vm.</i>		árverés, l. többletgerés, licitatio
LIMITATIO: 1) meghatározás. <i>Cur. Czöv. Határozás. Bar. vm. 1) Árszabás. Cur. Kölcs. Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt. Szirm. Márt. Fog. Becsrovás. P-gyűjt. Márt. Puky. Pauly. Becshatározás. Szlem. Korlátozás. Lex.</i>		árszabás, limitatio
LIS: per. <i>Cur. Puky. Szirm. Moln. Párizp. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Kun. Kölcs. Szlem. Vör. Fog. Törvénykezés. Puky. P-gyűjt. Debr. Márt. Pörlekedés. Szlem. Kun. Kölcs. Mokr. Márt. Osztály. Kun. Kölcs. Ügy. Szirm. Márt. Perelés. Moln. Párizp. Czöv. Vetekedés. Czöv.</i>		pör, processus, causa, lis
LITIGANTES: perlekedők. <i>V-gyűjt. Szlem. Peres felek. P-gyűjt. Georb. Pörösfelek. Mese. Czöv. Perlekedő felek. Szlem. Ügybajosok. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
LITTERAE salvi conductus: oltalomlevél. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Kun. Védlevél. Kun. Bátorságlevél. Köny. Útibátorság v. menedéklevél. Kölcs.</i>		úti bátorság, salvus conductus
LUBRICAE res: sikamló javak. <i>Sztrók. Simuló -, Czöv. Aprólékos javak. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
MANDATUM executoriam: végrehajtható. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Czöv. Georb. Debr. Pauly. Végrehajtható, Szirm. Bar. vm. Kun. Fog. Kölcs. Ítéletvégrehajtható, Puky. Szlem. Foglaltató, Pgyűjt. Czöv. Végzető par. Bar. várm.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
MANUFACTURA: kézmű. <i>Puky. Kun. Debr. Fog. Kézmiv. Puky. Kölcs. V-gyűjt. Kézimű. Puky. Pauly. Kézi műv, mestermiv. Szlem. Kézi csinálmány. Pauly. Kézgyáv. Fog. Gyármű. Debr.</i>		kézműv, manufactura – Cod. M.

MENDACIUM perniciosum: ártalmas hazugság. <i>Ujff. Veszedélyes hazugság. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
METRETA posoniensis: pozsonyiméző. <i>Puky. Fog. Két véka. Sztr. Mércze. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
MONETA: pénz. <i>Cur. Szlem. Kölcs. Vertpénz. Puky. V-gyűjt. Debr. Pengő pénz. Puky. P-gyűjt. Szlem. Veretett pénz. P-gyűjt. Kézpénz. Ujff.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
MONETA falsa; hamis –, <i>Cur. Álpénz, Kölcs. Helt.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
	MOTIVATIO: okadás. <i>Kölcs.</i>	<i>okadás, motivatio</i>
MOTIVUM: indító ok. <i>Cur. Márt. Debr. Puky. Pauly. Bar. vm. Ok. Kölcs. Tám-ok. Fog. Indítvány, támogatvány. Fog. Támogató ok. Törn. cziké. Ind-ok. Csapó.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
NAULUM: 1) rév. <i>Cur. V-gyűjt. Czöv. Debr. Szlem. Puky. Szirm.</i> 2) Révpénz. <i>Cur. Puky. Pauly. Révbér. Cur. Puky. Debr. P-gyűjt. Georch. Szlem. Moln. Pauly. Bar. vm. Fog. Révvám. Puky. Kölcs. Pauly. Márt. Hajóbér. Márt. Moln. Moker. Bar. vm. Debr.</i>		<i>révvám, naulum</i>
NEGATIVE: tagadólag. <i>Cur. Puky. P-gyűjt. Fog. Márt. Pauly. Nemleg. Kölcs. Kun.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
NEQUAM: ármányos. <i>Bar. vm. Gaz, semmirekellő. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
NOBILIS praedialista: praedialista, <i>Cur. Pap' nemes. P-gyűjt. Szirm. Papnemes. V-gyűjt. Márt. Főpap' nemes. Szlem. Georch. Főpapi nemes. Szlem. Püspöki nemes. Márt. Praedialis nemes. Czöv. Érseki nemes. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
NOTORIUS: 1) elhíresedett. <i>V-gyűjt. Puky. Fog. Pauly.</i> 2) Párttűző. <i>Puky. Fog. P-gyűjt. Georch. Márt. Pauly. Hütlenségbe esett, hűtlen, lázadó. Fog. Pártos. Czöv. Hítlen. Helt. Hazaáruló. Puky. V-gyűjt. Fölség- vagy honsértő. Fog. Hazasértő. Pauly. Czégéres. Puky. P-gyűjt. Pauly. Hívtelen. Helt. Szirm. Kölcs. Hivségtelesség' jegyese. Czöv. Hivségtelenkedő. Szlem. Nyilvánvaló, nyilvános. Bar. vm. Közesmertségü. Kun.</i>		<i>hívtelen, notorius</i>
NOVISATIO: újítás. <i>Cur. Perújítás. P-gyűjt. Czöv. Szlem. Szirm. Márt. Kölcs. Per' újítása. Bar. vm.</i>		<i>pörújítás, novisatio</i>
OBLIGATIO: kötelezés. <i>Cur. Puky. Debr. Kézír. Kölcs. P-gyűjt. Lekötelezés. Cur. Szirm. Márt. Párizp. Moln. Lekötés. Puky. Tartozás. Puky. P-gyűjt. 1) Kötelesség, kötély, tiszt, 2) kötelezés, 3) Kötelezvény. Kun. Fog. Kötég. Kun. Kötelező levél. Kun. Tud. gy. Adósságlevél. P-gyűjt.</i>		<i>kötelezés, obligatio</i>
OCCASUS solis: napnyugot. <i>Debr. Lex. Puky. Napenyészet. Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
OFFICIALIS: tiszt. <i>Cur. P-gyűjt. Debr. V-gyűjt. Fog. Bar. vm. Kölcs. Puky. Tisztviselő. Cur. Puky. V-gyűjt. Szirm. Bar. vm. Kölcs. Tisztnök, hivatalnok. Fog. Tisztartó. Helt.</i>		<i>tisztviselő, officialis</i>
OFFICIUM: 1) tisztség. <i>Cur. Kölcs. Puky. Fog. P-gyűjt. Szlem. Kun. Hivatal. Cur. Puky. Fog. Szlem. Kun. Bar. vm. P-gyűjt. Czöv. 2) Tiszt. Cur. P-gyűjt. Szlem. (Ex officio: hivatalból. Cur.) 3) Kötelesség. Kun.</i>		<i>tisztség, officium, magistratus</i>
ONUS assumere: terhet felvállalni. <i>Cur. Puky. Szlem. Czöv. Terhet felvenni. Kölcs. Szlem</i>		<i>terhet felvenni, onus assumere</i>
ORDINES: rendek. <i>Kölcs. Szirm.</i>		<i>rendek, ordines</i>
ORDO: rend. <i>Cur. P-gyűjt. Czöv. Puky. Debr. Kölcs. Pauly. Czímjel. Puky. Rendelet; papirend. Fog.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
ORDO ecclesiasticus: papi rend. <i>Kölcs. P-gyűjt. Egyházi rend. Mest. Georch. Szlem. Puky. Pauly.</i>		<i>papi rend, ecclesiastice</i>
OVALIS: tojás v. hosszugömbölyeg. <i>Puky. Tekés. Kölcs. Tojásdad, peteképu. Kun.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
PARAPHERNUM: menyajándék. <i>Kun. Menyegzői ajándék. Cur. Szirm. Puky. Pauly. V-gyűjt. Debr. P-gyűjt. Márt. Czöv. Szlem. Menyegzői v. jegyajándék, jegyruha. Georch. Ajándék marha. Verb. 1779. ford.</i>		<i>hozomány, paraphernum</i>

Menyasszonyi ajándék. <i>Nán. Hozomány. Köls. Menyasszonynak adott ajándék. Párizp.</i>		
PIGNORIS devolutio: zálog' átszállása. <i>Cur. Puky. Pauly. Fog. Zálognak kézről kézre adása. Czön. Zálognak kézről kézre szállása. Szlem. Zálog' leszálta. Köls. Záloglekerülés. Debr.</i>		<i>zálog leszállta, devolutio pignoris</i>
PIGNUS: zálog. <i>Cur. Köls. Lex. Puky. Pauly. V-gyűjt. Georb. Czön. Szlem.</i>		<i>zálog, pignus</i>
PRAEJUDICIUM: 1) balítélet. <i>Cur. V-gyűjt. Puky. Debr. Alite. Sztrók. Előítélet, Cur. Fog. F-gyűjt. Debr. Lex. Szlem. Pauly. Puky. Köls. Elfogultság. Fog. Gondolatlan ítélet, hebehurgyaság. Szirm. 2) Sérelem. Cur. Fog. V-gyűjt. Debr. Georb. Szlem. Bar. vm. Köls. Szirm. Örökségtől megfosztó sérelem. P-gyűjt. Márt. Pauly. Jussérelem. Márt. Pauly. Jus' sérelme. P-gyűjt. Jogsérelem. Stettn. Joggát. Kun. Jussértés. Czön. Rövidség. Bar. vm. Debr. Czön. Sérv. Bar. vm. Kár. Tud. Gy. Örökség, v. gyökösségbeli sérelem. Puky. 3) Előbbi ítélet. Fog. – törvény. Kézir. I. Késedelem. Vajd.</i>		<i>sérelem, praeciudicium</i>
PRAELATIO: elsőbbség. <i>Cur. Georb. Debr. Czön. Szlem. Puky. Előbbtétel. Köls. Stett. Elsőség. Cur. P-gyűjt. Pauly. Fog. Előbbvalóság. Pauly. Puky. V-gyűjt. Előzés, előztetés. Kun. I. Praecedentia.</i>		<i>előbbtétel, praecelas</i>
	PRAELI libertas: sajtószabadság. Köls	<i>sajtószabadság, libertas preli.</i>
PRAEMONITIO: 1) megkinálás. <i>Cur. Fog. Kun. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Szlem. Puky. Debr. Törvényes megkinálás. Szirm. 2) Felmondás. Cur. 5) Előintés. Fog. Debr. Köls. Előre megintés. Puky. Czön. Megimádás, V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Kun.</i>		
PRINCIPIUM: 1) elv. <i>Helm. Kun. Fog. Debr. 2) Kezdet. Fog. Cur. Pauly. Puky. Debr. Moln. Mokr. Márt. Elej. Moln. Mokr. Eredet. Cur. Márt. Puky. Pauly. 3) Okfő. Fog. Köls. Főok. Cur. Szirm. V-gyűjt. P-gyűjt. Pauly. Debr. Puky. Kútfő. Puky. Pauly. Alapok. Cur. Derék-ok. Cur. Puky. P-gyűjt. Szirm. Okforrás. V-gyűjt. Puky. Ok. Szirm. P-gyűjt. 4) Alaptétel. Fog. Tétel. Nán. Alap. Szirm. Talpállítás. Puky. Pauly. Mest. Talpmondás. Pauly. Talp- v. sark-igazság, sark-állítás, talp- v. sark-ok. Mest. Talpok. Ujjal. Állatás. Szirm.</i>		<i>okfő, principium</i>
PRIVILEGIUM: 1) kiváltság. <i>Cur. Fog. Georb* Stettn. Köls. Debr. Bar. vm. Puky. P-gyűjt. Szirm. Kir. kegy. Kun. Szabadságosítás. Perg. Husz. Különös engedelem. Puky. Különös fejedelmi engedelem. Szirm. Georb. P-gyűjt. Szabadság. Szirm. Moln. Márt. Párizp. Mest. Különös törvény. Mest. Szabadalom. Debr. Fog. 2) Szabadság-levél. Perg. Husz. Oklevél, szabadlevél. Verb. (1779. ford.) Szabó. Helt. Kegyelemlevél. Pauly. Puky. Szlem. Kegylevél. Kun. Engedelemlevél. Puky. Kiváltvány, (ipsae litterae) Fog. Tulajdon igazság. Helt. Szirm.</i>		<i>kiváltság, privilegium</i>
PROCESSUS: 1) per. <i>Cur. Szirm. Debr. Márt. V-gyűjt. Szlem. Pör. Puky. Fog. Köls. Bar. vm. Pauly. 2) Pörfolyás. Puky. Szirm. Pauly. Párizp. P-gyűjt. Perfolyamat. Márt. Puky. Ügy. Szirm. Ügyfolyás. Bar. vm. 3) Járás. Bar. vm. V-gyűjt. Fog. Debr. Szlem. Jarat. Fog. Kerület. Bar. vm.</i>		<i>pör, processus, causa, lis</i>
PROCESSUS brevis litis: rövidfolyamatú, <i>Cur. Georb. Stlm. Débr. Puky. Rövid folyásu, P-gyűjt. Pauly. Rövid törvénykezésü, Czön. P-gyűjt. Rövid pör. Köls. Rövid pörü ügy. Bar. vm.</i>		<i>rövid pör, processus brevis litis</i>
PROCESSUS concursualis: hitelezők' öszvejövo -, <i>Cur. Öszvehivási, Köls. Tódulási, Stett. Csödületi, Fog. Kölcsonözök' közös, Péchy. Pauly. Hitelezőket öszvehivó, Puky. P-gyűjt. Pauly. Hitelezőket gyűjtő, Bar. vm. Adósságbeli közös, v. öszvehivó per. Pauly.</i>		<i>öszvehivási pör, processus concursualis</i>

PROCESSUS legitimatorius: nemesség-bizonyító, <i>Cur.</i> Nemesedő, <i>Köls.</i> Vérség' pöre. <i>Péchy.</i> Nemesség-vitató, <i>Puky.</i> Fog. <i>P-gyűjt.</i> <i>Georb.</i> Nemesség-igazló v. törvényesítő, <i>Fog.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
PROCESSUS longae litis: hosszú folyamatu, <i>Cur.</i> Húzamos folyamatú, <i>Puky.</i> <i>Debr.</i> Húzó folyásu, <i>Pauly.</i> Hosszas pörü ügy. <i>Bar. vm.</i> Hosszu per. <i>Köls.</i> Huzomos folyásu v. törvénykezésü, <i>P-gyűjt.</i>		<i>bosszú pör</i> , processus longae litis
PROCESSUS novi: újító per. <i>Cur.</i> Újpör. <i>Köls.</i>		<i>újított pör</i> , processus novi
PROCESSUS rationavius: számvevői, <i>Puky.</i> Számadási, <i>Köls.</i> Fog. Számvevő, <i>P-gyűjt.</i> Számadolási, <i>Czöv.</i> Számadásra szorító, <i>Szlem.</i>		<i>számadási pör</i>
PROCESSUS reluatorius pignoris: visszaváltásbeli, <i>V-gyűjt.</i> Zálogos. <i>P-gyűjt.</i> Zalog' kiváltásává ügyelő, <i>Georb.</i> Zalogkiváltó, <i>Czöv.</i> Zalogváltó, <i>Szlem.</i> <i>Köls.</i> Zalogper. <i>Fog.</i> I. Processus pignoris.		<i>zálogváltás</i> , reluitio pignoris. <i>zálogváltó pör</i> , reluatorius processus
PROSECUTIO: folytatás. <i>Cur.</i> <i>Puky.</i> <i>Pauly.</i> <i>P-gyűjt.</i> Követelés, <i>Köls.</i>		<i>követelés</i> , prosecutio
PROTOCOLLUM: jegyzőkönyv. <i>Cur.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Fog.</i> <i>Köls.</i> <i>Ferg.</i> <i>Huszár.</i> <i>Nán.</i> <i>Puky.</i> <i>Georb.</i> <i>Czöv.</i> <i>Szlem.</i>		<i>jegyzőkönyv</i> , protocollum
PROXENETA: hajhász. <i>Stettn.</i> Tokmás. <i>Köls.</i> Alkusz; <i>Sensal.</i> <i>Vált.</i> <i>Fog.</i> <i>Csász.</i>		<i>tokmás</i> , proxeneta – Cod. M.
PROXENETICUM: hajhászbér. <i>Stettn.</i> Tokmadij, v. bér. <i>Köls.</i> Alkuszdj. <i>Vált.</i> I. Senserie.		<i>tokmabér</i> , tokmadij, proxeneticum – Cod. M.
PUBLICUM: 1) közönség. <i>Cur.</i> <i>Bar. vm.</i> <i>Kun.</i> <i>Köls.</i> Község. <i>Bar. vm.</i> 2) Közhely. <i>Cur.</i> <i>Bar. vm.</i> I. Communitas.		<i>közönség</i> , publicum
PUBLICUS: 1) közönséges. <i>Cur.</i> <i>Debr.</i> <i>Szirm.</i> <i>V-gyűjt.</i> <i>Czöv.</i> <i>Köls.</i> Köz. <i>Fog.</i> <i>Debr.</i> <i>Szlem.</i> 2) Közhatósági. <i>Fog.</i> 3) Nyilvánosság. <i>Cur.</i> <i>V-gyűjt.</i> <i>Szlem.</i> Nyilvános. <i>Fog.</i> <i>Szlem.</i> <i>Debr.</i> Nyilván való. <i>Mest.</i> <i>Szlem.</i> Kihirdetett, kihíresített. <i>Szirm.</i>		<i>közönséges</i> , generalis
PUPILLUS: árva. <i>Cur.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Czöv.</i> <i>Fog.</i> <i>Szlem.</i> <i>Szirm.</i> <i>Márt.</i> <i>Mokr.</i> <i>Puky.</i> <i>Köls.</i> <i>Debr.</i> Alak. <i>Georb.</i> Atyátlan gyermek. <i>Pauly.</i> Atyától árva. <i>Helt.</i> Gyámfi, gyámgyermek. <i>Fog.</i>		<i>árva</i> , pupillus
	QUALIFICITA sententia: minősített ítélet. <i>Köls.</i>	<i>ítélet</i> , sententia
QUARTALITIUM: leány-negyed. <i>Cur.</i> <i>Debr.</i> <i>Fog.</i> <i>Szirm.</i> <i>Márt.</i> <i>Párisp.</i> <i>Bar. vm.</i> <i>Pauly.</i> <i>Puky.</i> <i>Perg.</i> <i>Péchy.</i> <i>V-gyűjt.</i> <i>Szlem.</i> Negyed-örökség. <i>Fog.</i> Negyed. <i>Köls.</i> <i>Nán.</i> <i>Bar. vm.</i> <i>Pauly.</i> <i>Georb.</i> <i>Czöv.</i> Leányi jószág-negyed. <i>Szlem.</i> Leányi negyed. <i>Helt.</i> Jószág negyed. <i>Perg.</i> <i>Kun.</i> <i>Péchy.</i> <i>Szlem.</i>		<i>negyed</i> , quartalitiium
RADICALIS: gyökeres. <i>Cur.</i> <i>Köls.</i> <i>Fog.</i> <i>Debr.</i> <i>Puky.</i> Gyökös. <i>Cur.</i> <i>Puky.</i> <i>Fog.</i> Tős. <i>Lex.</i> Tősgyökeres, régi. <i>Pázm.</i> Alapos, <i>Kun.</i>		<i>gyökeres</i> , radicalis
RADICALITAS: gyökösség. <i>Fog.</i> Gyökeresség. <i>Köls.</i> <i>Debr.</i>		<i>gyökeresség</i> , radicalitas
RADICALITAS juris: jus' gyökeressége. <i>Cur.</i> <i>V-gyűjt.</i> <i>Czöv.</i> <i>Szlem.</i> Jog-gyökösség. <i>Fog.</i> Jószág' gyökössége. <i>Georb.</i> Törzsökös uradalmi juss. <i>Nán.</i> A' törvénynek gyökössége. <i>Puky.</i> <i>Pauly.</i> Jog-gyökösség. <i>Bar. vm.</i> Igaz' gyökössége. <i>Puky.</i> Jogtörzsök, joggyökér. <i>Köls.</i> Joggyökeresség. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
	RATIONANS: számadó. <i>Köls.</i>	<i>számadó</i> , rationans
REAPPLICARE: visszazaragasztani. <i>Czöv.</i> Visszatéríteni, <i>Köls.</i> Visszakapcsolni. <i>Sztrak.</i> Visszacsatolni. <i>Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
REASSUMERE: ismét v. újra felvenni. <i>Cur.</i> <i>Fog.</i> <i>Pauly.</i> <i>Puky.</i> <i>P-gyűjt.</i> <i>Fog.</i> Ismét elővenni. <i>Puky.</i> <i>Pauly.</i> <i>Márt.</i> Folyamatba venni. <i>Sztrak.</i> Viszonzfelvenni. <i>Köls.</i> <i>Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
RECEPISSE: általvevésről szóló irás. <i>Puky.</i> Megösmerő irás. <i>Pauly.</i> <i>Puky.</i> Viteltől levél, vevény. <i>Fog.</i> Átvétel, jegy. <i>Debr.</i> Juttatvány. <i>Köls.</i> <i>Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében

REGNICOLARIS: országai, országbeli. <i>Fog.</i> Országos. <i>Puky. Pauly. Kölcs. P-gyűjt. Fog.</i>		<i>országos</i> , regnicolaris
REGULÁRIS: 1) rendszerinti. <i>Fog.</i> Rendes, rendszerint való. <i>Puky. P-gyűjt. Páuly.</i> Rendes, szabályos. <i>Kölcs. Debr. Kun.</i> 2) Szabdás. <i>Bar. vm.</i> Szabatos. <i>Fog.</i> Szabályszerű. <i>Kun.</i> 3) Törvényes; (subst.) szerzetes. <i>Fog.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
RELAXARE: engedni, enyhíteni. <i>Kun.</i> Elengedni. <i>Puky. Debr. P-gyűjt.</i> Tágítani. <i>Pázym.</i> Feloldozni. <i>Kölcs.</i> Feloldani. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
REMEDIUM: orvoslat. <i>Fog. Kun. Stett.</i> Orvoslás. <i>P-gyűjt. Kölcs. Menedék. Vajd.</i>		<i>orvoslás</i> , remedium
REPETITIO litterarum: levélvisszakérés. <i>Kölcs.</i> Levél-követés. <i>Georb.</i> Levelek' visszakérése. <i>Czöv.</i> Oklevél' visszakövetelése, visszavétele. <i>Szlem.</i>		<i>levélvisszakérés</i> , repetitio litterarum
REFLICA meritoria: derekasszóváltás. <i>Sztrók.</i> Derekas felelet. <i>Vajd.</i> Érdemlegi feleselés. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
REPOSITIO: visszatétel. <i>Cur. Kölcs. Szirm. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb.</i> Visszahelyezettetés. <i>Bar. vm. Kölcs. Debr. Puky. Márt. Czöv. Szlem.</i> Visszaállítás. <i>Fog. Puky. Pauly.</i> Visszatevés. <i>P-gyűjt. Puky. Pauly.</i> Visszahelyezettetés. <i>Pauly.</i> Visszahelyezés. <i>Sztrók.</i>		<i>visszahelyezettetés</i> , repositio
REPRESENTATIO: 1) felírás. <i>Cur. Bar. vm. Pauly. Puky. Husz. Fog. Szirm. F-gyűjt. P-gyűjt.</i> Felterjesztés. <i>Fog. Puky. Pauly.</i> Előterjesztés. <i>Bar. vm. Kölcs.</i> Feljelentés. <i>Bar. vm.</i> Bemutatás. <i>Szirm.</i> 2) Ábrázolat (Darstellung); <i>Fog.</i> 3) Képviselet, képviselő. <i>Fog. Kun.</i> Képviselet. <i>Kun.</i> 4) Képlelet (Vorstellung). <i>Fog.</i>		<i>előterjesztés</i> , repraesentatio
REPULSIO: visszaűzés. <i>Cur. Pauly. Kun. Szirm. Perg. Kölcs. Puky. Czöv. Szlem. Fog.</i> Visszaverés. <i>Perg. Kölcs. Pauly. Georb.</i> Hátraűzés. <i>Helt.</i> Távoztatás. <i>Lex.</i> Ellen tartás. <i>Kézír.</i> Ellenszegülés. <i>Debr. Megállítás. Szír.</i>		<i>visszaűzés</i> , repulsio
RESIGNARE: visszaadni, által-adni. <i>Debr.</i> Átadni, letenni. <i>P-gyűjt. Kölcs.</i> Bírói kézhez adni. <i>Szirm.</i> Lemondani, leköszönni. <i>Kölcs. Kun.</i> Hivatalát letenni. <i>Puky.</i>		<i>letenni</i> , deponere
RESIGNATIO: 1) lemondás. <i>Cur. P-gyűjt. Fog. Puky. Bar. vm. Pauly.</i> Letétel. <i>Kölcs. P-gyűjt.</i> Letevés. <i>P-gyűjt.</i> Hivatal' letétele. <i>V-gyűjt.</i> Leköszönés. <i>Kun.</i> 2) Átadás. <i>Cur.</i> Általadás. <i>Fog. Bar. vm. Puky. V-gyűjt. Georb. P-gyűjt. Czöv. Márt. Kölcs.</i> Visszaadás. <i>V-gyűjt.</i>		<i>általadás</i> , resignatio
RESOLVERE: 1) rendelni, végezni. <i>Cur. Puky.</i> Határozni. <i>Fog. Debr.</i> Megrendelni. <i>Kun.</i> 2) Feloldani. <i>Fog. Puky.</i> Megfejtteni, megoldani. <i>Debr.</i> 3) Adni <i>Cur.</i> Megadni. <i>Puky. Szirm. Debr.</i> Helytadni a' kérésnek. <i>Szirm.</i> Jóváhagyni. <i>Cur. Szirm. Puky.</i> Reá szánni. <i>Kölcs.</i> Elszánni. <i>Kun.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
RESPECTIVE: illetőleg. <i>Cur. Stett. Fog.</i> Szemvetőleg. <i>Sztrók.</i> Némelly tekintetbe. <i>Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> Tulajdonképen. <i>Kun.</i> Tekintve. <i>Bar. vm. Pauly. Puky.</i> Nézve <i>Bar. vm.</i> Úgy szólván. <i>P-gyűjt. Pauly.</i> Részszerint. <i>Puky. Pauly. P-gyűjt.</i> Tekintetképpen. <i>Czöv.</i> Tekintőleg. <i>Kölcs. Fog. Debr.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
RESPIRIUM: időhaladék. <i>Cur. Puky. Debr. Pauly. P-gyűjt. Szirm. Márt. Párizp.</i> Pihenés. <i>Cur. V-gyűjt. Puky.</i> Haladék. <i>Bar. vm. Kölcs. Mest.</i> Szünet. <i>Bar. vm. Szümidő. Kun.</i> Pihenet. <i>Kun. Fog. Debr.</i> Pihenő idő. <i>Puky. Pauly. V-gyűjt.</i> Lélekezés.		<i>haladék</i> , respirium
RESTAURATIO: tisztújítás. <i>Fog. Debr. Kun.</i> Tanácsválasztás. <i>Bar. vm.</i> Tisztválasztás. <i>Kölcs. Pauly. Kun. Puky.</i> Építészék. <i>P-gyűjt.</i> Széképítés, tisztválasztás. <i>Szirm.</i> Megújítás. <i>V-gyűjt. Lex.</i> Székújítás. <i>Kölcs.</i>		<i>székújítás</i> , restauratio l. <i>tisztválasztás</i>
REVELATIO: felfedezés. <i>Cur. Debr. Kölcs. P-gyűjt. Puky. Fog.</i> Kinyilatkoztatás. <i>Puky. Pauly.</i>		<i>felfedezés</i> , revelatio

<i>P-gyűjt. Szírm.</i> Nyilatkozás, nyilatkozatmány. <i>Kun.</i>		
REVISOR mercium: árrú-vizsgáló. <i>Szlem.</i> Vizsgáló. <i>K-gyűjt. Portéka-kutató. Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
REVOCATIO procuratoris: ügyvédi szóváltás' visszahuzása. <i>Cur.</i> Ügyvédmásolás, <i>Puky. Szlem. Pauly.</i> Ügyész' v. ügyviselőnek megmásolása, visszahívása. <i>Pauly. Georb.</i> Ügyvédő' megmásítása. <i>V-gyűjt.</i> Ügyézi hiba' visszahuzása. <i>Köls.</i> Prokátor-meghívás. <i>Helt. Verb.</i> (1179 ford.) Ügyvédi megmásolás. <i>Perg.</i> Ügyellet-visszahúzás. <i>Acrády.</i>		<i>ügyézi hiba visszahúzás, revocatio procuratoris</i>
RIGOR legis: jogszigor. <i>Stettin.</i> Törvényszigor. <i>Köls.</i> Törvényszigorúság. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SACRILEGIUM: szentségtörés. <i>Cur. Puky. Debr. Szírm. Márt. Köls. P-gyűjt. Lex. Szlem.</i> Egyházfeltörés. <i>Szírm. Moln. Párizp.</i> Templom-rablás, v. feltörés, és kirablás. <i>Márt.</i> Egyházrontás, lopás. <i>Szírm.</i> Szentségrontás. <i>Mest.</i> Szentséglopás. <i>Moln.</i> Szentségtörő paráznalkodás. <i>Georb.</i>		<i>szentségtörés, sacrilegium</i>
SALARIUM: fizetés. <i>Cur. Bar.vm. Debr. Szírm.</i> Zsold. <i>Fog.</i> Hivatalbeli fizetés. <i>Puky. P-gyűjt.</i> Hivatalbér. <i>Puky.</i> Hópénz, évpénz. <i>Köls. Kun.</i> Munkadíj. <i>Fog.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SALVIFICATORIA clausula: megmentő közbevetés. <i>V-gyűjt.</i> Mentőrekeszték. <i>Cur.</i> Óvó zárlat, épség-zárlat. <i>Köls.</i> Óvó záradék. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SCELUS: gonoszság. <i>Cur. Puky. Pauly.</i> Fertezet. <i>Pauly.</i> Gonosztétel. <i>Lex.</i> Szörmény. <i>Bar. vm.</i> Rosz cselekedet. <i>Puky. Pauly.</i> Gonosztét. <i>Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SEDES-judiciaria: törvényszék. <i>Debr. Fog. Puky. Szírm. Márt. Párizp. Köls. V-gyűjt. Czöv. Szlem. Pauly.</i> ítélőszék. <i>Georb. Szlem.</i>		<i>törvényszék, sedes judiciaria</i>
	SEDRIA permanens: álló, fenálló törvényszék. <i>Köls.</i>	<i>álló, fenálló törvényszék, permanens sedria</i>
SENATOR: tanácsbeli. <i>Fog. Puky. Szírm. Georb. Debr. Szlem. Köls.</i> Tanácsos. <i>Kun.</i> Tanácsos úr. <i>Mest.</i> Tanácsnok. <i>Kun. Debr. Fog.</i>		<i>tanácsbeli, senator</i>
SENATUS: tanács. <i>Köls. Kun. Debr. Fog.</i>		<i>tanács, senatus</i>
SENIORATUS: öregebbség. <i>Cur. Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt. Georb. Czöv. Szlem.</i> Idősbiség. <i>Debr.</i> Öregségi jus. <i>Köls.</i> Idősbiség. <i>Fog.</i> Öregebb szülöttség. <i>Nán.</i> Nagyobb korúság, öregebbség v. nagyobb-korúsági intézet. <i>Szlem.</i> Korbizomány, öregbi hitbizomány. <i>Sztrók. I.</i> Majorátus.		<i>öregségi jus, senioratus</i>
SENTENTIA: 1) ítélet, (Urtheil). <i>Cur. V-gyűjt. P-gyűjt. Debr. Georb. Czöv. Szlem. Köls.</i> (Urtheilspruch). <i>Fog. Szírm. Márt. Bar. vm.</i> Ite. <i>Fog. Pauly. Sztrók.</i> Ítélet-hozás. <i>P-gyűjt.</i> Megítélés. <i>Czöv.</i> Itélettétel. <i>Szlem. Márt.</i> 2) Végzés. <i>Bar. vm.</i> Elhatározás (Entschluss); 3) Vélemény (Meinung). <i>Fog.</i> Vélekedés. <i>Lex.</i> 4) Kívánság, Wunsch); 5) okosság (Klugheit); 6) mondat (Spruch); 7) tartalom (Inhalt). <i>Fog.</i>		<i>ítélet, sententia</i>
SEQUESTRUM: zár. <i>Cur. Fog. Köls. Debr. Puky. Georb. Szlem. Közkéz. Puky. Pauly.</i> Rekesz. <i>Czöv.</i> Jóságzár. <i>Szlem.</i> Törvényzár, vagyonzár, értékzár. <i>Bar.vm.</i> Törvényes zár. <i>Márt.</i> Közkézhezadás, köztitalom alá vétel. <i>Szírm.</i> Lerekesztelés. <i>Czöv.</i> Lezárás. <i>Vált. Zárlat. Debr.</i>		<i>zár, sequestrum</i>
SERVUS: szolga. <i>P-gyűjt. Lex. Georb. Czöv. Szlem. Uffal.</i> Inas, rabszolga, jobbágy. <i>Mest.</i> Cseléd. <i>Czöv.</i> Béres. <i>Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SIGILLUM: pecsét. <i>Cur. Pauly. Lex. Debr. Köls. Szírm.</i>		<i>pecsét, sigillum</i>
SIGILLUM annullare: gyűrűs pecsét. <i>Perg. Köls.</i> Gyűrűpecsét. <i>Földh.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
	SIGILLUM appensum: ragasztott pecsét. <i>Köls.</i>	nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében

SIGILLUM duplex: kettős pecsét. <i>Köls. Puky. Pauly. Bar. vm. P-gyűjt.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SIGILLUM giudiciale: bírói –; <i>Perg. Köls. Törvényes pecsét. Bar. vm. Földr.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SIGILLUM pendens: függő pecsét. <i>Cur. Pauly. Bar. vm. Puky. Perg. Köls. P-gyűjt. Szlem.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SPECIALIS: különös. <i>Cur. Fog. Kun. Bar. vm. Debr. Köls. Puky. Különfaju. Fog. Nemi, különmemű. Puky. P-gyűjt. Nemkés. Bar. vm. Nevezet szerint való. P-gyűjt.</i>		<i>különös, specialis</i>
SPECULANS: 1) haszonkereső. <i>Cur. Puky. Haszonkémlő. Pauly. Puky. Fog. P-gyűjt. Kun. Debr.</i> 2) Esmélkedő. <i>Pauly. P-gyűjt. Szemlélődő. Fog. Szemlélődő. Kun, Tózsér. Köls. Nyerekedő, kapadozó. Debr. Nyerkém, nyeresz. Fog.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
SPHAERA activitatis: hatáskör. <i>Köls. Kun. Tehetségi –; Bar. vm. Munkakör. Kun.</i>		<i>hatáskör, sphaera activitatis</i>
SPONSA: menyasszony. <i>Fog. Puky. P-gyűjt. Helt. Georb. Czöv. Mátka. Fog. Szirm. Puky. Jegymátka. P-gyűjt. Jegyes. Mest. Hölgy. Fog. Mest. Ara. Köls. Nőjegyes. Kun.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
STATUTIO: 1) beiktatás. <i>Cur. Czöv. Szirm. Perg. Köny. Köls. Birtokba igtatás. Fog. Puky. Debr. P-gyűjt. Pauly. Márti Jóságbaiktatás. Szlem. Párizp. Perg. Köls. Köny. Bevezetés. Debr. Puky. Pauly. Beállítás. Perg. Köls. Köny. Szállítás. Pauly.</i> 2) Törvénybeiktatás. <i>Cur. Törvénybeállítás. Puky.</i> 3) Katona-állítás. <i>V-gyűjt. Szlem. Törv.</i>		<i>iktatás, statutio, instellatio beállítás, tanubeállítás, statutio</i>
STATUTUM: 1) rendszabás. <i>Cur. Köls. Debr. Rendeles, végzés. Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt. Szabás. Puky. Pauly. Szabat. Debr. Állítmány. Puky. Rendelmény. Kun. Állapított törvény, állapítvány. Perg. Állapítmány. Kun. Állapítat, rendelet. Fog. Törvényke, kistörvény. Czöv. Különrendeles. Szlem. Szerzés. Verb. 1779. ford.</i> 2) Helybeli szabás. <i>Cur. Helybeli szokás, V-gyűjt. – törvény. Péchy. P. Megyebeli törvény. P-gyűjt. Szirm. Szabott –; Márt. Közszabály. Sztrók. Vármegye' rendelése. Szirm.</i>		<i>rendszabás, statuutum</i>
STRAZZA: jegyzék. <i>Köls. Feljegyzési könyv; kassa-könyv. K. Választ.</i>		<i>jegyzék, strazza – Cod. M.</i>
SUCCEDERE: 1) követni, 2) örökösülni. <i>Fog. Öröködni. Köls. Örökösödni, örökölni. Kun. Debr. Sikerülni. Debr.</i> 3) Egymás után következni. <i>Lex.</i>		<i>öröködni, succedere</i>
	SUCCESSIO pupillaris: árva[örökség] –; <i>Köls.</i>	
SUPEREVICTOR: fősavatos. <i>Köls. Szavatos, szavatossa. Pechy. Szovátos, szovátosa. P. Előszavatos. Georb.</i>		<i>fősavatos, supervictor</i>
	SUPEREVINCENDUS: fősavatozandó. <i>Köls.</i>	<i>fősavatozandó, supervincendus</i>
	SUPERSCRIBERE: felülírni. <i>Köls.</i>	<i>felülírni, superscribere</i>
SUPERINSCRIPTIO: Felülízetés. <i>Cur. Debr. Fog.</i> 2) Felülízetettetés. <i>Cur. Puky. Georb.</i> 3) Felülírás. <i>Köls. Felbeírás, feljül rá írás. Czöv. Reá íratás v. adósságnak jószágra íratása. Szlem. – a' jószágra való átírása. Puky. Felül reá írás. Czöv. Adósságnak zálogos birtokra való általíratása. Debr.</i>		<i>felülírás, superinscriptio</i>
TABULA regia: királyi tábla. <i>Puky. Debr. Pauly. Georb. Királyi törvényes tábla, P-gyűjt. Czöv. Királyi ítélőszék. Szlem. Köls.</i>		nem szerepel a Kölcsey-kézirat szójegyzékében
TAVERNICALIS sedes: tárnokszék. <i>Debr. Köls. Puky. Tárnokszék. Puky. V-gyűjt. P-gyűjt. Czöv. Szlem.</i>		<i>tárnokszék, sedes tavernica</i>
	TAXA stateralis: mérlegdíj, v. válttság. <i>Köls.</i>	<i>mérlegválttság, taxa staterialis</i>
TESTAMENTUM: végrendelet. <i>Cur. Debr. Fog. Kun. Végintézet. Fog. Bar. vm. Debr. Stett. Náray. Puky. Köls. Végahagyás. Köls. Végső</i>		<i>végahagyás, testamentum</i>

intézet, végső rendelés. <i>Puky. Pauly. Szjrm. P-gyűjt.</i> Végrendelés. <i>Puky.</i> Utolsóintézet. <i>Pauly.</i> Végakarát. <i>Bar. vm.</i> Intézet. <i>Czöv.</i> Végső akarát. <i>Mest.</i> Örökség-hagyás, hagyomány. <i>Márt.</i>		
TESTIS: tanú. <i>Cur. Kölcs. Kun. Debr. Stett. Puky. Szjrm. Mart. Mokr. Pauly. Fog. V-gyűjt. Pgyűjt. Szlem. Georb. Czöv.</i> Bizonyosság. <i>Párizp. Czöv. Lex.</i>		<i>tanú,</i> testis
	TESTIUM examinatio: tanúvallatás. <i>Kölcs.</i>	<i>tanúvallatás,</i> examinatio testium
TRANSUMMERE: hitelesen lemásolni. <i>Cur.</i> Általmásotni. <i>Paky.</i> Általirni. <i>Kölcs. Debr.</i> Átmásítani (copiare: lemásolni). <i>Sztrak.</i> Hitelesen átírni. <i>Fog.</i>		<i>általírni,</i> transsumere
TRANSUMPTUM: hiteles más. <i>Cur. P-gyűjt. Szjrm.</i> Másolat. <i>Perg. F-gyűjt. Pauly. Puky. Márt.</i> Általírat. <i>Debr. Kölcs. Más. Puky. Márt. Pauly.</i> Levél' hiteles mássa, másvételi levél. <i>Georb.</i> Oklevél' mása. <i>Szlem.</i> A' levélnek valóságos mása. <i>Párizp.</i> Átírott. <i>Bar. vm.</i> Hiteles másvétel, v. másba vett levél. <i>Pauly.</i> Átmásítás, <i>Sztrak.</i> Lemásolás. <i>Czöv.</i>		<i>általírat,</i> transsumtum
TRANSUMPTUM transumpti: hiteles, másba vettnek mássa. <i>Georb.</i> Közbevetett másolat, vagymásolatnak raásojatja. <i>Csón.</i> Levélroásnakmása, v. másolatja. <i>Szlem.</i> Másnak mássa. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
TRASSANS: (J. <i>amb.</i>) intéző. <i>Stett. Csász.</i> Kiadó. <i>Kölcs.</i> Váltólevél' kiadója. <i>Puky.</i> Beváltó. <i>Dien.</i> Kibocsátó. <i>Fog.</i> Tukmáló. <i>Zsebsz.</i> Váltókiadó, v. kibocsátó, váltóadó; Wechselausteller, Wechselchuldner. <i>Vált. Csász.</i>		<i>kiadó,</i> trassans. – Cod. M.
TRASSAT, Trassatus: intézvényezett, kijelölt váltói főadás der Wechselbezogene; od. Bezogene. <i>Vált. Csász.</i> Váltólevél' kifizetője. <i>Puky.</i> Intéző. <i>Stett.</i> Fogadó. <i>Kölcs.</i> Tukmált, intézvényezett fizető. <i>Fog.</i>		<i>fogadó,</i> acceptarius, trassatus (?) – Cod. M.
TBIBUNAL: ítélőszék. <i>Cur. P-gyűjt. Debr. Szlem. Kölcs. Puky.</i> Törvényszék. <i>P-gyűjt. Szlem. Szjrm.</i> Birószék. <i>Kun.</i>		<i>ítélőszék,</i> tribunal
TUTOR: gyámtya. <i>Cur. Pauly. P-gyűjt. Debr. Mest. Georb. Szlem. Perg. Kun. Szjrm. Márt. Puky.</i> Gyámol. <i>Cur. V-gyűjt. P-gyűjt. Szjrm.</i> Gyámoló. <i>Puky. Pauly.</i> Gyám. <i>Kölcs. Stett.</i> Oltalmazó. <i>Mán.</i> Gondviselő. <i>Mest. Ujfal. Párizp.</i> Gyámnok. <i>Ens.</i>		<i>gyám,</i> tutor
TYRANNIS: nyomigázás. <i>Bar. vm.</i> Zsarnokiség. <i>Sztrak.</i> Zordonkodás. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
UNIVERSALIS valor: 1) közhelybenhagyás. <i>Lex.</i> 2) Egyetemes érték. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
URNA: 1) hamvveder. <i>Kölcs. Debr.</i> 2) Akó. <i>Debr.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
	URNALIS grossus: vödör-, v. csöbör- garas. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
USUS: 1) szokás. <i>Cur. Fog. Vgyűjt. Debr. P-gyűjt. Lex. Náray. Pauly. Puky.</i> Bevett szokás. <i>Bar. vm.</i> Divat. <i>Stett.</i> Gyakorlás. <i>Puky. Lex. Cur.</i> 2) Használás. <i>Cur. Pauly. Szlem. Puky. Kölcs. Debr.</i> Haszonvétel. <i>Cur. Mest. Szlem. Debr. Puky. Márt. Nán.</i> Használat. <i>Fog. Mest.</i> Veleélés. <i>Debr. Puky. Szjrm. Párizp. Moln. Márt. V-gyűjt. P-gyűjt. Szlem. Pauly. Bar. vm. Elés. Perg. Márt. Pauly. Czöv.</i> Haszonolás. <i>Pauly. Mest.</i> Haszon, hasznolás, hasznolat. <i>Mest.</i> 3) Birtoklás. <i>Fog.</i> Birtok. <i>Szjrm.</i> Birtok' gyakorlása. <i>Puky.</i>		<i>használás,</i> usus
VINCULUM: 1) kötés. <i>Cur. Kölcs. Szjrm. Puky. Pauly. V-gyűjt. Debr.</i> 2) Bánatpénz. <i>Cur.</i> Bánatbér. <i>Puky. Pauly. Szjrm. Georb. Czöv. P-gyűjt.</i> 3) Kötél. <i>Fog.</i> 4) Kötelék. <i>Debr. Fog. Mest.</i> 5) Bilincs, békó, nyűg. <i>Mest.</i> Rabkötél, rabláncz, tömlöcz. 6) Kötmény. <i>Fog.</i> (Ex vinculis citare: bilincsből idézni. <i>Debr.</i>)		<i>kötés,</i> vinculum
VIOLENTIA: erőszakoskodás. <i>Cur. Fog. Szjrm.</i> Erőszak. <i>Fog. Kölcs. Kun. Márt. Moln.</i>		<i>erőszak,</i> violentia

Kénszerítés. <i>Lex.</i> Hatalmaskodás. <i>Puky. Pauly. V-gyűjt. P-gyűjt.</i> Erőszakosság. <i>Márt.</i> Erőhatalom. <i>Lex.</i> Erőszakítétel. <i>Debr.</i> Hatalmasság. <i>Párizsp.</i> Kissebb hatalmaskodás. <i>Szlem.</i> I. Actus minoris potentiae.		
	VIS compulsiva: (<i>J. rom.</i>) reá bíró. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
	VIS expulsiva: (<i>J. rom.</i>) kilökő erő. <i>Kölcs.</i>	nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
VOTA centuriata: (<i>J. rom.</i>) Felekezeti v. összes voksok. <i>Sztem.</i> Százados szavazatok. <i>Kölcs.</i>		nem szerepel a Kőlcsey-kézirat szójegyzékében
VOTISATIO: voksolás. <i>Cur. Bar. vm. Pauly. Puky. P-gyűjt. Szlem. Szjrtit.</i> Szavazás. <i>Kölcs. Fog.</i> Itélkedés <i>Bar. vm.</i> Szóadás. <i>Puky. Pauly. P-gyűjt. Szlem.</i> Szavazat. <i>Sztrók.</i>		<i>szavazás, votisatio</i>
VOTUM: 1) fogadás. <i>Cur. Pauly. V-gyűjt. Czöv. Puky. Debr.</i> Fogadástétel, <i>Mest.</i> Fogadatom, fogadmány. <i>Fog.</i> Felfogadás. <i>Vajd.</i> 2) Voks. <i>Cur. Bar. vm. Pauly. Puky. Debr.</i> Szavazat. <i>Kölcs. Kun. Fog. Debr. Szó. Fog. Puky. Cur.</i> Szózat. <i>Fog.</i> Itélkedés. <i>Bar. vm.</i> 3) Kívánság. <i>Fog.</i>		<i>szavazat, votum</i>
	VOTUM separatum: külön szavazat. <i>Kölcs.</i>	<i>különszavazat, votum separatum</i>
VULNERATIO: megsebesítés. <i>Cur. Szjrm. Márt. V-gyűjt. Szlem. Puky.</i> Sebítés. <i>Kölcs.</i> Sértés, sebesítés. <i>Mokr. Párizsp.</i> Sebzés. <i>Ens. Csapó.</i>		<i>sebítés, vulneratio</i>

FÜGGELÉK

1.

Mondolat

JEGYZETEK

KÉZIRAT

Nem ismeretes.

Szentgyörgyi József *Mondolat*-fogalmazványa:

OSZK Kt Quart. Hung. 18. [Szentgyörgyi József]: MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyzó külömbféle segédekről. [A címlap oldalon: MONDOLAT a' Magyar Nyelv ki-míveléséről és azt tárgyzó külömbféle **Segédekről**] [1804 k.] Egykorú kézirat. 9 f. 253 × 190 mm. Benedek Mihály ajándéka Kovachich Márton Györgynek, Debrecen, 1810. július 18. Lásd: a kézirat utolsó lap alján a bejegyzést: „Dono RR. D. Mich. Benedek Superintendentia Trans Tybiscana Debreczinensis Eppi. Debrecini d. 18. Jul. 1810. M[árton]. G[yörgy]. Kováchich M[anu]p[ro]p[ri]a”. [A továbbiakban: SzentgyörgyiDebreczeniMondolat]

A *Mondolat*-fogalmazvány autográf másolata Pálóczi Horváth Ádámtól:

OSZK Kt Quart. Hung. 1108. [Pálóczi Horváth Ádám másolata]: „Mondolat A Magyar Nyelv kimiveléséről, és azt tárgyzó külömb féle Segédekről.” 8 f. 245 × 200 mm. Liszkay József, OSZK 1872.

A SzentgyörgyiDebreczeniMondolat keletkezésével kapcsolatos információkat Kazinczy gyűjtötte egybe. Rövid összefoglalásában ez történt (Kazinczy Ferenc Sárközi Istvánnak Széphalom, 1814. szeptember 21. Vö. KazLev XII. 100.):

„Én Márton és Tóth Ferencz Urakra legkevesebbet sem tudok neheztelni azért hogy a' Debreczeni Mondolatot (mellyet az én igen kedves barátom Dr. SzentGyörgyi József Ur ez előtt 20 esztendővel, a' Superintendensnek Benedek Mihálynak kedvéért, és egy dévajság órájában Barczalfalvi Szabó Dávidnak sületlen szavaira írt) egymással, vagy akárkivel, közlötték. Hiszen ezt a' SzentGyörgyi Mondolatját Horvát István *barátom* és *nyelvrontó-társam* maga vitte-be a' Széchényiano-Regnicolaris Bibliothecába.”

Ezek alapján az 1804-ben (Debrecenben) készült „Debreczeni Mondolat” szerzője Kazinczy Ferenc kedves barátja Szentgyörgyi József (1765-1832) orvosdoktor volt, aki a Benedek Mihály (1806-tól a tiszántúli–debreceni református egyházkerület vezető, választott lelkésze, püspöke,

illetve a DebrGramm egyik szerkesztője) biztatására készítette azt Barczafalvy Szabó Dávid szavai alapján, satirikus célzattal. A „Debreczeni Mondolat” kéziratát (vagy annak valamely másolatát, lásd: több is lehetett, egyet ismerünk, Pálóczi Horvát Istvánét) a pápai református kollégium professzora, Tóth Ferenc (1768–1844) és Márton József (1771–1840), a magyar nyelv címzetes professzora a bécsi egyetemen, másokkal is megosztották. Vélhetően így, rajtuk keresztül jutott el ez a kézirat (vagy ennek másolata) a Dunántúlra, Pápára, Veszprémbe. A „Debreczeni Mondolat” egy példányát Horvát István (1784–1846), a pesti egyetem és az országbírói hivatal titkára adta be a Széchényi Könyvtárba, még 1813 előtt. Lásd Kölcsey ezzel kapcsolatos információját: „Hogy ez egy kis Datum legyen a’ M[agyar]. litteratura’ historiáján, mellé tesszük, hogy a’ SzGyörgyi Mondolatja, a’ M[agyar]. Musaeumba, Pestre (nem tudom kitől) megküldetett, ’s azt ott Szemere Pali már régen a’ kinyomtatás előtt látta. Ezt tudom Szemerétől”. (Vö. *Jegyzések Pandekták, Az Új Szókerol.*) Az OSZK-ban Q.H. 18. jelzeten őrzött „Debreczeni Mondolat” kézirati példány Benedek Mihály tulajdona volt, amelyet 1810. július 18-án elajándékozott Kovachich Márton Györgynek (1744–1821), a Bibliotheca Universitatis könyvtárosának. (A jogtörténész, forráskutatással is foglalkozó Kovachich vonatkozó munkái közül lásd: *Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke*, Ofen: Königlichen Universität, 1805.) Kazinczy közlése alapján vélhetően Benedek egykori példánya került – Kovachichon keresztül Horvát Istvánhoz, aki beadta azt – a Széchényi Országos Magyar Könyvtárba (Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris – az információ első említését lásd: Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1814. február 27. Vö. *KazLev* XI. 247–248.).

1814 februárjában Kazinczy személyesen is találkozott Szentgyörgyi Józseffel Debrecenben, ahol a *Mondolat* 1813-ról is beszéltek, a szóban elhangzottokról így számolt be Kis Jánosnak (Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. február 26. Vö. *KazLev* XI. 246.): „A’ Mondolatot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom. Szent-Györgyi retteg, hogy az az ő munkája. Sok eszt[endővel]. előtt írta azt, vagy egy ollyat, Superint. Benedek unszolására. Pápai Prof. Tóth Ferencz most írja nekem, hogy Ruszek nála szót teve felőle, ’s Ruszek is ő is szánnak engemet.” Kazinczy Szentgyörgyinéél hagyta saját *Mondolat* 1813 példányát, annak átvizsgálásra és megállapítására, hogy valóban köze van-e az ő egykori munkájához. Szentgyörgyi gyors megállapításai a következők voltak (Szentgyörgyi József Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1814. február 26. *KazLev* XI. 246–247.):

„Tőled való el távozásom után valamenynyire későtskén jutván haza, és akkor is halaszthatatlan dolgom lévén, tsak dél után foghaték a’ tudva lévő brochure [ti. a *Mondolat* 1813]. olvasásához. Már ajánló levele kedvetlen érzéssel töltött el, melly vezér-szava alatt mind nevelkedett: de mikor a’ futó

betűkkel nyomtatott részihez értem, tsak el állott szemem szám, látván, *hogy az én tőlem, ártatlanul és tsupa juchsból irt játékokat találok illy gonosz végre fordítva.*

A' mindentudó Istenen kívül tulajdon lelkelem esméretét (mellynek szava pedig szívemben, hidd el, nagyobb a' betsület érzésénél) hívom bizonyságul, hogy sem a' ki adót nem esmérem, sem szándékában soha tsak tudással is, annyival inkább meg egygyezéssel részt nem vettem: sőt ha e' félét tsak gyanítás képen meg gondolhattam volna is, noha az a' (szerentsémre és meg igazításomra) magától a' ki-adótól is megkülömböztetett nyomtatványa rész, a' 19-ik laptól fogva a' 46-ikig az alá rakott jegyzések nélkül, minden személyes érdeklésektől üres és tökéletesen ártatlan, még is soha nem írtam volna.

Egyéb útját kezéhez juthatásának sok kurkászásom és vigyázva való nyomozásom után is ki nem tanulhattam és nem gondolhatom, hanem hogy egygyik azon Urak közül, kiknek kezekem meg fordult, valamelly Jurátushoz küldötte fel a' Collégiumba, hogy az ő számára Deákkal írassa le, 's azzal az alkalmatossággal akadhatott olyannak kezébe, a' ki osztán tovább küldötte. Ezen vélekedést az is teszi előttem hitelessé, hogy sok helyett ész nélkül és el tsúfitva van ki adva."

Szentgyörgyi közlése igen fontos információkat tartalmaz: autorizálja a *Mondolat* 1813 főszövegeit (*Mondolat, Szótár*), jelzi a szövegromást, megerősíti, hogy a kézirat közkezen forgott és a debreceni református kollégiumban egy másolat bizonyosan készült belőle, amely elkerülhetett Debrecenből. Kölcsey a kollégium diákjaként maga is látott egy *Mondolat*-ot, és ismeri szerzőjét is (lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Álmosd, 1814. március 3. Vö. MM4. *Levelezés I.* 299.). Mindezt a [*Praefatio*]ban is rögzíti, 1809. körülre téve a keletkezés időpontját, Szentgyörgyi Józsefet nevezve meg szerzőként.

A Szentgyörgyi-Debreczeni *Mondolat*-ot elsőként Szily József adta ki, lásd: *Irodalomtörténeti Közlemények* 9, 2. füzet (1899): 230–234.

MEGJELENÉS

Mondolat 1813 [Somogyi Gedeon et al?]
Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt. Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint – Dicshalom [Veszprém]. 1813.

Nem feladatunk a *Mondolat* 1813 megjelenésének részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat közöljük. A megjelenéssel kapcsolatos információk lényegében egybeesnek a *Felelet* 1815 kapcsán elmondottakkal, lásd ott: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK. Kazinczy levelezés alapján részletesen ismerteti a *Mondolat* 1813 megjelenését Váczy János (lásd: Kaz Lev XI. XIX–XXXIII.); illetve Balassa József is (lásd: BALASSA 1898, 5–27.); lásd még: TOLNAI 1929.

A *Vezérszó* dátumozása alapján úgy tűnhet, hogy a *Mondolat* 1813 már készen volt Ikrék' Havának 1-sőjén, azaz 1813. május 22-én. A *Függelék*ből és a *Hiresztelés*ből azonban tudható, hogy a sajtó alá rendezés és a nyomtatás elhúzódó folyamat volt, a *Mondolat* 1813 ekkor még bizonyosan nem volt készen. A kiadók egyrészt előfizetőket gyűjtöttek, illetve Bécsben metszetet készíttettek a kötethez. Erre minden bizonnyal a *Vezérszó* elkészülte után került sor, a nyomtatásra pedig nyilvánvalóan a metszet elkészülte után. Mivel Berzsenyi verseskötete, amelyből több szó szerinti átvétel is történt, 1813 májusában jelent meg (Helmecki Mihály előbeszéde május 6-ára van datálva, vö. Berzsenyi 1813, VI.), az is valószínűsíthető, hogy a *Vezérszó* lényegében ekkor, május közepén, viszonylag rövid idő alatt készült el. Pápay Sámuelről tudjuk (lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI. 400–401.), hogy Oroszy Pál előfizetést szedett a készülő *Mondolatra* az egyik megyegyűlés alkalmával, ahol már a *Hiresztelést* is ki volt nyomtatva (a *Mondolat* 1813 csekély változtatással közölte ezt a könyvajánló szöveget, lásd a 47–50. lapokon, lásd még: MAGYARÁZATOK): „[Oroszy Pál] olly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Hiresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtatata, 's tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni”. (Lásd még: Radó Sándor közlését is: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h.n.] 1814. május 17. Vö. KazLev XI. 370.). A *Hiresztelés*ből azt is tudjuk, hogy a külön kinyomtatott könyvajánlóként eredetileg az Ajánlat-Levél (*Édes Angyalném!*) „végszakát”, azaz utolsó bekezdéseit is tartalmazta mintegy ízelítőként az olvasók megnyerésére. A *Vezérszó*hoz hasonlóan a *Hiresztelés* is tartalmaz egy kelteztést és dátumozást („Költ Crispia' Várában, a' nagy Veteményedelem' mellett, 1813-dik Esztendőben, a' Magyar Hőseknek Felülése' miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem' Napzatján”), amely fikatív, parodisztikus volta mellett arra mindenképpen figyelmeztet, hogy a két szöveg, azaz a *Vezérszó* és a *Hiresztelés* nem egyszerre készült. Amennyiben a „Mindenés Gyüledelem' Napzatján” kitélt a *Mondolat* 1813 szótára alapján lefordítjuk, akkor a dátumozás a „közönséges gyűlés”-t, azaz a közgyűlés napját jelöli. Mindez egybe esik Pápay Sámuel közlésével, miszerint Oroszy Pál a megyei közgyűlésben terjesztette az előre kinyomtatott *Hiresztelést*, azaz a könyvajánló dátumozása és kinyomtatása a megyei közgyűléshez volt igazítva. A *Mondolat* 1813 szövegei három különböző keletkezési helyet is megjelölnek: Dicshalom (címlap); Túlvilági Tölgykirályném' alatt (*Vezérszó*); Crispia' Várában (*Hiresztelés*). A különbségek egyaránt utalhatnak különböző szerzőkre és eltérő keletkezésre. Szintén Pápay Sámuelről tudjuk, amennyiben közel egy év távlatából jól emlékezett, hogy az elkészült és kinyomtatott *Mondolat* 1813-at a veszprémi megyegyűlésen már terjesztették: „Akkor is épen Nagy Gyűlést tartánk Veszprémben, midőn az elkészült Munkát osztogaták”. (lásd: Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI. 401.) Mindezek alapján az

bizonyosan kijelenthető, hogy a készítőik tudatosan a Veszprém vármegyei nemesség hivatalos fórumához, a megyegyűléshez igazították mind a *Mondolat* beharangozását, mind az első, nyilvános bemutatását is.

Veszprém vármegye 1813 folyamán az alábbi napokon tartott köz- illetve kisgyűléseket (kurzívval jelölve a közgyűléseket): 1813. január 23., *február 8.* (Veszprém), március 3., március 13., március 26., április 15., *május 10.* (Pápa), június 16., június 26., július 10., *július 20-21.* (Veszprém), július 31., *augusztus 12-13.* (Veszprém), augusztus 21., augusztus 28., szeptember 7., szeptember 16., *szeptember 27-28.* (Veszprém), október 9., december 10-13., december 29. (A MNL Veszprém Megyei Levéltára szíves közlése alapján.) A Pápay Sámuel által a praenumeratio kapcsán említett „Gyűlés” és a terjesztés kapcsán említett „Nagy Gyűlés” alatt a közgyűléseket kell értenünk, ezekre 1813-ban öt alkalommal került sor. Az eddig elmondottak alapján valószínűsíthető, hogy a *Mondolat* 1813 népszerűsítésére (vö. *Híresztelés*) és előfizetők gyűjtésére a május 10-i (Pápa), vagy a július 20-21-i (Veszprém) megyei közgyűlésen került sor. A *Mondolat* 1813 megjelenésének időpontja, szintén egy megyei közgyűléshez igazítottan, legkorábban 1813. szeptember 27-28-ra (Veszprém) tehető.

Radó Sándor Veszprém megyei táblabíró 1813. december 20-i dátumozással küldte meg a *Mondolat* 1813-at Kazinczy Ferencnek (lásd még: FOGADTATÁS); az ő közlése szerint kötetet talán Vácson nyomtatták. (Lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. KazLev XXIV. 151., illetve lásd a jegyzetet: 553–554., illetve Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h. n.] 1814. május 17. (Vö. KazLev XI. 370–371.)

A kiadás alapszövege: *Mondolat* 1813

KELETKEZÉS

Nem feladatunk a *Mondolat* 1813 keletkezésének részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat közöljük. A keletkezéssel kapcsolatos információk lényegében egybeesnek a *Felelet* 1815 kapcsán elmondottakkal, lásd ott: *Felelet a' Mondolattra*, MAGYARÁZATOK. Kazinczy levelezés alapján részletesen ismerteti a *Mondolat* 1813 keletkezését Váczy János (lásd: KazLev XI. XIX–XXXIII.); illetve Balassa József is (lásd: BALASSA 1898, 5–27.); lásd még: TOLNAI 1929.

A *Mondolat* szó megalkotója Barczafalvi Szabó Dávid volt (vö. BARCZAFALVY 1787, Első szakasz), de a kedvezőtlen olvasói reakciók miatt „meghalasztotta” jónéhány szóalkotásával együtt; a temetés alkalmával a *Mondolat* szó mondott búcsúztató beszédet a feledésre ítélt társai és önmaga felett (lásd ezt: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK). A *Mondolat* 1813 közvetlen előzményének és alapszövegének számító, Debrecenben keletkezett SzentgyörgyiDebreczeniMondolat alapötletéhez hozzájárulhatott Hunyadi Ferenc debreceni református püspöknek a *Magyar Merkurius* Toldalékában 1795-ben névtelenül megjelent *Furtsa Levél* című írása, amelynek beszélője azzal „fenyegetőzik”, hogy alispáni beiktatásakor *Mondolatot* fog mondani, új és régi szavakkal vegyítve. (lásd erről: MAGYARÁZATOK). A SzentgyörgyiDebreczeniMondolat szerzője Kazinczy Ferenc egyik debreceni híve és barátja, Szentgyörgyi József orvosdoktor volt, aki 1808 körül állította össze a maga szójegyzékét az idegenszerűnek ítélt, egykorú magyar írók (különösen Barczafalvi Szabó Dávid, Folnesics János Lajos és mások) munkáiból kiválogatott szavakból. A *Mondolat* 1813 szerzőjének Somogyi Gedeon tekinthető (vö. SOMOGYI 1819). A szerzőség azonban alapvetően csak a kiadói pertitextusokra (*Édes Angyalném!, Vezérszó, Hiresztelés, Függelék*) terjed ki: a *Mondolatot* (A' Magyar Nyelv' kimiveltetéséről, és azt tárgyazó külömbféle segédekről) és a *Szótárt* nem ő írta, hanem Szentgyörgyi József. A *Mondolat* 1813 létrejöttében egy jól lokalizálható Veszprém vármegyei, rokoni kötelékekkel is rendelkező kálvinista értelmiségi kör működött közre (Somogyi Gedeon mellett sógora, Fábíán József, és Oroszy Pál, illetve Márton József és Márton István, illetve Ruszek József). A *Mondolat* 1813 kiadásának ötlete, a *Szótár* kiegészítése, a könyv hirdetése, szerkesztése, nyomdai kivitelezése, terjesztése hozzájuk köthető, csakúgy, mint a kötet egészére kiterjedő, lábjegyetek formájában olvasható kommentárok és a címlapkép tervezetése is.

A FOGADTATÁSHOZ

Nem feladatunk a *Mondolat* 1813 fogadtatásának részletes ismertetése, a jegyzetekben csak a legszükségesebb tudnivalókat közöljük. A Kazinczy levelezés alapján a *Mondolat* 1813 keletkezésével együtt részletesen ismerteti Váczy János (lásd: Kaz Lev XI. XIX–XXXIII.); mindezekről szintén részletes ismertetést ad Balassa József is a *Mondolat*-kiadásában (lásd: BALASSA 1898, 5–27.); lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS, MAGYARÁZATOK.

Egyetlen mozzanatot ismertetünk a *Mondolat* 1813 magyarázataira tekintettel: Kazinczy első írásos reakcióját a kötet kézhezvételére. A *Mondolat* 1813-at a Somogy (vagy Veszprém) vármegyei Szilasbalháson (ma Mezőszilas) élő, Kazinczy számára ismeretlen táblabíró, Radó Sándor küldte meg elsőként. A kötetet Kazinczy 1814. január elején kapta kézhez (lásd: Kazinczy Ferenc Pónori

Thewrewk Józsefhez, Széphalom, 1814. január 5. Vö. Kazlev XI. 174.). Radó levelét a kötetbe írta, a címlap és a címlap előtti rézmetszet tiszta oldalára (lásd: Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, Balhás, 1813. december 20. Vö. KazLev XXIV. 151., illetve lásd a jegyzetet: 553–554.):

„Egyedül kiadott hasznos Irásaiból vagyon szerentsém a' T. Úrat tisztelni. Mely tisztelem engemet arra birtt, hogy egy alá való Pap fia Somogyi Gédeon vóllt Pápai mendicáns, és most Weszprém Vármegyei magát képzelődéseiben fitogtató 's hajszálhasogató Eskütt által, ki *Tótvásonyban lakik*, egyenessen a' T. Ur rágalmazására készített munkát, a' T. úrnak kezébe szolgáltassam. Szives indulatomnak azt a' jutalmát várni bátorkodom, hogy a' megtzáfoló Irását a' T. urnak olvashassam. – A rajzolat a' T. Urnak Tzimerének, és nagy Tálentomainak megszenyestését nyomja-ki – az ajánló szók „Zafyr Czenczinek” betses nevét hómályban fejezik ki. Uri Grátziájában, a' midőn magamat ajánlonám; Pesten Fejérváron, és Lepsényen által, [válaszát]* ezen haszontalan könyv vétele eránt kikérem Balhásra és vagyok

A T. Urnak

alázatos szolgája

Szentmártonyi Radó Sándor

T. Somogy [Vármegye Tábla] Birója.”

Kazinczy válasza, első ismert reakciója több olyan megállapítást is tartalmaz, amelyet a későbbi leveleiben is megismételt (lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV. 151–152.):

„Most vala öröömöm venni a' Tek. Úr levelét és ajándékát, csalhatatlan jelét széplelkűségének 's megbecsülhetetlen jóságának. Fogadja-el érettek a' T. Úr a' legszivesebb köszönetet. – A' *Mondolat* előttem egészen újság volt, valamint becsületes neve Csinálójának. Nem mondhatnám hogy a' benne talált marhaságokon nagy gyönyörűséget találtam volna: de bizony nyugodalmamat meg nem zavarta; – olly formán vettem azt, mint utolsó Dietánkon vehette a' Szathmár Vármegyei Vice Ispán* és Követ Isaak Samuel Úr, kit minden tiszteletre méltó embernek ismer, mindőn őtet valamely vad gyerkőcze a' maga sületlen verseiben számárnak titulázta. – Eggy szamarat festeni, 's az azon ülő felibe Péter vagy Pál nevet írni – ennek 's amannak munkájából minden értelem és minden elérhető czélzás nélkül kiszedegetni a' szókat 's szóllásokat, 's azokból eggy Centót szövni – arra nem kell ész, arra valami egyéb kell mint ész.

Somogyi Gédeon (– Weszprém Vármegyei Esküdt –) ellensége az új szóknak 's szóllásoknak. Én azt tartom, hogy új szókra 's szóllásokra szükségünk vagyon, 's a' Dayka Gábor' életében elő adtam okaimat, felhordván a' mit Horázt és Cicero 's Mitscherlich és Terentius 's a' Debr. Grammatica mondanak. Eggy Irónk sincs a' jobbak közzül a' ki más értelemben legyen. Kisfaludy, a' ki miatt Somogyi Gédeon harczol, szint úgy vétkes ebben mint Virág, Kis, Berzsenyi, és a' kit Somogyi Gédeon bizonyosan feljebb fog a' most megnevezett háromnál becsülni – Csokonaynk. Miért bánt tehát csak engemet és Berzsenyit? Oh, az énelőttem nem titok! Huic uni multos Marios inesse.

Berzsenyinek *öklelő Hajdúja* lap 83. a' vakmerő gyermeket arra ragadja hogy Büffonhoz és Blumenbachhoz tegyen egy felkiáltást. – Ti (ugymond) még ezt a' szarvas-marhák közzül kifelejtettétek. – Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türkölni*. Berzsenyi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*.

Engem lap 44 arra tanít hogy a' *ba* particulát máshova kellett volna tennem, 's az az articlust nem kellett volna elhagynom az *egérke* előtt. – 'S feltegyek e én az olly emberrel a' ki meg sem sejdíti hogy az miért van épen úgy téve?

'S az a *Brekeke* leghátúl!

Somogyi Gedeon sokat nem tud; nem csak azt is hogy *eszesen játszani a' dévajkodót* felette *komoly munka*.

A' Tek. Úr' jósága hálául kívánhatta tőlem hogy ezeket el mondjam. Somogyi Gedeonhoz én magamat tenni nem fogom.

Engedje meg a' T. Ur hogy ezután úgy tekinthessem mint barátomat. Maradok hív tisztelettel".

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

A kiadáshoz a *Mondolat* 1813-as kiadását vettük alapul; a szöveget betűhíven adjuk közre, csak a sajtóhibákat javítottuk. A *Mondolat* 1813 teljes egészében felhasználta a SzentgyörgyiMondolat 1810 szövegét. Szentgyörgyi József Mondolat-fogalmazványa még nem került kiadásra, de mivel a *Mondolat* 1813 teljes egészében tartalmazza, önálló közlését nem, de a szövegkritikai összevetést és szinoptikus szövegekölzést végeztünk. A két szöveg között alapvetően helyesírási (rövid és hosszú magánhangzók, egybeírás, külön írás, ly és j, nj vagy nny stb.), központosási (vessző, pontos vessző), a kis és nagybetűs írásmód közti eltérés jellemző. Egyedül a jelentést befolyásoló különbségeket, mint a SzentgyörgyiMondolat 1810 szövegváltozatait a főszövegben [Sz:]-ben hozzuk, vastaggal jelölve az eltéréseket. A Szótárban * alatt jelöljük azokat a szavakat, amelyek a SzentgyörgyiMondolat 1810-ben is megtalálhatóak voltak. A *Mondolat* 1813 végén közölt hibajegyzéket nem közöltük újra: az abban feltüntetett hibákat a javított olvasatoknak megfelelően a főszövegben adtuk meg a javítandó szó után, lásd: [Olvasd:]

M = *Mondolat* 1813.

Sz = SzentgyörgyiDereczeniMondolat

MAGYARÁZATOK

A *Mondolat* 1813 különféle műfajú szövegei funkciójukat tekintve három nagyobb egységből állnak. 1. A bővítmények, azaz a könyv, mint szöveghordozó médium peritextusai: címlapkép és annak szövege, mottó (*Szent Andrastea...*), kiadói dedikáció (*Zafyr Czenczeneke*), olvasói ajánlás (*Édes*

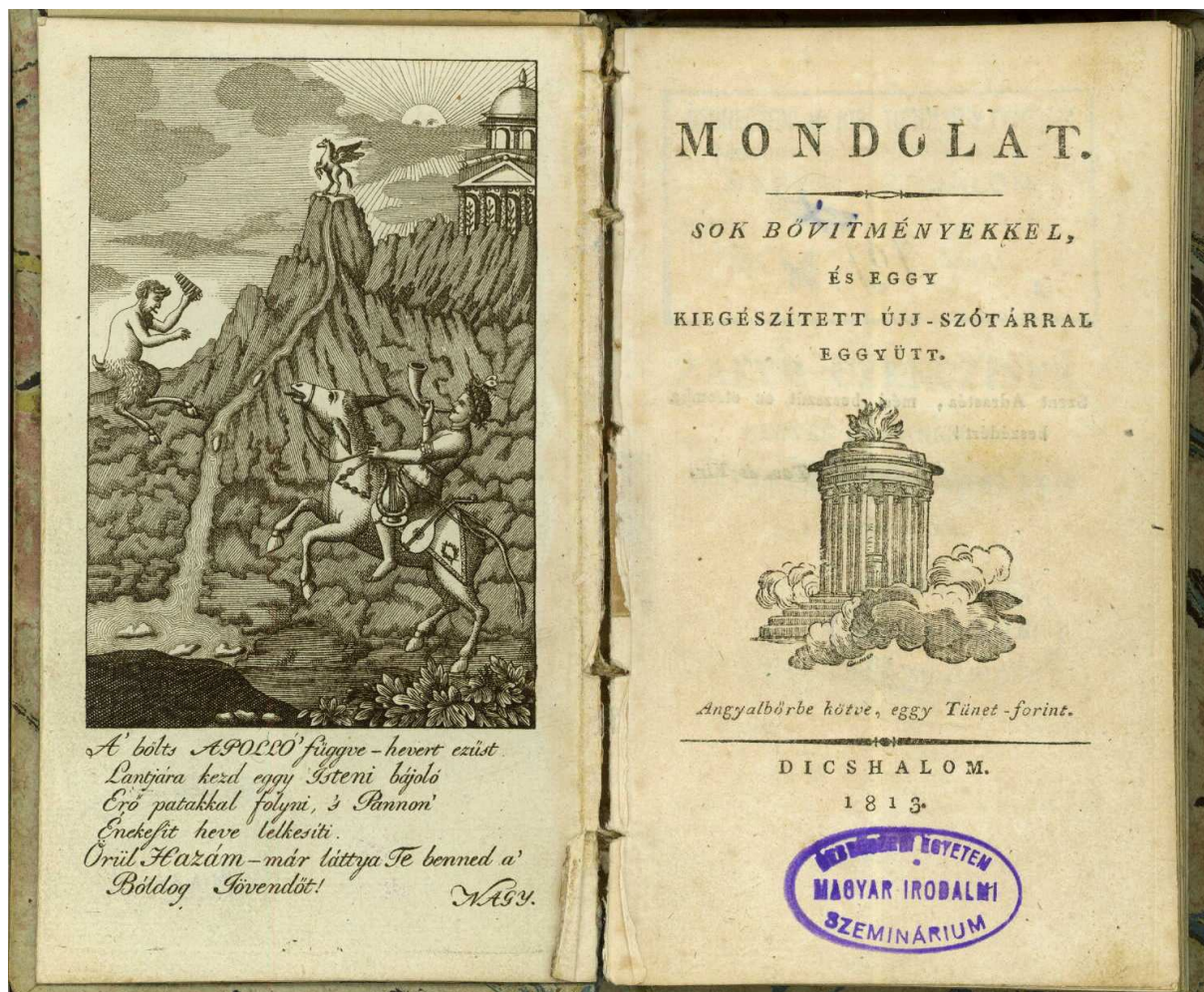
Angyalném!), kiadói előszó (*Vezérszó*), előfizetői felhívás (*Hiresztelés*) és kiadói hibaigazító (a *Függelék* végén). 2. A tulajdonképpeni főszöveg (*Mondolat. A' Magyar Nyelv' Kimiveléséről, és azt tárgyazó Külömbféle Segédekről*), egy bevezetővel ellátott, három fejezetből álló tudományos előadás, amelyet lapalji jegyzetként lábjegyzetek (*Jegyzések*) kommentálnak. A főszöveghez kapcsolódik a nehezen meghatározható műfajú utolsó szöveg, a *Függelék* is, amely a helyesírás tárgyalja, egyben le is zárja az egész kötetet, mint egy utószó 3. Egy értelmező szótár (*Szótár, A' Nyelvmivelők, szorgszerények' által, részint természetett, részint öltöztetett új Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére*), amely abc rendben hozza az új szóalkotásokat és azok aktuális (magyar, latin, német) megfelelőjét.

A *Mondolat* 1813 jól felismerhetően Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel szövegeiből (KAZINCZYTÉSV, KAZINCZYVITK, DAYKA 1813, KAZINCZY 1813., és BERZSENYI 1813), továbbá különösen Barczafalvy Szabó Dávid (BARCZAFALVY 1787, Első szakasz és Második szakasz, Szótár.), Folnesics János Lajos és Pethe Ferenc műveiben található új szóalkotásokból, cento-szerűen építkezve imitálja satirikus, parodisztikus szándékkal az új magyar szavakat, azaz a xeno- és neologizmusokat alkalmazó beszédmodot és azok beszélőit, az új magyarokat. (A kifejezéseket lásd: TÓTH 1802, 232., illetve: MARÓTHY és NÁTLY 1824.)

A kéziratosan terjedő Szentgyörgyi-Debreczeni-Mondolathoz képest a *Mondolat* 1813 több jelentékeny újdonsággal is rendelkezett. Ezek egyike a könyvvé formálás és a kinyomtatás volt, amely jelentősen növelte a publicitást, megváltoztatva az addig kéziratosan terjedő szöveg státuszát. Ami azonban igazán különlegessé tette a hazai paszkvillusirodalomban, hogy a már ismert hanghoz (ti. a *Mondolat* beszélőjéhez) képíleg is felismerhető karaktert épített: a magyar és idegen (görög és római) vonásokat egyszerre mutató Pannon Énekest. A *Mondolat* 1813 rézmetszete ezt követően szinte önállósította magát, legalább akkora popularitásnak örvendő a képekben szegény mediális térben, mint maga a szöveg és a szótár, alapvetően befolyásolva és felforgatva a magyar nyelv megújítása körül megindult diskurzust, megosztó értelmezéseivel, hatástörténetileg túlterhelődve, szinte lehetetlenné téve a róla való objektív, tárgyyszerű ekphrasizist.

A *Mondolat* 1813 szövege számtalan gúnyosnak szánt neologizmust tartalmaz, amelyek magyarázatára maga a *Szótár* ad ajánlatot.

[A rézmetszet]

A kép készítéséről Radó Sándor közléséből tudható, hogy Oroszy Pál és Fábíán József megrendelésére, Márton István pápai professzor közreműködésével Bécsben, az ott élő Márton József professzor útján készült (Radó Sándor Kazinczy Ferencnek, [h.n.] 1814. május 17. Vö. KazLev XI. 370–371.) Nincs információnk arról, hogy ki volt a rajzoló, ki metszette a képet, mint ahogyan azt sem, kinek az ötlete volt a képaláírás; Kazinczy Ferenc Vándza Mihályra gyanakodott szóba jöhető rajzolóként (lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK, [Praefatio]). A Radó által mondottak alapján bizonyosan csak a megbízókat ismerjük, alappal feltételezve, hogy a kép a *Mondolat*, vagy legalábbis a *Vezérszó* elkészülte (május 22-e) után, vélhetően a szöveg ismeretében készült.

A metszet a belső borító bal oldalán található, vele átellenben, jobb oldalon a mű peritextuális címezője. Ekkoriban a peritextuális információk a nyomtatás és kötés egykorú gyakorlatának

megfelelően többnyire ide kerülnek, nem a külső borítókra. (Lásd erről: V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában: 1473–1800*, Budapest: Balassi Kiadó, 1999, 257–263.) A korszak felfogásában a könyv küllemének, díszítettségének a benne foglalt értékes tartalmakat kellett megjelenítenie. A képeket övező keretdísz egységet alkotott a történetet mesélő képpel. A könyv egyszerre volt tartalom és díszítés, amelyben az ideologikus és a dekoratív funkció egységet alkotott. (Vö. GELLÉRT Katalin, „Metszet a könyvben”, in *Veszédelmes olvasmányok: Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*, 40–58., szerk. GRANASZTÓI Olga, Budapest: OSZK–Kossuth Kiadó, 2007, 40.). A *Mondolat 1813* rézmetszete is a könyv egészére utalt, annak jelentőségét és értékét előlegezve, egyediségénél és szerepénél fogva a szöveg megértését segítve elő. A hozzá képaláírásként kapcsolódó versidézet pedig az emblémaköltészetet idézi, ahol vers és kép egymásra utalásaiból – akár rejtvénytyszerűen – bonthatók ki a rejtett tartalmak. A metszet alatt olvasható, Vályi Nagy Ferenc ódájából származó idézet alapján a metszet a haza jövőbeli nagy költőjét, a *Pannon Énekest* ábrázolja (szövegét lásd a jegyzet végén). Az enigma lehetősége (kit is rejt a Pannon Énekes alakja) nem a kép és a képaláírás, hanem ezeknek a szöveges peritextusokkal (dedikáció, ajánlás, vezérszó) való összejátszásából adódik.

A kép előterében egy számárháton ülő férfi látható, aki éppen kürtjébe fúj, amitől a számár megretten, és nyerítve felágaskodik. A központi alakhoz hasonlóan minden más is mozgásba lendül a képen: a hegyről meredeken lefolyó patak, a felhők mögül előbukkanó, emberi szemekkel megrajzolt nap, és a lecsapott hegytetőn ágaskodó szárnyas ló, a sziklán ülő, kezében pánsípot tartó szatír. A kép perspektivikus megalkotottsága révén a jelenet egy nagyobb elbeszélés egyetlen pillanatát ábrázolja. A kép által elbeszélte történetben a szamaragoló férfi jön valahonnét, és egyértelműen tart valahová – leginkább fel a hegyre. A megjelenő alakok közül a szamaragoló férfi a leginkább kidolgozott. Jobb kezében *kürt* (tubakürt), bal kezében kantár és *triangulum* (csörgőkkel), övén *lira* és hátul egy *lant*, fején *babérkoszorú* egy *lepkével* (a babérkoszorú a szamarat fedő takaró hímzésén is jól látható). A bajuszos férfi mezítláb van, nyereg és kengyel nélkül üli meg az állatot, ruházata egyszerű, könnyű ruha (tunika), övvel megkötve, szűk, lábhoz tapadó nadrággal.

Az alak görög mitológiai allegóriák és rekvizitumok narratív környezetében látható, amely a Helikoni-utazás toposzát jeleníti meg cselekményesített formában: a *Pégaszosz*-ként azonosítható, ágaskodó szárnyas ló (amely mintha éppen most ugrana ki lefejezett anyja, *Medusza* nyakából) patája nyomában forrás fakad a *Helikon* hegyéből, a *Hippokréné* (a. m. *lóforrás*), a költői ihletet

biztosító víz. Baloldalt egy szatír, bal kezében tartott hangszere alapján maga *Pán* látható, a legalacsonyabb rendbeli görög istenek képviselője, aki az isteni magaslatok – Apolló, a napisten és a halhatatlanság temploma (*Pantheon*) – felé vezető út mentén üldögél. A strukturált kép előterében felbukkanó, számárháton ülő alak, a Pannon Énekes, a költészet instrumentumainak teljes arzenáljával övezve, a lenti, profán világ traktusából érkezik a poézis emelkedett, imaginárius világába. Megérkezését a költői halhatatlanságot jelentő Helikon hegyéhez tehát a tülökből felhangzó kürtszó jelzi, amitől a számár megrémül és minden más mozgásba lendül az isteni szférában. (Kazinczy megjegyzése szerint „Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türköltni*. Berzsényi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*”; lásd: FOGADTATÁS.) A kép ettől a mozzanattól válik összességében szatirikussá: Hippokréne allegorikus (ihletadó forrás) és szó szerinti (ló-forrás) jelentéseinek kontrasztjaként a költő egy számaron érkezik. A számarról közismert, hogy nem egy muzikális állat: Apollón azért adott „ajándékul” számarfüleket Midásznak, mert az Pán sípjátékát jobbnak ítélte az ő lantjátékánál. Tehát a Pannon Énekes lényegében egy botfűlű költő, amit a képi környezetbe és a képi narratívába ágyazva a számár allegorizál.

Kazinczyt a számár Szilénoszra, a részeges, lófüleket és farkat viselő istenre emlékeztette (tehát nem a termékenység istenének, Priaposznak a szent állatára, ezt a lehetőséget a *Felelet* 1815 *A' Busongó Amor* című szövege aknázza ki, ahol a Mondolatos és a Számár konkrétan egymás szeretői), aki legszívesebben számárháton közlekedett: „A' munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a' paripán lovagolok a' Dicsőség' Temploma felé, a' mellyen egy elrészegült Mythol. Isten szokott volt paradírozni, 's ölemben három musicalis szer van: a' háromszeg, a' görög lant, és a' guitarr (Sonetto' lantja). – Fejem meg van koszorúzva 's homlokomon egy lepe ül.” (Kazinczy Ferenc gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. február 24. Vö. KazLev XI. 241., lásd még: *Felelet a' Mondolatra, Két Levél*, MAGYARÁZATOK.) A babérkoszorú és a lepke a *Poéta Berek* címlapképén látható (lásd még később is), itteni jelentése azonban ettől eltérően nem a halhatatlan lélek, hanem – a halhatatlanság temploma és az isteni magaslatok újabb kontrasztjaként –, a gyors mulandóságra ítélt hiú pompa, az isteni fény felé vonzódó önpusztítás allegóriája.

A kép forrásaként vehető – a *Vezérszó* mellett, amely szintén felhasználta – Berzsényi Dániel Kazinczyhoz szóló *Ajánlás 1808.* című verse (BERZSENYI 1813.). A vers festői leírású, antikizáló rekvizitumokkal (Delhi, Helicon) teli imaginárius környezetbe (Erato arany édene) helyezi Kazinczy alakját:

Mint a' világnak hajdani díszei,

Csendes mezőben rejtéd el életedet,
 Hogy ott magadnak 's nemzetednek
 Élj Eratód' arany Édenében,

Kazinczy, 's mérész aetheri szárnyakon
 Felleng sas elméd Delphi' dicső egén,
 A' díthyrambok láng-körében
 'S a' Kegyek' életadó virányin.

Plátói nyelved 's lelked idézte le
 Hozzánk az ép Íz' szebb Geniuszait;
 Nyelved' mosolygó Gráziája
 Önti belénk Helicon' malasztját.

Pólyádba Paeán rengete tégedet!
 Már ott tapodtál sok fene undokat,
 Mellyek zavarták Pinduszunknak
 Szent ereit 's ege' tiszta fényét.

Boldog vagy Áon' Szűzei' kedvese,
 'S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb fíjal!
 E' két remek dísz kéri méltán
 A' Ganyméd' poharát az égben.

Te lelkesítéd szunnyadozó erőm'.
 Kebledbe öntöm zsenge virágimat.
 Iktasd dicsően tört utadra
 Nyomdokidon lebegő Camoenám'!

A *Vezérszöveg*ben mindez többek között így olvasható: „Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptselek az Áoni Szüzecsnek' vigságkörkéi felé.” Az ikonográfiához Helmeczi is hozzájárulhatott, aki a kötet előbeszédében „Miklának Lantosa” névvel illeti Berzsényit, azt jövendőlvé, hogy ő is nagy név lesz majd „a' magyar Heliconon”. (BERZSENYI 1813, VI.)

A *Mondolat* 1813 metszete a szövegforrások mellett képi forrásokat is használt: azonosíthatóan felhasználta a Berzsényi kötet elején található rajzot (lepkeszárnyú Múzsza babérkoszorút ad át, vö. Berzsényi 1813.), és a *Poétai Berek* címlapképének ikonográfiáját (amelyen egy görög lant és egy lepke látható, vö. Kazinczy 1813.). Ez utóbbiban Kazinczy maga is egészen bizonyos volt, amint azt rögtön meg is jegyezte a kép ismertetésekor (Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. január 10. Vö. KazLev XI. 179.): „Das Titelkupfer stellt mich auf einen Esel reitend, mit; einem Kranz die Stirne umwunden, über meinem Scheitel der Schmetterling, in meinem Schosse die Leyer, über welcher der Schmetterling (an der Vignette der Poetai Berek) schwebt, in dem Sattel eine Guitarre (Sonettenleyer), in der linken Hand, die den Zügel hält, ein musikalisches Triangel, und so geht es lustig zu gegen die Höhe, wo das Templum Virtutis et Honoris glänzt (Dicshalom). Man sieht auch einen Pegazuseh, und einen Satyr.”

A *Mondolat* 1813 metszetén látható alak bajuszt visel: a szóba jöhető két alapvető szöveg- és képforrásban egyedül a Berzsenyi verseskötetben található bajusz: magán Berzsenyi Dánielen, az őt ábrázoló portrén (vö. BERZSENYI 1813., lásd még: MAGYARÁZATOK, *téptem bajuszomat*). A képnek csak egyetlen olyan eleme van mindössze, amely a szóba jöhető két alapvető szöveg- és képforrás egyikében sem fordul elő: ez a számár. A *Mondolat* 1813 metszetén látható alak a Helikonra tart: ez a narratív mozzanat szintén megtalálható az *Ajánlás 1808.* című Berzsenyi versben komoly, Kazinczy Vitkovics-episztolájában (amelyet a *Vezérszó* is idéz) pedig egyértelműen komikus formában (lásd: *Felelet a' Mondolatra, Högyész-i Högyész, Máté Somogyi Gedeonhoz*, MAGYARÁZATOK, A FORRÁSUL SZOLGÁLÓ MŰSZÖVEGE):

»Az istenek nagy gyűlést hirdetének
 A Szengellér hegyén, s Árpád királyunk
 A nemzet íróit mind bémutatta.
 Jobbra a poéták, balra a prózaisták
 Fogának helyt, és íme Diespiter
 Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,
 Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!
 Előjön a szakállas 'Régiekről',
 Futásnak indul, s ím - orrára esik!
 Előkerül köszvényes lábain
 Sylvester, futni kezd, s - orrára esik!
 Előkerül Tinódi jó Sebestyén,
 Büdöslík a bortól, s - orrára esik!
 Fut Pesti Gábor is, s - orrára esik!
 Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
 Halad, szökik, s ah, most! - orrára esik!
 Így Szenci-Molnár, és Filiczkiye;
 Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
 Így a szegény Beniczki uram, s azok,
 Kik a poétai krónikában élnek.
 De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
 Dókáját ölbe fogja, s megszalad,
 A szem sem éri, s nézd, - a tárgy övé!
 S lett s nőtt s maradt! - ezt zengi Jupiter,
 És Jupiterrel a Gellér hegyek!»,

Vélhetően a magyar írók Kazinczy által szatirikusan elbeszélte parnasszusi versenyfutásából való a *Mondolat* 1813 képalkotóinak ötlete, hogy a Pannon Énekest is a költői halhatatlanság felé, azaz a Helikonra utazzassák, a toposz szatirikus verziójaként, egy számár háttára ültetve. (Ezt a témát

folytatja a neológus költők helikoni utazásának elbeszélésével az a szatirikus dráma, amely 1824-ben jelent meg Szegeden, lásd: MARÓTHY és NÁTLY 1824. A drámáról részletes elemzést lásd: ONDER Csaba, „A szupernaturális és az igaz érzésű szűz: A magyar nyelvújítási harc gender-témáiból”, in ONDER Csaba, *Festina lente: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*. (Pandora könyvek 42.), 65–97. Eger: Líceum Kiadó, 2020.) Pusztán ettől a mozzanattól az egyébként neutrális scéna és annak elemei – a benne elhelyezett alakokkal – összehatásukban közönségesen komikussá váltak. A kép szofisztikáltságát mutatják ugyanakkor kevésbé nyilvánvaló kettősségei. A szamaragló költő neve mindjárt jól jelzi natio-jának és identitásának ellentmondásos kettősségét: magyar volta csak latinul fejezhető ki (Pannon), öltözete görögös, de mégis bajuszt visel, egy valóságos, de közönséges jószágon utazik egy idegen, nemesen antikizáló és imaginárius lényekkel teli tájban. A magyar literatúrában idegen (antik) versformákat, a magyar nyelvben pedig xeno- és neologizmusokat meghonosítani kívánó, elsősorban Kazinczy Ferenchez köthető szándék invenciózus képi kifejezése mindez. A szamaragló figura bajusza kapcsán lásd még a *Felelet a' Mondolatra* jegyzeteit (*Jegyzések a' Versek alá*), Hőgyész: „Itt a' hol bajuszos. Tudni való, itt az igazi Magyaros Helicon forog szóban. – Aquo ceu fonte peronni etc.”

Somogyi Gedeon a képen ábrázolt alak kapcsán a következőket írta (SOMOGYI 1819, IX.):

„A' Mondolat előtt álló Réz-lapon szamaragló Músa is kit példázzon! a' Recensens egész bizonyossággal akarja tudni; midőn azt egyenesen egy meg határozott személyre erőlködik alkalmaztatni: ő lássa, mit gondolok én véle!

Prima est haec ultio, quod se

Judice nemo nocens absolvitur. (Juvenalis XIII.)

Nékem legalább sem gondolatom, sem célom soha nem volt; de a' Mondolat *tendenciájából* sem lehet azt kihozni: hogy az a' kép különösen egy bizonyos Személyt vagy Literatort jelentene; – a' ki érzi, hogy reá nem illik, ne piruljon, ne vegye azt magára!”

Somogyi szerint tehát a *Mondolat* 1813 képén látható szamaragló alak egy *Múzsza*. Hogy milyen múzsára gondoltak az alkotók, az a képnek a groteszk összehatású kevertséget előidéző kettősségei alapján kikövetkeztethető. Kazinczy a Berzsenyi-episztolájában (*Berezsenyi Dánielhez. Miklára Somogyban*, 1809. október 25.) konkrétan színre is lépteti azt a Múzsát, amely véleménye szerint a poézis egybeötvözött magyar és idegen szépségeit mutatja, és akinek ezt a kettősséget kifejező különös nevet adja: „Xenídion 's Magyarcsa” (lásd részletesen: *Felelet a' Mondolatra, Jegyzések a' Versek alá*, MAGYARÁZATOK). Berzsenyi Dániel lakhelye szerint Transdanubiner, a Somogy vármegyei Niklán élt, az egykori Pannonia provincia területén. Költészete pontosan kifejezte Kazinczy új Múzsájának elvárását: nem véletlenül lesz ő a Kazinczy-episztola címzettje, Kazinczy

új Múzsája, Xenidion–Magyarcsája, mint ahogyan ezért lehet ő, nem csak a magyaros bajusza miatt, a képen szamaragló Múzsza, a Pannon Énekes.

A' bölts APOLLÓ' – Az eredeti szöveg: „A' bölts Apolló' fűgve hevertt ezüst / Lantjára kezd egy Isteni bájoló / Erő patakkal folyini 's Pannon' / Énekes'it heve lelkesíti / / Örül Hazám - már látta te benned e' / Boldog Jövendő't még mikoronn valál / Vidék'it édes Nemzetemnek / Lelki Barátjaival bejárni.” Vö. Vályi Nagy Ferenc, *JO'SEFHEZ, O Királyi Fő Hertzegségéhez; Magyar Ország' Palatinusához 1806-dikbann*. In Vályi Nagy Ferenc, *Ódák Horátz' Mértékeinn* (Kassa: Ellinger János, 1807.) 72. Kritikai kiadását lásd: RMKT XVIII. sz. 3. kötet, kiadta SOBOR András (Budapest: Balassi Kiadó, 1999.)

[A cím]

A munka főcímében található, elhíresült neologizmus (Mondolat) ugyan konkrét műfaji megjelöléssel *oratiot*, azaz beszédet jelez, de az alcímek strukturálják mindezt, a beszédet hordozó médium, vagyis a könyvhöz tradicionálisan hozzátartozó bővítményeket is ígérve egy kiegészített, új szótárral együtt. Az összetett címben szereplő kitételek (bővítmények, kiegészített és új) a Mondolat ismertségét feltételezik, utalással arra, hogy a kiadvány egy már létező, Mondolat című munka újabb kiadása, változata lesz. (Lásd még: KELETKEZÉS, SzentgyörgyiMondolat 1810)

Mondolat – beszéd, oratio, lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK

Angyalbőr – vagy *márványpapír*: a könyvek bekötésére használt színes, fényes papír megnevezése, amely csiszolt márványt utánzó módon néz ki. Cz–F: Így nevezik némelyek a tarkára festett fényes papirost; helyesebben: angolbőr.

Dicshalom – a *Széphalom* mintájára képezve, szatirikusan értendően. A magyarországi nyelvújítási vitákról írott német nyelvű ismertetésében Rumy Károly megemlíti azt a szóbeszédet, hogy Kazinczy fekete taláros ellenségei a Széphalom mintájára képzett Dicshalomban lévő D-t P-nek ejtik, obszcén jelentést (értsd: Pics[a]halom) hozva létre: „Mehrere Feinde des Dichters, die ein schwarzes Kleid tragen, sprechen *P* anstatt *D* aus, um einen obscönen Sinn herauszubringen. (Vö. RUMY 1816. 308–311.) Mindez újabb adalék a Zafyr Czenczi mellett *Kazinczy feminizálására*.

Szent Adrastéa, mérj bosszút ez otromba beszédért! Töv. és Vir. – Az idézet a *Tövisek és virágokból* való, előre jelezve mindazt, ami a következőkben, vagyis a *Mondolatban* várható, azaz bosszút az otromba beszédért. Az idézet forrása: KAZINCZYTÉS, 4.: „Szent Andrastea, mérj bosszút ez otromba / beszédért!” (*A' Nebéznyelvű*). Adraszteia a sors istennőjének, Anankénak

leánya volt a görög mitológiában, az emberek igazságtalanságát üldözte, és megbüntette a hazugokat.

[A dedikáció]

A helyét és funkcióját tekintve a kiadói dedikáció teljesen szokványos. Figyelmet érdemlő viszont a kitüntetett olvasó neve és személye. A *Zafyr Czenczi* név (pontosabban a *Zafyr Czenczinek* ragozott alak) egy anagramma, amely *Kazinczy Ferencz* nevét rejti. Zafyr Czenczi rokoni kötelékben áll a Kiadóval: nagybátyjának (*Onkel*) leánya, és ennek révén unokahúga, kuzinja (*Cousine*). Fontos megjegyezni, hogy a *Mondolat* 1813-nak nincs megnevezett szerzője, itt és a későbbiekben is következetesen a névtelen Kiadó írja alá a szövegeket. A dedikáció átvitt módon, de jól elérhetően ajánlja Kazinczynak a *Mondolatot*, ahogyan az első olvasók egyike, Radó Sándor fogalmaz: „az ajánló szók „Zafyr Czenczinek” betses nevét [ti. a Kazinczyét], hómályban fejezik ki.” (Lásd FOGADTATÁS.) A fiatal szűz Zafyr Czenczi alakja, aki mostantól félreérthetetlenül Kazinczy Ferenczel azonos, a Kiadóhoz és a nyelvtudós Onkelhez fűződő viszonya az olvasói ajánlásban bontakozik ki teljes egészében.

Zafyr Czenczinek – Az anagramma feloldása: *Kazinczy Ferencz*. Nem tudni, kitől származott az ötlet, hogy Kazinczy nevéből női nevet, illetve egy egész nőalak formálódjon. Kazinczy feminizálása vélhetően a Dunántúlon róla terjedő felfogásból, asszonyi tulajdonságaiból eredhetett. Kisfaludy Sándor szavai pontosan jellemzik ezt a felfogást (Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. április 17. Vö. DEMEK 1894, 77.): „Kár, hogy Hazánknak ezen Elsőbbek közül való Literatora olly asszonytermészettel bír, és az asszonyi tulajdonságok az esztendőkkal nem hogy enyésznének, hanem mind erősödnek, nőnek és szembetűnőképpen hajtanak személyes valójában. Mert hát az egyedül uralkodni vágyás, a tudományos társaságban, – a híren, dicséreten, hangadáson olly esenkedve kapkodás, – a Literátori Udvarlókat, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajházó gőgösség, – az a szerfelett-való Affectálás és a sok más nyelvekből vett Grimace, – az a Literátori zsémbelődés, – az a hiú hirtfogás, – az az írói pletykaság, mende-monda, mellyek természetét különösen kijelelik, – s mind ezek mellett az a sok szép, jó, kellemes, és tetszetős, a mi írásaiban olly magához vonzó, – mind ezek nem valóságos asszonyi tulajdonságok-e, mellyek az embert hol magok hoz édesgetik, hol vissza taszítják?”

Cousiném – *cousine* [fr.], unokahúg, kuzin

Onkelem – *Onkel* [ném.], nagybácsi

tulajdonolja – a. m. ajánlja

Édes Angyalném!

A *Vezérszó* és a *Híresztelés* egyaránt Ajánlat-Levélnék (vö. *Szótár*: ajánlólevél, dedicatio) nevezi az *Édes Angyalném!* megszólítással kezdődő szöveget, amely a könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően olvasói ajánlásnak, műfaját nézve személyes hangvétellű levélnek tekinthető, és lényegében a dedikációhoz kapcsolódik. Megszólítottja Zafyr Czenczi, átvitt értelemben a nőalakká formált Kazinczy Ferenc. Rendeltetése a könyv létrejöttét mintaolvasójának bemutatni. Tárgyát tekintve ezért alapvetően két dolgról szól: a szerzőről és művéről, ennek tulajdonságairól és motivációiról, illetve, az ajánlásból is következő, a *Mondolat* egyik lehetséges mintaolvasójáról és az olvasás ajánlott módozatairól. A peritextus Zafyr Czenczi alakját is megkonstruálja. Figyelemre méltó ennek kapcsán a rövid dedikációban már jelzett rokoni viszonyrendszer kibontása, és ennek következménye. Eszerint az *édes Angyalné* (a. m. *szülőanya*, vö. *Szótár*), azaz Zafyr Czenczi a Kiadó unokahúga, a Kiadó elhunyt nagybátyjának (onkel – aki apjának vagy anyjának volt testvére) leánya, aki most a Kiadó nőtestvérénél (*Vértestném*) lakik. A szövegből megtudjuk, hogy a nagybácsi „nagy Beszéllettudós” (nyelvész) volt, de immár halott. Leánya, vagyis Zafyr Czenczi még hajadon, és nem csak apja, vagyis a nagybácsi nevét (Zafyr) viseli, de apjához „hasonérzelmű” is a beszéstudományt illető vonzódásában. Az elholt „művelt lelkű onkel” egyaránt példaképe a Kiadónak és Zafyr Czenczinek is. A *Mondolatot* közrebocsátó Kiadó így nem csak vérségi alapon, de szellemiekben is rokona mindkettőjüknek, hiszen eme családi tudós hagyományok örököse és fenntartója is egyben. Zafyr Czenczi valójában árva (anyjáról nem esik szó), és mint ilyen, támogatásra szorul. A Kiadó Zafyr Czenczihez beszélve az idősebb nagybácsi hangján szólal meg. A Kiadó nővérénél élő fiatal szűz leányzót a Kiadó a házasságra és a szerelemre biztatja, illetve az esti étkezésekre vonatkozó atyai intelmekkel látja el. Zafyr Czenczi ugyanakkor bizonyos értelemben a *Mondolat* ihletője is (szülőanyja: „ritka kecseidnek emléke ez”). Mindez egyaránt lehet köznapi komplement, de akár fiktív eredettörténeti utalás is. A Kiadó által (a lehetséges keletkezés valós mozzanatait fiktív módon) előadott keletkezéstörténet alapján a *Mondolat* egyrészt már publikus volt (a „Közönyűjságokban”), másrészt a személyes beszélgetésekben is szóba került a Kiadó és Zafyr Czenczi között. Erre való tekintettel a Kiadó ezért nemcsak a fiatal leánynak (mint Múzsájának) ajánlja a művet, hanem praktikusán a könyv méretét is olyanra szabja, hogy az a leány erszényébe (a kötögetnivalók közé) is elférjen. Zafyr Czenczi tehát a *Mondolat* érzékeny és naiv („hiszelékeny”) lelkű mintaolvasója is, aki számára a Kiadó már magát a lehetséges és kívánatos olvasási szituációt is megképz, azt ajánlva Czenczinek, hogy nővérével a kert fái közt le s alá sétálgassanak („fel ’s alá bitzegve”) olvasás közben. A Kiadó ennek kapcsán a „könyvmunka” „lapos gunyor”-jának és „pengő szójátéka”-nak a nővére gyakorolt hatását is leírja, aki különben Czenczivel együtt „a legújabb olvasottság’ lajtorjáján áll”,

és várhatóan „tsaknem kiömöl majd nevében”. Rá is fér ez a Kiadó nővére, hiszen mióta „elférjesedett”, sokkal szomorkásabb „Titokírász” (*secretarius*, a. m. *titkár*, vö. *Szótár*) férje miatt, akit egyébként a Kiadó még nem ismeri, és nem is kíván megismerni. Megjegyzendő még, hogy a Kiadó egy második, bővített kiadást is tervez, a „nemzet génuszának” újabb rajzolatával, és amely új Mondolat címlapjára várhatóan az addigra „elférjesedett Czenczié mellett” férjúrának „érdemteli nevét” is felírja. Hogy mi lesz ez a név, még nem tudni.

Figyelemre méltó, hogy a rokonsági rendszer kibontása nem várt, egyedül a *Felelet* 1815 által reflektált, anomáliát idéz elő. Néhány rövid, elkerülhetetlen következtetés: ha a Kiadó apjának testvére volt az elhalt nagybácsi, akkor a Kiadót szintén *Zafyrnak* hívják. Ha a Kiadó anyjának volt a testvére a nagybácsi, akkor nem tudni, hogyan hívják a Kiadót, így akár Somogyinak vagy majd Bohógyi Gedeonnak is hívhatják. Ez utóbbi lehetőség majd csak a *Mondolatot* olvasó *Feleletben* áll rendelkezésre, amely válaszbeszédként az ellenfél szövegének ilyen értelemben való megforgatását is elvégzi. Abban az esetben viszont, ha a Kiadó mégis apai ágon rokona Zafyr Czenczinek, akkor, a jelzett vérségi kötelékekből adódóan, a Kiadó neve és ezzel együtt anonimitása is feloldódik. Az ezekből következő anomáliák a következők. Mivel a családban mindenki (az Onkel, a Kiadó és Zafyr Czenczy) a *Zafyr* vezetéknevet viseli, akkor a peritextuális utalások alapján ezzel azonosított Kazinczy név egy egész famíliát, az ezzel a névvel leírható figurák alakmásait jelöli. Egy már halott *nyelvész tudóst*, egy borzasztó neologizmusokat használó *költőt* és egy ifjú, naiv *hajadont*. A *Mondolat* 1813 első kiadói peritextusa ezzel olyan belterjes család-, keletkezés-, hatás- és olvasástörténetet alapol meg, amelyben a szellemi atya, az önjelölt kiadó-költő és az ihletadó múzsa, mint lehetséges mintaolvasó egyaránt Kazinczy Ferenc, a *Mondolat* 1813 pedig nem más, mint ennek a neologista nyelvész családnak a missziója. Megértési anomáliát jelent, hogy Zafyr Czenczi végül is min fog nevetni a *Mondolat* 1813 olvasása közben? Az ajánló levél fikciója szerint a Kiadó maga is neológus, akinek „lapos gunyorjain” és „pengő szójátékain” csak az „ortológus” olvasó nevetethetne. A „neológus” olvasó Zafyr Czenczi számára azonban szintén nevetés van megelőlegezve. Hogy ez kevésbé átgondolt mozzanat volt, azt éppen a *Felelet* 1815 mutatja, amely maximálisan kihasználta mindezt, amikor koncepcióját a félreértésre, a félreértő olvasásmódra és azok bemutatására alapozta. (Lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, MAGYARÁZATOK.)

Eldönthetetlen, hogy melyik volt előbb: a fiatal nőalak vagy az anagramma ötlete. A *Czenczy* név több ismert Kazinczy (és Berzsényi) versben előfordul, mi több, így hívták Kazinczy kedvenc lovát is („A Kesely nevű ló fia Czenczy, 1802 március 31-én született, szegsárga” MTAK Kt. RUI

4r. 15sz. 272.; Czifra Mariann szíves közlése). A Zaphyr a görög *zaphürosz* szót is felidézheti (ismét csak kedvelt antikizáló reminiszcencia), és nem mellesleg éppen a *Tövisek és virágok* által is alkalmazott beszélő nevek felől is olvasható beszélő név (Zafyr =Zyfra), ahol a cifraság, tarkaság negatív jelzői tonalitású. (Zafyr Czenci = Zyfra Incze = Kazinczy Ferenc). A Zafyr Czenci így egyszerűen lehet anagramma, beszélő név, illetve egy jelenség (Kazinczy) indexe.

Angyalné – értsd Angyalom. A komikum forrása, hogy a *né* képzővel ellátott alak, amely a feleség helyett itt pusztán a női nemet jelöli, „nőstényesíti”, nőneművé teszi az angyalt. Kritikusan fogadták a 18. század végén megjelenő új szóalakokat, mint a barátné (Báróczi), bájné (Wándza), de Folnesics János „az *Alvinában* erőszakolt következetességgel nemcsak a főneveket ’nőstényítí’, (*angyalné, személyné*), hanem, a német nyelv kaptájára, a mellékneveket s a névmásokat is (*szeépne, kedvesné, öné, akiné, amazné, némelyné, másikené*).” (Vö. TOLNAI 1929, 100–101.)

tő’sérkedni – azaz *tőzsérkedni* (kereskedni); a tőzsér a *marbakereskedő* megnevezése.

Cyane’ színét – Küané, forrásnimfa. Ovidius, *Metamorphoses*, V. könyv: „Küane’ forrása ’s a’ pizsai Arethúsa között van egy keskeny földszorulatokkal körülvett öböl. Itt lakott Küane, ki a’ szicíliai nümfák között leghiresebb volt, ’s kiről a’ forrás is neveztetett.” Vö. Kis János, *Elváltozások. Ovid’ költeménye*. (Sopron: 1841.), 134. Lásd még: *Szótár*

scarapna – *skorpió*, lásd még: *Szótár*

dömötkibe – Cz–F: dömötki szövet, vörös veres tafota.

Adieu – [fr.] Isten veled!

A propos – [fr.] mellesleg (apropó)

tsertséidet – fülbevalóidat, lásd: *Szótár*

Vezérszó

A könyvben elfoglalt helyét és funkcióját illetően ez a szöveg előszónak, bevezetésnek tekinthető (a cím jelentése a Szótár szerint is ez: *Előljárobeszéd. Einleitung*). A *Vezérszó* alapvetően önreflektáló szöveg, főbb tárgyát tekintve a *Mondolat* 1813 keletkezéstörténetének elbeszélését, illetve a Kiadó identifikációs elbeszélését tartalmazza. A Kiadó eszerint költő, a poézis új Papja, aki először lép Apolló zsámolyára. Az első bekezdés egyértelműen Berzsenyi-szövegekből építkező figurát mutat, akinek leírása a *Mondolat* 1813 címlapképén is visszaköszön. (A *Vezérszó* Ikek havának 1-jére van keltezve, ami a május 22-ével kezdődő csillagászati hónapot jelöli. Berzsenyi verseinek első kiadása 1813 tavaszán jelent meg, így a *Vezérszó* már használta ezt a kiadást. Vélhetően a *Vezérszó* volt a metszet másik forrása Berzsenyi *Ajánlás 1808.* című verse mellett) A *Vezérszó* szövege felől értelmezett metszet így a Kiadót ábrázolja. A jelentéstörlődés következtében a metszeten ábrázolt

alak egyaránt a Pannon Énekes, aki Berzsenyi verse és a felismetető képi attribútumok alapján Kazinczy Ferenc; a Kiadó, aki vélhetően a Zafyr (Kazinczy) családnevet viseli, és a Kiadó, mint költő, aki nyelvezete – a felismerhető intertextusok – alapján Berzsenyi Dániel.

A Kiadó által előadott keletkezéstörténeti elbeszélés egyik legfontosabb kijelentése, hogy a *Mondolat* (vagyis *A' Magyar Nyelv' Kimiveléséről, és azt tárgyaező Külömbféle Segédekről* alcímet viselő, a kiadvány címével megegyező című rész) nem a saját műve. A Kiadó egy régen volt barátját, egy „túdos hazánkfiát” látogatta meg, és annak egyéb más „rakás iramata” közül került elő a *Mondolat*, amely „mesterműnek” a Kiadó nyomban híve lett. A *Mondolat* valódi szerzőjének kiléte ugyanakkor, a Kiadó nem szűnő tudakolozása ellenére is, ismeretlen. A Kiadó felolvasta barátainak a *Mondolatot*, amely elnyerte tetszésüket („felsikoltva javallák olvasásomat”), és az ő unszolásukra adja azt most ki, hogy „aki a forrásból nem merít, általam juttatnék tudásához”. A Kiadó beszámol kiadói-textológiai elveiről is („Sokáig tűnődtem, mely plánt tartsak?”), az eredeti alapszöveg (*Mondolat*) változatlan kiadása mellett döntve: „az originalt szúratról szúratra azon leplezetben adjam ki, melyben kaptam”. Az alapszöveget ugyanakkor – „ahol jónak látszott” – jegyzetekkel bővítette meg, kiegészítve egy Ajánlat-Levéllal, Vezérszóval, Híreszteléssel (ezt a mecénások kedvéért), és egy „pótul ragasztott Új-Szótárral” is. A Kiadó tehát filológiai-szerkesztői előmunkákat végezve adja ki a *Mondolat* főszövegét, azt megfelelő értelmező kiadói „bővítményekkel” ellátva, a főszöveg eredeti címét adva az egész munkának. Ez a keletkezéstörténeti elbeszélés komoly rokonságot mutat a *Mondolat* 1813-nak a Kazinczy-levelezésből rekonstruálható keletkezéstörténeti elbeszéléseivel és a *Felelet* 1815 hasonló elbeszéléseivel. (Eszerint a Debrecenben keletkezett, kéziratos másolatokban terjedő Szentgyörgyi-féle *Mondolat* került el a Dunántúlra, elvesztve szerzője nevét – ami eleve fel sem volt tüntetve az eredeti kéziratban, de az oralitásban, territorialisán ismert volt –, baráti közösségekben ismert és olvasott volt, és hogy baráti kör nyomására, ösztönzésére és segédelmével került végül is átalakított, kibővített formában Somogyi Gedeon által kiadásra.) A *Mondolat* 1813 deklaráltan több szöveg kompilátuma tehát, legalább két szerzőtől: az eredeti *Mondolat* ismeretlen szerzőjétől, és a Kiadó költőtől, akinek említett peritextuális szövegei a *kommentálás*, a *beleírás* és az *újrírás* mozzanatai együttesen jellemeznek.

Lassan megyünk elő, de hatalmasan – Az idézet forrása: DAYKA 1813, XVIII.: „Lassún megyünk elő, de hatalmasan, – akármit mond Boeótiá!” Uo. XXXVI.: „– így lesz Magyar Iskolánk. Keletre vissza, nem nyugotra!” Kazinczy Dayka-életrajzában ezek a mondatok idézőjelben vannak, ironikusan értendőek.

szenelőm mellett – az első szakasz jól felismerhetően Berzsenyi szövegekből származik, vö. különösen: *Levéltöredék Barátnémboz, Horátz* (BERZSENYI 1813, 170–171, 16.). Kazinczy első reakciói között többször is felbukkan a cento megnevezés a *Mondolat* 1813 kapcsán, amely egy sajátos műfajt és rövid idézeteket nagyobb egységgé szövő szövegalkotási technikát egyaránt jelent: (Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. január 31. Vö. KazLev XI., 202.): „az egész írás nem egyéb, mint egy Cento, mellyel ez az ur az én Írásaimból, és a’ Berzsenyiéből szőtt”. A centoról, mint irodalmi alkotási technikáról lásd: Hende Fanni, „Hosidius Gete *Medea-cento*ja”, *Sudia Litteraria* (Médeia-interpretációk) 1–4. (2017): 98–110, 99–100.

téptem bajuszomat – Berzsenyi első verseskötetében csak egyetlen bajusz található: magán Berzsenyi Dánielen, az őt ábrázoló portrén. J. Blaschke és J. Schorn rézmetszetét lásd a címlap mellett (Vö. BERZSENYI 1813.) A *Mondolat* 1813 rézmetszetén lévő Pannon Énekfi szintén bajuszos költő. Arról nincs tudomásunk, hogy Kazinczy Ferenc valaha is viselt volna bajuszt, ilyen ábrázolása bizonyosan nem ismert. Berzsenyit több portrét-metszetet is készítettett magáról, a Bécsben készült végleges változatról ezt írta Kazinczynak (Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15. Vö. BDÖM Levelezése, 283–284.): „A’ metszett kép, ugy vélem, alkalmasint van találva, mert mutatván azt gyermekeimnek és egyebeknek, mind meg ismertek benne, pedig a’ dolmánt egészen befedém, hogy el ne arulna. Két festővel vetetém képemet, hogy a’ kettő közül a’ jobbat valaszthassam. Schorn Blaschke javallá, Manzadort mások. Ennek 30 fl. annak 25 fl. VCz. fizettem. Schorn Selmeczi fi és jeles ifju ember, ki nékem néhány attestatumokat mutatott, mellyek szerint az Academiától több ízben is festői pályabért nyert. Blaschket Te dicséred nékem és egyéberánt is tudva volt előttem elsősege. Dicsekedett hogy Téged ismér ’s igen tisztelt általam. A’ metszés 100 fl. VCz. minden nyomtatás nélkül. A’ kép miniatűr ’s ugy vélem jobb mint a’ Pesti, én legalább szeretem csak azért is minthogy egy martialis óda néz ki belőle ’s kérlek Te se ijedj-meg a’ borzas bajszú Magyarától, se a’ cifra dolmánt és philosophusi köpönyeget igen sokáig ne kaczagd, mert tudod hogy én magyar vagyok egész a’ gyengeségig ’s tudod az illy contrastoktól melly nehéz szabadulni.” A kontrasztot – amelytől Berzsenyi szerint nehéz megszabadulni –, a borzas bajszú magyar, illetőleg a cifra dolmányt és a filozófusi köpenyt viselő alakon a *Mondolat* 1813 képi ábrázolása pontosan mutatja a Pannon Énekes figurájában.

rontsolt képem – amennyiben ez a jegyzet Berzsenyire vonatkozik, akkor nagyon erős, személyeskedő sértésnek tekinthető. A kifejezés megtalálható a satírra vonatkozóan a Felelet 1815 A’ Busongó Ámor című szövegében is, lásd: „Ez a’ rontsolt kép a’ te veszett ötleményed’ tiporvanya a’ magába főtt méreg’ játék példája.”

ki győzné az öklelő Hajdú' vivását lefesteni? – Forrását lásd: BERZSENYI 1813, 12.: „Ki tudja méltán írni / Az öklelő Hajdú' vivását, a' mikor a' lovast / Dárdája szórja, 's mennykövek közt / A' meredek falat ostromolja.” (*Melisszához*). Az öklelő hajdúra Kazinczy külön felhívja a figyelmet a *Szótár* szava kapcsán, ahol a vezérszótól eltérő értelemben szerepel: „Berzsenyinek *öklelő Hajdúja* lap 83. a' vakmerő gyermeket arra ragadja hogy Büffonhoz és Blumenbachhoz tegyen egy felkiáltást. – Ti (ugymond) még ezt a' szarvas-marhák közzül kifelejtettétek. – Somogyi Gedeon azt hiszi hogy *öklelni* nem teszen egyebet mint *türkölni*. Berzsenyi tudta hogy *öklelni* annyit teszen az eredeti értelemben mint *ököllel* (karral, kézzel, marokkal) *dolgozni, bántani*.” (Lásd: FOGADTATÁS.)

a' vén Kántorral, könyvpenészű Tántzossal, Lukaival – a *Tövisek és virágokban* lévő kitalált neveket lásd: KAZINCZYTÉSV 23 és 12, 23, 11.

Zugdi 's Fürmender Uraimékkal együtt – Lásd: KAZINCZYTÉSV 8, és 44.: *A' Neo- és Palaeologusz*.

a' Gordiai göts – azaz a *gordiuszi* csomó; *göcs* vö., *Szótár*

nyomorúlt embercse én, mint a' Mennydurrogtatónak ditső Fajzatja – Szó szerinti idézet a *Herculeszhez* című epigrammából, lásd: KAZINCZYTÉSV, [1.]

Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptselek az Áoni Szüzeceknék' vigságkörkéi felé – vö. a *Mondolat* 1813 metszetével, illetve Berzsenyi már idézett *Ajánlás 1808.* című versével: „Boldog vagy Áon' Szúzei' kedvese, / 'S Nagy, mint Hazádnak legnemesebb fija! / E' két remek dísz kéri méltán / A' Ganyméd' poharát az égben.”

Thyrusai közt boldog tsendel nyugom a' béke' karjain – vö. BERZSENYI 1813, 14.: „A' hegy' boltozatán néma homály borong. / Nektár' thyrusain nem mosolyog gerezd. / Itt nem rég az öröm' víg dala harsogott: / 'S most minden szomorú 's kiholt.” (*A' közelítő Tél*).

pirholagos – a. m. piros hólyagos vagy habos (Berzsenyi magyarázata, lásd: *Észrevételek Kölcsey Recensiojára*). A forrást lásd: BERZSENYI 1813, 142.: „Alkonyati homály terjed / A' csillagok' boltjára, / 'S pirholagos lánggal gerjed / Az esthajnal sugára.” (*Glycere*). A tájszót kifogásolta, provincializmusnak értékelve Kölcsey is (utóbbi lásd: MM4 *Irodalmi*, 58.).

nem félek az idő' mohától, sem a' gothfalak' kormaitól – vö. BERZSENYI 1813, 4.: „A' felhőkbe nyúlt gránit' ormai / 'S az elzárt völgy néked legkedveseb nézőhely. / A' halvány hold 's goth falak' kormai / Bájolnak téged mágusi erővel.” (*A' Melancholia*)

makatsúlt izletű – értsd: megmerevedett izlésű

a' Nyelvnek Mamsell la Regléjét – értsd: a nyelv szabályzat kisasszonyát; lásd Kazinczy Dayka-életrajzában (DAYKA 1813, XXX.): „csak akkor kellene nekik Licentiatustságot adni, midőn a' Bürger' Mamsell La-Regléjét lévvé 's vérré fogták volna változtatni”. Kazinczy *Gottfried August*

Bürger (1747–1794) német író *Mamsell La-Regle* c. költeményére utal, amelynek kezdő sorai magyar fordításban: „Félig görög, félig francia Donne / A Regula, a legderekabb bonne; / Gondosan ügyel mindenütt, reggel és este / Jól ügyel a jó kicsikére.” (Lásd: MM4 *Levelezés I.*, 796.) Mamsell la Regle „nehéz jármáról” Kölcsey is megemlékezik (lásd: Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1813. október 30. Vö. MM4 *Levelezés I.* 238.)

Atticismuszsza – az Attika tartományról elnevezett dialektus az i. e. 4. század közepétől vált az ókori görögök irodalmi nyelvvé, egyet jelentve – különösen a szofisták számára – a kifinomult, nemes hanggal és megszólalással.

Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND másfél ívnyi Furtsa [...] Levelében – A forrás Kazinczy Dayka-életrajza, vö. DAYKA 1813, XXIII–XXV: „Multság nézni, hogy némely nyavalyás, a ki lelkének jámborságában betű szerint elhiszi a német adágiumot: Wem Gott das Amt gibt, dem gibt er auch den Verstand, mint nevetkőzik némely indigenátust kapott vagy kapni már kezdő szók és szólások felett, mert fel nem éri, hogy az ilyek mit használhatnak. Ilyen tréfát csinála maga magának a kevés esztendő előtt meghalt nagyváradi (későbbben telegdi) predikátor Szaklányi Zsigmond, a Magyar Mercuriusnak 1795-iki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűen nyomtatott lapú anonymus levelet, melyet új s nagy számban önmaga által és merő tréfául koholt szókkal tömött tele. Ő ezt az elmétlenül elméskedő levelet a 4-ik sorban furcsa levélnek nevezi, s meg kell adni a furcsa embernek, hogy levele valóban furcsa. Nem volna-e könnyebb s jobb és okosabb tanulni, elmélkedni, mint így eszelősködni? – Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől, épen úgy hiba, mint mohón kapni mind azon, a mi új, szokatlan és idegen. Izlés kell az íróban, s ezeknek épen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte elő literatúráját a nélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, izlést, szólást ne kölcsönzött volna.” A „Furtsa Levél” a *Magyar Mercurius* Toldalékában jelent meg név nélkül, a szöveg végén N. N. monogrammal (1795. 41–46.). A szöveg betűhív közlését lásd: SZILY 1901, 183–184. A Toldalékot Kazinczy elrakta a *Pandektá*ba, és saját kezével jegyezte rá, hogy szerzője „Szaklányi Sigmund nagyváradi predikátor” volt. (Vö. SZILY 1901, 188.) A *Vezérszó* tehát – Kazinczy alapján – *Szaklányi Zsigmond* († 1807) református lelkészt tartja a szerzőnek. A Dayka-életrajzban még egyszer szóba kerül Szaklányi (DAYKA 1813, XXXIV–XXXV.): „Csak hogy végre épen úgy jut el aztán a vulgus közzé is a szó, mint a Szaklányi által nevetett Urodalom – (a dalom és delem terminatio a fejedelem szóban substantivumtól, a sokadalomban adjectivumtól jó; és így összeroskad a puristák okoskodása, hogy ezeket csak verbumokból eredő szókkal lehet összeforrasztani) tökéletesítem, eszközlöm, stb.” A *Mondolat* 1813 v) lábjegyzete ugyanezt a szöveget idézi, de szerzőjeként Hunyadi Ferenc református püspököt jelöli meg (vö. TÓTH 1812, 234.; lásd még: *Ha én Nyelvmives leszek*). Mindez megerősíti

azt a tudásunkat, hogy a *Vezérszó* és a lábjegyzetek nem egy szerzőtől származnak, az egymásnak ellentmondó információk nem lettek egybefésülve. Míg a *Vezérszó* vélhetően Somogyi Gedeontól származott, a lábjegyzetek a lehetséges szerzőtársaktól (Fábián József református lelkésztől, Oroszy Páltól, vagy a korrektúrát végző Ruszek József apáttól). A szöveg szerzőjének azonosításakor Széll Farkas is Tóth Ferencet hivatkozta, lásd: „A *Magyar Mercurius* gúnyirata a nyelvújítók ellen”, *Magyar Nyelv* 4 (1908): 131.

A' minap egy tudós Hazánkfiát – a *Vezérszó* eme szakasza a *Mondolat* keletkezéstörténetét adja elő. A szituációt lásd: KAZINCZYVITK, illetve *Felelet a' Mondolatra, Högyész Högyész Máté BOHÓGYI GEDEONHOZ, MAGYARÁZATOK*

kinnyában felleget gyűjt – értsd: fekszik a hátán és az eget nézi.

szállást fogék a' szürkelő' szügyében – ti. a Szürke Ló vendégfogadóban, vö. KAZINCZYVITK, illetve *Felelet a' Mondolatra, MAGYARÁZATOK*. Kazinczy episztolájában a névtelen elbeszélő (Kazinczy Ferenc) Mátészalkai Högyész Mátéval találkozott ebben a fogadóban, lefolytatva emlékezetes vitájukat. A jelenet megismétlődik a Szatmár vármegyei nemesek ellenepisztolájában is (lásd: MÁNDY 1813). Megjegyzendő, hogy a találkozást egy valós esemény ihlette: Kazinczy Ferenc vitája Isaák Sámuel alispánnal a debreceni Fejér Ló fogadóban, 1809-ben. A *Vezérszó* tkp. ezt a már többször elbeszélte 'irodalmi találkozást' fordítja visszajára, miszerint a Kiadó itt a „felleget gyűjtő” „Tudós Hazánkfiával” (Kazinczy?) találkozik, aki átadja neki a *Mondolat*-ot. A toposz jelenléte a keletkezéstörténet részben fiktív voltát mutatja. A SzentgyörgyiDebreczeniMondolat Debrecenben keletkezett, innét terjedve el kéziratban.

ágyugömbök' halálsujtási közt Liptse alatt elhullott – értsd: elesett ágyútűzben a lipcsei csatában. A napóleoni háborúk döntő ütközetére, a népek csatájaként is ismert lipcsei csatára 1813. október 16–19. között került sor; a *Mondolat* 1813 ekkor vélhetően már kijött a nyomdából. Amennyiben a „Tudós Hazánkfia” alakja mögött akár Kazinczy Ferencet, akár Szentgyörgyi Józsefet tételezzük, figyelemre méltó egyezéseket találhatunk. Szentgyörgyi Józsefnek 1799-ben született második leánya (ekkor már három gyermeke, két fia és egy leánya volt) Zsuzsanna. Ezt követően négy fia halt el csecsemő-, illetőleg gyermekkorban. (Lásd: HALMY Márta, „Szentgyörgyi József orvosi levelei Kazinczy Ferenchez”, in *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1991*, Debrecen: 1993, 333–356, 335.) A gyermekek halának időszaka egybe esik a SzentgyörgyiDebreczeniMondolat keletkezésének dátumával (1804). Egy ágyúgolyó okozta sérülés szövegszerűen is felbukkan Kazinczy iratai közt (*Jegyzések elhánt régi Papirosaimból*, 1802), ahol a következő eseményt jegyezte fel az 1791. évről: „9. Octobr. Krajnik Theréz születik reggel; délután László Öcsém hadnagy báró Wesselényi Ferenczel érkezik. – 14a Oct. Gálszécs. Szegény Veselényi! Neki Valenciennes alatt mind a' két lábát elhordta az ágyú golyobis. 4 napi kínjai után

nagy lélekkel holt-meg.” (Lásd: KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, (Kazinczy Ferenc művei, kritikai kiadás), kiadta ORBÁN László, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 176.)

egy rakás Iramat egyszerre az asztalra hág – iramat, azaz *irat*, kézirat, opus, lásd: *Szótár*; egykorú neologizmusként az *iramat* az *ír* szóból képzett szó, úgymint *futamat*, *folyamat*, jelentése: epigramma. Lásd: Édes Gergely’ *Íramati és Danái* (Epigrammata et Odae) (Vác: Máramarosi Gottlieb Antal, 1802.): *Előszók az Igaz Magyarokhoz*.

mellynek egyik Füzetében magát a’ Mondolat is találá – tkp. a MondolatSzentgyörgyi1810-et vagy annak valamely kéziratot másolatát.

nem szüntem tudaklani nevét – a dunántúliak vélhetően nem tudták azt, hogy Szentgyörgyi az eredeti *Mondolat* szerzője

mint KISFALUDYnak – ti. Kisfaludy Sándornak

még a Tudósok füleit is elbájoló

Nem botol: a’ ki helyén, tudva, ‘s akartva botol – Az idézet forrása: KAZINCZYTÉSV 3.: „Hogy soloecisszálók, nevet Ordosi. Kába, / ne vess bár! / Nem botol a’ ki helyén tudva ’s akarva botol.” (*Soloecismus*). A lábjegyzet rosszmájú célzás „a Tudósok füleit is elbájoló” Kisfaludy Sándor versek kapcsán Kazinczyra és annak Kisfaludy-kritikájára. Kazinczy szerint Kisfaludy az, aki miatt a *Mondolattal* „Somogyi Gedeon harczol” (lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV. 151–152.); őt tartva a *Mondolat* értelmi szerzőjének. „Azok szerént – írja Helmecezi Mihálynak – a’ mit a’ mi Trans Danubianus embereinkről tudok, ’s nevezetesen Kisfaludiról, (ki annyira neheztel az őtet magasztaló Recensiomat, hogy a’ mi olta azt vele levélben közlöttem még a’ lenyomtatás előtt, soha nekem nem írt) könnyű hozzá vetnem mint lett ez a’ könyvecske. (Kazinczy Ferenc Helmecezy Mihálynak, Széphalom, 1814. január 8. Vö. KazLev XI. 176.) Majd hasonlóan ír Berzsényinek is az okokról (Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. január 10. Vö. KazLev XI. 177.): „Nem felejtetik a’ Himfy Recensióját és a’ Tövisekben a’ Himfyre írt Epigrammát.”

aztat szükséges bővítmenyekkel adnám ki – a kézirat könyvvé alakítása tette szükségessé a bővítmenyek, azaz a kiadói peritextusok létrehozását. Érdekes adalék ehhez Péteri Takács József megjegyzése, amelyet Kazinczy idéz fel Kis Jánosnak: „nekem Takács József, dimidium animae Kisfaludianae, azt beszéltte Győrött, hogy Somogyi őtet (Takácsot) kérte-meg, hogy írna Praefatiót a’ Mondolathoz; de én (ugy mond Takács) azt nem tettem, mert a’ könyv nem is könyv”. (Lásd: Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1816. október 27. Vö. KazLev XIV. 385.)

senki kezében sem marad hozzáfogástalanul – értsd: senki sem tudja letenni a kezéből

az **Originált szúratról szúratra azon leplezetben adjam ki, mellyben kaptam** – értsd: a (Szentgyörgyi-féle *Mondolatot*, lásd: SzentgyörgyiMondolat 1810., vagy annak valamely kézirati másolatát), mint eredeti szöveget pontról pontra azonos formában; CZ–F: *szúrat*: Szurás által alakult rés, lik, pont; a változtatásokat lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Moecenászim – mecénásaim

pótlul ragasztott újj-Szótárnak – az új a MondolatSzentgyörgyi1810 kiegészítésére utal, a kiegészítéseket lásd: SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK

Szittyia Nyelvünknek – azaz a tősgyökeresen, jellegzetesen magyar nyelvnek; Dugonics András tipológiájában különbséget tett szkíták, szittyiai magyarok és szittyiai magyarokkal egyvérűek között is, lásd: DUGONICS András, *Szittyiai történetek*, első könyv, Pozsony és Pest: Fűstkúti Landerer Mihály, 1806., [5.]

Nyősténítéssel – nőneműsítéssel, lásd még a *Hiresztelés* és az *Édes Angyalném!* magyarázatait.

Mesterszavakban – azaz szakszavakban

Költ a' Túlvilági Tölgykirályném' alatt – lásd: KAZINCZYTÉSV, 27. „S te Tölgy-Királyné, szép Acátia!” (*Péczeli*). Lásd még: *Szótár*.

Ikerek' Havának 1-sőjén – az ikrek havának első napja: május 22.

Geszner' Prósája – *Salomon Gessner* (1730–1788) svájci író *Idyllen* (1756) című prózakölteményeit elsőként Kazinczy fordította magyarra (*Geszner' Idylliumi*, Kassa: Fűstkúti Landerer Mihály, 1788).

Mondolat

A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL,

ÉS AZT TÁRGYAZÓ

KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL.

A tulajdonképpeni főszöveg valójában egy bevezetőből és három cikkből álló szabályos beszédmű, egy (ál)tudományos előadás írott szövege (Iramat), amely a neologista nyelvi törvényeket neologista tudományos beszédmódban, neologista szókinccsel alkalmazva értekezésként adja elő. A komikum forrása leginkább a terminológiából adódik. Fontos megemlítenünk, hogy a lapalji jegyzetek abc sorrendben az egész *Mondolat* 1813-at (tehát a *Vezérszót* is) végig követik (egészen a *Hiresztelésig*), nem csak a *Mondolat* című részt. A főszöveg alatti lábjegyzetek az egyes szövegekhez fűzött kommentárként értendőek, mindenre kiterjedő peritextusként fogva át a *Mondolat* 1813 egészét. A lábjegyzetek a Kiadó identitását és a szerzőség kérdését is érintik. Mivel a Kiadó deklaráta, hogy jegyzeteket készít a kéziratban kapott *Mondolathoz*, aligha érthető, hogy saját szövegéhez miért fűzött volna újabb kommentárokat (szám szerint 5-öt: a–e-ig). Ez a jelenség inkább azt a tudásunkat pontosítja, amely a többes szerzősége

vonatkozik: a lábjegyzetek, eltérő helyesírásuk miatt is, több kommentáló és beleíró olvasó-szerzőt feltételeznek. A többes szerzőség egyáltalán nem különleges ekkoriban, lásd a Kölcsey ellen írt Megyefi-leveleket, vagy éppen magát a *Felelet* 1815-öt (lásd: *Felelet a' Mondolatra*, FOGADTATÁS). A kötet egészében megjelenő belső peritextusok, a kéziratos szövegbe való beleírások nyomaként, amellet, hogy az egyes fő részeket (*Vezérszó, Mondolat, Hiresztelés, Függelék*) kommentálják, önálló szövegidentitással is rendelkeznek: egy értelmezői közösség kinyomtatott olvasói autográf peritextusainak tekinthetők.

CSABAI A. – A leoninus disztichonokban írt hat sor eredetileg a bécsi Magyar Musa 55. levelében névtelenül megjelent verses levélből való (lásd: 1787, 440). Az aláírás talán Csabai Andrást takarja, aki Édes Gergely diáktársa volt Sárospatakon (lásd: TOLNAI 1829, 70.) A mottóként idézet hat sor kompiláció (Vö. TOLNAI Vilmos, „Bartafalvi Szabó Dávid szógyártásának első bírálata”, *Magyar Nyelvőr* 28, (1899): 210–212, 211–212.):

„Szívemet e' sérti: Magyarúl van, senki sem érti;
 És ha Posony szereti, a' mi nyakunkba veti.
 Jaj tupa boszszuság mindennek ez a' Magyar Újság!
 Benne sok, a' mi szemet szúr Magyaromba, szemet.
 Hát ha talám jót szül, nyelvét bővíteni készül?
 Úgy e' részbe bizony jót tselekedne *Posony*.
 Szép nyelv bővítés: *Népsegedelem 's Erevítés*
Püspökségelem! rossz falat el se nyelem.
Tettzítzeség, Hadrász, Tabirász már a' hideg-is ráz,
 Fojtó mérget eszem, ezt ha kezembe veszem.
 Holmi *Belörmészszel*, mellyet *Posony* edgy szeles észszel
 Titkos agyába kohol, nem fogok élni sehol.
 A' *Gobats Ifjontzok*, a' *Rentze Köröntze Vadontzok*
Árkos, Minta, Tömör, Scytha-gyomorba tsömör.
Mondolat, Udvarnok, Őség, Kormányodalomnak,
Szabda, Királyodalom, Helybenök, Állodalom,
Esztergályozvány, Szótár, Kesernye, Találvány,
 És a' *Társadalom, Könyvets, Uralkodalom,*
Minnyájság, Evemény, Bör-öndő, felület, Előzvény
Száz-szaka, Művedelem és Veteményedelem,
Laplag Minnyájós, Néhányos, nézd be tsupányos!
 Mind ezeket követem 's a' kohba vissza vetem.”

Szturnósi – Szturnuszi

párduczos Magyarok – Forrását lásd: BERZSENYI 1813, 125. „Ott hörpölték egymás' vérét / A' párduczos Magyarok, / Ott nyerték el a' harcz' bérét / A' győzhetetlen karok.” (*Mulandóság*).

follyamnak lotsából – a folyó vizéből, lásd: *Szótár*

Arabeszk-iz – keleti eredetű, stilizált levélformákat és indákat alkalmazó díszítés

Angolly' inyire szabott kies kertek – azaz angolkertek

édes Bájnéink – elragadó szépségeink, lásd: *Szótár*

Nimlányok – nimfák, lásd: *Szótár*

Lovanczok – huszárok, lásd: *Szótár*; lásd még *A' szószármaztatásról*, MAGYARÁZATOK; *JegyzésekTübingi*, MAGYARÁZATOK

Rontsárdal – *Pierre de Ronsard*, lásd még: *JegyzésekJenisch*, MAGYARÁZATOK

Szomoróza – lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, *A' Busongó Amor*, MAGYARÁZATOK

Abda – ábcé, lásd: *Szótár*; lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, *Két levél*, MAGYARÁZATOK

Csipd, döfd, rúgd, valahol kapod a' gaz latrot – forrását lásd: KAZINCZYTÉSV, 36: *Epigrammai Morál*.

A' Szittyá Tünöngyének – tkp. Kazinczy Ferencnek, mivel az ő kötetéből vesz idézetet, lásd a következő jegyzetet

A' padon a' matska ment HA végig – Forrása: KAZINCZY 1813, 208.: „A' padon a' macska ment ha végig, / A' suton ha czinczogott egérke” (*Reggeli panasza*). Kazinczy megjegyzése: „Engem lap 44 arra tanít hogy a' *ha* particulát máshova kellett volna tennem, 's az az articulust nem kellett volna elhagynom az *egérke* előtt. – 'S feltegyek e én az olly emberrel a' ki meg sem sejdíti hogy az miért van épen úgy téve?” (Lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV. 152.)

Ha én Nyelvmives leszek – ez a szakasz idézet a megadott forrásból, a *Püspökök életéből*, lásd: TÓTH 1812, 234. A hazafi hunyadi nem más, mint *Hunyadi Ferenc* (1743–1795) református püspök; a DebrGramm egyik készítője, az életrajzát és munkásságát adó fejezet (228–236) ennek említésekor lábjegyzetben adja közre a püspök szatirikus levelének részletét, amelyet az új magyar szók és azok alkotói ellen írt (232–234). Lásd még: *Felelet a' Mondolatra*, KELETKEZÉS; [*Praefatio*], MAGYARÁZATOK, *Schulcz' új Németségének formájára*; *JegyzésekPandekták*, MAGYARÁZATOK, *Hibáznak a' Nagy Grammatika Írójji*; lásd még: *Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND*

Szolekesmó-szókat – azaz szolecizmusokat, idegenségeket (a görög *soloecismus*-ból), lásd még: *JegyzésekPandekták*, MAGYARÁZATOK

Hiresztelés

A *Vezérszó* alapján ez a szöveg a mecénások kívánságára jött létre: valójában a kiadvány beharangozását, előzetes ismertetését szolgálta. A * alatti lábjegyzet megjegyzése alapján („Lásd azt egészszen ezen Könyvnek elején”) szinte bizonyos, hogy ez a szöveg – a végét leszámítva, ahol eredetileg az Édes Angyalném! végéből volt egy szakasz, most pedig a támogatókat illető köszönetnyilvánítás, – megegyezett az előfizetői felhívással, ami alapján a kiadók előleget

gyűjtöttek. „[Oroszy Pál] oly szemtelenségre vetemedett, hogy egy Gyűlésünkben praenumeratiót mert szedni erre a' végre. Midőn akkor velem is olvastatá a' *Híresztelést*, mellyel e' végre előre kinyomtattata, 's tőlem is praenumeratiót vakmerősködött kérni” (Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814. június 2. Vö. KazLev XI. 400–401.)

csak sajtót vár – azaz nyomtatásra vár

Nyősténítéssel szerzett munkában – *Folmesics János Lajos* (1780–1823) *Alvina* címen megjelent regényfordítása (Pest, 1807) tett kísérletet a nemek jelölésére a magyar nyelvben, ellenzői mindezt csúfondárosan „nőstényesítésnek” nevezték.

Költ Crispia' Várában, a' nagy Veteményedelem' mellett, 1813-dik Esztendőben, a' Magyar Hőseknek Felülése' miatt, mivelesbe vitt Mindenés Gyüledelem' Napzatján – a Veteményedelem és a Gyüledelem szavakat lásd még: *Szótár*. Barczafalvy Szabó Dávid művében található szavak jelentése a regény végi szótár alapján: „*Gyüledelem*: Az özsze gyűlőknek egygy özszeségben gondoltatt mivólttok.”; „*Vetemény*: Minden vetni való dolog.” Vö. BARCZAFALVY 1787, Második szakasz, Szótár. A fiktív keltezés és datálás szintén Barczafalvy-paródia, aki a Szigvártban javaslatot tett a hónapnevek átnevezésére is, vö. BARCZAFALVY 1787, Első szakasz, Szótár.)

Győztem! – lerázták czombjaim a' fővényt – Az idézet forrása: Berzsenyi Dániel: *Báró Prónay Sándorhoz, 1812*: „Győztem! lerázták czombjaim a' fővényt. /Izzadt fürteimen szent olajág lebeg, / Nevem' kivívtam mély porából, / 'S általadám maradékaimnak. // Hová, háová ránt ömledező hevem? / Oh érzem gyönyörű bérem' egész becsét, / Érzem Tetőled nyerni laurust /Melly diadal 's mi kevély dicsőség!” (Vö. BERZSENYI 1813, 99.)

SZÓTÁR,

A' Nyelhmivelők, szorgszerények' által, részint természetett, részint öltöztetett új Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére

A *Szótár* nem csak komikus és elrettentő szógyűjteménye a neologizmusoknak, hanem a *Mondolat* szövegeinek olvasásában, szavainak értelmezésében is közrejátszó, önértelmező szöveg. Mivel az elmondott beszéd (*Mondolat*) érthetetlen, szükség van egy értelmező szótárra ennek felfejtéséhez. Mindez egyszerre paródiája így a forrásként használt Barczafalvi-regényfordítás szavainak (lásd: BARCZAFALVY 1787), az ahhoz csatolt az újonnan alkotott szavak értelmező szótárnak, az egykorú szógyűjteményeknek és a tudományos munkákhoz csatolt szószedetek gyakorlatának is.

termesztett – érts: újonnan alkotott

öltöztetett – érts: átalakított, átformált

helyesített Jelenteteinek – érts: helyes jelentésének*Függelék*

A *Függelék* a helyesírás kérdését tárgyalja, a tipográfiai játékkal mutatva, mintsem elmondva, kifejtve véleményét (az egyes betűk kiemelése, kurziválása a puristák, a fordítók, a jottisták írásmódjának kifigurázása). A szöveg ugyanakkor összefoglalásként, zárszóként is funkcionál, reflektálva a készítés folyamatára és időbeliségére is. Eszerint a munka elé rézképet engedett metszteni, amely őt ábrázolja, továbbá – nem kevés öniróniával – jelzi, hogy a nyomtatási hibák távollétében estek, így azokat az olvasók (az ezt követő hibaigazító alapján) maguknak kijavíthatnak.

bötűíráság – helyesírás, ortographia. Lásd: Barczafalvi Szabó Dávid, *A' tudományok magyarul*. (Pozsony, 1792), 36.

RÉVAYnkhez, PÁPAYnkhez [...] SYLVESTERhöz – Révai Miklós, Pápay Sámuel, Sylvester János: róluk lásd:

BREKEKE! – forrását lásd: KAZINCZYTÉSV, 17: *A' békák*. Kazinczy kommentárja: „'S az a *Brekeke* leghátúl! / Somogyi Gedeon sokat nem tud; nem csak azt is hogy *eszesen játszani a' dévajkodót* felette *komoly munka*.” (Lásd: Kazinczy Ferenc Radó Sándornak, Széphalom, 1814. január 7. Vö. KazLev XXIV. 152.)

MONDOLAT.

–

SOK BŐVITMÉNYEKKEL,
ÉS EGY
KIEGÉSZÍTETT ÚJJ-SZÓTÁRRAL
EGYÜTT.

Angyalbőrbe kötve, egy Tűnet-forint

–

DICSHALOM.

1813.

Szent Adrastéa, mérj boszszút ez otromba beszédért!

Töv. és Vir.

ZAFYR CZENCZINEK,
KEDVES COUSINÉMNEK,
MIVELTT LELKŰ ONKELEM'
JÓ LEÁNYÁNAK.

hálás buzgalommal
tulajdonolja

a' KIADÓ.

ÉDES ANGYALNÉM!

MONDOLATOMAT, melyet a' Közönyűjságok oly magosra ditsértek fel, 's a' miről köztünk is volt már a' beszélgetés' beszédj, a' minapság elígért szóm szerént imé Szépnégednek felajánlom; kélmiképséget oly idomra szabván, hogy dolgozáserszénykédbe is belé illjen. Kellemid, melyeket kikészítésül kaptál, hiszelékennyé tesznek, hogy előtted koránt sem úgy nézek ki, mint ha feltétemnek személytzim, vagy sajátkeresés lett volna rugástolla. Óh nem! nem vagyok oly pulyátska – nem akarok nyelvemmel tö'sérkedni. Önn' ékeidnek, ritka kecsaidnek emléke ez; Cyane' színét fellyűlhaladt szép szemeid' kegyeletjének – 's ha szabadna neveznem (de megengedj, ha ojkor-ojkor nem bírok Fantáziám' fogja lenni) Madonnámnak szentelve. – Ha a' viszontvizitek' unalma közül, vagy a' hangbetűzetbe belé fáradva, Zongorád' mellől kertilakódnak kies virúlmányára kimozgol: sok hibetössel reménylem, hogy ezen tudományossan kitisztított Anybeszéletnek olvasása elméd' búgondjait felejtésbejntásra fogja sürgetni.

Láttasd aztat Vértestnémmel is, mibelyt talabor agfáid' humorodott árnyaiban vele öszvekezelve, a' virágos ákbátzgyerkek' sorrendei közt szokástok szerént fel 's alá bitzegték. A' legújabb olvasottság' lajtorjáján áll Óné is veled együtt: vigyázd le, tetszeni fog előtte Könyvmunkámnak lapos gunyorja, 's pengő szójátéka; – fakadozó örömét nem rejthetvén, tsaknem kiömöl majd nevetében, ha hogy, miolta elférjesedett, szomorkásabbá nem lett. Hallom, hogy Titokírász a' Férje, Én! a' jó Urkát még nem esmérem – szeretném, ha nem nősznék meg véle: a' mitől, tsak jól álljanak együtt, nem is félhetnek, főképp ha a' békerontó scarapna nyelvektől menekedve, az engedékeny nyösténke mellett, a' kegyes Férj sem fog lenni féltékeny. – Szíves köszöntiszteletjeletket viszonlom, 's szepelkedem, hogy mivel annyit felkéregetnek: mentől előbb megkarolásokra szokhatvén, az örömkönnytsepek' egynehányai' közt, ötöt és Óné, sok tüzessel, atyfi-módra feltsókolhassam.

Neked is Szívecsem! neked is tűzelnék' már szemintetid' fákhlyái; fakadoznak már ingerményid' kellemteli bimbói, 's nem igen távollévőségben állasz a' szent zszámolytól, mellyen Talarisba öltözve, bájaiddal átkupidolt Férjednek viszontgyónását igenezed, 's mint kegyes Nő, az előpillantat' hajnalit szerelmed' idvezletéül tulajdonlod: szeress akkor nyugtalanság, birj unadék nélkül. 'S ám! haszinte néked vétket tsínálna is valaki jobbod' megtagadásából: kora választással életfekvésedet ne szerentsézd, hanem tsak az Isten' gondnyomán ballagván, olyanhoz buzogj, a' kinek megölelései között, a' mindenkit szerető Emberatytól háziságszerentsét, 's üdvösre való kinézetet is reménylhetsz. – Vágyaid' legmagasb Ideálja, a' legnemesb Férjfiú diszesítse akkor érdemtelis nevével az elférjesedett CZENCZIÉ mellett, czimlapját majd másod-izben kiadandó Mondolatomnak, – melyet, ha tsalatás nem lesz előtörésem, 's ha a' környülmények megengedik, még egyszer, sok Bóvitményekkel, 's a' Nemzet' Génuszának rajzával, dömötzkibe, vagy Tyruszi bársonyba gyöngyölödvé, óhajtok nyújtani Földemiim' kezébe.

---

¹ M: En – sh. emend

Addig is múlasd magadat ezzel, a' mi ha szinte nem egészen a' virágébe van is szelve, legalább az a' vigaszom: Hogy Te, mint néha megboldogult Onkelemnek, ama nagy Beszélettudósnak hasonérzelmű Leánya, töves reményeimre, 's készítésű Kinézetjeimre nézve, az észnek névjében, ezen Literáriás igyekezetemnek megfogsz engedni. És ha benne némely hevenyében penderedett tiünkép bajzó gondjaidat elrepítvén, a feledség szelid kelybéből itat: akkor a' nézeteknek leglágabbjával beszentelt egy gyengés édes készszorítás, egy áldott Madonna-tekintet, és mosoly szájkabiborod' tsóképengése, léssen fáradom' legédesb viszjutalma. – Oh CZENCZIM! ha betsül eléggé Nagysád ezt téhelyezetlen elbinni felőlem, ki látta akkor magát úgy szerelve, mint én? – összebontom magam' feledtemben, 's az ígézet' legfőbb ponkján őryöng ödöngő eszméletem. Adieu Szépném!!

a' KIADÓ.

A propos! Az egészségedre felvigyázz, ha sürget is evéskevántosod, ne lakmározsz, 's legsül rövid estaszattal élj. Szobásznéd az itt-feledte korszavatot, órrkendőt, lábtyüket, és tsertséidet viszi; a' hosszszú nagy fátyol is vele megyen. A' téhelyemet, nyirettyüt, és tollkésemet minél elébb küld hazá. – Levigyázom: ha a' fehérszemélyné-deszka, és ruhaszekrényed kész lesz-e' Lutza-napzatra?

Lassan megyünk elő, de hatalmasan – akármit mond
 Beótzia! – – – Így lesz Magyar Iskolánk, Keletre vissza,
 nem Nyugotra!

Dajka' Él.

VEZÉRSZÓ.

GYAKRAN szenelőm mellett téptem bajuszomat, 's mintegy az álom' bódult kórjait látni kényszerítettén, szemeimet két izmos ököllel döngölém. Gyakran egy agtölgy lábánál térdemre bukva le, olvasám a' szent Homérnak Könyveiben Lyturgiám' Szakát: 's majd legforróbb Képzeményim is megfagytak; majd Lelkem magasabb erővel dagadozván, bátorító felfejtődzetek kiszttettek, 's – kedvem jött fellépni a' pálya' futói közzé: ne hogy mulékony nevemet felejtésbejutás leplezze, 's tétlen renyhességemért még salápolva fogjon valaha a' gyalázat járomfája alá hajtani. Gyakran életfekvésemnek előtudásával kedvszeszszenésem ellensúlyban állván, sőt néha azt fellyülmérvén, nem ugyan a' passiók' lángolása, hanem a' fájdalom' mérge fel-felriadt Lelkemből vádló panaszokat lihegzett ki. a)²

Fájtak, 's nevedő hamaral nőttek azon való évődéseim, hogy mint a' bugondtalan gyerekek; ki tsak bogátsfőket nyakaz, 's tettének rugástolla tsak játék: a' diadalra előszekerző oroslány hőseket, 's boszszút lihegő Istenfiakat; úgy nékem, ki most előszször lépek, újj Pap, Apoll' zámolyára: azon Felkenteket, kiknek Fantáziája borúit alakú képpel járdall a' szeleknek fuvallatiban – selyp tsevegésemmel sarkba követni, hatalmamot tulmullja. És valahányszor a' Zeüs' pántzélozott Leánya, 's a' kellemteli Grátziák' Magyar Kedventzei, ama duzmadt mostoha böltsességgel vivódó³ magas Lelkü 's érzelmű Hazafi-szerzők, mint a' Nemzet' Őrlelkei, 's a' Dörgő' ázur Palotájának pödörszakállú Őrmesterei tüzes ömledéseknek aetheri szárnyait hélylyáztatták; 's Gygász-erővel hartzra szegült karokkal átküzdvén a' Styx' öbleit, ion-koszorús fejeken balzsamomos kenet villogott, üstökeiken láng lebegett, 's tsókdosta homlokaikat: mind annyiszor rettenve nézett rajok szemem, 's felüllepve búszomorral, sáppulva sürgettem-oda magam' az irásasztalhoz, görtsileg reszkető kézzel nyúltam az irástollhoz, – Ellentékeimnek erőtelyes észokokkal különölt Irománnyaiból a' hogykell-lennire figyelmetessé tétetvén. De a' majd minden sorrendeimben ejtett hibabakból tehertelen vala sejtenem: melly távollévőségben állok előképeim' beképzéserejének böltsesítő tanítirásaitól, – 's bizonyosra emelé bennem a' gyanittást fel, hogy erőség nélkül való iráshártyáimból soha töves reménnyel felépüléskönyvet

² a) Az én Fantáziám egy boldogtalan, egy semmittudó Teremtő; rontsolt képem pedig a' veszett ötlemény' típorványa, a' magába főtt méregjáték' példája volt.

³ M: viódó – sh. emend.

nem várhatni. Ekkor a sérült fülmilével, a' berek' legaljasb árnyaiba rejteztvén, a' bértzből kiforradozó nyers patak b)⁴ módjára ömlöttel szemeim' könnyürommel édes kelyhe, mint hajdan Caesáré, a' hős Pompeiusz' márvány-sarampója alatt, ifjontz Példánnya' kora Rényneinek dicstelen irigyletén!

Igy folyt özönöm sárossan, iszappal, 's nem ritkán büdösseni s, az égnek, és partoknak visszatükrözése nélkül: c)⁵ míg egy láthatlan kéz, sok vágyaim után a' feledség' ravataljából fel nem idézett; míg a' Szörnyek-ölője a' szent tegezből nékem is nyilat, ujj húrt, igát, 's teknőt is ujjat nem adott. De addig gyúrtam az Isteneknek zsámolyát, hogy végi-e diszlett e' mód – Küprisz engem is kegyelni kezdett, az érzemény' forrásit kobozomra tsalta, 's a' menny véghetlen ürében, a' villámvezető Sassal aetheri szárnyakon merengő melancholia, tsendes alkonyin sátoriba intett, vagy a' Tempe' vidámjain Szókrat' ölébe. A' nagy álláspont' köre nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempoltz, melly magas mint az egekbeötlő Krivántető, vagy az égtartó Pyraenék; mellyet semmi Idők' zavarja, 's forgó viszonság le nem tapod.

A' túba jelt ad 's – hú Boldogságos Szüzné! mintha a' szarvas Angyalok' méregdühe kergetne, az elterjesztésnek Tartományán kívül fekszik, melly önnöntudvalévóságomban kivégzett merészlettel potyolt széllyel bús buzogányom azon órázatban mindent a' körhatáron, mint' a rivvants! A' vendégajakú félbolond Pizskántsi, a' ki arra szüldött: hogy minden okforrás nélkül pökvén a markát, a' nagyobb rakás közt lételező szokásnak Pedánt-rajlódásból kész Vértanúja is lenni, elébém dagállal járulván; nyilam, melly egyre sért barátot és patvarkodót, ölt akkor – míg végre (de, ki győzné az öklelő Hajdú' vivását lefesteni?) kívánságomnak legfőbb tetőjét értem; a Chimaerát győztes talpam' alá szegtem, a' szavas Idióta potrohos hasát hatalmas jobbom gyászpadra nyújtván. Tüzem lohadt: – én ástam néki a' véglakást meg; 's a' szörnyet odalökém, hogy a' vén Kántorral, könyvpenészű Tántzossal, Lukaival, 's az avatlanok' egész gyarmatjával Lucifernél örökre szurkot faljon. Ellemben a' Purismuszt, melly a' durva mellyet, és a' meredt fület ne fussa, minden Para – Neo – Paleo – Mikro – Pikró – Makró – Makarológó szókkal, Zugdi 's Fűrmenđer Uraimékkal együtt helyekbe felidéztem, 's magam is mellyemnek szent érzési között – egy új Isten levék...!

Halljátok Népünk' Atyái! a' Gordiai göts kigyüremlett, Honnunkra szembeesőleg visszatért az Ég' kegye; vid kilátással gedélli Szittyá Nyelvünket, melly az ádz fegyelem' násfája alatt, Dédőseinkről ránk maradt miveletlenségének szűk verőtzéi közt, véten, szinte ezen Évszakig a' molette kétkedés' latorkertjében sinkedett. – Idv a' nemismért, egyedül sejdítgetett

⁴ b) Ki tudja, ha más Hajlag alatt nem lehetnek-e' száraz-vagy inkább aszalt patakok is?

⁵ c) Én ennek a' világnak sirkísértő képe voltam, egy tündérezésre átkoztatott bajlelek, az elrontolt tapodmány' darabja, 's a' vesztőtsepek' elivott tikkadója. – De a' Teremtő eltölt esenkedő szavaimmal, és megszivellette nagysokjaimat!

főbb Valóságoknak! kik megengedek: hogy nyomorúlt embercse én, mint a' Mennydurrogtatónak ditső Fajzatja – úgy hullhatnék Véreim 'hálás keblébe, 's hogy segédjére kelvén kókkadó Nyelvünknek, a' balvéleményü Beszélettudósokat beszádlanám, kiknek rakontzátlan uralkodások alatt a' Böltselkedmény örök vaklásra kárhozódott.

Ti nagy Istenek! kik Felségteket az Áldozatnak hulladékival, 's az Imádság' huhongásával tengetitek: öltözetetek' legelső prémjét buzgalommal tsókolom én! Tárna áll keblem – buliklya Örömteli háláját – 's e' szent tsészeviz áldozik!! –

Én pedig egy új Phoebósz, a' Pinduszi nyerítő ménre felrepítve, halkva léptselek az Áoni Szüzeceknék' vigságkörkéi felé; hol merész szökéssel szemlélem égre kelni a' Pantheon' márványait – méltó lakát a' minden Isteneknek. Hol, mint rokon kötél az égiekkel, az örök' kikelet' virány bársonyán, a' komló ernyőben, 's a' Hársalléen, vagy a' zamatos gerezdek' Thyrusai közt boldog tsendel nyugom a' béke' karjain; hol Glüczil velem karöltve nézed az est' pirholagos sugarát, melly égi bíborral festengeti az aranyos felhőket. Hol, míg homlokomon aranyüstök omladoz, a' Páphósz' kiesében toborzon vigadó Szépnéktől orozva nyert tsókók' közt, nem félek az idő' mohától, sem a' góthfalak' kormaitól; hol, mint vizlakos örök gyönyörben úszván: a' Tündér- és Tünetvilágban véget nem esmérő kor lesz a' felem; égi örömmet a' kaján had' mogorva homloka nem fojtja, 's koszorúzott fejemet az érdem' pálya ága fogja beárnyéklani.

Ne hogy pedig bizatlanságból a' zsinár kirie ezt tsak álomhüvelyezésnek állassa, vagy a' lotsogáskürt szinetlen szerénységemet gántsolja:

Imé!

Egy, akár tőkeleg, akár tárgyalag nézelve, olly tanakmányos, és miveletes okalapon feneklett; 's a' Nyelv' szinténségének olly körülnyesett esméretével irt Honni Darabot teszek le itten: mellyből, bár azt az Aesthesis' komponájára vessük – akármelly⁶ gépelyezet Lőny, 's makatsúlt izletű Zseni is, minden lükkögés, vagy eldurczúlt barna vad szemöldének pislongása nélkül megvallhatja: hogy annak nem lélektelen írójára a' kilentz Szűzek kegyel hunyorgattak. Ki, a' mi nagyon tűn szembe, a' Nyelvnek Mamsell la Reglét lévvé vérré változtatván, nem affectálgat idegen Rollt; hanem, mintha Pünkösti malasztban vett volna részt, a' Nyelvémességnek hátahupás, 's szulákos romjait megjárta, 's egy neki tulajdon Atticismuszsza a' Nyelvmivelés' segédeit kitsordúltig felfejtette. Melly által, valamint magának örök emléket állít: úgy néki Apoll (nem kétlem) kedvelvén tiszta tettét, bérül öreg zöld kort nyújt, 's szép zengzetű Lantot! Nem is lehet azt ipalni, hogy rökkent szózatának Svádája, meleg ömledezése – szélesen tsapongó árja, naszád, és foltatlan előadása által, még a' vájt fülüket is mohón teheti felévé. – Néhai SZAKLÁNYI ZSIGMOND más Vallásbéli Hirdész is, ezen talpszerben bábálgató kezeivel a' jeget megtörte

⁶ M: akármelly – sh. emend.

ugyan – ez előtt darab évvel ilyen fajbeli közlésűl, és hasonmoztonyból irt, ‘s a’ Hirmondó által elhiresztelt, mintegy másfél ívnyi Furtsa – vagy inkább elmétlenül elméskedő – Levelében: de a’ mit szemügyelni soha nem szerentséltettem; ‘s tsapongok, ha lesz-e’ mostanában kamattya utánna tett vi’slatásomnak, ‘s ha nem hijjába fogtam-e’ azt fütyészni, – vélt forratit ezen előzményhez folyadékúlszótt szükséges Jegyzékeimnek.

Kitérünk: mert nagy szükség van reá, hogy mondattassék... Én, a’ ki szenvedelmes Védje vagyok Nyelvünk’ kimivelésének, tsak ezen ránézveségből sem tartanám kövértelen ditséretnek, ha e’ saja tsinnal és izzel készült Mondolat önnfáradom’ míve foghatott volna lenni: de a’ történttség más előképzelőnek vinnyéjében hagyá azt formálatni. A’ minap egy tudós Hazánkfiát, kit a’ végzés tőlem messze eltola, ‘s kit régebben számláltam Barátim közé – látni mentem. Komám Uram kinnyában felleget gyűjt, de hive én – sérelem nélkül beérkezvén: szállást fogék a’ szürkelő’ szügyében. Alig léptem ki szekereimből, midőn kezem gyengéd szorítással szorúlt meg, ‘s – Barátom ölelésemre szökött. Pislongok – „vár vatsorám, közbeese ő, szármára duskát fogok veled itatni ma!” ‘s parantsolólag befülezt házához. Kisded körében szólhatván itt Barátinak, elébb némely félretsapással emlitté: hogy utolsó együtt-létünk olta két gyermekeit elvesztette; ‘s testvérje is, mig Begyeskedjével a’ Templombilints leköthette volna, az ágyugömbök’ halásujtási közt Liptse alatt elhullott. – Utóbb Tudományos ötletkre térvén a’ szó: egy rakás Iramat egyszerre az asztra hág, – mellynek egyik Füzetében magát a’ Mondolat is találá. Ő láttatá velem a’ darabot elsőben, mellynek pillagó ketseit éh szemekkel faldoztam; mind eddig tudatomtól tündérintett Irójának pedig dühödt Barátja lettem. Legalább, miolta tsak ezen mestermívét bírom, nem szüntem tudaklani nevét – a’ Szeretettét! de lakom’ néma körében szótlán minden, mint a’ czet, és a’ morotvány; sőt már kezd töpni reményem, hogy ákászszal koszorús Mitrára érdemes Irónkat valaha kipuhatolhassam.

A’ fennt éréntett Mondolat’ birtokával tehát haza-vetemedvén; melly szemtünő benyomatot szerzett légyen az, a’ legutolsó folnagytól fogva a’ legelső tudákosig mindeneknek beljében? megtettszik azon tolongásból, mellyel azólta érkezett a’ meglátogatás karámomban. Fövegelve tömött koszorút fonván körültem, odakövesedve állottak – belém tapadt minden szem, minden fül; – ‘s kijöven tsendjek’ tónusából: kifakadt örömmel, ‘s felsikoltva javallák olvasásomat; mint KISFALUDYnak, még a’ Tudósok d)⁷ füleit is elbájoló gyönyör Énekeit – mig végre megkérődtem, hogy aztat szükséges bővitményekkel adnám ki: hogy így, a’ ki a’ forrásból nem meríti, általam juttatnék tudásához. Annyival inkább, mivel erre önn’ Könyvtáromban is feles segédeket nyerhettem; de több helyekről Barátim is nagy tsumókat, ‘s szinte böröndökkel küldözének a’ már birttak’ mellé. Hajoltam hivzomos kérelmekre, iggal vélvén: hogy mívem,

⁷ d) Nem botol: a’ ki helyén, tudva, ‘s akartva botol. Töv. és Vir.

mellyet sok fáradalommal, mint mézét a' méhe gyűjtöttem, senki kezében sem marad hozzáfogástalanul; vagy ha néha sülgedtem, az a' kinézés: hogy ez által megszegem reptet az örök tünésnek, magamból egészszen kiemelvén – imé Honnom! végre Könyvirói személyképpel megjelentem előttd!

Soká tünődtem, melly Plánt tartsak? mig abba fixáltam magamat: hogy az Originált szúratról szúratra azon leplezetben adjam ki, mellyben kaptam, – a' hol jónak látszott Jegyzékeket tévén. Az Ajánlat-Levél és Vezérszó pedig – az ide feltéten kívül, és tsak Moecenászim' délvilágos akarmányából iktatott Híreszteléssel együtt – a' Mondolathoz pótul ragasztott újj-Szótárnak, 's ezzel Szittyá Nyelvünknek is bővülményéül szolgál. – A' Beszéleti-Nemzettségből még most a' Hímiséget, Dologiságot elhagyván, tsupán Nyősténittéssel – azzal is gyéreenn éltem.

Az igaz Hősek' magva, kit a' végezés nem Skláv-Atyától, hanem gyökös Nemes Nemzetsorból hagyva születni; kinek Adomány – és Czímeres Levelek, 's meszszeterjedő Nemestelekek mutatják kiváltságát; az az Ifjúság, melly újj tsemetéket sarjazhat a' Hazának: maga, 's Utói' nevében tömjént gyújt fáradomnak!

Nem kéteskedem akadni olyakra is, kikkel a' Munka zomántz-fogsort láttat, vagy a' kik – tsak külszinre tekintvén – a' kényes selypitőt gántsolják; sőt lehetnek, kik' a' tüzezt félreértvén, engem is bünkementzére kárhoztatnak. Ellenek azomban abból áll egész védtem: hogy rendszerént szokatlan az, a' mi újj; és hogy – a' fentebb nemü Prósa nem piatzi beszéd, 's a' Poésis nem Prósa. e)⁸ Tisztaságomba leplezve, nem gondolok a' félszegség megítélésével: tsak a' Derék, a' ki bölts' az érdem' betsére ráesmérni, kegyelje Könyvmunkámat; – úgy is, az ember' velős bokája soha a' tölgy' lombos bértzéig fel nem ér; sem oda, hova felnyúlik a' borága.

Ez úttal gyengémhez képest azzal is elege van vágyaimnak, hogy merő eseményből a' Mív általam láthat közvimályt; 's hogy azt nem egynémelly hiú pazarfényért, vagy könnyelműségből: hanem azon sürgetésbéli részvétből, 's tömedékes Ihleményből tettem, mellyel Nyelvünk' kimivelésében, az illy másánt is felette gyéren adódó alkalommal, Hazámnak részelkedés nélkül tartozom. A' mit nem is fog senki kétlhetni, ha ezen, nem mindennapsági Szófejtetéssel részént újj; részént nem felüleges előgondoskodással nyert Mesterszavakban – általam, tömött röviddel kimunkált Vezérszót és Jegyzékeket szemrebirja. – – A' sziv' legtitkosb redőjit nem láthatván: legyen ez szabad kéjjem szerint tett viszontgyónás, és ezen talpszerben leendhető érzelmimnek igen is igaz Nüánsza! – Költ a' Túlvilági Tölgykirályném' alatt, Ikerek' Havának 1-sőjén 1813.

a' KIADÓ.

---

⁸ e) Tsakhogy a' Geszner' Prósája szép Poëzis!

Szép *Nyelvbővítés*: népségelem, 's
ehevittés,
Százszaka, művödelem, és vetemé-
nyedelem.
A' gobóts, ifjonczok, a' rentze, köröncze,
vadonczok,
És a' társadalom, könyvecs,
Uralkodalom.
Tetszitieség, hadrász, Tábirász – *már*
a' hideg is ráz –
Püspökségelem – ROSZSZ FALAT
EL SE NYELEM!

CSABAI A.

MONDOLAT

A' MAGYAR NYELV' KIMIVELÉSÉRŐL,

ÉS AZT TÁRGYAZÓ

KÜLÖMBFÉLE SEGÉDEKRŐL.

BÁTORHOGY a' Szajálásnak szabdáiban kevésbé vándorlott legyek; sem Irományaimat az Iramat' példájaiért kiadni ne [Sz: **nem**] merészeljem: mindazonáltal czékázó [czékászó] szemeimmel Magyar Izlelőtudományunknak [Sz: **ízlelő Tudományomnak**] körét elnézván [el nézván], és az abban találandó nőtevények' és ültetmények' [Sz: **Növötények** és **Ültetmények**] sopárul való tenyészését, és élettelen nyöszörgését könnyűs szemekkel látván; – azt is, hogy ezen előttem nem egészen idegen Ötletre [Sz: **ötletbe**] némi némü behatásom vagyon, magamban érezlén: [Sz: érezlén] kívántam ezen őszinte MONDOLATOT f)⁹ készíteni, mellynek tárgya: *a' Magyar Nyelv' Kimiveltetésének szükséges, és kerülhetetlen volta.* Nehogy pedig valaki állíttományomnak lehattét kétbe vonnyá; vagy hogy én ezzel valakinek szeme' eleibe kék gőzt akarnék [Sz: **akarok**] tsinálni, állítsa: a' Segédeket [Sz: **segédeket**] is előfogom [elő fogom] számlálni, mellyek a' fel-tett ötletet tárgyazzák. – Te pedig oh [o] Fébósz! ezen alkalommal éles szabású szemedet, és arczatodnak kemény és való vonásait a' vidámságig enyhítván; 's a' [Sz: **vidámságig enyhítván, a'**] Mondákságnak mosoly szádat elfutotta bugyó tseppjeiből néhányat lihegő ajkimmra bájolván – engedd: [Sz: **engedjen**] hogy beszédem' [Sz: **beszédemnek**] tiszta és bökkenős hangja, nem valamely hínáros heverőhez [Sz: **hínáros peshett heverőhöz**], hanem a' tsiklándlágyságot [Sz: **tsikland lágyságot**] nyaló, vadontz lotsmoj tajtékat mammoló tiszta folyam' löllyedékjéhez hasonlítottam! [Sz: **follyamú löjvedékjéhez hasonlítottam!**]

Három dolgokról czélozok a' fel-tett tárgyhoz képest [Sz: **izzadozni**].

Első tekinti: melly szükséges a' Magyar Nyelvmivelés. [Sz: **mivelése**]

Második: kivégezi annak lehattét.

Harmadik: módjait, és segédeit fedezi. [Sz: **fejezi**.]

---

⁹ f) Halljuk tsak! mit ígér erről egy magyaritvánt-Hazafi: „Lesznek – úgymond – abban a' Mondolatban sok régi Magyar Irolatokból, és új Verseletekből, és a' dologhoz illő felhordolatok, liliomlag, és ró'salag leírásokkal való virágositmányok. Tsupántsak a' természetes szókkal élek abban, elkerülöm pedig a' természetlen szókat, vagy a' természet-nélkül való mondásokat. Nem sokat ért ebben a' Tótlag – és Németleg ember.”

I. CZIKK. [Sz: –]

Mi illeti az Elsőt [Sz: Mi az elsőt illeti.]: Rendkívül és sajátságos volna nem érezni, és meg nem vallani: mennyi mivelésen kelljen általmenni [Sz: kell **még** által menni] Magyar Nyelvünknek, míg azt – egy voltaképpen megmivelt Nyelvnek lehessen nevezni.

Ha magunkhoz ébredvén, a' czammogó Időnek Századin [Sz: Százainn] visszaléptselünk, és kaczagános Szittya Ikreink' évjének reggeletjére pislantunk – kik tsak a' háborkozás' édesdühös örömétől ragadtatva, mesteri gyilkolmányokat tettek; g)¹⁰ és kiket a' hosszas táborkozás alatt az utálatos motsok' szurtos boritéka szennyezett: nem meg kell-e' esmérnünk, hogy minekutánn' a' Polgár élet finomságok' [Sz: finomsággal] vegyes nyájassága izlésünket bájolván, némelly drágaság' fényre elménket luxusra játszott; ha most azoknak Szaturnósi annyi Századot [Sz: Százados] viselte humorodott durvaságára visszavonatnánk – leagyolva dühennénk alá, és szemeink nehéz héjjak' alatt beesvén tsont fejünk' udvába: a' gyengeség' pihentét nyögnénk, és ollyá lennénk, mintha a' büvölés' [Sz: mintha büvölés'] Tudákaszszonyai éjjeleznének.

Ha azért a' Polgárittas' kellemjeit annyira érezzük, mintha Elyzion' virányán biztegnénk: [Sz: biztegnénk,] mi nagy ennség volna ennek kecsait Utóinktól irigyleni! – Melly szoreggységben álljon pedig a' Nyelv' mivelése a' Nem' Polgárittasával [Sz: Polgáritassával]: következik, hogy

II. CZIKK. [Sz: –]

Beszédem' Második Részében [Sz: Másod Részéletébenn] nyilvánítsam. Ha Nemünk' Történetének Évkönyvein [Sz: Év' Könyvein] általhatunk, és őtet a' szabadban, az álnok [Sz: **alkok**] bosszútételnek [Sz: bosszútéteinek] kiteve, szegénységben, és az előidőnek miveletlenségében szemügyeljük: látjuk, hogy a' rideg, és sivatag Hajlag' alol kitzombolt Ikreinknek, mint jószágok, és eszközeik – úgy képeik [Sz: **tűnképeik**] is melly kevesek, állangó sopárok, [Sz: **allangósok**, sopárok,] és együgyűek voltak; [Sz: együgyű vóltok,] és mint vagyonjok szaporodott, úgy gondolmányaik is, és azokat fejező szavaik inkább inkább [Sz: **mind** inkább inkább] sokasodtak, terjedtek, és szaporodtak. – Magasztalódna [Sz: **magasztalódjon**] azért Hollósi Mátyás Király, a' Nagy! ki nem tsak birtokainak határozatát [Sz: **Birtokainknak** határozatait] terjesztette: hanem a' Béke' csendjének szürkülettye után – midőn a' korán egy édes Hajnal pólyáit bontván, a' komoj setét' felhőit szét-üzvén, [Sz: felhőt szét üzni,] és a' bontzott humorványok' közzül a' kellemes vimályt fejteni kezdé – a' Tudományok' [Sz: Tudományom] villám fáklyáját is Nemünkbe felszurá! [Sz: fel szurá,]

¹⁰ g) Midőn t. i. hörpölték egymás' vérét a' párduczos Magyarok.

De – mit én csak magokról a' Régiokról? Nem sokkal hatóbb-e' állittományomnak [Sz: állítomásomnak] alapítására miveletlen Előddjeink' állapotját, és nyelvét vimállyba jött Idők' ketseivel öszvehasznítani! [Sz: hasonlítani?] Eggy érzéketlen résztelenség fagyaszt-meg testünkben minden tsepp vért, és Lelkünk barna gyászban szomorog képzelődésében: [Sz: képzelésére,] mint jöttek által a' temerdek halmokban meredező vad havasokon: h)¹¹ mint fáraddal gyüjtögették a' vadonnak forgáts-szeprét, 's a' komoj fenyvesek' zúzó ágait a' sziklák' görtsös martjain – a' didergő éjjezet' hidegiének enyhítésére, rongyos köntöseiknek czondrái alig fedvén póreségeket! [Sz: póreségeket;] Mint oltották szomjokat néhány vénhült fa' alatt a' folyamnak lotsából; mint tükrözte üstökös képeket a' tó' hínáros színe! [Sz: színe;] Mint mentek minden győzhető [Sz: győzhetlen] hadi erkölcsök mellett, a' körülök pezsgő áskálódó kémfellegek között, a' Fődirákságnak, és Tudákosságnak esméretlensége miatt nyakra 's főre veszedelemre; mint vesztek folyárokba a' Vizépítése' nemtudása miatt – szóval: tsuda, hogy annyi búval nyomozva, [Sz: nyomorúval bajózva] nem lettek tellyességgel más idegen Nemek' tiporványi! [Sz: tiporványi.]

Vagyon ellemen okunk magunknak örvideni, és mostani állapotunkban szerelmeseknek lenni, ha a' mai Budai és Pesti Városnak, s' Hazánk' más Főhelyeinek magassan felkapó Palotáira i)¹² tekintünk: mellyek izes bőkezűséggel kipipesítették; mellyeknek kapuszabású ajtai, és ablaki felett redősrántzos leplegek puffadóznak – falai hallatlan érdemü festésekkel [Sz: festményekkel] büszménykednek; [Sz: büszkélkednek,] szóval, mellyekben a' Napkeleti, és Arabeszk-iz a' Nyúgotival a' legnagyobb kellemmel van összezagyválva. Ha belépünk azon Angolly' inyire szabott kies kertekbe, mellyeken keresztül kóválygó csatornák felett a' vizifák boltot borúinak; ha elnézzük, mint mulatoznak ezekben enyelgással a' sűrű erdőzet' nyillámjai között édes Bájnéink; mint üvöltöz puha testeken nyúlámló slepjek; mint haboznak susogva nyakaikon csomóba omlott selyem száljaik; [Sz: szállyaik,] melly édesden heveredett nyulámba dülnek a' kőszál' alá dőlt árnyék' bosszujára, a' napos pamlag' [Sz: Pammak] zöldellő zsámolyán; – és mint meg annyi Nimlányok k)¹³ pijhe szárnyakon repülvén a' bőv üregébe, [Sz: üregében] és öröm-élet' özönével hijjábavalósítottván, gyengéded hiusággal miképp' [Sz: miként] huppáltatják a' Napnak [Sz: Nap] kívántsí sugárit pongyola mellyeknek [Sz: mejjeknek] dörömbölt [Sz: döröngyelt] fedezetén! l)¹⁴

¹¹ h) Mellynek suhadar szálai a' fennlebegő Istenek' országát érik. Ha! mint ekhöz az órákra hangzó üreg-öböl' ordító torka a' dühenésre! – ha! mint omlanak-be rendüléssel a' kongó barlangok' rémittő boltjai! – ha – ha – melly dörögéssel – melly rohogással – ha!!!

¹² i) És a' Mennytáros boltorok' szobraira.

¹³ k) Delinkék, vagy Tündérkéek, – kik legázolván magokról takaró lepleket, és felbolydulván álmhonnyokból, szökdétselve tünnek az öltöző pompaműhely' elébe – így áldoznak a' Természetnek tsalfa szint – így tsintalankodnak, vagy szeplődnek, és oltárok a' Toalett.

¹⁴ l) És a' töröngyölt nyoszolyák' puha gyürömlésén.

De, hogy forda nélkül szóljak – tekintsük akár a' komoj és¹⁵ erköltsös Tudományokat; akár a' csinos, és kápráztató foglalású műveket, ha őszinték akarunk lenni, megkell vallanunk: hogy ezeknek eddig lett kimivelése nyilvánosan alapítja [Sz: **állapittya**] állittományomnak lehetét. Halgatok a' villon fellyúl űlő [Sz: **létlő**] fő Valóról, [Sz: Valólóról] és az ájtatosságot tárgyazó Iramatokról: mivel Tudományunknak és Nyelvünknek ezen része (Elődjeink' kegyeszek' ditsősségére mondódjon! [mondódjon]) m)¹⁶ több évektől fogva legnagyobb szorgalommal [Sz: **szorgal**] miveldött. Térek az Okértekségre. – Ennek tárgyai nem tsak az égen függő, és karingoló ragyogó Gömbek n)¹⁷ hanem minden Önnözetek, Valólatok, Jelenletek, és Tünletek is, mellyek a' Végtelenletnek teréjén lettenek, [Sz: **letlenek**] – ezeknek átlátszó [Sz: **állasztó**] részeikkel, miséglő okaikkal, módi vagyonságaikkal, önnözeti természetekkel és létetvényeikkel együtt; mellyeket az oklótehettség azon Valólatoktól, mellyeknek jelenléte érző szertetemeinket megilleti, hozzámányaikkal együtt különöl o)¹⁸ – Ide tartozik a' Természetedmény is, p)¹⁹ az Ásványokkal, Zőtékkal [Sz: **Ződékkal**] q)²⁰ és Érzényekkel együtt; ehez igen nagy kötőléke van a Titkátsoktól nagyravitt Testmagértékségnek: [Sz: **testvegyértékségnek,**] mellynek a' Lakáladalomnak boldogságára befolyó más kamatjait elhalgatván; tsak azok is, mellyeket Szerácsaink a' Szeredekben használnak, elég tanúmányúl [Sz: **tanúmányúl**] szolgálhatnak. r)²¹

A tsupatudákságnak, külketudákságnak, és mosztonytudákságnak tömkelegeibe mélyebben belé nem czombolván s)²² nézzen meg valaki tsak egy Játtábort, és bámúlással fogja tapasztalni: miként egy Tábornok' vezedezése alatt, egy egész Tömörben hemzseregvén, vagy Hemzserdébe, [Sz: **tömörben, hemzserdében,**] vagy Csupordába – többet mint nyoltz vagy

¹⁵ M: es – sh. emend.

¹⁶ m) Noha elszonkolyodik az ember, ha azon Rajlódóknak számszerét megolvassa: kik ez előtt egy két százszakával, ellenkező vélemennyekért, 's erköltseselő fenektételeikért a' Vallásmotozásnak Vértanuivá lettek.

¹⁷ n) Mellyek között megkülönböztetik az Égészek a' Derünyét és a' Szendert, Kuntargontzát, Pajdákat, Héznákat, és Gedeméket; a' Serkenetet és Alkonyt, úgy a' Világ' nagy Művemennyén mottzatlan álló fényttesteket. Ezeknek tudatján feneklik a' Naprám is.

¹⁸ o) Ide tartozik a' Termész – és Tündérvilágértékség, amannak Főd – Leble – Villó – és Égértékségével; emennek Szám – Végllet – Végtelenlet – és Tellemtudákságával – Lőnyödményével, 's Gondtőkeletjeivel együtt. – – A' Fődértékségben a' Fődi testek kétfélék, fojósok és nemfojósok; amazok átallyában Fojókányoknak, ezek Államlósoknak mondatnak, – mellyek viszont vagy szertetemesek, vagy szertetemtelenek: és ezekből az Asvány – amazokból pedig a' Tsetses, e's Hüllőesmérettségek származnak.

¹⁹ p) A' természettől, mellyen értjük a' Teremtvénynek az ő önnön maga mivoltaként alkattatott 's tulajdonságosított állatságából kikerekedő munkás Erőőszszeségét.

²⁰ q) P. o. a' Fagyapju, mellynek felmunkálásával kivált az Osztyákoknál sok Szováták, 's Mozványok foglalatoskodnak, 's belőlök iratos karmantyuk, 's kolosmák készittetnek.

²¹ r) Illyen a' remekelő Természetedményben a' Berzegenység, az enyhéreg, a' virits, siker, borlelke, a' tejavaj, és egyéb előszközös kihuzatok, kihozatalok, és tsinálmányok; – a' fémkör, nehézmértze, a' tsorgalag és tömény, – az aranydad, dárdafény 's a t.

²² s) Innen ázolog a' Teréjtudákság, hova tartozik a' Kög, mellyel – így fejezi-ki magát egy tudákoszagos Letzkeket járó: „már tudok rajzolni kőböket, tzövekeket, hengereket, és asztalgokat – és a' Földmérésben nem soká mesterleg leszek, mert az én eszem madárlag; de azt annak is köszönhetem, hogy a' Tanitóm nem tőkeleg és számárlag, hanem, Plátólag – – Ugyan ezen Tanitóm magyarázza az Egilátszatokat 's Tüneményeket, és tanítani néki játszat. Nékem is nagy tetszetem van ezekben, és nem lesz addig nyughatom, s szünetményem, mig ebben a' szép Tudományban nem lesz boldogulatom.”

kilentz-száz lódarabokat a' rajtok lévő [Sz: **ülő**] Lovanczok, kik pedig többnyire tsak Hadrontzok: egyy parancsszóra jobbra balra, külbömbféle hoszszátákra, t)²³ négyegletekre, és tömpögletekre hölyköltetnek. [Sz: **hők**öltetnek.] Mit szóljak az egész Várdának a' szurdantsokkal, tsőgyilkokkal, és kivált jelségessen a' Rontsárdal való gyakorlattyáról? u)²⁴ –

Igy az egész Érzedménynek, Nyelvémségnek [Sz: Nyelv**é**mségnek], és Nyutszamságnak – szóval: az egész Tettsziczének x)²⁵ teréjjeiről [terehjeitől] felhordott okalapokkal is eljöhetnek, ha magamnak Lelkiesméretet nem tsinálnék, vagy Olvasóimat hoszszalmommal türmészekké nem tenném. [Sz: türmészekké tenném.] – Erről tehát tsak egyy vágtsót nem említvén többé, vezetem személyeket a' Müvödelmekre; a' Teremlettárházokba, a' Tántzodalma: [Sz: Tántzodalma**ba**,] holott kellemmel tellyes Hölgyeink y)²⁶ majd aprósdit, majd magongót, majd vigallitát ugrántsolnak; a' Lakodalomba, hol zengemény vagy muzsikköszönősdí [Olvasd: muzsikösszönősdí] tsiklándja füleinket; vagy a' Szomoróza leverettetésén esett lelkünket álmozza. – És ezekből a' követkevénynek folyamatását magokra az Olvasókra bízván: átlohadok

III. CZIKK. [Sz: –]

²³ t) Vagy vonatokra.

²⁴ u) Ezen Ötletnek kimerítésére Jegyzetet érdemelnek itten az Ország – Elő – és Vároltalm; a' Hadseregész, Hadszaszakasz [Olvasd: Hadszakasz], Zsugorgatthadsereg, Számtalan, Tsapat, és Tzimboraság. Állanak ezek Lepkekatonákból, Ármásokból, 's hatzukás gyalogokból. A' Bajsegedelmek Főtisztjeiket, a' Hadszükségsekerek pedig magát a' Tábort kísérik.

Az Ütközet előtt egyy okos Magánországglomány, vagy tsak Igazgatomány is, az ellenkező Országglományhoz különölt Tanátsvégzésben kimunkált Bizományokkal szokott küldeni Követeket. Az alatt is Birodalma' beljében, a' nyugodalombizgatókat Magakinyilatkoztatása, Záratlanvégzések, és Kerengőmutatások által gátolja. – A' Régesztendőseket Kötlevelek mellett felkérvén, a' megrendelt Néprohanást általok ürögforogtatja. – Tanyarévjeit falka Fő – és Másodrangú-hajókkal megrakja; a' Nagyköböl Tengerügytanátsot rendel, 's mind birtigazainak 's külbirtokainak védtére, mind az ellenség ellen kezdendő Tőrekedményre készül. Tengeri népét a' porongok' kikerülésében, a' területes terhes lövésekben; Porontóit a' Lidértzek' készítésében, az ágyuk' letarolásában; Tisztjeit az elmerajzolatokban, 's a' Mesziróval való élésben gyakorolja.

Ha mind e' mellett is az ellenkező Országglomány szemzemmás maradna: tüstént minden Felsezekre, még pedig Rangdíj fizetés nélkül mottzatlan gyökérhiszemü Férjfiakat adjon-fel – Pénz-kupetzekkel végezzen; a' némát, fonyart, irritárt minden tanúírásokkal, es Szunádjaival egyyütt a' had' néztárgyán túl szállitván. Vártvagyonait előre bátorságosítsa, Nyilatkozatait kettőztesse; hidfejeket, ágyúpadokat, kórházakat állítson. – Ha a' sereg előre huzalkodik, nem tsak Szaguldók, hanem Lábadázók is szoktak az ellenség' nyugtalanítására küldtetni. A' napirmányok és napiparantsolatok a' Főtanyán adatnak-ki; 's ha az előleken az előrállók közt vidortsaták történnek: a' kellőközépnak is pattantyú' marczongó tüze alatt egész nyommal kell mozogni latorkertjeikben. A' Lovagok rendszerént a' jobb és bal horpaszokat fedezik – a' Gyalogok párhuzantosán [Olvasd: párhuzamosan] több szerekben, majd kotzkalapokban állnak; mellyekből kiveretvén, magokat néha kardöttsével, és gántsfákkal védik. – Végre a' leagyoltatott Had, sebeseit, kommogóit hátrahagyván, vagy megfutam; vagy a' győztes félnek magát – a' környülményekhez szelt állományok' szuradékjainál fogva – felalkudni kéntelen.

²⁵ x) Hová vitetik a' Mondákság, Betü – Szép – és Fődirákság; az Itékség, Kőmetszékség, Festékség, és Szinmártákság.

²⁶ y) Kiknek pipérés Testek mellett mezítelen karok függenek, és lágy markolással szoritják magokhoz hóhumorodott slepjeket. Némellyek világos szinekkel fantazéroznak; mások setét selymekkel méltóságosittyák bámtesteiket – majd összverántzolt szemöldökök – majd kifeszült homlokok jönnek elő, reájokhomló hajfürtökkel, – és ezeknek höngörts Rolljok fodros szálai közül katsongatnak a' tüzelő, vagy gyilkolódnak a' felmeredt szemek.

Mondolatomnak Harmadik és utolsó [Sz: Mondolatomnak utolsó] Czikkjére. Hogy pedig onnan eredjek, a' mi ezen egész Értekségnek alapja – érezvén, mennyi hibázik [Sz: még] Nyelvmiveléseink' [Sz: nyelvmivelésünk] [Olvasd: Nyelvmiveléseink'] kiegészítésére: igyekezem elsőben is azon gáncsot felvilágosítani, mellyet a' Deák Nyelvhez való ragaszkodás, némelly Nyelvemeseknek fejekben terjesztett el.²⁷ Én ugyan nem kívánom magamat valamely éles vérű, de a' mellett tsak felületes értékségű Bajtársal az ellihellésig öszveüzdelni: arról mindazáltal jótállok, és állítottmányom' sikerébe fejemet kötöm fel, hogy ezennel igaza nem lévén, ha még olly nagy Ügyész volna is e' perben, tsak ugyan ő fogná a' rövidebbet vonni. Igaz ugyan az, hogy mint a' mohón kapó, úgy a' késedelmesen irtózó – eggyaránt röviden jönnek: de mind ezek [Sz: minda'] mellett is nem egyéb Oskolairókálkodásnál, a Latánnyelv' bilintseit annyira nem kívánni kivetkezni. – Minek nekünk az idegen hangozatú Secretarius, Negotiator, Chemicus, Apotheca, Notarius, Guillotin 's a' t? [Sz: 's a' t.] mikor ajjkink' mozdulattáival eggyezőbb hangú Titoknok, Alkúnyok, Titkács, Szered, Tábirász, Nyaktiló 's több hasonló helyes szóval élhetünk. [Sz: ?]

Ugyan azért, hogy Tárgyamhoz jobban közelüljek: legelső, 's legjobb [Sz: leg főbb] eszköze lenne Nyelvünk' kimivelésének, ha mennél előbb eggy tökéletes Szótár készitődne. z)²⁸ Férjfiak nem ditsvágytól, hanem Hazaszeretettől hevítve, Tudománnyal ékesítve, előitéletektől menekedve: mint megannyi Tudományos Képmutatók, egész Nemünktől Tellyedelmet nyerve – Köröntzék által közönölhetnék egymással Jegyzeteiket; és a' szóknak többségek által javallottabb [Sz: javallották] Fejezéseket rendbeszedvén időnként eretzethetnék. [Sz: erevithetnék] – Ugyan ezen szempontból az előidőbeli Iramatokat, még az azokban találandó elavultabb, és pessedező [Sz: peshedező] félben lévő Szolekesmó-szókat²⁹ [Sz: Szolekismószókat] is, mint is Hazánknak külömbféle tájain gyakorlatban lévő Szóllatokat – ujjabb reszelő alá kellene venni. Ez melly adakozó kútfő lenne: megtettszik a' Németek' példájából, kiknél az Oszterákok, [Sz: Osztrákok] Bajorok, Poroszok, és többek – mennyire külömbféle szájmódokkal birnak? [birnak] még is azon eggy tudós Nyelvet írnak, és olvasnak.

Ezenkívül a' legelső Tanódától fogva, minden Tanodalmakban, Társadalmakban, sőt a' Mindenményedelemben is, az Abdától fogva minden Kézkönyveket Anyanyelvünkön kellene

²⁷ M: terjesztettel – sh. emend.

²⁸ z) Eggy Nyelvmivesnek nem etég tsak a' foglaltsokra, 's önnöngősökre vigyázni: hanem tudni kell még a' kevésbé szokásos kifejezéseket is. Ezen szempontból szabad legyen itt eggy némellyet megemlíteni, az Abda' rendi szerént: apród, arányosság, balhapohár, beégethim, bizvátság, böltskő, dögenyeg, eggyügyüfogadás, elmészfutó, előszőnyeg, engedmény, erdi, faragmány, fitzko, fondákság, főtágrészek, garad, gíra, golyó, gulats, gunyvevezet, hagyomány, hangosztály, hunyor, iktatás, ingyenvételü, intézet, irgalmatosság, irigyvetekedőné, kavits, keresztelasat, kéret, kezeskönyv, komorna, kopátslák, kő, kömlőd, körtér, köszöntő, lam, láttérség, tégely, levélkövetés, maszk, másvétél, majtz, megy, méhets, mozgásejtés, nagybíró, nemany, nemesülés, némség, névtestvér, og, orom, orotvány, ömölt, őreb, pakilints, pete, piom, pintzekirályné, porongyó, rásza, révszer, rökönyödés, sikátor, szárazbéllyeg, szakmány, szellőse, szélvíz, szerelemgyermek, szomorjáték, szörnemény, szörnnyeteg, szű, v. sű, szípoly, talp, tettemény, tartalom, tsárnak, tséts, tudalom, tzele, tzobók, udvarlás, utálság, ügyelet, ük, üszk, zsebbegeny, zemes, jámborat, jótett, valaholottolás, vérér, vigadalom, viszfgyelés, viszhang, 's a' t.

²⁹ M: Szolekesmó-szókat – sh. emend.

kikészíteni: Hazánknek Költőit, j)³⁰ és a' népet felvilágosító szelíded érzeményekre gerjesztelő Románok, és más szivképző Repülőírások' Szerzőit – jutalomtételekkel, vagy valamely tisztesség' dandárjának Érdemjelével, 's Czimerjével kellene gedélni v)³¹ hogy Nyelvünk' ékes szóllásának tsergedezni kezdő tsermellyit elmés míveinknek [Sz: míve**ik**nek] árjával [Sz: ár**ja**ikkal] pennánk' [Sz: **Dunánk**] méltósággal duzzadozó nagyságára nevelni törekedjenek. – Mellynek hogy Utóink örvendezhessenek [Sz: örvendhessenek] [Olvasd: örvendhessenek]: kívánom, ezen Iramatomnak minél több példamányai Hazafitársaink' [Sz: hazafi Társaim] kezekbe hatván – nemes Magyar Verseket az enyimhez hasonló lángolatba lobbanthassák. [Sz: !] Mondoltam, vagy – Zungottam. [Sz: **Mondottam**]

–

³⁰ j) Nevezzelek-e' Titeket? ti kevesek! – Szép környe Tokájnak, mártsd pollyád' szebb örömébe azon Képzelmész' Lelkét, kinek Morálja megengedi: hogy Iró, társát. [Olvasd: Iró-társát]

Csipa, döfd, rúgd, valahol kapod a' gaz latrot; az illyet (ő mondja.) [Olvasd: (ő mondja)]

Ütni, tsigázni, s' agyonverni nevetve szabad.

A' Szittyá Tünöngyének minden Alagyái, Lantolagjai, Danái, 's Mezengyei közt – a' ki a' kegyetlenül szépet nem tompa érzeni – leginkább e' Stantzáját irigyelheti:

A' padon a' matska ment HA végig,

A' suton ha czintzogott – egerke 's a' t.

³¹ v) „Méltán is: mert a' Könyvet jól magyarítani, nemesebb dologítás, mint a' madzagot sodorítani, a posztót nadrágitani, a' deszkát asztalítani, az árpát serítenni, a' szilvát pálinkítani.

Ha én Nyelvmives leszek, így hektikába sem esem, mind a' vén Kőmives, ki csak a' sok köhögést miveli – sőt reménylem, hogy a' Nyelvmivelés engem meg Szolga Birósit, sőt meg is Viczé Ispányit – – Óh melly szép köszönetelő Mondolatot hallanak én tőlem az én beiktatásomkor a' Vármegye' Házában; hasonló Butszólatot fognak hallani tőlem az én eliktatásomkor; – a' milyen örömmel iktatnak be, olly örömmel iktatnak ki.” – A' mint szóll a' fentérentett Magyaritvánt [Olvasd: Magyaritván] Hazafi Hunyadi, Kedves Barátjához irt Levele' utolján. Lásd Püsp. Él. 234. l.

HIRESZTELTÉS.

EGGY tudatomtól még eddig tündéritett Irónknak, a' Magyar Nyelv' kimiveltetéséről irt Mondolat-Czímű Iramattya általam Ajánlat-Levéllal, és Vezérszóval kísértetve; legsül pedig Jegyzésekkel [Olvasd: Jegyzékekkel] megbővitve készen van, 's csak sajtót vár.

Belbecse külczimjéből is kétlhetlen, úgy, hogy akármelley Itékes Beszélettudósnak próbáját kiálhatja. Ugyan is, az Anybeszéletnek megtisztálásán 's kiszélesítési kinézetjein kívül, Előzményei ennek az egész Tündér – és Tünetvilág is, az Ok – Erkölt – Villó – és Földgömbértékséggel; a' Betű – Tsupa – és Moztonytudáksággal, 's az Esmérettségek' külömb Rekenczeivel együtt. Előfordulnak ebben, most rendszerben, majd potul [Olvasd: pótul], a' Tetsziczének több nemei; úgy a' Műödelmeke [Olvasd: Műödelmek] – Orgonajártók – a' Kétlaku – a' Rontsárd – Nehézmércze, 's több e'félék is. Külmiképsége nagyobb tizenkettőd rét lészen. Angyalbörbe kötve, ügyes Öntőtől nyert betűkkel, 's a' legtsiszoltabb ízzel nyomtatva; – csakhog az ivenk' számát előre meg nem határozhatom.

A' lesz rám nézve szorgomnak, 's azon fáradnak – mellyel a' televény Műszókat, a' különölt szójáratokat, szájmódokat, vagy a' már pessedező félben létező szavainkat, 's ezeknek gyökeiket felfütyésztem – legbetsesb viszjutalma: ha a' Haza' Atyái bőkezűségeket nyilvánítván, alkalmat nyujtnak arra, hogy ezen szorgszerényem' ritka, 's Földemüm [Olvasd: Földemiim] tudtára is első Mive, mentül nagyobb Hamarral és Csinnal közvimályra léphessen. Hiszelékeny vagyok, hogy minden Rény – 's érdemtel Hazafi, kinek Nyelve' kitsíszolása szívéen fekszik, Moecezenászi buzgalommal fogja gedélni feltétemet. Annyival is inkább: mivel képzelmeszi gögöm a' rendes előfizetés' kizsarolását tiltja; e' mellett a' példamányok' árrát, jelségessen ilyen ritka Szófektetéssel, 's Nyősténittéssel szerzett munkában felszabni, vagy tsekély behatásommal tő'sérkedni pulljátksaságnak tartottam: hivatalbeli hulladékomb, vagy tsorogtseppem pedig annyi nintsen, sem magam eránt olly sanyar nem vagyok, hogy – a' mely Iramatokkal Éltém' kalitkás órájít öltem, azoknak elterjesztésére (a' várt repkényes pohár helyett) – még több száz Tünetforintjaimat is vigyázatlanul szerentsézzem.

Mindenkinek ezen arányra önkéntes akarmányból nyilvánítandó szabadajánlattyának előjegyzékéül szolgál egy különös Tünetető. – Példányul ideszurjuk az Ajánlatlevélnek végszakát is.*³² – Költ Crispia' Várában, a' nagy Veteményedelem' mellett, 1813-dik Esztendőben, a' Magyar Hőseknek Felülése' miatt, mivelésbe vitt Mindenés Gyüledelem' Napzatján.

³² * Lásd azt egészszén ezen Könyvnek elején. – A' Szabadajánlatokért végre – nem állhatom meg, hogy itt elhalgatott Moecezenászimnak tartozó Hálám' adóját le ne fizessem: Éljenek ōk a' Haza' diszére, 's Nyelvünk' virágoztatására sok Évekig! Kegyeljék, 's kegyellessék másokkal is Munkátskámát, – mellyel (ha Előérzésem meg nem tsal.) [Olvasd: tsal]

Győztem! – lerázták czombjaim a' fővényt – Izádat fürtyeimen szent olajág lebeg; Nevem' kívántam melly porából, 'S által adám Maradékaimnak. – „Melly diadal! mi kerélly dicsőőség!” Berzsenyi.

SZÓTÁR,

A' Nyelvmívelők, szorgszerények' által, részint természetett, részint öltöztetett új
Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére.³³

A.

*Abda. *Abéce*.

Ádáz. *Vérengező, dübös.*

Adománylevél. *Donatio.*

Agfa. *Vén fa.*

Agtölgy' lábánál. *Vén tölgyfa tövében.*

Ágyugömb. *Ágyúgollyóbis.*

Ágyupad. *Bateria.*

Akarmány. *Akarat.*

Akhátzgyer'kek. *Ifjú ákbátz fátskák.*

Alagya. *Elegia.*

Alak. Kép, forma.

*Álapittani. [Olvasd: Alapittani] *Fundare, statuere.*

*Alk. *Elementum.*

*Alkalom. [Sz: **Alkalmatosság**, ocassio.] *Alku. Aptitudo. Occasio.*

Alkony. *Napnyugot. Az andalgó Fantáziának elszenderedése.*

Államány. *Conditio.*

Államlós. *Consistens.*

Álláspont. *Standpunkt.*

*Állasztórészek. *Partes Constituentes.*

Állattság. *Consistentia.*

*Állíttomány. *Assertio.*

Álomhüvelyezés. *Álomfestés, fillentés.*

*Ángolly. *Anglus.*

Angyalbőr. *Angelica, Tarka papiros.*

Angyalné. *Foem. Gen.*

Anybeszélet. *Grammatica Hung.*

Apród. *Tyro. Gyermekek.*

³³ Sz: SZÓTÁR. a' Nyelvmívelők, Szorgszerények' által részint természetettek, részint öltöztettek új Magyar Szók' mostani helyesített jelenteteinek értésére. [A MondolatSzentgyörgyi 1810 szavai *-gal jelölve]

*Aprósdí. [Sz: **Minét.**] *Minueett.* [Olvasd: *Minuette*]
Arány. *Scopus.*
Aranydad. *Aranyhoz hasonló érzélely.*
Aranyüstök. *Szóke haj.*
Armás. [Olvasd: Ármás] *Gens d'Armes.*
Árny. *Árnyék.*
Árnyéklani. *Árnyékozni.*
Asztalg. *Trapezium.*
Ásványesmérettség. *Oryctologia histor.*
*Átlohadni. *Tsendesen általmenni.*
Átkupidolni. *Megsebhetni, szerelembe ejteni.*
Átküzdeni. *Általverekedni, hatolni.*
Atyfi. *Atyafi.*
Ázologni. *Emanere* [Olvasd: *Emanare*], *consequi.*
Aztat, Eztet, Aztotat. *Azt, Ezt. Id, hoc.*
Ázúr palota. *Kék ég.*
Ajánlatlevél. *Ajánlólevél. Dedicatio.*
Avatlan. *Non adeptus. Uneingeweiht.* [Olvasd: *Uneingeweiht*'t.]

B.

Balhapohár. *Dormitorium. Sflastrunck.*
Bámtest. *Gyönyörű testalkat.*
*Bátorhogy. [Sz: Jóllehet, **quamoros**] *Jóllehet.*
Bátorságosítani. *Bátorságba helybeztetni.*
Báj. *Reitz.*
Bajlélek. *Nyomorult teremtés.*
*Bájné. [Sz: **el ragadó szépség.** Holde Göttin.] *Holde Göttin.*
*Bajor. *Bavarus.*
Bajzó. *Bajthozó.*
Beégetthim. *Encaustum.*
Befülezni. *Erővel behuzni.*
Begyeskedő. *Szerető. Spröde.*
Behatás. *Penetratio.*
Beképzéselő. *Einbildungskraft.*

Belbecs. *Belső becs.*

Belje. *Belső része.*

Benyomat. *Impressio.*

Berzegenység. *Electrisatio.*

Beszádlani. *Száját bedugni. Obturare.*

Beszéleti Nemzettség. *Genus Gramm.*

Beszélettudós. *Grammaticus.*

Betűirákság. *Orthographia.*

Betűtudákság. *Algebra.*

Birtigaz. *Jus. Jussa valakinek.*

*Bitzegni, [Sz: **halkal menni**, sétálgatni.] *Sétálgatni.*

Bizatlanság. *Bizodalmatlanság.*

Bizomány. *Auftrag.*

Bizváttság. *Securitas.*

Bogátsfő. *Bogátskóró, kórófej.*

Boltor. *Filegoria.*

Borága. *Szólóveszsző.*

Borlelke. *Spiritus vini.*

*Bökkenős. *Percellens, Momentosum.* [Sz: Momentosus.]

Böltselkedmény. *Philosophia.*

Böltsesítő. *Oktató, böltsétevő.*

Böltkő. *Lapis Phil.*

Böröndő. *Láda, Coffre.*

Bővítmény. *Bővítés.*

Bővülmény. *Bővülés.*

Bugond. *Baj, gond.*

Buliklani. *Búgni, turbékolni.*

Buszomor. *Bú, szomorúság.*

Buzgalom. *Búzgóság.*

Büнкementze. *Purgatorium.*

Büszménykedni. *Büszkélkedni, fényleni.*

*Büvölés Tudákaszszonyai éjjelezik. *A' Boszorkányok járnak rajta.*

C.

Cousiném. *Cousine, Fr. Szó. Amitina mea.*

Csecsesesmérettség. *Zoologia hist. Marmn.*

Csin. *Csinosság. Cultura.*

Csókdosni. *Csókolgatni.*

Csókpengés. *Csók tzippanás.*

Csorogtsepp. *Accidentia, Sóresz.*

Cyane. *Búzavirág.*

*Czékázni. *Széllyeljárni.* [Sz: Széllyel jární, <ecum>vagan]

*Czikk. *Czikkely. Paragraphus* [Sz: **Tzikk.** **Tzikkely.** **Sectio**]

Czimboraság. *Compania.*

Czimeres Levél. *Litterae Armales.*

D.

Dana. *Dall. Nóta.*

Dárdafény. *Piskoltz. Antimonium. Spieszglanz.*

Dédős. *Jóbapa. Atarus.*

Delinké. *Nympha.*

Derék. *Nagy ember – bölts.*

Derünnye. *Hajnalsillag.*

Diadal. *Diadalom.*

Diszlett. *Elsültt. Succesit.*

Ditstelen. *Ingloriosum.*

*Ditsvágý. *Ditséretre való vágýs.*

Dolgozáserszényke. *Strickbentel.*

Dologiság. *Neutrum.*

Dögönyeg. *Stilétes páltza.*

Dömötzki. *Veres tafota.*

Dörg, *Jupiter.*

Duska. *Hospitii haustus.*

E.

Egekbeötlő. *Igen magas*

Égértékség. *Uranologia Phil.*

Égész. *Astronomus.*

Eggyűgyü fogadás. *Votum Castitatis.*
Égrekelni. *Emelkedni.*
Égtartó. *Igen magas.*
Ék. *Ékeség.*
Ekkédig. *Eddig.*
*Eldőd. *Antecessor.*
Életfekvés. *Sors. Lage.*
Elférjesedni. *Férjhez-menni*
Elhullani. *Eggy embernek hadban elesni.*
Eligértszó. *Ígéret, fogadás.*
Ellensully. *Gegengewicht.*
Ellenték. *Tárgy, Gegenstand.*
Elmerajzolat. *Plánum. Entwurf.* [Olvasd: *Planum. Entwurf.*]
Elmészfutó. *Absurdum, Chimaericum.*
Előérzés. *Vorgefühl.*
Előeszközös. *Organicum.*
Élőgondoskodás. *Providentia. Vorsorge.*
Előkép. *Vorbild.*
Előképzelő. *Subjectum.*
Előles. *Vorpost.*
Eloltalom. *Avantgarde.*
Előpillantat. *Mézes madzag. Az új házasok' elsőbb édes órái.*
Előrálló, *Piquet.*
Előszőnyeg. *Vorhang.*
Előterjesztés (az) Tartományán kívül fekszik. *Nem lehet leírni, vagy kibeszélni.*
Előtörés. *Iparkodás, igyekezet.*
Előtudás. *Vorwissen.*
Előzmény. *Tárgy. Objectum.*
Előjegyzék. *Praenotatio.*
Eltolni. *Elszakasztani, távol ejteni.*
Emberaty. *Isten.*
Embercse. *Szegény, alávaló ember. Homuncio.*
Emlék. *Monumentum.*
Engedékeny. *Engedelmes, hajló.*

Engedmény. *Cessio*.

*Ennenség. *Egoismus*.

Enyhely. *Enyhülés helye. Asylum*.

Enyhéreg. *Plántából főzött spiritus*.

Érdempoltz. *Honos*.

Érdemteli. *Érdemmel tellyes. Tsak olyan, mint panaszteli, hajfürtteli, 's a' t.*

Erdi. *Fakéreg' ráncza. Fa' ere.*

Éréntett. *Irt, emiített, p. o. a' fentemlített esetben, 's a' t.*

*Éretztetni³⁴. *Sancire. Civitate donare.* [Sz: **Erevíteni: Sancire.**]

*Érezelni. [Olvasd: *Érezelni.*] *Follyást érezni.* [Sz: **Bizonyos és állandó érzéssel bírni.**]

Erköltsertékség. *Philosophia Moralis*.

Erköltseselni. *Moralisare*.

Erőöszszeség. *Complexus virium*.

Erőség. *Erő, fontosság*.

Erőtellyes. *Erővel tellyes*.

*Értekség. [Sz: **Értékség**] *Disquisitio. Commentatio*.

*Érzedmény. *Aesthetica*.

Érzelem. *Sensus. Gefühl*.

*Érzény. [Sz: **Érzeny**] *Animal.* [Olvasd: *Animal.*]

Esemény. *Történet. Casus*.

Esmérettség, Értettség, Tudatság, Értékség, Tudákság, *Exsistentium in mente Cognitorum, Intellectorum, Scitorum; distinctius Intellectorum, distinctius Scitorum Complexus – Scientia.*

Estasztal. *Vatsora. Nachtmahl*.

Észok. *Principium*.

Eszmélet, *Gondolat, képzelet*.

*Év. *Időkor. Aevum. Esztendő*.

Évödés. *Belső fájdalom, törődés*.

Evéskíváncs. *Appetitus*.

Évevittés. *Idősítés*.

*Évkönyv. *Annales. Krónika*.

Évszak. *Epocha. Időszakasz*.

F.

---

³⁴ Eretztetni – sh. emend.

Fagyapju. *Pamut.*
Falka. *Számos p. o. esztendő.*
*Fárad. *Fáradtság.* [Sz: Fáradtság, **Fatigium**]
Fáradalom. *Fáradtság.*
Faragmány. *Faragott kép.*
Fajbeliközlés. *Nemü Tudósítás.*
Fegyelem. *Fenyíték.*
Fehérszemélynédeszka. *Dambrett. – Ostábla.*
Feladni. *Candidare.*
Felalkudni. *Capitulare.*
Felbolydulni. *Felkelni, p. o. azz ágyból.*
Feledség. *Feledékenység. Vergessenheit.*
Felépüléskönyv. *Erbaunungsbuch.*
Felejtésbejutás. *Elfelejtés.*
Felévétetni. *Megkedvelni, szeretni.*
Felfelriadt Lélek. *Furdalódó, nyughatatlan elme.*
Felfejtődzet. *Evolutio. Ausgang.*
Felidézni. *Életre hozni.*
Felkent. *Költő. Adeptus. Eingeweiht.*
Felkéregetni. *Hivogatni.*
Fellyülmérni. *Lenyomni. Überwiegen.*
Felmeredt. *Felfüggesztett, nyílt, felnéző.*
Félretpapás. *Kitérés.*
Felszabni. *Drágára tenni.*
Felszék. *Hoffstelle.*
Féltékeny. *Zelotypus. Eifersüchtig.*
Feltét. *Czél, Szándék, Feltétel.*
Feltsókolni. *Megtsókolni.*
*Felüleges, Felületes. [Sz: Felületes.] *Superficiarius.*
Fellüllepni. *Elhorittani, önteni.*
Felülni. *Insurgere.*
Fémkör. *Lámpás.*
Fenekleni. *Fundari.*
Fenéktétel. *Principium. Grundsatz.*

Festékség. *Ars Pictoria*.

Festengengetni. *Festegetni*.

*Fejezni. *Magyarázni, előadni*.

Fitzkó. *Stutzer*.

Fixálni. *Megállapodni, állapítani*.

Fogláts. *Syllaba*.

Folnagy. *Majoros, Gazda*.

Foltatlan. *Correct*.

Folyadék. *Consectarium*.

Folyam. *Follyóvíz*.

Fonákság. *Viszszátság, – A' vart ruhának viszája*.

Fonyar. *Királyipáltza, Clenodium*.

*Forda. *Tropus, Fig, Rhet*.

Forrat. *Forrás, Quelle*.

*Fojár. [Sz: Folyár. Fluvius.] *Follyó-víz*.

Fojókány. *Fluidum*.

[Sz: **Forgats Sepre**. Apró forgáts hulladék]

Fődgömbértékség. *Globológia*.

*Fődirákság. *Geographia*.

Földemi. *Patrióta, Földi, Landsmiann*.

Főranguhajó. *Linien-schiff*.

Főtagrészek. *Hauptbestandtheile*.

Főtanya. *Hauptquartier*.

*Fővalóló. *Summum, Ens*. [Olvasd: *Summum Ens*.]

Főveg. *Süveg*.

Függelék. *Appendix*.

Fülmile. *Fülemile*.

Fütyészni. *Kutatni, fürkészn*.

Füzet. *Tsomó, darab*.

G.

Gántsa. *Verhaue – mikor az Erdőt az ellenség előtt bevágnák*.

Garad. *Lábos, Tiegel*.

*Gedélni. *Allicere*.

Gedemék. *Tsillagzatok, Haedi.*
Gépelyezetü. *Organicum.*
Gira. *Magyar szó, tesz Márcát.*
Glücz. *Glycere.*
Gobócs. *Golyóbis.*
Golyó. *Golyóbis.*
Gondnyom. *Gondviselés' útja.*
Gondolmány. *Gondolat.*
Gondtőkelet. *Subjectum.*
Góthfal. *Gothusok' épületeinek maradványi.*
*Gömbe. *Sphoera.* [Olvasd: *Sphaera.*] *Égitest.*
Gömböly. *Sphoera.*
Görtsileg. *Görtstől bántva.*
Göts. *Tsomó, fojtó, hurok.*
Gulats. *Pusztá, kopár.*
Gúnynevezet. *Tsúfnév. Spitzname.*
Gunyor. *Gúnyolás.*
Gyarmat. *Szállitvány, Colonia.*
Gyáspad. *Schaffot.*
Gyenge. *Gyengeség.*
Gyéren. *Rikán, néha.*
Gyermekeit elvesztette. *Gyermekei elháltak.*
Gyilkolódni. *Általjárni, meghatni.*
Gyökérhiszem. *Principium.*
Gyök. *Gyökér, Radix.*
Gyöngyölni. *Borittani, takargatni.*
Gyönyör. *Gyönyörűség. Gyönyörű.*
Gyúrni az Isteneknek Zsámolyát. *Esedezni az Isteneknek.*
Gyüledelem. *Gyűlés, gyűlekezet.*
Gyürömlés. *Gyürődés, hajlás.*

H.

*Háborkozás. *Háború, tartós had.* [Sz: Háború, **hosszas hadakozás**]

Hadrász. *Verbungos.*

*Hadrontz. *Rekruta*.
Hadseregrész. *Contingentia*.
Hadszakasz. *Feldzug*.
Hadszükségsekér. *Munitziós szekér*.
Hagyomány. *Legatum*.
Halálsujtás. *Halálos tsapás*.
Hálás. *Háláadatos*.
Halkva. *Halkal*.
Hangbetüzet. *Cotta. Die Noten*.
Hársallée. *Hársfák alatt való sétáló hely*.
Hason. *Hasonló, született-ollyan*.
Hátahupás. *Darabos, egyenetlen*.
Hatzukás. *Kaputrokos, foszlángos*.
Hazavetemedni. *Haza kerülni*.
Háziságszerencse. *Familienglückseeligkeit*.
*Hajlag. *Clima. Éghajlat. Himmelsstrick*.
*Hemzserde. *Legio*.
Henger. *Cylinder*.
Héznák. *Fiastyúk. Hyades*.
*Heverő. *Állóvíz. Stagnum*.
Hibabak. *Fehler*.
*Hibázni. *Hijjával lenni*.
Hidfej. *Brückenkopf*.
Himiség. *Masculinum*.
Hirdész. *Pap*.
Hiresztelni. *Hirdetni, tudósítani*.
Hiszelékeny. *Könnenbivő. Credulus*.
Hivatalbelihulladék. *Accidentia*.
Hivzomos. *Huzamos, tartós*.
Hóhumorodott. *Febér homályu*.
Honn. Honni. *Haza, Hazai*.
Horpasz. *Oldal, Szárny*.
Hoszszalom. *Weitläufigkeit*. [Olvasd: *Weitläufigkeit*.]
*Hoszszáta. *Linea*.

Hozzáfogástalanul. *Unberührt.*

*Hozzálmány. *Accidens.*

*Hölgy. *Kellemetes* [Sz: **szépségű**] *Febérszemély.*

*Hölyköltetni. [Sz: **Hő**költetni] *Rukkoltatni.*

Höngörts roll. *Schneckedl.*

Hős. *Vitéz, Bajnok.*

Hósek' magva. *Vitéz Magyarfaj.*

Hullani. *Kerülni – menni.*

*Humorodott. *Homályos, komor.*

*Humorvány. *Setétség, homály.*

Hunyor. *Tréfa, Jókedv.*

Hunyorgatni. *Mosolyogni, kacsingatni.*

*Huppáltatni. *Hintáztatni.*

Huzalkodni. *Húzódni, vonulni.*

Hüllőesmérettség. *Amphibiologia hist.*

I.

Idom. *Proportio.*

Idv. *Idvesség.*

Igazgatomány. *Regentia.*

Igenezni. *Bizonyítani.*

Igézet. *Bezauberung.*

Iggal. *Méltán, méltó Jussal.*

Ihlemény. *Ihletés. Spiritus.*

*Iker, Ikrek. *Majores.* [Sz: **Maiores, Abavi**]

Iktatás. *Statutio, v. gr. in bonis Donat.*

Ingermény. *Reiz.*

Ingyenvételü. *Franco. p. o. Levél.*

Intézet. *Testamentom.*

Ionkoszorú. *Tavaszi mezeiviola koszorú.*

Ipalni *Eltitkolni, tagadni, kérdésbe vonni.*

*Iramat. *Scriptura, Opus.*

Íráshártya. *Papíros.*

Iratos. *Sávolyos, sujtásos.*

Irgalmatosság. *Irgalmasság.*

Irigyvetekedőné. *Nébenbublerin.*

[Sz: **Iromány. Scriptum**]

Irrtár. *Archivum.*

Istenfi. *Hérós.*

Itékes. *Criticus.*

Itékség. *Critica.*

Iz. *Gustus.*

*Izlelőtudomány. *Aesthetica, Scientia Gustus.*

Izlet. *Gustus.*

Iv. *Árkus p. o. Papiros. Bogen.*

K.

*Kamat. *Interes, haszon.*

Karám. *Kalyiba, gunyhó.*

Kardöttse. *Bagnét.*

Karmantyu. *Karkecsztyü.*

Karöltve. *Karonfogva.*

Kajánhad. *Irigy Nép.*

Kavits. *Homok, követses agyag.*

Kedventz. *Kedvelt, Liebling.*

Kedvsze szszenés. *Kedvkerekedés.*

*Kegy. *Kegyelem. Gnade. Kegyesség. Pietas.*

Kegyelet. *Szivárvány. Arc-en-ciel.*

Kegyelni. *Kedvelni.*

Kegyesz. *Kegyes ész.*

Kegyetlenül szép. *Igen szép.*

*Kellem. *Kellemetesség.* [Sz: **suavitas, illecabra**]

Kellőközép. *Centrum*

*Képmutató. *Képviseelő.* [Sz: képviselő, **repraesentatialis**]

Képzelmész. *Poëta, Költő.*

Képzemény. *Képzület.*

Kerengő útmutatás. *Circularis Instructio.*

Kéret. *Actio jurid.*

Kertilakó. *Kertilakás.*

*Két. *Kéttség.* [Sz: Kétség. **dubium, dubitatio.**]

Kéteskedni. *Kételkedni.*

Kétkedés. *Kételkedés.*

Kétlaku. *Úszómászó. Amphibium.*

Kétleni. *Kétségbe hozni.*

*Kets. Reiz. *Venustas. Lepor. Elegantia. Deliciae. Anmuth.*

Kezeskönyv. *Asscurantz-Buch.*³⁵

*Kézkönyv. *Liber Manualis.*

Kéj. *Szabadakarát, Jókedv valamibeiz. Jóságta valakinek.*

Kifeszűlt. *Eröltetett. ismét: Kiderült.*

Kigyüremelni. *Feloldani, bomlani.*

Kihozatal. *Eductum.*

Kihuzat. *Extractum.*

Kikészítettés. *Ausstafierung.*

Kilátás. *Aussicht.*

Kimivelés. *Kipallérozás.*

Kimozogni. *Kimenni, kifordulni.*

Kinézet. *Aussicht.*

Kinézni. *Láttszani, Aussehen.*

*Kípipesíteni. *Felékesíteni.*

Kipuhatolni. *Kitapogatni, nyomozni.*

Kirie. *Zsinat, lárma.*

Kitsordultig. *Plenarie, abundanter.*

Kiváltság. *Privilegium.*

*Kivégezni. *Meghatározni, definire.*

Koboz. *Lant; ismét Toll, Munka.*

Kókkadni. *Lankadni, hervadni.*

Kolo'sma. *Ing.*

Komám Uram. *Jupiter.*

[Sz: **Komoly. Serius, sevens.**]

Kommogó. *Nachzügler, a' ki a' vertt Tábor' után bullároiz.*

Komorna. *Kammerjungfer.*

---

³⁵ M: *Asscurantz-Buch – sb. emend.*

Kompona. *Font, mérő-serpenyő.*
Kopátslák. *p. o. a' dió' haja.*
Kora. *Idejekorán való.*
Kórház. *Ispotály.*
Korszavat. *Előkötény.*
Koczkalap. *Quarrée.*
Kó. *Kints. Pretiosa.*
Köb. *Cubus.*
Kög. *Czirkalom.*
Kómettzéség. *Lithotomia.*
Kömlőd. *Kémlőbely. Vorpost.*
Könnyelműség. *Leichtsinnigkeit.*
Könnytsepek' eggynehányai. *Néhány könnytsepek.*
Könnyüröm. *Keser könny.*
Könyvets. *Könyvetske.*
Könyvmunka. *Könyv.*
Könyvtár. *Bibliothaeca.*
*Kör. *Circulus.* [Sz: **Környék, Kerület, periphéria.**]
Körhatár. *Horizon.*
Körny. *Periphéria.* [Olvasd: *Periphaeria.*] *Környék.*
Környülmény. *Circumstantia.*
*Köröntze. *Currens.* [Sz: **Currens Circulare**]
Körtér. *Circus*
Körülyesett esméret. *Cognitio praecisa.*
Köszönt. *Adresse.*
*Kötélék. *Egybekötés. Nexus.*
Kötlevél. *Obligatio.*
Közbeesni. *Közbeszóllalni.*
*Közönölni. *Időről időre közölni.*
Közönyűség. *Közönséges újság.*
Közvimály. *Közvilágosság, napfény. Publicum.*
Kövértelen. *Sovány.*
Kuntargontza. *Ursa minor.*
Külbirtok. *Colonia.*

*Külketudáság. *Calculus differentialis.*

Külmikétség. *Külső forma.*

*Különölni. *Distingvere.*

Külszín. *Külső szín.*

Kültzim. *Külső név, litidus.*

Küprisz. *Cypris.*

L.

Lábadázók. *Portázók. Streifende Partheien.*

Lábtyü. *Harisnya. Strümpfe.*

Lak. *Lakhely.*

*Lakálodalom. *Status. Staat.*

Lakmározni. *Vendégeskedni, tobzódni.*

Lam. *Harmat.*

Lantolag. *Óda.*

*Látán. *Deák.*

Láthatlan. *Látbatatlan.*

*Látodalom. *Theatrum.*

Latorkert. *Árok, Sántz.*

Láttérség. *Horizon.*

*Leagyolni. *Leverni, vágni.* [Sz: levágni]

Lebleértétség. *Aërologia Phil.*

Leendhető. *Lehető.*

Legázolni. *Levetni.*

Legsül. *Praecipue.*

*Lehetet. *Lehettség. Possibilitas.*

Lepkekatona. *Voltigeurs.*

*Lepleg. *Velum.*

Leplezet. *Takaró, Öltözet.*

Leplezni. *Takarni, fedni.*

Léptselni. *Lépegetni.*

Letarolni az ágyút. *Die Stücke demontiren.*

Lételező. *Levő.*

Letenni. *Nyomatásban kiadni.*

*Létetvény. *Effectum.*

[Sz: **Létleni. Existentiam continuare**]

Levélkövetés. *Repetitio Literarum.*

Lidércz. *Gyújtó rakéta.*

Liptse. *Leipzig.*

*Lódarabok. *Darablovak.*

Lohadni. *Izzani, langalni.*

Lombosbércz. *Zöldágas tető.*

Lots. *Víz.*

*Lotsmoj. *Folyamat, patak.*

Lotsogáskürt. *Szószátyár nyelv.*

*Lovancz. *Huszár.*

*Lölyyedék. *Sebesen rohanó víz.* [Sz: sebes **patak**, rohanó víz,]

Lőny. *Ens.*

Lőnyödmény. *Ontologia.*

Lükkögés. *Ingadozás, tétovázás.*

M.

Magakinyilatkoztatás. *Patens. Erklärung.*

Magánországomány. *Monarchia.*

*Magong. *Solo-Táncz.* [Sz: Solo.]

*Mammolni. *Lassu mozgással dolgozni.*

Mamsell la Regle. *Fr. szó. Domina Regula.*

Marczongótüz. *Kártás.*

Másánt. *Másképp, máskülömben.*

Másodranguhajó. *Fregat.*

Maszk. *Maskara, állorcza.*

Másvallásbeli. *Protestans.*

Másvétel. *Transsumptum.*

Majtz. *Drága kantárszár.*

Megfutam. *Futásnak ered.*

Megkarolás. *Megölelés.*

Megkérődni. *Megkérettetni.*

Megszivelni. *Megszánni, könyörölni.*

Megtisztálás. *Rectificatio*.
Megy. *Megye, Helység*.
Méhe, Méhecs. *Méh, Méhecske*.
Mennydurrogató. *Jupiter*.
Mennytár. *Plat – fond*. [Olvasd: *Plat-fond*.]
Méregjáték. *Emésztyödés. Furor*.
Merengni. *Süllyedezni – fellengezni*.
Merészlet. *Courage*.
Meredt fül. *Figyelmetes fül*.
Meszsziró. *Telegraphus*.
*Mesteri. *Meisterhaft*. [Olvasd: *Meisterhaft*.]
Mestermiv. *Meisterstück. Remek. Paradigma*.
Mesterszó. *Terminus Technicus*.
Mezengy. *Idyllion*.
Miatt. *Ért. Pro*.
Mindenes. *Közönséges*.
*Mindenményedelem. *Universitas*.
Mindenki. *Kiki*.
*Miséglőök. *Causa materialis*.
Mitra. *Süveg*.
Miv. *Munka. Könyv*.
Mívelésbe vinni. *Tartani, tenni*.
Miveletes. *Practicum*.
*Módivagyonság. *Existentia modalis*.
Mogorva. *Komor, rántzos*.
Molette. *Mohy-ette*.
*Mondákság. *Rhetorica. Ars Oratoria*.
*Mondolat. *Oratio*.
[Sz: **Mondoltam. Dis<ci>; Perorari.**]
Morotvány. *Tótsa, Halastó*.
Mosolly. *Mosolygó*.
Mottzatlan. *Mozdulbatatlan*.
Mozgásejtés. *Gesticulatio*.
Moztony. *Motivum*.

*Moztonytudáság. *Mechanica*.

Mozvány. *Machina*.

Mulékony. *Mulandó*.

*Muzsiköszönösdí. [Olvasd: *Muzsiköszönösdí*.] *Concert*.

Műszó. *Terminus Technicus*.

Művemény. *Machina*.

*Művödelem. *Fábrica*.

N.

Nagybiró. *Isten*.

Nagyobbrakás. *Többen. A' világ*.

Nagyok. *Lordok – az Anglusoknál*.

Nagysád. *Nagyságod*.

Nagysok. *Sok szenvedés. Nyomorúság*.

Napiparancsolat. *Parola*.

Napirmány. *Journal*.

Naprám. *Calendarium*.

Napzat. *Nap, dies*.

Násfa. *Fazávar*.

Naszád. *Folyó, könnyű*.

*Négyeglet. *Quadrangulum*.

Néha. *Néhai p, o. Néhai szegény Benitzky Uram*.

Nehézmértze. *Barometrum*.

*Nem. *Nemzet. Natio*.

Néma. *Pénztartó hely. Cassa*.

Nemestelek. *Curia nobilitaris*.

Nemesülés. *Sessio nobilit*.

Némség. *Genus Logicorum*.

Nemzetsor. *Genealogia. Stammbuch. Abnen*.

Néprohanás. *Landsturm*.

Népsegedelem. [Olvasd: *Népségedelem*.] *Populatio. Bevölkerung*.

Nézet. *Nézés, pillantás*.

Nézlelni. *Intueri. Anschauen*.

Néztárgy. *Schauspiel*.

Névtestvér. *Drusza*.
*Nimlány. *Nympha*.
Nő. *Feleség, menyetske*.
Nószszék meg véle. *Legyen vele szerentséilen*.
*Nőtövény. *Plánta*.
Nüansza. *Fr. szó. Nuance*.
*Nyelvemes. *Grammaticus*.
*Nyelvémség. *Grammatica*.
Nyélmives. [Olvasd: *Nyelvmives*.] *Grammaticus*.
Nyilatkozat. *Pátens*.
Nyillám. *Lágyes hely. Nyilás*.
*Nyilvánítani. *Manifestare, illustrare*.
Nyirettyü. *Hegedüvonó*.
Nyom. *Impressio. Spur*.
*Nyomorú. *Nyomoruság*.
Nyósténke. *Feleség*.
Nyóstényittés. *Gen. Foemin*.
Nyughely. *Nyugvóhely*.
Nyugni. *Nyugodni*.
Nyugodalombizgató. *Aufwiegler*.
Nyugtalanság. *Nyughatatlanság*.
*Nyutszamság. *Prosodia*.

O.

Odakövesedve. *Mozdulhatatlan*.
Odasürgetni. *Kénszerítve menni*.
Og. *A' Magyaroknak legelső Attya*.
*Okalap. *Causa fundamentalis*.
*Okértékség. *Philosophia*.
Okforrás. *Principium*.
*Oklótehettség. *Ratio*.
Oldalzat. *Oldal. Lap*.
Olvasottság' lajtorjája. *Gradus eruditionis*.
Onkel. *Fr. szó. Oncle. Patruus*.

Órázat. *Stunde*.

Orgonajártó. *Orgonatsinálló*.

Orom. *Tető, Vertex*.

Orotvány. *Irtás*.

Orrkendő. *Zsebkeszkenő*.

Országglomány. *Regierung*.

Országoltalom. *Insurrectio, Landwebr*.

*Oskolairókalkodás. *Schulfuchserei*.

*Osztrák., Osztyák. *Austriacus*.

Otthonoló. *Házi, oda baza lévő*.

Ödöngő. *Ógyelgő, koválygó*.

Öklelő Hajdú. *Szegény BUFFON, 's BLUMENBACH! ti még ezt a' Szarvasmarhák közöttül kifejejtettétek
halhatatlan Munkáitokban!*

Ömledezés. *Elragadtatott képzelet*.

Ömölts. *Szagosviz-tartó edény*.

Őné. *Sie*.

Önnöngős. *Vocalis*.

Önnöntudvalévőség. *Selbstbenusztsein*.

*Önnözet. *Individuum*.

*Önnözeti természet. *Natura individvulis*.

Őreb. *Wachthund*.

Őrlélek. *Genius*.

Őrmester. *Strázsa, Kapus, Vártás*.

Örömteli. *Örvedetes*.

Őrjöngeni. *Elragadtatni, magán kívül lenni*.

*Őszinte. *Simplex, Candidus*. [Sz: **apertus**]

Öszvebontani. *Öszvezevarni*.

Öszve-kezelve. *Karofogva*.

Öszvezagyválni. *Öszveelegyíteni, illetni*.

*Ötlet. *Objectum*.

P.

Pakilints. *Büdösféreg*.

Pállyaág. *Érdemborostyán*.

*Pamlag. [Sz: **Pallag.**] *Kanapé, zófa, gyepágy.*

Parantsolólag. *Praeceptorie.*

*Parantsszó. *Commando-Wort.*

Párhuzamosan. *Parallele.*

Passió. *Deák szó: Indulatosság, Leidenschaft.*

Pattantyú. *Ágyú*

Pazarfény. *Pompázás.*

Pajdák. *Plejades.*

*Példamány. *Nyomtatvány. Abdruck.*

*Példány. *Exemplár.* [Sz: **Specimen.**] *Mustra.*

Penderedni. *Támadni, készülni.*

Pénzkupetz. *Banquier.*

Pessedezni. *Romlani, veszni.*

Pete. *Tojás. Ovum.*

*Pijhe. *Pebely.*

Pillagó. *Tündöklő, fénylő.*

Pintzekirályné. *Örömeány. Lustdirne.*

Piom. *Függő sinor. Senkblei.*

Pislongani. *Tekinteni. pillantani.*

Pizskántsi. *Grübler.*

Plán. *Planum.*

*Polgáritás. *Civilisatio.*

Pompaműhely. *Öltözőasztal. Toilette.*

Ponk. *Tető.*

Porong. *Homoktorlás, zátony.*

Poronyó. *Jóizü.*

Porontó. *Pattantyús.*

*Porosz. *Burkus. Prussus.*

Pót. *Additamentum.*

Potyolni. *Zuzni, verni.*

[Sz: **Pőreség. Pongyolaság, mezítelenség.**]

Pullyátska. *Niederträchtig.*

Püspökségedelem. *Bisthum.*

R.

Rakontza. *Törvény.*

Rangdíj. *Taxa.*

Ránézveség. *Hinsicht.*

Rásza. *Káposzta plánta.*

Rajlódás. *Fanatismus. Schwärmerei.*

Rajz. *Planum. Rajzolat, kép.*

Ravatal. *Rotbadás, enyészés.*

Redő. *Titok. Falten.*

[Sz: **Redős – rántzos. rántzokba szedett.**]

Régesztendős. *Veteranus – a' Katonánál.*

*Reggelet. *Morgendämmerung.* [Sz: **Primum mane.**]

Rekentze. *Classis.*

Remekelő. *Experimentale.*

*Rendkívüles. *Extraordinarium.*

Rendszer. *Systema.*

*Rentze. *Registrum. Lajstrom.*

Rény. *Virtus. Tugend.*

Renyheség. *Restség, lustaság.*

Repkény. *Hedera. Ephra.*

*Repülőírás. *Brochure.*

*Részlet. *Partitio.*

Részelkedés. *Részrebajlás. Interessentia.*

Résztelenség. *Gleichgültigkeiten.*

Részvét. *Interesse. Theilnahme.*

Révszer. *Hajó.*

Rivvants. *Jégeső.*

Roll. *Személy, képviselés. Rolle.*

Rom. *Omladék, dűledék. Ruine.*

*Rontsárd. *Artilleria.*

Rökönödés. *Hallgató idő – éjjeli csendesség.*

Rövid. *Rövidség.*

Rövidebbet vonni. *Den kürzern ziehen.*

Röviden jönni. *Zu kurz kommen.*

Rugástoll. *Triebfeder*.

Ruhaszekrény. *Kleiderschranke*.

S.

Salápolni. *Örvendeni, tapsolni*.

Sanyar. *Sanyarú, érzéketlen*.

Sáppulni. *Sáppadni, hervadni*.

Sarampó. *Oszlop. Monumentum*.

Sarkbakövetni. *Nyombankövetni*.

Saja. *Finom, derék*.

Sajátkeresés. *Eigennutz*.

*Sajáttság. *Fejesség. Eigensinn*. [Sz: **Különös természet, Fejesség, Eigensin.**]

Scarapna. *Skorpió*.

*Segéd. *Segítő eszköz*. [Sz: **Subsidium, auxilium, medium.**]

Selypittő. *A Nyelv' durvább hangjait lágyítani igyekező*.

Semezsemmás. *Indifferens. Gleichgültig*.

Serkenet. *Oriens*.

Sérült. *Sértett, bús*.

*Setét. *Setétség*.

Sikátor. *Szük utca*.

Siker. *Gluten. Schleim*.

Sinkedni. *Sinlődni*,

Sokhihetőssel. *Hibetőleg*

Soktüzessel. *Hevesen, forrón*.

*Sopár. *Sovány, szegény*. [Sz: **viganyos.**]

Sorrend. *Sor, v. rend*.

Stantza. *Stanze*.

Suhadar. *Sudár, magas*.

Sülgedni. *Tsüggedni*.

Sürgetésbéli. *Sürgetős*.

Sürgetni. *Kényszeríteni, erőltetni*.

Szabadna. *Szabad volna*.

*Szabda. *Regula. Törvény*.

Szaguldólni. *Recognosciren*.

Szak. *Szakasz*.

Szakmány. *Rolle*.

Számszer. *Registrum*.

Számtalan. *Legio*.

Számtudás. *Arithmetica*.

Szárak Bélyeg. *Stempel*.

Szárma. *Töltött káposzta*.

Szarvas Angyal. *Sátán. Diable*.

Százszaka. *Század. Jahrbundert*.

Szójálás. *Peroratio*.

[Sz: **Szójálni. Orare, perorare**]

Szójkabibor. *Piros szójka*.

*Szójmód. *Dialectus*.

Szójült. *Emelt, készített*.

Szójni. *Szójni, alkalmaztatni*.

Szójőcse. *Szójőcske*.

Szójvíz. *Szójvíz*.

Szójbeesőleg. *Szójbeesőleg*.

Szójélczim. *Szójélczim*.

Szójélczim. *Rolle*.

Szójintet. *Katsintás*.

Szójöld. *Szójöldök*.

Szójpont. *Tekintet*.

Szójtűnő. *Szójtűnő*.

Szójügyelni. *Nézni, vizsgálni*.

Szójder. *Esthajnal-tillag*.

Szójvedelmes. *Passionatus, Leidenschaftlich*.

Szójpelkedni. *Iparkodni, szójdekozni*.

Szójírás. *Calligraphia*.

Szójplódn. *Glänzen*.

Szójpné. *Die Schöne*.

Szójpnés. *Szój név*.

Szój. *Sor. Mód*.

*Szójács. [Sz: **Patikárius**] *Apothecarius* – és jó szó is: mert csak olyan, mint: kalats, forgats, kártats 's a' t.

*Szered. [Sz: **Patika**] *Apotheca* – és jó szó is: mert csak olyan, mint: Ezzered, mered 's a' t.

[Sz: **Szeregyesség, Szoros eggyenesség, nexus aretus**]

Szerelemgyerek. *Zabgyerek.*

Szerencsétetni. *Szerentsésnek lenni.*

Szerencsézni. *Kotzkáztatni.*

*Szertetem. *Organum.*

Szesz. *Geist, Spiritus.*

Szinetlen szerénység. *Valóságos iparkodás.*

Szinmártátság. *Ars tinctoria.*

Szintenség. *Analogia.*

Szipoly. *Moly.*

[Sz: **Szittyá, Scythá**]

Szivecsem. Szivetském.

*Szívképző. *Szívformáló – jobbító.* [Sz: Szívet jobbító, formáló]

Szobászné. *Stubenmädchen.*

Szobor. *Statua.*

Szófektetés. *Syntaxis.*

*Szók' többsége. *Pluralitas votorum.*

*Szomoróza. *Mesto a' Muзыкában.* [Sz: Múzsikusoknál]

Szomorjáték. *Tragoedia.*

Szonkolyodni. *Szomorkodni.*

*Szorg. [Sz: **Szorgalmatosság**] *Diligentia.*

Szorgszerény. *Szorgalmatos iparkodás.*

*Szoreggység. *Szoros eggyesség.*

Szójárat. *Provincialismus.*

Szováta. *Szövőszék.*

Szökni. *Menni, sietni.*

Szörnemény. *Ungebeuer.*

Szörny. *Monstrum.*

Szörnyekölője. *Apolló*

Szörnyeteg. *Monstrum.*

Szulákos. *Tövises, szúrós.*

Szunád. *Scriba, Cancellista.*

Szuradék. *Punctum.*

Szurat. *Punctum*.

*Szurdants. *Spádé*.

Szü. *Testvérek' Felesége*.

Sü, v. Süv. *Férj v. Feleség' Bátyja*.

Szülődni. *Születni*.

Szürke ló szügyében. *Ló Vendégfogadóban*.

Szüzetsné. *Szüzetske, a' Foem*.

Szüzné. *Szüz, a' Foem*.

T.

Tábirász. *Notarius*.

*Táborkozás *Hosszas táborban létel*.

*Tábornok. *Generalis*. [Sz: **Commandírozó** Generális.]

Talabor. *Terebélyes, árnyékos*.

Talaris. *Hosszu ruha*.

Talp. *Basis. Fundamentum*.

Talpszer. *Materia*.

Tanakmányos. *Theoreticum*.

Tanátsvégzés. *Senatus Consultum*.

Tanítírás. *Documentum*.

*Tanoda. *Oskola*.

*Tanódalom. *Gymnasium*.

*Tántzadalom. *Bál*.

Tanúírás. *Documentum*.

*Tanúmány. [Sz: Tanulmány] *Documentum*.

Tanulmány. *Scientia*.

Tanyarév. *Portus*.

Tapodmány. *A' mi tapodtatik*.

Tapzs. *Taps*.

Táran. *Tárva, nyitva*.

*Tárgyazni. *Illetni*. [Sz: Illetni, **czélra törekedni**] *Betreffen*.

Tárgyalag. *Objective*.

Tartalom. *Innhalt*.

*Társadalom. *Collegium*.

Távollevőségben. *Távol.*

Téhely. *Borotvatok.*

Téhelyezetlen. *Színtes, simítás nélkül.*

Tehertelen. *Könnyű.*

Teknő. *Paizs.*

Televény. *Congestum – és jó szó is: mert csak olyan, mint kelevény, Ötevény 's a' t.*

Tellemtudákság. *Calculus integralis.*

*Tellyedelem. *Plenipotencia. Vollmacht.*

Tempe' vidámjai. *Tempe' kies vidékei.*

Templombilints. *Házassági esküvés.*

Tengerügytanáts. *Administratio marina.*

*Teremlettárház. *Naturalien-Kabinet.*

*Teréj. *Planities, spatium.*

Teréjtudákság. *Geometria.*

*Természetedmény. *Physica.*

Természvilágértékség. *Philosophia natur.*

Területes terhes lövés. *A' hajó' egyik oldalán lévő minden ágyuknak egyszerre való kilövése.*

*Testmagértékség. [Sz: **Testvegyérzékség.**] *Stoebiologia s. Chemia.*

Tétlen. *Unthätig.*

*Tetszitze. *Schöne Wissenschaft.*

Tetszitzeség. *Aesthesis.*

Tettemény *That.*

Tejvaj. *Butyrum.*

Thyrsus. *Szőlővessző.*

*Típorvány. *A' mi típratik.* [Sz: a' mit valaki lábával tapod]

*Tisztesség dandárja. *Ordo Civilis.*

*Titkáts. *Chemicus.*

Titokírász. *Secretarius.*

Toborzon. *Szökédétselve, ugrándozva.*

Tollkés. *Federmesser.*

Tőkeleg. *Subjective.*

Tölgykirályné. *Akbátzfa.*

Tömedékes. *Intensivum.*

Tömény. *Az érzetek' crystallizatiója. Gruppe.*

*Tömpeget. *Obtusangulum.*

*Tömör. *Ezered. Regimen.*

*Tömkeleg. *Labyrinthus.*

[Sz: **Tömpeget. Obtusangulum.**]

Töpni. *Töppedni, aszni.*

Törekedemény. *Expeditio.*

*Töröngyölni. *Öszvegyürni.*³⁶

Történtség. *Zufall.*

Tózsérkedni. *Kalmárkodni, nyerekedni.*

Töves. *Nyomás. Gründlich.*

Tsapat. *Batallion.*

Tsapongani. *Habozni, kételkedni.*

Tsárnok. *Tornász, folyosó.*

*Tsend. Tsendesség.

*Tsermely. *Patak.*

*Tsertse. *Fülönfüggő.*

Tséts. *Variolae.*

*Tsiklándlágyság. *Itt per Allegoriám paron termő gyenge füvet tesz.*

Tsinálmány. *Productum.*

Tsiszolni. *Poliren.*

*Tsontfejodva. *Kaponya' ürege.*

*Tsoporda. *Brigada.* [Sz: **Toporda.** Brigáda.]

Tsorgalag. *Tsepegőkő.*

*Tsőgyilk. *Bagnét* [Sz: **Tőgyilk. Bajonnet.**]

*Tsupatudákság. *Mathesis pura.*

Tuba. *Kürt, trombita.*

Tudaklani. *Tudakozni.*

Tudákos. *Mathematicus.*

*Tudákosság. *Mathesis.*

Tudalom. *Tudat, tudás.*

Tulajdonolni. *Tulajdonítani, ajánlani.*

Tulajdonságosítani. *Qualificare.*

Tulmulni. *Felgyülhaladni.*

---

³⁶ M: **O**szvegyürni – sh. emend.

Túlvilági. *Orientalis. Antipodes.*

Tündérvilág. *Mundus Metaphys.*

Tünetvilág. *Mundus Phys.*

Tündérke. *Nympha.*

Tündérittés. *Abstractio.*

Tündérvilágértékség. *Philosophia Transcend.*

Tünet. *Váltó. Schein.*

*Tünekép. *Idea.*

*Tünlet. [Sz: **Tünlét**] *Apparitio.*

Tünöngye. *Musa.*

Tüntető. *Mutató Tábla. Verzeichnisz.*

*Türmész. *Martyr.*

Tzekle. *Keleptze, tör.*

[Sz: **Tzim. Titulus**]

Tzobók. *Tyuk v. lutzomb.*

*Tzombolni. *Törekedve menni.*

Tzövek. *Pyramis.*

U.

Udvarlás. *Audientia.*

Unadék. *Unalom, unatkozás.*

Uralkodalom. *Imperium.*

Urka. *Uracska. Mazur.*

Utálság. *Utálatosság.*

*Utóink. *Posteris.*

Üdvös. *Idvesség. Salus.*

Ügyelet. *Institutum.*

Ügyes. *Alkalmatos. Geschickt.*

*Ügyész. [Sz: **Prokátor.**] *Advocatus. Procurator.*

Ük. *Majores.*

Ültetmény. *Plánta, vetemény.*

Ür. *Üreg. Hőhle.*

Ürögforogni. *Manövrözni.*

Üszk. *Fáklya, villám.*

[Sz: **Üvöltözni. Suhogni.**]

Z.

Zamatos. *Szamatos, illatos.*

Záratlan végzés. *Pátens.*

Zavar. *Zivatar.*

Zemes. *Lágyan készült irha.*

*Zengemény. *Opera.*

Zomántzfogsort láttatni. *Megnevetetni.*

Zongora. *Klavier.*

*Zöte. *Vegetabile.*

Zsebbegeny. *Brieftasche. Pugillaris.*

Zseni. *Fr. szó. Genie. Észláng.*

Zsinár. *Hijábaváló.*

Zsugorgatott hadsereg. *Reserv-Armee.*

J.

Jámborát. *Virtus.*

Járdalni. *Járkálni, szállongani.*

Járomfa. *Iga. Joch.*

*Játtábor. *Lager.*

Jegyzék. *Jegyzés – és jó szó is; mert csak olyan, mint Fazék, Főzelék, Szerdek 's a' t.*

*Jelenlet. *Phaenomenon.*

*Jelségessen. *Specifíce.*

Jól állani együtt. *Gut stehen mit einander.*

Jótett. *Virtus, – mely jobb is a' Rénynél, 's Jámborainál.*

V.

*Vadontz. *Természeti, eredeti, mesterség által nem változtatott.*

*Vágtsó. *Comma.*

Vágy. *Vágyás.*

Vaklani. *Vakoskodni.*

Valaholottolás. *Ubicatio.*

Vallásmotozás. *Inquisitio.*

- *Való. *Serius, severus.*
- *Valólat. *Ens.*
- *Vándorlott. *Jártasköltés.* [Sz: Jártas.]
- *Várda. *Hadisereg, tábor.*
- Vároltalom. *Besatzung.*
- Vártvagyon. *Activa, – sensu politico.*
- Vájtfülü. *Purgatae auris.*
- Véd. *Védelmező, mentő.*
- Védte. *Mentsége valakinek.*
- Végzetlen. *Végbetetlen.*
- Véglakás. *Temető, sír.*
- Véglettudákság. *Analysis finitorum.*
- Végszak. *Vég-szakasz. Utólja valaminek.*
- *Végtelenlet. *Immensum.*
- Végtelenlettudákság. *Analysis infinitorum.*
- Vélemény. *Opinio.*
- Vendégajakú. *Idegen nyelvű, nyelvből nem értő – Nyelvrontó.*
- Vénhült. *Elvénbedett, vénült.*
- Vérér. *Vena.*
- Veröcze. *Kis kapu, korlát.*
- Vértanú. *Martyr.*
- Vértestné. *Consanguinea. Testvér, a' Foem.*
- Veteményedelem. *Seminarium.*
- Vétket tsinálni valamiből. *Vétkül tulajdonítani.*
- Vétlen. *Ártatlan, büntelen.*
- *Vezedezés. *Commandirozás.*
- Vezérszó. *Előjáróbeszéd. Einleitung.*
- Vid. *Vidám, derült.*
- Vidortsata. *Lebhaftes Gefecht.*
- Vigadalom. *Vígság, mulattság.*
- *Vigallicza. *Ugrós tántz. Allegro.*
- Vigasz. *Vigasztalás. Trost.*
- Vigságkörke. *Vig társaság.*
- *Villo. *Aether.*

Villóértékség. *Aetherologia Phil.*

*Vimály. *Világosság.*

Vinnye. *Műhely, Kovács-műhely.*

Virág év. *Ifjúi kor.*

*Virály. [Sz: Virány] *Zöldellő kies tájék.*

Virits. *Succus arborum emanans.*

Virulmány. *Zöldellő kies tájék.*

Vi'slatás. *Keresés, nyomozás.*

Viszfigyelés. *Reflexio, sensu Phil.*

Viszhang. *Echo.*

Viszonlani. *Reciprocare.*

Viszontgyónás. *Kölsönös vallástétel.*

Viszontság. *Viszontagság.*

Viszontvizit. *Kölsönös látogatás.*

Viszjutalom. *Recompense.*

*Vizépítés. *Hydraulica.*

Vonat. *Linea.*

FÜGGELÉK.

Nem tzeljyom ugyan senkinek szakálljában kapni *is* – *mencs* meg*b* Isten*n!* – kivált az bötüirákság fölött, az *mej* még *ol!* gyöngé láb*onn* áll az Szittyák nyelvökre néz*vést*; hanem *mind*hogy az heles Irás *ollan* az munká*bo*, *mind* az fűszerszám az ételbe: *innejd* nem tartottam *üdüvesztéssnek*, ‘s *fölösleg* valónak, *holott* *immáron* az Magyar Nyelv kimiveléssér*ül* *lévő* Munkácskámot el*lvégez*vén, ezzen Függelékbe az *szovaknak* helyes leírását is *foltatólagossan* *edgy* két szóval érdekellem. Eztet kívánja *mint* az *föl* tett *tzély*, *mint* az *jó* rend meg*b* tartássa, *mejet* kötelességemnek is *ösmérem*.

De *viszontag* *tzélyommal* *elenkezne* *mostanság* *mindenn* *edgyes* *Jedzésekre* *ügyelni*, *mell* nállomnál *föllengőssé* elméü *Tudósoknak* az *gondgya*. Kik *pedigb* *mindennémő* *Törvényeiket* az *szók* szerkötzetésének, *avagy* *hogy* az *Ortografjának* *eszökben* *vennyi* *akargyák*: *igazétytuk* *eőket* *RÉVAYnkhez*, *PÁPAYnkhez*; *seőt* (kit *előbb* *köll* *vala* *emlétenem*) *SYLVESTERhöz*, *mellenek* *ölégb* *ditsiretére* *válák*: *miképpen* *homállbodólt* *régbi* *Nyelvönket* *megb* *jobetván*, *és* *elseő* *lőn*, az *ki* *Régulák* *közzé* *szorétva*, *zsinórmérték* *gyaánt* *anná* *aztat* *Onokájának* *elejbéje*.

Mit *szólák* az *Puristákról*, *Nyelvszépítőkrül*, *Bővétőkről?* az *Jottistákról*, *Y-istákról??* mit az *Fordettókrül*, *Épéttókról*, *Rontókrül* &c ??? – *mellek*, *mind* az *hangyál* *halhatatlan* *számmól* *nyüsgenek* *edj* *üdü* *ulta* a’ *Magyar* *Helékony* *alábo*. *Miátam* – *mind* az *csiga*, *ki* *aléglan* *kémszarváját* *báncsák*, *üstént* *honnábo* *vonyul* – *kinek* az *tudóss* *pörhöz* *kedvök* *vann*, *ám* *hartzollanak!* *Én* *hogy* *edjék* *Félynek* *sem* *vécsek*, *sem* *nem* *ujjéttok*, *se* *velök* *öszvő* *nem* *botsáitkozom*; *de* *kezzem* *sebemben* *gyukván*, *korhelkodva* *számott* *is* *nem* *táitom*: *hanem*, *miért* az *villágba* *mast* *ez*, *maid* *amasz* *teazik*; *és* *topasztalkván*, *hogy* *vadnak* *ölögenn*, *kiknek* az *bátyok* *kanál* *is* *jó*: *innénd* *ez* *kiss* *Munkácskámbo*, *mellnek* *elejbé* *jeless* *Rézképett* *is* *metzzenyi* *hattam*, *mint* az *szovak* *formálottyára*, *mint* az *heles* *Irásso* *nézvest* az *legb* *tsényossabb* *üzletü*, *és* *legb* *pallérozottjabb* *Irókhez* *magamat* *alkalmaztattam*; – *akár* *Puristák*, *akár* *Fordéttók* *avaggy* *Jottisták* &c. *azok* *löttek* *légyjen*.

Távoly *léttem* *miát* az *Nyomtatásso* *is* *némel* *HIBÁK* *esstek*, *kiből* az *héányossabbakat* *Olvassóink* *ill-képen*n *megb* *javéttanyi* *mélytőztassák*:

Lap.	Sor.	Hiba.	Olvasd. ³⁷
------	------	-------	-----------------------

BREKEKE! BREKEKE! BREKEKE!!!

KLOÁX! – TUÚ!

³⁷ A Mondolat 1813 hibajegyzékében feltüntetett hibák helyes olvasatait a főszövegben a javítandó szó után adtuk meg így: [Olvasd:]

2.

SZEMERE PÁL JEGYZETEI

JEGYZETEK

KÉZIRAT

OSZK Kt Quart Hung 3365/I.

OSZK Kt Quart Hung 3365 / II.

A dokumentum valójában két bekötött füzet, a zirci apátsági könyvtárból került 1945 után az OSZK-ba (az első lapon a könyvtár pecsétje: Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattári Növedéknapló / 1954. év 57. sz; mellette a zirci apátsági könyvtár pecsétje: A Zirczi Apátság Könyvtára 1875). A füzetek Szvorényi József birtokából kerültek az apátsági könyvtár birtokába; az OSZK-ban való felfedezésük Fórizs Gergely érdeme, aki 2011-ben bukkant rá a még feldolgozatlan anyagra.

A (22 cm széles, gerince 2,5 cm, nagysága: 27 cm) füzetek gerincén nyomtatott betűkkel: „Szótári és grammatikai jegyzetek I.” (jelzete: Quart Hung 3365/I.), illetve: „Szótári és grammatikai jegyzetek II.” (jelzete: Quart Hung 3365/II.)

Az első, nyomtatott oldalszámozású füzet [a továbbiakban: *Szemere Pál jegyzetei I.*] első lapján (1.), felül, ez olvasható: „Szemere Pál jegyzetei.” A jobb alsó sarokban: „Ajándécul kaptam az írótól / maj. 3-kán, 1855. / Szvorényi József mk”. Mindkettő Szvorényi kézírásával. Ezen a lapon, a jobb sarokban a füzet induló oldalszáma (1) mellett további számok találhatóak: 148 (nyomtatott szám, középen = a füzet számozott lapjainak számát jelöli); I. (kék ceruzás, kézírásos római szám); 479. (más ceruzával); 398. (más ceruzával); középen, pirosas ceruzával, nagy betűkkel: Lingus [?].

A füzet jobb oldali felső margóin (az oldalpárok jobb oldalán, tk. a versókon) a már említett nyomtatott sorszámozás 1-től 148-ig. Ezek mellett ceruzás oldalszámozás is található, *minden* oldalon, az üresen hagyott (jegyzeteket nem tartalmazó) oldalak kivételével. Ezek 1-től 263-ig terjednek.

A második füzet ([a továbbiakban: *Szemere Pál jegyzetei II.*] az elsőhöz hasonló: első lapján (1.), felül, ez olvasható: „Szemere Pál jegyzetei.” A jobb alsó sarokban: „Ajándékban kaptam az írótól

/ Maj. 3. 1855. / Szvorényi József[mk]”. Mindkettő Szvorényi kézírásával. Ezen a lapon, a jobb sarokban a füzet induló oldalszáma (1) mellett további számok találhatóak: 147 (nyomtatott szám, középen = a füzet számozott lapjainak számát jelöli); II. (ceruzás, kézírásos római szám); ~~r.480.~~ (más ceruzával); 399. (más ceruzával); középen, pirosas ceruzával, nagy betűkkel: Szótarak[.]

A füzet jobb oldali felső margóin (az oldalpárok jobb oldalán, tk. a versókon) a már említett nyomtatott sorszámozás 1-től 147-ig. Ezek mellett ceruzás oldalszámozás is található, *minden* oldalon, az üresen hagyott (jegyzeteket nem tartalmazó) oldalak kivételével. Ezek 1-től 224-ig terjednek. A nyomtatott oldalszámozás *utólagos*: a 20. oldaltól a füzet jobb felső sarkai le vannak vágva, ennek megfelelően a nyomtatott oldalszámozás beljebb kerül; a füzetbe oldalméret alapján nem oda tartozó (kisebb, bekötött) lapok is rendelkeznek ezekkel az oldalszámokkal. A jegyzések nem folyamatosak, több helyütt találunk üres lapokat. (A nyomtatott oldalszámok itt is megtalálhatóak).

A füzetben túlnyomó részt Szemere Pál grammatikai jegyzetei, különféle könyvekből való kijegyzései találhatóak autográf kézírással; néhány lapon autográf bejegyzés található Kazinczy Ferencről és Kölcsey Ferencről is (Szvorényi József néhány megjegyzése mellett).

A bekötött füzetek gerincén található cím („Szótári és grammatikai jegyzetek”), illetve a belső oldalon található, bizonyosan Szvorényitől származó cím („Szemere Pál jegyzetei) közül az előbbi látszik autentikusabbnak; de ezt bizonyosan csak akkor tudnánk kijelenteni, ha ismernénk a cím gerincére nyomtatásának idejét, helyét és módját.

A címadás során Szvorényi József elnevezést tartottuk meg.

KELETKEZÉS

Szemere Pál jegyzeteinek keletkezésének pontos idejéről nincs adatunk; erről leginkább a füzetbe kötött lapokon található néhány dátum ad eligazítást. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Szemere eme füzeteken található jegyzeteit nem egyetlen, leszűkíthető alkalommal vagy időpontban, hanem egy bizonyos időszakban készítette. A füzetekben található dátumok alapján eme időintervallumot 1811 és 1816 közé tehetjük.

A füzetben található keltezések és dátumozások:

- 1.) [2.] (3-5.) 4/r. October 12d. 1811
- 2.) [7.] (34-45.) 34/v. Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augusztus havában 1811.
- 3.) [7.] 42/v. Péczel, Augusztus 9dikén 1814.

Nagyfaluban, November 22d. 1815.

II. [19.] (105/v.) 1815. oct. 14.

A füzetet, a benne lévő jegyzetek alapján, bizonyosan használta 1814-ben, abban az időben, amikor Kölcseyvel Pécelen és Lasztócon közös filológiai munkákat folytattak. A füzetet Kölcsey (és Kazinczy is) ismerhette, mi több, előbbi használhatta is (lásd: *Az idegen Phrasésekkel való életről* jegyzeteit); mindezt a füzetben, tőlük származó autográf bejegyzések is bizonyítják. Azt nem tudjuk megmondani, hogy eme füzet is részét képezte-e azon filológiai tárgyú kéziratoknak, amely 1815-1816 táján, Bilkei Papp Ferencnek köszönhetően elveszi látszottak, majd megkerültek (erről lásd: *Az idegen Phrasésekkel való életről* jegyzeteit). Mindenesetre a füzet Szemere Páltól került Szvorényi József birtokába 1855-ben. Szvorényi József (1816–1892) 1838-ban lépett be a ciszterciák közé és 1838–1839 között Zirczen töltötte a próbaévét, 1840-ben szentelték pappá. A MTA 1846-ban levelező tagjává választotta, részt vett a magyar-német műszótár szerkesztésében; több iskolai nyelvtankönyv szerzője; pályadíjas munkája: *Magyar ékes szókötés*. A m. tudós társaság jutalomkérdésére. Elsőrangú pályamunka. Buda, 1846. (Nyelvtudományi Pályamunkák IV.). Szerkesztője volt Szemere Pál minden munkáinak, ennek előszavában részletes életrajzot is írt róla (vö. *Szemerei Szemere Pál munkái*: Szültése százados emlékünnepeinek alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság, Franklin-Társulat, 1–3. kötet, 1890. 3–56.).

*

Mivel elsődleges feladatunk Kölcsey Ferenc nyelvészeti tárgyú műveinek közreadása, ezért a jegyzetfüzetből teljes egészében, külön csak a tőle származó bejegyzéseket közöljük (l. ezeket: [Bejegyzések *Szemere Pál jegyzeteiben*]). Ez a füzet a Szemere–Kölcsey szerzőpáros közös munkálkodásának mind pontosabb megismerése és megértése szempontjából is fontos. Ezért elkészítettük a füzetek tartalmának jegyzékét, megjelölve benne azon kisebb bejegyzéseket, megjegyzéseket, amelyek valószínűleg – a már önállóan közreadandókon túl –, Kölcsey kezétől származnak. Eme jegyzékre jelen kiadás több Kölcsey kézirat esetében is hivatkozik (különösen: *Az idegen Phrasésekkel való életről*), továbbá Szemere Pál máig jórészt feldolgozatlan¹ nyelvészeti munkáinak további vizsgálatához is forrásul szolgálhat.

JEGYZETEK ÉS SZÖVEGKRITIKA

Előbb a jegyzetnek adott tétel számát ([1.]), majd a füzetek nyomtatott oldalszámát (1.) adjuk meg (az egyes lapoknál jelezve, hogy: r/v = recto/verso). Majd a jegyzet címét (vagy azt, ami a cím

¹*Szemerei Szemere Pál Munkái*, kiad: Szvorényi József, Budapest, 1890, I–III. Kelemen Béla: *Szemere Pál*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1891. Máté Lajos: *Szemere Pál mint kritikus*. Budapest 1894. Pécsi Ottmár: *Szemere Pál mint esztétikus és kritikus*. Egri áll. reálisk. értesítője. 1910. Jánky István: *Szemere Pál esztétikai s poétikai nézetei*. Pécs, 1928. Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*. Budapest, 1925. 103–115.

helyén áll), amennyiben ilyen nincs, akkor szögletes zárójelben az általunk adott címet; végül az első sort.

Az egyes tételekhez fűzött megjegyzésekben a jegyzetelt témához kapcsolható forrást vagy forrásokat adunk meg. Néhány fontosabb, Kölcsey munkájával szorosabb összefüggést mutató tétel esetében a címléírás és a rövid tartalmi ismertetőn túl, részben vagy egészében is közöljük a Szemere-féle bejegyzést. A Kölcseytől származó bejegyzéseket vastaggal jelöltük. A szöveg visszaadásakor a betűhív közlést érvényesítettük.

KIVONAT

Szemere Pál jegyzetei

(I. füzet)

(*Szótári és grammatikai jegyzetek I.*)

[első lap]

Szemere Pál jegyzetei.²

Ajándékul kaptam, az írótól /maj. 3-án, 1855. /Szvorényi József mk³

[1.] (2.)

*Csokonay Vitéz és Révay*⁴

Üdvre jutott lelkek seregébe' pihen vala immár / Révay, a magyarok nyelvének néhai őrje, /

A mikor a mennyek küszöbén egy ábra jelent meg.

Megjegyzések:

Szemere Pál ezt a verset 1855-ben írta *Csokonai Vitéz és Révai* címmel; *Mese* címmel 1858-ban adta ki, a Remény c. zsebkönyvben. Megjelent még: *Szemerei Szemere Pál munkái*. Szültése százados emlékünnepeinek alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság, Franklin Társulat, 1-3. kötet, 1890. Hiv. I. 92. *Mese*.

[2.] (3-5.)

[Fratrem Paulum de Pápa 1539.]⁵

De w akaratya wrnak terwenyibe gondolkodyk w neki terwenyibe eysel es nappal.

[a 4. /r. dátum:] October 12d. 1811

Megjegyzések:

Jegyzetelt mű: Az egykori birtokosáról és első ismertetőjéről elnevezett ún. Kulcsár-kódexet Pápai Pál ferences rendi szerzetes másolta 1539-ben az ozorai beginák számára; 150 zsoltár mellett himnuszokat és szentekről szóló megemlékezéseket tartalmaz. Kiadva: *Nyelvemléktár VIII.* kötet, Régi magyar codexek, Kulcsár codex, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1879. 255–418.

² Szemere Pál jegyzetei I.: Szvorényi József kézírásával

³ Szemere Pál jegyzetei I.: Szvorényi József kézírásával

⁴ Szemere Pál jegyzetei I.: Szvorényi József kézírásával; a Csokonai y-ra javítva

⁵ Szemere Pál jegyzetei I.: A cím helye olvashatatlanul, vastagon lehúzva; alatta lila tintával (más kézírással?): *Ó és új szavak*; a jegyzetben több helyütt piros ceruzával szavak duplán aláhúzva; ugyanezzel a színnel a címsor alatt az alábbi évszám: 1539.

Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. november 17. (MM4 *Levelezés* I. 525, 1016.)
 „Irtam e már azt, hogy a’ Kultsárnál lévő Kézirati Zsoltárokban (per Fratrem Franc. Pápay 1530) mindenütt szerelem, fájdalm, hatalm ’s nem szerelem, fájdalom, ’s hatalom állanak; ’s hogy **sehol** benne az **a’** vagy **az** artikelnek nyomok nincsen?”

A szerzőt és a művet említi, illetve az első sorokkal megegyezően idézi még: Kazinczy Ferenc, *Erdélyi levelek*, XIX. levél.

[3.] (6-11.)

Janua Linguae Latinae

VI. mellyékszelek. Collaterales – A’ háborgó szél. (Vihar)

[Széjegyzet Kölcseytől:]

7./v.⁶ – a „XXXII. Mereglye, villa, merga” szavakhoz: „Mereglye Szatmár V[árme]gyéb[en] a’ Tisza mellett = Karó, a’ [mely]hez a’ sövényt fonják. Ugyan ott Eszteró Magas bogas fa a’ minn a’ lekaszált lencsét szárazsúlyák. Ugyan ott két vizet hívnak Nagy- és Kis-Eszterónak.⁷

8./v.⁸ – a „LIV. Szüy férjnek öccse v. bátyja” szavakhoz: „Nem Sűy de Szűy, vagy Szü (Levir). Lásd Sylvest[er János]. Gramm[atica Hungarolatina]. Erdélyben szokásban van: szüem és szüvem

10./v. – a „XLIII. Másokra szóló (Mondékony) ne légy.” szavakhoz: „Mérmondó. itt a’ mér nyilván substantivaliter vétetik. mint vérontó. mer audet és audacia, vagy audax”

Megjegyzések:

Jegyzetelt mű: COMENIUS, Joannes Amos – SZILÁGYI BENJÁMIN István [transl.]: Joh. Amos Comenii Janua linguae Latinae reserata aurea, sive seminarium linguae Latinae et scientiarum omnium... sub titulis centum, periodis mille comprehensa et in usum scholae Varadiensis juxta Belgarum editionem postremam, accuratam et auctam in Hungaricam linguam translata per Stephanum Benjamin Szilagyi, ejusdem scholae rectorem... Varadini 1643 apud Abrahamum Szenci[ensem].

Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, Széphalom, 1815. december 28. *Vida Lászlóhoz* c. versében, az első sor: „Hah, mely idő! a’ feldühült vihar / Kéményeimben hangosan sipít”. A vihar lábjegyzete: „Janua Linguae latinae Comenii: vihar, Sturm. Úgy látszik egy a’ zivatarral, mert a’ Sturmot minap egy napszámos is *vihatarnak* nevezé velem beszélvén a’ kerti kapálás alatt.”

⁶ Szemere Pál jegyzetei I.: a bal margón, más tintával, vonallal elválasztva Szemere jegyzeteitől.

⁷ Szemere Pál jegyzetei I.: Ez alatt ceruzás megjegyzés, Szvorényi keze írása: Kölcsey jegyzete

⁸ Szemere Pál jegyzetei I.: a bal margón, más tintával.

[4.] (12-22.)

Adriai tengernek Syrénaia, groff Zrini Miklos. Nyomtatta Bécben a' Koloniai Vduarban Kosmerovi Máté Czáfzár ő Felfége Könyvnyomt[ató]ja Anno M. DC. LI. [kézzel rajzolt címlap]

DEDICALOM / EZT A MUNKAMAT / Magyar nemefiségnek, ad- / gya Iften hogy véremet / utolfó choepig hafznoffan / néki dedicálhaffam

Megjegyzések: 1814 nyarán Szemere Pál könyvtárában Zrínyi Miklós műve nem volt feltalálható. Az ekkor nála, Pécelen tartózkodó Kölcsey pesti barátjukat, Helmeczy Mihályt kéri arra, hogy, többek között, az Adriai tengernek Syrenaiát is küldje el számukra. (MM4 *Levelezés* I. Kölcsey Ferenc Helmeczy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23.): „És hogy a sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a *Syrenát* is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.” Helmeczy már másnap el is küldi a kért kötetet: (vö. MM4 *Levelezés* I. 338. Helmeczy Kölcseynek, Pest, 1814. július 24.) Nem elképzelhetetlen így, hogy Szemerének ez a jegyzete 1814 júliusában készült. Lásd még a [7.] (34-45.) tételt, Illyés püspök művével, amelyet szintén használnak *Az idegen Phrasesekkel való élés* kapcsán.

[5.] (23-24.)

[További jegyzetek Zrínyiből]

Proposit[io] / Gyönyörködnek különb külömb vallásoknak.

Megjegyzések: Szemere Zrínyiből vesz példákat az arikulus elmaradására, az adjectivus helyére, az Ik-re, adverbium adjectív helyett-re, ül, ül edik, odik helyett-re
Ez a két lap jóval kisebb a többinél, de be van kötve.

[6.] (25-33.)

Porából meg-éledett Phöenix, avagy a' néhai Gyerő Monostori Kemény János [...] **Gyöngyösi István**. Lötсэн, Brewer Sámuel által 1693. Esztend. L. 250.

Első Könyv / I Rész. / Mert fürtösök rajtok a' jóknak soksági.

[7.] (34-45.)

Keresztyeni Eletnek Peldaja avagy Tüköre, az az: A' Szentek Elete [...] **ILLYES ANDRAS** Erdélyi Püspök Nagy-Szombatban Nyomtattatott, az Academiai Bötükkal. M.DCC.V.⁹

⁹ <http://fulltext.lib.unideb.hu/book.cgi?lf=illyes.lst>

38/v. Következik a második Kötet a' Lapok új osztálya szerént. Ez és az utolsó M.DCC.VII.ben nyomtatott

[a 34/v. dátum:] Törtely, Pest Vármegyében, Julius és Augustus havában 1811.

[a 42/v. dátum:] Péczel, Augustus 9dikén 1814.

[8.] (46-54.)¹⁰

Universa Phrasedologiae Latinae Corpus Congestum R. P. Francisco Wagner Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis a quopiam ejusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Cornelianana etc. phrasedologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, & Slavica, locupletatum. Editio Tyrnaviensis altera. Anno M.DCC.LXXV. p. 1272.

[Franz Wagner műve, 1775]

ACTIO. / Tétel, cselekedet, tétemény, cseleküvés;

[9.] (55-56.)

Horányi Elek. Magyar Országának hatalmas és dicsőséges Királyainak és első vitézkedő Kapitányinak Koporsó Épülete. Budán Landerer Mar[adéki] betűivel. évszám nélkül. [Buda, 1773]

Képrajzoló, Képfestő.

[10.] (58.)

[Kozma Ferenc] *Jekoniás Szomorú-szabású víg ki-menetelű Játék (,) mellyet egy némelly JESUS Társasága belí Tanító Mafter Szerzett, és elő állatott Győrben, Nyomtatott Streibig Gergely János privil. Konyv-Nyomtató által. Lap 131. [1754]*

[11.] (60-75.)

Vers-koszorú, mellyet pp [Az Új mértékre vett, 's üdővel megegyengetett, és későbbben kézfült Verseiből]. kötött Erdélyi Baróthi Szabó Dávid. pp [A' Kaffai Fő Iskolákban a' fzelidebb Tudományoknak Első Királyi Tanítója]. Első Szakasz. [Virgilius' rendi fzerént] Kassán. [Füstkúti Landerer Mihály' betűivel] 1786.

75/r. folytatva: Verskosz. III. Szak. 1789.

Lap 8. mint-egy akkor is játék nézésre vagy nászra készülén.

[Széljegyzet Kölcseytől:] [A Szemere jegyzetek jobb illetve bal margóin, a jegyzetben lévő szavak aláhúzza, illetve a margón kiírva]

---

¹⁰ Kölcsey, QH 4361 II/5/??? DSC0085 Vagnerből

60. r: vész, csába, botor, kék

60. v: Kelevéz, Tukma, Ürüg, áház, Kívánat [’a’ tárgyát el-értük’] Relatio előbb

61. r.: Ék 37., Ábráz verb. 39., Vinye, megtel’

61. v.: Félsz subst., Csend 51., Lebegés, Felhőzet, (keresztül) Kasúl, Neptun, Áház, Dól, Víd, Ászok (fa), Fűszer(szám)

62. r.:

86. r.:

[12.] (66-67.)

KI NYERTES az Hang-mérséklésben? írta E. B. Szabó Dávid. Kassa 1787.

Megjegyzés: Más kézírás?

[13.] (68-73)

Baróti Szabó Dávid költeményes Munkái. Első Kötet. Utolsó Ki-adás. Kassán, 1789. IVd. r.

Elő-szó. / L. 2. Énekelem boldog keletét p.

(73-75) IId. Kötet, Kassa 1789.

[14.] (75./v.)

Preface de la Nouvelle Heloise.

Un portrait a toujours son prix pourvu qu'il ressemble

[15.] (76-78.)

Baróti Szabó Dávidnak megjobbított, ’s bővített Költeményes Munkái. Első Kötet.

Komáromban. 1802.

L. 2. Víg diadalt képző kapuját, / nézd, nyitnya megintlen.

77/v. IId. Kötet

78/v. III Kötet

Megjegyzés: Más kézírás?

[16.] (79-87.)

Révai Miklós elegyes Versei, és néhány apróbb kötetlen Irásai... Függelékül hozzájuk adatnak

Másoknak is némelly hozzá iratott Darabjaik, végre néhány Régiségek is. Pozsonyban, Lowe

Antal’ betűivel. 1787. L. 325.

Lap 4. / ’S íme fejére vefzélyt kifiztet az ember’ erő

(87/v.) Másoknak Révai Miklóshozz íratott Darabjaik.

[17.] (88-89.)

Faludi Ferencz Költeményes Maradványi. Egybe szedte a' Magyar Költeményes Gyűjtemény Öregbedésére Révai Miklós. Győrött 1787. Lap 184. 8nr.

L. 13. Már elperdült a' koczka.

[18.] (92 /r.)

[Kisfaludy Sándor] Bold[og]. Szerelemb[en]: Magunk vagyunk mi boldog pár. Magunk vagy ON, mi boldog párok.

[19.] (92/r-v.)

Nemes E[mbe]r. Faludi Ferecztól 1787. [Révai előszavával, Patzkó Ágoston Ferenc kiadásában] Meffze bujdosásimban.

[20.] (93. / r.)

[Faludi Ferenc] Udvari Ember. Második Század 1770.

(elme Witz lelmés witzig)

(93/v.) Udvari Ember IIIIdik Század 1771.

[21.] (93/v.)

[Párbeszéd Víg László és Képlaki közt a nyelvőről]

Víg Ha <...> ellenvetése állana az egész nyelv szövevénye zavarodásba jőne mert akkor így kellene beszéljenünk Az emberek ki eszik.

Képl. az ember nincs plur[alban]. csak az ek designál. De <...> plur. Így te-sz-nek és tesz-en

[22.] (94–95.)

Sándor [István]. Sokféle VII. Darab [Győrött, 1801. Streibig József. 256 l. A VIII. darabbal egybekötve

Kör circus, circulus. Körrel egytet tett ki a' Köröny, 's ebből valók környék, környül.

[23.] (96–99.)

[Jegyzetek új költőkből]

96/r.: DAYKA [Gábor]. 4843. 1789–1796. Ó Végezés örömkönyűt nem várok.

96/r-v.: KAZINCZY [Ferenc] 1788–1813. Bájarczod, Blidli, mindig szemeim előtt lebeg.

96-98. r. BERZSENYI [Dániel] 1815. Felleng saselméd Delphi dicső egén.

98/r. CSOKONAI [Vitéz Mihály] 1805. Ints hallgatást nárcispalczáddal.

98/r. BARÓTI SZABÓ D[ávid]. Melly tűzelme, de melly a' gógtól

98/v. REVAI [Miklós]. 1787. 'S íme fejére veszélyt kifiztet az embererő.

98/v. DÖMÉNÉL [DÖME Károly] Metast[asio: M.-nak egynéhány játékarabjai. Ford. Döme K., Komárom 1802; Ismét egy-két játék Metstasioból. Ford. Döme Károly, Pozsony, 1815.]. II. Bosszúvágás.

98/v. PERECSENYI [Nagy László] Honnyai partmenedékbe hajthat

[24.] (100–101.)

Oríthia Magyar Amazon Története, Irta Peretsenyi Nagy László. Pozsonyban és Pesten J. J.

Landerer Mihálynál. 1804. 4nr. l. 171.¹¹

L. 3: Intés.

[25.] (102-107.)

Ortographia prium etymologia que (Révaiból.)

(103/r.) *Exerc. Gramm. Révai*

103/v. „Pag 141 ... vers Komoly*” „*A' Komolyt Révai nem szerette. Igen én, mert új ideát fest még pedig tökéletesen. De Prof. Mártontól tudom, hogy ez a' szó még a' paraszt nép előtt is a' Neologusok' értelmekben forog fenn, Szala Várm. tájékán (Kazinczy Fer. jegyzete)”

[26.] (108/r.–109.)

Kováts' Chemiája [Kováts Mihály: *Chemia* vagy Természet titka, Buda, 1807.]

So sohany h-v[al]. – ú savanyú

[27.] (108/v.)

A' magyar mű szók csinálói ezek

---

¹¹ <http://www.kiad.hu/bibl/perecsényi/orithia.pdf>

- 1.) Szabó Dávid az újságai és a' Tudományok magyarul
- 2.) Dugonics az Algebra[ban]. és Románjaiban
- 3.) Földi [János] Természet hist[óriája].
- 4.) Perecf[ényi] Nagy L[ászló] Rom. Mez es Ves
- 5.) Kazinczy [Ferenc] Fordításaiban
- 6.) Vaandza [Mihály] Andalmány
- 7.) Folnefics [János] Ujságjelentés
- 8.) Szép [..] **Aesthet**[ika]
- 9.) Verfeji Munkájiban / Rikóti, Aglája, M...
- 10.) Kováts Chemia
- 11.) Baroti Vers és Szótár
- 12.) Hollosóvszki Román
- 13.) Fejér Antropologia
- 14.) Horv[át] Á[dám] Psychologia
- 15.) Bene Medicina
- 16.) Debreczen Fűvésesség
- 17.) Márton József Nat kisd.
- 18.) Csokonai
- 19.) Himfy Kisfaludi
- 20.) Péczeli

[28.] (109/v.-111/v.)

Révai [Miklós] [Grammatika] Vol II. De Verbum

[29.] (110/r.)

ad pag. 17. [Kazinczy Ferenc jegyzetei] [Kazinczy kézírása]

„Itrata menfa terítetett asztal, (non terített). – Kazinczy nem obferválja.”

Nem! mert a' szokás sem.

[30.] (111/v.-112.)

Révai [Miklós] Antiq[uitates]. Vol I.

[31.] (112/v.)

Kazinczy jegyzései tulajdon kezével [Kazinczy kézírása]
ganaj, slav. gnoj, hnoj

[32.] (113–114.)

Debreczeni Gramm. [Debreczeni Grammatika, Bécs, 1795.]¹²

[33.] (116/v.)

Továbbá, olybá

[34.] (117–119)

Énekes Könyv – Debreczenbenn, 1808.¹³

119/r. Dávid Zsoltári Szenczi Molnár Albert által. Debreczen, 1808.¹⁴

Megjegyzés: Kisebb lapokon.

[35.] (120-121)

(Naturmensch v. Lafontaine) Gróf Kaczagfalvi László, avagy a' Természetes Ember a' magyar Aglájának Szerzője által. Pest 1808. L. 396.

[36.] (122-137.)

[Oskolai Lexicon, vagyis] Szókönyv. [mellyet A' Magyar Ifjúság számára most harmadszor Deák Nyelvvel megbővítve Kiadott] Márton József [A' Bétsi Tsász. Kir. Universzításban a' Magyar Nyelvnek és Literaturának Professora]. I [első]. Dar[ab]. [Német-Magyar-Deák rész]. Bécsben, [Pichler Antal betűivel]. 1816.

[37.] (138-140.)

Nagyfaluban, November 22d. /1815. Rozsika titkai. Magyarázta Szombathelyi Holosovszki Imre. Pesten, 1808.

L. 15. naphosszat.

[38.] (142-143.)

---

¹² MM4 *Levelezés* I. 340, 414. (1815)

¹³ MM4 *Levelezés* I. 373. „a' Debreczeni Új Énekes Könyvből a' múlt nyáron két ívnyi Neologismust írtam össze, pedig még félig sem olvasám vala el.” Vö. még: *KazLev* XII. 139.

¹⁴ MM4 *Levelezés* I. 373, 396.

Hunyady János. Historiai Dráma. Irta Kisfaludi **Kisfaludy Sándor**. Budán. A' Kir. Univers. betűivel. 1816.¹⁵

Minden Magyar Hazafinak.

[39.] 144/r. – 147.:

[Szójegyzetek: magyar és latin megfelelő]

Öb: Centrum

Kanyarts: areus. mint tekerts.

Megjegyzés: Más kézírással, utólag betűzött lapokon.¹⁶

[40.] (148.)

[Aulus] Gellius 2:25

148./ r. Retzer Javallja Kazinczynak: Lehrbuch der deutschen Styls. v. John. Andreas Wendel... Coburg und Leipzig. 1816.

148/v. Széphangzat a' Szóban. (Gellius L. 13. l. 26.)

[41.] (legutolsó lap)

Anagramma

[Szvorényi József kézírása, 1855. május 6.]

---

¹⁵ MM4 Levelezés I. Szemere Kölcseynek, Pécel, 1816. 04. 25. 489–492., Szemere Kölcseynek, Pécel, 1816. 05. 04. 496–498. = A levél csaknem teljes egészében megegyezik a füzet szövegével! Vö. még: KazLev XIV.180-81. Pécel, Május 6dikán, 1816.

¹⁶ Nagyon emlékeztet Kölcsey kézírására, de feltehetően nem Kölcsey autográf.

Szemere Pál jegyzetei
(II. füzet)
(*Szótári és grammatikai jegyzetek II.*)

(első lap)

Szemere Pál jegyzetei.¹⁷

Ajándékban kaptam az írótól /maj. 3. 1855. /Szvorényi József mk¹⁸

[1.] (3.)

Szemere Pál által csinált új szók:¹⁹

Jellem = character (jelből)

[2.] (4.)

B. Jósika Miklós által ajánlott új szavak:²⁰

Czég = firma

[3.] (4/v.)

Szemere szerint az alábbi új szók az utánok jegyzettektőliek:²¹

Czím / Zongora / Esernyő / Ügyész / Szótár = Barczafalvy Szabó Dáv[id].

[4.] (5–53.)

[A – V-ig szójegyzetek magyar szerzőkből]

[5. / r. jobb felső sarokban: **Somogyi Gedeonhoz**]

[5.] (54–64.)

[Szavak azok forrásaival – magyar szerzőkből]

[A következő szavak:] csend, kegy, csíny, ür, tesz, figy, parancs, ék, vándor, könyör-gyönyör-szomor, nő, dics, év, lak, kor, hála, érzék, béke, arcz, díj, termék, kecs, ellen, feled-véd, tárva pro tátsa, lepel, környület

---

¹⁷ Szvorényi József kézírása

¹⁸ Szvorényi József kézírása

¹⁹ Szvorényi József kézírása

²⁰ Szvorényi József kézírása

²¹ Szvorényi József kézírása

[6.] (65/r.)

Ei

Midőn a' Nyelvszokás valamely újabb Szóejtést vesz fel másik helyett [...] A' Magyar Litt[eratura]. Esm[érete]. Pápay Sámuel: 1808. L. 93.

Mindenkor kedvesen veszik a' Magyar Kegyszűzek, midőn igaz Poétájik elszenderedett rövid gyökér Szókat: mint: Kegy, Csend, kellem, felébresztik, 's munkáikban új életre hozzák. A' Magyar Litt[eratura]. Esm[érete]. Pápay S[ámuel]. [1808.] L. 314. és 273.

[7.] (65/v.)

Sándor [István] Sokf[éle]. VII. [Darab. Győr, 1801. Streibig József. 256 l. A VIII. darabbal egybekötve]

Árny. Sándor Sokf. VII. L. 181.

[8.] (66.)

Pár azt hiszi, hogy a' Magyar nemzet Characterével nem fér össze a' theatrum...

Megjegyzés: két oldalas fogalmazvány-tervezet, több áthúzással.

[9.] (67-83.)

Így különbözik a' pórserég nyelve a' Lovagokétól. Péld[ák]. [67–74 r. A-tól V-ig].

[A bal oldalon] Lovag [A jobb oldalon] – Pórrend

[A bal oldali példák magyar íróktól].

Adáz Parizpápaiban / Gyöngyösi ... mint verbum / megádázódik. Berzs. Kaz. –

Vérengző, dühös

74/v. MOLNÁR ALBERT [a Lovag–Pórnép a Tanult – Tanulatlan megosztással folytatódik]

74/v. ILLYÉS ANDRÁS 1705.

75/r. ZRINI. Syren. 1651.

78 /r. MOLNÁR ALBERT [a Tanult – Tanulatlan A. – B. megosztással folytatódik]

79/r. FALUDI

78/v. [Példák a „való” elhagyására]. MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS, FALUDI

80/r-v. [Példák a -nak, -nek, vs. -hoz, -hez használatára] MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS,
FALUDI

81/r. KUNICS [nincs példa, üres lap]

81/v-83/v. MOLNÁR, ZRINI, ILLYÉS, FALUDI

83/v. GYÖNGYÖSI

[10.] (84/v.)

Sajog a' fog, fül az az zsibbadni kezd a' fájdalom előtt. Innen saj nem lehetne <...>? Vagy sajzat.

Sajdít. [...]

[11.] (85/v.)

Köny

Köny. Baróti

[12.] (86.)

Az ó és új P. hez.

[13.] (88-90.)

Felgyökereztetések

[tartalomjegyzék jelleggel:]

I. Substantívumból

II. Adjectívumból

III. Verbumból

IV. Prepositioból

V. Suffixumokból

88/r. I. Substantivbol

88/v. II. Adjectivumokból

89/r. III. Verbumokból

[14.] (91.)

Latin Példák Szócsonkításra

[15.] (93–96.)

Óság Újság

15/b. 95. Értelmességi – Szokatlan

(Zrinyitől)

[16.] (99-101.)

Cicer[ó]. Oration

[17.] (101-102.)

Nyelvünk miveltehetősege

~~Világosság és szépség a' jegyekben: leginkább e' két tulajdonság kívántatik valamely nyelv tökéletesebb lésére. A' nyelvnek több korai vagynak.~~

102/r. Primitivumok

102/r. *A' Szóknak Öszvetételök és Feloldoztathatások.*

Megjegyzés: Vö. Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, 1817. február 9. (MM4 *Levelezés* I. 536–539.)

[18.] (105.)

ÖkrökÖT? vagy ÖkrökET?

[19.] (105/v.)

Édes Uram B. (Kazinczy) az élet környülményeivel a' szerént bánik, a' mint a' nyelvével: igazgatja őket 's igazgattatik tőlök, de kölcsönös felosztással 's egyaránt 's egyszersmind; 's ez az épen a' mit a' nyelv' philosophjai közül kevesen talátnak-el. 1815. oct. 14.

Megjegyzés: KazLev XIII. 212. Szemere Kazinczynak, Lasztócz, október 14. 1815.

[20.] (106.)

Prof Fejér Irásaiból: Heveny, Ingerlet [...]

Herder – Er ist Klopstock der erste Dichter ppp.

Péczei és Szilágyi (Henriás)

Engel Adelung ellen

A' Nyelv / Montaigne, Plato és Herder

Die Sprache ist (mit Montaigne und Plato zu reden) eine so leichthinschwebende *dämonische Kunst* – (...) Herder

Megjegyzés: KazLev XIV. 94-95. Szemere Kazinczynak, Péczel, April 2d. 1816. „Die Sprache ist (mit Montaigne u. Plato zu reden) eine so leichthinschwebende *dämonische Kunst* – un art leger, volage, demoniacle [!] – dass diesem geflügelten Wesen nur mit Mühe, oft den Geist tödtend, Fesseln angelegt werden konnten. – Így a’ Metakritika czáfolója. Nem adhat vagy okozhat e ez eggy epigrammot?”

[21.] (106/v.–107. v.)

Nyelvkölsönzés. [Christian] GARVE. / (Üeber von Einfluss einiger pp [befondern Umftände auf die Bildung unferer Sprache und Litteratur. Eine Vorlefung. 440–470. s. = Uő: Sammlung einiger Abhandlungen, Leipzig, 1779.)

(108. r.): Az érzések változása nagy változást szokott okozni a’ nyelvben. Ezt elég példákból láthatni. Mindenik érzés más más sajátással bír; ’s minden ilyen saját kép saját szó és fordulat által nyomathatik-ki. Virág ódája a’ Lanthoz ’s Berzsenyié a’ Muzához csak nem egyenlő tárgyat zengenek de nem egy érzésben; a’ onnan a’ képek is különbözők, ’s tehát a’ nyelvek is.

[22.] (108/v.–110/r.)

Schiller. Supl. XXX. és XXXIV.

110/r. Wieland Schillernek

110/v. SCHILLER. [biográfiai jegyzet]

[23.] (111/r.)

Goethe Schillerről

[24.] (111/v.)

Wenn in des Abends leztem Scheine

[25.] (113./v.)

Die Aehnlichkeit der Wörter

Sclötzer Allg. Nord. Geschichte S. 108.

Megjegyzés: Szvorényi József kézírása (?)

[26.] (114/r.)

LUCRETIUSBÓL

(114/r.) WIELAND Go<...>mäßig dolgozván.

[27.] (114/v. – 115.)

Biográphiák. Tanárki [János] fordítása [Torquato Tasso: Megszabadított Jeruzsálem, 1805.].

Fessler [Ignác Aurél] Mátyása [Mathias Corvinus, König der Ungarn und Grossherzog von Schlesien. Vom Verfasser des Marc-Aurels. Breslau, 1793–94. Két kötet. Mihálkovic fordításáb[an]. [Korvinus Mátyás magyar király. Fessler után készítette Mihálkovic József. Pest, 1813.]

Rész I. Lap 28: gyilok.

[28.] (115/r-v.)

I. Ha a' bírós, futós, tudós azt jelentik, a' mi bír fut és tud, még pedig derekasint: honnan és mint eredhetett e' szó: „adós” [...]

II. Herder szerint az Kenner, kiben a' kernen és können, azaz, a' nosse es posse egyiránt találatnak föl.

III. Mi oka, hogy akaratos és erkölcsös szavaink a' származtatás jelentésétől eltérnek?

[29.] (116.)

Ne bantsd a' M[agyar]t.

Megjegyzés: utólagosan betűzött, nagy alakú, hajtogatott lapon; „Kazinczy Fer[enc]. Kezeirása – Szvorényi József ceruzás jegyzete)

[30.] (117.)

[Különféle szavak és firkák]

Megjegyzés: szavak Szvorényi kézírásával, ceruzával; középen, tollal: Beköttni

[31.] (118-121.)

Újítók.

Mi új és szokatlan valamely nyelvben, azt annak jelenvaló 's folyásban 's progressióban 's hajlásban való korától lehet mérni. A' nyelv korát pedig annak nevezetesebb Írói teszik. pp.

[Szavak magyar szerzőktől, néhány név más tintával, később odaszúrva:] Ányos, Báróczi, Bilkei, Budai Ferenc, Dugonics, Döme, Csokonai, Édes, Fejér, Folnesics, Gyöngyösi, Gyarmathi, Haller,

Horvát, Hoblik, Illyés, Kazinczy, Kisfaludi, Kunics, Kis János, Kovács Mihály, Lukács Miklós, Mihalkovics, Márton, Orczi, Pethe, Perecsényi, Pápay, Révai, Ruszek, Sándor, Szabó Barothi, Szabó Barczafalvi, Takács, Teleki József, Laszlo, Zrínyi, Virág, Vancza, Verseggy, Wagner 119/r. Első tekintettel láthatni mit cselekedtek ezen Íróink I. Szókkal és mondásokkal II.

Meghatároztak gazdagították a' nyelvet.

I. Gazdagítás. A Nyelvből magából

(120/r.) Általkölcsönzés a' terminatio elcsapasával

Szóllások: Általfordítás által

120/v. Meghatároztatás

121/r. Szépítés

121/v. Az ó és új szók ellen legelőször.

Molnár. Könyves Házában II. Lap.

Azután Szaklányi Hirmondóban.

Doct. Szentgyörgyi trefából Barczafalvi ellen

Czinke. Újholmijában.

Somogyi. Mondolat.

Beregszászi. Dissertatio.

Zsombori. Erdélyi Muzéum.

I. Somogyi –

II. Beregszászi. Újító mert: ...

III. Zsombori

Bessenyei a' silány szó ellen

Gramm. pör

1. Rájnis és Ráth
2. Barothi, Revai, Rajnis.
3. Révai Verseggy, Vig László²², Kardos
4. Czinke és Képlaki

Megjegyzés: Szvorényi ceruzás kézírásával folytatva a sor:

5. Kazinczy Barczafalvi ellen (későbbi odajegyzés)
6. „Uj szellem” Röpirat a mondolat szellemében, 1824. (későbbi odajegyzés)

[32.] (122-133.)

---

²² MM4 Levelezés I. 496. (1816. 05. 4.)

Gáncsolt szók; Megváltoztattak, Felelevenítettek és újak.

Az Ó és Új Magyar Írója, Szentesi Prédikátor Sípos Úr Lap 19. így terheli a' nyelvmívelőket [...] Midőn azt látjuk, hogy egy tudós [...] Eddig feleletünk az O és Új Magyar' felidézett szavaira

Megjegyzések: Forrás: Kazinczy kritikája Beregszásziról és az Ó és Új magyarról, Tud. Gyüjt. 1817. IX. köt (87–105.)

[33.] (134-137.)

HORÁTZ.

Horátnak szavait azok, a' kik a' nagy Írókat is a' Grammatika által ismerni tanított Szokás jármában akarnák jártatni...

[34.] (138-139.)

AZ ÍRÓ' TISZTE.

Miben áll az Író' tiszte?

Megjegyzés: Forrás: Kazinczy Ferenc, Tud. Gyüjt. 1817. IX. köt (87–105.) 104.

[35.] (140-142.)

Újítások

Ilyen a' Gróf Dezsóffy Jozsef által csinált szép Fohász,

[36.] (143-145.)

Pest. Februar' 12d. 1816. / a' Jelentésből

Minden nemzeteknek a' szövétneei. (k).

Megjegyzések:

Kölcsey Ferenc bejegyzése. Lásd: *Bejegyzések Szemere Pál jegyzeteiben.*

[37.] (146/v.)

A felül [német nyelvű jegyzet]

Népek változásai

II. Fridrich Munkáji 1813. Chínai levelek.

Megjegyzések:

Szvorényi kézírásával: „Schedel (Toldy) Ferenc jegyzéke” a „Népek változásai” alatt

[38.] (147. r/v.)

Cseke. Maj'. 24dikén. 1816.

Az Emberek Erkölcseinek és az Isten Igazságának Tüköre stbb. stbb. Történetek stbb. stbb. mellyeket kivilágosított a' Jesus Tarsaságából való P. Taxonyi János. Kassán. Nyomt[attatott]. az Akademiai betükkal. 17[40–43]

Megjegyzések:

Kölcsey Ferenc bejegyzése. Lásd: [*Jegyzések Szemere Pál jegyzetei-ben*].

NÉVMUTATÓ